

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტის სამი მონოთეისტური

რელიგიისა და კანონიკური სამართლის შესწავლის კვლევის

ცენტრი

The Centre for Religious and Juridical-Canonical Study and Research of
Three Monotheistic Religions: Mosaic, Christian and Islamic of Constanta

Ovidius University

შავი ზღვისპირეთი ცივილიზაციათა

გზაჯვარედინზე

II

BLACK SEA REGION

AT THE CROSSROADS OF CIVILIZATIONS

ბათუმი | Batumi

2024

პროექტის მხარდამჭერები | Partners of the Project

საქართველოს განათლების, მეცნიერებისა და ახალგაზრდობის სამინისტრო
Ministry of Education, Science, and Youth of Georgia

აჭარის განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტრო
Ministry of Education, Culture and Sports of the Autonomous Republic of Ajara

ბათუმის მერიის კულტურის ცენტრი
Culture Center of Batumi City Hall

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
Georgian National Academy of Sciences

რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია
Romanian Academy of Sciences

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა
National Parliamentary Library of Georgia

მთავარი რედაქტორი: როინ მალაყმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები: ნიკოლაი დურა (კანონიკური სამართლის დოქტორი, რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი, რუმინეთი)

ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

Editor-in-Chief: Roin Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors: Nicolae V. Dură (PhD in Canon Law, the Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta, Romania)

Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

რეცენზენტები:

დავით ყოლბაია (ისტორიის დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტის ორიენტალისტიკის ფაკულტეტის აღმოსავლეთ ევროპის კვლევების ცენტრის კავკასიოლოგიური კვლევების მიმართულების ხელმძღვანელი, პოლონეთი)

მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველო)

ლავრენტი ჯანიაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, საქართველო)

Reviewers:

David Kolbaia (PhD in History, Head of the Department of Caucasian Studies at the Center for Eastern European Studies, Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw, Poland)

Merab Chukhua (Doctor of Philological Sciences, Ar. Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)

Lavrenti Janiashvili (PhD in History, Institute of History and Ethnology named after Iv. Javakhishvili, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2024 • Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, 2024

ISSN 2960-9208
E-ISSN 2960-9267

სარედაქციო კოლეგია: როინ მეტრეველი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, რუმინეთი), ჯემალ ვარშალომიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ-ს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველო), ვინსენტ კოპეჩეკი (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), ნინო ინაიშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), როზეტა გუჯეჯიანი (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), რადოსლავ კარასიევიჩ-სზიპიორსკი (ისტორიის დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტი, პოლონეთი), ჯემალ კარალიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), რამაზ ხალვაში (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), ხათუნა დიასამიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), სუდან ალთუნი (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), კალიბეკოვა მანანა (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ვალიხანოვის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ყაზახეთი)

Editorial Board: Roïn Metreveli (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), Nicolai Dura (Academician, Romanian National Academy of Sciences, Romania), Jemal Varshalomidze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Merab Chukhua (PhD in Philology, Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Tbilisi State University, Georgia), Vincenc Kopeček (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), Nino Inaishvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Rozeta Gujejiani (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), Radosław Karasiewicz-Szczypiorski (PhD in History, Warsaw University, Poland), Jemal Karalidze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Ramaz Khalvashi (PhD in Philology, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Khatuna Diasamidze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Sudan Altun (PhD in Philology, Kars University, Turkey) Kalybekova Manana (PhD in History, Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan).

სარჩევი / Contents

არქეოლოგია / Archaeology

მირანდა თურმანიძე / Miranda Turmanidze	11
ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივსაკიდები The Beads Found on the Hellenistic Period Settlement	
თორნიკე მამისეიშვილი / Tornike Mamiseishvili	20
რომაული სამაგიდო თამაშები და გონიო-აფსაროსი Roman Board Game Pieces in Gonio-Apsaros	
ვაჟა ფარტენაძე / Vaja Phartenadze	25
ნონა შუშანიძე / Nona Shushanidze	
ქრისტიანული სალოცავები ქედის მუნიციპალიტეტში Christian Temples from Keda Municipality	
კახაბერ ქამადაძე / Kakhaber Kamadadze	33
თათული მოწყობილი / Tatuli Motskobili	
გონიო-აფსაროსის ციხის ცენტრალურ მონაკვეთში 2023 წელს განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების უმთავრესი შედეგები The Main Results of the Archaeological Studies Carried Out in 2023 in the Central Part of the Gonio-Apsaros Castle	
თამარ შალიკაძე / Tamar Shalikadze	41
იზო დუმბაძე / Izo Dumbadze	
მახუნცეთის ახლად გამოვლენილი მარანი The Recently Discovered Kvevri of Makhuntseti	

ეთნოლოგია / Ethnology

ნინო დოლიძე / Nino Dolidze	52
ხათუნა დარსაველიძე / Khatuna Darsavelidze	
ქართული ტრადიციული სამოსის სილუეტი და მისი კოდირება Georgian Traditional Clothing Silhouette and Its Coding	
ლია ლურსმანაშვილი / Lia Lursmanashvili	58
ნინო ხაბეიშვილი / Nino Khabeishvili	
გულნარა კვანტიძე / Gulnara Kvantidze	
ნატო ფაილოძე / Nato Pailodze	
ნანული აბესაძე / Nanuli Abesadze	
აჭარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტები (ღებვა, ქსოვა, ორნამენტი) Modern aspects of Ajarian Handiwork (knitting, embroidering and coloring)	
დალი ნიკოლაიშვილი / Dali Nikolaishvili	69
დავით სართანია / Davit Sartania	
მევენახეობა ისტორიულ მესხეთში ოსმალური დავთრების მიხედვით Viticulture in Historical Meskheta according to Old Turkish Defters	
დავით შავიანიძე / Davit Shavianidze	76
ლუიზა ხაჭაპურიძე / Luiza Khachapuridze	
საფლავის მოწყობის ტრადიციები ფერეიდანში The Traditions of Arrangement of the Grave in Fereydan	
ლავრენტი ჯანიაშვილი / Lavrenti Janiashvili	90
ტრადიციული საცხოვრებლის მოდიფიკაცია მესხური ოდის მაგალითზე Modification of Traditional Housing on the Example of Meskhuri Oda	

ირაკლი მიქელაძე / Irakli Mikeladze -----	100
ლამზირა ზოიძე / Lamzira Zoidze	
ქალაქ ბათუმის რუდერალური ფლორა, სტრუქტურა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი	
The Ruderal Flora, Structure and Bioecological Features of the City of Batumi	
დალი კამადაძე / Dali Kamadadze -----	109
ავთანდილ მესხიძე / Avtandil Meskhidze	
რამაზ ჭაღალიძე / Ramaz Chagaldidze	
აჭარის ზღვისპირა სანაპიროს ზამთარმოყვავილე დეკორატიული მცენარეები	
Winrer-flowering Decorative Plants of Ajara Coast	

ენათმეცნიერება და ლიტერატურა / Linguistics And Literature

სუდან ალთუნი / Sudan Altun -----	114
თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები	
XIX საუკუნის და XX საუკუნის დასაწყისში / Literary Centers and Figures in Turkey in the 19th Century and the Beginning of the 20th Century	
ციური ახვლედიანი / Tsiuri Akhvlediani -----	124
მარია ბურჩაკ-აბრამოვიჩი / Maria Burchak-Abramovich	
პოლიტიკური ნეოლოგიზმები თანამედროვე ფრანგულ ენაში	
Political Neologisms in Contemporary French	
დალი ბეთხოშვილი / Dali Betkhashvili -----	127
ოსმალეთის ქართველების საკითხი აკაკი წერეთლის პუბლიცისტიკაში	
(„ოსმალეთის ქართველებს“) / The Issue of Ottoman Georgians in Akaki Tsereteli's Journalism ("To Ottoman Georgians")	
თალიკო ბერიძე / Taliko Beridze -----	132
თურქული ენის კვალი ზემოაჭარულში	
Traces of the Turkish Language in Upper Ajara	
ნინო გაგოშაშვილი / Nino Gagoshashvili -----	136
„უწერელი ჩუქულება“ ქრისტიანი ქალების შესახებ	
The Unwritten Custom about Christian Women	
თეა გიგიტაშვილი / Tea Gigitashvili -----	142
ხუნძური ენის ფუნქციონირების საკითხები საქართველოში	
The Avar Language Functioning in Georgia	
ეკა დადიანი / Eka Dadiani -----	148
ემე ნაცვალსახელი ფერეიდნულ დიალექტში (ფორმოზორივი და ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი) The Pronoun eme in the Fereydanian Dialect (Formal and Functional-semantic Analysis)	
მარიკა თედორაძე / Marika Tedoradze -----	156
თეონა მაჭავარიანი / Teona Matchavariani	
ბარობა/ბარზე თანდებული იმერხეულსა და ტაოურში	
Baroba/Barze Posposition in Imerkhebian and Taoian Dialects	
ნერიმან ილმაზი / Neriman Yilmaz -----	162
იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმი	
Hydronym of Yusufeli District	
გიორგი მულიანი / Giorgi Muliani -----	169
ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულ დიალექტში	
Vocabulary Denoting Kinship in the Fereydani Dialect	

თამარ პაიჭაძე / Tamar Paichadze	178

რომანტიზმის რეცეფციისათვის ქართულ სიმბოლისტურ დისკურსში
For the Reception of Romanticism in Georgian Symbolic Discourse

ინგა სანიკიძე / Inga Sanikidze	185

XII საუკუნის პოლიტიკური რეალობა და სიბერის არგუმენტი „ვეფხისტყაოსანში“
12th Century Political Reality and the Argument of Oldness The Knight in the Tiger's Skin

ისტორია / History

ირაკლი ალიმბარაშვილი / Irakli Alimbarashvili	191

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 1791-1792 წლების
(საკანონმდებლო კრების) შესწავლა საქართველოში
Study of the Great French Revolution of 1791-1792 (Legislative Assembly) in Georgia (until 1921)

ირინა არაბიძე / Irina Arabidze	199

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხისათვის
(რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია, 1917 წ.)
Issue of the Restoring the Autocephaly of the Church of Georgia (The Commission for Agreement on Georgian-Russian Church Interests, 1917)

ირაკლი ბარამიძე / Irakli Baramidze	209

ბათუმის ოსმალური ადმინისტრაცია (1918 წლის აპრილი-დეკემბერი)
Ottoman Administration of Batumi (April-December 1918)

გიორგი ბაციკაძე / Giorgi Batsikadze	217

ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგადი ხასიათი და პირველი ნაბიჯები ბათუმში
The General Character of the Georgian Social Democracy and the First Steps in Batumi

გოდერძი ბოლქვაძე / Goderdzi Bolkvadze	225

სამცხის საათაბაგოს საეკლესიო განკერძოების პროცესში ბერძენი
იერარქების როლი - აწყურის ეპარქია
The Role of Greek Hierarchs in the Process of Church Separation of the Samtskhe-Saatabago – The Atskuri Diocese

ლაშა დეისაძე-შარვაშიძე / Lasha Deisadze-Sharvashidze	236

1997 წლის პრობლემური მოვლენები საქართველოს მართლმადიდებელ
ეკლესიაში - ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან გამოსვლა
The Problematic Events of 1997 in the Georgian Orthodox Church - Exit from the World Council of Churches

ნათია თავდგირიძე / Natia Tavdgiridze	242

რუსული კოლონიური ხელისუფლება აჭარაში რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878
წლების ომის შემდეგ
Establishment of Russian colonial government in Ajara (After the Russo-Ottoman War of 1877-1878)

ოთარ თურმანიძე / Otar Turmanidze	254

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში
The First Tea Factories in Georgia

ემზარ კახიძე / Emzar Kakhidze	261

ზოგიერთი ახალი მოსაზრება ოქროს საწმისის ფენომენის
წყაროთმცოდნეობითი, ისტორიოგრაფიული თუ ეთნოლოგიური
კვლევების შუქზე
Some New Considerations in the Light of Source, Historiographic and
Ethnological Studies of The Golden Fleece Phenomenon

სოფიო მახაჩაშვილი / Sopio Makhatchashvili	270
გენდერული საკითხი მახლობელ აღმოსავლეთში XX ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული შავი ზღვისპირული კორესპონდენციების მიხედვით Gender issue in the Middle East according to the publications published in Georgian press of the beginning of 20 th century	
მერაბ მეგრელიშვილი / Merab Megrelishvili	279
ნიკოლოზ მეგრელიშვილი / Nikoloz Megrelishvili შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო (1856-1910) Black Sea Saint Nicholas Customs (1856-1910)	
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი / Avtandil Nikoleishvili	293
ქართველებისა და ბასკების ეთნიკურ-ენობრივი ურთიერთმიმართების პრობლემა ესპანელ ავტორთა თვალთახედვით The Problem of Ethnic-linguistic Relationship between Georgians and Basques from the Point of View of Spanish Authors	
უჩა ოკროპირიძე / Ucha Okropiridze	303
აქარა პოსტსაბჭოთა პერიოდში (1990-2023 წლები) Ajara in the Post-Soviet Period (1990-2023 years)	
ნატალია სტეშენკო / Natalia Steshenko	311
ოლექსანდრ სტეშენკო / Oleksandr Steshenko უკრაინის სამხრეთი XVI-XVIII საუკუნეებში უცხოელების ცნობებში The South of Ukraine in the XVI-XVIII Centuries in the Notes of Foreigners	
მიხეილ კართველიშვილი / Mikheil Kartvelishvili	318
ფრანგი მეცნიერის ცნობა საბჭოთა საქართველოში რელიგიური მდგომარეობის შესახებ A Notice by French Scholar about the Religious Situation in Soviet Georgia	
თამარ შარაბიძე / Tamar Sharabidze	324
მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ბულვარული ქრონიკა The Boulevard Chronicle of Kutaisi Boulevard of the Nineteenth Century	
ნაილა ჩელეზაძე / Naila Celebadze	331
გიორგი ჩიტაია ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში და ბრძოლის შესახებ Giorgi Chitaya about the Struggle for the Liberation of Batumi and the Struggle	
თინათინ ჯაბადარი / Tinatin Jabadari	340
ქართველი საზოგადო მოღვაწეების ქველმოქმედების როლი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში Charity of Georgian Public Figures the Role of Spreader of literacy among Georgians in Community Activities	

პოლიტოლოგია / Political Science

ევგენია ბოლოტინა / Yevgeniia Bolotina	352
ციფრული ურთიერთქმედების პრინციპი საჯარო ადმინისტრაციაში The Principle of Digital Interaction in Public Administration	
ანდრიი ბოროდაი / Andrii Borodai	358
სოფია ბოროდაი / Sofya Borodai რუსეთის აგრესია უკრაინის წინააღმდეგ და მისი შედეგები მსოფლიო გლობალიზაციის პროცესებზე Russian Aggression against Ukraine and Its Consequences for World Globalization Proceses	

გიული გიგუაშვილი / Giuli Giguashvili	363
შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი: საქართველოს ახალი სატრანზიტო პერსპექტივა Black Sea Submarine Power Cable Project: Georgia's New Transit Perspective	
სვიტლანა ბერეჟნა / Svitlana Berezhna	371
ელენა დიაკოვა / Helen Dyakova ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონში კაზაკთა დასახლებების შექმნა Creation of Cossack Settlements in the Northern Black Sea Region	
ფატმა კამილოღლუ / Fatma Kamiloglu	378
ინდირა ფუტკარადზე / Indira Phutkaradze თურქული მედიის ანალიზი რუსეთ-უკრაინის ომში Analysis of Turkish Media in the Russia-Ukraine War	
ალექსანდერ კვაშა / Alexander Kvasha	391
სუბიექტის განსაზღვრის პრობლემა პოლიტიკური აქტივობა პოლიტიკურ მეცნიერებაში The Problem of Defining the Subject Political Activity in Political Science	
ვახტანგ მაისაია / Maisaia	397
ალიკა გუჩუა / Alika Guchua გალაქტიონ მაისაია / Galaktion Maisaya ნატოს როლი გეოეკონომიკური უსაფრთხოების მიღწევის საქმეში: რეგიონული დონე - შავიზღვისპირეთის შემთხვევა The NATO Role in Promotion of Geoeconomic Security at Regional Level – The Black Sea Region Case-Study	
სოფიო მორალიშვილი / Sophio Moralishvili	406
მაია ახვლედიანი / Maia Akhvlediani ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების შესაძლებლობები და რისკები საქართველოს კერძო და სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში Opportunities and Risks of Using Artificial Intelligence in Private and State Higher Education Institutions of Georgia	
ოლენა შიმკო / Olena Shimko	412
სოციალური ასპექტის თავისებურებები უკრაინის საზოგადოების პოლიტიკური ტრანსფორმაცია Features of Social Aspect Political Transformation of Ukrainian Society	

რელიგიის ისტორია / History of Religion

ნარი ჩხაბერიძე / Nari Chkhaberidze	416
სიცოცხლის ხიდან ქრისტეში მაცხოვრებელ ზიარებამდე From the Biblical "Tree of Life" to the Savior Sacrament in Christ	

სოციოლოგიური კვლევები / Social Studies

ნუგზარ ჩხაიძე / Nugzar Chkhaidze	433
ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის საქმიანობის ზოგიერთი ასპექტი (სოციოლოგიური ანალიზი) Some Aspects of the Activities of the Creative Intelligentsia of Batumi (A sociological analysis)	

ტურიზმი / Tourism

- მაია აზმაიფარაშვილი / Maia Azmaiparashvili** ----- 444
სასტუმრო სექტორის ბიზნეს გარემო საქართველოში და მდგრადი
განვითარების ტენდენციები
The Business Environment of the Hotel Sector in Georgia and Sustainable
Development Trends
- ნიკო კვარაცხელია / Niko Kvaratskhelia** ----- 451
საკრუიზო ტურიზმი, როგორც ლურჯი ეკონომიკის მნიშვნელოვანი მიმართულება
Cruise Tourism as an Important Direction of the Blue Economy

ფოლკლორი / Folklore Studies

- როინ მალაყმაძე / Roin Malakmadze** ----- 460
საბა კალანდარიშვილი / Saba Kalandarishvili
რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ანარეკლი ქობულეთურ
ფოლკლორში
Reflection of the Russian-Ottoman War of 1877-1878 in Kobuleti Folklore
- თინა შიოშვილი / Tina Shioshvili** ----- 470
თქმულება თამარ მეფის ხელის მაძიებელ ჭაბუკზე ტაოურ ფოლკლორში
A Story about a Young Man Seeking the Hand of King Tamar in Taoian Folklore
- ციალა ნარაკიძე / Tsiala Narakidze** ----- 473
გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური ზღაპარი ლაზურ ფოლკლორში
A Magical Fairy Tale Containing the Story of a Stepchild and a Stepmother in Laz Folklore

კულტურა და ხელოვნება/ Culture and Art

- ნინო გელოვანი / Nino Gelovani** ----- 478
ეკატერინე ჭელიძე / Ekaterine Chelidze
ფილმი "ანდრია რუბლიოვი" - ფილოსოფიური იგავი ადამიანის სულის
ტრიუმფზე
The Film "Andria Rublev" Is a Philosophical Fable about the Triumph
of the Human Spirit
- ნაილე მიქელაძე / Naile Mikeladze** ----- 485
ლიუბოვ ლისკი / Lyubov Liski
ნელი გაბაიძე / Neli Gabaidze
კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ ტოლერანტობის დამკვიდრების საკითხისათვის ქართულ
საგანმანათლებლო სივრცეში ფინური მიდგომის გათვალისწინებით
Considering the Finnish Approach to the Issue of Establishing Tolerance towards Cultural Diversity in the Georgian
Educational System
- ნონა შუშანიძე / Nona Shushanidze** ----- 491
მარიეტა მაკარაძე / Marietta Makaradze
ქრისტიანული მართლმადიდებლური სალოცავები ჯავახეთის
ნასოფლარებიდან - ღართა და დანკალი
Christian Orthodox Shrines from Javakheti Deserted Villages – Gharta
and Dankali

The Beads Found on the Hellenistic Period Settlement
ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივსაკიდებები

Miranda Turmanidze

PhD in History

Researcher at Batumi Archaeological

Museum of LEP Ajara Museum

e-mail: turmanidze.miranda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7133-6494>

Abstract: beads are a common archaeological find in necropolises; however, they are rarely encountered in settlements. The beads and bead pendants made from various materials from the Hellenistic period burials stand out for their exceptional diversity. During the Hellenistic era, there was a noticeable shift in the development of material culture in Colchis (and in the ancient world in general), with the emergence of qualitatively new elements in both material and spiritual culture structures. In this regard, the glass (polychrome, monochrome) and semi-precious stone bead pendants found in Hellenistic period graves in southwestern Georgia are of particular interest. A comprehensive study of these beads will allow us to better understand jewelry-making, stone and bone processing, and glass production, as well as trace the evolution of the respective workshops. Beads and jewelry, in general, help us form a picture of ancient fashion and costumes. Changes in bead shapes and ornamentation, taking into account technological details (ornament, shape, material), also provide dating material. Specifically, dating significance is attached to elements such as polychrome decoration, pear-shaped and biconical forms, the so-called "sandwich" glass technique ("gilded" and "silvered" glass), and others. Thus, their detailed study will assist in dating archaeological sites and understanding jewelry production practices.

Key words: Black Sea Coast, pendants, Hellenistic period, Polychrome and monochrome pendants.

მირანდა თურმანიძე

ისტორიის დოქტორი,

სსიპ აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეოლოგიური

მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: turmanidze.miranda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7133-6494>

აბსტრაქტი: მძივები მიეკუთვნება მასობრივ არქეოლოგიურ მონაპოვარს ნეკროპოლებზე; მაგრამ, როგორც წესი, იშვიათად გვხვდება ნამოსახლარებზე. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ელინისტური ხანის სამაროვანებიდან მომდინარე სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები და მძივ - საკიდები. ელინისტურ ეპოქაში კოლხეთის (ზოგადად იმ პერიოდის სამყაროში) მატერიალური კულტურის განვითარებაში შეიმჩნევა მკვეთრი გარდატეხა და თვისობრივად ახალი ელემენტების გაჩენა ნივთიერი და სულიერი კულტურის სტრუქტურაში.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ელინისტური ხანის სამარხებში აღმოჩენილი მინისა (პოლიქრომიული, მონოქრომიული) და ნახევრადძვირფასი ქვებისაგან დამზადებული მძივ-საკიდები. მძივების სათანადო და ყოველმხრივი შესწავლა საშუალებას მოგვცემს გავეცნოთ საიუველირო, ქვისა და ძვლის დამუშავებისა და მინის წარმოების საქმეს, ასევე თვალი გავადევნოთ შესაბამისი სახელოსნოების ევოლუციას. მძივები და საერთოდ სამკაული გვეხმარება წარმოდგენა შეგვექმნას ანტიკური ხანის მოდასა და კოსტიუმზე. მძივების ფორმათა და ორნამენტის ცვლილება, ტექნოლოგიური დეტალების გათვალისწინებით (ორნამენტი, ფორმა, მასალა), დამატარილებელ მასალასაც წარმოადგენს. კერძოდ, დამატარილებელი მნიშვნელობა აქვს ისეთ ელემენტებს, როგორიცაა პოლიქრომიული დეკორი, მსხლისებური და ბიკონუსური ფორმები, ე.წ. სენდვიჩისებური მინის ("ოქროფენილი" და "ვერცხლითფენილი") ტექნიკა და ა.შ. ამგვარად, მათი დაწვრილებითი შესწავლა დაგვეხმარება არქეოლოგიური ძეგლის დათარიღებასა თუ საიუველირო საქმის წარმოებაზე.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი. საკიდები, ელინტური ხანა, პოლიქრომიული და მონოქრომიული საკიდები.

შესავალი: მინისა და ლითონისაგან დამზადებული საკიდები არქეოლოგიური მასალის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კატეგორიაა არა მხოლოდ მრავალრიცხოვნებით, არამედ მრავალფეროვნებითაც; მრავალფეროვნება ვლინდება როგორც ნაირგვარ ფორმებში, ასევე მასალაშიც, რისგანაც მძივებს ამზადებდნენ. კიდევ მეტი, მძივები სხვადასხვა სახის არქეოლოგიურ ძეგლებზე გვხვდება, სადაც მათ სხვადასხვაგვარი დატვირთვა აქვთ. იშვიათ შემთხვევებში მძივები კომპლექსის თარიღის დაზუსტების საშუალებასაც იძლევა. ამავე დროს მძივები, არქეოლოგიური მასალის სხვა კატეგორიების მსგავსად გვიქმნის წარმოდგენას მისი მომხმარებელი საზოგადოების ხელოსნური წარმოების და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების შესახებაც.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: თემასთან დაკავშირებით სხვადასხვა ტიპის ლიტერატურა იქნა დამუშავებული. როგორც პირდაპირი, რომელიც ეხება ანტიკური ხანის მძივ-საკიდები კლასიფიკაციასა და ტიპოლოგიას. ასევე, ის სტატიები სადაც საკიდები სამარხეული კომპლექსის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს. შესწავლილი და დამუშავებულია როგორც ქართულ ენოვანი ლიტერატურა ასევე, რუსულ და ევროპულ ენებზე არსებული.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის ზოგადი და ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზის, შედარების და ტიპოლოგიური დაჯგუფების მეთოდი. პარალელური მასალის შედარების საფუძველზე მისი წარმომავლობის განსაზღვრა.

დისკუსია/შედეგები: ძვ.წ. IV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და წინა აზიაში დაიწყო დიდი პოლიტიკური ძვრები, რომლებიც ალექსანდრე მაკედონელის სახელთანაა დაკავშირებული. ამ ძვრებმა სათავე დაუდო ძველი სამყაროს ისტორიაში თვისობრივად ახალ ეტაპს, რომელსაც ჩვეულებრივ ელინიზმის ეპოქას უწოდებენ და მის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს პირობითად ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ძვ.წ. I საუკუნის 30-იანი წლებით განსაზღვრავენ. ელინიზმი კაცობრიობის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ეტაპადაა მიჩნეული (ლორთქიფანიძე, 1984: 38-57).

ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოლხეთის მატერიალური კულტურის განვითარებაში შეიმჩნევა მკვეთრი გარდატეხა და თვისობრივად ახალი ელემენტების გაჩენა ნივთიერი და სულიერი კულტურის სტრუქტურაში. მასთან ერთად ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე ისახება ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავებული ორი არეალი: ზღვისპირა ზოლი და აღმოსავლეთი ოლქები. ახალი ეტაპისათვის დამახასიათებელი ნიშნები ასახულია დაკრძალვის წესებსა და მატერიალური კულტურის ზოგიერთ ელემენტში (ლორთქიფანიძე, 2002: 209-210).

ზღვისპირა კოლხეთში ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარსა და III საუკუნეში ძირითადად ორმოსამარხებია გავრცელებული, მაგრამ სამარხეულ ინვენტარში კარგად შეინიშნება მატერიალური კულტურის ზოგიერთ სახეობაში (კერამიკასა და სამკაულებში) ახალი ტიპოლოგიური ნიშნების გაჩენა (ლორთქიფანიძე., იქვე).

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი. იგი მდებარეობს ძვ.წ. V საუკუნის კოლხური სამაროვნის სამხრეთ - დასავლეთით და ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

ელინისტურ სამაროვანზე წარმოდგენილი მასალის დაწვრილებით შესწავლის საფუძველზე სამაროვანი ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით თარიღდება (ვაშაკიძე, 1982: 83-86; კახიძე, ვიკერსი, 2004: 113-123; Вашкидзе, Кахидзе, 1990: 456-459).

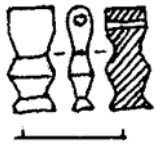
ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი მძივსამკაულის შემადგენლობის მიხედვით ყველაზე მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი მასალის შემცველი სამაროვანია. ქვის მძივების მასალად გამოყენებულია სარდიონი და გიშერი. მინის მონოქრომიული და პოლიქრომიული მძივები ფორმათა სხვადასხვა სახეობით ხასიათდება. წარმოდგენილია ე.წ. „სენდვიჩისებური“ მინის ნიმუშები, ოქროსა და ვერცხლით შედგენილი საკიდები. სტატიაში განხილულია სხვადასხვა მასალისაგან (სანახელავო ქვა, მინა, ლითონი) დამზადებულ საკიდებზე. ელინისტური ხანის საკიდები გვამოიჩვენა ფორმატა მრავალფეროვნებით.

უპირველეს ყოვლისა საუბარს ნახევრად ძვირფასი და სანახელავო ქვებისაგან დამზადებული საკიდებით დავიწყებ. ნახევრად ძვირფას ქვებში მძივ-საკიდების დიდ ნაწილს გიშრის ცალები

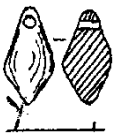
წარმოდგენენ, თუმცა საკიდიდან მხოლოდ ერთი სახეობა გვხვდება. უმრავლესობას გიშრის ცალები წარმოადგენს.

„გიშერი“ - სომხური სიტყვაა და ღამეს ნიშნავს. ამ ტერმინით წარსულშიც და დღესაც აღინიშნება სანახელავო ტიპის ნახშირი. თანამედროვე მინერალოგიურ ლიტერატურაში ამ ტიპის ნახშირების ჯგუფს მურა ნახშირებს უწოდებენ. (Myzapharov, 1965: 327; გეოლოგიური ლექსიკონი, 1955: 145). გიშრის დამუშავება რთულ ტექნიკასთან არაა დაკავშირებული. ის მარტივად იჭრება, იხვრიტება და პრიალდება. ამიტომ მისგან პატარა ნაკეთობების დამზადება რთული საქმე არ იყო.

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 120 ცალი გიშრის მძივ-საკიდია აღმოჩენილი. აქედან მხოლოდ ერთი სახეობის საკიდია აღმოჩენილი, ისიც ერთი ათეული ცალი. საკიდი წარმოადგენს სტილიზებული ცულის ფორმის საკიდები, რომელიც საკმაოდ კოხტადაა დამუშავებული, ზედაპირი გაპრიალებულია, სიმაღლე 1-0,7სმ შორის მერყეობს, არხის დიამეტრი – 0,1 სმ-ა (სამარხები №195, 206, 209). ცულისებური საკიდები აღმოჩნდა პანტიკაპეიონში და ძვ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Алексеева., 1978: 19; ტიპი 107 ბ). ჩვენთან მსგავსი გიშრის საკიდი დადასტურდა ვანის #16 სამარხში (2 ც.). სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. III საუკუნის დას-წყისით თარიღდება (კაჭარავა, მჭავანაძე., 1986: 31, კატ. 68, სურ. 1411-12).

გიშრის სამკაულები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია ძვ.წ. I ს-ის კომპლექსებში (Рехвиашвили., 1957: 43), ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ და ბერძნულ სამაროვანზე ერთეული სახითაა წარმოდგენილი და თანაც დაშლილია, ისე რომ ფორმის გარკვევა ძნელდება. კოლხეთში და საერთოდ ამიერკავკასიაში ამ პერიოდის ძეგლებზე გიშრის სამკაული საკმაოდ მცირე რაოდენობით გვხვდება. ეს მაშინ, როდესაც იმავე პერიოდის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის სამაროვანებზე ისინი ასეულობით არის აღრიცხული (Рехвиашвили, 1957: 43; Алексеева, 1978: 6-8]. დღესდღეობით გაუგებარი რჩება, რა მიზეზით ქრება ანტიკური ხანის კოლხეთში გიშრის სამკაული, მაშინ როდესაც მისი ადრეული ნიმუშები მრავლად არის დამოწმებული ძვ.წ. XV-XIV სს. ძეგლებზე (Рехвиашвили., 1957:49].

ნახევრად ძვირფასი ქვებისაგან დამზადებული მძივ-საკიდების მომდევნო ჯგუფში გაერთიანებულია სარდიონის ცალები. მათი რაოდენობა ძალზედ მოკრძალებულია: სულ 5 მძივი და 2 საკიდია აღმოჩენილი (სამარხი #209). ორივე საკიდი ცრემლისებური მოყვანილობისაა. მოყავისფრო-წითელი, სიმეტრიული, კარგად გაპრიალებული. სიმაღლე 0,9-0,6სმ შორის მერყეობს, არხის დიამეტრი კი 0,1 სმ-ია.

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე ლითონისაგან დამზადებული რამდენიმე საკიდია დადასტურებული. ესაა ოქროსა და ვერცხლის ნიმუშები. ყველა შედგენილია.

183-ე სამარხში აღმოჩნდა შედგენილი ვერცხლის საკიდი: ქვის (შესაძლებელია მარმარილოს) სამკუთხედისებურ გულარს (ტაბ. I-16) შემოკრული აქვს ცრუ გავარსით შემკული ვერცხლის ფირფიტა. ქვა ერთი შეხედვით ცხოველის ეშვსაც მოგვაგონებს, ზედა ნაწილი მომრგვალებული აქვს,

ხოლო ზურგი - ბრტყელი. ცრუ გავარსით შემკული მხოლოდ გარეთა ზედაპირია, უკანა მხარე კი სადაა. გავარსი საკიდს ორ რიგად შემოუყვება. ყუნწი შემსხვილებულ ადგილასაა მირჩილული. საკიდი მოტეხილია. (1,5X1,1 სმ). 183-ე სამარხში მხოლოდ ეს ერთი საკიდია აღმოჩენილი და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მას მაგიური დანიშნულება ჰქონდა. ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია საირხისა და ვანის სამარხებში. საირხის სამარხი ძვ. წ. V-IV სს. თარიღდება, ხოლო ვანისა კი ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით. ფიჭვნარის ნიმუშისაგან მოყვა-ნილი პარალელები იმით განსხვავდება, რომ ამ საკიდებს ვერცხლის ნაცვლად ოქროს გარსაკრავი აქვთ. საირხისა და ვანის შემთხვევებშიც მკვლევარები ფიქრობენ, რომ საკიდებს ავგაროზის მნიშვნელობით იყენებდნენ (მახარაძე, წერეთელი, 2007: 77; Kacharava, 200: 305-306).

საინტერესო ვერცხლის საკიდი აღმოჩნდა 209-ე სამარხში. ის თვალ-ბუდიანია. თვალბუდე ოვალური ფორმისაა, ირგვლივ შემოუყვება ცრუ გავარსი. თვალბუდეზე მირჩილულია ყუნწი, რომელიც დამზადებულია ბრტყელგანიკვეთიანი მავთულის ღეროსაგან. ყუნწს სიგრძე ჩამოუყვება ორი არა ღრმა ღარი (ტაბ. I/14). მსგავსი ოქროს საკიდი აღმოჩენილია ვანის მე-15 სამარხში (ჭყონია, 1981: 70]. აღიარებულია, რომ ასეთი საკიდები დამახასიათებელია ელინისტური პერიოდისათვის.

1 ცალი ოქროს ნახევარმთვარისებური საკიდი 52-ე სამარხშია აღმოჩენილი (ტაბ. I/15). ის დამზადებულია ოქროს თხელი ფირფიტისაგან. საკიდს ბოლოები მოკაუჭებული აქვს, სადაა. უკანა მხარეზე მირჩილულია ფართო ისინი დამზადებულია ოქროს თხელი ფირფიტისაგან, ბოლოებ მოკაუჭებულია, ზურგზე მრგვალ განიკვეთიანი მავთულისაგან გაკეთებული ყუნწია მირჩილული. დამზადებულია ყვითელი ფერის ოქროსაგან. მსგავსი სამკაული ასტრალურ რწმენა-წარმოდგენებს, კერძოდ, მთვარის კულტს უნდა უკავშირდებოდეს. მათი ადრეული ნიმუშები ცნობილია ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევრის ბერძნული ნეკროპოლიდან, საირხეს, ვანის მდიდრული სამარხებიდან. ნახევარმთვარ-ისებური მოყვანილობის საკიდები დამახასიათებელია ელინისტური ხანისა და მომდევნო ეპოქების ოქროს სამკაულებისათვის. მათ წარმომავლობას ახლო აღმოსავლეთს, კერძოდ, მესოპოტამიას უკავშირებენ (ჭყონია, 1981: 70).

მინის გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე ცალები მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში მზადდებოდა, მაგრამ განსაკუთრებული მრავალფეროვნება წარმოებაში შეიმჩნევა ელინისტურ პერიოდში. ამ დროს ჩნდება მძივებისა და მძივსაკიდების ახლი ფორმები, როგორიცაა მსხლისებური, ამფორისკოსისებური, გულისებური, დელფინისებური და სხვა.

გაცილებით მეტი მრავალფეროვნებით ხასიათდება მონოქრომიული მინის საკიდები. ელინისტური ხანისათვის ჩნდება საკიდების ახალი ფორმები. ესენია: ამფორისკოსისებური, გულისებური, დელფინისებური, ცულისებური და თოხისებური ცალები. ამასთან ერთად არსებობას აგრძელებს ძველი ფორმის საკიდები (პირამიდული და ზარისებური).

ყველაზე ადრეული ნიმუშებია მინისა და ეგვიპტური ფაიანსის პირამიდული საკიდები. ისინი დამოწმებულია ფიჭვნარის ყველა სამაროვანზე მათ წაკვეთილი კონუსის ფორმა და მკვეთრი მოხაზულობა აქვთ. წაკვეთილ წვერში დატანილია წვრილი ნახვრეტი (სამარხები # 131, 135). საკიდების ეს სახეობა ძვ.წ. V საუკუნიდან ჩნდება. მსგავსი ცალები საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი ძვ.წ. V ს. კოლხურ და ბერძნულ ნეკროპოლებზე. 2005 წელს კი ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე აღმოჩნდა სამი მინიატურული პირამიდული საკიდი, რომელთაგან ორი მინისაგანაა დამზადებული (ლურჯი და შავი), ერთი კი - ოქროსაგან სამივე საკიდს ოქროს ყუნწი აქვს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი ავგაროზის დანიშნულებით გამოიყენებოდა. მინის პირამიდული საკიდები ცნობილია დაბლაგომისა და ზემო ფარცხმის მოგვიანო ხანის - ძვ.წ. IV-III სს-ის ქვევრსამარხებიდან. ვანში აღმოჩენილი ოქროს პირამიდული საკიდი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (ჭყონია., 1981: 107, კატ. # 31). როგორც უკვე ითქვა, კოლხეთში ამ ფორმის საკიდები ჩნდება ძვ.წ. V საუკუნეში და არსებობას ელინისტურ ხანამდე განაგრძობს, თუმცა ელინისტურ ხანაში მხოლოდ ერთეული ცალებითაა წამოდგენილი.

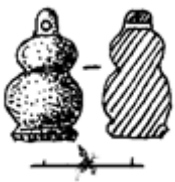
ადრეულ იერს ატარებს კონუსურტანიანი, ზარისებური ფორმის ცისფერი გამჭვირვალე მინის მინიატურული საკიდი, რომელიც აღმოჩნდა მე-200 სამარხში (1,2X0,5X0,6სმ). ის იდენტურია კოლხური სამაროვნიდან მომდინარე ნიმუშისა. ანალოგიური საკიდები ცნობილია ვანიდანაც - ერთი მათგანი #11 სამარხშია აღმოჩენილი, რომელიც ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებითაა დათარიღებული;

დანარჩენი ნიმუშები ზოგადად თარიღდება ძვ.წ. VI-IV და IV-III საუკუნეებით (გიგოლაშვილი., 1983: 111-112, კატ. # 489). წალკის რაიონის სოფ. კუშჩის სამაროვნის #5 სამარხიდანაც არის ცნობილი ჩვენთვის საინტერესო ტიპის მძივსაკიდი. სამარხი ძვ.წ. III საუკუნითაა დათარიღებული; თუმცა არ გამოირცხვენ, რომ ის ძვ.წ. IV საუკუნეს განეკუთვნებოდეს, რადგან მასში აღმოჩენილი ინვენტარი (თვალადი მძივები, ვერცხლის ოთხკუთხაგანიკვეთიანი სასაფეთქლე რგოლები და სხვა) აშკარად ადრეულ იერს ატარებს (გაგოშიძე., 1982: ტაბ. VI-5,6). ამგვარი საკიდები

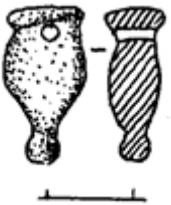
ლარი-ლარიდან (ჩართოლანი, 1968: 105) და პაპიგორის სამაროვნიდან (მარგიშვილი., 1992, ტაბ. XXIII) არის ცნობილი.

ელინისტურ პერიოდში ფართოდ ვრცელდება სხვადასხვა სტილიზებულ გამოსახულებიანი საკიდები, დამზადებული გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე მინისაგან. ასეთი საკიდების პირველ ჯგუფში გაერთიანებულია გამჭვირვალე მინის ამფორისკოსისებური ცალები. ფიჭვნარში ამ სახის

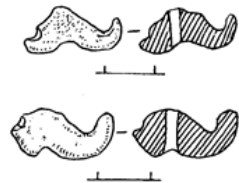
რამდენიმე ათეული საკიდი არის აღმოჩენილი. მათში ორი ტიპი გამოიყოფა: ძირბრტყელი (სამარხები №65, 171, 172, 181, 198, 209,) და ძირწვეტიანი (სამარხები №65, 172, 198, 209). ნ. ვაშაკიძე ციხისძირის სამაროვნის ინვენტარის - მათ შორის, რა თქმა უნდა, მძივ-საკიდების - შესწავლის საფუძველზე აღნიშნავს, რომ ძირწვეტიანი ცალები ადრეული ხანის (ძვ.წ. IV ს. დასასრული და III საუკუნის პირველი ნახევარი) სამარხებისათვისაა დამახასიათებელი, ხოლო ძირბრტყელი ცალები კი - უფრო გვიანდელი (ძვ.წ. III ს. დასასრული - II საუკუნე) სამარხებისათვის (ვაშაკიძე., 1989: 33].

ძირწვეტიან ამფორისკოსებს (8 ც.) ქუსლი მკვეთრად აქვთ გამოყოფილი (ტაბ. I/6), ხოლო ძირბრტყელი ნიმუშების (18 ც.) ქუსლი ტანისაგან ოდნავაა გამოყოფილი (ტაბ. I/5). ფიჭვნარის

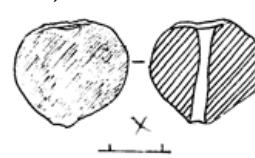

ელინისტური ხანის სამაროვანზე ამ სახის ნიმუშები შემდეგი ფერის მინისგანაა დანზადებული: ლურჯი, ყავისფერი, თეთრი და წყლისფერი. 65-ე და 209-ე სამარხებში ორივე ფორმის საკიდებია დადასტურებული, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ რაღაც პერიოდში ორივე ფორმის ნიმუშები ერთდროულად გამოიყენებოდა. ანალოგიური ამფორისკოსისებური საკიდები დადასტურდა მელიტოპოლის ყორღანში ქალის მდიდრულ სამარხში, ასევე მონა ქალის სამარხში. საკიდები დამზადებულია გაუმჭვირვალე მინისაგან. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (Онайко., 1970: 107, კატ. XLIII, ა, ბ). ძირწვეტიანი ამფორისკოსისებური საკიდი დადასტურდა სოფ. ლვოვთან, სკვითურ სამარხში, სადაც ის შემადგენელი ნაწილი იყო ეგვიპტური ფაიანსის ე.წ. იოტებისაგან შემდგარი ყელსაბამისა. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (Кубышев., Николова., Полин., 1982: 21, 28-29, სურ. 6, ყორღანი #16, სამარხი #1).

საკმაო რაოდენობითაა (25ც.) აღმოჩენილი სხვადასხვა ფერის (ყავისფერი, ლურჯი, თეთრი, მწვანე) მინის დელფინისებური საკიდები (სამარხები №65, 198, 172, 209, 212). ყველა ნიმუში გამჭვირვალე მინისაგანაა დამზადებული. დელფინის კუდი ზემოთაა აწეული, პირი გამოკვეთილია. სიგრძივი არხი თავის არეშია დატანილი (ტაბ. I/8). არხის დიამეტრი თანაბარია (1,7-1,5X0,2X1,6-1,4სმ).

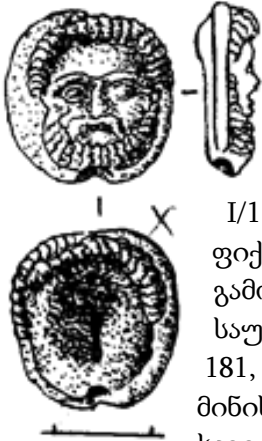

ზემოთ დასახელებული სამარხეული კომპლექსები, რომლებიც შეიცავდა დელფინის გამოსახულებიან მძივსაკიდებს, გვიანდელი (ძვ.წ. III ს.) სამარხების რიგს მიეკუთვნებიან. ამ სამარხებში ჩვეულებრივ ჩნდება "ოქროფენილი" მინის მძივები, თვალადი მძივების გვიანდელი ვარიანტი და ა.შ. დელფინისებური საკიდი აღმოჩენილია ვანში. ის ძვ.წ. IV-III ს. თარიღდება (ე. გიგოლაშვილი, 1983, გვ. 104, კატ. # 494, ტაბ. 49). ასეთი მძივსაკიდები ცნობილია დაბლაგომიდან (ინახება ეროვნული მუზეუმის ფონდში №ბ-494), ცხაკაიდან (. გრიგოლია., ბარამიძე., ფხაკაძე., ლორთქიფანიძე., 1973, გვ. 33, ტაბ. XVI). ცნობილია ისინი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ელინისტური ხანის თითქმის ყველა სამაროვნიდან - ზემო ფარცხმის [ნ. ვაშაკიძე, 1985, გვ. 101], წიფნარისა და ზენობის ქვევრსამარხები [ნ. ვაშაკიძე, 1973: 80-81, ტაბ. X-1,2,4]. გამონაკლისია მხოლოდ ციხისძირის სამაროვანი, რომელზეც ამ სახის საკიდი არ არის ცნობილი. დელფინის ფორმის საკიდები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან (უსტ-ლაბინსკი) ძვ. წ. III-II სს. მიეკუთვნება (Анфимов., 1951: 177).

მონოქრომიული საკიდების შემდეგ ჯგუფში გაერთიანებულია გულისებური საკიდები (ტაბ. I/3-4). გვხვდება, როგორც გაუმჭვირვალე (ყვითელი), ასევე ნახევრად გამჭვირვალე მინისგან (თეთრი, ლურჯი, ყავისფერი, წყლისფერი) დამზადებული ცალები. მათი რაოდენობა 16-ს აღწევს (სამარხები # 65, 172, 180, 196, 200, 209). ცილინდრული არხი სიგრძივად დატანილი, არხის ბოლოები ერთმანეთის ტოლია (1,3-0,8X0,2X1,4-1სმ).

სამარხ 209-ში აღმოჩნდა ყვითელი მინისებური პასტისაგან დამზადებული მამაკაცის სახის გამოსახუ-ლებიანი საკიდი. ხუჭუჭა თმა და წვერი რელიეფური ხაზებითაა გადმოცემული. მამაკაცს სწორი, თხელი ცხვირი და ღრმად ჩამჯდარი თვალები აქვს. საკიდის მეორე მხარეზე

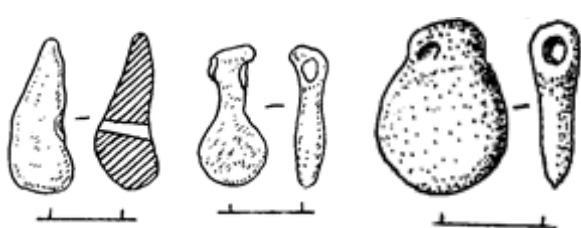

მხოლოდ თმებია გადმოცემული, ხოლო სახე ნახვრეტის დატანის გამო დაზიანებულია. საკიდის კუთხეების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ის ყალიბშია ჩამოსხმული. თავდაპირველად მას მძივის ფუნქცია არ უნდა ჰქონოდა, რაზეც მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ არხი ბოლომდე არაა გახვრეტილი. ის ქინძისთავის შემადგენელი ნაწილი უნდა ყოფილიყო (ტაბ.

I/11). ასევე არხში შეინიშნება ლითონის ჟანგი (უფრო კი რკინის). მ. ვიკერსი ფიქრობს, რომ იგი უნდა წარმოადგენდეს ჰერაკლეს გამოსახულებას. მსგავს გამოსახულებიანი საკიდი აღმოჩენილია ქერსონესში, მას გ. ბელოვი ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით ათარიღებს, თუმცა მის განსაზღვრებას არ იძლევა (Белов., 1962: 180-181, სურ. 14-27. მსგავსი საკიდი, დამზადებული ყვითელი გაუმჭვირვალე მინისაგან, დადასტურდა სოფ. ნაგორნოესთან (ქვლადიკავკაზთან) აღმოჩენილ სკვითურ სამარხში. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულითა და III საუკუნის

დასაწყისით თარიღდება (Мозолевский., 1973: 229-234, სურ. 37/6, სამარხი #3). მსგავსი ყვითელი ფერის მედალიონები, რომლებიც შტამპური წესითაა დამზადებული აღმოჩნდა ჟინვალის სამაროვანზე, ახ.წ. III-IV საუკუნეებით დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსში (28 ცალი). მათზე სხვადასხვა ცხოველებისა და გორგონას გამოსახულება იკითხება. ყველა ნიმუში წუნდე-ბულია და ვ. ჩიხლაძე თვლის, რომ ისინი ადგილობრივი წარმოებისა უნდა იყოს. წუნდებული ნივთების შემოტანა გაუმართლებელი იქნებოდა, რადგანაც ეს ნივთები ავი თვალისაგან დასაცავად იყო განკუთვნილი (ჩიხლაძე., 2005: 143, ტაბ. I/146).

თითო ნიმუშითაა წარმოდგენილი, ყავისფერი და ლურჯი გამჭვირვალე მინისაგან დამზადებული თოხისებური და ცულისებური საკიდები (ტაბ. I/1-2). მათი სიგრძე 1,3-1 სმ შორის

თარიღდება (Deppert-

მერყეობს. ასეთი ნიმუშები პანტიკაპეიონშია აღმოჩენილი და ძვ.წ. III-II საუკუნეებითაა დათარიღებული (Алексеева., 1978, გვ. 74, ტიპი 200). თოხისებური საკიდის ანალოგიური ნიმუში, დამზადებული გაუმჭვირვალე ცისფერი მინისაგან, დაცულია მაინცის რომაულ-გერმანულ მუზეუმში. საყურე ახ.წ. I-II სს. Lippitz., 1985:21, კატ. 54, ტაბ. 25/54). ცულისებური,

ნახევრად გამჭვირვალე მინისაგან დამზადებული საკიდი აღმოჩენილია ჩრდილოეთ კავკასიაში - დეგორში, ძვ.წ. V-IV სს-ით დათარიღებულ სამარხში. ამ საკიდთან ერთად დადასტურდა ლურჯი მინის დელფინისებური საკიდიც (Мошинский., 2006: 54, ტაბ. 29\12). სავარაუდოდ სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით უნდა დათარიღდეს აღმოჩენილი მძი-საკიდების მიხედვით.

65-ე სამარხში სხვადასხვა სახის მძივებთან ერთად ყავისფერი მინის მინიატურული, ამფორისკოსისებური საკიდები დადასტურდა (7 ცალი). მათ წაწვეტებული ძირი აქვთ, რომელიც კარგადაა გამოყოფილი. ნახვრეტი ყელის არეშია დატანილი (0,3X0,2X0,2სმ). მინის იდენტური საკიდი აღმოჩნდა ტანაისის 237-ე სამარხში, რომელიც ძვ.წ. III-II სს-ით თარიღდება, აგრეთვე 221-ე სამარხში, რომელიც ძვ.წ. II-I სს. მიეკუთვნება. როგორც ფიჭვნარში, ასევე ტანაისში, საკიდი მძივების ასხმაში შედიოდა (Алексеева., 1975, ტაბ. 18\13; 19).

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე წარმოდგენილი პოლიქრომიული მინის საკიდები მცირე ჯგუფს ქმნიან. მათგან უპირველესად აღსანიშნავია საკიდი ადამიანის სახის გამოსახულებით (სამარხი #65). სახე და ყურები დამზადებულია მწვანე გაუმჭვირვალე მინისაგან, თვალები გადმოცემულია შავი წვრილი მძივებით, ცალი თვალი დაცულია, მეორე კი ამოვარდნილი. შავი, ცისფერი, ყვითელი, ყავისფერი და ლურჯი მინის თოკისებურად დაგრეხილი ძაფებისაგან შედგენილია ჩალმისებური თავსაბურავი. სახეზე შეინიშნება წინ წამოწეული

მოკლედ შეკრეპილი წვერი (ტაბ. I/10).

135-ე სამარხში დადასტურდა დიდი ზომის მასიური პოლიქრომიული მძივი, ცილინდრული მოყვანილობის, ადამიანის სახის ორმაგი გამოსახულებით - ე.წ. 'ნიღბები'. მსგავსი ნიმუში ცნობილია

ყაზბეგიდან, ძვ.წ. V საუკუნის ფენიდან. (წითლანაძე, 2004: 51, ტაბ. 21), დაბლაგომის ძვ.წ. III ს-ით დათარიღებული სამარხიდან (თოლორდავა, 1976: 68, ტაბ. II]. მსგავსი საკიდების ფრაგმენტები ნაპოვნია ვანის ნაქალაქარის ძვ.წ. III საუკუნის კულტურულ ფენაში (გიგოლაშვილი., 1983: 41, კატ. #459), ურეკში გვიანანტიკურ მასალის თანხლებით. ა. აფაქიძე ამ საკიდს უფრო ადრეულად თვლის, ვიდრე სამარხის დანარჩენ ინვენტარს და შესაძლებლად მიაჩნია მისი ავგაროზის სახით შემორჩენა (აფაქიძე., 1947: 105). მსგავსი საკიდი გვხვდება ასის ხეობაში, ლუგო-ვოს ძვ.წ. VI-V სს. სამაროვანზე (Крупнов ., 1960, ტაბ. XIX3,5). სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთ 'ნიღბებს' ეგვიპტური, უფრო ალექსან-დრიული სკოლის ნაწარმად მიიჩნევენ. თუმცა მათი მცირე აზიის სანაპიროზე დი-დი რაოდენობით აღმოჩენის გამო, სირიის პოლიქრომიული მინის ნაწარმადაც თვლიან (Kisa., 1908: 14; Куфтин., 1950: 9).

65-ე სამარხში აღმოჩენილი ადამიანის სახის გამოსახულებიანი საკიდები ცნობილია ტავრიის ქერსონესში, სადაც ისინი ძვ.წ. IV-II საუკუნეებით თარიღდება (Leskov. , 2008: 20); ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ამგვარ საკიდებს ე. ალექსეევა ძვ. წ. III-I სს-ით განსაზღვრავს (Алексеева., 1982: 41, ტიპი - 459]. მაიკოპში აღმოჩენილ ამ სახის საკიდს ა. ლესკოვი ძვ.წ. V-IV სს. ათარიღებს (Leskov., 2008: 35, კატ. 35). მსგავსი საკიდები ცნობილია ცენტრალური ევროპიდან, ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან, სადაც მათ ძვ.წ. VI-V სს-ით ათარიღებენ (Tatton-Brown, 1988, გვ. 145-150). თუმცა აღნიშნავენ, რომ ისინი ელინისტურ პერიოდშიც აგრძელებენ არსებობას. ამ სახის საკიდების წარმოშობას ძველ სირიულ და ფინიკიურ სახელოსნოებს უკავშირებენ. დიდი ნაწილი ამ სახის მძივსაკიდებისა დაკავშირებულია პტოლემეოსების ეპოქასთან (Алексеева, 1982: 34). თუმცა ეგვიპტეში ადამინის სახის გამოსახუ-ლებიანი საკიდები დადასტურებულია ძვ.წ. VIII საუკუნეში (Vives., 1920: 35). კოლხეთში ამგვარი საკიდების მხოლოდ ელინისტურ ხანას უკავშირდება (ვანი, დაბლაგომი, ციხისძირი).

65-ე სამარხიდან მომდინარეობს მინიატურული დოქის ფორმის საკიდი (ტაბ. I/12). საკიდის ზედაპირი შემკულია ცისფერი, ფირუზისფერი და ყვითელი მინის არარელიეფური ლაქებით.

პარალელი ამ საკიდს ეძებნება დაბლაგომში ძვ.წ. IV ს-ით დათარიღებული მდიდრული სამარხიდან (თოლორდავა., 1976: 70-76. სურ. 86). ასეთი საკიდები ცნობილია მელიტოპოლის, მალაია ლეპეტისას, შიროკოეს ყორღანებიდან; რომლებიც ძვ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Спицин, 1901: 75, სურ. 9-11; Онайко, 1970, გვ. 107, კატ. XLIII). ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია სკვითურ სამარხებში, რომლებიც ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება [Фридман ., 1978: 159, სურ. 3/3, ყორღანი #3).

პოლიქრომიული მინის საკიდის ბოლო ნიმუშს ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდი წარმოადგენს (სამარხი ##134, 170). ის ლურჯი ფერისაა, თვალები თეთრი მინის რელიეფური წერტილებითაა გადმოცემული, მკერდის არეში შემოუყვება თეთრი მინის ორი რელიეფური ხაზი

(ტაბ. I/13). ელინისტური ხანის სამარხე-ბისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა ფიგურული საკიდები (იხვის, ხბოს, მაიმუნის თავის გამოსახულებები). ფრინველის გამოსახულებიანი მინის საკიდები აღმოჩენილია სვანეთში, ლარი-ლარის სამაროვანზე (ჩართოლანი, 1976: 21, ტაბ. X-1,2), დაბლაგომში (თოლორდავა, 1976: ტაბ. 86), აღმოსავლეთ საქართველოში პაპიგორის ქვევრსამარხში (მარგიშვილი, 1992: 39), წნისის სამაროვანზე (კვიფინაძე., 1983, გვ. 30). ცნობილია ნიმუშები ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სამაროვნებიდან

(Алексеева, 1982: 42; Белов, 1962: 165, 175), ლურჯი მინის ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდის ზუსტ ანალოგს წარმოადგენს ქერსონესში (დაუთარიღებელი) აღმოჩენილი ცალი (Алексеева., 1982: ტიპი 471). აი, ამ სახის მონოქრომიული და პოლიქრომიული მინის მძივსაკიდებია დადასტურებული ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე.

ამგვარად, ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე მძივები შემდეგი სახეობებითაა წარმოდგენილი: გიმრისაგან დამზადებული მძივსაკიდები ელინისტურ ხანას უკავშირდება და წინა პერიოდთან შედარებით გაცილებით მრავალრიცხოვანი ნიმუშებითაა წარმოდგენილი. ქვის მძივებიდან ისევ გვხვდება სარდიონის ცალები, წარმოდგენილი უფრო ადრეული – წინარეელინისტური ხანის ნიმუშებით. მათი წინარეელინისტური ხანით დათარიღება დაფუძნებულია კოლხეთში აღმოჩენილ ანალოგიებზე. რაც შეეხება ქარვას, ის საერთოდ აღარ გვხვდება.

ძვ.წ. III საუკუნიდან ვრცელდება გულის, დელფინის, ამფორისკოსის და ცულისებური ფორმის მინის საკიდები. ამავე საუკუნის დასაწყისიდან ჩნდება პოლიქრომიული მინის მძივსაკიდები: „ნილბები“ ადამიანის სახის გამოსახულებით, მტრედისა და დოქის ფორმისა.

ძვ.წ. III საუკუნიდანვე შემოდის „ოქროფენილი“ მინის მძივები. თუმცა ისი-ნი მცირე რაოდენობით დასტურდება. ელინისტურ სამაროვანზე წარმოდგენილ მძივსაკიდებს შორის გვხვდება როგორც ძვ.წ. IV-III სს-ის დამახასიათებელი, ასევე უფრო ადრეული – ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ნიმუშები. ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა 65-ე სამარხი, რომელშიც ერთადაა წარმოდგენილი ძვ.წ. IV ს-ის იოტები; ეგვიპტური ფაიანსის ოთხკუთხა სექტორებად ზედაპირდაყოფილი მძივი, რომელიც ძვ.წ. V საუკუნით თარიღდება; ძირბრტყელი ამფორისკოსისებური საკიდი, რომელიც ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულს და III საუკუნის დასაწყისს მიეკუთვნება; ძვ.წ. V-IV სს-ის მარტივი ზედნადები ფარისებური თვლიანი მძივი; „ოქროფენილი“ მინის, ტალღოვან ორნამენტის, შვინდისკურკისებური ფორმის, თვალადი და მოზაიკური მძივები და აგრეთვე ადამიანის, დოქის, მტრედის, გულისა და დელფინისებურ გამოსახულებიანი საკიდები, რომლებიც ძვ.წ. III-II საუკუნეებით თარიღდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაგოშიძე ., 1976: - გაგოშიძე იულონი „მასალები ქართული ოქრომჭედლობის ისტორიისათვის“, სსმმ, ტ. XXXII-B, თბ., 1976, გვ. 5-30;
2. გაგოშიძე., 1985: - გაგოშიძე იულონი „ქართველი ქალის სამკაული“, თბ., 1985;
3. გაგოშიძე., 1982: - გაგოშიძე იულონი „თრიალეთის სამაროვნები“, კატალოგი, თბ., 1982;
4. ვაშაკიძე, 1973: - ვაშაკიძე ნინელი „შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები მდინარე სუფსის აუზში“, სდსმ, III, თბ., 1973, გვ. 74-87;
5. ვაშაკიძე, 1985: - ვაშაკიძე ნინელი „ზემოფარცხმის სამაროვანი“ სდსმ, XIII, თბ., 1985, გვ. 23-116;
6. ვაშაკიძე., კახიძე., 1979: - ვაშაკიძე ნინელი, კახიძე ამირან „ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1975 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები, სდსმ, VII, თბ., გვ. 42-58;
7. ვაშაკიძე, კახიძე., 1985: - ვაშაკიძე ნინელი, კახიძე ამირან „არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნის ტერიტორიაზე“, სდსმ, VIII, თბ., გვ. 68-83;
8. თოლორდავა., 1976: - თოლორდავა ვერა „არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970-1971 წლებში“, ვანი II, თბ., 1976, გვ. 48-68;
9. თოლორდავა., 1986: - თოლორდავა ვერა „მდიდრული სამარხი დაბლაგომიდან“, ვანი II, თბ., 1976, გვ. 68-79;
10. კაჭარავა., 1986: კაჭარავა დარეჯან, მჟავანაძე ზაზა „ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში“, ვანი, VIII, თბ., 1986, გვ. 9-34;
11. კახიძე., 2004: - კახიძე ამირან, ვიკერსი მაიკლი „კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში“, ფიჭვნარი I, ბათუმი, 2004;
12. ლორთქიფანიძე., 2002: - ლორთქიფანიძე ოთარი „ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან“, თბ., 2002;
13. მახარაძე., 2007: - მახარაძე გიორგი, წერეთელი მანანა „საირხე“, თბ., 2007;
14. მარგიშვილი, 1992: - მარგიშვილი სოსო „ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები ალგეთიდან“, თბ., 1992;
15. ჩართოლანი., 1976: - ჩართოლანი სოსო „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის“, თბ., 1976;
16. ჩიხლაძე., 2005: - ჩიხლაძე ვერა „ჟინვალის სამაროვანზე აღმოჩენილი ყვითელი ფერის მინის მედალიონები და მძივები“, 2005, 2, იბერია-კოლხეთი, გვ. 142-144;
17. ჭყონია., 1981: - ჭყონია ანული „ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან“, ვანი VI, თბ., 1981;
18. Алексеева., 1975: - Алексеева Е.М “Античные бусы Северного Причерноморья”, вып. Г1-12, САИ, М., 1975;
19. Алексеева ., 1978: - Алексеева Е.М “Античные бусы Северного Причерноморья”, вып. Г1-12, САИ, М., 1978;

- 20.Алексеева.,1982: - Алексеева Е.М “Античные бусы Северного Причернобырья”, вып. Г1-12, САИ, М. 1982;
- 21.Белов ., 1962: - Белов Г. Д. “Эллинистический дом в Херсонесе”, ТГЭ, VII, Л., 1962, gv. 143-182;
- 22.Крупнов., 1958: - Крупнов Е.И. “Новые данные по археологии Северного Кавказа”, СА, 3, М., 1958, gv. 97-110;
- 23.Кубышев ., 1982: - Кубышев А.И., Николова А.В., Полин С.В. “Скифские курганы у с. Львова на Херсонщине, кр. Древности степной Скифии”, Киев, 1982, gv. 130- 148;
- 24.Куфтин., 1950: - Куфтин Б.А. “Материалы к археологии Колхиды”, т. 2, Тб., 1950;
- 25.Мозолевский., 1973: - Мозолевский Б.Н. “Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине”, кр. Скифские древности, Киев, 1973, gv. 187-135;
- 26.Мошинский ., 2006: - Мошинский А.П. “ Древности горной Дегори VII-IV вв. до н.э.”, ТГИМ, 154, М., 2006;
- 27.Онайко ., 1970: - Онайко Н.А. “ Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV-II вв. до н.э.”, САИ, вып. Д1-27, М., 1970;
- 28.Фридман ., 1987 : - Фридман М.И. “Скифские курганы у с. Дугчаны на Херсонщине”, АНУИА, Киев, 1987, gv. 159-171
- 29.Deppert-Lippitz., 1985: - Deppert-Lippitz B „Goldshmuck der Römerzeit“, Römisch-Germanischen Zetralmuseum, Bonn, 1985;
- 30.Kacharava ., 2005: - Kacharava D “Recent finds at Vani, Dialogues d’ histoire ancienne”, Supplement 1, 2005, gv. 291-309;
- 31.Kisa ., 1908: - Kisa A „Das Glas in Atertume“, I, Leipzig, 1908;
- 32.Leskov ., 2008: - Leskov A.M “The Maikop treasure”, USA, 2008;
- 33.Tatton-Brown., 1988: - Tatton-Brown V “Rod-formed glass pendants and beads of the 1st millennium BC”, Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum, vol. I, Core- and rod-formed vessels and Mycenaean cast objects, 1988, pp. 135-160;
34. Vives ., 1920: - Vives A “ Estudio de arqueologia Cartaginesa. La necropolis de Ibiza”, 1920, AE, part II.

Roman Board Game Pieces in Gonio-Apsaros რომაული სამაგიდო თამაშები და გონიო-აფსაროსი

Tornike Mamiseishvili

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University
Research assistant, Cultural Heritage Protection Agency of Ajara

Tel: +995 555 284 285

e-mail: tornike.mamiseishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8031-4668>

Abstract: The present paper deals with the artefacts related to Roman board games found as a result of the archaeological excavations in Gonio-Apsaros fortification. It is widely known that there were many types of board games in ancient Rome and this is an indication of the popularity of board games in the Roman world, among all social classes. This fact is confirmed by the archaeological excavations carried out on Roman fortifications or places inhabited by Romans. Different types and shapes of board game pieces were discovered at these places which were related to board games. Roman culture, in our case the means of relaxation and entertainment was spread rapidly by Roman soldiers around the frontier regions of the empire. The round-shaped board game pieces discovered during the Gonio-Apsaros expedition are an indication of this. It is noteworthy to mention an ornament imprinted on a piece of pottery which might have the purpose of a game board.

The discovery of items related to Roman board games in the Gonio-Apsaros area clearly suggests that during the rule of the Principate, the coastline of Colchis was under the influence of the Roman Empire, both economically and politically, as well as culturally. Researching Roman board games is significant because it keeps us closely connected to the daily life of Roman military units dislocated on the coast of Colchis. It also shows the power of the spread of Roman culture in the eastern Black Sea region.

Key words: Roman empire; Roman soldier; Roman board games; Gonio-Apsaros fortress.

თორნიკე მამისეიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი,
აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის
სააგენტოს მეცნიერ-თანამშრომელი
e-mail: tornike.mamiseishvili@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8031-4668>

აბსტრაქტი: სტატიაში წარმოდგენილი და განხილულია გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე უკანასკნელ წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არტეფაქტები, რომლებიც რომაულ სამაგიდო თამაშებთანაა დაკავშირებული.

ცნობილია, რომ ძველ რომში მრავალი სახეობის სამაგიდო თამაში არსებობდა. გართობის ეს მიმდინარეობა კი ყველა სოციალურ ფენაში თანაბარი პოპულარობით სარგებლობდა. ამას მოწმობს რომაული ციხესიმაგრეებისა თუ დასახლებული პუნქტების არქეოლოგიური შესწავლის დროს აღმოჩენილი სამაგიდო თამაშების დაფები, ქვები, ფიგურები თუ სხვა ატრიბუტები. რომაული კულტურა, ჩვენს შემთხვევაში განტვირთვისა თუ გართობის საშუალებები, ჯარისკაცების მეშვეობით სწრაფად ვრცელდებოდა საზღვრისპირა რეგიონებში. გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრეში აღმოჩენილი მრავალი ფორმის სათამაშო ქვები სწორედ ამის მიმანიშნებელია. ასევე ინტერესს იწვევს ჭურჭელზე დატანილი ორნამენტი, რომელსაც შესაძლოა სამაგიდო თამაშის დაფის დანიშნულებაც კი ჰქონოდა.

რომაულ სამაგიდო თამაშებთან დაკავშირებული ნივთების გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენა ნათლად გვიჩვენებს, რომ პრინციპატის მმართველობის დროს კოლხეთის სანაპირო ზოლი, რომის იმპერიის, როგორც ეკონომიკური და პოლიტიკური, ასევე კულტურული გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. აღმოჩენილი ნივთების შესწავლა კი კიდევ უფრო გვაახლოებს კოლხეთის სანაპიროზე დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთების ყოველდღიურობასთან.

საკვანძო სიტყვები: რომის იმპერია; რომაელი ჯარისკაცი; რომაული სამაგიდო თამაშები; გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრე;

Introduction: As a result of the Roman expansion in the 1st century AD, the coast of southwestern Georgia largely came under the political and economic influence of Rome. It was during this period that the fortresses built on the coastline of Colchis formed a defensive line known as "Limes Ponticus".

Gonio-Apsaros was one of the important fortresses in this defensive line. It was the strategic, political, economic and cultural center of the eastern boundary of Rome in the 1st – 3rd cc AD. According to Flavius Arrian, who traveled to this region in the year 132, five auxiliary cohorts were stationed here. There were around 1200-1500 soldiers in the cohorts which created a strong force.

In order to study city life, socio-economic conditions and cultural environment in Colchis during the Principate, considering materials discovered as a result of archeological excavations alongside the historical sources is significant for a comprehensive understanding of this region during that time.

Since 1994, archaeological excavations have been intensively carried out on the territory of the Gonio-Apsaros fortress, which revealed rich Roman cultural layers. Scientists have been studying the traces of the Romans in the territory of Gonio-Apsaros for years.

In recent years, our attention has been drawn to the Roman board game pieces found here. Although this paper is the first attempt in this direction and the artifacts are few, studying Roman board games allows researchers to explore the social aspects of the soldiers and brings us even closer to the daily life of the garrison.

Methods: Traditional archaeological methods were used in the research, such as the method of historical source analysis and the method of comparative analysis of archaeological artifacts.

Discussion/Results: When thinking of Roman entertainment and recreation, the first thing that comes to mind is the arena, theater, baths, or circus. And least of all - board games, which had a prominent place in the daily life of Roman society.

There were many types of board games in ancient Rome, hence, boards and pieces were of different shapes. It is important to mention that their names and game functions differed (Nuțu, 2009: 145-156; Austin, 1934: 24-34; Merrill, 1916: 365-366; Bell, 1979: 30-35, 84-87, 91-92; Lanciani, 1892: 97-105; Court, 2021: 1-7; Schädler, 2001: 10-11; Schädler, 1998: 10-25; Kowalski, 2004: 2-25; Purcell, 1995: 3-37). All gambling games were forbidden by law except during the festive license of Saturnalia (17–19 December), but the laws were never rigidly enforced, and under many emperors were entirely disregarded (Bell, 1979: 35). During archaeological excavations of public buildings in Roman cities, game boards, scratched marble or stone slabs were found in almost all structures. The Romans used them to trick each other and win some money (Lanciani, 1892: 97). Roman Game boards and game pieces found in Roman tombs confirm the Romans' love of gambling (Whittaker, 2004: 297-299).

The first artifact that caught our attention was found during the summer expedition of 2020. It was discovered in the North of the fortress, specifically in the 37th square of the NW XII trench, in the Roman cultural layer of the II-III centuries. The round-shaped brown-clay artifact has a concavity in the centre and its diameter is 1.8 cm.

According to historical sources and archaeological materials, we know that Roman military units were camped in Gonio-Apsaros fortress for about three centuries (Karasiewicz-Szczypiorski, 2021: 269-280; Mamuladze, 2002: 33-39). We can assume that above mentioned board game piece was owned by one of the soldiers. It is so primitive that it could have been made by him. Similar types of board game pieces were found in abundance on Roman monuments. As a result of archaeological excavations in Northern Dobrudja, which is located on the banks of the Danube, several round-shaped board game pieces with a diameter ranging from 1.7 to 2.2 cm were discovered. The material used for making these board game pieces was different. Bone, glass and clay were used in most cases (Nuțu, 2009: 151,156). A wooden game board was found along with medical instruments in the burial of a doctor in Colchester, East England. There were round white and blue board game pieces as well.

(Court, 2021: 5). Since we mentioned the primitive ways of creating board game pieces, one more thing has to be explained as well. Soldiers had neither the time nor the desire to make elaborate and valuable game pieces. All this happened due to their unstable service as well as the strict discipline obtained in the forts. Therefore, soldiers made game pieces from the available resources and besides, they scratched playing boards on the hard surface. The best example of this is the board game pieces found on the Northern slope of the Areopagus Hill in Athens, which were made from various types of pottery fragments (Kurke, 1999: 264).

There is another game piece that was found during the summer expedition of 2023. It was discovered near the brown-clay game piece that we have mentioned above. It was located in the same trench, but to be more precise, in 34th square. The game piece was made of stone in comparison with the brown-clay game piece and its diameter is 2 cm. There are traces of processing on the sides.

It is interesting to figure out for which specific game the board game pieces we found were used. Unfortunately, no game board of any type has been found in Gonio-Apsaros territory. However, judging by the universal shape of the game pieces, we may assume that they were possibly used in the process of playing most Roman board games.

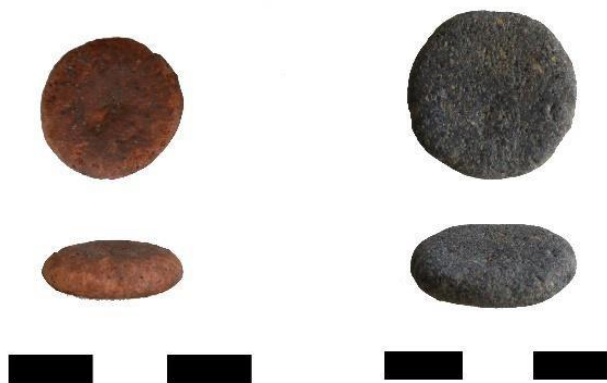

Fig. 1. Brown-clay and stone game pieces from the fortress of Gonio-Apsaros. Photo: G. Dumbadze

Considering the strict rules of the fortress, the soldiers might have avoided playing board games inside the fort at all. This is the reason why they used to visit the taverns in the settlement near the fortress. Although we have little information related to the daily life of garrison in Apsaros, Procopius provides us with interesting information about the castle. According to him: ‘This was a populous city in ancient times and a great wall surrounded it, while it was adorned with a theater, hippodrome, and all other things by which the size of a city is commonly indicated. But now none of these is left except the foundations of the buildings (Dewing, 2014: 465)’. In the historical source, our attention is drawn to the theater and the hippodrome, which have not yet been revealed as a result of archaeological excavations. Although their existence already indicates that the forms of Roman entertainment were well known to the population of Apsaros castle. It is not surprising that a large city of this size would have many taverns, which was characteristic of most of the fortresses or castles in the Roman Empire. In their leisure time, the Romans used to play board games, the most popular means of entertainment at that time and Taverns were the best place to enjoy their time. The light of a lamp was noticeable in the taverns night after night and that was accompanied by the sound of rolling the dice.

Another item that caught our attention is a pottery fragment. It was found in 2017, southeast of the fortress., in the 60th square of the SO XIII trench, at the first construction horizon. The size of it is 10.3x15.2x1.7 centimeters. The surface of the brown-clay artifact is decorated with horizontal circles and scratched ornaments. That is the reason why it attracted us. It is this decoration of the artifact that piques our interest, as it closely resembles a game board. Boards of similar shape were used to play the Roman unknown board game ‘Rota’ or ‘Terni Lapilli’ (Merrill, 1916: 365; Kowalski, 2004: 20). A stone grid type board decorated with X ornament similar to the artefact discovered at Gonio-Apsaros was found at Milecastle, one of Hadrian's Wall forts in Great Britain. Scientists do not know whether such decorations were made specifically for the game or are just decorations (Court, 2021: 2). Therefore, we cannot say with certainty that the pottery fragment found in Gonio-Apsaros fortress had a gaming purpose.

In the territory of the fortress, where two board game pieces were found, one section of the bath was discovered during the 2023 expedition. It is represented as the remains of the underfloor heating system. The research and investigation continue in order to restore a complete picture of the mentioned section. However, the discovery of board game pieces near the baths further supports our opinion on the addiction of the Gonio-Apsaros fortress garrison to board games. As it is known, the baths were one of the favorite places for the Romans to relax, unwind and have a good time. Here, along with various activities, they also enjoyed playing board games.

Fig. 2. Pottery fragment probably depicts a Roman board game board. Photo: G. Dumbadze

At first glance, the artifacts we have discussed seem insignificant with its little documentary value, however, studying the rules, boards and pieces of Roman board games is a unique way to get to know the culture of the ancient Romans. Along with this, we are able to get even closer to the daily life of the soldiers camped in the Gonio-Apsaros fortress.

Fig. 3. Aerial view of the NW XII trench, the newly discovered hypocaust system and the location of the board game pieces. Photo: T. Tsulukidze

References:

1. **Mamuladze..., 2002:** - Mamuladze Sh. Kh., Khalvashi M. C., Aslanishvili L. G., *Rimskie garnizoni Apsara// Vestnik Drevney Istorii*. 1 (240). 33-39. Moscow.
2. **Austin, 1934:** - Austin R. G., *Roman Board Games*. I// *Greece & Rome*, 4, No. 10, 24-34, Cambridge University Press.
3. **Bell, 1979:** - Bell R. C., *Board and Table Games from Many Civilizations*, Dover Publications, Inc. New York.
4. **Courts..., 2021:** - Courts S, Penn T., *Roman gaming boards from Britain// Roman Finds Group Datasheet* 13, 1-7.
5. **Dewing, 2014:** - Dewing H. B., *Prokopios, The Wars of Justinian*, Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis/Cambridge
6. **Karasiewicz-Szczypiorski..., 2021:** - Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Speidel M. A., *NEW AND REVISED TILE STAMPS FROM THE ROMAN FORT OF APSAROS (GONIO, GEORGIA)* // aus: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 219, 269–280.
7. **Kowalski, 2004:** - Kowalski W. J., *Board Games of the Ancient World// P Art and Culture Magazine// Issue* 13. 2-25.
8. **Kurke, 1999:** - Kurke L., *Ancient Greek Board Games and How to Play Them// Classical Philology*, Vol. 94, No. 3 (Jul., 1999), 247-267, The University of Chicago Press.
9. **Lanciani, 1892:** - Lanciani R., *Gambling and Cheating in Ancient Rome// The North American Review*, 97-105, University of Northern Iowa.
10. **Merrill, 1916:** - Merrill E. T., *An Old Roman Game// The Classical Journal*, Vol. 11, No. 6, 365-366, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS).
11. **Nuțu..., 2009:** - Nuțu G, Boțan S. P., *Roman board game pieces in Northern Dobrudja// PEUCE, S.N. VII, STUDII ȘI NOTE DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE*, 145-156, Tulcea.

12. **Purcell, 1995:** - Purcell N., *Literate Games: Roman Urban Society and the Game of Alea*, *Past & Present* No. 147, 3-37, Oxford University Press.
13. **Schädler, 2001:** - Schädler U., "Latrunculi, a forgotten Roman Game of Strategy reconstructed."// *Abstract Games, Issue 7*, 10-11.
14. **Schädler, 1998:** - Schädler U., *Mancala in Roman Asia minor?* // *Board Games Studies* 1, 10-25, CNWS PUBLICATIONS, Leiden University, The Netherlands.
15. **Whittaker, 2004:** - Whittaker H., *Board games and funerary symbolism in Greek and Roman contexts*// *Myth and Symbol II: Symbolic phenomena in ancient Greek culture*. 279-302, Norwegian Institute at Athens.

Christian Temples from Keda Municipality ქრისტიანული სალოცავები ქედის მუნიციპალიტეტში

Vaja Phartenadze

PhD in Archaeology, Director of
Keda Historical Museum
e-mail: qedamuzeumi@gmail.com

Nona Shushanidze

PhD in History and Theory of Art,
Professor at the St. Tbel Abuseridze Teaching
University of Georgian Patriarchate
e-mail: Shushanidze-nino@mail.ru

Abstract: Ajaristkali Gorge is the “heir” of rich material and spiritual values. The sequential archeological field surveys confirm that the settlement of ancient humans began as early as the Chalcolithic era. During the following period, this part of Georgia became one of the leading centers of Western Georgian (Colchian) culture. Moreover, it has played an important role in the development of the country through the roads connecting the southwestern Georgian coastline and inland regions.

The materials collected over the years give us the basis for the need to study the region in depth. The very regular archeological surveys will promote the thorough study of certain issues of the history of Ajaristskali (Keda Minicpality) and confirm the facts presented in written sources.

The goal of the qualification work is to include the written sources, historiographical data, material heritage-related monuments of physical or material culture of different epochs in scientific circulation. Naturally, the new discoveries will help popularization of the rich historical past of our country not only by displaying the monuments of the material culture from the museum space but of the open-air as well.

Key words: Municipality of Kedi, Archaeology, Bazilika, Achariskali valley of the Middle Ages

ვაჟა ფარტენაძე

არქეოლოგიის დოქტორი, ქედის
ისტორიული მუზეუმის დირექტორი
ელ-ფოსტა: qedamuzeumi@gmail.com

ნონა შუშანიძე

ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის აკადემიური დოქტორი,
საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ტბელ აბუსერისძის სახელობის
სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: shushanidze-nino@mail.ru

აბსტრაქტი - აჭარისწყლის ხეობა, მდიდარ მატერიალურ და სულიერ ფასეულობათა მემკვიდრეა. თანმიმდევრული საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დასტურდება, რომ აქ უძველეს ადამიანთა დასახლება ჯერ კიდევ ხალკოლიდის ეპოქაში დაიწყო. მომდევნო პერიოდებისათვის საქართველოს ეს კუთხე იქცა დასავლურ-ქართული (კოლხური) კულტურის ერთ-ერთ წამყვან კერად. ამასთანავე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლისა და შიგა რაიონების დამაკავშირებელი გზების საშუალებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის განვითარებაში.

წლების განმავლობაში დაგროვილი მასალები საფუძველს გვაძლევს რეგიონის ძირეული შესწავლის აუცილებლობის საკითხი დაისვას. სწორედ გეგმაზომიერი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ხელს შეუწყობს აჭარისწყლის ხეობის (ქედის მუნიციპალიტეტის) ისტორიის ცალკეული საკითხების სათანადო სისრულით შესწავლას, წერილობით წყაროებში ასახული ფაქტების დადასტურებას.

ნაშრომის მიზანია წერილობითი წყაროები, ისტორიოგრაფიული მონაცემები, სხვადასხვა ეპოქის კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული ნივთიერი თუ მატერიალური კულტურის

ძეგლები შევიყვანოთ სამეცნიერო მიმოქცევაში. ბუნებრივია, ახალი აღმოჩენები შეუწყობს ხელს, ჩვენი ქვეყნის მდიდარი ისტორიული წარსულის პოპულარიზაციას. არა მარტო სამუზეუმო სივრციდან, არამედ თვით ღია ცის ქვეშ შემორჩენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლების ჩვენებითაც.

საკვანძო სიტყვები: ქედის მუნიციპალიტეტი, არქეოლოგია, ბაზილიკა, შუა საუკუნეების აჭარისწყლის ხეობა

შესავალი: ჩვენი ქვეყანა მდიდარ მატერიალურ და სულიერ ფასეულობათა მემკვიდრეა. მაღალმთიან აჭარაში დაცული მატერიალური კულტურის ძეგლების კვლევა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია, რადგან იგი ჩვენს წარმოდგენას აფართოებს აჭარისა და საერთოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიაზე ქვის ხანიდან გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით, ამასთანავე განსაზღვრავს საკვლევი რეგიონის როლს სრულიად საქართველოს სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. აჭარისწყლის ხეობაში შედარებით კარგადაა შესწავლილი მატერიალური კულტურის ძეგლები და მათ შორის საეკლესიო ნაგებობანი.

წლების განმავლობაში შემთხვევითი აღმოჩენებისა თუ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დაგროვდა მდიდარი და მრავალფეროვანი ნივთიერი მასალა; შეიქმნა ძვირფასი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, მხარის ძველი ისტორიისა და კულტურის შესწავლისათვის. გამოქვეყნდა მრავალი მონოგრაფია თუ სხვა სახის ნაშრომი, თუმცა ჯერ კიდევ უამრავი ძველი რჩება, რომლებიც ექვემდებარება კვლევა-ძიებას.

მეთოდოლოგია: სტატიის ავტორები არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი ვაჟა ფარტენაძე და ხელოვნების ისტორიის და თეორიის დოქტორი ნონა შუშანიძე სტატიაში შევჩერდებით მხოლოდ იმ ძეგლებზე რომელიც ქედის მუნიციპალიტეტში ახლო პერიოდში (ცხმორისი, ნამონასტრევი, ბზუ-ბზუ, ზენდიდი) აღმოჩნდა, შესწავლილია, გვაქვს წერილობითი ცნობები და ელოდება არქეოლოგიურ კვლევებს.

ვინაიდან აღნიშნულ საკვლევ არქიტექტურულ ძეგლებზე წერილობით ცნობები ძალიან მცირეა ძირითადად ვისარგებლეთ უახლესი არქეოლოგიური კვლევების ანგარიშებით. ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი წყაროების შესწავლა-გააზრებისას ვიხელმძღვანელებთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის მეთოდით, რომელმაც მოგვცა საშუალება დაგვედგინა საკვლევი თემის ქრონოლოგია და ამ პერიოდის ისტორიული ფონი. აღმოჩენილი საეკლესიო ნაგებობების ტერიტორიაზე გამოვლენილი უახლესი არტეფაქტებით შევისწავლეთ ძეგლების (ნამონასტრევი, ბზუბზუ, ზენდიდი) არქიტექტურული ხასიათი რის შედეგადაც გაგვიმარტივდა სალოცავთა არქიტექტურული გეგმის აღწერა, მათი ანალიზი, ძეგლების ზოგადი დათარიღება და პირვანდელ სახესთან დაახლოებული მასშტაბების აღდგენა.

ვითანამშრომლეთ ქ. ბათუმის არქეოლოგიულ მუზეუმთან, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსთან.

დისკუსია/შედეგები: მე-18 საუკუნის პირველი ნახევრის, ცნობილი ქართველი გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი თავის ნაშრომში „აღწერა სამეფოისა საქართველოსი,“ ქედას მოიხსენიებს, როგორც მცირე ქალაქს და მოკლედ ახასიათებს მას.

შედარებით უფრო ზუსტი და დაწვრილებითი ცნობები აქვს ქედის შესახებ მკვლევარ დავით ბაქრაძეს. ძველ მკვლევარებს შორის საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გიორგი ყაზბეგი, რომელმაც აჭარაში იმოგზაურა 1874 წელს. მეტად საინტერესოა ყაზბეგის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ხასიათის ცნობები აჭარაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ყაზბეგს მეტად მცირე დრო ჰქონდა ქვეყნის შესასწავლად, მან ძვირფასი მასალა დაგვიტოვა იმდროინდელ აჭარის მოსახლეობაზე, სოფლის მეურნეობაზე, სამიმოსვლო გზებზე და ვაჭრობაზე.

ქედის მუნიციპალიტეტი გასული საუკუნის მიწურულამდე, შეუსწავლელ კუთხეს წარმოადგენდა აჭარისწყლის ხეობაში, თუ არ ჩავთვლით XIX საუკუნის 70-იან წლებში რამოდენიმე მოგზაურის მოკლე ცნობებს, მაგალითად - თედო სახოკია, რომელმაც 1896 წელს იმოგზაურა გურიაში, ოსმალთა უღლისაგან ახლად განთავისუფლებულ აჭარაში, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქედის შესახებ უძველესი ლიტერატურული მასალები ჩვენს არქივებში ძალიან ცოტაა, რაზეც ოსმალთა სამასწლიანმა ბატონობამ მოახდინა გავლენა. ვრცელი მასალები უნდა ინახებოდეს თურქეთის არქივებში, რომლის სააშკარაოზე გამოტანა ცალკე კვლევის საგანია.

მოსახლეობა გამუსლიმანების შემდეგაც საიდუმლოდ დიდხანს ინახავდა მამა-პაპისეულ სარწმუნოებას. ბევრი მათგანი თურმე ეკლესიის ნანგრევებთან მიდიოდნენ ქრისტიანულ სადღესასწაულო დღეებში. გლეხობა აზნაურობასთან შედარებით ადვილად არ თმობდა თავის ძველ სარწმუნოებას. „გლეხობა დიდხანს ქრისტიანად რჩებოდა და მეტად მძიმედ მაჰმადიანდებოდა. ამის შემდეგაც (ე.ი. გამაჰმადიანების) მიტოვებული მამაპაპისეული კულტის მატერიალური ნიშნების მიმართ მას ტრადიციული შიში და მოკრძალება დიდხანს რჩებოდა“ [ბერძენიშვილი 1964:26].

ლიტურდიკულ ნივთებს შორის მეტად საინტერესო მონაპოვარს წარმოადგენს სოფელ ხარაულაში ხარაძეების საკარმიდამოში შემთხვევით აღმოჩენილი საცეცხლური რომელიც VI-VII საუკუნეებს მიეკუთვნება.

მართლმადიდებლური ტაძარი სოფელ ცხმორისში - შუა საუკუნეებში ცხმორისი განთქმული ყოფილა წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიით, რომელსაც მრავალ სასწაულს უკავშირებდნენ. ერთ-ერთი ასეთი სასწაული ცნობილ მწერალს ტბელ აბუსერისძეს (1190-1250 წწ). აქვს აღწერილი ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში „ახალნი სასწაულნი წმიდისა გიორგისნი“. ამ თხზულებაში პირველად გვხვდება სოფელ ცხმორისის სახელწოდება: „დაბასა ერთსა, რომელსა ეწოდების ცხმორისი“.

ცხმორისის წმ. გიორგის ეკლესია იერარქიულად ექვემდებარებოდა ქუთაისის მიტროპოლიტს, როგორც ამას XVI საუკუნის მესხური დოკუმენტი „სამცხე-საათაბაგოს მღვდელთ-მთავარნი და მწყემსნი“ გვამცნობს: „აჰარა დანდალოს ქვემოთი ქუთათლის სამწყსო ყოფილა“.

ტბელ აბუსერისძის თხზულებიდან ვგებულობთ, რომ მწერალი თავად სტუმრობდა ცხმორისის წმ. გიორგის ეკლესიას და სასწაულიც აქვე ჩაუწერია. ჩანს ისიც, რომ ცხმორისის მკვიდრები ყოველთვის დიდ იმედს ამყარებდნენ თავიანთ მფარველ წმინდანზე და ამაყობდნენ წმ. გიორგის სასწაულთმოქმედი ტაძრით, რომლის წინაც ორი ცხმორისელი ხელოსნის, კუანილისა და პონილის, ტყვეობიდან თავდახსნის სახსოვრად ბორკილებს ინახავდნენ.

ცხმორისელ კუანილს ბორკილები მადლიერების ნიშნად შეუწირავს წმ. გიორგის ტაძრისთვის და ეს რელიქვია ტბელ აბუსერისძის დროსაც ეკლესიის წინ თვალსაჩინო ადგილზე იყო გამოფენილი: „აწცა ჰკიდვან ბორკილნი იგი წინაშე მისსა“ - გვაუწყებს მწერალი.

ტბელ აბუსერისძის ჰაგიოგრაფიული მოთხრობა წმ. გიორგის ქართულ სასწაულთმოქმედ ტაძრებს ეძღვნება, რომელთა შორის ცენტრალური ადგილი უკავია შუარტყლის წმ. გიორგის ეკლესიის სასწაულებრივ მშენებლობას. ეს ტაძარი იმით ყოფილა განთქმული, რომ შუარტყლელ ქვითხუროს - ბასილს მარტოდ, სხვების დაუხმარებლად, აუგია. შუარტყლის ტაძარს მკვლევარები XII საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებენ, რადგან ვერც ბასილს და ვერც მის შვილ ივანეს (იოვანეს) ტბელ აბუსერისძე ცოცხლებს ვერ მოსწრებია. იგი მხოლოდ ივანეს შვილს - მღვდელმონაზონ იოსებს იცნობდა, რომელიც მოთხრობის დაწერის დროს უკვე გარდაცვლილი იყო. იოსები მოსწრებია ხვარაზმელთა საქართველოში შემოსევას (1225-1230 წწ.) და მალევე გარდაცვლილა, მასვე უამბნია ტბელ აბუსერისძისთვის შუარტყლის წმ. გიორგის ტაძრის მშენებლობის ამბები: „მომითხრობდეს რომელსამე ნეტარი იოსებ, ძე ივანესი... და რომელსამე მახლობელნი მისნი.“ - წერს იგი.

ცხმორისის წმ. გიორგის სახელობის ტაძარი შუარტყლის ტაძარზე ძველი ყოფილა. კუანილისა და პონილის სასწაულიც XII საუკუნემდე მომხდარა, როგორც ამას ტბელ აბუსერისძე გვაუწყებს: „რომელი იყო ესე სასწაული უწინარეს ამის საკვირველისა ე.ი. შუარტყალის ტაძრის - რ. ხ.) აღშენებისა.“ აქედან გამომდინარე, ცხმორისის ტაძარს XI საუკუნით ათარიღებენ. ცხმორისის წმ. გიორგის სახელობის ტაძარი არქეოლოგიურად შეუსწავლელია და ამიტომ სამომავლოდ ნატაძრალზე გამოვლენილი არქეოლოგიური არტეფაქტები მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს ისტორიული ქედის შესწავლისთვის.

წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია ყოფილა დანდალოშიც, სოფლის თავში და ისიც ოსმალებს გადაუწვავთ, ქრისტიანობის დასაცავად დანდალოელთა ამბოხების დროს, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში.

მართლმადიდებლური ტაძარი სოფელ ბზუბზუში - სოფელ ბზუბზუში სოფლის ცენტრში მდებარე დაწყებითი სკოლის ეზოში ვიზუალურად კარგად იკითხება დასავლეთიდან აღმოსავლეთით ორიენტირებული შენობის სამირკველი, რომელიც ნაგებია მოზრდილი დამუშავებული ქვებით. ნაგებობა დამხრობისა და ზომების (დაახ. 7X4 მ) მიხედვით უნდა წარმოადგენდეს დარბაზული ტიპის ეკლესიას, რასაც ამყარებს ადგილობრივი მოსახლეობის ინფორმაცია, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე არსებობდა ეკლესია, რომელზედაც მოგვიანო პერიოდში დაუშენებიათ ჯამე. ამ ეტაპზე ჯამე სხვა ადგილზეა გადატანილი, რაც შეეხება იქ არსებულ კარის ორნამენტირებულ

დეტალებს, გასული საუკუნის 60-იან წლებში ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმის კომპლექსური ექსპედიციის დროს იქნა ჩამოტანილი მუზეუმში, რომელიც დღეისათვის საექსპოზიციო დარბაზშია გამოფენილი.

ბზუბზუს ეკლესიას შემოვლებული ქონია ქვის გალავანი, რომლის საკმაოდ მოზრდილი მონაკვეთი დღემდეა შემორჩენილი. ეკლესია აგებული ყოფილა სამხრეთ-დასავლეთ გალავანთან ახლოს, საიდანაც ჯერ კიდევ შემორჩენილია ეკლესიის ეზოში შესასვლელი რამდენიმე საფეხური. გალავნის გარეთ დაცულია როგორც ძველი, ასევე თანამედროვე სამარხები. რომელსაც ესაზღვრება თაღისებური ფორმის ქვის ნაგებობა, მას ადგილობრივი მოსახლეობა მაცივარს უწოდებს. არქეოლოგები ნ. სურმანიძე, ბ. მერაბ უზუნაძე და ვ. ფარტენაძე არ გამორიცხავენ, რომ აღნიშნული ე.წ. მაცივარი ეკლესიის საკუთრება ყოფილიყო. აქვე ალაგ-ალაგ ჩნდება კერამიკის უსახური ფრაგმენტებიც.

ქედის რაიონ სოფელ ბზუბზუს ნაეკლესიარი არ არის ჯერჯერობით სრულყოფილად შესწავლილი. აღმოჩენილი არტეფაქტები არ იძლევა სრულად ხელოვნებათმცოდნეობითი ხასიათის დასკვნების გაკეთების საშუალებას.

ზენდიდის ტაძარი - XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის მოგზაურისტორიკოსთა ნაშრომებში ზენდიდის ბეჟანიძეთა საგვარეულო ციხის შესახებ დაცული ცნობები მწირი და ხშირ შემთხვევაში ურთიერთსაწინააღმდეგო ინფორმაციის შემცველია, რაც ბუნებრივია ნათელ სურათს ვერ ქმნის ციხის და შესაბამისად კუთხის, სრულყოფილი ისტორიის აღდგენისათვის. საისტორიო წყაროებში თითქმის არაფერია ნათქვამი ბეჟანიძეთა ციხის აგების თარიღისა და მნიშვნელობის შესახებ. საკითხის გადაჭრის ერთადერთი გამოსავალი ციხისა და მისი შემოგარენის არქეოლოგიური შესწავლა იყო. პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ბაზაზე 2001 წელს ჩამოყალიბდა ზენდიდის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომლის ძირითადი მიზანი იყო ციხის აშენების თარიღისა და ფუნქციონირების ხანგრძლივობის დადგენა. ასევე, მისი მნიშვნელობის განსაზღვრა ჩვენი ქვეყნის, კერძოდ, აჭარის შუასაუკუნეების ისტორიაში.

ზენდიდის ეკლესია მდებარეობს სოფლის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. ეკლესია დარბაზულია (ზომები: სიგრძე 6,9 მ, სიგანე 4,8 მ; კედლების შემორჩენილი სიმაღლე ქვაფენილიანი იატაკის დონიდან 2 მ; აღმოსავლეთი კედლის სიმაღლე მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 2,6 მ; კედლის სისქე 1 მ; ეკლესიის შიდა ფართობი 5x2,85 მ). ნაგებია ბაზალტის დიდი დაუმუშავებელი ლოდებით კირხსნარზე. ზოგიერთი ქვა საკმაოდ დიდი ზომისაა. მაგ. სამხრეთ-დასავლეთი კუთხის ქვის ზომებია: სიმაღლე 1,5 მ, სიგანე 1,75 მ, სისქე 0,45 მ. წყობაში გამოყენებულია საშუალო და მცირე ზომის კლდის ფლეთილი ქვებიც. პერანგებს შორის სივრცე შევსებულია წვრილი ქვებით. ქვების რიგების ჰორიზონტულობა დაცული არაა. ეკლესიას 1 მ სიგანის შესასვლელი აქვს სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნაწილში. ზღურბლი შედგენილია ორი გრძელი ქვით. იატაკი მოგებულია ქვის დიდრონი ბრტყელი ფილებით. მათგან ყველაზე მოზრდილი ფილის ზომაა: სიგრძე 1,2 მ, სიგანე 1,05 მ, სისქე 0,02 მ. ქვაფენილიანი იატაკი ეკლესიის ცენტრალურ ნაწილში აყრილია და ის მხოლოდ კედლების გასწვრივა შემორჩენილი. საკურთხეველი იატაკიდან გამოყოფილი არაა (შესაძლოა, თავის დროზე საკურთხეველი საერთო სივრციდან გამოყოფილი იყო ხის კანკელით). აღმოსავლეთი კედლის ცენტრალურ ნაწილში, იატაკის დონიდან 0,9 მ სიმაღლეზე შემორჩენილია კედელში ჩაშენებული ტრაპეზის მოზრდილი, ბრტყელი ქვა, რომელიც კედლიდან თაროსავითაა გამოშვებული 30 სმ-ით, 0,9 მ სიგანეზე. მის ზემოთ ნიშია (ნიშის შემორჩენილი სიმაღლე 0,75 მ, სიგანე 0,6 მ, სიღრმე 0,3 მ). ნიშის თავზე სარკმელია, რომლის კონტურები თითქმის აღარ იკითხება. სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან, სამხრეთ კედელში, ქვაფენილიანი იატაკიდან ოდნავ ზემოთ, მეორე ნიშია (ზომები: სიმაღლე 0,45 მ, სიგანე 0,5 მ, სიღრმე 0,4 მ). ასეთივე ნიშია შემორჩენილი ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის დასავლეთ კედელში, იატაკიდან 0,75 მ სიმაღლეზე (ზომები: სიმაღლე 0,4 მ, სიგანე 0,25 მ, სიღრმე 0,45 მ).

ეკლესია თავისი იერით ადრეული ჩანს და არაა გამორიცხული, რომ ის IX-X სს-ში აეგოთ. რაც შეეხება მისი ფუნქციონირების ხანგრძლივობას, ეკლესიის ეზოში გამოვლენილი ქვევრების, აგრეთვე, საკუთრივ ეკლესიაში და მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიმდებარე ფართობზე დაკრძალული მიცვალებულთა სამარხეული ინვენტარის მიხედვით, ის საკმაოდ დიდხანს, კერძოდ, გვიან შუასაუკუნეებშიც ფუნქციონირებდა და მხოლოდ ოსმალთა ექსპანსიის შედეგად შეწყვიტა არსებობა.

ეკლესიის ეზოს გათხრებისას გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა, ძირითადად, კერამიკული ნაწარმითაა წარმოდგენილი. ფუნქციონალური თვალსაზრისით მათში გამოიყოფა: სამეურნეო

(ქვევრები, დერგები), სამზარეულო (კეცები, ტაფები, ქოთნები, ქილები), სუფრის (ხელადები, ჯამები) და საყოფაცხოვრებო დანიშნულების (ჭრაქები) ნაწარმი. გათხრებისას აღმოჩნდა ყვითლად მოჭიქული ორი ჯამის ნატეხი. აქვეა ნაპოვნი მინის ჭურჭლის ნატეხი, რკინის ლურსმანი და ზარბაზნის ყუმბარა.

განვითარებული შუასაუკუნეების ანალოგიური ფორმის ქვევრები ფართოდაა ცნობილი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან [მამულაძე 1993: 61, 62]. აღწერილი ნატეხებიდან ზოგიერთი, შესაძლოა, ეკლესიის ეზოში აღმოჩენილი საზედაშე ქვევრების ფრაგმენტები იყოს.

სამზარეულო კერამიკის ჯგუფს მიეკუთვნება კეცები. მათ აქვთ მომრგვალებული პირ-ბაკო, დაბალი გვერდი და ბრტყელი ძირი. ზოგჯერ ძირი ტანისგან პატარა ქუსლითაა გამოყოფილი. ეს სქელკედლიანი, მსხვილმინარევიანი თიხისაგან დამზადებული ჭურჭელი დიდი რაოდენობით გვხვდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს განათხარ კერამიკაში. ისინი მრავლადაა აღმოჩენილი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შუასაუკუნეების ნამოსახლარებსა თუ ნაციხარებზე [მამულაძე 1993: 63, 64]. ამ ჭურჭელმა თითქმის დღემდე შეინარჩუნა ის ფორმა, რომელიც მათ განვითარებულ თუ გვიან შუასაუკუნეებში ქონდათ.

თუმცა, ეკლესიის ეზოში აღმოჩენილი ქილების ერთი ნაწილი ფორმებით, თიხის სტრუქტურით და ზედაპირის დამუშავებით ზენდიდის ციხეში მიკვლეული ქილების მსგავსია და შესაბამისად მათი თარიღი XVII-XVIII სს-ით უნდა განისაზღვროს.

ლითონის ნივთებიდან აღსანიშნავია ოთხკუთხა განივკვეთიანი ღეროს მქონე ლურსმანი. ხოლო აქ მიკვლეული მცირეკალიბრიანი ზარბაზნის ყუმბარა ეკლესიაზე ოსმალთა ძალადობის მანიშნებელი არტეფაქტი უნდა იყოს.

ეკლესიის ინტერიერში და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიმდებარე ფართობზე გაითხარა სამარხები.

შუასაუკუნეების საქართველოში გავრცელებული სამარხთა ტიპებიდან ზენდიდის ეკლესიის სამაროვანზე მხოლოდ ორმოსამარხები გვხვდება. მათი უმრავლესობა გეგმაში სწორკუთხაა.

#1 სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მკლავის გასწვრივ აღმოჩნდა რკინის ჯვარი, რომელიც შედგენილია რკინის ორი, ერთმანეთთან მანჭვალით დაკავშირებული ბრტყელი და გრძელი ფირფიტისაგან. ჯვრის თავი და მკლავები შუაზეა გაყოფილი. წამახვილებული განაყოფები ერთმანეთის საპირისპირო მხარესაა მომრგვალებული. ჯვრის ფეხი წაწვეტებულია. ჩანს, ის იყო არა საკიდი, არამედ ხის სადგარზე თუ ტარზე ჩასარჭობი ჯვარი (ზომები: სიგრძე 25 სმ, მკლავების სიგანე 12 სმ, ფირფიტის სიგანე 2 სმ, სისქე 0,2 სმ).

ანალოგიური ფორმის ჯვარი აღმოჩენილია აჭარისწყლის ხეობაში, კერძოდ, სხალთის #5 სამარხში და თხილვანას #1 სამარხში, სადაც ისინი განვითარებული შუასაუკუნეებითაა დათარიღებული [მამულაძე 1993: 140, ტაბ. 70,4; მამულაძე 1998]. ეტყობა ჯვრის ეს ფორმა საკმაოდ გვიანობამდეა შემორჩენილი. #1 სამარხი ზენდიდის ეკლესიის სამაროვანზე ერთ-ერთი ყველაზე გვიანდელი ჩანს. სამარხის გვიანდელობაზე, მასში აღმოჩენილი ჭრაქისა თუ სასაკმევლის გარდა, მიუთითებს ის გარემოებაც, რომ სამარხის გამართვისას ჭირისუფლებს აუყრიათ ქვის დიდრონი ფილებით მოგებული ეკლესიის იატაკი, მაგრამ მიცვალებულის დაკრძალვის შემდეგ მათ ეს იატაკი რატომღაც აღარ განუახლებიათ. ამის ერთადერთი მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო ის გარემოება, რომ მიცვალებული ეკლესიაში დაკრძალეს მაშინ, როცა ეკლესია უკვე აღარ ფუნქციონირებდა, რადგან წარმოუდგენელია მოქმედ ეკლესიაში მიცვალებულის დამარხვის შემდეგ ჭირისუფლებს ეკლესიის აყრილი ქვის იატაკი არ გაესწორებინათ და ხელმეორედ არ მოეგოთ. ეკლესიის გაუქმება კი უთუოდ ჩვენი ქვეყნის ძნელბედობის ჟამს, აჭარისწყლის ხეობაში თურქთა გაბატონებასთან, მათ მიერ ქრისტიანული სარწმუნოების დევნასთან და ეკლესიების დარბევასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. სავარაუდოა, რომ ეკლესიამ ფუნქციონირება XVII ს-ში შეწყვიტა. ამავე პერიოდით უნდა დათარიღდეს #1 სამარხიც. მისი თანადროული ჩანს #3, 5 სამარხები. შედარებით ადრეული, XIII-XIV სს-ის უნდა იყოს #4 სამარხი. ვერაფერს ვიტყვით #2 სამარხზე, რომელიც უინვენტაროა.

#3, 4 სამარხებში თიხის ჭურჭლის ნატეხები მიცვალებულს სახეზე ეფარათ. დაკრძალვის წესის ეს თავისებურება ცნობილია აჭარისწყლის ხეობის შუა საუკუნეების სხვა სამაროვნებიდანაც [მამულაძე 1993: 125].

ზენდიდის ეკლესია არქეოლოგიური კვლევების თანახმად IX-X სს-ში აუგიათ, ტაძარი გვიან შუა საუკუნეების ჩათვლით ემსახურებოდა მართლმადიდებელ მრევლს.

ნამონასტრევის ტაძარი - 2021 წელს აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს ინიციატივით დაიწყო ქედის მუნიციპალიტეტის, კერძოდ, მერისის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლების კვლევა-ძიება. ხეობაში დღემდე ცნობილი იყო მხოლოდ შემთხვევით აღმოჩენილი კოლხური კულტურის ადრეული ეტაპისათვის დამახასიათებელი, კერძოდ, ძვ.წ. XII-XI სს დათარიღებული ბრინჯაოს განძი სოფელ სიხალიძეებიდან და ბრინჯაოს სასაფეთქლე ხვია სოფელ მერისიდან. ახალი ძეგლების გამოვლენა-შესწავლის მიზნით 2021-2022 წელს ხეობაში მუშაობდა არქეოლოგიურ ექსპედიცია. დაზვერვების შედეგად გამოვლინა რამდენიმე ახალი ძეგლი: მშრალი წყობით ნაგები წრიული მოყვანილობის შენობის ნაშთი (სოფ. ინაშარიძეები), შუა საუკუნეების წყალგაყვანილობის მილები, ნაეკლესიარი (სოფ. ნამონასტრევი).

სოფელ ნამონასტრევიში ნაეკლესიარის შესწავლის მიზნით ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები. დადგინდა, რომ დარბაზული ტიპის ეკლესია (ზომები: შემორჩენილი სიგრძე 8,8 მ, სიგანე 5,45 მ) აუგიათ მდინარე აკავრეთას მარჯვენა მხარეს, ბორცვის თავზე (GPS მონაცემები: X 2544464, Y 4606108), ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთში, კლდოვან ქანზე, რომელიც ოდნავ სამხრეთისა და აღმოსავლეთისკენაა დაქანებული. მშენებლებს კლდის უსწორმასწორო ზედაპირზე ალაგ-ალაგ დალაგებულ ქვის ბალიშებზე გაუმართავთ სხვადასხვა ზომის, უხეშად დამუშავებული ბრტყელი ქვებით შედგენილი ცოკოლი და მასზე ამოუყვანიათ კედლები, ზოგიერთ მონაკვეთში ქვები ცოკოლის გარეშე გვხვდება. შესასვლელი სამხრეთიდან ქონია (სიფართო 1,43 მ). მშენებლობაში გამოყენებულია ადგილობრივი ქვა. მთლიანად წაშლილია ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთი და დასავლეთი კედელი. შემორჩენილი კედლის სიმაღლე 13 x 75 სმ - ია, სისქე არათანაბარია და მერყეობს - 0,75X0,85X0,95 მ შორის. ნახევარწრიულადაა გამოყვანილი საკურთხეველი. იატაკს წარმოადგენს მყარი კლდის ქანი. რელიეფის შესაბამისად საკურთხეველის იატაკი უფრო დაბალია, ვიდრე დარბაზისა. კედლები ამოყვანილი ყოფილა მომცრო კვადრებით (საშუალო ზომები: სიგრძე 0,16X0,30 მ; სიმაღლე 0,3X0,36 მ). ჩრდილოეთ კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში, გარეთა მხარეს გამოუყენებიათ მოზრდილი დამუშავებულზედაპირიანი ქვებიც (ზომები: სიგრძე 0,34X0,80 მ; სიმაღლე 0,8X0,20 მ). საპირე ქვებს შორის სივრცე ტრადიციულად შევსებულია ქვიშითა და კირხსნარით შედგენილი დულაბით. რთული რელიეფის მიუხედავად მშენებლებს ოსტატურად მოუხერხებიათ საეკლესიო ნაგებობების მშენებლობისათვის დაწესებული ნორმების დაცვა (დამხრობა). არსებული კლდის ქანის ანალოგიურია მშენებლობაში გამოყენებული საპირე ქვების ერთი ნაწილი.

ნაეკლესიარს აღმოსავლეთით აქვს საკმაოდ მოზრდილი ეზო. ტერიტორიის მცენარეთა საფარისაგან გათავისუფლებამდე, ეს მონაკვეთი ქმნიდა ხელოვნურად მოსწორებული მოედნის შთაბეჭდილებას და ბუნებრივია, არსებობდა ვარაუდი, რომ შესაძლოა აქაც ტრადიციულად გამართული ყოფილიყო სამაროვანი. საყურადღებოა, რომ ზემო აჭარაში აქამდე შესწავლილი ყველა ნაეკლესიარის (გარდა ციხეებთან არსებულისა) ირგვლივ მდებარე ტერიტორია ინტენსიურად არის გამოყენებული სამაროვნად და უფრო მეტიც, ხშირ შემთხვევაში მიცვალებულები იარუსებად არიან დაკრძალული. ძეგლზე ჩატარებულმა სამუშაოებმა სხვა ძეგლებისაგან განსხვავებული სურათი აჩვენა. ნაეკლესიარის აღმოსავლეთი (სიგრძე 11 მ, სიფართო 8,59 მ) მონაკვეთის მცენარეთა საფარისგან გაწმენდისა და 40-60 სმ სიმაღლის ჰუმუსოვანი ფენის მოხსნის შემდეგ დადგინდა, რომ ბორცვის თავი მთლიანად წარმოადგენდა მყარ კლდოვან მასივს, რომელიც თანდათან ეშვება აღმოსავლეთის მიმართულებით. რაც ბუნებრივია, აქ სამარხების გამართვის შესაძლებლობას არ იძლეოდა. სამარხები არც ბორცვის მიმდებარე ტერიტორიაზე დადასტურდა. ნაეკლესიარის აღმოსავლეთისაგან განსხვავებით დასავლეთის, ჩრდილოეთისა და სამხრეთით მდებარე სივრცე შედარებით ვიწროა და კლდის ნაპირები საკმაოდ ახლოსაა ცოკოლთან. სამხრეთით კედლის გასწვრივ ჩატარებულმა სამუშაოებმა დაადგინა, რომ ცოკოლიდან 30X60 სმ მოშორებით, დაახლოებით 2,69 მ სიგრძეზე კლდის ქანი თაროსებურადაა ჩამოტეხილ - ჩამოჭრილი (სიმაღლე - 32X90 სმ). აღმოსავლეთ გაგრძელებაზე კი თანდათან დაქანებული. ამიტომაც მშენებლებს ეკლესიის სამხრეთით მდებარე რთული რელიეფის მქონე მონაკვეთი მოუზვინიათ ცოკოლის დონემდე და კედლიდან დაახლოებით 2,90 მ სიფართის მოედანი შეუქმნიათ. ზვინულის სიმყარისათვის ჩაუტარებიათ ფერდსამაგრი სამუშაოები. მცირე ზომის ფლეთილი ქვებით ამოუყვანიათ 1,5 მ სიმაღლის კედელი (ყორე), რომელიც აღმოსავლეთით ეზოს გასწვრივ თანდათან დაბლდება. მსგავსი ტიპის სამუშაოებია შესრულებული ჩრდილოეთითაც.

სტრატეგიული თვალსაზრისით ძეგლი ისეთ მოხერხებულ ადგილასაა აგებული, რომ მას საფორტიფიკაციო-სასიგნალო ფუნქციის შესრულებაც შეეძლო. აქედან კარგად მოჩანს ხეობის ვრცელი მონაკვეთი. მცირე, მაგრამ საინტერესოა ძეგლზე გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არტეფაქ-

ტები. თაღის ქვები, კონტრელიეფური (ჩაკვეთილი) ჯვრის ფრაგმენტი, ძველი ქართული ანბანით შესრულებული წარწერა. (ცუდად დაცულობის გამო ვერ ხერხდება მისი ამოკითხვა). მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი კერამიკა. გვხვდება ქედებით შემკული სხვადასხვა ქვეყრის კედლის, დოქის, ქილისებური ჭურჭლის პირ-ყელის, ტანისა და ყურის ფრაგმენტები; საკურთხეველში, იატაკის დონეზე აღმოჩნდა ხელით ნაძერწი თიხის, თითქმის მთლიანად დაცული სასანთლისა თუ სასაკმევლის მაღალფეხიანი ჯამისებური ჭურჭელი კეცის ფრაგმენტები. კერამიკა ანალოგებს პოულობს XII-XIII სს მსგავსი ტიპის მასალებთან. ძეგლზე არქეოლოგიური გათხრები დასრულებულია. აღმოჩენილი არტეფაქტები გადაეცა ქედის ისტორიულ მუზეუმს.

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები, სოფელ ნამონასტრეში ცხადყოფს, რომ ბორცვის თავზე მართლმადიდებლური ტიპის ტაძარი იდგა რომელიც სამრიკვლის დონემდეა დანგრეული. [სურმანიძე, ებრაღიძე, ასლანიშვილი, 2021;239-224].

შედეგები/Results: შუა საუკუნეების აჭარისწყლის ხეობა (ქედის მუნიციპალიტეტი), ასრულებს მნიშვნელოვან როლს როგორც ქართულ სამეფო-სამთავროების, ასევე სხვადასხვა ქვეყნების ეკონომიკურ, პოლიტიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში. მოხერხებული სტრატეგიული მდებარეობა, აქ გამავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო გზები და ბუნებრივი გარემო, კვლავ არსებით როლს თამაშობს ისტორიის ამ მონაკვეთშიც.

ქართული და უცხოური წყაროები და მოგზაურ-მკვლევართა ჩანაწერები საკვლევი ეპოქის ყველა მონაკვეთზე ნაწილდება და არქეოლოგიურ მასალასთან მიმართებაში არაერთი დეტალის დაზუსტების და ქრონოლოგიური ეტაპების გამოყოფის საშუალებას იძლევა. ქედის მუნიციპალიტეტის ისტორიის უძველესი ეტაპია ენეოლით-ადრებრინჯაოს ეპოქა ძვ.წ. V-II ათასწლეულები.

აჭარისწყლის ხეობაში ძირითადად გვხვდება ტაძრის დარბაზული ტიპები, შესწავლილთაგან მხოლოდ ერთი შემთხვევა ფიქსირდება სამეკლესიანი ტაძრის ტიპის. სამეკლესიანი ტიპის ძეგლებს მიეკუთვნება თხილვანის წმ. იოანე მახარებლის სახელობის სამეკლესიანი ბაზილიკა. ამ ტიპის ბაზილიკები საქართველოში შენდებოდა VI-X საუკუნეებში, ზოგჯერ XI ს-ის დასაწყისშიც კი. თხილვანის ტაძარი კარგად თარიღდება წერილობით და ეპიგრაფიკული მასალების მიხედვით [შუშანიძე., თბ. 2023].

მაღალმთიანი აჭარის საეკლესიო ნაგებობათა უმრავლესობა დარბაზული ტიპისაა, რომლებიც ფართოდაა ასევე გავცელებული გურიაში, იმერეთში, აფხაზეთში, ქართლში და სხვა. ნიკო მარი მსგავს ეკლესიებს შავშურ-იმერხელსაც უწოდებს. დარბაზული ტიპის ეკლესიები ფართოდ იყო გავრცელებული ადრეული შუა საუკუნეებიდან (V-VI სს). არქეოლოგიური მონაცემები ამტკიცებს რომ ბაზილიკური ტიპის ტაძრები აჭარისწყლის ხეობისთვის ძირითადია და თითქმის ყველა სოფელში არსებობდა, მათვის დამახასიათებელია წაგრძელებული სწორკუთხედი რომელიც შიგნით, აღმოსავლეთის მხარეს ნახევარწრიული აფსიდით მთავდება. სახურავი ორფერდაა, შესასვლელები ჩვეულებრივ სამხრეთით ან დასავლეთით აქვთ, თუ ტაძარი მოზრდილია შესასვლელები ორივე მხარეს ფქსირდება. რენესანსის ხანის მაღალმთიანი აჭარაში გვაქვს დარბაზული ბაზილიკების ჯგუფი რომელიც სოფლის ან კარის სამლოცველოები უნდა ყოფილიყო მათი ზომების სიმცირე, მოკძალებული რელიეფური დეკორი, ყურადღებას იქცევს და მშენებლობის დახვეწილი მანერით გამოირჩევა. დარბაზული ტაძრების თითქმის ყველა არქიტექტურაში მიკედლებული კარიბჭე ან ეკვდერი მეტად აცოცხლებს და ამდიდრებს ტაძრის მკაცრ გარეგნობას.

აჭარისწყლის ხეობის საეკლესიო ნაგებობათა უმრავლესობას (თიკანაურისა და საციხურის გარდა) აქვს სამხრეთის მინაშენი - იგი სრულყოფილი სახით არცერთ ძეგლზე არაა დაცული. ეს მინაშენები ან შენობის თანადროული ან მოგვიანო პერიოდს ეკუთვნის. როგორც ცნობილია შესწავლილ ძეგლთაგან მხოლოდ ერთმა სხალთის კარიბჭემ მოაღწია ჩვენამდე ისიც დაზიანებული სახით, იგი მიჯრით არის მიშენებული თვით შენობაზე და მისი თანადროული არ არის. თავდაპირველად როგორც ჩანს კარიბჭე ფასადის მთელ სიგრძეზე იყო გადაჭიმული და სამი ნაწილისგან შედგებოდა. შუა ნაწილი გვერდით სადგომებთან ღია თაღებით იყო დაკავშირებული. სხალთის ტაძარი რამდენადმე განსხვავდება ამ რეგიონში შესწავლილი სხვა ძეგლებისგან, მას აქვს აღმოსავლეთის მხარეს შვიდწახნაგა შვერილი აფსიდი.

ქედის მუნიციპალიტეტში ფეოდალური პერიოდის ნივთიერი კულტურის ძეგლების დათვალიერებითა და მათზე შეგროვილი არქეოლოგიური და წერილობითი მასალებით ირკვევა, რომ შუა საუკუნეების ქედაში აქტიური სასულიერო ცხოვრება ყვაოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნ. ბერძენიშვილი - საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ.3, თბილისი 1964
2. თ. შალიკაძე, ნ. სურმანიძე, ვ. ფარტენაძე - სადაზვერვო სამუშაო, ბათ. 2020
3. ნ. შუმანიძე - სამეკლესიანი ბაზილიკის ტიპი სხალთის ეპარქიის სოფელ თხილვანაში. თსუ - კულტურულ- საისტორიო ძიებანი. საერთაშორისო კონფერენცია მიძღვნილი ეროვნული აკადემიის წ.კ. გურამ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 85 წლისთავისადმი; თბ. 2023
4. ნ. სურმანიძე, ტ. ებრაღიძე, ლ. ასლანიშვილი უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები მერისის ხეობიდან, - სსიპ აჭარის მუზეუმის ორგანიზებული საერთაშორისო კონფერენცია, მუზეუმი და გლობალიზაცია, ბათ., 2021
5. შ. მამულაძე - აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათ., 1993
6. შ. მამულაძე, მ. ხალვაში, დ. მინდორაშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ზენდიდში, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, შრომები 7., 2017

**The Main Results of the Archaeological Studies Carried Out in 2023 in
the Central Part of the Gonio-Apsaros Castle**
**გონიო-აფსაროსის ციხის ცენტრალურ მონაკვეთში 2023 წელს განხორციელებული
არქეოლოგიური სამუშაოების უმთავრესი შედეგები**

Kakhaber Kamadadze

PhD in Archaeology, Assistant Professor at Batumi
Shota Rustaveli State University; Researcher at Scientific
research center of Cultural Heritage Preservatin Agency of Ajara
e-mail: kqamadadze@gmail.com

Tel: +995 599 13 79 66

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6886-2763>

Tatuli Motskobili

PhD student at Batumi Shota Rustaveli State University,
Researcher at Scientific research center of Cultural
Heritage Preservatin Agency of Ajara
e-mail: tatulimotskobili00@gmail.com

Tel: +995 595 69 69 89

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3632-7649>

Abstract. The study of the central section of the Gonio-Apsaros Fort began in 2011-2012 and continues to this day with certain intervals. In previous years, in this part of the fort, the expedition studied the ruins of an Islamic shrine of the Ottoman period: a fountain, a well, a water pipe and a cobbled square. Also, the remains of the foundations of 2 rectangular buildings of the Roman period (1st -3rd centuries AD). In 2023, our goal was mainly to complete the study of the Roman cultural layers and determine the stratigraphy. As a result of research and search carried out in 2023, two more rectangular buildings with a similar plan were identified in the eastern direction of the area, two construction horizons were confirmed in their construction. 2nd-3rd AD (the first construction horizon) and earlier, of the second half of 1st (the second construction horizon). In 2023, the study of the upper-first construction horizon was completely completed. As a result of archaeological excavation various types of archaeological materials were found. Most of them, according to the accompanying and parallel materials, also date well to 2nd -3rd centuries AD and of the second half of 1st century AD.

The stratigraphy of the cultural layers was revealed by passing various control trenches in the area, which is presented as follows: Ottoman 17th-18th centuries AD, Roman 1st -3rd centuries AD and dune layer 8th -7th centuries BC.

Key words: Roman Empire; Gonio-Apsaros Fort; Cultural layer; Stratigraphy; Artifacts.

კახაბერ ქამადაძე

არქეოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი,
აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს
სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: kqamadadze@gmail.com

ტელ: +995 599 13 79 66

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6886-2763>

თათული მოწყობილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის
სააგენტოს სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის
მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: tatulimotskobili00@gmail.com

ტელ: +995 595 69 69 89

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3632-7649>

აბსტრაქტი. გონიო-აფსაროსის ციხის ცენტრალური მონაკვეთის შესწავლა 2011-2012 წლებში დაიწყო და გარკვეული ინტერვალებით დღემდე გრძელდება. წინა წლებში ციხის ამ ნაწილში ექსპედიციამ შეისწავლა ოსმალური პერიოდის ისლამური სალოცავის შემადგენელი ნაწილები: წყლის შადრევანი, ჭა, წყალგაყვანილობის სიტემა და რიყის ქვით მოპირკეთებული მოედანი. ასევე რომაული პერიოდის (ახ.წ. II-III სს) 2 მართკუთხა გეგმის ნაგებობის ნაშთი. 2023 წელს ჩვენი მიზანი ძირითადად რომაული კულტურული ფენების შესწავლის დასრულება და კულტურული ფენების სტატიგრაფიის დადგენა იყო. 2023 წელს წარმოებული კვლევა-ძიების შედეგად უბანზე აღმოსავლეთის მიმართულებით გამოვლინდა კიდევ ორი მართკუთხა ნაგებობა, მათ მშენებლობაში კი დადასტურდა ორი სამშენებლო ჰორიზონტი ახ.წ. II-III სს-ის (პირველი სამშენებლო ჰორიზონტი) და უფრო ადრეული ახ.წ. I ს მეორე ნახევრის (მეორე სამშენებლო ჰორიზონტი). 2023 წელს მთლიანად მოხერხდა ზედა-პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის შესწავლა. მათზე დაკვირვებით ჩანს, რომ ისინი სამეურნეო დანიშნულებისათვის გამოიყენებოდა. ნაგებობების შიდა სივრცეებში დაღრმავების შედეგად აღმოჩნდა სხვადასხვა სახის არქეოლოგიური მასალაც, რომელთა უმრავლესობა კარგად თარიღდება ახ.წ. II-III სს-ით და ახ.წ. I ს მეორე ნახევრის შემდგომი პერიოდით. უბანზე საკონტროლო თხრილების გავლებით გაირკვა კულტურული ფენების სტრატиграფიაც, რომელიც შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი ოსმალური ახ.წ. XVII-XVIII სს, რომაული ახ.წ. I-III სს და დიუნური ფენა ძვ.წ. VIII-VII სს

საკვანძო სიტყვები: რომის იმპერია; გონიო-აფსაროსის ციხე; კულტურული ფენა; სტრატиграფია; არტეფაქტები.

* * *

შესავალი: წარმოდგენილ სტატიაში განხილულია 2023 წელს აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით ქართულ-პოლონური საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში (SW I სექტორი) შესრულებული სამუშაო, რომელიც საკმაოდ საინტერესო აღმოჩენებით აღინიშნა. ერთთვიანმა საველე არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ საკუთრივ რომაულ კულტურულ ფენაში გამოკვეთა ორი სამშენებლო ჰორიზონტი და გამოვლინდა მანამდე უცნობი არქეოლოგიური არტეფაქტები. წარმოდგენილ სტატიაში სწორედ ზოგიერთ მათგანზე იქნება საუბარი.

გონიო-აფსაროსის ციხის ამ ნაწილში არქეოლოგიური გათხრები პირველად 2011-2012 წლებში განხორციელდა. ექსპედიციამ შეისწავლა ოსმალური პერიოდის კულტურული ფენა (XVI-XIX სს) და რომაული პერიოდის (ახ.წ. II-III სს) მართკუთხა გეგმის მქონე ნაგებობის ნაშთი (იხ. აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, 2013: 164-186). არქეოლოგიური გათხრები უბანზე 2022 წელს განახლდა და გაგრძელდა რომაული კულტურული ფენის შესწავლა. მართკუთხა გეგმის ნაგებობის გვერდით სამხრეთის მხარეს გამოიკვეთა კიდევ ერთი ანალოგიური გეგმის შენობის ნაშთი. ხოლო ორივე შენობის შიდა სივრცეებში დაღმავების შემდეგ უფრო ადრეული შენობის საძირკვლის ნაშთები

(ტაბ.I.1-2). ამგვარად უბანზე დადასტურდა ორი სამშენებლო ჰორიზონტი ახ.წ. I ს მეორე ნახევრის (მეორე სამშენებლო ჰორიზონტი) და ახ.წ. II-III სს-ის (პირველი სამშენებლო ჰორიზონტი). გამოითქვა ვარაუდი, რომ ციხის ეს მონაკვეთი, რომელ პერიოდში სამეურნეო უბანს წარმოადგენდა (იხ. მამულაძე..., 2023: 9-18).

რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის საძირკვლის ნაშთები გრძელდებოდა აღმოსავლეთით და გაუთხრელ ფართობში ექცეოდა. ამიტომ, 2023 წელს მათი მთლიანად გამოჩენის, კულტურული ფენების სტრატиграფიის დაზუსტებისა და შესწავლის მიზნით არქეოლოგიური სამუშაოები უბნის ამ ნაწილში დაიგეგმა (ტაბ.I.1).

მეთოდები: ექსპედიციის დაწყებამდე მცენარეული საფარისგან გაიწმინდა შესასწავლი ფართობი, განისაზღვრა რეპერი (0 წერტილი-ზღვის დონიდან), ფართობები დაიყო 4x4 მ კვადრატებად. მთავარ გეგმაზე დაზუსტდა კვადრატების ნუმერაცია და ამის შემდეგ უკვე უშუალოდ დაიწყო გათხრითი სამუშაოები (ტაბ.I.1/2). საკვლევი ტერიტორიის შესასწავლად გამოყენებული იქნა ტრადიციული საველე-არქეოლოგიური მეთოდები (აღმოჩენილი არტეფაქტების ზუსტი ფოტო-ფიქსაცია, ეტიკეტირება, საველე დავთარში გატარება, კამერარული დამუშავება, დღიურის წარმოება და ა.შ.). არტეფაქტების შესასწავლად გამოვიყენეთ შეფარდებითი დათარიღების მეთოდიც. დამუშავდა თანმხლები და პარალელური მასალა.

შედეგები და მსჯელობა: ჩვენს მიერ შესასწავლი ფართობი მოიცავდა SW I სექტორის შემდეგ კვადრატებს: მე-16-46-ე, მე-17-47-ე, მე-18-48-ე, მე-19-49-ე და 30-50-ე (კვადრატების ზომები 4x4 მ; ტაბ.I.1/2). მთელ ფართობზე ჰუმუსი ჯერ კიდევ გასულ წელს მძიმე ტექნიკის დახმარებით ავიღეთ ამიტომ ტერიტორიის მოსუფთავების შემდეგ პირდაპირ დავიწყეთ კულტურულ ფენაზე მუშაობა. როგორც აღინიშნა, უბანზე ოსმალური პერიოდის კულტურული ფენის შესწავლა ჯერ კიდევ 2011-2012 წლებში განხორციელდა, რაც შეეხება ბიზანტიურ პერიოდს, იგი საკმაოდ სუსტი იყო და წარმოდგენილია მხოლოდ რამოდენიმე ამფორის კედლის უსახური ნატეხით და მინის ორი სასმისის პირ-კედლის ნატეხებით. ყველაზე მძლავრი და მრავალფეროვანი ცხადია რომაული კულტურული ფენა აღმოჩნდა. თუმცა ეს ფენაც ნაწილობრივ დაზიანებული იყო ოსმალური სანაგვე ორმოებით. შესაბამისად, მუშაობის პროცესში ზოგჯერ ერთ დონეზე ფიქსირდებოდა რომაული და ოსმალური პერიოდის არტეფაქტები - მრავალფერად და ერთფერად მოჭიქული ჯამისა და ერთფერად მოჭიქული დოქის ნატეხები, ჩიბუხები, ფიანისისა და ფაიფურის ნაწარმი. ისინი წინა წლებში აღმოჩენილი ნიმუშების მსგავსია და კარგად თარიღდებიან ახ.წ. XVII-XVIII სს-ით (ვრლ. იხ. ქამადაძე, 2022; Гусач, Камададзе, 2021: 205-2018; Kamadadze, Kakhidze, 2023: 231-241).

დაახლოებით ერთოვანი მუშაობის შემდეგ ნოლი წერტილიდან 1,59 მ სიღრმეზე გამოიკვეთა რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის (ახ.წ.II-III სს) დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი მართკუთხა გეგმარების 2 შენობის საძირკვლის ნაშთი (ტაბ.II/1-2). ორივე ნაგებობა საკმაოდ მონუმენტურია და აღმოსავლეთით გაუთხრელ ფართობში გრძელდება. ჩრდილოეთის მხარეს მდებარე ნაგებობის ხილული ნაწილის სიგრძე ამ დროისათვის 15,5 მ-ია, სიგანე 8 მ. შემორჩენილია, კედლების თითო ალაგ-ალაგ ორი რიგი (კედლების სიფართე: 80 სმ). მასზე ვიზუალური დაკვირვებით ჩანს, რომ ნაგებობა მალევე გადაუკეთებიათ, ჩრდილოეთის კედელიდან 1 მ-ის დაშორებით ანალოგიური კედელი გაუმართავთ (კედლის სიფართე 1 მ) და მისი მასშტაბი შეუმცირებიათ (ტაბ.I/1; ტაბ.II/1-2). იატაკის დონეზე დაფიქსირდა ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის ნაშთიც. სავარაუდოდ ნაგებობის მთლიანი იატაკი ჰიდრავლიკურხსნარიანი უნდა ყოფილიყო. ჩრდილოეთის ნაგებობიდან სამხრეთით 1 მ-ის დაშორებით დაფიქსირდა კიდევ ერთი შენობის საძირკვლის ნაშთი. მისი გეგმაც მართკუთხაა. დღეისათვის მისი ხილული სიგრძე 15 მ-ია, სიგანე 4,20 მ (ტაბ.I/1; ტაბ.II/1-2). მისი სამხრეთი კედელი წინა წელს შესწავლილი შენობის აღმოსავლეთ კედელს ებმის (კედლის სიფართე: 1 მ). შემორჩენილია საძირკვლის წყობის თითო რიგი. შემაკავშირებელ მასალად ორივე ნაგებობისათვის გამოყენებულია თიხა და „ხურდა“ ქვა. მათი ფუნქცია-დანიშნულების განსაზღვრა ამ ეტაპისათვის რთულია. წინასწარეულად შეიძლება ითქვას, რომ ისინი სამეურნეო დანიშნულებისათვის უნდა გამოეყენებიათ. ორივე ნაგებობის იატაკის დონეზე, განსაკუთრებით საძირკვლების ძირში აღმოჩნდა სხვადასხვა სახის არქეოლოგიური მასალაც, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა წინა წლებში აღმოჩენილი ნიმუშების მსგავსია და თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით კარგად თარიღდებიან ახ.წ. II-III სს-ით. მათ მოეძებნებათ უამრავი პარალელი, როგორც საკუთრივ გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიიდან ისე რომაული პერიოდის თანადროული ძეგლებიდან (ვრლ. იხ. გონიო-აფსაროსი XI, 2021; გონიო-აფსაროსი, XII, 2023; მამუ-

ლაძე...,2021: 218-227; ქამადაძე, მოწყობილი, 2023: 83-105; Karasiewicz-Szczypiorski..., 2016: 521-532; Mamuladze...,2016: 533-552; Mamuladze, Kamadadze, 2019: 125-134...,).

არის სიახლეებიც, კერძოდ წელს პირველად აღმოჩნდა ხალიანი მინის სასმისი (ტაბ.III/6), როგორც მკლევარები აღნიშნავენ მსგავსი ტიპის სასმისები ჩნდებიან დაახლოებით IV საუკუნის მეორე ნახევარში და არსებობენ V საუკუნის დასაწყისამდე. მათ დამამზადებელ ცენტრად აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთს, სირია-პალესტინას მიიჩნევენ. ხალიანი მინის ჭურჭელი, მათ შორის ფიალის ნატეხები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლის ძეგლებიდან დღემდე ცნობილი მხოლოდ ვაშნარიდან, ფიჭვნარიდან და ციხისძირიდან იყო (შალიკაძე, 2009: 82-83; სურ. 38-39. აქვე იხ. ლიტ-რა). ჩვენს შემთხვევაში იგი გამოვლენილია ოსმალეთის მიერ ჩანაჭარ ფენაში, რომელიც კულტურული ფენის დასაწყისთან. მასთან ერთად აღმოჩნდა კიდევ ერთი საინტერესო ნიმუში - რომბისებრი ორნამენტით გაფორმებული მინის სასმისის პირი (ტაბ.III/8), აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ეს სასმისიც ახ.წ. IV-V სს უნდა დათარიღდეს. ყურადსაღებია ასევე დამღიანი კრამიტების აღმოჩენაც. დამღები ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. ერთი კრამიტი წითელ-კეციანია (ტაბ.III/8), მეორე რუხკეციანი (ტაბ.III/9). ორივე მათგანი კალიპტერის ტიპისაა. სხვა არტეფაქტებიდან აღსანიშნავია: ჯამები, ქოთნები, ლუთერიები, ადგილობრივი და სინოპური ამფორები და აშ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, საკონტროლო საცდელი თხრილები გაივლო წინა წელს შესწავლილ ფართობებზეც. სულ გაივლო ოთხი საკონტროლო თხრილი, ორი მათგანი ჩრდილოეთით მდებარე მართკუთხა ნაგებობების შიდასივრცეში კონკრეტულად პირველი თხრილი გაივლო ნაგებობის დასავლეთ სათავსში (ზომები: სიგანე - 1 მ, სიგრძე - 4,5 მ, სიღრმე ნოლი წერილიდან - 4,10 სმ). მეორე აღმოსავლეთ სათავსში (თხრილის ზომები: სიგანე - 1 მ, სიგრძე - 3,5 მ, სიღრმე ნოლი წერილიდან - 4,10 სმ). ორივე შემთხვევაში დავედით სიღნარ, დიუნურ ფენაზე. თუმცა მასში არქეოლოგიური არტეფაქტები არ მოგვცოლია. შესაბამისად შეიძლება ითქვას, რომ აქ კულტურული ფენების შესწავლა დასრულებულია.

საკონტროლო თხრილი გაივლო ერთ-ერთი ნაგებობის აღმოსავლეთ კედელთან (თხრილის ზომები: სიგანე - 1 მ, სიგრძე - 2 მ, სიღრმე ნოლი წერილიდან - 4,30 სმ), რომელიც სტრატეგრაფიულად შემდეგნაირად გამოიყურებოდა თავდაპირველად გვხვდებოდა ოსმალური პერიოდის მასალები კრამიტი და ქოთნის პირი, შემდეგ რომელიც პერიოდის ჯამისა და დოქის ძირები, კოლხური და და სინოპური ამფორების ყურისა და ძირის ნატეხები. შემდეგ ვერტიკალურწიბოიანი ფიალის პირ-კალთის ნატეხი, ხოლო ყველაზე ქვედა სიღნარ დიუნურ ფენაში აღმოჩნდა კოლხური სასმისი. კიდევ ერთი თხრილი გაივლო სამხრეთი ნაგებობის შიდასივრცის ცენტრალურ ნაწილში წმ. მატათა მოციქულის სიმბოლური საფლავის წინ სადაც დიუნური ფენის ყველაზე საინტერესო მასალები გამოვლინდა (თხრილის ზომები: სიგანე - 1 მ, სიგრძე - 5 მ, სიღრმე ნოლი წერილიდან - 4,30 სმ). ამ კვადრატებში ერთბაშად აღმოჩნდა 5 კოლხური სასმისი. დიუნურ ფენაში გამოვლენილი ექვსივე სასმისი პარალელური მასალების მიხედვით კარგად თარიღდებიან ძვ.წ. VIII-VII სს-ით.

ასეთია 2023 წელს SW I სექტორის ტერიტორიაზე განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების ძირითადი შედეგები. უბანზე არქეოლოგიური გათხრები მომდევნო წელსაც გაგრძელდება. დაგეგმილია თხრილის აღმოსავლეთის მიმართულებით გაფართოება და რომელიც პერიოდის მეორე სამშენებლო ჰორიზონტის (ახ.წ. I ს-ის მეორე ნახევარი) შესწავლა.

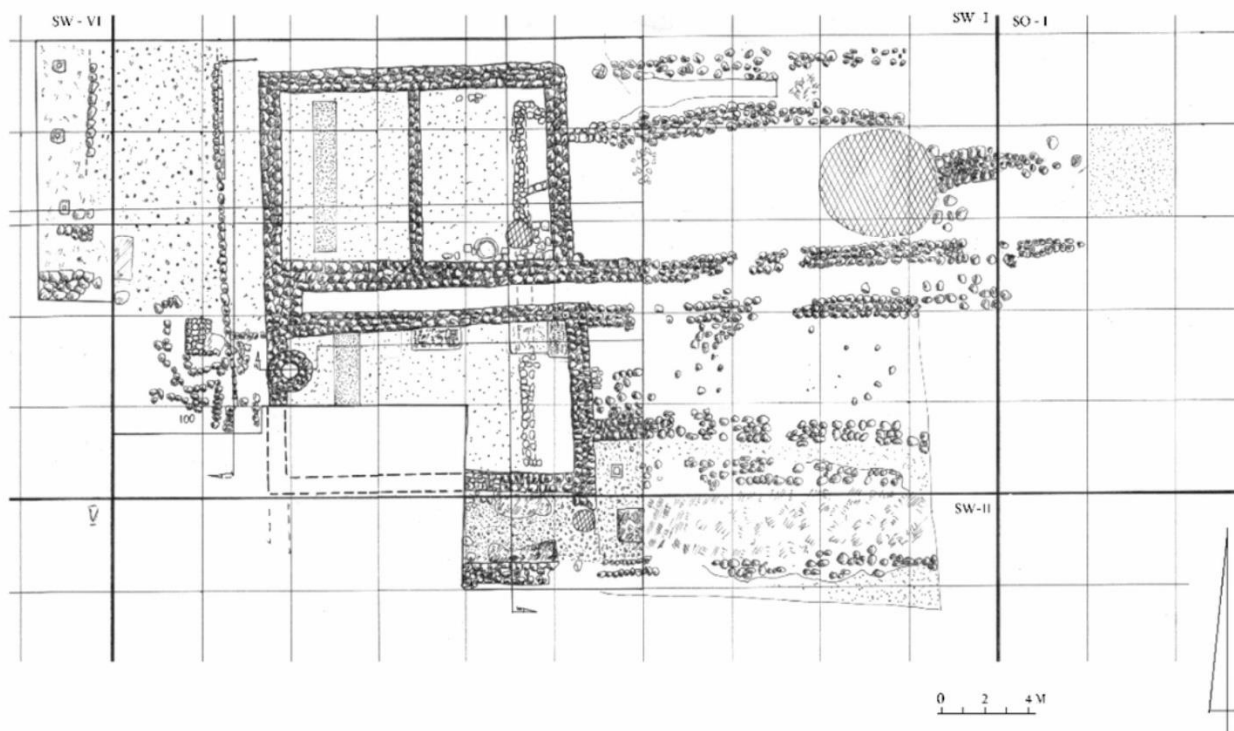
გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა, I, 2013: - აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი, გვ. 164-222
2. აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა, III, 2017: - აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი, გვ. 207-301
3. გონიო-აფსაროსი XI: - გონიო-აფსაროსი ტ. XI, ბათუმი
4. გონიო-აფსაროსი XII: - გონიო-აფსაროსი ტ. XII, ბათუმი
5. მამულაძე...,2021: - მამულაძე შ, ქამადაძე კ, მოწყობილი თ, გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში 2021 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები// საერთაშორისო სამეცნიერო ონლაინ კონფერენცია: „მუზეუმი და გლობალიზაცია“. ბათუმი, გვ. 218-227

6. **მამულაძე...,2023:** - მამულაძე შ, ქამადაძე კ, მამულაძე ს,ასლანიშვილი ლ, მოწყობილი თ., 2022 გონიო-აფსაროსის ციხის ცენტრალურ მონაკვეთში (SW I-II სექტორები) წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების ძირითადი შედეგები// 2022 წელს აჭარაში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, ბათუმი 2023, გვ. 9-18
7. **ქამადაძე, 2022:** - ქამადაძე კ., გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები// გონიო-აფსაროსი ტ. X, ბათუმი
8. **ქამადაძე, მოწყობილი, 2023:** - ქამადაძე კ მოწყობილი თ, ახალი აღმოჩენები გონიო-აფსაროსის ციხიდან (2020-2021 წლების არქეოლოგიური და პალეონოლოგიური კვლევების შედეგები)// შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე I, ბათუმი
9. **შალიკაძე, კახიძე 2009:** - კახიძე ა., შალიკაძე თ., მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან// გონიო-აფსაროსი IX-ფიჭვნარი IV, ბათუმი-ოქსფორდი.
10. **Гусач, Камададзе, 2021:** - И. Гусач, К. Камададзе., Малоазийские фаянсы и китайский фарфор в быту турецкого гарнизона крепости Гонио-Апсарос (по материалам раскопок 2018 года)// ŚWIATOWIT Supplement Series C: Pontica et Caucasia, vol. II Interdisciplinary research on the antiquity of the Black Sea, Warsaw გვ. 205-2018
11. **Mamuladze...,2017:** - Mamuladze Sh, Karasiewicz-Szczypiorski R, Shalikadze T, Surmanidze N, Kakhidze E., Interim report on the Polish-Georgian excavation of a Roman fort in Gonio (Apsaros) in 2014// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 533-552, Warsaw 2016
12. **Mamuladze, Kamadadze, 2019:** - Mamuladze Sh, Kamadadze K., A Brief Report on the Archaeological Excavations in Gonio-Apsarus, 2014-2017// Settlements and Necropolis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity Select Papers from the Third International Conference ‘The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast’ Oxford. 2019, pp. 125-134
13. **Karasiewicz-Szczypiorski...,2016:** - Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Jaworski P, Wagner M., Gonio (Apsaros) in Adjara: Excavation of Roman fort. Interim report on the first season of the Polish-Georgian archaeological expedition// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 521-532, Warsaw. 2016
14. **Kamadadze, Kakhidze, 2013:** - Kamadadze k, Kakhidze E., Faience Discovered in Ottoman Forts Located in Southwestern Georgia// Uluslararası Aradahan Anadolu Seramikleri Sempozyumu Kitabı, Ardahan 2023, 231-241

I

1. 2023 წელს შესწავლილი ფართობის გეგმა

2. შესასწავლად აგეგმილი ფართობი

II

1. რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის ნაშთი (ახ.წ. II-III სს)
რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის (ახ.წ. II-III სს)

III

რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის (ახ.წ. II-III სს)

1

--

2

--

3

--

4

--

5

--

6

--

7

--

8

--

9

--

The Recently Discovered Kvevri of Makhuntseti ახსენსეთის ახლად გამოვლენილი მარანი

Tamar Shalikadze

PhD in History,

Supervisor of scientific and publishing sphere

at Batumi Archaeological Museum

of LEPL Ajara Museum

e-mail: tamarshalikadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7077-087>

Izolda Dumbadze

PhD in Archaeology,

Head of Exposition Service at

Batumi Archaeological Museum

of LEPL Ajara Museum

e-mail: bam-eqspo@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4512-9954>

Abstract: In 2023, by the funding of the Ajara Cultural Heritage Protection Agency, the Makhuntseti Archaeological Expedition conducted archaeological excavations in the village of Upperi Makhuntseti in the Municipality of Keda, in the cultivable land of Merab Iremadze, in order to study accidentally discovered kvevri. As a result of archeological excavations, a lightly closed type wine cellar characteristic of Western Georgia was revealed. This is indicated by the supports intended for closing (rectally arranged, oval-shaped stone slabs embedded in the dense ground) and the fragments of grooved tiles found there, which were used for roofing purposes. In the area of the wine cellar, pitchers, as well as fragments of kitchen materials and household utensils found. Among them, exceptionally interesting is a fragment of a rounded, ornamented body of a smoke pipe made of red clay with a round bowl. Similar smoke pipes are found in several numbers among the archaeological finds of Gonio and Petra, which date from different periods of the XVII-XVIII century.

It is significant that it was possible to collect palynological materials - seeds - from some of the kvevri. The radiocarbon studies implemented in Israel, which was carried out with the support of the National Wine Agency of Georgia and the Ajara Cultural Heritage Protection Agency, determined their date as XVII-XVIII centuries. Studies are also ongoing concerning the identification of the grape variety.

The study of the wine cellar has not yet been completed, as part of the site continues in the unexcavated area, and their study has been postponed for the next season.

By juxtaposing the results of the concluding archaeological excavations of the Makhuntseti wine cellar with written and ethnographic sources, issues related to viticulture and winemaking in Ajara during the Ottoman occupation period will be clearer. Information about the functioning and grape varieties of the open-type wine cellar in the territory of Ajara will be enriched as well.

Key words: Makhuntseti, cellar, pitcher, vine pods, archeology, palynology

თამარ შალიკაძე
ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
სსიპ - აჭარის მუზეუმის
სამეცნიერო და საგამომცემლო
საქმის კურატორი
ელ-ფოსტა: Tamarshalikadze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7077-087>

იზოლდა დუმბაძე
არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი,
სსიპ - აჭარის მუზეუმის, ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმის ექსპოზიციის სამსახურის უფროსი
ელ-ფოსტა: bam-egspo@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4512-9954>

აბსტრაქტი: 2023 წელს, აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით მახუნცეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ არქეოლოგიური სამუშაოები აწარმოა ქედის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზედა მახუნცეთში, მერაბ ირემადის საკარმიდამო ნაკვეთში, შემთხვევით გამოვლენილი მარნის შესწავლის მიზნით. არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა დასავლეთ საქართველოსთვის დამახასიათებელი მსუბუქად დახურული ტიპის მარანი. ამაზე მეტყველებს დახურვისთვის განკუთვნილი საყრდენები (სწორხაზოვნად განლაგებული, მკვრივ გრუნტში ჩადგმული ოვალური ფორმის ქვის ფილები) და აქვე დაფიქსირებული ღარიანი კრამიტის ფრაგმენტები, რომლებიც გადახურვისთვის იყო გამოყენებული. მარნის ტერიტორიაზე ფიქსირდება ქვევრები, ასევე სამზარეულო და სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭლის ფრაგმენტები. მათგან გამორჩეულია მრგვალჯამიანი წითელკეციანი ჩიბუხის მომრგვალებული, ორნამენტირებული ტანის ფრაგმენტი. მსგავსი ჩიბუხები დიდი რაოდენობით გვხვდება გონიოსა და პეტრას არქეოლოგიურ მონაპოვრებს შორის, რომლებიც XVIII საუკუნის სხვადასხვა პერიოდებით თარიღდება.

მნიშვნელოვანია, რომ ზოგიერთი ქვევრიდან მოხერხდა პალინოლოგიური მასალის - წიპწების შეგროვებაც. ისრაელში ჩატარებული რადიოკარბონული გზით კვლევამ, რომელიც განხორციელდა საქართველოს ღვინის ეროვნული სააგენტოს და აჭარის კულტურული მემკვიდრეობისა და ძეგლთა დაცვის სააგენტოს მხარდაჭერით მათი თარიღი XVII-XVIII სს განსაზღვრა. კვლევები გრძელდება ვაზის ჯიშის დადგენასთან დაკავშირებითაც.

მარნის შესწავლა ჯერ არ დამთავრებულა, რადგან ძეგლის ნაწილი გაუთხრელ ფართობში გრძელდება და მათი შესწავლა მომავალი სეზონისათვის გადაიდო.

მახუნცეთის მარნის საბოლოო არქეოლოგიური გათხრების შედეგების, წერილობით და ეთნოგრაფიულ ცნობებთან ურთიერთშეჯერებით უფრო მეტი ნათელი მოეფინება აჭარაში ოსმალთა ბატონობის დროს არსებულ მევენახეობა-მეღვინეობასთან დაკავშირებულ საკითხებს. გამდიდრდება ინფორმაცია აჭარის ტერიტორიაზე ღია ტიპის მარნის გამართვის, ფუნქციონირებისა და ვაზის ჯიშების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: მახუნცეთი, მარანი, ქვევრი, ვაზის წიპწები, არქეოლოგია, პალინოლოგია

შესავალი. ცნობილია, რომ აჭარაში მევენახეობის განვითარებისათვის ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები არსებობდა, როგორც ბარის, ისე მთისწინა ზონაში. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ხეობასა თუ ზღვისპირეთში არ მოიპოვება სოფელი, სადაც დიდი რაოდენობით საშუალო და დიდი ზომის ქვევრები არ იყოს აღმოჩენილი. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მარნებისა თუ საწნახლების სიმრავლე. ამჯერად ჩვენს ინტერესს წარმოადგენს ქედის მუნიციპალიტეტის, სოფელ ზედა მახუნცეთში შემთხვევით გამოვლენილი მარანი. მარნის არქეოლოგიური კვლევის შედეგების, წერილობით და ეთნოგრაფიულ ცნობებთან ურთიერთშეჯერებით შესაძლებლობა გვექნება გავარკვიოთ აჭარაში ოსმალთა ბატონობის დროს მევენახეობა-მეღვინეობასთან დაკავშირებული საკითხები. ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციის მოძებნა ისეთი წერილობითი წყაროები, როგორიცაა გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, ლალა მუსტაფა ფაშას

ვაყუფ-ნამეები საქართველოს შესახებ. ასევე ადგილობრივი და უცხოელი მოგზაურების, ვაჭრებისა და დიპლომატების ჩანაწერები, საარქივო მასალები და სხვა (ბოხოჩაძე, 1963: 165-176; ბერიძე, 1975: 13-27; თოფური, 1984: 10; შაშიკაძე, მახარაძე, 2011: 34-50, 91-92).

გარდა ამისა, საინტერესო ინფორმაციის მომცემია ახალი პალინოლოგიური მასალის პალეობოტანიკური და მოლეკულური კვლევები, რაც საშუალებას მოგვცემს გავაკეთოთ გარკვეული დასკვნები მარნის ფუნქციონირებისა და ვაზის ჯიშების შესახებ.

მეთოდები. არქეოლოგიური კვლევის ჩატარება განაპირობა 2022 წელს სადაზვერვო სამუშაოებისას გამოვლენილმა სურათმა. კერძოდ: გზის გაყვანის დროს მერაბ ირემადის საკარმიდამო ნაკვეთში შემთხვევით გამოჩნდა რამდენიმე დაზიანებული ქვევრი. შესაბამისი ანგარიშის წარდგენის შემდეგ დაიგეგმა არქეოლოგიური კვლევა-ძიების განხორციელება.

ქედის მუნიციპალიტეტის სოფელი ზედა მახუნცეთი მდებარეობს მდინარე აჭარისწყლის ხეობაში. როგორც ჩვენი მასპინძელი ბატონი მერაბი გვიყვება სოფლის ტერიტორიაზე ქვევრების აღმოჩენის შემთხვევა ხშირი ყოფილა, ოღონდ მოზრდილ ქვევრებს სხვადასხვა დანიშნულებით იყენებდნენ.¹ ქედისთვის დამახასიათებელი ვაზის ჯიშებიდან გვისახელებს ჩხავერსა და მეკრენჩხს.² ყურადღებას იქცევს ადგილის ტოპონიმები დობილათი-წიფნარა, ნაყურძნალი, ჯვარქეთი.³

თავდაპირველი სამუშაოები დაეთმო შესასწავლი ტერიტორიის მცენარეული საფარისაგან გაწმენდას. 112 კვ. მ ფართობზე აიგეგმა თხრილი. ზომები: 16 x 7 მ. იგი ექცევა NO სექტორის I-II NW სექტორის I-IV და ნაწილობრივ XI-XIV კვადრატებში (ზომა 4 x 4 მ), დამხრობილია ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. როგორც წესი, პირველ რიგში NO სექტორის I-II კვადრატებში დავიწყეთ ზედა ჰუმუსოვანი ფენის მოხსნა. სიმძლავრე 40 - 80 სმ. აქვე ჩნდებოდა სხვადასხვა ჭურჭლის უსახური ნატეხები. NO სექტორის I და II კვადრატებში რამდენიმე ღარიანი კრამიტის ფრაგმენტიც დაფიქსირდა. აგეგმილ ტერიტორიაზე 90 სანტიმეტრის სისქის გადმონაყარი მიწის ფენის მოხსნის შემდეგ დავედით მკვრივ გრუნტამდე. სწორედ ასეთ მკვრივ გრუნტშია ამოჭრილი ქვევრებისათვის განკუთვნილი ორმოები. ყურადღებას იქცევს გრუნტის დონეზე, NO სექტორის I კვადრატის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, NW სექტორის XI კვადრატის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე და NW სექტორის IV კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში დაფიქსირებული ოვალური ფორმის ქვის ფილები, რომლებიც მარნის გადახურვას უკავშირდება და საგანგებოდ ჩანს ჩალაგებული. გაიწმინდა ასევე პატარა საშუალო ზომის ქვებისაგან შედგენილი წყობა, რომელიც ჩრდილოეთით მიემართება და აღმოსავლეთის მიმართულებით გაუთხრელ ფართობში შედის. აქვე ყურადღებას იქცევს ღარიანი კრამიტის ფრაგმენტები (10 ცალი). ერთ-ერთზე დატანილია ტალღისებური ორნამენტიც. NW სექტორის II კვადრატის დასავლეთით, ცენტრალურ ნაწილში მოთავსებულია მოზრდილი, კირქვით გამაგრებული ქვევრი. მისგან აღმოსავლეთით გაიწმინდა თითქოს საგანგებოდ ამოჭრილი წრიული ორმოები. ჯერჯერობით ვერაფერს ვამბობთ მათი დანიშნულების შესახებ. II კვადრატის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში გაიწმინდა ძლიერ დაზიანებული, შედარებით პატარა ზომის ქვევრის ტანის კონტურები. მისგან მოშორებით III და XIII კვადრატებში ჩადგმულია კვლავ დიდი ზომის ქვევრი. დასავლეთის ხაზზე განლაგებული დიდი ზომის ქვევრები მასიური, მოწითალო ფერის, მსხვილ-მარცვლოვანი თიხისაგანაა დამზადებული, განეკუთვნება რელიეფურორნამენტის ქვევრების ტიპს. ყველა მათგანი კირქვითაა გამაგრებული. NW სექტორის II, III და IV კვადრატების ჩრდილოეთ მონაკვეთზეც გამოჩნდა ქვევრის კონტურები. გაიწმინდა 5 ქვევრი, ოღონდაც ესენი შედარებით პატარა ზომისაა და მიეკუთვნება წრიული ზოლებით შემკული ქვევრების ტიპს. საინტერესო სურათი გამოჩნდა თხრილის აღმოსავლეთი მიმართულებით, NW სექტორის III კვადრატის აღმოსავლეთ კედელთან ახლოს გაიწმინდა რიგით მესამე წრიული ფორმის ბრტყელი ქვა. მასზე მიდგმულია მართკუთხა ფორმის ქვა, რომელზეც გრძელდება პატარა ზომის ქვებისაგან გამართული წყობა. ესეც აღმოსავლეთის მიმართულებით გაუთხრელ ფართობში შედის. ჩანს, რომ საქმე უნდა გვქონდეს მარანთან დაკავშირებულ კედლის წყობასთან, თუმცა წინასწარეულად, მის შესწავლამდე, ფუნქციისა და დანიშნულების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. აქვე გაიწმინდა დერგის ძირის ფრაგმენტები, ფიქსირდება ნახშირი და ჭურჭლების უსახური ნატეხები. NW სექტორის IV კვადრატის დასავლეთით კიდევ ერთი მოზრდილი ქვევრი გამოჩნდა. სულ გვაქვს მკვრივ გრუნტში, ორ რიგად ჩალაგებული 10

¹ მარნიდან დაახლოებით 50 მ მოშორებით მთლიანი ქვევრიც უნახავთ, სახლთან ახლოს დაუფლიათ, მასში 300 ლიტრამდე წყალს აგროვებდნენ და ნარგავების მოსარწყავად იყენებდნენ. შენარჩუნებულია ქვევრისთვის განკუთვნილი ქვის სარქველიც.

² ყურძნის ამ ჯიშებს გვისახელებს თედო სახოკია (სახოკია, 1985; რამიშვილი, კეცხოველი, ტაბიძე, 1960).

³ ტოპონიმი ნახსენებია იური სიხარულიძის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში, წიგნი 1, 1985: 53.

სხვადასხვა ტიპის ქვევრი. მათგან მთლიანად დაშლილი პირველი ქვევრის ჩახატვა-ფიქსაციის შემდეგ მოხდა მთლიანად ალაგება. ამოიწმინდა მეორე და მესამე ქვევრები. ავიღეთ ანალიზისთვის საჭირო მასალა და წიპწები. დანარჩენი 7 ქვევრის კი მხოლოდ გამოჩენა პრეპარაცია მოვასწარიტ (ტაბ. 1 გეგმა).⁴

მსჯელობა/შედეგები. ქვევრი № 1. NW სექტორის I კვადრატის აღმოსავლეთი ნაწილი, ნაწილობრივ გადადის NO სექტორის I კვადრატში. სქელკედლიანი. მოწითალო თიხის, მსხვილმარცვლოვანი-კირქვისა და პიროქსენის მინარევებით. განეკუთვნება რელიეფურორნამენტის ქვევრების ტიპს. პირი დაკარგულია, ტანის ზედა ნაწილზე დატანილი ჰქონია რელიეფური ზოლები. აქვს ასევე მასიური, რგოლისებრქუსლიანი, ბრტყელი ძირი. მთლიანად დაშლილი. გამაგრებული ყოფილა კირქვისა და ბათქაშის საკმაოდ სქელი ფენით. ზომები: ორმოს ზომა 1 x 1,20 სმ. კედლის სისქე 2,5 სმ.

ქვევრი №2. რელიეფურორნამენტის. NW სექტორის II კვადრატის ცენტრალური მონაკვეთი. მოწითალო, გადარეცხილ-განლუული თიხის. პირი მასიური, სამკუთხაგანიკვეთიანი. გამოყვანილ ყელზე რელიეფურად დატანილი აქვს მასიური რგოლებისაგან შედგენილი ორნამენტი, ტანის დასაწყისს კი რელიეფური ქედები შემოუყვება. ტანი მსხლისებრი მოყვანილობისაა. ქვევრისთვის განკუთვნილ ორმოში ფიქსირდება სადრენაჟე დანიშნულების წვრილი კენჭები და გამაგრებისთვის განკუთვნილი კირქვის დეტალები. ზომები: ორმოს ზომა/დიამ. 1,6 მ, ქვევრის დიამ. 1,1 მ, რელიეფური რგოლების დიამ. 4,5 სმ, რელიეფურ ქედებს შორის დაშორება 2 სმ.

ქვევრი № 3. რელიეფურორნამენტის. NW სექტორის III და XIII კვადრატების მიჯნაზე. მოჩალისფრო მინარევიანი თიხის. პირი სამკუთხაგანიკვეთიანი. გამოყვანილ ყელზე რელიეფურად დატანილი აქვს მასიური რგოლებისაგან შედგენილი ორნამენტი. აღსანიშნავია, რომ სამკაულის რგოლები ამ შემთხვევაში სწორი ქედებითაა ერთმანეთთან დაკავშირებული. მსხლისებრი მოყვანილობის ტანის ზედა ნახევარი რელიეფური ქედებითაა შემკული. ძირი კონუსური ფორმის. ქვევრისთვის განკუთვნილ ორმოში აქაც ფიქსირდება სადრენაჟე დანიშნულების წვრილი კენჭები და გამაგრებისთვის განკუთვნილი კირქვის დეტალები. ქვევრი თითქმის მხრიდან მოყოლებული, კირქვაში მთლიანადაა ჩასმული. ზომები: ქვევრის დიამ. 1,15 მ, რელიეფური რგოლების დიამ. 4 სმ, რგოლებს შორის დაშორება 1-1,5 სმ, რელიეფურ ქედებს შორის დაშორება 1,5 სმ.

ქვევრი № 4. აღმოჩნდა NW სექტორის II კვადრატის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში. მოწითალო კეცის, შიდა ზედაპირი მონაცრისფრო. გაიწმინდა მხოლოდ ძირ-კედლის კონტურები. პირი და ტანი დაკარგულია. პრეპარაციის დროს გამოჩნდა მეორე, წითელკეცის ქვევრის კონტურებიც, როგორც ჩანს გამაგრება-შეკეთების მიზნით მასში პირველი ქვევრი იყო ჩადგმული. შევავროვეთ მისი ყელისა და მხრის ფრაგმენტები. ყელზე დატანილი ჰქონია თითისებრი ნაჭდევებით გამოყვანილი სადა ორნამენტი. ფიქსირდება კირქვის ნაშთები. ზომები: ქვევრის დიამ. 60 x 70 სმ.

ქვევრი № 5. NW სექტორის II და III კვადრატების მიჯნაზე, აღმოსავლეთით. წითელკეცის. საშუალო ზომის. გაიწმინდა მხოლოდ გადარჩენილი ძირ-კედლის კონტურები. პირი და ტანის დიდი ნაწილი დაკარგულია. ფრაგმენტებს ატყვია ცეცხლის კვალი. აქაც ფიქსირდება კირქვის ნაშთები. ზომები: ქვევრის დიამ. 60 სმ.

ქვევრი № 6. NW სექტორის III კვადრატის სამხრეთით. ჩალისფერკეცის. საშუალო ზომის. პირის მხრისა და ტანის ნაწილი მომტვრეულია. ქვევრი ბოლომდე არაა გაწმენდილი (რადგან მარანში სამუშაოები ბოლომდე ვერ მივიყვანეთ, ქვევრების დაცულობის მიზნით, მათი ბოლომდე გაწმენდა არ ჩავთვალეთ მიზანშეწონილად). ამოვსებულია პატარა ზომის ქვებითა და კედლის ფრაგმენტებით. ყურადღებას იქცევს თიხით ამოგოზილი ადგილი. ჩანს, რომ ქვევრი თავის დროზეც ყოფილა შეკეთებული. ზომები: ქვევრის დიამ. 60 სმ. ქვევრისთვის განკუთვნილ ორმოში ფიქსირდება სადრენაჟე დანიშნულების კენჭნარი.⁵

ქვევრი № 7. NW სექტორის III კვადრატის ცენტრალური ნაწილი. საშუალო ზომის, ყავისფერ-კეცის (თიხა გამომშრალია და იოლად შლადი), დაფარულია წრიული ქედებით გადარჩენილია ტანის ქვედა ნახევარი. არც ეს ქვევრია ბოლომდე გაწმენდილი. ამოვსებულია ქვებითა და სავარაუდოდ პირ-კედლის ფრაგმენტებით. წრიულ ზოლებს შორის დაშორება 7 სმ. ქვევრისთვის განკუთვნილ ორმოში ფიქსირდება სადრენაჟე დანიშნულების კენჭნარი. ზომები: ქვევრის დიამ. 60 სმ.

⁴ მარნიდან 30 მ მოშორებით მიწის სამუშაოების დროს გამოჩნდა წყლის მილის ფრაგმენტი. მ. ირემამე იხსენებს, რომ მსგავსი ფრაგმენტები სამოსახლოს მოზვიანვის დროს ხშირად ჩნდებოდა, მხოლოდ ერთი ფრაგმენტის გადარჩენა მოუხერხებია. გადარჩენილი ფრაგმენტის სიგრძე 13 სმ, სისქე 1 სმ, მილის დიამ. 5 სმ.

⁵ მათი სისქე თითქმის ყველგან 2 დან 7 სანტიმეტრამდე მერყეობს.

ქვევრი № 8. NW სექტორის III კვადრატის ჩრდილო-დასავლეთით. ყავისფერკეციანი. შედარებით მოზრდილი. დაფარულია წრიული ქედებით. წრიულ ზოლებს შორის დაშორება 13 სმ. არაა ბოლომდე გაწმენდილი. ქვევრისთვის განკუთვნილ ორმოში ფიქსირდება სადრენაჟე დანიშნულების კენჭნარი. ზომები: ქვევრის დიამ. 95 სმ.

ქვევრი № 9. NW სექტორის XIII და XIV კვადრატების მიჯნაზე. მსგავსია ზემოთ აღწერილი ნიმუშის. ზომები: ქვევრის დიამ. 60 სმ.

ქვევრი № 10. NW სექტორის IV კვადრატის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთი. მსგავსია ზემოთ აღწერილი ნიმუშის. ზომები: ქვევრის - დიამ. 1,15 მ.⁶

საინტერესო მასალა გამოვლინდა NW სექტორის მე-3 და მე-4 კვადრატებში, აღმოსავლეთ კედელთან ახლოს, გადმონაყარ მიწაში. ესენია:

ქვევრის ფრაგმენტები - პატარა ზომის ქვევრის პირ-ყელის ფრაგმენტი. თიხა ყავისფერკეციანი, მსხვილმარცვლოვანი, განატეხში რუხი, პირი სამკუთხაგანივკვეთიანი, გარეთკენ გადაშლილი, გარეთა მხარეს პირზე ამოკვეთილი აქვს ირიბი ნაჭდევი. ზომები: დაცული ფრაგმენტის (პირ-ყელის) სიმაღლე - 6,5 სმ. პირ-ქობის სიფართე - 3 სმ.

ქვევრის კედლის ფრაგმენტი. ჩალისფერკეციანი, განატეხში წითელი ფერის, წვრილმარცვლოვანი, ზედაპირზე დატანილი აქვს ოვალური ფორმის რგოლები.

პატარა ზომის ქვევრის პირ-ყელის ფრაგმენტი. თიხა ღია ყავისფერი, მსხვილმარცვლოვანი, განატეხში რუხი, პირი სამკუთხაგანივკვეთიანი, ზედაპირდაბრტყელებული. ყელი გამოყვანილი. ზომები: დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 6 სმ. პირ-ქობის სიფართე - 2,3 სმ.

დერგის ფრაგმენტები - დერგის პირ-ყელის ფრაგმენტი. თიხა მოწითალო-მოვარდისფრო, წვრილმარცვლოვანი. აქვს სამკუთხაგანივკვეთიანი პირი, დაბრტყელებულ ზედაპირს აქვს სუსტი ღარი. შიდა მხარეს აქვს ჯამისებური ჩაღრმავება, სავარაუდოდ ხუფის მორგების მიზნით. კედლის გარე ზედაპირზე შეინიშნება ჩარხის კვალი. ყელი ფართო. ზომები: პირის დიამ. 13,5 სმ, დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 6 სმ. პირ-ქობის სიფართე - 1 სმ. კედლის სისქე - 0,5 სმ.

ქოთნის ფრაგმენტები - ქოთნის პირ-ყელისა და მხრის ფრაგმენტი. ყავისფერკეციანი, წვრილმინარევიანი, პირი მომრგვალებული, გარეთკენ გადაშლილი, განატეხში აქვს ოთხკუთხა მოყვანილობის ბაკო. ყელი დაბალი, ზედაპირზე შეინიშნება ზოლები და ცეცხლის კვალი. ზომები: დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 6,5 სმ, კედლის სისქე - 0,7 სმ.

ქოთნის პირ-ყელის ფრაგმენტი. ყავისფერკეციანი, წვრილმინარევიანი, პირი მომრგვალებული, გარეთკენ გადაშლილი, განატეხში აქვს ოთხკუთხა მოყვანილობის ბაკო. ყელი დაბალი, ზედაპირზე შეინიშნება ზოლები და ცეცხლის კვალი. ზომები: დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 4,5 სმ, კედლის სისქე-0,5 სმ.

ქილისებური ჭურჭელი - ქილისებური ჭურჭლის პირ-ყელის ფრაგმენტი. ყავისფერკეციანი. წვრილმარცვლოვანი, აქვს სადა მომაღლო პირი, გარე ზედაპირზე ატყვია ჩარხის კვალი. ზომები: პირის დიამ: 9,2 სმ, დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 6,5 სმ. კედლის სისქე - 0,7 სმ.

ქილისებური ჭურჭლის პირ-ყელის ფრაგმენტი. ყავისფერკეციანი. წვრილმარცვლოვანი, აქვს სადა მომაღლო პირი, გარე ზედაპირზე ატყვია ჩარხის კვალი. ცეცხლისგან გაშავებული. ზომები: დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე - 9,5 სმ, კედლის სისქე - 0,3 სმ.

სამზარეულო ჭურჭლის ფრაგმენტები - ჭურჭლის პირის ფრაგმენტი, ჩალისფერკეციანი, წვრილმინარევიანი, მომრგვალებული პირი გარეთკენ გადაკეცილი. ზომები: დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე 3,5 სმ, კედლის სისქე - 0,6 სმ. არის კიდევ ერთი ჭურჭლის კედლის ფრაგმენტი. წითელკეციანი, წვრილმინარევიანი, შემკულია ირიბი ჭდეებით.

სხვა მასალიდან ყურადღებას იქცევს წითელკეციანი ჩიბუხის მომრგვალებული, ორნამენტირებული ტანის ფრაგმენტი. მსგავსი ჩიბუხები დიდი რაოდენობით გვხვდება გონიოსა და პეტრას არქეოლოგიურ მონაპოვრებს შორის, რომლებიც XVIII საუკუნის სხვადასხვა პერიოდებით თარიღდება (თავამაიშვილი, 2020., მინდორაშვილი, 2021).

საბოლოოდ, სავსე არქეოლოგიური კვლევითი, სამუშაოების შედეგად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გამოვლინდა ტერასული ტიპის მარანი, რომელსაც შესაძლოა ჰქონოდა მსუბუქი გადახურვა, რასაც ადასტურებს გამოვლინილი წრიული ფორმის ბრტყელი ქვები და კრამიტები. თვით მარნის

⁶ მიმდინარე წელს მხოლოდ ორი ქვევრის ამოწმნა მოვახერხეთ. დანარჩენი ქვევრების გაწმენდითი სამუშაოები მათი უსაფრთხოების თავიდან აცილების მიზნით, მომავალი წლისთვის გადაიდო. ამიტომაც მათი ზუსტი აღწერილობისა და ზომების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით.

გამართვისათვის გამოყენებულია მკვრივი გრუნტი. მასში ჩაჭრილი ყოფილა ქვევრებისათვის განკუთვნილი ორმოები, რაც ხაზს უსვამს ქვევრების დაფლვის მეთოდს. ზოგიერთ მათგანს სადრენაჟე კენჭნარი აქვს შემოვლებული, ზოგიერთი კი საგანგებოდაა გამაგრებული კირხსნარის სქელი ფენით. გამოვლინდა ორი ტიპის ტრადიციული ადგილობრივი ფორმის, რელიეფურქედებიანი და ე.წ. რელიეფურორნამენტიანი ქვევრები. ყველა მათგანი მიწითა და თითქოს საგანგებოდ ჩალეწილი ქვა-ღორღით იყო სავსე. ერთ-ერთი ქვევრის ამოწმენდის დროს ფსკერზე დაფიქსირდა დამწვარი ვაზის ძირი, ლერწები და წიპწები.

მარნის შესწავლა მიმდინარე წელს არ დასრულებულა. გამოჩნდა, რომ ძეგლის ნაწილი აღმოსავლეთით გაუთხრელ ფართობში გრძელდება. მათი კვლევა მომავალი სეზონისათვის გადაიდო.

დასკვნები. ჩვენ ხელთ არსებული არქეოლოგიური მასალების წერილობით და ეთნოგრაფიულ ცნობებთან ურთიერთშეჯერების საფუძველზე შეგვიძლია გარკვეული დასკვნების გაკეთება.

გვიანიშუასაუკუნეების აჭარის ყოფისა და ცხოვრების შესახებ წერილობითი წყაროების სიმცირე გვაქვს ისტორიოგრაფიაში. ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციის მომცემია ისეთი წერილობითი წყაროები, როგორიცაა გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, ლალა მუსტაფა ფაშას ვაყუფ-ნამეები საქართველოს შესახებ. ასევე ადგილობრივი და უცხოელი მოგზაურების, ვაჭრებისა და დიპლომატების ჩანაწერები, საარქივო მასალები და სხვა.

სულთან სელიმ II-ის (1566-1574 წწ) დროს შედგენილი „ზემო აჭარის ლივის დიდი დავთარი“ ოსმალთა მიერ აჭარის აღწერის პირველ დოკუმენტს წარმოადგენს. იგი მოიცავს, როგორც ზემო, ისე ქვემო აჭარას. ჩვენთვის საინტერესო სოფელი მახუნცეთი წარმოდგენილია ქვემო აჭარის ნაპიეში შემავალი სოფლების ჩამონათვალში. იგი წარმოდგენილი არის ათი კომლის სახით.⁷ აღწერილი მოსახლეობა იხდიდა სხვადასხვა გადასახადებს, მათ შორის იყო: ისფენჯი - გადასახადი, რომელსაც იხდიდა არამუსლიმი მოსახლეობა. უშურის გადასახადი - რომელიც გაიღებოდა ბაღებზე, ვენახებზე, ბოსტანზე, მარცვლეულ კულტურებზე, თაფლზე თივაზე და ა.შ. არ იყო სოფლის მეურნეობის არცერთი დარგი, რომლისგანაც უშური არ გაიღებოდა. მურახხასიეს გადასახადი - რომელიც იყო სასულიერო პირისა და ეკლესიისთვის. აქედან გამომდინარე ეს იყო გადასახადი რომელსაც იხდიდა მრევლი იმისათვის, რომ მას შეენარჩუნებინა მღვდელი და ეკლესია. იგი საკომლო გადასახადიც იყო. აქედან გამომდინარე თავისუფლად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XVI საუკუნის 60-70-იან წლებში აჭარის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქრისტიანი იყო. ეს კი მიუთითებს, რომ ამ დროისათვის ადგილობრივთა ყოფა-ცხოვრებისათვის ისლამიზაციას რადიკალური ხასიათი არ ჰქონია, შესაბამისად ადრე გამართული მარნები ჯერ კიდევ ფუნქციონირებს.⁸ საყურადღებოა ამავე ეპოქის ამსახველი უახლესი ლიტერატურა, საარქივო მასალები ლალა მუსტაფა ფაშას ვაყუფ-ნამეები საქართველოს შესახებ⁹. ვაყუფებში ჩანს, რომ მეჩეთებისთვის შესყიდულია ცალკეული ბაღები, ვენახები, ყანები, ნარგავები. მართალია, ამ დოკუმენტების მიხედვით არ ჩანს ინფორმაცია მეღვინეობაზე, როგორც მეურნეობის დარგზე, მაგრამ კარგად ჩანს, რომ ვენახები ჯერ კიდევ არაა აჩეხილი და ისინი სხვისდება, როგორც შემოსავლის წყარო. XIX საუკუნის ბოლოს თედო სახოკია სხვა სამწუხარო სურათს აგვიღწერს: „მაჰმადის სჯულს მეურნეობის საპატიო დარგისთვისაც ამოუკვეთია ფეხი აჭარიდან, თითქმის ყველა სოფელში დარჩენილა უზარმაზარი ქვევრები (შიგ ასი წლის ჩარჩენილი ღვინოც კი უნახავთ) იმასლა ჰმოწმობს, რომ მეღვინეობას აქ საპატიო ადგილი სჭერია და ცხოვრების ერთ სახსართაგანს შეადგენდა, მაგრამ მხოლოდ „ოდესღაც“, დღეს კი დამტვრეულა ძველი

⁷ აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრების მიხედვით XVI საუკუნის 60-იანი წლებიდან სამხრეთ და სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს რიგ სოფლებთან ერთად ჩვენი საკვლევი აჭარისწყლის ხეობაც ოსმალებმა დაიპყრეს და საკუთარი ხელისუფლების დამყარებას შეუდგნენ. როგორც, წესი მოხდა ხეობის აღწერა და ადგილობრივი მმართველობითი სისტემის შექმნა. აღნიშნული ტერიტორია ოსმალეთის იმპერიაში აჭარის ლივის (სანჯაყის) ანუ სადროშოს სახით იქნა გაერთიანებული.

⁸ თაფუ - მიწის გადასახადი. ბადჰავა - საქორწინო გადასახადი. ოსმალეთის საგადასახადო სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ჯიზიეს გადასახადს, რომელსაც არამუსლიმი მოსახლეობა იხდიდა საკუთარი ოჯახის, ქონების და სარწმუნოების უსაფრთხოებისათვის. ეს გადასახადი ცალკე აღირიცხებოდა და ყველა გადამხდელს ეძლეოდა საბუთი, რომელიც მოხელეების მიერ დასმული ხუთი ბეჭდით მოწმდებოდა. დავთრის მიხედვით სოფელ მახუნცეთში ცხოვრობდა ათი კომლი და იხდიდა ჩამოთვლილ გადასახადებს (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011: 34-50, 91-92).

⁹ ვაყუფი გარკვეული პირობით, მფლობელობაში ოფიციალურად გადაცემული შემოსავალი, თანხა ან უძრავი ქონებაა. იგი გაიცემოდა, როგორც ცალკე პირზე, ისე დაწესებულებებზე, უმთავრესად კი მეჩეთებზე. პირველი ნაწილი თარიღდება 1563 წლით, მეორე კი - 1579 წლით. სახელმძღვანელოში ასევე შესულია 1722 წლით დათარიღებული დოკუმენტი ერთ-ერთი სავაყუფო სოფლის - დოლოგანის შესახებ.

ქვევრები, საცაა დაიმსხვრევა, ვაზები მოუვლელივით და უპატრონობით გადახმება და გადაიჩეხება“.¹⁰

მაჰმადის სჯულს აჭარელთათვის ღვინის დაღევა აუკრძალავთ, მაგრამ ნება დაურთავთ ყურძნის წვენი მხოლოდ აუდუღარი დაელიათ. ასეთ ყურძნის წვენს ხარდალი ერქვა.¹¹ ქვევრის კედლებს წინასწარ მომზადებული ხარდალით - მდოგვით ამოლესავდნენ, შიგ ტკბილს ჩაასხამდნენ და თავს მოუკრავდნენ. ასე შენახული წვენი არ დუღდებოდა. ნადიმის დროს ამგვარ ტკბილ წვენს ღვინის მაგივრად მიირთმევდნენ. ხარდალსაც ბევრს არ აკეთებდნენ, რადგანაც ქვევრის გახსნისთანავე უნდა დაელიათ. ყურძნის დასაწურად ხის ჯარას იყენებდნენ. ამ ტრადიციამ ხელი შეუწყო ქვევრების გამოყენება-შენახვას და მევენახეობის დარგის ნაწილობრივ გადარჩენას. თ. სახოკია თავისი მოგზაურობის დროს აჭარაში 17 სახელწოდების ყურძნის ჯიშს ასახელებს: ბუდეშური, ბურმგლა, ბუტკურა, ბროლა, კლარჯული, მატენაური, მეკრენჩხი, მწვანე, შხუმი, ჩხავერი, ცხენისძუძუ, ჭოდი, ხარითვალა, ჯანიში, ვანური თეთრი, ადესა თეთრი და წითელი (სახოკია, 1985: 224).

მახუნცეთის მარნის კვლევა-ძიებისას გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალებით შესაძლებლობა გვეძლევა თვალი გავადევნოთ წერილობით წყაროებში აღწერილ ისტორიულ მოვლენათა თანმიმდევრობას. საგანგებოდ ჩამსხვრეული და ქვებით ამოვსებული ქვევრები, კრამიტი, ხელადები, სამარნე ჭურჭლები, ჩიბუხი და სხვა. თუმცა მახუნცეთის მარნის კვლევა-ძიების დასრულებამდე, ვერაფერს ვიტყვით მარნის გამართვის ზუსტი თარიღის შესახებ. დანამდვილებით კი შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მახუნცეთის ღია ტიპის მარანი XVII საუკუნის ბოლომდე და XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედამდე ფუნქციონირებდა.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ საინტერესო ინფორმაცია მოგვცა ქვევრებში გამოვლენილი პალინოლოგიური მასალის კვლევამ, რომელიც განხორციელდა საქართველოს ღვინის ეროვნული სააგენტოს და აჭარის კულტურული მემკვიდრეობისა და ძეგლთა დაცვის სააგენტოს მხარდაჭერით. ქვევრებიდან აღებულ წიპწებს კვლევა (რადიოკარბონული გზით ასაკის დადგენა) ჩატარდა ისრაელში. მათი ასაკი XVII-XVIII სს განისაზღვრა. ქვევრებიდან აღებული კარპოლოგიური მასალის შემდგომი კვლევა გრძელდება, რაც განსაზღვრავს ვაზის ჯიშს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

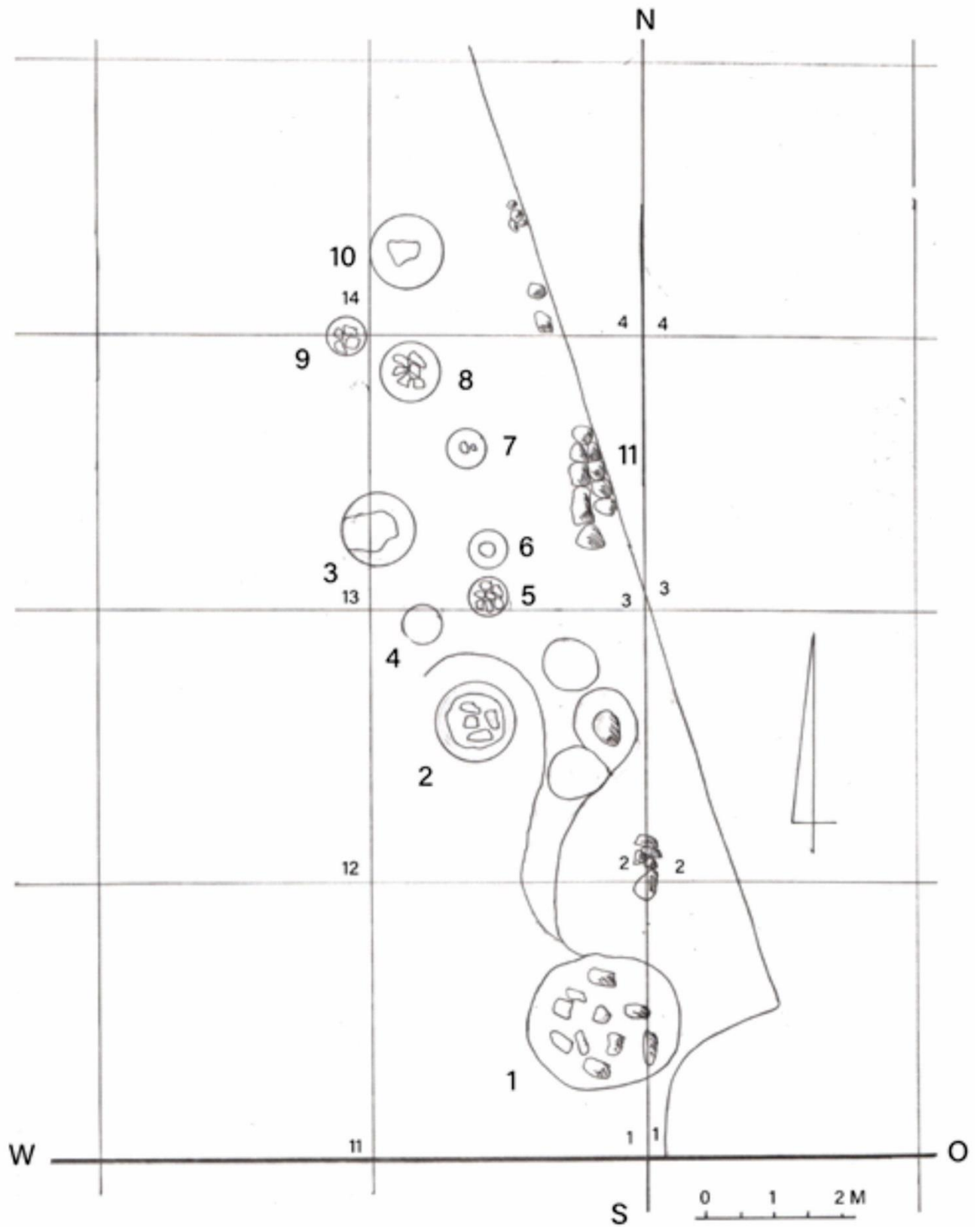
2. ბერიძე კ. 1975. *მევენახეობა და მისი პერსპექტივები აჭარაში*. ბათუმი.
3. ბოხოჩაძე ა. 1963. *მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით*. თბილისი.
4. თავამაიშვილი, გ. 2020. თამბაქო და გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალური თიხის ჩიბუხები. ბათუმი.
5. სახოკია თ. 1985. *გურია აჭარა სამურზაყანო აფხაზეთი*. ბათუმი.
6. რამიშვილი მ. 1948. *გურიის, სამეგრელოს და აჭარის ვაზის ჯიშები*. თბილისი.
7. რამიშვილი რ. 2001. *ქართული ვაზისა და ღვინის ისტორია*. თბილისი.
8. კახიძე ა. მამულაძე შ. 2016. *აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები*. თბილისი.
9. კეცხოველი ნ. რამიშვილი მ. ტაბიძე დ. 1960. *საქართველოს ამპელოგრაფია*. თბილისი.
10. მინდორაშვილი, დ. 2021. არქეოლოგიური გათხრები პეტრა-ციხისძირში, ბათუმი.
11. შაშიკაძე ზ. მახარაძე მ. 2011. აჭარის ღვინის ვრცელი და მოკლე დავთრები. თბილისი.
12. შაშიკაძე ზ. მახარაძე მ. 2021. *ლაღამუსტაფა ფაშას ვაყუფ-ნამეები საქართველოს შესახებ*. თბილისი.

¹⁰ ზემო აჭარის მაგალითზე თ. სახოკია სინანულით აღნიშნავს, რომ მთელი საუკუნეზე მეტია რაც აქ ღვინოს არ აყენებენ და მამასადამე ვაზსაც არ უფლიან. ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ სულ არ გადაშენებულა. აქეთვე ვაზი სულ მაღლარია, როგორც გურია-სამეგრელოში. ვაზი ღვთის ანაბარა იზრდება უზარმაზარ ხეებზე გაშვებული. უმეტესობას ნაცარი და ობი აქვს მოდებული და მოსავალს აღარ იძლევა. თუ გამოისხა სადმე დამწიფდება თუ არა ყურძნად შესჭამენ და ჭამის დროსლა მოიგონებენ თავიანთ ქრისტიან წინაპრებს: “გურჯობის“ (ქართველობის, ე.ი. ქრისტიანობის) დროს დაურგავთო. ვაზს რომ განახლება, ან კიდევ მის სენს წამლობა უნდა ეს აზრად არავის მოსდის (სახოკია, 1985: 222).

ქვემო აჭარის შესახებ კი, შედარებით სანუგეშო ინფორმაციას იძლევა. „აქ ყურძენს ცოტაოდენი ფული შემოაქვს აჭარელის ოჯახში. ბათუმი ახლოს აქვთ და იქ ეზიდებიან გასაყიდად. ფუთს (16,38კგ.) მანეთად და ხან მეტადაც ყიდიან. ღვინოს არც აქ აკეთებენ. ქრისტიანობის გადავარდნის შემდეგ პირველი ღვინო ქვემო აჭარის უფროსის თანაშემწემ ბატონმა სიმონ იოსელიანმა 1896 წელს დააყენა. ყვება, რომ ჯერ არავის უცდია აქაური - ქედის ყურძენი ღვინისათვის ვინმეს გაეწურნაო. ეს პირველი ცდაა და შემდეგისთვის უფრო მეტის დაყენებას ვაპირებო, აქ ზემო აჭარაზე უფრო მეტად უწყობს ხელს ჰავა მეღვინეობას: აქეთ უფრო თბილა და ყურძენიც უკეთესად მწიფდება.

¹¹ ხარდალი - ხალხური სინონიმები: ქართლ-კახეთში, აჭარაში - ხარდალი; გურიაში - დოგვი; სამეგრელოში-დონგი.

ტაბ.1

ტაბ.2

ტაბ.3

ქვევრი 1, 2

ქვევრი 3, 4

ტაბ. 4

ქვევრი 5-6

ქვევრი 7-8

ტაბ.5

ქვევრი 9-10

Georgian Traditional Clothing Silhouette and Its Coding
ქართული ტრადიციული სახმოსნის სილუეტი და
მისი კოდირება

Nino Dolidze

Candidate of technical sciences,

Professor at Akaki Tsereteli State University

e-mail: nino.dolidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0142-7463>

Khatuna Darsavelidze

PhD in Engineering Sciences,

Akaki Tsereteli State University

e-mail.: khatuna.darsavelidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2754-9448>

Abstract: Creation of modern clothing collections using ethnic elements requires a detailed knowledge of traditional clothing as a primary source from the designer. Over time, museum samples of national costume will become more unique and valuable, and access to them will be even more limited. One of the approaches to solving the mentioned problem is the creation of a database and search information program in a single digital format by systematizing clothing elements.

Based on the above, the preservation of Georgian traditional clothes in an innovative way (in digital form), contactless virtual access and use as needed is a current direction of scientific research.

In order to solve the set task, it is important to conduct an analysis of the constructive-compositional characteristics, among which the silhouette shape of the garment is an important indicator. It has been assigned the first level in the classification of elements of traditional clothing.

In order to determine the silhouette, the museum exhibits were studied in the regional and national museums, in particular, the dress forms included in the ethnosamos complexes, the quality of their clothing on the body. The analysis of the ethnoforms of the Georgian dress revealed that three types of silhouettes are common: extended, straight and extended. The frequency of meetings of the mentioned forms according to the regions and accordingly the percentage ratio of the meeting from the total number was determined. Based on the number of meetings of silhouette forms, their coding was carried out using the methods of mathematical statistics.

The results of the conducted research showed that among the silhouette forms of the dress, the drawn silhouette is the most often found, the extended silhouette is less common, and the straight silhouette is relatively rare, although the difference between the number of meeting the mentioned silhouettes is not significant.

Thus, the results obtained from the conducted research will be used during the formation of the electronic bank of traditional clothing characteristics, based on which a program will be developed, through which it will be possible to obtain comprehensive information about museum samples without direct contact with them.

Key words: (traditional clothes), (constructive features), (silhouette), (coding), (electronic bank).

ნინო დოლიძე
ტექნიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი
ელ-ფოსტა: nino.dolidze@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0142-7463>

ხათუნა დარსაველიძე
საინჟინრო მეცნიერებათა
აკადემიური დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: khatuna.darsavelidze@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2754-9448>

აბსტრაქტი: ეთნოელემენტების გამოყენებით თანამედროვე ტანსაცმლის კოლექციების შექმნა დიზაინერისაგან მოითხოვს ტრადიციული სამოსის, როგორც პირველწყაროს, ზედმიწევნით ცოდნას. დროთა განმავლობაში ეროვნული კოსტიუმის სამუზეუმო ნიმუშები გახდება უფრო უნიკალური და ფასეული, მათთან წვდომა კი კიდევ მეტად შეიზღუდება. აღნიშნული პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთ მიდგომას წარმოადგენს ერთიან ციფრულ ფორმატში მონაცემთა ბაზისა და საძიებო-საინფორმაციო პროგრამის შექმნა სამოსის ელემენტების სისტემატიზაციით.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ქართული ტრადიციული სამოსის ინოვაციური მეთოდით (ციფრული სახით) შენახვა, კონტაქტის გარეშე ვირტუალური წვდომა და საჭიროებისამებრ გამოყენება სამეცნიერო კვლევის აქტუალური მიმართულებაა.

დასახული ამოცანის გადაწყვეტისათვის მნიშვნელოვანია კონსტრუქტორულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ანალიზის ჩატარება, მათ შორის მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია სამოსის სილუეტური ფორმა. მას ტრადიციული სამოსის ელემენტების კლასიფიკაციაში პირველი საფეხური აქვს გამოყოფილი.

სილუეტის დადგენის მიზნით რეგიონალურ და ეროვნულ მუზეუმებში შესწავლულ იქნა სამუზეუმო ექსპონატები, კერძოდ ეთნოსამოსის კომპლექსების შემადგენლობაში შემავალი კაბის ფორმები, მათი ტანზე გამოწყობილობის ხარისხი.

ქართული კაბის ეთნოფორმების ანალიზმა გამოავლინა, რომ ძირითადად გავრცელებულია სილუეტის სამი სახე: გამოყვანილი, სწორი და გაფართოებული. განსაზღვრულ იქნა აღნიშნული ფორმების შეხვედრათა სიხშირე რეგიონების მიხედვით და შესაბამისად შეხვედრის პროცენტული თანაფარდობა საერთო რაოდენობიდან. სილუეტური ფორმების შეხვედრათა რაოდენობიდან გამომდინარე, მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით, განხორციელდა მათი კოდირება.

ჩატარებული კვლევების შედეგებმა აჩვენა, რომ კაბის სილუეტურ ფორმებს შორის ყველაზე ხშირად გამოყვანილი სილუეტი გვხვდება, უფრო ნაკლებად გაფართოებული, ხოლო შედარებით იშვიათად სწორი სილუეტი, თუმცა აღნიშნული სილუეტების შეხვედრის რაოდენობათა შორის სხვაობა არცთუ მნიშვნელოვანია.

ამრიგად, ჩატარებული კვლევებით მიღებული შედეგები გამოყენებული იქნება ტრადიციული სამოსის მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის ფორმირების დროს, რის საფუძველზე დამუშავებული იქნება პროგრამა, რომლის საშუალებით შესაძლებელი იქნება სამუზეუმო ნიმუშების შესახებ ამომწურავი ინფორმაციის მიღება მათთან უშუალო კონტაქტის გარეშე.

საკვანძო სიტყვები: ტრადიციული სამოსი, კონსტრუქტორული მახასიათებლები, სილუეტი, კოდირება, ელექტრონული ბანკი.

შესავალი: ქართული ტრადიციული სამოსი ერის მატერიალური კულტურის და ჩვენი ისტორიული ფასეულობების თვალსაჩინოებაა. ასწლეულების განმავლობაში ის თაობებისათვის გახლდათ მათი იდენტობის, ღირებულებების და მსოფლმხედველობის განივთებული ცნება. (ნ.

დოლიძე...2017: 380, Dolidze, N...2024:243-247) ეროვნული სამოსისადმი ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება და პოპულარული ხდება ტანამედროვე კოლექციების დაგეგმარება თანამედროვე ქართული ეროვნული სამოსის ელემენტების გამოყენებით. (Долідзе Н...2018) გლობალიზაციის და სერთო კოსმოპოლიტური სივრცის პირობებში პატარა ერებისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანია მატერიალური კულტურის ძეგლების, ჩვენს შემთხვევაში კი ქართული ტრადიციული სამოსის ახალ თაობებამდე მათი ავთენტურობის სრული დაცვით გაცნობა და მოტანა. ქართული ტრადიციული სამოსის ყოველმხრივ შესწავლა შეუძლებელია სამუზეუმო ორიგინალებთან უშუალო კავშირის გარეშე, რაც გარკვეულ სირთულეს წარმოადგენს, მუზეუმის შესაბამის ფონდებთან შეზღუდული წვდომის გამო. გამოყენათა ექსპოზიციები და ილუსტრირებული ალბომ-კატალოგები კი არ იძლევა სრულ, ამომწურავ წარმოდგენას ფონდებში დაცული კოლექციების შესახებ.

აღნიშნული პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთ მიდგომას წარმოადგენს ერთიან ციფრულ ფორმატში მონაცემთა ბაზისა და საძიებო-საინფორმაციო პროგრამის შექმნა სამოსის ელემენტების სისტემატიზაციით. (И.Угрехелидзе...2019: 368-371)

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ქართული ტრადიციული სამოსის ინოვაციური მეთოდით (ციფრული სახით) შენახვა, კონტაქტის გარეშე ვირტუალური წვდომა და საჭიროებისამებრ გამოყენება სამეცნიერო კვლევის აქტუალური მიმართულებაა.

ასეთი ამოცანის გადაჭრა საჭიროებს შესაბამისი მონაცემთა ბაზის ფორმირებას, რომელიც სისტემატიზებულს გახდის ინფორმაციას ტრადიციული სამოსის შესახებ.

სამეცნიერო სტატიაში განხილულია ქართული ტრადიციული სამოსის კონსტრუქტორული მახასიათებლების ანალიზი და ელექტრონული ბანკის ფორმირების საკითხები ერთერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებლის სილუეტის ფორმის მაგალითზე.

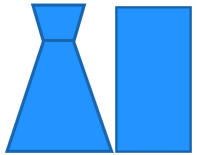
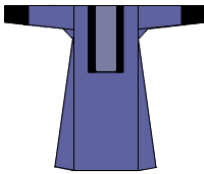
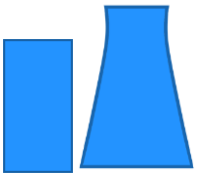
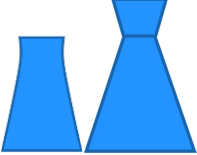
კონსტრუქტორულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ანალიზის ჩატარებისას მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია სამოსის სილუეტური ფორმა.

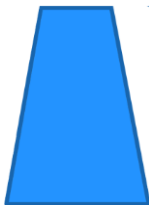
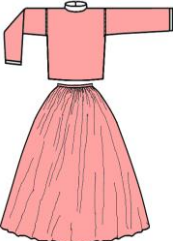
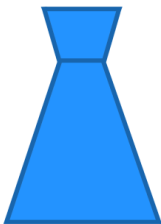
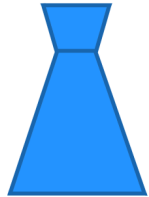
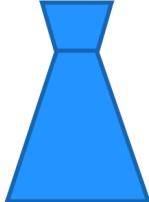
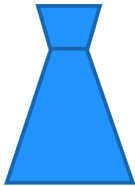
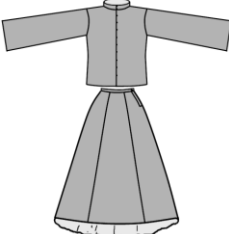
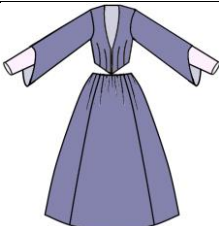
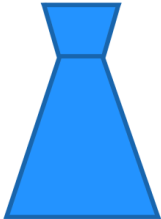
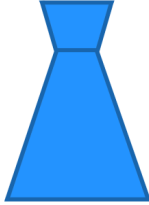
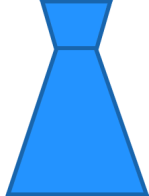
სილუეტის დადგენის მიზნით რეგიონალურ და ეროვნულ მუზეუმებში შესწავლილ იქნა სამუზეუმო ექსპონატები, კერძოდ ეთნოსამოსის კომპლექსების შემადგენლობაში შემავალი ელემენტის - კაბის ფორმები და მათი ტანზე გამოწყობილობის ხარისხი.

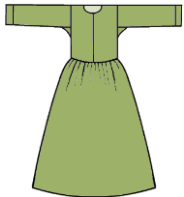
ქართული ტრადიციული კაბის სილუეტის საფუძველს გეომეტრიული ფორმები (მართკუთხედი, ტრაპეცია) (ცხრ. 1) წარმოადგენენ. კვლევის შედეგად დადგენილ იქნა გავრცელებული სილუეტური ფორმების შეხვედრათა სიხშირე და განხორციელდა სილუეტური ფორმებისათვის კოდირება, შეხვედრათა სიხშირის მნიშვნელოვნების გათვალისწინებით – კლესადობის პრინციპით.

კაბის სილუეტის გეომეტრიული ფორმა

ცხრილი 1.

N	გავრცელების რეგიონი	სამოსის ესკიზი	სილუეტური ფორმა	გეომეტრიული ფორმა
1	ქართლი, კახეთი, იმერეთი		გამოყვანილი სწორი	
2	თუშეთი		სწორი გავართოებული	
3	ფშავი		გამოყვანილი	

4	ხევსურეთი		სწორი გაფართოებული	
5	მთიულეთი		გამოყვანილი	
6	ხევი		გამოყვანილი	
7	ლეჩხუმი		გამოყვანილი	
8	რაჭა		გამოყვანილი	
9	სვანეთი		სწორი გაფართოებული	
10	სამეგრელო		გამოყვანილი	
11	აფხაზეთი		გამოყვანილი	
12	გურია		გამოყვანილი	

13	აჭარა		სწორი გაფართოებული	
14	მესხეთ-ჯავახეთი		გაფართოებული	

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ქართული კაბის ეთნოფორმების ანალიზმა გამოავლინა, რომ ძირითადად გავრცელებულია სილუეტის სამი სახე: გამოყვანილი (გამოყვანილობის სხვადასხვა ხარისხით), სწორი და გაფართოებული. განსაზღვრულ იქნა აღნიშნული ფორმების შეხვედრათა სიხშირე რეგიონების მიხედვით და შესაბამისად შეხვედრის პროცენტული თანაფარდობა საერთო რაოდენობიდან (ცხრ.2).

კაბის სილუეტის შეხვედრათა სიხშირე

ცხრილი 2.

N	რეგიონი	სილუეტი	შეხვედრათა რაოდენობა	შეხვედრის %
1	ქართლი-კახეთი, იმერეთი, ფშავი, მთიულეთი, ხევი, ლეჩხუმი, რაჭა, სამეგრელო, აფხაზეთი, მეს. ჯავახ.	გამოყვანილი	36	37,1%
2	თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი, ლეჩხუმი, აჭარა, მესხ-ჯავახ.	გაფართოებული	31	31,97%
3	თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი, რაჭა, სვანეთი, აჭარა	სწორი	30	30,93%
	სულ		97	

როგორც ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს კაბის სილუეტურ ფორმებს შორის ყველაზე ხშირად გამოყვანილი სილუეტი გვხვდება, უფრო ნაკლებად გაფართოებული სილუეტი, ხოლო შედარებით იშვიათად სწორი სილუეტი, თუმცა აღნიშნული სილუეტების შეხვედრის რაოდენობათა შორის სხვაობა არცთუ მნიშვნელოვანია.

სილუეტური ფორმების შეხვედრათა რაოდენობიდან გამომდინარე, მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით, განხორციელდა მათი კოდირება. კოდის პირველი ციფრი – 1 მიენიჭა ყველაზე ხშირად შემხვედრ ფორმას, ხოლო დანარჩენი, შესაბამისად, კლებადობის მიხედვით. (ცხრ. 3). კაბის სილუეტური ფორმების კოდირება

კოდის ციფრი	სილუეტი
1	გამოყვანილი
2	გაფართოებული
3	სწორი

ცხრილი 3.

ზემოაღნიშნული კვლევის შედეგები გათვალისწინებული იქნება ქართული ტრადიციული სამოსის კონსტრუქციულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის ფორმირების პროცესში, რომელშიდაც მოცემულია იქნება ტრადიციული სამოსის არამხოლოდ ეთნოგრაფიული დახასიათება (სამოსის ფოტო, გარეგნული აღწერა) და კონსტრუქციული ანალიზი (სამოსის ტექნიკუ-

რი ესკიზი, კონსტრუქციული ელემენტები, სამოსის განფენა, სილუეტი, გამოჭრილი დეტალების რაოდენობა), არამედ კომპოზიციური ანალიზიც (მასალა, მისი გარეგნული სახე, ფერი, ფაქტურა, დეკორატიული გაფორმება, დეკორის ფერი).

ტრადიციული სამოსის კონსტრუქციულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის მიხედვით შედგენილი იქნება პროგრამა, რომლის საშუალებით დაინტერესებულ პირს შესაძლებლობა ექნება მოიძიოს საჭირო ინფორმაცია—საქართველოს სხვადასხვა რეგიონის ტრადიციული სამოსის შესახებ. აღნიშნული პროგრამის გამოყენება კოსტიუმის დიზაინერს საშუალებას მისცემს სწრაფად იქნას ორიენტირებული შემოქმედებით საქმიანობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნ. დოლიძე, მ. დათუაშვილი, ი. უგრეხელიძე, ი. ჩარკვიანი, ქ. ჩირგაძე, ლ. ლურსმანაშვილი, გ. კვანტიძე „ქართული ეროვნული სამოსის ილუსტრირებული ცნობარი“ აწსუ გამომცემლობა ქუთაისი, 2017. 380 გვ.
2. И. Угрехелидзе, Н. Долидзе, Х. Дарсавелидзе Формирование информационной базы грузинской национальной одежды. International scientific jurnal Theoretical end Applied Science 09(77) 2019 Pages: 368-371
3. Долидзе Н., Дарсавелидзе Х. 2018. Проектирование современной одежды на основе грузинского национального костюма. Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современного дизайна». Украина
4. Dolidze, N., & Darsavelidze, Kh. „Research on awareness of traditional Georgian clothing“ Philadelphia, USAISJ Theoretical & Applied Science 02(130) 2024 Pages: 243-247

**Modern aspects of Ajarian Handiwork
(knitting, embroidering and coloring)
ავარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტები
(ღებვა, ქსოვა, ორნამენტი)**

Lia Lursmanashvili

Doctor of Technical Sciences,
Technical University of Georgia, professor
e-mail: l.lursmanashvili@yahoo
Tel: +995 593 61 93 76

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-5820>

Nino Khabeishvili

Doctor of Technical Sciences,
Faculty of Architecture, Urbanism and Design
Head of risk assurance service, professor
e-mail: n.khabeishvili@gtu.ge
Tel: +995 599 23 36 11

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0044-4221>

Gulnara Kvantidze

PhD in History,
Senior Curator of the National Museum of Georgia
e-mail: gegulikovquantidze@yahoo.com
Tel: +995 577 57 03 47

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-0693>

Nato Pailodze

Academic Doctor of Engineering Sciences,
Assistant Professor at Akaki Tsereteli State University
e-mail: nato.pailodze@atsu.edu.ge
Tel: ++995 577 62 53 71

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7298-6281>

Nanuli Abesadze

Academic Doctor of Engineering Sciences,
Akaki Tsereteli State University Invited Lecturer
e-mail: Nanuli.abesadze@atsu.edu.ge
Tel: +995 568 383 709

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5191-544X>

Abstract: Inevitable globalization makes it essential for small countries to maintain their national identity in order to manifest themselves in the modern world. Proper care of own cultural heritage is nation's pivotal priority, the cornerstone of society's prosperity. Georgian culture is continuously rejuvenating national treasure that is a unique blend of traditions and modernity. Cultural heritage is a fathomless source of country's continuous development, society's self-awareness, aestheticism, spirituality, intellectual development and the mainspring for the harmonious society.

Close cooperation with tourism, one of the highly prioritized industries in modern Georgian economy, will help all other industries in their revival. Growing needs of tourists can be met by the local resources if economic activity will be increased in the respective industries. Based on tourists needs, different types of products must be created that will simultaneously showcase both, our aesthetic tastes in arts and experience in using modern technologies.

This study is focused on the Adjarian handiwork, specifically modern aspects of weaving, coloring, embroidering and ornamentation.

Goal of the study is to inform scientific society about the similarity levels of fabric types, weaving, embroidering, and coloring techniques between historical ornaments and modern, XXI century, Adjarian knitting and embroidering art products (clothing accessories, home décor etc.)

For the study of historical ornaments finished products, photo, audio (interviews with locals) and video evidences were gathered by the group of scientists that traveled various mountainous regions of Adjara in 2023. Parallel study of the authentic modern knitting and embroidering products were conducted using the items stored in private (family) collections all around Adjarian region.

The research was carried out with the funding of Shota Rustaveli National Science Foundation (№ FR-21-19932) of Georgia.

Key words: Georgian ornament, dyeing, knitting, Adjarian handiwork, tradition.

ლია ლურსმანაშვილი

ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ.ფოსტა: l.lursmanashvili@yahoo

ტელ: +995 593 61 93 76

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-5820>

ნინო ხაბეიშვილი

ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ.ფოსტა: n.khabeishvili@gtu.ge

ტელ: +995 599 23 36 11

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0044-4221>

გულნარა კვანტიძე

ისტორიის აკადემიური დოქტორი,

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უფროსი კურატორი

ელ.ფოსტა: gegulikokvantidze@yahoo.com

ტელ: +995 577 57 03 47

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-0693>

ნატო ფაილოძე

საინჟინრო მეცნიერებების აკადემიური დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი

ელ.ფოსტა: nato.pailodze@atsu.edu.ge

ტელ: +995 577 62 53 71

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7298-6281>

ნანული აბესაძე

საინჟინრო მეცნიერებების აკადემიური დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული პედაგოგი

ელ-ფოსტა: Nanuli.abesadze@atsu.edu.ge

ტელ: +995 568 383 709

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5191-544X>

აბსტრაქტი: გლობალური გამოწვევების ფონზე, მცირერიცხოვანი ერის კულტურის თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და მისი თანამედროვე სამყაროში დამკვიდრებისთვის, კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობა და სისტემატური განვითარება ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი

პრიორიტეტი და საზოგადოების კეთილდღეობის წინაპირობაა. საქართველოს კულტურა უნიკალური ეროვნული საგანძურია, რომელშიც ტრადიცია და თანამედროვეობა ორგანულადაა შერწყმული, ხოლო თვითგანახლების უნარი უწყვეტი პროცესია. კულტურული მემკვიდრეობა საზოგადოების ცნობიერების ამაღლების, განათლების, აზროვნებისა და ესთეტიზაციის, ინტელექტის, სულიერების, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების წყარო და ჰარმონიული საზოგადოების ფორმირების საწინდარია.

საქართველოში მრეწველობის აღორძინებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ტურიზმი. ტურისტთა გაზრდილი მოთხოვნების დაკმაყოფილება სავსებით შესაძლებელია ადგილობრივი რესურსებისა და პოტენციალის ბაზაზე ამა თუ იმ სფეროში სამეურნეო საქმიანობის განვითარებით. უნდა შეიქმნას პროდუქციის ისეთი სახეობები, რომელიც ტურისტთა მოთხოვნების ნუსხაში აღმოჩნდება და ამავე დროს, უფრო მეტად წარმოაჩენენ ჩვენს მხატვრულ ესთეტიკურ გემოვნებას, სამეწარმეო ტექნოლოგიურ ცოდნასა და გამოცდილებას.

ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარული ხელსაქმის, კერძოდ ქსოვის, ღებვის, ქარგვისა და ორნამენტის თანამედროვე ასპექტების კვლევა.

კვლევის მიზანია, სამეცნიერო მიმოცევაში შემოტანილ იქნას ინფორმაცია XXI საუკუნის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამზადებული აჭარული ნაქსოვი ნაწარმისა და მხატვრული ნაქარგობის (სამოსის აქსესუარები, დეკორატიული ნივთები და სხვ.), მასალის რაობის, ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის, ფერის მიღებისა და დეკორის ტრადიციულ ორნამენტთან მსგავსების ხარისხის შესახებ.

საკვლევ ობიექტებს, რომელიც ნივთიერის გარდა მოიცავს ფოტო, აუდიო (ინტერვიუები კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლებთან) და ვიდეო მასალას, მეცნიერთა ჯგუფმა თავი მოუყარა 2023 წელს მაღალმთიანი აჭარის სხვადასხვა რეგიონში განხორციელებული ექსპედიციის დროს. თანამედროვე ნაქსოვი და ნაქარგი პროდუქციის კვლევის თვალსაზრისით პარალელურ მასალად გამოყენებულია აჭარის რეგიონულ, კერძო მუზეუმებში დაცული და ყოფაში (ოჯახებში) შემორჩენილი ავთენტური ნივთიერი მასალა.

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (№ FR-21-19932) დაფინანსებით.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ორნამენტი, ღებვა, ქსოვა, აჭარული ხელსაქმე, ტრადიცია.

შესავალი. მცირერიცხოვანი ერის კულტურის თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და მისი თანამედროვე სამყაროში დამკვიდრებისთვის, კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობა, დაცვა და სისტემატური განვითარება ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი პრიორიტეტი და საზოგადოების კეთილდღეობის წინაპირობაა.

საქართველოს კულტურა უნიკალური ეროვნული საგანძურია, რომელშიც ტრადიცია და თანამედროვეობა ორგანულადაა შერწყმული, ხოლო თვითგანახლების უნარი უწყვეტი პროცესია. კულტურული მემკვიდრეობა საზოგადოების ცნობიერების ამაღლების, განათლების, აზროვნებისა და ესთეტიზაციის, ინტელექტის, სულიერების, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების წყარო და ჰარმონიული საზოგადოების ფორმირების საწინდარია. საქართველოში მრეწველობის აღორძინებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს თანამშრომლობა ქვეყნის პრიორიტეტულ ნუსხაში მოქცეულ სფეროსთან-ტურიზმთან. ტურისტთა გაზრდილი მოთხოვნების დაკმაყოფილება სავსებით შესაძლებელია ადგილობრივი რესურსებისა და პოტენციალის ბაზაზე ამა თუ იმ სფეროში სამეურნეო საქმიანობის განვითარებით. უნდა შეიქმნას პროდუქციის ისეთი სახეობები, რომელიც ტურისტთა მოთხოვნების ნუსხაში აღმოჩნდება და ამავე დროს უფრო მეტად წარმოაჩენენ ჩვენს მხატვრულ ესთეტიკურ გემოვნებას, სამეწარმეო ტექნოლოგიურ ცოდნასა და გამოცდილებას.

ქართული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ტრადიციული დარგები ტურიზმის ინტერესთა სფეროშია მოქცეული. აქედან გამომდინარე, ასეთი ტექნოლოგიის დამუშავება და დახვეწა ხელს შეუწყობს მაღალი ხარისხისა და გაუმჯობესებული სამომხმარებლო თვისებების ნაწარმის დამზადებას.

უაღრესად საყურადღებოა ნატურალური ნედლეულის გამოყენების, ნარჩენების მინიმალიზაციისა და ღებვის ეკოლოგიური უსაფრთხოების საკითხები, რაც ეკონომიკურადაც მიზანშეწონილია.

ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარული ხელსაქმის, კერძოდ ქსოვის, ღებვის, ქარგვისა და ორნამენტის თანამედროვე ასპექტების კვლევა.

საზოგადოდ, აჭარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტებს აქტიურად სწავლობენ ქართველი მკვლევარები და შესაბამისად პუბლიკაციებში განიხილავენ სხვადასხვა ნიმუშებზე (ნაქსოვი ნაწარმი, ქვის რელიეფები, ქედურობა, სამკაულები, და ა. შ.) გამოსახული ორნამენტების კვლევლებს. ბოლოდროინდელი ქართული პუბლიკაციებიდან აღსანიშნავია ნ. რაზმაძის „ქსოვილის ორნამენტი აჭარიდან“ (თბილისი, 2021), ლ. ლურსმანაშვილის „Color Harmonization in Georgian Ornaments“ (თბილისი, 2022), გ. კვანტიძის „Modern Aspects of Tushetian Handicraft (Coloring, Knitting, Decor)“ (გორი, 2023), ნ. ქარციძის „Glazed ceramic vessel with the image of a bird from the Kutaisi Historical Museum“ (Liverpool, United Kingdom, 2024) და სხვა მკვლევართა ნაშრომები.

მეთოდები: კვლევის მიზანია, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ იქნას ინფორმაცია XXI-ე საუკუნის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამზადებული აჭარული ნაქსოვი ნაწარმისა და მხატვრული ნაქარგობის (სამოსის აქსესუარები, დეკორატიული ნივთები და სხვ.) მასალის რაობის, ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის, ფერის მიღებისა და დეკორის ტრადიციულ ორნამენტთან მსგავსების ხარისხის შესახებ.

საკვლევ ობიექტებს, რომელიც ნივთიერის გარდა მოიცავს ფოტო, აუდიო (ინტერვიუები კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლებთან) და ვიდეო მასალას, მეცნიერთა ჯგუფმა თავი მოუყარა 2023 წელს მაღალმთიანი აჭარის სხვადასხვა რეგიონში განხორციელებული ექსპედიციის დროს. თანამედროვე ნაქსოვი და ნაქარგი პროდუქციის კვლევის თვალსაზრისით პარალელურ მასალად გამოყენებულია აჭარის რეგიონულ, კერძო მუზეუმებში დაცული და ყოფაში (ოჯახებში) შემორჩენილი ავთენტური ნივთიერი მასალა.

კვლევის ამ ეტაპზე გამოვლინდა გარკვეული სახის უზუსტობები და დარღვევები როგორც ფერების, ასევე ორნამენტის თვალსაზრისით. ამავდროულად დაფიქსირდა ტრადიციული მეთოდებით ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის გამოყენება და სხვ.

მსჯელობა: რთვა და ქსოვა ისტორიულად შორეულ წარსულში, ჯერ კიდევ ნეოლითური ეპოქის ხანაში ჩაისახა, რისი დასტურიცაა არქეოლოგიურ მასალაში აღმოჩენილი ქსოვილის ნაშთები, ძაფის დასამზადებელი ხელსაწყოები და საქსოვი იარაღები. მარყუჟულ ქსოვილებს ადამიანი ძველთაგანვე აწარმოებდა. მისი საწყისი ფორმები მარყუჟული წვნის წესიდან მომდინარეობს.

ქართული ხალხური ტრადიციული ქსოვის წესების შესწავლა მრავალმხრივ საინტერესოა, როგორც ტექნიკის ისტორიის, ისე მატერიალური კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით. დღეისათვის ის აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს, როგორც გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი, რომელიც ტექსტილური ინდუსტრიის კვალდაკვალ ინარჩუნებს ცხოველმყოფელობას.

ხალხური ქსოვის ერთ-ერთი სახეობაა – ჩხირებით „წინდურად ქსოვა“. იგი ფართოდ იყო და არის გავრცელებული საქართველოს, კავკასიის, ევროპისა და აზიის ხალხთა ყოფაში. ჩხირებით ნაქსოვის მსოფლიოში ყველაზე უძველესი ნიმუში მოპოვებულ იქნა საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლზე, სტეფანწმინდაში, „ყაზბეგის განძთან“ ერთად (ძვ.წ. VII-VI სს.).

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, საქართველოში ჩხირებით იქსოვებოდა ძირითადად სამოსის ელემენტები: ფეხსამოსი – წინდა-პაიჭი, ფეხსაცმელი – თათები, ძირგამოკერებული თათი, თათმანი, ჩარუხი, ფაჩუჩი, მესი, ქალამანი (კახეთი, ქართლი, იმერეთი, მესხეთი, აჭარა), ხელთათმანი, ქუდი, თავშალი, მხრის შალი, შარვალი, პალტო, კერესი, ხალათი, ჩიხორა (ქვედატანი), ქისა და სხვ.

ნაქსოვი წარმოადგენს მარყუჟული თვლების რიგს, რომელიც წარმოქმნილია ერთი უწყვეტი ძაფისაგან. ყოველი მომდევნო რიგი მარყუჟების საშუალებით უკავშირდება წინა რიგს. თვლები ერთმანეთთან გარკვეული კანონზომიერებითაა გადახლართული, რითაც შექმნილია თვლების რიგი, როგორც ჰორიზონტალურად, ისე ვერტიკალურად. ჩხირებით ქსოვის დროს საქსოვ მასალად ძირითადად მატყლი იყო გამოყენებული. იყენებდნენ აბრეშუმსა და ბამბასაც. ნაქსოვზე სახეების გამოყვანის მიზნით ზოგჯერ ოქროსა და ვერცხლის ძაფსაც ხმარობდნენ. საბა ძაფის შესახებ შემდეგნაირ განმარტებას იძლევა: „ძაფი არს წვრილად დართული აბრეშუმის, ყაჭი, სელი და მისთანანი; შითი წვრილი მატყლის ძაფი და ღაზლი-სხვილი; აშვი-რკინისა და სპილენძის ძაფი და ოქროსთმა-ოქროსა და ვერცხლის ძაფი. წვრილი ნასთი და წმინდა ნასთი წვრილი. მატყლის ნართით (აჭარაში „ღაზლი“) ქსოვდნენ როგორც დაბალყელიან, ისე მაღალყელიან წინდებს, პაჭიჭებს, ფეხსაცმელებს-თათებს, ქუდებს, შარვალს, ზედატანს, მხრის შალებს, თავშლებსა და სხვ. ხოლო

აბრეშუმის, ყაჭისა და ბამბის ძაფისაგან მაღალყელიანი წინდები, პაიჭები, ხელთათმანები, ქისა და თავსაფარი იქსოვებოდა. საქსოვ ძაფს ძირითადად სახლში ამზადებდნენ. მატყლს რეცხავდნენ, ჩეჩავდნენ, ართავდნენ თითისტარზე ან ჯარაზე. ნართის ხარისხს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქსოვის იერსახისათვის. ამიტომ, მის დამუშავებას განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ და იცავდნენ შემდეგ პირობებს:

1. ნართი თანაბრად უნდა ყოფილიყო დართული, რადგან არათანაბარი სისქის ნართიდან ქსოვილიც არათანაბარი გამოდიოდა.

2. ნართი არ უნდა ყოფილიყო ზედმეტად შეგრებილი. იგი რომ ზედმეტად არ დაგრებილიყო, საჭირო იყო ზომიერების დაცვა როგორც რთვის, ასევე ძახვის დროს. ზომაზე მეტად დაგრებილი ნართი ჩხირებით ქსოვისას იგრძნობოდა და ქსოვილიც უხეში, „ხმელი“ გამოდიოდა. ამიტომ, ნართი რომ რბილი გამოსულიყო, სპეციალურად რბილ მატყლს არჩევდნენ. ამ მხრივ საუკეთესო იყო ბატკნის მატყლი. თუ ასეთი ნართისათვის ზრდადამთავრებული ცხვრის მატყლს იყენებდნენ, მაშინ ჩეჩვისას გრძელ ბეწვებს მოაშორებდნენ. ძაფის სისწორისა და სისუფთავის მიზნით ნართს სპეციალური ჩხირით, რომელსაც სახვეწს უწოდებდნენ ასუფთავებდნენ. სახვეწი ლითონის წვრილ ჩხირს წარმოადგენდა და მის ნაცვლად ზოგჯერ წინდის ჩხირსაც იყენებდნენ. ზოგიერთი ნაწარმის (მხრის შალეები, თავშელები, ზოგჯერ წინდაც). მოსაქსოვად დაუძახავ ნართსაც იყენებდნენ. დუნედ დართული ძაფისაგან მოქსოვილი ნივთები საპონწყალში გარეცხვის დროს კარგად ითელებოდა.

დართულ-დაძახულ ნართს, რა მასალისაგანაც არ უნდა ყოფილიყო დამზადებული, ხშირად წინასწარ ღებავდნენ სხვადასხვა ფერად. ამისათვის იყენებდნენ ბუნებრივ მცენარეულ საღებარებს. მცენარეული წარმოშობის საღებარი უფრო მყარია, გამძლე და უხუნადი. შესაღებად გამოიყენებოდა: ნარინჯბალახი, კანაფი, თრიმლი, ენდრო, თხმელა, რკო, წყავი, ვაშლის ხის ქერქი, კაკლის ნაჭუჭები (დეჭეპო), ხახვის ფურცელი, ჭიაფერა, ნიგვზის ფოთლები, თუთის ფოთლები, დამწვარი შინდის წვენი, ნაცარწმენდილი, მუხის ქერქი (ნედლი). დიდი გამოყენება ჰქონდა ბალახეულს: წალიკას, ლეფანს, კანაფურას, დვალურას, ჭინჭარს, მაკაფია ბალახსა და სხვ. კარჭლის წებერა ღებავს წაბლისფრად, ლეფანი – ყავისფრად, წალიკა – ყვითლად, ნარინჯბალახი – ნარინჯისფრად, ენდრო – წითლად, მაკაფია ბალახი – ყავისფრად, ჭინჭარი – მწვანედ, კანაფი, დვალურა, მუხისა და ვაშლის ქერქი – ყვითლად და სხვ. მცენარეულ საღებავებში ურევდნენ შაბს, მარილს, ნაცრის-ძალს/ნაცრის ტუტას. ასე შემზადებული საღებავი ძლიერად ეკიდება ნართს.

აჭარაში ძირითად ფერებად ითვლება: წითელი (ყირმიზი), ყვითელი, ვარდისფერი (ფემბერეგი), მწვანე (იეშილი), ყავისფერი (ყეფერენგი), ინისფერი, კვერცხის გულის ფერი, ნარინჯისფერი, ჟანგისფერი, ჭიაფერასფერი, ხახვის ფურცლისფერი ფერი.

„წინდური“ წესით ქსოვისას იყენებდნენ 2 ან 5 ჩხირს. საქსოვი ჩხირები ორნაირი იყო: ა. „წინდის ჩხირები“ – დაახლოებით 1 მტკაველი სიგრძის ლითონის ჩხირია, რომლის წვერები გლუვია, სიგლუვე ხელს უწყობს, რომ ქსოვის დროს ნართი არ გაიძენდოს. ბ. „შალის ჩხირები“ – წინდის ჩხირებზე თითქმის ორჯერ გრძელია და უფრო სქელი. მას ლითონის, შინდის ხის ან ბამბუკისაგან ამზადებდნენ. შალის ჩხირის ერთი ბოლო, საქსოვი თავი, გლუვი წვერით თავდება, მეორე ბოლო მოკაულია ან გამსხვილებული. წინდის ჩხირებით ქსოვისას ხუთ ჩხირს იყენებდნენ, ხოლო შალის ჩხირებით ქსოვისას – ორს. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში წინდის საქსოვად ხის ჩხირებსაც იყენებდნენ, რომელსაც შინდის, თხილისა და ურთხმელის ხისაგან ამზადებდნენ. ქსოვის დაწყების წინ, გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ძაფის სიმსხოდან გამომდინარე ჩხირების ზომა. ამიტომ, აბრეშუმისა და ბამბის ძაფით ქსოვისას წმინდა ჩხირებს ხმარობდნენ, ხოლო მატყლის ნართისათვის შედარებით მსხვილ ჩხირებს ხმარობდნენ. ჩხირებით ქსოვისას საჭიროა ქსოვილის ყველა თვალი თანაბარი ზომისა იყოს. მქსოველს ძაფი მარცხენა ხელის საჩვენებელ თითზე აქვს გადახვეული და ძაფიც თავისუფლად უჭირავს. ძაფი არ უნდა უჭერდეს, რომ თვალი თანაბარი ზომის გამოვიდეს. ზომაზე დიდთვლებიანი ქსოვილი თხელი, არამტკიცე გამოდის „გაწლაწული“, ასეთ ქსოვილს გამძლეობაც ნაკლები აქვს. იმ შემთხვევაში, თუ თვლები ზომაზე ნაკლებია, ქსოვილი ხმელი, მოუხეშავი გამოდის. ელასტიურობაც ზომაზე ნაკლები აქვს. ქსოვა 2 ჩხირით წარმოებს თუ 5-ით, თვლები გამოკრეფა - ქსოვა 2 ჩხირით ხდება, დანარჩენი ჩხირები რიგრიგობით იღებს მონაწილეობას. ერთი ჩხირი მარცხენა ხელში უჭირავთ, მეორე კი მარჯვენაში. ჩხირი ძირითადად 3 თითს უჭირავს - ცერს, საჩვენებელსა და შუა თითს. საქსოვი ძაფის ნაწილი მარცხენა ხელის საჩვენებელ თითზეა გადახვეული. ქსოვა უმთავრესად მარჯვენა ჩხირით წარმოებს, რადგან ქსოვის მიმართულებაც მარჯვნიდან მარცხნივ მიმდინარეობს. მარცხენა ჩხირი ქსოვის პროცესში შედარებით პასიურ

მდგომარეობაშია. მხოლოდ ქსოვის დამთავრებისას, ე.წ. პირის გადაქნისას მარცხენა ჩხირიც თანაბრად მონაწილეობს.

ქსოვა იწყება თვლების ჩაწყობით, რაც ერთი ან ორად მოკეცილი ძაფით სრულდება 2 ან 3 ჩხირზე. 2 ჩხირით ქსოვისას თვლებს 2 ჩხირზე ჩაწყობენ, ხოლო 5 ჩხირით ქსოვისას 2-ზე ან 3-ზე. განსაზღვრული რაოდენობის თვლების ჩაწყობის შემდეგ ერთ ჩხირს გამოაცლიან რომ ჩაწყობილი თვლები მოდუნდეს და ჩხირს ადვილად შეეძლოს ქსოვისას ახალი თვლების გამოღება-გამოკრეფა. ჩაწყობილი თვლების გამოკრეფა ხდება ცალმხრივ და ორმხრივ. „წინდას მოვქსოვთ ჭაღებით, 5 ჭაღით დევწყებთ წინდის ქსოვას. ჯერ ნამატს ვქსოვთ. ნამატის მერე ვქსოვთ სწორით. მერე ფარცხს. ქუსლთან მისლამდე ფარცხია, ქუსლის შემდეგ – ყელი. ყელის ზეიდან პრუნჭულას გაკეთებთ და მერე გუდ, ქნით ყელს, გაკეთებთ წინდი ყელს ძაფს იდაყვზე მოახოვდით.“ შევლებევდით. იქნებოდა: იემლი (მწვანე), კევიფერაი, ნარინჯი, ყირმიზი, მორი (ლურჯი), ყვითელი, შავი” (ნოღაიდელი, 2017: 176). „გვქონდა ხუთი წინდის ჩხირი. ვიწყებთ ქსოვას. დეიწყოვ შვიდ თვალ. გადმუაცვამ, გადმუაცვამ, ეი და, მერე უმატებ თან ქენერებში (კიდებზე). დიდი გინდა, ბევრ თვალ გახდი, პაწაი გინდა, დატევ. ჯერ მოქსოვ ტუჩს. მერე ახვალ საქუსარზე. მერე წახვალ – ზედას, ყელს, გუუკეთებ, მერე პრუნჭიას მოქსოვ, მერე უკვეთავ და წინდიყელს დუუტიებ“ (ნოღაიდელი, 2017: 92), „წინდის ქსოვის დროს ჯერ ნამატიან ავათაო, მერე თათი ავათაონა, ქუსლი გამუაბა. მერე ყელს მოქსოვ და გადქნი. წინდა ვიცი ჭრელი, საია, პრუნჭულაი, წკენტიანი; ჯივანყამიც ვიცი. ჭრელი წინდა ფერადი ძაფებითაა მოქსოვილი, ნაწილ-ნაწილა ფერადი; საია – სადეთ მოქსოვნილია, პრუნჭულაი – რეზინიანი რომაა; ჯივანყამიც ფერად-ფერადია. ჭრელი კიდევ სხვანაირია“ (ნოღაიდელი, 2017: 168).

როგორც არქეოლოგიური, ისე ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ცხადად ჩანს, რომ საქართველოში გავრცელებული ყოფილა ორი ტიპის საქსოვი მოწყობილობა: ვერტიკალური საქსოვი დაზგა ანუ ბეჭსაშუვრიანი საქსოვი ყდები და ჰორიზონტალური ანუ დგიმსავარცხლიანი საქსოვი მოწყობილობა. ჰორიზონტალურ საქსოვ დაზგებზე მხოლოდ ტანსაცმლისათვის განკუთვნილი ქსოვილები იქსოვებოდა. ვერტიკალურ დაზგებზე კი ქსოვდნენ როგორც შალს, ისე ხალიჩებს, ფარდაგეს, ჯეჯიმებს, ხურჯინსაფენებს, ხაკს და სხვ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი საქსოვი დაზგები იყო გავრცელებული. თუმცა, ზოგიერთ კუთხეში, ორივე ტიპის საქსოვი დაზგა თანაარსებობდა. საქართველოს მთიანეთში ძირითადად ვერტიკალური საქსოვი დაზგა გამოიყენებოდა. ბარში კი ჰორიზონტალური. ეს ორი დაზგა კონსტრუქციით მკვეთრად განსხვავდებოდა ერთმანეთსაგან.

დგიმ-სავარცხლიანი საქსოვი დაზგა ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ამ ტიპის დაზგას კახეთში „საფიქრო“-ს უწოდებდნენ, გურიაში „სამექსლობო“-ს, სამეგრელოში – „ომულა“-ს, სვანეთში – „ლაჯშარ“-ს, ზემო რაჭაში – „ქსელს“, აჭარაში – „ქსელს“ და „საფრექო“-ს. ამ დაზგაზე იქსოვებოდა არამარტო შალის, არამედ აბრეშუმის, სელის და ბამბის ქსოვილებიც. განსხვავდებოდა მხოლოდ ამ ქსოვილებისათვის განკუთვნილი სავარცხლის სახეები. ყველაზე წმინდა სავარცხელი აბრეშუმის ქსოვილის მოსაქსოვად იხმარებოდა. ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგა საქართველოში მიჩნეულია საქსოვი დაზგის უძველეს ტიპად. საქსოვი დაზგა წარმოადგენს 4 ბოძზე გაწყობილ საქსელს. აქედან წინა 2 დაბალია, ხოლო უკანა 2 მაღალი. ბოძებში გაყრილია ერთმანეთის პარალელურად წყვილი დირები. საქსელის უკანა მხარეს დირეს დასობილი აქვს 19 ხის კბილი ძაფის განლაგებისათვის. უკანა ბოძებს თავი შეკრული აქვს ოთხკუთხედად სათავის ჯოხით. წინისაკენ გამოშვებულია 2 ოდნავ მოხრილი მკლავი, რომელზედაც დაგებულია ქსლის ჩამოსაკიდებელი ულუ 2 ტაბაკით.

საფრექო დიდია – ორ მეტრომდე სიგრძე და მეტრნახევრამდე სიგანე აქვს. „საფრექო ძირშია გადგმული“; აქვს ოთხი ყდა. აქვს, ასევე: დგირი, სავარცხალი, მაქოქი/მაქვა, მაქვაში მასრა (მასურა), საფერხულები, ლილვი (ლივრი, რვილი, ლეირი, ლული, ლური). ლილვის გარგანი/ჯიხვი, დაშნები, ჩიტები/ თოკები/ჭიკჭიკები. საქსოვი დაზგის/ქსელი/საფრექო/ სამექსლო კეთდება წიფლის, ნაძვის ან თელისაგან; სავარცხლის ყდა ხისაა, კბილები კი – ლერწმის კანის ან ბამბუკის, დგირს ბამბის ძაფისაგან ამზადებენ. ვქსოვდით შალს საფრექოზე. ჯერ ძაფს დაქსელავდენ დოლაზზე, მემრე დგიმ-სავარცხალში გეიტანდენ, მერე საფრექოზე გადაადებდენ. ჩაჟდებოდა ქალი შით და ქსოვდა. „საფრიქოს აქ საფერხულები, რომლებიც შეერთებული იყო დგამთან ბაწრებით. მოქსოვდი, ყდას მუუჯახებდი. მაქოქში მასრა იყო. მასრაზე იყო ძაფი-მისაქსველი. მისაქსველად ნაგულას იხმარდენ. სათვალავი იყო. სიფართე უნდა ყოფილიყო ასე, 20 სმ. სიგრძე, ზათი (კიდევ), რამდენიც გინდა, მოქსოვ – ხუთი, შვიდი, ათი ადლი“ (ნოღაიდელი, 2017: 92).

ჩვენი ქვეყნის საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ყოფის ვრცელი სპექტრიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული და განვითარებული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი - ქართული ორნამენტი.

ორნამენტი ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი საერო-საეკლესიო სამოსში, ფეხსაცმელში, ხალიჩურ ნაწარმში, იარაღში, სამკაულში, ქვითხურობაში, ხითხურობაში, მეთუნეობაში და სხვ. ფერთა უხვი პალიტრითაა გადმოცემული ორნამენტი ფერწერულ იკონოგრაფიაში, ხელნაწერ წიგნებსა და მინიატიურებში. ორნამენტი, როგორც ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი, ეროვნული იდენტობისა და თვითმყოფადობის მატარებელია.

ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ორნამენტი შესწავლილია როგორც მხატვრული, ასევე სიმბოლური თვალსაზრისით.

მიუხედავად საკითხის კვლევის არსებული მდგომარეობისა, ჯერ კიდევ არ მომხდარა ქართული ორნამენტის სისტემატიზაცია, ფორმისა და სიმბოლური მახასიათებლების მიხედვით და მათი რაციონალური გამოყენება საფეიქრო ტექნოლოგიებში, ორიგინალური ფორმისა და ფერის შენარჩუნებითა და დაცვით. ქართულ მეცნიერებაში ორნამენტის სიმბოლიკის კვლევის საკითხები სათავეს იღებს მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან. თავდაპირველად, შესწავლის ობიექტი ორნამენტის ფორმის ანალიზი და სტილთა ისტორიული მონაცვლეობა იყო, რასაც შემდეგ დაემატა სემანტიკური საკითხების კვლევა. განუზომელია: ნიკო მარის, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, გიორგი ჩუბინაშვილისა და სხვათა შრომები წინარე და შემდგომი ქრისტიანული კულტურის ობიექტების შესწავლაში.

ორნამენტული სიმბოლიკის კვლევას საქართველოში საფუძველი ჩაუყარა პროფესორმა გიორი ჩიტაიამ თავის 1925 წელს გამოცემულ ნაშრომში, რომელიც ეძღვნებოდა სვანურ საკურცხილს, მან დაამუშავა სიცოცხლის ხის მოტივი ქართულ ორნამენტში, სადაც გამოყო 2 ტიპი: „ბარული“ ანუ ლაზური, რომელიც ძირითადად მცენარეულ და ცხოველურ მოტივებს შეიცავს და „მთისა“ – გეომეტრიული ორნამენტი.

სამწუხაროდ, დროის მსვლელობასთან თუ ისტორიულ კატაკლიზმებთან ერთად დღითიდღე იცვლება, კვდება და იკარგება აჭარული ხელსაქმე. იქაური ადამიანის სრულიად განსხვავებულ და შეცვლილ ბუნებრივ პირობებთან შეგუების უნარის, ტექნიკური პროგრესის თუ დროის მსახვრალი ხელის წყალობით თანდათან მივიწყების ბურუსით იმოსება აჭარული ხელოსნობისა და შინამრეწველობის ამსახველი მასალა, შესრულების ავთენტური ხერხები და ადათ-წესები, აჭარულ-ლაზური სამოსისა და აქსესუარების დეკორისა და კოსტიუმში გამოყენებული ძირითადი ფერების შესწავლის მიზნით, კვლევის ობიექტად ავირჩიეთ საქართველოს მუზეუმებში დაცული აჭარული და ლაზური ტრადიციული სამოსი და აქსესუარები, რომლებიც XIX-XX სს. განეკუთვნება. ასევე ველზე მოპოვებული მასალა. შესწავლილია დეკორის მასალა და შესრულების ტექნიკა. სიღრმისეული კვლევისათვის გამოყენებულია სამკაულზე, ხალიჩურ ნაწარმზე, ავეჯზე, სახლის ინტერიერზე, ლითნა და კერამიკულ საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნივთებზე დატანილი ორნამენტის სახეები.

კვლევის მიხედვით დადგინდა, რომ აღნიშნულ რეგიონში სამოსის შესამკობად ძირითადად იყენებდნენ აბრეშუმის ფერად ძაფებს, ვხვდებით ოქრომკედ-ვერცხლმკედით შესრულებულ ნაქარგობებსა, შესამკობად გამოყენებული ჩანს ვიწრო და განიერი ბუზმენტები, არშიები, ყაისნალითა და ფირფიტებით ნაქსოვი ზონრები, თავსაბურავებ ამკობდნენ ლითონის სხვადასხვა ფორმისა და ზომის სამკაულებით და ფირფიტებით. სამოსის ერთ-ერთ ძირითად შესამკობელს ვერცხლის სარტყელები წარმოადგენს.

აღნიშნულ სამოსში გამოყენებული ორნამენტის სახეებიდან გეომეტრიული მოტივი პირვანდელია და მცენარეულ, ანთროპომორფულ და ზოომორფულთან შედარებით ძველია. რაც შეეხება ფერთა შეხამებას, აქ საქმე გვაქვს მეზობელი თურქეთის კულტურის ზეგავლენასთან, რომელიც მყვირალა ფერებით ხასიათდება. თუმცა გასათვალისწინებელია ის, რომ აჭარულ-ლაზურ კოსტიუმში მრავალრიცხოვანი ფერთა გამის ქართლი გემოვნებით ხდებოდა შეხამება.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, აჭარულ-ლაზურ სამოსში დომინანტი ფერებია: ჟოლოსფერი, ყვითელი, ლურჯი, წითელი, მწვანე და შინდისფერი. დეკორი გეომეტრიულია. არც თუ იშვიათად ვხვდებით დახრილი ჯვრის კომპოზიციებს.

აჭარული ორნამენტის სახეები მეტად ღირებული და მნიშვნელოვანია, როგორც ტერმინოლოგიურად, ასევე შინაარსითაც. თუ დავაკვირდებით აჭარული კოსტუმის ორნამენტს,

თვალნათლივ დავინახავთ, რომ განსაკუთრებით მდიდრულად იგი ქალის სიხმაზეა წარმოდგენილი. „ახალგაზრდა ქალები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ სიხმის შემადგენელი ნაწილების შემკობაში, რაც ნაირნაირი სახეებითა და დახვეწილი ქარგულობით ხასიათდებოდა. შესამკობ მასალად იყენებდნენ სხვადასხვა ფერის აბრეშუმის ყაინთებს, ფერად ძაფებს და ღილებს. ფერთა შეხამებასაც ყურადღება ექცეოდა. ერთმანეთთან იყო შეხამებული წითელი და შავი, ყვითელი და მწვანე, შავი და მწვანე. სახეთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სიხმაზე გამოყვანილი ორნამენტი. აქ ვხვდებით, როგორც გეომეტრიულ და მცენარეულ, ასევე ზოომორფულ მოტივებს. სიხმაზე გამოყენებული მცენარეული ორნამენტების ხალხური სახელწოდებებია: სამყურა, ნამვიტოტა, ზვინა, კუკულები, ვარდი და ა.შ. აქვეა სამეურეო იარაღების სტილიზებული გამოსახულებანი, კერძოდ ხერხიკბილა, ნამგალი და კავები. გეომეტრიული ორნამენტიდან გვხვდება სამკუთხედები, ოთხკუთხედები, ტეხილი ხაზები. მნიშვნელოვანია მზის სიმბოლოსა და ჯვრის შენიღბული გამოსახულებანი. ეს სახეები ისე არიან ურთიერთშერწყმულნი და ზომიერად განფენილნი, რომ საბოლოო ჯამში სიხმას მდიდრულ ელფერს აძლევდა“ (სამსონია, 2005: 65).

ზემო აჭარელ ქალთა სამოსში ჭარბადაა გამოყენებული ყვითელი ფერი. აჭარული სამოსის კაშკაშა ფერთა სიუხვე (წითელი, ჟოლოსფერი, მწვანე, ხაკისფერი, შინდისფერი, ლურჯი) სავარაუდოდ, თურქულ სამყაროსთან მჭიდრო იძულებითი კონტაქტის შედეგი უნდა იყოს. ლაზურ სამოსში აჭარულთან შედარებით ნაკლები ფერებია გამოყენებული. აქაც, აჭარულის მსგავსად, სამოსის ძირითად ფერებად შერჩეულია არა რომელიმე ერთი და ორი ფერი, არამედ რამოდენიმე, როგორცაა – იისფერი, შინდისფერი, ლურჯი და მწვანე. მეორეულ ფერებად კი დომინანტ ფერთა ტონებს ეძიებდნენ., ნაცრისფერი, ყავისფერი, წითელი თუ სხვ. ქალის სამოსზე ტიპოლოგიურად წარმოდგენილია როგორც ერთსახოვანი – გეომეტრიული, მცენარეული, ანთროპომორფული და ზოომორფული სახეები, ასევე შერეულსახა – გეომეტრიულ-მცენარეული, მცენარეულ-ანთროპომორფული, გეომეტრიულ-ანთროპომორფული, მცენარეულ-ზოომორფული და გეომეტრიულ-ზოომორფული მოტივები. ხშირია მცენარეთა სტილიზებული დეკორები. მცენარეული მოტივები ქართულ სამოსზე გაცილებით ხშირადაა წარმოდგენილი, ვიდრე სხვა დანარჩენი. ჭარბობს ასევე სტილიზებული მცენარეული ორნამენტი. ხაზოვან ფიგურათა შესამკობლად გამოყენება ნაწილობრივ აჭარულ სამოსშიც აღინიშნება. აჭარული სამოსი, გურულის მსგავსად, ხერხისპირულის ორნამენტივით იმკობოდა. ასევე გამოიყენებდნენ რომბებს, კვადრატებს, წრეებს, სწორ, ზიგზაგ და ტეხილ ხაზებს. ირიბი, ორი პარალელური დახრილი ხაზისგან შემდგარი ჯვრის გამოსახვა აჭარელთა ეთნოგრაფიულ ყოფაშიცაა დადასტურებული. ამგვარ ჯვარს აჭარლები შენიღბულ ჯვარს უწოდებენ. თურქეთთან არსებული პოლიტიკური ვითარების გამო, ისინი იძულებულნი იყვნენ ჯვარი დაემაღათ. სამოსის გარდა, შენიღბულ ჯვარს გამოსახავდნენ სახლის ჭერსა და ჯამეს შიგა ინტერიერში. ფარულად ჯვრის გამოსახვის გარდა, აჭარულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დაფიქსირებულია მკვეთრად გამოსახული ჯვრებიც, რომლებიც თან ახლავს ციურ სხეულებს.

ბორჯღალი გეომეტრიული ხაზებისაგან შემდგარი მარტივი არქაული ორნამენტი, რომელიც მზის, მცხუნვარების, სიცოცხლის, მარადიულობის, ბედნიერებისა და ჯანმრთელობის მნიშვნელობითაა ცნობილი ცივილიზებული ხალხების უძველეს კულტურებში. ბორჯღალს ქართულ ენაში რამდენიმე შესატყვისი აქვს. ესენია: ბორჯღალა, მეგრული ბარჩხალი და აჭარული ბორჩხალი. ბორჯღალი საქართველოში მასობრივად გავრცელებული ორნამენტი. განსაკუთრებული სიხშირითა და ვარიაციებით იგი გამოსახულია ხითხურობაზე. ამ ორნამენტით საქართველოს ყველა კუთხეში ამკობდნენ კიდობნებს, სკივრებს, სახლის შიგა და გარე ინტერიერს, ავეჯსა და სხვ. ბორჯღალის ორნამენტი ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ოქრომჭედლობაში, ხალიჩურ ნაწარმზე და ა.შ.

ქართულ ორნამენტიკაში მარადიულობის აღმნიშვნელი გეომეტრიული ელემენტი – სპირალური ფიგურა, აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ზემო აჭარულ ჩაცმულობაში ფიგურირებს. გეომეტრიულ სიმბოლოებში მცენარეულის შერევა შედარებით გვიანდელ პერიოდს – XX საუკუნის დასაწყისს ემთხვევა. ერთმა მეორის ჩანაცვლება სრულად ვერ მოახერხა და საბოლოოდ შერეულ ტიპად დარჩა. ასევე არის ისეთი შემთხვევები, როცა ზოომორფული გამოსახულება გეომეტრიული მოხაზულობებითაა გამოსახული. მაგალითისთვის ავიღოთ ხარი, ცხვარი და ირემი. ხარის გამოსახულება ხევსურულ ორნამენტში რქის სახითაა მოცემული, ირმის გამოსახულება

სტილიზებული ირმის რქის მოხაზულობით მოხეური ტანსაცმლის დეკორში იკითხება, ხოლო ცხვარი წარმოდგენილია ფშაურსა და აჭარულში სპირალური, ხვიარა ორნამენტის სახელწოდებით.

მცენარეულ მოტივებს იყენებდნენ მოსაქარგ ქსოვილზეც. საქარგავ სახედ იყენებდნენ ლობიოს, მაცვლისა და ჯონჯოლის ყვავილებს, გაშლილ და გაუმღეულ ვარდებს, ოთხ, ხუთ, ექვს და რვაფურცლა ყვავილებს, სამეყრა ბალახს; დეკორს ქმნიდნენ მუხისა და მარწყვის ფოთლებით, ხან რტოებითა და ტოტებით. ქართული ნაქარგობისთვის სახასიათოა მანების, ხორბლის თავთავების, სიმინდის ღეროების (მხოლოდ აჭარაში), ნუშის გულებისა და ვაზის ორნამენტი.

ვაზის გამოსახულებას იყენებდნენ ხეზე კვეთილობაზეც. ამკობდნენ სახლის ფასადებს, აივნებს, შიგა ინტერიერს აჭარაში, დეკორატიულ ნივთებს, ლითონის ჭურჭელს, იარაღს, სამკაულს, სამოსის ელემენტებს.

მანის ორნამენტი საქართველოში სავარაუდოდ, სპარსეთიდან გავრცელდა. მანის ორნამენტი ხშირადაა წარმოდგენილი არა მარტო ქართული სამოსის დეკორზე, ასევე ოქრომჭედლობაში, ხითხურობაში, ხალიჩურ ნაწარმზე, მეთუნეობაში და ა.შ. გამორჩეული სიხშირით იგი აჭარულ ხითხურობაშია დადასტურებული. მანის დეკორითაა შემკული აჭარული სახლის შიდა და გარე ფასადები, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების საგნები და ა.შ.

ორნამენტებით მდიდარია ხალიჩები – ჯეჯიმები, რომელსაც მაღალმთიან აჭარაში ხმარობდნენ იატაკზე დასაფენად, საწოლებზე – „სექვებზე“ გადასაფარებლად, აგრეთვე კედელზე გასაკრავად. „ხალები“ – როგორც ადგილობრივად ეძახიან იქსოვება მატყლის მისაქსელით და გამოირჩევიან თავისებური ხალიჩური ორნამენტის სტილით. სურათის კომპოზიციაში მოცემულია უმეტესად გეომეტრიული ორნამენტები: რომბები, კვადრატები, სამკუთხედები, მცენარეული კომპოზიციები კი თითქმის არ გვხვდება.

და ბოლოს, ჩვენს მიზანს შეადგენს ასევე, აჭარის ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ამსახველი ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული მასალებით ჩავწვდეთ და პრაქტიკულად ავითვისოთ აჭარული ქსოვის, ღებვის, ქარგვის, ორნამენტული ხელოვნების, ფარდაგების, ჯეჯიმების და სხვათა შექმნის ხელოვნების საიდუმლო. მოხსენებაში მხოლოდ მცირე ნაწილია წარმოდგენილი, სამეცნიერო პროექტით დაგეგმილი შესასრულებელი ამოცანებისა. თქვენს წინაშე პრეზენტაციის სახით წარმოდგენილი ფოტომასალა კი მაგალითია იმისა, თუ რა გამოწვლილვითაა მოძიებული მუზეუმებში დაცული და ველზე მოპოვებული მასალები. რომელიც წარმოადგენს ტრადიციული ქართული ყოფა-ცხოვრებისა და თანადროულობის სინთეზს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

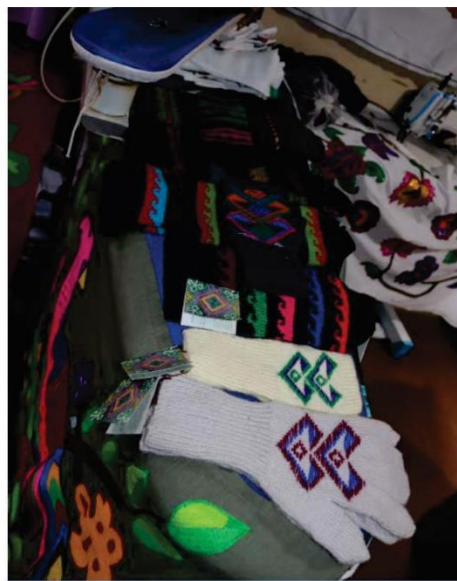
1. ნოღაიდელი, 2017: – ნოღაიდელი ნ., „ფეიქრობის ტრადიცია და ლექსიკა (აჭარა)“, გამომცემლობა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახ. უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2017, გვ. 227.
2. რაზმაძე, 2021: – რაზმაძე ნ., „ქსოვილის ორნამენტი აჭარიდან“, თბილისი, 2021, გვ. 144
3. სამსონია 2005: – სამსონია ი., „ხალხური ტანსაცმელი აჭარაში“, ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევა. გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 2005, 187გვ.
4. Kartsidze, 2024: – Kartsidze N., Ugrehelidze I., Sarava N., Sulaberidze D., Glazed ceramic vessel with the image of a bird from the Kutaisi Historical Museum. *Global Science: Prospects and Innovations. Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference*, Liverpool, United Kingdom.: Cognum Publishing House. Retrieved from, 2024, pp. 412-420.
5. <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-science-and-education-7-9-03-2024-chikago-ssha-arhiv/>
6. Kvantidze, 2023: – Kvantidze, G., Lursmanashvili, L., Pailodze, N. and Abesadze, N., Modern Aspects of Tushetian Handicraft (Coloring, Knitting, Decor). *History, Archaeology, Ethnology* [Online], 2023, no. IX, pp. 230-241. <http://www.sciencejournals.ge/index.php/HAE/article/view/361>. Date accessed: 18 may 2024. (In Georgian)
7. Lursmanashvili, 2022: – Lursmanashvili L., Kvantidze G. and Failodze N., Color Harmonization in Georgian Ornaments. *Georgian Scientists* 2022, Vol. 4, no. 5, pp. 369-382. doi.org/10.52340/g.s.2022.04.05.41 (In Georgian)

ილუსტრაციები

1. მზევინარ ირემამე მქარგველ ქალბატონებთან ერთად. მზევინარ ირემამის სახელოსნო. სოფ. ღორჯოში.
2. მზევინარ ირემამის სახელოსნოში შესრულებული ნაქარგი და ნაქსოვი ნივთიერი მასალა. სოფელი ღორჯოში
3. ნაქარგობა. ავტორი ლამარა ირემამე. სოფ. ღორჯოში
4. აჭარული შალის წინდები. ავტორი სედა ირემამე. სოფ. ღორჯოში
5. აჭარული შალის პაჭიჭები. ჭვანას ეთნოგრაფიული მუზეუმი. დამაარსებელი და ხელმძღვანელი ტარიელ ბოლქვაძე
6. სატანსაცმლე სკივრის ფრაგმენტი, თუნუქის ფურცლებით გალამაზებული. XX ს. I ნახ. რამინი დანიძის ოჯახის კერძო საკუთრება. სოფ. მირვათი
7. აჭარული ფარდაგის ფრაგმენტი. ნუშიე ცინცაძის ოჯახის კერძო საკუთრება. XX ს. I ნახ. სოფ. კირნათი
8. აჭარული ჯამეს ჭერის მოხატულობა. სოფელი მარადიდი.

სურ.1

სურ. 2

სურ.3

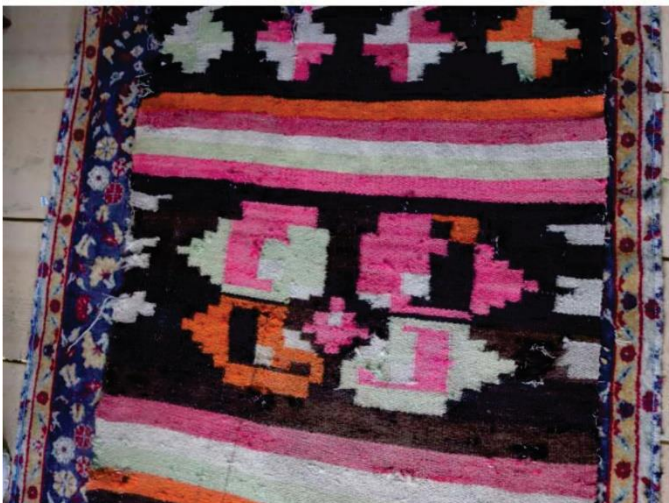
სურ. 4

სურ.5

სურ. 6

სურ.7

სურ. 8

დიდ მადლობას მოვასხენებთ ბატონ აკაკი ბერიძეს ექსპედიციის სწორი და საინტერესო მიმართულებით წარმართვისათვის. იმ წვლილისათვის, რაც შეიტანა აჭარის ორნამენტის კვლევის საქმეში.

Viticulture in Historical Meskheta according to Old Turkish Defters
მევენახეობა ისტორიულ მესხეთში ოსმალური
დავთრების მიხედვით

Dali Nikolaishvili

PhD in geography, Professor at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, National member of International
Cartographic Association (ICA)
e-mail: dali.nikolaishvili@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6540-3682>

Avtandil Ujmajuridze

PhD in History,
Ivane Javakhishvili Center
e-mail: ujmajuridzeavto@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8571-0455>

Davit Sartania

PhD in history, TSU Museum, Vice-director
Head of Ivane Javakhishvili Center
e-mail: davit.sartania@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5248-2801>

Abstract: Ottoman defters of the 16th century contain rich socio-economic data of a certain region of Meskheta, a part of Georgia conquered by the Ottomans. This makes it possible to uncover Georgian traditional forms of natural resource use and the level of Georgian substratum against the background of centuries-long Ottoman domination. This time, the subject of our study is the Ottoman defters of 1574 and 1595 (registers of Gurdjistan Vilayet). One of the areas of research is to determine the dynamics of change in the way of life of Georgians, which is currently represented by us as the branch of viticulture.

The Battle of Sokhoista in the year 1545 was the main milestone of the victory of the Ottoman expansion, following which the Georgians gradually surrendered their positions. This is why these defters are important, as they were written in 1574 and 1595, about 20 years apart. Thus, they allow us to study the dynamics of various issues, although fail to present a complete picture, since the administrative-territorial unit of the same name (Gurdjistan Vilayet) occupied different areas in 1574 and 1595. Only the territory of Didi Artaan Liva was the same according to the defter of 1574, which corresponds to the total area of Didi Artaan and Panak Livas in 1595.

The research has shown that viticulture was one of the most important areas in the Gurjistan Vilayet. This is evidenced by the tax on vineyards, which was levied on almost all settlements. As well as the syrup tax (sweet juice mainly made from grapes). In 1595, in comparison with 1574, the tax on vineyard and syrup in Didi Artaan Liva decreased (in Didi Artaan and Panak Livas), although their share against the background of agricultural taxes did not change and amounted to 1.7%. Against the background of many agricultural taxes, this figure is not small at all what is clear evidence that the traditional economic structure of the population of Georgia has not changed from this point of view.

Key words: Ottoman defters, Georgian substrate, Gurjistan Vilayet, Viticulture, XVI century.

დალი ნიკოლაიშვილი

გეოგრაფიის დოქტორი, პროფესორი, თსუ
გეომორფოლოგია-კარტოგრაფიის კათედრის გამგე,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საერთაშორისო
კარტოგრაფიული ასოციაციის (ICA) ეროვნული
წარმომადგენელი

ელ-ფოსტა: dali.nikolaishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6540-3682>

ავთანდილ უჯმაჯურიძე

ისტორიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის ცენტრი

ელ-ფოსტა: ujmajuridzeavto@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8571-0455>

დავით სართანია

ისტორიის დოქტორი, თსუ გეოგრაფიის
მუზეუმის დირექტორის მოადგილე, ივანე
ჯავახიშვილის ცენტრის ხელმძღვანელი

ელ-ფოსტა: davit.sartania@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5248-2801>

აბსტრაქტი: XVI საუკუნის ოსმალური დავთრები შეიცავს მდიდარ ინფორმაციას ოსმალების მიერ საქართველოს დაპყრობილი ნაწილის – მესხეთის გარკვეული ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შესახებ. ეს შესაძლებლობას იძლევა გამოვლინდეს ქართული ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები და ქართული სუბსტრატის დონე ოსმალთა მრავალსაუკუნოვანი ბატონობის ფონზე. ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანია 1574 და 1595 წლების ოსმალური დავთრები (გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრები). კვლევის ერთ-ერთი მიმართულებაა ქართული ცხოვრების წესის ცვლილებების დინამიკის დადგენა, რომელსაც ამჟამად მევენახეობის დარგით წარმოვადგენთ.

ოსმალური ექსპანსიის გამარჯვების მთავარი ნიშნული იყო 1545 წ. სოხოისტას ომი, რომლის შემდეგაც ქართველები თანდათანობით თმობენ პოზიციას. სწორედ ამიტომაც მნიშვნელოვანი აღნიშნული დავთრები, რადგანაც ისინი 1574 და 1595 წლებშია დაახლოებით ერთმანეთისაგან 20-წლიანი დაშორებით შედგენილი. ამიტომ ისინი სხვადასხვა საკითხის დინამიკაში შესწავლის საშუალებას იძლევა, თუმცა სრული სურათის წარმოჩენა მაინც შეუძლებელია, ვინაიდან ერთი და იგივე სახელწოდების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს (გურჯისტანის ვილაიეთს) 1574 და 1595 წლებში ერთნაირი ტერიტორიული მომცველობა არ ჰქონდა. ერთადერთი ტერიტორიული თანხვედრაა 1574 წლის დავთრისეული დიდი არტაანის ლივა, რომელიც შეესაბამება 1595 წლის დავთრის დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებს ერთად.

კვლევამ აჩვენა, რომ მევენახეობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი ყოფილა გურჯისტანის ვილაიეთში. ამაზე მიუთითებს ვენახზე გადასახადი, რომელიც გაწერილია თითქმის ყველა დასახლებაზე. ასევეა გადასახადი შირაზე (ტკბილი წვენი, რომელიც უმთავრესად მზადდებოდა ყურძნისაგან). 1595 წელს, 1574 წელთან შედარებით, დიდი არტაანის ლივაში გადასახადი ვენახსა და შირაზე შემცირდა (დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებში), თუმცა მათი წილი სამეურნეო გადასახადების ფონზე არ შეცვლილა და შეადგენს 1,7 %-ს. იმ უამრავ სამეურნეო გადასახადის ფონზე ეს მაჩვენებელი მცირე სულაც არაა. ეს კი თვალნათლივ აჩვენებს იმას, რომ ქართული მოსახლეობის ტრადიციული სამეურნეო სტრუქტურა, ამ თვალსაზრისით, არ შეცვლილა.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალური დავთრები, ქართული სუბსტრატი, მევენახეობა, გურჯისტანის ვილაიეთი, XVI საუკუნე.

შესავალი: XVI საუკუნის ოსმალური დავთრები შეიცავს მდიდარ ინფორმაციას ოსმალების მიერ საქართველოს დაპყრობილი ნაწილის – მესხეთის გარკვეული ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შესახებ. ეს შესაძლებლობას იძლევა გამოვლინდეს ქართული ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები და ქართული სუბსტრატის დონე ოსმალთა მრავალსაუკუნოვანი ბატონობის ფონზე. ქართული სუბსტრატის გამოვლენის შესაძლებლობას, პირდაპირი თუ ირიბი გზით, გვაძლევს არაერთი მონაცემი, რომლებიც ამ დავთრებშია შესული. ესენია: 1) ქართული ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობა (მევენახეობა, მეღორეობა), რომლებიც ნაკლებად იყო დამახასიათებელია ოსმალურ სამეურნეო კულტურაში; 2) ქართული ტოპონიმია და 3) ქართველებისათვის / ქრისტიანებისათვის დამახასიათებელი ანთროპონიმია.

ჩვენი კვლევის სფეროში ამჯერად ექცევა მხოლოდ ერთი საკითხი – მევენახეობა.

არაერთი არქეოლოგიური მონაპოვართა და ისტორიული დოკუმენტით დასტურდება, რომ ვაზს და საერთოდ, მევენახეობა-მეღვინეობას ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს ქართველი ხალხის სამეურნეო კულტურაში და რომ საქართველო მევენახეობისა და მეღვინეობის ერთ-ერთი მთავარი კერაა მთელს მსოფლიოში. ამ თემაზე უამრავი ნაშრომი არსებობს [ბოხოჩაძე, 1963; კეცხოველი, რამიშვილი, ტაბიძე, 1960; კიკვიძე, 1976; ფრუიძე, 1974; ჯავახიშვილი, 1986]. შემთხვევითი არაა, რომ ლონდონის ღვინის მუზეუმში № 1 პავილიონი საქართველოს აქვს დათმობილი.

ივანე ჯავახიშვილმა კარგად წარმოაჩინა მევენახეობა-მეღვინეობის სოციალურ-ეკონომიკური მნიშვნელობა ქართველი ერის ყოფა-ცხოვრებაში და წერდა, რომ „ამ დარგის უაღრესობა ქართველი ერის ყოფაცხოვრებისა და ქონებრივი კეთილდღეობისათვის იმ საგულისხმო გარემოებითაგან ჩანს, რომ მიწაწყლის ორ მთავარ გეოგრაფიულ და ბოტანიკურ-აგრონომიულ ნაწილად, მთად და ბარად, გაყოფა ... სწორედ მევენახეობის გავრცელების თვალსაზრისზე იყო დამყარებული: სანამდისაც მევენახეობა შესაძლებელი იყო, იქამდის ქვეყანა ბარად ითვლებოდა, საითგანაც ვაზის მოყვანა უკვე შეუძლებელი იყო, იმ ხაზითგან მოყოლებული უკვე მთად იყო მიჩნეული“ [ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 303].

იგი ამასთანავე საუბრობდა იმაზე, რომ მევენახეობა-მეღვინეობას საქართველოს ეკონომიკური კეთილდღეობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ძველი საქართველოს დამპყრობლებსაც კარგად ესმოდათ და სწორედ ამიტომ რომ თემურ-ლენგმა და შაჰ-აბაზმა ქვეყნის ეკონომიურად დასაუძლურებლად თავიანთ ლაშქარს საქართველოში ვენახების გაკაფვა-ამოგდება უბრძანეს [ჯავახიშვილი, 1986, ტ. 5, გვ. 618]. ეს გზა გამოიყენებს ოსმალებმაც.

კვლევა დაეფუძნა 2 ისტორიულ წყაროს:

- 1574 წლის დავთარი – ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, შენიშვნებითა და ფაქსიმილიებით გამოსაცემად მოამზადა ნოდარ შენგელიამ, 2016 წ.;
- 1595 წლის დავთარი – თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჯიქიამ, 1941; 1947 წწ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: 1941 წელს ს. ჯიქიამ გამოაქვეყნა საქართველოს ისტორიისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც ოსმალეთის მიერ XVI საუკუნეში დაპყრობილი ქართული სამთავროს – სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობის აღწერის დავთრის ქართული თარგმანია [ჯიქია, 1941]. იგი შესრულებულია არაბული გრაფიკით (სიაკათი) და ჩაწერილია თურქულად. მას მოჰყვა დადგენილი დედნის გამოცემა [ჯიქია, 1947], ხოლო შემდგომ დავთარს სპეციალური გამოკვლევაც მიუძღვნა [ჯიქია, 1958]. ამ გამოცემებით მკვიდრი ნიადაგი შეიქმნა არაერთი ოსმალური ძეგლის თარგმნისა და სპეციალური გამოკვლევებისათვ რეგორიცაა 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ნოდარ შენგელიას მიერ [2016]; 1694-1732 წლების „ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ცისანა აბულაძის მიერ, გამოიცა [1979]; „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“ – თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ზაზა შაშიკაძისა და მირიან მახარაძის მიერ [2011 წელს]; „ჩილდირის ვილაიეთის მოკლე (იჯმალ) დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად მირიან მახარაძისა და ნოდარ შენგელიას მიერ [2008] და სხვ.

მეთოდოლოგია: კვლევის პროცესში უპირველესად განხორციელდა „ძველ დავთრებში“ არსებული მონაცემების იდენტიფიკაცია, სისტემატიზაცია-კლასიფიკაცია, გის-ის მონაცემთა ბაზის შექმნა, შესაბამისი პირობითი აღნიშვნების შემუშავება და თემატურ რუკათა სერიის შედგენა. ამ მიზნით მოხდა რუკაზე მოცემული ობიექტების სხვა წყაროებთან ურთიერთშეჯერება, რისთვისაც

გამოყენებული იქნება კვლევის შედეგებით, სემანტიკური, რექტორსპექტიული კარტოგრაფირებისა და სხვა მეთოდები. განხორციელდება „მკელ დავთრებში“ შესული ობიექტების გეოგრაფიულ-კარტომეტრიული ანალიზი. კვლევის პროცესში მოეწყო აგრეთვე რამდენიმე ექსპედიცია თურქეთსა (ართვინისა და არტანის პროვინციები) და საქართველოში (აჭარა, სამცხე-ჯავახეთი). ადგილზე მოხდა ცნობების შეგროვება წინასწარ შედგენილი სტანდარტული კითხვარის მიხედვით.

დისკუსია/შედეგები: როგორც დავთრებიდან ირკვევა, გადასახადი ვენახზე გაწერილი იყო ცალკე და სხვა აგროკულტურასთან კომბინაციითაც. კერძოდ, ეს გადასახადები შემდეგი ფორმებითაა მოხსენიებული: „ვენახი“, „ვენახი და ბაღი“, „ვენახი და ბოსტანი“, „ვენახი და ბამბის ნაკვეთი“, „ვენახი და წისქვილი“, „ვენახი, ბაღი, საყანე მიწა და სახლი“, „ვენახი, ბაღი და საყანე მიწა“, „ვენახი, ბაღი, საკალოე მიწა და ყანა“ და მრავალი სხვა. ეს ვარიაციები არ გვაძლევს შესაძლებლობას დავადგინოთ ზუსტად რამდენი იყო გადასახადი მხოლოდ ცალკე ვენახზე.

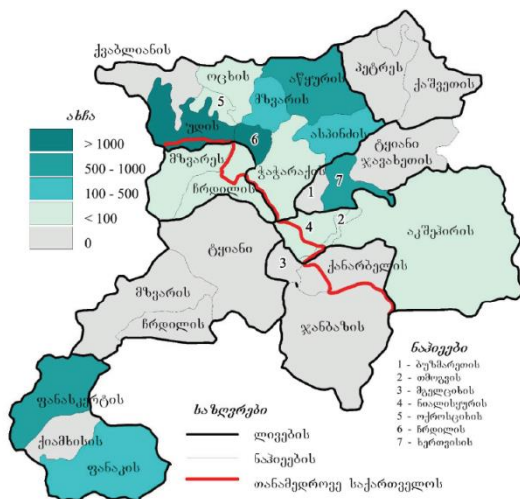
1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადები ხილზე, შირასა ვენახზე და მასთან კომბინაციაში სხვა აგროკულტურებთან ჯამურად შეადგენდა 221 142 ახჩას (სამეურნეო გადასახადების თითქმის 7 %), ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 187 685 ახჩა (12 %-ზე მეტს) (ცხრ. 1). ერთი შეხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ 1574 წლის დავთრის მიხედვით მევენახეობის წილი უფრო დაბალი იყო, ვიდრე 1595 წლის დავთარშია. მაგრამ ეს არ იქნებოდა სწორი დასკვნა, ვინაიდან 1574 წლის დავთარი გაცილებით მეტი სიზუსტით ასახავს ვენახზე გაწერილ გადასახადს, ვიდრე 1595 წლის დავთარი. რა არის ამის მიზეზი? უპირველესად ის, რომ პირველ შემთხვევაში ვენახზე გადასახადი გაწერილია მხოლოდ 3 (ვენახი; ვენახი და ბამბის ნაკვეთი; ვენახი და ბაღი), ხოლო მეორე შემთხვევაში – 24 (ვენახი; ვენახი და ბაღი; ვენახი და ბოსტანი; და სხვ.) კომბინაციაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ 1595 წლის დავთარში გაწერილი გადასახადი ვენახზე გაზრდილად წარმოჩინდება მაღალგადასახადიან აგროკულტურებთან კომბინაციაში როგორიცაა მაგალითად, ხილი და ბოსტანი. თუმცა აღნიშნული მონაცემებიდან ნამდვილად შეიძლება ერთი დასკვნის გაკეთება, რომ ორივე დავთრის მიხედვით, მევენახეობა დაწინაურებულ დარგად წარმოჩინდება, თუმცა სახეზეა მისი არათანაბარი ტერიტორიული განაწილება.

ცხრ. 1. ვენახზე გაწერილი გადასახადები (ახჩა)

გადასახადის ტიპი	1574	1595	ზრდა	შემცირება
ვენახი	2889	1951	938	
ვენახი და სხვა	442	6194		5752
შირა (უშრი)	217 311	179 540		37 331
ამ სამის ჯამი	221 142	187 685		33 457
სამეურნეო	2 072 287	1 525 118		547 169
გადასახადთა საერთო ჯამი	3 403 614	9 391 732	5 988 118	

1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი ვენახზე (კომბინაციებით) გაწერილია ყველა (ოთხივე) ლივში, ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 8 ლივიდან 5-ში (დიდი არტაანის, პეტრესა და ჩრდილის ლივების გარდა). მათ შორის მაქსიმალური გადასახადი მოდიოდა თორთომისა და ახალქალაქის ლივებზე (შესაბამისად დავთრებისა: 1050 და 5186 ახჩა). მევენახეობის ტერიტორიული განაწილების თვალსაზრისით, გარკვეული განსხვავებაა თანამედროვე ვითარებასთან შედარებით, მაგალითად, 1595 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი ვენახზე ახალქალაქის ლივში 7-ჯერ და მეტად აღემატებოდა ახალციხის შესაბამის მაჩვენებელს. ამჟამად კი ახალქალაქის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, რომელიც თითქმის მთლიანად ემთხვევა ახალქალაქის ლივს, ვაზი დღეს თითქმის აღარ გვხვდება.

ვენახებზე გაწერილ გადასახადს თუ 1 კომლზე გაანგარიშებით გავანალიზებთ, კიდევ ერთ თავისებურებას დავინახავთ, კერძოდ, განსხვავებაა 1 კომლზე გადასახადი როგორც დავთრების, ისე თვით ერთი დავთრის ფარგლებში სხვადასხვა ლივის მიხედვით. შედარებით ერგვაროვნად წარმოჩინდება ვითარება 1574 წლის დავთარში, რომლის მიხედვითაც 1 კომლი ვენახზე (კომბინაციაში) იხდიდა 0,2-0,4 ახჩას, მაშინ როცა 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 0,004-5 ახჩას. ამის მიზეზი კვლავ ვენახთან ერთად გაწერილი სხვა აგროკულტურების კომბინაცია უნდა იყოს. ამასთან 1 კომლზე გადასახადიც მაქსიმალური იყო თორთომისა და ახალქალაქის ლივებზე (შესაბამისად დავთრებისა: 0,4 და 5,0 ახჩა).

ნახ. 1. ჯამური გადასახადი ვენახზე სხვა აგროკულტურებთან კომბინაციაში (1595 წლის დავთარი)

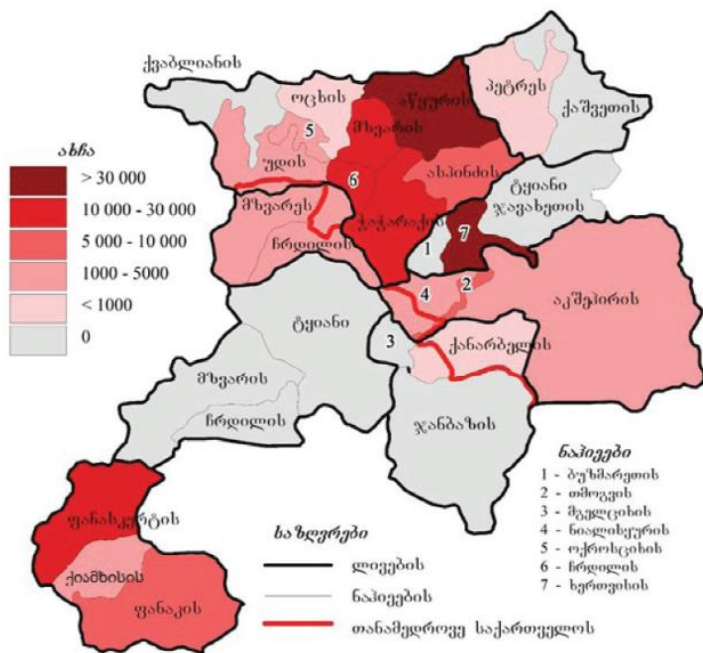
ვენახი გავრცელებული იყო ისეთ ლივებშიც, რომლებიც გეოგრაფიული თვალსაზრისით საკმაოდ სამხრეთით მდებარეობს, ანუ იქ, სადაც თანამედროვე პერიოდში ვაზის მოშენებას ადგილობრივები აღარ მისდევენ. ასეთია ახალქალაქისა და ფოცხოვის ლივები (ნახ. 1). ამასთან 1595 წლის დავთრის მიხედვით, ვენახზე გადასახადი გაწერილი არ იყო დიდი არტაანის ლივაზე, მაშინ როცა მისგან უფრო სამხრეთით მდებარე ფანაკის ლივას ამ მხრივ II ადგილი ეკავა მთელ ვილაიეთში [ნიკოლაიშვილი, სართანია, უჯმაჯურიძე და სხვ., 2021].

20-წლიან პერიოდში ვენახზე გაწერილი გადასახადის რაოდენობებს შორის განსხვავება ვლინდება როგორც ცალკეული სოფლების, ისე სხვადასხვა რანგის ადმინისტრაციული ერთეულების (ლივის, ნაპიეს) მიხედვით. მაგალითად, 1574 წლის დავთრის მიხედვით, სოფ. კარნავასზე (დიდი არტაანის ლივის ფანასკერტის ნაპიე) ვენახზე

გაწერილი იყო გადასახადი 97 ახჩის, ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 225 ახჩის ოდენობით (ფანაკის ლივის ფანაკის ნაპიე). აქ სახეზეა ზრდის ტენდენცია, თუმცა არის შემთხვევებიც, როდესაც ადგილი აქვს გადასახადის რაოდენობის შემცირებას, მაგალითად, სოფ. კოსორის, იგივე კუსურის (იგივე ლივა და ნაპიე) გადასახადი შემცირდა 90 ახჩიდან 70 ახჩამდე.

1574 წლის დავთრის მიხედვით, მხოლოდ ვენახზე გადასახადი გაწერილი იყო ყველა ლივაში, თუმცა გამორჩეული იყო თორთომის ლივა (1050 ახჩა). საინტერესოა, რომ ვენახზე გადასახადი ასევე მაღალი იყო ვილაიეთის ყველაზე სამხრეთით მდებარე ოლთისის ლივაში. 1595 წლის დავთრის მიხედვით კი, მხოლოდ ვენახზე გადასახადი ჯამურად შეადგენდა 1951 ახჩას. მაქსიმალურ გადასახადს იხდიდა ახალციხისა (871 ახჩა) და ფანაკის (550 ახჩა) ლივები. მესამე ადგილზე კი ხერთვისის ლივა იდგა (410 ახჩა). სამივე ეს ლივა ქმნიდა ვენახზე გადასახადის 95 %-ს [ნიკოლაიშვილი, სართანია, უჯმაჯურიძე და სხვ., 2021].

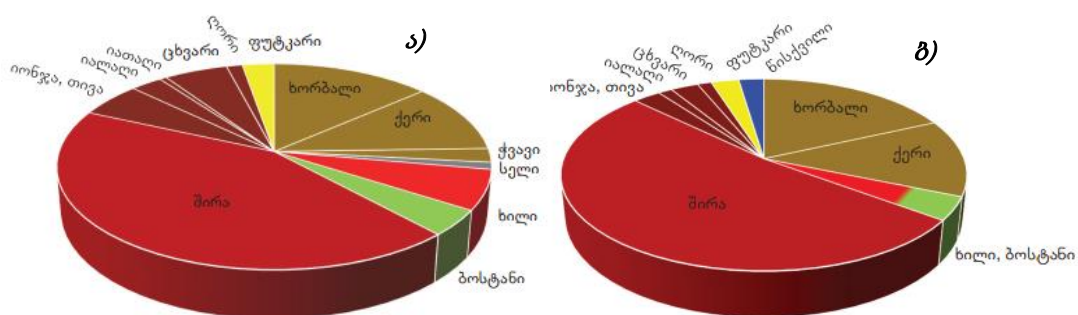
შირა ტკბილი წვეურია, რომელსაც უმთავრესად ყურძნისაგან, თუმცა სხვადასხვა ხილისაგანაც ამზადებდნენ. გ. ტივაძე ფიქრობს, რომ ოსმალები „შირას“ ყურძენზე დაწესებულ გადასახადს უწოდებდნენ [ტივაძე, 1946, გვ. 158]. იგი ასევე მიუთითებს, რომ ოსმალთა დამპყრობლები ვაზის გასანადგურებლად (ვინაიდან დაკავშირებული იყო მეღვინეობასთან) სხვადასხვა ღონისძიებას მიმართავდნენ. ქართულმა მოსახლეობამ ეს, უპირველეს ყოვლისა, ყურძენზე მძიმე გადასახადების დაწესებით შეიგრძნო. გადასახადები იმდენად დიდი იყო, რომ მისი გადახდის შემდეგ მევენახეს ყურძნის შემოსავლიდან თითქმის აღარაფერი რჩებოდა. მიუხედავად ამისა, მევენახეობაზე მთლად ხელის აღება ქართული მოსახლეობისათვის შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ნახ. 2. ჯამური გადასახადი ვენახზე სხვა აგროკულტურებთან კომბინაციაში (1595 წლის დავთარი)

მეხილეობაზე გაწერილ გადასახადებს და შირაზე მოდიოდა თითქმის $\frac{1}{2}$. ვენახზე გაწერილის მსგავსად, ყველაზე მაღალ გადასახადს (90 440 ახჩა) აქაც იხდიდა ახლახალაქის ლივა. მასზე მოდიოდა მთელს ვილაიეთში შირაზე გაწერილი გადასახადის $\frac{1}{2}$ -ზე მეტი. შემდეგ ადგილზე იდგა ხერთვისის ლივა (45 200 ახჩა).

შირაზე გადასახადის მიხედვით დიდი განსხვავებაა სოფლების მიხედვითაც. არის სოფლები, სადაც საერთოდ არ არის გადასახადი, თუმცა ზოგიერთი სოფელი სპეციალიზებულია მასზე, მაგალითად, სოფ. ჭაჭკარი (ახლახალაქი ლივის თმოგვის ნაჰიე). 1574 წლის დავთრის მიხედვით, აქ შირაზე გადასახადი შეადგენდა სამეურნეო გადასახადების საერთო ჯამის მნიშვნელოვან ნაწილს და აღემატებოდა მემარცვლეობაზე გაწერილსაც კი. ანალოგიური ვითარებაა სოფ. ჰამარდალში (თორთომის ლივის ფერთეგრეჟის ნაჰიე), სადაც 1595 წლის დავთრის მიხედვით, შირაზე გაწერილი გადასახადი აღემატება სამეურნეოს (ნახ. 3).

ნახ. 3. სოფლების – ჭაჭკარისა (ა) და ჰამარდალის (ბ) სამეურნეო გადასახადები (ახჩა)

ამდენად, ორი დავთრის შედარებამ დაგვანახა, რომ მევენახეობა საკმაოდ დაწინაურებული დარგი იყო და 20-წლიან პერიოდში რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა. თუმცა სრული სურათის წარმოჩენა მაინც შეუძლებელია, ვინაიდან ერთი და იგივე სახელწოდების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს (გურჯისტანის ვილაიეთს) 1574 და 1595 წლებში ერთნაირი ტერიტორიული მომცველობა არ ჰქონდა. ერთადერთი ტერიტორიული თანხვედრაა 1574 წლის დავთრისეული დიდი არტანის ლივა, რომელიც შეესაბამება 1595 წლის დავთრის დიდი არტანისა და ფანაკის ლივებს ერთად.

1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი შირაზე გაწერილია ყველა (ოთხივე) ლივაში, ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 8 ლივიდან 7-ში (დიდი არტანის ლივის გარდა).

1574 წლის დავთრის მიხედვით, შირაზე გადასახადის სიდიდით განსაკუთრებით გამორჩეული იყო დიდი არტანის ლივა. ჯამურად აქ მასზე იხდიდნენ 35 067 ახჩას, რაც ვილაიეთში შირაზე გადასახადის საერთო რაოდენობის თითქმის $\frac{1}{2}$ -ია. ამასთან სოფლების $\frac{1}{4}$ -ზე მეტი (347-დან 96 სოფელი) იხდიდა გადასახადს შირაზე. ყველაზე მაღალ გადასახადს (5000 ახჩაზე მეტს) იხდიდა 11 სოფელი. მათ შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო სოფ. არსისი, რომელიც შირაზე იხდიდა 20 000 ახჩას.

1595 წლის დავთრის მიხედვით, სამიწათმოქმედო გადასახადებს შორის (მემარცვლეობის გამოკლებით) ყველაზე დიდი ადგილი ეკავა მევენახეობა-

დასკვნები

- ❖ მევენახეობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი იყო გურჯისტანის ვილაიეთში. ამაზე მიუთითებს ვენახზე გადასახადი, რომელიც გაწერილია თითქმის ყველა დასახლებაზე. ამაზევე მიგვანიშნებს გადასახადი შირაზე.
- ❖ 1595 წელს, 1574 წელთან შედარებით, დიდი არტაანის ლივაში გადასახადი ვენახსა და შირაზე შემცირდა (დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებში), თუმცა მათი წილი სამეურნეო გადასახადების ფონზე არ შეცვლილა და შეადგენს 1,7 %-ს. იმ უამრავ სამეურნეო გადასახადის ფონზე ეს მაჩვენებელი მცირე სულაც არაა.
- ❖ ასევე გაზრდილია გადასახადი მევენახეობაზე (კომლების მიხედვით).

მხარდაჭერა

სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით განხორციელებული პროექტის ფარგლებში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გეოინფორმაციული კარტოგრაფირება-ანალიზი ძველი თურქული დავთრების მიხედვით“ (HE-18-448).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, 2011: თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ზაზა შაშიკაძისა და მირიან მახარაძის მიერ, 2011.
2. ბოხოჩაძე ა., 1963: – მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963.
3. გუგუშვილი პ., 1953: – მევენახეობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში 1801-1920 წწ. // საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, თ. V, 1951, გვ. 281-351.
4. გურჯისტანის ვილაიეთის..., 1941: - „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1941.
5. გურჯისტანის ვილაიეთის..., 1958: - „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემია, ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი, წ. 3. გამოკვლევა. ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის / ს. ჯიქია. – საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1958.
6. კეცხოველი ნ., რამიშვილი ნ., ტაბიძე დ., 1960: – საქართველოს ამპელოგრაფია. თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960.
7. კიკვიძე ი., 1976 – მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), თბ., 1976.
8. ნიკოლაიშვილი..., 2021: - ნიკოლაიშვილი დ., სართანია დ., უჯმაჯურიძე ა., კირთაძე დ., კვეტენაძე მ. „მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით“, ცნობარი, თბილისი, 2021.
9. ფრუიძე ლ. 1974: – მევენახეობა და მეღვინეობა საქართველოში. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით. წგნ. 1., რაჭა. თბ., 1974.
10. ჯავახიშვილი ივ., 1986: – ქართველი ერის ისტორია. // თხზ. 12 ტომად, ტ. V. თბ., 1986.
11. ჩილდირის ვილაიეთის მოკლე (იჯმალ) დავთარი: 2008: თარგმნილი თურქულიდან ქართულად მირიან მახარაძისა და ნოდარ შენგელიას მიერ.
12. ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი (1694-1732 წწ): 1979 – თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ცისანა აბულაძის მიერ.
13. ჯიქია ს. – 1958: გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. გამოკვლევა. ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის. „საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა“ დასტ.

The Traditions of Arrangement of the Grave in Fereydan საფლავის მოწყობის ტრადიციები ფერეიდანში

Davit Shavianidze

Ethnologist, Akaki Tsereteli State University

Associate Professor at the Department of History and Archaeology

Researcher at T. Putkaradze Kartveliology Center

e-mail: David.shavianidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0568-1226>

Luiza Khachapuridze

PhD in Philology

Akaki Tsereteli State University

Faculty of Philology

Department of Georgian Language and Literature

Georgian language course

associate professor

e-mail: Luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-2005>

The tradition of arrangement of the grave is a peculiar way to study the methods and ways of the survival by people who were separated from their homeland centuries ago, preserving their ethnic values, the rule of burial, and the culture of epitaphs. The latter tells us about the nature of the deceased and the bereaved persons, their worldview, thoughts and views. It is a kind of nature for transmitting historical or social events, in general, people's thoughts and emotions.

The paper discusses;

1. The type and the location of cemetery of our fellow-countrymen.
2. Prohibitions, peculiarities related to drawing a picture on the grave stone according to a religious law as well as on the gender differentiation
3. Epitaph content.

We compared to each other the necessary and free-type Georgian and Persian epitaphs created on the basis of Muslim religious canonic and Georgian language.

We compared it with the Georgian reality; with the reality determined by culture of household of Georgians and Muslim religion.

The arrangement of the graves indicates that Fereydan is home to people of other nationalities besides Georgians.

All of the above gives us the right to say that the Georgians of Fereydan were able to adapt to each other their own and foreign ethnocultures.

Key words: Fereydan, tomb types, tombstone, epitaph, gender differentiation related to image painting.

დავით შავიანიძე

ეთნოლოგი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორია-არქეოლოგიის დეპარტამენტის ასოც. პროფესორი,
ტ. ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის
ცენტრის მკვლევარი

ელ.-ფოსტა: David.shavianidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0568-1226>

ლუიზა ხაჩაპურიძე

ფილოლოგიის დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ფილოლოგიის ფაკულტეტის
ქართული ენისა და ლიტერატურის დეპარტამენტის
ქართული ენის მიმართულების
ასოცირებული პროფესორი

ელ. ფოსტა: Luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-2005>

აბსტრაქტი: საფლავის მოწყობის ტრადიცია ერთგვარი საშუალებაა შეისწავლო საუკუნეების წინ სამშობლოსგან მოწყვეტილი ადამიანების მიერ გადარჩენის, საკუთარ ეთნიკური მახასიათებლების შენარჩუნების საშუალება-მეთოდები, დასაფლავების წესი, ეპიტაფიის კულტურა. ეს უკანასკნელი მოგვითხრობს გარდაცვლილისა და ჭირისუფლის ბუნების, მისი მსოფლმხედველობის, ფიქრებისა და შეხედულებების შესახებ. იგი ერთგვარი ნატურაა ისტორიული თუ სოციალური მოვლენების, ზოგადად, ადამიანთა აზრებისა და ემოციების გადმოსაცემად.

ნაშრომში განხილულია:

1. ჩვენებურების სასაფლაოს ტიპი და მდებარეობა
2. საფლავის ქვაზე რელიგიის „კანონით დაწესებული“, სურათის დახატვასთან დაკავშირებული აკრძალვები, თავისებურებები; გენდერული დიფერენციაციის შესახებ.
3. ეპიტაფია შინაარსი.

შევუდარეთ ერთმანეთს მუსულმანური რელიგიური კანონიკის და ქართულის საფუძველზე შექმნილი, აუცილებელი და თავისუფალი ტიპის ქართული და სპარსული ეპიტაფიები.

შევუდარეთ ქართულ სინამდვილესთან; ქართველთა ყოფით-კულტურული და მუსულმანური რელიგიით განსაზღვრულ სინამდვილესთან

4. საანალიზო ნაშრომში ვიმსჯელებთ, რა სიმბოლური დატვირთვისაა: ა) ახალდ-ასფლავებული საფლავზე გადაფარებული ხალიჩა; ბ) ქვაზე გამოხატული ყვავილები; გ) გადაშლილი წიგნი (წიგნის ერთ მხარეს დაბადების თარიღია, მეორე მხარეს გარდაცვალების ანუ, ცხოვრების წიგნი).

საფლავთა მოწყობა გიდასტურებს, ირკვევა, ფერეიდანში ახლა ქართველების გარდა, სხვა ეროვნების ხალხიც ცხოვრობს.

ყოველივე ზემოთქმული გვამლევს უფლებას, ვთქვათ, რომ ფერეიდნელმა ქართველებმა შეძლეს და შეაგუეს ერთმანეთს საკუთარი და უცხო ეთნოკულტურა.

საკვანძო სიტყვები: ფერეიდანის, საფლავის ტიპები, საფლავის ქვა, ეპიტაფია, სურათის დახატვასთან დაკავშირებული გენდერული დიფერენცია

საფლავის ტიპები და ეპიტაფიები ფერეიდანში
(უახლესი მასალების მიხედვით)

შესავალი: მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში ირანში გადასახლებული ქართველებისაგან ფერეიდანში შეიქმნა „გურჯი ნაჰიე“ ანუ „ქართველთა უბანი“, რომელთაც დღემდე შეინარჩუნეს ენა და იდენტობა.

დღემდე არა ერთი სამეცნიერო ნაშრომი მიეძღვნა „ქართველთა უზნის“ მკვიდრი ჩვენებურების ენის და ყოფით-კულტურული ცხოვრების კვლევას, თუმცა, საფლავის კულტურა ცალკე კვლევის საგანი არ გამხდარა.

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელშეწყობით ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრს მოგვეცა შესაძლებლობა გვეკვლია ფერეიდუნ შაჰრის მკვიდრ, გარდაცვლილ ქართველთა საფლავის („დასამარხი“, „სამარე“, „სამარველი“) მოწყობის წესები, საფლავის ქვის წარწერები; აქვე მაღლიერება გამოვხატავთ ჩვენი თანამშრომლების ასოც. პროფ. ეკა დადიანისა და მეცნიერ თანამშრომლის თეონა მაჭავარიანის მიმართ ჩვენთვის საინტერესო საფლავის ფოტოების მოწოდებისათვის. ჩვენ ერთმანეთს შევუდარეთ მუსულმანური რელიგიური კანონიკისა და ქართულის საფუძველზე შექმნილი, აუცილებელი და თავისუფალი ტიპის ქართული და სპარსული ეპიტაფიებით გადმოცემული ქართული და მუსულმანური ყოფითი კულტურით განსაზღვრული სინამდვილე.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევის დროს ჩვენ წესისამებრ გამოვიყენეთ ჩვენ მიერ სხვადასხვა დროს ექსპედიციებისას მოძიებული ეთნოგრაფიული და ფერეიდანის მკვიდრი ქართველების საიდ მულიანისა და ჰელენ იოსელიანისაგან ჩაწერილი მასალები. ცალკეულ საკითხთა შედარება-პარალელებისათვის მოვიხმეთ სამეცნიერო ლიტერატურა.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში გამოყენებულია აღწერით და ისტორიულ შედარებითი მეთდი.

დისკუსია/შედეგები:

„სულთპატივების“¹ ზოგიერთი წესის მსგავსება-განსხვავების საკითხი.

აღნიშნავთ, რომ ფერეიდანის მკვიდრ „მოწესე ჭირისუფალ“ ქართველთა „საფლავთწესრიგის“² წესებში ბევრი რამ დაიძებნება მსგავსი და განსხვავებული, ტაო-იმერხევის, საქართველოს გამუსულმანე ბული თემების, სრულიად საქართველოს მკვიდრთა „სულთპატივების“ წესებთან მიმართებაში.

ფერეიდნელ ქართველთა სასაფლაოებზე, დადგმულ ქვათა და ქვაზე დამწერლობის ერთგვარ მუხეუმში იკითხება მათ თავსგადახდილი ისტორიის, მათგან შენარჩუნებული ეთნიკურქართული მახასიათებლების, ჯერ კიდევ შესრულებადი წეს-ტრადიციების შესახებ.

ისევ, როგორც საქართველოში, ირანში გადასახლებულ ქართველ „ჩვენებურთა“ მეტყველებაშიც გარდაცვლილი მოიხსენიება, როგორც სულიერი, ოღონდ ტერმინ „გარადცვლილის“ ნაცვლად იყენებენ ტერმინს „ცხონებული“.

საინტერესოა მასალის ძიების დროს მიკვლეული მეორმოცე დღის აღნიშვნის სინამდვილე.

ეთნოგრაფიული მასალა:

„დათვლიან რამდენი შვილი ჰყავს გარდაცვლილს. რაოდენობას გამოაკლებენ ორმოცს. თუ, გარდაცვლილს ათი შვილი ჰყავს 30-ე დღე არის მისი ორმოცი და აღნიშნავენ“ (მთხრობელი საიდ მულიანი. 2023).

ფერეიდანის მკვიდრ ქართველებს ისევე ესმით საფლავის/„დასაფლობი, დასამარხი ადგილი“³ შინაარსი და დანიშნულება, როგორც საქართველოში. განსხვავება ისაა, რომ ფერეიდანელ ქართველები არ იტყვიან საფლავი და სასაფლაო. შესაბამისად არ აქვთ დასაფლავებაც. იტყვიან „დამარხვას“; აქვთ „სამარე“ და „სამარველები“.

ფერეიდანის მკვიდრ ქართველებსაც მიაჩნიათ, რომ „ცხონებული“ თავის „დასამარხი“, „სამარე“ ადგილიდან ეპიტაფიით გიყვება თავისი განვლილი ცხოვრების შესახებ⁴.

ეთნოგრაფიული მასალა:

დაფლავ გვამს, ანუ იცავ დაზიანებისგან, დამზიანებლისგან. გვამის დამარხვის ადგილზე მისვლით პატივს მიაგებ მას, მის, ზეცაში წასულ სულს (ლეჩხუმური მასალები. 2016).

ფერეიდანში გადასახლებულ ქართველთათვისაც თქმის, „სამარეში ჩაიტანს“ მნიშვნელობა იგივეა რაც ქართველთათვის.

¹ ტერმინი დავადასტურეთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა, 2023 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს ჭვანას ხეობაში, სოფელ ტაკიძეებში.

² ტერმინები: „მოწესე ჭირისუფალი“ და „საფლავთწესრიგი“ დავადასტურეთ, სოფელ ტანძიაში, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა 2018 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს.

³ „საფლავი“/„სამარე“/„სამარხი“/„საფლობი“ ჩვენი, საქართველოში მოძიებული მასალებით არის „სულ და ხორცგაყრილი“ ადამიანის „მვალშესალავი“, რომელიც მას „მიუჩინა“ ჭირისუფალმა.

⁴ სპეციალურ ლიტერატურაში ახსნილია, როგორც „სამარე“, სამარხი; საფლობი. მიღებულია ზმნაზე -ფლავს, -სა თავსართის დართვით. გაფორმებულია სახელობითი ბრუნვის „ი“ ნიშით (ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი, 2008 : 452)

ეთნოგრაფიული მასალა:

იტყვიან საფლავში ჩაიტანსო, ან არ ჩაიტანსო. საფლავში ჩაიტანს ნიშნავს იმას, რომ უთქმელი კაცია, საიდუმლოს არგამცემიკაა. არ ჩაიტანს კი ნიშნავს პირიქით და იმასაც, რომ არ წაიღებს ნაკეთებს, არც ცუდს და არც კარგს (სვანური მასალები. 2017).

ქართულის თანხვედრილია ფერეიდანელთა მიცვალებულთან დამოკიდებულების საკითხიც. ცუდის გამკეთებელი კაცის ხსოვნა თითქმის არ ითქმება; ცხონებილზე ცუდს არ იტყვიან.

ეთნოგრაფიული მასალა:

წარწერა მოგიტხრობს, ცხადყოფს გარდაცვლილის შესახებ სინამდვილეს. სავარაუდოდ, საფლავის ქვაზე სურათის დახატვა გვიანდელია. შეიძლება იმდროინდელი, როცა ხატი აღარ გვქონდა, აგვიკრძალეს, მაგრამ რწმენა შეგვრჩა. სურათი გარდაცვლილის სულის ღმერთისთვის შევედრების უფრო კარგი საშუალება გამოდგა. საფლავის ქვაზე კითხულობ სახელს და გვარს, ბევრგან იმასაც, რომ ასეთი, ისეთი იყო, თან სურათს უყურეფ, იფიქრებ მართლა ხატივით კაცი იყო და შესანდობარს გაუგზავნი“ (იმერული მასალები. 2009წ).

შდრ.: სულხან-საბა ორბელიანი აღნიშნავს: წარწერა-აჩვენებს საქმესა, წარწერად ითქმის ვითარცა აჩრდილ(ი)სა წერად მყოფი, რამეთუ ვითარ მწერალთა მიერ(ი) აჩრდილის(ა) წერა(დ) ცხად-ჰყოფს სადმე მსგავსებასა ხატისასა... (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=8&t=54828>).

დაწერილი - „აღწერილი“; დახატული, როარტაგი (ჰროარტაგი არს წიგნი მეფეთა მიერი, ყოვლადვე მოუშლელი) (<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=22949>).

ხატი — მსგავსი სახე; ქრისტიანობაში იესო ქრისტეს, ღვთისმშობლის, მოციქულების და წმინდანების ფერწერული ან რელიეფური გამოსახულება. მართლმადიდებელ და რომის კათოლიკურ ეკლესიაში ხატი ტაძრის ძირითად შემადგენელ ნაწილს და ღმერთთან ურთიერთობის ერთ-ერთი გზა... (<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98>).

ფერეიდანელი „ჩვენებურების“ სასაფლაოს ტიპი და მდებარეობა. ეპიტაფია.

„სამარე“/„სამარველები“ ფერეიდანშიც მიცვალებულთა დასამარხად სპეციალურად გამოყოფილი ადგილია. სასაფლაოს ტიპს კი განსაზღვრავს არა მხოლოდ ირანელთა სოციალური ჯგუფის წესკანონი, სარწმუნოებაში მიღებული ნორმები, შეხედულებები.

ფერეიდანის მკვიდრ „ცხონებულ“ (გარდაცვლილ) ქართველთა საფლავის ქვებს აქვთ, როგორც ისტორიული, ისე მხატვრული ღირებულება.

შედარებისთვის. ეთნოგრაფიული ექსპედიციების დროს ხიხაძირის ხეობის სოფელ სკვანაში დადასტურებული ხსენება „ცხონებული გახდა“ („ჩემი მეუღლის დედ-მამის შვილები ყველა ცხონებული გახდა. ბოლოს გახდა ცხონებული ჩემი მეუღლე“) უფრო აქტიურია მთელ აჭარაში.

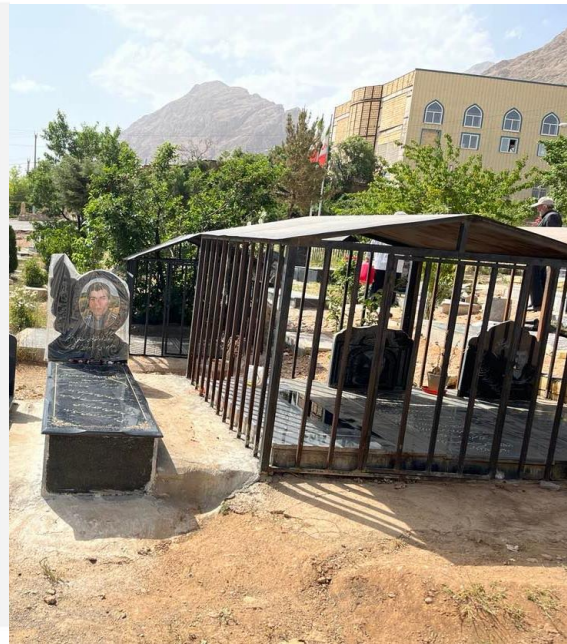
სამაროვანის ქვა/(მეგლი) – დღეს უმთავრესად არის გარდაცვლილი ხსოვნის უკვდავსაყოფი საფლავის ქვა. არის „ფეხზე მდგომი“ ვერტიკალური და ჰორიზონტალური, ხშირად ორივე სახის ქვები წარწერა-ეპიტაფიებით, სხვადასხვა სიმბოლოებით, გარდაცვლილთა სურათებით.

ირკვევა, რომ ირანშიც მუსულმანური რელიგიის გამო საფლავის ქვა მარტო წარწერით იყო სურათის გარეშე. ის იყო ჩვეულებრივი ქვა დასაფლავებულის საფლავის აღსანიშნად, სტელას ტიპის. მერე სადღაც 40-50 წლის წინ ზოგ სამარეზე დაამონტაჟეს ვერტიკალურად რკინის ან ალუმინის კონსტრუქცია, სადაც იდებოდა მიცვალებულის სურათი შუშის სივრცეში. სადღაც 20-30 წლის წინ ეს მეტალის კონსტრუქცია ჩაანაცვლა ვერტიკალურად დაყენებულმა ქვამ (მთხრობელი საიდ მულიანი. აგვისტო, 2023).

იშვიათად, თუმცა გვხვდება გადახურული საფლავებიც.

ჰელენ იოსელიანის თქმით, დღეს ირანში ქართველების „სამარის“ ქვას მიცვალებულის სიმდიდრედან გამომდინარე განარჩევ. გამოყენებულია სხვადასხვა სტრიქონები და ქვაზე ამოტვიფრულია მიცვალებულის სახელი და გვარი. ქართველები ირანში გადმოსახლების და გამაჰმადიანების მერე საფლავის ქვებს მათი რწმენის მიხედვით იყენებდნენ.

იგივე რესპონდენტი აღნიშნავს, რომ ისპაჰანის მიმდებარე ზოგიერთ სოფელში არის ეკლესიები. და იქ იმართება ქრისტიანობისთვის დამახასიათებელი ცერემონიები. ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე ან ეკლესიის სასაფლაოზე განლაგებული ქართველების სამარხების არსებობა განპირობებულია იმით, რომ ისინი სარწმუნოებაში ცხებულები დარჩნენ და სარწმუნოება არ შეუცვლიათ (აგვისტო, 2023).

როგორც ფერეიდნელები გვითხრიან, ეს ეკლესიები სომხური იყო, მაგრამ იმ ეკლესიაში მისულს ქართველს სომეხად თვლიდნენ და ამიტომ ქართველებმა შემდეგ თავი დაანებეს იქ სიარულს.

სპარსელი ისტორიკოსის ისქანდერ მუნშის მიხედვით, ხელისუფლების „ძირითადი მიზანი იყო, რომ ტაძარი, თუკი (ქართველები- ხაზი ჩვენია) ააშენებდნენ იმ ადგილებში, სადაც დასახლდნენ, მიზგითად ყოფილიყო ცნობილი და იქედან მუქედინის ხმა გამოსულიყო“ (ვ. ფუთურიძე, 1969: 1969:117).

ეთნოგრაფიული მასალა:

ფერეიდანში გადმოცემებზე დაყრდნობით ქართველები დღესაც ამბობენ, რომ სადღაც იყო ადრე ეკლესია და მეჩეთათ გადაკეთესო (მთხრობელი საიდ მულიანი. 2023).

ანუ ქართველ ქრისტიანებს მოუხერხებიათ ფერეიდანში ეკლესიების აშენება და სხვა რჯულში ფეხი არ შეუდგამთ, ვიდრე არ გახდნენ იძულებულები რომ დამორჩილებულიყვნენ: ქართველების დიდ ნაწილს, „რომელთაც ბერ-მონაზონთა და მღვდლების წაქეზებით გაუჭირდათ ქრისტიანული რჯულის დატოვება, ქრისტიანობის სხვა რჯულზე გამოცვლა საზიზღარ რამედ მიაჩნდათ“ (ვ. ფუთურიძე, 1969: 118).

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით იგივე დასკვნას გვთავაზობს ავთანდილ სონღულაშვილი. მეცნიერის მტკიცებით ფერეიდნელმა ქართველებმა ჩასახლების პირველ პერიოდებში შეძლეს

ეთნოგრაფიული მასალა აჭარიდან:

სიკვდილი არ არსებობს, ერთი ქვენიდან მეორე ქვეყანაში გარდაცვალება ხდება. მარა ახლა ჩვენ აჭარული კუთხით ვითომ სიკვდილი. ადამიანი არასდროს არ კვდება. ლეში, დავასაფლაოთ მიწას, სული ზეცას და ღმერთს უბრუნდება. იქა ცხოვრება იქ, ეს ქვეყანა, ეს ჩემთინ ფუჭია (მთხრობელი არჩ. ტაკიძე. სოფ. ჟანვერი. 2023 წ).

შეიძლება ვთქვათ, რომ ფერეიდნელმა ქართველებმა შეძლეს და შეაგუეს ერთმანეთს საკუთარი და უცხო ეთნოკულტურა.

ეთნოგრაფიული მასალები:

ტექსტების უმეტესობა მიძღვნილი თემებია, გვხვდება როგორც თხრობითი, პოეტური ეპიტაფიებიც. წარწერები სპარსული და ქართული ასოებითაა ამოტვიფრული. თემა არის დამშვიდობება, ან ცხოვრების ქება, ან სხვა მინიშნება, ან ცოცხალი ადამიანების გაფრთხილება, რომ ყველამ ერთად უნდა იცხოვროს კაცობრიობასთან და იცოდეს, რომ საბოლოოდ ყველა დამარხული იქნება მიწის ქვეშ (მთხრობელი ჰელენ იოსელიანი. აგვისტო 2023).

„ლოცვისას ამბობენ ღმერთმა აცხოვოსო. ნური დაადგეს თავის სამარეს. ნური ნათელს და სინათლეს ნიშნავს“ (მთხრობელი საიდ მულიანი. აგვისტო 2023).

სამარგელების ქვაზე რელიგიის „კანონით დაწესებული“, სურათის დახატვასთან დაკავშირებული აკრძალვები, თავისებურებები; გენდერული დიფერენციაციის შესახებ

ჰელენ იოსელიანის თქმით, იმის გამო, რომ დახატვას ეწინააღმდეგება ისლამური რელიგია, არსებობს სურათების შეზღუდვა და აკრძალვა. თუმცა მაინც ხდება და ხდება ოჯახის წევრის, ან წევრების მიერ, მათგანვე არჩეული შრფიფტით. ზოგი ირჩევს საფლავის ზედაპირის სიმეტრიულ ნიმუშებს, ზოგი კი საფლავის ზედაპირის ასიმეტრიულ ნიმუშებს, ეს არის გრავირება და გემოვნების მიხედვით ხდება.

ირანელი ქართველებიც ემორჩილებოდნენ იმ წესს, რომლის მიხედვითაც არ შეიძლებოდა სამარის ქვაზე სურათის დახატვა. მამაკაცის სურათების შემდეგ, დაახლოებით 10-20 წლის წინ დაახატეს ქალების სურათებიც, თუმცა დღეს ქალების სურათის დატანა ისევ არაა დაშვებული.

ზოგიერთი ეთნოკულტურული საკითხი

ეპიტაფიების ანალიზის მეთოდით კვლევა გვარკვევს, იმაში, რომ ჩვენებურთა ეპიტაფიები პატივგებასთან ერთად გადმოსცემს თხოვნას ადამიანისადმი, შეუნდონ; რომ ხსოვნა არსად დაიკარგება.

უფლისადმი თხოვნა ადამიანის ბუნებითი თვისებაა და იგი ყველა რელიგიისთვისაა დამახასიათებელი. ფერეიდანში გადასახლებული ბუნებით მრწმენი ქართველებისთვისაც უმთავრესია ცოდნა იმისა, რომ თუ უნდა მიეცეს, უნდა ითხოვოს; სწავლებაა იმისა, რომ თხოვნა ადამიანური ფაქტორია, უნდა შინარჩუნო ადამიანური განწყობები.

სამარის ქვებზე გარდა თხოვნისა გვხვდება ერთგვარი ფიცის ფორმულები, მიმართვა მამისადმი, „მამაოს“ ფორმით, რომ ის რჩება ოჯახში, თავისიანებთან.

სიმბოლოები ფერეიდნელ ქართველთა „სამარგელებზე“

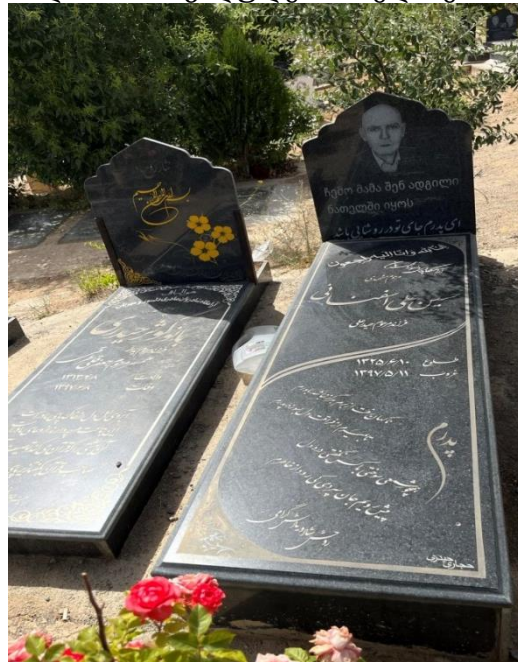
ფერეიდნელ სამარის ქვებზე შეხვდებით სხვადასხვა სიმბოლური დატვირთვის გამოსახულება-ორნამენტი. მაგალითად: **ა.** ქვაზე გამოხატული ყვავილები; **ბ.** გადაშლილი წიგნი (წიგნის ერთ მხარეს დაბადების თარიღია, ხოლო მეორეზე გარდაცვალების ანუ, ცხოვრების წიგნი); **გ.** წყლიანი თასი, **დ.** ფსკვნილი ანუ „ტასჭიბი“, **ე.** ლომის ქანდაკება.

ეთნოგრაფიული მასალა:

„სოფლებსა და ქალაქში საფლავები განსხვავებულია. სოფლის სამაროვნებზე წარწერებია ძირითადად. ქალაქში გამოკვეთილია სიმბოლური ორნამენტები და ეპიტაფიებიც, რაც დაკავშირებული იყო გარდაცვლილის ცხოვრების დონესთან. წარსულში სამარხებზე გამოყენებული სიმბოლოები განსხვავებული სქესის მიხედვით. სიმბოლოები განასხვავებს ქალთა და მამაკაცთა საფლავებს. ცალმხრივი გამოყენება მამაკაცებისთვის და ორმხრივი გამოყენება ქალებისთვის. შაბლონებს, ხაზებსა და ფორმებს აქვთ ძალიან ღრმა მნიშვნელობა, რომელიც ყალიბდება სიცოცხლისა და სიკვდილის საგანთან და ცხოვრების ფილოსოფიასთან დაკავშირებით. ძველად ჩუქურთმიანი გამოსახულება ეფუძნება გარდაცვლილის პროფესიას. მაგალითად, თუ ადამიანი მსახური იყო, საფლავის მოტივისთვის გამოიყენება ძაფის და ნემსის ან სამკერვალო ბორბლის გამოსახულება (მთხრობელი ჰელენ იოსელიანი).

ირანის ფერეიდნის მკვიდრ ქართველთა სამაროვნებზე გამოხატული ყვავილები უმეტესად დეკორატიულია. გვხვდება ყვავილის გამოსახულება, როგორც ქვის ირგვლივ ასევე წარწერებს შორისაც, რომელიც ძირითადად საფლავის ქვის გასაფორმებლად გამოიყენება.

კვლევამ მიგვიყვანა ირანელთა იმ ცოდნიამდე, რომლის მიხედვითაც ირკვევა, რომ სიმბოლოების გამოსახვით მუსლიმები მისდევნ „ყურანის“ სწავლებას. ყურანი ჰპირდება ადამიანებს, რომ სიკვდილის შემდეგ მწვანე სამყაროს, სადაც წყლის და რძის ნაკადულები მოედინება.

მართალია, ფერეიდნელ ქართველებში საფლავების სხვადასხვაგვარი ყვავილებით, ვარდებით მორთვა „ყურანის“ სწავლების ცოდნადაა აღიარებული, თუმცა უნდა დავუშვათ ქართველთაგან ყვავილის, კერძოდ ვარდის, ფერების სიმბოლური მნიშვნელობის ცოდნის შესაძლებლობა, რომ წითელი, სიყვარულის მარადიული სიმბოლოა (მსჯელობისათვის, <https://ucnauri.com/193457/ყვავილების-სიმბოლიკა/>).

საფლავის ქვებზე შეხვდებით ისეთ სიმბოლოებს როგორიცაა, წყლიანი თასი მოჩუქურთმებული მარტივი გეომეტრიული ფორმით.

შედარებისთვის შეიძლება გავიხსენოთ ზოგადად ქრისტიანული და ქართველთა საკუთარ რელიგიას შესაბამეული რწმენები: **1.** წყლის მნიშვნელობა; **2.** ხალხური წარმოდგენები სამოთხეზე; **3.** რწმენასთან და კულტურულ ფასეულობებთან დაკავშირებული ცხოვრების წესის ამსახველი, მაგალითად სვანური რიტუალები: „თანფაცაშ“ და „მიცვალებულის სულთა დამაკმაყოფილებელი“ „ლიფანალი“.

ორსავე ტრადიციულ წესში უმთავრესია წყალი, როგორც განმაახლებელის და განმწმენდი ფუნქციის მქონე და რძე. „ლიფანალის“ კვირეულში სულები ეწვევიან ადამიანთა მიწიერ სამყოფელს. გარდაცვლილს (თუნდაც თვითმკვლელობით სიცოცხლედსრულებულს) სჭირდება პატივისცემა და სვანებიც ტაბლებს უფენენ, სიყვარულით ხვდებიან მობრძანებულ სულებს და შენდობას უთვლიან. სულის გადაბრძანებისას სახლში შუქი ქვრება და ინთება სანთელი. მამაკაცს მიაქვს ანთებული სანთელი, რძე, ზეთი და თაფლი. „გადამბრძანებელი მამაკაცი“ რძეში ჩაყოფდა თითებს და იქით-აქით ასხურებდა. ეს იყო რძიანი გაცილება ნიშნად პატივისცემისა. თან ოლოცებოდნენ, „თქვენი (გარდაცვლილთა - ხაზი ჩვენია) გზები რძიანი და მზიანიო, ზეთის და რძის გზა გქონდესო“. ასე მივიდოდნენ წყაროსთან და დატოვებდნენ...

სხვადასხვაგვარი რიტუალით გამოხატული, მსგავსი შინაარსის რელიგიური და მასთან დაკავშირებული რწმენით-ხალხური ცოდნა ყველგან იყო საქართველოში გავრცელებული.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავუშვათ, რომ ფერეიდანელ ქართველებში წინაპართა ტრადიციული ყოფის ელემენტების ხსოვნას, იმ ცოდნის შენარჩუნებას, რომ ბუნებაში არსებული უფლისმიერია, რომ თავიანთ სამშობლო საქართველოში წყლის, სხვადასხვა სახის პროდუქტის რიტუალის ნაწილად ქცევით, გარდა რწმენით-კულტურული ყოფისა, საკუთარი გარდაცვლილის ღმერთთან მიახლოებასაც უზრუნველყოფდნენ, ხელი შეუწყო ყურანის აღნიშნულმა სწავლებამაც.

გვხვდება საფლავები, რომელზეც ამოჭრილია წიგნის ფორმა.

წიგნის ერთ მხარეს დაბადების თარიღია მეორე მხარეს ცხოვრების, ანუ ცხოვრების წიგნი: „დაბადების ადგილას მაგალითად იწერება „აისი“ და გარდაცვალების ადგილას „დაისი“, ან მსგავსი სიტყვები. კალმისა და წიგნის სიმბოლო გარდაცვლილის წიგნიერების ნიშანია. ეს იმის მიუხედავად, რომ ქვაზე არანაირი სახელი ან გვარი არ იყო ამოტვიფრული (მთხრობელები საიდ მულიანი და ჰელენ იოსელიანი. აგვისტო, 2023).

ფერეიდანელთა საფლავებზე ვხვდებით დახატულ ფსკვნილს ანუ ტასჭიბს. მას ქვაზე ახატავდნენ მაშინ, თუ მიცვალებული მოწრმუნე იყო.

შედარებისთვის, „ფსკვნილი“ თოკის ან მტკიცე ძაფისგან მოქსოვილი კრიალოსანია, რომელზეც კვანძების (ფსკვნილები) საშუალებით მლოცველი ლოცვის (უპირატესად იესოს ლოცვის: „უფალო იესო ქრისტე, მეო ღმრთისაო, შემიწყალე მე ცოდვილი“) რაოდენობას განსაზღვრავს... (რ. მეტრეველი, 2011: 439).

იშვიათად, მაგრამ გამორჩეულ ქართველთა საფლავებზე გვხვდება მტკვარ-არაქსის კულტურაში, სამხრეთ კავკასიაში, აღმოსავლეთ ანატოლიასა და ჩრდილო-დასავლეთ ირანში ფართოდ გავრცელებულ ლომის ქანდაკებას (დ. ლორთქიფანიძე 2011: 67) .

სეიფულა იოსელიანის საფლავზეც იდგა ქვის ლომის ასეთი ქანდაკება.

ქვის ლომები, რომლებსაც დღეს ფერეიდანში ალა გვხვდება, წარსულში მნიშვნელოვანი და მაღალი რანგის ადამიანებისთვის იყენებდნენ (მთხრობელი ჰელენ იოსელიანი).

დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით, მატური არის „სასაფლაოზე მცირე გალავანი ერთის ნათესავის მიცვალებულისთვის“, ე. ი. საგვარეულო სასაფლაო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ისიც აღნიშნულია, რომ „ფეხზე მდგომი საფლავის ძეგლების“ კრებით სახელად ქცეული მატური არის უმნიშვნელოვანესი მემორიალური ძეგლი, რომელშიც გამოხატულია როგორც ქვითხურობის მაღალი დონე, ასევე ქრისტიანული სიმბოლიკის კვლევისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი მასალები (რ. მეტრეველი, 2011: 253).

მომავლის კვლევა სჭირდება ჩვენი ვარაუდის დადასტურებას, რომ ფერეიდანელ ქართველებს შეეძლოთ და ირანში ამ ტიპის მემორიალური ძეგლებით გადმოეცათ ქრისტიანული რელიგიის ელემენტები, თუმცა დაბეჯითებით შეიძლება ამტკიცო ფერეიდანის მკვიდრი ქართველების დახელოვნება ქვის დამუშავების ხელოვნებაში.

რაც შეეხება მსგავსი ძეგლების ნაკლებმასიურ ხასიათს, განმაპირობებელი უთუოდ უნდა ყოფილიყო ეკონომიკური შესაძლებლობაც.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია ახალადცხოვნულის საფლავზე გადაფარებულმა ხალიჩამაც; როგორც ჩვენი რესპოდენტები გვიყვებიან, როცა დამარხავენ, სანამ ქვას მოამზადებენ, სამარხი შიშველი რომ არ იყოს, ერთგვარი პატივგების ნიშნად აფარებენ ხალიჩას. ხალიჩა გაშლილია დაკრძალვის მეორე დღესაც. ამ ხალიჩაზე ოჯახის წევრები სხდებიან და გლოვობენ (მთხრობელები საიდმულიანი და ჰელენ იოსელიანი, აგვისტო 2023).

შედარებისთვის მოგვყავს თანამედროვე ტიპის ქართული საფლავები, სადაც საფლავთან დგას მაგიდა და გრძელი სკამი, „ჩამოსაჯდომად. დასასვენებლად და სათრობად კი არა, ცხოვნულის ხსოვნას, რომ იტყვი ფეხზე წამოდგე და ისე თქვა“ (მთხრობელი ჯ. შავიანიძე. ოკრიბა, ორპირი, 2003).

დასკვნა: რომ ფერეიდანში დღეს უკვე მხოლოდ ქართველთა სამაროვნები აღარაა. სხვა ეროვნების ხალხიც ცხოვრობს. ამდენად, იქაურ საფლავთა მოწყობის საკითხის კვლევა საინტერესო იქნება კულტურათა შერევის თვალსაზრისით.

ჩვენეული მასალები რა თქმა უნდა მწირია, საჭიროა მომავალი კვლევები და დასკვნებიც შეიძლება გადაიხედოს, თუმცა შევძელით და სამეცნიერო და დაინტერესებულ საზოგადოებას მივაწოდეთ ფერეიდანში იძულებით გადასახლებულ ქართველთაგან გადარჩენი ქართულ ეთნიკური ბუნება-მახასიათებლები; შევძელით გვეთქვა, რომ ფერეიდნელ ქართველებშიც სამაროვნების მოწყობის ტრადიცია ერთგვარი საშუალებაა შეისწავლო საუკუნეების წინ სამშობლოსგან მოწყვეტილი ადამიანების მიერ გადარჩენის, საკუთარ ეთნიკური მახასიათებლების შენარჩუნების საშუალება-მეთოდები.

შევძელით კიდევ ერთხელ დაგვედასტურებინა, რომ ეპიტაფია გამოცხადდეს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ლორთქიფანიძე, 2011: - დ. ლორთქიფანიძე, არქეოლოგიური საგანძური, თბ., 2011
2. მეტრეველი, 2011: - ქართველთა მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბ., 2011
3. სონდულშვილი, 2005: - ავთ. სონდულშვილი, „ირანში ქართველთა ნაკვალევზე“, თბ., 2005
4. ფუთურიძე, 1969: - ვ. ფუთურიძე, „ისკანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ“, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, გამომც. „მეცნიერება“, თბ., 1969

5. ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი, 2008: - ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი. შედგენილია ილ. აბულაძის, აკ. შანიძის, ივ. იმნაიშვილისა და სხვა ავტორთა ლექსიკონური წყაროების მიხედვით / [შემდგ. გრიგოლ რუხაძე; რედ. გვანცა კოპლატაძე; დაიბეჭდა სრ. საქ. კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II ლოცვა-კურთხევით]. - თბ. : საქ. საპატრიარქოს გამ-ბა, 2008 (გამ-ბა „სამშობლოს“ სტ.).
6. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრისა და ეთნოგრაფიული საველე ექსპედიციის 1994-2023 წლის მასალები
7. რესპოდენტები: ფერეიდნელი ქართველები - საიდ მულიანი, ჰელენ იოსელიანი
8. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=8&t=54828>
9. <https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98>
10. <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=12565>
11. <https://ucnauri.com/193457/ყვავილების-სიმბოლიკა/>

Modification of Traditional Housing on the Example of Meskhuri Oda ტრადიციული საცხოვრებლის მოდიფიკაცია მესხური ოდის მაგალითზე

Lavrenti Janiashvili

Doctor of historical sciences, Chief scientific
researcher at Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

e-mail: lavrenti.janiashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2053-8911>

Abstract: The traditional dwelling of Samtskhe-Javakheti, the darbazi house with a "swallow dome roof", was prevalent in eastern Georgia and adjacent regions. These dwellings, typically concentrated in densely populated settlements, constituted a complex comprising both residential and agricultural structures under a unified roof. Regional variations of the darbazi house have emerged due to ecological, geographical, and socio-economic differences across Georgia. The scholarly discourse delineates three primary local variants: Kartlian, Tsalka/Trialetian, and Meskhetian (in Samtskhe-Javakheti).

In southern Georgia (Samtskhe-Javakheti), as well as in Trialeti and other locales, the segmentation of darbazi houses by adding new sections marks the initial phase in transitioning from the swallow dome-type to modern housing. This transition necessitated structural alterations, particularly by replacing the hearth – which held paramount and sacral significance in traditional housing – with stoves and fireplaces. These structural modifications also influenced the interior of the room. In some cases, complex outbuildings appeared (fireplace-bakery-stove). Due to the construction of a special chimney, the zenith window (erdo) lost its smoke ventilation role. The threat of enemy invasion and the defensive purpose of dugouts are a thing of the past. Dramatic changes, which, among other things, manifested themselves in the dissolution of the traditional social unit, the family community, led to a disruption of the social function of darbazi-type buildings.

The transition to above-ground housing witnessed significant shifts, including the introduction of stone walls, windows for interior illumination, and the gradual replacement of domes and zenith windows with chimney roofs. This evolution led to the separation of agricultural structures from residential areas, with walls assuming a supportive role for the roof.

Despite these transformations, dugout dwellings persisted in Samtske-Javakheti, even during the Soviet era, caused by certain factors such as ecology, climate, and agricultural conditions. Similar buildings are still preserved in Javakheti, although they are mainly utilized for economic and tourism (museum, exotic) purposes today; these structures present a fusion of old and new lifestyles. For example, electricity is used for lighting, the rooms have modern attributes: internet, plasma TV, refrigerator, etc.

Key words: Samtskhe-Javakheti; Dugouts; Hearth; Fireplace Modification; Modern Household appliances.

ლავრენტი ჯანიაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის

სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის

ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: lavrenti.janiashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2053-8911>

აბსტრაქტი: მესხური ტრადიციული საცხოვრებელი, ერდოიან-გვირგვინიან დარბაზული ნაგებობაა, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული აღმოსავლეთ საქართველოსა და მის მეზობელ რეგიონებში. ამ ტიპის საცხოვრებლები ძირითადად ძლიერად შეჯგუფებულ დასახლებებში გვხვდება და ერთ ჭერქვეშ მოთავსებულ ადამიანთა საცხოვრისს და სამეურნეო ნაგებობების კომპლექსს წარმოადგენს. საქართველოში ეკოგეოგრაფიული გარემოსა და სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების განსხვავებულობის გამო ჩამოყალიბდა ლოკალური ვარიანტები. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილია ერთი საერთო ძირიდან აღმოცენებული სამი მოდიფიცირებული სახეობა: ქართლური, წალკური//თრიალეთური, და მესხური (სამცხე-ჯავახეთში).

სამხრეთ საქართველოში (სამცხე-ჯავახეთში), ისევე როგორც თრიალეთსა და სხვაგან, ერდოიან-გვირგვინიანიდან თანამედროვე საცხოვრებელზე გადასვლის პირველ საფეხურად მისი სეგმენტაციაა (ახალი განყოფილებების დამატება) უნდა მივიჩნიოთ.. ახალ ოთახებში საცხოვრებლის ცენტრალური და საკრალური ფუნქციის ფუნქციის მქონე კერიის ადგილი ფურენემ და ბუხარმა დაიჭირა, რამაც მშენებლობაში კონსტრუქციული ცვლილებების აუცილებლობა გამოიწვია და გავლენა მოახდინა ოთახის ინტერიერზე. ცალკეულ შემთხვევებში გაჩნდა კომპლექსური ტიპის (ბუხარი-თონე-ფურნე) საყოფაცხოვრებო ნაგებობა. საგანგებო საკვამურის მოწყობამ, ერდოს კვამლის გამტარის ფუნქცია დაუკარგა. წარსულს ჩაბარდა მტრის შემოსევების საფრთხე და მიწური ნაგებობების თავდაცვითი დანიშნულებაც. კარდინალურმა ცვლილებებმა, რაც, სხვათა შორის, ტრადიციული სოციალური ერთეულის, საოჯახო თემის, დაშლაში გამოიხატა, ერდოიან-გვირგვინიან ნაგებობებს სოციალური ფუნქცია დაუკარგა. დაიწყეს მიწისზედა სახლების მშენებლობა. რომელთაც თავდაპირველად შენარჩუნებული ჰქონდათ მიწური გადახურვა გვირგვინისა და ერდოს გარეშე. გაჩნდა ქვითკირის კედლები და ფანჯრები ინტერიერის გასანათებლად. თანდათანობით გვირგვინი და ერდო საკვამურიანი სახურავით შეიცვალა, სახურავის მზიდის ფუნქცია კედლებმა იკისრეს, ადამიანთა საცხოვრებელს გამოეყო სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები.

ზემოხსენებულის მიუხედავად, სამცხე-ჯავახეთში მიწური საცხოვრებელი ნაგებობები საბჭოთა პერიოდში იყო შემორჩენილი, რასაც გარკვეული ფაქტორები (ეკოლოგია, კლიმატი, სამეურნეო პირობები და ა.შ) განაპირობებდა. ჯავახეთში ამგვარი შენობები ჯერ კიდევ გვხვდება, თუმცა ძირითადად, სამეურნეო და ტურისტული (სამუზეუმო/ეგზოტიკური) დანიშნულებით იყენებენ. ამგვარ საცხოვრისში შეხამებულია ძველი და თანამედროვე ყოფის კომპონენტები. მაგ., გასანათებლად იყენებენ ელექტრობას, ოთახებში გვხვდება დღევანდლობისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტები: ინტერნეტი, პლასმური ტელევიზორი, მაცივარი და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: სამცხე-ჯავახეთი; მიწურბანიანი საცხოვრისი; კერა; ბუხარი; მოდიფიკაცია; თანამედროვე საყოფაცხოვრებო ტექნიკა.

შესავალი: საცხოვრისის განახლებისა და საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებისაკენ სწრაფვა ადამიანის ბუნებრივი მოთხოვნილებაა, ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ, თანამედროვე პირობებში, მრავალფეროვანი სამშენებლო მასალის, საინჟინრო-არქიტექტურული ცოდნის, კვალიფიციური მუშახელის და სხვა რესურსების ხელმისაწვდომობა განაპირობებს ტრადიციული საბინადრო გარემოს სწრაფი ტემპებით ტრანსფორმაციას. თუმცა, უნდა ითქვას რომ, გარკვეულ ტიპოლოგიურ ერთგვაროვნებას რეგიონები მაინც ინარჩუნებენ, რადგან მშენებელი იძულებულია ანგარიში გაუწიოს საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებულ და ბუნებრივ პირობებზე მორგებულ ტრადიციულ სამშენებლო კულტურას. როგორც გ. ჩიტაია აღნიშნავდა: „ამა თუ იმ ხალხში გამომუშავებული და ხმარებაში მიღებული საცხოვრებელი ბინის ესა თუ ის სახე როდია შემთხვევითი გარემოების შედეგი ან აღმშენებლობის კაპრიზული გემოვნების ნაყოფი. საცხოვრებელი ბინის ტიპები, როგორც მატერიალური კულტურის სხვა ობიექტებიც, ემორჩილებიან თავიანთი განვითარების გზაზე იმავე საემანსიპაციო პროცესს, რომელსაც ადამიანი თავისი ბრძოლის გზაზე ქმნის, ბუნების ექსტენსიური და ინტენსიური ბატონობის წინააღმდეგ“ (ჩიტაია, 2001: 137).

მე-20 საუკუნეში, საბჭოთა წყობილების დროს განხორციელებული რადიკალური სოციალურ-პოლიტიკური და სამეურნეო-ეკონომიკური ცვლილებები აისახა სოფლის მოსახლეობის საცხოვრებელ ნაგებობებზე. ერთი მხრივ მიმდინარეობდა ტრადიციულ ნაგებობათა მოდიფიკაცია-რეინოვაცია, ხოლო მეორე მხრივ, თვისობრივად სრულიად ახალი კონსტრუქციული მოდელების დამკვიდრება. ამგვარი ვითარება მეტად თვალსაჩინოა სამხრეთ საქართველოში, კერძოდ სამცხე-ჯავახეთში, სადაც ტრადიციული ერდოიან-გვირგვინიანი ნაგებობები ყოფაში 70-80-იან წლებამდე დარჩა. ამ საცხოვრებელთა დიდ ნაწილს, მართალია, ფუნქცია შეეცვალა და სამეურნეო დანიშნულებით გამოიყენებოდა, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევაში მოდერნიზებული ფორმით აგრძელებდა ძველი დანიშნულებით არსებობას. საბჭოთა პერიოდში ამ მიმართებით კვლევა ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა, რასაც ვერ ვიტყვით გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან შექმნილ ვითარებაზე, როდესაც ობიექტური მიზეზების გამო სავლეთ-ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვება ძალიან გაჭირდა. იმავდროულად ბინათმშენებლობაში

სრულიად ახალი ტენდენციები დამკვიდრდა, კარდინალურად შეცვლილ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარემოში მოიხსანა კერძო მშენებლობაზე მანამდე არსებული გარკვეული შეზღუდვები, გაიზარდა სამშენებლო მასალებზე და საყოფაცხოვრებო ტექნიკაზე წვდომა, შესაძლებელი გახდა თანამედროვე არქიტექტურისა და დიზაინის მიღწევების გამოყენება. ცხადია სამეცნიერო თალსაზრისით მეტად საინტერესოა, რა ფუმეციური და არქიტექტურული ტრანსფორმირება განიცადა ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობებმა სამხრეთ საქართველოში, სამცხე-ჯავახეთში. წინამდებარე სტატია წარმოადგენს მცდელობას მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეუქმნას ამ საკითხის შესახებ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: სამხრეთ კავკასიაში დასახლების ფორმებისა და ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობების შესწავლის და ტიპოლოგიის სისტემური კვლევის პრობლემა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 20-იან წლებში დასვა ქართული ეთნოლოგიის ფუძემდებელმა გ. ჩიტაიამ (ჩიტაია, 1926; ჩიტაია, 1947; ჩიტაია, 1953). ამ საქმეში განსაკუთრებული როლი ითამაშა 1935 წელს ი. ჯავახიშვილის გეგმით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში განხორციელებულმა ეთნოგრაფიულმა ესპედიციებმა, რომლებშიც ოცზე მეტი მკვლევარი მონაწილეობდა. მასშტაბური საველე მუშაობის შედეგად დაფიქსირებულ კომპლესურ მასალაში გარკვეული წილი უჭირავს აღმშენებლობას (საცხოვრებელი, სამეურნეო და თავდაცვითი ნაგებობები). ამ დროს მოპოვებული მასალა, რომელიც შეეხება ქართულ ტრადიციულ ნაგებობებს, მათ სპეციფიკას და ნაირგვარობას, გამოქვეყნდა 1976 წელს (ჯავახიშვილი, 1976). მოგვიანებით ტრადიციული ნაგებობების შესწავლას არაერთი საყურადღებო ნაშრომი მიემდგნა. ალ. რობაქიძემ, ჩამოაყალიბა საცხოვრებელ ნაგებობათა კლასიფიკაციის პრინციპები (Робакидзе, 1975; რობაქიძე, 1986). ქართული ტრადიციული არქიტექტურის შესახებ მეტად საყურადღებო მონოგრაფია გამოაქვეყნა ლ. სუმბაძემ (Сумбадзе, 1984). ამიერკავკასიის დარბაზული ნაგებობები საფუძვლიანად შეისწავლა თ. ჩიქოვანმა. ნაშრომში „ამიერკავკასიის ხალხურ ნაგებობათა ისტორიიდან“ (ჩიქოვანი, 1967), სადაც განხილულია ქართული დარბაზი, სომხური ტრადიციული საცხოვრებელი „გლხატუნი“ და აზერბაიჯანული „ყარადამი“, შედარებულია მათი კონსტრუქციული ელემენტები და ფუნქციონალური მხარეები. თ. ჩიქოვანმა გაანალიზა ქართული ერდოიან-გვირგვინიანი სახლის ევოლუციის თავისებურებები, რითაც პასუხი გაეცა იმ მეცნიერთა დებულებებს, რომლებიც ამ ტიპის ნაგებობათა ქართულ გარემოში წარმოშობაგანვითარების იგნორირებას ცდილობდნენ. მესხეთის ტრადიციული საცხოვრებლების შესწავლას ხსენებულმა ავტორის კიდევ რამდენიმე გამოკვლევა ეხება (ჩიქოვანი, 1979; ჩიქოვანი, 1982; ჩიქოვანი 1960; ჩიქოვანი, 1962).

მეთოდები: წინამდებარე სტატია დაფუძნებულია კომპლექსურ, ისტორიულ და ეთნოლოგიურ მეთოდოლოგიაზე. გამოყენებულია საველე-ეთნოგრაფიული მასალის შეკრების ტრადიციული, კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი (სოციალური და მატერიალური ყოფის ინტენსიური აღწერა-შესწავლა კომპლექსში, სტრუქტურის, ტექნიკისა და ფუნქციის მიხედვით). საველე ეთნოგრაფიული მასალა მოპოვებულია 1991-2023 წლებში. ყოფისა და კულტურის ელემენტები შესწავლილია, როგორც ვერტიკალურ (ისტორიულ) ისე ჰორიზონტალურ ჭრილში. ისტორიული პროცესების ანალიზი დაფუძნებულია შედარებით ისტორიულ მეთოდზე.

მსჯელობა: მკვლევრები ერდოიან-გვირგვინიან ნაგებობების წარმოშობის ოთხ ძირითად კერას გამოყოფენ და მიიჩნევენ, რომ სამხრეთ კავკასიის გარდა, განსხვავებული ვარიაციებით სცხოვრებლის ეს ტიპი ფართოდ იყო გავრცელებული არა მარტო მთელს აზიაში, არამედ ეგეოსის სამყაროში, ძველ რომში, დღევანდელი ბულგარეთისა და რუმინეთის ტერიტორიაზე და ა.შ (Сумбадзе, 1984: 3, 304-). სამხრეთ კავკასიაში დარბაზული სტრუქტურის საფეხუროვანი ხის გვირგვინიან-გუმბათიანი ნაგებობები სათავეს იღებს მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში, ჩ. წ.აღ-მდე მე-3 ათასწლეულის დასაწყისში (Сумбадзе, 1984: 311). დღევანდელი საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიაზე აღწერილია ტიპოლოგიური თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად მსგავსი ქართული დარბაზი, სომხური გლხატუნი და აზერბაიჯანული ყარადამი (; Лисициан, 1925; ჩიქოვანი, 1967 და ა.შ.).

გ. ჩიტაია წერდა, რომ ტრადიციული საცხოვრებლების შესწავლაში, ეკოგეოგრაფიულ გარემოსთან („ქვეყნის ბუნებრივი არე (milieu), რომელიც ადამიანის მიერ ბუნების წინააღმდეგ ბრძოლის ასპარეზია“) ერთად, ყურადღება უნდა მიექცეს საკვლევი ერთობის კულტურულ მდგომარეობას (ჩიტაია, 1926: 137), ან, როგორც უწოდებენ, სამეურნეო კულტურულ ტიპს (სკტ). ქართული ეთნოგრაფიული სკოლა სკტ-ს საკმაოდ ფართო ცნებად მიიჩნევდა და საქართველოს

განიხილავდა ერთიანი სკტ-ად, რომელიც მოიცავდა ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებულ ვარიაციებს. ამგვარი ლოკალური ნიშნებით საქართველოში სამ რეგიონს: აღ. საქართველოს ბარს, დასავლეთ საქართველოს დაბლობს და საქართველოს მთიანეთს გამოყოფენ (რობაქიძე 1986: 7).

საცხოვრებელი გარემოს ცვლილებებს ძირითად იმპულსს აძლევდა ადამიანის მარადიული მისწრაფება საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებისა და კომფორტის ელემენტების შემოტანისაკენ. ბუნებრივია, ამ პროცესის ინტენსივობას მეტწილად სოციალურ-პოლიტიკური, ეკონომიკური და ეთნოკულტურული ფაქტორები განსაზღვრავდა. ამ მხრივ ხელსაყრელი პირობები სამხრეთ საქართველოში მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან შეიქმნა, როდესაც სამცხე-ჯავახეთი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა და სხვა ქართულ ადმინისტრაციულ დანაყოფებთან გაერთიანდა. მუდმივი ომიანობის საფრთხის მოხსნამ, ეთნოდემოგრაფიული და სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების კარდინალურმა ცვლილებებმა შექმნა საცხოვრებლის მშენებლობაში ახალი ტენდენციების გაჩენისათვის ხელსაყრელი ვითარება.

სამცხე-ჯავახეთის სოფლების უმეტესობა ოდნავ შეფერდებულ ადგილებზე, მდინარეთა ხეობებშია გაშენებული. ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელი ისტორიულად ჩამოყალიბებული დასახლების ფორმა შეესაბამისება ადგილობრივ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოს, რელიეფს და ტრადიციულ კულტურულ-სამეურნეო ყოფას. მესხეთის პირობებში სოფელი, ძირითადად მონოგენურ, შეკრულ ერთეულს წარმოადგენდა, სადაც ნათესაური გაერთიანებები, უბნები, ერთმანეთის ახლოს განლაგებულ და ვიწრო შუკვებით გამოყოფილი კვარტლების წყებას ქმნიდა. უბნურ-კვარტლური დასახლება ძირითადად ჰორიზონტალურად იყო განფენილი, თუმცა ზოგჯერ ტერასული სახეც ჰქონდა, ისე რომ ერთი სახლის ბანი მეორის ეზო იყო (ჩიქოვანი, 1967: 51). სიმბიოზური, მიწათმოქმედება-მესაქონლეობით წარმოდგენილი მეურნეობისათვის დამახასიათებელი იყო კომპლექსური საცხოვრებელი და სამეურნეო, დარბაზული ტიპის ნაგებობები. დასახლებული პუნქტები ერთმანეთთან საიდუმლო ხვრელებით დაკავშირებული შენობებისაგან შედგებოდა, ეზოების უქონლობისა და ნაგებობების მაქსიმალური სიმჭიდროვის გამო ასეთი დასახლება მომხდურისათვის თითქმის შეუძენველი იყო. სოფელს მტრის თვალისაგან იფარავდა ისიც, რომ სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები მოშორებით მდებარეობდა. მთხრობელთა გადმოცემით მიწურ-ბანიანი და სანახევროდ მიწაში ჩაფლული სოფლები ნაკლებად ზარალდებოდა მტრის თავდასხმის შემთხვევაში. საამისო მაგალითად ადგილობრივი მაცხოვრებლები სოფ. ჭაჭარაქის მაგალითს იშველიებენ. ამ სოფლის მოსახლეობას მე-20 საუკუნის დასწყისში მიწურბანიანი სახლები ე.წ. „კრიშიანი“ სახლებით შეუცვლიათ და 1918 წელს მესხეთში განვითარებული დრამატული მოვლენების დროს ყველაზე მეტადაც დაზარალებულან, თურქებს მათი სახლები მთლიანად გადაუწვავთ.

მატერიალური კულტურის სფეროში ცვლილებებს, პირველ რიგში, განაპირობებს ნასესხობის გზით ახალი ელემენტების შემოტანა, რაც, ინტერკულტურული კონტაქტების სიხშირეს უკავშირდებოდა და ამრიგად კორელაციაშია მასობრივ მიგრაციებთან. ამ მხრივ აღასანიშნავია 1830-იან წლებში ოსმალეთში გასახლებული მუსლიმების (ძირითადად წარმომავლობით ქართველების) ჩანაცვლება არზრუმის ვილაიეთიდან შემოყვანილი სომხებით და 1944 წელს მესხეთიდან დეპორტირებული მუსლიმი მოსახლეობის ადგილას საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან (მეტწილად ზემო იმერეთიდან) ჩამოყვანილი კოლმეურნეების ჩასახლება. უნდა ითქვას, რომ სომხების ჩამოსახლებას მესხური ნაგებობების გარეგნულ სახეზე გავლენა არ მოუხდენია, თუმცა სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენით ერთი საუკუნის მანძილზე ტრადიციული საცხოვრებლის ინტერიერმა და დგამ-ავეჯმა ყველა ეთნოკონფესიურ ჯგუფში განიცადა მნიშვნელოვანი ცვლილებები. 1944 წელს განხორციელებული დეპორტაცია დაემთხვა სრულიად ახალ ტენდენციას. მიმდინარეობდა მიწური, გვირგვინიან-ერდოიანი ნაგებობების მასობრივი ჩანაცვლება მიწისზედა, კაპიტალური ნაგებობებით, რომლებიც საცხოვრებლის კარდინალურად განსხვავებულ ტიპს მიეკუთვნებიან. ამ პროცესზე, რა თქმა უნდა, გარკვეული გავლენა ახლადდამკვიდრებულთა სამშენებლო ტრადიციებმაც ითამაშა.

როგორც ითქვა, გვირგვინიან-ერდოიანი დარბაზული ტიპის ნაგებობები ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს მომიჯნავე ქვეყნებშიც და, მათ შორის, სომხურ დასახლებებშიც. ამიტომ მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში სამცხე-ჯავახეთში ჩამოსახლებულ სომხებს დაცარიელებულ სოფლებში ნაცნობი საცხოვრებელი გარემო დახვდათ. მესხური საცხოვრებლის მსგავსად მათი ტრადიციული ნაგებობებიც ერთ ჭერქვეშ მოთავსებულ ადამიანთა საცხოვრის და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსს წარმოადგენდა. ქართული და სომხური გვირგვინიანი-ერდოიანი

ნაგებობების განხილვა გარკვეულ წარმოდგენას შეგვიქმნის ამ ტიპის შენობების ფორმათა ვარიაციების და თავისებურებების შესახებ ამიტომ ამ საკითხს შედარებით ვრცლად განვიხილავ.

ს. ლისიციანის თანახმად რუსულ კულტურასთან საკმაოდ ინტენსიური შეხების მიუხედავად სომხური შენობა –ნაგებობები საოცარი არქიტექტურული და კონსტრუქციული ერთფეროვნებით ხასიათდებოდა (Лисициан, 1927: 109). ისტორიული სომხეთის ტერიტორიაზე ნაგებობების ფორმის, სამშენებლო მასალის, სახურავის მოწყობილობისა და კერიის ადგილსამყოფელის მიხედვით ორი ტიპის ტრადიციულ ნაგებობას ე.წ. „გლსატუნს“ გამოყოფენ. ლისიციანისეული ტიპოლოგიით პირველი ტიპის საცხოვრებელი გავრცელებული იყო სომხეთის ტყით მდიდარ რაიონებში ლორე, ტავუში, მთიანი ყარაბაღი, ზანგეზური, ვანის ტბის სამხრეთი და აღმოსავლეთი სანაპირო, მუშის დაბლობი, ხოლო მეორე ტიპი – ტყით შედარებით ღარიბ რაიონებში, როგორცაა - სომხეთი, ტურენბერანი, ახმინკი, შირაქი, არაგაწონი, ჯავახეთი (Лисициан, 1925: 103-104) (ს. ლისიციანი ლორეს სომხეთის ისტორიულ პროვინციად მიიჩნევს, რაც, რბილად რომ ვთქვათ, საკამათო საკითხია; ქართული ტოპონიმი ჯავახეთი კი სომეხ ავტორებთან გვხვდება ფორმით – „ჯავახკი“ – ლ.ჯ.). ამ ტიპის საცხოვრებლის მთავარ დამახასიათებელ ნიშნად ითვლება სამეურნეო ფუნქციის მქონე ნაგებობათა საცხოვრებლის გარეთ განლაგება და კერა//ტენდირის არქონა. ლისიციანის აღწერით ყარაღამი შედგებოდა სრახისა და ერთი კვადრატული ერდოიან-გვირგვინიანი ოთახისაგან. ოთახის შუაგულში მოთავსებული იყო ჩაღრმავებული ადგილი ცეცხლისათვის, რომელსაც ქვისაგან ნათალი სკამები ჰქონდა შემოწყობილი. ტენდირის არქონას ს. ლისიციანი იმით ხსნიდა, რომ ეს რეგიონი მდიდარია ტყეებით (ტენდირში საწვავად ძირითადად წივა –გამხმარი ნაკელი გამოიყენება) (Лисициан, 1925: 104). სხვა ავტორების ცნობით ამ საცხოვრებელ ნაგებობაში ერთ ჭერქვეშ შეიძლება სამეურნეო ნაგებობებიც იყოს: ღია დერეფანი (სრახ, ერესებეც, აივან), საცხოზი (ჰაცატუნ), საკუჭნაო (მარან), ბოსელი (გომ) და ზოგჯერ ქალაქური ტიპის სასტუმრო ოთახი (სენიაკ ოთახ) (Марутян, 1989: 72).

მთავარ საცხოვრებელ განყოფილებაში კედლის კუთხეებთან აღმართულია ხის სვეტები, რომლებიც ქვის საფუძველს ეყრდნობიან. სვეტებზე კედლების პარალელურად გადებულია ორი ძელი, მათზე ცენტრის სიახლოვეს პერპენდიკულარულად მაგრდება შედარებით მცირე ზომის ორი პარალელური ძელი, ასე შეიკვრება კვადრატი, რომელიც გვირგვინის პირველ საფეხურს წარმოადგენს. ამ კვადრატს ეყრდნობა უფრო მცირე ზომის კვადრატი. ასე თანდათან დაპატარავებული კვადრატების საშუალებით იქმნება გვირგვინი, რომელიც სინათლისა და კვამლის გამტარი ერდიკით მთავრდება. ამ ტიპის ნაგებობებში საცხოვრებელი ოთახი, როგორც წესი, ერთდროულად წარმოადგენდა სასადილოს, საძინებელს, სამზარეულოსა და ნაწილობრივ საკუჭნაოს (Марутян, 1989: 72).

მეორე ტიპის ტრადიციული სომხური საცხოვრებელი უფრო წააგავს საქართველოში გავრცელებულ საცხოვრებელ ნაგებობებს. მათ ახასიათებდათ თითქმის ყველა სამეურნეო განყოფილების ერთ ჭერქვეშ განთავსება: მთავარი სამეურნეო-საცხოვრებელი განყოფილების (ტუნ, ტან ტუნ) გარდა, შენობაში შედის – საკუჭნაო (კოხ, კილარ), ბოსელი (გომ, თავლა), ბოსელთან არსებული ოთახი (გომი ოდა), დახურული დერეფანი (ბაკ, შვაკ) და ზოგჯერ ქალაქური ტიპის სასტუმრო ოთახი, ამ ტიპის ნაგებობებისათვის დამახასიათებელი იყო უფრო რთული გვირგვინისებური გადახურვა, რომელიც ხშირად მრავალკუთხა 8, 16 და 32 კუთხიანი ელემენტისაგანაც შედგებოდა. ასეთი გადახურვის მქონე სახლები, „ჰაზარშენ ტუნები“ სომხეთში ძალიან პოპულარული იყო. მათში ცალკე იყო გამოყოფილი ტენდერტუნი – ოთახი ტენდერისათვის, რასაც ამ ტიპის ნაგებობებისათვის ძირითად ნიშნად მიიჩნევენ. უფრო არქაულად შეიძლება ჩაითვალოს ნაგებობის შუაგულში მოთავსებული ტენდერიანი ვარიანტი, რომელმაც მოგვიანებით ცალკე ადგილი დაიკავა და თალით გამოეყო საცხოვრებელ განყოფილებას. „გომი ოთახ“ და „გომი თავლა“ რომელთაც სხვადასხვა დანიშნულება აქვთ - ერთადაა მოქცეული. ამ განყოფილების უმეტესი ნაწილი თავლას ანუ გომს ეჭირა, იგი წარმოადგენდა ბოსელს, რომელსაც ფასადის მხრიდან ნაკელის გადასაყრელად სანათურს უტოვებდნენ (Марутян, 1989: 74). „გომი ოთახ“ (დანიშნულებით მესხურ თავარებიან ოდა-საჯალაბოს (ახვრის ოდას) და თრიალეთურ-ლაზურის რიგის მიწურბანიან ოდას შეესაბამებოდა. თ. ჩიქოვანის თანახმად სომხეთის სინამდვილეში „გომი ოთახი“ გასული XIX ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მომიჯნავე კოგოვიტის პროვინციებიდან გადმოსახლებულთა შორის იყო გავრცელებული, ხოლო ლორეზამბაკის ადგილობრივ მოსახლეობას ამგვარი სათავსო საერთოდ არ გააჩნდა. ტრადიციულ სომხურ ნაგებობებში ზოგჯერ გვირგვინი ეყრდნობოდა არა მარტო ხის ბოძებს, არამედ კედლებსაც, უფრო მეტიც ხშირად ტუფის ქვისაგან ნაგები სახლის გვირგვინი პირდაპირ

კედლებზე იყო დადებული (ასეთი სახლები სეისმურად მეტად საშიშია – ლ.ჯ.). კერია//ტონირი ხშირად მარტო ტორანტუნში იყო, სხვა ოთახებში ცეცხლს არ ანთებდნენ. გამონაკლისს წარმოადგენდა ოჯახის უფროსის საცხოვრებლად განკუთვნილი ოთახი, რომელიც შედარებით მდიდრულად იყო მოწყობილი და „ბუხარიკი“, პატარა ოთხკუთხა ფორმის ბუხარი ჰქონდა. ოჯახის ძირითადი ნაწილი ტორანტუნში ცხოვრობდა.

1990-იან წლებში სოფ. ნაოხრეში (ცხოვრობენ სომეხი კათოლიკეები – ლ.ჯ.) ვნახე შედარებით კარგად შემონახული მიწური შენობა, რომელშიც მარტოხელა სომეხი მამაკაცი ცხოვრობდა. ეს სახლი, ან როგორც მას ადგილობრივი სომეხები უწოდებენ „გოლიატუნი“ (მიწის სახლი – ლ.ჯ.), წარმოადგენას გვიქმნის როგორი იყო ამ რეგიონის მარტივი ტიპის ტრადიციული ნაგებობა. იგი აგებულია ქვისა და ალიზისაგან, გადახურვა მიწურბანიანია, შედგება კარაპანის, დერეფნისა და სამი განყოფილებისაგან. საცხოვრებელის შესასვლელში მოთავსებულია ღია აივანი – „კარაპანი“, რომელიც სამუშაო და საყოფაცხოვრებო იარაღების საწყობად გამოიყენება. ზაფხულობით ოჯახი სწორედ აქ ატარებდა დროს. კარაპანიდან ხის მძიმე, უბრალო კარით შევდივართ ბნელსა და ვიწრო დერეფანში, რომელიც ნაგებობის ცალკეულ განყოფილებებს ერთმანეთთან აკავშირებს. შვოგის მარცხნივ იმყოფება „ტანდერტუნი“ (თონის სახლი), დაახლოებით 20 კვ. მეტრის ფართობის სოხანაიანი ოთახი. ეს ოთახი ორი განყოფილებისაგან შედგება – ერთი შედარებით მაღლა (40-50 სმ-ით) განლაგებული. ამ განყოფილებაში ორი განსხვავებული ზომის თონეა (ტუნდირი=თუნდირი) ჩადგმული. ტუნდირი თიხის უძირო ცილინდრული ფორმის ჭურჭელს (ქართული თონის მსგავსი). ტედერტუნის დაბალ განყოფილებაში დგას ხის გრძელი ტახტი. წინათ მასზე ოჯახის ახალგაზრდა წევრები იძინებდნენ. ტენდერტუნს საკუთარი გვირგვინი აქვს, რომელიც ხის ბოძებზეა დაყრდნობილი და ხუთი საფეხურისაგან შედგება. ამ სათავსოში ინახებოდა მარცვლეულისათვის განკუთვნილი ხის დიდი ჭურჭელი „ამბარ-ი“. დერეფნის ბოლოში საკმაოდ მოზრდილი ბნელი საქონლის სამყოფელი (ბოსელი) იყო. მას სინათლე ზემოთ მოთავსებული პატარა ერდოდან მიეწოდებოდა. დერეფნის მარჯვნივ, გომის მოსაზღვრედ, მოთავსებულია საცხოვრებელი ოთახი.ესაა ყველაზე კეთილმოწყობილი განყოფილება, რომელიც ოჯახის უფროსის სამყოფელად ითვლებოდა. აქვე იყო გრძელი ხის ტახტი ოჯახის უფროსის ცოლისა და შვილიშვილებისათვის, კედლის კარადა ხის კარებით ჭურჭლისა და თეთრეულისათვის. სინათლე და ჰაერი ოდაში გვირგვინის ბოლოში დატანებული ერდოდან შემოდის. გვირგვინი ოთხკუთხაა, ხუთსაფეხურიანი ერდო მცირე ზომის, 30-40 სმ-იან, ჭრილს წარმოადგენს, რომელსაც წვიმიან ამინდში პატარა ფიცარს აფარებდნენ, რათა საცხოვრებელში წყალი არ ჩამოსვლოდათ. უნდა აღინიშნოს, რომ, ცალკეული უმნიშვნელო ელემენტების გამოკლებით, აქ აღწერილი გოლიატუნი მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოლოგიური განყოფილების 2023 წლის ეთნოლოგიურ ექსპედიციაში მონაწილეობისას ჯავახეთის სოფლებში (სარო, აფნია, გოგაშენი და ჭობარეთი) ნანახი მესხური ოდებისაგან და გასული საუკუნის 30-იან წლებში ჯერ კიდევ ფართოდ გავრცელებული ჯავახური საცხოვრებლის ანალოგიურია. აი როგორი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილი თენოშვილის დარბაზი: „სამხრეთის კედელს აღმ. კუნჭულთან შესასვლელი აქვს კარი. სათონეში თონე მოუშლიათ და გაუკეთებიათ ფურნე. დარბაზში შესავალ დერეფანში, ახორში და სხვა (სათავსოში) არის შესავალი კარები. **ახორი** ასეთივე **ქვადორღებითა** და ხე-ტყის მასალითაა ნაშენები, როგორც დარბაზი... **ახორში** უბიათ საქონელი და ცალ გვერდზე **ოდათ** იყენებენ ზამთარში თავიანთ საცხოვრებლად, რადგან ზამთრის სიცივეში საქონელთან ახლოს თბილათ იქნებიან.“ (ჯავახიშვილი, 1976: 255-256)

თ. ჩიქოვანმა დაადგინა სომხური გლხატუნისა და ქართული ერდოიან-გვირგვინიანი საცხოვრებლის განმასხვავებელი რიგი ელემენტები. გლხატუნი წარმოადგენდა დახშულ (ქართულთან შედარებით) ნაგებობას; ქართულისაგან განსხვავებით ყოველთვის ოთხკედლიანი იყო სახლის ფასადის მხარეს მოთავსებული კარაპანი (სომხ. სრახ); ყარადამის წინ აგებულ მეტწილად, წინიდან ღია და უკედლო ჩარდახს, როგორც წესი, ერთ კედელში ღუმელი ჰქონდა დატანებული; მაღალმთიან სომხეთში ამ მხარეში გავრცელებული ერდოიან-გვირგვინიან კომპლექსში ყველა ოთახის კარი სრახში გამოდიოდა; ტუნის გადახურვა მთიან სომხეთში ძირითადად საკედლე სვეტებს ეყრდნობოდა და წახნაგოვან გვირგვინს წარმოადგენდა, ყარაბაღში კი ოთხკუთხოვანი წყობა ჰქონდა და ოთხ დედაბოძზე იყო დაყრდნობილი; სომხური კერა (თუნირი), თიხის პატარა, ქვევრისებური მოყვანილობის ჭურჭელი, ცენტრიდან ოდნავ განზე იყო გაჩეული და მიწაში ჩაფლული, რაც მას წვიმისაგან იცავდა (ქართული ჩვეულებრივ ცენტრში იყო მოთავსებული – ლ.ჯ.); სომხური ჰაცატუნი

ერთდროულად საკუჭნაო, პურის საცხობი და ზოგჯერ სასადილოც იყო, რომელსაც უმეტესად ქვისაგან ნაგები გუმბათოვანი გადახურვა ჰქონდა ბოლოში დატანებული ერდოთი; საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ერდოიან-გვირგვინიანი ოთახის ფართობი სრულიად არ იყო დამოკიდებული დედაბოძების ან საერთოდ ბოძების რაოდენობაზე, მაშინ როდესაც სომხურში რაც მეტი იყო ბოძების რიცხვი მით უფრო იზრდებოდა ფართობი (ჩიქოვანი, 1967: 89). ამდენად, ცხადია, ცალკეული განსხვავებების მიუხედავად ყველა ზემოაღწერილი ნაგებობა კონსტრუქცილი თალსაზრისით ერთ ტიპს მიეკუთვნება, ხოლო ეს განსახვავებები სხვადასხვა ფაქტორების გავლენით ლოკალურ ეკოსამეურნეო და ეთნოკულტურულ გარემოში ადაპტირების შედეგს წარმოადგენს. რაც შეეხება, სამცხე-ჯავახეთში 1830-იან წლებში ჩამოსახლებული სომხებს, რომლებიც ოსმალეთში გადასახლებული მუსლიმების მიწურ სახლებს დაეპატრონენ, ისინი მათთვის ჩვეულ პირობებში აღმოჩნდნენ და პირველ ხანებში ამ შენობების მნიშვნელოვანი ტრანსფორმირების საჭიროება არც ჰქონიათ.

მე-19 საუკუნეში რუსეთის იმპერიაში გატარებულმა საგლეხო რეფორმამ, სამხრეთ კავკასიაში სასოფლო ყოფის მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციას მისცა ბიძგი.. თანდათანობით იშლებოდა საოჯახო თემი, გლეხების ნაწილიმა ეკონომიკურად დაწინაურება შეძლო. ამასთანავე წარსულს ჩაბარდა მტრის შემოსევების საფრთხე და მოიშალა მიწური ნაგებობების თავდაცვითი დანიშნულება. ახალ ვითარებას ნაკლებად შეესაბამებოდა დარბაზული სახლი, რომელმაც მართალია არქიტექტურული თვალსაზრისით მაღალმხატვრულ სრულყოფილებას მიაღწია, მაგრამ კომფორტისა და კეთილმოწყობის თვალსაზრისით საკმაოდ ჩამორჩენილი იყო და განვითარების შეზღუდული პერსპექტივა გააჩნდა. მაგ.. შეიძლებოდა კერიის და ერდოს შეცვლა ბუხრით და ფასადის კედელზე სარკმლის გაჭრით, მაგრამ თანამედროვე საყოფაცხოვრებო მოთხოვნებისათვის მისი მორგება მაინც ვერ ხერხდებოდა. ამ ტიპის სახლები ნახევრად მიწაში იყვნენ ჩაფლული, კედლებს საგანგებო იზოლაცია არ ჰქონდა და როგორც წესი ნესტიანი იყო; თხელი მიწატკეპნილი სახურავი კი არცთუ ეფექტურია უხვი ნალექის პირობებში; მიწური იატაკი ზამთარში ცივი იყო და სისუფთავის დაცვა საკმაოდ ძნელდებოდა; ზაფხულობით, რომ არ ამტკერებელიყო იძულებული იყვნენ იატაკი მოერწყათ და სხვ. ძველი საცხოვრებლის სტრუქტურის მოშლა და ახალი ტიპის სახლების მშენებლობაზე გადასვლა ამასთანავე უკავშირდებოდა დიდი ოჯახის (საოჯახო თემის) კრიზისს და საზოგადოების ფორმაციულ ტრანსფორმაციას (Сумбадзе, 1984: 334). განვითარების პროცესში სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები ინტერიერის ცვლილებას განაპირობებდა და ყოველ პერიოდს საცხოვრებელში შეჰქონდა გარკვეული კორექტივები. ინტერიერში აუცილებლად არსებობდა სამეურნეო და საოჯახო საქმიანობის ფუნქციონალური ზონები: სამეურნეო, ძილის, საჭმლის დამზადების და კვების, დასვენების, საქმიანობის, ბავშვების ადგილსამყოფელი, ღვთისმსახურების ადგილი და ა.შ (დავითაშვილი, 1986: 84-85).

მესხურ ოდაში საერთო სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებით გამოწვეული ცვლილებების პირველ საფეხურად მიჩნეულია სეგმენტაცია (დამატებითი განყოფილებების მიშენება). შემდეგ დაიწყო მიწისზედა (ბანიანი) სახლების მშენებლობა. რომელთაც შენარჩუნებული ჰქონდათ მიწური გადახურვა გვირგვინისა და ერდოს გარეშე. გაჩნდა ქვითკირის კედლები, სარკმელი ინტერიერის გასანათებლად; გვირგვინი და ერდო საკვამურიანი სახურავით შეიცვალა; სახურავის მზიდის ფუნქცია კედლებმა იკისრეს, ადამიანთა საცხოვრებელს გამოეყო სამეურნეო დანიშნულების შენობები; ახალ ოთახებში გათბობის საშუალებად იყენებდნენ ბუხარს, რომელიც კერიას (შუა კერას//შუაცეცხლს) ანაცვლებდა. გასული საუკუნის 30-იან წლებში მესხურ დარბაზებში მცხოვრებთ ჯერ კიდევ ახსოვდათ, დაახლოებით 60-70 წლის წინათ, როგორ ჩაანაცვლა კერია ბუხარმა (ჯავახიშვილი, 1976: 249-250).. ზოგიერთ საცხოვრებელში თავდაპირველად კერაც დაუტოვებიათ და ახლადგაკეთებული ბუხარი და შუაკერა თანაარსებობდა (ჯავახიშვილი, 1976: 249-250). მოგვიანებით დაიწყო საჭმლის მოსამზადებლად თონის ან ფურნის გაკეთება. ამრიგად, საცხოვრებლის ცენტრალური და საკრალური ფუნქციის მქონე კერიის ადგილი ფურნემ და ბუხარმა დაიჭირა. ზოგ ოდაში კომპლექსური ბუხარი-ფურნე-თონეც მოაწყვეს, რომელთაგან კვამლი საგანგებო საკვამურით გადიოდა. შესაბამისად ერდომ კვამლის გამტარის ფუნქცია დაკარგა. ამიერიდან იგი მესხურ დარბაზში მხოლოდ სინათლის წყაროს წარმოადგენდა, რის გამოც შესაძლებელი გახდა მისი ჩამკეტი მოძრავი სარკმლების უძრავი მინით ჩანაცვლება. უფრო გვიან ზოგ ოდაებში ერდოს ეს ფუნქცია სარკმელმა იკისრა.

ზემოთ აღვნიშნე, რომ 1944 წელს სამცხე-ჯავახეთიდან მუსლიმთა დეპორტაციის შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლებამ საქართველოს სხვა რაიონებიდან (ძირითადად იმერეთიდან და ბორჯომის ხეობიდან) ჩამოსახლა ხალხი. ჩამოსახლებულები ძირითადად ადგილობრივ მუსლიმთა ნასახლარებზე დამკვიდრდნენ. საცხოვრებელი, რომელიც მათ დახვდათ, შეესაბამებოდა ადგილობრივ ბუნებრივ-სამეურნეო გარემოსა და ყოფილი მოსახლეობის მოთხოვნილებებს, მაგრამ რადიკალურად განსხვავდებოდა ახალმოსულთა ყოფილ ადგილებში არსებული ვითარებისაგან. ამის გამო, ჩამოსახლებულთა ერთ ნაწილს, ძირითადად ბორჯომის ხეობიდან მოსულებს, თავიანთი საცხოვრებელი ხის ნაგებობები თან ჩამოუტანიათ. მართალია ეს ყველამ ვერ შეძლო, მაგრამ დეპორტირებულთა შენობები საცხოვრებლად მათაც დაიწუნეს და „მესხური ოდების“ ნაცვლად ახალი სახლები ააგეს. დასავლეთ საქართველოდან შემოტანილმა სამშენებლო კულტურამ გავლენა იქონია ადგილობრივთა შეხედულებებზე და დააჩქარა ტრადიციული ნაგებობების ჩანაცვლების პროცესი. რუსეთიდან ტრანსპორტირებულმა იაფმა ხე-ტყემ და ხელმისაწვდომმა მასალამ (ქვა, ცემენტი, აგური, ბლოკი კრამიტი, შიფერი და ა.შ.) ხალხურ ბინათმშენებლობაში ახალი პერსპექტივა გააჩინა. თანდათანობით მიწურ სახლებში ცხოვრება მეტად არაპრესტიჟული გახდა და ვისაც მატერიალური შესაძლებლობა ჰქონდა თანამედროვე სახლებს აგებდა. სოფელ საროს მკვიდრი ხანდაზმული ქალი ამბობს: „მე მეხატებოდა, რო იმ წლებში ასეთი სახლი გვქონდა და ამ ჩემ შვილებს, რომ მოჰყავდათ კურსელები, ზუგდიდიდან იყვნენ, ბევრი კიდეც სხვა მხრებიდან იყვნენ, ისინი გიჟდებოდნენ, მე კიდე მრცხვენოდა და ჩემ შვილებ ვეჩხუბებოდი: რა იყო რო არ მოიყვანო ამ სახლებში. რო შემოვიდოდი შვილო, მუთაქას ვეძახით, ასულან გოგო-ბიჭები მოსწავლეები და მოკალათებულან, უხარიათ, სურათებს იღებენ. მე კიდე მრცხვენოდა, რო ასეთ სახლებში რატო უნდა ვიყო მეთქი. მაგრამ ახლა ჩემი ოდა (ამას ქვია მესხური ოდა და მესხური დარბაზი – მთხრ.) წადგა წინ...“

მოსახლეობის ნაწილს, ვისაც ახალი სახლების აგება არ შეეძლო, ცვლილებები შეჰქონდა ინტერიერსა და დგამ-ავეჯში. ძველებურ ოდებში უწინ ტახტებიც არ ჰქონიათ მიწურ იატაკზე „ჭილობს“ იგებდნენ და ისე ჯდებოდნენ ან წევბოდნენ. დღესასწაულის დროს კი „ფიჩვებსა“ და ფარდაგებს აგებდნენ. სტუმრებს სკამის ნაცვლად „ხეების წანაჭრ როგოებზე“ სვამდნენ (ჯავახიშვილი, 1976: 250). მოგვიანებით მესხეთში ფართოდ გავრცელდა ხის ფიცრული ტახტები (საქვი/სექვი). რომელზეც ღამით იძინებდნენ; საქვის ბოლოში მოწყობილი ჰქონდათ ლოგინის შესანახი კარადები „მუსანდარები.“ მესხურ ოდებში საქვები დღემდეა შემორჩენილი. საქვი/სექვი გურიასა და იმერეთში მცხოვრები რეპატრირებული მუსლიმი მესხების თანამედროვე სახლებში დღემდე აუცილებელი ატრიბუტია და ახლაც შეგიძლიათ შეიგრძნოთ მკვლევრის მიერ გასული საუკუნის 30-იან წლებში ხატოვნად აღწერილი ყოფა: „ძალიან კარგ შთაბეჭდილებას იღებს იქ შემსვლელი სტუმარი, მეტადრე როდესაც ბუხარში ცეცხლი ანთია და ჯაჭვზე ჩამოკიდებულ ქვაბში საჭმელი ჩუხჩუხობს. იმ დროს სტუმარი საქვის თავში ბალიშზე მიყრდნობილი ცალმხრით გადასცქერის ბუხარს, მეორე მხრით საქვზე მჯდომარე დარბაისელ სახლის უფროსს, თეთრწვერას, რომელიც დიდი სიამოვნებით და დიდი ცნობისმოყვარეობით ესაუბრება უცხო კუთხიდან მოსულ უცხო სტუმარს, რათა გაიგოს მისი ვინაობა და მოგზაურობის მიზანი“ (ჯავახიშვილი, 1976: 257).

მესხური ოდის ტრანსფორმაციის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ასპანიძეების დარბაზი (სოფ. სარო). როდესაც ოჯახიდან ერთი ძმა გამოეყო, ძველი ოდა გატიხრეს და ძმებმა ერთ სახლში გააგრძელეს ცხოვრება. მოგვიანებით ორივე ძმამ ახალი სახლი ააშენა ოდა კი ერთ-ერთის საკუთრებაში დარჩა. საყოფაცხოვრებო პირობების ცვლილების კვალობაზე იცვლებოდა საცხოვრებელის შიდა სივრცე და მოწყობილობა. ჯერ ბუხარი ჩანაცვლა თუნუქის ღუმელმა; შემდეგ როდესაც თხევადი გაზი შემოვიდა ოდაში გაზქურაც გაჩნდა; მართალია ძველებური საქვი და მუსანდარა შეინარჩუნეს, მაგრამ ავეჯი და დგამ-ჭურჭელი ძირითადად თანამედროვეთი შეცვალეს. ასე რომ, ოდაში რბილი სავარძელი, საწოლები და სკამებიც შეიძლება ნახოთ. ასპანიძეების დარბაზში არის პლაზმური ტელევიზორი, მაცივარი და თანამედროვე ყოფისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ნივთი (იხ სურათი). ცვლილებები განიცადა სახლის გარეგანმა იერსახემაც. წვიმის დროს მიწური სახურავიდან წყალი ჟონავდა, ამიტომ ბანი შიფრით გადაუხურეს, ხოლო სახლის ფასადი ფიცრით შეჭედეს. საინტერესოა, რომ ოდის პატრონებს ძალიან უყვართ იქ ყოფნა, მართალია ეზოში ახალი სახლიც დგას, მაგრამ მოხუცი ცოლ-ქმარი დიდ დროს მაინც ოდაში ატარებს.

სოფელ ჭობარეთში ჩვენი ეთნოგრაფიული ესპედიცია სტუმრობდა ალუდა ჯვარიძის მესხურ ოდას („მზიანეთი“), რომელშიც რესტორანია განთავსებული. მასპინძელს მოწყობილი აქვს ეთნოგრაფიული მუზეუმი; ეზოში ტერასაზე გაშენებულია მესხური ჯიშის ვაზი; სამზარეულოში ამზადებენ ტრადიციულ მესხურ კერძებს (ჩეჩილი ყველი, აპოხტის და ყველის ხინკალი, ტენილი ყველი და ა.შ); ფურნეში აცხობენ მესხურ ქაძებს და ქადა-ხაჭაპურებს; სტუმრებს საშუალებას აძლევენ თავად მიიღონ მონაწილეობა ტრადიციული მესხური კერძების მომზადებაში.

შედეგები: ერდოიან-გვირგვინიანი საცხოვრებელი მიეკუთვნება ნაგებობების ტიპს, რომლის სამხრეთ კავკასიური ვარიანტი ჩამოყალიბდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში და მისი ხანგრძლივი გენეზისის შედეგად ჩამოყალიბებული ლოკალური ვარიანტი, მესხური ოდის სახით, სამცხე-ჯავახეთში დღემდეა შემორჩენილი;

1. სამცხე-ჯავახეთში მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში ოსმალეთიდან ჩამოსახლებული სომხების საცხოვრებელი მესხური ოდის ანალოგიური იყო, ამ მიგრაციის შედეგად ადგილობრივ ოდებს მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განუცდია;

2. ტრადიციული ნაგებობების მოდიფიკაცია უკავშირდება მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის იმპერიაში გატარებულ სოციალურ-ეკონომიკურ რეფორმებს;

3. საბჭოთა და განსაკუთრებით პოსტსაბჭოთა პერიოდში მომხდარმა კატაკლიზმებმა ახალი სამშენებლო კულტურის დამკვიდრება გამოიწვია და მთლიანად გამოდევნა ყოფაში მესხურმა ოდის საცხოვრებლად გამოყენება.

დასკვნა: საუკუნენახევრის მანძილზე ერდოიან-გვირგვინიანი ნაგებობებმა გარკვეული მოდიფიკაცია განიცადეს, მაგრამ თანამედროვე საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებებს არ შეეხამება და იქ თითქმის აღარავინ ცხოვრობს. მართალია არქიტექტურული თვალსაზრისით ერდოიან-გვირგვინიანმა საცხოვრებელმა მაღალმხატვრულ სრულყოფილებას მიაღწია, მაგრამ დღევანდელ პირობებში კომფორტისა და კეთილმოწყობის თვალსაზრისით საკმაოდ ჩამორჩენილია და განვითარების შეზღუდული პერსპექტივა გააჩნია. სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში შედარებით კარგ მდგომარეობაშია რამდენიმე მესხური ოდა, რომელთაც სამუზეუმო ან ბიზნესდანიშნულება აქვთ. ძირითადად კი, ძველებურ შენობებს პირუტყვის და წვრილფეხის დასაბინავებლად ან ჭირნახულის შესანახად იყენებენ. ამრიგად, მესხური ოდების უმეტესობა ღვთისანაბარადაა მიტოვებული და თუ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფარგლებში სახელმწიფომ არ მიაქცია ყურადღება, დანგრევისთვისაა განწირული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დავითაშვილი, 1986: – დავითაშვილი გ., ქართული ხალხური საცხოვრებლის ინტერიერი, საქართველოს ისტორიულ ეთნოგრაფიული ატლასი მასალები (საქართველოს მთური საცხოვრებელი ნაგებობები), თბ. 1986.
2. რობაქიძე, 1986: – რობაქიძე ა., ქართველი ხალხის ტრადიციულ საცხოვრებელ ნაგებობათა კლასიფიკაციის პრინციპი (საქართველოს მთური საცხოვრებელი ნაგებობანი), საქართველოს ისტორიულ ეთნოგრაფიული ატლასი მასალები, თბ., 1986.
3. ჩიტაია, 1953: – ჩიტაია, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VI, თბილისი, 1953.
4. ჩიტაია, 1926: – ჩიტაია, „გლეხის სახლი ქვაბლიანში“, მიმომხილველი / საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო. ტფილისი, №1, 1926.
5. ჩიტაია, 1947: – ჩიტაია, ანალები, I, ისტორიის ინსტიტუტი. თბილისი, 1947.
6. ჩიქოვანი, 1960: – ჩიქოვანი თ., ქართული ხალხური საცხოვრებელი (წალკური სახლი), თბ., 1960
ჩიქოვანი, 1962: – ჩიქოვანი თ., „მესხურ-ჯავახური დარბაზული სახლი“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივი განყოფილების მოამბე, თბ., 1962.
7. ჩიქოვანი, 1967: – ჩიქოვანი თ., ა/კ ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან, თბ., 1967.
8. ჩიქოვანი, 1979: – ჩიქოვანი თ., „მესხეთი“, თბ., 1979.
9. ჩიქოვანი, 1982: – ჩიქოვანი თ., „ჯავახეთი“, თბ., 1982.
10. ჯავახიშვილი, 1976: – ჯავახიშვილი ივ., „აღმშენებლობა და ავეჯი, მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის“, აკად. ი. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით 5 ტომად, I, რედ. ვ. ჯაფარიძე, გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბ. 1976.
11. Лисициан, 1927: – Лисициан С., Из материалов по изучению жилищъ Армении. //Известия КИАИ. Ереван, 1927, т. 4.
12. Лисициан, 1927: – Лисициан С., К изучению Арменского крестьянского жилища (Карабахский карадам). //Известия КИАИ. Ереван, 1925, т. 3.
13. Марутян, 1989: Марутян А.Т., Интерьер армянского народного жилища (вторая половина XIX-начало XX в.) // Армянская этнография и фольклор, Ереван, № 17, 1989.
14. Робакидзе, 1975: – Робакидзе А.И., Традиционные формы поселений в Аджарии, ОЭА, Тб., 1982;
Робакидзе А.И., Предисловие «Кавказский этнографический сборник», т. 5, Тб., 1975.
15. Сумбадзе, 1984 – Сумбадзе Л. Э., Архитектура грузинской народного жилища: «дарбази», Тб., 1984.

The Ruderal Flora, Structure and Bioecological Features of the City of Batumi
ქალაქ ბათუმის რუდერალური ფლორა, სტრუქტურა და ბიოეკოლოგიური
თავისებურებანი

Irakli Mikeladze

PhD in Biology, Institute of Phytopathology and Biodiversity
Shota Rustaveli State University of Batumi
e-mail: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge

Tel: +995 595 70 20 06

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

Lamzira Zoidze

Master in Biology,
Biology teacher at Public School №8 in Batumi
e-mail: lamzozoidze@gmail.com

Tel: +995 595 70 20 06

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9941-9269>

Abstract: The anthropogenic transformation of vegetation began from time immemorial and continues today. An example of anthropogenic transformation is urbanization, and its accompanying spatial changes and events, - urban flora and ruderal plants, an integral part of urban flora.

Urban processes are taking place in Georgia, among them in Batumi. The paper presents research materials conducted in ruderal areas. A total of 271 species of plants have been recorded in the study area, which belong to 59 families and 178 genera.

The families distinguished by the abundance of species are: *Compositae*, *Leguminosae*, *Poaceae*, *Lamiaceae*, *Brassicaceae*, *Amaranthaceae*, *Polygonaceae* and *Rosaceae* which include 153 species, which is 47% of the described species, and the remaining 51 families include 118 species.

The following genera lead with three or more species: *Amaranthus*, *Artemisia*, *Cyperus*, *Vicia*, *Erigeron*, *Euphorbi*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*, *Medicago*, *Persicaria*, *Poa*, *Polygonum*, *Rubus*, *Ranunculus*, *Rumex*, *Solanum*, *Trifolium*, *Senecio*, *Sisymbrium*, *Stellaria*, *Veronica* and *Xanthium*.

According to the simple classification of life forms, annuals are represented by 131 species, and perennials - grasses, trees, shrubs and lianas are represented by 140 species.

In the study area, the plants of the ruderal ecological group are in first place with 141 species, which is 52% of the described species.

As for the origin of the described species, out of 271 species, 88 species are local and 183 species are of foreign origin.

Alien species are distributed as follows: East Asian 52 species, Mediterranean 43 species, European 39 species, North American 28, South American 13 species, Australian 1 and 7 species are cosmopolitan, the place of origin of which is not finally specified. They are spread almost all over the world.

Key words: Flora; Species; Invasion; Ruderal plant; Batumi

ირაკლი მიქელაძე
ბიოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge
ტელ: +995 595 70 20 06
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

ლამზირა ზოიძე
ბიოლოგიის მაგისტრი,
ბათუმის №8 საჯარო სკოლის ბიოლოგიის მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: lamzoidze@gmail.com
ტელ: +995 595 70 20 06
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9941-9269>

აბსტრაქტი: მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია უხსოვარი დროიდან დაიწყო და დღესაც გრძელდება. ანთროპოგენური ტრანსფორმაციის მაგალითია ურბანიზაცია, მისი თანმხლები სივრცობრივი ცვლილებები და მოვლენები, - ურბანული ფლორა და ურბანული ფლორის განუყოფელი ნაწილი რუდერალური მცენარეები.

საქართველოში ურბანული პროცესები განსაკუთრებით ინტენსიურად მიმდინარეობს ქალაქ ბათუმში. ნაშრომში წარმოდგენილია რუდერალურ ადგილებში ჩატარებული კვლევის მასალები. საკვლევ არეალში სულ დაფიქსირებულია 271 სახეობის მცენარე, რომლებიც ერთიანდება 59 ოჯახსა და 178 გვარში.

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია: *Compositae*, *Leguminosae*, *Poaceae*, *Lamiaceae*, *Brassicaceae*, *Amaranthaceae*, *Polygonaceae* და *Rosaceae* რომლებზეც მოდის 153 სახეობა, რაც აღწერილ სახეობათა 47 %-ია. ხოლო დანარჩენ 51 ოჯახში გაერთიანებულია 118 სახეობა.

სამი და მეტი სახეობით ლიდერობს შემდეგი გვარები: *Amaranthus*, *Artemisia*, *Cyperus*, *Vicia*, *Erigeron*, *Euphorbia*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*, *Medicago*, *Persicaria*, *Poa*, *Polygonum*, *Rubus*, *Ranunculus*, *Rumex*, *Solanum*, *Trifolium*, *Senecio*, *Sisymbrium*, *Stellaria*, *Veronica* და *Xanthium*.

სასიცოცხლო ფორმათა მარტივი კლასიფიკაციის მიხედვით ერთწლოვანები წარმოდგენილია 131 სახეობით, ხოლო მრავალწლოვანი ბალახები, ხეები, ბუჩქები და ლიანები წარმოდგენილია 140 სახეობით.

საკვლევ არეალში პირველ ადგილზეა რუდერალური ეკოლოგიური ჯგუფის მცენარეები 141 სახეობით, რაც აღწერილ სახეობათა 52 %-ია.

რაც შეეხება აღწერილ სახეობათა წარმოშობას, 271 სახეობიდან 88 სახეობა ადგილობრივი, ხოლო 183 სახეობა უცხო წარმოშობისა.

უცხო წარმოშობის სახეობები რაოდენობების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: აღმოსავლეთ აზიურია 52 სახეობა, ხმელთაშუაზღვისპირეთის 43 სახეობა, ევროპული 39 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკის 28, სამხრეთ ამერიკულია 13 სახეობა, ავსტრალიის 1 და 7 სახეობა კოსმოპოლიტია, რომელთა წარმოშობის ადგილი საბოლოოდ არ არის დაზუსტებული. ისინი გავრცელებული არიან თითქმის მთელს მსოფლიოში.

საკვანძო სიტყვები: ფლორა; სახეობა; ინვაზია; რუდერალური მცენარე; ბათუმი.

შესავალი. ნეოლითური რევოლუცია, რომელიც ძვ. წ. X–IV ათასწლეულებით თარიღდება კაცობრიობა - მონადირეობიდან, მეთევზეობიდან და ველურ მცენარეთა ნაყოფების შეგროვებიდან მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადავიდა მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია გამოიწვია (Ebeling, 1976: 21). დღეისათვის მრავალი ქვეყნის ბუნებრივი მცენარეულობა ნაწილობრივ ან მთლიანად შეცვლილია ანთროპოგენური მოღვაწეობის შედეგად.

მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია განსაკუთრებით შესამჩნევია ურბანულ ტერიტორიებზე. ურბანიზაციის პროცესები კი დღეისათვის გიგანტურ მასშტაბებსა და ტემპებს იძენს. XIX ს-ის შუა წლებში თუ მსოფლიო მოსახლეობის 3% ცხოვრობდა ქალაქებში, XX ს-ის შუა პერიოდში 34%-ს მიაღწია. 2018 წლის მონაცემების მიხედვით კი მსოფლიოს ქალაქებში მცხოვრებთა რაოდენობა 55% ზე მეტია და არის ვარაუდი, რომ 2050 წლისათვის 68%-ს მიაღწევს.

ბოლო მონაცემებით ყველაზე მაღალ ურბანიზებულ რეგიონებს მოიცავს ჩრდილოეთ ამერიკა. მისი მოსახლეობის 82% ზე მეტი ცხოვრობს ქალაქის ტერიტორიებზე. ლათინურ ამერიკაში ეს მაჩვენებელი 81%-ია, ევროპაში 74%, ოკეანეთში (ავსტრალია, ახალი ზელანდია, ახალი გვინეა და სხვა კუნძულები) დაახლოებით 68%. აზიაში ურბანიზაციის საშუალო დონე დაახლოებით 50%-ს შეადგენს. საპირისპირო მონაცემები გვაქვს აფრიკაში, სადაც მოსახლეობა ძირითადად სოფლად ცხოვრობს, მხოლოდ 43% ცხოვრობს ურბანულ არეებში. აფრიკასა და აზიაში ცხოვრობს მსოფლიოს სოფლის მოსახლეობის 90%. ინდოეთს გააჩნია ყველაზე მრავალრიცხოვანი სოფლის მოსახლეობა (893 მილიონი), მას მოყვება ჩინეთი 578 მილიონით (World Urbanization...2018). საქართველოში ურბანიზაციის დონე შეადგენს 53%-ს. სწრაფი ურბანული ზრდით ხასიათდება ქალაქი ბათუმი.

XX ს-ის შუა პერიოდში ბათუმის მოსახლეობა რეგისტრირებული მონაცემების მიხედვით 82 ათასზე მეტი იყო, XXI ს-ის დასაწყისში 120 ათასი შეადგინა, ხოლო 2018 წლის მონაცემებით 163 ათასზე მეტია (არაოფიციალური მონაცემების მიხედვით მოსახლეობის რაოდენობა კი უფრო მეტია). მოსახლეობის ზრდასთან ერთად იზრდება ქალაქის ტერიტორია. ტერიტორიების გაზრდა ხდება დაუსახლებელი ტერიტორიების ათვისებით, ურბანული დაგეგმარებითა და სხვადასხვა დასახლებული უბნების შემოერთებით.

XXI ს-ის დასაწყისიდან განსაკუთრებული ტემპით დაიწყო სხვადასხვა მშენებლობები, ახალი ტერიტორიების ათვისება, რასაც თან ახლდა პარკების, სკვერების, დასასვენებელი ობიექტების მშენებლობა. სასტუმროების, საცხოვრებელი კორპუსების, ნაპირსამაგრი სამუშაოების, ინფრასტრუქტურული პროექტების, მწვანე ობიექტების მშენებლობის პროცესში, მასალების ტრანსპორტირება ხდება, როგორც ქალაქის ერთი უბნიდან მეორეში, ასევე მასალების შემოტანა ხდება უცხოეთიდან. უცხოეთიდან შემოდის თითქმის ყველა დეკორატიული მცენარე, თესლი თუ სხვა სარგავი საშუალებები, რომელთაც ახლავს უცხო წარმოშობის, პოტენციურად ინვაზიური სახეობები. ყოველივე ამას ემატება მოყვარულებისა და მეწარმეების მიერ მცენარეთა უამრავი ფორმებისა და სახეობების შემოტანა დეკორატიული თუ სამრეწველო დანიშნულებით და შემდეგ გავრცელება ბუნებაში, დასახლებულ პუნქტებში, მიტოვებულ სამშენებლო ობიექტებზე, გზისა და არხების პირებზე და ა.შ. (Mikeladze, 2015: 10-14). ყოველივე აღნიშნული ხელს უწყობს უცხო მცენარეთა ნებით თუ უნებლიეთ გავრცელებას ქალაქის ტერიტორიაზე, სადაც ყალიბდება თავისებური სტრუქტურისა და ხასიათის ფლორა, რომელშიც მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს რუდერალური მცენარეები.

ბათუმის ტერიტორიაზე გავრცელებული მცენარეების შესახებ მჭირი მასალები მოგვეპოვება. ფლორის შესახებ ინფორმაციები გვხვდება XIX ის მეორე ნახევრიდან, რაც დაკავშირებულია კავკასიის, კოლხეთისა და ზოგადად საქართველოს ფლორისა და მცენარეულობის შესწავლასთან და პარკების და გამწვანებული ობიექტების ინვენტარიზაციის მასალებთან, სადაც ძირითადად დეკორატიულ და მერქიან მცენარეთა აღწერა ხდებოდა. შესაბამისად ქ. ბათუმის მცენარეული საფარის ფუნდამენტური კვლევების შესახებ ლიტერატურული მასალები არ მოგვეპოვება.

რუდერალურ მცენარეთა კვლევების შესახებ სპეციფიური ლიტერატურული მასალები არ მოგვეპოვება. მისი შესწავლა აჭარის ფლორისტულ რაიონში ხდებოდა ადგილობრივ და უცხო წარმოშობის მცენარეთა კვლევების ფარგლებში (გაბრიჩიძე, 1976: 5-43; დავითაძე, 2001: 199; დავითაძე, 2002: 215; Дмитриева, 1967:58-65, Дмитриева, 1990: 327; Дмитриева, 1990: 278;). მცირე გამოწვევის წარმოადგენს ბათუმის ნაგავსაყრელზე განხორციელებული აღწერები (Mikeladze..., 2020: 428-433).

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია ქ. ბათუმის ურბანული ტერიტორიების რუდერალური ფლორი სახეობრივი შემადგენლობის დადგენა, ბოტანიკურ - გეოგრაფიული ანალიზი და გავრცელების თავისებურებების შესწავლა.

მეთოდოლოგია: კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ქ. ბათუმის ურბანული ტერიტორიების რუდერალური ადგილები. ტრადიციული მარშრუტული ექსპედიციები და სავლე/ბოტანიკური კვლევები ტარდებოდა 2019-2023 წლებში შემდეგ ეკოტოპებზე: სამშენებლო ობიექტები და მიმდინარე

ტერიტორიები, დროებით გაჩერებული მშენებლობების სასაწყობო ტერიტორიები, გზისპირები, რუდერალიზებული გაზონები, ეზოები, სათამაშო და სავარჯიშო მოედნები, დანაგვიანებული ადგილები, მდინარის და არხის პირები (სურ.1, სურ.2).

სურათი 1. კვლევის ობიექტი - დროებით გაჩერებული სამშენებლო ტერიტორია

სურათი 2. კვლევის ობიექტი-სამშენებლო მოედნის მიმდინარე ტერიტორია

აღებული მასალების ლაბორატორიული დამუშავება და იდენტიფიკაცია მიმდინარეობდა ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში.

სახეობათა იდენტიფიკაციისა და წარმოშობის ადგილების დაზუსტებისათვის გამოიყენებოდა სხვადასხვა სარკვევები, მონაცემთა ბაზები და ლექსიკონები (დავითაძე, 2002: 215; მაყაშვილი, 1991: 244; Kikodze..., 2010: 36; POWO, 2020; WFO, 2020; Дмитриева, 1990: 327; Дмитриева, 1990: 278). მცენარეთა სასიცოცხლო ფორმათა სტრუქტურა წარმოდგენილია რაუნკიერის კლასიფიკაციის მიხედვით (Raunkiaer, 1934: 632).

დისკუსია/შედეგები: როგორც აღვნიშნეთ ქ. ბათუმის ფლორის შესახებ ინფორმაციები არ მოიპოვება. აღნიშნული კვლევა არის პირველი მცდელობა, რასაც პრაქტიკულ მნიშვნელობასთან ერთად ზოგად ბიოლოგიური მნიშვნელობაც გააჩნია. კვლევის მასალები საშუალებას გვაძლევს

დავაფიქსირეთ არა მხოლოდ აღწერილი სახეობების მიერ შექმნილი ცენოტიკური კავშირები, არამედ შევიმუშავეთ მომავალში უცხო წარმოშობის მცენარეთა გავრცელების მოდელი და ბრძოლის სტრატეგია.

ჩატარებული კვლევებისა და აღწერების შედეგად, ქალაქ ბათუმის ტერიტორიაზე დაფიქსირდა 271 სახეობის მცენარე: *Abutilon theophrasti* Medik., *Acacia dealbata* Link., *Acalypha australis* L., *Acer negundo* L., *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle., *Aira elegans* Willd., *Ajuga reptans* L., *Alnus glutinosa* subsp. *barbata* (C.A.Mey.) Yalt., *Alocasia macrorrhizos* (L.) G.Don., *Amaranthus albus* L., *A. caudatus* L., *A. cruentus* L., *A. deflexus* L., *A. lividus* L., *A. retroflexus* L., *Ambrosia artemisiifolia* L., *Ammi visnaga* L., *Amorpha fruticosa* L., *Anthemis cotula* L., *Arabis nova* Vill., *Arrhenatherum elatius* (L.) P.Beauv. ex J.Presl & C.Presl., *Arctium lappa* L., *Artemisia absinthium* L., *A. annua* L., *A. vulgaris* L., *Arthraxon hispidus* (Thunb.) Mak., *Atriplex tatarica* L., *Bidens cernua* L., *B. tripartita* L., *Bifora radians* Bieb., *Bothriochloa ischaemum* (L.) Keng, *Buddleja davidii* Franch., *Calla palustris* L., *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *C. soldanella* (L.) R. Br., *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik., *Cardamine hirsuta* L., *C. parviflora* L., *Catalpa speciosa* Warder., *Carpesium abrotanoides* L., *Carex divulsa* Stokes., *C. pendula* Huds., *Carum carvi* L., *Centaurea oxylepis* (Wimm. & Grab.) Hayek., *Centaureum tenuiflorum* (Hoffmanns. & Link) Fritsch., *Cerastium glomeratum* Thuill., *Chelidonium majus* L., *Chenopodium album* L., *C. urbicum* L., *Chondrilla juncea* L., *Cichorium intybus* L., *Cinnamomum glanduliferum* Meissn., *Cirsium arvense* (L.) Scop., *Cirsium vulgare* (Savi) Ten., *Commelina communis* L., *Coreopsis tinctoria* Nutt., *Crassocephalum crepidioides* (Benth.) S.Moore., *Crepis setosa* Haller f., *C. foetida* L., *Cuscuta australis* R.Br., *Cymbalaria muralis* P.Gaertn., B.Mey. & Scherb., *Cynoglossum creticum* Mill., *Cyperus badius* Poir., *Cyperus glomeratus* L., *Cyperus esculentus* L., *Datura stramonium* L., *Daucus carota* L., *Descurainia sophia* (L.) Webb ex Prantl., *Deutzia scabra* Thunb., *Digitaria violascens* Link., *Duchesnea indica* (Jacks.) Focke., *Chenopodium ambrosioides* L., *Eleusine indica* (L.) Gaertn., *Elsholtzia ciliata* (Thunb.) Hyl., *Epilobium palustre* L., *Equisetum arvense* L., *E. ramosissimum* Desf., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *E. bonariensis* L., *E. Canadensis* L., *Eriobotrya japonica* (Thunb.) Lindl., *Euphorbia falcata* L., *E. peplus* L., *E. ricta* L., *Ficus carica* L., *Filago arvensis* L., *F. gallica* L., *Fragaria vesca* L., *Frangula alnus* Mill., *Galinsoga ciliata* (Raf.), *G. parviflora* Cav., *Galega officinalis* L., *Galium humifusum* Bieb., *G. palustre* L., *G. tricornutum* Dandy., *Geranium dissectum* L., *G. robertianum* L., *G. sibiricum* L., *Glechoma hederacea* L., *Gleditschia triacanthos* L., *Hemerocallis fulva* (L.) L., *Hibiscus syriacus* L., *Hordeum vulgare* L., *Houttuynia cordata* Thunb., *Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser., *Hydrocotyle ramiflora* Maxim., *H. vulgaris* L., *Hyoscyamus niger* L., *Hypericum androsaemum* L., *H. tetrapterum* Fr., *Hypochaeris radiata* Falk., *Impatiens balsamina* L., *Iris pseudacorus* L., *Juglans ailanthifolia* Carrière., *Juglans cordiformis* Wangenth., *Juncus bufonius* L., *J. effuses* L., *J. tenuis* Willd., *Kummerowia striata* (Thunb.), *Kyllinga gracillima* Miq., *Lactuca serriola* L., *Lamium purpur* Dicm L., *Laphangium affine* (D.Don) Tzvelev/Gnaphalium affine D. Don), *Laphangium luteoalbum* (L.) Tzvelev./Gnaphalium luteoalbum L., *Lathyrus aphaca* L., *L. hirsutus* L., *Leontodon hispidus* subsp. *hastilis* (L.) Corb., *Lepidium campestre* (L.) R.Br., *L. coronopus* (L.) Al-Shehbaz./Coronopus squamatus (Forssk.) Asch.), *Lolium perenne* L., *L. rigidum* Gaudin., *Lonicera japonica* Thunb., *Lotus tenuis* Waldst. & Kit., *Ludwigia palustris* (L.) Elliott., *Luzula forsteri* (Sm.) DC., *Lycopus europaeicus* L., *Lysimachia japonica* Thunb., *Lythrum salicaria* L., *Malva neglecta* Wallr., *M. sylvestris* L., *Matricaria chamomilla* L., *Marrubium vulgare* L., *Medicago lupulina* L., *M. sativa* L., *M. orbicularis* (L.) Bartal., *Melilotus albus* Medik., *M. officinalis* (L.) Dsr., *Mentha aquatica* L., *M. pulegium* L., *Microstegium imberbe* (Ness) Zvel., *M. japonicum* (Miq.) Koidz., *Mirabilis jalapa* L., *Miscanthus sinensis* Andersson., *Morus alba* L., *Myosotis palustris* (L.) Nathh./Myosotis scorpioides L., *Oenothera bienis* L., *Oplismenus burmanni* (Retz.) P.Beauv., *Orobancha minor* Sm., *Oxalis corniculata* L., *O. violacea* L., *Papaver rhoeas* L./ *P. commutatum* Fisch., C.A.Mey. & Trautv., *Parentucellia latifolia* Caruel., *Parietaria judaica* L., *Paspalum distichum* L./Paspalum paspalodes (Michx.) Scribn.), *P. thunbergii* Kunth ex Steud., *Perila nankinensis* (Lour.) Decne/Plectranthus scutellarioides (L.) R.Br., *Persicaria hydropiper* (L.) Delarbre/Polygonum hydropiper L., *P. maculosa* Gray/Polygonum persicaria L.), *P. orientalis* (L.) Spach./Polygonum orientale L., *P. perfoliata* (L.)/Polygonum perfoliatum L., *Physalis ixocarpa* Brot. ex Hornem., *Phytolacca americana* L., *Plantago major* L., *P. lanceolata* L., *Platanus occidentalis* L., *Poa annua* L., *Poa compressa* L., *P. pratensis* L., *Polycarpon tetraphyllum* (L.), *Polygonum aviculare* L., *P. posumbu* Buch. -Ham. ex D. Don., *P. thunbergii* Siebold & Zucc., *Portulaca oleracea* L., *Prunella vulgaris* L., *Pteridium tauricum* V.I. Krecz., *Pueraria montana* var. *lobata* (Willd.) Sanjappa & Pradeep/Pueraria hirsuta (Thunb) C.K. Schneid., *Quercus myrsinifolia* Blume., *Ranunculus arvensis* L., *R. muricatus* L., *R. sceleratus* L., *Rapistrum rugosum* (L.) All., *Rhus javanica* L./Brucea javanica (L.) Merr., *Robinia pseudoacacia* L., *Rosa multiflora* Thunb., *Rubus anatolicus* Focke., *R. caesius* L., *R. proietus* A.Beek/Rhirtus auct., *R. serpens* Weihe ex Lej. & Courtois., *Rudbeckia hirta* L., *Rumex acetosella* L., *R. acetosella* subsp. *acetoselloides* (Balansa) Den Nijs/R. *acetoselloides* Balansa., *R. pulcher* L., *Salix babylonica* L., *S. caprea* L., *Sambucus ebulus* L., *S. nigra* L., *Saxifraga stolonifera* Curtis., *Scrophularia nodosa* L., *Senecio sylvaticus* L., *S. vernalis* Waldst. & Kit., *S. vulgaris* L., *Setaria faberi* R.A.W. Herm., *S. intermedia* Roem. et Schult., *Sherardia arvensis* L., *Sigesbeckia orientalis* L., *Sisymbrium altissimum* L., *S. loeselii* L., *S. officinale* (L.) Scop., *Sisyrinchium septentrio-nale* E.P.Bicknell., *Solanum carolinense* L., *S. decipiens* Opiz., *S. luteum* Mill., *S. nigrum* L./*Solanum americanum* Mill., *S. pseudocapsicum*

L., *Solidago canadensis* L., *Sonchus oleraceus* (L.) L., *S. asper* (L.) Hill., *Sorghum halepense* (L.) pers., *Spiraea japonica* L.f., *Sporobolus fertilis* (Steud.) Clayton., *Stachys annua* L., *S. recta* L., *Stellaria graminea* L., *S. holostea* L., *S. media* (L.) Vill., *Symphytotrichum graminifolium* (Spreng.) G.L. Nesom/*Conyzanthus graminifolius* (Spreng.) Tamamsch., *Tagetes minuta* L., *Taraxacum officinale* Wigg., *Torilis arvensis* (Huds.) Link., *T. japonica* (Houtt.) DC., *Tradescantia fluminensis* Vell., *Trifolium campestre* Schreb., *T. diffusum* Ehrh., *T. echinatum* Bieb., *T. fragiferum* L., *T. micranthum* Viv., *Trigonella procumbens* (Besser) Rchb., *Tussilago farfara* L., *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L., *Urtica dioica* L., *Verbascum blattaria* L., *Verbascum gnaphalodes* M.Bieb., *Verbena brasiliensis* Vell., *Verbena officinalis* L., *Veronica persica* Poir., *V. anagallis-aquatica* L., *V. beccabunga* L., *V. chamaedrys* L., *Vicia lathyroides* L., *V. narbonensis* L., *V. sativa* subsp. *cordata* (Hoppe) Asch. & Graebn., *V. sativa* subsp. *nigra* (L.) Ehrh./*V. angustifolia* L., *V. tetrasperma* (L.) Schreb., *V. villosa* subsp. *varia* (Host) Corb./*V. dasycarpa* Ten., *Viola prionantha* Bunge., *V. reichenbachiana* Jord. ex Boreau., *Vulpia bromoides* (L.) Gray., *Xanthium orientale* subsp. *californicum* (Greene) Greuter., *X. spinosum* L., *X. strumarium* L.

აღწერილი სახეობები ერთიანდება 59 ოჯახსა და 178 გვარში (ცხრილი 1).

ცხრილი 1

სახეობათა რაოდენობა ოჯახების მიხედვით

#	ოჯახი	სახ. რაოდ	#	ოჯახი	სახ. რაოდ
1	<i>Compositae</i>	48	31	<i>Iridaceae</i>	2
2	<i>Leguminosae</i>	27	32	<i>Juglandaceae</i>	2
3	<i>Poaceae</i>	23	33	<i>Moraceae</i>	2
4	<i>Lamiaceae</i>	14	34	<i>Orobanchaceae</i>	2
5	<i>Brassicaceae</i>	11	35	<i>Papaveraceae</i>	2
6	<i>Amaranthaceae</i>	10	36	<i>Salicaceae</i>	2
7	<i>Polygonaceae</i>	10	37	<i>Simaroubaceae</i>	2
8	<i>Rosaceae</i>	10	38	<i>Typhaceae</i>	2
9	<i>Solanaceae</i>	8	39	<i>Urticaceae</i>	2
10	<i>Plantaginaceae</i>	7	40	<i>Verbenaceae</i>	2
11	<i>Cyperaceae</i>	6	41	<i>Violaceae</i>	2
12	<i>Caryophyllaceae</i>	5	42	<i>Balsaminaceae</i>	1
13	<i>Apiaceae</i>	4	43	<i>Betulaceae</i>	1
14	<i>Euphorbiaceae</i>	4	44	<i>Bignoniaceae</i>	1
15	<i>Juncaceae</i>	4	45	<i>Caprifoliaceae</i>	1
16	<i>Malvaceae</i>	4	46	<i>Dennstaedtiaceae</i>	1
17	<i>Rubiaceae</i>	4	47	<i>Fagaceae</i>	1
18	<i>Scrophulariaceae</i>	4	48	<i>Gentianaceae</i>	1
19	<i>Convolvulaceae</i>	3	49	<i>Lauraceae</i>	1
20	<i>Geraniaceae</i>	3	50	<i>Lythraceae</i>	1
21	<i>Onagraceae</i>	3	51	<i>Nyctaginaceae</i>	1
22	<i>Ranunculaceae</i>	3	52	<i>Phytolaccaceae</i>	1
23	<i>Adoxaceae</i>	2	53	<i>Platanaceae</i>	1
24	<i>Araceae</i>	2	54	<i>Portulacaceae</i>	1
25	<i>Araliaceae</i>	2	55	<i>Primulaceae</i>	1
26	<i>Boraginaceae</i>	2	56	<i>Sapindaceae</i>	1
27	<i>Commelinaceae</i>	2	57	<i>Saururaceae</i>	1
28	<i>Equisetaceae</i>	2	58	<i>Saxifragaceae</i>	1
29	<i>Hydrangeaceae</i>	2	59	<i>Xanthorrhoeaceae</i>	1
30	<i>Hypericaceae</i>	2	სულ - 59 ოჯახი		

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია რთულყვავილოვნები/*Compositae* - 48 სახეობა, პარკოსნები/*Leguminosae* - 27 სახეობა, მარცვლოვნები/*Poaceae* - 23 სახეობა, ტუჩოსნები/*Lamiaceae* - 14 სახეობა, ჯვაროსნები/*Brassicaceae* - 11 სახეობა, ჯიჯლაყასებრნი/*Amaranthaceae* - 10 სახეობა, მატითელასებრნი/*Polygonaceae* - 10 სახეობა, ვარდისებრთა/*Rosaceae* - 10 სახეობა. აღნიშნულ 8 ოჯახზე მოდის სახეობათა ნახევარზე მეტი - 153 სახეობა, რაც აღწერილ სახეობათა 47%-ია. ხოლო დანარჩენ 51 ოჯახში გაერთიანებულია 118 სახეობა (43%) ცხრილი 1.

სახეობათა რაოდენობა გვარების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: *Amaranthus* და *Vicia* -6-6 სახეობა; *Solanum* და *Trifolium* -5-5-სახეობა; *Persicaria*, *Rubus*, *Veronica* -4-4 სახეობა; *Artemisia*, *Cyperus*, *Erigeron*, *Euphorbia*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*, *Medicago*, *Poa*, *Polygonum*, *Ranunculus*, *Rumex*, *Senecio*, *Sisymbrium*, *Stellaria*, *Xanthium* 3-3 სახეობა; *Bidens*, *Calystegia*, *Cardamin*, *Carex*, *Chenopodium*, *Cirsium*, *Crepis*, *Equisetum*, *Filago*, *Galinsoga*, *Hydrocotyle*, *Hypericum*, *Juglans*, *Laphangium*, *Lathyrus*, *Lepidium*, *Lolium*, *Malva*, *Melilotus*, *Mentha*, *Microstegium*, *Oxalis*, *Paspalum*, *Plantago*, *Salix*, *Sambucus*, *Setaria*, *Sonchus*, *Stachys*, *Torilis*, *Typha*, *Verbascum*, *Verbena*, *Viola* -2-2 სახეობა; *Abutilon*, *Acacia*, *Acalypha*, *Acer*, *Ailanthus*, *Aira*, *Ajuga*, *Alnus*, *Alocasia*, *Ambrosia*, *Ammi*, *Amorpha*, *Anthemis*, *Arabis*, *Arctium*, *Arrhenatherum*, *Arthraxon*, *Atriplex*, *Bifora*, *Bothriochloa*, *Buddleja*, *Calla*, *Capsella*, *Carpesium*, *Carum*, *Catalpa*, *Centaurea*, *Centaureium*, *Cerastium*, *Chelidonium*, *Chondrilla*, *Cichorium*, *Cinnamomum*, *Commelina*, *Coreopsis*, *Crassocephalum*, *Cuscuta*, *Cymbalaria*, *Cynoglossum*, *Datura*, *Daucus*, *Descurainia*, *Deutzia*, *Digitaria*, *Duchesnea*, *Dysphania*, *Eleusine*, *Elsholtzia*, *Epilobium*, *Eriobotrya*, *Ficus*, *Fragaria*, *Frangula*, *Galega*, *Glechoma*, *Gleditschia*, *Hemerocallis*, *Hibiscus*, *Hordeum*, *Houttuynia*, *Hydrangea*, *Hyoscyamus*, *Hypochaeris*, *Impatiens*, *Iris*, *Kummerowia*, *Kyllinga*, *Lactuca*, *Lamium*, *Leontodon*, *Lonicera*, *Lotus*, *Ludwigia*, *Luzula*, *Lycopus*, *Lysimachia*, *Lythrum*, *Marrubium*, *Matricaria*, *Mirabilis*, *Miscanthus*, *Morus*, *Myosotis*, *Oenothera*, *Oplismenus*, *Orobancha*, *Papaver*, *Parentucellia*, *Parietaria*, *Perila*, *Physalis*, *Phytolacca*, *Platanus*, *Polycarpon*, *Portulaca*, *Prunella*, *Pteridium*, *Pueraria*, *Quercus*, *Rapistrum*, *Rhus*, *Robinia*, *Rosa*, *Rudbeckia*, *Saxifraga*, *Scrophularia*, *Sherardia*, *Sigesbeckia*, *Sisyrinchium*, *Solidago*, *Sorghum*, *Spiraea*, *Sporobolus*, *Symphotrichum*, *Tagetes*, *Taraxacum*, *Tradescantia*, *Trigonella*, *Tussilago*, *Urtica*, *Vulpia* -1-1 სახეობა.

აღწერილ სახეობათა 82% ორლებნიანია (222 სახეობა), 15% ერთლებნიანია (46 სახეობა) და 1% (3 სახეობა) სპოროვანი მცენარეებია.

მცენარეთა სასიცოცხლო ფორმები რაუნკიერის კლასიფიკაციის მიხედვით შემდეგ ძირითად ჯგუფებში ერთიანდება (ცხრილი 2).

ცხრილი 2

სახეობათა რაოდენობა სასიცოცხლო ფორმების მიხედვით

#	სასიცოცხლო ფორმა	აღწერილ სახეობათა რაოდენობა
1	Th - ტეროფიტი	131
2	Ph-ფანეროფიტი	33
3	Ch - ხამეფიტი	18
4	He - ჰემიკრიპტოფიტი	66
5	Cr - კრიპტოფიტი	23

როგორც მონაცემები გვიჩვენებს ხეები და ბუჩქები წარმოდგენილია 33 სახეობით, რაც სახეობათა საერთო რაოდენობის 12%-ია. ბალახოვანი მცენარეები მრავალფეროვანია, როგორც სასიცოცხლო ციკლისა და განახლების კვირტების მდებარეობის, ისე სახეობათა რაოდენობის მიხედვით.

პირველ ადგილზეა ტეროფიტები (ერთწლოვანი მცენარეები) 131 სახეობით, რომლებიც სასიცოცხლო ციკლს ამთავრებენ ერთ სავეგეტაციო პერიოდში ნაყოფისა და თესლის წარმოქმნით. ტეროფიტების %-ული მაჩვენებელი უდრის 48-ს. მეორე ადგილზეა ჰემიკრიპტოფიტები (მრავალწლოვანი ბალახოვნები) 66 სახეობით, რომელთა განახლების კვირტები ნიადაგის ზედაპირთან ახლოსაა. კრიპტოფიტები წარმოდგენილია 23 (9%) სახეობით, რომელთა განახლების კვირტები დამალულია ნიადაგში. ხამეფიტები (მრავალწლოვანი მცენარეები) კი წარმოდგენილია 18 სახეობით (7%), რომელთა განახლების კვირტები მიწის ზედაპირიდან 20-30 სმ სიმაღლეზეა.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ ერთწლოვანები წარმოდგენილია 131 სახეობით, ხოლო მრავალწლოვანი ბალახები, ხეები, ბუჩქები და ლიანები წარმოდგენილია 140 სახეობით.

საკვლევ არეალში (რუდერალურ ადგილებზე) აღწერილი სახეობები ეკოლოგიური ჯგუფების მიხედვით მიეკუთვნება: რუდერალურ (R), ტყისა და ტყისპირის (F), დაბლობის (P) (ზღვისპირა ქვიშარების და ა.შ.), მდელოს, ბუჩქნარისა და კლდის (G), მთის (M) და ჭარბტენიანი ტერიტორიის (H) ან ტენიანი მდელოს მცენარეთა ჯგუფს. სახეობათა რაოდენობის მიხედვით პირველ ადგილზეა რუდერალური ადგილსამყოფელების მცენარეულობა, რომელიც წარმოდგენილია 141 სახეობით, რაც

აღწერილ სახეობათა 52%-ია, დანარჩენ 6 ჯგუფში კი 130 სახეობაა გაერთიანებული. რუდერალურ სახეობათა რაოდენობა პირდაპირ კავშირშია კვლევის ჰაბიტატებთან. რუდერალურ ჰაბიტატებზე პიონერ მცენარეებად სწორედ რუდერალური ადგილსამყოფელის სახეობები გვევლინებიან (სურ.3).

რაც შეეხება აღწერილ სახეობათა წარმოშობას, 271 სახეობიდან 88 სახეობა ადგილობრივი, ხოლო 183 სახეობა უცხო წარმოშობისა.

სურათი 3. სამშენებლო ობიექტის სასაწყობე ტერიტორია - რუდერალურ -პიონერ მცენარეთა გავრცელების კერა

უცხო წარმოშობის სახეობები რაოდენობების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: აღმოსავლეთ აზიურია 52 სახეობა, ხმელთაშუაზღვისპირეთის 43 სახეობა, ევროპული 39 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკის 28, სამხრეთ ამერიკულია 13 სახეობა, ავსტრალიის 1 და 7 სახეობა კოსმოპოლიტია, რომელთა წარმოშობის ადგილი საბოლოოდ არ არის დაზუსტებული. ისინი გავრცელებული არიან თითქმის მთელს მსოფლიოში.

როგორც ჩატარებული კვლევები გვიჩვენებს ქ. ბათუმის მცენარეულობა მთლიანად შეცვლილია ადამიანის მოღვაწეობის შედეგად, რომლიც შორეულ წარსულში დაიწყო, დღესაც გრძელდება და სავსებით აშკარაა, რომ თეორიულადაც კი შეუძლებელია მისი შეჩერება. შესაბამისად, მომავალში ანთროპოგენური ტრანსფორმირებული მცენარეული საფარით დაკავებული ადგილები უფრო და უფრო დიდ ადგილს დაიჭერს, რასაც მიმდინარე ურბანიზაცია განაპირობებს.

რუდერალურ მცენარეთა გავრცელება კი თავის მხრივ პირდაპირ კავშირშია ურბანიზაციის ხანგრძლივ დინამიურ პროცესთან, რომელზეც ბუნებრივ კლიმატურ პირობებთან ერთად ზეგავლენას ახდენს: ურბანული სტილი, ტენდენციები, მშენებლობები; სამშენებლო მასალების ტრანსპორტირება; ურბანული ლანდშაფტების ფორმირება; ახალი გზების, ქუჩებისა და სხვა ინფრასტრუქტურულ სამუშაოებთან დაკავშირებული პროცესები.

აღწერილ სახეობებში ჭარბობს უცხო წარმოშობის მცენარეები, მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს რუდერალური სახეობებიც, რომელთა ფორმირებადი ფლორა ხანგრძლივ და მუდმივ შესწავლას საჭიროებს.

აღნიშნული კვლევა წარმოადგენს პირველ მცდელობას. ამიტომ მნიშვნელოვანია მონიტორინგი, კვლევების გაგრძელება და გრძელვადიან პერსპექტივაში ბრძოლის სტრატეგიის შემუშავება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაბრიჩიძე, 1976: - გაბრიჩიძე გ. ბათუმის მწვანე სამოსი. ბათუმი, 1976. გვ. 5-43.
2. დავითაძე, 2001: - დავითაძე მ. აჭარის ადვენტური ფლორა, ბათუმი 2001. 199 გვ.
3. დავითაძე, 2002: - დავითაძე მ. „აჭარის ადვენტური ფლორის ბიომორფოლოგიური ანალიზი“, გამ. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2002. 215გვ.

4. მაყაშვილი, 1991: - მაყაშვილი ა. ბოტანიკური ლექსიკონი-მცენარეთა სახელწოდებანი. გ-ბა მეცნიერება, თბილისი, 1991. 244 გვ.
5. Ebeling, 1976: - Ebeling F. Research on boreal forest ecosystems - a necessity for wise and sustained use// Man and boreal forest: Ecol. Bull. 1976. 21.
6. Kikodze..., 2010: - Kikodze D, Memiadze N, Kharazishvili D, Manvelidze Z, Mueller-Shaerer H (2010) The alien flora of Georgia. 2nd ed. Joint SNSF SCOPES and FOEN publication
7. Mikeladze..., 2020: - Mikeladze I., A. Sharabidze. The flora of the Batumi landfill (Adjara, Georgia). Ukrainian Botanical Journal. Ukr. Bot. J. 2020, 77(6): 428–433.. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj77.06.428>
8. Mikeladze, 2015: - Mikeladze I. “Biological Invasion Threats of Biodiversity. //Integrated Journal of British. vol.2. Issue 4 July-August. Ijbritish. 10-15. ISSN : 2349-9419.2015.
9. Raunkier, 1934: - Raunkier C. The Life Forma of Planta and Statistical Plant Geography. Clarendon Press. OxfoPd. 1934. 632 p.
10. World Urbanization...,2018: - World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. (Economics & Social Affairs) Unaited Nations.
11. Дмитриева, 1990: - Дмитриева А.А. Определитель Растении Аджарии. т.1. «Мецниереба», Тбилиси 1990. стр. 325
12. Дмитриева, 1990: - Дмитриева А. Определитель Растении Аджарии. т.2.«Мецниереба»,Тбилиси 1990.стр.278.
13. Дмитриева А.А. К вапросу заносных и дичающих растениях Батумского побережья. Изв. Батумского бот.сада. Тб. 1967, №14. с.58-65.
14. POWO. 2020–onward. Plants of the World Online. Facilitated by the Royal Botanic Gardens, Kew. Available at: <http://www.plantsoftheworldonline.org>.
15. WFO. 2020–onward. World Flora Online. Available at: <http://www.worldfloraonline.org>.

Winrer-flowering Decorative Plants of Ajara Coast
აჭარის ზღვისპირა სანაპიროს ზამთარმომცვევში
დეკორატიული მცენარეები

Dali Kamadadze

PhD in Biology, Scientist, Head of Department of
Biodiversity Monitoring and Conservation, Phytopathology and
Biodiversity Institute, Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: kamadadze.d@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

Avtandil Meskhidze

PhD in Biology, Chief Researcher,
Head of Department of Biodiversity Monitoring

e-mail: meskhidze.a@gmail.com

Ramaz Chagalidze

PhD in Agriculture, Scientist, Researcher, Head
of Department of Biodiversity Monitoring and
Conservation, Phytopathology and Biodiversity Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: rchagalidze.r@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2100-4237>

Abstract: The coast of Adjara is distinguished by a variety of introduced, exotic flora, for most of this region has even become a second home, many of them, together with our traditional crops, have already become leading crops in agriculture, ornamental gardening, and landscape design in general, but it should be noted here that on the other hand On the other hand, there are also some disadvantages, in particular, species that bloom in autumn, winter and early spring are rarely found, and therefore the available range is scarce, but tourism and in frastructure are already considered one of the main priorities of the Georgian government, the main goal is to improve the aesthetic and environmental condition environment, for which ornamental plants are grown, which depend on the climatic conditions of the Black Sea coast. The article presents the results of research conducted on the Black Sea coast of Adjara, which describes introduced plant species that have high decorative value and corresponding bioecological features. Among these plants, the Camellia genus deserves special attention, which is represented in our region by 4 species and more than 150 varieties. Their various types and varieties bloom from September to June.

Key words: Camellia japonica, Camellia sasanqua, Introduced, Varieties.

დალი ქამადაძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების
ინსტიტუტის ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის
განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: kamadadze.d@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

ავთანდილ მესხიძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა
და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის
ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის
განყოფილების უფროსი/მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: meskhidze.a@gmail.com

რამაზ ჭაღალიძე

სოფლის მეურნეობის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის
ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილების
მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: tchagalidze.r@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2100-4237>

აბსტრაქტი: აჭარის ზღვისპირა სანაპირო, გამოირჩევა ინტროდუცირებული, ეგზოტიკური ფლორის მრავალფეროვნებით, უმეტესი მათგანისთვის ეს რეგიონი მეორე სამშობლოდაც კი იქცა, ბევრი მათგანი ჩვენს ტრადიციულ კულტურებთან ერთად უკვე სოფლის მეურნეობის, დეკორატიული მეზღობის, გამწვანების, ზოგადად ლანდშაფტური დიზაინის წამყვან კულტურად ჩამოყალიბდა, თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უკანასკნელის მხრივ, არის ზოგიერთი ნაკლოვანება, კერძოდ, ნაკლებად მოიძებნება შემოდგომით, ზამთარსა და ადრე გაზაფხულზე მოყვავილე სახეობები, ამ მხრივ არსებული ასორტიმენტი მწირია, არადა საქართველოს მთავრობის ერთ-ერთ მთავარ პრიორიტეტად უკვე ტურიზმი და ინფრასტრუქტურა ითვლება, უმთავრესი მიზანია გარემოს ესთეტიკური და ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება, რისთვისაც ამრავლებს დეკორატიულ მცენარეებს, რომელზეც დიდ გავლენას ახდენს გარემო პირობები, შავი ზღვის სანაპირო. ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარის შავი ზღვის სანაპიროზე ჩატარებული კვლევის შედეგები სადაც აღწერილია ინტროდუცირებული მაღალდეკორატიული ღირებულების, სათანადო ბიოეკოლოგიური თავისებურებების მქონე მცენარეთა სახეობები. ამ მცენარეებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს გვარი კამელია, რომელიც ჩვენში წარმოდგენილია 4 სახეობათა და 150-ზე მეტი ჯიშ-ფორმებით. მათი სხვადასხვა სახეობები და ჯიშები ყვავილობენ სექტემბრიდან ივნისის ჩათვლით.

საკვანძო სიტყვები: იაპონური კამელია, კამელია სასანქუა, ინტროდუცირებული, ჯიშები.

შესავალი: კამელიებს, ყვავილის განსაკუთრებული ფორმისა და შეფერილობის გამო, თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ბუნებრივ და კულტურულ ლანდშაფტებში. ასევე მათ გამოირჩეულ დეკორატიულ ღირსებას მატებს ზამთარმოყვავილეობა და ყვავილობის საკმაოდ დიდი ხანგრძლივობა.

კამელიის გვარის სახეობები ბუნებრივად იზრდება სუბტროპიკული და ტროპიკული კლიმატის პირობებში, ძირითადად, აღმოსავლეთ ჰიმალაიში, აღმოსავლეთ აზიაში (იაპონია, კორეა, ჩინეთი და სხვა) სამხრეთ მაღაზიამდე, მთის ფერდობებზე, ხეობებში, მდინარეებისა და ტბების სანაპიროზე, მარადმწვანე ქვეტყეში, ფოთლოვან და შერეულ ტყეებში, ზამბუკების რაყაში. კამელიის თითქმის ყველა სახეობა კარგად ეგუება წითელმიწა, გაწვრთვულ წითელმიწა, თიხნარ და მჟავითიხნარ ნიადაგებს. ტროპიკებში გავრცელებული სახეობები ვერ უძლებენ ყინვას, სუბტროპიკებში შედარებით დაბალი ტემპერატურის პირობებშიც (16-180°C) კი ნორმალური ზრდა-განვითარებით

ხასიათდებიან. კამელია ტენის მოყვარული მცენარეა, ამდენად, იგი კარგად ხარობს და ვითარდება დაჩრდილულ ადგილებში.

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში (ინგლისი, ახალი ზელანდია, იტალია, ჩრდილოეთი და სამხრეთი ამერიკა, საფრანგეთი და სხვა) შექმნილია კამელიის მოყვარულთა საზოგადოებები. ლამაზი, მრავალფერებიანი ყვავილი და უაღრესად დეკორატიული, მარადმწვანე ჰაბიტუსი კამელიას განსაკუთრებულ ელფერს მატებს და სხვა ყვავილოვანი დეკორატიული მცენარეებისგან გამოარჩევს. იგი ადვილად ექვემდებარება გასხვლა-ფორმირებას. ლანდშაფტურ პრაქტიკაში კამელიების ნარგავებით შეიძლება შეიქმნას ლამაზი არშიები, მწკრივები, მრავალგვარი მხატვრული კომპოზიციები, ხეივნები, ხოლო სხვადასხვა შეფერილობის ყვავილებისგან მომზადდეს თაიგულები. კამელიას დეკორატიულ ღირსებას ლამაზ და მრავალფეროვან ყვავილებთან ერთად, ისიც მატებს, რომ ის ყვავილობს ზამთარში და ადრე გაზაფხულზე, მაშინ, როდესაც ჩვენს პირობებში სხვა მცენარეები იშვიათად ყვავილობენ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: შავი ზღვის სანაპიროზე კამელიის პირველი ინტროდუქცია განხორციელდა 1814 წელს, ყირიმში, ნიკიტის ბოტანიკურ ბაღში, სადაც დაირგო ორანჟერიის პირობებში, ხოლო 1832 წელს გადატანილი იქნა ღია გრუნტში, თუმცა, 2-3 წელიწადში ყველა მათგანი დაიღუპა.

კამელიის განმეორებითი ინტროდუქცია ნიკიტის ბოტანიკურ ბაღში უკავშირდება 1839 წელს. ამ პერიოდისათვის აქ შეტანილი იქნა კამელიის 6 სახეობა, მრავალი ჯიში და ფორმა.

ზოგიერთმა მცენარემ პირველივე წელს დაიწყო ნაყოფმსხმოიარობა, თუმცა, შემდგომში ისინიც დაიღუპნენ. კამელიის ინტროდუქცია გაგრძელდა შემდგომ წლებშიც (1841-1905 წწ). 1867-1874 წლებში სოხუმის ბოტანიკურ ბაღში ინტროდუცირებული იქნა 26 სახეობის ეგზოტი, მათ შორის იაპონური კამელიაც.

კამელიის, როგორც ოთახის კულტურის, გავრცელების პერიოდად, შეიძლება ჩაითვალოს XIX - საუკუნის 30-იანი წლები. ამ პერიოდისთვის კამელიები გამოჰყავდათ ყირიმში, საიდანაც ვრცელდებოდა კიევში, თბილისსა და გროზნოში.

მოგვიანებით XIX -საუკუნის მე-2 ნახევარში, შავი ზღვის სანაპიროზე, კამელიის ღია გრუნტის პირობებში კულტივირებაში დიდი წვლილი მიუძღვით ა. ვედენსკის (1873), მ. დალფონსს (1882-1890), პ. თათარინოვს (1885-1907) და სხვებს. ისინი კამელიის ინტროდუქციას ახორციელებდნენ სამხრეთ და ცენტრალურ ევროპის ქვეყნებიდან. 1912-1914 წლებში ა. კრასნოვმა ბათუმის ბოტანიკური ბაღის ტერიტორიაზე, სხვა სახეობებთან ერთად, კამელიებიც დარგო.

ჰინკულის მონაცემებით, 1939 წლის იანვარში, ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში იაპონიიდან და ჩინეთიდან ინტროდუცირებული იქნა მცენარეთა 1302 სახეობა და ჯიში, მათ შორის იაპონური კამელიაც. ბათუმის ბოტანიკური ბაღის ქვედა პარკში შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 30-მდე ჯიშის კალამი. ბაღის კოლექციაში ამ დროისთვის არსებობდა კამელიის შემდეგი სახეობები: *Camellia japonica* L., *Camellia reticulata* Lindl., *Camellia sasanqua* Thunb. და *Camellia oleifera* Abel. მოგვიანებით (1957წ), იაპონიიდან, ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში შემოტანილი იქნა ჩამელლია *Camellia japonica*-ს 2 და *Camellia sasanqua*-ს ჯიში, ხოლო 1959 წელს, ჩინეთიდან *Camellia reticulata* Lindl. და *Camellia oleifera* Abel-ის სხვადასხვა რაოდენობის თესლი. მათი დათესვის შემდგომ მიღებული მცენარეები კარგად შეეგუა აჭარის ტენიან სუბტროპიკულ პირობებს.

კამელიის ინტროდუქცია გაგრძელდა შემდგომ წლებშიც. 2008 წელს ზურაბ ბაკურიძისა და დალი ქამადაძის მიერ, გერმანიის დრეზდენის ტექნიკური უნივერსიტეტის შუსენდორფის ბოტანიკური ბაღიდან ინტროდუცირებული იქნა იაპონური კამელიის 4 ჯიში და ერთი ჰიბრიდული ფორმა ნერგის სახით: *Contessa Lavinia Maggi*, *Moshio*, *Minato-no-akebono*, *Pillnitz*, *Amalia Melzi*. დაირგო ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების საკოლექციო ნაკვეთზე, რომლებიც ნორმალურად ყვავილობენ და ნაყოფმსხმოიარობენ (Kamadadze.. 2007, Kamadadze...2015).

2006-2007 წლებში ა(ა)იპ ბათუმის გამწვანებისა და ლანდშაფტური დაგეგმარების სამსახურის მიერ, აჭარაში, სხვა დეკორატიულ მცენარეებთან ერთად, შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 2000 ძირი ნერგი, 2014 წელს კი იაპონური კამელიის 60 და კამელია სასანქუას 40 ჯიშის ნერგი, რომლებიც დაირგო ქალაქ ბათუმისა და ქალაქ ქობულეთის შემოგარენში.

2017 წელს სსიპ ბათუმის ბულვარის მიერ შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 20 და კამელია სასანქუას 30-მდე ძირი ნერგი და დაირგო ბათუმის ბულვარის ტერიტორიაზე.

2015 წლიდან ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში, იაპონური კამელიის ჯიშების პოპულარიზაციისა და დაინტერესებული პირებისათვის, იმართება კამელიების გამოფენა.

2015 წელს, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის ტერიტორიაზე შეიქმნა კამელიების საკოლექციო ნაკვეთი (ქამადაძე, 2017) სადაც წარმოდგენილია კამელიის მდიდარი კოლექცია, როგორც ადგილობრივი, ისე ინტროდუცირებული ჯიშებით.

მეთოდოლოგია: კვლევის ობიექტს წარმოადგენდა აჭარის შავი ზღვის სანაპიროს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მიმდებარე ტერიტორიები (ზღვისპირა პარკი, ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, დაბა ჩაქვი და სხვა).

დაკვირვებები და ლაბორატორიული სამუშაოები ჩატარებული იქნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში, ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილებაში.

იაპონური კამელიის ჯიშების იდენტიფიკაცია განხორციელდა კამელიების საერთაშორისო ნომენკლატურის მიხედვით (Trujillo 2002; Gonos...1999, ბარათაშვილი ქამადაძე 2019.).

დისკუსია/შედეგები: კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპზე ადამიანი ახდენდა მცენარეულ სამყაროში სილამაზის ძიებას, მცენარეები და მათგან შექმნილ ნარგავათა ესთეტიკური თვალსაზრისით გაუმჯობესებას. წელიწადის სეზონების მიხედვით მცენარეთა ვარჯის ფორმებში, ყვავილების ფერებში და საერთო შეფერილობაში ადამიანი სწავლობდა და სწავლობს ფერთა გამას და ამ ფერთა მხატვრულ გადაწყვეტილებით იქმნებოდა და იქმნება საბალო ხელოვნების ნაწარმოებები.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სუბტროპიკული ზონის ბაღ-პარკები გამოირჩევა სახეობრივი რაოდენობის სიმდიდრით და თვალწარმტაცობით, ჩვენს ლანდშაფტური ხელოვნებაში არის ზოგიერთი ნაკლოვანებები: ნაკლებად მოინახება შემოდგომასა და ზამთარში მოყვავილე მცენარეები, რაც ჩვენს მწვანე ობიექტებს მონოტონურ სახეს აძლევს. ეს ნაკლი არაერთხელ იქნა გაშუქებული, როგორც ადრე ისე უახლეს პერიოდში მრავალი მკვლევარის მიერ.

ტენიან სუბტროპიკებში კამელიის ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობას განაპირობებს მისი მრავალი ბიოლოგიური ნიშანთვისება, რომელიც იშვიათად თუ გააჩნია სხვა გვარის წარმომადგენლებს. კამელიის ჩვენში არსებული სახეობები მასიურად ყვავილობენ სექტემბრიდან ივნისის ჩათვლით. ეს პერიოდი ძირითადად ემთხვევა ბუნებაში ყვავილების სიმცირის პერიოდს (შემოდგომა, ზამთარი და ადრე გაზაფხული). განსაკუთრებით ეფექტურია კამელიის მოყვავილე პატარა ზომის ხეები თეთრი თოვლსაფრის ქვეშ და სხვა.

კამელიის ამ მაღალი თვისებების გამო მისი უცხოეთიდან შემოტანა დაწყებული იქნა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, რომელიც გრძელდება დღესაც. 2006-2007 წწ აჭარაში სხვა დეკორატიულ მცენარეებთან ერთად შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 2000 ძირი, თითოეული 80 დოლარად, რომელიც დაირგო ბათუმსა და ქობულეთში. სამწუხაროდ შემოტანილი კამელიები ერთი ჯიშისაა, რომელიც ქალაქს ერთფეროვან იერსახეს აძლევს.

ჩვენში გავრცელებული კამელია სასანქვას წარმოდგენილია 20-ზე მეტი ჯიშით (Asahi-no-sora, Asa-qasumi, Beni-zuru, Gyobi-qoromo, Hi-no-hakama, Lavender pink, Lavender queen, Matsu-no-yuki, Rosea, Neqishi-ko Versicolor და სხვა). მათ გააჩნიათ თეთრი, ვარდისფერი და ჭრელი (თეთრი და ვარდისფერი შეფერილობის) ყვავილები. უნდა აღიონიშნოს, რომ ამ სახეობის უკვე ჩამოყალიბებულ ადგილობრივ პოპულაციაში ყვავილის ფერთა გამა თეთრიდან მუქ ვარდისფრამდე გადადის თანდათანობით უწყვეტად, ისე რომ მათ შორის საზღვრის გავლება ძნელია, თანაც ფერთა თანდათანობით ცვლება-დობა მიმდინარეობს ორი მიმართულებით: პირველი, როცა ერთ მცენარეზე გვაქვს თეთრი ყვავი-ლები, მეორეზე კი მკრთალი ვარდისფერი, მესამეზე ვარდისფერი და ასე თანდათანობით მუქ ვარდისფრამდე.

მეორე შემთხვევაში კი თეთრ ყვავილებზე შეიმჩნევა მცირე ვარდისფერი ლაქები, სხვებზე ვარდისფერი ლაქები მატულობს და ბოლოს გვხვდება მცენარეები, სადაც ძირითადად სჭარბობს ვარ-დისფერი და მცირეა თეთრი ლაქები და ასე შემდეგ ის ბოლავდება ვარდისფერყვავილოვანი მცენა-რეებით. ეს ნიშანთვისებები შეიძლება გამოყენებული იქნას ბაღ-პარკებში ხეივნების გაშენების დროს.

იაპონური კამელია ჩვენში წარმოდგენილია 131-ზე მეტი ჯიშითა და ფორმით (Australis, Barbara Mary, Imperator, Profesor Sargent, Amalia Melzi, Minato-no-akebono, Blec Laic, Delectissima, Beni-karako, Aranin, Anemonaeflora და სხვა), ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ყვავილის ფერისა და ფორმის მრავალფეროვნებით. ეს მრავალფეროვნება იმდენად დიდია, რომ ამ ნიშნების საფუძველზე

მცენარეები დაყოფილია 6-ჯგუფად: მარტივი ფორმის ყვავილოვანი, ნახევრად ბუთხუზა, იორდას-ლამის ფორმის ყვავილოვანი, ფრინტას ფორმის ყვავილოვანი, ვარდის ფორმის ყვავილოვანი და ბუთხუზა ფორმის ყვავილოვანი ჯიშები. თითოეულ ჯგუფში გვხვდება ჯიშები თეთრი, ვარდისფერი და ჭრელი ყვავილებით.

მაგრამ, განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ის ფორმები რომელთაც სხვადასხვა ტოტზე გააჩნიათ სხვადასხვა ფერისა და ფორმის ყვავილები.

ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში 1961-1990 წწ გამოყვანილი იქნა იაპონური კამელიის 40 ჰიბრიდი, რომელთაგან 20 საინტერესოა გამწვანებისათვის.

კამელიის ჯიშები ერთეული ნარგაობის სახით გვხვდება ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში, საბჭოთა პერიოდამდელ აგარაკებსა და ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტებში, რაც ართულებს მრავალი ჯიშის გავრცელება-გამრავლებას.

კამელია ოლიფერა ჩვენში წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი თეთრი ფერის და მარტივი ფორმის ყვავილებით რომელიც გამოირჩევა თავისებური ორიგინალობით.

საქართველოში ინტროდუცირებულ ყვავილიან მცენარეთა ჯიშებს შორის კამელიას დეკორაციულ მებაღეობაში არასაკმარისად იყენებენ, არავისში ექვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ კამელია თავისი მშვენიერი მუქი-მწვანე პრიალა ფოთლებით, სხვადასხვა ფორმისა და შეფერილობის ყვავილებით, მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს ბუნებრივ და კულტურულ ლანდშაფტებში.

დენროლოგიური პროექტის შედგენის დროს, ასორტიმენტში გათვალისწინებული უნდა იყოს *Camellia oleifera* Abel-სა და კამელია *Camellia sasanqua* - ს ადრემოყვავილე (ოქტომბერ-ნოემბერი) ჯიშები: *Asahi-no-sora*, *Asa-qasumi*, *Beni-zuru*, *Gyobi-qoromo*, *Hi-no-hakama*, *Lavender pink*, *Lavender queen*, *Matsu-no-yuki*, *Rosea*, *Neqishi-ko Versicolor*, რომელთა ყვავილობა წინ უსწრებს იაპონური კამელიის ჯიშების ყვავილობას.

ბაღ-პარკების მწვანე მშენებლობაში ჩართული უნდა იქნას *Camellia japonica* L -ს ადრე მოყვავილე (*Delectissima*, *Beni-karako*, *Aranin*, *Anemonaeflora*, *Anemonaeflora Alba*, *Anemonaeflora rosea*, *Derbyana* და *Marchionss of Salisbury* და სხვა) და გვიან მოყვავილე (*Aurora*, *Hibiscus* და *Eleonor Franchetti* და სხვა) ჯიშები, რომლებიც ყვავილობის დეკორაციულ ეფექტს ასრულებს ზაფხულში.

ბიოლოგიური თავისებურებებისა და სამეურნეო - დეკორაციული შეფასების საფუძველზე ჩვენს მიერ გამოყოფილი იქნა იაპონური კამელიის 15 ჯიში (*Delectissima*, *Beni-karako*, *Aranin*, *Anemonaeflora*, *Anemonaeflora Alba*, *Anemonaeflora rosea*, *Derbyana*, *Eleqans*, *Pelaqia*, *Margaret Walker*, *Goffredo odero*, *Marchionss of Salisbury*, *Aurora*, *Hibiscus* და *Eleonor Franchetti*), 6 ჰიბრიდი (№№ 524, 522, 390, 640, 535 და 5529) და 6 ფორმა (№№42, 43, 37, 51, 53, 58), რომელთა მწვანე მშენებლობაში დანერგვა მნიშვნელოვნად გაამრავალფეროვნებს სკვერებსა და ბაღ პარკებს. შემუშავებულია იაპონური კამელიის საქოთნე კულტურად ფორმირებისა და გამოყენების ტექნოლოგია, რომელიც წარმატებით შეიძლება გამოყენებული იქნას ინტერიერის მოსაწყობად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ქამადაძე 2017:- ქამადაძე დ. იაპონური კამელიის (*Camellia japonica* L) აჭარაში გავრცელებული და ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში გამოყვანილი ჰიბრიდების ზრდა-განვითარების, ყვავილობისა და გამრავლების ბიოლოგიური და გენეტიკური მრავალფეროვნება. სადოქტორო დისერტაცია. სსიპ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 2017 წ.

2. ბარათაშვილი და სხვა... 2019:- ბარათაშვილი დ., ქამადაძე დ., იაპონური კამელიის ატლასი. სსიპ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2019 წ. გვ. 88.

3. Камададзе..... 2007:- Камададзе Д., Бараташвили Д., Видовое и сортовое разнообразие камелии в Батумском ботаническом саду и на черноморском побережье Аджарии. Мат. Межд. науч. конф. цент. бот. сада НАН Беларуси: Минск, 2007, Т. II. стр.37- 39.

4. Kamadadze and... 2015:- Kamadadze D., Baratashvili D., Kamadadze E., Kalandia A., Metreveli M., The Biological Peculiarities Coloration of the Japanese Camellia Flower. International Journal of Current Research. Vol. 7, Issue, 07, July, 2015, pp. 17683-17688.

5. Trujillo and... 2002:- Trujillo D. J., Trujillo S. M. et.al *Camellia* Nomenclature. 162 Southern California Camellia Society. 2002, 190 p.

6. Gonos and... 1999:- Gonos A., A., Bracc S., *Camellia* Nomenclature. 158 Southern California Camellia Society, Inc. 1999, 184 p.

Literary Centers and Figures in Turkey in the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

**თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები
XIX საუკუნის და XX საუკუნის დასაწყისში**

Sudan Altun

PhD in Philology, Assistant Professor
at Kafkas University

e-mail: sudancetinkaya2010@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0227-4219>

Abstract: The historical ties between Turkey and Georgia indeed span centuries, fostering a rich cultural exchange and a shared heritage. Both nations have experienced periods of close cooperation and mutual interest, leading to a deep understanding and appreciation of each other's cultures, languages, and literature. In recent times, Turkey has evolved into a western-oriented, democratic nation with which Georgia maintains strong, friendly relations.

The historical connections between the two countries have led to similarities in their cultural heritage, history, literature, and traditions. This shared treasure trove of culture and history serves as a common heritage, necessitating its study, preservation, and presentation—an endeavor of interest to both Georgian and Turkish researchers. While political relations have been longstanding, literary contacts between Turkey and Georgia began developing more prominently in the last century. Georgian scholars recognized the significance of translating Turkish literature early on, considering it a crucial task for the new era. Interest in Turkish history, language, and literature has persisted in Georgia, reflected in the multitude of academic works—monographs, dissertations, articles, and studies—exploring Turkish-Georgian literary relations, Turkish language influence on Georgian, and other related subjects. Georgian readers have exhibited a growing interest in Turkish literature, particularly in the last decade. Literary critics attribute this increased attention to the substantial cultural similarities shared between Georgian and Turkish culture.

The work “Literary Centers And Figures in Turkey in the 19th Century And the Beginning of the 20th Century” sheds light on the educational centers established by Georgians abroad. These centers, built with immense effort and dedication, faced numerous challenges, including destruction caused by famine, the loss of valuable manuscripts, and theft. Despite these hardships, the Georgian Savane in Istanbul stands out as a beacon of Georgian culture. It served as a haven where philosophers, clergy, prominent figures in Georgian culture and science, and renowned historical figures congregated and worked, preserving a slice of Georgian heritage in a foreign land.

Key words: Turkey, Georgia, literary relations, center, figure.

სუდან ალთუნი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ყარსის - კავკასიის უნივერსიტეტის

ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: sudancetinkaya2010@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0227-4219>

აბსტრაქტი: თურქეთსა და საქართველოს შორის ისტორიული კავშირები მართლაც საუკუნეებს მოიცავს, რაც ხელს უწყობს მდიდარ კულტურულ გაცვლას და საერთო მემკვიდრეობას. ორივე ერმა განიცადა მჭიდრო თანამშრომლობისა და ურთიერთინტერესის პერიოდები, რამაც გამოიწვია ერთმანეთის კულტურის, ენებისა და ლიტერატურის ღრმა გაგება და დაფასება. ბოლო დროს

თურქეთი გადაიქცა დასავლურზე ორიენტირებულ, დემოკრატიულ ერად, რომელთანაც საქართველოს აქვს ძლიერი, მეგობრული ურთიერთობა.

ორ ქვეყანას შორის ისტორიულმა კავშირებმა განაპირობა მსგავსება მათ კულტურულ მემკვიდრეობაში, ისტორიაში, ლიტერატურასა და ტრადიციებში. კულტურისა და ისტორიის ეს საერთო საგანძური წარმოადგენს საერთო მემკვიდრეობას, რაც მოითხოვს მის შესწავლას, შენარჩუნებას და წარდგენას, რაც საინტერესოა როგორც ქართველი, ასევე თურქი მკვლევარებისთვის. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკური ურთიერთობები დიდი ხნის განმავლობაში იყო, თურქეთსა და საქართველოს შორის ლიტერატურული კონტაქტები გასულ საუკუნეში უფრო მკვეთრად განვითარდა. ქართველმა მეცნიერებმა ადრევე გააცნობიერეს თურქული ლიტერატურის თარგმნის მნიშვნელობა და მას ახალი ეპოქის გადამწყვეტ ამოცანად მიიჩნიეს. თურქეთის ისტორიის, ენისა და ლიტერატურისადმი ინტერესი საქართველოში შენარჩუნდა, რაც აისახება მრავალ აკადემიურ ნაშრომებში - მონოგრაფიებში, დისერტაციებში, სტატიებსა და კვლევებში, რომლებიც იკვლევენ თურქულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს, თურქული ენის გავლენას ქართულზე და სხვა საკითხებზე. ქართველმა მკითხველმა განსაკუთრებით ბოლო ათწლეულის განმავლობაში თურქული ლიტერატურის მიმართ მზარდი ინტერესი გამოავლინა. ლიტერატურათმცოდნეები ამ გაზრდილ ყურადღებას უკავშირებენ ქართულ და თურქულ კულტურას შორის არსებულ მნიშვნელოვან კულტურულ მსგავსებებს.

ნაშრომი „ლიტერატურული ცენტრები და მოღვაწეები თურქეთში მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის დასაწყისში“ ნათელს ჰფენს უცხოეთში ქართველების მიერ დაარსებულ საგანმანათლებლო ცენტრებს. უზარმაზარი ძალისხმევითა და თავდადებათ აშენებული ეს ცენტრები მრავალი გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდა, მათ შორის შიმშილით გამოწვეული განადგურება, მკირფასი ხელნაწერების დაკარგვა და ქურდობა. მიუხედავად ამ გაჭირვებისა, სტამბოლის ქართული სავანე ქართული კულტურის შუქურად გამოირჩევა. ის იყო თავშესაფარი, სადაც იკრიბებოდნენ და მოღვაწეობდნენ ფილოსოფოსები, სასულიერო პირები, ქართული კულტურისა და მეცნიერების გამოჩენილი მოღვაწეები და ცნობილი ისტორიული მოღვაწეები, რომლებიც ინახავდნენ უცხო მიწაზე ქართული მემკვიდრეობის ნაჭერს.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი, საქართველო, ლიტერატურული ურთიერთობები, ცენტრი, მოღვაწე.

შესავალი: თურქეთი-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა საუკუნეების მანძილზე ვითარდებოდა, ლიტერატურული კონტაქტები კი ამ ორ ქვეყანას შორის მხოლოდ წინა საუკუნეში დაიწყო.

თურქეთში შექმნილი ქართულენოვანი მხატვრული შემოქმედება თავდაპირველად ფოლკლორული ნიმუშებით შემოიფარგლებოდა და იმ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებს მოიცავდა, რომლებიც იქ მცხოვრებმა ჩვენებურებმა შექმნეს სხვადასხვა დროს. სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ ამ ტექსტების ჩაწერა ძალზე იშვიათად ხდებოდა, მათი უმეტესობა დღესდღეობით დაკარგულია და ჩვენამდე მათ მიერ შექმნილი ფოლკლორული შემოქმედების მცირე ნაწილია მოღწეული.

ჩვენებურების ქართულენოვანი მხატვრული შემოქმედების ისტორიაში ახალი ეტაპის დადგომა და ამ თვალსაზრისით იქაურ სახალხო მთქმელთა და მხატვრულ სიტყვას შეჭიდებულ ავტორთა რამდენადმე გააქტიურება უკვე მუჰაჯირობასთან აღმოჩნდა დაკავშირებული. კერძოდ, ამ ტრაგიკული მოვლენის შედეგად თურქეთში გახიზნული ის ქართველები, რომელნიც შემოქმედებითი ნიჭით იყვნენ დაჯილდოებული, თავიანთ ნოსტალგიურ გრძნობებს ქართულ ენაზე შექმნილი ზეპირსიტყვიერი (იშვიათად წერილობითი) ფორმით შექმნილი მხატვრული ტექსტით გამოხატავდნენ.

შუშანა ფუტკარადის მიერ გაწეული უდიდესი შრომის შედეგად დღეისთვის შეკრებილია თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართველების მეტყველების ნიმუშები, ამ უნიკალური სამუშაოს შესრულების დროს მკვლევარს რამდენიმე პოეტური მარგალიტიც ჩაუწერია: მუჰაჯირ ქართველებს, ჩვენებურებს, დღემდე შეუნახავთ ძველი ადათწესები, ხალხური სიმღერები, ცეკვები, ზღაპრები და თქმულებები. ამავე დროს შეუქმნიათ ახალიც.

ერთ-ერთ ლექს-სიმღერაში ჩვენებურები თავიანთ თავს ადარებენ „შეფრენილ ფუტკარს“. სკა რომ გამრავლდება და ახალი ოჯახები გამოეყოფა, იმაზე იტყვიან, „სკამ მართვე გამოუშვაო“. მართვე

(ფუტკრის ახალი ოჯახი) ზოგჯერ წინასწარ გამზადებულ ახალ სკაში არ შედის და სადმე სხვაგან დაიბუდებს, სხვაგან შეფრინდება. აი ასეთ დედა სკიდან გამოსულ მართევს ადარებენ თავიანთ თავს, იმ მართევს, ფუტკარს, რომელსაც გზა დაებნა და სხვა ქვეყანაში შეფრინდა, სხვაგან დაიდო ბინა. ქალაქ ინეგოლის მცხოვრებმა ქაზიმ უჩარმა (დავითაძემ) ასე მითხრა: „შეფრენილი ფუტკარი, აჭარიდან გამოქცეული მართვე ჩვენ ვართ იანი. მოვსულვართ აქა და შამოვფრენილვართ, აქ გაგვიკეთებია ბუდეები, აქ მოვფუსფუსებულვართ, გამოვმცხოვრებულვართ. ჩვენ ძველე მსაც ამაზე სიმღერა მუუგონებიან „შეფრენილო ფუტკარო.“

საინტერესოა აგრეთვე სიმღერა „თეთრო მამალი“. სიმღერის ტექსტი ალეგორიულია. ჩვენებურები ლექსის შინაარსს ასე ხსნიან: „თეთრი მამალი“ არის სამშობლოზე ფიქრისა და ოცნების ალეგორიული სახე. „ლამაზი ქალი კი მუაჯირთა შთამომავლობის სიმბოლოა... დრო გასულა, სამშობლოდან გადმოხვეწის შემდეგ, ჩვენებურები შეგუებიან ბედის ტრიალს, აღარ ფიქრობენ მემლექეთში დაბრუნებაზე, ამიტომაც აღარ ყივის თეთრი მამალი. ადრე თუ მუჰაჯირი ქალები, თვალებში ცრემლებჩამდგარი, იგონებდნენ გურჯისტანს, ახლანდელი ქალები აღარ ტირიან, ახალ სამშობლოში გაუჩენიათ კერა და დღენიდაგ მას ევლებიან თავს. ღელე გაღმაში – მიტოვებულ სამშობლოშიც – ბევრი რამ შეცვლილა, ძველები წასულან წუთისოფლიდან, ახალგაზრდები მოსულან მათ ადგილას. ე.ი. ლექსში სამი ალეგორიული სახეა: თეთრი მამალი, ლამაზი ქალი – და ღელე გაღმა.... (ფუტკარაძე, 1993: 16–17)

თურქეთელ ქართველთა ზეპირპოეტური შემოქმედებითი შესაძლებლობები ყველაზე მეტად „გურჯულ ვაიზში“ (სწავლა–დარიგებაში) გამოვლინდა. საკმაოდ ვრცელი მოცულობის ამ პოეტური ტექსტის მეშვეობით ჩვენებურები მშობლიურ ენაზე ისმენდნენ იმ ზნეობრივ შეგონებებს, რასაც მათ მაჰმადიანური რელიგია უწესებდათ უმთავრეს ცხოვრებისეულ პრინციპებად. „გურჯული ვაიზი“ უაღრესად მნიშვნელოვანი ნაწარმოები იმ თვალსაზრისითაცაა, რომ მასში თურქეთელ ქართველთა ეროვნულ–პატრიოტული თვალთახედვაცაა და მშობლიური ქართული ენისადმი გამძაფრებული სიყვარულიც გამოვლინდა ემოციურად ძალზე შთამბეჭდავი ფორმით. (ნიკოლეიშვილი, 2015: 6–7)

ქართულენოვანი შემოქმედება სამ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:

1. სტამბოლის ქართული სავანის მღვდელთმსახურთა და ამ ქვეყანას სხვადასხვა დროით თავშეფარებულ ქართველ ემიგრანტთა აქტიურ საგამომცემლო, შემოქმედებით, პოლიტიკურ და ეროვნულ–საგანმანათლებლო საქმიანობასთან;
2. თანამედროვე თურქული ლიტერატურის იმ რამდენიმე წარმომადგენლის მოღვაწეობასთან, რომელიც ეთნიკური წარმომავლობით ქართველები არიან.
3. იმ ავტორთა მიერ შესაბამისი პერიოდის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ პუბლიცისტურ წერილებთან, რომელთაც დედასამშობლოსთან ახლად შემოერთებულ, მაგრამ 1921 წელს საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის გაფორმებული ყარსის ხელშეკრულების ძალით კვლავაც თურქეთისათვის გადაცემულ ქართულ რეგიონებში მოუხდათ ცხოვრება და სამსახურებრივ მოვალეობათა შესრულება. (ნიკოლეიშვილი, 2015: 7–8)

სტამბოლის ქართული სავანე: ქართველების მიერ საუკუნეთა მანძილზე უცხოეთში ნაშენები ქართული საგანმანათლებლო ცენტრები თითქმის ყველა დაიკარგა: განადგურდა ხელნაწერების უმეტესობა, გაიძარცვა, გასხვისდა ათონის ივერიონი, ჯვრის მონასტერი პეტრიწონი, სინა, შავი მთისა თუ ანტიოქიის კერები... ამჟამად ერთადერთ გამონაკლისს, საიმედოდ შენახულსა და დაცულს, წარმოადგენს სტამბოლის ქართული სავანე (Altun, 2023: 1144).

სტამბოლის ერთ–ერთ უბანში – გალათაში – უძველესი დროიდან არსებობდა ქართველთა ახალშენი–დასახლება. 1453 წლიდან ოსმალებმა ამ ადგილს უწოდეს „გურჯუ კაფუ“ – „ქართველთა კარი“ და დღემდე ასეა ცნობილი. გალათაში ქართველებს ჰქონდათ თავიანთი სალოცავი, საყდარი (როგორც იქაურები უწოდებენ) წმ.პეტრეს სახელობის ეკლესია. აქაური ქართველები უმეტესად მესხეთ–ჯავახეთიდან გადმო–სახლებული კათოლიკეები იყვნენ (ფუტკარაძე, 2002).

ქართველების რიცხვი სტამბოლში განსაკუთრებით გაიზარდა 1828–29 წლებისა და 1877–78 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომების შემდეგ. პროცესი, რამაც გამოიწვია ქართველების მიგრაცია, კარგადაა აღწერილი თვითმხილველების, მოგზაურების, ისტორიული წყაროების, XIX საუკუნის ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა სხვათა მიერ.

საქართველოდან თურქეთში გადახვეწილი ქართველების აღსანიშნავად აღსანიშნავად გამოყენებულია სიტყვა „მუჰაჯირი“, რომელიც ჩვენს ენაში დამკვიდრდა მე–19 საუკუნის ბოლო

მეოთხედში და ნიშნავს ემიგრანტს, გადახვეწილს, სამშობლოდნ წასულს. ტერმინი „მუჰაჯირი“ არაბულია; მუჰაჯირი ქართველები კი თავისიანებს „ჩვენებურებს“ ეძახიან (ფუტკარაძე, 1993: 9).

მუჰაჯირობის ისტორია, მისი გამომწვევი მიზეზები კარგად არის შეფასებული სპეციალურ ლიტერატურაში. ეს საკითხი, ომის შედეგები, მძიმე სოციალური და ეკონომიკური პირობები, რუს ხელისუფალთა მმართველობის ბარბაროსული ფორმები და გამუსულმანებული მოსახლეობის რელიგიური ფანატიზმი – სხვადასხვა კუთხით არაერთგზისაა აღწერილი ილია ჭავჭავაძის, ექვთიმე თაყაიშვილის გრიგოლ ორბელიანის, სერგეი მესხის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მემედ-ბეგ აბაშიძის, პეტრე უმიკაშვილის და სხვათა მიერ.

თურქეთში მომრავლებულმა და მომძლავრებულმა ქართველობამ სტამბოლის უბნებში – გალათაში, სოსტენეში, ვეზირხანში, პერაზე, ფაფასქერში, უსკუდარში – დააარსეს სალოცავები, რომლებიც გახდა ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები. თუმცა მათი კვალი ჟამთასვლამ წაშალა.

საინტერესოა უსკუდარის ეკლესია-მონასტრის ბედი, რომელიც გასული საუკუნის 20-იან წლებამდე ფუნქციონირებდა. იგი დააარსა მამა პეტრეს (პეტრე ხარის-ჭირაშვილის) მიერ ჩამოყალიბებულმა საზოგადოებამ. (ეკლესია აშენდა 1861 წელს და აქვე დაფუძნდა დედათა და მამათა მონასტერი). ანდერძის თანახმად წირვა-ლოცვა ქართულ-ბერძნულ ენაზე უნდა წარმოებულყო. 1881 წელს გაიხსნა ქართულ-ბერძნული სკოლა. მაგრამ ეკლესიის ბედი უკუღმა დატრიალდა 1910 წლიდან, როცა ეპისკოპოსმა სარდიმ ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა მოსპო და საყდარი თავისი შემოსავლებიანი სახლებითა და მრევლით მახლობელ უბანში მდებარე ლათინთა ეკლესიას მიაკუთვნა. ამ არასასიამოვნო ამბავს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა, როგორც საქართველოში ისე სტამბულსა და ევროპის რიგ ქვეყნებში. განსაკუთრებით აქტიურობდა ფრანგულენოვანი გაზეთი „ლა ტურკი“, რომელმაც არაერთი წერილი დაბეჭდა. დავას ქართველებსა და იტალიელებს შორის იძიებდა ვექილი საბრო-ბეგ შამბაშიძე და ოსმალეთის უმაღლესი საბჭოს წევრი, შარიათის პროფესორი მუფთი ხასან-ფეჰმი ირემადე. თუმცა საქმის საბოლოო გამოძიებისა და სამართლიანი განჩინების გამოტანას ხელი პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა და ეს საკითხი მივიწყებას მიეცა (სახალხო გაზეთი, 1911).

საბედნიეროდ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა სტამბოლის ერთ-ერთ უბანში, ფერიქოაში, ქართველ კათოლიკეთა სავანე (ეკლესია-მონასტერი), რომელიც ასევე დაფუძნა ახალციხელმა ქართველმა მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა, ცნობილი ქველ-მოქმედის იაკობ ზუბალაშვილის დახმარებით. მამა პეტრეს თაოსნობით 1861 წელს სტამბოლის ერთ ლამაზ უბანში-ფერიქოში, ბომონთში აშენდა წმ. მარიამ ღვთის-მშობლის სახელობის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია. მალე გაიხსნა მამათა და დედათა მონასტრებიც. 1870 წელს ამუშავდა სტამბა, სადაც 200-ზე მეტი დასახელების წიგნი დაიბეჭდა. დაფუძნდა ბიბლიოთეკა.

1908 წელს ფერიქოის სავანეში ოფიციალურად გაიხსნა აკაკი წერეთლის სახელობის ბიბლიოთეკა, სადაც წლების განმავლობაში ევროპისა და ამერიკის სხვადასხვა ქვეყნიდან იგზავნებოდა ემიგრანტული ლიტერატურა; ამ ბიბლიოთეკაში დღემდეა დაცული უნიკალური ქართული გამოცემები დაბეჭდილი როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ არსებულ სტამბებში (ნაჭყებია, 2009: 10).

თურქულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების მკვლევართათვის მნიშვნელოვანია სტამბოლის ქართული სავანის, როგორც ქართული კულტურის უძლიერესი კერისა და იქ შექმნილი თარგმნილი თუ ორიგინალური ნაწარმოებების მიმოხილვა. როგორც ამ კერის ცნობილი მკვლევარი შუშანა ფუტკარაძე მიგვითითებს ეს სავანე XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში გადაიქცა ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველთა კულტურისა და განათლების ცენტრად, მათი ერთიანობისა და ძმოების ტაძრად, სამშობლოდან გადახვეწილ ქართველთა მშობლიურ კერად (ფუტკარაძე, 2012: 18). განუზომელია ამ კულტურის ცენტრის მიერ გაწეული ღვაწლი თურქეთში მცხოვრები მილიონობით ქართველის განათლებისა და თვითშეგნების ამაღლებისთვის. თავისი ეროვნული მნიშვნელობით, ქართული კულტურის ეს ცენტრი საზღვარგარეთ ამ პერიოდში არსებული ერთ-ერთი ყველაზე მასშტაბური რელიგიური, კულტურული და საგანმანათლებლო კერა იყო (Altun, 2023: 51). სტამბოლის ქართული სავანე თავისი დანიშნულებით, ქართველი ერის წინაშე გაწეული სამსახურით, ბევრად ემსგავსება ადრეულ საუკუნეებში საზღვარგარეთ მოქმედ სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს. (ფუტკარაძე, 2012: 23)

როგორც მკვლევარი გურამ შარაძე წერს, ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი სტამბოლის მაშინდელ განაპირა, დღეს კი დიდად პრესტიჟულ უბანში – ფერიკვეიში აგებულია (1859–1861 წწ.) ღვთისმშობლის უმანკოდ ჩასახების სახელობაზე. მონასტერთან არსებულია როგორც მამათა ისე დედათა სავანე. პეტრე ხარისჭირაშვილს ეკლესიაში წირვა–ლოცვა ქართულ ენაზე დაუწესებია, აგრეთვე, დაუარსებია სასწავლებელი, წიგნთსაცავი და სტამბა, შეუძენია საკმაოდ ვრცელი სამონასტრო მიწები. მამა პეტრეს მხარში ედგნენ ახალციხიდან წამოსული მოწაფეები – იოსებ მამუკაშვილი, ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი) და სტეფანე გიორგაძე. სამონასტრო სკოლაში საღმრთო საგნებს გარდა ასწავლიდნენ ექიმობას, წამლების კეთებას უცხო ენებს, მასწავლე–ბლობას... ამ სკოლამ ბევრი სასიქადულო მამულიშვილი გამოზარდა. მათ შორის საკმა–რისი დავასახელოთ საქვეყნოდ ცნობილი ქართველი მეცნიერები მიხეილ თამარაშვილი და მიქელ თარხნიშვილი, აგრეთვე, ერთ დროს აქაური მღვდელი, უკანასკნელად ბეირუთის უნივერსიტეტის პროფესორი შალვა ვარდიძე...

კონსტანტინეპოლის ქართული სავანე ჯერ კიდევ 1870–იანი წლებიდან შესდგომია ქართული წიგნების ბეჭდვას, რომელთა უმეტესობა აღწერილია „ქართული წიგნის“ ბიბლიოგრაფიაში, ნაწილი კი ჩვენი ისტორიული ბედუკუდმართობის გამო, საერთოდ არ მოხვედრილა საქართველოში და ამდენად, უცნობია ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიისათვის (შარაძე, 1993: 461–463).

გარდა სასულიერო (ქრისტიანული) შინაარსის გამოცემებისა, წიგნთსაცავში ასევე საკმაოდ მრავლად გვხვდება სახელმძღვანელოები, ლექსიკონები, მხატვრული და სამეცნიერო ლიტერატურა, ისტორიული და პოლიტიკური ხასიათის გამოცემები, ქართველი ემიგრანტების მიერ ევროპასა და ამერიკაში დაბეჭდილი წიგნები და ჟურნალ–გაზეთები. ბეჭდურ პროდუქციასთან ერთად, მონასტრის არქივში ძველი ქართული ხელნაწერებიცაა საკმაოდ მრავლად დაცული (ნიკოლეიშვილი, 2015: 66).

სტამბოლის ქართული სავანის ისტორიის ცნობილი მკვლევარის, შუშანა ფუტკარაძის ინფორმაციით, ამ სავანის სიძველეთსაცავში დღესდღეობით დაცული დოკუმენტების რაოდენობა 83 000 ერთეულზე მეტია. ხელნაწერთა და გამოცემათა უდიდესი ნაწილი (80 პროცენტზე მეტი) ქართულენოვანია, დანარჩენი კი ლათინურ, ფრანგულ, თურქულ, არაბულ და სხვა ენებზე (სულ–17 ენაზე) არის შესრულებული. სავანის არქივის უნიკალურობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ იქ ადრინდელ საუკუნეებში გამოცემული წიგნებიც ყოფილა დაცული. მათგან ყველაზე ძველი 1523 წელს ლათინურ ენაზე დაბეჭდილი სახარებაა (ფუტკარაძე, 2012: 68).

სტამბა: სტამბოლში ქართული კულტურის განვითარებას დასაბამი XIX საუკუნის 60–იანი წლებიდან. სტამბულში ქართული დასახლებანი, სავაჭრო ცენტრები, ეკლესიები და სასწავლებლები ადრეც არსებობდა, მაგრამ ხელშესახებად მნიშვნელოვანი როლი ამ თვალსაზრისით მათ არ შეუსრულებიათ. სტამბოლის ქართული სავანის გადაქცევას ქართული კულტურისა და მწიგნობრობის ერთ–ერთ მძლავრ უცხოურ კერად პ. ხარისჭირაშვილის მიერ 1870 წელს იქ ქართული სტამბისა და გამომცემლობის დაარსებამაც არსებითად შეუწყო ხელი. მოყოლებული 1870 წლიდან 1933 წლამდე სტამბოლის ქართულ სტამბაში ათეულობით ქართული წიგნი დაიბეჭდა. სტამბოლის გამომცემლობა მხატვრულ ლიტერატურას გარდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებულ პოლიტოლოგიურ წიგნებსაც და უცხოური მხატვრული ლიტერატურის ცალკეული ნიმუშებისა და საქართველოსთან დაკავშირებით უცხოელ ავტორთა მიერ დაწერილი ნაშრომების ქართულ თარგმანებსაც სცემდა (Altun, 2023: 1145). იქაური გამომცემელნი XX საუკუნის ათიან და ოციან წლებში ამ თვალსაზრისით იმდენად დიდ აქტიურობასაც კი იჩენდნენ, რომ მხატვრული ტექსტებისა (როგორც ორიგინალურისა, ისე ნათარგმნისა) და მეცნიერულ–პოლიტოლოგიური ნაშრომების გამოცემა იმდროინდელი მათი საქმიანობის უმთავრეს მიმართულებად იქცა.

1870 წლიდან მეოცე საუკუნის 30–იანი წლების შუა ხანებამდე სტამბოლის ქართულ სტამბაში ათეულობით ქართული წიგნი დაიბეჭდა. თემატურად ეს წიგნები ოთხ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: ესენია:

1. სასულიერო ხასიათის გამოცემები;
2. სასწავლო და ზოგადსაგანმანათლებლო წიგნები;
3. მხატვრული, ისტორიული და საქართველოს ეროვნულ – სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებული პოლიტოლოგიური ხასიათის გამოცემები;

4. უცხოური მხატვრული ლიტერატურის ცალკეულ ნიმუშთა და საქართველოსთან დაკავშირებით უცხოელ ავტორთა მიერ თარგმნილი ქართული თარგმანების გამოცემები (ნიკოლეიშვილი, 2015: 85–88).

ჩვენთვის საინტერესო ამ გამოცემებიდან გახლავთ ქართული მხატვრული ლიტერატურის და ისტორიულ – პოლიტიკური აზროვნებისთვის მნიშვნელოვანი ნაწარმოებების და მწერლების წარმოჩენა, რადგანაც სწორედ ეს ნაშრომები ასახავენ თურქულ – ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების იმ მნიშვნელოვან ეტაპს, რომელიც შემდგომში, მეოცე საუკუნის ლიტერატურული ურთიერთობებით გაგრძელდა და რომელიც დღეისთვის მნიშვნელოვან, ახალ, ეტაპზეა გადასული.

სტამბოლის ქართულ სავანეში XIX საუკუნეში ძირითადად რელიგიური და მოსწავლეებისთვის განკუთვნილი სასწავლო ლიტერატურა გამოიცემოდა. პირველი ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელიც აქ დაისტამბა, იყო ივანე გვარამაძის „ყვავი–ლების კონა“, რომელიც, როგორც ა. ნიკოლეიშვილი (გვ. 95) აღნიშნავს, ლიტერა–ტურულად დახვეწილი კრებული არ არის, მაგრამ ინტერესს იწვევს იმის გამო, რომ აქ დასტამბული პირველი პოეტური კრებულისა.

სტამბოლში გამოცემული არასასულიერო ხასიათის წიგნების ავტორთა უმრავლესობას ან ამ ქალაქს დროებით თავშეფარებული პოლიტიკური ემიგრანტები წარმოადგენდნენ, ანდა ევროპისა და ამერიკის სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეები. ერთადერთი წიგნის ავტორი კი არაემიგრანტიც იყო – სტამბოლში იმხანად ხანმოკლე პოლიტიკურ – დიპლომატიური მისიით მყოფი პავლე ინგოროყვა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 101).

სტამბოლის ქართულ სავანეში გამოცემული წიგნებიდან ჩვენი ლიტერატურული ურთიერთობების ამსახველი საქმიანობები ვრცლად აქვს განხილული ლიტერატურათმცოდნესა და ცნობილ ქართველ მკვლევარს ავთანდილ ნიკოლეიშვილს, რომელსაც ფასდაუდებელი შრომა აქვს გაწეული ამ მნიშვნელოვან ქართულ სავანეში მოღვაწე ადამიანების ნაშრომთა კლასიფიცირებასა და თურქულ – ქართული ლიტერატურული და კულტურული ურთიერთობების ქართულ სამეცნიერო სივრცეში წარმოსაჩენად. მიუხედავად იმისა, რომ სტამბოლის ქართულ სავანეში დაცული ნაწერების სრული აღწერა და შესწავლა ბევრ სასიამოვნო სიურპრიზს პირდება მკვლევარებს, დღეისათვის ცნობილი და შესწავლილი ავტორების საქმიანობა ასე გამოიყურება:

პეტრე სურგულაძე: 1. საქართველო თავისუფლებისაკენ;

2. საქართველო როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო;

3. დამოუკიდებელი საქართველოს საერთაშორისო მნიშვნელობა;

პ. სურგულაძის მიერ ამ წიგნების გამოცემა დაკავშირებული იყო საქართველოს იმდროინდელ პოლიტიკურ საჭიროებებთან და მისი შეხედულებები საქართ–ველოს დამოუკიდებლობაზე, ეს წიგნები იყო ანგარიშგასაწევი და აქტუალური.

პავლე ინგოროყვა: 1918 წელს გამოცემული წიგნი „საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების შესახებ“ არის საერთაშორისო კონფერენციის მონაწილეთათვის დასარიგებელი წიგნი, სადაც უნდა განეხილათ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი. ეს კონფერენცია არ გაიმართა. წიგნში განხილული საკითხები სასიცოცხლო მნიშვნელობის იყო და პავლე ინგოროყვა ისტორიულ დოკუმენტებსა და მყარ სტატისტიკურ მონაცემებზე დამყარებით აცლიდა საფუძველს ყველა იმ ტერიტორიულ პრეტენზიას, რომელსაც საქართველოს უყენებდნენ იმხანად მისი მოწინააღმდეგე ქვეყნები.

ნიკოლო მიწიშვილი: სტამბოლის სავანესთან არსებული ქართული გამომცემ–ლობების მიერ დასტამბულ ორიგინალურ მხატვრულ ნაწარმოებთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნიკოლო მიწიშვილის პოეტური კრებული „შავი ვარსკვლავი“. ეს წიგნი პოეტის მეორე კრებულია. ნ. მიწიშვილის პოეტური კრებულისადმი ინტერესს არსებითად განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ მასში შეტანილი ლექსებით ავტორმა საკმაოდ მძაფრად გამოხატა სულიერი სასოწარკვეთა ცხოვრებისეული მიზანსწარაფვის ვერძოვნელი და მსოფლმხედველობრივად გაორებული ქართველი ემიგრანტისა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 135).

ნოე ჟორდანი: 1923 წელს, თავისი მთავრობის წევრთა დიდ ნაწილთან ერთად იმ დროისათვის უკვე საფრანგეთის დედაქალაქში დამკვიდრებულმა, მან სწორედ სტამ–ბოლის ქართულ კათოლიკურ ეკლესიასთან არსებულ სტამბა–გამომცემლობაში დასტამბა ემიგრანტობის პერიოდში დაწერილი თავისი ახალი წიგნი „ბრძოლის საკითხები“. ეს წიგნი ახალი რეალობიდან გამოსავლის მოსაძებნად დაწერილ ერთგვარ საპროგრამო წიგნადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. ნოე

ჟორდანია ამ წიგნში მკითხველს განუმარტავდა თუ როგორ შეიძლებოდა საქართველოს აღედგინა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 150).

ვანო ალიხანაშვილი: 1923 წელს სტამბოლში გამოიცა ვანო ალიხანაშვილის პოლიტოლოგიური ნარკვევი „რამ დაგვლუპა და რა გვიხსნის“. აღნიშნული წიგნის გამოცემით სტამბოლის ქართული სავანის გამომცემლობა კვლავაც შეეცადა ფართო საზოგადოების სამსჯავროზე განსასჯელად გამოეტანა ჩვენი ქვეყნის სახელ–მწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვის განმაპირობებელი გარემოებანი და მათი დაძლევის სამომავლო პერსპექტივები (ნიკოლეიშვილი 2015:152).

პავლე მოსულიშვილი: 1922 წელს დაუწერია და გამოუცია სტამბოლის სავანის გამომცემლობაში ერთადერთი დრამატული ჟანრის ნაწარმოები „შენ ხარ მზე“, ეს არის ოთხმოქმედებიანი ფანტასტიკური ეტიუდი საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრებიდან.

მართალია, პავლე მოსულიშვილმა თავის პიესაში ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მხოლოდ რამდენიმე ფართოდ ცნობილი ეპიზოდი წარმოსახა, მაგრამ საყოველთაოდ ცნობილ ამ ეპიზოდთა ხორცშესხმის უმთავრესი მიზანი პირველ ყოვლისა იმ საბრძოლო სულისკვეთების განდიდებაა, რითაც მთელი ჩვენი ისტორიის განმავლობაში იბრძოდა ქართველი ხალხი ეროვნული თვითმყოფადობის შესანარჩუნებლად. ნაწარმოების მესამე მოქმედებაში, სადაც სადაც საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობის ამბავია მოთხრობილი, მწერალმა ჩვენი ეროვნული ყოფისთვის უაღრესად მნიშვნელოვან სამ უმთავრეს მხარეს მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება – გასული საუკუნის პირველი ოცწლეულის საქართველოში პოლიტიკურ პარტიათა მესვეურებს შორის ეროვნული და ინტერნაციონალური ინტერესების ერთმანეთთან მიმართების გარკვევასთან დაკავშირებით წარმოქმნილ უკომპრომისო დაპირის-პირებას, საკუთარი სამშობლოს გამყიდველთა და მოღალატეთა საბედისწერო როლს ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში და საქართველოს პოლიტიკურ–სახელმწიფოებრივი ორიენტაციის პრობლემას (ნიკოლეიშვილი, 2015: 173).

1917–1923 წლებში სტამბოლის ქართული სავანესთან არსებული სტამბა–გამომცემლობის საქმიანობის უმთავრეს მიმართულებად ჯერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებული წიგნების გამოცემა იქცა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ქართველ მხედართა კავშირის მიერ მომზადებული და 1923 წელს გამოქვეყნებული კრებული „**სამშობლოს-ათვის თავდადებულ გმირთა ხსოვნას**“ (სამწუხაროდ, წიგნში მის შემდგენელ – გამომცემელთა ვინაობა მითითებული არ არის) აღნიშნული გამოცემით მისი ავტორშემდგენელნი და სტამბოლს თავშეფარებული ჩვენი პოლიტიკური ემიგრანტები ოპერატიულად გამოეხმაურნენ საბჭოთა ხელისუფლების მესვეურთა ბრძანებით საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღსადგენად მებრძოლ ქართველ პატრიოტთა მასობრივად დახვრეტის ტრაგიკულ მოვლენას (ნიკოლეიშვილი, 2015: 178).

ალექსანდრე მანველიშვილი: ამერიკაში მცხოვრები ქართველმა მეცნიერმა ალექსანდრე მანველიშვილმა 1932 წლის 10 აპრილს პარიზის საზოგადოებრივ მოხსენებად წაკითხული წიგნი „ვეფხისტყაოსანი და რუსთაველის ზნეობრივი იდეოლოგია“, სტამბოლის სავანის მღვდელმსახურის შალვა ვარდიძის ინიციატივითა და დაფინანსებით 1933 წელს გამოსცა. ეს იყო სტამბოლის ქართული სავანის მიერ დასტამბული უკანასკნელი წიგნი (ნიკოლეიშვილი, 2015: 183).

სტამბოლის ქართულ სავანეში გამოცემული ნათარგმნი წიგნები: 1921 წელს სტამბოლის ქართული სავანის მღვდელმსახურმა შალვა ვარდიძემ თარგმნა და გამოსცა ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ და რემონ ჟანენის „ქართველები იერუსალიმში“. 1924 წელს კი მათ მიხაკო წერეთლის მიერ თარგმნილი „გილგამეშანიც“ შეემატა. მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული გამოცემები ორიგინალურ ნაწარმოებებს არ წარმოადგენდა, ისინი მაინც იქცა ჩვენი სულიერი კულტურის მნიშვნელოვან შენამენად. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო, პირველ ყოვლისა, შალვა ვარდიძის თარგმანებია, რომელთა გამოცემითაც სტამბოლურმა გამომცემლობამ ქართველ ემიგრანტ ავტორთა მიერ იქ დასტამბულ წიგნებში მძაფრად გამოვლენილ ეროვნულ–პატრიოტულ მისწრაფებებს კიდევ უფრო ფართო მასშტაბები შესძინა იმით, რომ ჩვენი ერის დიდ ისტორიულ წარსულსა და იმჟამინდელ პრობლემებზე ამჯერად უცხოელები წერდნენ უღრმესი სიყვარულითა და სათანადო დოკუმენტებზე დაყრდნობით (ნიკოლეიშვილი, 2015: 190).

ევგენი დალეჯიო დ'ალესიო მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე იტალიელი დიპლომატი, სწავლული და მოგზაური საქართველოზე თავდავიწყებით შეყვარებული პიროვნება იყო. 1918 წელს, როდესაც საქართველოს დიპლომატიური მისია კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, იქ

მყოფი დალეჯიო ამ მისიის მდივანი გახდა, საქართველოს ქვეშევრდომობა მიიღო, იმოგზაურა ამ ქვეყანაში და ქართული ენა შეისწავლა. დალეჯიო მაღალ შეფასებას აძლევდა სტამბოლის ქართულ სავანეს და თვლიდა, რომ ეს იყო ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცების დიდი კერა თურქეთში.

თურქეთში მცხოვრებ ქართველებთან დაკავშირებით საყურადღებოა ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს წიგნი „ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში“. წიგნის ავტორი წარჩინებულ იტალიელთა ოჯახის შთამომავალია. ის დაუახლოვდა კონსტანტინეპოლში მცხოვრებ ქართველებს, მან იმოგზაურა საქართველოში, ისწავლა ქართული ენა. იგი დაინტერესდა თურქეთში გადახვეწილი ქართველებით და 1921 წელს მათ შესახებ დაწერა წიგნი. ნაშრომი მნიშვნელოვანი წყაროა კონსტანტინეპოლში მცხოვრები ქართველების, მათი რაოდენობის, ქართული ენის მდგომარეობის შესწავლის თვალსაზრისით. ავტორი ახასიათებს ქართველების მდგომარეობას, განმარტავს მათი წარმატების მიზეზებს. ქართული ენის შესახებ წერს: „ქართველთა სამშობლო ენა მაინც დღემდის შენახული აქვთ, თუმცა ოსმალეთის მთავრობა იმათ გათურქებას ძალიან ცდილობს. ქართველ მუსლიმანთა სოფლებში ყველა ოჯახის ენა-ქართულია, რადგან ქალი საზოგადოებაში ვერ გადის და ასე თუ ისე თურქებთან დიდი მიმოსვლა არა აქვს, სამშობლო ენა დღემდის დაცულია; მხოლოდ დღეს ქართულ ენასაც დიდი განსაცდელი მოელის (დ'ალესიო, 1990: 14). დ'ალესიო ასევე საუბრობს ქართველთა ეროვნული შეგნების-ცნობიერების საკითხზე და წერს: „ეროვნული შეგნება ქართველ მუსლიმანებში საერთოდ არ არის განვითარებული, რადგან სჯულის ფანატიზმს მარადის დაუქვეითებია იგი. თუმცა სისტემატიურად თურქიზმი სპობს მას, მაგრამ, პრაქტიკულად კი, ეროვნული გრძნობა დღესაც ძალზე ცოცხალია მათში. საერთოდ ყველანი ამაყობენ, რომ გურჯები-ქართველები არიან და თუ სადმე ან თავიანთში ქრისტიან ქართველს შეხვდნენ, საზოგადოდ გარეგნულად მაინც პატივს სცემენ და შეგნებულნი კი, ყოველნაირ დახმარებასაც აღმოუჩენენ თუ შესაძლებელია“ (დ'ალესიო, 1990: 14).

ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს თარგმნა და სტამბოლში გამოსცა შალვა ვარდიძემ, რომლის სამეცნიერო – ლიტერატურული საქმიანობაც გვიჩვენა ამ წიგნის ხელმეორე გამომცემელმა გურამ შარაძემ. მისი კვლევის მიხედვით, კონსტანტინეპოლის ქართული სავანის წევრთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს პატრ შალვა ვარდიძეს, რომელიც გარდა სასულიერო მოღვაწეობისა, ნაყოფიერ მეცნიერულ მუშაობასაც ეწეოდა. გარდა მეცნიერული ნაშრომებისა, შალვა ვარდიძეს პოეზიაშიც უცდია კალამი. ეს არის პარიზში გამომავალ ქართულ ჟურნალ „ბედი ქართლისაში“ დაბეჭდული ორი ლექსი „ჩემი ლოცვა“ და „წმინდა ნინოს“, ეს ლექსები პატრიოტული ხასიათსაა და ავტორი, რომელიც ნატრობს სამშობლოს მიწაში დასაფლავებას, შესთხოვს საქართველოს განმანათლებელს კვლავ გადმოხედოს მის ბედკრულ სამშობლოს (დ'ალესიო, 1990: 49–53).

რემონ ჟანენი ცნობილი ფრანგი ხელოვნებათმცოდნე, მკვლევარი და ბიზანტიოლოგია. გამოჩენილ მეცნიერს საქართველოს შესახებ სხვა ნაშრომებიც აქვს დაწერილი. „ქართველები იერუსალიმში“ რემონ ჟანენის მიერ პალესტინაში გამოკვლეული ქართული სავანეების საფუძველზე დაიწერა. ამ წიგნისადმი ინტერესს იწვევს ის ფაქტი, რომ ქართული ეკლესიის უდიდეს საერთაშორისო ავტორიტეტზე და წარსულ დიდებაზე უცხოელი მკვლევარი წერს. ამ ნაშრომს იერუსალიმში ქართველ ღვთისმსახურთა მოღვაწეობისა და იქ არსებულ ქართულ სიწმინდეთა შესწავლის თვალსაზრისით უაღრესად დიდ მნიშვნელობა აქვს.

იასე მეხუზლას (რაჭველის) შემოქმედებითი მოღვაწეობა სტამბოლში. იასე რაჭველი მეცხრამეტე – მეოცე საუკუნეთა მიჯნაზე მოღვაწეობდა სტამბოლში და მას, მართალია, წიგნი არ გამოუცია, მაგრამ თავისი პუბლიცისტური წერილებით ეხმაურებოდა მაშინ მიმდინარე დიდ პოლიტიკურ და კულტურულ პროცესებს ორივე ქვეყანაში. სტამბოლში ცხოვრების პერიოდში იასე რაჭველის ეროვნულ-პატრიოტული მოღვაწეობა ძირითადად ორი მიმართულებით წარიმართ – ერთის მხრივ, იგი აქტიურად ცდილობდა იქაურ ქართველებში შეძლებიდაგვარად გაეღვივებინა ეროვნული ცნობიერება, მეორეს მხრივ კი მოკავშირის როლი შეესრულებინა თურქეთში მცხოვრებ ქართველობასა და საქართველოს შორის.

სტამბოლის სავანემ, როგორც ქართული სულიერებისა და კულტურის კერამ XX საუკუნის 60–იანი წლებიდან, ფაქტობრივად არსებობა შეწყვიტა. მართალია, რთული და ძნელად დასაძლევია წინააღმდეგობანი მის ისტორიაში მანამდეც არაერთხელ ყოფილა, მაგრამ სავანეში მოღვაწე ქართველი მღვდელმსახურთა აქტიური ძალისხმევის შედეგად ვითარების სასიკეთოდ შეცვლა იმხანად მაინც ხერხდებოდა (ნიკოლეიშვილი, 2010: 75). XIX საუკუნის 60–იან წლებში პეტრე

ხარისჭირაშვილის მიერ სტამბოლში აგებულ ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან დაარსებულ სტამბა-გამომცემლობაში 70-იანი წლებიდან დაწყებული საგამომცემლო საქმიანობა 1933 წლამდე გაგრძელდა, შემდგომ კი შეწყდა და ამ დიდი ეროვნული საქმის ასაღორძინებლად გარკვეული ნაბიჯები მხოლოდ გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან ჯერ ახმედ მელაშვილმა გადადგა ჟურნალ „ჩვენებურის“ გამოცემით, შემდეგ კი თურქეთში მოღვაწე სხვა ადგილობრივი ქართველები ცდილობენ ამ დიდმნიშვნელოვანი საქმის გაგრძელებას.

მეოცე საუკუნის ოცდაათიან წლებში ქართულ მწერლობაში შეინიშნება ერთი დიდი თემა, ესაა გულისტკივილი სამშობლოს მოწყვეტილი და ქართულ ხმას მონატრებული თანამემამულეთა გამო. როგორც მკვლევარები წერენ: „უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ საქართველოს თემა, მეტადრე, ომამდე, უფრო 30-იანი წლებიდან, აჭარაში მოღვაწე მწერალთა შემოქმედებისათვის იყო ყველაზე დამახასიათებელი. ეს ნიშანდობლივი ფაქტია. აჭარა ხომ თავად იყო მონაწილე ცხოველი ისტორიული პროცესებისა; სწორედ ამ რეგიონს შეეხო ყველაზე მწვავედ გაყოფა-განაწილების, გასხვისების ტრაგიკული მოვლენები. დიდი ხანი არ იყო გასული მას შემდეგ, მოსკოვში, სტამბოლ-ანკარასა თუ ევროპაში მიღებული გადაწყვეტილებების გამო რომ გადადიოდა იგი ხელიდან ხელში. ამ პროცესების მრავალი მონაწილე ჯერაც ცოცხალი იყო და არც ეზოსა თუ ყანის ბოლოში გავლებული საზღვრების გამო ერთმანეთს მოწყვეტილი ნათესავების ტკივილს უჩანდა დაამების პირი. ამასთან, ეს იყო რეგიონი, რომელმაც საუკუნეებს გამოატარა ქართული ენა, ცნობიერება, ზნეობა, ტრადიცია...”

მეორე მხრივ, კი გაცოცხლებული მხატვრული სიტყვა ახლდა იკრებდა ძალას, ახლდაჩნდებოდა საუკუნეებით დაგუბებული სათქმელის გამოხატვის საშუალება და იმდენად ღრმა იყო ჭრილობა, იმდენად მაღალი ღირებულებისა იყო ეს თემა, რომ თვით სოციალისტური რეალიზმის პირობებში ფეხადგმულმა ადგილობრივმა მწერლობამაც კი არაერთხელ გადააბიჯა დამკვიდრებულ ზღვარს: ყველაზე ნიშანდობლივი იდეოლოგიური ნაწარმოებებისათვისაც კი ის არის, რომ უმეტესწილად სწორედ „იქაურ ქართველებზე“ საუბარი მათში და არა მხოლოდ „მთელი თურქეთის მშრომელ მოსახლეობაზე“. ამ უკანასკნელის ბადალი უკიდურესობანი ხომ ესოდენ დამახასიათებელი იყო პროლეტარული კულტურისათვის, განსაკუთრებით მისი ადრეული ეტაპისათვის (სარფი, 2015: 309–310).

დასკვნა: ნაშრომში “თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში”, საუბრობს ქართველთა მიერ უცხოეთში დიდი ძალისხმევითა და რუდუნებით ნაგები საგანმანათლებლო კერების შესახებ, მათ მძიმე ხვედრზე, რამდენადაც ჟამთა სიავემ ბევრი მათგანი აღგავა პირისაგან მიწისა, განადგურდა უამრავი მკირფასი ხელნაწერი, გასხვისდა არაერთი კერა ქართული კულტურისა, მაგრამ მაინც სასიამოვნო ფაქტად რჩება ის, რომ ერთადერთ გამონაკლისად იქცა სტამბოლის ქართული სავანე, სადაც მოღვაწეობდნენ ფილოსოფოსები, სასულიერო პირები, გამორჩეული მოღვაწენი ქართული კულტურისა და მეცნიერებისა, არაერთი ცნობილი ისტორიული პირი.

ესაუბრება მკითხველს ბიზანტიის დედოფალ მარიამის ქველმოქმედების, გალათას უბანში „ქართველთა კარის“ („გურჯუ კაფუ“) არსებობის, იქ აგებული საყდარ-სალოცავთა შესახებ და მკითხველს თვალწინ უცოცხლებს საქართველოს შრომით, ბრძოლით, ახალ-ახალი მიღწევებით, წარმატებებით სავსე ისტორიას.

გამოყენებული ლიტერატურა :

1. დ'ალესიო 1990: ევგენი დალეჯიო დ'ალესიო, ქართველები კონსტანტინეპოლში, ფრანგულიდან თარგმნა, შალვა ვარდიძემ, თბ., 1990.
2. ნიკოლეიშვილი 2015: ა. ნიკოლეიშვილი, ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერება და მწერლობა თურქეთში, ქუთაისი, 2015.
3. ნიკოლეიშვილი 2010: ა. ნიკოლეიშვილი, თურქული დღიურები, ქუთაისი, 2010.
4. ნიკოლეიშვილი, 2011: ფარნა-ბექა ჩილაშვილი (ფაჰრედინ ჩილოღლუ) – თურქეთში მოღვაწე ქართველი მწერალი და მამულიშვილი, ჟურნ. წელიწდეული, ქუთაისი, 2011.
5. სარფი, 2015: სარფი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ქართველოლოგიის ცენტრის ავტორთა კოლექტივის მონოგრაფია, რედაქტორები: პროფ. მალხაზ ჩოხარაძე, პროფ. მამაია ფაღავა, ბათუმი, 2015.
6. სახალხო გაზეთი, 1911: წერილი სტამბოლიდან, „სახალხო გაზეთი“, 1911, 29 ივლისი.

7. ფუტკარაძე 2012: შ. ფუტკარაძე, სტამბოლის ქართული სავანე, თბ., 2012.
8. ფუტკარაძე 1993: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
9. ფუტკარაძე 2002: შ. ფუტკარაძე, ქართული საყდარი სტამბოლში, გაზეთი: „ლიტერატურული საქართველო“, 27 სექტემბერი, 2002.
10. შარაძე 1993: გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წიგნი მესამე, თბ., 1993.
11. Altun 2023: S. Altun, “სტამბოლის ქართული სავანე - უმნიშვნელოვანესი კერა თურქულ - ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების მკვლევართათვის” . *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33) , 1141-1153. DOI: 10.29000/rumelide.1283492.
12. Altun 2023: S. Altun, *XIX – XX. Yüzyıllar Türk-Gürcü ve Gürcü-Türk Edebi İlişkilere Gelişim Süreci*, “Kuramdan Uygulamaya Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları”, (Editörler: F. Devletabadi, A. Yetim, S. Altun), Ankara: Akçağ Yayınları.
13. Çiloğlu 1994: F. Çiloğlu, “*Gürcüler*” *Dünden Bugüne*, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1994, s. 453-454.
14. Öztürk 2015: G. M. Öztürk, 19. Yüzyıl Türk-Gürcü Edebi Etkileşim Süreci, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/4 Winter 2015, p. 773-780, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7598>, ANKARA-TURKEY.
15. Putkaradze 2012: Sh. Putkaradze, *İstanbul Gürcü Ocağı*, Tiflis: Artanuji Yayınları.
16. Ratiani 2015: İ. Ratiani, *Gürcü Yazını ve Dünya Edebiyatı Süreci*, Tiflis.
17. Üstünyer 2010, İ. Üstünyer, *Gürcü Dili ve Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
18. Üstünyer 2013, İ. Üstünyer, *Gürcistan’da Türk Edebiyatı Çalışmaları: Lisanüstü Tezler*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
19. Üstünyer 2018: İ. Üstünyer, Edebiyat İlişkileri (1965-1978) Adlı Derlemeler Işığında Gürcü Edebiyatının Dünya Edebiyatı İle İlişkilerinin Analizi. Analysis Of Relationship Of Georgian Literature With The World Literatures In The Light Of The Compilationscalled Literary Interrelations (1965-1978). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Cilt: 11 Sayı: 59 Ekim 2018 Volume: 11 Issue: 59 October 2018 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2634>.

Political Neologisms in Contemporary French პოლიტიკური ნეოლოგიზმები თანამედროვე ფრანგულ ენაში

Tsiuri Akhvlediani

Doctor of Philological Sciences, Emeritus professor at
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
e-mail: tsiuri.akhvlediani@tsu.ge

Maria Burchak-Abramovichi

PhD Student at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University
e-mail: mariam.burchak-abramovichi@tsu.ge
ORCID: 0009-0005-7719-9008

Abstract : In the article, we analyze the influence of the evolution of the political field on the formation of neologisms in French. Politicians represent an important source of neologisms. Thus, new words often appear in the speech of government leaders and ministers. Many new words also appear on social networks and in the media.

By analysing the political press and theoretical data, we see the importance of the use of neologisms in different fields. Contemporary linguistics considers language as a complex and dynamic system whose evolutionary character obeys the rules of dialectics. The most active development of the language occurs in the field of vocabulary. Politics is a public domain, in which constant changes occur, including at the linguistic level: the political landscape changes, new parties are formed, new terms appear. Political discourse is oriented towards the public. This supposes the establishment of precise terms, their description and their explanation in new political dictionaries.

Key words: neologism; politics; translation; international communication

ციური ახვლედიანი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, ემერიტუსი-პროფესორი
ელ-ფოსტა: tsiuri.akhvlediani@tsu.ge

მარია ბურჩაკ-აბრამოვიჩი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: mariam.burchak-abramovichi@tsu.ge
ORCID: 0009-0005-7719-9008

აბსტრაქტი: სტატიაში განვიხილავთ პოლიტიკური სფეროს განვითარების გავლენას ნეოლოგიზმთა წარმოქმნაზე ფრანგულ ენაში. შეინიშნება, რომ ახალი სიტყვები ჩნდებიან სოციალურ ქსელებშიც და მასობრივ ინფორმაციათა საშუალებებშიც. აღსანიშნავია, რომ ნეოლოგიზმთა ძირითად წყაროს პოლიტიკური მოღვაწეები წარმოადგენენ. სახელდობრ, სახელმწიფოს მმართველთა და მინისტრთა მოხსენებებში ხშირად ჩნდება ახალი სიტყვები.

პოლიტიკური პრესისა და თეორიული მასალების ანალიზის საფუძველზე, შეიძლება დავრწმუნდეთ, თუ როგორი მნიშვნელოვანია ნეოლოგიზმთა გამოყენება ადამიანის მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროში. თანამედროვე ლინგვისტიკა ენას მიიჩნევს რთულ დინამიკურ სისტემად, რომლის მიმართულება და ევოლუციური ხასიათი ექვემდებარება დიალექტიკის ზოგად კანონებს. ენის ყველაზე აქტიური განვითარება ხორციელდება ლექსიკის სფეროში, რაც განპირობებულია სხვა ენობრივი დონეებით. რაც შეეხება პოლიტიკას, იგი ისეთი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სფეროა, რომელშიც ხდება მუდმივი ცვლილებები, მათ შორის, ენის დონეზეც: იცვლება პოლიტიკური პეიზაჟი, წარმოიქმნება ახალი გაერთიანებები ან პარტიები, ჩნდება ახალი ცნებები. ამიტომაც,

პოლიტიკური დისკურსის მახასიათებელი ნიშანია მისი ორიენტაცია ფართო საზოგადოების მიმართ. ეს ყველაფერი ვარაუდობს ვიწროსპეციალიზირებულ ტერმინთა ფიქსაციას, აღწერასა და ახსნას ახალი პოლიტიკური ლექსიკის ლექსიკონებში.

საკვანძო სიტყვები: ნეოლოგიზმი; პოლიტიკა; თარგმანი; საერთაშორისო კომუნიკაციები.

თანამედროვე სამყაროში, დაუჯერებელი სისწრაფით ვითარდება ადამიანის ცხოვრების ყველა სფერო: მეცნიერება, ტექნიკა, საზოგადოება; სწრაფად ვითარდება კულტურათაშორისი კავშირები, ასევე პოლიტიკური გარდაქმნები, რომლებიც უკავშირდებიან საერთაშორისო ურთიერთობათა განვითარებას. ამასთან დაკავშირებით, ლინგვისტებისთვისაც ჩნდება ნეოლოგიის პრობლემები. ეს ინტერესი აიხსნება იმით, რომ სიტყვაწარმოება გამუდმებით მოითხოვს მეცნიერულ კვლევას, თეორიულ გააზრებასა და კლასიფიკაციას. ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონის თანახმად, ყოველწლიურად, ათიათასობით ახალი სიტყვა ჩნდება პრესაში, მათი შესწავლა კი იწვევს კვლევის სხვადასხვა თეორიების, მიდგომებისა და მეთოდების გამოყენებას. თუმცა, ნეოლოგიზმთა ზუსტი კლასიფიკაცია ჯერ-ჯერობით არ არსებობს და რაც უფრო მეტად მნიშვნელოვანია - არ არსებობს თვით ცნების, ნეოლოგიზმის ზუსტი განსაზღვრა. რას აღნიშნავს ტერმინი «ნეოლოგიზმი»? ჩემი აზრით, ნეოლოგიზმის ზუსტი განსაზღვრა მოცემულია ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში: ნეოლოგიზმები – არის ისეთი სიტყვები, რომლებიც წარმოიშვნენ ენაში, განსაზღვრულ პერიოდში, ან შემთხვევითი, ერთეული სიტყვები, რომლებიც გამოჩნდნენ ერთჯერ რაიმე დოკუმენტში ან მეტყველებაში. ლინგვისტები გამოყოფენ ორი ტიპის ნეოლოგიზმებს: ლინგვისტურებს (სტილისტურებს) და ინდივიდუალურებს (ავტორისეულებს). ჩვენს სტატიაში, განიხილება ინდივიდუალური ნეოლოგიზმები, ანუ ის ახალი სიტყვები, რომლებიც შექმნილია მწერლებისა და პოლიტიკურ მოღვაწეთა მიერ. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ პოლიტიკური ნეოლოგიზმები, ჩვეულებრივ, ფიქსირდებიან პრესაში. ამასთან დაკავშირებით, გავანალიზებთ შემდეგი ფრანგულენოვანი გაზეთების სტატიები: Le Figaro, Le Monde, L'Express, L'Atlantico, Le Temps (შვეიცარია). ვეყრდნობით რა ამ გაზეთების ტექსტებს, შეიძლება გამოვყოთ ნეოლოგიზმთა შექმნის შემდეგი ტენდენციები: ნეოლოგიზმები იქმნებიან ცალკეული პიროვნებებისაგან, ანუ არა მხოლოდ ენა ახდენს გავლენას ადამიანზე, არამედ ადამიანსაც აქვს უნარი, რომ მოახდინოს გავლენა ენობრივ სიტუაციაზე. მაგალითად: On parle déjà d'un tandem Camerkerl... სიტყვა «Camerkerl» შექმნილია საკუთარი სახელებიდან – დევიდ კემერონი, ინგლისელი პოლიტიკოსი, დიდი ბრიტანეთის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი (2010-2016) და Merkel - ანგელა მერკელი, გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის კანცლერი. ეს ნეოლოგიზმი აღნიშნავს გერმანიისა და დიდი ბრიტანეთის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირს. ახალ სიტყვათა წარმოქმნის მიხედვით, შეიძლება თვალყური ვადევნოთ პოლიტიკურ ალიანსთა ტენდენციას. მაგალითად, ტერმინი Merkozy (Merkel+Sarkozy – ნიკოლა სარკოზი, ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე, საფრანგეთის ყოფილი პრეზიდენტი), რაც აღნიშნავს მოკავშიროებას. ასევე საინტერესოა შემდეგი ნიმუში: Les Allemands de l'hémicycle se sont fait tout discrets, commencer par Martin Schultz, le président du Parlement, dont les critiques sur la «poutinisation» de la Pologne... ეს მაგალითი შეიცავს ნეოლოგიზმს «poutinisation» «პუტინიზაცია», რომელიც შექმნილია ევროპარლამენტის თავმჯდომარის მარტინ შულცის მიერ. ნეოლოგიზმი გამოხატავს ავტორის უარყოფით დამოკიდებულებას პოლონეთის მოვლენებთან დაკავშირებით. ფრანგულ ენაში ხშირად ვგვხვდება ახალ ენობრივ ერთეულთა წარმოქმნა საკუთარი სახელებიდან. ზემოთხსენებულ ნეოლოგიზმებს შეიძლება დავამატოთ შემდეგი სია: sarkonneries – Nicolas Sarkozy, chiraquismes – Jacques Chirac, buchismes – George Bush. აქვე შეგვიძლია დავამატოთ ავტორთა მეტაფორები. მაგალითად, C'est un de ces lotissements fantômes hérités de l'explosion de la bulle immobilière de 2008, comme en Espagne. L'explosion de la bulle immobilière – არის მეტაფორა, რომელიც ავტორმა შექმნა იმისათვის, რომ დაეხასიათებინა ესპანეთი, როგორც კრიზისში მყოფი ქვეყანა. 2011 წელს გაჩნდა ახალი ლექსიკური ერთეული *iconomie*, რომელიც შეიქმნა ორი სიტყვის შეერთებით – *informatique* (ინფორმატიკა) და *économie* (ეკონომიკა). ტერმინი აღნიშნავს მესამე ინდუსტრიულ რევოლუციას. ამ ტერმინის ავტორია ფრანგი ეკონომისტი და პოლიტიკური ანალიტიკოსი მიშელ ვოლი. ნეოლოგიზმი Grexit აღნიშნავს საბერძნეთის გამოსვლას ევროკავშირიდან. ეს ნეოლოგიზმი განპირობებულია ევროპის პოლიტიკური სიტუაციის ტენდენციებით, ანუ ზოგიერთი ევროპული ქვეყნის სურვილით – დატოვონ ალიანსი. ნეოლოგიზმთა სია ივსება ახალი სიტყვებით, მაგალითად Leaderène – ქალბატონი,

რომელიც ხელმძღვანელობს რომელიმე კომპანიას, პარტიას, პოლიტიკურ საზოგადოებას. ამ სიტყვას აქვს ინგლისური ფუძე და ფრანგული სუფიქსი; ეს სიტყვა ნასესხობაცაა და ნეოლოგიზმიც.

ამგვარად, პოლიტიკური პრესისა და თეორიული მასალების ანალიზის საფუძველზე, შეიძლება დავრწმუნდეთ, თუ როგორი მნიშვნელოვანია ნეოლოგიზმთა გამოყენება ადამიანის მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროში. თანამედროვე ლინგვისტიკა ეწას მიიჩნევს რთულ დინამიკურ სისტემად, რომლის მიმართულება და ევოლუციური ხასიათი ექვემდებარება დიალექტიკის ზოგად კანონებს. ენის ყველაზე აქტიური განვითარება ხორციელდება ლექსიკის სფეროში, რაც განპირობებულია სხვა ენობრივი დონეებით. რაც შეეხება პოლიტიკას, იგი ისეთი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სფეროა, რომელშიც ხდება მუდმივი ცვლილებები, მათ შორის, ენის დონეზეც: იცვლება პოლიტიკური პეიზაჟი, წარმოიქმნება ახალი გაერთიანებები ან პარტიები, ჩნდება ახალი ცნებები. ამიტომაც, პოლიტიკური დისკურსის მახასიათებელი ნიშანია მისი ორიენტაცია ფართო საზოგადოების მიმართ. ეს ყველაფერი ვარაუდობს ვიწროსპეციალიზირებულ ტერმინთა ფიქსაციას, აღწერასა და ახსნას ახალი პოლიტიკური ლექსიკის ლექსიკონებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Guilbert L., 2020 : Dictionnaire des mots nouveaux. Paris
2. Pruvost J., Sablayrolles J.-F., 2008: Les néologismes. Paris,.

The Issue of Ottoman Georgians in Akaki Tsereteli's Journalism
("To Ottoman Georgians")
ოსმალეთის ქართველების საკითხი აკაკი წერეთლის პუბლიცისტიკაში
(„ოსმალეთის ქართველებს“)

Dali Betkhoshvili

Doctor of Philology, Associate Professor

Samtskhe-Javakheti State University

e-mail: dali.betkhoshvili@yahoo.com

Tel: +995 555 48 81 29

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

Abstract: In Akaki Tsereteli's rich artistic thought, a special place belongs to his important publicism, in which many pressing issues are brought to the fore, which shows the unified Georgian national spirit and must be considered in a single context to show the integrity of the country. This issue is discussed in Akaki Tsereteli's journalistic letter "To the Ottoman Georgians", written in 1875-77, where the issue of non-Muslim Georgians in one part of Georgia is conveyed with painful lines, but still it preserves the national spirit and is still Georgian in its essence.

Akaki Tsereteli talks about the issue of divided Georgianness in a journalistic letter to "Ottoman Georgians" and it shows Georgians who have different beliefs but are still united. According to the author's note, although the perverse fate has lost the nation's centuries-old unity, split it in two, separated it by faith, ... but the plague and the disease are still together, one and the same.

The issue raised by the author in the named journalistic letter was not only problematic and important in previous centuries, but even today it is painfully felt in the worldview of every Georgian and represents the pain of the whole country. This problem runs through the history of Georgia like a red line, having become its political, social, religious and cultural problem, it has also become the subject of modern research, which is still looking for ways to solve it.

Akaki Tsereteli's analytical journalistic letter clearly shows the belief that the religious condition, language, history... of the Ottoman Georgians are united and inseparable from the rest of Georgians and shows the indivisibility of the country and the nation on a unified national path.

Thus, Akaki Tsereteli's publicist letter to the "Ottoman Georgians" stands in the service of the idea of the national integrity of Georgia and aims at the way of the country's state settlement.

The topic is relevant and has great theoretical and practical value, as many of Akaki's journalistic letters are unstudied and need to be investigated in terms of the problems raised in them, the essence and purpose reflected in them. One of these problems is the analytical issue, which does not lose its relevance not only in Akaki's era, but also today, it needs to be revived, looked at and analyzed with new eyes. The problem, of course, should be understood first of all in a unified national perspective, which should also be considered in the context of the Christian part of the whole world.

Key words: Akaki Tsereteli; Ottoman Georgians; Georgia; national pain; religion; culture.

დალი ბეთხოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: dali.betkhoshvili@yahoo.com

ტელ: +995 555 48 81 29

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

აბსტრაქტი: აკაკი წერეთლის მდიდარ მხატვრულ ნააზრევში განსაკუთრებული ადგილი განეკუთვნება მის მნიშვნელოვან პუბლიცისტიკას, რომელშიც არაერთი საჭირობო საკითხია წინა პლანზე წამოწეული, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი. ეს საკითხი განხილულია აკაკი წერეთლის პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“, დაწერილი 1875-77 წლებში, სადაც

მტკივნეული შტრიხებით არის გადმოცემული საქართველოს ერთი კუთხის ქართველთა გამაჰმადიანების საკითხი, მაგრამ მაინც ეროვნულ სულს რომ ინარჩუნებს და თავისი არსით კვლავ ქართულია.

პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ აკაკი წერეთელი საუბრობს გახლეჩილი ქართველობის საკითხზე და მასში ახლა სხვადასხვა რწმენის მატარებელი, მაგრამ მაინც ერთიანი ქართველობაა ნაჩვენები. ავტორის შენიშვნით, მართალია უკუღმართმა ბედმა დაუკარგა ერს მრავალსაუკუნოვანი ერთობა, ორად გახლიჩა, სარწმუნოებით განასხვავა, მაგრამ ჭირი და ლხინი მაინც ერთადაა, ერთმოწილე.

დასახელებულ პუბლიცისტურ წერილში ავტორის მიერ წამოჭრილი საკითხი არა მარტო წინა საუკუნეებში იყო პრობლემატური და მნიშვნელოვანი, არამედ დღესაც მტკივნეულად განიცდება თითოეული ქართველის მსოფლმხედველობაში და მთლიანი ქვეყნის სატკივარს წარმოადგენს. ეს პრობლემა წითელი ხაზით გასდევს საქართველოს ისტორიას, მის პოლიტიკურ, სოციალურ, რელიგიურ და კულტურულ პრობლემად რომ იქცა, თანამედროვე კვლევის საგნადაც არის გადაქცეული, რომელიც კვლავ ეძიებს მისი მოგვარების გზებს.

აკაკი წერეთლის საანალიზო პუბლიცისტურ წერილში ნათლად იკვეთება რწმენა იმისა, რომ ოსმალეთის ქართველების სარწმუნოებრივი მდგომარეობა, ენა, ისტორია... ერთიანი და განუყოფელია დანარჩენი ქართველობისაგან და წარმოაჩენს ქვეყნისა და ერის განუყოფლობას ერთიან ეროვნულ გზაზე.

ამდენად, აკაკი წერეთლის პუბლიცისტური წერილი „ოსმალეთის ქართველებს“ საქართველოს ეროვნული მთლიანობის იდეის სამსახურში დგას და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად.

თემა აქტუალურია და დიდი თეორიული და პრაქტიკული ღირებულების მომცველია, რამდენადაც აკაკის ბევრი პუბლიცისტური წერილი შეუსწავლელია და გამოკვლევას საჭიროებს მათში წამოჭრილი პრობლემების, მათში ასახული არსისა და დანიშნულების თვალსაზრისით. ამ პრობლემებიდან აღნიშნული საანალიზო საკითხიცაა, რაც არა მარტო აკაკის ეპოქაში, არამედ დღესაც არ კარგავს აქტუალობას, საჭიროა მისი ხელახლა გაცოცხლება, ახლებური თვალთ შეხედვა და გაანალიზება. პრობლემა, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, ერთიან ეროვნულ ჭრილშია გასააზრებელი, რაც მთლიანი სამყაროს ქრისტიანული ნაწილის კონტექსტითაცაა გასათვალისწინებელი.

საკვანძო სიტყვები: აკაკი წერეთელი; ოსმალეთის ქართველებს; საქართველო; ეროვნული ტკივილი; რელიგია; კულტურა.

შესავალი: აკაკი წერეთლის მდიდარ მხატვრულ ნააზრევში განსაკუთრებული ადგილი განეკუთვნება მის მნიშვნელოვან პუბლიცისტიკას, რომელშიც არაერთი საჭირობოტო საკითხია წინა პლანზე წამოწეული, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი. ეს საკითხი განხილულია აკაკი წერეთლის პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“, დაწერილი 1875-77 წლებში, სადაც მტკივნეული შტრიხებით არის გადმოცემული საქართველოს ერთი კუთხის ქართველთა გამაჰმადიანების საკითხი, მაგრამ მაინც ეროვნულ სულს რომ ინარჩუნებს და თავისი არსით კვლავ ქართულია.

აღსანიშნავია, რომ პუბლიცისტიკის ჟანრი განსხვავებული შტრიხებით გვაცნობს მწერალს, როგორც ერისა და ქვეყნის ჭირისუფალს, მისი ჯვარისმტვირთველისა და მოამაგის პიროვნებას. აკაკის შეხედულებები ხელახლა ცოცხლდება და მტკივნეულად წარმოაჩენს ოსმალთს საქართველოს, ოსმალთს ქართველების ჭირ-ვარამს, განსაცდელს, რომელიც კვლავ ხვალინდელი გზის ძიებაშია პრობლემის მოგვარების მიზნით. აქედან გამომდინარე, ნაშრომის მიზანია ახლებური თვალთახედვით კიდევ ერთხელ იქნას დანახული და გააზრებული აღნიშნული საკითხი, პრობლემის არსი და მნიშვნელობა ერთიანი ეროვნული და გლობალური კონტექსტის გათვალისწინებით; საკითხის თანამედროვე კუთხით გააზრების საფუძველზე, ნაშრომი წარმოაჩენს იმ ეროვნულ მუხტს, რომელიც ერის ერთმთლიანობის საფუძველია.

ამდენად, ეს საკითხი სამეცნიერო დონეზე უნდა იქნას გამოტანილი და დღეს მისი განხილვა არა მარტო ჭრილობას აცოცხლებს, არამედ კურნავს კიდევ, ამიტომ სამეცნიერო აზრით მისი კვლავ

გაცოცხლება და გააზრება დროულიცაა და აუცილებელიც. სწორედ ამაში მდგომარეობს ჩვენი ნაშრომის მნიშვნელობა და ღირებულება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აჭარის საკითხი რომ ყოველთვის პრობლემატური, საინტერესო და მსჯელობის საგანი ხდებოდა, ჩანს როგორც მწერალ-პუბლიცისტთა ნააზრევში, ასევე მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომებშიც, კერძოდ, აღნიშნულს გარკვეული ადგილი ეთმობა სერგეი მესხის, რაფიელ ერისთავის, იაკობ გოგებაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ნიკოლაძის, ეგნატე ნინოშვილის და სხვა მოაზროვნეთა შემოქმედებაში. აჭარის სხვადასხვა პრობლემატურ საკითხზე კვლევები წარმოდგენილია პ. უმიკაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მიხ. თამარაშვილის, ა. ახვლედიანის, დ. ბაქრაძის და სხვათა შრომებში, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზურაბ კიკნაძის, ავთანდილ ნიკოლეიშვილის („აკაკი წერეთელი და ოსმალეთის ქართველობა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014; „თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერება“, წერილი 1; „თურქეთელ ქართველთა ქართულენოვანი პოეზია“, ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, IV), დალი ბეთხოშვილის¹, გურამ ბახტაძის („აჭარა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში“, დისერტაცია, თსუ, 2001), მაია არველაძის (აკაკი წერეთლის პირადი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველი უცნობი დოკუმენტები (აკაკი და მაჰმადიანი ქართველები)“, ქართველური მემკვიდრეობა, XXIII, 2019), ლუკა დვალიშვილის („აკაკი წერეთელი და აჭარის შემოერთების პრობლემა“, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, 2010), ოთარ გოგოლიშვილის („აკაკი და აჭარა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014) ორიგინალური შრომები, რომლებშიც ძალზედ აქტუალურად და საინტერესოდაა წამოჭრილი და გაანალიზებული არაერთი საკითხი: სწავლა-განათლების, რწმენის, ისტორიული, ეროვნული, კულტურის და სხვ. რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აჭარის რეგიონის შესახებ არსებული პრობლემების გასააზრებლად.

მეთოდოლოგია: კვლევის განხორციელებისთვის ნაშრომში გამოყენებულია პრობლემაზე დაფუძნებული კვლევა, ისტორიულ-ლიტერატურული, ჰერმენევტიკული და ანალიტიკური კვლევის და შედარებითი ანალიზის მეთოდები, რომელთა მეშვეობით დამუშავდა აკაკი წერეთლის ნააზრევი აღნიშნულ საკითხზე განსახილველი წერილის მიხედვით, რათა გამოიკვეთოს ნააზრევი და დასკვნები კვლევის შესახებ, საკითხი გააზრებულ უნდა იქნას ერთიან ეროვნულ ჭრილში თანამედროვე პრობლემების კონტექსტის გათვალისწინებით, რომელიც ხელს შეუწყობს საკითხის უკეთ წარმოჩენას და შედეგების ჩამოყალიბებას.

დისკუსია/შედეგები: საკვლევ პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“² აკაკი წერეთლის მიერ წამოჭრილი საკითხი არა მარტო წინა საუკუნეებში იყო პრობლემატური და მნიშვნელოვანი, არამედ დღესაც მტკიცნეულად განიცდება თითოეული ქართველის მსოფლმხედველობაში და მთლიანი ქვეყნის სატკივარს წარმოადგენს. ეს პრობლემა წითელი ხაზივით გასდევს საქართველოს ისტორიას, მის პოლიტიკურ, სოციალურ, რელიგიურ და კულტურულ პრობლემად რომ იქცა, თანამედროვე კვლევის საგნადაც არის გადაქცეული, რომელიც კვლავ ეძიებს მისი გადაჭრის გზებს.

აკაკი წერეთლის ნააზრევი მოიცავს პრობლემის კვლავ წამოწევისა და მოგვარებისათვის ბრძოლის პათოსს. ასეთ პუბლიცისტურ წერილებში, პირველ რიგში, ერის ავბედითი ისტორიაა გაცოცხლებული არდავიწყებისათვის და კვლავ დღის წესრიგში აყენებს და, მეორეც, აღნიშნული პრობლემა გადაჭრას მოითხოვს, რისთვისაც საჭიროა გარკვეული ეროვნული ცნობიერების ამაღლება, რათა მოძიებულ იქნას ის ნიადაგი, რომელიც იქნება მყარი საფუძველი საკითხის მოგვარების ფარგლებში.

¹ იხ. აჭარის საკითხი შემდეგ კვლევებში: აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქ. ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ეძღვნება ცნობილ ქართველოლოგს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტზე ხელისმომწერის, საქართველოს უზენაესი საბჭოს დეპუტატს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სამოცი წლის იუბილეს, ქუთაისი, 2020 წ., გვ. 46-58.

აგრეთვე, დ. ბეთხოშვილი, აჭარის საკითხი ილია ჭავჭავაძის ნააზრევში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე“, I, შრომების კრებული 2022 წ.

² აღნიშნული წერილის გარკვეული, ადრეულად მიჩნეული ნაწილი, განთავსებულია ა. წერეთლის თხზულებანი, 1988 წ. და დაწერის თარიღად მიწერილია 1880 წ., ხოლო მთლიანი სახით წერილი დაცულია აკაკის ახალ კრებულში „უცნობი პუბლიცისტიკა“, რომლის შენიშვნაში ვკითხულობთ, რომ ნაწილი პირველად ქვეყნდება.

გ. ბახტაძის აღნიშვნით, „მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობა, მკითხველის ცნობიერებაში აჭარის საკითხის შემოტანის მიზნით, უპირატესობას პუბლიცისტურ სიტყვას ანიჭებს, რადგან ეს ჟანრი ამ ეტაპზე, როგორც ჩანს, ყველაზე მეტად აკმაყოფილებდა მკითხველის ცნობისწადილს“ (ბახტაძე, 2001: 15).

ა. ნიკოლეიშვილის მოსაზრებით, „ოსმალეთის ქართველობისადმი აკაკი წერეთლის დამოკიდებულება ძირითადად ორი მიმართულებით წარმოჩნდა, პირველი, ამ იმპერიაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი მწერლის დამოკიდებულებითა და მეორე, სტამბოლის ქართულ სავანეში მოღვაწე ქართველ სასულიერო პირებთან ურთიერთობით... ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებ ქართველთა ხვედრით აკაკის განსაკუთრებული დაინტერესება, პირველ ყოვლისა, იმ დამოკიდებულებით გამოვლინდა, რასაც იგი ისტორიული ავბედობის გამო დედასამშობლოს მოწყვეტილ აჭარაში მცხოვრები ჩვენი თანამომხმეებისადმი იჩენდა მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე. აჭარის პრობლემისადმი ამგვარი ინტერესი ა. წერეთელმა თავდაპირველად ამ მხარის შემოერთებამდე დიდი ხნით ადრე გამოხატა“ (ნიკოლეიშვილი, 2015: 253).

„მაჰმადიანი ქართველების საკითხის ირგვლივ დიდ ინტერესს იჩენდა აკაკი წერეთელი. პრაქტიკული საქმიანობის გარდა, პოეტი როგორც მხატვრულ შემოქმედებაში, ისე პუბლიცისტიკაში, აღწერდა და აანალიზებდა საქართველოს გარეთ, განსაკუთრებით ირანსა და თურქეთში მცხოვრები ქართველების ყოფას. „ბაში-აჩუკში“ მან მძაფრი ფერებით დახატა სამშობლოდან ძალით წაყვანილი და შემდეგ მუსულმანების სამსახურში ჩამდგარი აბდუშაჰილის ფსიქოლოგიური პორტრეტი“ (არველაძე..., 2019: 12).

ლ. დვალიშვილის მოსაზრებით, „მე-19 საუკუნის 70-იანი წლებიდან, როგორც კი თურქეთის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში, კერძოდ კი აჭარაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გააქტიურდა, როგორც ირკვევა, აკაკი მოვლენების ეპიცენტრში იმყოფება და რეგულარულად გზავნიდა წერილებს ჯერ ქართულ, შემდეგ კი რუსულ პრესაში. „ისმაილ თამაზ ოღლის“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა აკაკის წერილი „ბათუმი 17 სექტემბერს“ (დვალიშვილი, 2010: 65).

„აღსანიშნავია, რომ ისტორიულად აჭარამ სამსაუკუნოვანი მძიმე უღელი განიცადა თურქეთის დამპყრობლური პოლიტიკისაგან, რამაც თავისი კვალი დაამჩნია მათ რწმენას, ფიზიკურ არსებობას, ზნე-ჩვეულებებს, ქართულ სამეტიყველო ენას, კულტურას, რელიგიას... მაგრამ ამ უმძიმეს ვითარებას გაუძლო და ქართული სულით აღვსებულმა მაინც მოაღწია დღემდე; ამ დიდი ტკივილის დაღი, სამი მძიმე საუკუნის შემდეგაც, დღესაც ატყვია აჭარის მოსახლეობას...“ (ბეთხოშვილი, 2020: 46).

პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ აკაკი წერეთელი საუბრობს გახლეჩილი ქართველობის საკითხზე, მასში ახლა სხვადასხვა რწმენის მატარებელი, მაგრამ მაინც ერთიანი ქართველობაა ნაჩვენები: „ჩვენო ერთო ტომო და ერთ მოგვარე ძმებო! დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ, რაც უკუღმართმა ბედმა დაგვიკარგა ჩვენი მრავალსაუკუნოებითი ერთობა, გაგვაპო შუა, გაგვყო ორად, გაგვასხვავა სარწმუნოებით და დაგვაშორა ერთმანეთის ქვეშევრდომობით, მაგრამ ჩვენ კი მაინც იმავე ერთის ტომის ხალხი ვართ, რაც ადრე ვიყავით; ორგვარივე სისხლი სდულს ჩვენში დღესაც, რომელსაც ადრე ჩვენ და თქვენ ჩვენის ერთობისათვის თავგანწირულად შეერთებულად ვანთხევდით; იგივე გული სძგერს ჩვენში, რომელიც ძველად ჩვენის ქვეყნის ერთობისათვის სიყვარულით იმსჭვალეოდა, _ და იგივე ამაყი და პატიოსანი სული გვამხნევებს, რომლითაც ჩვენ მაშინ ერთად გაუყოფლად ქვეყანაში ქებით ვიხსენიებოდით“ (წერეთელი, 1988: 490). აკაკი წერეთელი ოსმალეთის ქართველებს მიმართავს და აღნიშნავს, რომ: „დღესაც ჩვენ მივენდობით იმავე ერთს ღმერთს, რომელიც ადრე გვფარავდა. ჩვენა გვაქვს საერთო ისტორია, რომელიც საქართველოსადმი ღვაწლში თქვენ უფრო დიდ წილს გიდებს, როგორც შემხებს, მოსამძღვრებს, _ ის არ დაიკარგება უკუნისამდე, სანამ კი საქართველო არსებობს და სანამ ჩვენი დედა ენა არ გამქრალა, ის ტკბილი ენა, რომელიც თქვენ აგრე მამაცურად და პატიოსნურად უცხოებაშიც კი შეგინახავს...“ (წერეთელი, 1988: 490-491). აკაკის ნააზრევადან გამომდინარე, რაც უნდა სხვაობა არსებობდეს ბედკრულ ადამიანებსა და დანარჩენ ქართველებს შორის, ეს ერთიანობას ვერ დაარღვევს და ვერ მოშლის ძირშივე ფესვგადგმულ მათ ურყევს კავშირს.

აკაკი წერეთელი დროებით ცალცალკეობას, ორად, საერთო ქართულის ორად გაყოფას საერთო ბედისა და ძალის განახევრებად მოიაზრებს, რაც ჭირის გაორმაგებას და ლხინის განახევრებას იწვევს, მაგრამ ეს დროებითია, მომავალში ორივე ნაწილი მაინც შეეკავშირება ერთმანეთს და ერთ საერთო ეროვნულ სივრცეში განთავსდებიან.

აკაკი წერეთელი თავისი დაკვირვებული მახვილი თვალით ორივე მხარეს მოუწოდებს დაფიქრებისაკენ, რათა მოსალოდნელი და დასაშვები ომისა და შუღლის შემთხვევაში, მხარეებმა თავი მყარად უნდა დაიცვან და ერთმანეთის აოხრება არ უნდა მოინდომონ, წინაპართა გზა და ერთობა უნდა დაიცვან. აკაკი ამბავებს სათქმელს და აღნიშნავს, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში: „...ჩვენი წინაპრების ძეგლები საფლავში შეიძვრიან!“ (წერეთელი, 2010: 64). აკაკის შენიშვნით, ორგულობის მიზეზი არავის აქვს და კიდევ უბრუნდება რწმენის საკითხს: „...საორგულოდ ის მიზეზი საკმაო არ არის, რომ თქვენ მაჰმადიანები ხართ და ჩვენ ქრისტიანები. ღმერთი ერთი და იგივეა ყველასათვის, ის არის გამრჩევი ყველასი ზეცას და აქ არავის მართებს თავისთავად ამათ ანგარიში. ამ მიზეზებმა არ უნდა გაგვაორგულოს ერთმანეთზე“ (წერეთელი, 2010: 64).

ავტორის შენიშვნით, მართალია უკუღმართმა ბედმა დაუკარგა ერს მრავალსაუკუნოვანი ერთობა, ორად გახლიჩა, სარწმუნოებით განასხვავა, ... მაგრამ ჭირი და ლხინი მაინც ერთადაა, ერთმოწილე: „...ჩვენ ერთი, ერთის ბედსქვეშ უნდა ვიყოთ“ (წერეთელი, 1988: 490-491), - წერს აკაკი და გამოთქვამს იმედს, რომ „ველოდოთ საერთო კეთილდღეობას, მოვემზადოთ მისთვის და ბედი თვით გვიჩვენებს, სად და რა სჯობს ჩვენთვის“ (წერეთელი, 2010: 64).

აკაკი წერეთლის დასახელებულ პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ კიდევ ერთხელ მკვეთრად გამოიკვეთა ოსმალთა საქართველოს წარმომადგენელთა სულიერ-მატერიალური, ეროვნული, კულტურული ღირებულებები: ენა, რელიგია, სამშობლოს სიყვარულის განცდა და ა. შ. რომელთა შესახებ არაერთი შეხედულებაა გამოთქმული, მაგრამ პრობლემა კვლავ არ კარგავს აქტუალობას და დღესაც ისტორიის თანამედევ ტკივილადაა გადაქცეული.

ამდენად, აკაკი წერეთლის პუბლიცისტური წერილი „ოსმალეთის ქართველებს“ საქართველოს ეროვნული მთლიანობის იდეის სამსახურში დგას და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად, რამეთუ სახელმწიფოებრივი საკითხის მოწესრიგების გარეშე ქვეყანას ვერ ექნება პრეტენზია საერთო ევროპულ სივრცეში ღირსეული ადგილის დაკავებისა და დამკვიდრებისა, რომ მსოფლიო სივრცის ღირსეული წევრი გახდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. არველაძე..., 2019: - არველაძე მაია, ზარდიაშვილი ელისაბედ, „აკაკი წერეთლის პირადი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველი დოკუმენტები (აკაკი და მაჰმადიანი ქართველები), „ქართველური მემკვიდრეობა“, XXIII, თბილისი, 2019.
2. ბახტაძე, 2001: - ბახტაძე გიორგი, „აჰარა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში“, დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, 2001.
<https://digitallibrary.tsu.ge/book/2023/March/dissertations/baxtadze-achara-disertacia.pdf>
3. ბეთხოშვილი, 2022: - ბეთხოშვილი დალი, „აჰარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით)“, ქუთაისის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქუთაისი, 2020.
4. დვალიშვილი, 2010: - დვალიშვილი ლუკა, „აკაკი წერეთელი და აჰარის შემოერთების პრობლემა, „ქართველური მემკვიდრეობა“, XIV, თბილისი, 2010.
5. ნიკოლეიშვილი, 2015: - ნიკოლეიშვილი ავთანდილ, „აკაკი წერეთელი და ოსმალეთის ქართველობა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VII, ქუთაისი, 2015.
6. წერეთელი, 1988: - წერეთელი აკაკი, „თხზულებანი, ლექსები, პოემები, დრამები ლექსად, მოთხრობები, პუბლიცისტური წერილები, პირადი წერილები“, შეადგინა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ჯენეტო ჭანტურიამ, თბილისი, 1988.
7. წერეთელი, 2010: - წერეთელი აკაკი, „უცნობი პუბლიცისტიკა“, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010.
<https://literaturatmcodneoba.tsu.ge/ucnobi%20akaki.pdf>

Traces of the Turkish Language in Upper Ajara თურქული ენის კვალი ზემოაჯარულში

Taliko Beridze

PhD in Philology, Professor at Tbel Abuserisdze Teaching
University of Georgian Patriarchate
e-mail: tamarberidze08@gmail.com

Abstract: the peculiarity of the speech of the population living in a small area is called kilo or dialect. Dialectological research, through which a systemic description of the dialect is made, is one of the most important parts of the Georgian literary language.

According to foreign historical sources, it is clear that Ajara was the battlefield of different conquerors at different times. Ottomans, Persians, Arabs conquered and destroyed this beautiful corner of Georgia.

In general, the Ajarian Kilo is undergoing great changes both within the Autonomous Republic, as well as due to migration to other regions of Georgia, relations with the population of other areas, and other factors, due to which the previously existing uniform appearance of the Ajarian dialect is gradually changing.

The Ajarian dialect has been influenced by the Turkish language for centuries, which, of course, contributed to the influx of Turkisms into our lexical fund and their establishment. This attack has a three-year history. It's natural. Therefore, even today, we have survived the lexical units that came from the Turkish language and were established. We think that their distinction will greatly contribute to the perfect study of the Ajarian dialect.

Key words: Ajarian dialect. Systemic description. Turkish influence. Perfect study.

თალიკო ბერიძე

ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს
საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: tamarberidze08@gmail.com

აბსტრაქტი: მცირე ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობათა მეტყველების თავისებურებას კილო ანუ დიალექტი ეწოდება. დიალექტოლოგიური კვლევა, რისი საშუალებითაც ხდება დიალექტის სისტემური აღწერა, ქართული სალიტერატურო ენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

უცხოური საისტორიო წყაროებით ირკვევა, რომ აჭარა სხვადასხვა დროს სხვადასხვა დამპყრობთა სათარეშო ველი იყო. საქართველოს ამ ულამაზეს კუთხეს იპყრობდნენ და ანადგურებდნენ ოსმალები, სპარსელები, არაბები.

საზოგადოდ, აჭარული კილო დიდ ცვლილებას განიცდის როგორც ავტონომიური რესპუბლიკის შიგნით, ასევე საქართველოს სხვა რეგიონებში მიგრაციის, სხვა კუთხის მოსახლეობასთან ურთიერთობისა თუ სხვა ფაქტორებით, რის გამოც თანდათან იცვლება აჭარული დიალექტის აქამდე არსებული ერთიანი სახე..

აჭარული დიალექტი, საუკუნეების განმავლობაში განიცდიდა, თურქული ენის ზეგავლენას, რამაც, რა თქმა უნდა, ხელი შეუწყო თურქიზმების შემოღებას ჩვენს სალექსიკონო ფონდში და დამკვიდრებას. ამ შემოტევას სამწლიანი ისტორია აქვს. ბუნებრივია. შესაბამისად, დღესაც შემოგვრჩა თურქული ენიდან შემოსული და დამკვიდრებული ლექსიკური ერთეულები. ვფიქრობთ, რომ მათი აღნუსხვა-გამოყოფა დიდად შეუწყობს ხელს აჭარული დიალექტის სრულყოფილ შესწავლას.

საკვანძო სიტყვები: აჭარული დიალექტი, სისტემური აღწერა, თურქულის გავლენა, სრულყოფილი შესწავლა.

შესავალი: მცირე ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობათა მეტყველების თავისებურებას კილო ანუ დიალექტი ეწოდება. დიალექტოლოგიური კვლევა, რისი საშუალებითაც ხდება დიალექტის სისტემური აღწერა, ქართული სალიტერატურო ენის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

უცხოური საისტორიო წყაროებით ირკვევა, რომ აჭარა სხვადასხვა დროს სხვადასხვა დამპყრობთა სათარეშო ველი იყო. საქართველოს ამ ულამაზეს კუთხეს იპყრობდნენ და ანადგურებდნენ ოსმალები, სპარსელები, არაბები.

საზოგადოდ, აჭარული კილო დიდ ცვლილებას განიცდის როგორც ავტონომიური რესპუბლიკის შიგნით, ასევე საქართველოს სხვა რეგიონებში მიგრაციის, სხვა კუთხის მოსახლეობასთან ურთიერთობის თუ სხვა ფაქტორებით, რის გამოც თანდათან იცვლება აჭარული დიალექტის აქამდე არსებული ერთიანი სახე..

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აჭარული დიალექტის შესწავლაში ფასდაუდებელია შ. ნიჟარაძის ღვაწლი „ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბთ., 1961; ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, თბ., 1971, სადაც კარგად არის გამოყოფილი ის ენობრივი ფაქტები, რომელიც „მთის აჭარულისათვის“ სახასიათოა.

ასევე მნიშვნელოვანია ნოღაიდელის (ლექსიკური მიებანი, ბთ., 2013) ნაშრომი. ავტორი თვლის, რომ აჭარული დიალექტი ენობრივი თავისაზრისით, ქართული ენის, მეტად მრავალფეროვანი კილოთაგანია, რომელმაც გარკვეული წვლილი, სალიტერატურო ენის განვითარებაში, შეიტანა.

აჭარული დიალექტის ცალკეულ საკითხებთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ბ. ჯორბენაძეს.

გთავაზობთ აჭარულ დიალექტში დალექილ თურქულ ენობრივ მასალას. მართალია, აქ სრულად არა არის წარმოდგენილი აჭარელთა ენობრივ ქსოვილში არსებული თურქულენოვანი სიტყვები და გამოთქმები, თუმცა საკითხით დაინტერესებული მკითხველი მასში აღმოაჩენს აჭარულისათვის დამახასიათებელი თავისებურებების საინტერესო სურათს.

მეთოდოლოგია: ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ აღწერითი და ისტორიული, ჩანაწერებზე დაკვირვებისა და მათი ანალიზის მეთოდი დასახული მიზნის მისაღწევად.

დისკუსია/შედეგები: აჭარული დიალექტი, საუკუნეების განმავლობაში განიცდიდა, თურქული ენის ზეგავლენას, რამაც, რა თქმა უნდა, ხელი შეუწყო თურქიზმების შემოღინებას ჩვენს სალექსიკონო ფონდში და დამკვიდრებას. ამ შემოტევას სამასწლიანი ისტორია აქვს. ბუნებრივია, შესაბამისად, დღესაც შემოგვრჩა თურქული ენიდან შემოსული და დამკვიდრებული ლექსიკური ერთეულები. ვფიქრობთ, რომ მათი აღნუსხვა-გამოყოფა დიდად შეუწყობს ხელს აჭარული დიალექტის სრულყოფილ შესწავლას:

ანაჲ (თურქ.) - (ზ. აჭ.) დედა: **ა ნ ა ი** ყველას გვიცოდვებდა.

ანჯახ (თურქ.) - ძლივს, ძლივსძლივობით: იმდენი ლაპარაკის მერე **ა ნ ჯ ა ხ** მივხდი რა უნდოდა სახშიო. შდრ.: ალ. ღლონტი: (იმერხ., ჯავახ., ინგილ.).

არაბა (თურქ.) - (ეკიპაჟი, ფურგონი) ურემი: ხალხი მოდიოდა **ა რ ა ბ ე ბ ი თ**.

არჩიხანა (თურქ.) - უწინ **ა რ ჩ ი ხ ა ნ ა შ ი** ვაკეთებდით საჭმელებს . შდრ.: ნიჟ: სასადილო, სამზარეულო.

არხატაში (თურქ.) - **მეგობარი**, ამხანაგი, ტოლი, სწორი: ზოგჯერ ჩემთან გადმოვდოდა **ა რ ხ ა ტ ა შ ა დ**.

აღა (თურქ.) - თურქთა ბატონობის პერიოდის პრივილეგიური წოდების წარმომადგენელი აჭარაში. აღა საზოგადოებრივი მდგომარეობით აზნაურული წოდების თანაბარი იყო; ბევრე დაბლა მდგომი:

აღა ტადაი მარტო არასდროს არ მოსულა.

ბაბოჲ (თურქ.) - აღნიშნავს მამას:

ბ ა ბ ო ი გემრიელი კაცი იყო დიდ-პაწასთვის.

ბარსამი (თურქ.) - ბევრს, მრავალს აღნიშნავს:

ბ ა რ ე ს ა მ ი ვიბრძოლე მაგათთვის.

ბაშლული (თურქ.) - ცოლის ნიშნობის დროს გაღებული საჩუქარი, - იგივე ქრთამი, საპატარძლოს მშობლებისათვის:

ბიჭის მხარე **ბ ა შ ლ უ ლ ს** აძლევდნენ ქალის დედ-მამას.

ბეთმეზი (თურქ.) - მსხლის ან სხვა ხილის წვენი დადუღებული, სქელი და ტკბილი: **ბ ე თ მ ე ზ ს** ჩვენ ყოველ წელწადს ვაკეთებდით.

ბეჰი (თურქ.) - ძველად აჭარაში ქალს, რომ გაათხოვებდნენ საჩუქრებს გაატანდნენ (ავეჯსაც):

ბ ე ჰ ი ყველა ქალს უნდა წეგელო.

ბითევი (თურქ.) - იგივეა, რაც მთლიანი:

ბ ი თ თ ე ვ ი ჩემი ყანა დათვმა მეისაქმა.

ბოჲა (თურქ.) - აღნიშნავს საღებავს: ძველათ **ბ ო ი ა** იყო შესაღებად.

ბოლათ (თურქ.) - ბლომად, უხვად: წინწინ **ბ ო ლ ი** დრო ჰად იყო, ახლა რა გიჭირთ.

ბოშუნა (თურქ.) - იგივეა, რაც ტყუილად: **ბოშუნა** არ გააკეთა, ახლა ნანობს.

გენილი (თურქ.) - პატარძალს აღნიშნავს: **გენილობა** პაწაი საქმე არ იყო ადრე. ყველაფერი შენზე იყო საქმე.

გერჩე (თურქ.) - ნამდვილი, ჭეშმარიტი, მართალი, უტყუარი (ამბავი...):

გერჩე გითხრა მერიკომ, რომ მოგცემს ფხლის ნერგს?

გოზგორა (თურქ.) - უეჭველია, ნამდვილად, შეიძლება:

გოზგორა მაგათ ეგონათ მე ვატყვილებდი.

დონუმი (თურქ.) - გზა, რეისი, ჯერი:

რამდენიმე **დონუმად** ამევტანდით თივას.

ეილუგი (თურქ.) - იგივე სიკეთე, პატივისცემა:

იმდენი **ეილუგი** მაქ გაკეთებული ჩემი ხალაშვილებისთვის ვინ დეინახა.

ელჩი (თურქ.) - მაშვალი, შუამავალი, მაჭანკალი: მე მაგალითად **ელჩობით** წავყევი ჩემ კაცს.

ზენგინი (თურქ.) - მდიდარს აღნიშნავს:

უწინ **ზენგინები** თითო-ოროლა თუ იყვნენ.

ზირიკლი (თურქ.) - იგივე რაც ფომა:

ყველა **ზირიკლი** მე მომადგებოდა. შდრ.: ნიჟარამე - ფომა.

თახუმი (თურქ.) - 1. ინსტრუმენტი; 2. გვარი, ტომი, ჯიში (ნიჟარამე):

რამდენი **თახუმი** უნდა გამოგეცვალა.

თექ (თურქ.) - გამოიყენება ოღონდ, როგორმე კავშირის ნაცვლად:

თექ შენ არ იტურო და აფერი არ მინდა.

თორი (თურქ.) - 1. ნაქსოვი (ბადურად) სარტყელი:

თორის მოქსოვა არ იყო იოლი.

თორომა (თურქ.) - მოდგმა-შთამომავლობა, გვარი, ჯილაგი, შვილიშვილი, ბადიში: მთელი **თორამა** მოჰყავდა, რომ მესტუმრებოდა.

იშტა // **იშტე** - აღნიშნავს ამგვარად, ერთი სიტყვით: **იშტა** ვაკეთებდი ყველაფერს აბა რა მექნა.

ოდა (თურქ.) - ოთახი: ყველას ჩვენი **ოდა** გვქონდა.

ოფე (თურქ.) - სხვადასხვა მცენარის ჩასათესად გაკეთებული ორმო:

თავიდან **ოფეებს** ვამზადებდით და მერე ვრგავდით.

სოზა (თურქ.) - იგივეა, რაც ღუმელი: სექტემბერი დადგება და **სოზა** გაგემრიელდება.

ფახირი (თურქ.) - აღნიშნავს სპილენძის ჭურჭელს:

ფახირის ჭურჭელი უწინ მოდაში იყო.

ფილიჯი (თურქ.) - თამბაქოს წვერის ფოთოლი, თამბაქოს ბოლო მოსავალი:

ფილიჯი გვიან იკრიფებოდა და მაგის გახმობა ძნელი იყო.

ფუსკული (თურქ.) - აღნიშნავს ფერადი ძაფის ან სირმის ფუნჯულს:

ფუსკულიანი ტანსაცმელი უწინ მოსწონდა ყველას მე რა ვიცი,

ყათი (თურქ.) - 1. ფენა, პირი; 2. სართული:

ორმოცი **ყათი** უნდა ჩაგეფინა.

ყამსაფა (თურქ.) - ჩირისგან დამზადებული შეჭამადი:

ყაისეფა ზამტარში გემრიელი საჭმელი იყო.

ყაფალი (თურქ.) - ჭურჭლის (ქვაბის) თავსახურავი: იმდენი იდულა საჭმელმა **ყაფალი** ახადა.

ყიშლა (თურქ.) - საგაზაფხულო და საშემოდგომო საძოვარი თივის ალების შემდეგ:

გვიან შემოდგომაზე **ყიშლაში** ჩამოვდოდით.

შორვა ჩორბა (თურქ.) - ნახარში (შეკმაზული) წვნიანი შეჭამადი, იგივე სუპი, სახვრები:

შორვის გარეშე ჯერ ვერ გავარონიებთ.

ჩათინი (თურქ.) - ძნელი, რთული: დაგრებოდა საქმე გასაკეთებელი და **ჩათინი** იყო.

ჩადრი (თურქ.) - აღნიშნავს კარავს, ფარდულს, ასევე გამოიყენება ქალის თავსახურავის აღსანიშნავად:

ადრე ყველა **ჩადრს** ვიხურავდით, ამფერი წესი იყო.

ჩეშიტ - ჩეშიტი (თურქ.) - ნაირს, ნაირ-ნაირს, სხვადასხვაგვარს აღნიშნავს:

რა **ჩეშიტი** იყო არ ვიცი.

ჩივი (თურქ.) - 1.კედლის ან იატაკის ფიცრებში ჩაყენებული ჭანჭიკი, სოლი, ერთწლოვანი მცენარეების დასარგავი ჯოხი:

სიმინდსაც **ჩივით** ვრგევდით, ასე უფრო მოსახერხებელი იყო.

ხებერი არ აქვს - აზრზე არაა: ამ საქმის **ხებერი**, რომ არ გაქ ხელი არ მოკიდო.

ჰევენგ-ი, ხევენგ-ი (თურქ.) - ძაფზე ასხმული თამბაქოს ხმელი ფოთლები:

ჰევენგები არნა დამზადიყო.

როგორც ვხედავთ, ზემოაქარულში საინტერესო ლექსიკა არის დაცული თურქიზმების. ნაშრომში მოყვანილი მაგალითები სრულყოფილ წარმოდგენას ვერ შეგვიქმნის აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, თუმცა ნათელს ხდის იმას, თუ როგორ მოახდინა სამასწლიანმა ბატონობამ აქაურთა მეტყველებაზე გავლენა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე, 1973: – აბულაძე ი., ძველი ქართული ლექსიკონი, თბ., 1973;
2. ნიჟარაძე, 1961: – ნიჟარაძე შ., ქართული ენის ზემოაქარული დიალექტი, ბთ., 1961;
3. ნიჟარაძე, 1971: – ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აქარული დიალექტი, ლექსიკა, ბთ., 1971;
4. ნოღაიდელი, 2013: – ნოღაიდელი ნ., ლექსიკური ძიებანი, ბთ., 2013;
5. ს. ორბელიანი, 1949: – სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1949;
6. ღლონტი, 1984: – ღლონტი ალ., ქართული კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984;
7. ჩუბინაშვილი, 1961: – ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, გამომცემლობა თბ., 1961;
8. ჯორბენაძე, 1989: – ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989;
9. ჯორბენაძე, 1995: – ჯორბენაძე ბ., ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995.

The Unwritten Custom about Christian Women „უწერელი ჩვეულება“ ქრისტიანი ქალების შესახებ”¹

Nino Gagoshashvili

Researcher at the Shota Rustaveli

Institute of Georgian Literature

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

e-mail: ngagochac@yahoo.fr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8048-6324>

Abstract: In the official Canonical tradition, the laws passed by world and local Church Assemblies enjoy unwavering authority. Excerpts from Epistles or other works by the Holy and Blessed Fathers of the Church, which are approved as tradition and cannot be changed or denied by anyone; are also approved by the V-VI Church Assemblies.

As for the first three centuries, during this period the Church life is directly connected with the Apostolic tradition, custom; examples of which can be found in *Didache* (75-85), in the Epistle of Clement of Rome *To the Corinthians* (ca. 95 AD), in Justin's *Apology* (middle of the 2nd century), in the Synodal Acts of the local Churches (2nd and 3rd centuries), in the Decrees by the Apostles and others.

This so-called Customary Law has become a source of eternal inspiration for the Canonical tradition. This is confirmed by Canon 6 of the First World Church Assembly and Canon 2 of the Second World Church Assembly. In the same vein, the letter of Basil the Great To Amphilochius *On the Holy Spirit*, which shows the special importance of the old rule in spreading the faith of the Apostles and in the Holy tradition of the Church, is the basis of many other rules developed at world and local Church Assemblies. It says: "Numerous righteous and enlightening teachings preserved in the Church were handed down to us in writing, and some of them, which come from the tradition of the Apostles, were kept secret from us. ... If we try to change these "unwritten rules" as not having much power ... our preaching will become just empty words."

This "unwritten rule" or the "custom", which is equal in force to the Law, allows us to reconsider the existing Laws about the place and role of women in the Church of Christ, collected from the Christian Canonical Collection *The Law of the Great Faith*. The Laws mostly concern the place of women in the family, marriage, Church; there are rules that the Law of Faith attributes to "custom" and does not specify, etc. These issues are particularly relevant due to the growing interest to the gender studies.

Key words: Custom; woman; The Great Faith Canon; Old and New Testament; Epistle.

ნინო გაგოშაშვილი

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველის ქართული

ლიტერატურის ინსტიტუტის

მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: ngagochac@yahoo.fr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8048-6324>

აბსტრაქტი: ოფიციალურ კანონიკურ ტრადიციაში შეურყეველი ავტორიტეტით სარგებლობს მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე მიღებული კანონები. V-VI მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ ასევე აპრობირებულია ეკლესიის წმინდა მამების ნაშრომთა ამონარიდები, რომლებიც აღიარებულია, როგორც ჩვეულება/ტრადიცია და დაცული უნდა იყოს.

¹სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „ქალთა ქრისტიანულ-ასკეტური და მონაზვნური ცხოვრების ტრადიცია და მისი გამოვლენა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (IV-XIII ს-ის დასაწყისი)“ (PHDF-22-3795) – ფარგლებში.

The article was prepared in the framework of the project – "The tradition of women's Christian-ascetic and monastic life and its revelation in ancient Georgian historical writing (beginning of IV-XIII centuries)" (PHDF-22-3795) funded by Shota Rustaveli National Science Foundation.

სწორედ ჩვეულებას უკავშირდება ქრისტიანობის პირველი სამი საუკუნის ეკლესიის ცხოვრება. ამის მაგალითებს ვპოულობთ „დიდაქეში“ (75-85), კლიმენტი რომელის ეპისტოლეში „კორინთელთა მიმართ“ (დაახლ. 95 წ.), იუსტინეს „აპოლოგიაში“ (II ს. შუახანები), ადგილობრივი ეკლესიების სინოდალურ აქტებში (II და III საუკუნეები), „მოციქულთა განწესებანში“ და სხვ.

შემდეგ ეს ე. წ. ჩვეულებითი სამართალი ქრისტიანული კანონიკური ტრადიციისათვის მარადიული შთაგონების წყარო გახდა. ამას ამტკიცებს I მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-6 კანონი („ძუელნივე წესნი იპყრობოდედ...“) და II მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-2 კანონი („...ბარბარო-ზებრთა წარმართთა შორის მყოფთა ეკლესიათა ღმრთისათა განგებაი ჯერ-არს მამათა მიერ დამტკიცებულისაებრ ჩუეულებისა“). ამავე სულითაა აღსავსე ბასილი დიდის წერილი „ამფილოქეს მიმართ სულისა წმიდისათვის“, რომელიც წარმოაჩენს ძველი წესის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მოციქულთა რწმენის გავრცელებისა და ეკლესიის წმინდა ტრადიციაში, არის საფუძველი მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე შემუშავებული სხვა მრავალი წესისა. მასში ნათქვამია: „სჯული და ეკლესიაში დაცული არაერთი განმანათლებელი სწავლება წერილობით გადმოგვცა, ზოგიერთი კი, რომლებიც მოციქულთა ტრადიციიდან მომდინარეობს, საიდუმლოდ გვებოძა. ... თუ ვცდებით, ხელგყოთ ეს „უწერელნი წესნი“, როგორც არცთუ ისე დიდი ძალის მქონე ... ჩვენი ქადაგება მხოლოდ ლიტონი სიტყვა გახდება“.

სწორედ ეს „უწერელი წესი“, იგივე „ჩუეულება“, რომელიც ძალით კანონის თანასწორია, იძლევა საშუალებას, ახლებურად გავიაზროთ ქრისტეს ეკლესიაში ქალის ადგილისა და როლის შესახებ არსებული ზოგიერთი კანონი, ამოკრებილი ქრისტიანული კანონიკური კრებულიდან „დიდი სჯულისკანონი“. კანონები უმეტესად ეხება ქალის ადგილს ოჯახში, ქორწინებაში, ეკლესიაში, გვხვდება წესები, რომლებსაც სჯულის კანონი ტრადიციას მიაწერს და არ განმარტავს და ა. შ. ეს საკითხები მეტად აქტუალურია გენდერული კვლევების მიმართ მზარდი ინტერესიდან გამომდინარე.

საკვანძო სიტყვები: ჩვეულება; ქალი; დიდი სჯულისკანონი; ძველი და ახალი აღთქმა; ეპისტოლე.

შესავალი: საეკლესიო სამართლის ფუნდამენტურ წყაროს წარმოადგენს წმინდა მამათა მიერ შემუშავებული და საეკლესიო კრებებზე დადგენილი კანონები, რომლებშიც ასახულია ამა თუ იმ ეპოქაში წარმოშობილი საეკლესიო პრობლემები და მათი გადაჭრის ფორმები. საუკუნეთა განმავლობაში ამ კანონთა საშუალებით განაცხადებს ეკლესია „უტყუელ“ ქრისტიანულ რწმენას.

ტერმინი „კანონი“ გამოხატავს ყოველივე იმას, რაც ეკლესიის მიერ კანონიკურად, ანუ სულიწმინდის უშუალო მონაწილეობით მიიღეს ეკლესიის დიდმა მამებმა. ამა თუ იმ დროში შექმნილი კანონი განუყრელად უკავშირდება უმთავრეს რელიგიურ პრინციპს - ქრისტეს განცხადების საიდუმლოს. გარდა ამისა, ის უზრუნველყოფს როგორც ეკლესიის მისტერიული არსის უცვალებლობას, ასევე მორწმუნეთა მიერ ქრისტეს მაცხოვრებელი მოძღვრების შეურყენელად დაცვასა და განმტკიცებას.

ოფიციალურ კანონიკურ ტრადიციაში შეურყეველი ავტორიტეტით სარგებლობს მოციქულთა განწესებანი, შვიდ მსოფლიო საეკლესიო კრებასა და ადგილობრივ კრებებზე მიღებული კანონები, ასევე ამონარიდები ეკლესიის წმინდა და ნეტარი მამების ეპისტოლეებიდან და შრომებიდან და აქვთ იგივე ძალმოსილება, როგორც ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე მიღებულ კანონებს (აპრობირებულს V-VI მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე); ეპისტოლეების ფრაგმენტები ეკუთვნით მთავარ-ეპისკოპოს დიონისე ალექსანდრიელს, პეტრე ალექსანდრიელს, გრიგოლ საკვირველთმოქმედს, ბასილი დიდს, გრიგორი ღვთისმეტყველს, ამფილოკე იკონიელს, ტიმოთე ალექსანდრიის მთავარეპისკოპოსსა და სხვებს. თითოეული მათგანი არის წყარო მართლმადიდებელი ეკლესიის კანონიკური სამართლისა, გაერთიანებულია კანონიკურ კრებულში „დიდი სჯულის კანონი“ და წარმოადგენს ბიზანტიურ-ბერძნული წარმოშობის საკანონმდებლო ძეგლის - „ნომოკანონის“ - ქართულ რედაქციას. მასში შესულია XII საუკუნის ქართული საეკლესიო სამართლის უმნიშვნელოვანესი ძეგლიც „რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა“.

ყველა ადგილობრივი ეკლესია და, თავისთავად, ქართულიც, ვალდებულია ისარგებლოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ შემუშავებული ამ საკანონმდებლო ძეგლებით. აქედან გამომდინარე, „ქართული საეკლესიო სამართალი, ერთი მხრივ, მსოფლიო ეკლესიის კანონმდებლობას ემყარება და მისი საეკლესიო კანონმდებლობის სათავეს მსოფლიო კრებები შეადგენს, მეორე მხრივ კი ასეთს წარმოადგენს საქართველოს ადგილობრივი კრებები, როგორც ივანე ჯავახიშვილი უწოდებდა - „ადგილობრივი კრებანი“ (ჯავახიშვილი, 2010: 6).

საეკლესიო კანონები იყოფა დოგმატურ (სწავლამოდღვრებით) და პრაქტიკულ (საეკლესიო წესრიგის მკაცრად განმსაზღვრელ) კანონებად, მათი მთავარი თემებია: კანონიკური საიდუმლო ხელდასახმები, ადგილობრივი ეკლესიების ადმინისტრაციული საკითხები, მსჯავრი ერესებისა და სქიზმისათვის, კანონები იერარქიისა და მორწმუნე მრევლის ღვთივსათნო ცხოვრებისა და ზნეობის დაცვის აუცილებლობის შესახებ, საეკლესიო სამართლით წესრიგდება საოჯახო და საქორწინო სამართლის საკითხები და სხვ. მათ შორისაა კანონები ქალთა შესახებ, რომლებიც აჩვენებს, თუ რამდენად განუყოფელია ქრისტიანი ქალის იდეალი ეპოქის სოციალურ-პოლიტიკური კონტექსტისგან; რამდენად შეცვალა ქრისტიანობამ ქალისადმი დამოკიდებულება ქრისტიანულ სამყაროში; რა სოციალური, ყოფითი, იურიდიული ნორმები განსაზღვრავდა ქალთა ცხოვრების წესს; რა კულტურული სტერეოტიპები იჩენდა თავს ქალთა საზოგადოებრივი და საეკლესიო ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროში, მაგ. ქორწინებისას, სულიერ გზაზე შედგომისას და ა. შ.

ამჯერად ყურადღება გამახვილდება „დიდი სჯულისკანონიდან“ ამოკრებილ იმ რამდენიმე კანონზე, რომლებიც უკავშირდება უშუალოდ საადათო/ჩვეულებით სამართალს, იგივე „უწერელ ჩუეულებას/წესს“ და მიემართება ქრისტიან ქალებს.

ამ ტიპის კვლევის აქტუალობას განაპირობებს თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გენდერული კვლევების მიმართ გაჩენილი ინტერესი, რაც ითხოვს ისტორიულ პროცესებში ქალის ადგილისა და როლის უფრო სრულყოფილად წარმოჩენას. აქედან გამომდინარე, ქალთა ქრისტიანული ცხოვრების ტრადიციის ფორმირებისა და გამოვლენის თავისებურებანი არაერთი მიმართულებით შეისწავლება. სწორედ ამ თავისებურებათა გამომწვევი მიზეზების გაანალიზება - საეკლესიო სამართლის ნორმების შესწავლითა და წმინდა მამათა სწავლებებზე დაყრდნობით - კიდევ უფრო ნათლად აჩვენებს ქრისტეს ეკლესიაში ქალისადმი დამოკიდებულებას.

მსჯელობა/შედეგები: „დიდი სჯულის კანონში“ მოძიებულია ასამდე კანონი, რომლებშიც საუბარია ქალთა უფლება-მოვალეობებზე, აქედან დაახლოებით ორმოცდაათი კანონი უკავშირდება უშუალოდ ქალებს, დანარჩენი კი თანაბრად ეხება ორივე სქესის წარმომადგენლებს. მათგან უმეტესობა ზნეობრივ-პრაქტიკული ხასიათისაა, ანუ მიუთითებს ქალის როლის შესახებ ქრისტეს ეკლესიაში, ოჯახში, საზოგადოებაში, განსაზღვრავს მისი ქცევის ნორმას, ადგილს ღვთისმსახურებაში, ასწავლის ზნეობის დაცვის აუცილებლობას საეკლესიო ცხოვრებაში და ა. შ.

ქრისტიანული საეკლესიო სამართლის ნორმები შთაგონებულია წმინდა წერილით და საეკლესიო სამართლის უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს; ეს განპირობებულია ახალ აღთქმასა და ეკლესიის წმინდა ტრადიციაში ძველი აღთქმის ქრისტოცენტრულობით, რომლის მიხედვითაც ძველი აღთქმა დაწერილია სულიწმინდის კარნახით და მოიცავს საღვთო ჭეშმარიტებას.

ამასთან დაკავშირებით წმინდა იოანე ოქროპირი ამბობს: „ეკლესიის რწმენა ეთანხმება იმთავითვე შეუვალ ერთობას ძველ და ახალ აღთქმას შორის. ამის გამოა, რომ ეკლესია იყენებს ძველ აღთქმას თავის სწავლებებში, ისევე როგორც ლიტურგიკაში და, ზოგადად, სულიერ ცხოვრებაში“. ეს ნიშნავს, რომ ძველი აღთქმის მცნებანი და სწავლებანი სულაც არ არის უცხო ახალი ჭეშმარიტების შესაცნობად და ის ქრისტიანული ეკლესიისთვის, მისი კანონიკისათვის, უფრო მეტიც, წმინდა ტრადიციისათვის (მაგ. ათი მცნება, ქორწინებისა და ღვთისმსახურების ხელისშემშლელი პირობები, სამართლის კრიტერიუმები და სხვ.) _ მეტად ღირებულია (იხ.: Phidas, 1998: 42).

ცხადია, უმთავრესი წყარო და საფუძველი მთელი ქრისტიანული კანონიკური ტრადიციის არის ახალი აღთქმა, რომელიც მოიცავს სწავლებას ქრისტეს გამომხსენელი ღვაწლის შესახებ, მოციქულთა საქმეებს, მათ როლს ეკლესიის დაფუძნების პროცესში და ა.შ. ქრისტიანობის პირველი სამი საუკუნის განმავლობაში ეკლესიის საღვთისმსახურო გამოცდილება სწორედ **მოციქულთა ტრადიციას** უკავშირდებოდა. ამის მაგალითებს მეტ-ნაკლებად ვპოულობთ *დიდაქეში* (75-85 წწ.), კლიმენტი რომაელის ეპისტოლეში კორინთელთა მიმართ (დაახლ. 95 წ.), ეგნატე ანტიოქიელის ეპისტოლეებში (II ს.), იუსტინეს *აპოლოგიაში* (II ს-ის შუახანები), ირინეოს ლიონელის შრომებში (I ს-ის დასასრული), ადგილობრივი ეკლესიების სინოდალურ აქტებში (II და III საუკუნეები), *მოციქულთა განწესებანში* (IV ს. შუახანები) და სხვ.

გარდა წერილობითი კანონებისა, ქრისტიანული ეკლესიაში არსებული ეს „ჩუეულება“, „უწერელი წესი“ (აუცილებლად აღსასრულებელი დაუწერელი წესი, კანონი), კანონიკური ტრადიციისათვის მარადიული შთაგონების წყარო გახდა. ამას ამტკიცებს ბასილი დიდის ეპისტოლე „სულისა წმიდისათვის ნეტარისა ამფილოქეს მიმართ“. ამ წერილში წმინდა მამა ძველ წესს მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე შემუშავებული მრავალი კანონის საფუძვლად მიიჩნევს და წინ

წამოსწევს მის განსაკუთრებულობას. ბასილი დიდის თანახმად, „რჯული და ეკლესიაში დაცული არაერთი განმანათლებლური სწავლება წერილობით გადმოგვცა, დანარჩენი კი მოციქულთა ტრადიციიდან მომდინარეობს და საიდუმლოდაა მონიჭებული. თუმცა ერთსაც და მეორესაც თანაბარი მნიშვნელობა აქვს რწმენის გავრცელებისა და განმტკიცების პროცესში და არავის აქვს უფლება მათი დაკნინებისა. ...მაგრამ თუ ვეცდებით ხელვყოთ ეს „უწერელნი წესნი“, როგორც არცთუ ისე დიდი ძალის მქონე, მოგვეზღვება თვით უფლის სახარებიდან და, უფრო მეტიც, ჩვენი ქადაგება ლიტონი სიტყვა გახდება“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975:506).

ბასილი დიდი ამ „ჩუქულების“ პრაქტიკაში გამოყენების შესახებ საუბრობს ასევე თავის კანონიკურ ეპისტოლეში დიოდორე ტარსელის მიმართ. წმინდა მამა ამბობს: „აწ ძალად გუაქუს მოცემული ჩუენდა უწერელი ჩუეულებაი, რომელი ძალითა სწორ არს სჯულისა, ამისთვის რამეთუ წმიდათა კაცთა მიერ მოცემულ არიან ჩუენდა ეგევითარისა მის ჩუეულებისა წესნი“ (დიდი სჯულისკანონი 1975: 498). ეს სიტყვები კიდევ ერთი დამოწმებაა იმისა, რომ „უწერელი ჩვეულება“ თავისი ძალით კანონის თანასწორია, რადგან წმინდა კაცთა მიერ არის დადგენილი.

ამასვე ამტკიცებს ტრულის საეკლესიო კრების მე-2 კანონი (დიდი სჯულისკანონი, 1975, 371-373), რომელშიც საუბარია მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებსა და ეკლესიის მამებზე, რომელთა მიერ შემუშავებულ კანონებს ქრისტიანული ეკლესია კანონიკურად აცხადებს. მათ შორის მოხსენიებულია წმინდა კვიპრიანე კართაგენელისა (+258) და მასთან ერთად შეკრებილი მამების მიერ მიღებული კანონებიც, რომელთა განწესებაც, როგორც **ჩვეულება/ტრადიცია**, მხოლოდ წმინდა მღვდელმთავრისადმი დაქვემდებარებულ განსაზღვრულ ადგილებში იყო შენარჩუნებული და სხვა ეკლესიებზე არ ვრცელდებოდა. მიუხედავად ამ კანონების ლოკალურობისა, კრებამ ისინი (ზემოხსენებულ კანონებთან ერთად) ნორმად მიიჩნია და დაადგინა: *არავის აქვს ნება ხელყოს ეს კანონები, უარყოს ან შეცვალოს. თუკი ვინმე მას დაარღვევს ან შეურაცხყოფს, დაისჯება ამავე კანონების განჩინებით, ხოლო თუ ვინმე ღირსი გახდება შენდობისა, იმ კანონებითვე მიიღებს კურნებას, რომელთა წინაშეც სცოდა* (შდრ.: დიდი სჯულისკანონი 1975,373).

საეკლესიო სამართალში გვხვდება არაერთი კანონი, რომლებიც ქალის ადგილს ეკლესიაში სწორედ ამ ჩვეულებითი სამართლიდან² გამომდინარე განსაზღვრავს. მაგალითად, ამ მხრივ საყურადღებოა მე-6 მსოფლიო საეკლესიო კრების 70-ე კანონი (ასევე ლაოდის კრების 44-ე კანონი), რომელშიც ნათქვამია: „არა უხმს დედათა უზნობაი ჟამსა წმიდისა ჟამისწირვისასა, არამედ, ხმისაებრ მოციქულისა პავლესსა, დუმილით მდგომარეობაი, რამეთუ არა ბრძანებულ არს მათდა სიტყუად, არამედ დამორჩილებად, ვითარცა შჯულისა იტყვის. ხოლო უკუეთუ სწავლის რაიმე უნდეს, სახლსა შინა თვისთა ქმართა ჰკითხედ მათ...“ (I კორ. 14: 34-35)³.

თავად ეს კანონი არაფერს განმარტავს, იგი ქალებს ღვთისმსახურებისას მხოლოდ დუმილისკენ მოუწოდებს, წმინდა იოანე ოქროპირი (+407) კი წერს, რომ მე-6 მსოფლიო საეკლესიო კრების აღნიშნული კანონი შესაბამისობაშია ძველ აღთქმასთან, კერძოდ, „დაბადების“ შემდეგ მუხლთან: „ქმრისა შენისა მიმართ იყოს მიქცევაჲ შენი და იგი გეუფლებოდეს შენ“ (3:16). წმინდანის აზრით, პავლე მოციქული ზემოხსენებული სიტყვებით ბრძნულად მოუწოდებს ქალებს არა მარტო ეკლესიაში დადუმებისკენ, არამედ მორჩილებისკენ. ამ უპირველესი ქრისტიანული სათნოებით (მორჩილებით) უნდა გამოირჩეოდნენ ისინი ქრისტეს ეკლესიაში, ქმრებთან თუ მოძღვრებთან ურთიერთობისას; მაგრამ, როგორც წმინდა მამა ამბობს, „თუ მათ არც ლაპარაკი შეუძლიათ და არც შეკითხვის დასმა, მაშ, რატომ უნდა ესწრებოდნენ ლიტურგიას? _ რათა მოუსმინონ იმას, რაც საჭიროა და შინ, ქმრებთან გაარკვიონ, თუ რამ გაუგებარია... პავლე მოციქულმა ცოლებს მასწავლებლად ქმრები დაუნიშნა, ეს კი ორივესთვის სარგებლის მომტანია: ცოლები მოკრძალებას სწავლობენ, ხოლო ქმრები ყურადღებიანი ხდებიან“ (<https://bible.by/fater/53/14/34/>).

² საეკლესიო სამართალი ასევე განსაკუთრებული მნიშვნელობას ანიჭებს ბუნებით სჯულს, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ზემოდან (ღვთისგან) გამოცხადებით მოცემულ რჯულამდე, ბუნებითად არის ჩანერგილი ადამიანის გულში, რაც მას შესაძლებლობას აძლევს, საკუთარი ადგილი დაიკავოს საზოგადოებაში. ბუნებითი სამართალი სისტემურადაა გავრცობილი პლატონთან, არისტოტელესთან, განსაკუთრებით კი სტოიკოსებთან და დიდი გავლენა იქონია რომაულ სამართალზე. ამ საკითხთან დაკავშირებით გამორჩეულად საინტერესოა ციცერონის ერთი ციტატა: „ეს (ბუნებითი სჯული) არის ჭეშმარიტი კანონი, მართალი სამართალი, ბუნებასთან შესაბამისობაში, განუდინელი ყოველ კაცში, უზენაესი ჭეშმარიტება, რომელიც მოგვიწოდებს, ყოველივე აღვასრულოთ წესისა და რიგის თანახმად, რაც ბოროტს აგვაშორებს, დაგვიფარავს, მას ვერ შევევლის ვერც სხვა კანონები და ვერც ბოროტის მანქანება!“ (ციცერონი: III, 22, 33).

³ ამერიკელი მეცნიერის, რობინ სქროგის, მტკიცებით, მოციქულის ეს მოსაზრება შესაბამისა იმასთან, რასაც პავლე ზოგადად ქალებზე წერდა. კორინთელთა მიმართ პირველი ეპისტოლის ეს მუხლი კი მის მიერაა ჩამატებული, ვინც დეცტეროპავლიები (Δευτεροπάλειες) და სამოდვრო ეპისტოლეები (Ποιμαντικὲς ἐπιστολὲς) შეადგინა და ისინი შეცდომით პავლე მოციქულს მიაწერა (Rodney Stark, 2011: 118-136).

ფსევდოკლიმენტი ამ ტიპის საკითხთან დაკავშირებით *მოციქულთა განწესებანის* მე-3 წიგნში განმარტავს, რომ ქალებს არ აქვთ უფლება ასწავლონ ეკლესიაში, მათ მხოლოდ უნდა ილოცონ და მოძღვრებს მოუსმინონ. „თავად მაცხოვარს ქალები არასოდეს გაუგზავნია საქადაგებლად! ეს რომ საჭირო ყოფილიყო, უპირველესად, თავად უფალი მოუწოდებდა მათ ამისკენ... ხოლო თუ ცოლის თავი ქმარია, მაშინ უსამართლოა სხეულის დანარჩენი ნაწილების თავზე ბატონობა!“ (<https://predanie.ru/book/69474>).

როგორც ვხედავთ, არც იოანე ოქროპირი და არც ფსევდოკლიმენტი არ ავრცობენ საკითხს, ქალის მიმართ ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზად მხოლოდ ძველი სჯულიდან მომდინარე ტრადიციას (იქვე მიუთითებს კიდევ ძველი აღთქმის წიგნის თავსა და მუხლს) და ახალ აღთქმას სასხელებენ.

კანონიკურ სამართალში არის არაერთი კანონი, რომლებიც სხვაგვარად მოქმედებს ქალებისთვის და სხვაგვარად - მამაკაცებისთვის. სამაგალითოდ მოვიხმოთ წმინდა ბასილი დიდის რამდენიმე კანონს, რომლებიც შესულია ეპისტოლეში „ამფილოქეს მიმართ იკონიელ ეპისკოპოსისა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975, 472).

აღნიშნულ ეპისტოლეში წმინდა მამის მე-9 კანონი აცხადებს უფლის განჩინებას, რომლის მიხედვითაც ქორწინება „სიძვის მიზეზის გარეშე“ არ უნდა დაირღვეს: „ყოველმან, რომელმან განუტეოს ცოლი თვისი თვინიერ სიტყვისა სიძვისა, მან ამრუშა იგი; და რომელმან განტევებული შეირთოს, მანცა იმრუშა“ (მათ. 5,32); ეს წესი, ამბობს მოძღვარი, თანაბრად ეხება როგორც მამაკაცებს, ასევე ქალებს, თუმცა სხვას გვიჩვენებს ჩვეულება (**„ხოლო ჩუეულებასა არა ესრეთ აქუს ესე“**), რომლის მიხედვითაც, ქალებს უფრო მკაცრად მოეკითხებათ აღნიშნული ცოდვისთვის.

ამ კანონის მიხედვით, ჩვეულება ქალებს უბრძანებს, არ გამოიშინონ მრუმ და სიძვის ჩამდენ მეუღლეებს. მაგრამ თუ ქალი მაინც წავა ქმრისგან, ჯერ უნდა გაირკვეს, რა მიზეზით დაარღვია მან ქორწინება. აქ ეკლესიის მოძღვარი გამოყოფს სამ შემთხვევას და სამივეჯერ დათმობისავენ ქალს მოუწოდებს: 1. „უკუეთუ [ცოლი] იცემებოდა მეუღლისაგან თვისისა და ვერ თავს ისხმიდა წყლულებათა, მოთმინებაი უხმდა უფროის, ვიდრე განშორებაი“. 2. „უკუეთუ სახმართაგან ზღვეულებაი შეემთხვეოდა და ვერ თავს-იდებდა, არცა ესე მიზეზ არს ღირსი სიტყვისაი“. 3. „ხოლო უკუეთუ სიძვასა შინა ცხოვრობდა თანაცხედრეული და ამისთვის დაუტევა, არა მოგვიღებდეს ესე **კრძალულებაი ჩუეულებასა შინა საეკლესიისა**“ (დიდი სჯულისკანონი, 75:479). მაშასადამე, ქალს უნდა დაეთმინა ცემა, აეტანა სილატაკეში ცხოვრება, ქმრის უქონლობა, შეგუებოდა თანამეცხედრის სიძვას, რადგან მამაკაცისთვის ამ ცოდვის აკრძალვის შესახებ არაფერს ამბობს საეკლესიო ჩვეულება და, ამასთან, არც ურწმუნო ქმარი უნდა მიეტოვებინა, რადგან, როგორც პავლე მოციქული ამბობს: „რაი იგი, დედაკაცი, აცხოვნო თუ ქმარი შენი?“ (I კორ. 7:16).

ამ წესს განამტკიცებს და სხვა ელფერს სძენს ბასილი დიდის 21-ე კანონი, რომლის მიხედვითაც, თუ დაქორწინებული მამაკაცი ცოლქმრულ სარეცელს შებღალავდა, ისეთ სასჯელს მიიღებდა, როგორსაც „მსიძავი“, რადგან არ არსებობდა კანონი, რომელიც „მრუმობის ბრალს წაუყენებდა მას“. ცხადია, ასეთ შემთხვევაში მამაკაცი უნდა დასჯილიყო როგორც მრუმში, ვინაიდან დაქორწინებულმა შესცოდა, მაგრამ მრუმში მამაკაცის დასასჯელად კანონის არარსებობის გამო მისთვის მოქმედებდა კანონი „მსიძავებისთვის“ (დაუქორწინებელთათვის).

ამავე კანონის მიხედვით, სიძვის ჩამდენ მამაკაცს ცოლთან ცხოვრება არ ეკრძალებოდა, მრუმში ქალი კი ვერასდროს დაბრუნდება ქმართან საცხოვრებლად, რადგან „შეგინებულ“ იყო. ე.ი. ქალს უნდა შეეწყნარებინა სიძვისგან „მოქცეული“ ქმარი, ხოლო მამაკაცს „შეგინებული დედაკაცი“ სახლიდან უნდა გაეგდო, მიუხედავად იმისა, რომ ორივემ ერთნაირად დაარღვია ქორწინების საიდუმლო.

მნიშვნელოვანია, რომ ბასილი დიდის 48-ე კანონი აღიარებს მამაკაცის ბრალს, თუკი იგი ცოლს სიძვის მიზეზის გარეშე გაშორდებოდა; თუმცა იქვე აცხადებს, რომ ქმრისაგან მიტოვებული ქალი, ნებისმიერ შემთხვევაში, უქორწინებელი უნდა დარჩეს, ვინაიდან მახარებელმა მას „მემრუმე“ (თუნდაც პოტენციური) უწოდა და, ამგვარად, სხვასთან შეუღლება აუკრძალა. წმინდა მამის აზრით, შეუძლებელია ქმარს ბრალი დავდოთ ცოლის მრუმად ქცევისათვის, ცოლი კი სხვა მამაკაცთან შეუღლების გამო არ დაისაჯოს, მით უფრო, თუ ქალი ამ შემთხვევაში უფლისაგან არის „მემრუმედ სახელდებული“ (იხ. მათ. 5, 32).

ამ შემთხვევასაც, ისევე როგორც მე-9 კანონში აღწერილ ვითარებას, ბასილი დიდი ჩვეულებასთან აკავშირებს და ამბობს, რომ ყოველივე იმის ახსნა, რასაც კანონი გვაძალდებულებს,

ადვილი არ არის, მაგრამ, ჩვეულება ამას გვიბრძანებს“ („ესე ვიდრემე სიტყუად არა ადვილ არს, ხოლო ჩუეულებასა ესრეთ უპყრის“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975: 485)). თავის სიტყვას დიდი მოძღვარი კვლავ ძველი აღთქმის ციტირებით განამტკიცებს: „თუ ქმრის ცოლი სხვა ქმარს შეუერთდება, აღარ უნდა მიუბრუნდეს თავის ქმარს, არამედ იგი შეგინებულია“ (იერემ. 3,1); „ვისაც ჰყავს მრუში დედაკაცი, ის უგუნურია და უღმრთო“ (იგავ. 18,23)“ (იხ. დიდი სჯულისკანონი, 1975: 479).

ჩვეულებითი სამართლის ამ და სხვა დანარჩენი კანონების დაცვას რომ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქრისტეს ეკლესიაში, ეს კარგად ჩანს ბასილი დიდის ეპისტოლეში „სულისა წმიდისათვის“, რომელშიც ჩვეულების დასაცავად მოიხმობს ქრისტიანული ტრადიციისათვის ისეთ ცნობილ მაგალითებს, რომლებსაც ყოველი მორწმუნე ქრისტიანი აღასრულებს: „იმისათვის, რომ მორწმუნეებს ჯვრის სახედ გამოგვესახა ჩვენი რწმენა იესო ქრისტეს მიმართ, ვინ დაგვიწერა? ლოცვის ჟამს აღმოსავლეთით მიბრუნება რომელმა წიგნმა გვასწავლა? სულიწმინდის მოწვევის დროს წარმოსათქმელი სიტყვები რომელმა წმინდანმა დაგვიტოვა წერილობით?...“ მას მიაჩნია, რომ სარწმუნოებითი სჯულის საიდუმლო ადამიანის გონებისთვის ადვილად „ხელთსაგდებელი“ არ არის და სწორედ ამის შეცნობაში გვეხმარება „უწერელი წესის“ არსებობა ქრისტეს ეკლესიაში (იხ. დიდი სჯულისკანონი, 1975: 506-507).

ბასილი დიდის მოხმობილი სიტყვები მიგვანიშნებს, რომ არის ჩვეულებები, რომლებიც ყოველგვარი განსჯის გარეშე უნდა ვაღიაროთ და ეს არ აკნინებს ქრისტიანობის მაცხოვრებელ არსს. თუმცა, ბუნებრივია, არსებობს ისეთი ძველი წეს-ჩვეულებებიც, რომლებიც ქრისტიანობას არ გაუთავისებია. ასეთი ძალიან ბევრია. ბასილი დიდი ერთ-ერთ „ცდომაზე“ საუბრისას ახსენებს „ჩუეულების წესს“, დაკავშირებულს მის ეპოქაში არსებულ ტრადიციასთან, რომლის მიხედვითაც მამაკაცს უფლება ჰქონდა დებთან დაქორწინებულიყო, ხოლო ქალს – ძმებთან. ძველი აღთქმის მიხედვით, მამაკაცს ცოლისდის შერთვა მხოლოდ ცოლის გარდაცვალების შემდეგ შეეძლო (ლევიტ. 18, 18), ქრისტიანობა კი ამ წესს არ იზიარებს. წმინდა მამა განმარტავს, რომ ამგვარი წესები მხოლოდ მათ უნდა აღასრულონ, „რომელნი სჯულსა ქუეშე არიან“ (რომ. 3, 19), რადგან თუ ვინმე ძველ რჯულს სრულად დაემორჩილება, მაშინ მან, იუდეველთა მსგავსად, უნდა წინადაცვიტოს, შაბათიც დაიცვას და აკრძალული საქმისგანაც თავი შეიკავოს; ქრისტიანები კი, ბუნებრივია, ამ ვალდებულებებისგან თავისუფალი არიან და ძველი აღთქმიდან იღებენ მხოლოდ იმას, რასაც ახალი რჯულისთვის სასარგებლოდ მიიჩნევენ (დიდი სჯულისკანონი, 1975: 499).

მამასადამე, „უწერელი“ ჩვეულება და, უშუალოდ, ქალთა შესახებ არსებული ჩვეულებითი სამართლის ზემოთ მოხმობილი კანონები (ისევე როგორ არაერთი სხვა), ქრისტიანული ეკლესიის მიერ მიღებულია რწმენის განსამტკიცებლად, ზნეობის დასაცავად და „წინაგანსაწყობელ ძალად“ ბოროტების წინააღმდეგ. ის ძალმოსილებით კანონის თანასწორია და მხოლოდ გარკვეულ საკითხებთან დაკავშირებით გამოიყენება. ამავდროულად, სამართლის ეს ნორმები ეფუძნება ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიის კანონიკურ წყაროებს, გამომდინარეობს თავად ეკლესიის ცხოვრებიდან და განაცხადებს ახალი აღთქმის ეკლესიის ნებასა და სულს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბიბლია, 1989: – „ბიბლია“, საქართველოს საპატრიარქო, თბილისი, 1989 (ძველი და ახლი აღთქმის ციტატები მოხმობილია ამ წიგნიდან)
2. დიდი სჯულისკანონი, 1975: – „დიდი სჯულის კანონი“, გამოსაცემად მოამზადეს ე.გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი, 1975.
3. ჯაფარიძე, 2010: – მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული“ (საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი, კანონები და დადგენილებები), მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2010, გვ. 6.
4. Phidas, 1998: – Phidas Vlassios, „Droit Canone“, Centre orthodoxe du patriarcat oecumenique, Chambezy, Geneve, 1998
5. ციცერონი, „სახელმწიფოს შესახებ“: – <https://www.scribd.com/document/516040173/%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%AA%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98>
6. Stark, 2011: – Rodney Stark, „The Triumph of Christianity“, Pub. HarperOne, Australia, 2011, გვ. 118-136. თარგმნა გურამ პაპავამ).

The Avar Language Functioning in Georgia ხუნძური ენის ფუნქციონირების საკითხები საქართველოში

Tea Gigitashvili

PhD student at Institute of Caucasology of Ivane
Javakhishvili Tbilisi State University

e-mail: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5607-0396>

Abstract: The Avar language belongs to the Ibero-Caucasian family of languages. The Georgians call the Avar speakers “Khundzis”. The Avars are one of the most numerous ethnic groups among the Dagestanis, (There are about 1 million in the world).

Their settlement in Georgia began in the second half of the 19th century. The Avars in Georgia mostly live in the Kakheti region, in the villages of Tivi, Saruso and Chantliskure (Kvareli district). According to the general census of 2014, their total number in Georgia is 954 people.

The Avar language is classified in UNESCO's Atlas of Threatened Languages (which aims to determine the status of endangered languages and monitor their performance) as a language in critical danger of extinction.

In the article, I present a number of factors that affect the functioning and vitality of the Avar language. In October 2023, I conducted a sociolinguistic survey in Kakheti, in the villages of Kvareli municipality, where Avars live compactly.

To analyze the results of the research, I used the factors determining the functioning of languages developed by UNESCO, namely: socio-linguistic situation, ethno-demographic situation, peculiarities of population education and others.

Based on the analysis of the available statistical data, I tried to present the level of vitality of the Avar language in Georgia, to highlight the causes of the problems and the existence of programs supporting the functioning of the language.

Key words: The Avar language; An Endangered Language; Language Status; A minority language; Family Language.

თეა გიგიტაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის
ინსტიტუტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: tea.gigitashvili@hum.tsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5607-0396>

აბსტრაქტი: ხუნძური ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა დაღესტნური ჯგუფის **ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ** ქვეჯგუფში შედის. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენებზე მოლაპარაკე ეს ეთნიკური ჯგუფი დაღესტნის ხალხებს შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანია, მსოფლიოს მასშტაბით დაახლოებით 1 მილიონამდე არიან.

თანამედროვე ხუნძების დასახლება საქართველოში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება. საქართველოში მცხოვრები ხუნძების აბსოლუტური უმრავლესობა ყვარლის რაიონის სოფლებში – **თივში, ჩანტლისყურესა და სარუსოში** ცხოვრობს. 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, მათი საერთო რაოდენობა საქართველოში 954 ადამიანია.

ხუნძური ენა კლასიფიცირებულია იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასში (რომლის მიზანია განსაზღვროს საფრთხეში მყოფი ენების სტატუსი და დააკვირდეს მათ ფუნქციონირებას), როგორც აშკარა გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომი ენა.

სტატიაში წარმოვადგენ რიგ ფაქტორებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ ხუნძური ენის ფუნქციონირებასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე.

2023 წლის ოქტომბერში ვაწარმოე სოციოლინგვისტური გამოკითხვა კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობენ ხუნძები (ავარები). კვლევის შედეგების გასაანალიზებლად გამოვიყენე იუნესკოს მიერ შემუშავებული ენათა ფუნქციონირების განმსაზ-

ღვრელი ფაქტორები, კერძოდ: სოციალურ-ენობრივი მდგომარეობა, ეთნოდემოგრაფიული ვითარება, მოსახლეობის განათლების თავისებურებები და სხვა.

არსებული სტატისტიკური მონაცემების ანალიზის საფუძველზე შევეცადე, წარმომედგინა ხუნძური ენის ვიტალურობა/სიცოხლისუნარიანობის დონე საქართველოში, გამომეკვეთა პრობლემათა მიზეზები და ენის ფუნქციონირების მხარდამჭერი პროგრამების არსებობა.

საკვანძო სიტყვები: ხუნძური ენა; საფრთხეში მყოფი ენა; ენის სტატუსი; ეთნიკური უმცირესობის ენა; საოჯახო ენა.

შესავალი: ხუნძური ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა დადესტნური ჯგუფის **ხუნძურ-დიდოურ** ანუ **ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ** ქვეჯგუფში შედის. მას ბევრი დიალექტი აქვს, მრავალი საზოგადოება და სოფელი თავის დიალექტზე ლაპარაკობს. მეზობელი სოფლების კილოთქმებიც კი ხშირად ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ხუნძური ენის დიალექტებია: **ხუნძახური, ანწუხური, ჭარული, ჰიდურ-ანდალალურ-ყარახული**. ცალკეულ დიალექტსა და დიალექტურ ჯგუფებს შორის შეინიშნება ფონეტიკური, მორფოლოგიური და ლექსიკური განსხვავება.

რუსულად ამ ენას „**Аварский язык**“ (**ავარიული, ავარიელთა ენა**) ეწოდება. აქაც ხუნძახის სანახები – **ავარია** – გვაქვს ამოსავალი. რუსულის მეშვეობით ეს ტერმინი უცხო ენებშიც დამკვიდრდა.

ხუნძურ ენას თავიანთ ენაზე ეწოდება „**მაჰარულ მაწო**“ – მთის ენა, **მაჰარულ** – ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა „**მეჰერ**“ სიტყვისა, „**მაწო**“ – ენა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ხუნძების გარდა ხუნძურ ენას ტრადიციულად ხმარობდნენ საერთო-საურთიერთო ენად (**lingua franca**) ანდიურ და დიდოურ ენა-კილოებზე მოლაპარაკე ხალხი, აქ ხუნძურ ენას ბავშვობიდანვე სწავლობდნენ. საურთიერთო ენის ფუნქცია ამჟამად რუსულ ენას აქვს შეთავსებული ჩრდილო კავკასიელ ხალხებს შორის.

ხუნძურ სალიტერატურო ენას საფუძვლად უდევს ერთგვარი **კოინე** – „სტუმრის ენა“. ფილოლოგიურ ლიტერატურაში საერთო ენას „**ბოლმაწს**“ – „**ლაშქრობის ენას**“, „**მოლაშქრის ენას**“ უწოდებენ. „**ბოლმაწის**“ შემუშავება ერთიანმა სამართლებრივმა სისტემამ და პოლიტიკურმა კონსოლიდაციამაც განაპირობა (ჩიქოვაძე., 1962 : 6-7).

3. უსლარი ხუნძური ენის შესახებ აღნიშნავდა: „ავარიის ხანთა პოლიტიკის შედეგად და უფრო გვიან მიურიდიზმის ხელმძღვანელთა გავლენით გავრცელდა **ხუნძახური**, რომელიც იქცა საერთო ენად დაწესებულებებსა და ყველა იმათ შორის, ვინც მარტოოდენ საოჯახო საქმიანობას არ სჯერდება. ენაში ერთგვარობის დამკვიდრებას ხელს უწყობდა ლაშქრის განუწყვეტელი შეკრება“ (Услар, 1889 : 5-6).

საქართველოში ხუნძებით (ავარებით) დასახლებული სოფლებია – **თივი** (2014 წლის აღწერით სულ 327 ადამიანი, ხუნძები – 68.8%, ქართველები – 30.0%), **ჩანტლისყურე** (2014 წლის აღწერით სულ 455 ადამიანი, ხუნძები – 88.1%, ქართველები – 7.5%) და **სარუსო** (2014 წლის აღწერით სულ 350 ადამიანი, ხუნძები – 94.0%, ქართველები – 6.0%), რომლებიც კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტში მდებარეობს.

ხუნძური ენის **ანწუხურ** დიალექტზე საუბრობენ სოფელ **თივში**. საკუთარ თავს ანწუხელები უწოდებენ „**ამცოუკა-ს**“, ხოლო მშობლიურ მეტყველებას „**ამცოუკაზულ მაწო**“ – „ანწუხელთა ენა“. კახეთის მკვიდრ ხუნძებს ეუცხოებათ სახელწოდებები „**ხუნძი**“, „**ხუნძური**“, ვინაიდან მათში მოიაზრებენ „**ხუნძახელსა**“ და „**ხუნძახურს**“. ქართულად საუბრისას საკუთარ თავს მეზობელი ქართველებივით უწოდებენ **ლეკს**, ხოლო მშობლიურ ენას – **ლეკურს** ან **ავარულს** (აზმაიფარაშვილი, 2010 : 6).

დადესტნის რესპუბლიკის კონსტიტუციის თანახმად, ხუნძურ ენას სხვა ეროვნულ ენებთან ერთად აქვს „**სახელმწიფო ენის**“ სტატუსი. რესპუბლიკის სხვადასხვა ოლქში, სადაც ხუნძური ენის მატარებელთა კომპაქტური დასახლებებია, საუბრობენ მშობლიურ ენაზე. **ავარულ (ხუნძურ)** ენას გამოიყენებენ საკუთრივ **ავარები (ხუნძები)**, ანდიელები, არჩიბები, ახვახები, ბოთლიხები, ლოდო-ბერიელები, ჭამალელები, ბაგვალელები, ტინდიელები, კარატაელები, ხვარშიელები, ჰინუხები, ჰუნზიხები და ბეჟიტელები. ამ ეთნოსებისთვის ხუნძური ენის ცოდნა და გამოყენება არის კულტურული იდენტობის საფუძველი ხუნძებთან (Атаев, 2023 : 3).

რუსეთის ფედერაციაში მცხოვრები ხუნძები თავისუფლად ფლობენ რუსულ ენას. თურქეთში და აზერბაიჯანში მაცხოვრებელი ხუნძებისთვის შესაბამისად მშობლიურ ენად ითვლება თურქული და

აზერბაიჯანული. საქართველოში მცხოვრები ხუნძი მოსახლეობა ფლობს მშობლიურ ენას, ქართულ ენასა და რუსულს.

მეთოდები: სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია სხვადასხვა მეთოდი. კვლევით ექსპედიციაში ვიმყოფებოდი 2023 წლის ოქტომბერში ხუნძი ეთნოსით კომპაქტურად დასახლებულ სოფლებში. საველე სოციოლინგვისტური კვლევების საწარმოებლად გამოვიყენე რაოდენობრივი და თვისებრივი პარამეტრების ანალიზი, რომელიც თავისთავად ეფუძნებოდა ანკეტირებისა და კითხვარების შევსებას. ასევე ვიწერდი ინტერვიუებს ადგილობრივ მოსახლეობასთან და ვაგროვებდი ფოტომასალას.

კვლევის შედეგები რომ უფრო ნათელი და ზუსტი ყოფილიყო, გამოკითხულთა უმეტესობა სხვადასხვა სოციალური და ასაკობრივი ჯგუფიდან შევარჩიე: საჯარო და არასაჯარო სამსახურებში დასაქმებულები, დროებით უმუშევრები, სტუდენტები, მოზარდები 14-18 წლამდე, შუახნის ასაკის ადამიანები, პენსიონერები და სხვ.

მსჯელობა/შედეგები: XX საუკუნის ბოლოს, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ, აქტიურად დაიწყო როგორც სახელმწიფო ენის შენარჩუნებისა და გაძლიერების პროცესი, ისე ეთნიკური უმცირესობების ენებზე ზრუნვა. მცირე ეთნოსების ენებზე ზრუნვა განსაკუთრებით გაძლიერდა XXI საუკუნეში. ამ მხრივ საქართველომ სერიოზული ნაბიჯები გადადგა კომპაქტურად და არაკომპაქტურად დასახლებული ეთნოსების ენების შესანარჩუნებლად. სახელმწიფო ენის სრულფასოვანი ფუნქციონირების პირობებში უმცირესობათა ენების მხარდაჭერა ქვეყნის ენობრივი პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა.

გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველო ეთნიკურად და ენობრივად მრავალფეროვანი ქვეყანაა, სახელმწიფო ენის ფუნქციონირება განიხილება სწორედ ამ მოცემულობის გათვალისწინებით. საქართველოს სახელმწიფოსათვის თანაბარმნიშვნელოვანია ეთნიკურ უმცირესობათა მშობლიური ენების შენარჩუნება სახელმწიფო ენის შეუფერხებლად ფუნქციონირებასთან ერთად, რაც ამ ენათა სწავლების ხარისხის გაუმჯობესებით, დოკუმენტირებითა და კვლევების მხარდაჭერით მიიღწევა (საქ. პარლამენტის..., 2022: 4 -5).

ზემოხსენებულ სერვისებს შორის განსაკუთრებით პრიორიტეტულია განათლების მიმართულება, მიუხედავად იმისა, რომ საგანმანათლებლო პროგრამები ხორციელდება მთელი საქართველოს მასშტაბით, დიდი ნაწილი მიმართულია ეთნიკური უმცირესობებით კომპაქტურად დასახლებულ რეგიონებზე.

მცირე ეთნოსის წარმომადგენელ ხუნძებს, მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების ფუფუნება არ აქვთ. ეს საკითხი ბევრ პრობლემასთანაა დაკავშირებული: ფინანსური მხარდაჭერა სახელმწიფოს მხრიდან, შესაბამისი სახელმძღვანელოების არქონა, საკადრო დეფიციტი, მოსწავლეთა მცირე კონტინგენტი და ხშირად მათი მხრიდან დაბალი ინიციატივა...

მართალია, ხუნძები კომპაქტურად არიან განსახლებულნი, მაგრამ ამჟამად სწავლება ქართულად მიმდინარეობს კახეთის ხუნძურ სოფლებში. 2015 წლიდან ხუნძური ენა ისწავლება სამივე საჯარო სკოლაში – თივში, სარუსოსა და ჩანტლისყურეში, კვირაში სამი საათი.

ეთნიკური უმცირესობის ენა, ზოგადად, ნაკლები სოციალური ფუნქციის მატარებელია უმრავლესობის ენასთან შედარებით. ის არ გამოიყენება ურთიერთობის ისეთ პრესტიჟულ სფეროებში, როგორიცაა: სახელმწიფო მმართველობა, საერთაშორისო საქმიანობა, მეცნიერება, უმაღლესი განათლება და ა. შ. უმეტესად, უმცირესობის ენის გამოყენება შემოიფარგლება მის მატარებელთა ძირითადი მასის საცხოვრებელი ადმინისტრაციული ტერიტორიებით, ან ზოგჯერ საოჯახო ენის სტატუსით.

უმეტეს შემთხვევაში ხუნძურ ენას აქვს **საოჯახო ენის სტატუსი** და ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ქართული ენა დომინანტობს: სწავლა-განათლების, ტელე-რადიო მაუწყებლობის, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების საქმიანობის, ოფიციალურ საქმისწარმოებასა თუ სამართალ-წარმოებაში.

თანამედროვე მსოფლიო ტენდენციურია გლობალიზაციისაკენ. ეს საუკეთესო საშუალებაა კულტურათა დაახლოებისა და საერთო ჰუმანური პრინციპების შემუშავებისათვის. მაგრამ, მეორე მხრივ, იქმნება საფრთხე საკუთარი ტრადიციებისა და კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა. ამ ვითარებაში ენა განსაკუთრებული ყურადღების საგანი ხდება, რადგან სწორედ ენის საშუალებით ხდება ეთნოსების წარსულისა და ტრადიციების შენარჩუნება (ბარამიძე, 2013: 78-79).

ეთნოსების თვითაღქმა ხშირად შენარჩუნებულია ენის საფუძველზე. ისეთ მცირერიცხოვანი ეთნოსის ენებს, როგორც ხუნძური ენაა, გლობალიზაციის პირობებში არსებობისათვის „ბრძოლა“ უხდება.

იუნესკოს „მსოფლიოს საფრთხეში მყოფ ენათა ატლასში“ საქართველოში გავრცელებული რამდენიმე ენაა კლასიფიცირებული, როგორც აშკარად ან სერიოზული საფრთხის ქვეშ მყოფ ენად, მათ შორისაა ხუნძური ენა. სწორედ ამიტომ, სახელმწიფოს მიზანია ამ ენათა შენარჩუნებისათვის ქმედითი ღონისძიებების გატარება და წინმსწრები ნაბიჯების გადადგმა.

იუნესკოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასი მიზნად ისახავს, რომ მსოფლიოს გააცნოს ენების არსებობისათვის შექმნილი საფრთხე და დაანახოს ენობრივი მრავალფეროვნების დაცვის საჭიროება. მისი მიზანია განსაზღვროს საფრთხეში მყოფი ენების სტატუსი და დააკვირდეს მათ ფუნქციონირებას. ატლასის 2009 წლის გამოცემის მიხედვით, აღრიცხულია 2 500 ენა, ამათგან 230 ენა მკვდარია 1950 წლის შემდეგ.

ამ გამოცემაში წარმოდგენილია იუნესკოს ენათა სიცოცხლისუნარიანობისა და საფრთხის ასახვის ჩარჩოები, რომელიც ცხრა ფაქტორის საფუძველზე ადგენს ენათა ვიტალურობის/სიცოცხლისუნარიანობის დონეებს, ეს ფაქტორებია:

1. ენაზე მოლაპარაკეთა სრული რაოდენობა;
2. ენაზე მოლაპარაკეთა პროპორციულობა მოსახლეობის სრულ რაოდენობასთან;
3. ენის შესწავლისა და წიგნიერებისათვის საჭირო მასალების ხელმისაწვდომობა;
4. ახალ დარგებსა და მედიაზე ენის რეაგირება;
5. ენის დოკუმენტირების ტიპი და ხარისხი;
6. მთავრობისა და დაწესებულებათა ენობრივი დამოკიდებულება, მათ შორის ოფიციალური სტატუსი და გამოყენება;
7. საზოგადოების წევრთა დამოკიდებულება საკუთარი ენისადმი;
8. ცოცხალ ენებზე მოლაპარაკე რეგიონებში მიმდინარე ტენდენციები;
9. თაობათა შორის ენის გადაცემა.

ენათა ფუნქციონირების განსაზღვრელი ჩარჩო/ფაქტორების გათვალისწინებით ვაწარმოე სოციო-ლინგვისტური კვლევის ანალიზი, რომელიც მოვიპოვე კახეთის ხუნძი ეთნოსით დასახლებულ თემში 2023 წლის საველე ექსპედიციის დროს.

დასკვნები: სოციოლინგვისტური კვლევის ანალიზის შედეგად შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ის ძირითადი ფაქტორები, რომლებიც უარყოფითად აისახება ხუნძური ენის არსებობაზე, ასევე აჩქარებს ამ ენის რედუცირებისა და გაქრობის პროცესს.

იუნესკოს ენათა სიცოცხლისუნარიანობისა და საფრთხის ასახვის ჩარჩოებისა თუ ფაქტორების გათვალისწინებით, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია თაობათა შორის ენის გადაცემა, რისი მიზეზებიც გეოპოლიტიკურ, დემოგრაფიულ, სოციალურ პროცესებში უნდა ვეძებოთ. ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს დემოგრაფიულ ცვლილებებს, რამაც საფრთხე შეიძლება შეუქმნას სახელმწიფო ენასაც. „საფრთხეები“ მხოლოდ მცირერიცხოვანი ეთნოსების ენებს არ ეხება. შეიძლება სამწერლობო, მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ენაც დადგეს ამა თუ იმ საფრთხის წინაშე ისტორიის გარკვეულ ეტაპზე.

თაობათა შორის ენის გადაცემის ფაქტორი დარღვეულია ხუნძური ენის შემთხვევაში. ჩემ მიერ გამოკითხულთა ანკეტების/კითხვარების ანალიზის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ:

- 60 წელს გადაცილებულთა 99 % თავისუფლად ფლობს მშობლიურ ენას.
- 60-50 წლის ასაკის მქონე ხუნძების 80% საშუალო დონეზე ფლობს მშობლიურ ენას.
- 50-30 წლის ასაკის მქონე პირთა 50% საშუალო დონეზე ფლობს მშობლიურ ენას.
- 20 წლის და უმცროსი ასაკის მქონე პირთა 90% ცუდად ფლობს მშობლიურ ენას, მაშინ, როდესაც გამართულად საუბრობენ ქართულ ენაზე.

ენების სიცოცხლისუნარიანობას დიდწილად განსაზღვრავს დემოგრაფიული მაჩვენებელი. რაც უფრო მრავალრიცხოვანია ესა თუ ის ეთნოსი, ენების სიცოცხლისუნარიანობის კოეფიციენტიც უფრო მაღალია.

როგორია საქართველოში ხუნძი მოსახლეობის დემოგრაფიული მდგომარეობა? 2014 წელს ჩატარებული საყოველთაო აღწერის მონაცემების თანახმად, 2014 წლის 5 ნოემბრის მდგომარეობით, საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობამ 3 მილიონ 713 804 კაცი შეადგინა, რაც წინა აღწერის

მონაცემებზე (რომელიც 2002 წელს ჩატარდა) 15%-ით ნაკლებია. მათ შორის სულ 954 ხუნძი იყო აღრიცხული. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის აღწერის შედეგების მიხედვით, საქართველოში 1996 ხუნძი ცხოვრობს (1989 წელს – 4230 ცხოვრობდა) (ეთნოსები..., 2008: 153).

ამკარაა, რომ ხუნძური ენის მატარებელთა რიცხვი საგრძნობლად მცირეა სახელმწიფოს საერთო მოსახლეობის რაოდენობასთან მიმართებაში.

მიუხედავად სახელმწიფოს მიერ გატარებული არაერთი ღონისძიებისა, ხუნძური ენის შენარჩუნება ამ მხრივაც რთულდება, რადგან მისი დემოგრაფიული სტატისტიკა საგანგაშოა.

დემოგრაფიული ცვლილებების შესწავლას მივყავართ დასკვნამდე, რომ ენის სიცოცხლისუნარიანობა დაკავშირებულია დემოგრაფიული ცვლილების რაოდენობასთან. დემოგრაფიული მაჩვენებლის კლება იწვევს ამ ენის მატარებელთა კლებასაც.

ჩემ მიერ ჩატარებული 2023 წლის სოციოლინგვისტური კვლევის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ თაობათა შორის გადაცემის ფაქტორი ყველაზე ცუდად მოქმედებს ხუნძური ენის ვიტალურობის მაჩვენებელზე.

სისტემატურად ხდება ხუნძი მოსახლეობის გადინება რუსეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში. ახალ საცხოვრებელ გარემოში ისინი სახლდებიან დისპერსიულად. მიგრირებულებს ყოველდღიურად უხდებათ იმ ენების გამოყენება, სადაც იწყებენ ახალ ცხოვრებას. მშობლიურ ენას აქვს მხოლოდ საოჯახო ენის სტატუსი, (ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შერეულ ოჯახებს არ ქმნიან).

გამოკვლევამ აჩვენა მშობლიური ენისადმი დაბალი ინტერესი (დაბალი ესტიმაციური შეფასება).

ინტერვიუების შედეგად გამოვლინდა, რომ ხუნძურ ენას არაპრესტიჟულად მიიჩნევენ მოსახლეობის ნაწილი. მათი აზრით, ცოდნის დაუფლების, განათლებისა და კარიერისკენ მიმავალ გზაზე მშობლიური ენა ნაკლებად გამოადგებათ, რაც განაპირობებს ახალგაზრდა თაობის ნაკლებ ინტერესს მშობლიური ენისადმი.

მიუხედავად იმისა, რომ **თივის, სარუსოსა და ჩანტლისყურის** საჯარო სკოლებში 2015 წლიდან ისწავლება მშობლიური ენა დაწყებით კლასებში, გვაქვს სახელმძღვანელოების, თვალსაჩინოებებისა და სხვა დამხმარე მასალების დეფიციტი. ასევე დგას კვალიფიციური კადრების პრობლემა.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ხუნძური ენის გადასარჩენად საჭიროა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორი:

- ენის პოპულარიზაცია;
- სახელმძღვანელოებისა და სხვა დამხმარე რესურსების მომზადება ენის შემსწავლელთათვის;
- ენის ფუნქციონირების არეალის გაფართოება;
- ტელე/რადიო გადაცემების მომზადება;
- ჟურნალ-გაზეთებისა და ლიტერატურის გამოცემა სამიზნე ენაზე;
- მშობლიური ენის ფლობისადმი ინტერესი და მოტივაცია;
- მშობლიური ენის პრესტიჟულობის საკითხის გაძლიერება;
- საერთაშორისო ორგანიზაციების აქტიური ჩართულობა და დაფინანსება.

ქართული კავკასიოლოგიური სკოლის ხმამაღალი განაცხადით, (რომელიც შეისწავლის იბერიულ-კავკასიური ენების ყველა ჯგუფს, ასევე ამ ენებთან დაკავშირებულ სხვა ენებს, რომლებიც საქართველოში ფუნქციონირებს ან მის გარეთაა): ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში კავკასიაში მიმდინარეობს იბერიულ-კავკასიური მოდემის ხალხებისა და ენების მიზანმიმართული გენოციდის პოლიტიკა. ამ ჯგუფის თითქმის ყველა ენის ფუნქციონირებას ემუქრება საფრთხე.

მართალია, საერთაშორისო ორგანიზაციებისა და სახელმწიფოს მიერ ეთნიკური უმცირესობების ენების შესანარჩუნებლად ხორციელდება მთელი რიგი ღონისძიებები, მაგრამ საქართველოში ხუნძური ენას რედუცირების პროცესი თითქმის შეუქცევადი ხდება, რაც სხვადასხვა ფაქტორითაა განპირობებული: დემოგრაფიული, ეთნოკულტურული, მიგრაციული და სხვა.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. აზმაიფარაშვილი, 2010: – აზმაიფარაშვილი ლევან, ხუნძური ენის ანწუხური დიალექტი, თბილისი, 2010.
2. ბარამიძე, 2008: – ბარამიძე ცირა, კავკასია დროისა და სივრცის გასაყარზე, თბილისი, 2016.
3. ეთნოსები საქართველოში, 2008: – საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა, თბილისი, 2008.
4. საქართველოს პარლამენტის განათლებისა და მეცნიერების კომიტეტის თემატური მოკვლევის ანგარიში, 2022: – ეთნიკური უმცირესობების ხარისხიან განათლებაზე ხელმისაწვდომობის შესწავლა, თბილისი, 2022.
5. ჩიქოზავა, 2008: – ჩიქოზავა არნოლდ, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2008.
6. ჩიქოზავა, ცერცვაძე, 1962: – ჩიქოზავა არნოლდ, ცერცვაძე ილია, ხუნძური ენა, თბილისი, 1962.
7. ჩიქოზავა, 1965: – ჩიქოზავა არნოლდ, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბილისი, 1965.
8. ექსპედიციის მასალა: – ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, კავკასიოლოგიის ინსტიტუტის დოქტორანტის, თეა გიგიტაშვილის, მიერ 2022-2023 წლებში მოწყობილი ექსპედიციის ფარგლებში მოპოვებული სოციოლინგვისტური მასალა.
9. Атаев, 2023: – Атаев Борис, Языки и Диалекты Дагестана, Махачкала, 2023.
10. Услар, 1889: – Услар Петр, Этнография Кавказа. Языкознание. III. Аварский язык, Тифлис, 1889.

**The Pronoun *eme* in the Fereydanian Dialect
(Formal and Functional-semantic Analysis)
ქვე ნაცვალსახელი ფერეიდნულ დიალექტში
(ფორმობრივი და ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი)**

Eka Dadiani

PhD in Philology, Associate Professor, Akaki Tsereteli State
University, Head of the Scientific-Research
Center of Kartvelology named after Professor Tariel Putkaradze
e-mail: eka.dadiani@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8231-5552>

Abstract: The Fereydani dialect was formed on the basis of the speech of the Georgians who emigrated to Iran in the XVII century. Fereydanian has still preserved the main systemic and structural features of the Georgian language in a foreign linguistic and cultural environment. The development of the dialect is primarily determined by the internal rules of the Georgian language, although at the same time, the influence of the Persian language is also noticeable.

In general, dialectal speech is characterized by a variety of fillers. In this regard, the data of the dialect isolated from the Georgian environment and its comparison with other dialects of the Georgian language are particularly interesting.

The presented article discusses the formal and functional-semantic characteristics of the pronoun **eme** (filler); The new dialectal material recorded by us in Fereydan, as well as the published Fereydanian speech samples, are analyzed.

In the Fereydani dialect, the pronoun **eme** is quite common as a filler, which differs from the personal pronouns both in form and function.

1. The pronoun **eme** comes in various case forms (eme, emem, emes, emit...); The plural is produced with the suffix **-eb** (emebi, emebma, emebs...). Affixes can be added (emechi, emeze...).

2. The pronoun **eme** is often found in combination with the verb **kna** (to do). The verb usually changes according to person, number, and tense. With the forms of the I series **eme** is in dative (**emes-vikt, emes-ikmen**), and in the II and III series - in the nominative (**eme-vkna: eme-giknia**).

In terms of the use of the pronoun **eme**, the Fereydani dialect shows similarities with different dialects of the Georgian language (Imerkhevan, Taoian, Livanian, Adjarian, Kakhetian...), which is an indicator of the common Georgian regularities in the Fereydanian dialect.

Keywords: Fereydani dialect of the Georgian language; Georgian dialect vocabulary; **eme** pronoun; Fillers in the Fereydanian dialect.

ეკა დადიანი

ფილოლოგიის დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი,
პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის
სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი
ელ-ფოსტა: eka.dadiani@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8231-5552>

აბსტრაქტი: ფერეიდნული დიალექტი ირანში XVII საუკუნეში გადასახლებული ქართველების მეტყველების საფუძველზე ჩამოყალიბდა. ფერეიდნულმა უცხო ენობრივ-კულტურულ გარემოში დღემდე შეინარჩუნა ქართული ენის ძირითადი სისტემური და სტრუქტურული მახასიათებლები. დიალექტის განვითარებას უმთავრესად ქართული ენის შინაგანი კანონები განსაზღვრავს, თუმცა, ამავე დროს, შესამჩნევია სპარსული ენის გავლენაც.

ზოგადად, დიალექტური მეტყველება ფილერების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ქართული გარემოსგან იზოლირებულ დიალექტის მონაცემები და მისი შედარება ქართული ენის სხვა კილოებთან.

წარმოდგენილ სტატიაში განხილულია **ემე** ნაცვალსახელის (ფილერის) ფორმოზირი და ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები; გაანალიზებულია ჩვენ მიერ ფერეიდანში ჩაწერილი ახალი დიალექტური მასალა, ასევე, გამოქვეყნებული ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები.

ფერეიდნულში ფილერის ფუნქციით საკმაოდ გავრცელებულია **ემე** ნაცვალსახელი, რომელიც პირის ნაცვალსახელებისაგან სხვაობს როგორც ფორმით, ისე ფუნქციით.

1. ემე ნაცვალსახელი დასტურდება სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით (ემე, ემემ, ემეს...); მრავლობით რიცხვს – **ეზ** სუფიქსით აწარმოებს (ემები, ემებმა, ემებს...). დაერთვის თანდებულები (ემეჩი, ემეზე...).

2. ემე ნაცვალსახელი ხშირად გვხვდება **ქნა** ზმნასთან კომბინაციაში. ზმნა ჩვეულებრივ იცვლება პირის, რიცხვისა და მწკრივის მიხედვით. **ემე** I სერიის ფორმებთან მიცემით ბრუნვაში დგას (**ემეს-ვიქო, ემეს-იქმენ**), II და III სერიებში კი – სახელობითში (**ემე-ვენა: ემე-გიქნია**).

ფერეიდნული დიალექტი **ემე** ნაცვალსახელის გამოყენების თვალსაზრისით ავლენს მსგავსებას ქართული ენის სხვადასხვა კილოებთან (იმერხელი, ტაოური, ლივანური, აჭარული, კახური...), რაც ფერეიდნულში არსებული საერთოქართული კანონზომიერებების მაჩვენებელია.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი; ქართული დიალექტური ლექსიკა; **ემე** ნაცვალსახელი; ფილერები ფერეიდნულ დიალექტში.

შესავალი: ფერეიდნული ერთ-ერთი გამორჩეული დიალექტია. ქართული ენის სხვა კილოებისაგან მას განასხვავებს ენობრივ-კულტურული გარემო, სადაც ქართველები XVII საუკუნიდან ცხოვრობენ. ოთხი საუკუნის წინ უცხო ქვეყანაში, სრულიად განსხვავებული სისტემისა და სტრუქტურის მქონე ენობრივ ველში მოხვედრილი ქართველები არა მხოლოდ ფიზიკურად გადარჩნენ, არამედ ქართული იდენტობის განმსაზღვრელი უმთავრესი საყრდენი – ქართული ენაც შეინარჩუნეს, მათი მეტყველება კი დამოუკიდებელ დიალექტურ ერთეულად ჩამოყალიბდა. ფერეიდნულს ქართული ენის სხვა კილოებთან ბევრი საერთო ნიშანი აქვს, მაგრამ ამავე დროს განსხვავებული, სპეციფიკური ენობრივი ფაქტებიც შეიძინა, რაც არსებულ სიტუაციაში სრულიად ბუნებრივი და ლოგიკურია.

მიუხედავად სპარსულ ენასთან მრავალსაუკუნოვანი, მჭიდრო ურთიერთობისა, ფერეიდნული დიალექტის განვითარებას მნიშვნელოვანწილად ქართული ენის შინაგანი, იმანენტური კანონები წარმართავს.

ფილერები, პაუზის შემავსებლები, ზეპირი მეტყველების მნიშვნელოვანი მახასიათებელია. მისი გამოყენების სიხშირეს მეტწილად განაპირობებს ენის / დიალექტის ფლობის დაბალი დონე (ენობრივი კომპეტენცია), რასაც, თავის მხრივ, სხვადასხვა ფაქტორი (გარემო, განათლება...) განსაზღვრავს.

სტატიაში განხილულია **ემე** ნაცვალსახელის (ფილერის) ფორმალური თავისებურებები, ფუნქციურ-სემანტიკური ნიუანსები, პოზიცია.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევა ძირითადად ეყრდნობა 2023 წლის ივნისში აწეს-ს პროფესორ ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ორგანიზებით ფერეიდანში განხორციელებული დიალექტოლოგიური ექსპედიციის პერიოდში ჩვენ მიერ ჩაწერილ დიალექტურ მასალას. გამოვიყენეთ, ასევე, სხვადასხვა მკვლევრის მიერ (არნ. ჩიქოზავა, ვ. თოფურია, მ. თოდუა, დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, გ. ცოცანიძე, მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე...) ჩაწერილი ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც განთავსებულია ქართულ დიალექტურ კორპუსში (<http://corpora.co/#/corpus>).

დიალექტური მასალასთან ერთად დავამუშავეთ ფერეიდნული დიალექტის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა. შეიძლება ითქვას, რომ ფილერები ქართულ მეტყველებაში ნაკლებად არის შესწავლილი. ფერეიდნულისთვის დამახასიათებელი ფილერების შესახებ ზოგადი მსჯელობა წარმოდგენილია 2020 წელს მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის ავტორობით გამოქვეყნებულ კაპიტალურ შრომაში „ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი“. წიგნის ავტორები განიხილავენ საანალიზო დიალექტში გამოყენებულ სხვადასხვა სახის ფილერებს, მათ შორის ნაცვალსახელებს. საილუსტრაციო ნიმუშებში წარმოდგენილია **ემე** ნაცვალსახელი-ფილერი (ბერიძე..., 2020: 669-670). შესაბამისი ფაქტები დასტურდება გამოქვეყნებულ ფერეიდნულ ტესტებში (<http://corpora.co/#/corpus>).

ფერეიდნული დიალექტის მონაცემები განხილულია ქართული ენის სხვა დიალექტებთან (ინგილოური, იმერხელი, ტაოური...) მიმართებით.

მეთოდოლოგია: საკვლევ თემაზე მუშაობისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი: ა) ტექსტზე მუშაობის მეთოდი, რომელიც გულისხმობს დიალექტური ტექსტების დამუშავებას: შესაბამისი ენობრივი ფაქტების გამოვლენას, აღნუსხვას და სისტემატიზაციას; ბ) აღწერითი მეთოდი, რომლის საშუალებითაც ფერეიდნული მეტყველების ამსახველ ტექსტებში (გამოქვეყნებულ და ჩვენ მიერ ჩაწერილ ახალ მასალაში) აღვწერეთ ფილერის დანიშნულებით **ემე** ნაცვალსახელის გამოვლენის შემთხვევები, პოზიცია, ფორმოზივი ვარიანტები, ფუნქციურ-სემანტიკური ასპექტები; გ) შედარებითი და შეპირისპირებითი მეთოდებით წარმოვაჩინეთ ფერეიდნული დიალექტის მიმართება ქართული ენის სხვადასხვა კილოებთან, შესაბამისად, გამოიკვეთა ფერეიდნული დიალექტის თავისებურებები; დ) ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით გავაანალიზეთ ფერეიდნელ ქართულთა მეტყველებაში არსებული საერთოქართული ენობრივი კანონზომიერებები.

მსჯელობა/შედეგები: ზოგადად, დიალექტური მეტყველება ფილერების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ქართული გარემოსგან შორს მყოფი დიალექტის – ფერეიდნულის მონაცემები და მისი შედარება ქართული ენის სხვა კილოებთან.

ფერეიდნულში ფილერის დანიშნულებით საკმაოდ გავრცელებულია **ემე** ნაცვალსახელი. როცა მთქმელს საუბრისას საჭირო სიტყვა ავიწყდება, პაუზის შევსების მიზნით იყენებს აღნიშნულ ნაცვალსახელს, რითაც მეტყველების ნაკადის უწყვეტობას ერთგვარად ინარჩუნებს. შდრ. **ემე** – მოუგონებლობის ნაწილაკი (ჩხუბიანიშვილი, 2012: 105).

ემე ნაცვალსახელი როგორც ფორმით, ისე ფუნქცია-დანიშნულებით განსხვავდება III პირის ნაცვალსახელებისაგან.

ფერეიდნულში მესამე პირს აღნიშნავს შემდეგი ნაცვალსახელები: **ეს / ესა / ესე, ეგ / ეგა / ეგე, ის / ისა / ისი, ას / ანს / ანსი**. მათგან **ე** თავკიდურხმოვნიათ ფორმები I-II პირებთან, ხოლო **ი, ა** ხმოვნიათ ფორმები III პირთან სიახლოვეს გამოხატავს. **ემე** ნაცვალსახელთან ფორმოზივი მიმართების თვალსაზრისით საინტერესოა **ეს** ნაცვალსახელი.

ფერეიდნულში **ემე** და **ეს** ნაცვალსახელების ფორმაცვალების წესი განსხვავებულია.

ემე ნაცვალსახელის ბრუნების პარადიგმა

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ემე	ემეები/ემეები
მოთ.	ემემ	ემეებმა/ემეებმა
მიც.	ემეს	ემეებს/ემეებს
ნათ.	ემეს(ი)	ემეების/ემეების
მოქ.	ემექ/ემექ(ი)	ემეებით/ემეებით
ვით.	ემედ	ემეებად/ემეებად
წოდ.	ემე	–

შდრ. **ეს** ნაცვალსახელის ბრუნვის ფორმები: მხ. რ.: **ეს/ესა/ესე, ემან/ემამ/ემენ, ემას, ემის, ემით(ა), ემად**; მრ. რ.: **ესენი, ემათ; ესები, ესებმა, ესებს(ა), ესებით...** (ბერიძე..., 2020: 425-441).

ემე და **ეს** ნაცვალსახელების ბრუნება მკვეთრად განსხვავებულია. მხოლოდობით **ემე**, როგორც წესი, არ იკვეცება (ემეს(ი), ემექ). შდრ.: **ეს** ნაცვალსახელის ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმები (ემ-ის, ემ-ით).

სხვაგვარი სურათი ჩანს მრავლობითში. **ემე** ნაცვალსახელი მრავლობითს ჩვეულებრივ **-ებ** სუფიქსით აწარმოებს: **ემეები/ემეები, ემეებმა/ემეებმა...** პარალელური ფორმები ფონეტიკური ცვლილებით (იდენტურ ხმოვანთა შერწყმით) მიიღება: **ეე > ე**. შდრ. **ეს** ნაცვალსახელი მრავლობითს ორგვარად აწარმოებს: **-ნ/-თ** სუფიქსებით (**ესენი, ემათ...**) და **-ებ** ფორმანტით (**ესები, ესებმა, ესებს...**). ებიან მრავლობითში ერთფუძიანი წარმოება გვაქვს: ყველა ბრუნვაში წარმოდგენილია **ეს** ფუძე, რომელსაც **-ებ** სუფიქსი დაერთვის. ამ შემთხვევაში **ემე** და **ეს** ნაცვალსახელების ებიანი მრავლობითის ფორმათა გამოიჯნა ფუძის მიხედვით ადვილია.

ეს და **ემე** ნაცვალსახელების მრავლობითის ფორმები მსგავსებას სხვა შემთხვევაში გვიჩვენებს.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ფერეიდნულთა მეტყველებაში მესამე პირის ნაცვალსახელთა მრავლობითის საწარმოებლად, გარდა ზემოთ დასახელებული ორგვარი წესისა, გვხვდება მესამე მოდელები, რომელიც აგრეთვე **-ებ** სუფიქსით იწარმოება, თუმცა განხილული ებიანი მრავლობითის ფორმისაგან განსხვავდება ორფუძიანი პარადიგმით: სახელობითში საყრდენად გამოიყენება **ეს(ე)** ფუძე (**ესები/ესეები**), დანარჩენ ბრუნვებში კი ენაცვლება **ემ**. შესაბამისად მიიღება შემდეგი ფორმები:

ემ-ებ-მა (/ემეებმა), ემ-ებ-ს (/ემეებს)... ასევე იწარმოება ის, ანს ნაცვალსახელთა მრავლობითის ფორმები: იმ-ებ-მა (/იმეებმა), იმ-ებ-ს (/იმეებს)... ამ-ებ-მა (/ამეებმა), ამ-ებ-ს (/ამეებს)...

პირის ნაცვალსახელთა ფორმებში (ემეებმა, ემეებს...) წარმოდგენილი ემ ხმოვანთმიმდევრობა შეიძლება ორგვარად აიხსნას: 1. ემა ფუძის ბოლოკიდური ა ხმოვანი -ებ სუფიქსისეული ე ხმოვნის გავლენით, ასიმილაციის საფუძველზე, შეიცვალა ე-დ: ემა-ებ-მა > ემეებმა; 2. ემეებმა მიღებულია ესეებმა ფორმის ანალოგიით (-ებ სუფიქსი დაერთვის სრულ ფუძეს: ესე-ებ-ი).

როგორც ვხედავთ, ეს(ე) ნაცვალსახელის -ებიანი მრავლობითის ფორმები სუპლექტური წარმოებისას, გარდა სახელობითისა, გარეგნულად ემთხვევა ემე ნაცვალსახელის შესაბამის ფორმებს. ფორმით იდენტური ნაცვალსახელების გარჩევა, მათი განსხვავებული ფუნქციურ-სემანტიკური ასპექტების გათვალისწინებით, კონტექსტით არის შესაძლებელი.

ფერეიდნულში ემ (იმ, ამ) ფუძის შემცველ მესამე პირის ნაცვალსახელთა ებიანი მრავლობითის ფორმები არცთუ იშვიათია. საილუსტრაციო ნიმუშები:

არნ. ჩიქოზავა, 2010 (1927): იმეებმაც თქიანყე რო ნულარ გოლონებთო (200); როგორ გინდა ვქნათო, ქეპით (=აქიდან) ჯარი გავგზავნოთ თუ ისეები ჭერქდანჩი არიან, **იმეებს** მუუწეროთყე, რო წავიდენ (200); ახლა კი რაცღა რო მოუკლავყე, **იმეებს** დაანაწილებენ (231).

მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე, 2020: იმეებმაღა პარსული კარგად იციან, ამ ძელებმა (478); გულჩი რაც რო მაქო, მე **იმეებს** ვეუზნები და ვეტყვიყეო (376); თაი **იმეებს** ეს ქუდი ჩადვარდესყე ველსაყე. ველსაყე რო ჩადვარდეს, ეხლა ემ დრო ორი, **ემეებმა** დაწვენ და **ამეებმა** შააჯგენ (628); ანს ბატკნებიც, რო იონჯათი დოოსუქებიყე, **იმეებსაც** გაჰყიდიან და ცხორსა, და ის ბატკნები, რო დედალნია, **ემეებსაც** შაინახვენ სახლჩი (433).

ექსპედიციის მასალა, 2023: ამეებმა ქი შახრიტეს და წაიდეს (თორელი); ამეებმა ქართული არ იცოდინან (ახჩა); ამეებით ყალიჩა გა ჭკრინჭითყე (ჩულრუთი).

მსგავსი წარმოების ფორმები ცნობილია როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ კილოებში (მარტიროსოვი, 1964: 316-317).

განვიხილოთ ემე ნაცვალსახელის (ფილერის) რეალიზაციის შემთხვევები ფერეიდნული მეტყველების მიხედვით.

ემე ნაცვალსახელი კონსტრუქციაში უკავშირდება როგორც სახელებს, ასევე ზმნებს. განსხვავებულად აწარმოებს მხოლობითსა და მრავლობითს.

I. მხოლობითში ემე ნაცვალსახელი იბრუნვის, გაფორმებულია შესაბამისი ფორმანტებით:

ა) **სახელობით** ბრუნვაში წარმოდგენილია ემე ფორმით. დასტურდება სხვადასხვა პოზიციაში:

1. **ემე-ს** მოსდევს ზმნა, შემდეგ კი – ფილერის შესაბამისი, ნაგულისხმები სიტყვა. მაგალითები:

ესეც მელიქმაჰმადის **ემე** გუამბისყე, ამბავი (მარტყოფი); **ემე** ამოილითყე, კარაქი ამოილითყე; ამ ჩემ მამამთილმა თქო, რო არაო, **ემე** არ უნდა ჩაიცვაო, თური ლაბასიო (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

2. **ემე** ნაცვალსახელს მოსდევს ნაგულისხმები სიტყვა, შემდეგ კი – ზმნა:

ალა, **ემე**, კარი არ დეგეცეს; **ემე**, ყალიჩა მოქსოვითყე; დილობას **ემე**. მარჯაკალი მოგივა, რო გაგათხოვო (ჩულრუთი); მაჯმაზე დააწყვიანყე ხორბალი და ქერი და **ემე**, სარკე და ბალგა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

3. შედარებით იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ზმნა უსწრებს **ემე** ნაცვალსახელს და მის შესაბამის სიტყვას. მაგალითად:

მამასთან ჯმას არ უუწევს **ემე**, გოგოცა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

4. ზოგჯერ კონსტრუქციაში ფილერი და ზმნა წარმოდგენილია, ხოლო ფილერის შესაბამისი სიტყვა არ ჩანს; მთქმელი მას არ ასახელებს, ის კონტექსტით ადვილად იგულისხმება. მაგალითად:

სახში რო მოილითყე, ერთი ბევრი **ემე** დაიბურიანყე, რო არ შაცივდესყე; წაიდეთ, ეს **ემე** ვნახოთ (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ბ) **მოთხრობითში** საანალიზო ნაცვალსახელი **ემემ** ფორმით იხმარება, რომელიც შეიძლება გავრცობილ იქნეს ა ხმოვნით:

ამ თავის დებმა და **ემემ** იცოდეს, იმის მამათილმა; ცურავსა **ემე**, კუდითა ეგრე მეეპირქავა ეს ქობი, დეედორა, რო **ემემ** არ შაჭამოს, ყმაწილ-ყმოწილმა; ერთ **ემემა**, რა არი ანსი, ცუანამ მოიდა; **ემემაღა**, მასალან, ბაიტებმა გაიდენ (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

გ) **მიცემითში ემე** ნაცვალსახელი -ს სუფიქსითაა გაფორმებული და იმავე პოზიციებში გვხვდება, როგორც სახელობითში. ჩვეულებრივ, მიემართება სახელს, რომელიც ფრაზაში მეტწილად წარმოდგენილია:

ემესა ვგლეჯევი, პიტნასა (ჩულრუთი); ამაღამ **ემეს** წაილიან, ინას, ინას წაილიანყე; წულუო თაის **ემესაცაო**, ცოლსაო (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023); გაიდა და რო გაქცილდა ემ **ემესა**, ხალღსა, მოიდა'დ, ეს საბელი გაჭრა დანაშთა და გაიქცა (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 372).

ფილერის შესაბამისი სიტყვა ფრაზაში არ ჩანს (ის კონტექსტით იგულისხმება):

დუკრიან **ემეს**, წაილიანყე, წულუონ ინაზღამ, ინაღამ დაიდვას (მარტყოფი); ამ **ემეს** აიზიდავს ზემოთ, აიკულებს (თორელი. ექსპედ. მას., 2023).

ემე ნაცვალსახელს დაერთვის თანდებულები. ხშირად გვხვდება **-ში (/ -ჩი/-ჩინა/-ჩიგა)** თანდებულებიანი ფორმა, შედარებით იშვიათია **-ზე, -თან, -ყე** თანდებულდართული ფორმები. საილუსტრაციო ნიმუშები:

თოლიან კაციაო, დიახ **ემეჩი** მოგიყვანსო, თოლჩი მოგიყვანსო; თქო, რო წადიო **ემეჩი**, სანდულსა; მოსულან ანქა, ქენ **ემეჩი**, გურჯისტანსა (ჩულრუთი); წაიღო **ემეჩიო**, წისქილჩი; წადი ანქ, **ემეჩინა**, რუსთაველი ქუჩა, ექა გაცვალე, მამიტა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023); წავლენ, წავლენ **ემეში** პატარძლის სახში (ქდვ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1998, დაშქესანა); უნდოდისყე, რო ცხორი და ბირტყისლა რო გადდესყელა, **ემეში**, გარეთა რო მოოდენ (ქდვ; ჩამწერი: მ. ბერიძე, 2009, ამირაბადი).

გამუა, ემ **ემეზე** გოლწვების, მიწაზე (ჩულრუთი); წაიდა **ემესთან**, ღელთანო (მარტყოფი); ამ კაცმა თქო, რო საიდღან მოსულხართო? ქარსი-თქო და უთხარ, რო **ემესაყე**, ჩულრუთსაყენა (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ზოგჯერ ფილერით ნაგულისმხმევი სიტყვა არ ჩანს ფრაზაში:

ემე, ემე არ იყო, რო ყმაწილი ჩასონ **ემეჩიგა** და ფეწი აიდვას (ჩულრუთი); პურს აკრევდა **ემეჩიო** და თქო, პური მაიტანეოდა; ჩონ დედების **ემეზე** ოქრო-მოქრო, ესები არ ყოფილა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

დ) ნათესაობითში **ემესი/ემეს** ფორმით გვხვდება:

სიმამრი **ემესი**, რევაზის სიმამრი, დიდ მუცელი აქ და წაიდე იქა და მიხე (ქდვ; ჩამწერი: მ. ბერიძე, 2009, ისპაჰანი); ჩონ უნდ ამაღამ ექ გზა მოვნახოთ, გაიდეთო და **ემეს** ჳელჩი კი არ მოქდეთ – ტერისაო (ქდვ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1976, გურჯაანი).

ე) **ემე** ნაცვალსახელი **მოქმედებითში ემეით / ემექით / ემეთ** ვარიანტებით იხმარება:

ოთუ, ოთუ. ეს **ემექით** გაცხელდების, ელეთრიქითა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023); იმამინ ხიშტით ერთ **ემექითა**, ქუაქით აქტანიო-ყე (თოდუა, 1975: 29); ემ თაის შუას ბატა ეგე გაუხსნით, ჩაქყრით თაის და დაუდეფთ **ემეით** რა არის თაის სახელი? (ქდვ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1998, ფერეიდანი); მოიტან და ემას **ემექითა** წივაშთა და ფადართა ავანთებავ (ქდვ; ჩამწერები: დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, 1998, ვაშლოვანი); ახალი **ემეთ ემეთ** ემებო, სამებვართ, დურბინით (ქდვ; ჩამწერები: მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე, 2012, მარტყოფი).

შეგვხვდა **-დან** თანდებულებიანი ფორმა:

დუყრითყე **ემე**, კინას **ემეიდან**, და შუა და შუაც უქცივითყე (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

ვ) **ემე** ნაცვალსახელის **ვითარებითის** ფორმა იშვიათად ფიქსირდება:

ეს ტრედი ეს დღე და ღამე აქო აქ გოოყლეფიაყეო, ბრინჯებზე ძეო და **ემედ** იჭერდაო, შაჳედად იჭერდაო (ქდვ; ჩამწერები: დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, 1998, ვაშლოვანი).

ზ) **ემე წოდებითში** მიმართვის ფორმას წარმოადგენს (ჩვეულებრივ, უნიშნოდ იხმარება):

იტყისყე, რო, **ემე**, ბიცოლა, გითხარო კაკალი მინდა (მარტყოფი); დიდიდამა თქო, რო **ემე**, ნორუზო, აბა მოდი აქაო (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

არის შემთხვევები, როცა **ემე** ნაცვალსახელი-ფილერი არა კონკრეტულ სიტყვას, არამედ მთელ ფრაზას შეესატყვისება. მაგალითად:

ლაბასი და ესეებილა წაილიანყე და **ემე**, დაიბანის და მოიდისყე (მარტყოფი); თქო, რო **ემე**, წაველთ ანქაო, ჩონ მოზოხელიანთასაო და **ემე**, ამამ თოლჩი მაიყვანაო; არ არი, რო ეხლა ერთი ქორწილი **ემე**, რო ნახოთ (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ემე ნაცვალსახელი (ფილერი) დასტურდება ქართული ენის რიგ კილოებში: ტაოურში, იმერხეულში (დადიანი, 2013; 2015), ინგილოურში: ე ყბი(თ) ოქროვე, **ემე**, ვარდევ ჩმოსცვდა (აბაშვილი, 2009: 177), მესხურში, ზემოაჭარულში, თუშურში (ღლონტი, 1984).

შდრ. ქართულ ზეპირ მეტყველებასა და დიალექტებში უმთავრესად **ის(ა)/იგი** გამოიყენება როგორც პირის/ჩვენებითი ნაცვალსახელის, ასევე ფილერის ფუნქციით).

II. ემე ნაცვალსახელი მრავლობითს ფერეიდნულში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ძირითადად **-ებ** სუფიქსით აწარმოებს. გვხვდება სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით, დაირთავს თანდებულებს.

სახელობითში ჩვეულებრივ -ი სუფიქსი დაერთვის: დედაკაცია, ჩონ ძმეებია, **ემეებია**, მიდიან და მოდიან (ახჩა); ცუანა არი ბაიტა, დაფანტული **ემეები**; იმაშინ ეგეთ **ემეები** არ იყო; **ემე** აცხელებდა, ცხორის თავის **ემები** და ფურის **ემები** (ჩულრუთი); თაის **ემები** გორდოუყარაყე (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

ემეები გერდები ემეეტანაყე (ქდკ; ჩამწერი: მ. ბერიძე, 2012, ნაჯაფაბადი); **ემები** გოქ, სომოხტალუნები, იქ ჩავასხამთ და ვედრას შეუდგამთ ძირზეგა (ქდკ; ჩამწერები: დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, 1976, გურჯაანი).

ემე ნაცვალსახელი არცთუ იშვიათად მრავლობითის ნაცვლად მხოლობითში დგას, შესაბამისი სახელი კი მრავლობითშია:

ჩონლა წაიდიოყე ხევჩიგა, ეს **ემე**, წინდები გავრეცხითყე (ჩულრუთი); **ემე**, ბენდები კინასი იყო, რო იმითა უქცივითყე, და შომოვყარიოყე; ეს **ემე**, შექმას რამეები, ბევრ რამე წაილიანყე (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

მოთხრობითი: ერთხელ რო **ემეებმა**, თურქებმა, დააღონიანყე, ჩონ წაიდიოყე და მევეშელიოყე სომხეფსა; იმაში რო **ემეებმა** მოიდეფს, ამ აბყანებმა რო შამოიდეფს სოფელჩი, ექ იყო, რო ქართველებმა, – რო ჩონ პაპებმა იბნეს (ქდკ; ჩამწერები: მ. თოდუა, მ. მაჭავარიანი, 1976, ფერეიდანი).

მიცემითი: **ემეფსა**, სალევს აკეთეფსა (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023); ჩემ ოჯახი, ელ ექ არი, ჩონაც ეგ **ემეებჩი** მარტოი ვართ (ქდკ; ჩამწერი: მ. ბერიძე, 2009, ისპაჰანი); ეხლა ეგე მუჭაჩი **ემეებჩიგა**, ჯელჩი ეჭირა, თქო, რო: **ემე** 'რიო, შირაზი იფო შორს არიო თუ ბაღდადიო? (ქდკ; ჩამწერი: გ. ცოცანიძე, 2008, თეირანი).

ნათესაობითი: ეს აყრის, კარგად აყრის, კარგად აყრის და თავის **ემეების** მოსხილვებია, ნუხუდოს ტოლებია (ბერიძე, ბაკურაძე, 2020: 416).

სახლის **ემე** დაწერილები, საწერები და მამულებისა **ემეებისა** რო შამამიყრია, თა ათთი მამამდინ დაწერილი გოქ, რო მინ მის ბიჭია... (ქდკ; ჩამწერი: მ. ბერიძე, 2012, ნაჯაფაბადი).

მოქმედებითი: ნამგლითა, და ეხლაგ ხო ამ **ემეებითაღა**, რა დაიძახიან, მანქანით, მანქანებითა, ო, მანქანებითა (ვაშლოვანი. ექსპედ. მას., 2023).

ჩონ დიახ ემ, ემაგებზე მასალან, ემე გოქ, მასალან, **ემებით** ყმაწილებს გავამთელავტყე ჩონთი (ქდკ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1998, დაშქესანა); კაცები მოდიან მეჩეთჩი ჭამენ, მერე დედაკაცები **ემებით** დიგებით საჭმელს მიაქვენ (ქდკ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1998, დაშქესანა).

ფერეიდნულის მსგავსად იწარმოება **ემე** ნაცვალსახელის მრავლობითის ფორმები იმერხელში, ინგილოურში (ემები, ემებმა...), ტაოურში ნართანიაჩი მრავლობითის ფორმები გვაქვს (ემენი, ემეთ) (დადიანი, 2013; 2015). **ემენი** ფორმა დასტურდება მესხურში (ლლონტი, 1984). შდრ. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში შეტანილია **ემენი** – სიტყვის მოუგონებლობის ზრახვა (ორბელიანი, 1991).

ქართული ენის სხვა დიალექტებში მრავლობითში გამოიყენება: **ისინი/იგენი** (იმათ/იგენმა/იმგენმა, იმათ/იგენს/იმგენს...) (დადიანი, 2020: 54-60).

III. ფერეიდნულში **ემე** ნაცვალსახელი არცთუ იშვიათად ზმნასთან კომბინაციაში გვხვდება. **ემე** ნაცვალსახელთან წარმოდგენილია **ქნა** ზმნა, რომელიც იცვლება პირის, რიცხვისა და მწკრივის მიხედვით. ფილური ნაცვალსახელის ბრუნვას, როგორც წესი, ზმნის ფორმა განსაზღვრავს. I სერიის ფორმებთან **ემე** ნაცვალსახელი მიცემით ბრუნვაში დგას, II-III სერიის ფორმებთან კი – სახელობითში.

1. I სერიის ფორმებთან **ემე** მიცემითის -ს სუფიქსითაა წარმოდგენილი. საილუსტრაციო ნიმუშები:

აწყო-მოფადი: ენა არ დაიმიწყოს, არ დაიკარგოს, იმისთი იმას **ემესვიქთ** (ვაშლოვანი); ნუ **ემესიქ**, ერთხელ არ გიკბინოსო (ჩულრუთი); ეგრე წამწამი რო **ემესიქს**, ფრინავს, იმასაც იძახიან, რამე მოგდისო, სადმე საჩუქარი მოგდისო (მარტყოფი); ერთი ჯოხი გააკეთეფსა და ემ ჯოხზე **ემესიქს** (ჩულრუთი); ყურები თუ გაფუჭდალაო, ველარ **ემესიქსო** (ჩულრუთი); ტალახით **ემესიქმენ**, გააკეთებენ (ვაშლოვანი. ექსპედ. მას., 2023).

დოქტორთან იფო ელა ცოტად **ემეს ვიქთყე** ელექაქრი (ქდკ; ჩამწერი: დ. ჩხუბიანიშვილი, 1998, დაშქესანა); ერთ-ორი მილიმეტრი რო თავს ამაქყოფს, **ემეს იქმენ** იმას, იმ ხორბალით გააკეთებენ, აწიკა (ქდკ; ჩამწერები: მ. ბერიძე, რ. რამიშვილი, ლ. ბაკურაძე, 2009, ამირაბადი).

2. II სერიის ფორმებთან **ემე** ნაცვალსახელი სახელობით ბრუნვაში დგას:

წყვეტილი: **ემექენო**, მაიტაო (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

რაქთენ დღე-ღამე წყაროზე დადგა და იტირა, **ემე ქნა** და აიყარაღა (ქდკ; ჩამწერები: დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, 1972, გურჯაანი).

II კავშირებითი: მინდა მოიდე შენთან, **ემევექნა**, გითხვოვო; ირანამ **ემექნას**, კედელზე მიაკრას (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ხოლმეობითი: ჩონ **ემეები** რო მოიტანითყე, **ემევექნით**, ჩონთი, მასალა, პირიტყი, ესეზიცა ყმანდის ელექა; მინაც რო მალე მოიდისლა, იმ ალაგზე **ემექნის**, იმამ წაიდისყე (ვაშლოვანი); მოიდის ყორანი და ეს ყმაწილი **ემექნისყე**, გააფუქისყე; ანს წინდები **ემექნისყელა**, წაილითყელა ჩონ, გავრეცხითყე; მინდორჩი **ემექნაწყე**, მასალან, პირიტყ ამოვიანყე, იონჯა მოთიბიანყე, ყანა მოთიბიანყე და მინდორჩი იყვიანყე (ჩულრუთი); როგორ **ემექნაწყე**, როგორ გაკრიჭიანყე, თავის **ემე** როგორ იყო? (ვაშლოვანი. ექსპედ. მას., 2023).

3. **III სერიაშიც ემე** ნაცვალსახელი სახელობითში დგას.

III კავშირებითი: აბა მოდი აქაო, რა არი ეს **ემევექნიაო** (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ემე იხმარება **შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად:**

ეს **ემე** იყო, ნეჯიფი, ნეფემ წაიყმანისყე (მარტყოფი); შენ **ემე** ხარ, ცუანა ხარო; ცარიალ **ემე-რი**, მიწას რანგი; ეს ფურების **ემე-რი**; **ემე-რიო**, აბონე დღე აყეო (ჩულრუთი. ექსპედ. მას., 2023).

ემე ნაცვალსახელთან ერთად სხვა სახის (ლექსიკური, ფონეტიკური...) ფილერებიც შეიძლება შეგვხვდეს:

რა ვიცი, ქენ აღადია, **ემე**, **რას ეტყითყე**, აღადიას ყორები მოიდიანყე; წივა არ ვიცი, **თქენ რას ეტყით**, **ემე-რი**, **რა ჰქიან**, პირიტყის **ემე**; თქო, რო **ემე-რიო**, **რა ქიან**, უთხრადა ჩემ აღას, ეგრენი არიო; ცხორი მოვწელითყე, **ემეები**, **რა ქიან**, ფურები გავრეკითყე, ბიჭებმაცლა ფურები, **მასალან** (ჩულრუთი); ერთ სხო **ემე-რი**, მაზრას **რაჟქიან**, მაზრა, მაზრასა ქიან ჩაჩასკედი; **მასალან**, ერთ სამ-ოთხი წელია, რო ქემა **ემეს** აღარ ვცნავთ, ყანას, **ემეფს** (მარტყოფი. ექსპედ. მას., 2023).

ფილერების მრავალფეროვნება და გამოყენების სიხშირე ფერეიდნულში ბუნებრივია იქ არსებული ენობრივი ვითარებიდან გამომდინარე.

დასკვნა: განხილული მასალიდან ჩანს, რომ ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში ფილერის ფუნქცია-დანიშნულებით აქტიურად გამოიყენება **ემე** ნაცვალსახელი. ის კონსტრუქციაში უკავშირდება როგორც სახელებს, ასევე ზმნებს. გვხვდება სხვადასხვა ბრუნვისა და რიცხვის ფორმით. **ემე** ნაცვალსახელი განსხვავდება მესამე პირის ნაცვალსახელებისგან როგორც ფუნქცია-სემანტიკის, ისე ფორმის თვალსაზრისით. მრავლობითს, როგორც წესი, -ებ სუფიქსით აწარმოებს. **ემე** ნაცვალსახელის მრავლობითის ფორმები ემთხვევა ეს ნაცვალსახელის ებიანი მრავლობითის სუპლექტური წარმოების ფორმებს (გარდა სახელობითისა). მათი გამოჯვნა კონტექსტითაა შესაძლებელი. **ემე** ნაცვალსახელის გამოყენების მხრივ ფერეიდნული დიალექტი მსგავსებას ავლენს ქართული ენის სხვადასხვა კილოებთან, რაც ფერეიდნულში არსებული საერთოქართული კანონზომიერებების მაჩვენებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბაშვილი, 2009: – აბაშვილი ვასილ, „ქართული ენის ინგილოური დიალექტი“, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2009.
2. ბერიძე, ზაკურაძე, 2020: – ბერიძე მ., ზაკურაძე ლ., „ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი“, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2020.
3. დადიანი, 2013: – დადიანი ე., „ემე ნაცვალსახელი იმერხელსა და ტაოურში“, XXXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თსუ-ს გამომცემლობა, თბილისი, (გვ. 18-20), 2013.
4. დადიანი, 2015: – დადიანი ე., „III პირის (ჩვენებით) ნაცვალსახელთა წარმოების თავისებურებები ტაოურში“, ილია ჭავჭავაძის ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის ჟურნ. „წელიწდეული“, VII, გამომც. „ქუთაისი“, ქუთაისი, (გვ. 107-114), 2015.
5. დადიანი, 2020: – დადიანი ე., „ნაცვალსახელი-ფილერები ქვემოიმერულში (ოკრიბული მეტყველების მიხედვით)“, XL რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, თსუ-ს გამომცემლობა, თბილისი, (გვ. 54-61), 2020.
6. ექსპედ. მას., 2023: – ფერეიდნაში 2023 წელს დიალექტოლოგიური ექსპედიციის პერიოდში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცულია აწსუ-ს პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრში), 2023.

7. თოდუა, 1975: – თოდუა მ., „ქართულ-სპარსული ეტიუდები“, II, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, (ფერეიდნული ტექსტები – გვ. 29-111), 1975.
8. მარტიროსოვი, 1964: – მარტიროსოვი ა., „ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1964.
9. ორბელიანი, 1991: – ორბელიანი ს., „ლექსიკონი ქართული“, გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1991.
10. ფუტკარაძე, 1993: – ფუტკარაძე შ., „ჩვენებურების ქართული“, წიგნი პირველი, აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა, ბათუმი, 1993.
11. ქდვ: – ქართული დიალექტური კორპუსი. <http://corpora.co/#/corpus>. 22.07.2023.
12. ღლონტი, 1984: – ღლონტი ა., „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა“, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1984.
13. ჩიქობავა, 2010 (1927): – ჩიქობავა ა., „ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი“, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №7, ტფილისი, 1927. წიგნში: არნ. ჩიქობავა, შრომები, I, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, (გვ. 180-239), 2010.
14. ჩხუბიანიშვილი, 2012: – ჩხუბიანიშვილი დ., „საენათმეცნიერო წერილები“, თსუ გამომც., თბილისი, 2012.

**Baroba/Barze Posposition
in Imerkhebian and Taoian Dialects**
ბარობა/ბარზე თანდებული
იმერხეულსა და ტაოურში

Marika Tedoradze

PhD in Philology, Assistant-Professor at
Akaki Tsereteli State University

e-mail: maritedoradze@gmail.com

Tel: +995 577 66 86 03

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8310-7488>

Teona Matchavariani

PhD Student at Akaki Tsereteli State University

e-mail: tmachavariani6@gmail.com

Tel: +995 551 08 16 90

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7253-2709>

Abstract: The Imerkhebian and Taoian dialects existing outside of Georgia have been separated from their motherland for centuries and are intensively influenced by the Turkish language. The relationship between the Turkish and Georgian people with different languages and traditions was also reflected in their speech. The influence of Turkish can be seen at all linguistic levels: in phonetics, morphology, vocabulary...

The article discusses the formal-semantic analysis of the adposition **baroba/barze** in relation to other dialects of the Georgian language.

According to the Explanatory Dictionary of the Georgian Language, **baroba – mis barobaze** - for him, for his share; (visime) **barobit**- verb prefix, for (someone's) sake, for (someone). Word forms with **baroba** in the function of adpositions are quite common in Imerkhebian and Taouian. It is added to the genitive case form, mostly to pronouns and nouns. In most cases, the element **-s** as the case marker, is cut off. It is used in different forms: in **Imerkhebian**, the variations of **barobai**, **barze**, **barobaza** are confirmed, while in **Taouian** - the variations of **barze**, **baaze** are verified.

Cf.: Data from the Georgian language dialects: **bara**, **baraze**, **barobaze** (Meshketian), **baradan** (Ingilo), **balaze** (Fereydanian), **barobaze**, **barobit** (Imeretian), **baroba**, **barobai** (Adjarian).

The semantics of the analyzed adposition in Imerkhebian and Taouian is diverse; By means of it, the aim, purpose, reason, etc. is expressed; In different contexts, they correspond to the prepositional forms - **tvis**, **-gamo**, **-ze**, **shesakheb** (about) and the content expressed by the words **miznit** (for the purpose), **amitom** (since).

As a result of the analysis of Imerkhebian and Taoian material, interesting facts about the use of the preposition **baroba** were revealed, both from the point of view of its form and function-semantics.

Key words: Georgian Language; Taoian dialects; Imerkhebian dialects; Posposition.

მარიკა თედორაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ტელ.: +995 577 66 86 03

ელ. ფოსტა: maritedoradze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8310-7488>

თეონა მაჭავარიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ. ფოსტა: tmachavariani6@gmail.com

ტელ.: +995 551 08 16 90

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7253-2709>

აბსტრაქტი: საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული იმერხეული და ტაოური დიალექტები მრავალი საუკუნეა მოწყვეტილია დედასამშობლოს და ინტენსიურად განიცდიან თურქული ენის ზეგავლენას. სხვადასხვა ენის, ტრადიციების მქონე თურქი და ქართველი ხალხის ურთიერთობამ

ასახვა ჰპოვა მათ მეტყველებაზე. თურქულის გავლენა ყველა ენობრივ დონეზე შეიმჩნევა: ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, ლექსიკაში...

სტატიაში განხილულია **ბარობა/ბარზე** თანდებულის ფორმოზრივ-სემანტიკური ანალიზი ქართული ენის სხვა კილოებთან მიმართებით.

ქეგლ-ის მიხედვით: **ბარობა** - მის **ბარობაზე** - მისთვის, მის წილად; (ვისიმე) **ბარობით** - ზმნს. (ვისიმე) მიზეზით, (ვისიმე) გამო. **ბარობა** სიტყვაფორმა თანდებულის ფუნქციით საკმაოდ გავრცელებულია იმერხეულსა და ტაოურში. დაერთვის ნათესაობით ბრუნვის ფორმას, მეტწილად ნაცვალსახელებსა და არსებით სახელებს. ბრუნვისნიშნისეული -ს ელემენტი უმრავლეს შემთხვევაში მოკვეცილია. იხმარება სხვადასხვა ფორმით: **იმერხეულში** დასტურდება **ბარობაჲ, ბარზე, ბარობაზე** ვარიანტები, ხოლო **ტაოურში ბარზე, ბააზე** სახესხვაობები ფიქსირდება.

შდრ.: ქართული ენის კილოების მონაცემები: **ბარა, ბარაზე, ბარობაზე** (მესხური), **ბარადან** (ინგილოური), **ბალაზე** (ფერეიდნული), **ბარობაზე, ბარობით** (იმერული), **ბარობა, ბარობაჲ** (აჭარული).

საანალიზო თანდებულის სემანტიკა იმერხეულსა და ტაოურში მრავალფეროვანია; მისი საშუალებით აღინიშნება მიზანი, დანიშნულება, მიზეზი... სხვადასხვა კონტექსტში შეესაბამება - **თვის, -გამო, -ზე, შესახებ** თანდებულის ფორმებსა და **მიზნით, ამიტომ** სიტყვებით გადმოცემულ შინაარსს.

იმერხეული და ტაოური მასალის ანალიზის შედეგად გამოვლინდა **ბარობა** თანდებულის გამოყენების საინტერესო ფაქტები როგორც ფორმოზრივი, ისე ფუნქცია-სემანტიკის თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა; იმერხეული დიალექტი; ტაოური დიალექტი; თანდებული.

შესავალი / წყაროების, ლიტერატურის მიმოხილვა: იმერხეული და ტაოური დიალექტები მრავალი საუკუნეა უცხოენობრივ გარემოში ვითარდებიან და ინტენსიურად განიცდიან თურქული ენის გავლენას. ძლიერი ზეგავლენის მიუხედავად, იმერხეულ და ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში საკმაოდ კარგადაა დაცული ქართული ენობრივი სისტემა.

სტატიაში წარმოვადგენთ **ბარობა/ბარზე** თანდებულის ფორმოზრივ-სემანტიკურ ანალიზს; განვიხილავთ მისი რეალიზების შემთხვევებს, სიხშირეს, სემანტიკურ ნიუანსებს, ფონეტიკურ ვარიანტებს იმერხეულსა და ტაოურში; წარმოვაჩინთ მსგავსება-განსხვავებას სხვა კილოებთან მიმართებით.

კვლევის პროცესში გამოვიყენეთ აწსუ-ს ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში დაცული დიალექტური მასალა, რომელიც ჩაწერილია იმერხეულსა და ტაოში 2006-2022 წლებში; აგრეთვე სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული ტაოური და იმერხეული ტექსტები (ნ. მარი, შ. ფუტკარაძე, მ. ფაღავა...). დიალექტურ მასალასთან ერთად დავამუშავეთ თანდებულთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

მეთოდოლოგია: სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია სხვადასხვა მეთოდი. კერძოდ, აღწერითი მეთოდის საშუალებით აღვწერეთ იმერხეულსა და ტაოურ დიალექტებში დადასტურებული **ბარობა/ბარზე** თანდებულის გამოყენების შემთხვევები; შედარება-შეპირისპირებითი მეთოდით წარმოვაჩინეთ მსგავსება-განსხვავება ქართული ენის სხვა დიალექტებთან შედარებით; ანალიზისა და სინთეზის მეთოდით შევისწავლეთ აღნიშნული თანდებულის ფორმოზრივი და სემანტიკური ნიუანსები.

მსჯელობა/შედეგები:

I. ბარობა/ბარზე თანდებულის ფორმოზრივი ანალიზი

იმერხეულში საანალიზო თანდებული გვხვდება შემდეგი ფონეტიკური ვარიანტებით: **ბარობაჲ/ჲ, ბარობაჲაჲ, ბარზე, ბარობაზე**; ხოლო **ტაოურში ბარზე, ბააზე** სახესხვაობები ფიქსირდება. მოვიყვანთ შესაბამის ნიმუშებს:

იმერხეულში:

ბარობაჲ: ზოგიც იმ **ბარობაჲ** ვერ იბურვენ, ანა; იქიდან ხორც ვერ ზიდვენ აქა, იმი **ბარობაჲ** უშველიან აქედამ თურქები იმათ; ჩენც არ უდინგლავთ იმათ. იმი **ბარობაჲ** ვერა ვართ, იშთა (ექსპედ. მას.).

ბარობაი: ტყეს ჭრიან იქა, ტყი ბარობაი დგებიან (შ. ფუტკ.)¹; ბაბამ კაცი მოკლა და იმი ბარობაი დეიკარქა (ფუტკარამე, 2016: 644).

ბარზე: დღისით ბილა ეყრებიან ხალხსა. იმი ბარზე ის კაცი ისე დაასაჯათა დათვმა (შ. ფუტკ.); ღარჭი ჩელი მყავდა და იმი ბარზე ვერ წაველ ბურსას (ფუტკარამე, 2016: 644).

ბარობაზე: ჩუენ და მანატბიელები ჩამოუდექით ერთმანეთ წყლი ბარობაზე (შ. ფუტკ.).

ბარობალა: არ გავდივართ, არ გამოვდივართ, წაკიდული ვართ, ალაგი, მულთი ბარობალა; სხვა დაბანჯი კაცმა ალთუნები ქონდა, ალთუნები ბარობალა მოყლარჭა (ექსპედ. მას.).

იმერხეულში, ექსპედიციის მასალებში, დაფიქსირდა ბარობალა ფორმა, რომელიც გამოქვეყნებულ ტექსტებში არ ჩანს. ბარობაი/ი/ბარზე/ბარობაზე ვარიანტები მეტ-ნაკლებად გვხვდება შ. ფუტკარამისა და მ. ფაღვას... მიერ ჩაწერილ ტექსტებში; ნ. მარის ტექსტებში კი აღნიშნული თანდებული არ იძებნება.

ტაოურში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბარზე, ბააზე სახესხვაობები გამოიყენება. გამოქვეყნებულ ტაოურ ტექსტებში ბარზე ვარიანტი გვხვდება, ქართველოლოგიის ცენტრის მასალაში კი ძირითადად ბააზე ფორმით არის დაფიქსირებული.

საილუსტრაციო ნიმუშები:

ბარზე: ჩვენებურა ხვათოფ და მე მივხდი და იმ ბარზე გიმძირვარ (ფაღვა..., 2020: 1016); დევსეკარი – იმაზე უკან, იმ ბარზე უკან აღარ არი რამ (იქვე: 1015); ერთი ძველი წინდა მისდევს, იმ ბარზე გევიცინეო (იქვე: 916).

ბააზე: ჰემ ტალებ მეტანდით. პაწა-პაწა ბააზე ხანჩი მოთორითა; რა საქმე ქონდა. მე მითხარ ქი, ნა წომოვდო, იმ ბააზე მე ფელ არ ვქენე; ახლა თაი მენთება. იმ ბააზე ფექ ვე მიქნია; აზნი არიან-და, იმ ბააზე (ექსპედ. მას.).

ბააზე მიღებულია ბარზე ფორმისგან რ სონორის დაკარგვით, რის საკომპენსაციოდაც ა ხმოვანი დაგრძელდა და მივიღეთ ბააზე. ზოგადად, ტაოურში ხშირია რ თანხმოვნის დაკარგვისა და მის საკომპენსაციოდ ხმოვნის დაგრძელების ფაქტები. მაგ.: ისე დააბის (<დარბის) მარტო, არ მუშაოფს ქი; დეკაცებიც გააბიან (<გარბიან) სხვა კაცებჩი (ექსპედ. მას.).

შდრ.: საანალიზო თანდებული ქართული ენის დიალექტებში სხვადასხვა ფორმითა და სემანტიკური ნიუანსით გამოიყენება: ბარაზე, ბარობაზე (მესხური), ბარადან (ინგილოური), ბარობაზე, ბარობით (იმერული), ბარობა, ბარობაი (აჭარული), ბალაზე (ფერეიდნული)². ტაოურში, ფერეიდნულში, მესხურსა და იმერულში ჭარბობს -ზე თანდებულდართული ფორმები. აქედან ბალაზე ვარიანტი მხოლოდ ფერეიდნულში ფიქსირდება. აღნიშნული ფორმა მიღებულია რაღ სონორთა მონაცვლეობით. ი/ი დართული ვარიანტები უმთავრესად იმერხეულისა და აჭარულისთვის არის დამახასიათებელი. იმერულში, მესხურსა და აჭარულში კი ჭარბობს -ობა სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები, რომელიც სხვადასხვა დაბოლოებით არის წარმოდგენილი: მხოლოდ -ობა სუფიქსიანი: (ბარ-ობა), ი/ი ხმოვანდართული (ბარ-ობა-ი/ი), მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნით (ბარ-ობ-ით), -ზე თანდებულის დართვით (ბარ-ობა-ზე). ინგილოურში დასტურდება ბარადან ფორმა (-დან თანდებულის ვარიანტი), რომელიც სხვა კილოებში არ აღინიშნება.

იმერხეულსა და ტაოურში, ისევე როგორც სხვა კილოებში, ბარობა თანდებული ხშირად იხმარება ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ მესამე პირის ნაცვალსახელებთან.

მოვიყვანო შესაბამის ნიმუშებს:

იმერხეული:

იმ: ისე მითხრეს და ყინა დევჩვი და იმ ბარობაი თუ არა არ შევლებავ; იმ ბარობაი ექვსი თანე სოფელი ასე გადაკიდეს წყარსიმელმა და დიობანმა (ექსპედ. მას.).

იმი: იშთა ბაღვებითვინ, აზნი ჭყინტლი მოვტეხოთო, იმი ბარობაი; იმი ბარობაი ჩენც არ ემევიჯებით აზნი (ექსპედ. მას.).

იმის: იმის ბარობაი არ-ნა წეიკინკლო (ექსპედ. მას.).

ტაოური:

იმ: მაღალია აქოურობა, იმ ბააზე არ მოა აქა და იქ მაღლუზა მოა; ბოდნა ყურბეთში არიან. ბოდნა იქაურობაში არიან. იმ ბააზე აღა მოლამის; იმნიეთი ვიხვაათე, გეყოფიენ, იმ ბააზე (ექსპედ. მას.).

¹ შუშანა ფუტკარამის მიერ ჩაწერილი ნიმუშების ნაწილი დამოწმებულია ქართული ენის ეროვნული კორპუსიდან (ქვევ: <http://corpora.co/#/texts>).

² ფერეიდნული დიალექტის ნიმუშები მოგვაწოდა ფერეიდნელმა ქართველმა საიდ მულიანმა, რისთვისაც მადლობას ვუხდით.

ხოჯიყანა – ჯამე წინიდან არი და **იმ ბარზე** (ფალავა..., 2020: 756); ბერიჰყანა – ფორეა და **იმ ბარზე**, ძველ ინსნებ დურქმევიან და ა' ვიცი (იქვე: 1017); ჩვენებურა ხვა'ათობ და **იმ ბარზე** გიმძირვარ (იქვე: 688).

იმი: ამა ბერეჟეთ ბევრი ფარა ჩიმივიდეს ხელშიო, **იმი ბააზე**; ხელი გულზე ბევრი ფარა ჩიმივიდეს, **იმი ბააზე** (ექსპედ. მას.); გახეული, მიყოლია მარტო და **იმი ბარზე** ვიციწიო (ფალავა..., 2020: 955).

მის: ასე ყიაზე მუუსვა, ხელი ამოუსვი ქვევიდან ზეით. ღენჰ წადებია ფხად, არ გუუმჟღავნებია, **მის ბარზე** უთქმიან (ფალავა..., 2020: 631).

იმათ: წყალი, ა **იმათ ბააზე** იწაკიდედეს, ახლა არავინ არ წაკიდობენ (ექსპედ. მას.)...

საანალიზო თანდებული შედარებით იშვიათად გამოიყენება პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებთან.

იმერხეული:

ჩემ: ჩემ ბარობად დასახლდა, უბური იყო; ფუხრული იყვენ (ფალავა..., 2022: 374).

ჩვენ: ბოდნა ჩამსვლელი აქ **ჩვენ ბარობად** მივა (ექსპედ. მას.).

შენ: შენ ბარობაი გემექცა ქალი (ფუტკარამე, 2016: 644).

ტაოური:

ჩემ: შე ჩემ ბააზე რამ გითქვია, ტყუილი იყო თუ მართალი (ექსპედ. მას.).

შენ: შენ ბარზე რამ გეგვონე, ტყულია თუ მართალიო (ფალავა..., 2020: 912).

საინტერესოა, რომ საანალიზო თანდებული უმრავლეს შემთხვევაში ი **თავკიდურხმოვნიან** ნაცვალსახელთანაა წარმოდგენილი (**იმ/იმი/იმის/იმათ**); იმერხეველთა მეტყველებაში დაფიქსირდა ა ხმოვნიან ფორმასთან:

მოზვებმა გედეიარეს-მეთქი და **ამი ბარობად** თლა მისი გავხდი და შემეშინდა (ექსპედ. მას.).

ბარზე/ბააზე შეგვხვდა რა ნაცვალსახელთან:

რა: ჩენ ორმოსდაათი წელწადია აქა ვართა და რა ბააზე აქეან, ა ვიცი; რაზე ხარ ავათ, რაზე? – რა ვიცი, რა ბააზე ვარ (ექსპედ. მას.); წუართი – ესეც გურჯი სახელი რამ არი, ისე გაგონილი ვართ ჩუნა, რა ბარზე არ ვიცი (ფალავა..., 2020: 1008).

გარდა ნაცვალსახელებისა, დასტურდება სახელებთანაც, რომელთაც უმეტესად ნათესაობითის ნიშნისეული ს თანხმოვანი დაკარგული აქვთ.

იმერხეულში:

წაკიდება ილლა ქი იქნება, **ჰუდუდი ბარობად**; ახალი გზა ამ **ტყეები ბარობად** გააკეთენ (ექსპედ. მას.); ზამთარში ვერ გამოვდივართ გარეთა **დიდი თოვლი ბარობაი** (ფუტკარამე, 2016: 644).

ტაოურში:

შემა ისე თათა ვიქმოდით **ზამთრი ბააზე**; ასე დაგრეხილ გომოარჩევთ **შეში ბააზე**; კილდეზე დაკოკოშდა და ასე იჯება, ჰა ასე წყალი ბააზე (ექსპედ. მას.); დეკაციც იმის უკან წასულა **ტარადი გომოლები ბარზე**. ერთმანეთი დააშიყებინან, ერთპირა ყოფილან (ფალავა..., 2020: 641).

იშვიათად სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: ზათენ **ღენჭებ ბარზე** ჩეველით ყეზაში (ფალავა..., 2020: 1016).

განხილული თანდებულის დართვისას სახელებთან ზოგჯერ სრულად ნარჩუნდება ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი:

იმერხეულში:

ამერიკის ბარობად დეგეჩხუბენით რუსეთს (ექსპედ. მას.).

ტაოურში:

ჰო, ო, ო, **მეზობელის ბააზე** არ-ნა იხვაათო (ექსპედ. მას.).

II. ბარობა/ბარზე თანდებულის სემანტიკური ანალიზი

საანალიზო თანდებული ქართულში სხვადასხვა მნიშვნელობას გამოხატავს:

ქეგლ-ის განმარტებით: **ბარობა** (ბარობისა) **მის (ჩემს) ბარობაზე** მისთვის (ჩემთვის), მის (ჩემს) წილად. უკანასკნელი წიწილაც-კი არ დაუტოვებს მის ბარობაზე დედა-ჩემს (შ. დად.) მაგის მეტი არავინ დადის ჩემს ბარობაზე, არც მას ჰყავს ვინმე ჩემს მეტი, ობოლია (რ. გვეტ.). **ვისიმე ბარობით** ზმნს. (ვისიმე) მიზეზით, (ვისიმე) გამო. ჩემი ელენე იმან მომიკლა, **იმის ბარობით** დამისნეულდაო (აკაკი). [იერემიას] **ბარობით** ექვსი თვე ვეგდე ფოთის სატუსალოში (გ. წერეთ.) (ქეგლ, 1950: 982).

ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში **ბარობა** თანდებული შემდეგნაირად არის განმარტებული: „**ბარობა** – თანდებული-მორფემოიდი; დასტურდება აჭარულში, უპირატესად გვხვდება ნაცვალსახელებთან; ფუნქციურად იგივეა, რაც: ა) -თვის: **შენ-ბარობა** თავს შავაკლავ „შენთვის თავს შავაკლავ“; ბ) „მაგიერ, მაგივრად“: **ჩემ-ბარობა** ამ ბაღვს შენ-და ათხეო ყური „ჩემ მაგივრად ამ ბავშვს შენ უნდა მიხედო“” (ჯორბენაძე., 1988: 57).

აჭარულში **ბარობა** თანდებულის არსებობას ადასტურებს შ. ნიჟარაძე. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ გულობა, **ბარობა** გამოიყენება -თვის თანდებულის პარალელურად ამავე თანდებულის ფუნქციის გამოსახატად. ზოგჯერ **ჩემბარობა** კონტექსტში „**ჩემ მაგიერ**“ შინაარსის გადმოსაცემდაც. მაგ.: **ჩემბარობა** შენ ნუ წუხდები; **ჩემბარობა** (ჩემ მაგიერ) შენ უნდა შეიდეგ თავზე (ნიჟარაძე, 1961: 81).

საანალიზო თანდებულის შესახებ მსჯელობს შ. ფუტყარაძე „ჩვენებურების ქართულში“. იმერხეული ტექსტების ანალიზის საფუძველზე მეცნიერი მიუთითებს, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებთან საკმაოდ ხშირად „თვის“, „გამო“, „მაგივრად“ თანდებულის ფუნქციით გამოდის „გულობა“, „ბარობა“, „ბარზე“ – სიტყვები (ფუტყარაძე, 2016: 81).

ტაოურთან მიმართებით მ. ფაღვა აღნიშნავს, რომ იმიტომ, იმის გამო მიზეზის ზმნიზელების მაგივრად გამოიყენება იმ ბარზე: მე მივხვდი და იმ ბარზე გიმძირვარ; ხოჯიყანა – ჯამე წინიდან არი და იმ ბარზე (ფაღვა., 2020: 756).

ბარობა თანდებული დაფიქსირებულია მესხურ და ინგილოურ ლექსიკონებშიც:

მესხური: **ბარა: ბარაზე, ბარობაზე** – თაობაზე, შესახებ, გამო: საცინარი საქმის **ბარაზე** უთქვია (ქდვ: <https://www.ice.ge/liv/liv/mesxuri.php#>).

ინგილოური: **ბარადან** -თვის, გამო: მაგი **ბარადან** მე გოილანზლ (როსტიაშვილი, 1978; ქდვ: <https://www.ice.ge/liv/liv/ingilour.php>).

აღსანიშნავია, რომ **ბარობა** თანდებული გამოიყენება იმერულშიც „გამო, -თვის“ თანდებულთა მნიშვნელობით, თუმცა ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი სამეცნიერო შრომებში. შესაბამისი ნიმუშები გვხვდება როგორც გამოქვეყნებულ, ისე ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში დაცულ 1993-1998 წლებში ჩაწერილ იმერულ ტექსტებში.

ჩვენ მიერ დამუშავებულ მასალაში **ბარობა** (**ბარობაი/ბარობაჲ/ბარობალაჲ/ბარზე/ ბარობაზე /ბააზე**) თანდებულის საშუალებით აღინიშნება მიზანი, დანიშნულება, მიზეზი... სხვადასხვა კონტექსტში შეესაბამება -თვის, -გამო, -ზე, შესახებ თანდებულის ფორმებსა და მიზნით, იმიტომ სიტყვებით (ზმნიზელებით) გადმოცემულ შინაარსს.

უმთავრესად ცვლის -თვის და -გამო თანდებულებს. მაგალითად:

იმერხეული:

-თვის (**გულისთვის**): ისე წაველ, საქმი **ბარობა** წაველით; ესკერში წაველ, მაშინ ამოვდა ახალი გზა, იმ **ბარობა** გააკეთენ (ექსპედ. მას.).

-გამო / გამომდინარე: ჩვენც არ უდინგლავთ იმათ, იმი **ბარობა** ვერა ვართ იშთა; თავდაბურულობი **ბარობა** სკოლაში ვერ მიდიოდენ; ესა ახლა იმსო ზმა გეყოლვის, რო შემოდგება, მითვინ წეიკიდებიან და იმი **ბარობა** წაკიდობა ახლავს; ღორები აღარ გვიშვებენ, დათვები და იმი **ბარობა** ველარ დიგვითესია (ექსპედ. მას.); შენ **ბარობა** გემექცა ქალი... (ფუტყარაძე, 2016: 644); ერთი ჩემი ბებერა არი, კად არ არი, ავათ არი, იმ **ბარზე**... (ფაღვა., 2020: 1078).

იმიტომ: აქედან რუზგარი... ეს-ნა მოვშჳრა, ამა კაკალიც კადა, იშთა, კაკალიც კადა, ო და იმ **ბარობა**; ლაზიენთი აჯარადან მოსულან ჩვენი დედეჲ, ჰო, დიდი დედეჲ ქი ამოსულა, იშთა ლაზიენთ გვეტყვიან ჩვენ იმ **ბარობა** (ექსპედ. მას.).

ტაოური:

-თვის (**გულისთვის**): ენწინ თივა მოვთიბე, ყაბა თივა, ფურებ ბააზე; ესენი სარებ უქნიან, შეხედე, **ლებუო ბააზე**; ბოდნა ყურბეთში ვიყავ მეა, ფარა მოგები ბააზე ყურბეთში ვიყავ (ექსპედ. მას.); ერთი ქალი სადამოზე წყალი **ბარზე** მისულა (ფაღვა., 2020: 1088).

-გამო: უკან ყოფნი ბააზე უკანქალობა უთქვიან; აქოურობად მაღალია და, იმ ბააზე არ იჯონლება აქა; მოშლილ, ხელით დაფშვნი, დახრესავ ხო, იმ ბააზე ქვია, იმ ბარზე (ექსპედ. მას.); ძროხები წევლენ თაში - გელი არ ჩამოვდეს, დათვი არ ჩუმოვდეს, ყოლაფერი, იმ ბარზე დავჰკლავთ (ფაღვა., 2020: 1039).

შესახებ: შე ჩემ ბააზე, შე ჩემ ბააზე რამ გითქვია, ტყუილ იყო თუ მართალი; ჰო, ო, ო, მეზობელი ბააზე არ-ნა იხვიათო; აქ სიგარა გაგდები ბააზე დოხთორ უთხარით, მეგეფეროსო, ისე წეროფს (ექსპედ. მას.).

იმიტომ: ნახოხი ტყევენარშია და იმ ბააზე ნახოხია; ი ბელქი ემე-რია, იმ ბააზე ზროხა იტყვი, დანი, ზროხა დიდ ეტყვიან, პირტყვი დიდი არ არი ქი (ექსპედ. მას.); ენ წინ მილეთი ყოფილა, ბასლეთები ყოფილა, მილეთის სახლი (=სახელი) – ბასლეთები; იმ ბარზე ემეა, სოფელების სახლები და უკანაჲ კარი (ფაღავა..., 2020: 721); ჩვენი სოფელი პეტრაჲ, იმათი სოფელი – დიდი. იმი ბარზე – დიდი ხევეგი (იქვე: 1037).

დასკვნა: გაანალიზებული მასალიდან გამოჩნდა, რომ ბარობა/ბარზე თანდებული იმერხეველთა და ტაოელთა მეტყველებაში ფორმოზრევად და სემანტიკურად მრავალფეროვან სურათს გვიჩვენებს. გვხვდება როგორც სხვა კილოების მსგავსი, ასევე განსხვავებული ფაქტები. იმერხეულში ბარობა/ბ, ბარობალაჲ, ბარზე, ბარობაზე ვარიანტები დასტურდება, ტაოურში კი – ბარზე/ბააზე ფორმები. ბააზე (<ბარზე) სახესხვაობა გამოქვეყნებულ ტექსტებში არ დასტურდება. საანალიზო თანდებული ძირითადად დაერთვის ნათესაობით ბრუნვაში მდგარ სახელებს, რომელთაც უმრავლეს შემთხვევაში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული -ს თანხმევანი მოკვეცილი აქვთ.

ბარობა/ბარზე ხშირად -თვის, -გამო/გამომდინარე, იმიტომ სიტყვაფორმათა მნიშვნელობას გამოხატავს. სხვა დიალექტებისაგან (აჭარული, ინგილოური, ფერეიდნული, იმერული) განსხვავებით, ტაოურში ბარზე/ბააზე გამოვლინდა შესახებ/ზე თანდებულის მნიშვნელობითაც.

ზოგადად იმერხეველ და ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში ბარობა/ბარზე თანდებულის სტრუქტურა და წარმოების წესი ქართული კილოების მსგავსია. გამოვლენილი სპეციფიკური ფაქტები საკუთრივ დიალექტური მოვლენაა და ზოგად კანონზომიერებს შეესაბამება.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. ნიჟარაძე 1961: – ნიჟარაძე შოთა, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ). სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1961.
2. როსტიაშვილი 1978: – როსტიაშვილი ნათელა, ინგილოური ლექსიკონი, თბილისი, 1978. ქდვ: <https://www.ice.ge/liv/liv/ingilour.php>.
3. ფაღავა... 2020: – ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, ჩოხარაძე მალხაზ, შიომშვილი თინა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შაშიკიძე ზაზა, მგელაძე ნუგზარ, ჩხვიშიანი ჯიშმერ, კარალიძე ჯემალ, ტაო (მონოგრაფია). გამომც. „მერიდიანი“, ბათუმი, 2020.
4. ფაღავა... 2022: – ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, ქართული ენის შავშური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი). გამომც. „მერიდიანი“, ბათუმი, 2022.
5. ფუტყარაძე 2016: – ფუტყარაძე შუმანა, ჩვენებურების ქართული. წიგნი მეორე, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2016.
6. ქეგელ 1950: – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1950.
7. ჯორბენაძე... 1988: – ჯორბენაძე ბესარიონ, კობაძე მანანა, ბერიძე მარინე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1988.
8. იმერული მასალა: – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე არსებული პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 1993-1998 წლებში იმერეთის სოფლებში ჩაწერილი დიალექტური მასალა.
9. ექსპედიციის მასალა: – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე არსებული პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 2007-2022 წლებში იმერხევესა და ტაოში მოწყობილი დიალექტური ექსპედიციების ფარგლებში ჩაწერილი დიალექტური მასალა.
10. ქდვ: – ქართული დიალექტური კორპუსი <https://www.ice.ge/liv/liv/mesxuri.php#> დამოწმება: 12.07.2023.
11. ქევ: – ქართული ენის ეროვნული კორპუსი <http://corpora.co/#/texts> დამოწმება: 07.05-13.05.2023.

Hydronym of Yusufeli District იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია

Neriman YILMAZ

PhD in Philology, Assistant Professor at Recep

Tayip Erdogan University

e-mail: neriman.yilmaz@erdogan.edu.tr

Abstract: The Yusufeli district in Artvin is abundant in water resources, with over 150 rivers and lakes. The primary river of Yusufeli is the Chorokhi, also known as Çoruh in Turkish. All rivers and streams in the district are part of the Chorokhi basin. The tale originated in St. Near Baiburti - Mta Mesjid, which is 3239 meters above sea level. The river has a depth of 3,225 meters and a total length of 466 kilometers. Artvini district encompasses 150 kilometers of the area. Parkhlistska, also known as Barhal çayı in Turkish, is the second largest and most significant river in the Yusufeli region, behind the Chorokhi River.

Unlike toponyms, the ancient names of hydronyms are seldom preserved today; the Turkish community and local residents, regardless of Turkish descent, commonly use the present official or Turkish names. Yusufeli does not have any rivers suitable for navigation, and the local population's traditional lifestyle is less connected to water or rivers compared to their adjacent Lazs.

The naming of Yusufeli district is intriguing from historical and linguistic-cultural perspectives. In the Georgian-speaking villages of Yusufeli, there are two names for the same place: one is the official Turkish name, and the other is the traditional or so-called name. Folk music may have origins in Georgian, Turkish, Armenian, or unknown etymology.

Georgian-origin hydronyms include Utaikhevi(i), Dadabera, Tspintskaro, Vani's khevi, Eliathkhevi's Khevi...Turkish: Bal Su, parmaklar Deresi, Kışla Deresi...Georgian-Turkish mixed rivers: Chanchakh Su, Didgole Deres, Zemovan Deres.

We analyzed the data collected in the villages of Yusufeli district and from the Ottoman archives, which provide valuable information.

Keywords: Turkish-Georgian language relations; Yusufeli district hydronyms; Georgian hydronyms in Tao.

ნერიმან ილმაზი

ფილოლოგიის დოქტორი, რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის

სახელობის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: neriman.yilmaz@erdogan.edu.tr

აბსტრაქტი: ართვინის ოლქის იუსუფელის რაიონი მდიდარია წყლის რესურსებით – აქ სულ 150-მდე მდინარე და ღელეა. იუსუფელის ძირითადი მდინარე ჭოროხია (თურქ. Çoruh). რაიონის ყველა მდინარე და ღელე ჭოროხის აუზს ეკუთვნის. ჭოროხს სათავე აქვს ქ. ბაიბურთის ახლოს – მთა მესჯიდთან (ზღვის დონიდან 3239 მ.). მდინარის სიღრმეა 3.225 მ., საერთო სიგრძე – 466 კმ. აქედან 150 კმ ართვინის ოლქის ტერიტორიაზეა. იუსუფელის რაიონში ჭოროხის შემდეგ სიდიდით და მნიშვნელობით მეორე მდინარეს წარმოადგენს პარხლისწყალი (თურქ. Barhal çayı). მას სათავე აქვს პონტოს მთებში. მისი საერთო სიგრძეა 40 კმ.

ტოპონიმებისგან განსხვავებით, ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები არაიმშვიდად აღარც არის შემორჩენილი: თურქული, ისე ადგილობრივი – არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ამჟამინდელ ოფიციალურ, ანუ თურქულ სახელწოდებებს. იუსუფელში არ არის სანაოსნო მდინარეები და ადგილობრივ მოსახლეობის ტრადიციული ყოფა-ცხოვრებაც წყალ-თან/მდინარესთან უფრო ნაკლებადაა დაკავშირებული, ვიდრე მაგ., მათივე მეზობელი ლაზებისა.

იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია საინტერესოა როგორც ისტორიული, ისე ენობრივ-კულტურული თვალსაზრისით. იუსუფელის ქართულენოვან სოფლებში დასტურდება პარალელური სახელწოდებანი: ერთი ოფიციალური (თურქული), მეორე კი ძველი ანუ ე.წ. ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური ან ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისა.

ქართული წარმომავლობის ჰიდრონიმებია: უტაიჯევი(ი), დადაბერა, წპინწყარო, ვანის ჯევი, ელიათჯევის ჯევი...

თურქული: პალ სუდ, ფარმაქლარ დერესი, ყიშლა დერესი...

შერეული (ქართულ-თურქული): ჭანჭახ სუდ, დიდგოლე დერესი, ზემოვან დერესი..

კვლევისას დავამუშავეთ ჩვენ მიერ იუსუფელის რაიონის სოფლებში ჩაწერილი მასალა, აგრეთვე ოსმალური არქივები, სადაც მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული.

საკვანძო სიტყვები: თურქულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობები; იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია; ქართული ჰიდრონიმები იუსუფელში.

შესავალი. იუსუფელის ჰიდრონიმია ძირითადად იმავე სახის თავისებურებებით ხასიათდება, როგორცაც ტოპონიმია/მიკროტოპონიმია. კერძოდ, გვაქვს პარალელური სახელწოდებანი: ერთი – ოფიციალური (თურქული), მეორე კი – ძველი, ანუ ე.წ. ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური ან ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისა.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ტოპონიმთაგან / მიკროტოპონიმთაგან განსხვავებით, ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები იშვიათად არის შემორჩენილი: მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ამჟამინდელ ოფიციალურ, ანუ თურქულ სახელწოდებებს. ამის მიზეზი, ჩვენი ვარაუდით, შეიძლება იმით აიხსნას, რომ იუსუფელში არ არის სანაოსნო მდინარეები და ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციული ყოფა-ცხოვრებაც წყალთან/მდინარესთან უფრო ნაკლებადაა დაკავშირებული, ვიდრე, მაგალითად მათივე მეზობელი ლაზებისა. ამის გამო ოფიციალური ჰიდრონიმები, როგორც ითქვა, ამჟამად უკვე ფართოდაა დამკვიდრებული როგორც თურქული, ისე ადგილობრივი არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობის მეტყველებაშიც.

სტატიაში ვრცლად წარმოვადგენთ იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმებს, როგორც მოსახლეობაში გავრცელებულ ხალხურ ვარიანტებს, ისე ოფიციალურ დასახელებებს, როგორც არის მიღებული თურქეთის რესპუბლიკაში.

მეთოდოლოგია. კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი; ველზე მუშაობის მეთოდის საშუალებით იუსუფელის რაიონის სოფლებში უშუალოდ ჩავიწერეთ და შევაგროვეთ იქ არსებული ჰიდრონიმები; შედარებითი მეთოდის მიხედვით ჩვენ მიერ სოფლებში მოპოვებული მასალა შევუდარეთ ოფიციალურ მონაცემებს. ჩვენ სპეციალურად განცხადებით მივმართეთ თურქეთის რესპუბლიკის ართვინის ოლქის წყლის დეპარტამენტს და ვთხოვეთ, გადმოეცა იუსუფელის რაიონში არსებული მდინარეებისა თუ ღელეების დასახელებათა სრული სია. დეპარტამენტმა ჩვენი მოთხოვნა დააკმაყოფილა. ანალიზის მეთოდის გამოყენებით იუსუფელის მცხოვრებთა მეტყველებაში არსებული ჰიდრონიმთა ხალხური და ოფიციალური სახელწოდებები გავანალიზეთ წარმომავლობის, შედგენილობისა და სემანტიკური თვალსაზრისით.

მსჯელობა / შედეგები. იუსუფელის ძირითადი მდინარე, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, არის **ჭოროხი**, რომლის თურქული სახელია **Çoruh**. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისის მიხედვით, ჭოროხი ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისაა (ბედოშვილი, 2002: 7). ვფიქრობთ, ლოგიკურია ვარაუდი, რომ **ჭოროხ**- ფუძე ქართველური წარმომავლობის სიტყვაა და უკავშირდება წყალს: **ჭორ**- წყალი (ჩიქობავა, 1938) ა. თანდილავეს ლაზური ლექსიკონის მიხედვით (თანდილავე, 2013): **ჭოროხა** “მღვრიე წყალს” ნიშნავს ლაზურ მეტყველებაში. **ჭორ-ოფ-ა** – “ავდრიანობა”, “წვიმიანობა” (მეგრული). **ჭორ-ო-ხ**- ფუძეში **ხ**- კრებითობის გამომხატველი სუფიქსია (ფუტკარაძე, 1988); მთლიანობაში კი ფუძე ნიშნავს წყალუხვს: **ჭოროხი** - წყალუხვი მდინარე. სულხან-საბას ლექსიკონში **ჭოროხი** ნიშნავს “მდინარისაგან შეყრილ ქვიშას” (ორბელიანი, 1993). ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონის (ღლონტი, 1984: 728) მიხედვით, **ჭოროხი** არის „ადიდებული მდინარის ან ნიაღვრის მოტანილი ნარიყი, ღორღი, ქვიშა და ლამი“. მ. ლაბაძის ზეპირი ცნობის მიხედვით **ჭოროხ**- ფუძე ამავე მნიშვნელობით დასტურდება თანამედროვე ლაზურშიც. ლაზურ კილოებში ასევე არსებობს ზმნა **ამიჭოროხენ** (საწყისი: ამაჭოროხუ), რომელიც იმავე ძირს შეიცავს, რასაც ჰიდრონიმი **ჭოროხი** და ნიშნავს „[მდინარის კალაპოტი] ლამით ან სილით ივსება“. მდინარე ჭოროხი მართლაც იმითაა ცნობილი, რომ ზემო დინებიდან ბევრი ლამი და ნაშალი ჩამოაქვს შესართავისაკენ. ჭოროხის ჩამოტანილი მასალითაა შექმნილი ქალაქ ბათუმის სამხრეთით მდებარე კახაბერ-გონიოს ვაკეც.

ართვინის ოლქის იუსუფელის რაიონი გამოირჩევა წყლის მდიდარი რესურსებით –აქ სულ 150-მდე მდინარე და ღელეა. ქვემოთ განვიხილავთ მათ ხეობათა მიხედვით.

1. ჭოროხის ხეობის ჰიდრონიმია

ჭოროხს სათავე აქვს ქ. ბაიბურთის ახლოს – მთა მესჯიდთან (ზღვის დონიდან 3239 მ.). მდინარის სიღრმეა 3.225 მ., საერთო სიგრძე – 466 კმ და აქედან 150 კმ – ართვინის ოლქის ტერიტორიაზეა. ჭოროხი მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე ჩქარ მდინარედ მიიჩნევა (თურქეთის ტერიტორიაზე). მას ორივე მხრიდან უერთდება უამრავი მომცრო მდინარე თუ ღელე. ჭოროხის აუზი მოიცავს დღევანდელი ართვინის ოლქის თითქმის მთელ ტერიტორიას.

სელანთი (Güngörmez) – სოფელ ოთხთას მთავარი მდინარეა. მას აგრეთვე ეწოდება **ოთხთის წყალი** და **გუნგორმაზი**. აქედან მეორე სახელწოდება წარმოადგენს ოფიციალური, თურქული სახელწოდების ერთ-ერთ ვარიანტს. სახელწოდება ოთხთის წყალი, ანუ თურქულად Dörtkilise suyu უკავშირდება ცნობილ ქართულ ისტორიულ ძეგლს – ოთხთას. რაც შეეხება უფრო ძველ, ქართულ სახელწოდებას – სელანთი, იგი მომდინარეობს იალაღის სახელიდან: იქ, **დიდი ტპა** (თურქ. Büyük göl) სათავე აქვს ამ მდინარეს, რომელიც საზაფხულო სამყოფ ბოლუქბაშგილში ჯერ იერთებს ღელე საგულეს, მერე კი – სოფლის ცენტრში, უბან ბასილეთში მდინარე ჭოროხს უერთდება.

დიდი ტპა (Büyük göl) – ტბა სოფელ ოთხთას სელანთის იალაღზე. აქედან იღებს სათავეს მდ. სელანთი. ტბის ქართული და თურქული სახელწოდებები სემანტიკურად ერთი და იგივეა.

ბოიქ დერე (Büyük dere) – ჰიდრონიმი თურქულია და ნიშნავს „დიდ მდინარეს“. ჩამოდის სოფ. ოთხთას სიახლოვეს. სათავე აქვს იალაღებზე.

დეგირმან დერე – პატარა არხია სოფ. ოთხთაში. ზედ წისქვილი ყოფილა და აქედან გამომდინარე, სახელწოდებაც ადგილობრივ თურქულ დიალექტზე ნიშნავს „წისქვილის ღელეს“.

ჰარხ ბაში – დეგირმან დერესა და ჭოროხის ხერთვისის სახელწოდებაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „არხის თავს“.

შორახ დერე – ოთხთას უბან მოლლემერგილის ღელეა. სათავეს იღებს წითელმიწანიადაგიანი ადგილიდან. წყალი ცოტათი მჟავა და სასმელად არ იყენებენ. კომპოზიტური ჰიდრონიმია: პირველი ნაწილის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის, ხოლო მეორე ნაწილი, რა თქმა უნდა, თურქული სიტყვაა და „ღელეს“ ნიშნავს.

ბოქიან დერე – ესეც სოფ. ოთხთას ერთ-ერთი პატარა ღელეა, რომელიც სოფლის ფარგლებშივე ერთვის მდინარე ჭოროხს. ჰიდრონიმი, ჩვენი ვარაუდით, ქართული და თურქული სამეტყველო კოდების შერევით უნდა იყოს წარმოქმნილი: სიტყვა **ბოქი** დავით ჩუბინაშვილის მიხედვით ნიშნავს „აბრეშუმის ჭიის გარსს“ (кокона, скорлупа, въ которой лежит шелковой червь – ჩუბინაშვილი, 1984), აქედან ნაწარმოებია ჯერ მიკროტოპონიმი **ბოქიან-ი**, ანუ ადგილი, სადაც ჭიის ბევრი „ბოქია“, ხოლო შემდეგ – კომპოზიტური ჰიდრონიმიც, რომლის მეორე ნაწილი თურქულია – დერე „ღელე“.

გივნარლი დერე – ოთხთას უბან გივნარის მთავარი ღელეა. აქაც, რა თქმა უნდა, დასტურდება ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევა; ფორმა **გივნარლი** ადგილობრივ თურქულ დიალექტზე „გივნარულს“ ნიშნავს და ის ნაწარმოებია აშკარად ქართული მიკროტოპონიმისაგან **გივნარი**, ხოლო სიტყვა **დერე**, როგორც უკვე აღინიშნა, თურქულია და „ღელეს“ ნიშნავს.]

მარან დერე – ესეც სოფელ ოთხთას ერთ-ერთი პატარა ღელეა, რომელიც მდ. ჭოროხს ერთვის. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევითაა წარმოქმნილი: ქართულია მარანი, დერე კი – თურქული.

საგულე – ოთხთაში, საზაფხულო სამყოფ ბოლუქბაშგილის მთავარი ღელეა, რომელიც სათავეს იღებს საგულეს იალაღიდან და ერთვის სოფლის მთავარ მდინარე სელანთს. ჰიდრონიმი აშკარად ქართული წარმომავლობისაა და ნათელი ეტიმოლოგიისაა.

ჯენნეთ დერესი – პატარა მდინარეა, ერთვის ჭოროხს. ჰიდრონიმი აშკარად თურქული წარმომავლობისაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „სამოთხის ღელეს“.

ჩაქილლი დერე – პატარა მდინარეა და ერთვის ჭოროხს. ჰიდრონიმი აშკარად თურქული წარმომავლობისაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ხრეშიან ღელეს“.

ამაჩუსთუ დერესი (yamaçüstü deresi) – სოფელ ამაჩუსთუს მთავარი ღელეა და ერთვის ჭოროხს. თურქულად სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ფერდობის ზედა მხრის ღელეს“. ასეთი დასახელება გამომდინარეობს იქიდან, რომ ღელე სათავეს იღებს წაფერდებული მთის ძირში.

ჯეჰენნემ დერესი – ესეც ჭოროხის ხეობის ერთ-ერთი პატარა ღელეა. მისი სახელწოდება თურქულია და ნიშნავს „ჯოჯოხეთის ღელეს“. ადგილობრივთა გადმოცემით, ამგვარი სახელი დარქმევია იმის გამო, რომ საკმაოდ ღრმა და კბოდეებიან კანიონს ქმნის, სადაც ჩავარდნა სახიფათოა.

ჰუნგამექ დერესი – ჭოროხის ხეობის სოფელ ჰუნგამექის მთავარი ღელეა და ერთვის მდ. ჭოროხს. ჩვენი დაკვირვებით, სამეტყველო კოდთა შერევით წარმოქმნილი ჰიდრონიმი უნდა იყოს: **ჰუნგამან** სპარსულად ნიშნავს „ხმაურს, აურზაურს“. ეს ფორმა შესულია სომხურ მეტყველებაში, როგორც პატრონიმი: **ჰუნგამენქ**, „ჰუნგამანი“, ამ უკანასკნელი ფორმიდან იწარმოება ტოპონიმი, ხოლო ჰიდრონიმი, თავის მხრივ, შეიცავს ტოპონიმსა და თურქულ სიტყვას **დერე** „ღელე“.

ჰაფისორ დერესი – ჭოროხის ხეობაში მდებარე სოფელ ჰაფისორის ღელე გახლავთ. ჩვენეული ვარაუდით, ტოპონიმი სომხურია: ჰაბუი ზორ სომხურად ნიშნავს „ჰაბოს (მამაკაცის სახელია) ხევს“. ჰაფი ზორ დასავლურ-სომხურია. დერე თურქულად, როგორც აღინიშნა, „ღელეს“ ნიშნავს.

ქილიჩქადა დერესი – სოფელ ქილიჩქადას (თურქ. Kılıçkaya „ხანჯალივით კლდე“) მთავარი მდინარეა, რომელიც ერთვის მდინარე ჭოროხს. ჰიდრონიმი იწარმოება ტოპონიმისაგან **დერე** „ღელე“ ელემენტის მიმატებით.

ჯიჭალა დერესი – სოფელ ოთხთაში, საზაფხულო სამყოფ ჯიჭალას მთავარი ღელეა. ჰიდრონიმი ნაწარმოებია მიკროტოპონიმ **ჯიჭალა**საგან (ანუ *ქილ-ჭალა საგან) თურქული სიტყვა **დერე**ს („ღელეს“) მიმატებით. როგორც ვხედავთ, ისევე როგორც ტაოში დადასტურებული არაერთი სხვა ტოპონიმი ან ჰიდრონიმი, **ჯიჭალა დერესი**ც ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევითაა წარმოქმნილი: პირველი სიტყვა ქართულია, მეორე – თურქული.

2. პარხლისწყლის ხეობის ჰიდრონიმია

მდინარე **პარხლისწყალი** (თურქ. Barhal çayı) იუსუფელის რაიონში ჭოროხის შემდეგ სიდიდით და მნიშვნელობით მეორე მდინარეს წარმოადგენს. სათავე აქვს პონტოს მთებში. მისი საერთო სიგრძეა 40 კმ. სახელწოდება უკავშირდება სოფლის სახელს. ამ სოფელშია ცნობილი ქართული ისტორიული ძეგლი – პარხლის ტაძარი (აშენდა 973 წელს). ამჟამად ადგილობრივი ქართველები მდინარეს კვლავ პარხლისწყალს ეძახიან, ხოლო გათურქებულთა მეტყველებაში ჰიდრონიმი ჟღერს, როგორც **პარხალ ჩაი** და ამ უკანასკნელი ფორმიდანვე მომდინარეობს თანამედროვე თურქული (ოფიციალური) დასახელება. მნიშვნელოვანი შენაკადებია: უტაიკევი, ღომელთ დერესი და ა.შ. პარხლისწყალს Altıparmak çayı ანუ „ექვსთითა წყალიც“ ჰქვია.

უტაიკევი (ი) [დერესი] – პარხლისწყლის ხეობაში მდებარე სოფელ უტაგის მთავარი მდინარეა. სათავე აქვს იალაღებზე. ჰიდრონიმი დასტურდება ორი ფორმით: 1. **უტაიკევი (ი)**, რომელიც წმინდა ქართულია და „უტავის ხევს“ ნიშნავს და 2. **უტაიკევი დერესი**, რომელიც წარმოადგება პირველი ვარიანტისაგან და იმითლა სხვაობს, რომ ერთვის ჰიდრონიმთა მაწარმოებელი ელემენტი **დერე**, რაც თურქულად „ღელეს“ ნიშნავს.

ხახვეთუნ დერე – სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. თურქულ-ქართულ სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგად წარმოქმნილი ჰიდრონიმია: ქართული მიკროპონიმი **ხახვეთ-ი**, რომლის ეტიმოლოგიაც ნათელია და თურქული **დერე** „ღელე“. ჰიდრონიმში ასევე წარმოდგენილია თურქული დიალექტური ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსი **-უნ**.

სანზურე დერე – ესეც სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. როგორც ჩანს, ეს ჰიდრონიმიც სამეტყველო კოდების შერევის შედეგადაა წარმოქმნილი, მაგრამ პირველი ნაწილის – **სანზურე**ს მნიშვნელობა ბუნდოვანია. მის ქართულობას მხოლოდ **სა-**ე კონფიქსის გამო ვვარაუდობთ. **დერე** თურქულია.

ბაქთუნ დერესი – ესეც სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. როგორც ჩანს, ჰიდრონიმი სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგადაა მიღებული: **ბაქთუნ** ელემენტი იგივეა, რაც **ზაგეთ-უნ** ანუ „ზაგეთისა“. აქ **-უნ** თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია. **დერე** თურქულია და ნიშნავს „ღელეს“.

ღომელთუნ დერე – სოფელ უტავის ღომელთის უბნის მთავარი ღელეა. სათავეც ამავე უბანში აქვს. ერთვის მდინარე პარხლისწყალს სოფელ ბალხიზარის ქვემოთ. ჰიდრონიმი ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევითაა ნაწარმოები: **ღომელთი** ანუ ***ღომელათი** მიკროტოპონიმი. აქედან მომდინარეობს ჰიდრონიმი **ღომელთუნ დერე** ანუ ღომელთის ღელე.

პალ სუი – სოფელ გოჯექის მთავარი ღელეა. ჰიდრონიმი თურქულია და ნიშნავს „ტკბილ (თაფლის) წყალს“. მასში აისახება ადგილობრივი თურქული დიალექტური წარმოთქმა (პ მკვეთრით), ხოლო თანამედროვე სამწიგნობრო თურქულადაა Bal suyu.

გუდასკევი დერესი – პარხლისწყლის ხეობის ერთ-ერთი მდინარეა. ეს ჰიდრონიმი შედგება ორი ნაწილისაგან, რომლის პირველი კომპონენტი **გუდასკევი** ქართველური წარმოშობისაა: მისი სემანტიკა გამჭვირვალეა: **გუდა** ქართულში თავისი სემანტიკით უკავშირდება „ღრმას“. ეს არის ტყავის

ჭურჭელი, რომელიც მზადდება ცხვრის ან ხბოს ტყავისაგან. ხოლო **დერესი** თურქული წარმოშობისაა. თვითონ ადგილი, რომელსაც ეწოდება **გუდასკევ დერესი**, ჩაღრმავებული ადგილი, ხევია, რომელშიც მიედინება პატარა მდინარე, ღელე. ტოპონიმის თურქული ნაწილი **დერესი** „ღელეს“ ნიშნავს.

ოგდემ დერესი – სოფელ ოგდემის მთავარი მდინარეა. ტოპონიმიდანვეა წარმოშობილი ჰიდრონიმიც, რომელიც სემანტიკურად ნიშნავს „[სოფელ] ოგდემის ღელეს“. აქ აღწერითი წარმოება გვაქვს.

დიდგოლე დერესი – პარხლისწყლის ხეობის ერთ-ერთი ღელეა. სათავე აქვს პარხლის ტაძრის ზემოთ, იალაღებზე, რომელთა დასახელებიდან (დიდი გოლა [ლაზ.] „დიდი იალაღი“) მომდინარეობს ჰიდრონიმიც. ცხადია, რომ აქ გვაქვს ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევა; **დერე** ელემენტი, როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, თურქულია და „ღელეს“ ნიშნავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ იალაღის სახელად **დიდი გოლა** აღარ შემორჩა.

ზემოვან დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია სოფელ უტავის უბან ზემოვანში. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია; პირველი ელემენტი აშკარად ქართულია, ხოლო მეორე – თურქული. შესაბამისად, აქაც ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევა დასტურდება.

დუბეთ დერესი – ესეც პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჩამოუდის სოფელ უტავის უბან დუბეთს. როგორც ცნობილია, ამ უკანასკნელ ტოპონიმს საფუძვლად უდევს სიტყვა **დუბე** „ჩავარდნილი ადგილი“. ჰიდრონიმი კი უკვე ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევითაა წარმოქმნილი: **დუბეთ დერესი** სიტყვასიტყვით „დუბეთის ღელე“, ოღონდ მისი პირველი ელემენტი ქართულია, მეორე კი – თურქული.

ფარმაქლარ დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჰიდრონიმი წმინდა თურქულია და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „თითების ღელეს“. ამგვარი სახელი, ადგილობრივთა განმარტებით, ღელეს დაერქვა იმიტომ, რომ სათავეს იღებს რამდენიმე წვრილი, უსახელო ნაკადულის შეერთებით. ეს ნაკადულები კი, თავის მხრივ, თითების ასოციაციას იწვევს.

ყიშლა დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. სათავეს იღებს იალაღებიდან, საიდანაც მომდინარეობს მისი სახელწოდებაც; თურქულად ის სიტყვასიტყვით ნიშნავს „იალაღის ღელეს“, წმინდა თურქული, კომპოზიტური ჰიდრონიმია.

კევისკარის წყალი/ღელე – ესეც პარხლისწყლის ხეობაშია. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია და წმინდა ქართული სახით შემორჩენილია დღემდე. ტაოელ ქართველებს მის სათავესთან აქვთ იალაღები და საზაფხულო სამყოფი. რაც შეეხება ეტიმოლოგიას, ის ნათელია: **კევისკარი** ანუ ხეობაში შესასვლელი და **წყალი/ღელე**.

ჭანჭახ სუა – პარხლისწყლის ხეობაში. სათავეს იღებს ჭანჭახის იალაღზე და აქედან გამომდინარეა დასახელებაც, რომლის პირველი ელემენტიც, რა თქმა უნდა, ქართულია: **ჭანჭახი** „თხელი ტალახი“ (ქეგლ); (ხევს., ზ.აჭარ.) – ჭაობი (ჭინჭარაული, 225); ჭაობიანი, წყლიანი ადგილი, სახნავ-სათესად უვარგისი მიწა (დლონტი, 1984); **ჭანჭახი** ჭალის სახელად დასტურდება იმნიეთში (იმერხევი) (მიქაუტაძე., 2006: 196). მეორე ელემენტი – **სუ** თურქულია და ნიშნავს „წყალს“.

ყარანლუხ დერე – პარხლისწყლის ხეობაში ერთ-ერთი ღელეა. სახელი წმინდა თურქულია: *karanlık deresi* „ბნელი ღელე“; ჰიდრონიმში ასახულია ადგილობრივი დიალექტური წარმოთქმა და უიზაფეთო წყობა.

ჩამურლუ დერე – პარხლისწყლის ხეობაში პატარა ღელეა. სათავეს იღებს ჭაობიანი ადგილიდან. აქედან მომდინარეობს მისი სახელწოდება. თურქულ ენაზე *Çamurlu dere* „ტალახიანი ღელე“.

გუმათკევ დერე – პარხლისწყლის ხეობაშია. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია და წარმოქმნილია ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგად: **გუმათკევ**- ელემენტში **გუმათ** შეიძლება „გუმბათი“ იყოს. ამ ხეობაში ძველი ეკლესია უნდა ყოფილიყო. სხვა ვერსიით, შდრ.: ლაზური **გუმა** „ღომის ცეხვის დრო“ და -**ათ** სუფიქსი (-**ეთ** სუფიქსის ვარიანტი); **კევ**-, ცხადია, „ხევია“, მეორე ელემენტი **დერე** თურქულია და ნიშნავს „ღელეს“.

ერმენკევ(ი)/არმენკევ(ი) – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჩამოუდის სოფ. კევეგ-ი-ერმენს, რომლის ქართული სახელია ერმენკევ(ი). საგულისხმოა, რომ ეს წმინდა ქართული წარმოშობის ჰიდრონიმია. ქართულისთვის უფრო ბუნებრივი **სომეხ**- ლექსემის ნაცვლად ტოპონიმშიც და ჰიდრონიმშიც წარმოდგენილია დღეს თურქულ და ევროპულ ენებში პოვნიერი **ერმენ**- // **არმენ**- ფუძე. საფიქრებელია, რომ ტაოელები ასხვავებდნენ სომხებსა და არმენებს – უკანასკნელი დასახელებით ისინი ალბათ დასავლელ სომხებს (ხემშილებს, ერზინკელებს...) იხსენიებდნენ. სემანტიკურად **არმენკევ(ი)** ნიშნავს „სომხურ ხევს“. ტ. ფუტკარაძის აზრით,

რამდენადაც ამავე სახელით ცნობილი სოფლის (ერმენჯევი) მიკროტოპონიმია ქართულია, სოფელს ეს სახელი შეიძლება დაერქვა იმიტომ, რომ ამ სოფელში ცხოვრობდნენ გრიგორიანელი ქართველები.

ვანისჯევი (küplüce deresi) – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. სათავე აქვს იალაღებზე. ჩამოუდის სოფელ ვანისჯევის ქართულ უბან მახათეთს. მისი სახელწოდება წმინდა ქართულია: **ვანისჯევი** ნიშნავს „მოსასვენებელ ხეობას“; თურქული სახელწოდება კი (რომელიც დღეისთვის ოფიციალურად იხმარება) ითარგმნება, როგორც „პატარა ქვევრის ღელე“. ადგილობრივთა თქმით, ასე უწოდეს იმიტომ, რომ მდინარის მიმდებარე ტერიტორიაზე უწინ ხშირად პოულობდნენ ხოლმე პატარა ქვევრებს.

დადაბერა – პატარა ღელეა ვანისჯევის უბან მახათეთში. ჩვენი აზრით, ჰიდრონიმი ქართულია: ამოსავალი უნდა ყოფილიყო **დედაბერა**. შდრ., ასევე, ანალოგიური სემანტიკის მქონე მიკროტოპონიმი **ხჩინგელალურელი** ანუ „დედაბერდამკვდარი“ სოფელი სარფის სიახლოვეს, საქართველო-თურქეთის საზღვარზე. ტაოს ჰიდრონიმი მიღებული უნდა იყოს მიკროტოპონიმისგან, რომელიც, თავის მხრივ, დაკარგული ჩანს.

ფიქალარ დერესი – ესეც მახათეთის უბნის ღელეა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის შედეგადაა წარმოქმნილი; მისი პირველი ნაწილი **ფიქალ**- აშკარად ქართულია. ეს ფუძე ხშირად იჩენს თავს ტოპონიმთა წარმოქმნის დროს მესხეთში. მაგალითად, ე.წ. ქვეშა მთაზე არის საზაფხული საძოვარი, რომელსაც **ფიქალური** („ფიქალ-ფიქალ ნაგები მთა“) ჰქვია. – **ლარ** სუფიქსი თურქულია, ისევე, როგორც მეორე ნაწილი **დერე**, რომელიც „ღელეს“ ნიშნავს. ამდენად, **ფიქალარ დერესი** სემანტიკურად ნიშნავს „ფიქლების ღელეს“.

ოდათ – სოფელ ვანისჯევის ერთ-ერთი პატარა ღელეა. ჰიდრონიმი, ჩვენი აზრით, ქართულია, თუმცა მისი ეტიმოლოგია ჩვენთვის გაურკვეველია.

ტაბაღაწყარო – უბან მახათეთის მთავარი წყაროა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულია: **ტაბაღა** იგივეა, რაც **ტაბაკა** ანუ „სართული“. მართლაც, ამ წყაროს წყალი ჩანჩქერივით, სართულ-სართულ გადმოდის.

წპინწყარო – ესეც იმავე უბნის წყაროა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულია და ჩვენი ვარაუდით, წარმოქმნილი უნდა იყოს ასე: *წიფლის წყარო > *წიფლი წყარო > *წფილი წყარო > წპილ წყარო > წპინწყარო.

ფუნდარგოზე – ესეც მახათეთის წყაროა და ჩვენეული ვარაუდით, ძალზე საინტერესო წყობა აქვს: **ფუნდარ-ი გორზე** ანუ გორაკზე მდებარე წყარო. მისი პირველი ნაწილი **ფუნდარ-ი** თურქულია. ქართულ მეტყველებაში ეს სიტყვა შეთვისებულია ადგილობრივი თურქული დიალექტიდან, სამწიგნობრო თურქულში კი გვაქვს ფორმა **pinar**. მართალია, **-ზე** რთული ბრუნვის ნიშნის (ზოგი მეცნიერის კლასიფიკაციით – თანდებულის) ტოპონიმებში პოვნიერება ტაო-კლარჯეთისთვის ცოტათი უჩვეულოა, მაგრამ ქართულ ონომასტიკაში ასეთი შემთხვევები დასტურდება. **ფუნდარგოზე** ჰიდრონიმში დაკარგულია **-გორზე** ელემენტის **რ** თანხმოვანი.

მურწუქ დერესი – ღელეა სოფელ ვანისჯევი. ჰიდრონიმი კომპოზიტური აგებულებისაა: მისი მეორე ნაწილი აშკარად თურქულია და „ღელეს“ აღნიშნავს, თუმცაღა ჩვენთვის გაუგებარია, რას უნდა ნიშნავდეს პირველი ნაწილი **მურწუქ**. შესაძლებელია, ის იგივე იყოს, რაც **მურწუკი**-ი და სემანტიკურად ეს სახელწოდება „მურწუკის [მოსარჩენ] ღელეს“ გულისხმობდეს.

ქოშათ დერესი – ესეც სოფელ ვანისჯევის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია: მისი პირველი ნაწილი უდავოდ წარმოებულია ქართული მიკროანთროპონიმისაგან **ქოშა**, მეორე ნაწილი – **დერე** თურქულია. უწინ ალბათ **ქოშათ კევი** ან **ქოშათ ღელე** იქნებოდა.

ჭანნახ დერესი – ღელეა სოფ. ვანისჯევი იმავე დასახელების ადგილზე. ელემენტი **ჭანნახ**, ჩვენი აზრით, უნდა უკავშირდებოდეს **ჭანჭახს** ანუ „ჭაობიან ადგილს“, ხოლო მეორე ელემენტი – **დერე** თურქულია.

ვანის კევი – ღელეა ვანისჯევის უბან ჭილათში. ეტიმოლოგია ნათელია და ჰიდრონიმის ქართულობაც ეჭვქვეშ არ დგება.

მეზერლული კევი – ესეც ჭილათის უბნის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი წარმოქმნილია ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის შედეგად: თურქული დიალექტური ლექსემა **მეზერლუხ**, რომელიც მესხურ და ლაზურ კილოებში **მეზერლული/მეზარლული** ფორმითაა შესული, „სასაფლაოს“ ნიშნავს (მისი ძირი – **მეზერ** „საფლავი“ არაბულია), **კევი**-ი კი ქართულია.

ეონწოლოთ კევი – ესეც ჭილათის უბნის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართული ეტიმოლოგიისაა: **ეიონწულა** ლაზურად „დასაკიდებელს“ ნიშნავს. ამ ლექსემას ერთვის **-ეთ** სუფიქსის

ვარიანტი -ოთ. სემანტიკურად კი ამ ჰიდრონიმის მნიშვნელობა იქნება: „დასაკიდებლიანთ ხეობა“; უნდა ითქვას ისიც, რომ ჰიდრონიმის ფუძედ უნდა მივიჩნიოთ აწ უკვე გამქრალი, ძველი მიკროტოპონიმი **ეონწოლოთი**.

ელიათვევის ჯევი – სოფელ ვანისჯევის უბან ელიათვევის მთავარი ღელე. ჰიდრონიმი ნათელი ეტიმოლოგიისაა და წმინდა ქართულია.

3. თორთუმისწყლის ხეობის ჰიდრონიმია

მდინარე **თორთუმისწყალი (Tortum çayı)** მდ. ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადია, რომელსაც სათავე აქვს ერზურუმის ოლქის ტერიტორიაზე, ქარგაფაზარის მთებში. მისი ქვემო დინების აუზი სოფელ აშბიშედიდან შესართავამდე იუსუფელის რაიონში შემოდის. ხეობის მცხოვრებნი ენობრივად უკვე გათურქებულები არიან. მათ სოფლებში სულ აღარ გვხვდება ქართულენოვანი ჰიდრონიმები. ამისდა მიუხედავად, ჩვენ წარმოგიდგენთ იმ ჰიდრონიმებს, რომლებიც საინტერესოდ გვეჩვენა:

ხანუმუნ დერესი (hanımın deresi) – ღელეა. სახელწოდება თურქულია და ითარგმნება როგორც „ქალბატონის ღელე“. ადგილობრივთა გადმოცემით, აქ იყო მეფე თამარის სადგომი და ღელესაც იმიტომ ეწოდა ამგვარი სახელი.

გაულლუ დერე (Güllü dere) – ღელეა. მისი სახელწოდებაც თურქულია და ითარგმნება, როგორც „ვარდებიანი ღელე“. ადგილობრივების გადმოცემით, ეს ადგილი თამარ მეფეს დაულოცავს და მას შემდეგ აქ სულ ვარდები ხარობს.

დასკვნა. იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია თურქულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს; მდინარეების, ღელეების აღსანიშნავად ძირითადად პარალელური სახელწოდებები იხმარება: ერთი ოფიციალური (თურქული) სახელია, მეორე კი – ძველი, ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური. ზოგი ჰიდრონიმის ეტიმოლოგია ბუნდოვანია. ამჟამად ფართოდაა დამკვიდრებული ოფიციალური, თურქული სახელწოდებები როგორც თურქული, ისე ადგილობრივი, არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობის მეტყველებაშიც. ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები იშვიათად გვხვდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბედოშვილი, 2002: – ბედოშვილი გურამ, ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, I. ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2002.
2. თანდილავა 2013: – თანდილავა ალი, ლაზური ლექსიკონი. გამომც. „საარი“, თბილისი, 2013.
3. მიქაუტაძე., 2006: – მიქაუტაძე მაია, ფუტკარაძე ტარიელ, იმნიეთის (შავშეთის) მიკროტოპონიმია. ქართველური მემკვიდრეობა, X, 2006, გვ. 190-196. “ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
4. ორბელიანი, 1993: – ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული. გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1993.
5. ფუტკარაძე, 1988: – ფუტკარაძე ტარიელ, დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მუშაობის გეგმა და თეზისები. თბილისი, 1988. გვ. 64-65.
6. ქეგლ: – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმება: 20.08.2023.
7. ლლონტი, 1984: – ლლონტი ალექსანდრე, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1984.
8. ჩუბინაშვილი, 1984: – ჩუბინაშვილი დავით, Грузино-Русский словарь. მეორე გამოცემა. გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984.
9. 106. ჩიქობავა არნოლდ, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.
10. ნერიძან ალბაირაქი,(2018), იუსუფელის მხარის ჰიდრონიმია და ტოპონიმია.

Vocabulary Denoting Kinship in the Fereydani Dialect

ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდანულ დიალექტში

Giorgi Muliani

PhD student at Akaki Tsereteli State University

e-mail: mulianisaid2@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>

Abstract: The speech of the Georgians who emigrated to Iran in the 17th century in Fereydan province was formed into the Fereydani dialect. As a result of four centuries of non-contact with homeland Georgia and the strong influence of the Persian language and culture, the speech of the Georgians living in Fereydan underwent certain changes. Nevertheless, the Fereydani dialect, cut off from its native environment, still exists as a language island in Iran and is a remarkable example of linguistic self-immunization.

The Fereydani dialect attracts attention in many ways. In the presented article, we will discuss vocabulary denoting kinship.

The research is mainly based on the new dialectal material we recorded in the Georgian villages of Fereydan in Iran (Chughruti, Martghopi, Vashlovani, Akhcha, Toreli...), we also processed the published Fereydanic texts, explanatory and dialect dictionaries, scientific literature related to the issue.

According to the analyzed material, it can be said that the Georgian vocabulary denoting kinship is quite well preserved in Fereydani dialect. Some of the Georgian word forms (sidze/son-in-law, zali/daughter in law, mazli/brother-in-law, muli/sister-in-law, dedamtili/mother-in-law, mamamtili/father-in-law...) are still actively used today, while some are used in parallel with Persian (or Arabic, Turkish, introduced through Persian) lexical units (brother/dashya, sister/baji). In addition, some Georgian words (shvilishvili, shviltashvili, bitzola...) were replaced by corresponding foreign words (nava, natija, zanamua). In a bilingual environment, where Persian is the state language and functions in all spheres, and Georgian is the home language code for the Georgians, the process of restricting and harassing the Kartsia language facts is a natural and, unfortunately, irreversible process.

Key words: Georgian-Persian language relations; Fereydani dialect of the Georgian language; Georgian dialect vocabulary; vocabulary denoting kinship in Fereydani dialect.

გიორგი მულიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: mulianisaid2@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>

აბსტრაქტი: ირანში, ფერეიდნის პროვინციაში XVII საუკუნეში გადასახლებულ ქართველთა მეტყველება ფერეიდნული დიალექტის სახით ჩამოყალიბდა. დედასაქართველოსთან ოთხსაუკუნოვანი უკონტაქტობისა და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენის შედეგად ფერეიდანში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილებები განიცადა. მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილი ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიზოლაციის საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას. წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელ ლექსიკას.

კვლევა ძირითადად ეყრდნობა ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩულრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, ახჩა, თორელი, ნაჯაბადი...) ჩვენ მიერ ჩაწერილ ახალ დიალექტურ მასალას, ასევე დავამუშავეთ გამოქვეყნებული ფერეიდნული ტექსტები, განმარტებითი და დიალექტური ლექსიკონები, საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

განალიზებული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაობის აღმნიშვნელი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიძე, ზალი, მაზლი, მული, დედამთილი, მამამთილი...) დღესაც აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი

სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (ძმა/დაშია, და/ბაჯი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა) ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ფერეიდნელ ქართველთათვის საშინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივი და, სამწუხაროდ, შეუქცევადი პროცესია.

საკვანძო სიტყვები: ქართულ-სპარსული ენობრივი ურთიერთობები; ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი; ქართული დიალექტური ლექსიკა; ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულში.

შესავალი. საქართველო თავისი ადგილმდებარეობიდან, ბუნებრივი და ადამიანური რესურსებიდან გამომდინარე ყოველთვის წარმოადგენდა ცივილიზაციათა გზაჯვარედინს, დიდი იმპერიების შეხვედრისა და დაპირისპირების ადგილს. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოსა და ირანს შორის არ არსებობს უშუალო საზღვარი, ორივე ქვეყანა ისტორიულად მეზობლები იყვნენ, შესაბამისად, მათ შორის არსებობდა ინტენსიური ურთიერთობები.

ირანის პოლიტიკა საქართველოში უძველეს დროიდან ძირითადად ტერიტორიულ გაფართოებას, ოკუპაციას, მარცვას, მკვლელობასა და გადასახლებას ეფუძნებოდა. ქართველთა მასობრივი გადასახლება ირანში სეფიანთა დინასტიის ზეობის დროს მოხდა. ირანში ქართველები სხვადასხვა ადგილებში, უმეტესად ხორასანში, ფარსში, მაზანდარანსა და ხუზისტანში დაასახლეს. ყველა ზემოხსენებულ რაიონში ქართველებმა დაკარგეს თავიანთი ენა, რამაც გამოიწვია ეროვნული თვითშეგნების დაკარგვაც.

დარჩა მხოლოდ ფერეიდნის მხარე, სადაც მე-17 საუკუნეში კახეთიდან დიდი რაოდენობით ქართველი ჩაასახლეს.

ფერეიდანის მდებარეობს ირანის ცენტრალურ პროვინციაში – ისპაჰანში, ქალაქ ისპაჰანიდან დაშორებულია 200 კმ-ით. იგი არის მაღალმთიანი რაიონი, სადაც ქართველების გარდა ცხოვრობენ: სომხები, სპარსები, თურქები, ბახტიარები.

ფერეიდნის მხარე ერთადერთია დღევანდელ ირანში, სადაც შენახულია ქართული ენა, ქართული გვარები, დასახლებების ქართული სახელწოდებები და ადათ-წესები.

სპარსული წყაროებისა და ევროპელი მწერლების თხზულებების მიხედვით, ფერეიდნელმა ქართველებმა წინაპართა სარწმუნოება ფერეიდანში გადასახლების შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნეს, თუმცა სხვადასხვა მიზეზის გამო იძულებულნი გახდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა (მუნში, 1972: 960).

სარწმუნოებისგან განსხვავებით, ფერეიდნელებმა შეინარჩუნეს ქართული ენა. ირანის სხვადასხვა ადგილას მცხოვრები ქართველების ქართულად საუბრის შესახებ ცნობები მოიპოვება წყაროებში. ზ. ჭიჭინაძის გადმოცემით, სომეხი მწერალი ფერეიდნელებთან შეხვედრის შემდეგ გაკვირვებით წერს: „უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა ამათ მტკიცეთ შეუნახავთ ქართული ენა და ხასიათები, ყველგან ესენი ქართველად იწოდებიან, ტანსაცმელსაც ქართულად იცმენ, მე ძალიან მიკვირს, რომ ასე დაშორებულს მხარეში, ამდენი ხნის განმავლობაში ქართველებს ქართული ენა არ დაუკარგიათ“ (ჭიჭინაძე, 1990: 83).

ბუნებრივია, მე-17 საუკუნიდან მოყოლებული ფერეიდანში ჩასახლებულ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილება განიცადა სხვადასხვა მიზეზის გამო. მათ შორის უმთავრესია: ოთხსაუკუნოვანი უკონტაქტობა საქართველოსთან, სალიტერატურო ქართულთან და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენა. ენობრივი ცვლილება განსაკუთრებით ლექსიკის სფეროს შეეხო. არაერთი ქართული ლექსიკური ერთეული დაიკარგა ან იშვიათად გამოიყენება.

მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილ ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველება – ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიშინიზაციის საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. კვლევა ეყრდნობა ახალ დიალექტურ მასალას, რომელიც ჩვენ მიერ არის ჩაწერილი ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩულრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, დაშქესანა, ახჩა, თორელი...). ასევე, დავამუშავეთ ქართულ დიალექტურ კორპუსში (corpora.co) წარმოდგენილი ფერეიდნული ტექსტები. ფერეიდნული ტექსტები სხვადასხვა დროს ჩაიწერეს და

გამოსცეს: მ. თოდუამ, მ. მაჭავარიანმა, დ. ჩხუბიანიშვილმა, თ. უთურგაიძემ, ჯ. გიუნაშვილმა, მ. ბერიძემ, ლ. ბაკურაძემ...

ფერეიდნული მეტყველების შესახებ არსებობს საინტერესო ისტორიული ცნობები, ენათმეცნიერული კვლევები. პირველი მეცნიერული კვლევა ფერეიდნული დიალექტის შესახებ არნოლდ ჩიქობავას ეკუთვნის. მეცნიერმა 1922 წელს საქართველოში ჩამოსული ფერეიდნული ქართველისგან - სეიფოლაჰ ხან იოსელიანისგან ჩაიწერა ტექსტები, რომელზე დაყრდნობითაც გამოაქვეყნა ნაშრომები: ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში (1923), -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით (1923-1924), ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი (1927). არნ. ჩიქობავა ფერეიდნული ქართულის შესახებ წერს: „უცხო ტომთა შორის მოქცეული, ქართული კილოებს მოწყვეტილი და მათთან ურთიერთობას მოკლებული, სამწერლობო ქართულის ზეგავლენიდან სრულიად განთავისუფლებული ფერეიდნული პრინციპულად უნიკუმს წარმოადგენს ქართულ კილოთა შორის“ (ჩიქობავა, 1927: 197).

გამოქვეყნებულია მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომები; დ. ჩხუბიანიშვილის სამეცნიერო წერილებში (2012) შესულია ავტორის კვლევები ფერეიდნული დიალექტის თავისებურებების შესახებ, ასევე, ფერეიდნული ტექსტები; 2020 წელს გამოიცა მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის მონოგრაფია „ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი“, რომელიც მრავალი ასპექტით არის მნიშვნელოვანი; წიგნში გაშუქებულია ფერეიდნული დიალექტის ენობრივი მახასიათებლები, წარმოდგენილია ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები.

ნათესაობასთან დაკავშირებული ლექსიკა ფერეიდნულში სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. ვფიქრობთ, ჩვენი კვლევა საინტერესოა დიალექტში არსებული ლექსიკური ფონდის შესწავლის კუთხით, ასევე ეთნოკულტურული თვალსაზრისით.

მეთოდოლოგია. საკითხის სპეციფიკიდან გამომდინარე, კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი: ა) აღწერითი მეთოდი, რომლის საშუალებითაც აღვწერეთ და გარკვეული პრინციპით დავაჯგუფეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში არსებული ნათესაობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები, შესიტყვებები, ბ) შედარებითი მეთოდის გამოყენებით სხვადასხვა წყაროდან (ახალი დიალექტური მასალა, გამოქვეყნებულ ტექსტები, სამეცნიერო ნაშრომები) მოძიებული და სისტემატიზებული ფერეიდნული ლექსიკური ერთეულები შევუდარეთ ქართული ენის განმარტებით, ეტიმოლოგიურ და დიალექტურ ლექსიკონებს, ვაჩვენეთ ფერეიდნულის მიმართება ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებთან, გ) შეპირისპირებითი მეთოდის მიხედვით გამოვავლინეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში სპარსული ან სპარსულის გზით შემოსული ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები, დავაზუსტეთ მათი ფორმოზ-სემანტიკური ასპექტები, დ) ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით გავანალიზეთ ფერეიდნული დიალექტის ლექსიკური თავისებურებები, ბილინგვურ (ქართულ-სპარსულ) გარემოში ფერეიდნულში მიმდინარე ენობრივი (ლექსიკური) ცვლილებების ზოგადი ტენდენციები.

მსჯელობა/შედეგები. ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას. სტატიაში განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის გამომხატველ სიტყვებს, რომლებიც ენის/დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთ აქტიურ ნაწილს წარმოადგენს.

ნებისმიერი საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის შესასწავლად მნიშვნელოვანია ნათესაობის სისტემის ანალიზი. ნათესაობის სისტემის რაობის შესახებ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ნათესაობის ტერმინი არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი, რომლებიც აღნიშნავენ ნათესაურ ურთიერთობას და ამ ურთიერთობის წინამორბედ, ან ერთდროულად წინამორბედ და მომდევნო წევრებს (სოსელია, 1979: 61). ნათესაურ ტერმინებს ახასიათებს გარკვეული თავისებურება.

ნათესაობის ტერმინები იყოფა **აღნიშვნისა** და **მიმართვის** ტერმინებად. პირველი რიგის ტერმინოლოგია გამოიყენება ნათესავის აღსანიშნავად, მეორე რიგისა კი – ამ ნათესავისადმი მიმართვისას.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ნათესაობის ტერმინი „ესაა სიტყვა, ან სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც გამოხატავს ერთ ან რამდენიმე ნათესაურ ურთიერთობას, გამოიყენება აღნიშვნისას ან მიმართვისას და მორფოლოგიური თვალსაზრისით არის მარტივი (ელემენტარული), შედგენილი ან აღწერილობითი“ (გოგინაშვილი, 1991: 4).

განასხვავებენ ნათესაობის ორ ძირითად კატეგორიას: 1. **სისხლით ნათესაობა** და 2. **მოკეთუობრივი (სოციალური) ნათესაობა**. გარდა ამისა, გამოიყოფა ისეთი ნათესაობაც, რომელიც

არცერთ ხსენებულ კატეგორიას არ მიეკუთვნება. ზოგი მეცნიერი მას **ხელოვნურ ნათესაობას** უწოდებს (იქვე: 6).

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებული ნათესაობის გამომხატველი სხვადასხვა სახის ლექსიკა.

I. სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ფერეიდნულში

ფერეიდნულში საერთო ეთნიკური და გვაროვნული წარმომავლობის აღსანიშნავად გამოიყენება სხვადასხვა ტერმინი; აქტიურია ქართული ტერმინები: **ჩონებური** (<ჩვენებური); **ძოლი** (<ძვალი „სისხლით ნათესავი“; **ოჯახი, სახლი; პაპანი** („დედულეთი“); **დიდი, დიდები** („წინაპარი“); **ნათესავი, გვარი** (ახალი შემოსულია ფერეიდნულში). პარალელურად იხმარება არაქართული წარმომავლობის სიტყვებიც, როგორიცაა: **ხიში** خويش, **ხიშოყოფმი** خويش و قوم (სპარს. „ნათესავი“); **ჰამჯენსი** هم جنس, **ჰამნეჟადი** همزنزاد (სპარს. „ერთი ჯიშის“), **ჰამილი** فاميل („გვარი“).

დასახელებული ტერმინებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სომატური სახელი **ძოლი** (<ძვალი). სოფლიველ (მარტყოფელი) ნაჯაჟყულანი ჩონ **ძოლები** არიან (ჩულრუთი).

ხშირად გამოიყენება საქართველოდან ფერეიდანში ჩამოსული ქართველების მიმართ: ქენ ჩონ **ძოლები** ხართ (ჩულრუთი).

ძვალი ნათესაობის აღსანიშნავად გვხვდება ძველ ქართულში **ხორც** სიტყვასთან ერთად (ძვალი და ხორცი = სისხლი და ხორცი): **ძულალთა** ჩემთაგანი და **ჭორცთა** ჩემთაგანი ხარ შენ“ O, დაბ. 29,14 (აბულაძე, 1973).

ძვალი (გვართან კომპოზიციაში) ნათესაობის სემანტიკით დასტურდება ხევსურულ დიალექტში: **ძვალ-გვარი** – შთამომავლობა, მოდგმა; **გვარ-ძვალი** – გვარი, გვარის წარსული (ჭინჭარაული, 2005).

შდრ. ქეგლ: **ძვალ-გვარი** – კუთხ. (ხევს.) ბუნებრივი გზით განვითარებული (უცხოთა შეურეველი) გვარი (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი გვხვდება სხვა სომატურ სახელებთან კომბინაციაში: ძვალ-რბილი, ძვალ-სისხლი, ძვალ-სახსარი (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი, როგორც სხეულის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი და საყრდენის, ბურჯის სიმბოლო – ფერეიდნულში განზოგადდა და სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ნათესაობის სემანტიკით ცნობილია სხვადასხვა სომატური ლექსემები (გული, ღვიძლი, სისხლი, ხორცი, თესლი...).

სისხლით ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები განსხვავებულია თაობების მიხედვით. გამოიყოფა მეორე, პირველი და ნულოვანი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები. განირჩევა აგრეთვე აღმავალი და დადმავალი ნათესაობა.

1. აღმავალი ნათესაობა

ა) მეორე თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

პაპის/ბაბუის შესატყვისად ფერეიდნულში გამოიყენება **დიდალა**. შედგება ორი კომპონენტისგან: პირველი ნაწილი – **დიდ** ქართულია, მეორე კი – **ალა** (آلا) მონღოლურ-თურქული წარმომავლობისაა, რომელიც გავრცელებულია სპარსულში. „ალა“ მამაკაცთა სახელებს წინ ან ბოლოს ერთვის პატივისცემის ნიშნად და იხმარება შემდეგი მნიშვნელობებით: „უფროსი, დიდი, ბატონი, პატრონი, მამა“. ტერმინი მორფოლოგიურად აღწერილობითია; **დიდალა** სიტყვასიტყვით აღნიშნავს „დიდ მამას“. აღნიშვნისა და მიმართვის ფორმა ერთია.

ჩემ ალა ბაიტა რო ყოფილა, ჩემ **დიდალა** გასულა და დაკარგულა; სოფელჩი რო ვიყავ, ჩემ **დიდალას** პირიტყს ვაძოვბდი (ჩულრუთი).

ფერეიდნულში გვხვდება **პაპანი** (პაპა სიტყვის ნარიანი მრავლობითის ფორმა), რომლის მნიშვნელობაც სახეცვლილია: აღნიშნავს მხოლოდ დედის მხრიდან ნათესავეებს, დედულეთს.

ბებიას ფერეიდნულში შეესაბამება **დიდედა**. ტერმინი ქართულია და მიღებულია **დიდი** და **დედა** სიტყვების კომბინაციით. ფონეტიკური ცვლილების შედეგად **დიდი დედა** > **დიდედა**. მიმართვის შემთხვევაშიც იგივე ფორმა – **დიდედა** გამოიყენება.

ბაიტა რო ვიყავ, **დიდედამ** მატყლის საბუჯარი და წინდა შამიქნისყე, რო ზამთარჩი ჯელ-ფეჟი არ დამძრეს (მარტყოფი); ჩემ **დიდედას** თავის ყმაწილები მარტო გოზრდია (ჩულრუთი).

„ბებიას“ სემანტიკით დასტურდება აგრეთვე ქართული სიტყვაფორმა **დიდიდა**.

შდრ. **დიდია / დიდია** (მესხ.) – დიდედა, ბებია (ღლონტი, 1984).

ბ) პირველი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

მამა ფერეიდნულ დიალექტში გავრცელებული სიტყვაა. ამასთანავე, მამის მნიშვნელობით სპარსული ენის გავლენით მკვიდრდება უცხოური ტერმინები: **ბაბა** (სპარს. بابا / baba), **აბა** (მონღოლურ-თურქული), **ადა** (თურქული).

შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში **ბაბა**-ს გავრცელება ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში მოხდა. **ბაბა** სალიტერატურო სპარსულსა და დიალექტებში მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს. ეს სიტყვაფორმა ბევრ ენაში არსებობს (კიკვიძე, 1991: 19). **აბა** ნიშნავს „დიდს, უფროსს“ და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას. ერთნაირად გამოიყენება როგორც აღნიშვნისას, ისე მიმართვისას.

მოშულარ ბიჭი მამას არ დოუყურებს (მარტყოფი); ჩემ აბა ცხონდა, ანს ძრიალ ბევრს მუშაობდა (ვაშლოვანი).

შდრ. **ბაბა** (იმერხ. აჭარ., გურ...) – მამა (ღლონტი, 1984).

ადა გავრცელებულია დაშქესანასა და თორელში. სადაც ძლიერია თურქული ენის გავლენა. სიტყვა მომდინარეობს თურქული სიტყვიდან ata „მამა, პაპა, წინაპარი“. ჩემ ადა მაშინს უწყებოდა და ცხო მაშინმა ძკრა და მოკლა (დაშქესანა).

დედა უძველესი დროიდან ერთდროულად დედისა და მდედრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო. ფერეიდნულში ძირითადად აღნიშვნისას იხმარება.

ჩემ დედამ ცომი მოზილისყე და თორნეჩი პური დაკრისყე (ვაშლოვანი).

დედა ხშირად გვხვდება წყევლა-ლანძღვის გამოხატველ გამოთქმებში: დედა კი მოგიკდეს (ჩულრუთი); შე უდედმამოვ! (მარტყოფი).

ხატოვან გამოთქმებში: თავის დედას ძუძუს მაძჭრის; მუტრუკი რო დედასაყე დაწინავრდა, გელი გაახვეს.

ფერეიდნულში, განსაკუთრებით ახალი თაობის მეტყველებაში, მიმართვისას ხშირად გვხვდება **მამან** (مامان), რომელიც სპარსული წარმოშობისაა. ტერმინი მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს დღევანდელ ირანში. მისი აქტიურად გამოყენება შესამჩნევია ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში. „დედას“ მნიშვნელობით იშვიათად დასტურდება აგრეთვე სპარსული ტერმინი **ნანა** (ننه).

ბიბა – 1. დედის ან მამის ძმა, 2. მიმართვა მამის ხნის უცხო კაცისადმი (ქეგლ). **ბიბა** ფერეიდნულში იშვიათად გამოიყენება. აქ „დედის ძმა“ და „მამის ძმა“ სხვადასხვა ტერმინებით გადმოიცემა. „დედის ძმის“ აღსანიშნავად გვხვდება ორი სიტყვაფორმა: **ალადია** და **დაია** (სპარს. dayi „დედის ძმა, ბიბა“). **ალადია** კომპოზიტური აგებულებისაა: **აბა** + **დია**. პირველი ნაწილი მონღოლურ-თურქულია (آبا) და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას, ხოლო მეორე – სპარსული, რომელიც „დედის ძმას“ აღნიშნავს. სპარსული ტერმინია **დაია** (دای) „დედის ძმა“.

ჩემ დედაკაცი ჩემ ალადიას ყორია; მოლიანნი ჩონ დაიანი არიან. შდრ. **ტაია** (აჭარ.) – ბიბა, დედის ძმა (ღლონტი, 1984), **ტაია-ი** (ფუტკარაძე, 1993).

„მამის ძმას“ აღნიშნავს ტერმინი: **ამუა** (عمو) / **ამი** (عمه), რომელიც სპარსულში არაბულიდან არის შემოსული.

ერთ ამუა მყვანდა, ოქროს დაიძახოდეს (ახჩა); ჩემ ამიამ თონდეჩი კოჭობა ჩადგისყე (ახჩა).

შდრ. ტაოური, იმერხ. **ემიაი/ემოი/ემიჯაი** (emmi დიალ. ბიბა) – მამის ძმა, ბიბა (ფუტკარაძე, 1993).

პირველი აღმავალი თაობის სხვა ტერმინებია: **დედია** / **დედიდა**, **ამა**.

„დედის დის“ სემანტიკით გავრცელებულია **დედია** / **დედიდა** ფორმები. **დედიდა** შედგება ორი ნაწილისაგან: **დედი(ს)** + **და**. პირველი კომპონენტის ბოლოკიდურად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული **ს** თანხმოვანი დაკარგულია. **დედია** მიღებულია **დედიდა** სიტყვის შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებით (დ თანხმოვნის დაკარგვით): **დედის და** > **დედიდა** > **დედია**.

დედას მოუგია და დედია დასუსტებულა (ჩულრუთი).

შდრ. ქართ.: **დედის და** > **დეიდა** (იკარგება **დედ-** ძირისეული **დ** თანხმოვანი და ნათესაობითი. ბრუნვის ნიშნისეული **ს** თანხმოვანი).

დედიდა – დედის დაქ (ორბელიანი, 1991).

„მამის დას“ ფერეიდნულში გამოხატავს სპარსულში არაბულიდან შემოსული ტერმინი **ამა**. ქორწილში ჩემ დედია და ამა ძრიალ შუმპრობდეს (ჩულრუთი).

გ) ნულოვანი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

ნულოვანი თაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში უცვლელადაა შემონახული ქართული ლექსიკური ერთეულები: **და**, **ძმა**, რომლებიც ჩვეულებრივ გამოიყენება აღწერისას. მიმართვისას კი

მათ სხვა სიტყვები ენაცვლება. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა აქვს ადრესატის ასაკს. მაგალითად, უფროსი დის მიმართ იხმარება თურქულიდან შემოსული ტერმინი **ბაჯი** (თურქ. **haji**), ხოლო უფროს ძმას მიმართავენ სპარსული სიტყვებით **ქაქა** (كك) და **დაში** (دشی) < დადაში „უფროსი ძმა“. თანატოლები ერთმანეთს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ჩონ ცხრა **და-ძმანი** ვართ; ექსი **ძმანი** ვართ და სამიც **და** ყოვ; **დაშია** ათ წელი ჩემყე დიდია; **ქაქამ** ერთ ჯელ ბევრი მცა (ჩულრუთი).

შდრ. ჩვენებურების მეტყველებაში დასტურდება **ბაჯიაი / ბაჯოი** – უფროსი და (საერთოდ, უფროსი ქალისადმი მიმართვის ფორმა პატივისცემის გამოსახატავად) (ფუტკარაძე, 1993).

2. დაღმავალი ნათესაობის ტერმინები

ა) **პირველი თაობის დაღმავალი** ნათესაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში საინტერესოა „შვილის“ შესატყვისი სიტყვა **ყმაწილი** (< ყმაწვილი).

ყმაწილები აკვანჩი ჩავაწვინითყე და კალოზე გადითყე (ჩულრუთი); მე რუა **ყმაწილი** მყავ, ხუთი ბიჭი და სამი ყორი (ვაშლოვანი).

შდრ. ქართ. **ყმაწვილი** – 1. იგივეა, რაც ბავშვი, 2. ახალგაზრდა, მოწიფული (ვაჟი ან ქალი, 3. ახალგაზრდა ვაჟი, – ჭაბუკი (ქეგლ <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ფერეიდნელ ქართველთა მეხსიერებაში სიტყვა **შვილი** ჯერ კიდევ ცოცხალია, მისი მნიშვნელობა იციან, თუმცა მას მეტყველებაში აქტიურად აღარ იყენებენ.

„ვაჟიშვილის“ აღსანიშნავად **ბიჭი**, ხოლო „ქალიშვილის“ მნიშვნელობით გავრცელებულია **ყორი**.

ბიჭები დამიქორწილებია და **ყორები** გამითხოვებია (ვაშლოვანი); **ყორ**, შენ გებნები, ძალო, შენ გააგე (მარტყოფი).

ყორი ქართული წარმომავლობის სიტყვა ჩანს. მასთან ფორმოზრივ და სემანტიკურ სიახლოვეს გვიჩვენებს მეგრული **მორი** „ნეზვი, მდედრი“ (ქობალია, 2010).

საინტერესოა კომპოზიტური სიტყვაფორმები: **გერბიჭი** და **გერყორი**. თუ კაცი ან ქალი მეორედ დაქორწინდა, ერთის შვილები წინა ქორწინებიდან მეორისთვის გერბიჭი ან გერყორი იქნება.

ბ) **მეორე თაობის დაღმავალი** ნათესაობის ტერმინია **ნავა** * , რომელიც სპარსული სიტყვაა და „შვილიშვილს“ აღნიშნავს. „შვილთაშვილის“ აღსანიშნავად ასევე სპარსული ტერმინი **ნათიჯა** გამოიყენება.

შვილიშვილს, შვილთაშვილს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში „შთამომავლობის“ მნიშვნელობით გამოიყენება **გასადევარი**. ეს იუსელიანები ყასიანთ **გასადევარნი** არიან (ჩულრუთი).

ტერმინი დასტურდება ქდკ-ში განთავსებულ ფერეიდნულ ტექსტებში: ქუჩიანი, თუხანი, თუხანი მე მგონია, რო ჯუგაშვილის **გასადევარი** იყენ; აღაქუჩიქიანთ დადმახიანყე და აღაქუჩიქიანი ურუჯყურბეგის **გასადევარნია** (<http://www.corpora.co/#/corpus>).

გასადევარი ქართული სიტყვაა ძირით და გაფორმებით. **დევ**- ძირს ძველსა და თანამედროვე ქართულში ძირითადად ერთი მნიშვნელობა აქვს:

დევა / დევნება – გადევნება, მიდევნება (ი.ა.); **დევნა** – „წარქცევა“, მიდევნა, მიყოლა, შედგომა, „მდევარ-ყოფნა“, „დევნის-ყოფა“. **დევნულება** (ი.ა.)

(<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=6989>).

ს-**დევ**-ს – 1. უკან მიჰყვება დასაწევად – მისდევს, დასდევს, 2. დაჰყვება, დასდევს, (სულ) თან ახლავს (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი ქეგლ-ში განმარტებულია როგორც: 1. ბალახიანი ადგილი, სადაც საქონელს გადენიან, – სამოვრები, 2. რაც რაიმეს გასწვრივ მდებარეობს, – გაყოლება. (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი გვხვდება ქართული ენის კილოებშიც (ხევსურული, თუშური, ფშაური) და აღნიშნავს: საქონელს, ცხვარ-ძროხას, სამწყემსოს; საქონლის სამოვარ ადგილს (<https://www.ice.ge/liv/liv/xevs.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/tushur.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/fshauri.php>).

დევ- ძირის შემცველი სიტყვაფორმების ამოსავალი მნიშვნელობა არის: გადევნება, გაყოლა, გაგრძელება... ფერეიდნულში მოხდა სიტყვის სემანტიკური გადაწევა; **დევ**- ძირი გამოყენებულ იქნა „შთამომავლობის“, როგორც გვარის მიმდევარის, გამყოლის, გამგრძელებლის, აღმნიშვნელი სიტყვის საწარმოებლად. **გასადევარი** სა- – -არ კონფიქსით გაფორმებულ მიმდებარე ფორმას წარმოადგენს.

გ) **ნულოვანი თაობის** ტერმინები – **ბიძაშვილი, მამიდაშვილი, დეიდაშვილი** ფერეიდნულშიც აღწერითია: „ბიძის“, „დეიდისა“ და „მამიდის“ აღმნიშვნელ ტერმინთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ემატება „ბიჭი“ და „ყორი“. მაგალითად: **დეიდას ბიჭი** („დეიდაშვილი ბიჭი“), **დეიდას ყორი** („დეიდაშვილი გოგონა“), **აღადის ბიჭი** („ბიძაშვილი ბიჭი“), **აღადის ყორი** („ბიძაშვილი გოგონა“), **ამუას ბიჭი** („მამიდაშვილი ბიჭი“), **ამუას ყორი** („მამიდაშვილი გოგონა“). მიმართვის ფორმები განსხვავებულია ასაკისა და სქესის მიხედვით. თუ ადრესატი მამრობითი სქესის უფროსი დეიდაშვილი, მამიდაშვილი ან დეიდაშვილია, მიმართვისას მის სახელს პატივისცემის ნიშნად დაურთავენ **დაშ-**ს, ხოლო თუ ადრესატი ქალბატონია, მას **ბაჯი** სიტყვით მიმართავენ. უფროსები უმცროსებს საკუთარი სახელით მიმართავენ.

II. მოკეთეობრივი (სოციალური) ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები

1. აღმავალი თაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა

ა) ფერეიდნულმა დიალექტმა დღემდე უცვლელად შემოინახა **მეორე აღმავალი თაობის** მოკეთეობის აღმნიშვნელი ტერმინები: **მამამთილი, დედამთილი, სიმამრი და სიდედრი**.

ქორწილში ახანძალს რო მაყვანენ, დედამთილმა უნდა გეგებოს (მარტყოფი); ემ გოლს დედამთილის ენა ქიან. ჩონ დროს ერთ რასმი იყო, რო დამძრახებას დაძაოდე, ახანძალმა როსაც დედამთილი და მამამთილი იყნეს, არ უნდოდა იზნას; ჩემ სიდედრი და სიმამრი ძრიალ ნამაჲ ხალლი არიან (ჩულრუთი).

დედამთილს და მამამთილს ნათესაური კავშირის ან ქმრის მიმართვის მიხედვით მიმართავენ. სიმამრს და სიდედრს ასევე ნათესაური კავშირის მიხედვით ან **ამუ, აღადი** სიტყვებით მიმართავენ.

დედინაცვალი და **მამინაცვალი** ფერეიდნულში არ არის შემორჩენილი. „დედინაცვლის“ მნიშვნელობით გამოიყენება სპარსული ლექსიკური ერთეული **ზანაღა** (زناغه). კომპოზიტიური აგებულებისაა: **ზან** (ز) ნიშნავს „ქალს/ცოლს“, **აღა** (اغا) კი – „კაცს/მამას“. ნასესხები სიტყვაფორმების პარალელურად გვხვდება ქართული ტერმინები: **გერდედა** „დედინაცვალი“ და **გერმამა** „მამინაცვალი“, რომელთა სტრუქტურაც შედგენილია: **გერ + დედა / მამა**.

ბ) **პირველი აღმავალი თაობის** მოკეთეები – **დეიდისა და მამიდის ქმარი** ფერეიდნულში სპეციალური ტერმინით არ აღინიშნება. მიმართვისას გამოიყენება **ამუ** ან **აღადი**. ზოგჯერ ადრესატის საკუთარ სახელს წინ **დაშ-**ს უმატებენ. მაგალითად: **დაშ-ჰამიდ...** **დაშ** (داش) სპარსული სიტყვაა, წარმოადგენს **დადაში** داداش სიტყვაფორმის შემოკლებულ ვარიანტს და პატივსაცემი პირისადმი მიმართვისას გამოიყენება.

„ბიცოლას“ აღსანიშნავად გამოიყენება სპარსული ტერმინები: **ზანამუ** (زن عمو), **მამუა** „მამის ძმის ცოლი“, **ზანდაი** (زن دایه) „დედის ძმის ცოლი“. ტერმინები შედგება **ზან** („ცოლი/ქალი“) + **ამუ/დაი** („ბიძა“) კომპონენტებისაგან.

ჩემ **ზანამუა** ჩემ დედაც არი (ჩულრუთი); ჩონ ექ **ზანამუას მამუას** ვეტყით (თორელი).

გ) **ნულოვანი თაობის** მეუღლეობის აღმნიშვნელი ტერმინებიდან უცვლელადაა შემონახული ქართული სიტყვა **ქმარი**, ამავე მნიშვნელობით დასტურდება ასევე **კაცი**. „ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება ქართული სიტყვაფორმა **დედაკაცი** (ცოლი სიტყვა ფერეიდნულში არ გვხვდება). **დედაკაცი** „ცოლი“, **კაცი** „ქმარი“ ქართულში გავრცელებული სიტყვებია.

ჩემ **ქმარს** აზიზილა ჰქიან (ჩულრუთი); **დედაკაცი** რო მოყვანე, ბაბტა ვიყავ; **დედაკაცს** ვებნები, რო ზალმა გაგოსო (ვაშლოვანი).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფერეიდნულში **ქალი**, როგორც მდედრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა, აღარ გამოიყენება, თუმცა ეს ტერმინი ერთმა ისტორიულმა მოვლენამ და მასთან დაკავშირებულმა ადგილის (გამოქვაბულის) სახელმა შემოინახა. „ავღანელებმა რო მოდდეს სოფელჩი, კაცებმა დედაკაცები **ქალების ქობჩი** (გამოქვაბულში) წაყვანეს“ (ჩულრუთი).

2. დაღმავალი თაობის ლექსიკა

ა) **პირველი დაღმავალი თაობის** ტერმინები – **სიძე, (რ)ძალი** ფერეიდნულში აქტიურად გამოიყენება: ჩემ **სიძე** ჩემ ძმას ბიჭია, ჩულრუთს ჩონ სახლჩი ცოცხლობს.

რძალი გვხვდება ფონეტიკური ვარიანტებით: **ძალი/ზალი**:

სამი **ზალი** მყავ, სამივე ჩემ გულჩი არიან (ჩულრუთი).

ზალი ფერეიდნულში, ჩვეულებრივ, აღნიშნავს „ვაჟიშვილის მეუღლეს“ და „ქმრის ძმის ცოლს“. „ძმის ცოლის“ მნიშვნელობით იხმარება სპარსული ტერმინი **ზანდაში** (زن دایه)

აქტიურია ქართული სიტყვაფორმები: **ნეფე** („სიძე“), **ახანძალი** („ახალი რძალი“, „პატარძალი“).

ნეფემ **ახანძალს** თავზე ფული გადაყარისყე (ჩულრუთი).

საინტერესოა **მეუღლეების ნათესავების** გამომხატველი ლექსიკა. ქმრის ნათესავებს გამოხატავს ქართული ტერმინები: **მული** („ქმრის და“) და **მაზლი** („ქმრის ძმა“).

მე სამი მული და ოთხი მაზლი მყავ (ვაშლოვანი).

ცოლის ნათესავების აღსანიშნავად გამოიყენება: **ყავში** „ცოლისძმა“, რომელიც არაბულიდან არის სპარსულში შემოსული და „ახლობელს“ აღნიშნავს.

„ცოლისძის“ სემანტიკას გადმოსცემს სპარსულიდან შემოსული თურქული ტერმინი **ბაჯანალი** (باجناک/bacanak). ფერეიდნულში ნასესხები სიტყვის სემანტიკა შეცვლილია. შდრ. სპარსულში **ბაჯანალი** – „ცოლის ძის ქმარი“.

შდრ. **ბაჯანალი** (მესხ., აჭარ., ჩვენებ. მეტყვ.) – ქვისლი (ღლონტი, 1984; ფუტყარაძე, 1993);

ფერეიდნულში გვხვდება ქართული სიტყვა **ქვისლი** ფონეტიკური სახესხვაობით – **ქუსლი**: მე **ქუსლი** არა მყავ, ჩემ დედაკაცი მარტუკა ყორია (მარტყოფი).

ქუსლის პარალელურად იხმარება სპარსული ტერმინი **ჰამრიშ** (همريش).

საინტერესოა ქართული ტერმინი **ფეკი**, რომელიც ფერეიდნულ დიალექტში სრულიად განსხვავებული სემანტიკით, კერძოდ, „მეორე ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება.

მე ყმაწილი არ მყვანდა და ჩემ ქმარმა ფეკი მამიყვანა (ჩულდრუთი).

სარწმუნოების მიხედვით, ირანში მრავალცოლიანობა დაშვებულია, თუმცა მსგავსი ფაქტები დღესდღეობით ძალიან იშვიათად დასტურდება.

კახურში (ქიზიყურში) ანალოგიური მნიშვნელობით დასტურდება **ფეკი** – ქმრის წინანდელი ცოლი მეორე ცოლისათვის და ცოლის წინანდელი ქმარი მეორე ქმრისათვის (ს.მენტეშ.) (ღლონტი, 1984).

დასკვნა. გაანალიზებული მასალის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში, ქართული ენობრივი სამყაროსგან ოთხსაუკუნოვანი იზოლირებისა და სპარსული ენის ძლიერი გავლენის პირობებში, საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაური ურთიერთობის ამსახველი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიძე, ზალი, მაზლი, მული, დედამთილი, მამამთილი...) დღემდე აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (ძმა/დაშია, და/ბაჯი). გვხვდება დიალექტისთვის სპეციფიკური ტერმინებიც (ძოლი, გასადევარი, ყორი, გერბიჭი, გერყორი, ფეკი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა...) სრულად ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ენა ფერეიდნულ ქართველთათვის საშინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივია, რაც საფრთხეს უქმნის დიალექტის თვითმყოფადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. **აბულაძე, 1973:** – აბულაძე ილია, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1973.
2. **ბერიძე... 2020:** – ბერიძე მარინა, ბაკურაძე ლია, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2020.
3. **გოგინაშვილი, 1991:** – გოგინაშვილი იოსებ, ნათესაობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, გამომც. „მეცნიერება“, 1991.
4. **კიკვიძე, 1991:** – კიკვიძე ქეთევან, ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ტერმინები სპარსულ ენაში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1991.
<https://digitallibrary.tsu.ge/book/2023/June/Dissertations/kikvidze-natesauri-disertacia.pdf>
5. **ორბელიანი, 1991:** – ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1991.
6. **სოსელია, 1979:** – სოსელია ეთერ, ნათესაობის ტერმინთა ანალიზი, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.
7. **უთურგაიძე..., 1985:** – უთურგაიძე თედო, ჩხუბიანიშვილი დარეჯან, გიუნაშვილი ჯემშიდ, ფერეიდნული ტექსტები, იკე, ტ. XXIII, თსუ-ს გამომც., თბილისი, 1985.
8. ფერეიდნული დიალექტური ტექსტები (პირადი არქივი).

9. **ფუტკარაძე, 1993:** – ფუტკარაძე შუშანა, ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი, აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა, ბათუმი, 1993.
10. **ქეგლ:** – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმება: 14.10.2023.
11. **ღლონტი, 1984:** – ღლონტი ალექსანდრე, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1984.
12. **ქდვ:** – ქართული დიალექტური კორპუსი. <http://corpora.co/#/corpus>. 22.10.2023.
13. **ქობალია, 2010:** – ქობალია ალიო, მეგრული ლექსიკონი, გამომც. „არტანუჯი“, თბილისი, 2010.
14. **ჩიქობავა, 2010 (1927):** – ჩიქობავა არნოლდ, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, შრომები, 1, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2010. ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №7, ტფილისი. 1927.
15. **ჭინჭარაული, 2005:** – ჭინჭარაული ალექსი, ხევსურული ლექსიკონი, გამომც. „ქართული ენა“, თბილისი, 2005.
16. **ჭიჭინაძე, 1990:** – ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართველები სპარსეთში, გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1990.
17. **ამიდ, 1993:** – ამიდ ჰასან: ამიდის ლექსიკონი, გამომც. ამირქაბირ, თეირანი, 1993 (عمید, حسن. 1371, انتشارات امیرکبیر, تهران).
18. **მუნში, 1972:** – მუნში ისქანდერ, ალამ არაფ აბას, თეირანი, 1972 (ترکمان, اسکندر بیگ. عالم آرای عباسی, انتشارات امیرکبیر, تهران, 1350).

For the Reception of Romanticism in Georgian Symbolic Discourse
რომანტიზმის რეცეფციისათვის ქართულ სიმბოლისტურ
დისკურსში

Tamar Paichadze

PhD in Philology,

Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

e-mail: tamar.paichadze@tsu.ge

Abstract: The Georgian symbolist school itself was informationally presented as a variation of European school and identical to it by means of essence. This must also be considered as the cause of accusations by totalitarian ideology to modernists: that they were absolutely identical and imitated each other. Even general overview shows that despite their identical ideological-methodological choice the Georgian symbolist group members still were different from each other by creative status.

It is a fact that we must look for the origins of those extraordinary features in Georgian classic literature; naturally, the question if Georgian modernists had an ancestor in Georgian national artistic environment takes us to romanticism... The Georgian symbolists' answer was ambiguous at that time and is the same today from literature critics.

As it was stressed the Georgian symbolist school itself was informationally presented as a variation of European school and absolutely identical to it by means of essence. This must also be considered as the cause of accusations by totalitarian ideology to modernists: that they were absolutely identical and imitated each other. Even general overview shows that despite their identical ideological-methodological choice the Georgian symbolist group members still were different from each other by creative status (considering orthodoxalism and traditionalism).

As it is known in culturological researches symbolism is also called "neo-romanticism". Here we meet its historic and attitude relation with European romanticism schools' traditions, although in Georgia the given attitude is different: as far as symbolism was not Georgian phenomenon and had a century distance from Georgian romantic school, their connection existed more on the level of historic memory. Georgian symbolists were also less aware of the base in creative ideology of Georgian romanticists. This explains their various attitudes to romantic poetry: they accepted only some of his poems and recognized only Nikoloz Baratashvili as representative of Georgian romanticism in general. Still, intercultural influences are apparent; world romanticism schools' artists and their creative image-symbols became closer to Georgian symbolists, which even in dualist philosophy interpretation were recognized in Georgian theories of transcendentalism and spiritual unrest cultivation and in one of the main creative images of symbolic thinking – ideological perception of woman's beauty and love.

If we speak about literature preamble of modernism ideology in Georgia we have to go through shorter chronology – only two decades in order to discuss Vazha Pshavela's and Vasil Barnov's creative biographies, as silhouettes of modernistic thinking are clearly seen in their artistic discourses.

Key words: literature, Cultural studies, Modernism, Romanticism, Epoch

თამარ პაიჩაძე

ფილოლოგიის დოქტორი,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: tamar.paichadze@tsu.ge

აბსტრაქტი: როგორც ცნობილია, ქართული სიმბოლისტური სკოლა მოტივირებული იყო როგორც ევროპულის ვარიაცია და არსითაც აბსოლუტურად იდენტური. აქედან უნდა ვეძებოთ ტოტალიტარული იდეოლოგიის მიერ მოდერნისტთა მიმართ არსებული ყბადაღებული ბრალდებების სათავეც: რომ ისინი იყვნენ აბსოლუტურად მსგავსნი და ერთმანეთის მიმბაძველნი. თუნდაც ზოგადი გადახედვით საცნაურია, რომ მიუხედავად მათი იდენტური მსოფლმხედველობრივ - მეთოდოლოგიური არჩევანისა, ქართული სიმბოლისტური ჯგუფის წევრები შემოქმედებითი სტატუსით განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან.

ფაქტია, ამ არაორდინალურობის სათავე ქართულ კლასიკურ მწერლობაში უნდა ვეძიოთ. კითხვას - ჰყავდათ თუ არა ქართველ მოდერნისტებს ნაციონალურ შემოქმედებით გარემოში წინაპარი, ბუნებრივია, პირველყოვლისა რომანტიზმამდე მივყავართ... და აქ პასუხი

არაერთგვაროვანი იყო მაშინაც - ქართველი სიმბოლისტებისაგან და ასეთივეა დღესაც, სალიტერატურო კრიტიკისაგან.

კულტუროლოგიურ კვლევებში სიმბოლიზმი „ნეორომანტიზმადაც“ მოიხსენება. ამ შემთხვევაში მუშაობს მისი ისტორიული და მეთოდოლოგიური მიმართება ევროპული რომანტიკული სკოლების ტრადიციებთან, თუმცა საქართველოში ეს დამოკიდებულება განსხვავებულია: იმდენად, რამდენადაც სიმბოლიზმი არსით ქართული მოვლენა არ იყო და ქართული რომანტიკული სკოლისგანაც საუკუნოვანი დისტანცია აშორებდა, მათი კავშირი უფრო ისტორიული მეხსიერების დონეზე არსებობდა. ქართველი სიმბოლისტები ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებით მსოფლმხედველობაში დასაყრდენს ნაკლებად აცნობიერებდნენ, ამით აიხსნება მათი არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიისადმი, - მისი მხოლოდ ზოგიერთი ლექსი მიიღეს, ხოლო ზოგადად ქართული რომანტიზმის წარმომადგენელთაგან მხოლოდ ბარათაშვილს აღიარებდნენ, თუმცა ინტერკულტურული გავლენანი აშკარაა, ქართველი სიმბოლისტებისათვის მსოფლიო რომანტიკული სკოლების შემოქმედნი და მათი მხატვრული სახე-სიმბოლოები უფრო ახლობელი გახდა.

თუკი საქართველოში მოდერნისტული მსოფლადქმის ლიტერატურულ პრეამბულაზე უნდა მივუთითოთ, უფრო მოკლე ქრონოლოგია ჩანს გასავლელი - სულ ორიოდე ათწლეული ვაჟა-ფშაველას და ვასილ ბარნოვის შემოქმედებით ბიოგრაფიებთან მისაახლოებლად, რადგან მოდერნისტული აზროვნების სილუეტები მათ შემოქმედებით დისკურსებში ცალსახად იკვეთება.

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურა, კულტუროლოგია, მოდერნიზმი, რომანტიზმი, ეპოქა

შესავალი. თანამედროვე კვლევებში არსებობს კითხვები იმის შესახებ, ჰქონდა თუ არა გავლენა რომანტიზმს, როგორც ლიტერატურულ მიმდინარეობას, შემდგომი პერიოდის (ეტაპის) ხელოვნებაზე და რამდენად ფართო იყო ამ გავლენათა სივრცე. როგორც ცნობილია, კულტუროლოგიურ კვლევებში სიმბოლიზმი „ნეორომანტიზმადაც“ მოიხსენება. ამ შემთხვევაში მუშაობს მისი ისტორიული და მეთოდოლოგიური მიმართება ევროპული რომანტიკული სკოლების ტრადიციებთან. საფრანგეთსა და რუსეთში ე.წ. „პირველი თაობის სიმბოლისტების“ მხატვრული დისკურსი (ჟან მორეასი, მორის მეტერლინკი, სტეფანე მალარმე პოლ ვერლენი, ვიაჩისლავ ივანოვი ფეოდორ სოლოგუბი, ნიკოლოზ გუმილოვი, აფანასი ფეტი) ცალსახად გადიოდა რომანტიკულ და სიმბოლისტურ შეხედულებათა ზღვარზე. სიმბოლისტური წარმოსახვის მრავალშრიანი ბუნება და „ჩაუკეტავი მნიშვნელობანი“ დაფუძნებული მითოლოგიურ, რელიგიურ, ფილოსოფიურ და ესთეტიკურ წარმოდგენებზე, ზერეალურობასა თუ არსით მიუღწევადობაზე, ამ გავლენისა თუ პარალელის გაცნობიერების საშუალებას ერთმნიშვნელოვნად იძლეოდა.

ამ თვალსაზრისით არც ქართული სიმბოლისტური სკოლაა გამონაკლისი, იმდენად, რამდენადაც ის მოტივირებული იყო, როგორც ევროპულის ვარიაცია და არსითაც აბსოლუტურად იდენტური. აქედან უნდა ვეძებოთ ტოტალიტარული იდეოლოგიის მიერ მოდერნისტთა მიმართ არსებული ყბადაღებული ბრალდებების სათავეც: რომ ისინი იყვნენ აბსოლუტურად მსგავსნი და ერთმანეთის მიმზადებელნი. თუმცა, თუნდაც ზოგადი გადახედვით საცნაურია, რომ მიუხედავად მათი იდენტური მსოფლმხედველობრივ - მეთოდოლოგიური არჩევანისა, ქართული სიმბოლისტური ჯგუფის წევრები შემოქმედებითი სტატუსით განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან.

ფაქტია, ამ არაორდინალურობის სათავე ქართულ კლასიკურ მწერლობაში რომ უნდა ვეძიოთ, კითხვას - ჰყავდათ თუ არა ქართველ მოდერნისტებს ნაციონალურ შემოქმედებით გარემოში წინაპარი, ბუნებრივია პირველყოფლისა რომანტიზმამდე მივყავართ... და აქ პასუხი არაერთგვაროვანი იყო მაშინაც ,ქართველი სიმბოლისტებისაგან და ასეთივეა დღესაც, სალიტერატურო კრიტიკისაგან.

თუმცა საქართველოში ეს დამოკიდებულება განსხვავებულია: იმდენად რამდენადაც სიმბოლიზმი არსით ქართული მოვლენა არ იყო და ქართული რომანტიკული სკოლისგანაც საუკუნოვანი დისტანცია აშორებდა, მათი კავშირი უფრო ისტორიული მეხსიერების დონეზე უნდა მოვიაზროთ. ქართველი სიმბოლისტები ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებით მსოფლმხედველობაში დასაყრდენს ნაკლებად აცნობიერებდნენ, აქედან გამომდინარე შეიძლება

ითქვას რომ ეს შემოქმედებითი პროცესი ფრიად იმპულსური და უკვალო აღმოჩნდა ქართული კულტურული შემეცნებისათვის.

ძირითადი ნაწილი/დისკუსია. ამ განცხადებათა კვალობაზე პროცესი უფრო ფართო და ანალიტიკურ მიმოხილვას საჭიერებს, მითუმეტეს რომ მისი ისტორიული ქრონოლოგია და ტენდენციები ლიტერატურის ისტორიის მაგისტრალურ ხაზს მიჰყვება და ჯერ კიდევ რომანტიზმის დამკვიდრებამდე ქართულ ლიტერატურაში/კულტურაში ჩამოყალიბებულ ცნობილ ტენდენციაზე მიუთითებს – ეს არის ქართული საზოგადოების ნაწილის სწრაფვა კათოლიკური ევროპისაკენ, რაც განპირობებული იყო პროტესტით იმდროინდელი სპარსოფილური პოლიტიკის და აქედან გამომდინარე, ქვეყნის მძიმე პოლიტიკური ვითარების წინააღმდეგ, აფართოვებდა დასავლური გავლენის არეალს და ქმნიდა ევროპულ კულტურასთან მეტად დაახლოების შესაძლებლობას. ამის ნათელი მაგალითია სულხან-საბა ორბელიანის მოგზაურობა ევროპაში და რუსეთში, მოსკოვში ცხოვრების პერიოდი; ასევე დავით გურამიშვილის ცხოვრების პრუსიული და უკრაინული ეტაპები. ამ ლიტერატორთა განსაკუთრებული როლი კავკასიური კულტურის ისტორიაში არაერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორით არის განსაზღვრული: მათ არა მხოლოდ დაიცვეს საკუთარი კულტუროლოგიური პრინციპები, არამედ ხელი შეუწყვეს შემდგომი კულტურული ორიენტაციის ჩამოყალიბებას საკმაოდ რთულ და წინააღმდეგობრივ ეპოქაში; მოახდინეს რა ევროპეისტული აზროვნების რეკონსტრუქცია საქართველოში, აღმოსავლური კულტურული მოდელისადმი განწყობილ ქართულ საზოგადოებას და ლიტერატურულ სივრცეს შესთავაზეს ევროპული ნეოკლასიკური კულტურის ტენდენციები; მათი მხატვრული ტექსტები იქცნენ არა მარტო კულტურულ-სამეცნიერო, გეოგრაფიულ, ისტორიოგრაფიულ და ლიტერატურულ-ჟანრულ გამოწვევად, არამედ ინტელექტუალურ ორიენტირად მათივე თანამედროვე კულტურაში. მეტიც, მათ დასაბამი მისცეს ინტერკულტურული კომუნიკაციების ლიტერატურულ ტრადიციას საქართველოში და საფუძველი ჩაუყარეს უაღრესად საინტერესო და მრავალფეროვან ახალ შემოქმედებით ნარატივს, რომელმაც შემდგომ ეპოქებშიც ჰპოვა გამოხატულება, რაც ამ მწერალთა მიერ ორგანიზებული ლიტერატურული და სახელმწიფოებრივი პარადიგმის კონცეპტუალური და სტრატეგიული მნიშვნელობის მაჩვენებელია.

ამ ტენდენციათა ლოგიკური გაგრძელება იყო ის „ევროპული სხივი“, რომელიც ქართულ ლიტერატურაში დაფუძნებულ ახალ მეთოდოლოგიას შემოჰყვა, იგულისხმება XIX საუკუნის დასაწყისის რომანტიკული სკოლა, რომელსაც რამდენიმე მიმდევარი ჰყავდა და პოეტურ სახისმეტყველებაში იჩინა თავი. მისი მხატვრული ნიადაგი ნაციონალურ კლასიკურ მწერლობაში უნდა ვეძიოთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სალიტერატურო კრიტიკაში არსებობს ასევე რეტროსპექტული და წარმოსახვითი ბმა რომანტიკული და სიმბოლისტური მწერლობის ისტორიიდან: ორივე მიმდინარეობისათვის მაცნედ თუ სიმბოლოდ იქცა გიმნაზისტთა გამოცემები, ხელნაწერი ჟურნალები: თბილისის გიმნაზიის მოწაფეთა მიერ გამოცემული „ტფილისის გიმნაზიის ყვავილი“ („Цветок Тифлисской гимназии“) (1835) და საქართველოში სიმბოლისტური მოძრაობის წინა ეტაპად სახელდებული ქუთაისელ გიმნაზისტთა ასევე ხელნაწერი გაზეთი „კოლხეთის ისრები“ („Стрелы Колхиды“) (1908). თუმცა სამეცნიერო რეგლამენტაციისა და მოვლენათა მსოფლმხედველობრივი იდენტურობის დასასაბუთებლად ეს ფაქტები არგუმენტები არ არის.

საქართველოში რომანტიზმს არაერთგვაროვნად აღიქვამდნენ თავად ქართველი სიმბოლისტები, ისინი თვლიდნენ, რომ რომანტიზმმა ქართული პოეზია აღმოსავლურ ტკბილხმოვან ნირვანას „გამოარია“. თუმცა ეს პროცესი განსაკუთრებით პირველ ეტაპზე სპონტანური იყო, იმდენად, რამდენადაც ქართული რომანტიკული სკოლის პირველი წარმომადგენლები ალექსანდრე ჭავჭავაძე და გრიგოლ ორბელიანი არ იყვნენ არსით რომანტიკოსები; მათი შემოქმედება ძირითადად წინა ეტაპის ლიტერატურულ (აღმოსავლურ) მოდელზეა დაფუძნებული და რომანტიკული ტენდენციების მხოლოდ მატარებელია.

ცნობილი ფაქტია, ქართული რომანტიკული სკოლის ყველაზე რაფინირებული მხატვრული დისკურსი ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში იკვეთება, მაგრამ მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა იმ დროის საზოგადოებისათვის მხოლოდ ნაწილობრივ, ფრაგმენტულად იყო ცნობილი; ის ბიუროკრატიულ სამუშაოს ეწეოდა ქვეყნიდან მოშორებულ რეგიონში, სადაც მას, როგორც შემოქმედს არავინ იცნობდა და შემოქმედებითი შესაძლებლობების აღმავლობის ხანაში სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა... მისი შემოქმედების რეზონანსიც არ ყოფილა ფართო, ის

ლიტერატურულ ისტორიას და მეხსიერებას მოგვიანებით მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან ილია ჭავჭავაძის ძალისხმევით დაუბრუნდა. აქედან გამომდინარე, მას, როგორც გარკვეული, ჩამოყალიბებული მსოფლმხედველობის მწერალს, თავისი პერიოდის ლიტერატურულ პროცესზე გავლენა ნაკლებად ექნებოდა.

ამით აიხსნება ქართველი სიმბოლისტების არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიისადმი, - მისი მხოლოდ ზოგიერთი ლექსი მიიღეს, ხოლო ზოგადად ქართული რომანტიზმის წარმომადგენელთაგან მხოლოდ ნიკოლოზ ბარათაშვილს აღიარებდნენ.

„ქართული ლექსი ან პოეტი მიაღწევს მეოცე საუკუნის ნახევრამდის? ბარათაშვილის „მერანი“ უკვე დაიღალა ორმოცდაათი წლის ჭენებით ახლა ის ბებერია, ტყავამხმარი - წერდა პაოლო იაშვილი (იაშვილი, 1922: 2).

ამგვარი პოზიცია ნაწილია იმ ცნობილი კრიტიკული ნაკადისა, რაც ზოგადად ქართული სიმბოლისური ორდენის წევრთა მიერ მეცხრამეტე საუკუნის ლიტერატურული სახელებისა და სახეების შესახებ არსებობდა.

თუმცა ამ დამოკიდებულებათა კონტრარგუმენტები ისევ და ისევ სიმბოლისტების შეხედულებებში ცნობიერდება. ერთ-ერთი პირველი ვალერიან გაფრინდაშვილი იყო, რომელმაც ბარათაშვილის „მერანი“ ლიტერატურულ და მხატვრულ-მსოფლმხედველობით შედეგად აღიარა, „მერანი“ და არტურ რემბოს „მთვრალი ხომალდი“ ავტორმა ერთი კატეგორიის ლექსებად შერაცხა. „აქ დიონისი დღესასწაულობს თავის გამარჯვებას საღ გონებაზე და შეუჩერებლად მიექანება ნირვანისკენ“ (გაფრინდაშვილი, 2011). ამ წერილით ავტორმა ნიკოლოზ ბარათაშვილი ევროპული ორიენტაციის, ინტელექტუალური მხატვრული ხელწერის ოსტატად წარმოუდგინა, რომელსაც თანამედროვე მხატვრულ დისკურსზე განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა. ვალერიან გაფრინდაშვილმა ნიკოლოზ ბარათაშვილს „ქართული პოეზიის ჰამლეტი“ უწოდა: „მისი ლექსები დანიის პრინცის მონოლოგებია და ის თვითონ ჰამლეტის ნიღაბში მღერის თავის ლექსებს და წარმოთქვამს სახელგანთქმულ „ყოფნა არყოფნას“ (გაფრინდაშვილი, 2011).

ავტორი ზოგადად ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკულ პოეზიას ევროპული ლიტერატურული სკოლებისა და პარადიგმების ჭრილში განიხილავს: „ლექსში „ღამე ყაზახზე“ ბარათაშვილმა შექმნა პოეზია დენდიზმისა და ვერლენის აჩრდილების“ (გაფრინდაშვილი 2011). ვალერიან გაფრინდაშვილმა ბარათაშვილის მხატვრული სივრცის საზღვრები არა მხოლოდ მსოფლიო პოეზიას, არამედ ფერწერასაც დაუახლოვა, „პოეტი ვრუბელისებურ სერაფიმივით დგას მთაწმინდაზე და იქიდან გადაჰყურებს თავის სიცოცხლეს. კიდევ ერთი წუთი და იგი, როგორც ვრუბელის დემონი, გადავარდება ნაპრალში და დაიხრჩობა დაისის დამაბრმავებელ ალში“.

„თუ ფრანგმა პოეტმა ლაფორგმა მიანდო თავისი გულის ჩივილები და საყვედურები პროვინციალურ მთვარეს, ბარათაშვილმა გაუზიარა თავისი ტანჯვა ერთ პირქუშ ვარსკვლავს, რომელიც დღემდე ანათებს ჩვენთვის და იწვის თავისი გაყინული სხივებით“. „არ არის სხვა დიალოგი უფრო საკვირველი თავისი ინტიმით, როგორც სიმბოლური დიალოგი „მწირისა და სუმბულის“. ეს ორი ჭიანურის დუეტია, რომელნიც სტირიან წყდიადში და უპასუხებენ ერთმანეთს უფრო ნაზი ვედრებით, ვიდრე სიტყვები მეტერლინკის დებისა...

„ასე ახდენს „გავლენას“ ბარათაშვილის „მერნის“ ჩვენებულ აღქმასა და ინტერპრეტაციაზე არტურ რემბოს „მთვრალი ხომალდი“. ორივე პოეტი წერდა ტრადიციისა და თანამედროვეობის საოცარი შეგრძნებით: ისინი წერდნენ არა მარტო როგორც თავიანთი დროის შვილები, არამედ იმ ძალისხმევით, როგორც ელიოტი იტყოდა, თითქოს მთელი ევროპული ლიტერატურა ჰომეროსიდან და შემდგომ, ერთდროულად არსებობდა მათს წარმოსახვაში. მარადიულისა და დროებითის შერწყმა გამოარჩევს ორივე პოეტს... ..არტურ რემბოს ლექსის ლირიკული გმირი „გაგიჟებული“ ხომალდია, რომელიც ოკეანეთა დაუსაზღვრავ სივრცეებში მიქრის, რათა თავი დააღწიოს ევროპის „შემოსაზღვრულ“ ნავსადგურებს“ (გაფრინდაშვილი, 2011).

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ღვაწლზე ხაზგასმით მიუთითებდა გალაკტიონ ტაბიძე ჯერ კიდევ 1919 წელს ესეში „მვირფასი საფლავები“: „როდესაც იგი მთაწმინდაზე ადიოდა - მისი სული ჰგავდა მთვარეს, რომელიც თანდათან ფითრდებოდა. იმან გაიარა თავისი მარტოობის გზა, გაიარა მოწყენილს, შეღამებულ დროს, როდესაც ბედნიერებას სძინავდა და სცხოვრობდნენ მხოლოდ აჩრდილები, ჭოტები და ცოდვები. ბარათაშვილმა, როგორც ყველა ბუნებით დაბადებულმა მგოსნებმა, იმ თავითვე დაიმონა ფორმის სიმწელე, და გახდა ბატონი თავისი სტილისა, რომელსაც შემდეგ, დროთსვლასთან ერთად ასწორებდა და აშალაშინებდა“ (ტაბიძე, 2019). აქვე უნდა აღინიშნოს

ცნობილი ფაქტის შესახებ, რომ ზოგადად ქართული ლიტერატურის კლასიკოსების მიმართ გალაკტიონ ტაბიძეს კრიტიკული დამოკიდებულება არასდროს ჰქონია, ხოლო ნიკოლოზ ბარათაშვილი ქართული მხატვრული შემეცნების ერთ მნიშვნელოვან წარმომადგენლად მიაჩნდა და მის გავლენას შემოქმედების ორივე (მოდერნისტულ და კლასიკურ) ეტაპზე განიცდიდა.

ამ მხრივ განსხვავებული ვითარებაა სიმბოლისტური ლიტერატურული სკოლის წევრთა ლიტერატურული მემკვიდრეობის ანალიზისას. სიმბოლისტების შემოქმედების ყველაზე აქტიურ ეტაპზე 1915-1925 წლებში ნიკოლოზ ბარათაშვილთან და სხვა ქართველ რომანტიკოსებთან მხატვრული თუ ფორმალური ნათესაობა ნაკლებად სახიერდება, თუკი საქართველოში სიმბოლისტური მსოფლალქმის ლიტერატურულ პრეამბულაზე უნდა მივუთითოთ, უფრო მოკლე ქრონოლოგია ჩანს გასავლელი - სულ ორიოდ ათწლეული, ვაჟა-ფშაველას და ვასილ ბარნოვის შემოქმედებით ბიოგრაფიებთან მისაახლებლად, რადგან მოდერნისტული აზროვნების სილუეტები მათ შემოქმედებით დისკურსებში ცალსახად იკვეთება.

ამასთან ერთად, ინტერკულტურული გავლენანიც აშკარაა, ქართველი სიმბოლისტებისათვის მსოფლიო რომანტიკული სკოლების შემოქმედნი და მათი მხატვრული სახე-სიმბოლოები უფრო ახლობელი გახდა, რაც თუნდაც დუალისტური ფილოსოფიის ინტერპრეტაციაში, ტრანსცენდენტალიზმისა და სულიერი მოუწყობლობის კულტივაციის ქართულ თეორიებსა და ბოლოს სიმბოლური აზროვნების ერთ მთავარ მხატვრულ სახეში - ქალის მშვენიერების, სიყვარულის მსოფლალქმაში ცნაურდება (მაგ. შექსპირის ოფელია, ბაირონის მერი, როდენის ოფელია).

სიმბოლისტების აზრით, XIX საუკუნეში ევროპამ უპრეცედენტო ტექნოლოგიურ პროგრესს მიაღწია, მეცნიერებამ ადამიანებს გარესამყაროს შეცნობის საშუალება მიაწია. თუმცა, აღმოჩნდა, რომ მსოფლიოს სამეცნიერო რეალობა ვერ ავსებდა იმ სულიერ და მენტალურ სიცარიელეს, რომელიც ადამიანთა შემეცნებაში არსებობდა. ზღვარდადებული, ზედაპირული პოზიტივისტური იდეები სამყაროზე დადასტურებულ იქნა მნიშვნელოვანი აღმოჩენებით, რამაც დაამსხვრია მატერიალისტური მოძღვრებანი, შეირყა რწმენა მექანიკის კანონების აბსოლუტურობის შესახებ. გადაისინჯა განსაზღვრული „ერთმნიშვნელოვანი კანონზომიერებანი“: სამყარო აღმოჩნდა არა მხოლოდ უცნობი, არამედ შეუცნობელი. შეცდომათა გაცნობიერება, არსებული ცოდნის უკმარისობის შეგრძნებამ გამოიწვია ახალი გზების ძიებისა და შეუცნობლის შეცნობის სურვილი. ერთ ასეთ გზას - გზას შემოქმედებითი განდობისა - წარმოადგენდა რომანტიზმი, სამეცნიერო მსოფლმხედველობა დაფუძნდა ახალ ღირებულებებზე და აქედან გამომდინარე, შემოქმედებითი ცნობიერება შესაძლებელია დამყარდეს ზეცნობიერ შეხედულებებზე, ახალ, სუფთა საწყისზე. „ღმერთში არის თავგამოდებული წუხილი ადამიანზე, ღმერთში არის ტრაგიკული უკმარობა, რომელიც შეივსება ადამიანის შობით“ - წერდა ნიკოლოზ ბერდიაევი (Бердяев, 1994: 89).

შესაბამისად, ქართველი სიმბოლისტებისათვის ახლობელი იყო რომანტიკული შეხედულებანი ფილოსოფიასა და ესთეტიკაზე უძველესი (პლატონის) მსოფლმხედველობრივი ტრაქტატებიდან მოყოლებული - თანამედროვე სისტემებით გაგრძელებული (არტურ შოპენჰაუერის, ვლადიმერ სოლოვიოვის, ფრიდრიხ ნიცშეს, ანრი ბერგსონის შეხედულებათა კვალობაზე). სამყაროს შეცნობის ტრადიციულ იდეებს რომანტიზმმა შემოქმედებით პროცესში სამყაროს ჩამოყალიბების იდეა შეაგება.

ინდივიდუალიზმი ლიტერატურაში, შემოქმედებითი თავისუფლება, განდგომა წინასწარნასწავლი ფორმულირებებისაგან, მისწრაფება ყოველივე ახლისა და არაჩვეულებრივისადმი, უცნაურისადმიც კი... ის ასევე ნიშნავს იდეალიზმს, სოციალური მნიშვნელობის ფაქტებისადმი უყურადღებობას, ანტინატურალიზმს, მისწრაფებას - ხორცი შესახას მხოლოდ იმას, რაც არსებითი და მნიშვნელოვანია. - წერდა რემი დე გურმონი (Рем де Гурмон, 1913, 47).

სიმბოლიზმის წინარე პერიოდი დაკავშირებული იყო კრიზისთან, რომელმაც ევროპას XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გადაუარა, ახლო წარსულის ღირებულებათა გადაფასება ვიწრო მატერიალიზმისა და ნატურალიზმის წინააღმდეგ ბუნტითა და დიდი რელიგიურ თუ ფილოსოფიურ ძიებათა თავისუფლებით გამოიხატა.

XIX და XX საუკუნეთა გასაყარი აბსოლუტური ღირებულებების, უღრმესი მენტალური გარდასახვისა თუ შთაბეჭდილებების ძიების ხანად იქცა. ამ განცდებიდან გამომდინარე სიმბოლისტური მოძრაობა უმთავრეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ურთიერთობის აღდგენის პრინციპს დანარჩენ სამყაროსთან, რაც რომანტიკული თეორიების შემოქმედებით გადამუშავებაში გამოიხატებოდა. სიმბოლისტური ესთეტიკა ღრმავდებოდა წარმოდგენებში „ზღვარსმიღმა სამყაროზე“, სიკვდილის მომხიბვლელობაზე (ოსკარ უაილდის „სალომეა“, ვალერი ბრიუსოვის

„ცეცხლოვანი ანგელოზი“), სამყაროს დუალისტურ აღქმაზე (კენტავრი, ქალთევზა, ქალი-გველი) ორი სამყაროს არსებობის რეალობაზე, მათ ზღვარზე... ამგვარი ე.წ. „პარნასული“ ფსიქოლოგია“ და „გრძნობიერი ფორმები“ რომანტიკული მსოფლმხედველობიდან იმთავითვე იქცა სიმბოლისტური იდეების ინსპირაციად ხისტი მხატვრული კონვენციების წინააღმდეგ.

სიმბოლიზმს შეუძლია გაითავისოს სხვადასხვა ფორმები. როგორც წესი, ეს არის ობიექტი, რომელიც წარმოადგენს „სხვას“, სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობით, რომელიც ღრმა და მნიშვნელოვანია.

ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ სიმბოლო, როგორც მხატვრული ხერხი, არ არის სიმბოლიზმის შემოტანილი ხელოვნებაში, მას ბევრად უფრო გრძელი ისტორია აქვს და პირიქით, მას დაეფუძნა სიმბოლიზმი, რისი მაგალითებიც ლიტერატურაში არაერთგზის გვხვდება. სიმბოლოს პრინციპული განსხვავება მხატვრული სახიდან - მისი მრავალმნიშვნელოვნებაა. სიმბოლური სახის დეკოდირება შეუძლებელია განსჯაზე - ლოგიკაზე „მიძალებით“, ის ღრმაა და არ წარმოადგენს ცნების საბოლოო ინტერპრეტაციას.

„გაორება სიმბოლოში იწყება რომანტიკული წარმოდგენებიდან ორსახოვნებაზე, ყოფიერების ორი სივრცის ურთიერთგადაკვეთაზე“ (Белый, 1912:78) მაგალითისათვის არაერთი ნიმუშის მოტანა შეიძლება რომანტიკული მწერლობიდან, სადაც ცალსახად შეიძლება გავაცნობიეროთ სიმბოლისტური თვალთახედვაც.

შეიძლება ითქვას, რომ ჟაკის ცნობილი მონოლოგი უილიამ შექსპირის პიესიდან „თუ თქვენ ის მოგწონთ“, სიმბოლურ მნიშვნელობას ატარებს:

"მთელი მსოფლიო თეატრია

და იქ ყველანი მამაკაცებიცა და ქალებიც მსახიობები არიან;

ყოველ მათგანს გამოსვლისა და გასვლის დრო აქვს,

და ყოველი მათგანი არაერთ როლს თამაშობს ".

აღნიშნული სტროფები გასიმბოლურებაა ფაქტისა, რომ ქალი და მამაკაცი განსხვავებულ როლებს ასრულებენ ცხოვრებაში. "სცენა" აქ სიმბოლოა სამყაროსი, ხოლო მსახიობისა და მოთამაშისთვის - ყოფის ასპარეზი.

უილიამ ბლეიკი ლექსში: " აჰ მზესუმზირავ“ წერს:

"აჰ, მზესუმზირავ, დაღლილო დროით,

რომელიც აღიქვამ მზის ნაბიჯებს;

ვეძებ მას შემდეგ, ტკბილ, ოქროს მხარეში,

სადაც, მგზავრი დაივანებს ... "

ბლეიკის ამ მხატვრულ ნარატივში მზესუმზირა აღქმულია როგორც სიმბოლო ადამიანისა და "მზის" ურთიერთკავშირისა, თანაცხოვრებისა და სამარადისო კავშირისა.

სიმბოლური თვალსაზრისით განიხილება თითქმის ყოველი პერსონაჟი და მოვლენა ემილი ბრონტეს რომანში „ქარიშხლიანი უღელტეხილი“:

"ჩემი სიყვარული - როგორც ფოთლები ტყეში. მე კარგად ვიცი, დრო შეცვლის ჩემს შეყვარებულს, ისევე როგორც ცვლის ხეებს ზამთარი. ჩემი სიყვარული ჰგავს მარადიულ ქვებს, რომელიც წყაროა ნაკლებადშესამჩნევი, მაგრამ აუცილებელი აღფრთოვანებისა ".

სარა ტისდეილი ლექსში „ველური კალები“ წერს:

"გაზაფხულზე შევეკითხე გვირილებს

ნუთუ ეს სამყარო ტყუილია?

ამ პატარა და ჭკვიანმა გვირილებმა

ხომ ყველაფერი იციან...

ახლა მინდვრები ყავისფერია და უნაყოფო,

შემოდგომის მწარე ქარი ქრის

და სულელმა კალებმა

არაფერი იციან"

აქ „გაზაფხული“ და „გვირილები“ სიყმაწვილის სიმბოლოებია, „უნაყოფობა“ და „ყავისფერი“ ახალგაზრდობიდან სიბერისაკენ სვლას მიაწინებს. ხოლო „მწარე შემოდგომა“ სიკვდილის მოლოდინის სიმბოლური აღქმაა.

სიმბოლოს ფუნქცია ამგვარად იქნა განსაზღვრული სიმბოლიზმის თეორეტიკოსის ფიოდორ სოლოგუბის მიერ: „სიმბოლო - „ფანჯარაა უსასრულობაში. აზრობრივ ფორმაციათა ეს მოძრაობა და

თამაში წარმოქმნის შეუცნობლობას, სიმბოლოს საიდუმლოს. თუ გამოსახულება გამოსახავს ერთგვაროვან მოვლენას, სიმბოლო იტევს მთელ რიგს მხატვრულ, ზოგჯერ ურთიერთსაწინააღმდეგო, სხვადასხვა მიმართულებრივი ღირებულებებისას“ (Солугн, 2002: 425).

დასკვნა/შედეგები. ამდენად, საფუძვლებრივად სიმბოლიზმი უერთდებოდა სამყაროს პლატონურ და ქრისტიანული კონცეფციებს, ამასთან ითავისებდა სამყაროს რომანტიული წარმოსახვის მეთოდებს და ატარებს რომანტიზმის გენეტიკური კოდს. 'ბუნების სურათები, ადამიანის ქმედებანი, ჩვენი ცხოვრების ფენომენი და მოვლენები მნიშვნელოვანია სიმბოლისტური ხელოვნებისათვის, არა როგორც თავად ასეთი, არამედ როგორც მხოლოდ დაუკავშირებელი გამოხატულება პირველადი იდეისა, რომელიც მიუთითებს ჩვენთან საიდუმლო მსგავსებაზე" - წერდა ჟან მორეასი (Moreas, 1886).

ამ რეალობათა გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ, სიმბოლისტები პატივს სცემდნენ, ითვალისწინებდნენ რომანტიკულ ხანას, როგორც ახალი ლიტერატურის გზის დასაწყისს, ეს დამოკიდებულება თუ ტენდენცია ქართულ მწერლობაშიც იკვეთება, თუმცა ქართული სიმბოლისტური სკოლა მსოფლმხედველობრივ და შემოქმედებით კავშირებს მსოფლიო (ევროპულ) რომანტიზმთან, მათ წარმომადგენლებთან და თეორიებთან უფრო ხედავდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბელი, 2012; Андрей Белый Собрание сочинений. Арабески. Книга статей. Луг зеленый. Изд.: Республика, Москва 2012 გვ. 78.
2. ბლეიკი, უილიამ; ლექსი " აჰ მზესუმზირავ ", (გამოქვეყნდა 1794წელს) [WILLIAM BLAKE „Ah, Sun-flower“, http://www.poetryfoundation.org/poem/172905](http://www.poetryfoundation.org/poem/172905)
3. ბრონტე, 2002; „ქარიშხლიანი უღელტეხილი“; Emily Bronte "Wuthering Heights", Paperback, Fourth Edition, 2002, W. W. Norton & Company
4. ბერდიაევი, 1994; Бердяев Н. „Философия творчества, культуры и искусства“. Т. 2. М.: Искусство, 1994
5. გაფრინდაშვილი, 2011; გაფრინდაშვილი, ვალერიან; " ბარათაშვილი " <https://burusi.wordpress.com/2011/05/28/baratashvili->
6. იაშვილი, 1922; იაშვილი, პაოლო "პოეტი საქართველოში" გაზეთი "ბახტრიონი" 1 1922
7. მორეასი, 1886; Jan moreasi «Le Symbolisme », Le Figaro, 18 septembre, 1886 <http://www.berlol.net/chrono/chr1886a.htm>
8. რემი დე გურმონი, 1913; Реми де Гурмон "Книга Масок", Санкт- Петербург 1913
9. სოლოგუბი, 2002; „სიმბოლიზმის შესახებ“, Сологуб Ф. К. О символизме // Собр. соч.: В 6 т. Т. 6. М., 2002.
10. ტაბიძე, 2019; ტაბიძე, გალაკტიონ; „ძვირფასი საფლავები“ <http://www.galaktion.ge/?page=Articles&year=1919&p=1&id=4050>
11. ტესდეილი, 1996; Sara Tesdeili, The Collected Poems of Sara Teasdale Published 1996 by Buccaneer Books <http://allpoetry.com/Wild-Asters>
12. შექსპირი, უილიამ; პიესა „თუ თქვენ ის მოგწონთ“, William Shakespeare "As You Like It": http://lib.ru/SHAKESPEARE/ENGL/asyoulike_en.tx

12th Century Political Reality and the Argument of Oldness
The Knight in the Tiger's Skin
XII საუკუნის პოლიტიკური რეალობა და სიბერის არგუმენტი
„ვეფხისტყაოსანში“

Inga Sanikidze

PhD in Philology, Associate Professor at
Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

e-mail: inga.sanikidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8031-9528>

Abstract: In *The Knight in the Tiger's Skin*, as one of the significant segments of Rustaveli's worldview we consider to be the enigmatic form of Anthroponi Parsadani. Our point of view somewhat contradicts the viewpoint established in the Georgian scientific literature, which originates from Yu. Abuladze's works and considers the creative anthroponyms used in the poem to be derived from the Persian language. The same opinion was also shared by Z. Gamsakhurdia with factual directness. In our understanding, in the anthroponym *Parsadani*, Rustaveli refers to the ancient Hebrew lexical unit Pharisee, and that the character's predecessor is considered to be Giorgi III. It can be seen that, despite the creative conventionality, in the central character of *The Knight in the Tiger's Skin*, Tariel, the tragedy of Demna Uplistuli (Prince) can be seen. We believe that the feudal law violated by Demetre I or George III, the removal of Prince Demetre from the Royal Throne or the gouging out of his eyes are dominant among Rustaveli's concepts. It is in this context that the argument of oldness, scattered in the two stories of *The Knight in the Tiger's Skin*, is considered.

In particular, the lines of the formulation of the essence of death or the explanation of honorable behavior given in the Will of the Arab lad [Avtandil], should be directly related to the words spoken by the King about oldness and passing away at the Rostevan's meeting. The historical and literary facts are that Giorgi-Farsadan is an autocratic King and Demna-Tariel, brought up in the family of Amirspasalar (Army Commander), is a young man deceived by the King [uncle], who, is still underage and does not even realize the perfidiousness of the King's plan.

The storyline of *The Knight in the Tiger's Skin* is quite colorful, although, brilliantly done. In the whole fabric of the poem, Rustaveli's concepts outline in parts and in this context, the theme of oldness or the argument of "monasticism" used by the Kings of India and Arabia is one of them; and it is highly probable that there is something essential connecting it with the reality of the enthronement of a woman by George III in his own lifetime.

Key words: „Knight in the Tiger's Skin“, argument of old age, worldview of Rustaveli

ინგა სანიკიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე
ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ.ფოსტა: inga.sanikidze@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8031-9528>

აბსტრაქტი: „ვეფხისტყაოსანში“ რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სეგმენტად ანთროპონიმ ფარსადანის ენიგმად ქცეული ფორმა მიგვაჩნია. ჩვენ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი რამდენადმე ეწინააღმდეგება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დამკვიდრებულ შეხედულებას, რომელიც სათავეს იუ. აბულაძის შრომებიდან იღებს და პოემაში გამოყენებულ მხატვრულ ანთროპონიმებს სპარსული ენიდან მომდინარედ თვლის. იგივე შეხედულება ფაქტობრივი პირდაპირობით გაიზიარა ზ. გამსახურდიამაც. ჩვენეული წაკითხვით ანთროპონიმში ფარსადანი რუსთველი ძველებრავლ ლექსიკურ ერთეულ ფარისეველს გულისხმობს და პერსონაჟის წინარესახედ გიორგი III-ს მოიზრებს. ჩანს, რომ, მხატვრული პირობითობის მიუხედავად, „ვეფხისტყაოსნის“ ცენტრალურ გმირში, ტარიელში, დემნა უფლისწულის თავს დატრიალებული ტრაგედია იკითხება. ვფიქრობთ, რომ დემეტრე I-ისა თუ გიორგი III-ის მიერ

დარღვეული ფეოდალური სამართალი, დემეტრე უფლისწულის სამეფო ტახდიდან ჩამოშორება თუ მისი თვალთა დათხრა-დასაჭურისება რუსთველის კოცეპტთა შორის დომინანტურია. სწორედ ამ კონტექსტითაა დანახული „ვეფხისტყაოსანის“ ორ ამბავში გაბნეული სიბერის არგუმენტიც.

კერძოდ, არაბი მოყმის (ავთანდილის) ანდერძში სიკვდილის არსობის ფორმულირებისა თუ ღირსეული ქცევის ახსნაგანმარტების სტრიქონები პირდაპირ უნდა უკავშირდებოდეს როსტევეანის თათბირზე სიბერისა და წარმავლობის თაობაზე მეფის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან (/ზიძისაგან) მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკშიუწევნელი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს.

„ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტური ფარდაგი საკმაოდ ჭრელია, თუმცა ვირტუალურად შესრულებული. პოემის მთლიან ქსოვილში ნაწილ-ნაწილ იკვეთება რუსთველური კონცეპტები, ამ კონტექსტში კი სიბერის თემა თუ ინდოეთისა და არაბეთის მეფეთა მიერ გამოყენებული „ბერობის“ არგუმენტი ერთ-ერთია და მაღალი ალბათობით გიორგი III-ის მიერ საკუთარ სიცოცხლეშივე ქალის გამეფების რეალობასთან რაღაც მნიშვნელოვანი კავშირი აქვს.

საკვანძო სიტყვები: „ვეფხისტყაოსანი“, სიბერის არგუმენტი, რუსთველის მსოფლმხედველობა

შესავალი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია, რაც შენიშნულია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მხატვრული სინამდვილის დაკავშირება ისტორიულ სინამდვილესთან არ არის საძნელო საქმე“ (კეკელიძე, ბარამიძე, 1987, 249). ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებით მაინც მეტის შემჩნევა და გააზრებაა საჭირო, რათა რუსთველის, როგორც XII ს-ის ისტორიული მოვლენების მოწმისა და მონაწილის, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი პოზიციების დასანახად ურყევი საფუძველი გვქონდეს.

პოემაში რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი სეგმენტი ანთროპონიმ ფარსადანის ენიგმად ქცეული ფორმა მოჩანს. ჩვენ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი არცთუ მცირეოდენად ეწინააღმდეგება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დამკვიდრებულ შეხედულებას, რომელიც სათავეს ი. აბულაძის შრომებიდან იღებს. მეცნიერი პოემაში გამოყენებულ ადამიანთა სახელებს (და არა მხოლოდ მათ) სპარსული ენიდან მომდინარედ თვლის და წერს: „ყველაზე უწინ ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ პირთა საკუთარი სახელები როდი არიან ჩვეულებრივი პოპულარული საკუთარი სახელები, არამედ ისინი, უმეტეს ნაწილად, წარმოადგენენ ეპითეტებს ანდა მთელ წინადადებებს, ან ხმარებული არიან მრავლობითი რიცხვის ფორმით... ფარსადან — სპარ. ნიშნავს ფილოსოფოსთაგან ან ბრძენთაგანს, და არის მრავლობითი რიცხვი სიტყვისაგან – ბრძენი“ (აბულაძე, 1967: 180). იუ. აბულაძის შეხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ ანთროპონიმების სპარსული გენეტიკისა და ფორმის შესახებ უთუმცაოდ გაიზიარა ზ. გამსახურდიამ და დასახელებული ფაქტი ამგვარი ინტერპრეტაციით შემოგვთავაზა: „ი. აბულაძის თქმით, სიტყვა „ფარსადან“ სპარსულად ნიშნავს „ბრძენთაგანს“, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ნესტანი არის ასული სიბრძნისა, მაგრამ რომელი სიბრძნისა? სიტყვა „ფარს“-ის ეტიმოლოგია უკავშირდება ძველბერძნული მითოსის „პერსეუსს“, „პერსესს“, რაც ძველადმოსავლურ ვარსკვლავთმეტყველებას განასახიერებს“; ნაშრომის სხვა ადგილას კი ზ. გამსახურდია იტყვის: „ვეფხისტყაოსანში ფარსადანი, ანუ აღმოსავლური ვარსკვლავთმეტყველებითი სიბრძნე მფლობელია თითქმის მთელი ინდოეთისა (მისტერიათა საუფლოსი)“ (გამსახურდია, 1991: 268, 271).

ჩვენეული წაკითხვით ანთროპონიმში ფარსადანი რუსთველი ძველებრაულ ლექსიკურ ერთეულ ფარსს / ფარისეველს გულისხმობს და პერსონაჟის წინარესახედ გიორგი III-ს მოიზრებს. ვფიქრობთ, რომ მხატვრული პირობითობა თუ ამბავთა გადათამაშება ხელს არც იმას უშლის, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ცენტრალურ გმირში, ტარიელში, დემნა უფლისწულის თავს დატრიალებული ტრაგედია ამოვიკითხოთ. დასახელებული საკითხი გაცილებით ფართო მსჯელობას მოითხოვს, ამ ეტაპზე კი პოემის რამდენიმე პასაჟსა თუ კონტექსტზე შევჩერდებით.

მეთოდები. საკვლევ თემაზე მუშაობისას ძირითადად შერჩეულია კომპარატივისტული მეთოდი. ერთმანეთთანაა შედარებული ქართული ისტორიული წყაროები და ის მხატვრული ფაქტები, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტში იჩენს თავს. მიზნობრივადაა შერჩეული საკვლევი მასალა (ძირითადად შეეხება „სიბერის“ არგუმენტს რუსთველის პოემაში). შედარებით მეთოდთან

ერთად გამოყენებულია აღწერითი მეთოდი და ანალიტიკური მიდგომა. საკითხის პრაქტიკული სელექციისას ნათელი იყო, რომ არსებობდა საკმარისი მხატვრულ-ლიტერატურული თუ ისტორიული მასალა, რომელსაც მეცნიერული მიება უნდა დაფუძნებოდა. ჩვენი აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევის ეს ნაწილი პირდაპირ შეესატყვისება სამეცნიერო მიზანს – გაირკვეს, რა მიმართებებია რუსთველის ეპოქის, ანუ XII საუკუნის, ისტორიულ რეალობასა და ავტორის მსოფლმხედველობას შორის.

მსჯელობა. დასაწყისში მოკლედ ვიტყვით იმას, რომ XII საუკუნის 70-80-იანი წლების საქართველოს პოლიტიკური ვითარება მაინცდამაინც სახარბიელო არ არის. დავით აღმაშენებლის პირდაპირი და თანაც მამრობითი ხაზი (დავით IV – დემეტრე I – დავით V – დემეტრე-დემნა) წყდება და მის ადგილს გიორგი III (დემეტრე I-ის უმცროსი ვაჟი) და მისი მხოლოდშობილი ქალი - თამარი - იკავებს. ისტორიული ფაქტია, რომ ქართული ფეოდალური სამართლისა და მამაპაპური დაწერილ-დაუწერელი კანონი სამეფო მემკვიდრეობის მამიდან უფროს, პირველშობილ, მეზე გადაცემას გულისხმობდა. ლექსიკური ერთეული *პირმშო* ამავე სამართლის ტერმინოლოგიური დატვირთვის მქონე სიტყვა მოჩანს. პირველად გაჩენილი ვაჟიშვილის უპირატესობას ისტორიულად არაერთი საფუძველი განაპირობებდა. სამართლის ეს მუხლი ნაყოფშივე უღებდა ბოლოს მოშუღლარი მემკვიდრეების საკითხს და აცხადებდა, რომ სამეფოს ერთიანობისათვის ძმათა შორის ქიშპი თუ პოლიტიკური ბრძოლები დაუშვებელი იყო. ქართველმა ისევე, როგორც დანარჩენმა ცივილიზებულმა სამყარომ, კარგად იცოდა, რა მოჰქონდა ან რა მოაქვს ძალაუფლების დაუოკებელ წყურვილს. ლეონტი მროველის თხზულების იმ თავში („ამბავი ქართლისა“), რომელშიც ავტორი ქართლის ქვეყნის ეთნარქებსა და ძველთუძველეს ვითარებაზე საუბრობს, ვიგებთ, რომ ბიბლიურ თარგამოსს რვა შვილი ჰყავს, მაგრამ მათ შორის ერთ-ერთი ვაჟი – ქართლოსი – მკვიდრდება ქართლის მთაზე და „მის გამო ეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართლი, ხუნანითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (მროველი, 1955: 8), ხოლო ქართლოსის პირმშო მცხეთოსი, „რომელი უგმირე იყო ძმათა მისთა, ესე დარჩა საყოფელთა მამისა მათისა ქართლოსისათა, რომელსა აწ რქვან არმაზი“ (იქვე: 9); შემდგომად კი მცხეთოსის პირველად შობილი ძე – უფლოსი – იღებს მამის მემკვიდრეობას: „უფლოს დარჩა საყოფელსა მამისა მათისა მცხეთოსისა მცხეთას“ (იქვე: 10). ამკარაა, რომ მამის სამყოფელში დამკვიდრების უფლება ქართლის ქვეყანაში უფროს ვაჟზე ჯერ კიდევ მამინ გადადის, როცა ნაწილობრივ მითოსურ პერიოდში ჩავყავართ ლეონტი მროველს და ქართველთა ცხოვრების ქრონომეტრაჟი დროს ვერ ზომავს. ქართლოს-მცხეთოს-უფლოსის დინასტიური ხაზი წარსულიდან მომავლისაკენ პირმშოობის პრინციპით მოემართება.

ახლა ბაგრატიონთა ეპოქას მივადევნოთ თვალი. ჩანს, რომ ამ კონტექსტში, საზოგადოების პატრიარქალურობიდან გამომდინარე, ქალის თემა საერთოდ არ განიხილებოდა, ამას ბაგრატიონ მეფეთა დინასტიური ხაზის ის ტაბულებიც დაადასტურებს, რომლებიც ისტორიული წყაროების მონაცემთა მიხედვითაა აწყობილი და გამოცემული მ. სურგულაძისა და მ. ქავთარიას მიერ (სურგულაძე, 1995). სქემატური მონაცემებიც ნათელს ხდის, რომ ქართული საისტორიო წყაროები, მაგალითად, პირველი კლარჯი ბაგრატიონის – აშოტ I „დიდი“ კურაპალატის – ერთადერთი ასულის სახელს საერთოდ არ იცნობს, განსხვავებით მისი ვაჟებისაგან (ადარნარსე, ბაგრატი, გუარამი). ამ ასულის სახელს არც „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ ადასტურებს. მეტიც, ჰაგიოგრაფიულ ტექსტში აშოტის ასულს საერთოდ ვერ ვხედავთ. ასეთივე მდგომარეობაა დავით აღმაშენებლის ერთ-ერთი ქალიშვილის შემთხვევაშიც. ტაბულაში მითითებულია, რომ ეს ასული [ანთროპონიმის გარეშე] იყო „ოვსეთში გათხოვილი (თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობით, მისი შთამომავალი იყო დავით სოსლანი)“ (სურგულაძე, 1995: 48). ვფიქრობთ, რომ მემატიაზეთა ამგვარი პოზიცია არსებითად უძველესი პერიოდის ქართულ ეთნოკულტურულ თუ სამართლებრივ საფუძველს ემყარებოდა და მას თხზულებათა ავტორების მხრიდან მხოლოდ ისტორიათა თხრობის შემოკლება არ განაპირობებდა.

მეორე და არანაკლებ ღირებული ფუნდამენტი ფეოდალური სამართლისა, როგორც ჩანს, ბაგრატიონთა იზოთეისტური იდეა იყო. მართლაც, „ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმოშობის იდეა ისე შეეზარდა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას, რომ არასოდეს, თვით ყველაზე უფრო გამწვავებული კრიზისების პირობებშიც კი, საქართველოში სამეფო დინასტიის შეცვლის საკითხი არ დამდგარა“ (სურგულაძე, 1955: 13). „იესიან-დავითიან-სოლომონიანის“ ხაზიც მკვეთრად გასაზღვრული, ის უფროსი ვაჟისაკენ მიემართება, ღვთაებრივი იდეის ჩასახლება თუ

მორწმუნეობა უპირველესად პირმოზოზე გადადის და ამიტომაც წარმოადგენს იგი უფლის აღმატებულ სახეს.

ზემოთ ნათქვამიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ დემეტრე I-ისა თუ გიორგი III-ის მიერ აწეწილი ფეოდალური სამართალი, დემეტრე უფლისწულის სამეფო ტახდიდან ჩამოშორება თუ მისი თვალთა დათხრა და დასაჭურისება („თუალნი დასწუნეს და მოკუდა და მცხეთას დამარხეს“ — ლაშა გიორგის მატიაწე, 1955: 367). რუსთველის კოცეპთა შორის დომინანტურია და პოემის სიუჟეტურ ქარგაში უმნიშვნელოვანეს ადგილს იკავებს. სწორედ ამავე კონტექსტში გავიზრებთ „ვეფხისტყაოსანის“ ორ ამბავში გაბნეულ სიბერის არგუმენტსაც. ჩვენი აზრით, ეს ერთ-ერთი ის კვანძია, რომელიც არაბეთისა და ინდოეთის ძაფთა შორის იხლართება. ვფიქრობთ, რომ პოემის გააზრებისას ამის უგულებელყოფა არ ღირს, რადგან საინტერესო პარალელი ჩნდება – სიბერის თემის წინ წამოწევა. საოცარია, რამდენი რამ შეიძლება მოიფიქროს ადამიანმა საკუთარი მრუდე ქცევის გასამართლებლად. ასაკის გამო თავის მოსაწყლება-მოკატუნება არაბეთისა და ინდოეთის ამბებში ერთ ბირთვად იკვრება, სათქმელი ერთია და ამიტომ... პატივისცემას ადამიანში პიროვნულ ღირსებათა ერთობლიობა იმსახურებს და არა – ოდენ კიტრივით დაბერება (ავთანდილი – „მე იგი ვარ, ვინ სიცოცხლეს არ ამოვჰკრებ კიტრად ბერად“: 153, 777); არადა შევხედოთ, რა ოსტატობით იყენებენ არაბი და ინდოელი მონარქები სიბერეს სათავისოდ, მოახლოებული სიკვდილით ისაცოდავებენ თავს.

„მე გარდავსულვარ, სიბერე მჭირს, ჭირთა უფრო ძნელია,
დღეს არა, ხვალე მოვკვდები, სოფელი ასრე მქმნელია“ [15, 36],-
იტყვის როსტევანი.

უთუმცაოა, რომ არაბთა და ინდოთა მეფეების სიბერის არგუმენტი მათი ღირსების სასარგებლოდ არ გამოდგება, როცა ვხედავთ, რა დამოკიდებულება აქვს სიკვდილის მიმართ ავთანდილს თავის ანდერძში. „ყოველთა დამამხოველი“ თუ „სუსტისა და ძალ-გულოვანის“ გამთანაბრებელი არსის წინაშე ვაჟკაცი არ უნდა შედრკეს, რადგან „ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი“ [156, 791]. ასე უყურებს არაბი სპასპეტი კვდომის გარდაუვლობას და სიკვდილში დაექვებული კაცის სიჯაბანეს რაინდის სიმაღლიდან გადმოსცქერის. არაბი მოყმის ანდერძში სიკვდილის არსობის ფორმულირებისა თუ ღირსეული ქცევის ახსნა-განმარტების სტრიქონები პირდაპირ პარალელს უნდა ქმნიდეს როსტევანის თათბირზე მეფის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებთან. ავთანდილი სავაზიროში არ მოჩანს (შესაძლებელია იჯდა კიდეც, როგორც სპასპეტი), მაგრამ კარგად იცის, რა საკვანძო არგუმენტი გამოიყენა არაბმა მონარქმა თინათინის გამეფებისას (მეხსიერებაში გიორგი III-ის მიერ თამარის თანამოსაყდრედ დასმის ფაქტი იღვიძებს) და თუ იქ, თათბირზე, სიკვდილზე ჩივილს დაუსწრებლობის ან კრძალვა-შიშის გამო ვერ გასცა პასუხი, ანდერძით გადაუხადა საზღაური.

და კიდევ... როსტევანი თინათინის გამეფების თათბირს „ამო საუბნარით“ იწყებს. ეტყობა, რომ მჭევრმეტყველებაში დიდი გამოცდილება აქვს. საამო სიტყვებით აპარებს საკუთარ ვაზირებს „ტურფა საბაღნაროდან“ წასვლას, ვარდის ყვავილის გახმობა-დაჭკნობით ცდილობს თვალის ახვევას და ჯერ ისევ ტახტზე მჯდომი სრულიად გაურკვეველ მეტაფორებს იშველიებს – „მზე ჩაგვისვენდა, ბნელსა ვჰვრეტთ ღამესა უმთენაროსა“ [14,35]. რა მზის ჩასვენებასა და გაუთენებელ ღამეზეა ლაპარაკი?! ასეთი მხატვრული ქათინაური ხომ მხოლოდ მკვდარ კაცს შეიძლება მიესადაგოს, ისიც, ალბათ, მხოლოდ ურწმუნო-უღვთოს. როსტევანს თავისი სავაზირო ან შეცდომაში შეჰყავს, ან სულგაღებული მონები სხედან დარბაზში და ამ ვითარებაში განა რა მნიშვნელობა აქვს, რას იტყვის, მაინც ხომ დაუქნევენ თავებს. ვგონებ, როსტევანი თავიდანვე ისეა დარწმუნებული საკუთარ გამარჯვებაში, რომ თათბირის დაწყებამდეც მშვიდად გამოიყურება („ზის ლალი და წყნარია“). მის წინადადებას თინათინის გამეფების თაობაზე ვაზირთა ქორო უპასუხებს. როგორ უყვარს რუსთველს ეს მრავლობითი რიცხვი, როცა ბრბოდქეულთა სახეებს ხატავს! დარბაზში არცერთი განსხვავებული აზრი არ მოჩანს („გვმართებს“, „ნუ ჰბრძანებთ“, „არ გათნევთ“ და მისთ.), ე.ი. საქმე გადაწყვეტილია... მაგრამ... ოჰ, ეს ვინ წუწუნებს საკუთარ სიბერესა თუ მკვდრადყოფნაზე, ის კაცი ხომ არა, რომელსაც არც ჯანის დაკლებისა ეტყობა რამე და არც მის მრისხანებას შეჰპარვია ჭკნობა, როცა მხატვრულ-პირობითადად ხანგრძლივი დროის, ანუ სამი წლის, შემდგომ სახლთუხუცეს ვაზირს გამძვინვარებული ზედიზედ უქნევს სკამებს (მრ.რ. — „სკამნი“; „ჰკრნა“ და „შეაღწენა“ იგინი). როსტევანს სროლის ხელოვნებაში წუნი უნდა დავდოთ, რადგან მას არც ისრის მიზანში სროლა

გამოსდის კარგად (ნადირობის სცენაში) და არც სკამებისა ემარჯვება, თუმცა მაინც ცდილობს, ალმასივით მჭრელი გამოდგეს ვაზირის დასასჯელად შეტყორცნილი „იარაღები“:

„დადრკა, სკამნი შემოსტყორცნა, ჰკრნა კედელსა, შეალეწნა;

დააცდუნნა, მაგრა მისთვის აალმასნა, არ ამეწნა“ [149, 751].

ახლა ინდოელი მონარქის, ფარსადანის, რუსთველურად – „ბერი გამზრდელის“, ფარისევლობას და ტარიელისადმი მის დამოკიდებულებას დავაკვირდეთ. რა ურგებ სიცოცხლეზე („სიცოცხლე მარმეზინე“) საუბრობს იგი, როცა თავად მოაწყო საქმე ურგებად და მრუდედ. გამოტყდა, რომ ნესტანისა და ტარიელის სიყვარულზე ინფორმაციას ფლობდა და ხვარაზმშას უდანაშაულო სისხლის („სისხლი უბრალო“) გამო წაუყენა ბრალდება ამირსპასალარს. განა არ იცოდა ამ „ბრძენმა“ კაცმა, რომ მიზეზნი განაპირობებენ შედეგს, ხოლო ამ მიზეზთა სათავეში თავად იდგა. გარდა ამისა, სრულიად არათავსებადია მის მიერ ლიქნით წარმოთქმული სიტყვები იმასთან, თუ როგორ იქცევა ის, როცა მკვლელობის შემდეგ „გახმამყივარებული“ იხმობს ტარიელს, სასტიკი დასჯისთვის ემზადება. მოკლედ, ფარსადანის ბაგეთაგან ხან მლიქვნელობა-ცბიერება იცრება, ხან – დაუტევნელი მრისხანება. დავარს ემუქრება სიკვდილით და ტარიელს დაემებს. ნათელია, ფარსადანს სარიდან მეფის ვაჟის მოხელთება რომ შეეძლოს, მოქმედების რეზულტატის წარმოსადგენად მკითხველს ფანტაზიის გამლა ნამდვილად არ დასჭირდება...

მიჯნურობით სწეული ტარიელი უკვე გამოფხიზლებულია. ფარსადანი მას ტკბილსიტყვაობით ვეღარ აცდუნებს, მაგრამ, ვფიქრობთ, გამოფხიზლება ცოტა დაგვიანდა. პრეტენზიები სამეფო ტახტის დასაკავებლად მაშინ წამოუყენა ოდესღაც ინდოეთის მეშვიდედის მფლობელის ვაჟმა, როცა სამეფოს არა მხოლოდ „გარდაქარება“ დაემუქრა, არამედ პარტახი დაიწყო – თავად ქალაქში გამოიკეტა, ფარსადანი კი სასახლიდან მძვინვარებდა. ნესტანისა და ტარიელის თათბირიდან კარგად ჩანს, რა შეიძლება მოიტანოს სახელმწიფოს ორი უმაღლესი პირის – მეფისა და ამირსპასალარის – გადაკიდებამ („შენ და იგი წაიკიდნეთ, ინდოეთი გარდაქარდეს!“: 109, 532). ნებისმიერ ქვეყანაში საშინაო პოლიტიკის ამგვარი სტატუს-კვო სახელმწიფოებრიობისა და ნაციის თვითმკვლელობაა. დ. გურამიშვილს მოვიშველიებთ დასტურად – საკუთარ ეპოქაში ქართლისა და კახეთის ბაგრატიონთა შორის სამეფო ტახტისთვის ბრძოლა სრულიად მიუკერძოებლად შეაფასა შემდგომი ეპოქების დიდმა პოეტმა, რომელმაც ბრძანა – „თავის თავსა ხმალი იცეს, გულსა მოიხვედრეს ხიშტი“ (დ. გურამიშვილი). აქედან გამომდინარე, სამოქალაქო თუ პოლიტიკური დაპირისპირების სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის ველად არ შეიძლება აქციო შენი მამული, რადგან ეს ყოველთვის დარჩება მიუტევებელ შეცდომად. თითოეულმა მართლმოაზროვნე კაცმა იცის ეს ჭეშმარიტება, რუსთაველსაც გააზრებული ჭეშმარიტებისაკენ მიყვავართ. სახელმწიფოებრივი საკითხები კერძო მნიშვნელობისა არ არის, რომ საკუთარ ვნებებსა და შეხედულებებს აჰყვე ადამიანი, ამიტომ ყურადსაღებია ნესტანის რჩევები, რომლებიც მიჯნურთა თათბირისას გაისმის:

„მიბრძანა, თუ: „გონიერი ხამს აროდეს არ აჩქარდეს,

რაცა სჯობდეს, მოაგვაროს, საწუთროსა დაუწყნარდეს“ [109, 532].

წუთისოფელი განცდებში ძირავს ადამიანს და ხშირად აკარვინებს სიმშვიდისა თუ გონით ჭკრეტის უნარს, საქვეყნო საქმეთა გადაწყვეტა კი მის გარეშე არ დაიშვება, ემოციებისაგან საგულდაგულოდ დაწურული გონი გაცილებით უკეთ მუშაობს. მეტიც, პრობლემა ზოგჯერ დედლურადაც („საქმე-დედლადა“) უნდა გადაიჭრას, რადგან დიპლომატია სასარგებლო რამ არის. არც არაფერია სადავო ნესტანის დარიგებების ამ ნაწილში, უბრალოდ ჩვენ ის გვავიწყდება, რატომ არა აქვს თუნდაც სათარიგო გეგმა თავად ტარიელს ან რა ამბავია ეს რჩევა-დარიგებანი, გამიჯნურების ამბიდან წამდაუწუმ რომ ვისმენთ. ნესტანის „ზღვის ჭიშკი“ გადაკარგვის შემდგომ ტარიელის მრჩევის ფუნქცია პოემაში უკვე ავთანდილს დაეკისრება, ე.ი. გამოდის, რომ ჩვენს უცხო მოყმეს ძირითადად¹ ორი გულითადი ვაზირი ჰყავს – ნესტანი და ავთანდილი. ამკარაა, რომ ამით რუსთველს რაღაც მნიშვნელოვანი სათქმელი გამოაქვს და იქნებ დემნა უფლისწულის მიერ დაშვებულ შეცდომებზეც მიგვანიშნებს.

სტეფანოზ ორბელიანის უწყებით, მამის გარდაცვალების შემდეგ დემნა უფლისწული აღსაზრდელად იოანე ორბელს გადაეცემა და „შემდგომად დღეთა მათ წარჩინებულ იყო ყრმა იგი სახლსა იოვანესსა და ისწავლიდა და აღორძინდებოდა“ (ორბელიანი, 1978: A, 41). იოვანე ორბელის საფეოდალო სახლში განისწავლება დავით V-ის არასრულწლოვანი პირმშო, იოანე ორბელი კი

¹ შენიშვნა: თუ არ ჩავთვლით ინდო-ხატაელთა ბრძოლის წინ ვაზირთა რჩევას.

ძალოვანი მინისტრი და მეორე პირია ქვეყნისა. ის ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც ტკბილხმოვანად გაწყობილ პოემაში სარიდანი, მამის სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ისტორიულ ფაქტთა და პოემაში განვითარებულ მოვლენათა პარალელიზმი, ვფიქრობთ, რომ აშკარაა და მნიშვნელოვან სიგნალებს იძლევა. რეალურ სახეთა კონტურები თანდათანობით ჩნდება და თანაც ისე, რომ ამირბარობა-ამირსპასალარობა საგანგაშო მოჩანს. სამეფო ტახტისთვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე სწორედ ასე იკვეთება ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი – გიორგი III-ისა და იოანე ორბელისა, პოემაში კი – ფარსადანისა და ტარიელისა. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მეცნიერული ძიება ამ მიმართულებით მიჰყვება ლოგიკას, ეს მიმართულება კი სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი სულაც არ არის (წერედიანი 2014; ჭილაძე 2014 და სხვ.). ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან (/ზიძისაგან) მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკშიუწევნელი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს.

„ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტური ფარდაგი საკმაოდ ჭრელია, თუმცა ვირტუალურად შესრულებული. მრავლად რჩება სათქმელი, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ პოემის მთლიან ქსოვილში ნაწილ-ნაწილ მაინც იხატება მთელს დაქვემდებარებული რუსთველური კონცეპტები, ამ კოტექსტში კი სიბერის თემა თუ ინდოეთისა და არაბეთის მეფეთა მიერ გამოყენებული „ბერობის“ არგუმენტი ერთ-ერთი უნდა იყოს და მაღალი ალბათობით გიორგი III-ის მიერ საკუთარ სიცოცხლეშივე ქალის გამეფების რეალობასთან მას რაღაც მნიშვნელოვანი კავშირი უნდა ჰქონდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **აბულაძე, 1967:** – აბულაძე იუ., რუსთველოლოგიური ნაშრომები, ი. მეგრელიძის გამოცემა, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1967.
2. **გამსახურდია, 1991:** – გამსახურდია ზ., ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.
3. **ვეფხისტყაოსანი, 1966:** – რუსთაველი შოთა, „ვეფხისტყაოსანი“ (მიძღვნილი შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 800 წლისთავისადმი), გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1966.
4. **კეკელიძე, ბარამიძე, 1987:** – კეკელიძე კ., ბარამიძე აღ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1987.
5. **ლაშა გიორგის მემატიაწე, 1955:** – ლაშა გიორგის-დროინდელი მემატიაწე, „ქართლის ცხოვრება“ (ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ), I, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, გვ. 364-371.
6. **მროველი, 1955:** – მროველი ლეონტი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, გვ. 3-138.
7. **ორბელიანი, 1978:** – ორბელიანი სტ., „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, საქართველოს ისტორიის წყაროები, IV (ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1978.
8. **სურგულაძე, 1995:** – სურგულაძე მ., ბაგრატიონთა სამეფო სახლი, ტაბულები შედგენილია მ. სურგულაძისა და მ. ქავთარიას მიერ, გამომცემლობა „კანდელი“, თბილისი, 1995.
9. **წერედიანი, 2014:** – წერედიანი დ., „ესე ამბავი სპარსული“, კრ.: „ანარეკლი“, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2014, გვ. 7-27.
10. **ჭილაძე, 2014:** – ჭილაძე თ., „ვარდის ფურცლობის ნიშანი“, კრ.: „უკვდავების ათინათი“ (წერილები, ესეები), რედ. ზ. კვარაცხელია, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2014, გვ. 42-201.

Study of the Great French Revolution of 1791-1792 (Legislative Assembly) in Georgia (until 1921)

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 1791-1792 წლების (საკანონმდებლო კრების) შესწავლა საქართველოში

Irakli Alimbarashvili

PhD student, Invited Lecturer at Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

Tel: +995 593 49 21 80

e-mail: irakli.alimbarashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944>

Abstract: The era of the Great French Revolution and Napoleon always caused great interest in Georgia. In the period of the new history, no decision has been well processed and studied as the mentioned era. It can be said that Georgian historiography has made its modest contribution and made as much as possible to advance the teaching, popularization, and study of the Great French Revolution and the Napoleonic era in Georgia, which is the balance of Georgian historiography. This much hasn't been written about any other subject in French history other than the Great French Revolution and Napoleon. This emphasizes the urgency of the issue.

One of the key moments of the Great French Revolution was the period of activity of the Legislative Assembly, which left a special mark on the mentioned historical event. The activities of the legislative assembly did not go unnoticed by the Georgian researchers of the Great French Revolution, who properly covered the issue of interest for us and offered us their own, interesting reasoning and interpretation. Several eminent Georgian historians were interested in the activities of the legislative assembly, such as professors: G. Natadze, A. Namoradze, K. Antadze, and M. Kalandadze. One of the prominent Georgian politicians of the 20th century, Noe Jordania, the chairman of the government - The Democratic Republic of Georgia, who was also engaged in journalistic activities, was involved in the work of the legislative assembly. We think that it is very interesting how the activities of the legislative assembly were covered, popularized, and studied in Georgia, from the second half of the 19th century to the last period.

Because of the fact that the volume of articles to be printed in the collection of materials is determined and our full article is much larger than the specified volume, in this work, we will discuss how the work of the Legislative Assembly was studied and covered before the Sovietization of Georgia (until 1921). In our monograph, which will be completed soon, the reader will have the opportunity to learn how the mentioned issue was studied from the second half of the 19th century until today.

Key words: The Great French Revolution, Legislative Assembly, Study of the Great French Revolution in Georgia, Georgian historiography.

ირაკლი ალიმბარაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი, მოწვეული ლექტორი

ტელ: +995 593 49 21 80

ელ-ფოსტა: irakli.alimbarashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944>

აბსტრაქტი: საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქა, საქართველოში ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა და ახალი ისტორიის პერიოდიდან, არცერთი საკითხი ისე კარგად არაა დამუშავებული და შესწავლილი, როგორც აღნიშნული ეპოქა. შეიძლება ითქვას, რომ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ თავისი მოკრძალებული წვლილი შეიტანა და შეეცადა შეძლებისდაგვარად წინ წაეწია საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის სწავლება, პოპულარიზაცია და შესწავლა, რაც ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატებაა. ამდენი საფრანგეთის ისტორიის არც ერთ სხვა საკითხზე არაა დაწერილი, რამდენიც საფრანგეთის

დიდი რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე. ცხადია, ეს საკითხის განსაკუთრებულ აქტუალობას ხაზს უსვამს.

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთ-ერთი საკვანძო მომენტი საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდია, რომელმაც აღნიშნულ ისტორიულ მოვლენას განსაკუთრებული კვალი დაატყო. საკანონმდებლო კრების საქმიანობა ყურადღების მიღმა არ დარჩენიათ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ქართველ მკვლევარებს, რომლებმაც ჩვენთვის საინტერესო საკითხი სათანადოდ გააშუქეს და საკუთარი, საინტერესო მსჯელობა, ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზეს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით არაერთი გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი დაინტერესდა, როგორებიც არიან, პროფესორები: გ. ნათაძე, ა. ნამორაძე კ. ანთაძე და მ. კალანდაძე. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობას შეეხო XX საუკუნის ერთ-ერთი გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკოსი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია, რომელიც პუბლიცისტური საქმიანობითაც გახლდათ დაკავებული. ვფიქრობთ, ძალზე საინტერესოა, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება, პოპულარიზაცია და შესწავლა საქართველოში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული უკანასკნელ პერიოდამდე.

იქიდან გამომდინარე, რომ მასალათა კრებულში დასაბეჭდი სტატიების მოცულობა განსაზღვრულია, ხოლო ჩვენი სრული სტატია დადგენილ მოცულობას ბევრად აღემატება, წინამდებარე ნაშრომში საუბარი გვექნება, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის შესწავლა, გაშუქება საქართველოს გასაბჭოებამდე (1921 წლამდე), ხოლო ჩვენს მონოგრაფიაში, რომელზე მუშაობაც უახლოეს მომავალში დასრულდება, მკითხველს საშუალება ექნება გაეცნოს თუ როგორ ხდებოდა აღნიშნული საკითხის შესწავლა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

საკვანძო სიტყვები: საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, საკანონმდებლო კრება, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლა საქართველოში, ქართული ისტორიოგრაფია.

შესავალი: 1791 წლის 30 სექტემბერს საფრანგეთის სახელმწიფო დამფუძნებელმა კრებამ არსებობა შეწყვიტა და ის საკანონმდებლო კრებამ შეცვალა. დამფუძნებელმა კრებამ ახალ საკანონმდებლო ორგანოს 1791 წლის კონსტიტუცია დაუტოვა, რომლის მიხედვითაც ის მეფესთან ინაწილებდა ხელისუფლებას და სწორედ მისი მოღვაწეობის პერიოდში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება, რომლის შედეგადაც საფრანგეთში მონარქია აღესრულა.

დავიწყოთ საკითხის პერიოდიზაციით. ეს, ვფიქრობთ, საინტერესო იქნებოდა. ამ კუთხით ეს თემა სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილული არ ყოფილა. ამიტომ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ მასზე ორიოდ სიტყვის თქმა. საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება, პირობითად სამ პერიოდად შეიძლება დაიყოს და ამას მკვეთრად გამოკვეთილი პოლიტიკური სარჩული გააჩნია. ორმა გარემოებამ საქართველოს გასაბჭოებამ და შემდეგ საბჭოთა კავშირის დაშლამ თავისი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერების განვითარებაზე და მას თავისი გამოძახილი ჰქონდა საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქების დროსაც.

ვფიქრობთ, საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით დაინტერესების წინაპერიოდად შეგვიძლია მოვიხსენიოთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული 1918 წლამდე პერიოდი. ამ საკითხით დაინტერესებას სწორედ მაშინ ჩაეყარა საფუძველი და პირველად მისი პოპულარიზაცია, გაშუქება, სწორედ მაშინ მოხდა.

1. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება საქართველოს გასაბჭოებამდე 1921 წელს. ამ დაინტერესების კულმინაციად 1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოცემული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები გვევლინება. საკანონმდებლო კრების საქმიანობისადმი დადებითი დამოკიდებულება ამ თემაზე მათი მსჯელობის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია.

2. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება საბჭოთა პერიოდის ისტორიო-გრაფიაში 1921-1991 წლებში. როგორც ცნობილია, საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფია იაკობინოცენტრისტული იყო და საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის მიმართ შედარებით გულგრილ, არაობიექტურ და პარტიული იდეოლოგიით გამსჭვალულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა. ამგვარი მიდგომის გამოძახილი საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრა-ფიაშიც შეინიშნებოდა, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ უმთავრესად აქცენტი კეთდებოდა იაკობინთა

დიქტატურის შესწავლაზე, ხოლო რევოლუციის სხვა პერიოდებს გაცილებით ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა. ეს არ იყო სწორი მიდგომა და ჩვენ ვცადეთ მასში კორექტივები შეგვეტანა.

3. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის გაშუქება პოსტსაბჭოთა პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიაში. ის იწყება 90-იანი წლების დასაწყისში, საბჭოთა კავშირის დაშლით და დღესაც გრძელდება. რევოლუციის ყველა პერიოდისადმი გაცილებით უფრო დაბალანსებული მიდგომა, ამ მონაკვეთის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის რეაბილიტაცია ამის ლოგიკურ შედეგად გვევლინება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: დამუშავებული გვაქვს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის და XX საუკუნის საწყის ოცწლეულში გამოქვეყნებული წიგნები და პერიოდული პრესის მასალები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია, საქართველოს 1918-1921 წლების დემოკრატიული რესპუბლიკის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანიას ნაშრომი „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლუცია (1789)“. აღნიშნული ნაშრომის გაცნობის შედეგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XX საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ქართველი პოლიტიკოსი საკანონმდებლო კრების საქმიანობაზე მაღალი წარმოდგენის არ გახლავთ და უფრო მეტად, „სანკიულოტები“ და „იაკობინები“ ესიმპათიურება, რაც მისი მემარცხენე პოლიტიკური იდეოლოგიით შეგვიძლია ავხსნათ. გარდა ამისა, გვსურს, გამოვყოთ პროფ. მერაბ კალანდაძის ნაშრომები, რომელიც საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლითაა დაინტერესებული და პოსტსაბჭოთა ეპოქაში არაერთი საინტერესო ნაშრომი აქვს დაწერილი. პროფ. კალანდაძის ნაშრომების გაცნობამ, საშუალება მოგვცა, რომ კიდევ უფრო უკეთ შეგვეფასებინა ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული მდგომარეობა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლის კუთხით.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებული გვაქვს ისტორიულ-კომპლექსური მეთოდი, რომელიც ძირითადად გამოიყენება პერიოდული პრესის მასალებისა და ეპოქის თანამედროვეთა ჩანაწერების შესწავლისას. აქედან გამომდინარე, ჩვენი შესწავლის მთავარი ობიექტი არის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20 საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული საზოგადო მოღვაწეების შეხედულებები და დამოკიდებულებები ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე. აღნიშნული მეთოდოლოგიის გამოყენება უზრუნველყოფს ერთის მხრივ ეპოქის მაქსიმალურად ზუსტად გაგებას, მეორეს მხრივ კი, აღნიშნული წყაროების საინტერესო რაკურსით გაშუქებას.

დისკუსია/შედეგები: სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს, რომ 1905-1907 წლების რევოლუციამ ახალი იმპულსი მისცა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიის გაშუქებას. ამ ხანებში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე გამოსული წიგნები და სტატიები, ვფიქრობთ, ამის ნათელი დასტურია.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის შემადგენლო-ბაში მყოფი ქართული საზოგადოება დაინტერესდა. მაშინ, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გაშუქების საქმეში პირველი ნაბიჯები იდგმებოდა. აქ მკაცრი მეცნიერული საზომი ვერ გამოდგება, რადგან ისინი აღნიშნული პრობლემის მეცნიერულ შესწავლას არ ისახავდნენ მიზნად. მათ წინაშე გაცილებით უფრო მოკრძალებული ამოცანა იდგა. ამ თემატიკის განხილვას წმინდა შემეცნებითი დატვირთვა გააჩნდა, სამეცნიერო-პოპულარულ ხასიათს ატარებდა და აღნიშნული საკითხის პოპულარიზაციას ისახავდა მიზნად. ამ კულტურ-ტრეგერულ მისიას, შეიძლება ითქვას, რომ მათ ურიგოდ როდი გაართვეს თავი. ეს იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო. შეიძლება ითქვას, რომ პროგრამა მინიმუმში დამღლეულია.

1905 წლის 19 ნოემბერს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაიბეჭდა სტატია, რომლის ავტორიც ფედერალისტური პარტიის წევრი ვარლამ ლორთქიფანიძე გახლდათ. ეს არის იმ ნაშრომის ერთ-ერთი ფრაგმენტი, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. ზემოხსენებულ ნომერში კი, მკითხველს საშუალება ჰქონდა მოკლედ გაეცნო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა, (ლორთქიფანიძე, 1905: 2-3), - ამბობს ვ. ლორთქიფანიძე.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძე საკანონმდებლო კრების საქმიანობაში საკმაოდ ჩახედული ჩანს, რაც ემპირული, ფაქტოლოგიური მასალის ცოდნას ემყარება და ამ თემაზე მისი მსჯელობის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ამ პრობლემის განხილვის დროს ის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისეთ კომპეტენტურ მკვლევარებს ეყრდნობა, როგორიც არიან ფრანგი ალფონს ოლარი და გერმანელი ვილჰელმ ბლოსი. ის ხსენებულ პერიოდზე წერს მოკლედ, მაგრამ ფაქტოლო-გიურად ზუსტად და მკითხველს სწორ წარმოდგენას უქმნის მოცემულ პერიოდზე. „ცნობის ფურცელი“ საუბრობს იმ წინ გადადგმულ ნაბიჯზე, რაც

კონსტიტუციის შემუშავებამ გამოიწვია საფრანგეთში, მაგრამ სწორადაა აღნიშნული, რომ ნამდვილი დემოკრატიული წესწყობილება არ დამყარებულა, რადგან მიუხედავად, მეფის ძალაუფლების მკვეთრად შეკვეცისა და თავადაზნაურობის მთელი რიგი პრივილეგიების მოსპობისა, წერის და სიტყვის თავისუფლების დაკანონებისა და სხვა, არ იქნა შემოღებული საყოველთაო საარჩევნო უფლება და ეს უფლება მხოლოდ შეძლებულ მოქალაქეებს მიანიჭეს. ავტორი საუბრობს მოქალაქეების აქტიურ და პასიურ ნაწილად დაყოფაზე, რის მიხედვითაც, პასიურ ჯგუფში მყოფი მოქალაქეები, ვინც ქვეყნის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენდა, საარჩევნო უფლების გარეშე ტოვებდა და ფაქტობრივად, ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრებიდან თიშავდა.

ხსენებულ სტატიაში აღნიშნულია, რომ საკანონმდებლო კრება უმეტესად შედგებოდა მსხვილი ბურჟუაზიისგან, რომელიც გაბატონდა ძველი წყობილების ნანგრევებზე. ცხადია, აქ იგულისხმება ფეიანების პარტია, რომელსაც არსებული მდგომარეობა აკმაყოფილებდა, რევოლუციის გაღრმავება არ სურდა და შეიძლება ითქვას, რომ იგი დასრულებულადაც მიაჩნდა. ფეიანებზე დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მოკლე ნაშრომში ძალზე კარგად ჩანს, რომ საკანონმდებლო კრების საწყის პერიოდში, დემოკრატიული ძალები შედარებით ცოტანი და სუსტნი იყვნენ, რის გამოც ისინი ჯერ ერიდებოდნენ რესპუბლიკის დაარსების მოთხოვნას, თუმცა რაც დრო გადიოდა, მეფის ორპირული სახე იკვეთებოდა, ხოლო დემოკრატიული ძალები, ანუ იაკობინთა კლუბი უფრო ძლიერდებოდა და მათი მოთხოვნებიც უფრო მკაფიო ხდებოდა. სწორედ იაკობინთა ძალისხმევით მოხდა 1791 წლის 5 ოქტომბერს მეფისთვის „უდიდებულესობის“ ტიტულის ჩამორთმევა და ლუი XVI-ს მხოლოდ „ფრანგთა მეფეს“ უწოდებდნენ.

შეგვიძლია ვიფიქროთ, ავტორი თვლიდა, რომ კონსტიტუციური მონარქია საფრანგეთში კიდევ დიდხანს შეიძლება შენარჩუნებულიყო, რადგან საკანონმდებლო კრებაში გაბატონებული ფეიანები სრულებით არ ფიქრობდნენ მონარქიის გაუქმებაზე, პირიქით, ისინი ცდილობდნენ, რომ მეფესთან კარგი ურთიერთობა ჰქონოდათ და 1791 წლის კონსტიტუცია დაეცვათ.

ავტორი ძალზე კარგად ხედავს იმ კონკრეტულ მიზეზებს, რამაც საბოლოოდ მეფის დამხობა განაპირობა. ეს გახლავთ ეკლესიის და სახელმწიფოს დამოკიდებულება. სასულიერო პირების დიდი ნაწილი ახალ წყობილებას არ ურიგდებოდა, კონსტიტუციაზე ფიცის დადებას არ აპირებდა და რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა. საპასუხოდ, საკანონმდებლო კრებამ მათ წინააღმდეგ სანქციების გატარება გადაწყვიტა, თუმცა ლუი XVI ყველანაირად ცდილობდა, რომ მფარველობა გაეწია კონსტიტუციის შეურიგებელი მტრებისთვის. ანალოგიურად იქცეოდა იმ არისტოკრატების მიმართ, რომლებიც სამშობლოდან გადაიხვეწნენ და საზღვარგარეთიდან ახდენდნენ კონტრევოლუციური ძალების მოზილიზებას, ოცნებობდნენ ძველი რეჟიმის აღდგენაზე. მეფე მათთან საიდუმლო მიმიწერესაც ახორციელებდა და ეს მოსახლეობას რომ გაეგო, გადატრიალება 10 აგვისტომდე უფრო ადრე მოხდებოდა“, - აღნიშნავს ავტორი (ლორთქიფანიძე, 1905: 3).

ყველაფერი კი მაინც საგარეო ფაქტორმა და იმ საომარმა მოქმედებებმა გადაწყვიტა, რომელიც ევროპელმა მონარქებმა რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ წამოიწყეს და ის ერთადერთ მიზანს ემსახურებოდა: აღედგინათ აბსოლუტური მონარქია საფრანგეთში, ხოლო რევოლუციონერები მკაცრად დაესაჯათ. 1792 წლის 20 აპრილს რევოლუციურმა საფრანგეთმა ომი გამოუცხადა ავსტრიას, რითაც საფრანგეთი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ჩაება და დამარცხების შემთხვევაში, ფრანგი ერი მთელ თავის მონაპოვარს დაკარგავდა. ფრანგულ არმიაში სარდლების უმრავლესობა კონტრევოლუციონერი გახლდათ, რომელთაც ძველი რეჟიმის აღდგენა სურდათ. აქედან გამომდინარე, ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ მტრისთვის ხელი შეეწყოთ, ხოლო მათ ჯარს აქტიური ქმედებების საშუალებას აძლევდნენ, რამაც საფრანგეთი კატასტროფის წინაშე დააყენა, ფრანგი ხალხი კი მიხვდა, რომ მტერს შიგნიდან ეხმარებოდნენ და ლალატს ჰქონდა ადგილი.

ავტორი საუბრობს მეფის შემდგომ მოქმედებებზეც, რითაც კიდევ უფრო გამწვავდა კრიზისი და იგი კიდევ უფრო დაშორდა ხალხს. საკანონმდებლო კრებამ მიიღო დეკრეტი, რომლის მიხედვითაც ყველა ის სასულიერო პირი უნდა გადაესახლებინათ, რომელთაც კონსტიტუციის ერთგულება არ შეჰფიცეს და ასევე დეკრეტი, რომელიც გულისხმობდა სამეფო გვარდიის მოსპობას და 20 ათასიანი ჯარის დაბანაკებას პარიზთან. მეფემ ყველა ამ დეკრეტს ვეტო დაადო და ჟირონდისტი მინისტრებიც დაითხოვა, რითაც საბოლოოდ მოიხსნა ნიღაბი და ხალხმა დაინახა, რომ ლალატი თავად ტიულრის სასახლეში იმყოფებოდა. ყოველივე ამას მოჰყვა ჯერ 1792 წლის 20 ივნისის

დემონსტრაცია, რაც მეფისთვის საგანგაშო ზარი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ლუიმ რეალურად ვერ გაიაზრა მდგომარეობა, რომელშიც ის იმყოფებოდა, განაგრძო არჩეული გზით სიარული და საბოლოოდ, უფსკრულის წინაშე აღმოჩნდა. 1792 წლის 10 აგვისტოს განრისხებულმა ფრანგმა ხალხმა აიღო ტიულრიის სასახლე და მოსპო მონარქია.

მიუხედავად იმისა, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძის სტატია საკმაოდ მოკლეა, უნდა ითქვას, რომ ის პასუხობს იმდროინდელ მოთხოვნებს, რა ეპოქაშიც ის გახლავთ დაწერილი. მისი მთავარი მიზანი იყო, რომ საზოგადოებისთვის მოკლედ გაეცნო საკითხი, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობაზე წარმოდგენა ჰქონოდათ, რასაც ვფიქრობთ, თავი ურიგოდ არ გაართვა. ლორთქიფანიძე საფუძვლიან ცოდნას ავლენს მთელი რიგი მოვლენების მიმართ, რაც მის მსჯელობაში და მოყვანილ ფაქტებში კარგად არის ასახული. განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ის ფაქტი, რომ მას კარგად აქვს გაანალიზებული საკანონმდებლო კრების პროგრესული ხასიათი, მაგრამ იმასაც იქვე დასძენს, რომ დემოკრატიული წესწყობილება ამით არ დამყარებულა, რაც იმით აიხსნება, რომ არსებობდა მაღალი საარჩევნო ცენზი, ანუ მოქალაქეები დაიყვნენ აქტიურ და პასიურ ამომრჩევლებად, და ამ უკანასკნელს, ანუ საფრანგეთის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს, პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდა, რაც კონსტიტუციის დიდი ნაკლი იყო. ამას მაქსიმილიან რობესპიერი თავიდანვე აღნიშნავდა და მხარს არ უჭერდა მოქალაქეების ასეთ განსხვავებას. „ვინ მოგვით თქვენ იმის უფლება, რომ ხალხს უფლებას ართმევთ“ - განაცხადა კანონმდებლების წინაშე მაქსიმილიან რობესპიერმა, რომელსაც ჟან პოლ მარატმა „მოუსყიდველი“ უწოდა??? (ანთაძე, 1978: 10).

ამავე პერიოდში დაიბეჭდა კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელიც საფრანგეთის დიდ რევოლუციას ეხება. საუბარია სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის ნოე ჟორდანისა ბროშურაზე „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლუცია (1789)“. რა თქმა უნდა, ნაშრომის გარკვეული მონაკვეთი შეეხო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობასაც.

ჩანს, რომ ავტორი კარგად იცნობს საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პირველ ეტაპს, რაზეც მისი ნაშრომია აგებული???. ის თხრობას 1793 წლის 21 იანვრის მოვლენებით ასრულებს, როდესაც მეფე სიკვდილით დასაჯეს. ეს იყო პოპულარული ნაშრომი, რომელსაც სამეცნიერო დონეზე პრეტენზია არ გააჩნდა და სულ სხვა მიზანი ჰქონდა.

საკანონმდებლო კრებისადმი ის მთლად დადებითად განწყობილი არ არის, მგრამ, როგორც ჩანს, განსაკუთრებულად სიმპათიებით, პარიზის ღატაკთა ფენის, როგორც მათ უწოდებდნენ - „სანკიულოტების“ მიმართ იყო განწყობილი. მას მოჰყავს რამდენიმე ეპიზოდი, რომელშიც ჩანს მოსახლეობის ფართო ფენების და იაკობინელთა ლიდერების, ჟორჟ ჟაკ დანტონის და მაქსიმილიან რობესპიერის აშკარა უარყოფითი დამოკიდებულება საკანონმდებლო კრების მიმართ. ისინი მას მეფისადმი და გენერალ ლაფაიეტისადმი ხელის დაფარებაში ადანაშაულებდნენ. გარდა ამისა, ნაშრომში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა ძალზე მოკლედ, მკრთალად არის გაშუქებული და ის ცალკეც არაა გამოყოფილი, რაც ამის კიდევ ერთი დასტურია.

ნოე ჟორდანია თვლიდა, რომ 10 აგვისტოს გადატრიალება და მონარქიის დამხობა, დაბალის ფენის მოსახლეობის გამარჯვება იყო: „ახალი დეპუტატები - ეს იყვნენ „უშარვლოები“, ეს დაბალი ხალხის გამარჯვებაა. როგორც ხედავთ რევოლუციამ თანდათან უკიდურეს პარტიებს მიაწიჭა გამარჯვება და ბოლოს გააბატონა „უშარვლოთა“ მეთაურნი, იაკობინები“ (ჟორდანია, 1906: 57-58).

ალბათ, ჟორდანისა შეფასება გადამეტებულია, რადგან 10 აგვისტოს გადატრიალების შემდგომ, ეროვნულ კონვენტში უმრავლესობა იაკობინებმა ვერ მოიპოვეს და ამის გაკეთება მხოლოდ 1793 წლის 31 მაისი-2 ივნისის გადატრიალების შემდეგ მოახერხეს.

ჟორდანისა დადებითი დამოკიდებულება, რომლითაც ის განსჯავალი იყო სანკიუ-ლოტთა და იაკობინთა მიმართ, გასაკვირი არაა და ამის მიზეზი მის მსოფლმხედველობაში უნდა ვეძიოთ. ის იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი, მარქსიზმის მიმდევარი და ეს კვალი, მის ნაშრომსაც ეტყობა.

1918-1921 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე საგანგებოდ ნაშრომი არ დაწერილა. ეს არც გახლავთ გასაკვირი, რადგან შემდგომში განვითარებულმა მოვლენებმა, კონკრეტულად კი, საქართველოს გასაბჭოებამ და კვლავ დამოუკიდებლობის დაკარგვამ, ქართველ მეცნიერებს ამის გაკეთების საშუალება არ მისცა. როგორც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი მერაბ კალანდაძე აღნიშნავს, „საქართველოში მსოფლიო ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის აკვანი დაირწა დიდი ივანე ჯავახიშვილის მიერ დაარსებულ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და საქართველოს

დემოკრატიულ რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში. რა თქმა უნდა, ეს იყო დიდი ეროვნული, პატრიოტული საქმე, რომელიც ბოლშევიკებს ეკალივით ესობოდათ თვალში და საგულდაგულოდ ცდილობდნენ მისთვის გვერდის ავლას, მიჩქმალვას, ქართველი ხალხის ცნობიერებიდან ამოშლას“ (კალანდაძე, 2017: 216).

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შეფასების დროს საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკაში გამოსული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოების ავტორები პროგრესულ-ლიბერალურ პოზიციებზე იდგნენ. მნიშვნელოვანწილად ამით აიხსნება მათი სიმპათიები საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დასაწყისისადმი, რევოლუციის პირველი ეტაპისადმი (1789-1792), როდესაც საფრანგეთში ყალიბდება კონსტიტუციური მონარქია. ისინი მიესალმებიან რევოლუციას ზემოდან, როდესაც ხორციელდებოდა ლიბერალური გარდაქმნები, რეფორმები. რევოლუციის მსვლელობა სავსებით შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. რევოლუცია ქვემოდან მათთვის მიუღებელი აღმოჩნდა და არ შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. ეს იყო საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა, რომელსაც, ბუნებრივია, გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები (კალანდაძე, 2016).

მსოფლიო ისტორიის გაშუქებისას, ავტორები ბუნებრივია, რომ შეეხნენ საფრანგეთის დიდ რევოლუციასაც, რაზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ. ახლა კი, კონკრეტულად საკანონმდებლო კრების პერიოდი გვაინტერესებს. საინტერესოა, თუ რა ცნობები ჰქონდათ და რამდენად კარგად იცნობდნენ აღნიშნულ პერიოდს და რა დაწერეს მის შესახებ.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდი ცალკე გამოყოფილი არ აქვს, მაგრამ მასზე რა თქმა უნდა საუბრობს ს. ავალიანი (ავალიანი, 1920: 169-172). უნდა ითქვას, რომ საკანონმდებლო კრებაზე, არნიშნულ ნაშრომში, საკმაოდ მშრალად წერია, რამაც გარკვეული უკმარისობის გრძნობა გაგვიჩინა. ნახსენებია, რომ ამ ორგანოს დამფუძნებელმა კრებამ დაუთმო ასპარეზი. აქვე ნათქვამია საარჩევნო ცენზის შესახებ, რის შედეგადაც მოქალაქეების დიდი ნაწილი საკანონმდებლო კრების არჩევნებში მონაწილეობას ვერ იღებდა. ასევე აღნიშნულია კონსტიტუციის მიერ მეფეზე უფლებების შეკვეცის შესახებ, შემდეგ კი ავტორი კვლავ დამფუძნებელი კრების მოღვაწეობას და მის მიერ გატარებულ რეფორმებს უბრუნდება. ამის შემდეგ, ის ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალებას, თუმცა ძალზე მოკლედ საუბრობს გამომწვევ მიზეზებზე და საკანონმდებლო კრებაზე საუბრისას, მხოლოდ ორ პარტიას, ჟირონდისტებს და იაკონებს ახსენებს, მაშინ, როდესაც დეპუტატების უმრავლესობა ფეიანთა ჯგუფს წარმოადგენდა. ვფიქრობთ, რომ ეს ამ მონაკვეთის ნაკლს წარმოადგენს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის დადებითი შეფასება ამ თემაზე მისი მსჯელობის პლუსად მიგვაჩნია.

საკანონმდებლო კრება უფრო კარგადაა გაშუქებული დ. უზნაძის და ი. გველესიანის ავტორობით გამოსულ მსოფლიო ისტორიის ეროვნულ სასკოლო სახელმძღვანელოში (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 97-100). პირველ რიგში ეს იმაში აისახება, რომ ავტორებს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისადმი ცალკე ქვეთავი აქვთ მიძღვნილი. აქ ნათლად ჩანს მათი პოზიცია, რომლის მიხედვითაც ისინი არასწორად თვლიდნენ მაქსიმილიან რობესპიერის ინიციატივას, რომლის მიხედვითაც დამფუძნებელი კრების დეპუტატებს არ შეეძლოთ შესულიყვნენ პირველ საკანონმდებლო კრებაში, რომელიც ორი წლით ირჩეოდა. რობესპიერი ამას იმით ხსნიდა, რომ დეპუტატის უფლების დიდი ხნით შენარჩუნება მათ სხვა მოქალაქეებზე მაღლა დააყენებდა და ამით დემოკრატიზმის იდეა დაირღვეოდა. ავტორები მიუთითებენ იმაზე, რომ ამ დადგენილების შედეგად, საკანონმდებლო კრებაში ბევრი ახალგაზრდა და გამოუცდელი დეპუტატი მოხვდა, რომლებიც შექმნილ ვითარებას სათანადოდ ვერ აფასებდნენ. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობისადმი დადებითი მიდგომა ამ თემაზე მათი მსჯელობის პლუსია (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 98).

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო თეიმურაზ ჭუმბურიძეც. მან 1920 წელს დაბეჭდა ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო, რომელშიც, რა თქმა უნდა, წერს საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და მოკლედ ეხება მის საკანონმდებლო კრებასაც. ჩანს, რომ ის კარგად იცნობს აღნიშნულ საკითხს. თ. ჭუმბურიძე დადებითად აფასებს იმ სიახლეებს, რომელიც 1791 წლის კონსტიტუციის მიღებამ გამოიწვია, თუმცა ადგილი არ აქვს მის გაიდიანობას. რაც მისი მსჯელობის პლუსია. ის არ ივიწყებს, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის დროს, მოქალაქეები დაყოფილნი იყვნენ აქტიურ და პასიურ ჯგუფებად და ამ უკანასკნელს პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის მიღება არ შეეძლო. შემდეგ ის მოკლედ საუბრობს იმ პოლიტიკურ პარტიებზე, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოღვაწეობდნენ, ბოლოს კი ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალების გამომწვევ მიზეზებსა და მის შედეგებს (ჭუმბურიძე, 1920: 51-54).

აღნიშნულ საკანონმდებლო კრებას ცალკე ქვეთავი მიუძღვნა ალექსანდრე წერეთელმაც (წერეთელი, 1920: 70-71). სხვა ავტორებისგან განსხვავებით, ის აღწერს იმ მდგომარეობას და იმ პოლიტიკურ ძალებს, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოხვდნენ. მემარჯვენე ნაწილში, რომელსაც მონარქიის შენარჩუნება სურდა, ცხადია ფეიანები იგულისხმება, რომელთაც კრებაში შუა ადგილი ეკავათ. აქ, რა თქმა უნდა, ჭაობზეა საუბარი. ხოლო მემარცხენე ფრთაზე, პირდაპირ უწერია, რომ ესენი არიან: ჟირონდისტები და იაკობინები (მონტანიერები). ა. წერეთელს ვერ დავეთანხმებით იმაში, რომ ორივე მემარცხენე პარტიას რესპუბლიკის დაარსება სურდა. განსხვავება იმაშია, რომ ჟირონდისტები ზომიერი მემარჯვენეები იყვნენ, ხოლო მონტანიერები - რადიკალი მემარცხენეები. მათ ნამდვილად სურდათ მონარქიის გაუქმება და რესპუბლიკის დაარსება, რასაც ვერ ვიტყვით ჟირონდისტებზე, რომლებიც 10 აგვისტოს გადატრიალებამდე, ბოლო მომენტამდე მერყეობდნენ და ვერ მიეღოთ გადაწყვეტილება, თუ რომელ მხარეზე დამდგარიყვნენ. თუმცა ხალხის ძალამ საბოლოოდ თავისი ქნა და ისინი იძულებულები გახდნენ მონარქიის დამხობას შეგუებოდნენ. ჟირონდისტებშიც იყვნენ ისეთი დეპუტატები, რომელთაც სურდათ რესპუბლიკის დაარსება, თუმცა ისინი პარტიის უკიდურესი მემარცხენე წევრები იყვნენ და მათი რიცხვი ბევრი არ იყო, ხოლო უმრავლესობა ცდილობდა მეფესთან საერთო ენა გამოენახა და შეენარჩუნებინა 1791 წლის კონსტიტუცია. ამასთან, არ მიეცა აღმასრულებელი ორგანოსთვის იმის საშუალება, რომ კონტრევოლუცია მოეხდინა, თუმცა შუაში დგომა ბოლოს შეუძლებელი გახდა და ისინიც გამარჯვებულებს, ანუ დემოკრატიულ ძალებს, ხალხს მიემხრნენ. თუმცა აქედან მოყოლებული, რევოლუციისადმი მათ ერთგულებაში ეჭვი შეჰქონდათ იაკობინებს და მოგვიანებით 10 აგვისტოს მოვლენები მათ გაუხსენეს კიდევ. ა. წერეთელმა მოკლედ, მაგრამ სწორად ახსნა ხალხის მონარქზე გაბრაზების რამდენიმე მიზეზი, რამაც საბოლოოდ ტიულრის აღება გამოიწვია. ესენია: ემიგრანტების და სამღვდელოების წინააღმდეგ გამოცემულ დეკრეტებზე მეფის მიერ ვეტოს დადება და კავშირი ევროპის მონარქებთან, რომელთა მიზანიც საფრანგეთში აბსოლუტური მონარქიის აღდგენა იყო.

დასასრულს უნდა დავძინოთ, რომ ამ სახელმძღვანელოებში არ შეინიშნება საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაიდილება, რაც ამ თემაზე მათი მსჯელობის კიდევ ერთ დადებით მხარედ შეიძლება მივიჩნიოთ.

1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოსულმა ახალი ისტორიის პირველმა ეროვნულმა სასკოლო სახელმძღვანელოებმა თავისი წვლილი შეიტანეს და შემდგომისდაგვარად წინ წასწია საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის სწავლება და პოპულარიზაცია. ეს მარტივი, გულუბრყვილო, მსჯელობა ქართულ საზოგადოებას, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, მოსწავლე ახალგაზრდობას კარგად დააკვალაინებდა და აღნიშნულ საკითხზე საერთო წარმოდგენას შეუქმნიდა. მთავარი, სწორედ, აი ეს უნდა იყოს.

ვფიქრობთ, არასწორია ის შეხედულება, რომელიც საბჭოთა პერიოდში გახლდათ გაბატონებული, რომ თითქოს 1921 წლამდე, საქართველოში მსოფლიო ისტორიის და ამ შემთხვევაში, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პოპულარიზაცია, გაშუქება, შესწავლა არ ხდებოდა. სინამდვილეში ასე არ ყოფილა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, მას შემდეგ, რაც ქართული პერიოდული პრესა გაჩნდა, მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო. მართალია, ამ პერიოდში მას სამეცნიერო სახე არ ჰქონდა, თუმცა მისი პოპულარიზაციის მცდელობა იყო. დასაწყისისთვის ეს აბსოლუტურად საკმარისი გახლდათ. ეს იყო საკმაოდ რთული და შრომატევადი მისია, რომელიც საკუთარ თავზე არა ისტორიკოსებმა, არამედ ქართველმა პუბლიცისტებმა აიღეს. მათი მიზანი იყო, რომ ქართულ საზოგადოებას მსოფლიოს უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენებზე და თანადროულ პროცესებზე საჭირო ინფორმაცია ჰქონოდათ. ამ მისიას, ქართველმა პუბლიცისტებმა ღირსეულად გაართვეს თავი. არაერთი სირთულის მიუხედავად, მათ არაერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო საფრანგეთის დიდი რევოლუცია და კონკრეტულად, საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა, ძალიან კარგად, ფაქტოლოგიური სიზუსტით და საინტერესო ინტერპრეტაციით გააშუქეს. და თუ მას თანამედროვე ნაშრომებს შევადარებთ, ამაში ნათლად დავრწმუნდებით.

1918 წელს საქართველო რუსეთის იმპერიას გამოეყო და დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. ამ უმნიშვნელოვანესმა პოლიტიკურმა მოვლენამ და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებამ, მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციას, შესწავლას ახალი სული შთაბერა. საქმეში მეცნიერები ჩაერთნენ, რომელთაც სერიოზულად ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ საქართველოში მსოფლიო ისტორიის შესწავლა, საიდანაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი სწორედ საფრანგეთის

დიდ რევოლუციას ეკავა, ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აეყვანათ და სათანადო სამეცნიერო ნაშრომები დაეწერათ. თუმცა სანამ ეს მოხდებოდა, ჯერ საჭირო იყო გაკეთებულიყო ის, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი გახლდათ - შექმნილიყო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოები. დაიწერა რამდენიმე ძალიან საინტერესო წიგნი, რომლებზეც ზემოთ ვისაუბრეთ და კიდევ ერთხელ დავძენთ, რომ მათ ჩვენთვის საინტერესო საკითხი, საკუთარი ინტერპრეტაციით, ხედვებით აქვთ გაშუქებული. თითოეულ ნაშრომში საკითხისადმი განსხვავებული შეფასება იგრძნობა, რაც იმის მაუწყებელია, რომ 1918-1921 წლების ქართულ ისტორიოგრაფიაში პლურალიზმი არსებობს. რაც მხოლოდ და მხოლოდ მისასაღმებელია. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მსოფლიო ისტორიის და კონკრეტულად, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლამ სამეცნიერო-პოპულარული სახე მიიღო, რაც წინა ეტაპთან (XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან 1918 წლამდე) შედარებით, წინადადგმული ნაბიჯი გახლდათ. ქართველ მეცნიერებს ამბიციური და საინტერესო გეგმები ჰქონდათ, თუმცა პოლიტიკურმა ცვლილებებმა მათ ამის საშუალება არ მისცა.

1921 წლის დასაწყისში საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ანექსია მოახდინა. საბჭოთა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის სწავლებამ, პოპულარიზაციამ და შესწავლამ მკვეთრად გამოხატული მეცნიერული დატვირთვა შეიძინა. მაგრამ ცალმხრივი ხასიათი მიიღო და ერთი მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ჩარჩოებში აღმოჩნდა მოქცეული. საკითხისადმი მაქსისტული მიდგომა გამოცხადდა ჭეშმარიტების უკანასკნელ ინსტანციად. განსხვავებული აზრი მიუღებელი იყო, ცრუმეცნიერულად ინათლებოდა და იდევენებოდა. პლურალიზმი, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1918-1921 წლებში არსებობდა, წარსულს ჩაბარდა. ქართველ ისტორიკოსებსაც სხვა გზა არ ჰქონდათ, მათ აირჩიეს მეცნიერული პრობლემა და მოგვეცეს მისი მარქსისტული გაშუქება. უნდა ითქვას, რომ ემპირიზმის და ფაქტოლოგიის დონეზე რეგრესი აშკარა იყო და ამაზე თვალის დახუჭვა მიზანშეწონილი არ იქნება (ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: 291-292).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ავალიანი, 1920: - „მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელო (XVI-XVIII საუკუნეები)“, გამომც. ქართულ ბეჭდვითი ამხანაგობის გამოცემა N3, ტფილისი, 1920.
2. ანთაძე, 1978: - ანთაძე კოტე, „ნარკვევი საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიიდან“, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1978.
3. ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: - ანთაძე თამარ, კალანდაძე მერაბ, „საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის შესწავლის საკვანძო მომენტები“, გამომც. „სოხუმის უნივერსიტეტი“, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოება, აფხაზეთის ორგანიზაცია, საისტორიო ძიებანი, XII, თბილისი, 2013-2015.
4. კალანდაძე, 2016: - კალანდაძე მერაბ, „დიმიტრი უზნაძე საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე“, გამომც. „არტანუჯი“, თბილისი, 2016.
5. კალანდაძე, 2017: - კალანდაძე მერაბ, „სუვერენულ საქართველოს რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში გამოსული მსოფლიო ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები“, გამომც. „ანალები“, სამეცნიერო ჟურნალი / ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი, #13, თბილისი, 2017.
6. ლორთქიფანიძე, 1905: ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლუცია“, საკანონმდებლო კრება“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, #2954, ტფილისი, 1905.
7. ლორთქიფანიძე, 1906: ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლუცია“, გამომც. „გრ. ჩარკვიანის სტამბა“, თბილისი, 1906.
8. ჟორდანი, 1906: ჟორდანი ნოე, „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლუცია (1789)“, თფილისი, 1906.
9. უზნაძე, გველესიანი, 1919: დ.უზნაძე, ი.გველესიანი, „ახალი ისტორია (XVIII-XIX საუკუნეები)“, გამომც. „სახალხო საქმ-ის გამოცემა #1“, ტფილისი, 1919.
10. წერეთელი, 1920: წერეთელი ალექსანდრე, „მსოფლიო ისტორია. ნაწ. 3, ახალი საუკუნეები. სურათებით“, გამომც. „გამოც. N10 ქართ. ბეჭდვითი ამხანაგობისა“, თბილისი, 1920.
11. ჭუმბურიძე, 1920: ჭუმბურიძე თეიმურაზ, „ახალი ისტორია: უმაღლეს და საშ. სასწავლებელთათვის“, გამომც. „მომავალი“, ქუთაისი, 1920.

Issue of the Restoring the Autocephaly of the Church of Georgia
(The Commission for Agreement on Georgian-Russian Church Interests, 1917)
საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხისათვის
(რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთხმეველი კომისია, 1917 წ.)

Irina Arabidze

PhD in History,

Researcher at Ivane Javakhishvili Institute
of History and Ethnology of Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University

e-mail: irina.arabidze@tsu.ge

Tel: +995 599 33 44 02

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7030-9330>

Abstract: After the declaration of the restoration of the independence of the Church of Georgia (March 12 (25), 1917), the Church had to struggle for the full implementation of its autocephalous rights in revolutionary Russia. The latter contradicted with the goals of the Petrograd Provisional Government and the Church of Russian.

The Government sent Professor Vladimir Beneshevich of Petrograd University as its trustee for the Church of Georgia affairs _ as the Executive Commissioner for the Church of Georgia Affairs. Together with the Autocephalists, he had to develop „the basic provisions of the legal status of the Church of Georgia within the Russian State“ and to head the the Commission for the Agreement on Russian-Georgian Church Interests. The Commission was established by the Decree of the Provisional Government and operated in Tbilisi from April 21 to June 3, 1917. The need for its formation was determined by the claims of the representatives of the Russian Church on the part of the property of the former Exarchate of Georgia, which should have remained in the property of the Church of Georgia after the restoration of its autocephaly.

The appointment of the scientist known as the best canonist and a good-thinking person was met with joy by the Georgian society, but Beneshevich disappointed their expectations.

The Commission sessions discussed the issues of belonging to the churches and monasteries, Church institutions and buildings located at the territory of the former Catholicos's Church of Georgia. The details of the Commission's work have not been discussed in the scientific literature.

The goal of the article is to fill the history of Georgia and of its Church with the mentioned details and facts. The main source of the article are the Protocols of the Agreement Commission sessions.

Georgian side does not highly assess the Protocols in terms of fully reflecting the real situation at the Commission sessions, but the criteria and arguments presented by the Georgian and Russian sides to prove the ownership of churches and monasteries are interesting. At the same time, they are also important for the history of the Controversial churches and monasteries;

The Protocols confirm the facts of distortion by Russian monks of the appearance of churches and frescoes. This was mentioned not only by Georgian but also by Russian members of the commission.

The Protocols reflect the unfair and tendentious approach of the Chairman of the Agreement Commission, Vladimir Beneshevich, to the issue of autocephaly of the Church of Georgia;

The Protocols, although indirectly, confirm the opinion of the Autocephalists, according to which Commissioner Beneshevich is evaluated as a biased judge; materials from the Protocols also more or less give us an idea of the tense environment in which the defenders of the independence of the Church of Georgia had to work.

Key words: Autocephaly of the Church of Georgia, Agreement on Russian-Georgian Church Interests, Agreement Commission, Vladimir Beneshevich, Controversial church-monasteries.

აბსტრაქტი: დამოუკიდებლობის აღდგენილად გამოცხადების (1917 წლის 12 (25) მარტი) შემდეგ საქართველოს ეკლესიას მოუხდა ბრძოლა რევოლუციურ რუსეთში ავტოკეფალურ უფლებათა სრულად განხორციელებისათვის. რაც პეტროგრადის დროებითი მთავრობისა და რუსეთის ეკლესიის მიზნებს ეწინააღმდეგებოდა.,

მთავრობამ თავის რწმუნებულად საქართველოს საეკლესიო საქმეთათვის, საქართველოს ეკლესიის საქმეთა გადამწყვეტ კომისრად პეტროგრადის უნივერსიტეტის პროფესორი ვლადიმერ ბენეშევიჩი გამოგზავნა. მას ავტოკეფალისტებთან ერთად „რუსეთის სახელმწიფოში საქართველოს ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის ძირითადი დებულებები“ უნდა შეემუშავებინა და რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი/რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯნელი კომისიისთვის ეხელმძღვანელა. აღნიშნული კომისია დროებითი მთავრობის განკარგულებით დაარსდა და თბილისში 1917 წლის 21 აპრილიდან 3 ივნისის ჩათვლით მოქმედებდა. მისი შექმნის საჭიროება განაპირობა რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელთა პრეტენზიებმა საქართველოს ყოფილი საეგზარქოსოს ქონების იმ ნაწილზე, რომელიც ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადების შემდეგ საქართველოს ეკლესიის საკუთრებაში უნდა დარჩენილიყო.

საუკეთესო კანონისტად და კარგი მიმართულების ადამიანად ცნობილი მეცნიერის დანიშვნას ქართველი საზოგადოება სიხარულით შეხვდა, მაგრამ ბენეშევიჩმა მათი იმედები არ გაამართლა.

კომისიის სხდომებზე საქართველოს ყოფილი საკათოლიკოსოს ტერიტორიაზე არსებული ეკლესია-მონასტრების, საეკლესიო დაწესებულებებისა და შენობების კუთვნილების საკითხებზე მსჯელობდნენ. აღნიშნული კომისიის მუშაობის დეტალები სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილული არ ყოფილა.

სტატიის მიზანია ოქმებში დაფიქსირებული დეტალებითა და ფაქტებით საქართველოსა და მისი ეკლესიის ისტორიის შევსება; ძირითად წყაროს კი შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმები წარმოადგენს.

ქართული მხარე კომისიის სხდომებზე არსებული ვითარების სრულად ასახვის თვალსაზრისით ოქმებს მაღალ შეფასებას არ აძლევდა, მაგრამ მათში საინტერესოა ტაძართა თუ მონასტერთა მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად ქართული და რუსული მხარეების მიერ წარმოდგენილი კრიტერიუმები და არგუმენტები. ისინი ამავედროულად სადაო ეკლესია-მონასტრების ისტორიისთვისაც მნიშვნელოვანია;

ოქმებით დასტურდება რუსი ბერების მიერ ეკლესიების გარეგნული იერსახისა და ფრესკების დამახინჯების ფაქტები. ამის შესახებ აღნიშნული აქვთ შემთანხმებელი კომისიის არა მარტო ქართველ, არამედ რუს წევრებსაც.

ქართული მხარის მიერ წარმოდგენილი დამატებების სახით ოქმებში ასახულია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი შემთანხმებელი კომისიის თავმჯდომარის, ვლადიმერ ბენეშევიჩის უსამართლო, ტენდენციური მიდგომა;

ოქმები, თუმცა ზოგჯერ არაპირდაპირ, გვიდასტურებს ავტოკეფალისტთა აზრის ჭეშმარიტებას, რომლის მიხედვითაც კომისარი ბენეშევიჩი არაობიექტურ მსაჯულადაა შეფასებული; მასალა მეტ-ნაკლებად წარმოდგენას გვიქმნის იმ დაძაბულ გარემოზე, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის დამცველებს უხდებოდათ მუშაობა.

საკვანძო ფრაზები: საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია; რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია; გამმიჯნელი კომისია; ვლადიმერ ბენეშევიჩი; სადავო ეკლესია-მონასტრები.

შესავალი: 1917 წლის 12 (25) მარტს ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადება უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო რუსეთის ბატონობის ქვეშ მოქცეული საქართველოს ეკლესიისა და ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. დღის წესრიგში დადგა ბრძოლა რევოლუციურ რუსეთში საქართველოს ეკლესიის უფლებათა განხორციელებისათვის, რასაც პეტროგრადის დროებითი მთავრობა და რუსეთის ეკლესია წინააღმდეგობას უწევდნენ.

მთავრობამ საქართველოს ეკლესიის საქმეთა გადამწყვეტ კომისრად პეტროგრადის უნივერსიტეტის პროფესორი ვლადიმერ ბენეშევიჩი დანიშნა. მას დაევალა ავტოკეფალისტებთან ერთად „რუსეთის სახელმწიფოში საქართველოს ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის ძირითადი დებულებების“ შემუშავება და რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი (რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯვნელი) კომისიის ხელმძღვანელობა. აღნიშნული კომისია პეტროგრადის დროებითი მთავრობის განკარგულებით დაარსდა და თბილისში 1917 წლის 21 აპრილიდან 3 ივნისის ჩათვლით მოქმედებდა. მისი შექმნის საჭიროება განაპირობა რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელთა პრეტენზიებმა საქართველოს ყოფილი საეგზარქოსოს ქონების იმ ნაწილზე, რომელიც საქართველოს ძველი საკათოლიკოსოს ტერიტორიაზე მდებარეობდა, ქართველი სასულიერო წოდების საკუთრებას შეადგენდა და დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საქართველოს ეკლესიის დაქვემდებარებაში უნდა დარჩენილიყო.

ავტოკეფალისტები საქართველოს საეკლესიო საქმეთათვის მთავრობის რწმუნებულად ბენეშევიჩის დანიშვნას სიხარულით შეხვდნენ, მაგრამ კომისარმა, რომელიც ცნობილი იყო საუკეთესო კანონისტად და, ზოგადად, კარგი მიმართულების ადამიანად, მათი იმედები არ გაამართლა (ჟურნალები, 2016: 102).

რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისიის სხდომებზე საქართველოს ყოფილი საეგზარქოსოს ტერიტორიაზე არსებული ეკლესია-მონასტრების, საეკლესიო დაწესებულებებისა თუ ცალკეულ შენობათა კუთვნილების საკითხების განხილვას ეკლესიის უფლებების განხორციელებისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აღნიშნული კომისიის მუშაობის მსვლელობა და შედეგები სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილვის საგანი არ ყოფილა, წინამდებარე სტატიის მიზანია კომისიის ოქმებში დაფიქსირებული ფაქტებით საქართველოსა და მისი ეკლესიის ისტორიის შევსება.

წყაროები და ლიტერატურა: სტატიის ძირითად წყაროს გარდა შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმებისა (საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 323), წარმოადგენს საქართველოს ეკლესიის მმართველი უმაღლესი ორგანოს – საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობის – სხდომის ჟურნალები (1917 წ.). ეკლესიის დროებითი მმართველობის ზოგიერთი წევრი აღნიშნული კომისიის მუშაობაშიც მონაწილეობდა, ამიტომ მათი მოსაზრებანი კომისიის თავმჯდომარისა და თვითონ კომისიის მუშაობის შესახებ გასათვალისწინებელია.

კვლევის მეთოდები: ძირითადი წყარო რუსულ ენაზეა. მისი თარგმანი განვახორციელე სიტყვების ლექსიკური მნიშვნელობისა და კონტექსტის გათვალისწინებით. საკითხის კვლევა კი წყაროების კრიტიკულ ანალიზთან ერთად ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით ვაწარმოვე.

დისკუსია/შედეგები: რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯვნელი კომისიის შემადგენლობაში თავდაპირველად არჩეული იყვნენ: გორის ეპისკოპოსი ანტონი (გიორგაძე), დეკანოზები: კორნელი კეკელიძე, ნიკიტა თალაქვაძე, კალისტრატე ცინცაძე და საერო პირი სერგი გორგაძე. სხვადასხვა სხდომაზე ქართულ მხარეს ასევე წარმოადგენდნენ არქიმანდრიტი ნაზარი (ლეჟავა), დეკანოზი გიორგი გამრეკელი, მღვდლები: ქრისტეფორე ციცქიშვილი, ალექსი მიქელაძე, ერისკაცები: ექვთიმე თაყაიშვილი, მოსე ჯანაშვილი, პეტრე კიზირია, იპოლიტე ვართაგავა, სხდომის მდივნები: სოფრომ მგალობლიშვილი, დავით ნახუცრიშვილი.

რუსთაგან კომისიაში მონაწილეობდნენ დეკანოზები: იოსებ ორეხოვი, ალექსანდრე რაზუმოვსკი, მღვდელი: ალექსანდრე ნოგატირევი, ალექსანდრე ნოვიკოვი; საეროთაგან – მიხეილ ვინოგრადოვი, ვიქტორ ტიხვინსკი, ვლადიმერ ოსეცკი, მდივნები: ალექსანდრე დავიდოვი, ალექსი ორნატსკი, მ. ვ. ბელიაევი, იაკობ მარშაკი (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 5, 6, 22, 61, 76; „Кавказский календарь“, 1916: 758, 762).

კომისიის სხდომები თბილისში, სინოდის კანტორის შენობაში მიმდინარეობდა. წინასწარ იყო განსაზღვრული, რომ შემთანხმებელი კომისია ორივე ეკლესიის წარმომადგენელთა თანაბარი რაოდენობით უნდა შემდგარიყო, თუმცა აღნიშნული პრინციპი ბენეშევიჩმა თავიდანვე დაარღვია. 21 აპრილის სხდომას (№1 ოქმი) რუს წევრებთან ერთად, თავმჯდომარის მიწვევით ესწრებოდნენ

სინოდის საქართველოს კანტორის პროკურორი მიტროფანე პოპოვი, ეგზარქოსის კანცელარიის მმართველი ნიკოლოზ დობროვოლსკი, სინოდის კანტორისა და ეგზარქოსის კანცელარიის¹ ოთხი მოხელე. ეს უკანასკნელნი ბენეშევიჩმა მდივნებად წარადგინა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 6489: 24).

23 აპრილს მეორე სხდომას (№2 ოქმი) ესწრებოდნენ ბერძენ მართლმადიდებელთა წარმომადგენლები: ხარლამპ სინგარევისი და კონსტანტინე ნალპანისი. ისინიც ქართველებს ზოგიერთი ეკლესიისა თუ მონასტრის კუთვნილებაში ეცილებოდნენ, მაგრამ იმ დღეს სხდომა პროტესტის გამო ქართველების გამოუცხადებლობასთან დაკავშირებით, აღარ შედგა. რუსული მხარის წარმომადგენელთა რიცხვის ასეთი ზრდის მიუხედავად ქართველების მოთხოვნა კომისიის წევრთა რაოდენობის მატების შესახებ ბენეშევიჩმა უარყო (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 5, 8; „Кавказский календарь“, 1916: 323, 759). ოსი მართლმადიდებლების წარმომადგენლებად კომისიაში იმუშავეს დეკანოზმა ქრისტეფორე ჯიოევმა, მღვდლებმა: ალექსანდრე ბეგიზოვმა, თევდორე სანაკოევმა, მასწავლებელმა გ. სანაკოევმა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 22, 29, 48, 54, 66). ცალკეულ სხდომებზე მიწვეულნი იყვნენ როგორც ქართველების, ისე რუსებისა და ბერძნების სხვა წარმომადგენლებიც (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 66, 68-69, 76, 82).

შემთანხმებული კომისიის სხდომაზე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აშკარა მტრის, მ. პოპოვის დასწრებას ქართველთა მხრიდან პროტესტი მოჰყვა. კომისიის თავმჯდომარის პასუხი იყო, რომ იგი მიიწვია არა როგორც სინოდის კანტორის პროკურორი ან კომისიის წევრი, არამედ კომისიისთვის სხვადასხვა ცნობის მიმწოდებელი.

იპოლიტე ვართაგავამ მოითხოვა, ოქმში დაეფიქსირებინათ თავმჯდომარის განცხადება, რომ პოპოვი მიწვეულია როგორც „მისთვის სასარგებლო პირი“. დეკანოზმა ნიკიტა თალაქვაძემ პოპოვის დასწრების შემთხვევაში ოქმების ხელმოწერაზე უარი განაცხადა. დეკანოზმა კორნელი კეკელიძემ კი მოითხოვა, ბენეშევიჩს კომისიის სხდომებზე პოპოვის დასწრების შესახებ თავისი პასუხი საქართველოს ეკლესიის მმართველი ორგანოსთვის წერილობით ეცნობებინა. ყოველივე აღნიშნულის მიუხედავად კომისიის თითქმის ყოველ სხდომას რუს წევრებთან ერთად პოპოვიც ესწრებოდა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 8, 12, 18, 22 28, 32, 56, 58, 68, 84, 87).

ბენეშევიჩის თავმჯდომარეობით მოქმედმა კომისიამ სულ 19 სხდომა გამართა. საქმეში დაცულია 17 ოქმის ასლი. ისინი შედგენილია სინოდის კანტორის მდივან ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე დავიდოვის (დავითაშვილი) მიერ. მდივანს აღნიშნული აქვს ორი ოქმის ნაკლებობის მიზეზი: 17 მაისის №13 ოქმზე კომისიის წევრებს ხელი არ მოუწერიათ და ამის გამო არც ასლი გაცემულა; 2 ივნისის, ანუ მე-18 კრების მდივანი იყო ბელიაევი (დავიდოვი კრებას არ ესწრებოდა) და ოქმი არ შეუდგენია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 67-68, 86-87).

ოქმებში დავიდოვთან ერთად მდივნებად მოხსენიებული არიან: სოფრომ მაგლობლიშვილი, დავით ნახუცრიშვილი, მ. ბელიაევი, ა. ორნატსკი, ი. მარშაკი. დავიდოვის განცხადებით, საქართველოს ეკლესიის მხრიდან შემთანხმებული კომისიის მდივნებად დასახელებული პირები ოქმების წარმოებას შეუძლებლად თვლიდნენ. არადა, თუნდაც უნებლიე გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად აუცილებელი იყო, ოქმები მათაც შეედგინათ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 22, 28, 32, 56, 76, 82, 87, 88).

კომისიის სხდომის ოქმებთან დაკავშირებით ავტოკეფალისტები აღნიშნავდნენ, რომ მათში არ იყო ასახული საეკლესიო ინტერესების გაყოფისთვის დიდი მნიშვნელობის მქონე ბევრი ფაქტი და დეტალი, რომელიც სხდომებზე განიხილებოდა (ჟურნალები, 2016: 137). ასეთი ნაკლოვანების დროს ქართული მხარე ოქმის კითხვისას, ხელმოწერამდე, წარმოადგენდა დამატებას, განსაკუთრებულ აზრს ან იქვე აღნიშნავდა მიზეზებს, რის გამოც ოქმს ხელს არ აწერდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 5-6, 89). აქედან გამომდინარე, გასაგებია, რომ ოქმების დამატებებში ან განსაკუთრებულ აზრებში ყურადღება მახვილდებოდა ზოგიერთ უსამართლობაზე, რაც სხდომის დროს გამოიკვეთა, მაგრამ მდივანმა არ დააფიქსირა. მაგ.: 26 აპრილის, პირველი ერთობლივი სხდომის ოქმის კითხვისას მღვდელმა ქრისტეფორე ციციქიშვილმა მოითხოვა დამატების სახით აღენიშნათ სხდომაზე პროფ. ბენეშევიჩის განაცხადი, რომ შერეულ და სადავო საქმეთა გადაწყვეტის ერთადერთი შესაძლებლობა სინოდის კანტორის განახლება-შეესება იყო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 5-6). იქვე დეკანოზ კალისტრატეს მოთხოვნით დაფიქსირდა კიდევ ერთი ფაქტი, რომელიც ოქმში გამოტოვებული იყო. ამ შემთხვევაშიც საქმე ბენეშევიჩის მოსაზრებას ეხებოდა. მას სხდომაზე განუცხადებია, რომ ანჩისხატის ტაძარში მღვდლის შეცვლა ან ქართული ეპარქიისთვის სასულიერო პირის კურთხევა მეუფე პლატონს (როჟდესტვენსკი) უნდა შეესრულებინა, რომელსაც დროებითი მთავრობა ჯერ კიდევ

საქართველოს ეგზარქოსად იხსენიებდა. ეპისკოპოს ლეონიდს კი ყოველივე ამისთვის მთავარეპისკოპოს პლატონის ნებართვა სჭირდებოდა. დეკანოზ კალისტრატეს შეკითხვისთვის – მაშინ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარება დროებითი მთავრობის მიერ რაშიღა გამოიხატებო – თავმჯდომარეს პასუხი არ გაუცია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 5-6).

კომისიის ხსენებული აზრები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის იგნორირებას ნიშნავდა. პროტესტის გამოხატვა აუცილებელი იყო. ქართულ მხარეს იმედი არ ჰქონდა, რომ ამას შედეგი მოჰყვებოდა, მაგრამ რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისიის მიკერძოებულობა მაინც უნდა დაფიქსირებულიყო. ბენეშევიჩის ზოგიერთი ტენდენციურობისა და უსამართლო ქმედებათა შესახებ ჩვენთვის სწორედ ამ გზით გახდა ცნობილი.

ქართველთაგან ოქმების შედგენაზე უარი რუსულად წერის აუცილებლობით შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოწვეული, რაც საქართველოს ეკლესიის უფლებებს შელახავდა. აქვე ალბათ გასათვალისწინებელია კომისიის ქართველ და რუს მდივანთა შეთანხმების უპერსპექტივობაც. კომისიის თავმჯდომარე მდივნებისაგან ოქმების სწორედ რუსულად და ურთიერთშეთანხმებით წერას მოითხოვდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 9).

შემთანხმებელ კომისიაში ა. დავიდოვის მდივნობა თვითონ ბენეშევიჩმა ურთულეს სამუშაოდ შეაფასა და მას დიდი მადლობა გადაუხადა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 88-89).

საინტერესოა, რა კრიტერიუმებით მსჯელობდნენ სხდომებზე და რა არგუმენტებს აყენებდნენ მხარეები ეკლესია-მონასტრების მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად.

კუთვნილების განსაზღვრისთვის ქართველები ძირითადად იყენებდნენ მონაცემებს ტაძრის მშენებლობის ინიციატორთა, ქტიტორთა, სატაძრო მიწის მფლობელთა, მრევლის ეროვნული შემადგენლობისა და საეკლესიო ჩანაწერთა წარმოების ენის შესახებ.

კომისიის რუსი წევრები მსჯელობდნენ მრევლის ეროვნულ შემადგენლობაზე, რუსთა მხრიდან გაღებულ მატერიალურ დანახარჯებსა და ტაძრის არქიტექტურულ ტიპზე. ამ უკანასკნელ არგუმენტს ქართული მხარე იმთავითვე უარყოფდა. მისი მითითებით, საეგზარქოსოს არსებობის პერიოდში საქართველოში ტაძრები, ქართველთა სურვილის გათვალისწინებლად, რუსული სტილით ახლდებოდა და ეს ფაქტი კუთვნილების საფუძვლად ვერ გამოდგებოდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 65, 67).

შემთანხმებელი კომისიის წევრის, ექვთიმე თაყაიშვილის აზრით, ავტოკეფალიის აღდგენის გამოცხადებასთან ერთად ყველა ქართული სიწმინდე საეგზარქოსოს გამგებლობიდან საქართველოს ეკლესიას უნდა დაბრუნებოდა. ეს იქნებოდა გათვალისწინება სიძველეთა ისტორიულ-არქეოლოგიური მნიშვნელობისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში საქართველოს ეკლესიას არც ერთი მონასტერი არ დაუბრუნდებოდა. მსჯელობის საგანი მხოლოდ მეორე მხარის მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილება შეიძლებოდა გამხდარიყო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 34, 36, 40, 41-43).

კომისიის რუსი წევრის, ოსეცკის აზრით, შემთანხმებელ კომისიას მონასტრების საკუთრებასთან დაკავშირებით მსჯელობისას უნდა გაეთვალისწინებინა რელიგიურ-საგანმანათლებლო მიზნები, რისთვისაც ისინი იყვნენ დაარსებული და არა მათი ისტორიულ-არქეოლოგიური მნიშვნელობა მეცნიერებისთვის. ყურადღება უნდა მიექციათ არა იმისთვის, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა გადარჩენილ შენობას ან ნანგრევს საქართველოს ეკლესიისათვის, არამედ იმისთვის, ვინ რა მიზნით იყენებდა მას.

ოსეცკი აღიარებდა, რომ მონასტრებში უმეტესობა ტაძრების ძველი – ქართული იყო, მაგრამ თუ მონასტერი მიტოვებულ ნანგრევებზე დაარსებული იყო რუსების მიერ, ყველა ისინი ხომ არ გადავიდოდნენ თავიანთი სამყოფელიდან? (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 34).

დეკანოზმა კალისტრატე ცინცაძემ კომისიის რუსი წევრებისათვის ძველ მონასტერთა მიმართ ქართველების დამოკიდებულების ასახსნელად აღნიშნა, რომ რუსები გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ თავიანთი რომელიმე სიწმინდის განახლებას და იქ არარუსის ჩასახლებას, თუნდაც ის ნანგრევების სახით ყოფილიყო შემორჩენილი. თუ ქართველებმა რუსები მონასტრებში ძმობის გამო შეუშვეს, ეს არ იძლევა მათი ფლობის ხანდაზმულობაზე ლაპარაკის უფლებას. მისივე აზრით, რუსებს მონასტრებზე თავიანთი უფლებები არ უნდა განეცხადებინათ, მხოლოდ მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილება შეიძლებოდა მოეთხოვათ (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 44).

დეკანოზმა ალექსანდრე რაზუმოვსკიმ ქართველთა ისტორიული სიძველეების რუსთა მიერ ფლობასთან დაკავშირებით აღნიშნა, რომ ეს უკანასკნელნი იცავდნენ მათ და ქართველებს ამ სიწმინდეებით სარგებლობაში სიძნელეებს არ უქმნიდნენ. თავიანთი შრომით მოიყვანეს მონასტრები

არსებულ მდგომარეობამდე. არ შეიძლება ითქვას, რომ რუსები თვითნებურად ფლობენ ამ მონასტრებს. მიტაცებას ადგილი არ ჰქონია. ამ მოვლენას აკონტროლებდა უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლება – უფმ. სინოდი და სინოდის საქართველოში მოქმედი დაწესებულება. ქართველები აქამდე არ აპროტესტებდნენ მონასტრების ფლობას რუსების მიერ. ნანგრევებიდან აღდგენილი მონასტრები, რომლებსაც არ ჰქონდათ არანაირი რელიგიური და ისტორიული მნიშვნელობა, მომავალშიც რუსულად უნდა ჩაითვალოს (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 41-42).

კომისიის ქართველი წევრები არ დაეთანხმნენ ამ აზრს და აღნიშნეს, რომ საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლები რუსთა ბატონობის ხანაში თავიანთი სიწმინდეების განკარგვის უფლება არ ჰქონდათ.

შემთანხმებული კომისიის სხდომაზე დასახელდა ერთადერთი ფაქტი, როცა საქართველოს ეგზარქოსმა ნიკონმა (1906-1908, სოფიისკი) მცხეთის ჯვრის მონასტრის რუსი ბერებისაგან განახლების დაწყების საკითხი სინოდის კანტორის სხდომაზე დასვა და უარი მიიღო. დეკანოზმა რაზუმოვსკიმ ეს შემთხვევა იმის სამტკიცებლად გამოიყენა, რომ ქართველების სურვილი გაითვალისწინეს (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 41).

იპოლიტე ვართაგავამ და დეკანოზმა კალისტრატემ ყურადღება გაამახვილეს, რომ სხვა დროს მსგავსი ფაქტი არ ყოფილა და ქართველებს არ შეეძლოთ ძლევამოსილი ეგზარქოსებისთვის წინააღმდეგობის გაწევა. ახლა ეკლესია „გაბედულად აცხადებს თავისი თვითგამორკვევისა და თვითმყოფადობის უფლებებს... ითხოვს თავისი საკუთრების დაბრუნებას, რომლითაც აქამდე მის დაუკითხავად სარგებლობდა რუსული საეკლესიო ხელისუფლება,... რომელმაც მითვისა საქართველოს ეკლესიაზე საკუთრების უფლება და თავისი ინტერესების, შეხედულებების მიხედვით სცემდა განკარგულებებს. ის გარემოება, რომ რუსები სახლდებოდნენ დაცარიელებულ ქართულ მონასტრებში, არ გამოდგება სამართლიანობისა და ამ მონასტრებზე რუსთა უფლებების დამადასტურებლად“ (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 42).

ექვთიმე თაყაიშვილმა აღნიშნა, რომ ქართველებს აღარ შეეძლოთ ზრუნვა თავიანთი მონასტრების აღდგენაზე მას შემდეგ, რაც ეს მამულები რუსეთის მფლობელობაში გადავიდა. რუსეთის ხელისუფლების ვალდებულებას ქართველების, როგორც თავისი მოქალაქეების მიმართ, წარმოადგენდა მონასტრების აღდგენა. ქართველებს, როგორც რუსეთის მოქალაქეებს აქვთ უფლება, იღებდნენ საშუალებებს, მონასტრების განსახლებლად. რუსები მხოლოდ აახლებდნენ, არ აშენებდნენ ახალ, დამოუკიდებელ მონასტრებს. მონასტერთან დაკავშირებით მთავარი სიწმინდეა, სიმძიმის ცენტრი წმიდა ადგილია, დანარჩენი ყველაფერი გვერდითია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 43).

შემთანხმებული კომისიის რუსმა წევრებმა საკითხის გადასაწყვეტად სამოქალაქო კანონების გამოყენების აზრიც კი წამოაყენეს მონასტერთა მფლობელობა ხანდაზმულობის გათვალისწინებით რომ შეენარჩუნებინათ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 43).

სიწმინდეების განკარგვის ხანდაზმულობაზე საუბარი დეკანოზებმა კორნელიმ და კალისტრატემ შეუძლებლად მიიჩნიეს, რადგან რუსეთი საქართველოს უკვე 106 წლის განმავლობაში ფლობდა. ქართველებს სხვადასხვა მიზეზთა გამო მიტოვებულ მონასტრებთან კავშირი გაწყვეტილი არ ჰქონდათ, რუსებისთვის იქ ლოცვა არ დაუშლიათ, მაგრამ მათი განახლების უფლება არ მიუციათ. მით უმეტეს, რომ იყო მონასტრებში რუსი ბერების მიერ განხორციელებული სამუშაოების შედეგად იმ დრომდე შემონახული ფრესკების განადგურებისა და გარე ფასადის დამახინჯების მაგალითები. სერგი გორგაძის თქმით, საქართველოს ისტორიული და ეთნოგრაფიული საზოგადოების მუზეუმში ინახებოდა 6 წლის წინ საფარის ტაძრისა და ფრესკებისთვის გადაღებული სურათები, რომლებიც ამ ფაქტს ადასტურებდნენ. დეკანოზმა ალექსანდრე რაზუმოვსკიმ ამასთან დაკავშირებით აღნიშნა, რომ საჭირო გახდა ტაძრის სახურავის რესტავრაცია, ფრესკებს კი რუსი მონაზვნები რუსულ მონასტრებშიც აზიანებდნენ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 38, 44).

მონასტერთა კუთვნილების საკითხის ხანგრძლივი განხილვის შედეგად ბენეშევიჩმა ასეთი დასკვნა გამოიტანა: იურიდიულად რუსები აღდგენილი მონასტრების სრულუფლებიანი მესაკუთრენი არიან. მათი მოქმედების კანონიერება უფმ. სინოდის ბრძანებებითაა განპირობებული. აქედან გამომდინარე, რაც აშენებულია რუსების მიერ, იურიდიულად რუსებს ეკუთვნით, მაგრამ ამგვარი მიდგომა გადამწყვეტი ვერ იქნება. მონასტრებს, როგორც ძველ სიწმინდეებს, ისტორიულ-არქეოლოგიურ მნიშვნელობასთან ერთად აქვთ რელიგიური მნიშვნელობა, რაც განსაკუთრებით ფასეულია ქართველებისთვის. ქართველი ხალხის მიერ შექმნილი რელიგიური სიწმინდეები და რელიგიური ცხოვრების ცენტრები – მონასტრები – უნდა ეკუთვნოდეს ქართველებს. ეს ძირითადი

პრინციპია. სხვა გარემოებანი (შემონახულია თუ არა ნანგრევები, როდის და ვის მიერაა აღდგენილი) კარგავენ მნიშვნელობას. თუ მოსახლეობას ახსოვს სიწმინდე, ის მისი რელიგიური ცხოვრების ცენტრია. ე. ი. ყველა სიწმინდე – როგორც ქართველთა მიერ ჩამოყალიბებული, ქართველებით დასახლებული ადგილების რელიგიური ცენტრი – პრინციპულად ქართველების საკუთრებას წარმოადგენს და გადავა საქართველოს ავტოკეფალური ეკლესიის საკუთრებაში, მაგრამ ნაგებობები, რომლებიც აშენებულია რუსების მიერ, შეადგენს რუსთა საკუთრებას და იქნება მათ გამგებლობაში (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 44-45).

აქვე აღვნიშნავ, რომ შემთანხმებელ კომისიაში განხილულ სადავო ეკლესიათა შორის არ გვხვდება რუსების მიერ საქართველოში, ახალ ადგილზე დაფუძნებულ-აშენებული ეკლესიები. ამ შემთხვევაში ვგულისხმობ იმ ეკლესია-მონასტრებს, რომელთა საკუთრების შესახებაც ოქმებში მსჯელობენ. შემთანხმებელი კომისიის მიერ განსაზღვრულ სადავო ტაძართა სია, რომელიც ბენეშევიჩმა მხარეებს დაგვიანებით, 3 ივნისს წარუდგინა, საქმეში დაცული არ არის (იხ. ქვემოთ).

საკითხზე მსჯელობისას გამოვლინდა საქართველოში ბენეშევიჩის თითქმის ორთვიანი (1917 წლის 11 აპრილი-3 ივნისი) საქმიანობისთვის დამახასიათებელი ორმაგი სტანდარტი. ის გადაწყვეტილებებს რუსეთის სახელმწიფოსა და ეკლესიის დიდმპყრობელური ინტერესებიდან გამომდინარე იღებდა და ამავე დროს ქართველი საზოგადოებისაგან თავისი მოქმედებების სამართლიანად მიჩნევას მოითხოვდა.

კომისარი არ ითვალისწინებდა, რომ ძველი რელიგიური ცენტრების მშენებლობა-განახლებისთვის სახელმწიფო ხაზინიდან გაღებული თანხები საქართველოს საერო თუ საეკლესიო ქონებით იყო უზრუნველყოფილი. აქედან გამომდინარე, რუსულ მხარეს მხოლოდ თავის კერძო შეწირულობებზე შეიძლებოდა განეცხადებინა პრეტენზია. მღვდელ ქრისტეფორე ციცქიშვილის მითითებას – ხაზინის თანხა და ტაძრების მშენებლობისთვის გამოყოფილი მიწა რუსული არ არისო – კომისარმა უპასუხა, რომ ამას მნიშვნელობა ექნებოდა ქართველთა ინტერესების განხილვისას (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323: 24). ე. ი. არა ეკლესია-მონასტრებზე საკუთრების დადგენისთვის, არამედ რუსთა მფლობელობაში გადასულ სიწმინდეებთან დაკავშირებით ქართველთა მატერიალური და სულიერი ინტერესების გამოკვეთისთვის.

სიონის, დიდუბის ღვთისმშობლის, ავლაზრის სასაფლაოს პეტრე-პავლეს, ვერის წმ. ნიკოლოზის, სოლოლაკის ამაღლების, საბურთალოს წმ. გიორგის² ეკლესიები შემთანხმებელმა კომისიამ ქართველებს მიაკუთვნა, თუმცა რუსულმა მხარემ მათთან დაკავშირებითაც მატერიალური და სულიერი მოთხოვნების დაკმაყოფილების პრეტენზია განაცხადა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 10, 11, 15-17).

გაურკვეველთა შორის დარჩა თბილისის იერუსალიმის ქრისტეს საფლავის, ჯვართამაღლების, კუკიის სასაფლაოს წმ. ნინოს, „ნახალოვკის“ (ნამალადევის) ივერიის ღვთისმშობლის, ავლაზრის მიქაელ მთავარანგელოზის, ხარფუხის წმ. ნიკოლოზის, რეხას მთავარანგელოზის, სოხუმის სასაფლაოს ეკლესიები (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 10, 12-15, 18-20, 21, 23, 24-25, 28-29, 64-66, 68-69, 70-72). მხარეები შეთანხმდნენ, რომ იერუსალიმის საპატრიარქოს მეტოქეების კუთვნილების საკითხის გადაწყვეტა რუს-ქართველთა შემთანხმებელი კომისიის კომპეტენციას სცდებოდა, ის საქართველოს ეკლესიას რუსეთის ეკლესიასა და იერუსალიმის პატრიარქთან უნდა გაერკვია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 10, 68).

ხანგრძლივი გამოდგა კუკიის წმ. ნინოსა და ხარფუხის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიებთან დაკავშირებული მასალისა თუ ზეპირი გამოსვლების განხილვა. კომისიის სხდომის ოქმებში არის მონაცემები მათი მშენებლობის ინიციატორების, მშენებლობის დაფინანსების წყაროებისა და მრევლის ეროვნული შემადგენლობის შესახებ. საკითხზე აღარ შევჩერდები, რადგან სტატიის მიზანს არ წარმოადგენს თითოეული ეკლესია-მონასტრის ისტორიის კვლევა. აღნიშნულ ჯგუფში შესული ეკლესიების კუთვნილების საკითხის გადასაწყვეტად საჭიროდ ჩაითვალა კომისიისთვის დამატებითი ცნობების მიწოდება.

სუფთა რუსულად მიიჩნიეს თბილისის იოანე ღვთისმეტყველის (ქართველებმა პრეტენზიები განაცხადეს მის ადგილზე ძველად არსებულ ეკლესიაზე, რომლის ნანგრევებზეც იყო აშენებული ახალი ეკლესია), კუკიის ალექსანდრე ნეველის ეკლესიები და ალექსანდრეს ბაღში მდებარე ალექსანდრე ნეველის ეკლესია-სამლოცველო. თბილისის წმ. თომას ეკლესია ჩაითვალა რუსულ-აისორულად იმ პირობით, რომ ქართველებს მატერიალური პრეტენზიების განცხადება შეეძლოთ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 22, 23-24, 58-60, 67).

კომისიამ ბერძნებს მიაკუთვნა ხანდისის ჯვართამაღლებისა და გუმბათის კვირაცხოვლის (წმ. თომას) ეკლესიები; შერეულ სამრევლოებად კი მიიჩნია: ირაგის, წინწყაროს, ოფრეთის, იმირის, ედიქილისას ეკლესიები (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 69-72).

ოსებთან დაკავშირებით კომისიას გადაწყვეტილებები არ გამოუტანია, საკითხი ოსთა მოსალოდნელ კრებამდე გადაიდო, გამოიკვეთა დამატებითი ინფორმაციის საჭიროება. ასევე ვერ მოხდა შეთანხმება სანთლის ქარხნისა და თბილისის სასულიერო სემინარიის კუთვნილებასთან დაკავშირებით (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 10, 16, 48-49, 54, 69-72, 77, 80).

უნდა აღინიშნოს, რომ ეკლესიების ასეთი გაყოფა-განაწილება წარმოადგენდა დარღვევას მსოფლიო საეკლესიო კანონებისა და წმ. მამათა სწავლებისა, რომელთა მიხედვითაც ეკლესია ტომობრივად დაყოფილი არ უნდა ყოფილიყო. კერძოდ, ამ შემთხვევაში საქართველოს ეკლესიის შემადგენლობაში მის ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა მართლმადიდებელი უნდა ყოფილიყო გაერთიანებული. აღნიშნული დარღვევა პეტროგრადის დროებითი მთავრობის 1917 წლის 27 მარტის დადგენილებით იყო განსაზღვრული და საქართველოს ეკლესიამ ამასთან დაკავშირებით პროტესტი არაერთხელ გამოხატა, კერძოდ, „ძირითად დებულებებში“ ისიც განაცხადა, რომ ამ „ანტოკანონიკურის პრინციპის შემოტანისათვის“ პასუხისმგებლობას იხსნიდა და მთავრობის გადაწყვეტილებას იძულებით ემორჩილებოდა (ჟურნალები, 2016: 79).

საქართველოს ეკლესიისთვის მნიშვნელოვან მრავალ საკითხზე, ავტოკეფალისტთა სურვილის მიუხედავად, შეთანხმებულ კომისიას საერთოდ არ უმსჯელია. თუმცა, კომისიის განმარტებით, შესრულებული სამუშაო საბოლოო არ იყო და ის უმადლეს ხელისუფალთა მსჯელობისას მხოლოდ მასალად იქნებოდა გამოყენებული. ეკლესია-მონასტერთა და საეკლესიო დაწესებულებათა კუთვნილების საკითხის გადაწყვეტამდე მათ მართვა-გამგეობაში არაფერი უნდა შეცვლილიყო (საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 323: 46).

რუსულ-ქართული საეკლესიო ინტერესების გაყოფასთან დაკავშირებული მუშაობა ქართველებისთვის ძალიან მძიმე პირობებში მიმდინარეობდა. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ თავმჯდომარე მათ აზრის თავისუფლად გამოთქმის საშუალებას არ აძლევდა, უყვიროდა, როცა მის შეხედულებას ეწინააღმდეგებოდნენ; არ ერიდებოდა წერილობით მუქარასაც, რომ მათ კომისიის სხდომებზე დასწრების უფლებას მოუსპობდა და სხვ. (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6489: 26).

ძლიერი მორალური ზეწოლის მიუხედავად, საეკლესიო ცხოვრებაში ერთგვარი წესრიგის დასამყარებლად, ქართული მხარე კომისიის მუშაობაში ბოლომდე მონაწილეობდა.

1 ივნისის სხდომაზე ბენეშევიჩმა თავის გამგზავრებასთან დაკავშირებით კომისიის მომავალი საქმიანობა დაგეგმა. მისი აზრით, მუშაობა დროებით შეწყდებოდა; ორივე მხარე განიხილავდა ერთობლივად შესრულებულ სამუშაოს; შემდეგ კი თავმჯდომარის მიერ წარმოდგენილი სქემით დაიწყებდა მასალის შეგროვებასა და საერთო კრებების რეგულარულად გამართვას (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 84-86).

შეთანხმებული კომისიის ბოლო, 3 ივნისის სხდომაზე (ოქმი №19), თავმჯდომარემ დაგვიანებით წარმოადგინა სადავო ეკლესიების სია. სწორედ ამ სიაში დასახელებული ეკლესიების კუთვნილების დასადგენად უნდა დაწყებულიყო კომისიის მუშაობა 1917 წლის აპრილში. ბენეშევიჩმა მიუთითა, რომ სია 26 აპრილის (შეთანხმებული კომისიის პირველი ერთობლივი სხდომა) №3 ოქმს უნდა დართოდა. მასში აღნიშნული ზოგიერთი ტაძრის მფლობელობის საკითხი უკვე გარკვეული იყო.

ყოვლადსამღვდელო ანტონმა (გიორგამე) საჭიროდ მიიჩნია ახალი სიის შედგენა და მასში თითოეული ტაძრის კუთვნილების შესახებ კომისიის აზრის შეტანა. ამგვარი სია იქნებოდა ქართველთა და რუსთა ერთობლივი მუშაობის ამსახველი.

რუსულმა მხარემ წარმოდგენილი სია კომისიის სამუშაო პროგრამად ჩათვალა და ახლის შედგენა უარყო. საბოლოოდ, როგორც 3 ივნისის სხდომის ოქმშია მითითებული, კრებამ აღნიშნული სია კომისიის მუშაობის შედეგების მიხედვით განმარტებებით შეავსო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 87-88). სამწუხაროდ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სია საქმეში დაცული არ არის.

№19 ოქმშია თავმჯდომარის მიმართ კომისიის წევრების გამოსამშვიდობებელი მიმართვები. რუსთა სახელით დეკანოზმა იოსებ ორეხოვმა ბენეშევიჩს საქმის ობიექტურად და ყურადღებით წარმოებისთვის დიდი მადლობა გადაუხადა.

დროებითი მმართველობის წარმომადგენლებმა კომისიის მუშაობით იმედგაცრუება ამ შემთხვევაშიც არ დაფარეს და აღნიშნეს, რომ მან ვერ გაამართლა ქართველი ხალხის იმედები, რომ

მისი თავმჯდომარეობით კომისიის მუშაობას საქმე წინ არ წაუწევია, რომ „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცებისთვის ბენეშევიჩმა თავისი დიდი უფლებამოსილება არ გამოიყენა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 89).

ქართველებმა კომისარს მშვიდობიანი მგზავრობა უსურვეს და გამოთქვეს რწმენა, რომ ვნებათაღელვას მოშორებული პროფესორი გააკეთებდა იმას, რაც აქამდე უნდა გაეკეთებინა.

ბენეშევიჩმა უპასუხა, რომ ის დარჩა ისეთად, როგორიც იყო და ვინმეს ნდობის დამსახურება მიზნად არ ჰქონია. მას შეუძლია იმოქმედოს იმ ნდობის საფუძველზე, რომელიც დაიმსახურა, როგორც მეცნიერმა. კომისარმა არც მუშაობის ნელი ტემპი აღიარა; ყველაფრის გათვალისწინება რომ ვერ მოხერხდა, მისთვის პეტროგრადში უფლებამოსილების სწრაფი მინიჭებით ახსნა; „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცება კი საკუთარ უფლებებზე აღმატებულად გამოაცხადა.

ამ უკანასკნელი განმარტების სიცრუე იმავე, 1917 წლის ივნისში დადასტურდა. პეტროგრადში ჩასული საქართველოს ეკლესიის დელეგაციისთვის (მის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ეპისკოპოსი ანტონი (გიორგაძე), არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია), დეკანოზი კალისტრატე ცინცაძე) ცნობილი გახდა, რომ აღნიშნულ „დებულებათა“ დამტკიცების შეყოვნებაში წვლილი ბენეშევიჩს ნამდვილად მიუძღოდა. მას პეტროგრადის მთავრობისთვის დეპეშით უთხოვია, საქართველოს ეკლესიის უფლებები მის ჩასვლამდე არ განესაზღვრათ. თბილისში კი ავტოკეფალისტებს არწმუნებდა, „დებულებათა“ დამტკიცების დაჩქარება ხელისუფალთ სამჯერ მაინც შევახსენეო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6465: 3-4).

მიუვრუნდეთ 3 ივნისის სხდომას. კომისარმა გამოსამშვიდობებელ სიტყვაში ყურადღება გაამახვილა გაზეთებში მის წინააღმდეგ მიმართულ გამოხვედრებზე და საქართველოს ეკლესიის საკითხში საკუთარი საქმიანობის უარყოფითად შეფასება უსამართლობად მიიჩნია: „თავდასხმების მიუხედავად, ვიყავი ობიექტური და მიუკერძოებელი, არაფერს შეეძლო სწორი გზიდან ჩემი გადახვევა... როგორც მეცნიერი ვარ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დამცველი და ასეთადვე დავრჩები“ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323: 89). რეალურად კი ის საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის საკითხს რუსეთის სახელმწიფო ხელისუფლების ინტერესებიდან გამომდინარე განიხილავდა და არა კანონიერების თვალსაზრისით; ამის შესახებ ქართული მხარისთვის განცხადებულიც ჰქონდა (ჟურნალები, 2016: 66).

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დამცველად ბენეშევიჩის ჩათვლა ნამდვილად შეუძლებელი იყო, თუმცა მოგვიანებით მისი, როგორც მეცნიერის, თანაგრძნობა ქართველებისადმი ივანე ჯავახიშვილის არქივში დაცული წერილებითაც დასტურდება (ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1626; იქვე, ს. 1630: 1; იქვე, ს. 1628).

ავტოკეფალისტებს სჯეროდათ, რომ კომისარ ბენეშევიჩის უფლებამოსილება გაცილებით ფართო იყო, ვიდრე თვითონ აცხადებდა. ამ მიმართულებით ქართველების ეჭვი პროფესორმა ნიკო მარმაც გააძლიერა. მან 5 ივნისს, საქართველოს ეკლესიის დროებით მმართველობაში სტუმრობისას, აღნიშნა, რომ საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ ბენეშევიჩი თითქოს სხვა პიროვნებად ქცეულა: ორი თვის განმავლობაში არაფერი გაუკეთებია მაშინ, როცა „მეტად ფართო უფლებები ჰქონდა მონიჭებული. მას ისიც კი შეეძლო, რომ ეხლავე ქართულ-ნაციონალური საშუალო და თვით უმაღლესი (აკადემია) სასწავლებლები დაეარსებინა“ (ჟურნალები, 2016: 143). კომისარი კი ივნისის დასაწყისში საქართველოდან ისე წავიდა, ერთი საკითხიც ბოლომდე არ გადაუწყვეტია.

დროებითმა მმართველობამ ნიკო მარისგანვე შეიტყო, რომ ივნისის დასაწყისში „დებულებათა“ მიღება ობერპროკურორ ვლადიმერ ლვოვს მცირედი შესწორებებით უკვე შესაძლებლად მიაჩნდა. მანვე დაადასტურა საქმის დასაჩქარებლად პეტროგრადში დელეგაციის გაგზავნის საჭიროება (ჟურნალები, 2016: 143).

საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლები პეტროგრადში 1917 წლის 14 ივნისს ჩავიდნენ, მაგრამ „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცებამ სასურველი მსვლელობა მაინც ვერ მიიღო. ხელისუფლება ამ საქმეში ჯერ საქართველოს ეკლესიის საქმეთა გადამწყვეტი კომისრის დასკვნას ელოდებოდა, შემდეგ კი ვითარება ივლისის პოლიტიკურმა კრიზისმა გაართულა.

პეტროგრადის მთავრობამ საქართველოს ეკლესიის უფლებები 25 ივლისს ბენეშევიჩის მოხსენების საფუძველზე შეკვეცილი სახით დაამტკიცა, შეინარჩუნა 1917 წლის 27 მარტის აქტით ეკლესიის ეროვნული ნიშნით დაყოფა, მთავრობის მხრიდან ეკლესიაზე კონტროლი, საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიული საზღვრების უგულებელყოფა. დადგენილების სიახლეს წარმოადგენდა ეკლესიის საკეთმპყრობლისთვის მცხეთის მთავარეპისკოპოსისა და სრულიად ქართველთა

კათოლიკოს-პატრიარქის წოდების მინიჭება. აღნიშნული საქართველოს ეკლესიის დელეგაციამ და ეკლესიის მმართველმა უმაღლესმა ორგანომ გააპროტესტეს, მაგრამ უშედეგოდ.

ავტოკეფალისტებმა, ეკლესიის საჭეთმპყრობლის ახლად დამტკიცებული ტიტულიდან გამომდინარე, თბილისში რუსი მღვდელმთავრის დასმისთვის ხელის შესაშლელად, 1917 წ. 13 აგვისტოს თბილისის სამიტროპოლიტო კათედრა აღადგინეს და კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრე ეპისკოპოსი ლეონიდი ტფილელად აკურთხეს (გაზ. „საქართველო“, №179: 1).

რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმები, მიუხედავად იმისა, რომ მას ქართული მხარე სხდომებზე არსებული ვითარების სრულად ასახვის თვალსაზრისით მაღალ შეფასებას არ აძლევდა, გვაწვდის ინფორმაციას საქართველოს ეკლესიისა და ქვეყნის ისტორიის ფურცლების შესავსებად. საქმეში დაცულია 19-დან 17 ოქმის ასლი. მასალა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც ის პეტროგრადში, ხელისუფლების მაღალ ინსტანციებში საქართველოს ეკლესიის საკითხებზე მსჯელობისთვის იყო განკუთვნილი;

ოქმებში გადმოცემულია ტაძართა თუ მონასტერთა მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად ქართული და რუსული მხარეების მიერ დაფიქსირებული კრიტერიუმები და არგუმენტები. ისინი გარდა იმისა, რომ თავისთავად საინტერესოა, მნიშვნელოვანია სადაო ეკლესია-მონასტრების ისტორიის თვალსაზრისითაც;

ოქმებით დასტურდება რუსი ბერების მიერ ეკლესიების გარეგნული იერსახისა და ფრესკების დამახინჯების ფაქტები. ამის შესახებ აღნიშნული აქვთ შემთანხმებელი კომისიის არა მარტო ქართველ, არამედ რუს წევრებსაც.

კომისიის ქართველი წევრების მიერ წარმოდგენილი ოქმთა დამატებები ასახავს შემთანხმებელი კომისიის თავმჯდომარის ტენდენციურ და უსამართლო მიდგომას საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის საკითხისადმი.

მასალა გვიდასტურებს ავტოკეფალისტთა აზრის ჭეშმარიტებას, რომლის მიხედვითაც კომისარი ბენეშევიჩი რუსეთის დროებითი მთავრობის ინტერესებიდან გამომდინარე, არაობიექტურ მსაჯულადაა შეფასებული; ასევე მეტ-ნაკლებად გვიქმნის წარმოდგენას იმ დამაბულ გარემოზე, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის დამცველებს უხდებოდათ მუშაობა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გაზ. „საქართველო“, №179 _ გაზეთი „საქართველო“, 14.08.1917, №179.
2. ჟურნალები, 2016 _ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დროებითი მმართველობის სხდომის ჟურნალები (1917 წლის 13 მარტი-14 სექტემბერი), გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა, კომენტარები და ბიოგრაფიული ცნობები დაურთეს ისტორიის დოქტორებმა ნინო შიოლაშვილმა და ირინა არაბიძემ, 2016.
3. საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323 _ საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 323.
4. საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6465 _ საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 6489.
5. ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1626 _ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1626.
6. იქვე, ს. 1628 _ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1628.
7. იქვე, ს. 1630 _ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1630.
8. „Кавказский календарь“, 1916 „Кавказский календарь“ на 1917 г., Тифлисъ, 1916.

Ottoman Administration of Batumi (April-December 1918)

ბათუმის ოსმალური ადმინისტრაცია
(1918 წლის აპრილი-დეკემბერი)

Irakli Baramidze

PhD in History, Associate Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: erekle1770@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-7006>

Mariam Aleksandria

Master in History, Batumi Shota

Rustaveli State University

e-mail: mariam.aleksandria2000@gmail.com

Abstract: In 1918, the territorial integrity of Georgia and the political future of Batumi were again under threat. Guided by the desire for militaristic intentions, the Ottomans took advantage of the difficult internal situation that had developed in the Russian Empire at the final stage of World War I. According to the Brest-Litovsk Peace Treaty, signed under the conditions of the refusal of the Transcaucasian side to participate in the negotiations, the Ottomans made their way into the Batumi region. The Trabzon Peace Conference became a kind of arena for Georgia to turn the situation in favor of the country and sign a fair peace with the Ottomans, although the Ottomans consciously went to restore the borders that existed before 1878 and did not make any compromises. The Ottomans took over Georgian districts (Kars, Artaan, Batumi) by force and in violation of the law, thereby violating the terms of the Brest Armistice, since the agreement did not provide for the direct transfer of the mentioned districts to them.

In April 1918, the era of the Ottoman occupation of Batumi began. An Ottoman administration was formed, which was undisciplined and technically inadequate in its content. The state treasury passed into the hands of the Ottomans. The Ottoman language was declared the state language, and the Ottoman lira came into circulation. Strict control was established over oil products. The rights of city self-government were limited, the streets were renamed. A police regime and a curfew were established in the city, which somehow ensured the maintenance of order in the city.

From a socio-economic point of view, the city found itself in a difficult situation. Batumi lost its function as a port city. During the occupation, the socio-economic situation of the residents worsened, the Batumi port (the main economic artery) stopped working, factories closed, the unemployment rate in the city increased (a grain deficit arose, bread supplies were limited), etc.). The chaos caused by the occupation led to the migration of part of the population from the city, thus changing the demographic picture of the city to some extent.

By holding the so-called referendum, which was held illegally and in violation of the rules, the Ottomans tried to give a legal basis to their occupation, but within a few months, according to the Armistice of Mudros, they had to leave the city and the region, thus historical justice was restored.

Keywords: Batumi, Ottoman Empire, Brest-Litovsk Treaty, Ottoman administration, occupation, referendum.

ირაკლი ბარამიძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: erekle1770@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-7006>

მარიამ ალექსანდრია
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ისტორიის მაგისტრი
ელ-ფოსტა: mariam.aleksandria2000@gmail.com

აბსტრაქტი. 1918 წელს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა და ბათუმის პოლიტიკური მომავალი კიდევ ერთხელ დადგა საფრთხის ქვეშ. მილიტარისტული ზრახვების მადით აღძრულმა ოსმალეთმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ის რთული საშინაო ვითარება, რაც რუსეთის იმპერიაში სუფევდა პირველი მსოფლიო ომის დასკვნით ეტაპზე. ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც გაფორმდა ამიერკავკასიის მხრიდან მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე უარის თქმის პირობებში, ოსმალეთმა გზა გაიკაფა ბათუმის ოლქისკენ. ტრაპიზონის სამშვიდობო კონფერენცია საქართველოსთვის იყო სიტუაციის ქვეყნის სასარგებლოდ შემოზღუდვისა და ოსმალეთთან სამართლიანი ზავის გაფორმების ერთგვარი ასპარეზი, თუმცა ოსმალეთი მიზანმიმართულად მიიწევდა 1878 წლამდელი საზღვრების აღდგენისკენ და არავითარ კომპრომისზე არ მიდიოდა. იგი ძალმომრეობით და სამართლის ნორმების დარღვევით დაეპატრონა ქართულ ოლქებს (ყარსი, არტანუჯი, ბათუმი), რითაც დაარღვია ბრესტის საზავო პირობებიც, რადგან ხელშეკრულება ხსენებული ოლქების მათთვის პირდაპირ გადაცემას არ ითვალისწინებდა.

1918 წლის აპრილში დაიწყო ბათუმის ოსმალური ოკუპაციის ხანა. ჩამოყალიბდა ოსმალური ადმინისტრაცია, რომელიც თავისი შინაარსით იყო უდისციპლინო და ტექნიკურად გაუმართავი. სახელმწიფო ხაზინა გადავიდა ოსმალთა ხელში. სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ოსმალური, მიმოქცევაში შემოვიდა ოსმალური ლირა. ნავთობპროდუქტებზე დამყარდა მკაცრი კონტროლი. შეიზღუდა საქალაქო თვითმმართველობის უფლებები, ქუჩებს გადაერქვა სახელები. ქალაქში დამყარდა საპოლიციო რეჟიმი, კომენდანტის საათი, რამაც ერთგვარად უზრუნველყო ქალაქში წესრიგის შენარჩუნება.

სოციალ-ეკონომიკური თვალსაზრისით ქალაქი რთულ ვითარებაში აღმოჩნდა. ბათუმმა, ამ მსხვილმა სანავსადგურო ქალაქმა, დაკარგა თავისი ფუნქცია. ოკუპაციის პერიოდში დაეცა მაცხოვრებელთა სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა, მუშაობა შეწყვიტა ბათუმის პორტმა (მთავარმა ეკონომიკურმა არტერიამ), დაიხურა ფაბრიკა-ქარხნები, ქალაქში იმატა უმუშევრობის დონემ (შეიქმნა მარცვლეულის დეფიციტი, შეიზღუდა პურის მიწოდება და სხვ.). ოკუპაციის შედეგად გამოწვეულმა ქაოსმა განაპირობა მოსახლეობის ნაწილის მიგრაცია ქალაქიდან, რითიც გარკვეულწილად შეიცვალა ქალაქის დემოგრაფიული სურათი.

ე. წ. რეფერენდუმის ჩატარებით, რომელიც არაკანონიერად და წესების დარღვევით მიმდინარეობდა, ოსმალეთი შეეცადა თავისი ოკუპაციისთვის სამართლებრივი საფუძველი მიეცა, თუმცა რამდენიმე თვეში, მუდროსის ზავის შესაბამისად, მას მოუწია ქალაქისა და ოლქის დატოვება, რითაც აღდგა ისტორიული სამართლიანობა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ოსმალეთი, ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი, ოსმალური ადმინისტრაცია, ოკუპაცია, რეფერენდუმი.

შესავალი. საქართველოს დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე, ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთი კარიბჭე - ბათუმი და მთელი რეგიონი ოსმალთაგან მიტაცების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. პირველი მსოფლიო ომის დასკვნით ეტაპზე განვითარებულმა მოვლენებმა ასახვა ჰპოვა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხზე. რევოლუციებით მოცული რუსეთის მსოფლიო ომიდან გამოთიშვამ, კავკასიის რეგიონში ოსმალური გავლენების გაძლიერებას შეუწყო ხელი. ბრესტ-ლიტოვსკის (1918 წლის 3 მარტი) საზავო ხელშეკრულების მე-4 პუნქტის თანახმად, არტანუჯის, ყარსისა და ბათუმის ოლქებიდან დაუყოვნებლივ უნდა გასულიყო რუსეთის ჯარი. რუსეთი არ უნდა ჩარეულიყო ამ ოლქების ახალ სახელმწიფო-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამართლებრივ

ორგანიზაციაში და ოლქის მოსახელობას უნდა მისცემოდა შესაძლებლობა დაემყარებინა ახალი წყობილება მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი ოსმალეთთან შეთანხმებით (სვანიძე, 2003:155). ეს იყო ერთა თვითგამორკვევის პრინციპით შენიღბული ოსმალური ანექსია.

სამწუხაროდ, საზავო მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე ამიერკავკასიის წარმომადგენლობის უარი პირდაპირ აისახებოდა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის რღვევაზე. საზავო მოლაპარაკებაზე ქართული საკითხი გადაწყდა ქართული დელეგაციის მონაწილეობის გარეშე, რაც იყო ამიერკავკასიის მესვეურთა მხრიდან დაშვებული შეცდომა, გამომდინარე მათი პოლიტიკური მოუმწიფებლობიდან (გოცირიძე, 2009:162). ამიერკავკასიის ხელისუფლებას, ოსმალეთის მოწვევის მიუხედავად, დელეგაცია არ გაუგზავნია, რადგან რუსეთში ბოლშევიკური ხელისუფლების მოსვლას დროებით მოვლენად განიხილავდა და ზავიც, შესაბამისაც, დროებითად მიაჩნდა.

ამასობაში კი ოსმალეთი ცდილობდა ხელშეკრულების პირობების რეალიზებას რაც შეიძლება მალე. მართალია, პირობებით მას ხსენებული ოლქები პირდაპირ არ გადასცემია, მაგრამ იმ ნიადაგზე, რომ რუსეთს უწევდა ამ ტერიტორიების დაცლა, ადგილობრივებს კი ოსმალეთის შეთანხმებით უნდა ემოქმედათ, ოსმალეთს გზა ეხსნებოდა შემდგომი ექსპანსიური მიზნების განსახორციელებლად. კანადელი ისტორიკოსის ენდრიუ ანდერსენის საინტერესო შეფასებით, ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი იყო – „ბოლშევიკების გულუხვი საჩუქარი ოტომანთა იმპერიისადმი“ (ანდერსენი, 2020:43).

ოსმალთა ინტერვენციის შეჩერება ამიერკავკასიის ხელისუფლებამ ტრაპიზონში გამართულ მოლაპარაკებებზე (1918 2ლის 14 მარტი - 5 აპრილი) სცადა, თუმცა, უშედეგოდ. ქართული დელეგაცია გამოთქვამდა მზაობას ოსმალეთისთვის დაეთმო გარკვეული ტერიტორიები, ბათუმს გარდა, მაგრამ მადაადრულ მეზობლებს ეს არ აკმაყოფილებდა. 11 აპრილს მთავარსარდალმა ვეჰიბ ფაშამ, ბათუმის კომენდანტს, გენერალ გ. მდივანს 13 აპრილის შუა დღემდე ქალაქის დაცლა მოსთხოვა. ქართველებმა დამატებით ერთი დღე ითხოვეს, მაგრამ ოსმალთა მხარე ამას არ დათანხმდა და შეტევა განაახლა (ბარამიძე, 2016: 80).

გიორგი მაზნიაშვილი, რომელსაც ბათუმის აღებამდე 2 დღით ადრე დაევალა სამეზობლო ფორტის უსაფრთხოება, თავის მემუარებში დაუფარავად და მთელი სიცხადით აღწერს იმ დემოტივაციას, უდისციპლინობას, რაც ქართველ ჯარისკაცთა რიგებში იყო გავრცელებული. „ცხადი იყო ერთი, რომ ჯარისკაცს დავიწყებული ჰქონდა დისციპლინა, მოვალეობა და მხოლოდ თავისთავის გადარჩენაზე ჰფიქრობდა.“ – იგონებს გენერალი (მაზნიაშვილი, 1927:26). მისივე შეფასებით, თავად ქართულ მხედრობასაც არ ჰქონდა ნათლად გააზრებული ის საფრთხე, რაც ოსმალთა მიერ ბათუმის აღებას შეიძლებოდა მოეტანა. ირკვევა, რომ ბათუმის დამცველი რაზმები ნაფრონტალი ჯარისკაცებისგან შედგებოდა, თუმცა ვერ გაეაზრებინათ ამ სამხედრო ოპერაციების სერიოზულობა და ოსმალეთის რეალური ზრახვები. სამხედროთა რიგებში არსებული ასეთი სიტუაცია, ბუნებრივია ასახვას ჰპოვებდა ბათუმის თავდაცვისუნარიანობაზე.

13 აპრილს უკვე ოსმალები ბათუმის მესამე ფრონტის ხაზს უტევდნენ. მალე კი ოსმალები იმდენად მოუახლოვდნენ ბათუმს, ფრონტი თანამედროვე ბონის ტერიტორიაზე გაჩაღდა, რამაც მოიტანა პანიკა და დემობილიზაცია. 14 აპრილს ოსმალები ბათუმი დაიკავეს და მოსახლეობას სიმშვიდის დაცვისკენ მოუწოდეს. ქუჩებში თურქული ჟანდარმერია გამოჩნდა. „ქალაქმა თითქმის ნორმალური სახე მიიღო, მხოლოდ ქუჩების კუთხეებში გროვად დაყრილი იარაღი, რომელიც „ასქერების“ დაცვის ქვეშ იყო, შეახსენებდნენ ომის შესახებ“ (მასლოვი, 2019:137). „... ოსმალეთი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაეუფლა ძალმომრეობით და თვითგამორკვევისათვის რეფერენდუმის გვერდის ავლით, რითაც უხეშად დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ნორმები და თვით ბრესტის ხელშეკრულება“ (სიორიძე, 2002:2015).

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის შესწავლისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია მელნიკოვის - „Турецкая оккупация Аджарии (1943 г.). მიუხედავად მისი სუბიექტური ხასიათისა (ავტორი ბოლშევიკური ფრთის ერთგული წარმომადგენელია), იგი გარკვეული სიზუსტით გადმოგვცემს ოკუპაციის დროინდელი ბათუმის ყოფა-ცხოვრებას და მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ამ მოკლე პერიოდის შესახებ გარკვეული წარმოდგენის შექმნის კუთხით. ავტორი გვერდს უვლის იმ პოლიტიკური პროცესების სიღრმისეულად განხილვას რაც ოკუპაციას ახლდა თან. მაგალითად, ის არაფერს ამბობს ბათუმის საზავო კონფერენციის შესახებ, ან ოსმალების მიერ რეგიონში ჩატარებულ „რეფერენდუმზე“. თუმცა, ამის მიუხედავად, მემუარები ოკუპაციის ისტორიის ფურცლებს ახალი და საინტერესო დეტალებით ავსებს. ჩანაწერები შესრულებულია 1943 წელს და ინახება აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმის რუსულ ხელნაწერთა ფონდში, ორიგინალი ხელნაწერის სახით. აღნიშნული

მასალა, საკმაოდ ვრცლად, გამოყენებული აქვს ფრანგ მეცნიერს, ეტიენ პეირატს, ნაშრომში - *The Ottoman Occupation of Batumi, 1918: a view from below*.

აღსანიშნავია, ასევე, პრილიდიან მასლოვის მოგონებები - „ბათუმი 1917-1920 წლებში“, რომელიც იწახება აჭარის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში. იგი ითარგმნა და გამოიცა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიერ (რედ. ი. ბარამიძე). მასლოვი ბათუმში 1906 წლიდან ცხოვრობდა. ოსმალთა შემოსევის პერიოდში დანიშნული იყო რუსული ეროვნული საბჭოს ხელმძღვანელად. მართალია, ავტორი მიკერძოებულია და პარტიული (თეთრგვარდიელთა) ინტერესებით ხელმძღვანელობს, აშკარად შოვინისტური სულისკვეთებით აფასებს მოვლენებს, მაგრამ მაინც, მისი ვრცელი მემუარები 1918 წლის ბათუმის ოკუპაციის ისტორიისთვის საინტერესო და მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

სამეცნიერო შრომებიდან გამოსაყოფია მ. სიორიძის „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-18 წლებში (სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება)“; მ. სვანიძის „დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918-1921“; უ. ოქროპირიძის „აჭარის ავტონომიის შექმნის ისტორიიდან“; ლ. სარალიძის „ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში 1918-1921“ და სხვ. მემუარებიდან აღსანიშნავია გიორგი მაზნიაშვილის „მოგონებანი 1917-18“, რომელიც მთელი სიცხადით აღგვიწერს ბათუმის აღების დეტალებს.

უცხოენოვანი ლიტერატურიდან აღსანიშნავია თანამედროვე თურქი მკვლევრების შრომები. მაგალითად, ე. შაჰინის „1918 Elviye-i Selâse Plebisiti Sirasında Türk-Gürcü Münasebetleri“; მუსტაფა სარის „Batum'da Son Türk İdaresi (1921)“. დასავლელი ავტორებიდან საყურადღებოა ენდრი ანდერსენის „საქართველო და საერთაშორისო შეთანხმებები 1918-21 წლებში“, ეტიენ პეირატის „*The Ottoman occupation of Batumi, 1918: a view from Below*“ და სხვ.

მეთოდოლოგია: ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ საისტორიო მეცნიერებაში ცნობილი და აპრობირებული მეთოდოლოგია: აღწერილობითი, ისტორიულ-შედარებითი, საისტორიო წყაროების კრიტიკული შეფასების, მათი შეპირისპირებითი ანალიზის, ასევე, რეტროსპექტული და მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენის მეთოდები. მეთოდების საჭიროება განისაზღვრება კვლევის სპეციფიკით - კვლევა იწარმოება როგორც საისტორიო ლიტერატურაზე (ქართული, თურქული, ევროპული), ისე ჩვენს ხელთ არსებული საარქივო მასალაზე დაყრდნობით.

დისკუსია/შედეგები: ოსმალთა ოკუპაციით ბათუმის ცხოვრებაში დაიწყო ახალი ერა, რაც გულისხმობდა ქალაქსა და რეგიონში ოსმალური წეს-წყობილების და მმართველობის სისტემის დანერგვას. თავდაპირველად ოსმალებმა მოსახლეობას წესრიგისა და სიმშვიდის დაცვისკენ მოუწოდეს, დამრღვევებს კი მკაცრი სასჯელი ელოდათ. ოსმალებმა დაიწყეს, ასევე, განიარაღების პროცესი. ეს მიმართვა ჯერ ოსმალურ ენაზე გამოიცა, შემდეგ კი ქართულ და რუსულ ენებზე. ბათუმში დამყარდა საპოლიციო რეჟიმი, მკაცრად კონტროლდებოდა ქუჩები. ბათუმის აღების მესამე დღეს (16 აპრილი), მთავარსარდალმა ვეჰიბ ფაშამ, სამხედრო გუბერნატორად დანიშნა ჰამიდ ბეი¹, რომელსაც უსაფრთხოების და სიმშვიდის უზრუნველყოფა დაევალა (ბარამიძე, 2016:83). იგი ენერგიულად შეუდგა არსებული მმართველობითი სისტემის ოსმალურ ყაიდაზე გადაყვანას. ჰამიდ ბეიმ წესრიგის უზრუნველსაყოფად დააწესა კომენდანტის საათი (ღამის 11-დან, დილის 5 საათამდე). ეს წესი მოქმედი იყო აგვისტომდე. კომენდანტის საათში გამონაკლისი და შეღავათები მოქმედებდა ეროვნებით რუსი მოსახლეობისადმი, სხვა დანარჩენის მიმართ კი, მკაცრად იცავდნენ წესებს, აკავებდნენ და თანხასაც აკისრებდნენ ხოლმე (მასლოვი, 2018:137). მათი რეჟიმის დროს საგრძნობლად იკლო ქურდობა-ყაჩაღობის შემთხვევებმა, ქალაქში სრული სიწყნარე და უსაფრთხოება სუფევდა. ოსმალებმა შემოიღეს საინტერესო დასჯის ფორმები, რომლებიც დამნაშავეს გასამართლების ერთგვარ სახეს წარმოადგენდა. ოსმალების მიერ შემოღებული სამართლის ნორმები, იყო ოკუპაციამდელი სასტიკი სისტემისგან განსხვავებული, მაგრამ ასევე მკაცრი. თუმცა, დამნაშავეს უფრო ჭკუას ასწავლიდა, ვიდრე დიდად ასახიჩრებდა ან აზიანებდა მას. ხშირი იყო გამოძიებისა და გასამართლების გარეშე სახალხო გაროზგვა, ოსმალურად, იგივე „ზოფა“. ისინი (დამნაშავეებს) უბრძანებდნენ დაწოლილიყვნენ იატაკზე და სცემდნენ დიდი ჯოხით. დარტყმის რიცხვი ყოველთვის იყო მკაცრად რეგლამენტირებული და დანაშაულის შესაბამისი. ყველაზე გავრცელებული იყო 31 დარტყმა (მელნიკოვი, 1943).

¹ ჰამიდ ბეის მმართველობამ სამი კვირა გასტანა. იგი შეცვალა კონსტანტინოპოლიდან დანიშნულმა პირმა, მეჰმედ ჯემილ ბეიმ [მასლოვი, 2018:168].

აჭარაში შემოსული ოსმალთა ასკერები ხასიათდებოდნენ თავშეკავებულობით. მათ დაიწყეს მოსახლეობასთან ზომიერი ურთიერთობების დამყარება, იყვნენ გაწონასწორებულნი და არ იჩენდნენ უხეშობას (მელნიკოვი, 1943; Peyrat, 2016:8).

ბათუმში ოსმალეთის ჯარის შემოსვლას დიდი ეიფორიით შეხვდა თურქული პრესა. ბათუმში მოიყარეს თავი ცნობილმა პოლიტიკოსებმა, საზოგადო მოღვაწეებმა და ინტელექტუალებმა. დაპყრობიდან რამდენიმე დღის შემდეგ თავად ენვერ ფაშამ დაიწყო ტრიუმფალური ტური შავი ზღვის სანაპიროზე, ეწვია ტრაპიზონსა და ბათუმს, სადაც მან გამოაცხადა ყარს-არტაან-ბათუმის განთავისუფლება. აღნიშნულ რეგიონებს და ბათუმს ჰქონდა როგორც პრაქტიკული, ისე პოლიტიკური მნიშვნელობა. ოსმალეთის სტრუქტურებს და პირადად სულთანს კონტროლზე ჰქონდათ აყვანილი მათი მომარაგება საკვებით თუ სხვა საჭიროებებით (Etienne, 2016 :169). ქალაქის თვითმმართველობის სხდომაზე ენვერ ფაშამ ბათუმელებს მიულოცა ქალაქის დედასამშობლო - თურქეთთან დაბრუნება: „ბათუმი და ბათუმის ოლქი უბრუნდება დედასამშობლოს“ - განაცხადა მან (სდსინ, 2008: 436). ეს ოსმალთა მხრიდან პირველი პოლიტიკური განცხადება იყო, რეგიონის ოკუპაციის შემდგომ.

ოსმალები ცდილობდნენ ზედმიწევნით დაეცვათ ოკუპაციის საერთაშორისო სამართლის ნორმები. ამიტომაც მათ შეინარჩუნეს გარდამავალი სისტემები პერსონალურ (ომის საბოლოო დასრულებამდე, რეგიონის მოსახლეობა ინარჩუნებდა რუსეთის მოქალაქეობას), მიწის საკუთრებისა და სამართლის სფეროებში. რეგიონის ინტეგრაციის საკითხთან დაკავშირებით, მეჯლისის გადაწყვეტილებით, შეიქმნა კომიტეტი შინაგან საქმეთა მინისტრ ისმაილის, იუსტიციის მინისტრ ჰალილის და განათლების მინისტრ ნაზიმის შემადგენლობით (Gül, 1995: 377). ასევე, გაიგზავნა სპეციალური დელეგაცია ოსმალეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროს მაღალი თანამდებობის პირის აბდულჰალიქ ბეის ხელმძღვანელობით რეგიონის დასათვალისწინებლად და მისი რეინტეგრაციის ორგანიზაციული პრინციპების შესახებ მოხსენების მოსამზადებლად (Etienne, 2016 :169).

ყარს-არტაან-ბათუმში დამკვიდრების შემდეგ, ოსმალეთის ხელისუფლება შეუდგა მათზე იმპერიული კანონმდებლობის გავრცელებას. მაგალითად, ფინანსთა მინისტრის 21 მაისის ბრძანებით, აღნიშნულ რეგიონში საბაჟო სტრუქტურებში დასაქმებულ სახელმწიფო მოხელეებს უნდა ესარგებლათ 1 აპრილს მიღებული შესაბამისი კანონით. ოსმალეთის ხელისუფლება ითვალისწინებდა იმას, რომ მიერთებულ რეგიონებში გაგზავნილი სახელმწიფო მოხელეები უზრუნველყოფილიყვნენ არამარტო ხელფასით (რომელიც 3-4-ჯერ აღემატებოდა დღიურ ნორმას), არამედ ცხოვრებისთვის საჭირო ნივთებით (Gül, 1995: 374-376).

ოსმალთა პირველი ნაბიჯი სახელმწიფო ქონების აღრიცხვა გახლდათ. კონტროლზე აიყვანეს და აღწერეს ნავთობის მარაგი (კერძო, თუ სახაზინო), აიკრძალა მათი გაყიდვა-გატანა. ოსმალებისთვის, რომლებიც საწვავის დეფიციტს განიცდიდნენ, ნავთობის მარაგს დიდი სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა (მასლოვი, 2018:135; ზოსიძე, 1995: 37).

ოსმალებმა საქმისწარმოება შემოიღეს ოსმალურ ენაზე. ოსმალური გახდა ოფიციალური ენა ოკუპირებულ ბათუმში. ასევე, დაინერგა ისლამური კალენდრის სისტემა. მისვლა-მოსვლისთვის საჭირო იყო სპეციალური საშვის ქონა. შეიცვალა ქალაქის იერსახე, ქალაქის ქუჩების ქართული დასახელებები შეიცვალა ოსმალურით (მაგ. პეტროგრადის პროსპექტი იწოდა - კონსტანტინეპოლის, მარინეს - სულთან სელიმის პროსპექტად, გრიბოედოვის ქუჩა - ართვინის, პუშკინის - არდაჰანის და ა.შ. (ზოსიძე, 1995:58; Peyrat,2016:3).

ოსმალები ცდილობდნენ ჩარეულიყვნენ ქალაქის ცხოვრებაში და შეეტანათ გარკვეული კორექტივები. მოხდა სათათბიროს რეორგანიზაცია (შეცვალეს ხმოსნები). სათათბირო დაკომპლექტდა თანაბარი წარმომადგენლობის უფლებით, განურჩევლად ეროვნებისა. ქალაქის თავად აირჩიეს ქართველი, გვარად ჯავახოვი.

საინტერესოა საქმისწარმოების საკითხი ოკუპირებულ ბათუმში. ეს პროცესი გამარტივდა, განსხვავებით ცარისტული რეჟიმისგან, რომლის დროსაც საქმისწარმოება ერთობ რთულ, ხანგრძლივ და მკაცრად კონტროლირებად პროცესს წარმოადგენდა. ოსმალურ ოკუპაციაში იგი პრიმიტიულ დონემდე დავიდა. გამარტივდა ხელისუფლების და მოსახლეობის ურთიერთობის ფორმები. საქმისწარმოება აღარ ითხოვდა რთული საკანცელარიო ოპერაციების შესრულებას. საკითხთა უმეტესობა წყდებოდა არა ოფიციალური დოკუმენტების გამოცემით, თუ ხელმოწერით, არამედ, მარტივად, სიტყვიერი კომენტარით, თარჯიმნის დახმარებით (მელნიკოვი, 1943; Peyrat, 2016:7). თუმცა ამ პროცესში დიდი ადგილი ეჭირა „ბაქშიშს“ (ქრთამი), რაც იყო თურქული მმართველობის

მეთოდების ალფა და ომეგა. სხვადასხვა ადმინისტრაციული ოპერაციების დროულად შესრულების სანაცვლოდ, თურქ მოხელეებს შორის აქტიური ყოფილა ქრთამის, ერთგვარი საჩუქრის აღების პრაქტიკა.

სხვადასხვა ადმინისტრაციულ ღონისძიებებთან ერთად, ოსმალების დღის წესრიგში იდგა ფულადი მიმოქცევის სისტემის საკითხი. საოკუპაციო ხელისუფლებამ ეს პრობლემა გადაჭრა ისე, რომ მოსახლეობის მატერიალურ ინტერესებს ზიანი არ მიდგომოდა. კერძოდ, ბათუმში, მიმოქცევაში ჩაეშვა ოსმალური ლირები (1 ლირა უდრიდა 16 მანეთს). ლირის კურსი იყო უცვლელი და მყარი. რეფორმამ გამოიწვია ფასების ურყეობა და სტაბილურობა. საგულისხმოა რომ, ბათუმში, ერთ პერიოდში, შეიქმნა წვრილი კუპიურების დეფიციტი, რაც ქმნიდა პრობლემას ვაჭრობის დროს ნაღდი ანგარიშსწორების საქმეში. საკითხი მარტივად გადაიჭრა. გატარდა კვლავ ფინანსური რეფორმა: ქალაქის კუპიურები შუაზე გაჭრეს, საბანკო ნიშნები გაუკეთეს და მიმოქცევაში ჩაუშვეს. ეს ნახევრები ისეთივე ძალის მქონე იყო, როგორც მთლიანი კუპიურები (მელნიკოვი, 1943).

ოკუპაციის თვეებში ბათუმის პორტი, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ამიერკავკასიის (და არა მარტო) ეკონომიკურ ცხოვრებაში, უმოქმედო გახდა. მისი საქმიანობა, ურთიერთობა უცხოურ და რუსულ პორტებთან დავიდა უმნიშვნელო ნიშნულამდე. პორტი და მასთან ერთად რკინიგზა, გამოიყენებოდა მხოლოდ სამხედრო მიზნებისთვის და სურსათის გადასაზიდად. პორტმა, რომელიც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბათუმის ეკონომიკის მთავარ არტერიას წარმოადგენდა, ფუნქცია დაკარგა. „თურქების მიერ ბათუმის დაკავებამ თითქმის მოწყვიტა ქალაქი დანარჩენ სამყაროს. პორტი დაცარიელდა; მასში შემოდიოდნენ მხოლოდ თურქული ფელიუკები² ანატოლიის სანაპიროდან და იშვიათად გემები კონსტანტინოპოლიდან“ (მასლოვი, 2018:161).

პორტის დაქვეითებამ გააუარესა მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა, აქ მომუშავეებმა დაკარგეს სამსახური. ასევე, დაქვეითდა მრეწველობა და ვაჭრობა, რადგან მათი მუშაობა პირდაპირ დამოკიდებულებაში იყო პორტის ფუნქციონირებასთან.

ბათუმში მწვავედ იდგა სურსათის, უფრო ზუსტად, პურის საკითხი. ფქვილი ძალზე ცოტა იყო. ბათუმი კი ყოველთვის ჩამოტანილი პურით ცხოვრობდა; ოლქის მოსახლეობას მხოლოდ სიმინდი მოყავდა. ბათუმში, თურქების ყოფნის მთელი დროის განმავლობაში, მოსახლეობას მიეწოდებოდა ბარათებით მხოლოდ ცუდი ხარისხის რუხი პური, ხშირად ნახევრად სიმინდის ფქვილისგან (მასლოვი, 2018:162). მოსახლეობას ქერი და ჭვავი არტაანიდან და შავშეთიდან შემოჰქონდათ (ახვლედიანი, 1971: 52).

ოსმალთა საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებას მოჰყვა მიგრაციული პროცესები, რამაც ასახვა ჰპოვა ბათუმის დემოგრაფიულ მდგომარეობაზე. ერთი ცნობით, დაახლოებით 20 ათასმა მოსახლემ ქალაქი დატოვა (Şahin, 2020: 202). საინტერესოა, რომ ბათუმში ოკუპაციამდე მრავლად ცხოვრობდნენ სომხები, თუმცა, ოსმალური ოკუპაციის დამყარების შემდეგ, მათ უმეტესობას მოუწია ქალაქის დატოვება. „ბათუმიდან მაშინ გაემგზავრა ბევრი სომხური ოჯახი, ვაჭრები, მრეწველები, ხელოსნები, ინტელიგენტები. ბათუმში დარჩა მხოლოდ ღარიბი სომხები, როლებიც ცხოვრობდნენ ყოველდღიური შრომით, რომლებსაც არ ჰქონდათ გამგზავრების საშუალება“ (მელნიკოვი, 1943).

ოსმალებს არ გამოუჩენიათ დიდი ყურადღება ქალაქის სანიტარული პრობლემების მიმართ. მოსახლეობის მიერ მიტოვებული, უპატრონოდ დარჩენილი შენობები, ეზოები, საშინელ ნაგვის კერებს წარმოადგენდნენ იმატა მღრღნელების, მავნებელი მწერების რიცხვმა, რომელთაგანაც შებრძოლება მოსახლეობის ახალ გამოწვევად იქცა. იმ ხანად ოსმალებში გავრცელდა ქოლერის ეპიდემია, ამიტომ დამყარდა მკაცრი კონტროლი პორტში შემომავალ და გამავალ გემებზე. მგზავრები გადიოდნენ სამედიცინო შემოწმებას, მგზავრებს უნდა ჰქონოდათ აცრის დამადასტურებელი საბუთი და ა.შ. მკაცრი კონტროლის და ზომების მიუხედავად, ბათუმში ქოლერამ მაინც შემოაღწია და მცირედი მსხვერპლიც გამოიწვია (სარალიძე, 2023:293).

ბათუმში ოფიციალურად დამკვიდრდა ოსმალური ენა. ამის მიუხედავად, გამოიყენებდა რუსულიც. შეხვედრებით რუსულ ენაზე შესრულებულ განცხადებებს, ბრძანებებს, აფიშებს და ა.შ. ასევე, დაშვებული იყო ფრანგული ენაც, რომელსაც თურქი სამხედროები კარგ დონეზე ფლობდნენ. ვერ ვიტყვით, რომ სხვა ენები იდევნებოდა, მოსახლეობის სიჭრელის შესაბამისად ქუჩებში გაისმოდა, სომხური, ბერძნული, ქართული და სხვა ენები (მელნიკოვი, 1943; სარალიძე, 2009).

² ფელიუკა - მომცრო იალქნიანი გემი. ფელუკად იწოდებოდა ლაზური ნავი, აღჭურვილი ნიჩბებით და აფრებითაც

სკოლებში სავალდებულო გახდა ოსმალურ ენაზე სწავლა. კერძო სკოლების დაშვებას, მხოლოდ იმ პირობით თანხმდებოდნენ, რომ ოსმალური ენა იქნებოდა სავალდებულო. 1918 წ. აგვისტოში ოსმალთა გუბერნატორმა გამოსცა ბრძანება, რომელშიც ქ. ბათუმის ქართველ, რუს, ბერძენ, ებრაელ მოსახლეობას და ქართველ მუსლიმანებს მხოლოდ თითო დაწყებითი სასწავლებლის გახსნას ჰპირდებოდა, სადაც თურქული ენის შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დათმობოდა (სდსინ, 2008:439).

კულტურული ცხოვრება სრულიად ჩაკვდა ოკუპაციის თვეებში. ბათუმის თეატრი უფუნქციო ხდებოდა, სპექტაკლები იშვიათად იმართებოდა, ისიც სრულიად პრიმიტიული სცენარით, რომელშიც მოყვარულები და უმუშევრად დარჩენილი მსახიობები თამაშობდნენ. კინოებში ძველ ფილმებს უჩვენებდნენ, ხანდახან თუ შემთხვევით შემოტანილი ახალი ფილმის ჩვენება გაიმართებოდა. მთავარი თავშეყრის და აზრთა გაცვლა-გამოცვლის, სიახლეების გაზიარების კერად ყავახანები იქცა. თამაშობდნენ სხვადასხვა აზარტულ თამაშებს (ნარდი, დომინო და ა.შ). დაიხურა ადგილობრივი გაზეთები, დამყარდა მკაცრი ცენზურა და კონტროლი ამ კუთხით.

1918 წლის 14 ივლისიდან ოსმალეთმა დაიწყო ე. წ. რეფერენდუმის ჩატარება, რომელიც მიზნად ისახავდა მოსახლეობის თვითგამორკვევის საფუძველზე მათი პოლიტიკური ორიენტაციის განსაზღვრას. რეფერენდუმს ითვალისწინებდა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის მე-4 მუხლი. თუმცა, ოსმალეთმა ამ უფლებით ბოროტად ისარგებლა, ის წესების დარღვევით ჩაატარა (ზავის თანახმად რეფერენდუმი უნდა ჩატარებულიყო მეზობელ სახელმწიფოსთან შეთანხმებით, ეს დებულება კი ოსმალებმა უგულვებელ ყვეს (ოქროპირიძე, 2014:159). ოსმალეთმა რეფერენდუმი გამოიყენა როგორც ერთგვარი საშუალება, ქართული ოლქების იურიდიულად დაკანონების საკითხში. ეს რეფერენდუმი ოსმალეთისთვის იყო შანსი, ქართული ოლქების ოკუპაცია შეეფუთა სამართლებრივად და ხალხის არჩევანის სახე მიეცა მისთვის.

რეფერენდუმი წარმოადგენდა მკაცრი კონტროლის და ფსიქოლოგიური ზეწოლის ფონზე: ამომრჩევლებს დაურიგდათ ორი სხვადასხვა ფერის ბიულეტენი (თეთრი - ოსმალეთის, ლურჯი - საქართველოსთან შეერთების გამომხატველი იყო). რეფერენდუმი გაიმართა ღია კენჭისყრის პრინციპით. იგი მიმდინარეობდა ოსმალთა ჯარისკაცების მკაცრი დაკვირვების ქვეშ, რაც ასახვას ჰპოვებდა ამომრჩევლის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაზე. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ რეფერენდუმში მონაწილეობა მიიღეს ბათუმში დროებით მცხოვრებმა ელემენტებმაც (სიორიძე, 2002: 259-60).

ასეთ პირობებში, შედეგიც შესაბამისი დადგა, რაც, რა თქმა უნდა, არ იყო რეალური და საერთოდ არ ემყარებოდა ზემოთ აღნიშნულ თვითგამორკვევის პრინციპს, რადგან რეფერენდუმი ჩატარდა საოკუპაციო რეჟიმში, ხიმტების და ზეწოლის ფონზე.

საქართველოს მთავრობამ მალევე (1 აგვისტოს) გააგზავნა საპროტესტო ნოტა ოსმალეთის მიმართულებით, რომელსაც ხელს აწერდა რესპუბლიკური საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი გვარჯალაძე. მასში აღნიშნული იყო ყველა დარღვევა, რომლითაც ოსმალეთმა ჩაატარა რეფერენდუმი. პროტესტი რეფერენდუმის არაკანონიერებაზე ევროპის ყურამდევ მივიდა. სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა ბერლინში გაგზავნა თავისი წევრი. ევროპის საზოგადოებისთვის ცნობილი გახდა ამ დარღვევის შესახებ, რასაც მათ მხრიდან, ასევე, პროტესტი მოჰყვა.

გერმანიამ დაგმო ოსმალური რეფერენდუმი, მიიჩნია ის არალეგალურად და გაუგზავნა გაფრთხილება ოსმალეთს, რომ მან დაარღვია ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობები, აწარმოა რეფერენდუმი მეზობელ სახელმწიფოსთან შეუთანხმებლად. ასევე, საბჭოთა რუსეთმა გაგზავნა საპროტესტო ნოტა ოსმალეთის მიმართულებით. ამის მიუხედავად, 1918 წლის 15 აგვისტოს სულთან მეჰმედ VI-ის მერ გამოცემული „ჰატი ჰუმაიუნით“ ყარს-არტაან-ბათუმი ოსმალეთთან შეერთებულად გამოცხადდა. ოსმალეთის მეჯლისის 1918 წლის 11 სექტემბრის განკარგულებით, ბათუმი, ყარსი და არტაანი ფორმირდა ბათუმისა და ყარსის ლივა/სანჯაყებად და გაერთიანდა ბათუმის ვილაეთში. ბათუმის სანჯაყში შედიოდა: ორთაბათუმი, ჩურუქ-სუ, ბორჩხა, მარადიდი, ქვემო აჭარა, ზემო აჭარა, ართვინი, არტანუჯი, შავშეთი და ოცდათხუთმეტი ნაჰიე (სასოფლო თემი) (Gül, 1995: 373; Dayı, 2006:95-96).

ოსმალთა საოკუპაციო რეჟიმმა ბათუმში დიდხანს ვერ გასტანა. შემოდგომიდან უკვე თავი იჩინა რეჟიმის რღვევის ნიშნებმა. ოსმალეთის იმპერიისთვის ცხადი გახდა, რომ ოთხთა კავშირის სახელმწიფოებს ომის მოგების შანსი არ ჰქონდათ, ამიტომ ერთადერთი, რჩებოდა ომიდან გამოსვლა

და ზავის დადება. ოსმალთა მოხელეთა განწყობაზე ნათლად აისახებოდა ფრონტებზე განცდილი წარუმატებლობანი, ჩანდა რომ ოკუპაციის დასასრული ახლოს იყო.

მართლაც, პირველი მსოფლიო ომი დასრულდა გერმანიის ბლოკის დამარცხებით. 1918 წლის 30 ოქტომბერს, კუნძულ ლემნოსის პორტ მუდროსში, ინგლისურ გემ „აგამემნონზე“ დამარცხებულმა ოსმალეთის იმპერიამ გამოაცხადა კაპიტულაცია და ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას („მუდროსის ზავი“) ანტანტის ქვეყნებთან (ბერიძე, 2020:32, სარალიძე, 2023:146). ოსმალეთს უწევდა მის მიერ დაკავებული ოლქების (ბათუმი, ყარსი, არტაანი, ახალციხე, ახალქალაქის) დატოვება. ოსმალეთის პოზიციები ამიერკავკასიაში შეირყა და რეგიონი ბრიტანეთის გავლენის სფეროდ გამოცხადდა. მოკავშირეთა ჯარებს მიეცათ სრული უფლება კონტროლი დაემყარებინათ აღნიშნულ რეგიონზე. ბათუმი, რომელიც 1918 წლის 24 დეკემბერს ინგლისელებმა დაიკავეს, 1919 წლის 23 იანვარს თურქულმა ძალებმა მთლიანად დატოვეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **ანდერსენი, 2020:** - ანდერსენი ე., საქართველო და საერთაშორისო შეთანხმებები 1918-21 წლებში, მწიგნობარი, 2020.
2. **ახვლედიანი, 1971:** - ახვლედიანი ხ., საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აჭარაში (1917-1921 წწ.), ბათუმი, 1971.
3. **ბარამიძე, 2016:** - ბარამიძე ი., ოსმალთა მიერ ბათუმის ოკუპაცია 1918 წელს, კრებ.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, VII, ბათუმი, 2016.
4. **ბერიძე, 2020:** - ბერიძე ჯ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობები (სოციალ-პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური ასპექტები), ბათუმი, 2020.
5. **გოცირიძე, 2009:** - გოცირიძე გ., პირველი მსოფლიო ომი და საქართველო, თბილისი.
6. **ზოსიძე, 1995:** - ზოსიძე ნ., პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 2009.
7. **მაზნიაშვილი, 1927:** - მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი 1917-18, ტფილისი, 1927.
8. **მასლოვი, 2018:** - მასლოვი პ., ბათუმი 1917-20 წლებში (მოგონებები), ბათუმი, 2018.
9. **მელნიკოვი, 1943:** - მელნიკოვი, თურქეთის მიერ აჭარის ოკუპაცია (რუსულ ენაზე), 1943, ხ. ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის რუსულ ხელნაწერთა ფონდის საქმე №394.
10. **ოქროპირიძე, 2011:** - ოქროპირიძე უ., აჭარის ავტონომიის შექმნა, თბილისი, 2011.
11. **ოქროპირიძე, 2014:** - ოქროპირიძე უ., ოსმალების მიერ ბათუმის ოლქში ჩატარებული „რეფერენდუმის“ ზოგიერთი უცნობი დეტალი, კრებული.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, V, ბათუმი, 2014.
12. **სდსინ, 2008:** - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა III, ბათუმი, 2008.
13. **სარალიძე, 2023:** - სარალიძე ლ., ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921), თბილისი, 2023.
14. **სარალიძე, 2009:** - ლ., ოსმალთა ოკუპაციის პერიოდის ბათუმის ისტორიიდან (1918 წ.), კრებული.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი, 2009.
15. **სვანიძე, 2003:** - სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისთვის 1918-21 წლებში, ქართული დიპლომატია, (წელიწადური), თბილისი, 2003.
16. **სიორიძე, 2011:** - სიორიძე მ., ნარკვევები ბათუმის ისტორიიდან I, თბილისი, 2011.
17. **Dayı, 2006:** - Dayı Esin Derinsu, Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXII, № 64-65-66, ოქტომბერი, გვ. 91-118.
18. **Gül, 1995:** - Gül Mustafa, Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 15, გვ. 367-380.
19. **Peyrat, 2016:** - Peyrat Etienne, The Ottoman Occupation of Batumi, 1918: a view from below. Caucasus Survey, 4 (2), pp.165 - 182.
20. **Şahin, 2020:** - Şahin E., 1918 Elviye-i Selâse Plebisiti Sirasında Türk-Gürcü Münasebetleri, ახალ და უახლეს პერიოდში ქართულ თურქული ურთიერთობები, ტრაპიზონი, გვ. 180-224.

**The General Character of the Georgian Social Democracy and the First
Steps in Batumi**
**ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგადი ხასიათი და პირველი
ნაბიჯები ბათუმში**

Giorgi Batsikadze

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: Giorgibatsikadze21@gmail.com

Tel: +995593592100

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

Abstract. This article discusses the general character of Georgian social democracy and the early activities of the organization in Batumi. The history of Georgian social democracy is a particularly interesting and complex topic, as its development process was not only connected to all the major historical events that took place in Georgia during the first two decades of the 20th century but also, to some extent, defined them.

The first group of Georgian social democracy, the "Mesame Dasi" began to form in 1892, based on European Marxist socialism and opposing Russian narodnik socialism. In fact, the "Mesame Dasi" became the first ideological union to start a political struggle for the protection of the working people's interests amid intense class struggles. At the same time, a different direction emerged, known as revolutionary social democracy, which later transformed into the so-called Bolshevik wing. The processes occurring against the backdrop of the diversity of socio-political ideas created a mosaic image of Georgian social democracy. In 1903, the "Mesame Dasi" joined the Russian Social Democratic Labor Party (RSDLP), and the process of forming Georgian Menshevism continued for several years. This integration into the RSDLP was one stage of its development, facilitating its transformation not merely as a part of Russian Bolshevism or Menshevism, but as a distinctly Georgian social democracy defined by local needs and characteristics.

One of the main centers of the party's activities was the city of Batumi. Social democracy considered the proletariat to be the main revolutionary force. Accordingly, industrial centers, characterized by a growing concentration of workers, held particular interest for social democrats. The rise of industrial life in Batumi and the large number of workers contributed to the activity of the social democrats in the city, while the social ideas of the social democrats made them popular among the workers. The article focuses on the establishment of the "Mesame Dasi" the activation of the social democratic movement, and the differing opinions on national, political, and social issues. It also examines the initial steps of the organization in Batumi, including protests and its leaders.

Key words: Social Democracy; Mesame Dasi; Batumi; Workers; Political party; Social class; Georgia; Protest.

გიორგი ბაციკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: Giorgibatsikadze21@gmail.com

ტელ.: +995593592100

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

აბსტრაქტი: სტატია ეხება ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგად ხასიათსა და ორგანიზაციის მოღვაწეობის დასაწყისს ბათუმში. ქართული სოციალ-დემოკრატიის ისტორია ერთობ საინტერესო და კომპლექსური თემაა იმდენად, რამდენადაც მისი განვითარების პროცესი არათუ მხოლოდ უკავშირდებოდა მე-20 საუკუნის პირველ ოცწლედში საქართველოში განვითარებულ ყველა ძირითად ისტორიულ მოვლენას, არამედ გარკვეულწილად განსაზღვრავდა კიდევ მას.

ქართული სოციალ-დემოკრატიის პირველი ჯგუფი - „მესამე დასი“ 1892 წლიდან იწყებს ჩამოყალიბებას, რომელიც ეფუძნება ევროპულ მარქსისტულ სოციალიზმს და უპირისპირდება რუსულ ნაროდნიკულ სოციალიზმს. ფაქტობრივად, „მესამე დასი“ ხდება პირველი იდეური გაერთიანება, რომელიც მწვავე კლასთა ბრძოლაში მშრომელი ხალხის ინტერესების დაცვისთვის იწყებს პოლიტიკურ ბრძოლას. პარალელურად, თანდათან განვითარდა განსხვავებული, ე.წ. რევოლუციონერ სოციალ-დემოკრატთა მიმართულება, რომელიც მოგვიანებით ე.წ. ბოლშევიკურ

ფრთად გარდაიქმნა. საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ იდეათა მრავალფეროვნების ფონზე მიმდინარე პროცესებმა შექმნეს ქართული სოციალ-დემოკრატიის მოზაიკური სურათი. 1903 წელს მესამე დასი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას შეუერთდა, ქართული მენშევიზმის ჩამოყალიბების პროცესი წლების განმავლობაში გრძელდებოდა და რსდმპ-ში ინტეგრირებაც მისი განვითარების ერთ-ერთი ეტაპია, რომელმაც ხელი შეუწყო მის ტრანსფორმირებას არა როგორც რუსული ბოლშევიზმისა თუ მენშევიზმის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად, არამედ ადგილობრივი საჭიროებებითა და მახასიათებლებით განსაზღვრულ ქართულ სოციალ-დემოკრატიადა.

პარტიის მოღვაწეობის ერთ-ერთ ძირითად ცენტრს ქალაქი ბათუმი წარმოადგენდა. სოციალ-დემოკრატია პროლეტარიატს მთავარ რევოლუციურ ძალად მიიჩნევდა. შესაბამისად, ინდუსტრიული ცენტრები, რომლებიც მუშების მზარდი კონცენტრაციით ხასიათდებოდა, სოციალ-დემოკრატიებისთვის განსაკუთრებულ ინტერესებს ატარებდა. თავის მხრივ ბათუმის ინდუსტრიული ცხოვრების აღმავლობა და მუშების სიმრავლე განაპირობებდა პარტიის აქტიურობას ქალაქში, სოციალური იდეები კი მის პოპულარობას მუშებში. სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია „მესამე დასის“ ჩამოყალიბების, სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის გააქტიურების ეტაპსა და ეროვნულ, პოლიტიკურ თუ სოციალურ საკითხებთან დაკავშირებულ აზრთა სხვადასხვაობაზე. ამასთანავე, ორგანიზაციის მოღვაწეობის საწყის ნაბიჯებზე ბათუმში, საპროტესტო აქციებსა და მის ხელმძღვანელებზე.

საკვანძო სიტყვები: სოციალ-დემოკრატია; მესამე დასი; ბათუმი; მუშები; პოლიტიკური პარტია; სოციალური კლასი; საქართველო; პროტესტი.

შესავალი. ქართული სოციალ-დემოკრატია საქართველოს და ევროპის ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და საყურადღებო ნაწილია. მე-19 სუკუნის 90-იან წლებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოდის ბატონყმური მარწუხებისგან განთავისუფლებული და ცივილიზებულ იდეებს ნაზიარები ახალგაზრდობა, რომელიც აკრიტიკებს და ემიჯნება წინამორბედით იმდენად, რამდენადაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრში ცალსახად უმრავლესობის, მშრომელი ხალხის ინტერესებს აყენებს და აქტიურ ბრძოლას ითხოვს. თერგდალეულთა ეროვნული და მის საწყისზე აღმოცენებული ე.წ. „მეორე დასის“ ხალხოსნური ჯგუფების შუალედური მიმართულება შექმნა ე.წ. „მესამე დასმა“, რომელმაც ეროვნული და სოციალური პრობლემების გადაჭრის გზა უმრავლესობის სასარგებლოდ მიმართულ კლასთა ბრძოლაში დაინახა, მშრომელი ხალხი დააყენა პოლიტიკური ბრძოლის ცენტრში და კიდევ განსაზღვრა მე-20 საუკუნის დასაწყისის ქართული ცხოვრების ბედი.

ქართველი ახალგაზრდების მიერ თავისთავად ჩამოყალიბებული ე.წ. „მესამე დასი“ გარდაიქმნა ქართულ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიადა, რომლის ნიშანდობლივი მახასიათებლების ქართულ რეალობასთან თანხვედრა განსაზღვრავდა პარტიის წარმატებებს, სწორედ ამ მახასიათებლების განხილვას შევეცდებით წიმანდებარე სტატიით და ამასთანავე, ყურადღებას გავამახვილებთ ბათუმში, მის ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ პოლიტიკურ ცენტრში, პარტიის პირველ ნაბიჯებზე. სამეცნიერო სტატია ეფუძნება პერიოდულ პრესას, მემუარულ და სამეცნიერო ლიტერატურას.

მეთოდები: სტატიით გათვალისწინებული მიზნების შესრულებისათვის ისტორიზმისა და ობიექტურობის უმთავრეს პრინციპებზე დაყრდნობით, უპირველეს ყოვლისა, ვიხელმძღვანელებთ მონაცემთა შეგროვების, სინთეზისა და ანალიზის მეთოდებით. საარქივო მასალის, პერიოდული პრესის, მემუარული და სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე განვითარებულია მსჯელობა და წარმოდგენილია ლოგიკური დასკვნა.

მსჯელობა/შედეგები. 1890-იანი წლებიდან ქართველ ახალგაზრდებში ვრცელდება ევროპული მარქსისტული სოციალიზმი, რომელიც ვარშავაში მცხოვრები ქართველი სტუდენტების მეშვეობით შემოდის და უპირისპირდება რუსულ ნაროდნიკულ სოციალიზმს. ამ მოვლენის გარიჟრაჟზე ჩანან ნოე ჟორდანიას, ეგნატე ნინოშვილი, სილიბისტრო ჯიბლაძე, დიმიტრი კალანდარიშვილი, კარლო ჩხეიძე, მიხა ცხაკაია, ისიდორე რამიშვილი, არსენ წითლიძე, ევგენი ვაწაძე, რაჟდენ კალაძე, ისიდორე კვიცარიძე, იოსებ კაკაბაძე. ეგნატე ნინოშვილის ძალისხმევით იწყება ქართველი მარქსისტების თავმოყრა და ორგანიზაციის ჩამოყალიბების ცდა. პირველი კრება შედგა ყვირილაში 1892 წელს, სადაც გამოიკვეთა ნაროდნიკული და მარქსისტული პოზიციები. 1893 წელს თბილისში გამართულ მეორე კრებაზე ჩამოყალიბდა ქართული მარქსისტული ჯგუფი და მიღებულ იქნა ნოე ჟორდანიას სამოქმედო პროგრამა, რომელიც მომდევნო წელს სათაურით - „ეკონომიკური წარმატება და ეროვნება“, გაზეთ მოამბეში დაიბეჭდა შემოკლებული სახით. ეს ჯგუფი, ე.წ. მესამე დასი, ასპარეზზე

გამოვიდა 1894 წელს ეგნატე ნინოშვილის საფლავზე (ჟორდანიას A, 1990: 408-411). აქ წარმოთქმულ სიტყვაში სილიბისტრო ჯიბლაძემ ხაზი გაუსვა თანამოაზრეთა ჯგუფის მსოფლმხედველობას, რომელიც არ ცნობდა კლასთა შერიგების ჭკავადისეულ პრინციპებს, არამედ აღიარებდა კლასთა ბრძოლას და ამ მწვავე ბრძოლაში ჩაგრული მშრომელი ხალხის ინტერესების დაცვას ისახავდა მიზნად (კვალი, N22, 1894: 15).

ერთობ ნიშანდობლივია ნოე ჟორდანიას საპროგრამო წერილი „ეკონომიკური წარმატება და ეროვნება“. მასში აბსოლუტურად ნათლად აღიარებული ეროვნული იდენტობის და ერთიანობის პრინციპები. დაქსაქსულობა და ერთიანი ეროვნული ცნობიერების ნაკლებობა ერის მისუსტების უმთავრეს მიზეზადაა დასახელებული. საერთო ნივთიერ და ეკონომიკურ ურთიერთკავშირს უნდა შეექმნა ეროვნებისა და ერის გონებრივი ერთობის შეურყეველი ნიადაგი (მოამბე N5, 1894: 102-121). პროგრამა ეკონომიკურ კეთილდღეობას ბედნიერების მთავარ პირობად, ხოლო ვაჭრობისა და წარმოების გაძლიერებას კავშირისა და ერთიანობის ძალად მოიაზრებდა; ბურჟუაზიის გაძლიერებას უნდა გამოეწვია უმცირესობის გაძლიერება უმრავლესობის გადარიგების ხარჯზე, რაც თავის მხრივ განაპირობებდა გადარიგებული უმრავლესობის შეკავშირებას და კეთილდღეობისთვის ბრძოლაში გაერთიანებას (მოამბე N6, 1894: 88-89).

ამდენად, თავდაპირველი პროგრამით გაერთიანების ძირითად მიზანს ეკონომიკური კეთილდღეობის შექმნა წარმოადგენდა, რომელიც თავისუფალი შრომისა და წარმოების განვითარების გზით უნდა მიღწეულიყო. ეკონომიკური ურთიერთკავშირის განმტკიცება უზრუნველყოფდა ეროვნულ ერთიანობას. ბურჟუაზიული წეს-წყობილება უნდა მოსპობილიყო არა რევოლუციური, არამედ თავისთავადი განვითარების გზით. მათ კი ამ პროცესში უნდა დაეცვათ მშრომელი ხალხის ინტერესები.

ამგვარად მიმდინარეობდა სოციალ-დემოკრატების პუბლიცისტური საქმიანობაც. ეგნატე ნინოშვილის აზრით, ინტელიგენციის ძალისხმევა საყოველთაო სოციალური განვითარებისა და თანასწორობისაკენ უნდა მიმართულიყო (ნინოშვილი, 1954: 535-537). იგი არ ეწინააღმდეგებოდა კაპიტალიზმს, თუმცა თვლიდა, რომ მისი განვითარების ფონზე ინტელიგენციას უნდა მოემზადებინა საფუძველი სოციალური თანასწორობისათვის და გაეზიარებინა ევროპული გამოცდილება (კვალი N40, 1893: 7-8). კაპიტალიზმის განვითარება მიაჩნდა, ერთი მხრივ, ქართველთა ეროვნული ერთიანობისა და მეორე მხრივ, სოციალურ კლასებად დაყოფის მიზეზად ივანე გომართელს (კვალი N37, 1901: 807). დაჩაგრულთა ინტერესებისთვის ბრძოლას თვლიდა მესამე დასის უმთავრეს საზრუნავად სილიბისტრო ჯიბლაძე (ჟორდანიას, 1920: 307). ბურჟუაზიასთან მიმართებით შრომის და მშრომელთა მფარველობა მიაჩნდა სოციალ-დემოკრატიის, როგორც მომავლის დასის, მიზნად ნოე ჟორდანიასაც (კვალი N34, 1895: 11). ეროვნული განვითარება ნიშნავდა ეკონომიკურ განვითარებას. მსგავსად ნინოშვილისა, ჟორდანიაც ევროპულ გამოცდილებას ემხრობოდა, ქართული ეროვნული ნიადაგის საფუძველზე, რისი საზოგადოებრივი გათავისებაც ისტორიულ საკითხად მიაჩნდა (კვალი N35, 1895: 12). იგი თვლიდა, რომ კლასთა ბრძოლა განაპირობებდა ეროვნულ ზრდას. ამ გარდაუვალ და ბუნებრივ პროცესში მათ უნდა გაეგრძელებინათ სამოციანელების გონებრივი მოღვაწეობა, რასაც საბოლოოდ მუშათა კლასის მიერ კოლექტიური ურთიერთობების დამყარება მოჰყვებოდა (კვალი N18, 1896: 303-304). მსგავს პოზიციას იზიარებდა არჩილ ჯაფარიძეც, რომლის აზრითაც შრომის დანაწილება და ეკონომიკური განვითარება უძღოდა წინ ეროვნულ და პოლიტიკურ გაერთიანებას. სოციალ-დემოკრატიის მიზანი უნდა ყოფილიყო პროლეტარიატის განთავისუფლება ბურჟუაზიის გავლენისაგან (ჩვენი ცხოვრება N9, 1906: 2-3). ჟორდანიას ბურჟუაზიაში ხედავდა მშრომელთა კლასის გაძლიერების ფაქტორს იმდენად, რამდენადაც მასთან ბრძოლა მიაჩნდა ყოველმხრივი წარმატების კატალიზატორად (კვალი N1, 1898: 3-4). ბურჟუაზიასთან შეთანხმება შეუძლებლად მიაჩნდა რაჟდენ არსენიძეს, იმდენად, რამდენადაც სოციალ-დემოკრატიის და მშრომელთა კლასობრივი მოძრაობის მიზანს ბურჟუაზიული წყობის დაშლასა და სრული თანასწორობის დამყარებაში ხედავდა (კვალი N27, 1903: 421). შედარებით რადიკალურია ფილიპე მახარაძე, რომელიც კლასებს შორის ბრძოლის უკიდურესად გამწვავებაში ხედავდა ჩაგრულთა მდგომარეობის გაუმჯობესების გზას (კვალი N20, 1895: 12). ბურჟუაზია მიაჩნდა სოციალური პროგრესის დაუძინებელ მტრად (კვალი N21, 1895: 9). შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ უკვე იკვეთებოდა ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში იდეური განშტოებების საფუძვლები.

მიუხედავად იმისა, რომ საერთო მუშაობაში ზოგჯერ ერთმანეთს ერწყმოდა ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში არსებული მიმართულებები, პრინციპულ საკითხებზე განსხვავებები გამოკვეთილია.

გარდა ზემოთ თქმულისა, ავტონომიის თემა იყო ინტერპარტიული უთანხმოების ერთ-ერთი ინდიკატორი. მაგალითად, რამდენადაც არჩილ ჯაფარიძე სეპარატიზმს თავადაზნაურობის, ხოლო ნაციონალურ-ტერიტორიულ ავტონომიას ბურჟუაზიის გაძლიერების საშუალებად აღიქვამდა, ფიქრობდა, რომ იგი ვერ მოაგვარებდა მშრომელთა პრობლემებს (ჩვენი ცხოვრება N13, 1906: 2-4). იგი უარყოფდა კულტურულ ავტონომიას, ხოლო ტერიტორიულ ავტონომიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში უჭერდა მხარს თუ იგი ააშკარავებდა კლასთა ბრძოლასა და ხელს უწყობდა პროლეტარიატის გათვითცნობიერებას. საერთოდ კი ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის დეცენტრალიზაციას და ფართო ადგილობრივ თვითმმართველობას ანიჭებდა უპირატესობას (ჩვენი ცხოვრება N14, 1906: 2-3). ალექსანდრე წულუკიძე თვლიდა, რომ ავტონომია ბურჟუაზიის მოთხოვნილება იყო და პროლეტარიატის დაქსაქსვის საფრთხეს ქმნიდა, რომელსაც პირველ რიგში ერთობა ესაჭიროებოდა. ამავდროულად, იმდროინდელ რუსეთში, ხელისუფლების დემოკრატიზაციამდე ავტონომია ფუჭი მცნება იყო, დემოკრატიზაციისთვის კი მშრომელთა გაერთიანება იყო საჭირო, რასაც ავტონომია ხელს შეუშლიდა (მოგზაური N17, 1905: 261-263). ფილიპე მახარაძეც ეწინააღმდეგება ავტონომიას, რადგანაც იგი არა მუშათა კლასის, არამედ თავადაზნაურობის, სამღვდელოების და ბურჟუაზიის ინტერესების გამომხატველად მიაჩნდა. მისი აზრით, ეროვნულ საკითხს ავტონომია ვერ გადაწყვეტდა. ეროვნული კითხვა იგივე სოციალურ კითხვად მიაჩნდა და მისი მოგვარების წინაპირობად მუშათა საერთოეროვნულ ერთიანობას ხედავდა, რასაც უნდა დაემხო ბურჟუაზიული წყობილება და დაესრულებინა სოციალური განხეთქილება, მისი აზრით, მაშინ გადაწყდებოდა ეროვნული საკითხიც (მოგზაური N21, 1905: 325-326). კავკასიის საერთო ავტონომიას ემხრობოდა ვლადიმერ დარჩიაშვილი. აქვე ჩანს, რომ იგი არ იზიარებდა ზოგად და ბუნდოვან ფორმულირებას რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიისა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების თაობაზე და ხალხის სურვილის გამორკვევის მნიშვნელობაზეც ამახვილებდა ყურადღებას (ივერია N211, 1905: 2). მიუხედავად იმისა, რომ ივანე გომართელი კოსმოპოლიტურ პოზიციაზე იდგა და მსოფლიო ერთა ერთიანობას აღიქვამდა პროლეტარული ნაციონალიზმის საბოლოო შედეგად, აშკარად აღიარებდა ეროვნულ საკითხს და ეროვნულ ინტერესადაც უმრავლესობის, შესაბამისად მშრომელების ინტერესები მიაჩნდა, რომელიც პიროვნების დამოუკიდებლობაში, ეროვნულ თავისუფლებაში, პოლიტიკურ და სოციალურ თანასწორობაში მდგომარეობდა. თავდაპირველად, იგი არ აკონკრეტებდა ფორმას, თუმცა თვლიდა, რომ ქართველ მშრომელებს შინაური ცხოვრება უნდა მოეწყობოდა იმგვარად რომ უზრუნველყოთ ერის ბუნებრივი განვითარება (გომართელი, 1906: 3-55). 1917 წელს კი ცხადად უჭერდა მხარს ავტონომიას (საქართველო N74, 1917: 2).

ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში ორი ჯგუფი გამოიკვეთა. კერძოდ, გაზეთ „კვალის“ მიმართულება (მესამე დასი), დამოუკიდებელი ქართული ორგანიზაციის შექმნა-შენარჩუნებას ემხრობოდა, ხოლო გაზეთ „ბრძოლის“ მიმართულება (რევოლუციონერი სოციალ-დემოკრატები) რუსეთის სოციალ-დემოკრატიასთან შერწყმას. 1901 წელს გაზეთ ბრძოლის რედაქცია ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართული სოციალ-დემოკრატია არ წარმოადგენდა ცალკე მოძრაობას, არამედ ექვემდებარებოდა (უნდა დაქვემდებარებოდა) რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას (ბრძოლა N1, 1901: 2). ნოე ჟორდანიას კი საქართველოს ევროპის სისხლ-ხორცეულ ნაწილად მიიჩნევდა და მასთან ცხოვრებისეულ კავშირსაც თავისთავადად აღიქვამდა (კვალი N14, 1896: 231), ხოლო 1901 წელს სილიბისტრო ჯიბლაძე დასავლეთ ევროპულ სოციალ-დემოკრატებთან საიდუმლო კავშირის დამყარებას ცდილობდა. საბოლოოდ რევოლუციონერთა მიმართულებამ იმძლავრა და 1903 წელს მესამე დასიც რსდმპ-ს შეუერთდა. მესამე დასის შესუსტებაზე ჟორდანიას და ჯიბლაძის დაპატიმრებამაც იმოქმედა (გურული, ვაჩნაძე, 1999: 90). 1902 წლის დასაწყისში, ციხეში მყოფი ჟორდანია გაკვირვებით შეხვდა თბილისის ორგანიზაციის რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ნაწილად გამოცხადებას. მას აფიქრებდა პოზიციათა შეუთავსებლობა და გათქვეფვის საშიშროება იმ ფონზე, რომ რუსეთის პარტიაში არ იდგა გლეხისა და ნაციონალური საკითხები, განსხვავდებოდა ორგანიზაციული მიდგომა (ჟორდანია B, 1990: 40).

დამოუკიდებელი პარტიის ჩამოყალიბების მომხრე ქართველების პოზიციის ცვლილების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ის სიტუაციაც გახდა, რაც რუსი სოციალ-დემოკრატების პრაქტიკული აქტიურობით შეიქმნა. კერძოდ, 1890-იანი წლებში მუშებს შორის ორგანიზაციული და იდეოლოგიური მუშაობის ფონზე, რომელსაც ენერგიულად ხელმძღვანელობდნენ რუსეთიდან ჩამოსული კოგანი, ლუზინი, ფრანჩესკები და სხვა სოციალ-დემოკრატები, ჩამოყალიბებული წრეები ამზადებენ საფუძველს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების შესაქმნელად (გურული, ვაჩნაძე,

1999: 51-57). ცხადია, აღნიშნული გაერთიანებებიც რუსული სოციალ-დემოკრატიის იდეოლოგიური ნაწილი გახდა და ინტერნაციონალურ ხასიათსაც ატარებდა. იგი ერთგვარი საპასუხო მოქმედება იყო „მესამე დასის“ საპირწონედ და რუსული სოციალ-დემოკრატიის პოზიციების განსამტკიცებლად. ამ განხეთქილებაში აქტიური პოზიცია თავიდანვე პრორუსულმა რევოლუციონერებმა დაიჭირეს. არალეგალურ გაზეთ „ბრძოლის“ ბანაკი გამოსვლისთანავე უარყოფდა ლეგალურ ბრძოლას და ამით ფაქტობრივად ემიჯნებოდა რუსეთის იმპერიაში პირველი ლეგალური მარქსისტული გაზეთი „კვალის“ ბანაკს (ბრძოლა N1, 1901: 1-2). აქტიური აგიტაცია-პროპაგანდა, რევოლუციური იდეების გავრცელება და მუშებს შორის პრაქტიკული რევოლუციური მუშაობის გაძლიერება მყარ ნიადაგს უქმნიდა ქართული სოციალ-დემოკრატიის რევოლუციონერ ფრთას.

ზოგადად, ზემოთ ხსენებული ფონის გათვალისწინებით და ამის გარეშეც, როგორც ჩანს, ნოე ჟორდანიას და მესამე დასელებს კარგად ესმოდათ პარტიული რევოლუციური ძალის ერთიანობის მნიშვნელობა წარმატებისათვის. ძალთა გაერთიანება უნდა ყოფილიყო იმ ეტაპამდე მისვლის საშუალება, რომელზეც დამოუკიდებელი მოქმედების შესაძლებლობა გაჩნდებოდა. საერთო მოძრაობისგან მესამე დასის იმთავითვე ჩამოშორება მის პოზიციას შეასუსტებდა, მითუმეტეს რომ რევოლუციონერებს მუშებს შორის უფრო მყარად ედგათ ფეხი.

1903 წელს რსდმპ მეორე ყრილობაში მონაწილეობისას კიდევ უფრო კარგად გამოჩნდა უთანხმოება არა მხოლოდ ქართულ და რუსულ სოციალიზმს შორის, არამედ, ერთი მხრივ, ქართულ, სახელდობრ კი მესამე დასის, და მეორე მხრივ, მენშევიზმ-ბოლშევიზმს შორის. კამათი მიმდინარეობდა ეროვნულ, გლეხის, ენის, ცენტრალიზაციის, საორგანიზაციო და სხვა საკითხებზე. მიუხედავად განსხვავებებისა, ქართველი სოციალ-დემოკრატები ყრილობის საბოლოო რეზოლუციას შეუერთდნენ და მის იდეურ ჩარჩოშიც მოექცნენ, მათ შორის მესამე დასელი ჟორდანიაც. დადგენილება გარდა ადამიანის ზოგადი და ფუნდამენტური უფლებების, თანასწორობის, მუშათა და გლეხთა სამუშაო პირობების დაცვისა, გულისხმობდა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას და ფართო ადგილობრივ და რეგიონულ თვითმმართველობას იმ ტერიტორიებისთვის, რომლებიც ხასიათდებოდნენ განსაკუთრებული საცხოვრებელი პირობებითა და მოსახლეობის შემადგენლობით (Второй Съезд РСДРП, Протоколы, 1959: 421).

ჯერ კავკასიის კავშირში, შემდეგ კი რსდმპ-ში გაერთიანების ეტაპზე დადასტურდა რუსული სოციალ-დემოკრატიის გამარჯვება საქართველოში. ჟორდანიას ამის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და მოჰყვა კიდევ მისი გააქტიურება. მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს შორის მიმდინარე ქიშპობის ფონზე ქართული სოციალიზმის გაძლიერების საშუალება შეიქმნა. როგორც ჩანს, ჟორდანიამ წარსული შეცდომები გაითვალისწინა და აქტიური მოქმედება დაიწყო სიტუაციის ხელში ასაღებად. მესამე დასისეული დეცენტრალიზაციისა და ადგილობრივი ეროვნული ინტერესების საკითხისადმი დამოკიდებულების პოპულარობამ, კავკასიის კავშირსა და ადგილობრივ კომიტეტებს შორის გაფუჭებულმა ურთიერთობებმა, მუშებს შორის აგიტაციის გაძლიერებამ და ჟორდანიას ავტორიტეტმა 1905 წლისათვის შექმნა სიტუაცია, როდესაც საქართველოში არა მენშევიკური ან ბოლშევიკური, არამედ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია აკონტროლებდა სიტუაციას (ჯონსი, 2007: 153-160). კავკასიის ორგანიზაციათა ორგანო ჟურნალი „სოციალდემოკრატი“, რომელიც უფრო ქართული სოციალ-დემოკრატიული ორგანო იყო, აკრიტიკებდა ბოლშევიზმსა და ლენინს, თუმცა არც მენშევიზმის აშკარა აპოლოგეტის როლში გამოდიოდა (სოციალდემოკრატი N3, 1905: 11-15). იგი მიაწინებდა რუსული და ქართული პირობების, შესაბამისად, რუსული და ქართული სოციალ-დემოკრატიის სხვადასხვაობის ასპექტებზე, დამოუკიდებელი და მყარ იდეოლოგიურ პოზიციაზე მდგარი ორგანიზაციის შენარჩუნების მნიშვნელობაზე (სოციალდემოკრატი N4, 1905: 1). ქართული ორგანიზაციის დამოუკიდებლობის იდეა შემდეგაც არსებობდა. ივანე გომართელი 1906 წელს წერდა: „სოციალიზმის დიად სამეფოში ქართველი ერი თავისი საკუთარი სახით უნდა წარსდგეს და ჩვენი პროლეტარიატი სოციალიზმის სამფლობელოში უნდა შევიდეს, როგორც საერთაშორისო პროლეტარული პარტიის ქართველი წევრი (გომართელი, 1906: 55).

ქალაქი ბათუმი, როგორც საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დასახლებული პუნქტი, ქართველი სოციალ-დემოკრატების მოღვაწეობის ერთ-ერთ ასპარეზად თავიდანვე იქცა.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ბათუმის მოსახლეობა 20000 სულს აჭარბებდა (Кавказский календарь на 1898 год: 342-343). ქალაქში ქართველებთან ერთად ცხოვრობდნენ სლავური ეროვნების ჯგუფები (რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები), სომხები, რომელთა რიცხოვრები შემადგენლობა

თითქმის თანაბრად ნაწილდებოდა, აგრეთვე ბერძნები და სხვა ეთნიკური ჯგუფები. მუშებს შორის ასეთი მრავალეთნიკური სურათი იყო ქართული სოციალ-დემოკრატიის ინტერნაციონალური ხასიათის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი.

„მესამე დასი“ საკმაოდ წარმატებით იკავავდა გზას ბათუმის მოსახლეობაში. ქალაქში ინდუსტრიული მრეწველობის აღმავალი ტემპი და მუშების სიმრავლე სოციალ-დემოკრატებისთვის მუშაობის ხელშემწყობ გარემოს ქმნიდა. საუკუნის დასაწყისში, ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მუშებისგან შედგებოდა, რომლებიც უმთავრესად საქართველოს რეგიონებიდან იყვნენ თავმოყრილი. ბათუმში ჩამოსული „მესამე დასელები“ დღითიდღე აძლიერებდნენ თავიანთ მუშაობას. მათ შექმნეს საკვირაო სკოლა. აგრეთვე, ქალაქში გახსნეს საჯარო ბიბლიოთეკა, სადაც თავს უყრიდნენ ლიტერატურასა და ჟურნალ გაზეთებს, მოქმედებდნენ აქტიურად (კლდიაშვილი, 1961: 133-134).

თბილისის კომიტეტის მითითებით 1901 წლის მიწურულს იოსებ ჯულაშვილი ბათუმში გაემგზავრა. მის მისიას შეადგენდა საქართველოს მეორე სამრეწველო ქალაქში სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის ჩამოყალიბება. იოსებ ჯულაშვილის ინტენსიური მუშაობის შედეგად 1901 წლის დეკემბერში, სილიბისტრო ლომჯარიას ბინაში, შეიქმნა ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია. იოსებ ჯულაშვილთან ერთად კომიტეტის ხელმძღვანელ ბირთვის შეადგენდნენ: კოწია კანდელაკი, ილარიონ დარახველიძე, დარისპან დარახველიძე, სილიბისტრო თოდრია, მიხეილ გაბუნია, ვარლამ კალანდაძე, გერონტი კალანდაძე, თეოფილე გოგიბერიძე, პორფილე ქურიძე და სხვები (კომუნისტი N10, 1937:1).

1902 წლის იანვარში დაიწყო მანთაშევის ქარხნის მუშების პროტესტი, რომელიც ქარხნის ადმინისტრაციის მხრიდან დათმობებით დასრულდა (კარალიძე, 2009: 77). ამას მოჰყვა როტმილდის ქარხნის მუშების საპროტესტო გამოსვლა თებერვალში. ქარხნის ადმინისტრაციამ მუშებს უარი განუცხადა მოთხოვნების შესრულებაზე, რის გამოც ქარხანაში დაიწყო გაფიცვა. საქმეში ჩაერია ბათუმის გენერალ-გუბერნატორი დრიაგინი, რომელმაც მუშათა ხელმძღვანელები დააპატიმრა. სიტუაცია მეტად გართულდა, რამდენიმე ასეული მუშა ციხესთან მივიდა და მოითხოვა დაკავებული ამხანაგების განთავისუფლება. ხელისუფლებამ ციხესთან გამოიძახა ჯარი ესტატე ანთაძის მეთაურობით (ასს, ფ. 1, ან. 1, საქ. N139, ფურც. 4-6). დავით კლდიაშვილი ციხესთან მყოფ ამბოხებულ მუშებს შორის მეთაურთა რანგში ქართველებს ასახელებს (ანთელავა, გოგიბერიძე, ბაბილოძე). საპროტესტო დემონსტრაცია ორმხრივი სროლითა და დიდი მსხვერპლით დასრულდა.

1903 წელი სოციალ-დემოკრატიის პარტიის ბათუმის კომიტეტის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის აქტიურობით აღინიშნა. პოლიტიკური აქტივობის პიკად ითვლება 16-18 ივლისის დემონსტრაცია. ამ დღეებში ბათუმი აზოხოქრებულ ზღვას დაემსგავსა. საარქივო მასალების მიხედვით მუშათა დემონსტრაციის ხელმძღვანელთა შორის ფიგურირებენ შემდეგი პირები: თევდორე ფარულვა, ანტონ მაზინი, აშოტ მუსოიანი, კონსტანტინე კანდელაკი, ალექსანდრე კოპალეიშვილი, ვლადიმერ ჯიბლაძე, ნოე ჩხეიძე, ივანე მგელაძე, კონსტანტინე კალანდაროვი, გერასიმე კალაძე, ალექსანდრე დგებუაძე, ნიკოლოზ ტომარაძე და სხვები (ცქვიტარია, 1959: 97).

1905 წლის 29 მარტს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს გადასცა ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობაში ბრალდებული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრთა სია, რომელთა მიმართ დაწესდა გამძლიერებული მეთვალყურეობა. ესენი არიან: პარმენ თოფურია, თენგიზ ფირცხალავა, ილია გაგუა, ტარიელ ქავთარაძე, ფილიპე ცერცვაძე, ალექსანდრე მელია, დიმიტრი სიგუა, ნიკოლოზ გაბუნია, ნიკოლოზ პერტია, გიორგი შევარდნაძე, ნოე ჩხეიძე, სამსონ რუხაძე, მიხაკო კომახიძე, კონსტანტინე ბერიძე, ნიკოლოზ ალექსეევი, გიორგი ნანიევი, მიხეილ რიკოვი, ალექსეი კრუხმალევი, მარკიანე გერასიმენკო, ვასილ ნაუმოვი, რომან კრისევიჩი, ანდრეი ბელოვი, დიმიტრი ფიოდოროვი (ასს, ფ. 1, ან. 1, საქ. 166, ფურც. 49).

რევოლუციის აღმავლობის დროს (1905) აჭარაში განსაკუთრებით აქტიურობდნენ რუსეთიდან სპეციალური მისიით გამოგზავნილი რუსი სოციალ-დემოკრატები: ფიოდოროვი, ბელოვი, და სხვები. ფიოდოროვი ხელმძღვანელობდა ბათუმში ოქტომბერ-ნოემბერში ჩატარებულ რამდენიმე ანტისამთავრობო აქციას. რევოლუციის დაღმავლობის წლებში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის ეროვნული შემადგენლობა სიჭრელით ხასიათდებოდა. ცარიზმის რეპრესიების სუსხი იწვნია ბათუმის კომიტეტის მთელმა შემადგენლობამ ეროვნების განურჩევლად.

დასკვნები. მე-19 საუკუნის მიწურულიდან საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულმა „მესამე დასმა“ დღის წესრიგში მოსახლეობის უმრავლესობის ინტერესები დააყენა. ამავდროულად კი შეითავსა წინამორბედი დასების შუალედური როლი, ეროვნული და სოციალური საკითხებისადმი სპეციფიკური მიდგომით. ეროვნული კეთილდღეობის წინაპირობად უმრავლესობის ინტერესების დაცვა და ეკონომიკური კეთილდღეობა მიიჩნია და ამ მიმართულებით წარიმართა პოლიტიკური განვითარების ვექტორიც. პოლიტიკური სიმტკიცე მყარ სოციალურ-ეკონომიკურ საფუძვლებზე უნდა დაფუძნებულიყო. „მესამე დასმა“ განსაზღვრა ქართული სოციალ-დემოკრატიის შინაარსი. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიისგან თავდაპირველი დამოუკიდებლობა მოგვიანებით რუსების გააქტიურებითა და ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში ორი მიმართულების, კერძოდ, დამოუკიდებელი პარტიის შენარჩუნების მომხრეთა და რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიასთან (რსდმპ) შეერთების მომხრეთა გაჩენით გაგრძელდა. ამ უკანასკნელის გაძლიერებით 1903 წელს ქართული სოციალ-დემოკრატია რსდმპ-ში აღმოჩნდა. ეს გახლდათ მისი განვითარების ერთ-ერთი ეტაპი და ამ პროცესების პარალელურად ნოე ჟორდანიას აქტიურობით მიმდინარეობდა „მესამე დასის“, ე.ი. დამოუკიდებელი პოლიტიკური პარტიის მომხრეთა დომინირების აღდგენის ეტაპი.

ერთი მხრივ, ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში არსებული ორივე მიმართულების აქტიურობითა და მეორე მხრივ, მუშების მრავალფეროვნებით შიდაპარტიული უთანხმოება ბათუმის სოციალ-დემოკრატიის ჯგუფში ნაკლებად აისახა. მაგრამ ისევ ინტერნაციონალურმა გარემოებამ განსაზღვრა პოლიტიკური დამოუკიდებლობისადმი „მესამე დასისეული“ მიდრეკილების გამარჯვება, რაც შემდეგ განსაკუთრებით გურიაში მიმდინარე რევოლუციური პროცესებით გამოვლინდა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

საარქივო დოკუმენტები:

1. აჭარის საარქივო სამმართველოს (ასს), ფონდი 1, ანაწერი 1, საქმე N139
2. ასს, ფონდი 1, ანაწერი 1, საქმე N166

ლიტერატურა:

3. გომართელი, 1906: - გომართელი ი., ეროვნული საკითხი, ტფილისი, 1906.
4. გურული, ვაჩნაძე, 1999: - გურული ვ., ვაჩნაძე მ., ქართული სოციალ-დემოკრატიის ისტორია (1892-1918), „მერიდიანი“, თბილისი, 1999.
5. კარალიძე, 2009: - კარალიძე ჯ., აჭარა 1878-1903 წლებში, „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2009.
6. კლდიაშვილი, 1961: - კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1961.
7. ნინოშვილი, 1954: - ნინოშვილი ე., თხზულებათა სრული კრებული, „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი, 1954.
8. ჟორდანია, 1920: - ჟორდანია ნ., თხზულებანი, ტ. I, ტფილისი, 1920.
9. ჟორდანია A, 1990: - ჟორდანია ნ., რჩეული ნაწერები, „საქართველო“, თბილისი, 1990.
10. ჟორდანია B, 1990: - ჟორდანია ნ., ჩემი წარსული, თბილისი 1990.
11. ცქვიტარია, 1959: - ცქვიტარია პ., აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები (1890-1919), „სახელგამი“, ბათუმი, 1959.
12. ჯონსი, 2007: - ჯონსი ს., სოციალიზმი ქართულ ფერებში, თბილისი, 2007.
13. Второй Съезд РСДРП, Протоколы, 1959.

პრესა:

14. ბრძოლა, N1, 1901.
15. ივერია, N211, 1905.
16. კვალი, N40, 1893.
17. კვალი, N22, 1894.
18. კვალი, N20, 1895.
19. კვალი, N21, 1895.
20. კვალი, N34, 1895.
21. კვალი, N35, 1895.
22. კვალი, N14, 1896.

23. კვალი, N18, 1896.
24. კვალი, N1, 1898.
25. კვალი, N37, 1901.
26. კვალი, N27, 1903.
27. კომუნისტი, N10 (4812), 1937.
28. მოამბე, N5, 1894.
29. მოამბე, N6, 1894.
30. მოგზაური, N17, 1905.
31. მოგზაური, N21, 1905.
32. საქართველო, N74, 1917.
33. სოციალდემოკრატი, N3, 1905.
34. სოციალდემოკრატი, N4, 1905.
35. ჩვენი ცხოვრება, N9, 1906.
36. ჩვენი ცხოვრება, N13, 1906.
37. ჩვენი ცხოვრება, N14, 1906.

The Role of Greek Hierarchs in the Process of Church Separation of the Samtskhe-Saatabago – The Atskuri Diocese

სამცხის საათაბაგოს საეკლესიო განკერძოების პროცესში ბერძენი იერარქების როლი - აწყურის ეპარქია¹

Goderdzi Bolkvadze

PhD student at Sokhumi State University,

History teacher at Tbilisi Free School

e-mail: god.bolkvadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2216-5099>

Abstract: The purpose of the research «The role of Greek hierarchs in the process of church separation of the Samtskhe-Saatabago – the Atskuri Diocese,» is to present the church separation process and the role of Greek hierarchs in Samtskhi Saatabago in the late Middle Ages on the example of the Atskuri Diocese. In the late Middle Ages, the Atabags of Samtskhi actively fought to gain independence from the unified Georgian state. A struggle for church separation accompanied the struggle for political independence. Atabags of Samtskhe, led by the Archbishop of Atskuri, tried to withdraw Samtskhe from the subordination of the Catholic Church of Kartli.

The struggle for the independence of the Samtskhe Church was greatly damaging to the united Georgian ecclesiastical-state space. Greek clergymen, especially the Patriarch of Antioch Dorotheus III (Patriarch 1497-1523), were actively involved in separating Samtskhe-Saatabago from the Catholic Church of Samtskhe.

Our interest in the issue, in addition to scientific research interests, was driven by one noteworthy fact in the May 2021 Patriarchate of Antioch. In particular, the Orthodox Patriarch of Antioch, John X (Patriarch since 2012), received an official visit Aslan Bzhania, President of the so-called occupied Abkhazia (so-called President since 2020). The Patriarch of Antioch referred to Aslan Bzhania as President of Abkhazia. The official delegations of Syria and Abkhazia attended the meeting. At the meeting, the Patriarch of Antioch said – «We are ready to provide your country with the help you need, including Christian and ecclesiastical matters.» This statement and action of the Patriarch of Antioch derives from the geopolitical situation in the Caucasus and also reminds us of the threats that may be theoretically. Due to the historical experience, the so-called Abkhazian President Aslan Bzhania's official acceptance by the Patriarch of Antioch John X at the Patriarchate's residence is noteworthy.

The present study analyzes specific historical precedents regarding what drove the Patriarchs of Antioch to grossly invade the Catholic Church Kartli and what caused it. I think it is necessary to have scientific research and, in general, an academically reasonable response to all the ambitious claims that have historically been or may have been in perspective concerning the Church of Georgia from the Patriarchate of Antioch.

Key words: Catholicos, Atabag, Samtskhe, Atskuri, Greeks, Antioch, diocese.

გოდერძი ბოლქვაძე

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,

თბილისის თავისუფალი სკოლის ისტორიის პედაგოგი

ელ-ფოსტა: god.bolkvadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2216-5099>

აბსტრაქტი: კვლევის, „სამცხის საათაბაგოს საეკლესიო განკერძოების პროცესში ბერძენი იერარქების როლი - აწყურის ეპარქია“, მიზანია აწყურის ეპარქიის მაგალითზე წარმოაჩინოს გვიან შუა საუკუნეებში სამცხის საათაბაგოში მიმდინარე საეკლესიო განკერძოების პროცესი და ბერძენი იერარქების როლი. გვიან შუა საუკუნეებში სამცხის ათაბაგები აქტიურად იბრძოდნენ ერთიანი ქართული სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად.

¹ „This research PHDF-22-1615 has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG)” / “კვლევა PHDF-22-1615 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით”

პოლიტიკური დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლას თან ახლდა საეკლესიო გამოყოფისთვის ბრძოლა. ათაბაგები ცდილობდნენ სამცხე, აწყურის მთავარეპისკოპოსის მეთაურობით, გამოეყვანათ ქართლის კათოლიკოსის დაქვემდებარებიდან.

სამცხის ეკლესიის დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა დიდად დამაზიანებელი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო-სახელმწიფოებრივი სივრცისთვის. სამცხის საათაბაგოს ქართლის საკათოლიკოსოსგან გამოყოფის საქმეში აქტიურად მონაწილეობდნენ და თავიანთი როლი შეასრულეს ბერძენმა სასულიერო პირებმა, განსაკუთრებით ანტიოქიის პატრიარქმა დოროთეოს III-მ (პატრიარქი 1497-1523 წ.წ.).

საკითხით ჩვენი დაინტერესება, გარდა სამეცნიერო-კვლევითი ინტერესებისა, განაპირობა 2021 წლის მაისში ანტიოქიის საპატრიარქოში მომხდარმა ერთმა საყურადღებო ფაქტმა. კერძოდ, ანტიოქიის მართლმადიდებელმა პატრიარქმა იოანე X-მ (პატრიარქი 2012 წლიდან), ოფიციალური ვიზიტით მიიღო ოკუპირებული აფხაზეთის ე.წ. პრეზიდენტი ასლან ბჟანია (ე.წ. პრეზიდენტი 2020 წლიდან). ანტიოქიის პატრიარქმა ასლან ბჟანია მოიხსენია აფხაზეთის პრეზიდენტად. შეხვედრას ესწრებოდნენ სირიისა და „აფხაზეთის ოფიციალური დელეგაციები“. შეხვედრაზე ანტიოქიის პატრიარქმა განაცხადა - „ჩვენ მზად ვართ თქვენი ქვეყანა უზრუნველყოთ თქვენთვის საჭირო დახმარებით, მათ შორის ქრისტიანულ და საეკლესიო საკითხებში“. ანტიოქიის პატრიარქის ეს განცხადება და მოქმედება კავკასიაში შექმნილი გეოპოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარეობს და ასევე შეგვახსენებს საფრთხეებს, რომლებიც შეიძლება თეორიულად არსებობდეს. გამომდინარე ისტორიული გამოცდილებიდან, ანტიოქიის პატრიარქ იოანე X-ს მხრიდან ოკუპირებული აფხაზეთის ე.წ. პრეზიდენტ ასლან ბჟანიას ოფიციალურად მიღება საპატრიარქო რეზიდენციაში საყურადღებოა. წინამდებარე კვლევა წარმოადგენს კონკრეტული ისტორიული პრეცედენტების ანალიზს, თუ რით იყო განპირობებული ანტიოქიის პატრიარქების მხრიდან ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში უხეშად შემოჭრა და რა შედეგი მოიტანა მან. ვფიქრობ, აუცილებელია მეცნიერული კვლევა და, საზოგადოდ, აკადემიურად დასაბუთებული პასუხების გაცემა ყველა იმ ამბიციურ პრეტენზიაზე, რომლებიც ისტორიულად გააჩნდა ან, შესაძლოა, პერსპექტივაში გააჩნდეს ანტიოქიის საპატრიარქოს საქართველოს ეკლესიის მიმართ.

საკვანძო სიტყვები: კათოლიკოსი, ათაბაგი, სამცხე, აწყური, ბერძნები, ანტიოქია, ეპარქია.

შესავალი: XV საუკუნე საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი რთული და შეუქცევადი პროცესების ეპოქაა. ერთიანი ქართული სახელმწიფო დაშლილია სამეფო-სამთავროებად. მართალია, ოფიციალურად 1490 წელს დაიშალა ერთიანი საქართველო, მაგრამ ფეოდალური სეპარატიზმი გაცილებით ადრე დაიწყო. სამცხის საათაბაგოსა და დანარჩენ საქართველოს შორის პირველი სერიოზული ბზარი ჯერ კიდევ სამცხის საათაბაგოს ხასინჯუდ გამოცხადების პერიოდიდან იწყება. სამეფო-სამთავროების ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის მყარი ვერ იქნებოდა, თუ იარსებებდა ერთიანი საეკლესიო იურისდიქცია. მესხეთი ყოველთვის ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში იყო მოქცეული. ქართლის კათოლიკოსი იყო პირველიერარქი, რომელიც აკურთხებდა ეპისკოპოსებს მესხეთში არსებული საეპისკოპოსო კათედრებისთვის და ეს მხოლოდ მისი პრეროგატივა იყო. ქართლის კათოლიკოსებს, გარდა საეკლესიო ძალაუფლებისა, გააჩნდათ სოციალურ-ეკონომიკური გავლენებიც, რადგან ქართლის საკათოლიკოსო დიდძალ ქონებას ფლობდა, კერძოდ: ეკლესია-მონასტრებს, სოფლებს, თავადებს, გლეხებს. XVI საუკუნის დასაწყისის ერთი დოკუმენტი: „კათალიკოზის სამწყსონი თავადნი და სოფელნი სამცხე-საათაბაგოში“ გვიქმნის წარმოდგენას აღნიშნულის შესახებ (დოლიძე, 1970:242). სხვა ფაქტორებთან ერთად, ასევე გამომდინარე ზემოთ ხსენებული ეკონომიკური ინტერესიდან, ქართლის კათოლიკოსები იბრძოდნენ საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობისთვის (ლომსაძე, 1979: 33). სამცხის ათაბაგები ცდილობდნენ ქართლის საკათოლიკოსოსთვის ჩამოერთმიათ ეკლესია-მონასტრები და სხვა ქონება, რომელებიც, წესით, საკათოლიკოსოს საკუთრებას წარმოადგენდა. ათაბაგების ხელშეწყობით მაწყვერელი მღვდელმთავრები ერეოდნენ იმ ეკლესია-მონასტრების მართვა გამგებლობაში, რომლებიც წესით კათოლიკოსის განსაკარგავი იყო (დოლიძე, 1970: 184). ამ ყველაფერს ემატებოდა ბერძენი სასულიერო იერარქების ინტერესები სამცხის საათაბაგოს, როგორც ქრისტიანული სამთავროს, მიმართ, რაც გამოიხატებოდა შიდა საეკლესიო საქმეებში ჩარევაში.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: სტატიის მომზადებისას გამოვიყენეთ საეკლესიო-სამართლებრივი შინაარსის საბუთები, საისტორიო თხზულებები, ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის II, III და IV ტომები; ქართლის ცხოვრების II და IV ტომი. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ; ი. დოლიძის მიერ შედგენილი ქართული სამართლის ძეგლების III ტომი; ს. კაკაბაძის მიერ შედგენილი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები - წიგნი I; თ. ჟორდანიას მიერ შედგენილი ქრონიკების II ტომი; კ.პ. ნიკოლოზ გულაბერისძის "საკითხავი სუეტის ცხოველისაი, კუართისა საუფლოსა და კათოლიკე ეკლესიისა". გამოცემული დ. ს. ს. პლატ. იოსელიანის ქვრივის ანნა ნიკოლ. იოსელიანის მიერ;

ასევე სხვადასხვა სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც ეხება სამხრეთ საქართველოს ისტორიის საკითხებს: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII ს.ს.

ის ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. I ტომი; რ. მეტრეველის რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები; ივანე ჯავახიშვილის თხზულებანი თორმეტ ტომად III ტომი; შ. მესხიას რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიის ნარკვევების II ტომი; მ. დუმბაძის რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV ტომი; ქრ. შარაშიძის სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.); შ. ლომსაძის გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან ახალციხური ქრონიკები და ამავე ავტორის სამცხე-ჯავახეთი; ც. აბულაძის თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის; ვ. ბერიძის სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები; ნ. ბერძენიშვილის სამცხე საათაბაგო XVI საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი IV; ელდარ მამისთვალიშვილის საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია. ტ. V; მ. სვანიძის საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII ს.ს.; ასევე სტატიები თ. ქართველიშვილისა და თ. ქორიძის ქართლისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოთა ურთიერთობების საკითხებისთვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში; დეკანოზ ილია ჭილაძის სტატია საქართველოს ეკლესიაში სამღვდელთმთავრო ბისონისა და მიტრის დამკვიდრების ისტორიისათვის;

ასევე კვლევაში ძალზედ დაგვეხმარა უცხოენოვანი ლიტერატურა, კერძოდ: Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского / пер. с сербского. М.: Изд-во «Отчий дом», 2001. Т. 2. და ИСТОРИЯ ПОМЕСТНЫХ ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ. В.С. Блохин. Екатеринбург Информационно-издательский отдел ЕДС. 2014.

მეთოდოლოგია: საკვლევ მეთოდოლოგიად გამოყენებულია ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

დისკუსია/შედეგები: ქართლის (აღმოსავლეთ საქართველოს) საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში (და, ზოგადად, ეკლესიაში) არსებულ ეკლესია-მონასტრებში, ეპარქიებში, მეფისა და კათოლიკოსის მოხსენიების ვალდებულება არსებობდა. წირვა-ლოცვაზე საერო და საეკლესიო პირველი პირების მოხსენიება სამეფო და საკათოლიკოსო ხელისუფლებისადმი მორჩილების დასტურს წარმოადგენდა. შუა საუკუნეებში ქართლის საკათოლიკოსოში ეპისკოპოსები და მონასტრის წინამძღვრები საგანგებოდ შედგენილი ტექსტით, რომელიც ფიცის წიგნს წარმოადგენდა, უდასტურებდნენ კათოლიკოსს ერთგულებას. ფიცის წიგნი საჭიროებისამებრ სხვა დროსაც შეიძლება დაედოთ, თუ არსებობდა რაიმე გამოწვევა საეკლესიო ერთიანობის თვალსაზრისით. სამცხე საათაბაგოში მეფისა და კათოლიკოსის მოხსენიება დამოკიდებული იყო ათაბაგების პოლიტიკაზე. გვიან შუა საუკუნეებში, აღნიშნული დამკვიდრებული წესი და ტრადიცია, მიუღებელი იყო სამცხის ათაბაგებისთვის, რადგან ჩრდილს აყენებდა და ხელს უშლიდა მათ დამოუკიდებლობას. მაწყვერელ მღვდელთმთავრებს მეფე ამტკიცებდა და კათოლიკოსი აკურთხებდა (შარაშიძე, 1962: 29). ეპისკოპოსი, თავის მხრივ, ფიცის წიგნს აძლევდა კათოლიკოსს, რომ ერთგული იქნებოდა მისი და მეფისა. სამცხის ათაბაგები სწორედ ამ ერთგულების მოშლასა და სამცხის ეკლესიის ცალკე გამოყოფას ცდილობდნენ. ქართლის კათოლიკოსებისა და სეპარატისტულად განწყობილი ათაბაგების ინტერესები ერთმანეთს, ბუნებრივია, არ ემთხვეოდა და შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, სამცხის ათაბაგებისთვის მცხეთისგან საეკლესიო თვალსაზრისით გამოყოფა ერთ-ერთ მთავარ მიზანს წარმოადგენდა. ათაბაგებს სურდათ ჰქონოდათ დამოუკიდებელი სამთავრო და დამოუკიდებელი ეკლესია. შუა საუკუნეებში ეკლესიის, როგორც რელიგიურ-ფეოდალური ინსტიტუციის, ავტორიტეტი და გავლენები ადამიანებზე

განუზომლად დიდი იყო. XV საუკუნის შუა პერიოდში, როდესაც გააქტიურდა სამცხის ეკლესიურად გამოყოფის საკითხი, ქართლის კათოლიკოსმა დავითმა (კათოლიკოსი 1443/47-1459 წ.წ.) მცისიერად აღკვეთა. საეკლესიო სასჯელის გამოყენება საკმარისი აღმოჩნდა პრობლემის აღმოსაფხვრელად. კათოლიკოსმა „უჯუარობით“ და „შეუნდობლობით“ დასაჯა ყველა, ვინც ურჩობა გამოავლინა. ქართლის კათოლიკოსი დავითი საეკლესიო სეპარატიზმის წინააღმდეგ აქტიური მებრძოლია, მისი კათოლიკოსობის ჟამს შეეცადა ყვარყვარე II (ათაბაგი 1451-1498 წ.წ.) სამცხის საკათოლიკოსოსგან ჩამოშორებას. 1453 წლით დათარიღებული ანჩელ არქიმანდრიტ ქერობინ აბელისძის ფიცის წიგნიდან ვიგებთ, რომ კათოლიკოს დავითს დიდი თხოვნის შემდეგ სწორედ მაშინ უკუერთხებია ანჩელი ეპისკოპოსი, როდესაც: „...მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარის თავზედა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 71). „საფარის თავზე“ კათოლიკოსის მიერ საეკლესიო კრების ჩატარებას ადასტურებს 1453-1459 წლებით დათარიღებული კუმურდოელ ეპისკოპოსის იოვანე ლასურისძის ერთგულების წიგნი დავით კათოლიკოსისადმი: „...მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედადდა თქუენ დიდითა ხუაშნითა მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ორივე ფიცის წიგნი შინაარსობრივად ფაქტობრივად იდენტურია. ანჩელი არქიმანდრიტი ქერობინი და კუმურდოელი ეპისკოპოსი იოვანე კათოლიკოს დავითს პირობას აძლევენ: „...აწ, დღესითგან წადმა ჩემად დღედ სიკუდილამდი ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერდგული, მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ღოცვათა შინა თქუენ მოგიხსენებდეთ. ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნენ, ჩუენგანცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს. თქუენგან შეუნდობელთა ეპისკოპოზთა გუერდი[თ] ჟამი არა ვწიროთ და არცა მათსა სამწყსოსა უწიროთ, სადამდის თქუენგან ახსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუივიდეს“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ეპისკოპოსები იქვე პირობას დებენ, რომ თუ სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე შეეცდებოდა მათ გადაბირებას, თუნდაც მაწყვერლობის შეთავაზებით, უარს ეტყვიან და მხოლოდ კათოლიკოსის ერთგულნი იქნებიან. „...თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუ[უ]ნეთ და ერთგულთა მოყუარენი და მლოცველნი ვიყუნეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ფიცის წიგნები ცხადყოფს, რომ სამცხის საათაბაგოში ეპისკოპოსთა ნაწილი ერთგულია კათოლიკოსის. კათოლიკოსმა ათაბაგის პოლიტიკის საპასუხოდ, საეპისკოპოსო კათედრებზე, ერთგული კანდიდატები აკურთხა. ერთსულოვნების არარსებობის პირობებში ათაბაგი ვერ ახერხებს საეკლესიო დამოუკიდებლობის მიღწევას.

ბერძნულ საეკლესიო სივრცეში დაშვებულია მიტროპოლიტებისა და მთავარეპისკოპოსების მიერ ეპისკოპოსის ხელდასხმა. ქართულ საეკლესიო რეალობაში ეპისკოპოსების კურთხევა კათოლიკოსის ექსკლუზიურ უფლებას წარმოადგენდა. საუკუნეების განმავლობაში დამკვიდრებული „წესისა და ჩვეულების“ თანახმად ეპისკოპოსის ხელდასხმა აუცილებლად სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში უნდა აღსრულებულიყო. აღნიშნულთან დაკავშირებით ქართლის კათოლიკოსი ნიკოლოზ გულაბერისძე (კათოლიკოსი 1149-1178 წ.წ.) წერს: „რამეთუ წესი და ჩუეულებაჲ ამის კათოლიკე ეკლესიისაჲ ესრეთ ყოფილ არს დასაბამითგან, რადთა კურთხევადნი ეპისკოპოსნი წინაჲ სუეტისა ცხოველისა მოვიდოდიან და აღთქმასა ჰყოფდინ მრავლისა სარწმუნოებისათჳს და ერთგულებისათჳს კათოლიკე ეკლესიისა და თავისა და სულისა დადებისათჳს, ვიდრე სისხლთა დათხევადმდეცა პატრიარქისათჳს და საღმრთოთა წესთა დაცვისათჳს, და ესრეთლა კურთხევაჲ ამას თავადსა საყდარსა შინა“ (იოსელიანი, 1908: 116-117). ეპისკოპოსების ფიცის წიგნები ცხადყოფს, რომ გვიან შუა საუკუნეებშიც, მღვდელმთავრები აუცილებლად სვეტიცხოველში კათოლიკოსის მიერ იკურთხებიან. სამცხის ათაბაგი და ეპისკოპოსობის მსურველი, რომელიც იზიარებდა საკათოლიკოსოსგან გამოყოფის აზრს, დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ. კათოლიკოსი არ აკურთხებდა ისეთ ეპისკოპოსს რომლის ერთგულება საეკლესიო იქნებოდა. სწორედ ამიტომ, სამცხის ათაბაგებმა დაიწყეს ალტერნატიული გზის ძიება.

ჩვენ მიერ მოხმობილი ეპისკოპოსთა ფიცის წიგნებიდან თითქოს ჩანს, რომ სამცხის ეკლესიურად გამოყოფის პროცესში აქტორები მხოლოდ ყვარყვარე, მაწყვერელი და სამცხის სხვა ეპისკოპოსები არიან. საინტერესო და მეტად მნიშვნელოვანია 1420-1425 წლებით დათარიღებული აწყურის მთავარეპისკოპოს გერასიმეს ერთგულების წიგნი, რომელშიც მთავარეპისკოპოსი კათოლიკოს მიქაელს (კათოლიკოსი 1419-1426 წ.წ.) პირობას აძლევს რომ: „...მეფეთა მლოცველნი ვიყ[უ]ნეთ და თქ(უ)ენნი | მამხსენებელნი ვიყ[უ]ნეთ. არცა პატრია[რ]ქი მოვიხსენოთ ანტიოქი[ი]სა, არც მისგან

გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ..“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი II, 2013: 131-132). ასევე, საყურადღებოა, საფარისა და ვარძიის მონასტრების სამშენებლო პირობის წიგნი დავით კათოლიკოსისადმი. საბუთი 1453 წლის ახლო ხანებით თარიღდება. საფარისა და ვარძიის მონასტრების ფიცის წიგნიდან იკვეთება ბერძენი იერარქების ინტერესები და ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში შემოჭრის ფაქტები: „...[ესე წიგნი გკადრეთ თქუენ, ქრისტეს ღ(მრ)თისა მ(იე)რ ქ(ართლი)სა კ(ათალიკო)ხსა], მეუფესა პატ(რონსა დავითს, დაგიდევით] აღთქმა ... [ჩუენ, საფარისა] და ვარძიისა მმათა, მას ჟამსა, ოდეს მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ წინასწარმეტყუელი, და მცირითა რათმე სიტყვათა მიგვიზიდნა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 69). როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, კათოლიკოსს მყისიერად უმოქმედია, გაწყრომია საფარელ და ვარძიელ ბერებს. მონასტრების სამშენებლო პირობას დებენ, რომ: „...არც მიტროპოლიტი (ბერძნისა) შემოქცუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არცა მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ; არცა უმცხეთოდ ჩუენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს; არცა რამ ჯავახეთს და წალისყურს ვისაქმოთ სამწყსობისა პირზედა. და ვიყუნეთ თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი. ასრე, რაგუარა ესე...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 69). აღნიშნული დოკუმენტიდან ნათლად ჩანს ბერძენი იერარქების, მათ შორის მიტროპოლიტის, აქტიური მოქმედება ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში.

საეკლესიო განკერძოების პროცესში სამცხის ათაბაგები სხვადასხვა გზით ახერხებდნენ ცალკეული ეპისკოპოსების მიმხრობასა და კათოლიკოსის წინააღმდეგ განწყობას, სხვადასხვა თანამდებობების შეთავაზებით (დოლიძე, 1970: 219) თუ ძალის დემონსტრირებით. ათაბაგი თუ მოისურვებდა ეპისკოპოსის სიკვდილით დასჯა კი შეეძლო, მაგალითად, როდესაც 1486 წელს იაკუბ ყაენის შემოსევის დროს მაწყვერელი მღვდელმთავარი და აწყურის ციხის დამცველები ხელშეუხებლობის პირობით დანებდნენ. განრისხებულ ყვარყვარეს მაწყვერელის სიკვდილით დასჯა ჰქონდა გადაწყვეტილი და შემდგომ: „იძლია ბუნებითისა მოწყალებისაგან, არღარა სიკუდიდ დასაჯნა, ექსორია ყვნა“ (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 482-483). ათაბაგი იმდენადაა გაძლიერებული, რომ ეპისკოპოსის სიკვდილით დასჯა თუ გაძევება, თვითნებურად შეუძლია გადაწყვიტოს, ყოველგვარი საეკლესიო კრების თუ კათოლიკოსის ნებართვის გარეშე. ყვარყვარე ათაბაგმა მაწყვერელი ეპისკოპოსის გადაყენების შემდგომ: „მოიძიეს სხვა ეპისკოპოსი და ჰპოვეს საზღვართაგან პონტოსათა, ქალაქით ტრაპიზონელი, სახელით სვიმონ, რამეთუ მაშინ საჭეთმყრობლობდა საყდარსა ტბეთისასა. მას მიუბოძა უკანასკნელ მაწყვერლობა“ (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 483). საინტერესო პრეცედენტია, როდესაც ბერძნული წარმოშობის ეპისკოპოსი, რომელიც მართავს ტბეთის ეპარქიას, ათაბაგს გადმოჰყავს აწყურის ეპისკოპოსად. ყვარყვარე II ძლიერი ფიგურაა, რომელმაც მოახერხე სამცხის პოლიტიკურად ჩამოცილება დანარჩენი საქართველოსგან. საეკლესიო თვალსაზრისითაც იმავეს ცდილობდა, თუმცა არ გამოუვიდა.

ის, რომ მაწყვერლად ახალ ეპისკოპოსს არ აკურთხებენ და კათედრაზე ათაბაგს ტბეთის ეპისკოპოსი გადმოჰყავს, განპირობებული უნდა ყოფილიყო ქართლის კათოლიკოსის ფაქტორით. კათოლიკოსი არ აკურთხებდა ყვარყვარე ათაბაგის სეპარატისტული პოლიტიკის გამზიარებელ პიროვნებას ეპისკოპოსად. აწყურის კათედრაზე ახალი ეპისკოპოსის თვითნებურად დანიშვნა ცხადყოფს ათაბაგის ძლევამოსილებას.

ეპისკოპოსის ეპარქიიდან ეპარქიაში გადაყვანის ტენდენცია დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა, თუნდაც ეპარქიების დაქვრივების გამო. ახალი ეპისკოპოსების კურთხევისთვის დამოუკიდებელი ეკლესიის არსებობა იყო საჭირო. სწორედ მოცემულ რეალობაში იზრდება ანტიოქიის საპატრიარქოს მნიშვნელობა და როლი.

ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოების უფლებრივი მდგომარეობა დამოკიდებული იყო ბიზანტიის იმპერიის სიძლიერეზე. განსაკუთრებით XI საუკუნიდან ახლო აღმოსავლეთში ბიზანტიის იმპერიის გავლენების შესუსტება პირდაპირ აისახა იერუსალიმისა და ანტიოქიის საპატრიარქოებზე, რომლებიც აღმოჩნდნენ სხვადასხვა უცხო რელიგიურ-სახელმწიფოებრივი გავლენის ქვეშ.

XIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან ეგვიპტის მამლუქთა სულთანმა აილო ანტიოქია და საპატრიარქო მეტად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა, რადგან ეგვიპტელი მამლუქების რელიგიური პოლიტიკა მძიმე და ნაკლებად შემწყნარებლური იყო (Блохин, 2014: 128-129). ეგვიპტელი მამლუქების შემდეგ ოსმალეთის იმპერიის გაძლიერებისა და ტერიტორიული თვალსაზრისით გაფართოების პარალელურად, ბერძნული საპატრიარქოები სასულთნოს საზღვრებს შიგნით მოექცნენ, მათი

მდგომარეობა თანდათან არასახარბიელო გახდა. ოსმალეთის იმპერიაში მილეთის სისტემა არსებობდა, რომელიც გულისხმობდა მოსახლეობის რელიგიური ნიშნით დაყოფას. მილეთს სათავეში სულიერი ლიდერი ედგა, რომელიც გარკვეული ავტონომიით სარგებლობდა და საშინაო საქმეებს თავად წყვეტდა. 1516 წლიდან სირია - ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაშია, შესაბამისად, ანტიოქიის საპატრიარქოც მოექცა მილეთურ სისტემაში (Блохин, 2014: 205-206). ბერძნულმა საპატრიარქოებმა მნიშვნელოვნად დაკარგეს პრივილეგიები, შემოსავლები, მრევლი (ჯავახიშვილი, 1982: 455). შექმნილ ვითარებაში ბერძენი იერარქები კიდევ უფრო მეტად დაინტერესდნენ ქრისტიანული სამეფო-სამთავროებით, სადაც შესაძლებელი იყო შემოწირულობების მიღება და მათი რთული ეკონომიკური მდგომარეობის შემსუბუქება.

XV საუკუნის მეორე ნახევარში ათაბაგ ყვარყვარე II-ის „პროექტი“, სამცხე გამოჰყოფოდა ქართლის საკათოლიკოსოს, ვერ განხორციელდა, ქართლის კათოლიკოსმა მოახერხა სამცხის ეპარქიების თავის იურისდიქციაში შენარჩუნება.

1500-1503 წლებით დათარიღებულ კათოლიკოს ევაგრესადმი (კათოლიკოსი 1488-1492;1500/1503 წ.წ.) მიცემულ გერასიმე კუმურდოელის ერთგულების წიგნში ვკითხულობთ: „...მე, კუმურდოელ მთავარებისკოპოზმან გერასიმე, მას ჟამსა, ოდეს პატრონმან მზეჭაბუკ შემიწყალა და კუმურდოსა საყდარი და ხელი მიბოძა და თქუნეს წინაშე საკურთხეველად გამოგუ[გ]ზავნა და თქუნ შემიწყალეთ და მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 12). ფიცის წიგნი ცხადყოფს ორ რამეს, სამცხეში რომელიმე კათედრაზე ახალი ეპისკოპოსის კანდიდატურას არჩევს ათაბაგი, თუმცა კანდიდატის ეპისკოპოსად ხელდასხმა კვლავ მცხეთაში ხდება. ასევე, საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია ფიცის ფორმულა: „...აწ დღესითგან წაღმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ღოცვათა შინა თქუნ მოგისხენებდეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 12), მეფის მოხსენიება კვლავ ევალებათ სამცხის ეპისკოპოსებს. ქართლის მეფე კონსტანტინე II-სა (მეფე 1478-1505 წ.წ.) და სამცხის ათაბაგ მზეჭაბუკს (ათაბაგი 1500-1515 წ.წ.) შორის კარგ ურთიერთობას ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „...ესე მზეჭაბუკ დაეზავა მეფესა კონსტანტინეს და პატივსცემდა და უსმენდა...“ (ქართლის ცხოვრება IV ტ., 1973: 710-711). ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად 1511 წელს მზეჭაბუკ ათაბაგს პროოსმალური საგარეო კურსი აქვს არჩეული, რაც იმ ეტაპზე მისი ძლევამოსილების გამყარების საფუძველს წარმოადგენდა: „ხოლო ესე მზეჭაბუკ დაეზავა ოსმალთა მორჩილებისა პირსა ზედა. ამით მიუხუნა გურიელსა ბრძოლითა აჭარა და ჭანეთი და დაიპყრა თვით“ (ქართლის ცხოვრება IV ტ., 1973: 711). მზეჭაბუკ ათაბაგი თავისი მმართველობის პირვენ ნახევარში თუ ინარჩუნებს დაბალანსებულ ურთიერთობას ქართლის მეფესთან, ეს დამოკიდებულება დიდხანს არ გრძელდება და მალევე იცვლება. ათაბაგი ააქტიურებს საგარეო პოლიტიკას, რაც ოსმალეთთან დაზავებაში გამოიხატა (მამისთვალიშვილი, 2021: 69).

გვიან შუა საუკუნეებში აწყურის საეპისკოპოსომ განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა მესხეთის საეპისკოპოსო კათედრათა შორის. მაწყვერელი მღვდელმთავარი უპირატესად ითვლებოდა მესხეთის სხვა ეპისკოპოსებთან შედარებით და შესაბამისად ათაბაგების საეკლესიო დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში აწყურის ეპარქიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. აწყურის საეპისკოპოსოს გაძლიერებას მიზანმიმართულად ცდილობდნენ ათაბაგები, რადგან მათი წარმოდგენით სწორედ მაწყვერელი მღვდელმთავარი უნდა ყოფილიყო მესხეთში დამოუკიდებელი ეკლესიის მეთაური. საინტერესოა მზეჭაბუკ ათაბაგის აწყურის ღვთისმშობლისადმი შეწირულობის სიგელი.

ათაბაგი მაწყვერელ სვიმონს და მის შემდგომ მაწყვერელებს სწირავს ზარზმის მონასტერს: „...შემდგომითი-შემდგომად სხუათა საჭეთმპყრობელთა საყდრისა თქუენისათა, დიდი და დიდებული მონასტერი ზარზმა სრულად მისითა შესავლითა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 36). ათაბაგი იქვე ამატებს: „...თქუნდა შემომიწირავს და მომიხსენებია აჭარულითა და გურიულითა მამულითა და საღუნიითა და გამოსავლითა, რითაც წესითა აქამდის უმსახურებია...“.

შეწირულობის სიგელი შინაარსობრივ-იდეოლოგიურად დატვირთულია. ათაბაგი ხაზს უსვამს აწყურის კათედრის სამოციქულოობას: „...რამეთუ ვინათგან სახიერებით და მოწყალებით ინებე პირმშოსა ხატისა შენისა და ძისა შენისა სახისა თუით ხელთაგ(ა)ნვე შენთა წმიდისა პირსა შენს ზედა-მიყრდნობით გამოსახულსა, ხელთა წმიდისა ანდრია მოციქულისათა აქა მოსუ(ე)ნება და წმიდასა ტაძარსა შენსა აწყურეს დამკუიდრება...“. ვფიქრობთ, მზეჭაბუკ ათაბაგის მიერ „ქართლის ცხოვრების“ ნარატივის გამეორება და ხაზგასმა, რომ აწყურის კათედრა ანდრია მოციქულის მიერაა დაარსებული

და იქ არის დაბრძანებული ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატი შემთხვევითი არ არის და წარმოადგენს იდეოლოგიურ ტექსტს. სამოციქულოობა ერთ-ერთ მთავარ საფუძველს წარმოადგენდა ავტოკეფალური ეკლესიის დაარსებისთვის. ანტიოქიის პატრიარქი მიქაელი „მცნებაი სასჯულოიში“ ამტკიცებდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველო მოციქულთასწორის - წმ. ნინოს მიერ იყო მოქცეული, ხოლო დასავლეთ საქართველო წმ. ანდრიას მიერ: „... (იდრე) ნინო, ქართლ[ისა] დედამ(ა)ნ, მოაქცინა ქართლი, მისითა ს(ა)მზლ(უა)რთა აქათი - წ(მიდამა)ნ ან[დრია მოციქულ]მ(ა)ნ ნათლითა მიუაჩრდილებელითა გ(ა)ნ(ა)ნ(ა)თლნ[ა და განას] ურნელნა ყ(ოველ)ნი მორჩილნი სჯ(უ)ლის(ა)ნი...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 192). სწორედ სამოციქულოობა მოჰყავს ანტიოქიის პატრიარქს აფხაზეთის საკათოლიკოსოს თვითმწყემსობის ერთ-ერთ საფუძვლად. მზეჭაბუკ ათაბაგის მიერ დოკუმენტში სამოციქულოობის ხაზგასმა აწყურის ეპისკოპოსის აღმატებული პატივისა და ღირსების წარმოჩენის მცდელობაა.

დასავლეთ საქართველოში ისტორიულად არსებობდა აფხაზეთის საკათოლიკოსო. 1470-იან წლებში ანტიოქიის პატრიარქ მიქაელის (პატრიარქი 1454-1476 წ.წ.) მიერ გაცემული საბუთი გულისხმობდა არსებულ საკათოლიკოსო ტახტზე ცაიშელ-ბედიელ ეპისკოპოსის იოვაკიმეს კათოლიკოსად აღსაყდრებას და არსებული საკათოლიკოსოსთვის თვითმწყემსობის კანონიერების დადასტურებას. პატრიარქი მოუწოდებს „მამათა და ძმათა“ დაემორჩილონ კათალიკოსის ლოცვა-კურთხევას. რაც შეეხება სამცხეს, აქ ახალი ადგილობრივი ეკლესიის დაარსება იყო საჭირო, რადგან სამცხის საათაბაგოს ტერიტორიაზე არასდროს უარსებია ავტოკეფალურ თუ ავტონომიურ ეკლესიას. საჭირო იყო „სამცხის ეკლესიის“ მეთაურისთვის შესაფერისი ტიტულის მოფიქრება და ასეთ ტიტულად, როგორც ჩანს, „მღვდელმთავართ-მთავარი“ მიიჩნიეს. დოკუმენტი ასევე საინტერესოა და მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ მზეჭაბუკ ათაბაგი მაწყვერელ მღვდელმთავარს იხსენიებს მღვდელმთავართ-მთავრის ტიტულით: „...ვიკადრეთ და შემოვსწირეთ დიდებულსა საყდარსა თქუენსა და ტაძრისა თქუენისა საჭეთმპყრობელსა, მღრდელმთავართ მ[თავარსა] სუიმონ მაწყვერელსა და შემდგომითი-შემდგომად სხუათა საჭეთმპყრობელთა საყდრისა თქუენისათა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 36). მზეჭაბუკ ათაბაგის მიერ გაცემულ საბუთს აქვს ქორონიკონი და 1508 წლით თარიღდება. შეწირულობის საბუთი ცხადყოფს რომ მზეჭაბუკ ათაბაგის მიზანმიმართული საეკლესიო პოლიტიკა, სამცხეში შექმნას დამოუკიდებელი ეკლესია, აქტიურ ფაზაშია 1508 წლისთვის.

„მღვდელმთავართ-მთავრის“ ტიტულით საბუთებში მხოლოდ კათოლიკოსს მოიხსენიებდნენ (ქართლის კათოლიკოსი „მღვდელმთავართმთავრის“ ტიტულით მოხსენიება ასევე დასტურდება შემდეგ საბუთებში: მცხეთ. საბ. #38 გიორგი მეფის სიგელში სვეტიცხოვლისადმი (1393 წ.), მცხეთის საბ. #169 დაწერილი (თბილისის) ამირათ ამირა ლომი სუნღულისძისა სვეტიცხოვლისადმი (1398 წ.), #101 (ნუსხა #36) დაწერილი ულუმპიასი სვეტიცხოვლისადმი (1399-1407 წ.წ.), მცხეთის გუჯარი #106 (ნუსხა. #ს3E) დაწერილი ხიმშია ამილახორისა სვეტიცხოვლისადმი (1405 წ.), სიგელი (ხეც, AD-1839) ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვლისადმი (1419), 1427-1438 წლებით დათარიღებულ სერაპიონ მაწყვერელის კათოლიკოს თეოდორესადმი მიცემულ ერთგულების წიგნი (ხეც, AD-320)).

მაგალითად 1420-1425 წლებით დათარიღებულ გერასიმე მაწყვერელის ერთგულების წიგნი, ხეც, ფ. AD-522, კათოლიკოს მიქაელისადმი: „...ესე წიგნი კადრე და მოგახსენე თქ(უ)ენ, წმიდასა და ქრისტეს მიერ კურთხეულსა მღრდელმთავართა-მთავარსა ქართლისა ქათალიკოს[ს]ა მიქაელს, კადრეთ და მოგახსენეთ მას ჟამსა, ოდეს მცხეთას მოვე და მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი II, 2013: 131). საინტერესოა 1428 წლით დათარიღებული, სეა, 1448-2243, სიგელი ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვლისადმი, რომელშიც ქართლის კათოლიკოსი დავითი „მღვდელმთავართ-უმთავრესის“ ტიტულითაა მოხსენიებული: „და თქუენ, წმიდაო |მღვდელმთავართუმთავრესო ... ქართლისა კ(ათალიკო)ზ[ო] დავით“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 149-152). ტიტული „მღვდელმთავართ-მთავარი“ ეკლესიის მეთაურისთვის შესაფერისი ტიტულია და სწორედ ამიტომაც გამოიყენა მზეჭაბუკ ათაბაგმა მაწყვერელი მღვდელმთავრის მიმართ, რომელსაც ანტიოქიის პატრიარქმა მისცა უფლება ქართლის კათოლიკოსისგან დამოუკიდებლად ეკურთხებინა ეპისკოპოსები და დაემწყემსა სამცხე (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40-42). ეპისკოპოსის პატივს, გარდა ტიტულისა, ლიტურგიული შესამოსელიც გამოხატავს. ბისონს და მიტრას კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მიბაძვით XIV-XV საუკუნეებიდან მხოლოდ პატრიარქები და გამორჩეული მღვდელმთავრები ატარებდნენ (ჭილაძე, 2019: 349). ბერძნული და რუსული ეკლესიების მსგავსად საქართველოშიც

გავრცელდა ბისონისა და მიტრის ტარების ტრადიცია, რომლითაც თავდაპირველად, ექსკლუზიურად მხოლოდ კათოლიკოსები სარგებლობდნენ (ჭილაძე, 2019: 352). რაც შეეხება სხვა მღვდელმთავრების მიერ ბისონის და მიტრის ტარების უფლების მოპოვებას ეს დაჯილდოვებით ან თვითნებობით ხდებოდა. ქართლისა და აფხაზეთის კათოლიკოსების გარდა ბისონისა და მიტრის ტარების უფლება უპირველესად მაწყვერელმა და ალავერდელმა მღვდელმთავრებმა მოიპოვეს (ჭილაძე, 2019: 352). XVI საუკუნის პირველი ნახევრით დათარიღებული დოკუმენტით, სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა ნუსხა, სამცხის 13 მღვდელმთავარს შორის „მაწყვერელი გვირგვინ-ბისონიანი არს“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 193).

იკონოგრაფიულ-დოკუმენტური წყაროების ანალიზის საფუძველზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ: „საქართველოს პატრიარქები ბისონის ტარებას იწყებენ XVI საუკუნიდან, ხოლო მიტრისას - XVII საუკუნიდან. ზოგიერთი პრივილეგირებული მიტროპოლიტ-მთავარეპისკოპოსი ბისონსა და მიტრას ან მარტო ბისონს ღებულობს იმავე XVII საუკუნეში, ხოლო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს ეკლესიის ყველა მღვდელმთავარი თანდათობით ღებულობს ჯერ ბისონის, ხოლო შემდგომ მიტრის ტარების უფლებას“ (ჭილაძე, 2019: 362). ვფიქრობ, რომ მაწყვერელ მღვდელმთავარს ესოდენ განსაკუთრებული და ექსკლუზიური პრივილეგია, როგორც ბისონისა და გვირგვინის ტარების პატივია, სწორედ XVI საუკუნის დასაწყისში უნდა მოეპოვებინა, როდესაც მზექაბუკ ათაბაგმა ანტიოქიის პატრიარქისგან მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის ეპისკოპოსების კურთხევის უფლების მინიჭება შეძლო. 1508 წლით თარიღებულ მზექაბუკ ათაბაგის შეწირულობის საბუთში მოხსენიებული „მღვდელმთავართ-მთავარი“ სვიმეონი ტბეთის ყოფილი ბერძენი ეპისკოპოსია, რომელსაც ყვარყვარემ მაწყვერლობა უბოძა (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 483). მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის „მღვდელმთავართ-მთავრის“ ტიტულის დამკვიდრება და მიტრა-ბისონის ტარების პრივილეგია თანადროული უნდა იყოს. ის ფაქტი, რომ XVIII საუკუნის 20-იან წლებამდე მიტრას, ქართლის და აფხაზეთის კათოლიკოსების გარდა, მხოლოდ ალავერდელი და მაწყვერელი მღვდელმთავრები ატარებდნენ (ჭილაძე, 2019: 355), განპირობებული იყო სწორედ იმით, რომ ალავერდელი ცდილობდა კახეთში გამხდარიყო ეპისკოპოსების თავი, ხოლო მაწყვერელი სამცხეში. ვფიქრობ, სწორედ მზექაბუკის პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს მაწყვერელი მთავარეპისკოპოსის მიერ ბისონისა და მიტრის ტარების უფლების მისაკუთრება.

II მსოფლიო საეკლესიო კრების II კანონის თანახმად, რომელიც ეხება ეკლესიის იერარქთა საქმიანობას და იურისდიქციის საკითხს, განჩინებულია: „ეკლესიათა კეთილად განგებისა და მშვიდობისათვის არც ერთ ეპისკოპოსს არ აქვს უფლება გასცდეს თავისი ეკლესიის საზღვრებს და შეიჭრას სხვა ეკლესიის საზღვრებში, რათა არ მოახდინოს ეკლესიების აღრევა“. საეკლესიო კრებები მკაფიოდ განსაზღვრავენ და კრძალავენ ერთი ადგილობრივი ეკლესიის ჩარევას მეორის საქმეებში არცერთ ეკლესიას არ აქვს უფლება ავტოკეფალია მიანიჭოს სხვა ავტოკეფალური ეკლესიის იურისდიქციაში მყოფ რეგიონს (Милаш, 2001:247-248). მიუხედავად მსოფლიო კრებათა განჩინებებისა, გამომდინარე XVI საუკუნეში შექმნილი რელიგიურ-პოლიტიკური ვითარებიდან, ანტიოქიის პატრიარქისა და სამცხის ათაბაგის ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა. ანტიოქიის პატრიარქი ცდილობს მატერიალური სარგებლის მიღებას, ათაბაგი კი საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვებას (ჯავახიშვილი, 1982: 455). მზექაბუკმა მოისურვა ანტიოქიის პატრიარქის, დოროთეოს III-ის (პატრიარქი 1497-1523 წ.წ.) მეშვეობით განეხორციელებინა ის, რაც ვერცერთმა მისმა წინაპარმა ვერ შეძლო, კერძოდ, მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის თვითმწყემსობისა და ეპისკოპოსების კურთხევის უფლების მინიჭება. დოროთეოს III-მ გასცა საგანგებო სიგელი, რომლის ძალითაც მაწყველერ მღვდელმთავარს აძლევს უფლებას მცხეთისგან დამოუკიდებლად თავად აკურთხოს ეპისკოპოსები. ანტიოქიის პატრიარქ დოროთეოს III-ს საბუთში არ არის საუბარი რაიმე სახის ისტორიულ არგუმენტებზე, რომლებითაც შეეცდებოდა ანტიოქიის პატრიარქი გაემართლებინა თავისი ქმედება. როგორც ჩანს, განსხვავებით „მცნებაი სასჯულოს“ შემდგენელ ანტიოქიის პატრიარქ მიქაელისგან, დოროთეოს პატრიარქი დიდად არ გარჯილა რაიმე „ისტორიული საფუძვლების“ მოძებნისათვის (დოლიძე, 1970: 241). მან, როგორც „დიდისა ღმრთისა ქალაქისა ანტიოქიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ პატრიარქმა, შეასრულა მზექაბუკ ათაბაგის მოთხოვნა - „რომლისა ბრძანებითა ვიძულენით თქუმად ამას დიდსა პატრონისა მზექაბუკის მიერ“ - და იმპერატიულად გამოსცა საგანგებო საბუთი, რომლის ძალითაც მაწყვერელ მღვდელმთავარს უფლება მიეცა ანტიოქიის პატრიარქისგან, რომ ქართლის კათოლიკოსის გვერდის ავლით თავად ეკურთხებინა ახალი ეპისკოპოსები სამცხეში არსებული საეპისკოპოსო კათედრებისთვის:

„...ეპისკოპოზნი მისგან ეკურთხეოდენ ყოველნივე და მისსა წესსა და ბრძანებასა ჰმორჩილობდენ. და სჯულთა მისთა ერჩდენ და მისგან იმწყსებოდენ. და მაკურთხეველნი მისნი კურთხეულ იყუნენ და მაწყევარნი მისნი წყეულ. და მისდა მიგუიციემის, მადლითა ღმრთისათა, ხელმწიფებაი შეკრვისა და განხსნისა. და რომელნი აკურთხნეს, კურთხეულ იყუნენ; და რომელნი შეკრნეს, შეკრულ იყუნენ, ამინ..“ (დოლიძე, 1970: 240-241). ამრიგად, მზექაბუკ ათაბაგმა თავის მიზანს მიაღწია, სამცხის საათაბაგო ეკლესიურად მოსწყდა ქართლის საკათოლიკოსოს.

ნიკეის I მსოფლიო კრების მე-4 კანონი განსაზღვრავს, რომ ეპისკოპოსის ხელდასხმა ან ხელდასხმის დამტკიცება „ყოველ სამთავროში მის მიტროპოლიტს მართებს“. ამავე კრების მე-6 კანონის თანახმად: „თუ ვინმე მიტროპოლიტის ნებართვის გარეშე იქნეს ეპისკოპოსად დადგინებული, ასეთი პირის მიმართ დიდმა კრებამ განაჩინა, რომ ეპისკოპოსად არ უნდა დარჩეს“. წმიდა მოციქულთა 34-ე კანონი განაჩინებს: „ყოველი ერის ეპისკოპოსები უნდა ცნობდნენ პირველს მათ შორის, აღიარებდნენ მას, როგორც თავს და თავიანთ ძალაუფლებაზე აღმატებული არაფერი მოიმოქმედონ მისი ნებართვის გარეშე“.

მოციქულთა და მსოფლიო საეკლესიო კრებათა თანახმად ქართლის კათოლიკოსი, როგორც ეკლესიის მეთაური, საეკლესიო სამართლის თვალსაზრისით მართალია (მოც. 34; I მსოფ. 4; II მსოფ. 2; III მსოფ. 8; IV მსოფ. 28; ტრულ. 36; ანტიოქ. 9,16,19; კართ.13), თუმცა გვიანი შუა საუკუნეები ის ეპოქაა, როდესაც კანონზე და დადგენილ წესებზე მაღლა ხშირ შემთხვევაში ვიწრო ფეოდალური ინტერესები დგას.

ანტიოქიის პატრიარქ დოროთეოსის მიერ გაცემული საბუთი უთარიღოა. თედო ჟორდანიას 1500-1516 წლებით ათარიღებს, სარგის კაკაბაძე 1502-1515 წლებით, კორპუსში 1510-1515 წლებითაა დათარიღებული, რაც დაკავშირებულია მზექაბუკის ოსმალებთან დაზავებასა და ქართლის მეფესთან დაპირისპირებასთან (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40).

მოცემულობა შეიცვალა მას შემდეგ რაც 1515 წელს მზექაბუკ ათაბაგი ჩამოშორდა სამთავროს მართვას და ბერად აღიკვეცა იაკობის სახელით. საათაბაგოში შიდა დაპირისპირების ფონზე ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემულმა საბუთმა აქტუალობა დაკარგა. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსში 1517-1520 წლებით დათარიღებულ ბასილ კათოლიკოსისადმი (კათოლიკოსი 1517-1528; 1529-1531 წ.წ.) გაცემულ, სამცხის ახალი ათაბაგის, მანუჩარის (ათაბაგი 1516-1518 წ.წ.) პირობის წიგნში ვკითხულობთ: „...როგორაცა ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი და მაწყუერელი თქუენგან საკურთხეველი ყოფილა, და სხუანი სამცხისა ეფისკოპოზნი, ყოველნივე ისრე თქუენნი სამწყსონი იყუნენ და ისრე დაგამორჩილნეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40). შექმნილი პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე მზექაბუკ ათაბაგის საეკლესიო განკერძოების პოლიტიკა სამცხეში მარცხით დასრულდა. ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემული საბუთი ფიქტიურ დოკუმენტად იქცა. სამცხის ეპარქიები კვლავ ქართლის კათოლიკოსის იურისდიქციაშია. ათაბაგი ქართლის კათოლიკოსს კვლავ უმტკიცებს იმ თავადებსა და მამულებს, რომლებიც ისტორიულად ეკუთვნოდა (აბულაძე, 1983: 11).

1535-1545 წლებში სამცხეს იმერეთის მეფე ბაგრატ III (მეფე 1510-1565 წ.წ.) განაგებს, მეფის საეკლესიო პოლიტიკა არ გულისხმობდა საეკლესიო განკერძოების წახალისებას (ლომსაძე, 2011: 33). მეფე ბაგრატ III და აფხაზეთის კათოლიკოსი მალაქია (კათოლიკოსი 1519-1540-იან წ.წ.) ყოველ ღონეს ხმარობდნენ დასავლეთ საქართველოს ცენტრალიზებისათვის. აფხაზეთის კათოლიკოსმა მალაქიამ, მეფე ბაგრატ III-ის ბრძანებით, 1529 წელს ქუთაისის ეპარქია გაყო სამ ნაწილად. გელათის საეპისკოპოსოს შექმნის წიგნში მალაქია კათოლიკოსი კრულობით ნაწილში წერს: „...ვინცა მშლელ გამოჩნდეს, ანუ სხუათა ადგილთა პატრიარქნი, ანუ, აფხაზეთისა პატრიარქი, ანუ ქართლისა პატრიარქი...კრულ...“ (კაკაბაძე, 1921: 10-11). მალაქია კათოლიკოსის მიერ საბუთში საგანგებოდ „სხვათა ადგილთა პატრიარქების“ მოხსენიება მიუთითებს, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საქმეებში ანტიოქია-იერუსალიმის თუ სხვა პატრიარქების ჩარევის მიმართ, მეფისა და კათოლიკოსის დამოკიდებულებაზე.

ბაგრატმა სამცხეში მნიშვნელოვან კათედრებზე იმერეთის სამეფოდან გადაყვანილი ეპისკოპოსები დასვა (ქართველიშვილი, ქორიძე, 2017: 609-610). იმერეთის მეფე ბაგრატის ინტერესში არ შედიოდა სამცხეში დამოუკიდებელი ეკლესიის არსებობა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია 1543 წლით დათარიღებული ერთი საბუთი, რომელიც ეხება ფარიშატ და გიორგი ბარათაშვილების გაყრას. როგორც დოკუმენტიდან საცნაური ხდება კრებას, რომელსაც საკითხი უნდა გადაეწყვიტა, ესწრება

აწყურის ეპისკოპოსი ქრისტეფორე: „...ძალითა და ბრძანებითა ღ(მრ)თისათა, დავსხედით ჩუენ, მეფეთ მეფე პატრონი ლუარსაბ, დაგვისხდეს გვერ[დ]თა ბატონი კათალიკოზი, ბარათშვილი იოანე და ქსნის ერისთავი ბატონი შანშე და ამილახვარი ბატონი თაყა და დიასამიძე ბატონი ვარამ და მაწყურ[ე]რელი ბატონი ქრისტეფორე და ფავლენისშვილი ბატონი დავით და ჯავახისშვილი ბატონი ჯავახ და სააკაძე ბატონი ივანე, ბარათასშვილის ბატონის ფარიშატის და გიორგის და ამათ მამათ მამულის გასაყოფლად...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 171-172), როგორც ჩანს ბაგრატის დროს მაწყვერელ მღვდელმთავარსა და ქართლის კათოლიკოსს შორის საეკლესიო ერთიანობის პრობლემა განეიტრალებულია.

მას შემდეგ, რაც იმერეთის მეფე ბაგრატ III დაკარგავს სამცხეს, ოსმალეთი კიდევ უფრო ძლიერდება მესხეთში და XVI საუკუნის II ნახევარში კვლავ იცვლება საეკლესიო ვითარება. 1577 წლით დათარიღებულ ზარზმის მონასტრის სამრეკლოს წარწერაში მაწყვერელი მღვდელმთავარი მოხსენიებულია შემდეგი ფორმით: „მღვდელთმთავართ-მთავრობასა ხურციძისა პატრონის მაწყვერელისა სერაპიონისა“ (ბერიძე, 1970: 71). როგორც ჩანს მაწყვერელი მღვდელმთავარი თავს კვლავ სამცხეში არსებული საეპისკოპოსოების თავად მიიჩნევს. მაწყვერელი მღვდელმთავრის, სერაპიონის, ესოდენ განდიდება ქართლის კათოლიკოსის გავლენების შემცირების შედეგია.

XVI საუკუნის დასაწყისში მზეჭაბუკ ათაბაგის რადიკალური საეკლესიო პოლიტიკის შედეგად ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემული საბუთი პრეცედენტულია. ანტიოქიის საპატრიარქოს როლი ქართლის საკათოლიკოსოსგან სამცხის ეპარქიების გამოყოფის საქმეში არსებითია. სწორედ ანტიოქიის პატრიარქმა მისცა ლეგიტიმაცია მაწყვერელი მღვდელმთავრის თვითმწყემსობას - ეპისკოპოსების კათოლიკოსისგან დამოუკიდებლად კურთხევას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე, 1983: - აბულაძე ც., „თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1983.
2. ბერიძე, 1970: - ბერიძე ვ., „სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები“, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, 1970.
3. ბერძენიშვილი, 1973: - ბერძენიშვილი ნ., „სამცხე-საათაბაგო XVI საუკუნეში“, „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, IV, თბილისი, 1973.
4. დოლიძე, 1970: - დოლიძე ი., „ქართული სამართლის ძეგლები“ III, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1970.
5. დუმბაძე, 1973: - დუმბაძე მ., მთ. რედ., „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, IV, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.
6. იოსელიანი, 1908: - იოსელიანი პლ., „საკითხავი სუეტის ცხოველისაი, კუართისა საუფლოსა და კათოლიკე ეკლესიისა“. გამოცემული დ. ს. ს. პლატ. იოსელიანის ქვრივის ანნა ნიკოლ. იოსელიანის მიერ. მსწრაფლ-მბეჭდავი „მძობისა“, 1908.
7. კაკაბაძე, 1921: - კაკაბაძე სარგის, „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“, წიგნი I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1921.
8. ლომსაძე, 1979: - ლომსაძე შ., „გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან ახალციხური ქრონიკები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.
9. ლომსაძე, 2011: - ლომსაძე შ., „სამცხე-ჯავახეთი“, გამომცემლობა „ახალციხის უნივერსიტეტი“, ახალციხე, 2011.
10. მამისტვალიშვილი, 2021: - მამისტვალიშვილი ელდარ, „საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია“, V, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გორი, 2021.
11. მესხია, 1973: - მესხია შ. (მთ. რედ.), „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“ II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.
12. მეტრეველი, 2000: - მეტრეველი როინ (რედ.), „საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები“, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2000.
13. პირთა ანოტირებული., 1991: - პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII ს.ს.-ის ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, თბილისი, 1991.
14. სვანიძე, 1971: - სვანიძე მ., „საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVII ს.ს.)“, თბილისი, 1971.

15. სურგულაძე, 1991: - სურგულაძე მ., “პირთა ანოტირებული ლექსიკონი”, I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.
16. ქართველიშვილი, ქორიძე, 2017: - ქართველიშვილი თ., ქორიძე თ., „ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი“, IX, “ქართლისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოთა ურთიერთობების საკითხებისთვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში“, თბილისი, 2017.
17. ქართული ისტორიული ..., 2013: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, II, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2013.
18. ქართული ისტორიული..., 2014: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, III, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2014.
19. ქართული ისტორიული..., 2016: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, IV, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2016.
20. ქრონიკები, 1897: - ჟორდანია თ., ქრონიკები, II, თბილისი, 1897.
21. ქც, 1959: - ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.
22. ქც, 1973: - ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.
23. შარაშიძე, 1954: - შარაშიძე ქრ., „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები“, მსკი, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954.
24. შარაშიძე, 1961: - შარაშიძე ქრ., „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.)“, გამომცემლობა „სსსრ მეცნიერებათა აკადემია“, თბილისი, 1961.
25. ჭილაძე, 2019: - ჭილაძე ილია, “საქართველოს ეკლესიაში სამღვდელთმთავრო ბისონისა და მიტრის დამკვიდრების ისტორიისათვის“, კრ. „ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი“, XI, თბილისი, 2019.
26. ჯავახიშვილი, 1982: - ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, III ტ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1982.
27. Блохин, 2014: - Блохин В.С., ИСТОРИЯ ПОМЕСТНЫХ ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ». Екатеринбург Информационно-издательский отдел ЕДС. 2014.
28. Милаш, 2001: - Милаш, «Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского» / II, пер. с сербского, Изд-во «Отчий дом», Москва, 2001.

The Problematic Events of 1997 in the Georgian Orthodox Church

- Exit from the World Council of Churches

1997 წლის პრობლემური მოვლენები საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში
- ეკლესიის მსოფლიო საბჭოდან გამოსვლა

Lasha Deisadze-Sharvashidze

Phd in History, Invited Lecturer at

Akaki Tsereteli State University

e-mail: lasha.deisadze1@atsu.edu.ge

Tel: +995 555 98 03 69

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3268-6491>

Abstract: The Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia, in its centuries-long history of existence, repeatedly faced internal and external challenges.

One of the acute ones was the complexly problematic issue raised in the Georgian Church in 1997, when there was an active demand that the Georgian Orthodox Church leave the international religious organization "World Council of Churches". This request was voiced by the members of many monasteries, various clergy and part of the parish. They published official letters in which they announced that they were severing the Eucharistic connection with the Catholicos-Patriarch of All Georgia and Patriarchate of Georgia. The mentioned letters were printed in the contemporary press.

The situation was very serious and at the same time connected with acute threats, since there was a danger of schism (split) in the Orthodox Church of Georgia. At the same time, the Church of Georgia found itself in the danger of self-isolation in the international arena, however, the situation demanded urgent and reasonable decisions to be made in order for the Church of Georgia to avoid schism.

On May 20, 1997, the meeting of the Holy Synod of the Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia took place, which made a decision on the withdrawal of the Georgian Church from the World Council of Churches. At the same time, impose canonical punishments on those persons who broke the Eucharistic unity with the Catholicos-Patriarch of All Georgia and the Patriarchate of Georgia.

Keywords: Church of Georgia, World Council of Churches, Ecumenism, schism.

ლაშა დეისაძე-შარვაშიძე

ისტორიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი

ელ-ფოსტა: lasha.deisadze1@atsu.edu.ge

ტელ: +995 555 98 03 69

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3268-6491>

აბსტრაქტი: საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესია თავისი არსებობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში არაერთხელ აღმოჩნდა შიდა თუ გარე გამოძევების პირისპირ, რომელთა შორის ერთ-ერთი მწვავე იყო 1997 წელს საქართველოს ეკლესიაში წამოჭრილი კომპლექსურად პრობლემური საკითხი, როდესაც აქტიურად წარმოიშვა მოთხოვნა, რომ საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას დაეტოვებინა საერთაშორისო რელიგიური ორგანიზაცია „ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო“. აღნიშნულ მოთხოვნას ახმოვანებდა არაერთი მონასტრის შემაღგენლობა, სხვადასხვა სასულიერო პირი და მრევლის ნაწილი. ისინი ოფიციალურ წერილებს აქვეყნებდნენ, რომელშიც იუწყებოდნენ, რომ წყვეტდნენ ეკლესიის კავშირს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქსა და საქართველოს საპატრიარქოსთან. ხსენებული წერილები იბეჭდებოდა იმჟამინდელ პრესაში.

ვითარება მეტად სერიოზული და ამავედროულად მწვავე საფრთხეებთან იყო დაკავშირებული, ვინაიდან წარმოიშვა სქიზმის (განხეთქილება) წარმოქმნის საშიშროება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში. ამასთანავე, საქართველოს ეკლესიას დაემუქრა საერთაშორისო

იზოლაციაში აღმოჩენის საფრთხე. სიტუაცია ითხოვდა გადაუდებელი და გონივრული გადაწყვეტილებების მიღებას, რადგან აუცილებელი იყო საქართველოს ეკლესიას, პირველ რიგში, მოსალოდნელი სქიზმა აეცილებინა.

1997 წლის 20 მაისს გაიმართა საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომა, რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება ეკლესია-ათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს ეკლესიის გამოსვლის შესახებ. ამავდროულად კანონიკური სასჯელები დაედოთ იმ პირებს, რომლებმაც ექვარსტიული ერთობა გაწყვიტეს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქსა და საქართველოს საპატრიარქოსთან.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს ეკლესია, ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო, ეკუმენიზმი, სქიზმა.

შესავალი: 1917 წელს აღდგა საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის უძველესი ავტოკეფალია, რომელიც ას ექვსი წლის მანძილზე რუსეთის იმპერიის მიერ უკანონოდ იყო გაუქმებული. 1917 წლის ხსენებული მოვლენის შემდგომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ურთიერთობები მართლმადიდებელ თუ სხვა ეკლესიებთან ძირითადად მხოლოდ წერილობითი სახით შემოიფარგლებოდა. 1948 წელს ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს ეკლესიაში გამოიგზავნა წერილი, რომელშიც გამოთქმული იყო სურვილი, რომ საქართველოს ეკლესია გამხდარიყო ხსენებული საერთაშორისო რელიგიური ორგანიზაციის წევრი (დეისამე-შარვაშიძე, 2019: 178).

1962 წლის 4 მაისს, უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ეფრემ მეორის მამამთავრობისას, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიიდან ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში გაიგზავნა წერილი, რომელშიც ვკითხულობთ, რომ საქართველოს ეკლესიამ ოფიციალურად განაცხადა თანხმობა აღნიშნულ ორგანიზაციაში გაწევრიანების შესახებ (დეისამე-შარვაშიძე, 2019: 178). იმავე წელს კათოლიკოს-პატრიარქი ეფრემ მეორე მოხსენებით წარდგა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს კონფერენციაზე, სადაც ვრცლად მიმოიხილა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია და საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიული ავტოკეფალიის შესახებაც ისა-უბრა.

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გაწევრიანებით, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში მყოფი დამოუკიდებლობაწარმეული საქართველო პირველად და ოფიციალურად გავიდა მსოფლიო არენაზე, როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტი თავისი ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის სახით, რაც მაშინ უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო.

საქართველოს ეკლესიის წევრობა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში აქტიურად გაგრძელდა უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის დავით მეხუთის მამამთავრობისას. 1977 წლის 25 დეკემბერს კი საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო ტახტზე აღსაყდრდა უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია მეორე, რომელიც 1978-1983 წლებში გახლდათ ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს ერთ-ერთი პრეზიდენტი. ხსენებულ პერიოდში კიდევ უფრო გააქტიურდა და ახალ ფაზაში გადავიდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წევრობა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში. ეწყობოდა ვიზიტები საქართველოში უცხოეთიდან და პირიქით. ერთ-ერთი ასეთი სტუმრობა შედგა 1980 წლის 26-29 სექტემბერს, როდესაც საქართველოს არაოფიციალური ვიზიტით ეწვია ავსტრიის ეპისკოპოსთა კონფერენციის პრეზიდენტი, ქალაქ ვენისა და სამეფო სასახლის მთავარეპისკოპოსი, ფრანც კიონიგი, რომელმაც საქართველოში სტუმრობისას განაცხადა: „ამ სამი დღის განმავლობაში, რომელიც საქართველოში უნდა გავატაროთ, შესაძლებლობა გვქნება უფრო კარგად გავიცნოთ სიცოცხლით სავსე თანამედროვეობაცა და სახელოვანი წარსულიც ქართველი ხალხისა და მისი ეკლესიისა“, - აღნიშნა კარდინალმა („ჯვარი ვაზისა“, #2, 1980: 47).

აღნიშნული ვითარება სხვადასხვა ფორმით გაგრძელდა 1997 წლამდე, ვიდრე მწვავედ არ წამოიჭრა საკითხი ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გამოსვლის შესახებ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიაში 1997 წელს განვითარებული პრობლემური მოვლენების შესახებ საკმაოდ მოცულობითი მასალები არსებობს, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ასევე პერიოდიკასა და საქართველოს

საპატრიარქოს მიერ იმჟამად ხსენებული საკითხის თაობაზე გამოცემულ საინფორმაციო ბიულეტენებში.

„მეამბოხეთა“ წერილები 1997 წელს ძირითად იბეჭდებოდა გაზეთ „დილის გაზეთში“, რომელმაც მნიშვნელოვანი მასალები შემოგვინახა აღნიშნული უკვე ისტორიის ნაწილად ქცეული მოვლენების შესახებ. ასევე, საქართველოს საპატრიარქოს მიერ გამოცემული საინფორმაციო ბიულეტენები მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ ამ პრობლემური ვითარების ირგვლივ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ოფიციალური პოზიციის შესახებ. ასევე ამ მხრივ საინტერესოა დეკანოზ ბასილ კობახიძის ავტორობით გამოცემული ნაშრომი „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განხეთქილების შემოტანის მცდელობის შესახებ“ (თბილისი, 1997 წელი).

ჩვენს მიერ განსახილველად გამოტანილი საკითხი მიმოხილულია პროფესორ სერგი ვარდოსანიძის მონოგრაფიაში „XX საუკუნის საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის საკეთმცრობელნი და მათი ოპონენტები“ (თბილისი, 2011 წ.).

1997 წელს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განვითარებული ხსენებული პრობლემური პროცესები განხილულია ჩვენს მიერ შესრულებულ სადოქტორო დისერტაციაში „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია და თანამედროვე გამოწვევები (XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე)“ (თბილისი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი, 2019 წ.).

მეთოდოლოგია: საკვლევი საკითხის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალების შინაარსის შესწავლისას და გააზრებისას გამოვიყენეთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის, მათი ერთმანეთთან შედარებისა და შეჯერების მეთოდები. სტატიის შექმნის პროცესში შესაბამისი მუშაობისას ასევე ვიხელმძღვანელებთ აღწერილობით-ნარატიული, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები: 1997 წელს საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წიაღში დაიწყო რთული და მეტად პრობლემური პროცესები. საქართველოს ეკლესიის ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს წევრობის გამო, ეკუმენიზმში მონაწილეობის ბრალდებით საქართველოს საპატრიარქოსადმი, მონასტრების უმრავლესობამ, მათ წინამძღვრებმა და წევრებმა მასობრივად დაიწყეს საპროტესტო წერილების გამოქვეყნება პრესაში, სადაც დაუმორჩილებლობას უცხადებდნენ საქართველოს საპატრიარქოს და წყვეტდნენ ექვარისტიულ ერთობას სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქთან. „შიომღვიმის მონასტერი წყვეტს ექვარისტიულ კავშირს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან, ეკუმენისტური მწვალებლობის გამო... ბეთანიის მონასტერი წყვეტს ექვარისტიულ კავშირს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან ეკუმენისტურ მწვალებლობაში მონაწილეობის გამო ...დავითგარეჯის ლავრის წინამძღვარმა, არქიმანდრიტმა გრიგოლმა გაწყვიტა ექვარისტიული კავშირი საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან ეკუმენისტური მწვალებლობის გამო და გადადგა წინამძღვრობიდან („დილის გაზეთი“, # 94, 1997: 14). ამბოხებულებმა გამოაქვეყნეს „ღია წერილი პატრიარქს“, რომელშიც თექვსმეტ პუნქტად გადმოსცეს თავიანთი მოთხოვნები.

დაუმორჩილებლობის გამომცხადებლებმა ასევე გამოაქვეყნეს „ღია წერილი საქართველოს პრეზიდენტს და პარლამენტს“, სადაც წერდნენ: „ჩვენ კარგად ვგრძნობთ იმ დაძაბულ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას, რომელიც დღეს საქართველოშია, რის გამოც ყოველმხრივ ვცდილობთ, მხოლოდ რელიგიური მოტივით ნაკარნახევი ჩვენი ქმედება ვერავინ შეძლოს რაიმე ანტისახელმწიფოებრივი თუ ანტისაზოგადოებრივი მიზნებისათვის გამოიყენოს. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია საპარლამენტო მცირე დროებითი კომისიის ჩამოყალიბება, რომლის მეშვეობითაც ხელისუფლებას შეეძლება ჩვენი ნებისმიერი ნაბიჯის გაკონტროლება. ამასთან, მზად ვართ გულწრფელი და ამომწურავი პასუხი გავცეთ ხელისუფლების ნებისმიერ კითხვას... აგრეთვე მართლმადიდებლური შემწყნარებლობიდან გამომდინარე, არ ვაპირებთ ვინმეს მოვუწოდოთ სხვა კონფესიის მაღიარებელ კონკრეტულ პირთა წინააღმდეგ...

უმუშაოდ ბატონ პრეზიდენტს ვთხოვთ! გამოიყენოს თავისი ავტორიტეტი, რათა საპატრიარქოს მიერ ჩვენს მიმართ გამოყენებული ზომები თანხმობაში იყოს, როგორც საზოგადოებაში დამკვიდრებულ სამართლებრივ ნორმებთან, ასევე ქრისტიანულ ზნეობრივ პრინციპებთან. რიცხობრივი თვალსაზრისით, ვართ რა უმცირესობაში, ჩვენი ადამიანური უფლებების დაცვა ხელს შეუწყობს სახელმწიფოს მიერ დეკლარირებული დემოკრატიის ავტორიტეტის ზრდას...

დასასრულს დავსძენთ, რომ ჩვენი მოკრძალებული თხოვნაა - დაგვეხმარეთ შევინარჩუნოთ მონასტრის მართლმადიდებლური სული და ამქვეყნად უხმაუროდ გავიაროთ ბერული ასპარეზი.

შიომღვიმის მონასტერი: მონასტრის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი გიორგი, არქიმანდრიტი იოანე, მღვდელი ნიკოლოზი, ბერი კირიონი, მორჩილი ბესარიონი, მორჩილი გურამი, მონასტრის მრევლთან ერთად.

ბეთანიის მონასტერი: მონასტრის წინამძღვარი, მღვდელმონაზონი ანდრია, ბერი ევტიქი, ბერი გაბრიელი.

დავითგარეჯის ლავრა: ლავრის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი გრიგოლი, მორჩილი ზურაბი („დილის გაზეთი“, # 94, 1997: 14).

აღნიშნული წერილები გვამღვებს შესაძლებლობას, ვივარაუდოთ, რომ „მეამბოხენი“ გარკვეული დროის მანძილზე საფუძვლიანად ემზადებოდნენ ხსენებული პროცესების წამოწყებისა და წარმართვის მიზნით. მათ თადარიგიც კი დაიჭირეს და უშუალოდ საქართველოს პრეზიდენტსა და ქვეყნის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოსაც კი მიმართეს, რათა სახელმწიფოებრივ-სამოქალაქო დონეზე დაეცვათ საკუთარი უფლებები. ეს გარემოება ცხადს ჰყოფდა, რომ აღნიშნული მეტად არასახარბიელო პროცესი არ დარჩა მხოლოდ საეკლესიო გარემოში და ის გარკვეულწილად შემხებლობაში იყო ქართულ საქვეყნო-სახელმწიფოებრივ სივრცესთანაც. დაუმორჩილებლობის გამომცხადებელთა ღია წერილის საპასუხოდ საქართველოს პრეზიდენტმა ედუარდ შევარდნაძემ განაცხადა: „მე, როგორც ქვეყნის მორწმუნეს, მჯერა, რომ ეკლესიაში გათიშვა არ მოხდება და საქართველოს პატრიარქი მიიღებს ბრძნულ გადაწყვეტილებას“ - აღნიშნა საქართველოს პრეზიდენტმა („დილის გაზეთი“, # 95, 1997: 1).

შექმნილი ვითარება დროულ მოქმედებასა და ადეკვატური გადაწყვეტილების მიღებას ითხოვდა, რათა საქართველოს ეკლესიაში არ მომხდარიყო მისი არსებობის თითქმის ორ-ათასწლოვანი ისტორიის მანძილზე ჯერ არმომხდარი ფაქტი - განხეთქილება. სულ მალე ცნობილი გახდა, რომ უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია მეორის მოწვევით 1997 წლის 20 მაისისთვის ჩაინიშნა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომა, რომელსაც უნდა ემსჯელა შექმნილ სიტუაციაზე და სათანადო განჩინება მიეღო. წმიდა სინოდის სხდომის ჩანიშვნის შესახებ საქართველოს საპატრიარქოს პრესცენტრის სახელით გაკეთდა განცხადება, რომელშიც ასევე ვკითხულობთ: „ეკლესიის კავშირის გაწყვეტა მართლმადიდებელ ეკლესიას-თან ნიშნავს განხეთქილების ჩადენას. განხეთქილების მოქმედი განემორება ღვთის მადლსა და ეკლესიას.“

საქართველოს საპატრიარქო გამოთქვამს მწუხარებას მომხდარი ფაქტის გამო და მოუწოდებს მათ სინანულისაკენ“, - აღნიშნული იყო საპატრიარქოს განცხადებაში („დილის გაზეთი“, # 95, 1997: 3).

ასევე, პრესაში გამოქვეყნდა წერილი შემოქმედის (გურია) ეპარქიის შემოქმედის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ნიკოლოზისა და ჯიხეთის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ანდრიას სახელით, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისა და საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდისადმი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ ეს ხსენებული არქიმანდრიტებიც უერთდებოდნენ მოთხოვნას საქართველოს ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიათა საბჭოდან გამოსვლის შესახებ და ამ მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობის შემთხვევაში ისინიც გაწყვეტდნენ ეკლესიის კავშირს საქართველოს საპატრიარქოსთან („დილის გაზეთი“, # 96, 1997: 3). ამ წერილის შესახებ კი საქართველოს საპატრიარქოს პრესცენტრი იტყობინებოდა: „ერთ-ერთ ცილისმწამებლურ განცხადებაში ფიგურირებს ჯიხეთის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ანდრიას სახელი. აღსანიშნავია, რომ ამ განცხადებაზე მას ხელი არ მოუწერია და მისი სახელი მისივე ნებართვის გარეშე იქნა გამოყენებული“ (კობახიძე, 1997:20).

საქართველოს უახლეს ისტორიაში მრავალი მიმართულებით ერთ-ერთი ყველაზე რთული იყო მეოცე საუკუნის ოთხმოცდაათიანი წლები. ქვეყანაში ახალი ჩავლილი იყო სამხედრო გადატრიალების გზით ლეგიტიმური ხელისუფლების დამხობა, ხოლო მისი თანმდევი ურთულესი სამოქალაქო, პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება სამწუხაროდ, კვლავ მძლავრი იყო. იმ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ იყო ჩამცხრალი ქვეყანაში სამოქალაქო დაპირისპირება... აღნიშნულ ვითარებაში საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის გადაწყვეტილება სრულიად მართებული და გონივრული გახლდათ, რომ ეკლესიაში შექმნილი, ფაქტობრივად კრიზისული ვითარების შესახებ ემსჯელა. წმიდა სინოდი წარმოადგენს უმაღლეს მმართველობით ორგანოს ეკლესიაში და სწორედ მის მიერ მიღებულ განჩინებაზე იქნებოდა დამოკიდებული საქართველოს ეკლესიის შემდგომი მდგომარეობა, რაც უთუოდ საკმაოდ მკვეთრად აისახებოდა ქვეყანაში არსებულ სამოქალაქო-საზოგადოებრივ ვითარებაზეც.

იმჟამად „მეამბოხე“ მღვდელმსახურთა მხრიდან ვრცელდებოდა ინფორმაცია, რომ თით-ქოს მათ მხარდაჭერა ჰქონდათ ათონის წმიდა მთაზე მოღვაწე სასულიერო პირებისგან, რის შესახებაც, ოდნავ მოგვიანებით, 1997 წლის 18 ივნისს, ათონის წმიდა მთის განმგებლობამ წერილით მიმართა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს და კატეგორიულად უარყო ინფორმაცია მათი მხრიდან ზემოხსენებულ მღვდელმსახურთა რაიმე ფორმით მხარდა-ჭერის შესახებ (კობახიძე, 1997: 23-24). ათონის წმიდა მთიდან მოსული ამ წერილით ცხადია, რომ სამწუხაროდ, „მეამბოხენი“ ზოგიერთ შემთხვევაში ავრცელებდნენ ყალბ ინფორმაციასაც...

1997 წლის 20 მაისს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორის თავ-მჯდომარეობით გაიმართა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წმი-და სინოდის სხდომა, რომელიც დაახლოებით ხუთი საათის მანძილზე მიმდინარეობდა. სხდომის მდივანი გახლდათ ფოთის ეპისკოპოსი (ამჟამად ფოთისა და ხობის მიტროპოლიტი) გრიგოლი (ბერბიჭაშვილი). თავად სხდომის მიმდინარეობის დროითი ხანგრძლივობაც კი ცხადს ჰყოფს, რაოდენ უმნიშვნელოვანესი და ძლიერ საჭირობო საკითხი განიხილებოდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისა და სრულიად საქართველოსთვის...

კრების დასრულების შემდგომ განცხადება გააკეთა სხდომის მდივანმა, რომელმაც განაცხადა: „უკანასკნელ ხანს ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო ცდილობს, მიანიჭოს ეკლესიოლოგიური ხასიათი თავად ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს, რაც ეწინააღმდეგება მართლმადიდებლური ეკლესიის მრწამსს. ამ ეკუმენისტურ ორგანიზაციაში ნაკლებად არის გათვალისწინებული მართლმადიდებლური ეკლესიის ინტერესები, ამიტომ 1995 წლის სექტემბერში, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გაფართოებულ კრებაზე გამოითქვა აზრი ეკუმენისტური მოძრაობიდან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის შესაძლო გამოსვლის შესახებ. წმიდა სინოდმა გაითვალისწინა ყოველივე ზემოთქმული და საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ინტერესებიდან გამომდინარე განაჩინა: „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია უარს ამბობს ეკუმენისტურ მოძრაობაში მონაწილეობაზე და გამოდის ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან და ევროპის ეკლესიათა კონფერენციიდან“, - აღნიშნა სხდომის მდივანმა (ვარდოსანიძე, 2011: 167).

საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდმა 1997 წლის 20 მაისის სხდომაზე ასევე იმსჯელა იმ სასულიერო პირთა შესახებ, რომლებმაც ეკუმენიზმში მონაწილეობის ბრალდებით ექვ-რისტიული კავშირი გაწყვიტეს საქართველოს ეკლესიასთან და ისინი გაათავისუფლა მონას-ტრების წინამძღვართა პოზიციებიდან (ვინც იკავებდა აღნიშნულ პოზიციას) და აუკრძალა მღვდელმოქმედება, ხოლო იგივე ქმედების ჩამდენ ბერებსა და მორჩილებს აეკრძალათ წმი-და ზიარების მიღება. მიუხედავად დასჯისა, ხსენებულმა სასულიერო პირებმა მადლობა გა-დაუხადეს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს, რომელიც პრესაში გამოქვეყ-ნ-და თეიმურაზ დედაბრიშვილის წერილით „მართლმადიდებლობის ზეიმი“, სადაც კათო-ლიკოს-პატრიარქისადმი სამადლობელთან ერთად ასევე აღნიშნული იყო: „ამ საკითხის და-დებითად გადაწყვეტას სათანადო კეთილისმყოფელი ფონი ბატონი პრეზიდენტის ოფიცი-ალურმა განცხადებამაც შეუქმნა...“ („დილის გაზეთი“, # 96, 1997: 3).

1997 წლის ივლისში, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ლოცვა-კურთხ-ევით, საქართველოს საპატრიარქოში შეიქმნა საღმრთისმეტყველო კომისია, რომელსაც დაევ-ალა საქართველოს ეკლესიიდან 1997 წლის მაისიდან განდგომილ სასულიერო და საერო პირთა მხრიდან წამოყენებული ბრალდებების განხილვა. ხსენებული კომისია იუწყებოდა: „საქართველოს ეკლესია დღემდე იჩენს სულგრძელებას და ელის ცდუნებული შვილების დაბრუნებას... ეკლესია კვლავ ცდილობს დიალოგი აწარმოოს განდგომილებთან.

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ასეთმა სულგრძელობა პოზიციამ ის შედეგი გამოიღო, რომ იმ განდგომილ პირთაგან, რომლებიც, მართალია, ჩამოშორდნენ დედაეკლესი-ას, მაგრამ არ შეერთებიან სხვა სქიზმატურ დაჯგუფებებს, რამდენიმე პიროვნება უკვე დაუბრუნდა დედაეკლესიას, ხოლო ამ ჯგუფის მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორც ჩანს, ახლო მომავალში დაუბრუნდება მას“ (საინფორმაციო ბიულეტენი # 1, 1998: 1,3).

საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის 1997 წლის 20 მაისის სხდომის განჩინებით სა-ქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ნამდვილად გადაურჩა სქიზმასა და განხეთქილ-ებას. დღესდღეობით, აღნიშნული მოვლენების შემდგომ, საქართველოში რჩება მხოლოდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც, სამწუხაროდ, კვლავ არ იმყოფება საქართველოს მართ-ლმადიდებელ ეკლესიათან ექვარისტიულ ერთობაში, თუმცა, სქიზმის საფრთხე საქართვე-ლოს ეკლესიაში იყო გაცილებით

მრავლის მომცველი. ასევე, შესაძლოა ითქვას, რომ 1997 წლის 20 მაისის სინოდური გადაწყვეტილებით საქართველოში თავიდან იქნა აცილებული უცხოური სქიზმატური დაჯგუფებების მასობრივი თარეში, რომლებიც გამოიყენებდნენ შექმნილ სიტუაციას და საქართველოში ფართო მასშტაბებით შემოიჭრებოდნენ.

მეორე მხრივ კი უნდა აღინიშნოს, რომ, სამწუხაროდ, ხსენებული განჩინებით საქართველოს ეკლესია საერთაშორისო არენაზე, ფაქტობრივად, აღმოჩნდა იზოლაციურ გარემოში და შესაბამისი ოფიციალური საერთაშორისო რელიგიური ტრიბუნიდან, შეხვედრებსა და თუ სხვა ფორმატის სამუშაო სივრცეში აღარ გაისმის საქართველოს უძველესი სამოციქულო მარ-თლმადიდებელი ეკლესიის ოფიციალური ხმა, თუმცა, საქართველოს ეკლესია 1997 წლის 20 მაისის სინოდურმა განჩინებამ იხსნა სქიზმისა და განყოფისაგან, რაც შექმნილი ურთულესი სიტუაციიდან ერთადერთი მართებული და შედარებით უვნებელი გამოსავალი იყო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დეისაძე-შარვაშიძე, 2019: – დეისაძე-შარვაშიძე ლ; „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია და თანამედროვე გამოწვევები (XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე)“ (სადოქტორო დისერტაცია, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი), თბილისი, 2019.
2. ვარდოსანიძე, 2011: – ვარდოსანიძე ს; „XX საუკუნის საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის საჭეთმპყრობელნი და მათი ოპონენტები“, თბილისი, 2011.
3. კობახიძე, 1997: – დეკანოზი ბასილი (კობახიძე); „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განხეთქილების შემოტანის მცდელობის შესახებ“, თბილისი, 1997.
4. საინფორმაციო ბიულეტენი # 1, 1998: – საქართველოს საპატრიარქო, საღვთისმეტყველო კომისია, „საინფორმაციო ბიულეტენი # 1“, თბილისი, 1998.
5. გაზეთი „დილის გაზეთი“, # 94, 1997.
6. გაზეთი „დილის გაზეთი“, #95, 1997.
7. გაზეთი „დილის გაზეთი“, # 96, 1997.
8. ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“, 2, 1980.

**Establishment of Russian Colonial Government in Ajara
(After the Russo-Ottoman War of 1877-1878)
რუსული კოლონიური ხელისუფლება აჭარაში
რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შემდეგ**

Natia Tavdgiridze

PhD student at Batumi Shota

Rustaveli State University

e-mail: Nati.tavdgiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5866-1907>

Abstract: The state relations between Russia and Georgia count centuries; however, we should underline that for most of these centuries, Russia was occupied with the territorial subjugation of Georgia and encroaching on its statehood.

Since the governance of Peter I, Russia has been interested in the Black Sea coast territory, which included Adjara and the Bosphorus Strait. In the opinion of Peter I, the Russian bourgeoisie would not have enough expansion if this strait was in the hands of another country.

However, such a diplomat as the German chancellor Otto Bismarck, who called the Black Sea Lake of Russia, considered this goal of Russia unrealizable. Bismarck thought that Russian occupation of the Bosphorus Strait, and therefore of Constantinople, was against the interests of countries such as England and Fr

Key words: Batumi, Muhajir, Governance, Reforms.

ნათია თავდგირიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: nati.tavdgiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5866-1907>

აბსტრაქტი: რუსეთ - საქართველოს სახელმწიფოებრივი ურთიერთობა მრავალ საუკუნეს ითვლის, თუმცა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ საუკუნეთაგან უმრავლესი პერიოდი რუსეთი საქართველოს (ტერიტორიული დამორჩილებითა) ტერიტორიების ანექსიითა და მისი სახელმწიფოებრიობის ხელყოფით იყო დაკავებული.

რუსეთის კოლონიური ხელისუფლების დამყარება აჭარაში იწყება 1877-1877 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ. ომის შედეგად საქართველოს დაუბრუნდა 15894 კმ/კვ. ტერიტორია, სადაც 1886 წელს 205234 მაცხოვრები აღირიცხა.

თემაში, სწორედ ეს პერიოდია გაშუქებული. მიმოხილულია კოლონიური მმართველობის დამყარება და მისგან გამოწვეული შედეგები, რომელსაც გააჩნდა როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ხასიათი.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, მუჰაჯირობა, მმართველობა, რეფორმები.

შესავალი. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად აჭარა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო დაუბრუნდა დედამშობლოს - საქართველოს. ომში გამარჯვების მიუხედავად ოსმალეთი ცდილობდა გაეხანგრძლივებინა თავისი ბატონობა აჭარაში. ამიტომაც, იყო, რომ ბერლინის კონგრესის თანახმად რუსეთმა დათმო გარკვეული ტერიტორიები და ქალაქი ბათუმი ღია სავაჭრო ქალაქად, პორტი-ფრანკოდ გამოაცხადა.

რუსული მმართველობის დამყარებამ თავისებური ზეგავლენა იქონია მხარის სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაზე. მძიმე იყო კოლონიური მმართველობის უღელი. ნაშრომში სათანადო წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის გამოყენებით მიმოხილულია კოლონიური მმართველობის ხასიათი და მისი შედეგები, წარმოდგენილია აქ შედეგად გატარებული რეფორმები და ადგილობრივი მოსახლეობის იძულებითი აყრა საკუთარი მიწაწყლიდან და მათი მუჰაჯირობად ქცევა, ბათუმის საქალაქო ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბების, ახალი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფის მოწყობის პროცესი და სხვა.

თემის აქტუალობა: აჭარის გეოგრაფიული და პოლიტიკური მნიშვნელობის სიტუაციის განმსაზღვრელია მისი სტრატეგიული მდებარეობა. ქალაქი ბათუმის მნიშვნელოვანი სატრანზიტო ფუნქცია. ეს განსაზღვრულ პერიოდშიც საკმაოდ იყო გამოხატული, რაც სხვადასხვა ქვეყნების აქტიურ დაინტერესებას იწვევდა. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდგომ დამყარდა რუსული მმართველობა აჭარაში, რაც კოლონიური მმართველობის ხასიათს ატარებდა, რომლის შესწავლა და განზოგადება დღემდე არ კარგავს აქტუალობას.

კვლევის ობიექტია: აჭარა, ქალაქი ბათუმი რუსული კოლონიური მმართველობის პერიოდში.

კვლევის მეთოდოლოგიური ბაზა: კვლევის დროს გამოყენებულია აღნიშნული პერიოდის ამსახველი მნიშვნელოვანი საარქივო და სამეცნიერო ლიტერატურა.

რუსეთ-საქართველოს სახელმწიფოებრივი ურთიერთობა მრავალ საუკუნეს ითვლის, თუმცა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ საუკუნეთაგან უმრავლეს პერიოდში რუსეთი საქართველოს ტერიტორიების ანექსიითა და მისი სახელმწიფოებრიობის ხელყოფით იყო დაკავებული.

რუსეთი ჯერ კიდევ პეტრე პირველის დროიდან იყო დაინტერესებული შავიზღვის-პირეთის ტერიტორიით, რაშიც თავის მხრივ აჭარაც მოიაზრებოდა, რადგანაც „თვალი იმ ჭიშკრისკენ ჰქონდა მიპყრობილი, რომელსაც ბოსფორის სრუტე ეწოდება“... პეტრე პირველისვე მოსაზრებით რუსეთის ბურჟუაზიას არ ექნებოდა საკმარისი გაქანება, თუ ეს სრუტე სხვა ქვეყნის ხელში იქნებოდა. თუმცა, რუსეთის ამ მიზანს განუხორციელებად მიიჩნევდა ისეთი დიპლომატი, როგორიც გერმანიის კანცლერი ოტო ბისმარკი იყო, რომელიც შავ ზღვას „რუსეთის ტბას“ უწოდებდა. ბისმარკი ფიქრობდა, რომ რუსეთის მიერ ბოსფორის სრუტის, შესაბამისად კონსტანტინეპოლის დაკავება ეწინააღმდეგებოდა ისეთი ქვეყნების ინტერესებს, როგორიც იყო ინგლისი და საფრანგეთი.

მიუხედავად ბურჟუაზიული ქვეყნების პოზიციათა აშკარა წარმოჩინებისა, რაც განხორციელდა ყირიმის ომის დროს, რუსეთი მაინც იპყრობდა იმ მნიშვნელოვან პლაცდარმებს, რომლებიც ჭირდებოდა თავისი ინტერესების განსახორციელებლად. რუსეთმა ერთმანეთის მიყოლებით დაიპყრო საქართველოს შავიზღვისპირა ტერიტორიები: აფხაზეთი, გურია, სამეგრელო და 1878 წელს აჭარაც.

მიუხედავად 1877-1878 წლების რუსეთ - ოსმალეთის ომში, რუსეთის გამარჯვებისა, მის მიერ მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დაკავებისა, ოსმალეთი ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილების გარეშე არ ათავისუფლებდა ბათუმს, რისი ძირითადი მიზეზი კი იყო ევროპის ქვეყნების შემოფოთება, რუსეთის მიერ მიღწეული წარმატებების გამო. შექმნილი სიტუაცია რუსეთს ორი არჩევანის წინაშე აყენებდა: 1) წასულიყო გარკვეულ დათმობებზე და 2) ჩართულიყო ახალ ომში ევროპული სახელმწიფოების კოალიციის წინააღმდეგ. ზემო აღნიშნული გარემოებების გამო რუსეთი მზადყოფნას გამოთქვამდა წასულიყო გარკვეულ დათმობებზე, რაც შემდგომში იმაში გამოიხატა, რომ ბერლინში გამართულ კონგრესზე ინგლისის მთავრობის მოთხოვნით, ბათუმი რუსეთს გადაეცა თავისუფალი სავაჭრო ნავსადგურის, ანუ პორტო-ფრანკოს სტატუსით. რის შემდეგაც 1878 წლის 25 აგვისტოს რუსეთის ჯარები ბათუმში შევიდა (ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, ტ-I, 2009:57-58).

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შედეგად საქართველოს დაუბრუნდა 15894 კმ/კვ. ტერიტორია, სადაც 1886 წელს 205234 მცხოვრები აღირიცხა. რუსეთის მიერ შემოერთებულ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ორი ოლქი ბათუმისა და ყარსის. ყარსის ოლქში გაერთიანდა კოლა-არტაანი, ოლთისი, აგრეთვე ისტორიული სომხური მიწების ნაწილი. ბათუმის ოლქში - აჭარა, მაჭახელი, ბათუმ-ქობულეთი, ლივანა, შავშეთ-იმერხევი, არტანუჯი, ლაზისტანის ნაწილი (გონიო, სარფი, მაკრიალი, ლიმანი). მათი დიდი სამხედრო მნიშვნელობიდან გამომდინარე 1878 წლის სექტემბერში შემუშავებულ იქნა მათი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობისა და სამმართველო აპარატის სტრუქტურა. კავკასიის არმიის მთავრსარდლის რომანოვის 20 სექტემბრის დადგენი-ლებით ბათუმის ოლქი დაიყო სამ ოკრუგად (ბათუმის, აჭარის, ართვინის) და ცხრა საპოლიციო უბნად. თითოეულ ოკრუგში შედიოდა სამ-სამი უბანი: ბათუმის ოკრუგებში - ბათუმის, კინტრიშის, გონიოს; აჭარისაში - ზემო აჭარის, ქვემო აჭარის, მაჭახლის; ართვინის ოკრუგში - არტანუჯის, შავშეთ-იმერხევისა და ართვინის საპოლიციო უბნები. ქალაქი ბათუმი როგორც დიდმნიშვნელოვანი ნავსადგური, გამოიყო ცალკე ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულად და უშუალოდ გუბერნატორს დაექვემდებარა. თვითმპყრობელობის გადაწყვეტილებით ბათუმის ოლქი 1883 წელს გაუქმებულ იქნა, თუმცა ეს ფაქტი არახელსაყრელი გამოდგა რეგიონის კოლონიზაციის-თვის, ამიტომ იგი 1903 წელს კვლავ აღადგინეს. ოლქს წინანდებურად განაგებდა

სამხარეო გუბერნატორი. მისი უფლებები არ შემცირებულა. პირიქით, რამდენადმე კიდევაც გაიზარდა. მმართველობის ყველა რგოლში საქმის წარმოება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, რაც მკვიდრი მოსახლეობის მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა. ადგილობრივი მოსახლეობის შევიწროებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ბათუმის ოლქის პირველი სამხედრო გუბერნატორი გენერალი კ. კომაროვი. იგი ფარულად თუ აშკარად ხელს უწყობდა ე. წ. მუჰაჯირობას, ანუ აქაური მოსახლეობის აყრა-გადასახლებას ოსმალეთში, სწორედ მისი მმართველობის დროს ჩაეყარა საფუძველი აჭარის კოლონიზაციას, აქა არაქართველების მიერ ადგილ-მამულების შეძენას. უნდა აღინიშნოს, რომ 1903 წლამდე ბათუმის ოკრუგის მმართველობაში თითო-ორიჯერ ქართველიც მონაწილეობდა. პირველ ოლქის უფროსად გრიგოლ გურიელი დანიშნეს, რომელიც 1880 წლის აპრილში სამსონ ლორთქიფანიძემ შეცვალა. იგი ამ თანამდებობაზე თხუთმეტ წელზე მეტი მსახურობდა. 1879-1900 წლებში ქვემო აჭარის საპოლიციო უბნის უფროსად იყო ამ მხარის მკვიდრი თუფან შერვაშიძე. 1903-1917 წლებში ამ საქმეში ქართველების გამოყენება უკვე იშვიათობაა. ერთადერთი პიროვნება, რომელიც 1910-1912 წლებში ზემო აჭარის საპოლიციო უბნის უფროსად მსახურობდა, იყო ჯემალ შერიფის ძე ხიმშიაშვილი (თურმანიძე, 2009: 36-37; 43-46).

რუსეთის მიერ აჭარის შემოერთებას დიდი მნიშვნელობა ქონდა ადგილობრივი მოსახლეობისთვისაც, მათ შორის ქართველი მაჰმადიანებისთვის, რომლებიც დიდი სიხარ-ულით შეხვდნენ ოსმალთა ბატონობისაგან გათავისუფლების ფაქტს. ეს ყოველივე კი თავის მხრივ ნიშნავდა იმას, რომ მიუხედავად ოსმალთა საუკუნოვანი მმართველობისა, აჭარის მოსახლეობაში ჯერ კიდევ არ იყო გამქრალი ეროვნული მთლიანობის აღქმა. სამ-უსლიმანო საქართველოს დედა საქართველოსთან დაბრუნების ფაქტს მიესალმა მოწინავე ქართული ინტელიგენცია. სწორედ მათი განსაკუთრებული დამოკიდებულების გამოხატულება იყო 1878 წლის ნოემბერში სამუსლიმანო დელეგაციის გულთბილი მიღება თბილისში. ახლად შემოერთებულ მხარეში ბევრი პრობლემა იყო გადასაჭრელი. იმდროინდელი ქართული პრესა ფართო ადგილს უთმობდა საერთოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქარ-თველოს და კერძოდ აჭარის პრობლემებს, ცდილობდა ხელი შეეწყო მათი გადაწყვეტი-სათვის, მოუწოდებდა თანამემამულეებს არ დალოდებოდნენ მთავრობის ღონისძიებებს, არ მიეტოვებინათ განსაცდელში თანამომხმეები. „გასული ომიანობის წყალობით ხალხს არ უთესნია, არ უხნავს, მთელი ეს მხარე (საუბარია ქობულეთზე) ჯარებითა და ცხენებით არის გადაჯირგალებული, აოხრებული, ხალხი შიშველ-ტიტველი და მშიერ-მწყურვალე დარჩა....ძმა მძისთვისაო, ამ დღისთვისაო! რითაც შეგვეძლება დავეხმაროთ ჩვენს ახლად შემოერთებულ მოძმეებს“ (კარალიძე, 2009:46-47).

ილია ჭავჭავაძე მოუწოდებდა ქართველობას: „აბა ქართველობავ, ეხლა შენ იცი რო-გორ დაანახვებ თავს შენს ახალ შემოერთებულ ძმებს! ეხლა შენ იცი როგორ დაუმტკიცებ ქვეყანას მამაპაპათა ანდერძს: ძმა მძისთვისა და შავი დღისთვისაო („ივერია“, 1879, 9). ქართული ტერიტორიების დაბრუნებით გახარებული ილია ჭავჭავაძე 1879 წელს წერდა: „შარშანდელი წელი ჩვენთვის ფრიად ღირსახსოვარია: „ჩვენი ძმები, ჩვენი სისხლხორცი, ჩვენთან ერთად, მებრძოლი შავი ბედისა, ჩვენი გმირების ბუდე, ჩვენის უწინდელის განათლებისა და სწავლის აკვანი, ჩვენი ძველი საქართველო - დღეს ჩვენ შემოგვიერთდა...“ (ჭავჭავაძე, 1955:18)

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის დასრულების შემდეგ, და მას შემდეგ, რაც ამ ქვეყნებს შორის ბერლინის კონგრესზე გაფორმდა საზავო ხელშეკრულება, რუსეთ-თმა შემოერთებულ აჭარაში დაიწყო თავისი კოლონიური პოლიტიკის გატარება, აჭარის შემოერთებით, ფაქტიურად, მისი იმპერიის შავი ზღვის სანაპირო ზოლი კიდევ უფრო გაფართოვდა, რის შედეგადაც ისევე, როგორც მთელი საქართველო, აჭარაც გახდა იმ პროცესების ნაწილი, რაც მიმდინარეობდა ამ პერიოდის რუსეთის კოლონიურ მხარეებში.

რუსეთის დიდმპყრობლური პოლიტიკა აჭარის მხოლოდ ტერიტორიული თვალსაზრისით დაპყრობას როდი გულისხმობდა, საჭირო იყო ცარისტული, რუსული მმართველობის განმტკიცებისაკენ მიმართული კოლონიური პოლიტიკის გატარება. ამის მიღწევას რუსული ხელისუფლება იმით ცდილობდა, გაეხლიჩა ერთიანი ქართული ორგანიზმი და ქართველი მუსლიმები დაერწმუნებინა, რომ მათ არანაირი საერთო არ აქვთ ქართველობასთან და ქართული კულტურა მათთვის სრულიად უცხოა (გოგოლიშვილი, 2016: 11).

ის, რომ აჭარლებს ქართველობასთან კავშირი არ ქონდა, ამ პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა შემდეგი გარემოებები: სკოლებიდან, სასამართლოდან და საჯარო დაწესებულებებიდან განდევნილ იქნა ქართული ენა, რათა მომხდარიყო ყოველგვარი კავშირის

გაწყვეტა ქართველობასთან. რუსული ხელისუფლება თვლიდა, რომ აჭარელი მაჰმადიანებისათვის რუსული ენა უნდა გამხდარიყო მშობლიური ენა, ხოლო მთებში, სადაც უფრო ღრმად იყო ფესვგამჯდარი ოსმალური გადმონაშთები, უნდა მომხდარიყო რუსული ენით მისი შევიწროება, შემდეგ კი სრულიად განდევნა. აღნიშნულის შესახებ საუბარია 1901 წელს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის ოფიციალურ წერილში კავკასიის მთავარმართებლის მიმართ.

სწორედ რუსული მმართველობის დამყარებით შექმნილი სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება გახდა აჭარის მკვიდრთა ოსმალეთში გადასახლების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი.

სან-სტეფანოს ხელშეკრულების მიხედვით, მოსაზღვრე ტერიტორიის მოსახლეობას, სამი წლის განმავლობაში, უფლება ეძლეოდა გადასახლებულიყო ოსმალეთში. წინა-სწარი დაზავების აღნიშნული პუნქტი ძალაში დატოვა ბერლინის კონგრესმაც. 1879 წლის 27 იანვარს (8 თებერვალს) კონსტანტინეპოლში, რუსეთ-ოსმალეთს შორის გაფორმებული ხელშეკრულების მე-7 მუხლი ნებას აძლევდა რუსეთის ახალ ქვეშევრდომებს სამი წლის განმავლობაში გაეყიდათ თავიანთი უძრავი-მოდრავი ქონება და საცხოვრებლად სასურ-ველ ტერიტორიაზე გადასახლებულიყვნენ. გადასახლების ოფიციალური ვადა 1879 წლის 3 თებერვლიდან 1882 წლის 3 თებერვლამდე განისაზღვრა. თუმცა აჭარა ზოგმა მაშინ დატოვა „როცა ბათუმის რუსეთზე გადაცემის შესახებ გამოცხადდა“ (134;133). ფაქტიურად, აჭარის მკვიდრი მოსახლეობის აყრა-გადასახლება, ანუ მუჰაჯირობა ჯერ კიდევ სან-სტეფანოს ზავის გაფორმების შემდეგ დაიწყო, ესე იგი, ერთი წლით ადრე, ვიდრე მისი ოფიციალური ვადები განისაზღვრებოდა.

რაში მდგომარეობდა აჭარელთა მუჰაჯირობის მიზეზი?

სანამ ამ საკითხს შევხებოდეთ, აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მისლიმან ქართ-ველთა გადასახლებაში სხვადასხვა ფაქტორი მოქმედებდა (სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და სხვა) მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა იმან იქონია, რომ ორივე დიდი სახელმწიფო-ძველი და ახალი დამპყრობელი დაინტერესებული იყო აჭარელთა მშობლიური ადგილებიდან აყრითა და ოსმალეთში გადასახლებით. ორივე მათგანი ხვალინდელ დღეზე შიშით შემეყურე, მოსახლეობის პროვოცირებას ცდილობდა. ამ მიმართულებით, მაინც, უფრო ოსმალეთი აქტიურობდა. ბერლინის კონგრესის გადაწყ-ვეტილებამდე ოსმალეთი, რომლის ზურგს უკან ინგლისი იდგა, აჭარის მოსახლეობას იარაღით ამარაგებდა და რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდებდა. მაგრამ, როცა ბერლინის ტრაქტატით გადაწყდა აჭარისა და ბათუმის რუსეთისათვის გადაცემა, ოსმალეთის ხელისუფლებამ დაიწყო აჭარის მოსახლეობის ძალდატანებით გადასახლე-ბის პროცესი. ოსმალეთის ასეთ დაინტერესებას თავისი მიზეზები ჰქონდა. ჯერ ერთი, „ოსმალეთის მთავრობა ცდილობდა მომთაბარე თურქი ტომები გადაეყვანა ცხოვრების ბინადარ წესზე. ამიტომ ხშირ შემთხვევაში, მათ გვერდით ასახლებდნენ ქართველებს, რომლებიც ოდითგანვე მისდევდნენ ინტენსიურ სოფლის მეურნეობას. ოსმალეთის მმართველი წრეები იმედოვნებდნენ, რომ ქართველების სამეურნეო კულტურა, გარჯა და მიწის სიყვარული, კარგ მაგალითს მისცემდა მომთაბარე ტომებს და ხელს შეუწყობდა მათ გადასვლას ცხოვრების ბინადარ წესზე, აღძრავდა მათში მიწის დამუშავებისა და სოფლის მეურნეობის წარმოების სურვილს.

ადგილობრივი მოსახლეობის გასახლებით, რუსეთის იმპერიაც იყო დაინტერესე-ბული, რომელსაც კავკასიის სრული ათვისება ჰქონდა ჩაფიქრებული. რაც ერთის მხრივ, ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაციის, ხოლო, მეორე მხრივ, მხარის სრული კოლონიზაციის ხარჯზე უნდა მომხდარიყო.

მართალია, ბათუმის გენერალ-გუბერნატორმა სვიატაპოლსკ-მირსკიმ აჭარის მოსა-ხლეობას გამოუცხადა, რომ ხელშეუხებელი იქნებოდა ადგილობრივთა ქონება, რელიგია; სახელმწიფოს მიმართ ვალდებულებები იგივე დარჩებოდა, რაც ოსმალთა ბატონობის პერიოდში იყო; უცვლელი დარჩებოდა ადგილობრივი მმართველობა; გადასახლების მსურველებს მიეცემოდათ ქონების გაყიდვისათვის დრო. თუმცა რუსეთის ხელისუფლე-ბამ მოცემული პირობა არ შეასრულა, რამაც ოსმალეთში გადასახლების პროცესს ხელი შეუწყო. მით უმეტეს, რომ ოსმალეთის აგენტები სხვადასხვა ჭორს („საღდათში“ გაწვევას, ძალად გაქრისტიანებას, ტრადიციების ხელყოფას და სხვა) ავრცელებდნენ. „დროება“ იუწყებოდა: „ჩვენი ახალ შეძენილი მაზრებიდან ადგილობრივი მცხოვრებლები-მაჰმადიანები მიდიან ოსმალეთში. მიდიან თითო-ოროლა კი არა, რამდენიმე ასი და ათასი ოჯახი ერთად. რა არის ამის მიზეზი? ახალი მთავრობის დაკვირვებით, ამათი ცხოვრება ძირითადად შეიცვალა. მაგრამ გადასახლება ამით არ აიხსნება. აქაური მაჰმადიანები მშვიდობიანი

მიწის მომუშავე და შრომისმოყვარე ხალხია. . . განსაკუთრებით აშინებთ მათ ის, რომ ჩვენი მთავრობა იმათ სალდათად გამოიყვანს, რომ შინაურული ამათი ცოლ-ქმრობითი ადათი მოისპობა.... ამათ მომავლის ეშინიათ და არა ახლანდელი დროისა“ . აჭარის მოსახლეობისთვის ძნელი ასატანი იყო უცხო, რუსული მმართველობის ხელაღებით შემოღება, რომ არაფერი ვთქვათ ენობრივ ბარიერზე. მუჰაჯირობის მიზეზი იყო ასევე რელიგიური ფაქტორი და ეკონომიკური სიდუხჭირე. მცირე მიწიანობისა და ოსმალთა ბატონობის შედეგად შექმნილ საერთო ეკონომიკურ გაჭირვებას დაემატა ბათუმის, როგორც მხარის ძირითადი სავაჭრო ცენტრის პორტო-ფრანკოდ გამოცხადების ფაქტორი. თავისუფალი ნავსადგური, სადაც ყველა ქვეყნის ხომალდი თავისუფლად უნდა შემოსულიყო, მომგებიანი იყო განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნებისთვის, კერძოდ კი ინგლისისთვის. რუსეთს არ შეეძლო მისთვის კონკურენცია გაეწია, რის გამოც ბათუმი ყოველი მხრიდან ჩაიკეტა. ასეთმა მკაცრმა საბაჟო-საკარანტინო რეჟიმმა ბათუმის ოლქის მოსახლეობის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა კიდევ უფრო დასცა.

საბედნიეროდ, უნდა ითქვას, რომ იშვიათი არ იყვნენ ადგილობრივ მაჰმადიან კულტის მსახურთა შორის ისეთები, რომლებიც, უცხოეთში გადახვეწას მშობლიურ მიწაზე დარჩენას არჩევდნენ და ამასვე მოუწოდებდნენ თავიანთ მრევლსაც. ერთ-ერთი ასეთი მაჰმადიანი ღვთისმსახურის შესახებ მოგვითხრობს ზ. ჭიჭინაძე წერილში „აჭარა“, რომელიც ეხება აჭრიდან მუჰაჯირად წასულთა საკითხს: „ოცდა-ხუთ-ათას სულამდის შეიკრიბა და რჩევა ჰქმნეს გადასახლების შესახებ. ზოგმა თქვა, რომ წავიდეთ და ქედის მუფთის ვკითხოთ და რასაც ის გვეტყვის, რა გვარის რჩევასაც ის მოგვცემს, ჩვენც ისე მოვიქცეთ. ამ დროს აქ მუფთად იყო სოფელ მერისელი, ხალიფაშვილი, ღრმად მოხუცებული, სტამბოლში ნასწავლი. მან მოისმინა ხალხის კითხვები და პასუხი აგო ასე ქართულად: „ხალხო, გაჩერდით...რასაც სხვადასხვა ხოჯები და მოღები გეუბნებიან ის სულ ტყუილია. ჩვენ მათ არ ვიცნობთ და ჩვენ კი რაღაც ჭორებს ვლაპარაკობთ. მოიცადეთ პატარა, მოვიდნენ, გავეცნოთ და თუ მართლა გაქრისტიანებას დაგვიწყებენ, ქალ-ბაღანას მოგვტაცებენ... მაშინ მე თვითონ გამოვალ თქვენ წინ, ხელში თოფს ავიღებ, თქვენც გამოძევებით თან და ვიდრე უკანასკნელი დარჩება ჩვენგან, მანამდის ვიბრძოლოთ და ნურავის დავუთმოთ. თუ არადა, რომ მიდიხართ, აქედან სად მიდიხართ, რათა, რისთვის და საიდან სად? აქ, თქვენი ძველების ყანა-ბაღ-სახლებზედ სცხოვრობთ და ვერ გიცხოვრიათ, აქ მზად სახლი გაქვთ გაკეთებული, ეზო, ბაღი, ყანა და იქ რომ წახვალთ, უნდა იცოდეთ, რომ იქ ესენი არ დაგხვდებიან, იქ დიდს გაჭირვებას ჰნახავთ, ცოლ-შვილი შიმშილისგან აგიტირდებათ და ეს უფრო დიდი ცოდვა იქნება. აქ გაჩერდით. თუკი მე ვჩერდები, მე მუფთი, თქვენ რაღა გემართებათ. ხალხი დაწყნარდა, ბრბო დაიშალა... აჭარიდან რომ ასე ცოტა ხალხი გადასახლდა მაშინ ოსმალეთში, ეს სულ მუფთის საქმე იყო“- ასკვნის ზ.ჭიჭინაძე (კარალიძე, 2009:52-57).

აჭარის სრულყოფილად შემოერთების საქმეს რუსეთს ურთულეობდა შემდეგი გარე-მოება, - თუ სამეგრელო გურიის შემთხვევაში ერთმორწმუნე მოსახლეობასთან ქონდათ საქმე, აჭარის შემთხვევაში საკითხი ცოტა რთულად იდგა, რადგან აჭარის მოსახლეობა სულიერი და სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ოსმალეთთან იყო დაკავშირებული. ეს არის მიზეზი რითაც აიხსნება ის შეპარვითი პოლიტიკა, რომელსაც მიმართავდა რუსული ხელისუფლება აჭარასთან მიმართებაში.

1879 წლიდან ბათუმის ოლქში თანდათან ჩამოყალიბებას იწყებს ადმინისტრაცი-ული და სტრატეგიული მნიშვნელობის ობიექტები, ასევე მმართველობის ისეთი ორგანოები, როგორიცაა, კანცელარია, სამხედრო და საქალაქო დაწესებულებები, პოლიცია, ჟანდარმერია, სამედიცინო და ვეტერინარული დაწესებულებები, ოკრუგებისა და საპოლიციო უბნების სამმართველო აპარატი. ბათუმის ოლქის პირველი სამხედრო გუბერნატორი იყო გენერალ მაიორი კომაროვი, 1881 წელს იგი სმეკალოვმა შეცვალა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ-III, 2008: 56-57).

რუსული მმართველობის განმტკიცების საქმეს ემსახურებოდა 1879 წლის 5 თებერ-ვალს გამოცემული დებულება, რომლის საფუძველზეც კიდევ უფრო გაფართოვდა ყარსი-სა და ბათუმის ოლქების გუბერნატორების უფლებები, რამაც თავის მხვრივ კიდევ უფრო გააძლიერა სამმართველო აპარატი, რომლის ძირითად მიზანს, მხარის კოლონიზაცია წარ-მოადგენდა. აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ რეგიონის დიდი სამხედრო სტრატეგიული მნი-შვნელობიდან გამომდინარე ოლქების მმართველობა ემორჩილებოდა უშუალოდ კავკასი-ის არმიის მთავარსარდალს, მას ემორჩილებოდნენ ოლქის სამხედრო გუბერნატორები, რომლებსაც ევალებოდათ შეეჩერებინათ რუსული კოლონიური პოლიტიკის მოწინააღ-მდეგეთა გამოსვლები, მათ ასევე უფლება ქონდათ რუსული პოლიტიკის

განმტკიცები-სათვის შეექმნათ სამხედრო საპოლიციო შენაერთები. 1879 წლის სექტემბრიდან მოყოლე-ბული თანდათანობით ჩამოყალიბდა საოლქო მმართველობის სტრუქტურები: კანცელა-რია, სამხედრო და სამოქალაქო საქმეების გამგებლობა, სამშენებლო განყოფილება, ნოტა-რიატი, სამედიცინო და ვეტერინარული ნაწილი, აგრონომიული სამსახური, ოკრუგების და საპოლიციო უბნების სამმართველო აპარატი (თურმანიძე, 2009:38-39).

უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმში არ შექმნილა სასამართლო ორგანოს რუსული მოდე-ლი, თვითმპყრობელობის მიერ აქ დამკვიდრებულ და სათავისოდ გამოყენებულ იქნა სი-ტყვიერი სასამართლოს მოდელი. მხოლოდ 1879 წლის 9 მაისს ბათუმის ოლქში რვა სიტ-ყვიერი სასამართლო შეიქმნა, განსაზღვრულ იქნა მათი შემადგენლობა, უფლებები და მო-ვალეობები (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 2008: 57-58).

ბათუმის ოლქის შეერთების პირველი დღეებიდანვე რუსული ხელისუფლება ცდი-ლობდა აქ არსებული მიწისმფლობელობის ხასიათის გარკვევას, ამ მიზნის მიღწევამდე კი, კავკასიის მეფისნაცვლის 1878 წლის 11 დეკემბრის ბრძანებით აიკრძალა სანოტარო წე-სით მიწების ყიდვა-გაყიდვა. მოგვიანებით, 1879 წლის 27 იანვრის სტამბოლის საზავო ხელშეკრულებით აღებული ვალდებულებების გათვალისწინებით, რომლის ძალითაც მუ-ჰაჯირად წასვლის მსურველებს სამი წლის განმავლობაში შეეძლოთ თავიანთი უძრავი ქონების გაყიდვა, დაიშვა მიწებით ვაჭრობა იმ შემთხვევებში, როცა წარმოდგენილი იქნებოდა მიწაზე საკუთრების დამადასტურებელი უტყუარი, ეჭვშეუტანელი დოკუმენტაცია. 1879 წლის 1 მარტს, რეგიონში არსებული ოსმალური მიწათმფლობელობის ფორმების შე-სწავლის მიზნით, დ. ბაქრადის თავმჯდომარეობით შეიქმნა ბათუმის დროებითი საად-გილმამულო კომისია, რომელსაც 1881 წლის თებერვალში შეუწყდა უფლებამოსილება. კომისიამ წარმატებით გაართვა თავი დაკისრებულ ამოცანას. კავკასიის მეფისნაცვლის მიერ 1879 წლის აგვისტოში დამტკიცებული დებულების თანახმად, ბათუმის ფარგლებში მოქცეულ მიწათმფლობელებს, რომელთა მფლობელობის დამადასტურებელი ოსმალური დოკუმენტაცია საადგილმამულო კომისიის მიერ არანაყალბევად იქნა მიჩნეული, რუსუ-ლი კანონმდებლობის საფუძველზე მიეცათ თავიანთ მიწებზე და მათზე არსებულ შენო-ბებსა და ბაღებზე ნოტარიალური აქტების განხორციელების უფლება. 1880 წლის მიწუ-რულის კი დაიშვა სასოფლო მიწების ოსმალური კანონმდებლობით დადგენილ საფუძვე-ლზე ყიდვა-გაყიდვა. ანუ, გაყიდვას ამ შემთხვევაში უნდა ჰქონოდა მხოლოდ სარგებ-ლობის უფლების დათმობის მნიშვნელობა. ხოლო 1884 წლის 26 ოქტომბერს მინისტრთა კომიტეტმა უკვე მიიღო დადგენილება, რომლის ძალითაც ბათუმის ოლქში მიწების ყიდ-ვა-გაყიდვა მაშინ ჩაითვლებოდა კანონიერად, თუ მიწაზე საკუთრების დამადასტურებ-ლი საბუთი რუსეთის იმპერიაში მოქმედი კანონების საფუძველზე იქნებოდა შედგენილი. ანუ, ამ კანონით აიკრძალა ოსმალური საადგილმამულო დოკუმენტების მიხედვით მიწაზე კერძო გარიგებების შესრულება.

პოლიტიკური ძალაუფლების განმტკიცების პარალელურად რუსული ხელისუფ-ლება ბათუმის ოლქის დემოგრაფიულ ათვისებასაც შეუდგა, რაც რეგიონში რუსეთის მყარად დამკვიდრების გარანტი უნდა გამხდარიყო. პირველი გუბერნატორის, კ. კომარ-ოვის მმართველობიდანვე ფართოდ გაშალა ფრთები კოლონიურმა პოლიტიკამ. ადგილობრივი მოსახლეობა, რომელიც რუსეთის შემოსვლას გარკვეული იმედით შეხვდა, უხეში რეალობის წინაშე აღმოჩნდა. გაგრძელდა მუჰაჯირობა, რასაც ბათუმის პორტო-ფრანკოს სტატუსიც უწყობდა ხელს. პარალელურად, საფუძველი ჩაეყარა აჭარის კოლო-ნიზაციას, მუჰაჯირთაგან მიტოვებული მამულები სარფიანი ვაჭრობის ობიექტად გადაიქცა.

მცირემიწიანობის მიუხედავად, აჭარაში თავისუფალი მიწების გამოჩნება და სახა-ზინო საკუთრებაში მათი გადატანა დაიწყო რუსული ახალშენების დაარსების მიზნით. პირველი, ასე თუ ისე ხალხმრავალი, კომპაქტური რუსული დასახლება 1881 წელს აღმო-ცენდა ფიჭვნარში, ქობულეთის მახლობლად. დასახლებისათვის 2440 დესეტინა მიწა გამოიყო. სახელად სმეკალოვკა ეწოდა ოლქის სამხედრო გუბერნატორის ა. სმეკალოვის საპატივცემულოდ. მოახალშენეებს პერიოდულად ფინანსურ დახმარებასაც უწყევდნენ მეურნეობის უკეთ მოსაწყობად (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვე-ვები, ტ-III, 2008: 64).

ასეთი დასახლებები შემდგომშიც იქმნებოდა (ხოლოდნაია სლობოდა, ალექსეევკა, კომაროვკა, რომანოვკა, სტეფანოვკა და სხვ.), ხელისუფლება ფულსაც ხარჯავდა კოლო-ნისტების მხარდასაჭერად, მაგრამ აჭარის ბუნებრივი პირობები საშუალებას არ იძლეოდა ამ ღონისძიებას ფართომასშტაბიანი ხასიათი მიეღო. მაღალმთიანი აჭარა – მოუხერხებ-ლი რელიეფის, ხოლო

ზღვისპირა ვაკე – დაჭაობებული ადგილების სიმრავლითა და მალარიის გავრცელების გამო, დიდ სირთულეებს ქმნიდა აქაურ კლიმატს მიუჩვეველი ეთნიკური რუსი გლეხის (მუჟიკის) ხარჯზე, რეგიონის მასობრივი კოლონიზაცია და მათი კომპაქტური დასახლებების სასურველი რაოდენობით დაარსება შესაძლებელი ყოფილიყო. უფრო აქტიურად წარიმართა დემოგრაფიული ექსპანსიის სხვა ფორმები.

აჭარის ზღვისპირეთი, თუნდაც ჭაობებით მდიდარი, ანდამატივით იზიდავდა მზე-სა და ეგზოტიკას მონატრებულ ჩრდილოეთის მკვიდრთ. სუბტროპიკული ზონისათვის დამახასიათებელი მრავალფეროვანი მცენარეულობა, თვალწარმტაცი ბუნება, რბილი ჰავა და ნოყიერი ნიადაგი ისეთ ერთობლიობას ქმნიდა, რაც, მიუხედავად თავისი უკიდურესი სივრცეებისა, დეფიციტი იყო რუსეთის იმპერიისათვის. მწერალი და პუბლიცისტი ანდ-რეი მოლჩანოვი, ბათუმისა და მისი შემოგარენის ბუნებრივი სილამაზით აღტაცებული, 1880-იანი წლების დასაწყისისათვის ასეთი სიტყვებით უზიარებდა თავის შთაბეჭდილებებს მკითხველს: „კლიმატი უფრო რბილი, ვიდრე ნიცაშია, ხედი – ნეაპოლიტანზე უფრო მდიდრული, თვალწარმტაცი ყურე... საუკეთესო სტრატეგიული ნავსაყუდელი სამხედრო გემებისათვის, და, ბოლოს, აქედან იწყება ყველაზე საიმედო გზა ბოსფორისაკენ“. აქ ბუნებრივ ღირებულებზეა აქცეტი, თორემ ბათუმი, როგორც ქალაქი, ამ დროისათვის მხოლოდ იწყებდა განვითარებას, თუმცა, უნდა ითქვას, საკმაოდ სწრაფი ტემპით. ეს, რა თქმა უნდა, ესთეტიკურთან ერთად, მისდამი დიდმა ეკონომიკურმა ინტერესებმა განაპირობა.

რუსეთი იმპერია იყო და, როგორც ყველა იმპერია, თავისი ქვეშევრდომი ერების ხვედრს ისიც საკუთარი შეხედულებისამებრ განსაზღვრავდა. მიუხედავად ამისა, ობიექტური წანამდვრებიდან გამომდინარე, ახალმა დრომ, ოსმალურთან შედარებით, ბევრი რამ აჭარის ცხოვრებაში უკეთესებისაკენ შეცვალა. განსაკუთრებით ბათუმი დაწინაურდა. ბუნებრივად დაცულმა, ღრმა ნავსადგურმა და ხელსაყრელმა მდებარეობამ იგი მნიშვნელოვან სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად გადააქცია.

1878 წელს, როცა ზღვისპირა ბატარეაზე სახელდახელოდ აღმართულ ანძაზე ოსმალური დროშა რუსულმა შეცვალა, ბათუმი ჯერ კიდევ პატარა და მოუწესრიგებელ დასახლებას წარმოადგენდა. „ბათუმი წმინდა აღმოსავლური, აზიური ქალაქია. ბაზარი, ქუჩები, სიბინძურე, შენობების არქიტექტურა, ხალხის ცხოვრება, – ყველაფერი აზიას, აღმოსავლეთს მოგაგონებს. მხოლოდ რამდენიმე სახლია აქ, რომლებსაც ცოტა რამ აცხიათ ევროპისა“ – აღნიშნავდა ს. მესხი. ანტისანიტარიას და უარყოფით შთაბეჭდილებებს აძლიერებდა ისიც, რომ ომის დროს ქალაქი და მისი სანაპირო ოსმალური არმიის დისლოკაციის ადგილს და ლტოლვილთა თავშესაფარს წარმოადგენდა (მესხი, 1964: 38-39).

ა. ფრენკელის ცნობით, ამ დროისათვის ბათუმში 3-ათასამდე მცხოვრები იყო დარ-ჩენილი. მათ აბსოლუტურ უმრავლესობას ადგილობრივი ქართველობა წარმოადგენდა (ქობულეთლები, აჭარლები, ლაზები), შემდეგ მოდიოდნენ ბერძნები და სომხები. ცხოვრობდნენ აფხაზები და ჩერქეზებიც. ეთნიკური თურქი ძალიან ცოტა იყო. ქუჩებშიც, ძირითადად, ქართული საუბარი ისმოდა. თითქმის ყველა სახლთან ბაღი იყო გაშენებული. წყალი ახლომდებარე მთებიდან ჰქონდათ გამოყვანილი, მაგრამ წყალგაყვანილობის დაზიანებული სისტემა უკვე მნიშვნელოვან შეკეთებას მოითხოვდა. ქალაქში სამი მეჩეთი და ერთი ბერძნული – წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესია იდგა. ფუნქციონირებდა ტელეგ-რაფი, თუმცა არც მთლად გამართულად. ბათუმის მდარე არქიტექტურის ფონზე შედარებით გამოირჩეოდა საზოგადოებრივი აბანოები. რაც შეეხება ქალაქის საერთო ჰიგიენურ მდგომარეობას, ფრენკელის სიტყვით, იგი ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებდა (Френкель, 1879: 53-55, 60-64).

თვითმხილველთა საერთო შეფასებით, ოსმალეთისაგან ახალგანთავისუფლებულ ბათუმში საქალაქო ცხოვრების დონე საკმაოდ დაბალი იყო, თუმცა მას გამოცოცხლება მაღლევით დაეტყო. რუსების შემოსვლის პირველივე დღეებში ბათუმს უამრავი ადამიანი მოაწყდა, ჯერ ახლო-მახლო, მერე და მერე კი შორეული მხარეებიდანაც. გარდა ქართველ-ბისა, ქალაქში ჩამოვიდა ათასი ჯურის ბედისმადიებელი რუსეთის იმპერიისა და მსოფ-ლიოს სხვადასხვა კუთხიდან. „ყველა აქ მოელის გაკეთებას. დარბიან, დაცმაცურობენ, ჰყვირიან, ჩურჩულობენ, დილიდამ საღამომდინ აქა-იქ დაძვრებიან, სამალაზიო, სასტუ-მრო, სადუქნო სახლებს ქირაობენ, ადგილებს ჰყიდულობენ, „საქმეს“ ეძებენ“ – მოსწრე-ბულად შენიშნავდა ს. მესხი (მესხი, 1964: 36). მოსახლეობა სწრაფად გაიზარდა. შესაბამისად, გაიზარდა ფასები მიწაზე.

ბათუმში მიწებით ვაჭრობას ბევრი უკანონობა მოჰყვა.

„ხშირად ერთსა და იმავე მამულს, ადგილს ან სახლს, ორს სხვადასხვა პირზე ჰყი-დიან ხოლმე. ზოგმა სხვისი კუთვნილი უძრავი მამულებიც კი გაჰყიდა. რადგან კადას-ტრის დავთრები, როგორც საზოგადოთ ყველა კანცელარიის და არხივის ქაღალდები, ოს-მალს სამოქალაქო მთავრობამ ბათუმიდამ წაიღო და, ბათუმის მეჯლისშიც გაუქმებული იყო, ამის გამო ნამდვილი პატრონი უძრავ მამულებისა კაცმა არ იცოდა და მყიდველები ვინც გამოჩნდებოდა და იტყოდა, ეს ჩემი მამული არისო, იმას ევაჭრებოდნენ, იმისგან ჰყიდულობდნენ“ – ასე აღწერს არსებულ მდგომარეობას ს. მესხი (მესხი, 1964: 48). მიწათ-მფლობელობის საკითხებში ასეთი ქაოსი ხელისუფლების ინტერესებში ნამდვილად არ შედიოდა და, მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად სათანადო ღონისძიებების გატარება მალევე დაიწყო.

რუსეთის ხელში გადასული ბათუმით ოფიციალური საფრანგეთიც დაინტერესდა, რაც ინგლისის დიპლომატიის მახვილმა თვალმა მაშინვე შენიშნა. ტრაპიზონში დიდი ბრიტანეთის ვიცე-კონსულის ალფრედ ბილიოტის მიერ 1879 წლის 11 თებერვალს საგარეო საქმეთა მინისტრ მარკიზ სოლსბერისადმი გაგზავნილი მოხსენებიდან ირკვევა, რომ დაახლოებით იმავე წლის იანვარში საფრანგეთის ხელისუფლებამ თავისი ვიცე-საკონსულო ფოთიდან ბათუმში გადაიტანა და იქ ვიცე-კონსულად ტფილისის საკონსულოს ყოფილი კანცლერი მ. რეინი დანიშნა. რადგან მოცემულ ეტაპზე ეს ნაბიჯი ეკონო-მიკური თვალსაზრისით ცოტა ნაადრევად მიიჩნია, ხოლო რეინი თანამდებობაზე დანიშ-ვნიდან ერთ თვეში ბათუმში მცხოვრებ სომეხ კათოლიკეებთან მათთვის ეკლესიის მშენ-ბლობის საკითხის განხილვას შეუდგა, შემფოთებულმა ინგლისელმა დიპლომატმა დაას-კვნა, რომ საფრანგეთის ხელისუფლებას გეგმაში ჰქონდა ბათუმზე გავლენის გამყარება კათოლიკე სომხების დახმარებით, რომლებიც აქ იმ დროისათვის ქრისტიანული მოსახ-ლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ. ამავე დოკუმენტიდან ცნობილი ხდება, რომ მალე ბათუმში ოსმალეთის კონსულიც ჩამოვიდოდა სტამბოლიდან .

დოკუმენტის კონტექსტიდან კარგად ჩანს ბათუმით დაინტერესების ზრდა საერთა-შორისო თვალსაზრისით, რასაც პორტო-ფრანკოს სტატუსიც უწყობდა ხელს.

ბათუმი მოსახლეობის მატების სწრაფი ტემპითაც გამოირჩეოდა და ოთხი წლის მანძილზე საკმაოდ გაიზარდა. 1882 წლის 19 მაისის აღწერით ქალაქში სულ აღირიცხა 8.671 სული, აქედან 6.931 მამაკაცი და 1.740 ქალი. თუმცა, აღრიცხულთაგან მხოლოდ 5.751 სული (4.025 მამაკაცი, 1.726 ქალი) იყო ბათუმის მკვიდრი, დანარჩენი 2.920 (აქედან მხო-ლოდ 14 იყო ქალი) კი ქალაქში დროებით მყოფ ადამიანებს წარმოადგენდნენ. მოცემული დროისათვის ბათუმში 874 საცხოვრებელი შენობა იდგა, რომელთაგანაც 305 ომის შემდ-გომ იყო აშენებული. შენობების უმრავლესობა იყო ერთსართულიანი (641) და კრამიტით გადახურული (816), ხოლო მთლიანად ქვით ნაგები – მხოლოდ 89 სახლი. საქმიანობას ეწე-ოდა 200 საზოგადოებრივი და სავაჭრო დაწესებულება. მთლიანი შემოსავალი 348 სახლი-დან და 507 მაღაზიიდან უდრიდა 243.006 მანეთს. ფუნქციონირებდა ერთი ბერძნული ქვის ეკლესია, სამი მეჩეთი (აქედან ორი – ხის), რვა სასტუმრო, ოთხი თამბაქოს ფაბრიკა და სხვ.

მიუხედავად გარკვეული წინსვლისა, ბათუმის გარეგნული სახე ამ დროისათვის დიდად ჯერ კიდევ არ იყო შეცვლილი. ცნობილი მწერალი დავით კლდიაშვილი, რომე-ლიც სწორედ 1882 წელს ჩავიდა პირველად ბათუმში, ასე აღწერს იმდროინდელ ქალაქს: „ბათუმი მაშინ პორტო-ფრანკო იყო; პატარა ქალაქი, ოთხი ათასი მცხოვრებით. ქალაქი, თუ კი შეიძლება ქალაქის სახელის წოდება, მდებარეობდა ზღვის პირად: ზღვის პირ-ადვე იყო ბაზარი, პატარა დაბალი ქოხმახები ვითომ მაღაზიები; რამდენიმე ქუჩა, ვიწრო და მოუკირწყლავი. ქალაქის გარეშემო იყო გაბნეული ფაცხები, რომლებშიაც ცხოვრობდ-ნენ აფხაზები და ზოგან ზანგები. ახლა რომ რკინის გზა მიდის ქალაქში (დღევანდელი ჭავ-ჭავაძის ქუჩა და იქ მდებარე TBC-ბანკის შენობის მიმდებარე ტერიტორია), ეს ისეთი მოშ-ორებული ადგილი იყო, რომ მარტოდ აქ გამოსვლა საშიშარი და სარიდებელი იყო დღი-სით, საღამოთი კი პირდაპირ შეუძლებელი; გამხედავს არაფერი სიკეთე მოელოდა, – ან გაძარცვავდნენ, ან დასჭრიდნენ, ან და მოკლავდნენ ხოლმე. სადაც ეხლა კათოლიკეების ეკ-ლესიაა, იქ იყო განიერი ტბა სავსე გარეული ფრინველებით და იქ იცოდნენ ხოლმე სანა-დროთ წასვლა მონადირეებმა; ტბის გადაღმა, დასავლეთისკენ მისდევდა უდაბური ტყე“. მოგონებების წერის პროცესში მწერალს, შესაძლებელია, რაღაც მომენტები ზუსტად ვერ აღედგინა წარსულიდან, მაგრამ ქალაქის საერთო ხედი და თავისი პირველი შთაბეჭდი-ლებები მასთან დაკავშირებით, ნამდვილად არ დაავიწყდებოდა. მაგრამ ბათუმი ნელ-ნელა მაინც მშვენიერდებოდა და იძენდა ახალ იერს. სერგეი მესხი, რომელიც იმავე 1882 წლის მიწურულს იმყოფებოდა ბათუმში, გაზეთ „დროების“ მკითხველს ქალაქში მიმდი-ნარე ცვლილებებზე ასე მოუთხრობდა: „ქუჩები ახლაც, მართალია, სანატრელს

მდგომა-რეობაში არ არის, მაგრამ აქა-იქ ღამით ფარნები მაინც ანთია. საცა არ გაიხედავთ, ყველგან ახალი შენობები გაუშენებიათ ან აშენებენ. მთელი ახალი უბნები გაკეთებულან, ქალაქის ბაღს ჰმართვენ, ქალაქი „გაპლანულია“, ტბებს აშრობენ, წყალი გამოჰყავთ, ნავთ-სადგურ-ის გაფართოებას აპირებენ, რკინის გზა გაჰყავთ და სხვა და სხვა...“ (მესხი, 1964: 391). ანუ უკვე დაწყებულია ქალაქის „გაპლანებული“ – დაგეგმარებითი განაშენიანება და მისი „ევროპეიზაცია“.

მესხის მიერ ნახსენებ „ქალაქის პარკს“ საფუძველი 1881 წლიდან ჩაეყარა, როცა ხე-ლისუფლებამ ბათუმის დღევანდელი სიამაყის – ზღვისპირა ბულვარის გაშენების გადაწყვეტილება მიიღო.

ზღვის სანაპიროზე ბულვარის დაარსების იდეა, როგორც ირკვევა, ეკუთვნის ბათუმის მაშინდელ პოლიცემისტერს თევდორე ვოზნესენსკის, მისი რეალიზება კი ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს, გენერალ-მაიორ ა. მ. სმეკალოვს, რომელმაც 1881 წელს ეს საქმე ფოთიდან მოწვეულ ცნობილ მეზალე-ინჟინერს, პრუსიის ქვეშევრდომ რესლერს დაავალა. რესლერი, თავის მოსწავლე რეიერთან ერთად, ჯერ ქალაქის ბაღის (დღევანდელ-ი ცენტრალური ბაღი, ყოფილი პიონერთა პარკი – ო. ჯ.) გაშენებას შეუდგა, რომლის დამთავრების შემდეგ აპირებდა ბულვარის გაშენებასაც. მაგრამ 1884 წლის 6 ივნისს მეზალე რესლერი გარდაიცვალა და საქმე ერთი წლით შეჩერდა. 1885 წლის 4 ივნისს ქალაქის ბა-ღისა და უკვე დაწყებული ბულვარის მშენებლობის ხელმძღვანელად ფრანგი მეზალე მიხ-ეილ დ'ალფონსი მოიწვიეს 5 წლის ვადით. მანამდე მ. დ'ალფონსი ქალაქის მახლობლად, მწვანე კონცხზე მდებარე აგარაკების განაშენიანების საქმეს ედგა სათავეში. პირველადი სამუშაოების ჩატარებისათვის გამოიყო 2 ათასი მანეთი და 1884 წლიდან აქტიურად დაიწყო ბულვარის გაშენება (ცეცხლაშვილი, 2019: 25-26). აქედან მოკიდებული, ბულვარი განუწყვეტლივ მშენიერდება და იზრდება. იგი ბათუმის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნაო-ბათაგანია.

1883 წელი ბათუმში საქალაქო მეურნეობის განვითარების თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვანი წელიწადი იყო. „ამ დროს ძველი, ოსმალების დროინდელი და დაზიანებული თიხის მილებიანი წყალსადენის ნაცვლად სოუქ-სუს მთიდან თუჯის მილებით გამოიყვანეს 3 კმ სიგრძის ახალი წყალსადენი, რომლის დღიური წარმადობა (დებეტი) 40 ათას ვედროს (409 ათას ლიტრს) შეადგენდა. ამ სისტემას ჰქონდა 16 წყალგამანაწილებელი ონკანი, რომლებითაც სასმელი წყალი მიეწოდებოდა ქალაქის სხვადასხვა უბანს“. პარა-ლელურად ჩატარებულმა სამელიორაციო სამუშაოებმა ქალაქის სანიტარული მდგომა-რეობაც საგრძნობლად გააუმჯობესა.

ინტენსიური განაშენიანებითი საქმიანობის შედეგი თანდათან ბათუმის იერსახესაც დაეტყო. 1885 წელს იგი მოინახულა ფრანგმა ორიენტალისტმა ჟან (ჟიულ) მურიემ, რომ-ელსაც, როგორც ამას გაზეთი „დროება“ მიუთითებდა, საფრანგეთის სახალხო განათლე-ბის სამინისტროსაგან მინდობილი ჰქონდა „ჩვენის ძველის ნაშთების გამოკვლევა და აღ-წერა“. მეცნიერის შთაბეჭდილებები 1886 წელს გამოქვეყნდა პარიზში (მურიე, 1962: 3-5).

ფრანგი სტუმარი საკმაოდ კმაყოფილი დარჩა ბათუმში მიმდინარე ცვლილებებით. „რუსების დიდი მუშაობის შედეგად ბათუმს უკვე ამჟამად ევროპული ქალაქის სახე აქვს, – აღნიშნავდა იგი, – გაყვანილია ქვით დაფენილი დიდი ქუჩები, ზღვის სანაპიროზე ქალ-აქს ღამაზი ხეივანი აშშვენებს, წყალსადენი და კარგი განათება სასიამოვნოდ ხდის აქ გატარებულ დღეებს. ბათუმში არის ფოსტა, ტელეგრაფი (ყველა მიმართულებით); სასტ-უმროები: საფრანგეთი, იმპერიალი, ოდესა და ცენტრალური; საფრანგეთის, ინგლისისა და ესპანეთის ვიცე-საკონსულოები, თურქეთის გენერალური საკონსულო... მართლმადი-დებელთა ორი, ერთი გრიგორიანული, ერთი კათოლიკური ეკლესია, სამი მეჩეთი, ერთი სკოლა, თუნუქის ჭურჭლის ორი ფაბრიკა, თამბაქოს სამი ფაბრიკა, ასი სამიკიტნო, ორასი დუქანი, აბანოები და სხვ.“ (მურიე, 1962: 23-24).

მისივე დაკვირვებით, ჩატარებული სამელიორაციო სამუშაოების შედეგად ბათუმის შემოგარენში ჭაობების საგრძნობი ნაწილი იყო ამოშრობილი და მალარია ძველებურად აღარ მძინვარებდა. ასეთ ადგილებში ერთი კვადრატული საჟენი მიწის ფასი 50 კაპიკიდან 2 რუბლსა და 50 კაპიკამდე მერყეობდა, 1885 წლისათვის ბათუმის მოსახლეობის რაოდენ-ობა 12.000 სულს აღწევდა, ხოლო 1886 წლისათვის შეიძლება 17.000-მდეც ასულიყო. მიმოიხილავდა რა ბუნებრივად დაცული ნავსადგურის პოტენციალსა და მისი საშუალებით სავაჭრო ოპერაციების ზრდის პერსპექტივებს, ფრანგი სტუმარი ბათუმს დიდ საზღვაო ქალაქად და მცირე აზიის, ამიერკავკასიისა და ირანის დამაკავშირებელ სავაჭრო ცენტრად გადაქცევას უწინასწარმეტყველებდა (მურიე, 1962: 20-26).

ბათუმი მართლაც სწრაფად დაწინაურდა, რაშიც დიდი იყო ნავთობის დამსახურება. XIX საუკუნის II ნახევრიდან ნავთობის მოპოვება-გადამუშავებამ მსოფლიო ეკონომიკაში თანდათან მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა, ამ ძვირფასი ნედლეულის უდიდესი მარაგი კი ბაქოს მიდამოებში

იყო ფიქსირებული. თუ ნავთობი დედოფალია, მაშინ ბაქო მისი ტახტი არისო, მოსწრებულად შენიშნავდა უინსტონ ჩერჩილი. რუსეთის იმპერიის ნავთობ მრეწველობა, 1910 წლამდე, ძირითადად, სწორედ ბაქოს ნავთობის ხარჯზე ვითარდებოდა. 1917 წლამდე აფშერონში 3-ათასზე მეტი ჭაბურღილი გაკეთდა, აქედან 2-ათასამდე მათგანიდან ნავთობმა ამოხეთქა. ეს უდიდესი სიმდიდრე ექსპორტზე გატანას საჭიროებდა, ამისათვის კი ყველაზე ოპტიმალური ვარიანტი ბათუმის ნავსადგური აღმოჩნდა.

ამდენად, ბათუმის ნავსადგურისა და ბაქოს ნავთობის ბედი თავიდანვე მჭიდროდ დაუკავშირდა ერთმანეთს. რუსულმა ხიშტმა და როტშილდების ფულმა ბათუმი ოსმა-ლეთს გამოსტაცა და რუსეთის იმპერიას არგუნა, რითაც ბაქო-ბათუმის სატრანზიტო დერეფნის შეუფერხებელი ფუნქციონირება გახდა შესაძლებელი. ბაქოს ნავთობის მოპოვება-ექსპორტირების მძლავრი ბუმის შედეგად კი, რაც უმთავრესად ბათუმის ნავსადგურის გავლით ხორციელდებოდა, ოდესღაც მეთევზეებისა და კონტრაბანდისტების უზადრუკი დასახლება მზარდ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად გადაიქცა.

ცალკე აღსანიშნავი საკითხია ბათუმის მართვა-გამგეობის სისტემა, ვინაიდან ქალაქი 1878 წლიდან 1886 წლამდე თავისუფალი ნავსადგურის სტატუსს ატარებდა, მას გააჩნდა თავისი ბიუჯეტი, ქალაქს 1888 წლამდე მართავდა პოლიცემისტერი, რომელსაც ეხმარებოდა 4 დეპუტატი. ქალაქის პირველი პოლიცემისტერი იყო დ. ჟურული, რომელიც შემდგომში რუსმა მოხელე ვოზნესენსკიმ შეცვალა. 1885 წლიდან ბათუმელები აგილობ-რივი თვითმმართველობის ჩამოყალიბებას მოითხოვდნენ, რისთვისაც არაერთხელ მიმართეს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს, რომლიც თავის მხრივ მიმართავდა კავკასიის მთავარმართებელსა და პეტერბურგის სამეფო კარს. იმპერიის მესვეურების მიერ 1888 წლის აპრილში ბათუმის თვითმმართველობის მიღების საკითხი დადებითად იქნა გადაწყვეტილი, თუმცა მას ძალზედ შეზღუდული სახე ქონდა. კერძოდ, ქალაქის სამშენებლო ნაწილი ქუთაისის გუბერნატორს დაექვემდებარა. ხოლო ქალაქის თავს პირველი ოთხი წლის განმავლობაში მთავრობა ნიშნავდა. ბათუმის სათათბიროს ხმოსნებმა ქალაქის თავ-ის არჩევის უფლება 1894 წელს მიიღეს. სათათბიროში ქართველები ყოველთვის უმრავ-ლესობას შეადგენდნენ. ი. მესხი გამგეობის უცვლელი მდივანი იყო 1918 წლამდე. სოფლ-ად რუსული მმართველობის სისტემა 1900 წელს შემოიღეს. მანამდე კი ყარსის და ბათუ-მის ოლქებში სოფლის მმართველობის ოსმალური წესები არსებობდა. ოსმალთა ბატონო-ბის დროს სოფელი იურიდიული ერთეული არ იყო და მმართველობის ორგანოები არ ჰქონდა. მუხტარი (მამასახლისი) სოფლად მხოლოდ გადასახადებს ჰკრევდა. იგი სახელ-მწიფო მოხელედ არ ითვლებოდა და არც ჯამაგირი ეძლეოდა (თურმანიძე, 2009:47-48).

1888 წლის სექტემბერში ჩატარებულ ბათუმის სათათბიროს არჩევნებში აირჩიეს 36 ხმოსანი, ქალაქის მმართველად კი დაინიშნა კ. დ. გავრონსკი. უნდა აღვნიშნოთ, რომ არჩევნებში დაწესებული იყო მაღალი ქონებრივი ცენზი, რასაც სათავისოდ იყენებდა სავაჭ-რო-სამრეწველო ბურჟუაზია და სათათბიროში მისთვის მისაღების კანდიდატი გაყავ-და(ბენდიანიშვილი, 1982: 258).

1894 წლიდან ბათუმის სათათბიროს ხმოსნებმა ქალაქის თავის არჩევის უფლება მიიღეს, ოქტომბერში გამართულ არჩევნებში ქალაქის თავად არჩეულ იქნა ლუკა ასათიანი, გამგეობის წევრებად კი - გრ. ვოლსკი, ი. ივანოვი, ხოლო მდივნად - ი. მესხი. შემდგომ პერიოდში ქალაქის თავის არჩევნები ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ იმართებოდა. 1901 წელს ქალაქის თვის თაანმდებობაზე ლუკა ასათიანი ივანე ანდრონიკაშვილმა შეცვალა, რომელიც ამ თანამდებობაზე 1915 წლამდე იმყოფებოდა.

ოსმალეთის პერიოდში აჭარის სოფლებში არ არსებობდა მმართველი ორგანო, სოფ-ლებს ყავდა მუხტარი, რომელიც კრევდა გადასახადებს, 1900 წლიდან კი შემოიღეს რუსუ-ლი მმართველობის სისტემა, რომელიც ორი საფეხურისაგან შედგებოდა, პირველი ეს იყო სოფლის საზოგადოება, ხოლო მეორე იყო სასოფლო ოკრუგი. პირველი მათგანი მოიცავდა ერთ ან რამდენიმე დასახლებულ პუნქტს, მისი მმართველობის უმაღლესი ორგანო იყო კრება, რომელშიც შედიოდა სოფლის მუდმივი მცხოვრებლები, რომლებიც ირჩევდნენ მამასახლისს, თანაშემწეს და საგადასახადო საქმის მოხელეს. ხოლო მეორე, რამდენიმე, ან ერთ დიდ სოფელს აერთიანებდა, სათავეში უფროსი ედგა თავისი ერთი ან რამდენიმე მოადგილით. სოფლებისათვის საკმაოდ მძიმე იყო ის გარემოება, რომ სასოფლო მმარ-თველობის მთელი ხარჯები სოფლის მოსახლეობას დააკისრეს.

თავისი ინტერესების გატარების მიზნით რუსეთი აჭარაში ქმნიდა სადროშოებს. 1905 წლის 10 აპრილს აჭარელმა ბეგებმა თხოვნით მიმართეს ციმბირის 35-ე პოლკის ხელ-მძღვანელ ნიკ.

სლავოჩინსკის, რათა დახმარებოდა სადროშოს ფორმირებაში. პოლკოვნიკის მოსაზრებით ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტა გაამყარებდა კავშირს მოსახლე-ობასთან, რაც თავის მხვრივ შეუწყობდა ხელს რუსული მმართველობის უმტკივნეულოდ დამყარებას, მაგრამ მას შემდეგ, რაც საქმე არმიაში გაწვევაზე მიდგა, მან უნდობლობა გა-მოუცხადა მოსახლეობას. უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ამ პერიოდისათვის აჭარის მოსახ-ლეობა თავისუფალი იყო სამხედრო ვალდებულებისაგან (აცსა, ფონდი ი-1, ანაწ.1, საქმე 170, ფ-4).

სერგო ყუფარაძე თავის მოგონებებში მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის რუსული თვითმპყრობელობის დამოკიდებულების შესახებ აჭარელთა ჯარში გაწვევასთან დაკავ-შირებით. როგორც იგი აღნიშნავს მიუხედავად რამდენიმე მცდელობისა მოყოლებული 1878 წლიდან 1917 წლამდე თვითმპყრობელობამ აჭარელთა ჯარში გაწვევა ვერ გაბედა. პირველი მცდელობა 1910 წელს ქონდათ, თუმცა, გუბერნატორი რომანოვსკი, რომლიც სა-კმაოდ კარგად იცნობდა ადგილობრივ მდგომარეობას, მთავრობას ამ საკითხის 25 წლით გადადება სთხოვა, ვინაიდან იგი ფიქრობდა ამისათვის ჯერ ნიადაგი იყო მოსამზადებე-ლი. ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი კავკასიის მეფისნაცვალს ატყობინებდა, რომ არამც თუ სავალდებულო სამხედრო ბეგარის შემოღება, არამედ საკმარისი იყო აჭარაში საუბარი ამ საკითხზე, ჯარში გასაწვევი ახალგაზრდები მაშინვე მუჰაჯირობას მიმართავენ და ოს-მალეთში გაიქცევიანო. მისი მოსაზრებით საჭირო იყო ორი-სამი თაობის გაზრდა რუსუ-ლი კოლონიური პოლიტიკის პირობებში რომ მოხდარიყო გარდატეხა და შემცირებული-ყო მათზე ხოჯებისა და მოღების გავლენა.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას მნიშვნელოვან თანამდებობება-ზე არც კი აკარებდნენ, მათ მხოლოდ დაბალ სამოქალაქო სამსახურსა და რიგით პოლიცი-ელებად იყენებდნენ. 1900 წლის 22 ივლისს გოლიცინმა დაამტკიცა ყარსის და ბათუმის ოლქების სასოფლო მმართველობის დებულება. ამიერიდან აღნიშნულ ოლქებში შემოდი-ოდა სასოფლო მმართველობის რუსული წესები და სისტემა. სასოფლო მმართველობა ორ-საფეხურიანი იყო. პირველს სოფლის საზოგადოება შეადგენდა, რომელშიც ერთი ან რამ-დენიმე პატარა დასახლებული პუნქტი შედიოდა. მეორე იყო სასოფლო ოკრუგი. მასში რა-მდენიმე, ანდა ერთი დიდი სოფელი ერთიანდებოდა. სოფლის საზოგადოების მმართვე-ლობის უმაღლესი ორგანო იყო კრება. მასში მონაწილეობდა სოფლის ყველა მუდმივი მცხოვრები, ირჩევა მამასახლისს, მის თანაშემწეს და საგადასახადო საქმის მოხელეს. მმართველობის ძირითადი რგოლი სასოფლო ოკრუგი იყო. მას სათავეში ედგა თავმჯ-დომარე (უფროსი), რომელსაც ერთი ან რამდენიმე მოადგილე ჰყავდა. სასოფლო მმართ-ველობის მთელი ხარჯები მოსახლეობას დააკისრეს. იგი საკმაოდ დიდ თანხას შეადგენ-და. ახალი მმართველობის შემოღებით სოფლად დამატებითი ბიუროკრატიული ბარი-ერები და სიძნელეები შეიქმნა. აქაური პირობები: მთაგორიანი რელიეფი, უგზოობა, ერთ-მანეთისგან დაშორებული მცირე დასახლებების სიმრავლე სიძნელეებს კიდევ უფრო ზრდიდა. ბათუმის ოლქში 462 სოფელი შედიოდა და (ბათუმის ოკრუგში - 300, ართვი-ნისაში - 162) და ადმინისტრაციულად 22 სასოფლო ოკრუგად და 108 სოფლის საზო-გადოებად იყოფოდა (თურმანიძე, 2009:39-44).

რუსეთი ახლად შემოერთებულ აჭარის რეგიონისათვის მაქსიმალურად ცდილობდა თავისი კოლონიური პოლიტიკის მორგებას, ვინაიდან ეს რეგიონი მისთვის მრავალმხვ-რივი მნიშვნელობის მატარებელი იყო, შესაბამისად, რაც უფრო (ღრმად მოხდებოდა ამ რეგიონში მათი მმართველობის დამყარება, ეს ფაქტი მით უფრო მეტ წყალს დაასხამდა თვითმპყრობელთა წისქვილზე) მტკიცე იქნებოდა სოფლად რუსული მმართველობა, მით უფრო ადვილი იქნებოდა იქ რუსული კოლონიური პოლიტიკის გატარება.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გოგოლიშვილი ო, ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ზოგიერთი ასპექტის შესახებ ბათუმის ოლქში. ბათ. 2016.
2. თურმანიძე ო. - საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში, ბათ. 2009.
3. კარალიძე ჯ. - აჭარა 1878-1903 წლებში. ბათ. 2009.
4. კლდიაშვილი დ. - „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ ბათ. 1984.
5. „ლიტერატურული აჭარა, №1, 1966
6. „ლიტერატურული აჭარა“ №4

7. მეგრელიშვილი მ. - სამეცნიერო შრომების კრებული: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო(ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) ტ.6 ნაშრომი: „რუსული მმართველობა აჭარაში XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის პირველ ოცწლედში“. ბათ. 2016.
8. მესხი ს. „თხზულებანი“, III, 1878-1883 წწ., გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964.
9. მურიე ჟ. „ბათუმი და ჭოროხის აუზი“, ფრანგულიდან თარგმნა იზა ორჯონიკიძემ, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1962
10. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ-3. ბათ. 2008
11. Френкель А., «Очерки Чурук-су и Батума». Типография А. А. Михельсона, Тифлис, 1879.

The First Tea Factories in Georgia

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში

Otar Turmanidze

PhD in History,

Chief scientific researcher at the Department of

History and Archaeology of

Niko Bardzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: otar.turmanidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0482-2404>

Abstract: Tea farming and tea industry in Georgia is a non-traditional branch of economy. Its development began in the 80s of the 19th century and continued until the end of the Soviet regime. It has become the leading branch of Georgian economy. The first tea factories in Georgia were organized before the Soviet Union. Their construction was due to the introduction and spread of tea culture, the increase in the production of raw materials.

Along with private entrepreneurs, the Russian government was also interested in the development of tea-brewing and tea industry. The initiators of this case were Solovyov, Popov, Nakashidze, the Royal Office and others. They planted tea plantations, built the first tea factories. Solovtsov built the first tea processing plant in Buknar village of Chakvi valley. The Popov tea factory was located in Salibauri, which was commissioned in 1898. Chakvi royal manor tea factory was put into operation in 1899.

In the following years, Sinitsin, Verderevski, Diadyusha, Nakashidze tea factories, treasury factory in Zvana village of Ozurgeti Mazri were added to them. Thus, 8 tea factories were working in Georgia before the First World War. 6 of them were in Adjara, and 2 in Guria. After the establishment of the Soviet government, tea factories were nationalized. Small tea factories were closed, and medium and large factories were declared state property.

Key words: tea plantation, tea factory, entrepreneurs, costs, hired workers.

ოთარ თურმანიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: otar.turmanidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0482-2404>

აბსტრაქტი: საქართველოში ჩაის მეურნეობა და ჩაის მრეწველობა ეკონომიკის არატრადიციულ დარგს წარმოადგენდა. მისი განვითარება XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იწყება და საბჭოთა ხელისუფლების დასასრულამდე გაგრძელდა. იგი საქართველოს ეკონომიკის წამყვან დარგად იქცა. საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკები გასაბჭოებამდე მოეწყო. მათი მშენებლობა განპირობებული იყო ჩაის კულტურის დანერგვა-გავრცელებით, ნედლეულის წარმოების გადიდებით.

მეჩაიეობისა და ჩაის მრეწველობის განვითარებით კერძო მეწარმეებთან ერთად, რუსეთის ხელისუფლებაც დაინტერესდა. ამ საქმის დამწყებნი იყვნენ სოლოვოვი, პოპოვი, ნაკაშიძე, (სახელთა ინიციალები მაინც დავწეროთ) რუსეთის საუფლისწულო უწყება და სხვები. მათ გააშენეს ჩაის პლანტაციები, ააგეს ჩაის პირ-ველი ფაბრიკები. ჩაის გადამამუშავებელი პირველი საწარმო სოლოვოვმა ააგო ჩაქვის ხეობის სოფელ ბუკნარში. პოპოვის ჩაის ფაბრიკა სალიბაურ-ში მდებარეობდა, რომელიც ექსპლოატაციაში 1898 წელს შევიდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა 1899 წელს ამოქმედდა.

მომდევნო წლებში მათ შეემატა სინიკინის, ვერდერევსკის, დიადიუშას, ნაკაშიძის (აქაც ისევე) ჩაის ფაბრიკები, სახაზინო ფაბრიკა ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში. ამრიგად, საქართველოში პირველი მსოფლიო ომის წინ ჩაის 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 გურიაში.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. ჩაის წვრილი საწარმოები დაიხურა, ხოლო საშუალო და მსხვილი ფაბრიკები სახელმწიფოს საკუთრებად გამოცხადდა.

საკვანძო სიტყვები: ჩაის პლანტაცია, ჩაის ფაბრიკა, მეწარმეები, დანახარჯები, დაქირავებული მუშები.

შესავალი. საქართველოში ჩაის კულტურას და მრეწველობას საფუძველი ჩაეყარა XIX სა-უკუნის 80-90-იან წლებში. ამ დარგის განვითარებით დაინტერესდნენ უცხოელები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კაპიტალი დააბანდეს მასში. ამის შედეგად დარგმა საქართველოს ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. მართალია, მოგებას უცხოელი მეწარმეები იღებდნენ, მაგრამ ამ ახალი დარგის განვითარების შედეგად გაჩნდა სამუშაო ადგილები, მოსახლეობის ნაწილს ფულადი შემოსავლის წყაროები გაუჩნდა. მძიმე სამუშაო პირობების მიუხედავად, ამ მხარეს საგრძნობი მნიშვნელობა ჰქონდა.

საქართველოში ჩაის კულტურა და მრეწველობა ძირითადად განვითარდა აჭარაში, გურიაში და სამეგრელოში. წამყვანი იყო აჭარა. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის საქართველოში ჩაის ფოთლის გადამამუშავების 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 – გურიაში. მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ მოსახლეობამ შეისწავლა ჩაის ფოთლის გადამამუშავებელი ფაბრიკების მანქანების მექანიზმი და მისი წარმოების წესები. ამ პარამეტრებითაც ჩაის ფაბრიკების ისტორიის შესწავლა აქტუალურია. ეს არის ცოდნა და გამოცდილება, რომელთა პრაქტიკული გამოყენება ყოველთვის აქტუალურია. სამწუხაროდ, ამჟამად ჩაის ფაბრიკები განადგურებულია. მისი აღდგენა და განვითარება სამომავლოდ დიდად წაადგება საქართველოს ეკონომიკას.

წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა. ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში ქრონოლოგიურად მოიცავს XIX საუკუნის 80-90-იან წლებს და 1921 წლამდე პერიოდს. ამ თემის შესახებ პირველწყაროები ძირითადად დაცულია პეტერბურგისა და საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივებში, იმ დროინდელ პერიოდიკაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის საუფლისწულო უწყებებისა და ფინანსთა სამინისტროს ფონდები (515, 22), საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის სააქციო უწყების მასალები (ფონდი 370) და სხვა. ამ ფონდებში არის და-ცული მასალები საქართველოში ჩაის ფაბრიკების მშენებლობისა და განვითარების შესახებ.

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში არაერთმა ავტორმა განიხილა. მათგან აღსანიშნავია ი. კლინგენი, ვ. ლიუბოშენკო, კ. ბაბილოძე, ა. ბაჯელიძე, შ. ჯაფარიძე, ო. თურმანიძე და სხვები. მაგრამ საკითხი სრულყოფილად შესწავლილი არ არის. ჩვენი ნაშრომის მეშვეობით სამეცნიერო სფეროში შემოვიდა ახალი მასალები. ამასთან, თემა დაწერილია ახალი ხედვითა და მიდგომით, დაკავშირებულია თანამედროვე მდგომარეობასთან.

მეთოდოლოგია. ნაშრომი დაწერილია მეცნიერებაში აპრობირებული მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელო პრინციპების – ისტორიზმისა და ლოგიკურობის საფუძველზე. ამ პრინციპების მიხედვით შერჩეული და დალაგებულია საკითხები. ამასთან, ნაშრომში გამოყენებული ანალიზისა და სინთეზის, შედარების, შეჯერების, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა საქართველოს ეკონომიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო და XX საუკუნის 50-80-იან წლებში მოსახლეობის ფულადი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა. იგი საქართველოში ვითარდება XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან და ახალი აღმავლობა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დროს. 1985 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში აწარმოებდნენ 620,8 ათას ტონა ჩაის ფოთოლს. მათგან საქართველოში – 581,1 ათას ტონას, აზერბაიჯანში – 31,7 ათას, ხოლო რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარეში – 8,0 ათას ტონას (HX, 1987:244). ჩაის ფოთლის გადამამუშავება საქართველოში ადგილზე ხდებოდა. XX საუკუნის 80-იან წლებში ყოფილ საბჭოთა კავშირში 100 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან საქართველოში – 97, აზერბაიჯანში – 2 (ლენქორანი და შემახია), კრასნოდარის მხარეში – 1. აქ ჩაის ძირითადი მწარმოებელი საქართველო იყო.

XX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში აწარმოებდნენ 68,1 ათასი ტონიდან 117 ათას ტონამდე ჩაის პროდუქციას (HXT, 1987:103), რაც ყოფილი საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას 75-78%-ით აკმაყოფილებდა. ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა განვითარებული იყო დასავლეთ საქართველოში. გამორჩეული იყო ოზურგეთის საკრებულო, სადაც XX საუკუნის 80-იანი წლების

მეორე ნახევარში 100 ათას ტონამდე ჩაის ფოთოლს კრეფდნენ. ამ მოსავლის გადამუშავები-სათვის 20-მდე ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. რაც შეეხება აჭარას, ამ რეგიონში 1985 წელს აწარმოეს 73,3 ათასი ტონა ჩაის ფოთოლი, რაც ყველაზე მაღალი მოსავალია საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის დროს (HXA, 1987:127). ამ დროისათვის აჭარაში 6 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა (ხუთი-პირველადი გადამუშავების, ხოლო ერთი – დამგვარებელი). მიკროფაბრიკები მოეწყო ზოგიერთ მეურნეობასთან.

სამწუხაროდ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ეკონომიკისადმი, კონკრეტულად ჩაის დარგისადმი პოლიტიკა რადიკალურად შეიცვალა. ახალი სახელმწიფო ხელისუფლების, კერძოდ კი, ქვეყნის სათავეში სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების შედეგად მოსული, საქართველოს გამწვანებელი ედ. შევარდნაძის არაგონივრული პოლიტიკის შედეგად მოსპეს ჩაის მეურნეობა და მისი მრეწველობა: ამოძირკვეს ბუჩქები, დაანგრეს ფაბრიკები, ჯართად გყიდეს მანქანა-დანადგარები, დაითხოვეს და გადააგვარეს სპეციალისტთა კადრები. მართალია, საბჭოთა რეჟიმის დროს წარმოების საშუალებათა საკუთრებისა და მართვის ფორ-მები მანკიერი იყო. ამიტომ ახალი ხელისუფლება, თავისი პროგრამის მიხედვით, ვალდებული იყო შეემუშავებინა რაციონალური ეკონომიკური, პოლიტიკა, რის შედეგად შესაძლებელი იქნებოდა არსებული საწარმოების, მათ შორის ჩაის მეურნეობისა და მრეწველობის არა მარტო შენარ-ჩუნება, არამედ განვითარებაც, ამ დარგის საწარმოების – მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განმ-ტკიცება, ჩაის პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება, არსებული ბაზრების გარდა ახლის გამო-ძებნა. მაგრამ აღნიშნულმა ხელისუფლებამ ეს არ გააკეთა, რაც ძვირად დაუჯდა ქვეყანას.

ამჟამად საქართველოს შიდა ბაზარი მარაგდება საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან შემოტანილი ჩაის პროდუქციით. საქართველოს მოქალაქეები იძულებული არიან თურქეთში გადავიდნენ და ჩაის პლანტაციებში გროშებზე იმუშაონ. არადა საქართველოში ჩაის მეურნეობასა და მრეწვე-ლობაში ათასობით ადამიანი იყო დასაქმებული.

ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის მრეწველობის შექმნა არაერთი თაობის შრო-მის შედეგია. ძალზე მნიშვნელოვანია ამ დარგის შექმნა-განვითარების პირველი თაობის დამსა-ხურება. მათ შრომის შედეგად საქართველოში შეიქმნა ჩაის პლანტაციები, გადამამუშავებელი ფაბრიკები. მეჩაიეობის განვითარებით დაინტერესებულ ადამიანებს ცარიზმის მთავრობაც კი ეხმარებოდა. ასეთი დაინტერესება იმით იყო განპირობებული, რომ, ჩაის მწარმოებელ ქვეყნებ-თან ერთად, მასზე დიდი მოთხოვნილება არსებობდა ევროპასა და ამერიკას შტატებში. ჩაი შეი-ცავს ისეთ სამკურნალო ნივთიერებებს, როგორიცაა ალკალოიდი, კოფეინი, ტანინი და სხვა. XIX – XX საუკუნეების მიჯნაზე, ერთ ადამიანზე გათვლით, ჩაის მოხმარებით პირველი ადგილი ეკავა დიდ ბრიტანეთს, მეორე – ამერიკის შეერთებულ შტატებს, მესამე – რუსეთს, მეოთხე გერმან-იასა და ა. შ. (Любименко., 1919:42).

ჩაის ნაწარმი ამ ქვეყნებში ჩინეთიდან, ინდოეთიდან და ცეილონიდან შეჰქონდათ და მი-სი რეალიზაციით კომერსანტები დიდ ფულად შემოსავალს იღებდნენ. მაგალითად, 1902-1912 წლებში რუსეთში შეჰქონდათ 47,2 მლნ რუბლიდან 77,4 მლნ რუბლამდე ჩაის პროდუქცია (Овтрег, 1913:22). ჩაის პროდუქციის იმპორტისა და რეალიზაციისათვის 20 ფირმა მუშაობდა. მათგან აღსანიშნავია გუბკინასა და ვისოცკის ფირმები. 1904-1915 წლებში გუბკინა-კუნეცოვის ჩაის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობის ფულადი შემოსავალი 2 415 ათასი რუბლიდან 3 348 ათ-ას რუბლამდე აღწევდა, ვისოცკის ამხანაგობის – 482 ათასი რუბლიდან 2 511 ათას რუბლამდე (პცსსა, ფ. 32, ან. 1, ს. 365, ფურც. 91). ჩაის პროდუქციის ვაჭრობით მნიშვნელოვანი მოგება ჰქონდა კ. პოპოვს, რომელმაც აჭარაში მეჩაიეობის თავისი მეურნეობა მოაწყო.

მაღალი ფინანსური შემოსავლების გამო ცარიზმის მთავრობამ განიზრახა ჩაის პროდუქ-ციის ვაჭრობის სახელმწიფო მონოპოლიზაცია მოეხდინა. ამისათვის პროექტი შეადგინეს, რო-მელიც 1915 წელს გამოქვეყნდა (МЧТСВРГМ, 1915) მაგრამ ჩაის სავაჭრო ფირმების წინააღმდე-გობის გამო პროექტი ვეღარ განხორციელდა.

XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში რუსეთში ჩამოყალიბდა შეხედულება მეჩაიეობის საკუ-თარი წარმოების განვითარების შესახებ. მეცნიერებმა ვოეკოვმა, ბუტლეროვმა, ზეიდლიცმა, ტი-ხომიროვმა, ზემლერმა, ნოლდენმა და სხვებმა თავიანთ შრომებში დაასკვნეს, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, კერძოდ დასავლეთ საქართველოში შესაძლებელი იყო ჩაის კულტუ-რის გაშენება. ამისათვის გამოდგებოდა აქაური ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. მეჩაიეობის გაშენება-განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი იყო ბოტანიკოსის ნ. ზეიდლიცის გამოსვლა პე-ტერბურგის მეზაღეობის საერთაშორისო კონგრესზე 1884 წელს. ნ. ზეიდლიცი ეროვნებით იყო გერმანელი, მუშაობდა კავკასიის სტატისტიკის რედაქტორად, ცხოვრობდა ქ. თბილისში. ნ. ზეი-დლიცის

მოხსენებაში გაანალიზებულია მეცნიერების შრომები და მათ საფუძველზე მოცემულია დასკვნა, რომ საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ხელსაყრელია მეჩაიეობის განვითარებისათვის.

ნ. ზეიდლიცს პირველი გამოცხადება ა. სოლოვცოვი. იგი იყო რუსეთის არმიის გადამდგარი ინჟინერ-პოლკოვნიკი, ცხოვრობდა თბილისში და დაგროვილი ჰქონდა მნიშვნელოვანი კაპიტალი, რაც შესაძლებლობას აძლევდა კაპიტალისტური წარმოების შექმნისათვის. ჩაის სამრეწველო წარმოება საქართველოში თავდაპირველად აჭარიდან, კერძოდ, ქობულეთიდან დაიწყო. პირველი პლანტაცია ა. სოლოვცოვმა მოაწყო კინტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში 1884 წელს. ჩაის პლანტაციას 1893 წელს 2 დესეტინა, 1897 წელს - 55, ხოლო 1899 წელს - 66 დესეტინა ეკავა (თურმანიძე, 2004:141). 1895 წელს ააგო ჩაის პირველი საწარმო, რომელიც ორი ოთახისაგან შედგებოდა. ერთში მიმდინარეობდა ჩაის ფოთლის დაგროვება, მეორეში - გადამუშავება. ჩაის საწარმოს მანქანა-დანადგარები ინგლისიდან შემოიტანა და სპეციალისტებიც მოიწვია. მათ შორის იყო ბისეტა, რომელსაც ინდოეთის ჩაის ფაბრიკებში მუშაობის საკმაო გამოცდილება ჰქონდა. ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო ფაბრიკად ვერ ჩაითვლება, რადგან მანქანა-დანადგარები მოძრაობაში მოდიოდა არა მექანიკური ძალის, არამედ ხელით გამოყენებით. იგი არც მანუფაქტურა იყო, რადგან შრომის დანაწილებას ადგილი არ ჰქონდა. თავისი არსით ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო იყო მარტივი კაპიტალისტური კოოპერაცია.

ა. სოლოვცოვმა თავის მეურნეობაში წარმოებული ჩაის პოპულარიზაციისათვის მნიშვნელოვანი შრომა გასწია და არაერთი ჯილდო დაიმსახურა. ა. სოლოვცოვი 1897 წლის 31 დეკემბერს (ძვ. სტილით) გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრეებმა განაგრძეს მეურნეობის მართვა. ჩაის მოსავალი და გადამუშავება ყოველწლიურად იზრდებოდა. თუ 1897 წელს დაამზადეს 5 ფუთი ჩაის მზა პროდუქტად, 1898 წელს გაორმაგდა, 1899 წელს დაამზადეს 250 ფუთი, 1900 წელს - 950, 1901 წელს - 1400, ხოლო 1902 წელს - 1700 ფუთი. ჯერ კიდევ 1895 წელს ა. სოლოვცოვმა ხელშეკრულება დადო ხარკოველ (უკრაინა) კომერსანტთან ჩაის პროდუქციის გასაღების შესახებ. სანაცვლოდ ველიტჩენკომ სოლოვცოვს სესხად მისცა 63 ათასი რუბლი, რომელსაც დაფა-რავდა ჩაის პროდუქციის მიწოდებით. ამასთან, სოლოვცოვმა ვალდებულება აიღო, რომ გაზრდიდა ჩაის ფართობსა და მოსავალს (პცხსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 6, 11). მაგრამ სოლოვცოვის მემკვიდრეებმა მეურნეობის მართვა ვერ შეძლეს და ბოლოს იგი ჩაქვის საუფლისწულო მამულმა შეისყიდა.

საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკა 1898 წელს მოსკოველმა კომერსანტმა კონსტანტინე პოპოვმა ააშენა. იგი მსხვილი კომერსანტი იყო, რომელსაც ჩინეთიდან შემოჰქონდა ჩაის პროდუქტად ევროპაში, რუსეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ასაღებად. პოპოვის საკუთარ-რეზაში იყო ჩაის გადამწონი ფაბრიკები, მაღაზიები, საწყობები და სხვა. 1913 წელს პოპოვის ფირმის ძირითადი კაპიტალი 1,5 მლნ რუბლს, ხოლო წმინდა მოგება ნახევარ მლნ რუბლს შეადგენდა (პცხსა, ფ. 23, ან. 24, ს. 892, ფურც. 27-64; თურმანიძე, 2004:13). რუსეთში არსებული ჩაის ვაჭრობის ფირმებიდან, მხოლოდ პოპოვი დაინტერესდა ჩაის წარმოების საკუთარი მეურნეობის მოწყობით.

პოპოვმა საქართველოში ჩაის თავისი მეურნეობის მოწყობისათვის სათანადოდ შეისწავლა აღმოსავლეთის სუბტროპიკული ქვეყნების (ჩინეთი, ინდოეთი, ცეილონი, იაპონია, კუნძულ-ლი იავა) ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, წარმოების ფორმები და წესები. ამ მიზნით მან ამ ქვეყნებში 4 ექსპედიცია მოაწყო, რომელშიც მონაწილეობდნენ თვალსაჩინო მეცნიერები, პრაქტიკოსი სპეციალისტები. 1892 წელს მან ბათუმის ოკრუგის კინტრიშის საპოლიციო უბანში შეიძინა 300 დესეტინა მიწა და შეუდგა ჩაის მეურნეობის მშენებლობას, რომელიც 10 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. 300 დესეტინიდან ჩაის კულტურა გააშენა 140 დესეტინაზე (127 დესეტინა პლანტაცია, 13 დესეტინა სანერგე). ჩაის პლანტაციები მოაწყო სამ სოფელში: ჩაქვში სალიბაურსა და კაპრემუშში. ჩაის მეურნეობის მშენებლობისათვის 1892-1902 წლებში დახარჯა 1 835 ათასი რუბლი. მათ შორის ფაბრიკის მშენებლობაზე - 70 ათასი რუბლი (პცხსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 148, 151, 152). პოპოვის ჩაის მეურნეობის მშენებლობას ჩინელი ლაო ჯონ ჯაუ ხელმძღვანელობდა, რომელიც ჩინეთში ექსპედიციის დროს შეარჩიეს და წამოიყვანეს. ფაბრიკის ექსპლოატაციაში გადაცემამდე ჩაის ფოთოლს საოჯახო წესით ამუშავებდნენ. ფაბრიკამ პირ-ველი პროდუქტად, 350 ფუთის ოდენობით, 1899 წელს დაამზადა. უკვე 1901 წელს დაამზადა 1800, ხოლო 1902 წელს - 2400 ფუთი (პცხსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 11).

ჩაის ფაბრიკა რკინა-ბეტონის შენობა იყო, რომელიც ორი სართულისაგან შედგებოდა, მანქანა-დანადგარები და სხვა მოწყობილობა ჩინეთიდან შემოიტანა, ხოლო მათი დამონტაჟება და სამუშაოდ გამართვა დიდი ბრიტანეთიდან მოწვეულმა სპეციალისტებმა გააკეთეს. თავდაპირველად ჩაის

ფაბრიკა გათვლილი იყო 30 მომუშავეზე, პოპოვის მეურნეობა, მათ შორის ჩაის ფაბრიკა ელექტროენერგიის ბაზაზე მუშაობდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობის ნაციონალიზაცია განხორციელდა. იგი სახელმწიფოს საკუთრება გახდა. ჩაის ფაბრიკა წარმატებით მუშაობდა საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც, მაგრამ საქარ-თველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობა გაანადგურეს, ფაბრიკა დაანგრიეს, მანქანა-დანადგარები კი ჯართად გაყიდეს. ამჟამად, პოპოვის ჩაის ფაბრიკა, როგორც სხვა სამრეწველო საწარმოები, ისტორიის კუთვნილებაა.

საქართველოში რიგით მეორე ჩაის ფაბრიკა საუფლისწულო უწყებამ ააშენა. იგი ექსპლოატაციაში 1899 წელს გადაეცა და შეედლო წლიურად გადაემუშავებინა 75 ათასი გირვანქა ჩაის ფოთოლი (გირვანქა უდრის 450 გრამს). ფაბრიკა რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებას შეადგენდა. რუსეთის იმპერიაში რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებაში ჰქონდა დიდძალი ქონება, მათ შორის მიწები ყმა-გლეხებით დასახლებული, საწარმოები. ამ ქონებას სპეციალური სამინისტრო მართავდა. კავკასიაში არსებობდა საუფლისწულო მამულების ინსპექტურა, რომე-ლსაც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ი. კლინგენი ხელმძღვანელობდა. მისი ხელმძღვანელობით კინტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში მოეწყო ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების შედარებით მსხვილი მეურნეობა. ი. კლინგენმა, სოლოვცოვისა და პოპოვის სამეწარმეო საქმია-ნობის გაცნობის შემდეგ, გულმოდგინედ შეისწავლა ჩაქვის ხეობა და პეტერბურგის საუფლის-წულო მამულების მთავარ სამმართველოში მოხსენებითი ბარათი წარადგინა, წინადადებას იმ-ლეოდა ჩაქვში მოეწყოთ ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მეურნეობა.

ი. კლინგენის წინადადებას მხარი დაუჭირეს და დაიწყო მუშაობა. საუფლისწულო უწყე-ბამ ჩაქვის ხეობის სოფლებში შეიძინა სახაზინო მიწები, ნაწილი იყიდა ბეჟანიძეებისაგან. მეურ-ნეობის საერთო ფართობი 16 ათას დესეტიანამდე აღწევდა. აქ გააშენეს ჩაის მცენარე და სხვა სუბ-ტროპიკული კულტურები. ძირითადი იყო ჩაის კულტურა, რომლის ფართობი 1895 წელს 8 დესეტიანას, 1898 წელს – 50, ხოლო 1899 წელს–70 დესეტიანას შეადგენდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის მშენებლობისათვის 1894-1898 წლებში დაიხარჯა 662 ათასი რუბლი. გარდა ამისა, ჩაის ფაბრიკის მშენებლობისათვის დაიხარჯა 40 ათასი რუბლი. ჩაის პირველი შემოსავალი მოიწიეს 1899 წელს 3950 გირვანქის ოდენობით. გადამუშავების შედეგად დაამზადეს 930 გირვანქა პროდუქცია. 1900 წელს დაამზადეს 5000 გირვანქა, ხოლო 1901 წელს – 24 ათასი გირვანქა (პცსსა, ფ. 515, ან. 91, ს. 164, ფურც. 150, 241, 301, 302; სცსსა, ფ. 13, ან. 12, ს. 576, ფურც. 5, 6; კლინგენი..., 1900:30, 36, 40-42).

ჩაის გაშენების არეალი ფართოვდებოდა. თუ 1899 წელს ჩაის კულტურა გაშენებული იყო აჭარის 6 სოფელში, 1915 წლისათვის სოფლების რაოდენობა 20-მდე გაიზარდა (თურმანიძე, 2004:76-77). 900-იანი წლებიდან მეჩაიეობა ვითარდება გურიასა და სამეგრელოში. გურიაში ჩაის პირველი პლანტაცია მემამულე მიხეილ ნაკაშიძემ მოაწყო ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზედო-უბანში 2 დესეტიანაზე. მომდევნო წლებში ჩაის კულტურის გაშენებას გურიისა და სამეგრელოს გლეხებიც შეუდგნენ. თუ 1909 წელს ჩაის პლანტაციები 5 მეურნეს ჰქონდა, 1915 წლისათვის გუ-რიასა და სამეგრელოში მეჩაიეობას 243 მეწარმე ეწეოდა. ცხადია, მნიშვნელოვნად გაიზარდა ჩაის ფართობი და მოსავალი. საქართველოში 1905-1910 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 387,5 დესეტიანიდან 644,3 დესეტიანამდე გაიზარდა. მოსავალი კი 638 985 გირვანქიდან 972 241 გირვან-ქამდე. ძირითადი მწარმოებელი აჭარა იყო. 1915 წლისათვის საქართველოში ჩაის კულტურის ფართობი 892,4 დესეტიანას, ხოლო მოსავალი 1 597 852 გირვანქას შეადგენდა (თურმანიძე..., 2004:75,81 სკ., 1923:40; სცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 989, ფურც. 121).

ჩაის მოსავლის ზრდასთან ერთად ახალი ფაბრიკების მშენებლობა და არსებულის ტექნიკური განახლება მიმდინარეობდა. 1905 წელს გაიხსნა სინიციხისა და ნაკაშიძის ჩაის ფაბრიკები. 1907 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა ვერდერევსკის, 1909 წელს – დიადიუმას, 1915 წელს – ზვერევის ფაბრიკები. ჩაის მეურნეობის აღმშენებლობითა და განვითარებით ცარიზმის ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო. იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონე-ბათა სამინისტრომ 1913 წელს ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში ჩაის ახალი ფაბრიკა ააშენა. ამრიგად, საქართველოში 1915 წლისათვის ჩაის 8 ფაბრიკა არსებობდა. თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა.

შედარებით მძლავრი იყო საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ჩაის ფაბრიკა, რომლის ტექნიკური განახლება არაერთხელ განხორციელდა. 1915 წელს ჩაქვის წყალზე ჰიდროელექტროსადგური ააგეს, რომელიც ფაბრიკას უზრუნველყოფდა ელექტროენერგიით. 1911 წლის ცნობით, ფაბრიკაში

მუშაობდა 29-დან 81-მდე მუშა-მოსამსახურე, წლიურად საშუალოდ 50 მომუშავე. მუშების დიდი ნაწილი სეზონური და დღიური მუშები იყვნენ. სამტაქო განრიგით უვადო მუშა-მოსამსახურე 8 კაცს ითვლიდა (ооппспкопадзк,,. 1912:218). ფაბრიკაში თავისი ნედლეულის გარდა გარეშე პლანტატორების ჩაის ფოთლის გადამუშავება ხდებოდა. პლანტატორებისაგან ჩაის ფოთლის ყიდულობდა 13 კაპიკად, ხოლო მათთვის გადამუშავებასა და შეფუთვაში ახდე-ვინებდა 28 კაპიკს (თურმანიძე, 2004:119).

თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია რუსეთის იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელ-მწიფო ქონებათა სამინისტროს ჩაის ფაბრიკა, რომელიც ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში მდებარეობდა. ფაბრიკა მომსახურეობას უწევდა გურიისა და სამეგრელოს გლეხებს, რომლებსაც ჩაის წვრილი პლანტაციები ჰქონდათ. 1916 წლის ცნობით, ზვანას ჩაის ფაბრიკაში 50 მუშა--მოსამსახურე ითვლებოდა (გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1916, 4 თებერვალი). პოპოვის ფაბრიკა თავისი სიმძლავრით მესამე ადგილზე გამოდიოდა. სამტაქო განრიგით 9 უვადო მუშა-მოსამსახურე მუშაობდა. ჩაის ფოთლის გადამუშავების დროს ფაბრიკაში სამუშაოდ იწვევდნენ სეზო-ნურ მუშებს. ნაკაშიძემ ჩაის ფოთლის გადამუშავება 1906 წლიდან დაიწყო და მოსავლის ზრდას-თან ერთად, პროდუქციის გამოშვებაც იზრდებოდა. სინიგინისა და დიადიუმას ჩაის ფაბრიკები შედარებით ნაკლები სიმძლავრის იყო. თითოეულ მათგანში სამტაქო განრიგით ხუთ-ხუთი მუშა-მოსამსახურე აღირიცხა (სცსსა, ფ. 370, ან. 1, სს. 926, 958, 989). საქართველოში 1905 წლიდან მოყოლებული მინიმუმამდე შემცირდა საოჯახო წესით ჩაის ფოთლის გადამუშავება. ამ მიმართულებით ძირითადი დატვირთვა ფაბრიკებზე მოდიოდა. 1906-1915 წლებში საქართვე-ლოში ჩაის ფაბრიკებმა დაამზადეს შემდეგი ოდენობის ჩაის პროდუქცია (გირვანქობით, აცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 926; თურმანიძე., 2004:79, 82).

წლები	აჭარა	გურია და სამეგრელო	სულ ჯამი
1905	156 346	–	156 346
1906	113 251	872	114 123
1910	239 432	2 480	241 797
1915	389 432	6 896	396 328

გასაბჭოებამდე საქართველოში ჩაის პროდუქციის ძირითადი მწარმოებელი იყო აჭარა. აჭარაში მუშაობდა ჩაის 6 ფაბრიკა. ჩაის ფოთლის გადამუშავება ძირითადად საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ფაბრიკაში მიმდინარეობდა. 1915 წელს ამ ფაბრიკამ დაამზადა 321 ათასი გირ-ვანქა ჩაის პროდუქცია – საერთო რაოდენობის 82%. პირველ მსოფლიო ომამდე საქართველოში ხუთი ხარისხის ჩაის პროდუქცია მზადდებოდა: უმაღლესი, პირველი, მეორე, მესამე, მეოთხე და ე.წ. „ნამცევი ჩაი“. ეს უკანასკნელი განკუთვნილი იყო არმიისათვის (KK, 1916:360).

პირველი მსოფლიო ომის წლებში ჩაის პროდუქციის ხარისხი გაუარესდა. ჩაის პროდუქცია დაიჯავშნა არმიისათვის. ამიტომ მთავარი ამოცანა იყო არა ხარისხი, არამედ რაოდენობა. თუმცა ომის წლებში შესამჩნევად დაქვეითდა ჩაის მოსავალი და, ცხადია, პროდუქციის წარმო-ებაც, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. სახელმწიფოს საკუთრება გახდა საუფლისწულო უწყების, პოპოვის, ნაკაშიძის, ზვანას სახაზინო ფაბრიკები. სინიგინის, დიადიუმას, ვერდებევსკის, ზვერევის ჩაის ფაბრიკები, როგორც წვრილი საწარმოები, დაანგრიეს. საბჭოთა ხელისუფლებამ მეჩაიეობის განვითარებისათვის განსაკუთრე-ბული ყურადღება გამოიჩინა: კიდევ უფრო დიდი მასშტაბით დაიწყო ჩაის მეურნეობებისა და ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა.

ამრიგად, საქართველოში ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. შეიქმნა ეკონომიკის ახალი დარგი, შეძენილია საყურადღებო გამოცდილება. მართალია, მეჩაიეობას უცხოელები ეწეოდნენ, მათ დაიტაცეს ქართული მიწები, მუშათა შრომის პირობები ჯოჯოხეთური იყო, მაგრამ მათი შრომა დადებით შეფასებას იმსახურებს. ამასთან, ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (ჩაის მეურნეობის განადგურება დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს) პროკომუნისტური, ძალადობით მოსული ხელისუფლების მიერ, ჩაის მეურნეობის გეგმაზომიერი განადგურება, დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. **სცსსა** – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი (ფ.), 370, ანაწერი (ან.) 1, საქმეები (სს.) 926, 958, 989; ფ. 13, ან. ან. 12, ს. 576.
2. **პცსსა**–პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 32, ან. 1, ს. 365; ფ. 22, ან. 2. ს. 1810; ფ. 23, ან. 24, ს. 892; ფ. 515, ან. 91, ს. 164.
3. **სკ** – სტატისტიკური კრებული 1909-1921. საქართველოს სტატისტიკის ცენტრალური სამმართველო. ტფილისი, 1923.
4. **თურმანიძე** – ოთარ თურმანიძე, სოფლის მეურნეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1920 წწ.), გამომცემლობა „ალიონი“. ბათუმი, 2004.
5. **გაზ. თ. აზ.** – გაზეთი თანამედროვე აზრი, 1916, 4 თებერვალი.
6. **НХА** – Народное хозяйство Аджарской АССР, статистический сборник, издательство «Сабчота Аджара». Батуми, 1987.
7. **НХГ** – Народное хозяйство Грузинской ССР, статистический ежедневник. издательство «Сабчота сакартвело». Тбилиси, 1987.
8. **КК** – Кавказский календарь на 1917 год. Тбилиси, 1916.
9. **НХ СССР** – Народного хозяйство СССР за 70 лет, статистический ежегодник. Издательство «Финансы и статистика». Москва, 1987.
10. **Овтреаг** – Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1912 год, часть I. С.-Петербург, 1913.
11. **Мчтспврчм** – материалы по чайной торговле в связи с проектом ведения России чайной монополии. Петербург, 1915.
12. **оопспкопадзк** – Обзор отраслей промышленности служащих предметов косвенного обложения и положение акцизного деле в Закавказской крае за 1911 год. Тифлис, 1912.
13. **Клинген** – И. Клинген, Краткое описание удельного Кавказского подтропической хозяйства в связи результатами удельной экспедиции на дольной Востоке. С.-Петербург, 1900.
14. **Любименко** - Любименко В. Н. , Чай и его культура в России. Петербург, 1919.

**Some New Considerations in the Light of Source,
Historiographic and Ethnological Studies of The Golden Fleece Phenomenon
ზოგიერთი ახალი მოსაზრება ოქროს საწმისის ფენომენის წყაროთმცოდნეობითი,
ისტორიოგრაფიული თუ ეთნოლოგიური კვლევების შუაშე**

Emzar Kakhidze

PhD in History, Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University;

Tel: +995 599 13 79 69

e-mail: emzar.kakhidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1102-983X>

Abstract: Georgia is considered one of the oldest centers of mining and processing of precious metals in the world. This is confirmed by the reports of Strabo, Marcus Ternetius Varon, Pliny the Elder, Appian, Eustathius of Thessalonica, etc. On the example of Svaneti, it is visible the ancient empirical knowledge in collecting of precious metals using sheepskin. Apparently, knowledge like those is widespread in the civilizations of both the Ancient Near East and the Aegean world. On this matter there are interesting the lines 420-434 of the Sumerian epic *Enmerkar and the Lord of Aratta* (ca. 21st century BC), which still remains obscure for researchers. Based on the context of the existing text, where only the presented words can be recovered from the damaged line: the king picked up an unknown object covered with hair - *munšub*. After twisting the *munšub*, he crushes the obtained material in a pestle like a plant. Here it becomes obvious that we are dealing with an unknown ritual of alchemy which is intertwined with the method of crushing metals. The next lines of the text tell us about the knowledge of obtaining certain **materials, admixtures, and chemical processes**.

Key words: The Golden Fleece in Ancient Eastern sources; Classical and Medieval authors; Ethnographic records preserved in Svaneti.

ემზარ კახიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ტელ: +995 599 13 79 69

ელ-ფოსტა: emzar.kakhidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1102-983X>

აბსტრაქტი: საქართველო კეთილშობილი ლითონების მოპოვების და დამუშავების ერთ-ერთ უძველეს კერად ითვლება მსოფლიოში. ამას ადასტურებს სტრაბონის, მარკუს ტერნეციუს ვარონის, პლინიუს უფროსის, აპიანეს, ევსტათი თესალონიკელის და სხვათა ცნობები. საინტერესოა, რომ საწმისზე მსჯელობისას ანტიკური და შუასაუკუნეების ავტორები მაშინვე სვანებს ახსენებენ, რომლებიც მცირე და დიდ მდინარეებში ცხვრისტყავიანი დახვრეტილი ფიცრებით ოქროს აგროვებდნენ. სვანურ ხალხურ გადმოცემებშიც ხშირად გვხვდება ოქროვანი მდინარეების სახელები, იქ მცირეფასი ლითონების მოპოვების ხერხების აღწერები ან ეკლესიებში თუ ჭალებში განმების, ოქროს ნატეხების და სხვ. პოვნის ისტორიები. განმეულობისა და ჩანქერებისა თუ რგოლების თემა პოპულარულია ზედა მაჭახელშიც. აჭარაში განხორციელებული კვლევებით დგინდება, რომ ძველი მეღვინეობის მსხვილი წარმოების პარალელურად პატარა ზომის გობებსა და უსისტემოდ განლაგებულ წვრილ არხებში მთის ნაკადულებით ჩამორეცხილ ალუვიურ ქვიშოვანებში შემავალ ოქროსა და სხვა სახის ფერადი ლითონებსაც აგროვებდნენ. დგინდება, რომ საწმისის ფენომენი ცივილიზირებულმა სამყარომ ანტიკურობამდე გაცილებით ადრე გაიცნო. ჯერ კიდევ ცნობილმა ხეთოლოგმა გრიგოლ გიორგაძემ მიაქცია ყურადღება ხეთების ძველი სამეფოს (ძვ.წ. 1650-1500 წწ) დროინდელ ტერმინ *kurša*-ს, რომელიც შუმეროგრამა უნდა იყოს და *kuš*-იდან - ტყავიდან (იხ. შუმერული მითის „ნანშე და ჩიტების“ 52-ე სტრიქონი) უნდა მომდინარეობდეს. აღმოსავლეთმცოდნე ნინო სამსონიამ დაადგინა, რომ ის *munšub* კომპოზიციის ლურსმულ ნიშანს ემთხვევა, რომელიც ჯერ კიდევ „ენმერქარი და არათას ბატონის“ (დაახლ. ძვ.წ. XXI ს) 423-ე სტრიქონში მოხსენიებულია როგორც „თმით დაფარული“ ხელსაწყო. მისი აზრით, შესაძლებელია, რომ *მუნშუბ* საწმისად მივიჩნიოთ, რომელიც ალქიმის რიტუალში გამოიყენება ოქროსთან ერთად.

საკვანძო სიტყვები: ოქროს საწმისი ძველადმოსავლურ წყაროებში; ანტიკური და შუა საუკუნეების ავტორები; სვანეთში დაცული ეთნოგრაფიული ცნობები.

შესავალი: საქართველო კეთილშობილი ლოთონების მოპოვების და დამუშავების ერთ-ერთ უძველეს კერად ითვლება მსოფლიოში (იხ. ბოჭორიშვილი, 1946: 283-289; ზუხბაია, 1995: 6-8; კვიციანი, 2011: 19-27; ბოჭორიშვილი, 2011: 190-196; Максимов, 1988: 9 და სხვ.), რისი დასტურია ცნობები ოქროს მოპოვების ხერხებზე როგორც ანტიკურ და ბიზანტიელ, ისე ევროპელ ავტორებთან, აგრეთვე ეთნოგრაფიული მონაცემები. ცალკე გამოსაყოფია ძველადმოსავლური წყაროები, სადაც, ოქროს საწმისი, მართალია ჩვენი ქვეყნის კონტექსტში არაა ნახსენები, მაგრამ ეს ფენომენი, რომ ბერძნებამდე გაცილებით ადრე უკვე ცნობილია, თვით ეს ფაქტი ძალზედ მნიშვნელოვანია.

მეთოდოლოგია: გამოვიყენეთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის, მათი ურთიერთშედარებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერების მეთოდები. სტატიის ტექსტზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელოთ, აგრეთვე, სვანეთში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალითა და ზედა მაჰახელში პირადად შეგროვებული მონაცემებით, რომლის კრიტიკული ანალიზის შედეგად ძირითად ტექსტში, რომელშიც თავის მხრივ გამოყენებულია აღწერილობით-ნარატიული, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდები, წარმოვაჩინეთ ჩვენთვის საინტერესო ფენომენის როგორც ქრონოლოგიური, ისე გეოგრაფიული განგრძობითობა.

დისკუსია/შედეგები: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ანტიკურ ლიტერატურაში უხვადაა ცნობები ოქროს საწმისისა და მის მოპოვების ტექნოლოგიებზე. სტრაბონი თავის „გეოგრაფიაში“ საგანგებოდ უსვამს ხაზს, რომ სვანეთის მთის მდინარეებს ჩამოაქვთ ოქროს ქვიშა, რომლებსაც ადგილობრივები დახვრეტილი ვარცლებით და ბეწვიანი ტყავებით აგროვებენ (X, I, 19). მარკუს ტერენციუს ვარონი (ძვ.წ. I ს) ხშირად ასახელებს ქრიზოროას, ოქროს მომტან მდინარეს, მათ შორის თერმოდონტის ქვეყანაში¹ (I, 10). პლინიუს უფროსის თანახმად, „კოლხებთან მეფობდა სავლაკი, აიეტის შთამომავალი, ამბობენ, რომ სვანეთის ქალწულებრივი მიწიდან ამოიღო ბევრი ვერცხლი და ოქრო. გარდა ამისა მისი მიწა ცნობილია ოქროს საწმისებით“ (NH, XXXIII, 52). ახ.წ. II ს მწერალი აპიანე აღნიშნავს: „აქ მრავალ ნაკადულს ოქროს მქონე ქვიშა ჩამოაქვს, ადგილობრივი მოსახლეობა მათ რეცხავს და სქელმატყლიანი ცხვრის ტყავების მეშვეობით აგროვებს“ (Hist. Romana, I, 103). ახ.წ. XII ს მწერალი ევსტათი თესალონიკელი თავის კომენტარებში მოკლედ იმეორებს სტრაბონის ნაამბობს, თუმცა ოქროს შეგროვების ხერხზე საუბრისას მხოლოდ ცხვრის ტყავს ახსენებს (Eust. Thess. Comm. Hom. II., 1, 19)².

ცნობილი გერმანელი სამთო მეტალურგი და გეოლოგი გეორგიუს აგრიკოლა 1546 წ გამოცემულ ნაშრომში: *De veteribus et novis metallum* აღნიშნავდა, რომ ზოგიერთი ძველი ავტორის თანახმად სპილენძის გამოჭედვა და რკინის აღმოჩენა ხალიბებს მიეწერება. აპიანეს და სტრაბონის თანახმად, პატარა და დიდ მდინარეებს ჩამოჰქონდათ ოქროს წვრილი ქვიშა და იქ მცხოვრებნი აგროვებდნენ მათ ტყავების მეშვეობით (Агрикола, 1979: 29, 33). ის ციტირებს მარკუს ტერენციუს ვარონსაც, რომლის მიხედვით ლიდაში, ტმოლუსის მთებიდან მოედინებოდა მდ.პაკტოლუსი (თანამ.სართჩაი), რომელსაც ქრიზოროა, ოქროს მომტანი დაარქვეს. ამ სახელის მდინარე ბითვინიაში, თერმოდონტის ქვეყანაში და დეკაპოლისში, ისავრიაშიც იყო. კაპადოკიაში ოქროს ქვიშა მდ.თერმოდონტს (თანამ.თერმეჩაი) მოაქვს³. სვანები (მათ იბერიელებს ემახდნენ) ოქროს მცირე და დიდ მდინარეებში დახვრეტილი ფიცრების, რომლის ქვეშ ცხვრის ტყავებს აფენდნენ, მეშვეობით აგროვებდნენ. იქვე ვკითხულობთ: „კოლხეთი ძალზედ მდიდარი იყო ვერცხლით. ალიბა, როგორც ამბობს ჰომეროსი, „ვერცხლის საბადო“ იყო. სტრაბონი თვლიდა, რომ ჰომეროსს ხალიბების ქვეყანა ჰქონდა მხედველობაში“ (Агрикола, 1979: 46).

XVII ს ავტორები: არქანჯელო ლამბერტი (1938: 189), იაკობ რაინგესი (Reineggs, 1796: 138) და ჟან ბატისტ ტავერნიე (1974: 45) კავკასიის მთებში, განსაკუთრებით სამეგრელოსა და სვანეთში ოქროს, ვერცხლის და სხვა ლითონის არსებობაზე მიუთითებდნენ. ჟაკ-ფრანსუა გამბას თქმით, ოქროს მოპოვება სოხუმის მიდამოებშიც ხდებოდა (1987: 85). ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე აღნიშნავდა, რომ ცხენისწყალის და აბაშის ქვიშები ოქროს შემცველი არიან (Dubois de Montpéreux, 1839: 18).

¹ აქ ხალიბების მიწა უნდა იგულისხმებოდეს.

² სწორედ მასთანაა ნახსენები რომ ბერძ. Χαλκός, სპილენძი ეთნონიმ ხალიბის გენეტიკში ჩასმული ფორმიდან - ხალიბადანაა ნაწარმოები (1, 236) და რომ ალიბე ვერცხლის და რკინის საშობლავა (2, 856).

³ აქაც ხალიბების მიწა უნდა იგულისხმებოდეს.

სვანურ ხალხურ გადმოცემებში ხშირად გვხვდება ოქროვანი მდინარეების სახელები, იქ ხშირია მკირფასი ლითონების მოპოვების ხერხების აღწერები ან ეკლესიებში თუ ჭალებში განძების, ოქროს ნატეხების და სხვ. პოვნის ისტორიები. ოქროს თემა გვხვდება, აგრეთვე, სხვადასხვა თქმულებებში ამირანზე, დალიზე, ლეგენდარულ ქალაქ ნაკდერასა და სხვ. (იხ. ბოჭორიშვილი, 1946: 285-287; ბოჭორიშვილი, 2011: 194-195). XX ს 30-იან წწ დასაწყისში სამთო საქმის ცნობილმა სპეციალისტმა ბორის დეგენ-კოვალევსკიმ ჭუბერის თემში მხატვრულად დამუშავებული ერთი გადმოცემა მოისმინა, რომლის მიხედვითაც წარსულში იქ წიაღისეული მადნით გამდიდრებული ხალხი ცხოვრობდა. სპილენძსა და რკინასთან ერთად ისინი ოქროსაც მოიპოვებდნენ და შორეულ თუ მახლობელ მეზობლებს სხვა საქონელში უცვლიდნენ. საშიშროების დროს ჭუბერელები ოქროსა და ოქროს ნაკეთობებს, მათ შორის ვერძის ნატურალური ზომის გამოსახულებას, ეკლესიაში მალავდნენ (Деген-Ковалевский, 1935: 319-320). მას სვანეთშივე ჩაწერილი აქვს სხვა გადმოცემა იმის შესახებ, რომ თითქოს ლაჟევარას მთაზე ქვის სალოცავი იდგა მიწისქვეშა საწყობით, რომელშიც ოქრო ინახებოდა, მასში ოქროს ჯაჭვით ოქროს ვერძი ყოფილა დაბმული (იხ. Иессен, 1935: 189). სვანეთში მართლაც არის ნაპოვნი ჩამოსხმული ოქროს ვერძები (გაბლიანი, 1930). ოქროსაგან გამოძერწილი ხარის ქანდაკება სვანეთიდან დღესაც ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხარის ოქრომჭედლობის და, ზოგადად, მეტალურგიის განვითარების არქეოლოგიური მტკიცებულებები ბოლო დროს ფართოდ ჩაეშვა სამეცნიერო მიმოქცევაში (კვიციანი, 2011: 23-27; 2013: 45; 2016: 24).

განძეულობისა და ჩანქერებისა თუ გოლების თემა პოპულარულია ზედა მაჭახელშიც, რაც 2023 წ 29-30 აგვისტოს სამეცნიერო მივლინებისას, ადგილობრივი მკვიდრისაგან, ნური მალაყმადისაგან პირადად მოვისმინეთ. ის საუბრობდა შანყაიას ჩანქერში თამარის მიერ გადამალულ განძზე, მარსკვლავის თუ საკისრიას გოლებზე და სხვ.

უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით დასტურდება, რომ სამთამადნო საქმიანობის კვალდაკვალ ფერადი ლითონების მეტალურგია აყვანილ იქნა ინდუსტრიულ დონემდე. 2014-2022 წწ აღმოჩენებით სახეზეა ფერადი ლითონების მეტალურგიასთან დაკავშირებული მეგალითური კულტურის უნიკალური სახეობა. დასავლეთ საქართველოსა და თანამედროვე ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთში ოდესღაც მოხინაძრე მელითონეებს მდიდარი ჰიდროგრაფიული ქსელის თითქმის ვერტიკალურად დაქანებულ კლდე-ფლატეებში სხვადასხვა სიფართისა და სიღრმის ხელოვნური არხ-ჩანქერები ამოუკვეთიათ, რითაც წყლის ნაკადის კონცენტრირება და დარტყმის ძალის მკვეთრი გაზრდა ხდებოდა. როგორც წესი, ყველა მათგანს შედარებით სწორ ადგილებში ნაკვეთი გოლ-რეზერვუარები მოსდევდა. სწორედ ამ რეზერვუარებში ფლოტაციის მიზნით განუთავსებიათ მადარობიდან გამოტანილი ფუჭმინარევიანი მადნის ნატეხები. ადრეული საფეხურისთვის ლითონსადნო ღუმელებში ღებობის პროცესის დაჩქარების მიზნით ამგვარად გასუფთავებული მეტალების დაქუცმაცება სპეციალურად დამზადებულ ქვის სანაყ-გობებში ხდებოდა. მას შემდეგ რაც აღმოსავლურ სამყაროში მკვეთრად გაიზარდა მოთხოვნილება პოლიმეტალებზე, ნოვატორმა მელითონეებმა კვლავაც წყლის ენერგიის გამოყენებით დანერგეს სრულიად ახალი მეთოდები. ადრინდელი კუსტარული ქვის გობების კვალდაკვალ ფლოტაციაქმნილი მეტალის ქურაში ჩამოსასხმელად მომზადების მიზნით აღმართეს ხის სვეტი, რომლის თავზე ჰორიზონტალურად მაგრდებოდა ქანდარისებრი მოძრავი ძელი. მის ერთ ბოლოზე წყალგაუმტარი ჭურჭელი, მეორეზე კი ქვის ურო იკიდებოდა. მუშაობის პროცესის დაწყებისას წყლის გარკვეულ ნაკადს საგანგებოდ გამოთლილი ხის ღარით მიუშვებდნენ ჭურჭლის პირისკენ. დოზირებული ნაკადით ნელნელა ივსებოდა, ქვემოთკენ ეშვებოდა, შესაბამისად ქვის ურო ზემოთკენ მიემართებოდა. ჭურჭელი გავსებისა და კრიტიკულ ზღვართან მიახლოებისთანავე იღვრებოდა, ქვის ურო კი მოწყვეტით ეხეთქებოდა ქვის გობში ფლოტაციაქმნილ მადნის გოროხ-ნატეხებს⁴. ამგვარად შრომის ნაყოფიერება თითქმის ინდუსტრიულ დონემდე ავიდა (კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016: 26-29, კატ. 21-27; კახიძე, 2019ა: 90-117; 2019ბ: 5-43; 2019გ: 17-58; 2021: 25-37, ტაბ. III/1-3,5, XVI/1-8, XXXIV/6,7, LVI/3-5, LIII/5; Kakhidze, Kakhidze, Chkhatarashvili, 2023: 115-118).

მეტალურგია კოლხეთში იმდენად განვითარდა რომ შუაბრინჯაოს ხანაში (ძვ.წ. III ათასწ. ბოლო - II ათასწ. პირველი ნახევარი) ანატოლიელი მეზობლების - ხათების, ანუ პროტოხეთების დაინტერესება გამოიწვია. ამასთან დაკავშირებული მონაპოვრები მახვილურიდანაა. აქ აღმოჩნდა

⁴ სარფის მეტალურგიული კერის ერთ-ერთ გობში სიგანეზე, in situ ბაზალტის ურო იდო.

ხათური კერამიკით გადავსებული ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულით უძრავი კულტურული ფენა⁵, რაც იქ ხათური კოლონიის სავარაუდო არსებობის მტკიცებულება უნდა იყოს. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეს უნიკალური მოვლენაა ახლო აღმოსავლეთის და, შეიძლება ითქვას, მსოფლიო არქეოლოგიაში, ვინაიდან ხათური ექსპორტი ასე შორს სხვაგან ჯერ არსადაა დაფიქსირებული.

როგორც ჩანს, ახალი მეგაკულტურა დასავლეთი საქართველოს ყველა რეგიონს, ასევე სამხრეთ შავიზღვისპირეთს (მურღულ-ბორჩხადან დაწყებული სამსუნ-ამასია-თოქათამდე განლაგებული ზღვისპირა და გორაკ-ბორცვოვანი ზოლი) მოიცავდა. უფრო მეტიც, წინასწარეული კვლევებიდან ირკვევა, რომ ამ მეგაკულტურის არეალში ექცევა აღმოსავლური ცივილიზაციების ისეთი უძველესი კერა, როგორც იყო ინდოეთი (კახიძე, 2021: 128-142, ტაბ. LXIII-LXIX). თვალთახედვაში არის სხვა რეგიონებიც (ესპანეთი, ავსტრია, კვიპროსი).

დავუბრუნდეთ ისევ ძვირფასი ლითონების მოპოვების საკითხს. ზემოთ განხილულ მეგალითურ ძეგლებზე ხშირად ჩნდება მინიატურული გობები და მათთან დაკავშირებული წვრილი არხები. იკვეთება პოლიმეტალების მეტალურგიის ისეთი კერებიც (ჭარნალის მურვანეთი, ძაბლავეთი), სადაც წამყვან ადგილს ამ სახის კონსტრუქციები იკავებენ. სავარაუდოდ, ძველი მელითონები ვრცელ ტერიტორიაზე მსხვილი ინდუსტრიის პარალელურად უსისტემოდ განლაგებულ მინიატურულ გობებსა და წვრილ არხებში ალუვიურ ქანების შემადგენლობაში შემავალ ოქროსა თუ სხვა სახის ფერადი ლითონის წვრილ კრისტალებსაც აგროვებდნენ. ამ მიზნით უკვე ნახსენები არხ-ჩანჩქერები, გოლ-რეზერვუარები და კლდეში ნაკვეთი ქვის გობებიც გამოიყენებოდა⁶. მეტალურგებმა შესანიშნავად იცოდნენ, რომ მთელი წლის განმავლობაში ჩამდინარე წყლის ნაკადი ღრმა გოლ-გობებსა და გობებში კიდევ უფრო მეტ პოლიმეტალების მარაგს დაუტოვებდა და სწორედ ამიტომაც ქვის გობებს ზოგჯერ თვით კალაპოტშიც აშანდაკებდნენ⁷. ყურადღების გარეშე არ რჩებოდა შედარებით სწორი, მდორე დინებათა ადგილებიც, სადაც საგანგებოდ ეწყობოდა დიდი ზომის თხელი გოლები, მაგალითად ქობულეთის მუნიციპალიტეტში დეხვა-კინკიშას ხეობა, ზუგდიდის მუნიციპალიტეტის სოფ. აბასთუმანი და სხვ. (იხ. კახიძე, 2021: 81-91, ტაბ. XXV-XXXI; Kakhidze, 2021: 66-68; 2022: 467-470).

საინტერესოა, რომ სულ ახლახანს ჩვენმა ავსტრიელმა კოლეგებმა პორტატული აპარატების ლაზერული სხივების გამოყენებით ჰაინრიხ შლიმანის მიერ ტროაში (ე.წ. პრიამოსის განძი), ურის მდიდრულ სამარხებსა და კუნძულ ლემნოსზე აღმოჩენილი საუველირო ხელოვნების შედეგების ლაბორატორიული კვლევები ჩაატარეს. გაკეთებულია დასკვნა, რომ ამ ძეგლების ოქრო, სავარაუდოდ, საქართველოში, მდინარეთა ხეობების მთა-ფერდობებიდან ალუვიური ქანების ჩამორეცხვის შედეგადაა მოპოვებული (Numrich და სხვ., 2023: 10-13).

ექსპორტისთვის განკუთვნილი ბრინჯაოს ზოდები, რომელიც მჭიდრო კავშირშია ოქროს მოპოვებასთან, საზღვაო, სამდინარო თუ სახმელეთო გზებით ტრანსპორტირდებოდა როგორც ევროპაში, ისე ძველ აღმოსავლეთში. ამის დამადასტურებელია შუმერულ და ხეთურ ლურსმულ ტექსტებში ბლომად მიმოხილული ძვირფასი ლითონების წარმოებასთან დაკავშირებული მითითურ-ალქიმიური თუ მეცნიერული ცოდნა-ჩვევები.

დგინდება, რომ საწმისის ფენომენი ცივილიზირებულმა სამყარომ ანტიკურობამდე გაცილებით ადრე გაიცნო. ამ საკითხზე მომუშავე გერმანელი ასირიოლოგისა და ხეთოლოგის ფოლკერტ ჰაასის ნაშრომს „მაგია და მითები ხეთების სახელმწიფოში“ (Haas, 1977) რეცენზია უძღვნა გამოჩენილმა ხეთოლოგმა გრიგოლ გიორგაძემ (1982: 210-216). განიხილავს რა თელიფინუს⁸ და ილუიანქას⁹ მითებს,

⁵ ძირითადად, შედგებოდა წითელი წერნაკით დაფარული სამეთუნეო ნაკეთობებით, რომელიც ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-70-იანი წწ გამოჩნდა. ერთეული ნატეხები ამავე საუკუნის 80-იან წწ სოფ. ქობულეთის ნეოლითური ხანის ნამოსახლარზეცაა (იხ. გოგიტიძე, 1978: ტაბ. LVIII; 1987: 9-10, ტაბ. VII; 2008: 143, 267, 297, ტაბ. 46, 75-76). ბოლო პერიოდში ამ ტიპის კერამიკის რიცხვი მკვეთრად გაიზარდა (კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016: 45-49, ტაბ. 51-59; კახიძე, სურმანიძე, 2019: 48, ტაბ. III/2, 12, 15, 21-22, IV/19). მახვილურის მსგავსი პროტოხეთური კერამიკა მრავლადაა ანატოლიაში, პირველ რიგში ბოლახოიში.

⁶ მთავარი დანიშნულებით გაზაფხულ-ზაფხულის შედარებით თბილ დღეებში კავდებოდა, დანარჩენ დროს კი მინიატურული გობებისა და წვრილი არხებისათვის მიკუთვნებული ფუნქციის მატარებელი ხდებოდა.

⁷ ქვის გობების დასაწყისში და მოპირდაპირე მხარეს წვრილი არხები იყო ჩაჭრილი. ნათელია, რომ წიაღისეულის შემცველი უფრო მძიმე მასები გოლში საიმედოდ იძირებოდა, ფუჭი ქანები კი ბოლო არხით გაედინებოდა.

⁸ აქ საუბარია მუხაზე (ხეთ. ეია) და საკურთხეველზე ჩამოკიდებულ საწმისებზე, წმინდა მინდორზე ამოსულ ხესთან მჯდომ განაყოფიერების ურჩხულზე.

⁹ აქ განვითარებული ერთ-ერთი სიუჟეტის თანახმად, ურჩხულის, ილუიანქას მიერ დამარცხებული ამინდის ღვთაება დახმარებას ითხოვს. ქალღმერთი ინარა აწყობს ზეიმს და მოკვდავი ხუფასიას დახმარებით აპარცხებს ურჩხულს.

გ. გიორგაძე ხაზს უსვამს იმ მომენტს, რომ ოქროს საწმისის კულტი ხათებით დასახლებულ არეალში, ანატოლიის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილებში იყო გავრცელებული (1982: 212). ის ასევე აკრიტიკებს ფ.ჰაასს (1982: 215-216), რომლის მიხედვითაც წმინდა, სამეფოს მფარველი ცხვრის ტყავის იდეა ანატოლიურია და კოლხეთში ის მიღებულიდან გავრცელდა (Haas, 1977: 114 და შმდ.).

ქართველმა ხეთოლოგებმა ძველი სამეფოს (ძვ.წ. 1650-1500 წწ) დროინდელ *kus* - ტყავის აღმნიშვნელ დეტერმინაციით გამოსახულ ტერმინ *kursā*-საც მიაქციეს ყურადღება. ეს, სამეფო ხელისუფლებასთან დაკავშირებული ნივთი, თხის, ცხვრის ან ხარის ტყავისგან მზადდებოდა და მზის დისკოს სახით ოქროთი იყო შემკული. უფრო მეტიც, ის თავად იყო თაყვანისცემის ობიექტი, გვხვდება ღვთაების დეტერმინაციით, მას მსხვერპლს სწირავენ, უსრულებენ რიტუალს. *kursā*-ს ტაძარში ჩატარებული ასეთი კულტმსახურების შემცველი ტექსტი შეიცავს ხათურენოვან ფრაგმენტსაც, რაც მის პროტოხეთურ წარმოშობაზე უნდა მიუთითებდეს. არის ვარაუდი, რომ *kursā*-სთან დაკავშირებული განახლების სადღესასწაულო რიტუალი თრიალეთის ვერცხლის თასზე გამოსახულ სცენებთან იჩენს მსგავსებას (დაწვ.იხ. ტატიშვილი, გელაშვილი, 2009: 13-15; ტატიშვილი, გორდეზიანი, 2011: 171-172; გელაშვილი, 2012: 12-47). ოქროს საწმისის ხეთურ იკონოგრაფიას პარალელები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოშიც ეძებნება¹⁰.

ოქროს საწმისთან დაკავშირებული ხეთური ცნობების კვალდაკვალ, კიდევ ერთმა ქართველმა აღმოსავლეთმცოდნემ ნინო სამსონიამ გაშიფრა შუმერულიც, სადაც, შესაძლოა, ასევე ნახსენები იყოს ოქროს საწმისი.

II ადრედინასტიური ხანის (ძვ.წ. XXVIII-XXVI სს) რეალების ამსახველ ეპოსში „ენმერქარი და არათას ბატონი“¹¹ ერთ ბუნდოვან პასაჟში (420-434-ე სტრიქონები) საუბარია ალქიმის უცნობ რიტუალზე, რომელიც ოქროს საწმისს უნდა შეეხებოდეს: როდესაც მეფე ოქროს მტვერს ჩამოებრტყავს - „მუნშუბ-ბეწვიდან“ (*munšub*) გადაგრეხით, ნაყავს გობში ქვასანაყით, როგორც მცენარეს, ადუღებს და აცივებს, მასას ასხამს ყალიბში, ხსნის (გაჩეხავს) ყალიბს და ასხამს ზეთს (აპრიალებს). ნ. სამსონიას აზრით, აქ აშკარაა მსგავსება ენგურის ოქროს მოპოვებისა და დამუშავების წესთან. ზოგადად, არათას ციკლის ყველა ეპოსში ნახსენებია ოქროს მტვერი, რომელიც იქ უხვადაა. საბოლოოდ, როდესაც ენმერქარი არათას ქვეყანაზე ინანას დახმარებით იმარჯვებს, ურუქში ძვირფას ქვებთან და წიაღისეულთან ერთად ოსტატებიც გადმოყავს (დაწვ.იხ. Kakhidze, Samsonia, Kakhidze, 2023).

ტერმინი „ტყავი ოქროთი“ სხვა შუმერულ ტექსტშიც გვხვდება. მაგალითად, ძვ.წ. III ათასწლ. შუახანებში ჩამოყალიბებული ერთ-ერთი მითოლოგიური სიუჟეტის „ნანშე და ჩიტების“¹² 52-ე სტრიქონში საუბარია ძვირფასი ქვებისგან დამზადებულ ჩიტებზე, რომლებიც ტყავი ოქროთია გაწყობილი. ნ. სამსონიამ მიაქცია ყურადღება რომ, ხეთური შუმეროგრამა *kus* (ტყავი) ემთხვევა *munšub* კომპოზიტის ლურსმულ ნიშანს. აქედან დამომდინარე, შესაძლებელია, რომ ის ცხვრის ტყავად, საწმისად მივიჩნიოთ, რომელიც ოქროსთან კონტექსტშია და ალქიმის რიტუალში გამოიყენებოდა (დაწვ.იხ. Kakhidze, Samsonia, Kakhidze, 2023).

საგულისხმოა, რომ მეტალურგიის ძველ ეტაპს და მასთან დაკავშირებულ ოქროს მოპოვების ტექნოლოგიები მდგრადობით და განგრძობითობით ხასიათდებოდა. ყოველ შემთხვევაში, ქართველური სამყაროს მიმართებაში ეს ნამდვილად ასე შეიძლება ითქვას. არქეოლოგიური მონაცემებით თუ ვიმსჯელებთ, უძველესი რკინის წარმოება ისევ ჩვენთვის საინტერესო რეგიონში - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოშია დაწინაურებული (იხ. გპელიშვილი, 1964: 29-42; გპელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: 62-93; ხახუტაიშვილი, 1964: 45-58; Хакхутаишвили, 1987: 41-163; Khakhutaishvili, 2009: 19-94; კახიძე, მამულაძე, 2000: 53-92; Gilmour და სხვ., 2020: 18-32; Papuashvili, Khakhutaishvili, Kakhidze, 2021: 127-131).

¹⁰ ერთი ხეთური სარიტუალო ტექსტის ფრაგმენტიდან ვგებულობთ, რომ სადღესასწაულოდ „მალ-კაცები“ ცხვრებს რეკავენ *kursā*-ს ტაძარში, ხოლო სხვაგან იკვეთება საწმისის და ირმის კავშირი (იხ. გელაშვილი, 2012: 46-47). აჭარის ძვ.წ. VIII-VII სს დიუნურ დასახლების აღმოჩენებში ასევე დასტურდება მსგავსი მოტივები. ფიჭვნარში, რქისებრი სადგრების, ფალოსების და გველებით მოხატულ თიხის ფილებთან ერთად, მალის თავის გამოსახულებიანი ტერაკოტა აღმოჩნდა, რომელიც ზღვის ღვთაება მესევეების (ზღვის ადამიანები) კულტთან უნდა იყოს დაკავშირებული (კახიძე, მამულაძე, 2016: 25; ხალვაში, კახიძე, 2023: 179). ციხისძირის თვითმყოფადი გრაფიკით გრავირებული თიხის ჭურჭელი ირმის გამოსახულებით ცხოველთა ნაყოფიერების მფარველი ღვთაების სიმბოლოა (თავამაიშვილი, 2002: 22-25; ხალვაში, კახიძე, 2023: 180).

¹¹ შემორჩენილია ნეოშუმერულ ასლებში (დაახლ. ძვ.წ. XXI ს).

¹² ჩვენამდე მოღწეული 6 დაზიანებული დაფა ძველბაბილონური პერიოდით (ძვ.წ. XIX-XVI სს) თარიღდება.

ურარტულ ეპიგრაფიკაში რკინა მხოლოდ ერთხელ, სარდური II (დაახლ. ძვ.წ. 764-735 წწ) კულ-ხაში ძვ.წ. VIII ს 40-იან წწ ლაშქრობასთან კავშირში მოიხსენიება (მელიქიშვილი, 1970: 387). დაახლ. ამავე პერიოდში შექმნილი „შესაქმეთა“, იგივე „დაბადების“ - ხუთწიგნეულის, ძველი აღთქმის პირველ თავში (IV, 22) ნახსენებია ასურულ თაბალებთან და ბერძნულ ტიბარენებთან გაიგივებული თუბალ-კენი (იხ.Латышев, 1947: 11-12 და იქ მით.ლიტ.), რომელიც, „იყო კვერით ხუროი მკედელი რვალისა და რკინისა“¹³.

ძველბერძნული წერილობითი წყაროები მელითონეობაში პრიორიტეტს მაინც ხალიბების ქვეყანას ანიჭებენ¹⁴. რკინა-ფოლადის დამზადების ხალიბური წესის შესახებ ყველაზე საინტერესო ცნობა ფსევდო-არისტოტელეს (ძვ.წ. IV ს) მოეპოვება. ის თავის ნაშრომში „საოცარ ხმათა შესახებ“ აღნიშნავს: „ამბობენ, რომ განსაკუთრებულია ხალიბური და ამისოური რკინის წარმოება. იგი, მონათხრობთა მიხედვით, მიიღება მდინარის მიერ ჩამოტანილი ქვიშისაგან. ამ ქვიშას, გადმოგვცემენ ერთნი, უბრალოდ რეცხავენ და ადნობენ, ხოლო მეორეთა მიხედვით, გარეცხვის შემდეგ დანალექს კიდევ რამდენჯერმე რეცხავენ და შემდეგ, უმატებენ რა ცეცხლგამძლე ქვას, რომელიც ბევრია ამ ქვეყანაში, ადნობენ; რკინის ეს სახეობა სხვებზე გაცილებით უკეთესია და არცერთ ქურაში რომ არ გამოიდნოს, სავარაუდოდ, ვერცხლისგან არაფრით იქნებოდა განსხვავებული. ამბობენ, რომ მხოლოდ ეს რკინა არ იჟანგება, თუმცა მცირე რაოდენობით მოიპოვება (ΠΕΡΙ ΘΑΥΜΑΣΙΩΝ ΑΚΟΥΣΜΑΤΩΝ, 267, 48).

ხალიბთა განსახლების ტერიტორიაზე რკინის წარმოების კვალი გვიანდელ პერიოდშიც ნათლად ჩანდა. ფრანგ მხატვარსა და კერამიკოსს თეოფილე დეილორს ლაზისტანში 1869 წ მოგზაურობის დროს მთიანი ჭანეთიდან ზღვისპირეთისკენ, კერასუნტ-ტრიპოლისისკენ მიმავალ გზაზე, მდ.ხარშიტის ხეობაში, რომელსაც ტრიპოლი-ჩაისაც ეძახდნენ, სოფ. ყარაჩუქურთან უჩვენეს მრავალი უმოქმედო მალარო, სადაც, ისევე როგორც ახლომდებარე მთებში, რკინის მადნის ნამტვრევები და სამადნე უროები შეაგროვა (Deyrolle, 1871: 18-26). ამ რაიონში რკინის წარმოების ნაშთებზე სხვა გვიანდელი ავტორებიც მოგვითხრობენ¹⁵.

დასკვნა: სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი, მთლიანად კავკასია ჯერ ნეოლითური რევოლუციის, შემდეგ კი ქვის ხანიდან ლითონის საუკუნეზე გარდამავალ ეპოქაში ერთ-ერთ მოწინავე რეგიონს წარმოადგენდა. უახლოესი არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება, რომ საერთაშორისო ბაზარზე ლითონზე მოთხოვნილების მკვეთრი ზრდის შესაბამისად მიგნებულია საბადოებიდან გამოტანილი ნედლეულის წყლის ენერგიის გამოყენებით ფლოტაციის, მეტალურგიულ ქურებში ღებვის, სითხედ ქვევის პროცესების ნოვაციური გზები, რომელიც ძვირფასი ლითონების მოპოვება-დამუშავებაშიც გამოიყენებოდა. აქედან გამომდინარე, უკვე მითოლოგიურად აღარ გვეჩვენება ძველადმოსავლურ და განსაკუთრებით ანტიკურ წყაროებში უხვად დაცული ცნობები ოქროს საწმისზე, რომელიც, როგორც წესი, ძველი კოლხეთის კონტექსტში განიხილება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბოჭორიშვილი, 1946: - ბოჭორიშვილი ლევან, ოქრომჭედლობა სვანეთში // საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, VII/5, რედაქტორი მუსხელიშვილი ნიკოლოზ, თბილისი, 1946, გვ. 283-289.
2. ბოჭორიშვილი, 2011: - ბოჭორიშვილი ლუბა, ოქრომჭედლობა სვანეთში // სვანეთის ისტორიის ფურცლები, რედაქტორი გუჯეჯიანი როზეტა, გამომც. „შპს 2000“, თბილისი, 2011, გვ. 190-196.

¹³ საინტერესოა, რომ ძვ.წ. VI ს-ში მოღვაწე წინასწარმეტყველ ეზეკიელთან, ხუთწიგნეულის მე-40 თავში, თუბალი ყოველთვის მეშხთან (ასურ.მუშქები, ბერძ.მოსხები) ერთადაა ნახსენები (XXVII, 13; XXXVIII, 2-3; XXXIX, 2). ცნობილი ანტიკოსი ვასილი ლატიშევი ფიქრობს, რომ აქ დაახლ. ძვ.წ. VIII ს ამბობია აღწერილი, როდესაც კიმერიელების ზეწოლის გამო ორივე ტომი იძულებული გახდა მცირე აზიის შიდა რაიონებიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, კოლხეთისკენ გადანაცვლებულიყო (იხ.Латышев, 1947: 11-12, 22).

¹⁴ ქსენოფონტე (ძვ.წ. V ს) „ანაბასისში“ მოიხსენიებს მოსინიკების ქვეშევრდომ ხალიბებს, რომლებიც თავს რკინის დამუშავებით ირჩენდნენ (V, 5, 1); ევრიპიდეს (ძვ.წ. V ს) ტრაგედია „ალკესტიდაში“ მითითებული აქვს „რკინა ხალიბთა ქვეყანაში“ (ΑΛΚΗΣΤΙΣ, 980), ხოლო მისი სქოლიასტი განმარტავს, რომ „ხალიბები ხალხია პონტოში, სადაც არის რკინის მალაროები“; სტრაბონიც (ძვ.წ. I-ახ.წ. I სს), რომელიც ხალიბებს ჰალიდონებთან და ქალდეელებთან აიგივებს, საუბრობს იქ რკინის საბადოებზე, თუმცა, მისი თქმით, უწინ იქ ვერცხლსაც მოიპოვებდნენ (XII, 3, 19-24). ძვ.წ. III ს მოღვაწე აპოლონიოს როდოსელი (II, 373-387, 1000-1008), ისევე როგორც მისი სქოლიასტი (Comm. Apoll. Rhod. I, 1323, II, 373, 1005) და ნიკიფორე ბლემიდი (ახ.წ. XIII ს) ხალიბი მეტალურგების მძიმე შრომას საკმაოდ მუქ ფერებში ხატავენ; ხალიბური რკინის ფხიანობასა და კარგ საწრთომ თვისებებზე მიუთითებენ ზემოთ ხსენებული ფსევდო-არისტოტელე, ევდოქსე როდოსელი (ძვ.წ. III ს), ესქილუს (ძვ.წ. IV ს) და ლიკიფრონეს (ძვ.წ. IV - III სს) სქოლიასტები, ჰესიქოს ალექსანდრიელი (ახ.წ. V ს), სტეფანე ბიზანტიელი (ახ.წ. VI ს), ევსტათი თესალონიკელი (ახ.წ. XII ს) და სხვ. (უფრო დაწვ. ამ ავტორებზე იხ. Латышев, 1947: 29-1009).

¹⁵ იხ. <https://www.dogankent.bel.tr/tarihce>.

3. გაბლიანი, 1930: - გაბლიანი ეგნატე, არქეოლოგიური გათხრები სვანეთში // ჟურნ. „დროშა“, № 19, 1930 (<http://www.saunje.ge/index.php?id=2001>).
4. გამბა, 1987: - გამბა ჟაკ ფრანსუა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში: მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში, კერძოდ ამიერკავკასიაში, რომელიც განახორციელა 1820-1824 წწ შვედლიე გამბამ, მეფის კონსულმა თბილისში, ტ. 1, ფრანგ. თარგ. მზია მგალობლიშვილმა, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1987.
5. გიორგაძე, 1982: - გიორგაძე გრიგოლ, „საწმისი“ ხეთურ წყაროებში და მისი ანტიკური პარალელები // თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენოსანი სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 227, თბილისი, 1982, გვ. 210-216.
6. გელაშვილი, 2012: - გელაშვილი ნინო, *kurša*-ს განახლების ხეთური სადღესასწაულო რიტუალი, ასიროლოგიის მაგისტრის ხარისხის მოსაპოვებლად შესრულებული ნაშრომი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2012.
7. გოგიტიძე, 1987: - გოგიტიძე სერგო, ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარზე 1984 წელს ჩატარებული სავლე კვლევა-ძიების შედეგები // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XVI, რედაქტორი ხახუტაიშვილი დავით, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1987, გვ. 3-13.
8. გოგიტიძე, 2008: - გოგიტიძე სერგო, კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთის ადრენეოლითური ნამოსახლარი), გამომც. „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2008.
9. გმელიშვილი, 1964: - გმელიშვილი იოსებ, აჭარაში 1960-1961 წწ აღმოჩენილი რკინის სადნობი ქურა-სახელოსნოების გათხრების ძირითადი შედეგები // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, რედაქტორი ბერძენიშვილი ნიკო, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964, გვ. 29-44.
10. გმელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: - გმელიშვილი იოსებ, ხახუტაიშვილი დავით, რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, რედაქტორი ბერძენიშვილი ნიკო, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964, გვ. 59-96.
11. ზუხუბაია, 1985: - ზუხუბაია ვალერიან, ქართული ოქრო, გამომც. „საქართველო“, თბილისი, 1985.
12. თავაძაიშვილი, 2002: - თავაძაიშვილი გიორგი, რიტუალური ჭურჭლები ციხისძირიდან // ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, II, რედაქტორი კახიძე ამირან, ბათუმი, 2002, გვ. 22-27.
13. კახიძე, 2019ა: - კახიძე ამირან, უძველესი მეტალურგიის ახლადაღმოჩენილი კერები აჭარაში // მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების სერია), 1, თბილისი, 2019, გვ. 90-117.
14. კახიძე, 2019ბ: - კახიძე ამირან, უძველესი მეტალურგიის ახლადაღმოჩენილი კერები აჭარაში // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: „საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა). უახლესი აღმოჩენები, კონტაქტები აღმოსავლურ ცივილიზაციებთან, ნოვაციები, პერსპექტივები (ბათუმი, 2018 წ 25-28 ივნისი)“ მასალები, რედაქტორები ტატიშვილი ირინე, კახიძე ამირან, ბათუმი, 2019, გვ. 5-43.
15. კახიძე, 2019გ: - კახიძე ამირან, საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა, უახლესი აღმოჩენები, 2014-2019 წწ) // ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, VIII, რედაქტორი კახიძე ამირან, ბათუმი, 2019, გვ. 17-58.
16. კახიძე, 2021: - კახიძე ამირან, ფერადი ლითონების მეტალურგიასთან დაკავშირებული ახლადაღმოჩენილი კულტურა (ნოვაციები, გავრცელების არეალი, ძირითადი მახასიათებლები, პერსპექტივები. ძვ.წ. V- II), გამომც. „სამშობლო“, ბათუმი, 2021.
17. კახიძე, მამულაძე, 2000: - კახიძე ამირან, მამულაძე შოთა „ჭოროხის აუზი - კოლხური კულტურის უძველესი კერა, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2000.
18. კახიძე, მამულაძე, 2016: - კახიძე ამირან, მამულაძე შოთა, აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, გამომც. „სეზანი“, თბილისი, 2016.

19. კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016: - კახიძე ამირან, სურმანიძე ნარგიზ, ნაგერვაძე მალხაზ, აჭარა ენოლოგი-ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის კატალოგი, გამომც. „კოლორი“, ბათუმი, 2016.
20. კახიძე, სურმანიძე, 2019: - კახიძე ამირან, სურმანიძე ნარგიზ, მახვილაურის გორა-სამოსახლოს არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილი პროტოხეთური კერამიკა // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: „საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა). უახლესი აღმოჩენები, კონტაქტები აღმოსავლურ ცივილიზაციებთან, ნოვაციები, პერსპექტივები (ბათუმი, 2018 წ 25-28 ივნისი)“ მასალები, რედაქტორები ტატიშვილი ირინე, კახიძე ამირან, ბათუმი, 2019, გვ. 44-55.
21. კვიციანი, 2011: - კვიციანი ზვიად, სვანეთი - ოქრომჭედლობის უძველესი კერა (არქეოლოგიური, გეოლოგიური და ქიმიურ-ტექნოლოგიური მონაცემები) // ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სამელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, რედაქტორები დუნდუა თედო, ჩხარტიშვილი მარიამ, ბოშიშვილი ალექსანდრე, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2011, გვ. 19-32.
22. კვიციანი, 2013: - კვიციანი ზვიად, საიუველირო (საოქრომჭედლო) საქმე ძველ სვანეთში // თსუ-ს დაარსებიდან 95 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული: „ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია“, 2, თბილისი, 2013, გვ. 41-45.
23. კვიციანი, 2016: - კვიციანი ზვიად, ძველი ჭუბერი // სასწავლო და სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის (30 აგვისტო - 1 სექტემბერი, მესტია): „სვანეთის კულტურული მემკვიდრეობა და თანამედროვეობა“ მასალები, თბილისი, 2016, გვ. 23-24.
24. ლამბერტი, 1938: - ლამბერტი არქანჯელო, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, ლევან ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციით და შენიშვნებით, გამომც. „ფედერაცია“, თბილისი, 1938.
25. მელიქიშვილი, 1970: - მელიქიშვილი გიორგი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები // საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, რედაქტორი მელიქიშვილი გიორგი, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1970, გვ. 358-391.
26. ტავერნიე, 1974: - ტავერნიე ჟან ბატისტ, დიდი სენიორის სამეფო კარის ახალი აღწერა, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კარლო გურულმა, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1974.
27. ტატიშვილი, გელაშვილი, 2009: - ტატიშვილი ირინე, გელაშვილი ნინო, კიდევ ერთხელ საწმისის კულტის შესახებ ხეთურ სამყაროში // ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სამელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის და ეთნოლოგიის შრომები, IX, რედაქტორი კიკნაძე ვაჟა, თბილისი, 2009, გვ. 13-17.
28. ტატიშვილი, გორდეზიანი, 2011: - ტატიშვილი ირინე, გორდეზიანი ლევან, კიდევ ერთხელ ხეთურ-ქართული პარალელების შესახებ // კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, XIV, რედაქტორები ტატიშვილი ირინე, ხვედელიძე მანანა, გორდეზიანი ლევან, გამომც. „ლოგოსი“, თბილისი, 2011, გვ. 167-180.
29. ხალვაში, კახიძე: - ხალვაში მერაბ, კახიძე ემზარი, 2024: - აჭარის ისტორიულ-არქეოლოგიური დახასიათება უძველესი დროიდან ახ.წ. IV საუკუნემდე // აჭარა უძველესი დროიდან თანამედროვეობამდე, რედაქტორი მალაყმაძე როინ, გამომც. „ფავორიტი“, ბათუმი, 2024.
30. ხახუტაიშვილი, 1964: - ხახუტაიშვილი დავით, კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, რედაქტორი ბერძენიშვილი ნიკო, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964, გვ. 45-58.
31. Deyrolle, 1875: - Deyrolle Théophile, Voyage dans le Lazistan et l'Arménie // Le Tour du Monde: Nouveau Journal des Voyages, ed. by Eduard Charton, vol. 29, pp. 1-32.
32. Dubois de Montpéreux, 1839: - Dubois de Montpéreux Frédéric, Voyage Autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée, vol. I, Paris: Librairie de Gide, 1839 ([http://apsnyteka.org/file/Dubua de Monpere Voyage autour du Caucase I.pdf](http://apsnyteka.org/file/Dubua%20de%20Monpere%20Voyage%20autour%20du%20Caucase%20I.pdf)).
33. Gilmour, Cox, Erb-Satullo, Kakhutaishvili, Pollard, 2020: Gilmour Brian, Cox Marc, Erb-Satullo Nathaniel, Khakhutaishvili Nana, Pollard Mark, Ancient Colchis and the origins of iron: Interim

- results from recent field survey work in Guria, western Georgia // *Wonders Lost and Found: A Celebration of the Archaeological Work of Professor Michael Vickers*, edited by Nicholas Secunda, Archaeopress, Summertown, Oxford, 2020, pp.18-32.
34. Haas, 1977: - Haas Volkert, *Magie und Mythen im Reich der Hethiter: Vegetationskulte und Pflanzenmagie*, Merlin Verlag, Hamburg, 1977.
 35. Kakhidze, 2021: - Kakhidze Amiran, *Earliest bronze metallurgy on the territory of southwestern Georgia* // *Caucasia Antiqua et Cristiana*, ed. by David Kolbaia, Warsaw, 2021, pp. 59-76.
 36. Kakhidze, 2022: - Kakhidze Amiran, *The earliest bronze metallurgy on the Georgian side of the south-eastern Black Sea littoral* // *Connecting the Ancient West and East: Studies Presented to Prof. Gocha R. Tsetskhladze*, ed. by John Boardman, James Hargrave, Alexandru Avram, Alexander Podossinov, Leuven/Paris/Bristol, CT, 2022, pp. 463-490.
 37. Kakhidze, Kakhidze, Chkhatarashvili, 2023: - Kakhidze Amiran, Kakhidze Emzar, Chkhatarashvili Guram, *Newly discovered culture centers related to the non-ferrous metals in Eurasia* // *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences Tbilisi*, vol. 17, no. 3, 2023, pp. 115-121.
 38. Kakhidze, Samsonia, Kakhidze, 2023: - Kakhidze Amiran, Samsonia Nino, Kakhidze Emzar, *Innovations in the history of metallurgy of precious metals: legendary Colchis – the cradle of the Golden Fleece* // *Proceedings of the International Conference: Perception of Caucasus in Myths and Literature from Antiquity till Contemporaneity*, 20-22 September, 2023, Tbilisi (იბეჭდება).
 39. Khakhutaishvili, 2009: - Khakhutaishvili David, *The manufacture of iron in ancient Colchis*, Archaeopress, Oxford, 2009.
 40. Numrich, Schwall, Lockhoff, Nikolentzos, Konstantinidi Syvridi, Cultraro, Horejs, Pernicka, 2023: - Numrich Moritz, Schwall Christoph, Lockhoff Nicole, Nikolentzos Kostas, Konstantinidi-Syvridi Eleni, Cultraro Massimo, Horejs Barbara, Pernicka Ernst, *Portable laser ablation sheds light on Early Bronze Age gold treasures in the old world: New insights from Troy, Poliochni, and related finds* // *Journal of Archaeological Science*, vol. 149, Elsevier, 2023, pp. 1-13.
 41. Papuashvili, Khakhutaishvili, Kakhidze, 2021: - Papuashvili Revaz, Khakhutaishvili Nana, Kakhidze Amiran, *To the origins of iron production in Colchis (2nd half of the 2nd millennium BC - 1st half of the 1st millennium BC)* // *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 15/3, Tbilisi, 2021, pp. 127-132.
 42. Агрикола, 1972: - Агрикола Георгий, *О месторождениях и рудниках в старое и новое время*, перевод с немецкого Л.В. Кургановой, вступительная статья, послесловие и общая редакция Михаила Максимова, издательство „Недра“, Москва, 1972.
 43. Деген-Ковалевский, 1935: - Деген-Ковалевский Борис, *Из истории древней металлургии Кавказа* // *Известия Государственной академии истории материальной культуры*, 120, Москва/Ленинград, 1935, сс. 238-420.
 44. Иессен, 1935: - Иессен Александр, *К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе* // *Известия Государственной академии истории материальной культуры*, 120, Москва/Ленинград, 1935, сс. 7-237.
 45. Латышев, 1947: - Латышев Василий, *Известия древних писателей о Скифии и Кавказе* // *Вестник древней истории*, 1-4, Москва, 1947, сс. 8-1028.
 46. Максимов, 1988: - Максимов Михаил, *Очерк о золоте*, издательство „Недра“, Москва, 1988.
 47. Хахутайшвили, 1987: - Хахутайшвили Давид, *Производство железа в древней Колхиде*, издательство «Мецниереба», Тбилиси, 1987.

**Gender Issue in the Middle East according to the Publications Published in
Georgian Press of the Beginning of XX Century**

**გენდერული საკითხი მახლობელ აღმოსავლეთში XX ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული
შავიზღვისპირული კორესპონდენციების მიხედვით**

Sopio Makhatchashvili

Assistant-professor at Rize Recep

Tayyip Erdogan University

e-mail: sophio.makhatchasvili@erdogan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-9865>

Abstract: Since the 70s of the 19th century, the Georgian press has actively focused on the events taking place in the Middle East, the interest in which has not slowed down even at the beginning of the twentieth century. On the contrary, the dynamic development of political processes in this region aroused and deepened the interest of the Georgian society even more, as evidenced by the frequency and diversity of published publications. Among the many interesting issues that are presented in these correspondences, the gender problem has an important place.

20th century In the Georgian press of the beginning, the tendency to bring "women's issues" to the forefront and to actively discuss them is clearly visible. Naturally, when discussing the good and bad of the Middle East, focusing on the mentioned issues would not be less interesting for the Georgian society at that time. It is thanks to this interest that we will get important information, through which it is possible to study the situation in the region in terms of gender in the mentioned period. Our present article aims to present this situation in a clear way.

We think that the collage of viewpoints on gender issues by different authors: Yase Rachveli, Arthur Laist, Davit Chikovani, Gerasime Nadareishvili and others, seen from different perspectives and presented in correspondences, will attract the attention of both specialists working on gender issues and the general public interested in the Georgian press of that time.

Key words: gender issue, Middle East, Black Sea correspondences, Georgian press.

სოფიო მახაჭაშვილი

რიზეს რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის

უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: sophio.makhatchasvili@erdogan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-9865>

აბსტრაქტი: მე-19 ს. 70-იანი წლებიდან მოყოლებული ქართული პრესის ფოკუსში აქტიურად იყო მოქცეული მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე მოვლენები, რომელთა მიმართაც ინტერესი მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც არ განელეზულა. პირიქით, ამ რეგიონში პოლიტიკური პროცესების დინამიურმა განვითარებამ ქართული საზოგადოების ცნობისწადილი კიდევ უფრო გააღვივა და გააღრმავა, რაზედაც გამოქვეყნებული შავიზღვისპირული კორესპონდენციების სიხშირე და მრავალფეროვნება მეტყველებს. იმ მრავალმხრივ საინტერესო საკითხთა შორის, რომლებიც ამ კორესპონდენციებშია წარმოდგენილი, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია გენდერულ პრობლემატიკას.

მე-20 ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში აშკარად იკვეთება „ქალთა საკითხების“ წინა პლანზე წამოწევისა და მათზე აქტიური მსჯელობის ტენდენცია. ბუნებრივია, მახლობელი აღმოსავლეთის ავკარგის განხილვისას, აღნიშნულ საკითხებზე ყურადღების გამახვილებაც არ იქნებოდა ინტერესმოკლებული იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისთვის. სწორედ ამ ინტერესს უნდა ვუმაღლოდეთ იმ მნიშვნელოვანი ინფორმაციების სიუხვეს, რომლითაც შესაძლებელია აღნიშნულ პერიოდში რეგიონში გენდერული თვალსაზრისით არსებული მდგომარეობის შესწავლა. ჩვენი წინამდებარე სტატია სწორედ ამ მდგომარეობის თვალნათლივ წარმოჩენას ისახავს მიზნად.

ვფიქრობთ, გენდერულ საკითხებზე სხვადასხვა ავტორების: იასე რაჭველის, არტურ ლაისტის, დავით ჩიქოვანის, გერასიმე ნადარეიშვილის და სხვათა მიერ განსხვავებული პერსპექტივებიდან დანახული და კორესპონდენციებში წარმოდგენილი თვალსაზრისების კოლაჟი როგორც გენდერულ

საკითხებზე მომუშავე სპეციალისტების, ასევე იმდროინდელი ქართული პრესით დაინტერესებული ფართო საზოგადოების ყურადღებასაც მიიქცევს.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული საკითხი, ახლო აღმოსავლეთი, შავიზღვისპირული კორესპონდენციები, ქართული პრესა.

გენდერული პრობლემატიკა, რომელიც თანამედროვე მსოფლიოში ერთერთი აქტუალური თემაა და მე-20 ს. მეორე ნახევრიდან მოყოლებული დისკუსიისა თუ პოლემიკის საგნად არაერთხელ ქცეულა მსოფლიო საზოგადოებრივ თუ სამეცნიერო სივრცეში, არანაკლებ აქტიურად განიხილებოდა ჯერ კიდევ მე-19 ს. 70-იანი წლებიდან მოწინავე ქართულ საზოგადოებაში, თუმცა არა ამ ტერმინით, რასაკვირველია.

სიტყვა „გენდერი“ (ინგლ. gender; ლათ. genus — გვარი) - როგორც სოციალური სქესის აღმნიშვნელი ცნება-ტერმინი მე-20 ს. 70-იანი წლებიდან შემოვიდა და დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში.¹

ტერმინი „გენდერი“ სოციალურ მეცნიერებებში ადამიანის სქესობრივი კუთვნილების სოციო-კულტურული ასპექტის აღსანიშნად გამოიყენება. ანუ, ესაა განსხვავება კაცსა და ქალს შორის, რომელიც განპირობებულია არა ბიოლოგიური, არამედ სოციალური მოცემულობით. ასეთია ამ ტერმინის ძირითადი ფორმულირება. (თუმცა სპეციალისტები მას არაერთგვაროვნად განმარტავენ.¹) ამ ტერმინის მიღმა მოიაზრებენ ქალებისა და მამაკაცების სოციალურად კონსტრუირებულ როლებს, რომელიც მიეწერებათ მათ სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. გენდერული როლები განსხვავდება თითოეული კულტურის ფარგლებში და კულტურებს შორის. (ბრანდერი.2004) იგი არ ფოკუსირდება მარტო ქალებზე, არამედ კაცებზეც, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი მდგომარეობის ქალების მდგომარეობისთვის შედარების ხარჯზე მოხდეს ქალების დისკრიმინაციის დემონსტრირება, არამედ თვით მამაკაცურობის როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენის შესასწავლადაც.

გენდერი არის სოციალური კატეგორია, რომელიც ისტორიულად არსებობს და ეპოქებისა და კონტექსტის გათვალისწინებით მუდმივ ცვლილებას განიცდის.“ (საბედაშვილი, 2006/112) აქედან გამომდინარე, გენდერი არის ქცევის კულტუროლოგიური მახასიათებელი, რომელიც დადგენილია საზოგადოებაში და შეესატყვისება მოცემულ სქესს კონკრეტულ კულტურულ დროსა და სივრცეში. (ანთელავა, 2002).

ის პრობლემატიკა, რასაც თანამედროვე გენდეროლოგები ამ ცნების მიღმა მოიაზრებენ, არახალია და მას თითქმის ყოველთვის აღიარებდნენ და განიხილავდნენ კაცობრიობის აზროვნების ისტორიაში მეტ-ნაკლები დოზით. (კიკვაძე, 2010/34) მათ შორის ქართული აზროვნების ისტორიაშიც არაერთი ნიმუშის გახსენებაა შესაძლებელი, თანამედროვე გენდეროლოგიის მიერ ჩამოყალიბებული დებულებების (გენდერის, როგორც სოციო-კულტურული ფენომენის შესახებ) ისტორიულ ჭრილში გააზრებაში რომ დაგვეხმარება. ამის დასტურია ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის ჩვენამდე მოღწეული პირველივე ტექსტი „შუმანიკის წამება“, რომელიც ჯერ კიდევ მე-5 საუკუნეში სწორედ ამ პრობლემატიკის აღიარებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამასვე მოწმობს შოთა რუსთაველის გენიალური „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ ფრაზაში ჩატეული მთელი თანამედროვე გენდეროლოგიური თეორია „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“, რომელიც ექოდ გასდევს მთელს ნაწარმოებს და იმ ეპოქის გამოძახილს წარმოადგენს...

მე-19 ს. მეორე ნახევრიდან ამ საკითხის აქტუალობა თვალსაჩინო და საგრძნობია იმჟამინდელ ქართულ პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებზე გაბნეულ პუბლიკაციებში, რომლებშიც „დედათა საქმის“ ანუ ქალთა უფლებრივი მდგომარეობის თვალსაზრისით არსებული პრობლემატიკა სამსჯავროდაა გამოტანილი ფართო საზოგადოების წინაშე და მწვავე პოლემიკის საგნადაც ქცეულა არაერთგზის.

ამ მხრივ საყურადღებოა გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული სტატიები: „ქალების არჩევანის უფლება და ინგლისის პარლამენტი“ (1877 წ. #16); „ისტორიული სურათები“ (1882 წ. # 4, 5, 6); „ქართველი ქალის“ წერილი „საყურადღებოდ“ (1889 წ. 4 მარტი); ილია ჭავჭავაძის გამოხმაურება აღნიშნულ წერილზე: „დედათა საქმის გამო“ (1889, 6 მარტი); „სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებელი წოდებრიობის წინააღმდეგ განათლების საქმეში“ (1893 წ. 31 დეკემბერი) და სხვ.

ამ სტატიებში წარმოდგენილი პრობლემატიკა დაწვრილებით აქვს გაანალიზებული ენობრივ-გენდერული რაკურსით ეროვნული იდენტობის გენდერული მარკერების ძიებისას ზ. კიკვაძეს ნაშრომში „ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“, რომელიც მომზადდა 2010 წ. შოთა რუსთაველის

ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის: ბეჭდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერიის“- ფარგლებში. (ზ. კიკვაძის ნაშრომი - „ ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“, (გამომც. „უნივერსალი“, 2010 წ.) როგორც კვლევის ავტორი შენიშნავს, გენდერული პრობლემატიკის შემცველ სტატიებში განსაკუთრებით საყურადღებო აღნიშნული საკითხების განხილვისას გამოკვეთილი პრობლემისადმი ილია ჭავჭავაძის სოციალურ - კულტურული და პოლიტიკური მიდგომაა, რაც უაღრესად დიდ იშვიათობას წარმოადგენდა იმ დროში. კონცეპტუალურად საკითხის ამ რანგში დაყენება ილიასეულ მსჯელობას ღირებულებას უნარჩუნებს გენდერული კვლევების დღევანდელი მდგომარეობის თვალსაზრისითაც. (კიკვაძე, 2010)

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ აღნიშნული პრობლემატიკის მიმართ იმ დროს არ იყო ცალსახა დამოკიდებულება ქართულ საზოგადოებაში. ილიას მიერ აქტიური პოზიციის დაკავებამ ამ საკითხთა მიმართ, მათი სოციალურ-კულტურულ და პოლიტიკურ ჭრილში წარმოჩენამ, გარკვეული გავლენა მოახდინა საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაზე, რაც შემდგომ პერიოდში აისახა კიდევ გენდერული თანასწორობის თვალსაზრისით განხორციელებულ ქმედებებში, კერძოდ, ქალთა განათლების მიმართულებით მნიშვნელოვანი ნაბიჯების გადადგმაში; ქალთათვის ფართოდ დეკლარირებულ საარჩევნო უფლებების მინიჭებაში; საზოგადოებრივ საქმიანობაში ქალთა აქტიურ ჩართულობაში, რაც დაგვირგვინდა კიდევ დამფუძნებელი კრების შემადგენლობაში 5 ქალი დეპუტატის არჩევით და სხვა.

საზოგადოებრივი აზრის მომწიფება და მზაობა ამგვარი ცვლილებებისათვის, გარკვეულწილად, იმ პუბლიკაციათა დამსახურებადაც შეიძლება მივიჩნიოთ, რომელიც მე-19 საუკუნის ბოლოს ქართულ პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებზე მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა და აქტუალობა და ინტერესი არც მე-20 საუკუნის დასაწყისში დაუკარგავს; რომელთათვისაც ნიშნულია ფაქტობრივად მე-20 ს. მეორე ნახევრის გენდეროლოგიური დისკურსისათვის დამახასიათებელი სტილით საუბარი; დღეისთვისაც მნიშვნელოვანი ასპექტების გამოკვეთა; რომელთა შინაარსიცა და პათოსიც საოცარი სიზუსტით მეორდება თანამედროვე გენდერულ გამოკვლევებში წარმოდგენილი საპროგრამო დებულებების რანგში. (კიკვაძე, .. წ.)

არანაკლებ საყურადღებოა ისეთი პუბლიკაციები, რომლებიც უშუალოდ არ ასახავს საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს; განიხილება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში არსებული ვითარება, რომელიც თემატურად ეხმიანება ქართული საზოგადოების ინტერესებს. აშკარაა, რომ ამგვარი პუბლიკაციები საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებისთვისაა გამიზნული და ამა თუ იმ გამოცემის სარედაქციო პოლიტიკაზე მიგვანიშნებს. სტატიის ავტორის დამოკიდებულება განსახილველი საკითხის მიმართ, ავტორისეული კომენტარები და საკითხის წარმოჩენის პერსპექტივა მკაფიოს ხდის რედაქციის არჩევანს.

ამგვარ სტატიათა რიგს მიეკუთვნება XX ს. საუკუნის დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული ოსმალეთის იმპერიის რეგიონებიდან მოწოდებული კორესპონდენციები, რომლებიც გვაწვდის იმ დროისთვის მახლობელ აღმოსავლეთში გენდერული თვალსაზრისით არსებული ვითარების შესახებ მნიშვნელოვან ინფორმაციებს. ჩვენი სტატიის მიზანი სწორედ მათი გაანალიზება და იმ შტრიხების გამოწვლილვაა, რედაქციის პოზიციას რომ წარმოაჩენს. გარკვევა იმისა, თუ რამდენად ეხმიანება აღნიშნული პუბლიკაციები „დედათა საქმის“ ნაციონალურ განზომილებებს.

ვინაიდან პუბლიკაციები ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ლოკაციიდან, ძირითადად შავიზღვისპირეთის რეგიონებიდანაა მოწოდებული და ამ რეგიონში არსებულ ვითარებას ასახავს, პირობითად შავიზღვისპირულ კორესპონდენციებად მოვიხსენიებთ.

რამდენადაც იმჟამად გამომავალი ყველა პერიოდული გამოცემისთვის თვალის მიდევნება და მათში თავმოყრილი ინფორმაციების გაანალიზება შეუძლებელია ერთი სტატიის ფარგლებში, მასალის მოცულობიდან გამომდინარე, არჩევანი რამდენიმე მათგანზე შევაჩერეთ: „ივერია“, „კვალი“, „ცნობის ფურცელი“ და „სახალხო გაზეთი“. ეს ის გამოცემებია, რომლებიც მეტ-ნაკლებად სრულად ასახავდა საქართველოში იმხანად მიმდინარე საზოგადოებრივ პროცესებს და ქართული საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებისათვის თვალის მიდევნების საშუალებასაც იძლევა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტერმინი „გენდერი“ სოციალურ მეცნიერებებში ადამიანის სქესობრივი კუთვნილების სოციო-კულტურული ასპექტის აღსანიშნად გამოიყენება. ამ ტერმინის მიღმა მოიაზრებენ ქალებისა და მამაკაცების სოციალურად კონსტრუირებულ როლებს, რომელიც მიეწერებათ მათ სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. გენდერული როლები განსხვავდება თითოეული

კულტურის ფარგლებში და კულტურებს შორის. (ბრანდერი.2004) გენდერი არის ქცევის კულტუროლოგიური მახასიათებელი, რომელიც დადგენილია საზოგადოებაში და შეესატყვისება მოცემულ სქესს კონკრეტულ კულტურულ დროსა და სივრცეში. (ანთელავა, 2002).

როგორი იყო სოციალურად კონსტრუირებული გენდერული როლები მე-20 ს. დასაწყისის ოსმალეთში? ამის შესახებ წარმოდგენა რომ შეგვექმნას, საკმარისია თვალი გადავავლოთ გაზეთ „ივერიის“ 1909 წ. (05.10) # 40 დაბეჭდილი იასე რაჭველის პუბლიკაცია „მგზავრის შენიშვნები“. მასში ავტორი საკუთარი თვალთ ნანახსა და განცდილ ამბებს გადმოგვცემს. ლაზებით, ანუ ჭანებით მჭიდროდ დასახლებულ სოფელ არხავეში გავლისას პუბლიცისტის ყურადღება სწორედ ქალების მდგომარეობას მიუქცევია. ნანახს იმდენად ძლიერი შთაბეჭდილება მოუხდენია მასზე, რომ მკითხველისთვის მაისი გაზიარება გადაუწყვეტია.

„გზაში რამოდენიმე ქალი და კაცი შეგვხვდა, კაცს დაუკავებია ხელში თოფი, შეიარაღებულიყო თავიდან ფეხებამდის, თოფით, ლივერვერით, ხანჯლით, დანით და კოხტა მოკლე ჩაქურა ტანისამოსში მიუძღვის პირუტყვივით დიდი ტომრით დატვირთულს თავის „ძვირფასს ნახევარს“ და მედიდურად მიდის წინ, უკან საბრალო ქალი მისდევს ნახევრად წელში მოღუნული და მიყვება ქმარს სახლისკენ. ან კიდევ ყაძახს დაუკავებია თოფი ხელში, თავიდან ფეხებამდის შეიარაღებულია, ჩაუცვამს მშვენიერი ჩაქურა ტანისამოსი და ყანის ჭიშკართან ან ღობესთან დგას; ქალს კი დაუკავებია ხელში ნამგალი, სჭრის სიმინდს, კონავს და შემდეგ კარგა დიდ შეკვრას იგდებს ზურგზე და მიაქვს სახლში, ქმარი კი წინ მიუძღვის თავმომწონეთ.“

ამ მონაკვეთში პუბლიკაციის ავტორი ნათლად აღწერს ქალისა და მამაკაცის სოციალურად კონსტრუირებულ გენდერულ როლებს მახლობელ, ლაზისტანში, სადაც „ქმრები სრულიად არაფერს ფიზიკურად სახლში არ აკეთებენ. ყანას, ბაღებს, ძროხას, ქათამს და აგრეთვე სრულიად ოჯახსაც ქალი უვლის. კაცი მხოლოდ ბატონია ცოლის და იცავს ვითომ ცოლშვილსა და ოჯახს გარეშე მტრისაგან.“ თვალშისაცემია მამაკაცთა უფლებრივი მდგომარეობა, რომლებიც მათ მიერ დამკვიდრებული ნორმებით ცხოვრებას აიძულებდა ქალებს. ავტორი აქვე შენიშნავს, რომ ასეთი მდგომარეობა მხოლოდ ამ რეგიონისთვის არაა დამახასიათებელი. რომ „ქალის მდგომარეობა, საზოგადოდ ოსმალეთში საშინელებაა, მეტადრე მდაბიო ხალხის ქალებისა, მაგრამ ქალაქებში ბევრად უარესი.“ ავტორი არ აკონკრეტებს, რას გულისხმობს ქალაქელ ქალთა მდგომარეობის უარესობაში. თუმცა ყურადღებას ამახვილებს თავად ქალების განწყობასა და მორჩილ დამოკიდებულებაზე საკუთარი „როლის“ მიმართ; რომლებიც უდრტვინველად იტანენ „ამ ისტორიულის უკანონო და უსვინდისო მოქმედებას,“ და იმდენად არიან შეგუებულნი თავის მდგომარეობას თუ დარწმუნებულნი ცხოვრების ამგვარი წესის სისწორეში, რომ „თვითონ ქმრებზე რომ უთხრათ, ეს ასე არ უნდა იყოსო, არაფრის გულისათვის არ დაგიჯერებენ.“

ი. რაჭველი აღშფოთებას ვერ მალავს ლაზისტანელი ქალების საშინელი მდგომარეობის გამო და ამავედროულად გაკვირვებულია მათი ბედისადმი მონური მორჩილებით. „ზოგსა ჰგონია, ოსმალეთის ახალმა მთავრობამ ქალებს უფრო თავისუფლება მიანიჭაო, მაგრამ ეს მართალი არ არის.“- აღნიშნავს იგი გულდაწყვეტით. სტატიის გამოქვეყნების თარიღს და კონტექსტს თუ გავითვალისწინებთ, როცა ქალთა მოძრაობა მთელს ევროპაში აქტიურ ფაზაშია შესული და საქართველოშიც საკუთარი უფლებების დასაცავად სულ უფრო მეტი ქალი ჩნდება საზოგადოებრივ ასპარეზზე, პუბლიცისტის გაკვირვება გასაგებია. თუმცა, თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ მან, ვინც მანამდე თითქმის 20 წელი ოსმალეთში, კერძოდ სტამბოლში, გაატარა და კარგად იცნობდა იქაურ ყოფას, ისიც მშვენივრად უწყობდა, რომ მთავრობის მიერ გამოცემული ბრძანებები არაა საკმარისი საზოგადოების ცხოვრების წესის შესაცვლელად, განსაკუთრებით დედაქალაქიდან მოშორებულ პროვინციებში. ადგილზე არსებულმა სოციუმმა თუ არ გააცნობიერა ცვლილებების აუცილებლობა და შეგნებულად არ მოახდინა გენდერული როლების კონსტრუირება, ქალისა და მამაკაცის სოციალურ-კულტურული ფენომენის შეცვლა და ფორმირება მთავრობის მიერ შემუშავებულ კანონებსა თუ ბრძანებულებებს ადვილად არ ექვემდებარება. ამისათვის წლებია საჭირო და შესაძლოა ათწლეულებიც.

ქალის უფლებრივი მდგომარეობის თვალსაზრისით ოსმალეთში არსებული ვითარება ისტორიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ჭრილში საფუძვლიანადაა შესწავლილი და საინტერესოდ წარმოდგენილი მაია ბუქურის სამეცნიერო ნაშრომში „ქალი თურქეთში“ (2012). ავტორი ისტორიული წყაროებისა და საარქივო მასალების გამოყენებით მეტ-ნაკლებად სრულ ინფორმაციას გვაწვდის მუსლიმურ აღმოსავლეთში ქალის სოციალური და უფლებრივი

მდგომარეობისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში მისი როლის შესახებ, როგორც ოსმალეთის იმპერიის, ისე თურქეთის რესპუბლიკის პერიოდში.

როგორც უკვე ვთქვით, ი. რაჭველი ზემოხსენებულ პუბლიკაციაში აღნიშნავს, რომ „ქალაქებში ბევრად უარეს“ ყოფაში არიან ქალები, თუმცა მეტს არაფერს ამბობს ამი შესახებ, არ აკონკრეტებს, რას გულისხმობს „უარეს ყოფაში“. მე-20 საუკუნის ქართულ პრესას თუ გადავავლებთ თვალს, ამოვიკითხავთ, რომ ახალმა საუკუნემ დასაწყისიდანვე ოსმალელ ქალთა ცხოვრებაშიც შემოიტანა სიახლე.

გაზეთი „ივერია“ 1901 წ. მეთხუთმეტე ნომრის ფურცლებიდან იუწყებოდა: „ოსმალეთის სულთანის არამხანის ქალები ეს რამდენიმე კვირაა დიდ სიხარულში არიან თურმე: სულთანმა ნება მისცა ერთ ფოტოგრაფს, ამ ქალების სურათები გადაიღოს. ეს ახალი საქმეა ოსმალელ ლამაზებისათვის და სულთანმა ფოტოგრაფს მანამდე არ მისცა სურათის გადაღების ნება, ვიდრე მან მაჰმადიანობა არ მიიღო. ფოტოგრაფს დიდძალი სურათები გადაუღია თურმე და პარიჟში გაუგზავნია, სადაც გამოფენის გამართვას აპირებს.“

გაზეთ „ივერიაში“ 1905 წ. #178 დაბეჭდილია არტურ ლაისტის პუბლიკაცია „პარასკევ დღეს სტამბოლში (ჩემი მოგონებანი)“, რომელშიც ტრადიციული პარასკევი დღის აღწერის ფონზე სტამბოლელ ქალთა ცხოვრების საინტერესო ეპიზოდებზე ამახვილებს ყურადღებას. მწერლის ცნობისმოყვარე და მახვილ მხერას არაერთი მომენტი დაუფიქსირებია ახალგაზრდა ბანოვანთა თავისუფალი ქმედებისა, რომელიც „საშინელ მდგომარეობად“ სრულიადაც არ აღიქმება; მორიდების ზღუდეები რომ გადაულახავთ და თუ „რომელიმე ბებერმა ხელი არ შეუშალა“, სიცილითა და ოხუნჯობით რომ აგებებენ „თავის ტურფა თვალების ისრებს“ ეგზოტიკის მაძიებელთა ცნობისმოყვარე მხერას.

დროის გასატარებლად და საჭიროად ერთად შეკრებილი რამდენიმე ცნობილი კაცის ოჯახის ქალები ხალიჩებზე სხედან, შარბათს, ტკბილეულობასა და ხილს მიირთმევენ და საუბრობენ. იქვე მათი სუფთად და კოხტად ჩაცმული ბავშვები მშვიდად თამაშობენ. ასეთი ლამაზი ბავშვები და მოსიყვარულე დედები სხვაგან არსად მინახავსო, - დასძენს ავტორი ამ იდილიური სურათის აღწერისას.

„იქ, სადაც ახალგაზრდა ქალები ან რომელიმე მდიდრის ჰარამხანის ქალებია, დროს უფრო მხიარულად ატარებენ: მღერაან, თარს უკრავენ, პაპიროსს ეწევიან და, იმისდა მიუხედავად, რომ თავზე შავი ყორანივით დასტრიალებს ზედამხედველი, - საჭურისი-არაბი, - გამვლელ-გამომვლელ მამაკაცებს თავს აწონებენ, ეარშიყებიან.“

ცხენზე კოხტად გამოჭიმულ ოფიცრებთან მოკველუცე ახალგაზრდა ქალების დაუფარავ არშიყს კარგად ამჩნევს ქალთა მფარველი - ემმაკი საჭურისი, მაგრამ ძველებურ სისასტიკეს აღარ მიჰმართავენო, შენიშნავს ავტორი და ამას თავისუფლების მოსაპოვებლად ოსმალელ ქალთა ბრძოლის შედეგად მიიჩნევს: „დიდი ხანია ოსმალელი ქალი თავის უფლების მოსაპოვებლად იბრძვის და ევროპიელი ქალები, რომლებიც კი ოსმალების სახლებში დაიარებიან, ერთხმად ამტკიცებენ, რომ ოსმალელმა ბანოვანებმა კარგა ხანია ქმრებს ხმა ჩააწყვეტინესო.“

ოსმალელი ქალების საყვარელ საპარასკევო გასართობთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი თეატრს ეკავა, რომლის სცენებზე იდგმებოდა „ვითომ ოსმალური, მაგრამ ხშირად ევროპის ცხოვრებიდან აღებული შინაარსის წარმოდგენები, რომლებშიც ხშირად ფარდას ხდიდნენ ხოლმე ჰარამხანის ცხოვრებასაც. ქალებს განსაკუთრებით „კამედიები“ მოსწონდათ. ამ წარმოდგენებზე მთელი თეატრი ქალებითაა ხოლმე სავსეო, შენიშნავს ოსმალთა მეტისმეტი გულკეთილობით, გულწრფელობით, თავაზიანობით და სტუმართ მოყვარეობით მოხიბლული პუბლიცისტი.

როგორც აღვნიშნეთ, ამ პუბლიკაციის ავტორი გახლავთ ცნობილი გერმანელი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, ილია ჭავჭავაძის მეგობარი და თანამოაზრე, არტურ ლაისტი და იგი 1905 წ. დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“. (#178) მის მონათხრობში ნამდვილად იგრძნობა ოსმალეთის ახალი მთავრობის მიერ ქალებისათვის უფრო მეტი თავისუფლების მინიჭების შედეგი, რაც იასე რაჭველმა 1909 წელს დაბეჭდილ ზემოთ მოხსენიებულ პუბლიკაციაში არ თუ ვერ შენიშნა, მიუხედავად იმისა, რომ ამავე პუბლიკაციაში თავადვე აღნიშნავდა: „ქალები საზოგადოდ ხელუხლებელია ოსმალეთშიო.“ იასე რაჭველს ნამდვილად ვერ დავაბრალებთ რეალობის აღქმის უუნარობას ან ტენდენციურობას. მან მანამდეც და შემდგომ წლებშიც არაერთი პუბლიკაცია მიუძღვნა და მნიშვნელოვანი ცნობა მიაწოდა ქართულ საზოგადოებას ოსმალეთში მიმდინარე საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური პროცესების შესახებ მისი იქ ცხოვრების პერიოდში. ალბათ, უფრო იმის ხაზგასმას

ცდილობდა, თუ რამდენად აფერხებს ცივილიზაციას სიახლის მიმართ კონსერვატული დამოკიდებულება, რომელიც მკაფიოდ იკვეთება პროვინციული სოფლის ყოფის ფონზე, სადაც უდრტვინველად აგრძელებენ „ისტორიულის უკანონო და უსვინდისო მოქმედებით“ დამტამპულ ცხოვრებას; საგანგებოდ უსვამს ხაზს პროვინციულ ქალთა ჩაცმულობასაც.

„...აქაურობაზე არა თუ ქმრიანი ქალები და გასათხოვარნი, თვით ათი-თორმეტი წლის ბავშვებიც კი თავიდან ფეხებამდის ჩადრში გამოხვეული დადის. სამი დღეა, რაც აქ სოფლიდან სოფელში, ქალაქიდან ქალაქში დავდივართ და არც ერთი ქალის, ახალგაზრდა არც მოხუცებულის სახე არ დაგვინახავს,“- წერს ავტორი და აქვე განმარტავს, რომ ამგვარი ჩაცმულობა სულთან ჰამიდის ბრძანების გამო არაა, პირიქით, ახსენებს სულთნის სრულიად საწინააღმდეგო ბრძანებას. მას ეშინოდა ჩადრში გამოხვეული ქალებისა, რადგან საფრთხეს ხედავდა მათში: შესაძლებლად თვლიდა, ჩადრში კაციც გახვეულიყო და შეუმჩნევლად მოეკლა სულთანი.

განსხვავებულად აღწერს ზემოხსენებულ პუბლიკაციაში სტამბოლელი ქალების ჩაცმულობას არტურ ლაისტი. „სახე სრულიად დაბურული მარტო იმათა აქვთ, ვისაც დასანახი და საჩვენებელი არა მოეპოვებათ რა, ე.ი. ბებერ ქალებს.“ - წერს იგი. ახალგაზრდებ კი ნიკაპამდე ჩამოფარებული, თეთრი, თხელი პირბადეს ატარებენ, რომელიც სახის ნაკვთებს ვერ ფარავს და მათი კოპწია ტუჩები და თეთრი კბილებიც კი შეუმჩნეველი არ რჩება ავტორისთვის. არც ოსმალელი ქალების სადღესასწაულო მორთულობის ევროპული შტრიხები გამორჩენია მის მახვილ თვალს: აბრეშუმის ჩადრის ქვეშ მჩენი პარიზის უკანასკნელ მოდაზე შეკერილი კაბა, ხელთათმანები და ძვირფასი ბათინკები. „ამ ქალებს დიდი ხანია უარ უყვიათ ძველებური, ოსმალური „მოდა“ და უკვე „გალიბერალებულან“- ასკვნის ავტორი. (ა. ლაისტი)

ამგვარი „გალიბერალების“ ნიშნები შედარებით პატარა ქალაქების მაცხოვრებლების, განსაკუთრებით ახალგაზრდების ჩაცმულობასაც დაეტყო, რასაც კონსერვატულად მოაზროვნე უფროსი თაობის მამაკაცები აღშფოთებით შეხვდნენ. მეტადრე სკვერში სასეირნოდ გამოსული შლაპიანი ქალების გამოჩენა აღიზიანებდათ და ღიად გამოთქვამდნენ უკმაყოფილებას: წინად ტრაპიზონში შლაპიანს ვერ ჰნახავდით, ახლა კი 30 შლაპიანი კაცი და 20 ქალია. აბა რა ქალის საქმეა ბაღში მოსვლა და სკამზე ჯდომა, ისინი სახლში უნდა იყვნენ და ჭილოფზე ფეხმოკეცილნი ისხდნენო - შეუჩივლია იასე რაჭველისთვის ერთ „თათარს გულნატკენად“ („ცნობის ფურცელი,“ 1904 წ., # 2566) მსგავსი აზრისა და დამოკიდებულების საჯაროდ გაცხადების მიღმა ადვილია ქალთა რეალური ყოფის სირთულისა და უფლებრივი მდგომარეობის წარმოდგენა ამგვარ კონსერვატულ საზოგადოებაში. როგორც ჩანს, ეს დამოკიდებულება ქალაქის ქუჩების შეთვალთვლებისას უცხო თვალისთვისაც კი ადვილად შესამჩნევი იყო.

„...ესეთი განკერძოება, დედაკაცის დამონაგება და დამცირება. აქ ყოველი სახლი ერთგვარი სატუსალოა, რომელშიაც ისლამის მიმდევართ დაუმწყვდევიანთ თავიანთი დედები და დები.“- ვკითხულობთ 1911 წ. (#232) „სახალხო გაზეთში“ „ნამის“ ფსევდონიმით (სავარაუდოდ სურგულაძე, პეტრე როსტომის ძე (1873 – 1931) დაბეჭდილ პუბლიკაციაში „წერილი საზღვარ-გარეთიდან (ტრაპიზონი)“. აშკარაა, იმდენად აღშფოთებულია ამგვარი სურათის ხილვას პუბლიცისტი, რომ არც ცდილობს მის დამალვას ან შელამაზებას. თუმცა ამავე წერილში გვაცნობს ტრაპიზონში მცხოვრები განათლებული ლაზი (ჭანი) კაცის აზრს, რომელიც სოფელ ათინიდან ყოფილა ჩამოსული და სასამართლოში მუშაობდა გამომძიებლად. იგი ქალს ოჯახის ბურჯად და მშობლიური ენის (ლაზურის) საიმედო მცველად აღიარებს. აქვე ერთ საინტერესო ინფორმაციასაც გვაწვდის. ამ პატივცემულ ჭანს ზეპირად წაუკითხავს კორესპონდენტისთვის ერთი ახალგაზრდა ქალის მიერ ლაზურ ენაზე შეთხზული პოემა. სამწუხაროდ არც ამ „პატივცემული ჭანის“, არც პოემისა და არც მისი ავტორის ვინაობას არ ასახელებს: „ეს პოემა პატივცემულ ჭანს ჩაწერილი ჰქონია, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, თავის სოფელ ათინაში დაუტოვებია.“- წერს გულდაწყვეტით პუბლიცისტი. თუმცა ქალის ნიჭის აღიარებისა და პატივისცემის დასტურად ნამდვილად გამოდგება მის მიერ შეთხზული პოემის ზეპირად დასწავლა ამ „პატივცემული ჭანის“ მხრიდან.

თავშეკავებულია და დელიკატურად უვლის გვერდს აღნიშნულ საკითხზე საუბარს პუბლიცისტი დ. ჩიქოვანი, რომელმაც 1912 წ. ოსმალეთში გადასახლებულ ქართველ მაჰმადიანთა სოფლები შემოიარა და რამდენიმე პუბლიკაციაც მიუძღვნა ამ ვოიაჟს სათაურით „ოსმალეთის ქართველ მაჰმადიანთა სოფლებში“, რომლებიც „სახალხო გაზეთში“ დაიბეჭდა 1912 წელს (#612). „თვით ქალების მდგომარეობაზე ვერას ვიტყვი, რადგან საშუალება არ არის შრომობენ, როგორც ოჯახში, ისე ტყესა და ყანებში. რასაც მოგახსენებთ ყოველივე უცბად ნახული ან გაგონილია. დიდხანს

რომ ვინმემ იცხოვროს მათ შორის - მრავალ საყურადღებო ცნობებს შეაგროვებს.“- წერს იგი. რისი შემჩნევა იყო შესაძლებელი „საზოგადოდ მაჰმადიანებში“ დ. ჩიქოვანი არ აკონკრეტებს.

ქალისა და მამაკაცის უფლებრივი თანასწორობის რელიგიურ ასპექტებზე საუბარს არ გაურბის იგივე „ნამის“ ფსევდონიმით 1912 წ. გამოქვეყნებული პუბლიკაციის - „ალბანეთის“ ავტორი. იგი ქრისტიანული რწმენის, რომელიც დედაკაცში ისეთსავე ადამიანურ პიროვნებას სცნობს, როგორც მამაკაცში, ჩანაცვლებას მუსულმანობით, კულტურულ უკანდახევად მიიჩნევს. მისი გაგებით, ეს „ხალხის ერთი ნახევრის უპიროვნო მონად ქცევაა, რაც მეტად ამცირებს მთელი ხალხის კულტურულ ღონეს. მაჰმადიან ალბანელებში აუცილებელია ქალის მდგომარეობა ფრიად დაბალ საფეხურზეა“- დაასკვნის იგი ალბანელთა ყოფა-ცხოვრების გაცნობის შემდეგ. (სახ. გაზეთი, # 624)

მე-20 ს. დასაწყისში მიმდინარე მწვავე პოლიტიკური პროცესები ალბანეთსა და ბალკანეთის სხვა ქვეყნებში, ოსმალეთის იმპერიიდან რომ ცდილობდნენ თავის დაღწევას და ბალკანეთის ომის სახელითაა შესული ისტორიაში, აქტიურად შუქდებოდა იმჟამინდელ ქართულ პრესაში, ერთადერთ მასობრივ მედიასაშუალებაში. ქართული საზოგადოების გაცხოველებული ინტერესი აღნიშნული მოვლენებისადმი გასაგებიც იყო: ქვეყანა, რომელიც თავად განიცდიდა იმპერიის ბრწყალების სიმწვავეს და მისგან დახსნის გზებისა და საშუალებების ძიებაში იყო, სხვა ქვეყნებში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიმართ გამოჩენილი ყურადღება და თანაგრძნობა ეროვნული იდეოლოგიის გატარების ერთადერთ საშუალებად რჩებოდა მკაცრი საცენზურო პირობების გამო, განსაკუთრებით იმ სასტიკ რეაქციულ პერიოდში მე-20 ს. დასაწყისში რომ სუფევდა საქართველოში. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ თითქმის ყოველდღიურად იბეჭდებოდა სხვადასხვა ქვეყნის საინფორმაციო სააგენტოებიდან მოწოდებული ცნობები ფრონტის წინა ხაზზე, სხვადასხვა ქვეყნის, მათ შორის ოსმალეთის პოლიტიკურ წრეებსა თუ კულუარებში განვითარებული მოვლენების შესახებ. უყურადღებოდ არ რჩებოდა რედაქციისთვის ხელმისაწვდომი ნებისმიერი ინფორმაცია, თუნდაც მცირეოდენი, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო დეტალიც კი. იბეჭდებოდა სპეციალურად მივლინებული კორესპონდენტების მიერ მომზადებული მიმოხილვითი ხასიათის ვრცელი პუბლიკაციებიც.

ამ კორესპონდენციებიდან რამდენიმე მათგანი ომის პირობებში ქალთა ყოფისა თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მათი როლის გააქტიურების შესახებ გვაწვდის მეტად ღირებულ ინფორმაციებს. ნიმუშად გამოდგება „სახალხო გაზეთის“ 1912 წ. #244-ში გამოქვეყნებული პუბლიკაცია, რომელიც იტყობინება მაკედონიაში მიმდინარე საომარ მოქმედებების გამო გამოქცეული, ნახევრად შიშველ-ტიტველი და მშვიერ-მწყურვალ ბავშვებისა და ქალების საშინელი მდგომარეობის შესახებ, რომელთა უბედურებას რილის მთებში გადმოსვლისას დიდთოვლობა დაემატა და საშინელ დღეში აღმოაჩინა. მათ დახმარება ესაჭიროებოდათ, მაგრამ მანამ მათ მისაშველებლად ადგილობრივი ხელისუფლება და სლავიანთა საქველმოქმედო საზოგადოება რამეს მოიმოქმედებდა, ეს უკანასკნელნი შიმშილითა და სიცივით იხოცებოდნენ. ბულგარეთში მცხოვრებმა ინგლისელმა ქალებმა ვერ აიტანეს მათი საცოდაობის გულგრილად ყურება და პირველები დაეხმარნენ ამ გაჭირვებულებს. ამავე ქალებმა დააარსეს სოფიაში უფასო სასადილო და სამკერვალო, სადაც ამზადდებდნენ ზამთრის ტანსაცმელს მაკედონიიდან გამოქცეული ქალებისა და ბავშვებისათვის; გამოუნახეს თავშესაფრები და სასმელ-საჭმელსაც მუქთად ურიგებდნენ. ამ გვარად, საბრალო ქალებმა და ბავშვებმა პირველი დახმარება ინგლისელი ქალებისაგან მიიღეს- ვიგებთ საინფორმაციო ტექსტიდან. ეს ერთ-ერთი მათგანია ევროპელ ქალთა საზოგადოებრივი აქტივობისა და სოლიდარობის მაგალითების წარმომჩენი პუბლიკაციებისა, ქართველ ქალთა წახალისებასა და ქვეყნისათვის სასიკეთო საქმისათვის მათი ენერგიის მომართვას რომ ისახავდა მიზნად. ქართულ პრესაში აქტიურად შუქდებოდა 1910 წლიდან ევროპაში ფართოდ გაშლილი ქალთა მოძრაობა, რადგან იგი სრულად შეესაბამებოდა „ქალთა საკითხის“ ნაციონალურ განზომილებებს, მე-19 საუკუნის ბოლოდან რომ იღებდა სათავეს და ილიასეული გზის გაგრძელებას წარმოადგენდა.

და არა მარტო ევროპაში, მახლობელ აღმოსავლეთშიც შეინიშნება ქალთა მოძრაობის ორგანიზება, რაც უყურადღებოდ არ დარჩენია ქართულ პრესას. „სახალხო გაზეთის“ 1912 #81 დაიბეჭდა „ბერლინერ თავგებულთათვის“ სტამბოლელი კორესპონდენტი მიერ მიწოდებული ინფორმაცია. „ოსმალელ ქალთა მიტინგი სტამბოლში“ ასეა დასათაურებული სარედაქციო წერილი, რომლიდანაც ვგებულობთ ოსმალელ ქალთა გააქტიურების შესახებ, რომელთაც სტამბოლში მიტინგი გაუმართავთ. წერილში აღწერილია ვისი ორგანიზებით მოეწყო მიტინგი და რა მიზანს ემსახურებოდა იგი.

კრების ორგანიზება პრინციპსა ნიმუტ-ხანუმისა და მაჰმუდ-მუხტარ-ფაშის მეუღლის ინიციატივით მომხდარა. პირველად ილაპარაკა ფახმი-ალიხ-ხანუმმა, ოსმალელი ისტორიკოსის, ჯევატ-ფაშის ქალმა. მოლაპარაკე გატაცებით ამტკიცებდა ბრძოლის გაგრძელების საჭიროებას. იგი ამბობდა: ოსმალეთმა მსხვერპლი უნდა შესწიროს სამშობლოს დასაცავადო და მოუწოდებდა ოსმალელ ქალებს, ყოველ მხრივ დახმარებოდნენ ოსმალეთის ჯარს. შემდეგმა გამომსვლელმა ფეიმე-ნესტეხ-ხანუმმა, მგრძნობიარე და ლამაზი სიტყვით დაასურათა ბალკანეთის ომის მიმდინარეობა, აღინიშნა მოკავშირე სახელმწიფოების სისასტიკე და სიმკაცრე. ოსმალელმა მოსწავლე ქალებმა წაიკითხეს ლექსები. ილაპარაკა ცნობილმა მწერალმა ქალმა ხალიდე-ხანუმმა, რომელსაც კრება აღტაცებით მიეგება. მან მოაგონა კრებას ოსმალთა სახელმწიფოს დიადი წარსული და მოწოდებაც შესაბამისი გააჟღერა: რითაც კი ძალა შეგწევთ, ჯარს დაეხმარეთ ოსმალეთის მტრებთან საბრძოლველადო.

ამ ემოციური გამოსვლების პათოსს შეესაბამება კრების დადგენილებაც: ოსმალეთის ჯარს გამამხნევებელი დეპეშა გაეგზავნოს და სთხოვოს, იბრძოლოს დედათა, ცოლთა და დათა პატივისა და ღირსების დასაცავად. გადაწყდა, დეპეშები გაეგზავნათ ასევე ევროპის გვირგვინოსანი ქალებისთვის და ეთხოვათ, „დაეცვათ ოსმალეთი მოკავშირე სახელმწიფოთა სიმხეცისაგან.“ კრების ბოლოს ყველამ თვისი ძვირფასი სამკაული მოიხსნა და ძვირფას სამშობლოს დასაცავ თანხას შესწირა.- იტყობინება სტამბოლელი კორესპონდენტის მიერ მოწოდებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით „სახალხო გაზეთის“ რედაქცია.

წერილში აშკარად იგრძნობა სტამბოლელ ქალთა პათოსით აღფრთოვანება, რაც რედაქციის პოზიციას ამჟღავნებს: გაერთიანება და ეროვნული ენერგიის მიმართვა ყველაზე ძვირფასის, სამშობლოს დასაცავად, რაშიც ქალებს მამაკაცებთან ერთად უდავოდ დიდი წვლილის შეტანა შეუძლიათ. ეს უნდა იყოს სტამბოლელ ქალთა პათოსით რედაქციის აღფრთოვანების რეალური მიზეზი. ეს ერთგვარი მოწოდება იყო კონსოლიდაციისა და საერთო მიზნისათვის ერთიანი ძალით ბრძოლისაკენ, რაც ასე სჭირდებოდა იმჟამინდელ ქართულ საზოგადოებას.

მეორე მხრივ კი, დასტურდება ოსმალელი ქალების მამაკაცთა ჩრდილიდან გამოსვლისა და საზოგადოებრივ საქმიანობაში ჩართვისთვის მზაობა XX ს. 10-იანი წლებიდან; შეიმჩნევა ქალთა მასობრივი მოძრაობის ორგანიზებისკენ სწრაფვის ტენდენცია. აქაც უკვე მართლდება ილია ჭავჭავაძის მიერ ჯერ კიდევ 1889 წლეს გამოთქმული ცნობილი წინასწარმეტყველური ვარაუდი: "შორს არ არის ის დრო, როდესაც დედათა საქმე თავისას გაიტანს და ეს მთელი ნახევარი სქესი კაცობრიობისა მოწვეულ იქნება წუთისოფლის სუფრაზედ თავისი კუთვნილის ადგილის დასაჭერად".

¹ (Source: ანთელავა ლიანა, კულტურა და გენდერი [გენდერული პრობლემატიკა საქართველოში], – ქალთა განათლებისა და ინფორმაციის საერთაშორისო ცენტრი, – თბ., – 2002

ესაა ცნება, რომელიც გულისხმობს კულტურით განპირობებულ შეხედულებებს ქალისა და მამაკაცის ინტელექტუალური შესაძლებლობების, მათი პიროვნული თვისებებისა და ქცევის შესახებ. გენდერი, როგორც კონსტრუქტი იქმნება საზოგადოების მიერ, როგორც ქალისა და მამაკაცის სოციალური მოდელი, რომელიც განსაზღვრავს მათ როლსა და მდგომარეობას საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. (Source: http://www.imereti.ge/index.php?...amp;sec_id=1315)

ტერმინი „გენდერი“ აღნიშნავს ქალებისა და მამაკაცების სოციალურად კონსტრუირებულ როლებს რომელიც მიეწერებათ მათ სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. ამდენად გენდერული როლები დამოკიდებულია კონკრეტულ სოციო-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტუროლოგიურ კონტექსტზე და განიცდის სხვადასხვა ფაქტორების გავლენას რასის, ეთნიკურობის, კლასის, სექსუალური ორიენტაციის და ასაკის მიხედვით. გენდერული როლების შესწავლა ხდება და ფართოდ განსხვავდება თითოეული კულტურის ფარგლებში და კულტურებს შორის.

(Source: ბრანდერი პატრიცია. კომპასი : სახელმძღვ. ადამიანის უფლებათა განათლ. სფეროში ახალგაზრდების მონაწილეობით, [თბ.], 2004.) არ ფოკუსირდება მარტო ქალებზე, არამედ კაცებზეც, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი მდგომარეობის ქალების მდგომარეობისთვის შედარების ხარჯზე მოხდეს ქალების დისკრიმინაციის დემონსტრირება, არამედ თვით მამაკაცურობის როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენის შესასწავლად. გენდერი არის სოციალური კატეგორია, რომელიც ისტორიულად არსებობს და ეპოქებისა და კონტექსტის გათვალისწინებით მუდმივ ცვლილებას განიცდის.

Source: საბედაშვილი თამარ. ქალთა უფლებების ისტორიული ასპექტები: სალექციო კურსი სოც. მეცნ. მაგისტრატურისათვის / თამარ საბედაშვილი; [მთ. რედ.: მარინე ჩიტაშვილი, ენობრ. რედ.: ლია კაჭარავა] - თბ.: სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი, 2006 - 112გვ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანთელავა ლ., „კულტურა და გენდერი [გენდერული პრობლემატიკა საქართველოში]“, – ქალთა განათლებისა და ინფორმაციის საერთაშორისო ცენტრი,– თბ.,–2002
2. ბოსტაშვილი ნ., „იასე რაჭველი (მეხუზლა) წერილები თურქეთიდან“, „მეცნიერება“, თბილისი, 1991 წ.
3. ბრანდერი პ., „კომპასი“ (სახელმძღვ. ადამიანის უფლებათა განათლ. სფეროში ახალგაზრდების მონაწილეობით), თბ., 2004,
4. ბუქური მ., „ქალი თურქეთში“, თბილისი, 2012წ.
5. კიკვაძე ზ., „ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“, გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2010 წ.
6. საბედაშვილი თ., „ქალთა უფლებების ისტორიული ასპექტები“ (სალექციო კურსი სოც. მეცნ. მაგისტრატურისათვის), თბ., 2006 წ.
7. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., #2566
8. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., #2579
9. „ივერია“, 1888 წ. , #
10. „ივერია“, 1897 წ. , # 164
11. „ივერია“, 1898 წ. , #131
12. „ივერია“, 1901 წ. , # 15
13. „ივერია“, 1901 წ. , # 75
14. „ივერია“, 1901 წ. , # 98
15. „ივერია“, 1901 წ. , # 198
16. „ივერია“, 1905 წ., #178,
17. „ივერია“, 1905 წ., #244
18. „ივერია“, 1909 წ. , # 40
19. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., #203
20. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., #232
21. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., # 421
22. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ., #470,
23. „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., #81
24. „სახალხო გაზეთი“, 1912წ., #587,
25. „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., #612
26. „სახალხო გაზეთი“, 1912წ., # 624-625

Black Sea Saint Nicholas Customs (1856-1910)
შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბანკო
(1856-1910)

Merab Megrelishvili

PhD in History,
Researcher at Niko Berdzenishvili Institute
Of Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

Nikoloz Megrelishvili

PhD in Law, Batumi Shota
Rustaveli State University
e-mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

Abstract: After the Crimean War (1853-1856), the Kobuleti coast of the Black Sea had a particular military strategic function. The outpost of St. Nicholas included the area at the mouth of the Natanebi, where the quay of Shekvetili was located. Professor Tamaz Beradze names the year 1737 as the date of the fortress's foundation. On the map of Western Georgia at the beginning of the 19th century, the fortress of St. Nicholas is marked. In honor of the Russian king Nicholas, it was also referred to as Nikolaevsky. Initially, it was a customs checkpoint located on the sand hill, where there was a quarantine zone, a provision store, and a barracks for up to 30 guards. In 1788-1792, the Nakashidze princes enjoyed the right to be customs officers under the will of Simon III Gurieli. In 1812, according to the Treaty of Bucharest, the Russians occupied it, and the Russian-Turkish border was approved there. In 1813, with the will of the chief ruler of Georgia, Nikoloz Rtishchev, Guriel developed the construction of St. Nicholas Fortress.

Black Sea Nicholas Customs was established in 1856, and its principal duty was to monitor the border and establish control over imported goods. The customs checkpoint of St. Nicholas was subordinated to the Quarantine-Customs Office of Poti, which was part of the Kutaisi Customs District. Customs affairs in the North Caucasus and Transcaucasia were managed by the Customs and Quarantine Department, whose residence was in Tbilisi. Initially, the customs house of St. Nicholas was located on the border of Guria-Adjara. After 1878, the customs checkpoint was moved to the Churuksu area. At the same time, a customs quarantine supervision was established in Batumi, which supervised the ships in the port of Batumi. Then, the customs of St. Nicholas moved to Makryal, near the Turkish border. The border villages of Nikolaevsky checkpoint were Khofa, Arkhavi, and Vytse. Sailing ships used to enter Kobuleti from Turkey.

On August 25, 1865, the Ministry of Maritime Affairs of Russia (Petrograd, Minister N. Krabe) approved the rules of operation of surveillance ships on the southeastern coast of the Black Sea. Coastal surveillance was established by Azov barques, which made fast trips along the coast. Commercial ships had to pass through the quarantine zone. Control of ships sailing between Constantinople and Sukhumi was established. Control was mainly carried out in the quarantine zone, where ships detained on the seas were brought for inspection. The goods seized from foreign ships were kept in customs warehouses for one year, and before that, they were confiscated. On July 23, 1857, it was forbidden to export oak wood.

Trade goods were mainly imported from Poti, Ochamchire, Kerch, Rostov, Redut-Kale, and Evpatoria. They used to import European luxury items, perfumes, mirrors, and watches. In 1857, various types of fish were named among the items brought to the customs territory, as well as tobacco, vegetables, fruits, flour, beans, halwa, sheep's wool, paints, and metal. There was a sizeable demand for Asian shawls in the Russian market, which supplied Moscow enterprises.

On May 31, 1866, the Minister of Internal Affairs of Russia, Baluev, approved the instructions of the quarantine customs, rights, and duties of employees.

Particular prohibitions were imposed on religious servants who came from Constantinople. They were admitted with the permission of the Russian Synod.

According to the decision of the Ministry of Foreign Affairs of Russia on December 19, 1878, and the decision of the Asian Department on May 19, 1886, customs had established exceptional control over the import of weapons, paper, and wool. Customs used to carry out medical checks on ships arriving from abroad to prevent

various diseases' proliferation. On July 8, 1910, based on the Minister of Finance of Russia, the Black Sea St. Nicholas customs was canceled, and it was declared as the Churuxsu customs crossing point. Since 1918, Russian Old Orthodox Christians settled in Shekvetili. In 1920, the castle of Shekvetili was demolished.

Key words: customs, quarantine zone, border control, berth.

მერაბ მეგრელიშვილი

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

ნიკოლოზ მეგრელიშვილი

სამართლის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge

აბსტრაქტი: 1853-1856 წწ. ყირიმის ომის შემდეგ შავი ზღვის ქობულეთის სანაპიროს განსაკუთრებული სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა. წმინდა ნიკოლოზის ფორფოსტი მოიცავდა ტერიტორიას ნატანების შესართავთან, სადაც მდებარეობდა შეკვეთილის ნავმისადგომი. პროფესორი თამაზ ბერაძე ციხე-სიმაგრის დაარსების თარიღად ასახელებს 1737 წელს. XIX საუკუნის დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე აღნიშნულია წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე. რუსეთის მეფე ნიკოლოზ პირველის საპატივცემულოდ მას მოიხსენიებდნენ ნიკოლაევსკის სახელითაც. თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ქვიშის ბორცვზე მდებარე საბაჟო საგუშაგოს, სადაც განთავსებული იყო საკარანტინო ზონა, პროვიანტის მაღაზია და ყაზარმა 30-მდე გუშაგისთვის. 1788-1792 წლებში სიმონ მესამე გურიელის ნებით შეკვეთილში მეზაქეობის უფლებით სარგებლობდნენ თავადი ნაკაშიძეები. 1812 წელს ბუქარესტის ზავის მიხედვით შეკვეთილი რუსებმა დაიკავეს და აქ დამტკიცდა რუსეთ-თურქეთის საზღვარი. 1813 წელს საქართველოს მთავარმმართველ ნიკოლოზ რტიშჩევის ნებით გურიელმა განაახლა წმინდა ნიკოლოზის სიმაგრის მშენებლობა.

1856 წლიდან დაარსებულ შავი ზღვის ნიკოლოზის საბაჟოს ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საზღვრის მეთვალყურეობა და კონტროლის დაწესება შემოტანილ საქონელზე. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოსაგუშაგო ექვემდებარებოდა ფოთის საკარანტინოსაბაჟო კანტორას, რომელიც შედიოდა ქუთაისის საბაჟო ოკრუგში. ჩრდილოეთ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში საბაჟოს საქმეს ხელმძღვანელობას უწევდა საბაჟოსაკარანტინო სამმართველო, რომლის რეზიდენცია თბილისში იყო. თავდაპირველად წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო მდებარეობდა გურია-აჭარის საზღვარზე. 1878 წლის შემდეგ საბაჟოსაგუშაგო გადაიტანეს ჩურუქსუს მიდამო-ებში. ამავე დროს ბათუმში დაფუძნდა საბაჟო საკარანტინო ზედამხედველობა, რომელიც მეთვალყურეობას უწევდა ბათუმის პორტში არსებულ გემებს, შემდეგ წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გადააქვთ მაკრიალთან, თურქეთის საზღვართან ახლოს. ნიკოლოზაევსკის საგუშაგოს სასაზღვრო სოფლები იყო: ხოფა, არხავი, ვიწყე. თურქეთიდან ქობულეთში შემოდიოდა იალქნიანი გემები.

1865 წლის 25 აგვისტოს რუსეთის საზღვაო საქმეთა სამინისტრომ (პეტროგრადი, მინისტრი ნ. კრაბე) დაამტკიცა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებული მეთვალყურე გემების მოქმედების წესები. სანაპიროს მეთვალყურეობა დაწესებული ჰქონდათ აზ-ოვის ბარკასებს, რომლებიც სანაპიროს გასწვრივ აწარმოებდნენ სწრაფ რეისებს. კომერციულ გემებს უნდა გაეგოთ საკარანტინო ზონა. დაწესდა კონტროლი კონსტანტინეპოლსა და სოხუმს შორის მოცურავე გემებზე. კონტროლი ძირითადად წარმოებდა საკარანტინო ზონაში, სადაც შესამოწმებლად მოჰყავდათ ღია ზღვაში დაკავებული გემები. უცხო გემებიდან ჩამორთმეული საქონელი ერთი წლის განმავლობაში ინახებოდა საბაჟოს საწყობებში, ხოლო შემდეგ კი ხდებოდა მათი კონსფისკაცია. 1857 წლის 23 ივლისს აკრძალეს მუხის ხის გატანა.

სავაჭრო საქონელი ძირითადად შემოდიოდა ფოთიდან, ოჩამჩირიდან, ქერჩიდან, როს-ტოვიდან, რედუტ-კალედან, ევპატორიიდან. შემოქონდათ ევროპული ფუფუნების საგნები, პარფიუმერია, სარკე, საათები. 1857 წელს საბაჟოს ტერიტორიაზე შემოტანილ საგნებს შორის

დასახელებულია თევზის სხვადასხვა სახეობა: სელდი, ოლოვა, ასევე თამბაქო, ბოსტნეული, ხილი, ფქვილი, ფასოლი, ხალვა, ცხვრის შალი, საღებავები, ლითონი. რუსეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო აზიურ შალზე, რითაც მარაგდებოდნენ მოსკოვის საწარმოები. აზიური შალისგან ევროპაში კერავდნენ საუკეთესო ტანსაცმელს.

1866 წლის 31 მაისს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბალუევმა დაამტკიცა საკა-რანტინო საბაჟოს ინსტრუქცია, რომელშიც მინიშნებულია საბაჟოს წევრთა საქმიანობა და მათი უფლება-მოვალეობანი.

განსაკუთრებული აკრძალვები იყო დაწესებული კონსტანტინეპოლიდან გადმოსული რელიგიის მსახურთა მიმართ. მათი ვიზირება ხდებოდა რუსეთის სინოდის ნებართვით.

1878 წლის 19 დეკემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს და 1886 წლის 19 მაისის აზიური დეპარტამენტის გადაწყვეტილებით საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული იარაღის, ქაღალდის და შალის შემოტანაზე. უცხოეთიდან შემოსულ გემებზე სხვადასხვა დაავადებების გავრცელების პრევენციის მიზნით წარმოებდა სამედიცინო შემოწმება. 1910 წლის 8 ივლისს რუსეთის ფინანსთა მინისტრის საფუძველზე შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გაუქმდა და გამოცხადდა ჩურუქსუს საბაჟო გადასასვლელ პუნქტად. 1918 წლიდან შეკვეთილში დასახლდნენ რუსი ძველმართლმადიდებლები (სტაროვერები). 1920 წელს შეკვეთილის ციხე დაანგრეს.

საკვანძო სიტყვები: საბაჟო, საკარანტინო ზონა, საზღვრების კონტროლი, ნავმისადგომი.

1853-1856 წწ. ყირიმის ომის შემდეგ შავი ზღვის ქობულეთის სანაპიროს განსაკუთრებული სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა. გიორგი ყაზბეგი ნაშრომში „ლაზისტანის სანჯაყის სამხედრო-სტატისტიკური და სტრატეგიული ნარკვევები“ განსაზღვრავს რა წმინდა ნიკოლოზის საგუშაგოს საზღვრებს, მიაწვდის მდინარე ჩოლოქის შავი ზღვის სანაპიროსთან შესართავს, აჭარა გურიის მთების ქედს, 50 ვერსის მანძილზე, ჭახათის მთიდან შავნაბადის მთამდე. რუსეთის დაბლობზე, ანუ ჩოლოქის ხაზზე თურქეთისკენ სამი გზა მიდიოდა. ერთი გზა მიუყვებოდა ზღვის ნაპირს წმინდა ნიკოლოზის საგუშაგოსთან, მეორე გადიოდა ჩოლოქის საგუშაგოსა და სოფელ ლედვაზე, ხოლო მესამე კი ქვემო (ბოგოლსკის) ბოგილის საგუშაგოსთან ოჩხამურის ტერიტორიაზე. ამათგან პირველი გზა ხელსაყრელი იყო ბორბლიანი ტრანსპორტისთვის, იგი მიუყვებოდა ზღვის ქვიშიან ნაპირს და ჩოლოქთან, კინტრიშის (ლიმონის) მინდორზე გადიოდა. ჯერ კიდევ 1658 წელს ეს ადგილი მოინახულა იერუსალიმის პატრიარქმა პაისმა, დიაკონ დოსითეოსთან ერთად. იგი ნაშრომში „მოგზაურობა გურიაში“ აღნიშნავს, რომ ფაზისიდან ისინი გაემგზავრნენ ქობულეთში არსებულ გურიის ნავმისადგომში, საიდანაც აჰყვანენ მდინარეს ზემოთ ორი საათის სავალზე, რის შემდეგ 1659 წლის 22 მარტს მივიდნენ ტამართან და გურიის მთავრის სახლთან. ქობულეთის ნავმისადგომის დანიშნულებაზე მიაწვდის ქრისტოფორე კასტელი, რომლის ალბომში ჩანახატს აქვს მინაწერი „ბავშვებით დატვირთული ხომალდი მიდის ჯოჯოხეთში“. ზაქარია ჭიჭინაძე აღნიშნავს, რომ გურიიდან ყოველწლიურად გაყავდათ გაყიდული ბავშვები. ამავე ადგილზე ნავმისადგომის და ციხე-სიმაგრის მშენებლობა დოკუმენტებით მე-18 საუკუნეში დასტურდება. 1723 წელს შეკვეთილის ციხეში ოსმალეთის გარნიზონი იდგა. XIX საუკუნის დასაწყისში წმინდა ნიკოლოზის ფორფოსტი მოიცავდა ტერიტორიას მდინარე ნატანების შესართავთან, სადაც მდებარეობდა შეკვეთილის ნავმისადგომი. პროფესორი თამაზ ბერაძე ციხესიმაგრის დაარსების თარიღად ასახელებს 1737 წელს. XIX საუკუნის დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე აღნიშნულია წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე. რუსეთის მეფე ნიკოლოზ პირველის საპატივცემულოდ მას მოიხსენიებდნენ ნიკოლაევსკის სახელითაც. თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ქვიშის ბორცვზე მდებარე საბაჟო საგუშაგოს, სადაც განთავსებული იყო საკარანტინო ზონა, პროვიანტის მაღაზია და ყაზარმა 30-მდე გუშაგისთვის. 1788-1792 წლებში სიმონ მესამე გურიელის ნებით შეკვეთილში მებაჟეობის უფლებით სარგებლობდნენ თავადი ნაკაშიძეები. 1812 წელს ბუქარესტის ზავის მიხედვით შეკვეთილი რუსებმა დაიკავეს და რუსეთ-(თურქეთის)ოსმალეთის იმპერიათა საზღვარი აქ დამტკიცდა. 1813 წელს საქარ-თველოს მთავარმმართველ ნიკოლოზ რტიშჩევის ნებით განაახლა წმინდა ნიკოლოზის სი-მაგრის მშენებლობა. 1850 წელს საბაჟო მოინახულა ნიკოლოზ დუნკელ ველინგმა. ველინგის ცნობით 1810 წელს რუსებმა გურიაში, კერძოდ ნატანების შესართავთან, შეკვეთ-ილში განალაგეს ბელევესკის ფეხოსანთა პოლკი და მოაწყვეს თავდაცვითი ნაგებობანი. აღნიშნულ პოლკს ეკუთვნოდა წმინდა ნიკოლოზის სახელობის ეკლესია. აქედან გურულებს გაჰქონდათ სიმინდი, ბზა, ურთხელი, მერქანი.

გურულებმა ქობულეთზე კონტროლი დაკარგეს 1774 წლის ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის შემდეგ. შეკვეთილთან არსებული წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე ნახსენები აქვს კარლ მარქსს 1854 წელს გამოცემულ სტატიაში, რომელიც ეხება რუსეთ-ოსმალეთის სამარ მოქმედებებს სელიმ ფაშას და რუსეთის ჯარს შორის. 1829 წელს რუსეთსა და თურქეთს შორის დადებულ ადრიანოპოლის ტრაქტატში გარკვევით არის მითითებული, რომ წმინდა ნიკოლოზის ნავსადგური არის შავი ზღვის სამხრეთით არსებული სასაზღვრო პუნქტი. 1879 წლის 23 მაისს შავი ზღვისპირეთის საბაჟოებს მიეცათ ბრძანება, რომ მკაცრი მეთვალყურეობა დაეწესებიათ თურქეთის დროშის ქვეშ მოცურავე თევზსაჭერ ფელუკებზე, განსაკუთრებით ფეოდოსიის და ყირიმის ნახევარ-კუნძულზე, სადაც უცხოური გემებისთვის აკრძალული იყო თევზჭერა და დელფინების რეწვა. (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 10 ფურც. 25) 1865 წლის 25 აგვისტოს რუსეთის საზღვაო საქმეთა სამინისტრომ (პეტროგრადი, მინისტრი ნ. კრაბე) დაამტკიცა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებული მეთვალყურე გემების მოქმედების წესები. სანაპიროს მეთვალყურეობა დავალებული ჰქონდათ აზოვის ბარკასებს, რომლებიც სანაპიროს გასწვრივ აწარმოებდნენ სწრაფ რეისებს (მიმოსვლას). კომერციულ გემებს უნდა გაეცლოთ საკარანტინო ზონა. დაწესდა კონტროლი კონსტანტინეპოლსა და სოხუმს შორის მოცურავე გემებზე. კონტროლი ძირითადად წარმოებდა საკარანტინო ზონაში, სადაც შესამოწმებლად მოჰყავდათ ღია ზღვაში დაკავებული გემები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 8) უცხო გემებიდან ჩამორთმეული საქონელი ერთი წლის განმავლობაში ინახებოდა საბაჟოს საწყობებში, ხოლო შემდეგ კი ხდებოდა მათი კონსფისკაცია. 1857 წლის 23 ივლისს აკრძალეს მუხის ხის გატანა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 66)

1866 წლის 5 აგვისტოს წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო სამეგრელოს მმართველს აცნობებდა, რომ შეთქმული თავადები ტიტე ინაიშვილი და მარღანია აპირებდნენ სამურზაყანოსა და სამეგრელოდან თურქეთში გადასვლას (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 63). 1869 წელს წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს საზღვრებში შემოვიდნენ შემდეგი გემები: „ქრისტიანა“, „წმინდა ეკატერინე“, „წმინდა მიხეილი“, „ფეოდოსია“, „ვასილი“, „წმინდა ნიკოლოზ წინასწარმეტყველი“, „სოფია“, „ვლადიმირი“, „ალექსანდრე“, „წმინდა იაკობი“, საბაჟოს შედგენილი ჰქონდა გემების შემოსვლის ცხრილი, რომელშიც მითითებული იყო, თუ საიდან შემოვიდა გემი, რა საქონელი შემოიტანა და რომელი მიმართულებით წავიდა და ა.შ. სავაჭრო საქონელი ძირითადად შემოდიოდა ფოთიდან, ოჩამჩირიდან, ქერჩიდან, როსტოვიდან, რედუტკალედან, ევპატორიიდან (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 26 ფურც. 35) შემოჰქონდათ ევროპული ფუფუნების საგნები, პარფიუმერია, სარკე, საათები. 1857 წელს საბაჟოს ტერიტორიაზე შემოტანილ საგნებს შორის დასახელებულია თევზის სხვადასხვა სახეობა: სელდი, ოლოვა, ასევე თამბაქო, ბოსტნეული, ხილი, ფქვილი, (ფასოლი) ლობიო, ხალვა, ცხვრის შალი, საღებავები, ლითონი. რუსეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო აზიურ შალზე, რითაც მარაგდებოდნენ მოსკოვის საწარმოები. აზიური შალისგან ევროპაში კერავდნენ საუკეთესო ტანსაცმელს. საბაჟოს მიერ დაწესებული გადასახადი სავალდებულო იყო ყველა რანგის ადამიანისთვის. განსაკუთრებით დიდი გადასახადი იყო დაწესებული სავაჭროდ აკრძალულ საქონელზე, ასე მაგალითად, 1882 წელს ფოთის საკარანტინო საბაჟო დაწესებულების მიმართვის საფუძველზე ნიკოლოზის საბაჟოზე მაღალი გადასახადი დაუწესეს ირანის პრინცს ბეხმენმირზას, კერძოდ, მან შემოიტანა ქოლგები, რომლის სახელურებში განთავსებული იყო ძვირფასი თვლებით შემკული ხანჯალი (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 58) საყოველთაო ვაჭრობაში ჩართული იყვნენ რუსეთის ქვემეგრდომი ქართველი ვაჭრებიც: ალექსანდრე აბაშიძე, ვასიკო არობელიძე, ვასილ ართმელაძე, ბეშიტაიშვილი, გაბრიელ ვასაძე, ოქროპირ ღლონტი, სიმონ ბოგვაძე, ალექსანდრე ვარშალომიძე.

1879 წლის 1 იანვარს კავკასიის მეფისნაცვალმა სანიმუშო სამსახურისთვის ორდენებით დააჯილდოვა კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, კავკასიის საცეზურო კომიტეტის წევრი თავადი ჯორჯაძე თბილისის გუბერნიის საქმის მწარმოებელი გლეხთა საკითხებში თავადი ჭავჭავაძე, ფოთის საკარანტინო საბაჟო კანტორის წევრი ანდრონიკაშვილი და ბევრი სხვა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 40 ფურც. 1) 1866 წლის 31 მაისს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბალუევმა დაამტკიცა საკარანტინო საბაჟოს ინსტრუქცია, რომელშიც მინიშნებულია საბაჟოს წევრთა საქმიანობა და მათი უფლება-მოვალეობანი. ინსტრუქციის ზოგად ნაწილში განსაზღვრულია საკარანტინო სახლის დირექტორის მოვალეობა, მიღებულ საქონელზე ჰიგიენური წესების დაცვის, მისი დათვალიერება გადაწამლების, დასაწყობების და სხვა საკითხები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 27 ფურც. 40) საკარანტინო პაკხაუზებში საქონელს 3 დღის განმავლობაში ტოვებდნენ, ხოლო აზოვის პორტებში გასაგზავნს 6-8

თვეს. ცალკე პუნქტი იყო გამოყოფილი საკარანტინო პორტის კაპიტანზე. მის ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საკარანტინო პორტში გემების მიღების საერთო წესების დაცვა. საკარანტინო წყლებში აკრძალული იყო გემების თავისუფალი მოძრაობა. პორტის კაპიტანის რეზიდენციაზე გამოფენილი იყო საკარანტინო ყვითელი ფერის დროშა. ასეთივე ფერის სიმბოლოები იყო სავაჭრო გემებზე. პორტის კაპიტანს საკარანტინო წყლებში შემოსული გემების შესამოწმებლად გააჩნდა კითხვარი. ინსტრუქცია გარკვეულ ვალდებულებას უწესებდა სასაზღვრო დაცვას. ისინი თვალყურს ადევნებდნენ და იცავდნენ სახმელეთო და საზღვაო საზღვარს.

1856 წლიდან დაარსებულ შავი ზღვის ნიკოლოზის საბაჟოს ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საზღვრის მეთვალყურეობა და კონტროლის დაწესება შემოტანილ საქონელზე. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო-საგუშაგო ექვემდებარებოდა ფოთის საკარანტინოსაბაჟო კანტორას, რომელიც შედიოდა ქუთაისის საბაჟო ოკრუგში. ჩრდილოეთ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში საბაჟოს საქმეს ხელმძღვანელობას უწევდა საბაჟო-საკარანტინო სამმართველო, რომლის რეზიდენცია თბილისში იყო. თავდაპირველად წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო მდებარეობდა გურია-აჭარის საზღვარზე. 1878 წლის შემდეგ საბაჟო-საგუშაგო გადაიტანეს (ჩურუქსუს) ქობულეთის მიდამოებში. ამავე დროს ბათუმში დაფუძნდა საბაჟო საკარანტინო ზედამხედველობა, რომელიც მეთვალყურეობას უწევდა ბათუმის პორტში შემოსულ გემებს, შემდეგ წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გადადის მაკრიალთან, თურქეთის საზღვართან ახლოს. (ნიკოლაევსკის) ნიკოლოზის საგუშაგოს სასაზღვრო სოფლები იყო: ხოფა, არხავი, ვიწე. თურქეთიდან ქობულეთში შემოდიოდა იალქნიანი გემები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 ფურც. 5) 1910 წლის აპრილში ნიკოლოზის საბაჟოს მმართველმა გოგიტიძემ და ქობულეთის N25 შავი-ზღვისპირა სასაზღვრო რაზმის უფროსმა, შტაბის როტმისტრმა ტირტოვმა ხელი მოაწერეს საბაჟოს დადგენილ საზღვრებს, კერძოდ ეს იყო ჩურუქსუს სანაპირო ზოლი, სიგრძით 66 საჟენი, ნიკოლოზის საბაჟოს შენობიდან, სამხრეთით მდებარე სულეიმან ხინკაძის სახლამდე, და სიგანით 39 საჟენი, არიფ მოწყობილის საცხოვრისამდე, სულ 2500 საჟენი. თურქულ სეინერებს ნებადართული ჰქონდათ თევზჭერა დადგენილ საზღვრებში, მაგრამ ხშირად ისინი არღვევდნენ წესებს და გადმოდიოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე სათევზაოდ და ხის მასალის შესაძენად (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 ფურც. 25). საბაჟო შემოსული და გასული გემების შესახებ ინფორმაციას უგზავნიდა საგარეო ვაჭრობის დეპარტამენტს. ძირითადი საზღვაო ტრანსპორტი იყო რუსეთის და თურქეთის ბარკასები და ფელუკა. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო კონტრაბანდისტულ საქონელს კონფისკაციას უკეთებდა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 5). 1899 წლის 11 იანვარს რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ბრძანების საფუძველზე რუსეთის იმპერიაში შემოსვლა აკრძალა გერმანიის 9 მოქალაქეს, ავტრიის 21 მოქალაქეს, თურქეთის 27 მოქალაქეს, ირიანის -13, რუმინეთის -7, ბელგიის -5, საბერძნეთის -2, შვეიცარიის, ბულგარეთის თითო მოქალაქეს და საფრანგეთში მცხოვრებ ემილ მატის (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 78 ფურც. 8).

1897 წლიდან წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს თარჯიმანი იყო ვასილ კლდიაშვილი, მებაჟეების მოვალეობას ასრულებდნენ პროკოფი ნიკოლაიშვილი და გიგო ჯაველიძე.

1885 წელს რუსი ემიგრანტები ავრცელებდნენ ბიბლიის ფორმაში გადაწერილ რევოლუციური შინაარსის წიგნებს. რუსები განსაკუთრებულ შიშს გამოთქვამდნენ საფრანგეთის მოქალაქე თეოფილე ლატიეს მიმართ, რომელიც სამხედრო განათლების მიღების შემდეგ მუშაობდა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში რუსული ენის თარჯიმნად. გარკვეული დროის განმავლობაში ფრანგი ლატიე რუსეთში კონსულის თანამდებობას ითავსებდა და ჩაბმული იყო ანტისახელისუფლებო მოძრაობაში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 ფურც. 7), რის გამოც ხელისუფლება მას ეჭვით უყურებდა.

1885 წელს ინგლისის გემებს თურქული დროშით ტრაპიზონიდან საქართველოში გადმოჰყავდათ ჩერქეზები. მათი გარკვეული ნაწილი სახლდებოდა აფხაზეთში. ამას წინ აღუდგა ილია ჭავჭავაძე და მოითხოვა აფხაზეთში ქართველი მთიელების ჩასახლება.

1889 წელს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის მიერ ნიკოლოზის საბაჟოს საგუშაგოსადმი გაგზავნილ მიმართვაში აღნიშნული იყო, რომ ოზურგეთის მცხოვრებლები, სიმინდით დატვირთული გემებით გადადიოდნენ თურქეთში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 ფურც. 39)

საქართველოში შემოსული უცხო გემები კონტრაბანდისტულ საქონელს აგდებდნენ ბათუმის ბულვარის სანაპიროსთან ახლოს, რომელსაც შემდეგ გამოუჩნდებოდა პატრონი. ნიკოლოზის საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული საქართველოში შემოტანილ უცხოურ ლიტერატურაზე. XIX საუკუნის 80-იან წლებში რუსეთის საზღვრებში ვრცელდებოდა ყალბი ფული. 1874 წლის 13 იანვარს კავკასიის მეფისნაცვალი საბაჟოებს ავალებდა მხარდაჭერას რუსული საზღვაო-

სავაჭრო საზოგადოების გემების მიმართ, რომლებიც შავი ზღვის პორტებში კონტრაბანდისტული საქონლის გამოვლენის მიზნით აწარმოებდნენ სწრაფ რეიდებს. განსაკუთრებული მეთვალყურეობა იყო დაწესებული 1552 ტონა მოცულობის ნორვეგიულ გემზე „RHOS“, რომლის კაპიტანი იყო იახონსენი. ეს გემი 1893 წელს აშენდა გერმანიის ქალაქ შტეტინგში, მიულერის და გოლბერგრაზოვის ქარხანაში. ამ გემს გააჩნდა კონტრაბანდისტული საქონლის ფარულად გადატანისთვის აუცილებელი, კონსპირაციულად მოწყობილი კაიუტები. 1878 წელს ჩოლოქის საზღვართან ვაჭრობის წესებს არეგულირებდა გენერალ-მაიორ გრიგოლ გურიელის პირველი რაზმი, ზღვის მხრიდან კაპიტანი ლუგულოვი და მთის მხრიდან გურიის მე-4 რაზმი, კაპიტანი გუგუნავას მეთაურობით (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 41 ფურც. 2).

საბაჟოზე განსაკუთრებული აკრძალვები იყო დაწესებული კონსტანტინეპოლიდან გადმოსული რელიგიის მსახურთა მიმართ. მათი ვიზირება ხდებოდა რუსეთის სინოდის ნებართვით.

1878 წლის 19 დეკემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს და 1886 წლის 19 მაისის აზიური დეპარტამენტის გადაწყვეტილებით საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული იარაღის, ქაღალდის და შალის შემოტანაზე. 1906 წლის 15 აპრილს საბაჟოს ზღვისპირა დაწესებულებებს ეცნობათ, რომ ანტვერპენიდან გამოსული იარაღით დატვირთული გემი „ხერსონი“ (კაპიტანი შულცი) დროდადრო ცვლიდა გემის სახელწოდებას და შავიზღვისპირეთში აწარმოებდა იარაღით ვაჭრობას (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 ფურც. 25), რაც საბაჟოსთვის საგულისხმო ინფორმაციას შეიცავდა.

ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა ფიქსირდება იარაღით მოვაჭრე ყაზი-ყუმუხის ოლქის სოფელ გურტახის მცხოვრებ სულთანგაქი მუჰამედის მიმართ, რომელსაც ბრალდებოდა მთის მოსახლეობაში კონსტანტინეპოლიდან შემოტანილი იარაღით ვაჭრობა.

უცხოეთიდან შემოსულ გემებზე სხვადასხვა დაავადებების გავრცელების პრევენციის მიზნითაც იყო დაწესებული კონტროლი. 1882 წლის 1 აგვისტოს რუსეთის ელჩი კონსტანტინეპოლში საბაჟოებს ატყობინებდა, რომ ინდოეთის ქალაქ ბომბეიდან გამოსულ გემზე „HESNERAY“ ფიქსირდება ქოლერიის ავამდემოფობით სიკვდილის შემთხვევა. გემზე გამოცხადდა კარანტინი. ამ პერიოდში ქოლერა დაფიქსირდა მექაშიც. არსებული შემთხვევებიდან გამომდინარე საბაჟო აწარმოებდა გემების დათვალიერებას და ავადმყოფათა გადარჩენის მიზნით მათ გადაყვანას ბათუმის საავადმყოფოში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 41).

საყურადღებოა, რომ 1906 წელს შავი ჭირის აცილების მიზნით დაწესდა კონტროლი იაპონიის ქალაქებიდან და, მათ შორის, ქალაქ კაბედან შემოტანილ საქონელზე (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 ფურც. 37).

წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო ადგენდა სტატისტიკურ მონაცემებს საკაბოტაჟე გემების მიერ სხვადასხვა პორტებში შემოტანილ საქონელზეც (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 28).

ამრიგად, წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს დაწესებული ჰქონდა საზღვრები, რომელიც იცავდა რუსეთის იმპერიის მიერ ოკუპირებულ საქართველოს ტერიტორიას.

1910 წლის 8 ივლისს რუსეთის ფინანსთა მინისტრის ბრძანების საფუძველზე შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გაუქმდა და იგი გამოცხადდა ჩურუქსუს საბაჟო გადასასვლელ პუნქტად. 1918 წლიდან შეკვეთილში დასახლდნენ რუსი „სტაროვერები“ (ძველმართლმადიდებლები). 1920 წელს შეკვეთილის ციხე დაანგრეს.

დანართი: შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს საქმიანობის ამსახველი საარქივო-დოკუმენტები.

О П И С А Н И Е

1-го рода поддѣлки бандероли на чай для помѣщений въ $\frac{1}{16}$ и $\frac{1}{32}$ фунта.

Дѣйствит.

Фальшив.

Бумага. Бумага бандероли простая, тонкая писчая.

Печать. Бандероли напечатаны литографскимъ способомъ, съ однихъ и тѣхъ же камней или цинковыхъ досокъ, но разными красками.

Особыя примѣты. Фальшивыя бандероли короче дѣйствительныхъ на 4 мм. Рисунокъ на нихъ тождественный. Особенно замѣтны слѣдующія неправильности въ рисунокѣ: Часть наружной рамки съ лѣваго края бандероли не изображена вовсе.

Государственный гербъ помѣщенъ, въ окаймляющей его круговой линіи, ниже чѣмъ слѣдуетъ, такъ что орелъ концомъ хвоста опирается на упомянутую линію. Въ темныхъ, дугообразныхъ полосахъ, съ обѣихъ сторонъ государственнаго герба, снаружи рамки изъ трехъ круговыхъ линій, размѣщены — на дѣйствительной бандероли — попеременно бѣлыя точки и овалы, числомъ 13; на фальшивой — ихъ 11, при чемъ въ полосѣ съ правой стороны орла нѣкоторыя точки имѣютъ размѣры оваловъ.

Арабески противъ оконечностей темнаго щита съ бѣлой прописью „ТАМОЖЕННЫЙ БАНДЕРОЛЬ НА ЧАЙ“ воспроизведены не точно: нижніе, правые завитки касаются толстой ломаной линіи надъ ними, тогда какъ должны быть отдѣлены отъ нея промежуткомъ. Буквы прописи имѣютъ неодинаковую ширину, такъ напр: буква „М“ слишкомъ широка, а „Е“ слишкомъ узка; всѣ буквы слова „ЧАЙ“ весьма неправильны. Въ рисунокѣ гильшированного фона на фальшивой бандероли нѣтъ той правильности, какая видна на дѣйствительной бандероли.

Е

М

Е

ЧАЙ

159.

Ст. 17 апреля 1906.

Копія. 25

Приморскимъ Учрежденіямъ Батумскаго Тамо-
женнаго Округа 15 Апрѣля 1906 года № 38.

у
906.

По полученнымъ отъ Директора Департамента
Полиціи свѣдѣніямъ пароходъ Херсонесъ, вышедшій изъ
Антверпена подъ командой капитана Шульца свое наз-
ваніе перекрасилъ на "Дусонъ". Затѣмъ подъ именемъ
"Михаила Ушакова" (капитанъ именовался Гарбоє) за-
шелъ въ Александрію, откуда 29 Марта отправился въ
Таганрогъ или другой Черноморскій портъ. На озна-
ченномъ пароходѣ будто-бы провозится оружіе. Объ
этомъ даю знать для свѣдѣнія и въ чемъ сдѣдуетъ
исполненія. Подписалъ Начальникъ Округа Зыковъ.

Врно: Секретарь

Акт

1910 года апреля 30 дня. Мы, нижеподписавшиеся
 Управляющий Николаевской Меломанено, надворный
 Советник Богитдзе и Командир Кобулетского от-
 ряда 25 Черноморской Бригады Отдельного Кор-
 пуса пограничной стражи, штабс-ротмистр
 Мыртов составили настоящий акт в следую-
 щем: в Кургуз-Суйском порту береговой полка
 в длину - от угла главного здания Николаевской
 Меломанены с южной стороны до конца угла
 каменного помывочника для мытья судов и
 эскадры Сувейского Яхтклуба - 66 саж. и в шири-
 ну, наибольшую - от глухой западной стены Ку-
 кургузского склада мытого эскадры Арсера
 Ари Моккобия - 39 саж., всего приблизительно,
 около 2500 кв. саж. составляет район Нико-
 леевской Меломанены и ныне охраняется исклю-
 чительно линиями Меломаненного водопровода
 и погребов. Сильнейшей охраны между линиями Ме-
 ломаненного водопровода и пограничной стражи
 вовсе не имеется.

Управляющий Николаевской Меломанено,
 Надворный Советник Богитдзе,
 Командир Кобулетского Отряда,
 Штабс-Ротмистр Мыртов,

Акты

24

1908 года Декабря 29-го. В присутствии Николасел-
ской Мамоджи, по проверке штемпелей на 1909 года,
полученных при предписании Департамента Мамоджанов
Сборов, от 18 ноября 1908 г. № 84551. Была произведена
опытка отбивания в машинке штемпеля, при чем оо-
здалось: отбитые штемпеля, стальные штемпеля и
штемпели, а также машинки исправлены.

Отписки

Для привозных товаров.

Для конторско-важных товаров.

Для отпусков.

Модельный узел для конторского
привозных товаров.

НИК.Т.ВЪЧ.СУ.1909

Управляющий

Воспитатель

Инженер

М. ф.

№250.

ст. 60 июля 1910 г.

НАЧАЛЬНИКЪ
Ватумскаго Таможеннаго
Округа.

28 июля 1910 г.

№ 3834

г. Ватумъ.

Г. бывшему Управляющему Николаевскою
Таможнею, Надворному Совѣтнику Г о г и
т и д з е .

Въ виду послѣдовавшаго распоряженія
Г. Министра Финансовъ въ № II6 Собранія
Узаконеній и распоряженій Правительства
/ ст. 1244/, Николаевская Таможня счита-
ется упраздненной, а вмѣсто нея учрежденъ
Переходный Пунктъ.

Вслѣдствіе сего, а также принимая
во вниманіе, что Надзирателемъ означен-
наго пункта никто еще не назначенъ, а Вы
перемѣщены Управляющимъ Очемчирскою Тамо-
жнею, предлагаю Вашему Высокоблагородію,
впредь до прибытія Надзирателя пункта и
Вашего выѣзда къ мѣсту новаго служенія,
озаботиться приведеніемъ дѣлъ и казенна-
го имущества въ надлежащій порядокъ для
сдачи Надзирателю во всемъ на законномъ
основаніи и сократить таможенные дѣйст-
вія въ предѣлахъ правъ Переходнаго пунк-
та *А. С. С. С. С.*

2
Koris,
1

Приказъ

По войскамъ Козацкаго и Туркестанскаго отрядовъ.
№ 88.

22 Июня 1878 года 2. Озвѣстна.

Предлагаю Козацкимъ частямъ пограничной казачьей
и при морской линии, а также и Козацкимъ колонъ, сформировавшимся
предъ и вънутрь отъ турокъ не имать къ възвѣщаемымъ
нашимъ консуламъ паспортамъ. По возвращеніи же турецкихъ
высшихъ дѣлъ и въшедъ договоромъ въ верту нашего лагеря, только въ
утренней и въ вечерней зорѣ переѣздить, которой пришедши
въ лагерь съ турецкой стороны все дѣло истребленій, должно быть не правъ
по возвращеніи изъ нашего лагеря.

Во время проводки турокъ въ нашъ лагерь имать строгій
надзоръ, дабы отъ нежелательныхъ пономѣй свободно дѣлать свободное за
нимъ надзорствія и не имать выматривать расположеній нашихъ войскъ
и ихъ численности. Подписанъ г.д. Козацкаго Козацкаго
и Туркестанскаго отрядовъ Генералъ майоръ Нуриевъ.

Н.Н.

25 Июня 1878 года 2. Озвѣстна.

Прочимъ Козацкимъ колонъ въ военномъ лагерѣ отрядовъ,
а также войскамъ въ отдаленныхъ пунктахъ расположеній, имать
предоставлять вѣдѣть торговцамъ, торгующимъ въ районъ расположеній
войскъ одобреніемъ непременно въ тайнѣ орудій не дѣлать одобреній,
сего приказано, не одобряющимъ одобреніемъ отъ насъ и патентами
на право торговли и вѣдѣния отъ грядущаго начальника, въ своемъ

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 10 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N10
2. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N5
3. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 26 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N6
4. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N12
5. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 40 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N40
6. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 27 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N7
7. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N21
8. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 78 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N78
9. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N13
10. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 41 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N41
11. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N12
12. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N20
13. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 83 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N83
14. ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 95 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N95
15. ასს. ფ. ი-13, ან. 1, ს. 41 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 1, საქმე N41
16. მალხაზ სიორიძე 2003 :-ბათუმის საბაჟო ბათუმი 2003 წ.
17. დიმიტრი ბაქრაძე 1987: - „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. ბათუმი 1987 წ.
18. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი 1964 : - „ერთი უძველესი საბაჟოს ადგილმდებარეობისთვის საქართველოში“. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. I თბილისი 1964 წ.
19. თედო სახოკია 1985 :- „მოგზაურობა გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი“. ბათუმი 1985 წ.
20. აბელი სურგულაძე მალხაზ სიორიძე 1996 :- „ პორტო-ფრანკო“. ბათუმი 1996 წ.
21. რევაზ უზუნაძე 2001:- „ნაოსნობა ბათუმის ოლქში (სამხედრო პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ასპექტები)“. ბათუმის უნივერსიტეტი 2001 წ.
22. გიორგი ყაზბეგი 2012 : - „ლაზისტანის სანჯაყის სამხედრო, სტატისტიკური და სტრატეგიული ნარკვევები“. ბათუმი 2012 წ.
23. თამაზ ბერაძე 1981: -„ ნაოსნობა შუა საუკუნეების საქართველოში“. თბილისი 1981 წ.

**The Problem of Ethnic-linguistic Relationship between Georgians and Basques
from the Point of View of Spanish Authors**
**ქართველებისა და ბასკების ეთნიკურ-ენობრივი ურთიერთობების
პრობლემა ესპანელ ავტორთა თვალთახედვით**

Avtandil Nikoleishvili

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of Georgian Philology at Kutaisi
Akaki Tsereteli State University
e-mail: avtandil.nikoleishvili@gmail.com
Tel: +995 577 28 28 61

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3339-2778>

Abstract: The problem of ethnic and linguistic kinship of Georgians and Basques has been a subject of considerable interest since ancient times. Starting from the sixth century BC, Greek and Roman chroniclers have expressed very significant opinions regarding this problem. According to many of them, Iberians and Georgians living in the Pyrenees, or the Iberian Peninsula are ethnically and linguistically related people. As for the Georgian chroniclers and writers, the interest in the mentioned problem has been manifested in their thinking since the 8th-9th centuries. According to many of them, the Basque language has a lot in common with Georgian and Caucasian languages in terms of its structure and grammatical categories. The mentioned circumstance essentially determined the fact that the research of the mentioned problem became not only the subject of research of Georgian, Basque, and Spanish scientists, but also one of the main directions of the study of scholars of other nationalities. In this paper, several particularly interesting works are briefly analyzed from this point of view, the authors of which express very important opinions regarding the ethnic and linguistic kinship of Georgians and Spaniards, in particular Basques. These authors are Ruben Mendoza, Francisco López Seivané and Martina Mintegui Bilbao. They emphasize their ethnic and linguistic kinship based on the analysis of the linguistic and socio-ethnographic relationships of the mentioned peoples. As can be clearly seen from the thinking of the named authors, many representatives of Basque and Spanish scholars clearly support the ethnic and linguistic kinship of Georgians and Basques and actively try to find arguments confirming this.

Key Words: Georgians, Basques, Ruben Mendoza, Francisco López Seivane, Martina Mintegui Bilbao.

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი
ელ-ფოსტა: avtandil.nikoleishvili@gmail.com

ტელ: +995 577 28 28 61

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3339-2778>

აბსტრაქტი: ქართველებისა და ბასკების ეთნიკური და ენობრივი ნათესაობის პრობლემა უძველესი დროიდან იყო ქცეული საკმაოდ დიდი ინტერესის საგნად. კერძოდ, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მეექვსე საუკუნიდან დაწყებული ამ პრობლემასთან დაკავშირებით მეტად საგულისხმო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ბერძენ და რომაელ მემკვიდრეებს. არაერთი მათგანის აზრით, პირენეის ანუ იბერიის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები იბერიელები და ქართველები ეთნიკურადაც და ენობრივადაც აშკარად მონათესავე ხალხებს წარმოადგენენ. რაც შეეხება ქართველ ქართველ მემკვიდრეებსა და მწერლებს, აღნიშნული პრობლემისადმი ინტერესი მათ ნააზრევში VIII-IX საუკუნეებიდან ვლინდება. კერძოდ, არაერთი მათგანის აზრით, ბასკურ ენას თავისი სტრუქტურითა და გრამატიკულ კატეგორიით მსგავსებით ბევრი რამ აქვს საერთო ქართულ და კავკასიურ ენებთან. ამ გარემოებამ არსებითად განსაზღვრა ის ფაქტი, რომ ხსენებული პრობლემის კვლევა არა მარტო ქართველ, ბასკ და ესპანელ მეცნიერთა კვლევის საგნად იქცა, არამედ სხვა ეროვნების სწავლულთა შესწავლის უმთავრეს მიმართულებადაც. წინამდებარე ნაშრომში მოკლედ არის გაანალიზებული ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო რამდენიმე ნაშრომი, რომელთა ავტორებიც საინტერესო მოსაზრებებს გამოთქვამენ ქართველთა და ესპანელთა, კერძოდ კი

ბასკთა, ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობასთან დაკავშირებით. ეს ავტორები არიან: რუბენ მენდოზა, ფრანცისკო ლოპეს სეივანე და მარტინა მინტეგი ბილბაო. ისინი ხსენებულ ხალხთა ენობრივ და ყოფით-ეთნოგრაფიულ ურთიერთმამართებათა გაანალიზების საფუძველზე ხაზგასმით აღნიშნავენ მათ ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობას. როგორც დასახელებულ ავტორთა ნააზრევინაც თვალნათლივ ჩანს, ბასკ და ესპანელ სწავლულთა არაერთი წარმომადგენელი აშკარად უჭერს მხარს ქართველებისა და ბასკების ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობას და აქტიურად ცდილობს ამის დამადასტურებელი არგუმენტების მოძიებას.

საკვანძო სიტყვები: ქართველები, ბასკები, რუბენ მენდოზა, ფრანცისკო ლოპეს სეივანე, მარტინა მინტეგი ბილბაო.

ქართველებისა და ბასკების ეთნიკური ნათესაობის პრობლემა უძველესი დროიდან იყო ქცეული საკმაოდ დიდი ინტერესის საგნად. კერძოდ, პირენეის ანუ იბერიის ნახევარკუნძულზე მცხოვრებ იბერიელთა შესახებ პირველ წერილობით ცნობებს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI საუკუნიდან დაწყებული ვხვდებით ბერძენ და რომაელ მემკვიდრეთა ნაწერებში. იბერიის ნახევარკუნძულზე უძველესი დროიდან მცხოვრებ ხალხთა ენათაგან ბასკური ერთადერთია, რომელსაც თავისი შინაგანი ბუნებით ბევრი რამ აქვს საერთო ქართულ და კავკასიურ ენებთან. ამ გარემოებამ არსებითად განსაზღვრა ის ფაქტი, რომ ხსენებული პრობლემის კვლევა უკვე დიდი ხანია იქცა არაერთი მეცნიერის შესწავლის უმთავრეს მიმართულებად.

მაგალითად, აი, რა შეფასებას აძლევს ყოველივე ზემოთქმულს აკადემიკოსი შოთა ძიძიგური: „რათანამიმდევრობა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის იბერიელებს შორის, არიან თუ არა ერთმანეთის მონათესავე ქართველი და პირენეელი იბერები, თუ აქ სახელწოდებათა უბრალო თანხვედრაა, - ეს კითხვა აღედრათ ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის ბერძენ და რომაელ ავტორებს: მწერლებს, მეცნიერებს, სახელმწიფო მოღვაწეებს... შემდგომს საუკუნეებში ამავე საგანზე თავისი შეხედულებები აქვთ გამოთქმული ძველ სომეხ და ქართველ მოღვაწეებსაც. ეს საკითხი მთელი სიმწვავით დაისვა ახალ ევროპულ მეცნიერებაშიც.

ამრიგად, აზიისა და ევროპის იბერიელთა ისტორიული, ეთნოლოგიური და ლინგვისტიკური დამოკიდებულების კვლევა საერთაშორისო მეცნიერულ პრობლემათა წყებას განეკუთვნება“ (ძიძიგური, 1978: 69).

ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემა, რომელიც თავიდანვე გამოიკვეთა აზიელ და ევროპელ იბერიელებთან დაკავშირებით შექმნილ მკვლევარებსა და სამეცნიერო ნაშრომებში, მათი პირველსაცხოვრების დადგენაა. აღნიშნული საკითხის გარკვევა იმთავითვე რომ იყო ქცეული განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მოვლენად, ეს ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსის - აპიანეს (ძვ. წ. II ს.) მიერ გამოთქმული თუნდაც ამ მოსაზრებითაც ნათლად ჩანს: „იბერებს, რომლებიც აზიაში არიან, ზოგი მიიჩნევს ევროპელი იბერების წინაპრებად, ზოგი (ამათ) ახალშენებად, სხვები კი მხოლოდ თანამოსახლეებად, რადგან არც ზნე აქვთ არაფრით მსგავსი და არც ენა“ (აპიანე, 1959: 159).

აპიანეს მიერ გამოთქმულ ამ მოსაზრებას რევაზ სირაძემ, რომელმაც აღნიშნულ პრობლემას მეტად საინტერესო ნაშრომი მიუძღვნა სათაურით – „ესპანეთის იბერები“ ქართულ მწერლობაში,“ ასეთი განმაზოგადებელი შეფასება მისცა: „როგორც ვხედავთ, შესაძლებელ თვალსაზრისთა არჩევანი ფართო ყოფილა: 1. პირველი მოსაზრებით, ესპანეთის იბერების წინაპრები ქართველები არიან. იგულისხმება, რომ ესპანეთში შემდგომ არიან გადასახლებულნი; 2. ისტორიკოსთა მეორე ჯგუფი საპირისპირო აზრს გამოთქვამდა: იბერთა საერთო წინაპრები ესპანეთის იბერებია და „აზიის იბერები“ შემდეგ არიან აქეთკენ გადმოსახლებული; 3. სხვა ავტორები კიდევ ამათგან სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისის დასაბუთებას ცდილობენ: ეს ორი იბერია მხოლოდ და მხოლოდ თანამოსახლეა, მათ შორის არავითარი ნათესაობა არ არსებობს“ (სირაძე, 1980: 17).

შოთა ძიძიგურის აზრით, „ქრონოლოგიურად პირველი ცნობა აზიიდან იბერების მიგრაციის თაობაზე ეკუთვნის ძველ რომაელ მწერალსა და მეცნიერს, პომპეუსის ელჩს ესპანეთში, რომის საჯარო ბიბლიოთეკის დამაარსებელს ვარონს (II-I საუკ. ძვ. წელთაღრ.), რომლის თხზულება, მართალია, არ შემონახულა, მაგრამ ცნობა დამოწმებულია რომაელი ნატურალისტის - პლინიუსის (I საუკ. ახ. წელთაღრ.) თხზულებაში. აი, რას ამბობს პლინიუსი:

„ვარონი ირწმუნება, რომ იბერები, სპარსელებიც, ფინიკიელებიც, კელტებიც და პუნიკებიც მთელ ესპანეთში განსახლდნენ“ (მიდიური, 1978: 70). ამავე მოსაზრების მომხრე იყვნენ აგრეთვე პრისციანი, პლინიუს დიდი, მაქსიმე აღმსარებელი და ჩვენს წელთაღრიცხვამდე და შემდგომ დროს მოღვაწე სხვა მემატაიანეებიცა და მეცნიერებიც.

იყვნენ საპირისპირო მოსაზრების გამომთქმელნიც (მეგასტენე, ევსევი კესარიელი, სოკრატე სქოლასტიკოსი, ატალიატე...), რომელთა მტკიცებითაც, სინამდვილეში საპირისპირო მოვლენასთან გვეკონდა საქმე და აღმოსავლეთში მცხოვრები იბერიელები პირენეის ნახევარკუნძულიდან იყვნენ გადასახლებული.

როგორც ითქვა, მოსაზრება ქართველებისა და ბასკების ეთნიკური და ენობრივი ნათესაობის შესახებ ჩვენამდე მოღწეულ ქართულ წერილობით ტექსტებში პირველად VIII-IX საუკუნეებში ფიქსირდება. კერძოდ, აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენამდე მოღწეულ ჯერ-ჯერობით პირველ წერილობით ცნობად უნდა მივიჩნიოთ წმიდა ბასილი კესარიელის (331-379 წწ.) ცნობილი ნაწარმოების – „ექუსთა დღეთაჲს“ ქართული თარგმანი, რომელიც სწორედ VIII-IX საუკუნეებში არის შესრულებული.

აი, რა წერია ხსენებულ თარგმანში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით: „არა იყო ზღუად, რომელ არს გარეგან ლადირაჲ, და არცა შესაძრწუნებელი იგი სიღრმე, რომელსა ვერ მიჰკადრებენ მენავენი, რომელი-იგი გარე მოადგს მას ჭალაკსა ბრიტანიაჲსასა და ქართველთა მათ დასავლეთისათა, არამედ მაშინ დაებადნეს და განევრცნეს“ (სირაძე, 1980: 8).

რევაზ სირაძის განმარტებით, დამოწმებული ფრაგმენტის აზრი ასეთია: „თავდაპირველად ზღვა არ არსებობდა, ზღვა, რომელიც დღეს ლადირის ზღვის ირგვლივა; არც ის შემადრწუნებელი უფსკრული იყო, რომელსაც მეზღვაურები უფრთხიან ხოლმე, რომელიც ეკვრის ბრიტანეთის კუნძულსა და „დასავლეთის ქართველებს“, არამედ შემდეგში წარმოიშვა და განივრცო.“

ქრონოლოგიურად ჩვენამდე მოღწეული მეორე ქართული წერილობითი წყარო, რომელიც აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებითაც გვაწვდის კონკრეტულ ინფორმაციას, ათონის ივერთა მონასტრის ღვთისმსახურის - ექვთიმე მთაწმიდელის (955-1028 წწ.) მიერ ქართულად თარგმნილ იპოლიტე რომაელის თხზულებაში თავად მთარგმნელისგან ჩამატებული ის ეპიზოდია, სადაც ბიბლიური იაფეთის მრავალრიცხოვან შთამომავალთა იმ ჩამონათვალში, რომლებიც მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში განსახლდნენ, პირენეის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები „**კელტ-ქართველნი დასავალისანიც**“ არიან ნახსენები (კეკელიძე, 1956: 172).

ქართველთა და ესპანელ იბერიელთა ნათესაობასთან დაკავშირებით არსებული ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება, ადრინდელი შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, საქართველოშიც რომ ყოფილა ფართოდ გავრცელებული, ამას გიორგი მთაწმიდელის (1009-1065 წწ.) ცნობილი ნაწარმოების - „იოანეს და ექვთიმეს ცხოვრების“ (დაწერილია 1042-1044 წლებში) ის ეპიზოდიც ადასტურებს, რომელშიც აღნიშნულ საკითხზეცაა გამახვილებული ყურადღება.

მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ ფრაგმენტს ხსენებული ტექსტიდან: საბერძნეთში, ათონის მთაზე, აგებულ ივერთა მონასტერში ბერად დაყუდებულმა წმიდა იოანემ თორნიკე-ყოფილ იოანეს გარდაცვალების შემდეგ გადაწყვიტა, „აღიღოს ძე თვისი და რავდენიმე მოწაფენი და ივლტოდეს სპანიადა,... რამეთუ ასმიოდა, ვითარმედ ქართველნი არამცირედნი ნათესავნი და ერნი მკვიდრ არიან მუნ“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, 1967: 54).

მიღებული გადაწყვეტილების სისრულეში მოსაყვანად იოანემ თანმხლებ პირებთან ერთად საპორტო ქალაქ ავიდოსს მიაშურა, სადაც „სპანიისათა მიმავალი“ ნავის პოვნა სურდა. იქ იგი შეხვდა იმ პიროვნებას, რომელიც „მას ჟამსა მთავრობდა ავიდოსს“ და, როგორც „ფრიად საყვარელ“ მეგობარს, თავისი გულისთქმა გაანდო. ავიდოსის მმართველი მტკიცედ „წინააღუდგა“ იოანეს ამ გადაწყვეტილებას და თხოვა, თავისი განზრახვა მას ბერძენთა მეფისთვის შეეტყობინებინა და მხოლოდ მისი თანხმობის შემთხვევაში გამგზავრებულიყო ესპანეთში. მაგრამ, როგორც ავტორისეული მონათხრობიდან ვგებულობთ, ბერძენთა მეფემ და სამეფო კარის სხვა წარმომადგენლებმა იოანეს ამ განზრახვაზე ხელი ააღებინეს და „დიდითა პატივითა“ და „დიდითა ბოძითა განუტევეს... თვისსა მონასტერსა.“

როგორც დამოწმებული ფრაგმენტიდან ჩანს, გიორგი მთაწმინდელმა თავისი ამ მონათხრობით მიზანმიმართულად მიაპყრო ყურადღება ქართველებისა და ბასკების ნათესაობის პრობლემას და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ შორეულ „სპანიაში“ მცხოვრები „არამცირედნი ერნი“ „ქართველთა ნათესავნი“ არიან. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ესპანეთში მცხოვრებ ქართველთა ნათესავი ხალხის

ეთნიკურ სახელს არ აკონკრეტებს, დღევანდელი მკითხველისათვის ყოველგვარი დამატებითი არგუმენტების გარეშეც დაუჭვებლად ცხადია, რომ მათში ბასკები იგულისხმებიან და არა რომელიმე სხვა ერის წარმომადგენლები.

გიორგი მთაწმიდელიდან მოყოლებული ტიმოთე გაბაშვილამდე (1703-1764 წწ.) აღნიშნულ საკითხს ქართველ ავტორთაგან აღარავინ შეხებია. თუმცა ხსენებული პრობლემა კვლავაც რომ რჩებოდა იმ პერიოდის ქართველ მოღვაწეთა ცხოველი ინტერესის საგნად, ამის შესახებ მეტად მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის XVII საუკუნის ცნობილი ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი, რომელმაც ხსენებული საუკუნის 70-იან წლებში ფაქტობრივად მთელი საქართველო მოიარა და ამ მოგზაურობის ამსახველ თავის წიგნში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ასეთ რამ გვიამბო:

კახეთის მეფე თეიმურაზთან გამართულ ნადიმზე მიწვეული სტუმრისთვის გამომშვიდობების წინ მეფეს უკითხავს, როგორ ბრძანდება ჩემი ნათესავი ესპანეთის მეფეო და „მვირფასი ქვებით მორთული თასით“ შეუსვამს მისი სადღეგრძელო. აი, რა კომენტარი გაუკეთებია შარდენს ამ ფაქტთან დაკავშირებით: „დიდხანს ვიფიქრე იმის შესახებ, თუ რანაირად უნდა ყოფილიყო მთავარი (თეიმურაზი - ა. ნ.) ესპანეთის მეფის ნათესავი და მივხვდი, რომ ეს მრავალი ავტორის აზრს ეთანხმებოდა. ესპანელები წარმოშობით იბერიელები არიან. კაპუცინებს ვკითხე, როგორ ესმის-მეთქი ეს ნათესაობა მთავარს. მათ მიპასუხეს, რომ კლიმენტი მერვემ თეიმურაზისადმი მიწერილ წერილებში იგი ფილიპე მეორის ნათესავად, ხოლო იბერიელები და ესპანელები ძმებად მოიხსენიანო. თეიმურაზი და მისი მემკვიდრეები ამაყობენ ამ ნათესაობით“ (შარდენი, 1975: 349).

რაც შეეხება ტიმოთე გაბაშვილს, ხსენებულ შეხედულებას იგი საღვთისმსახურებლო მიზნით პალესტინასა და საბერძნეთში მის მოგზაურობასთან დაკავშირებულ შთაბეჭდილებათა ამსახველი მხატვრულ-დოკუმენტური ტექსტის - „მიმოსვლის“ ყველა ხელნაწერში იმეორებს, რის საფუძველზეც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აღნიშნული ჰიპოთეზა მის დროს საკმაოდ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. კერძოდ, ავტორის თქმით, ეს მოსაზრება მისთვის ცნობილ ბერძენ სწავლულს - ევგენიოსს გაუცვნია, ტიმოთეს შეფასებით, „დიდ ფილოსოფოსს, ევროპიას ძვირად სადმე პოვნისს ვინმეს შესადარად მისსა.“

ტიმოთეს შეკითხვაზე: „ვითარ და რასათვის ქართველთა შპანია ეწოდების და შპანიელთაა ქართველი?“ ევგენიოსს ასეთი პასუხი გაუცია: „იგი უძველესისა ბრძნისა ვისმე მელეტეოზისა წიგნისაგან აღმოიკითხევდა და გვეტყოდა, ვითარმედ ჟამსა ალექსანდრე მაკედონელისასა შპანიელნი მრავალნი მისრულან ქართლად, და კვალად ჟამთა ოჯრებასა ქართლისასა ქართველნი მეფე და დიდებულნი წარსულან შპანად, და მათნი მეფენი და მთავარნი ნათესავნი არიან ქართველთა, და მდინარესაცა მათსა ქართველთი ეწოდება“ (გაბაშვილი, 1956: 50).

როგორც ტიმოთეს მონათხრობიდან ვგებულობთ, ქართველთა და ესპანელთა ნათესაობასთან დაკავშირებულ საკითხთა გარკვევით იგი საბერძნეთში წასვლამდეც ყოფილა დაინტერესებული. კერძოდ, აი, რას წერს მწერალი ამასთან დაკავშირებით: „აღმომეკითხა წერილთა შინა ჩემთა, ვითარმედ ბერძნულისაგან სპანთა ენათა ზედა ვსთარგმნეო, ქართველნი მთარგმნელნი წერენ (ქართულთა უწესენ შპანად), ამისთვის ვკითხევდი ევგენიოსს. ხოლო იგი განგვიმარტავდა, ვითარმედ არის ძველთა წერილთა შინა მდებარედ, ვითარმედ ქართველნი მოსრულან შპანად და დამკვიდრებულან, და უწოდეს მეფესა შპანიისასა ქართველი; და კვალად შპანიელნი წარსულან საქართველოთა შინა და მუნ დამკვიდრებულან, ამისთვის ქართველთა და შპანიელთა ურთიერთარს სახელი ენაცვლებიან“ (გაბაშვილი, 1956: 54).

ქართველებისა და ბასკების ეთნიკურ და ენობრივ სიახლოვეზე საუბრის დროს რამდენიმე სიტყვა საქართველოში ნაცხოვრები ბასკი მწერლის - მარტინა მინტეგი ბილბაოს შესახებაც უნდა ითქვას. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა მისი წიგნი - „ჩემი ბასკეთი“, რომელიც მას მის პირვანდელ სამშობლოში - ბასკეთში მოგზაურობის შედეგად მიღებულ შთაბეჭდილებათა საფუძველზე აქვს დაწერილი.

როგორც მწერლის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, ესპანეთში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარე სამოქალაქო ომის გამო სამშობლოდან 1937 წელს, ათი წლის ასაკში, ყოფილ საბჭოთა კავშირს თავშეფარებულ მარტინას ესპანეთში სტუმრად გამგზავრების უფლება პირველად მხოლოდ 29 წლის შემდეგ, 1966 წელს, მისცეს ერთი თვით, მეორედ კი, ესპანეთის ხელისუფლების მიერ დაწესებული შეზღუდვიდან გამომდინარე, მშობლიურ ბასკეთს იგი სამი წლის მერე ესტუმრა თვენახევრის განმავლობაში.

მარტინა მინტეგი ბილბაოს წიგნისადმი ქართველ მკითხველთა მხრიდან გამოვლენილი მძაფრი ინტერესი არსებითად განაპირობა ფართოდ პოპულარულმა ჰიპოთეზამ ქართველთა და ბასკთა ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობასთან დაკავშირებით. თავისი ესპანური შთაბეჭდილებების მოთხრობის დროს „ჩემი ბასკეთის“ ავტორი, ზუნებრივია, არც ამ პრობლემას ტოვებს უყურადღებოდ და აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებითაც გვაწვდის საგულისხმო ცნობებს.

მაგალითად, წიგნის პირველი გამოცემის შემდეგ მას ტელეფონით შეხმიანებია აკადემიკოსი აკაკი შანიძე და სწორედ ამ საკითხზე სასაუბროდ უთხოვია მასთან შეხვედრა. აი, როგორ იხსენებს თავად მწერალი ამ შეხვედრის ამბავს: „პატივცემულ აკადემიკოსთან სამი საათი მაინც დავყავით. მან ჩემს წიგნს დადებით შეფასება მისცა. წიგნის თაროდან რამდენიმე ბასკური წიგნი გადმოიღო...”

აკადემიკოსი გველაპარაკა იმის შესახებ, რომ ახალგაზრდობისას, საშუალება რომ ჰქონოდა, სურდა ბასკური და ქართული ენების ურთიერთობის საკითხებზე ემუშავა. როდესაც ესპანელი ლტოლვილები 1937 წელს საბჭოთა კავშირში ჩამოიყვანეს, გადაწყვეტილი ჰქონია ერთი ბასკური ოჯახისთვის მასპინძლობა გაეწია, თავის სახლში დაეყენებინა, მათგან ბასკური ენა ესწავლა, მაგრამ მაშინ ეს ამბავი ვერ მოხერხდა“ (მარტინა მინტეგი ბილბაო, 1972: 86).

როგორც მარტინა მინტეგის მონათხრობიდან თვალნათლივ ჩანს, იგი არა მარტო ზოგადად ემხრობოდა იმ თეორიას, რომ ბასკები და ქართველური ტომები ეთნიკურადაც და ენობრივაც მონათესავე ხალხებს წარმოადგენენ, არამედ თავადაც ცდილობდა არაერთი კონკრეტული არგუმენტიც მოეტანა ამის დასტურად. მისი მონათხრობის მიხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ თავიანთი ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში ბასკები ეროვნული თვალსაზრისით მრავალგზის ქცეულან დევნა-შევიწროების მსხვერპლად, მათ მაინც შეძლეს თავიანთი ეთნიკური და ენობრივი ინდივიდუალობის დაცვა და შენარჩუნება.

მაგალითად, თავის პირვანდელ სამშობლოში ხანგრძლივი დროით განშორების შემდეგ სტუმრად ჩასული მწერალი მწვავედ განიცდიდა იმ ფაქტს, რომ მას ბასკური ენა თითქმის დავიწყებული ჰქონდა. მშობლიური ენის არცოდნას კი ბასკები ძალიან მტკივნეულად განიცდიდნენ, რადგანაც სწორედ ეს ენა წარმოადგენს მათთვის ერთმანეთთან დამაკავშირებელ უმთავრეს ენობრივ საშუალებას. თავად მწერლის ხაზგასმით, მშობლიური ენისადმი მათი ამგვარი ერთგულების ნათელ გამოვლინებას წარმოადგენდა ის ფაქტი, რომ ერთადერთი საყვედური, რომელსაც მას ბასკეთში სტუმრად ყოფნის დროს დაუფარავად ეუბნებოდნენ ახლობლებიცა და იმხანად გაცნობილი თანამემამულეებიც, მის მიერ ბასკური ენის უცოდინარობასთან იყო დაკავშირებული.

აი, რას წერს თავად მარტინა ამასთან დაკავშირებით: „ბასკები ერთმანეთს რომ შეხვდებიან, აუცილებლად ბასკურად ლაპარაკობენ. როგორ სწყინდათ ახლად გაცნობილ მეგობრებს, როდესაც გაიგებდნენ, მე ეუსკერა (ბასკური - ა. ნ.) რომ არ ვიცოდი“ (მარტინა მინტეგი ბილბაო, 1972: 53).

ბასკებსა და ქართველებს შორის არსებულ ეთნიკურ ნათესაობაზე საუბრის დროს მარტინა მინტეგი ბილბაო ამ ნათესაობის წარმომჩენ რამდენიმე ნიშან-თვისებასაც მიაპყრობს მკითხველის ყურადღებას. მაგალითად, მას ამ ნათესაობის სწორედ ერთ-ერთ თვალნათლივ გამოვლინებად მიაჩნდა ის სიახლოვე, ბასკურ და ქართულ ხალხურ სიმღერებს შორის რომ შეინიშნება ცხადად და აშკარად. აი, რას წერს თავად მწერალი ამასთან დაკავშირებით: „შვიდკაცას გახსენებამ და ღვინომ სიმღერის ხასიათზე დააყენა ინიაკი, სილვესტრე და ხოსე. სამხმიანი ბასკური სიმღერა წამოიწყეს. ბევრი რამ ნაცნობი მომესმა მათ სიმღერებში. განსაკუთრებით ერთი მათგანი ძალიან ჰგავდა გურულ სიმღერას:

სამნი მმანი გურულები

მუშაობდნენ ყანასა...

ეგებ მომეჩვენა, არ ვიცი. ეს კია, ბასკური სიმღერაც სამხმოვანია“ (მარტინა მინტეგი ბილბაო, 1972: 72).

ბასკთა და ქართველთა ეთნიკური ნათესაობის წარმომჩენ მხარედ მარტინა მინტეგი ბილბაო მათი გარეგნული იერსახის მსგავსებასაც მიიჩნევდა და აღნიშნავდა: „ბასკები გარეგნობით ძალიან ჰგვანან ქართველებს. მეც საქართველოში ქართველ ქალში ვერ მარჩევნ. ბასკი ფიცხი და მოუსვენარია, ხმამაღლა ლაპარაკობს. სათქმელი თუ ვერ გაგაგებინა, ხელების მოშველიებაც უყვარს. სტუმრისთვის არაფერს დაზოგავს. ბასკები გულადები არიან. ეს სამოქალაქო ომის დროსაც დაამტკიცეს, როდესაც მთელი ბასკეთი რესპუბლიკელთა მხარეზე იბრძოდა; ბასკმა არც შიში იცოდა, არც უკან იხევდა, სიმღერით იმარჯვებდა და სიმღერითვე კვდებოდა“ (მარტინა მინტეგი ბილბაო, 1972: 73).

მართალია, ავტორის მიერ ჩამოთვლილი ნიშან-თვისებების რომელიმე ხალხისთვის პრიორიტეტულად მიკუთვნება მეტად პირობითია, მაგრამ ქართველი და ბასკი ხალხების ისტორიული ყოფიდან გამომდინარე, მათი ეროვნული ინდივიდუალობის განმსაზღვრელ თვისებებად აღნიშნულ სახასიათო თავისებურებათა ხაზგასმა არა გვგონია რეალურ საფუძველს მოკლებული მსჯელობის ნაყოფს წარმოადგენდეს.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ-ბასკურ ეთნიკურ და ენობრივ ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებულ პრობლემათა შესწავლა საქართველოში ტიმოთე გაბაშვილის შემდგომ პერიოდშიც იყო ქცეული ინტერესის საგნად, ქართველ მკვლევართა მიერ ამ მიმართულებით გამოვლენილმა ინტერესმა განსაკუთრებით დიდი მასშტაბები გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან შეიძინა. კერძოდ, 1975 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან დაარსდა „ბასკური ენისა და კულტურის შესწავლის ხელშემწყობი საზოგადოება“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ბასკური ენის სწავლებასაც ჩაეყარა საფუძველი, ხოლო ქართველ ენათმეცნიერთა და ისტორიკოსთა ცალკეული წარმომადგენლები აქტიურად იკვლევდნენ ქართულ-ბასკურ და ბასკურ-კავკასიურ ენობრივ და ისტორიულ მიმართებათა პრობლემურ საკითხებს.

იმის გათვალისწინებით, რომ ქართულ-ბასკურ პრობლემასთან დაკავშირებით ქართველ სწავლულთა მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი ამ პრობლემით დაინტერესებული ქართველი მკითხველისთვის ადვილად ხელმისაწვდომია, მათ შესახებ მსჯელობას მეტად აღარ გავაგრძელებ და ქვემოთ წარმოგიდგენთ ამასთან დაკავშირებით ესპანურ ინტერნეტსაიტებზე განთავსებული რამდენიმე ტექსტის თავისუფალ თარგმანსა და ანალიზს. მათ მოძიებასა და ქართულად თარგმნაში დამეხმარა მადრიდის (ესპანეთი) „კომილას პონტიფიკალის“ (Pontificia de Comillas) უნივერსიტეტის სტუდენტი სებასტიან (საბა) გილენ-ნიკოლეიშვილი.

ფრანცისკო ლოპეს სეივანე (Francisco López-Seivane) - მწერალი, ჟურნალისტი და მოგზაური. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოშიც, მოგზაურობასთან დაკავშირებული თავისი შთაბეჭდილებები მან საინტერესოდ გვიამბო წიგნში - „მომთაბარის ქრონიკები“. ავტორისეული მონათხრობისადმი ინტერესს მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ის ფაქტი, რომ მასში ქართულ-ბასკურ ურთიერთობასთან დაკავშირებულ საკითხებსაც უჭირავს საგულისხმო ადგილი. ამ ინტერესის გამოვლინებას წარმოადგენს ისიც, რომ იგი მონაწილეობას იღებდა რადიო Euskadi-ის (ბასკების ენის) გადაცემებში "La Casa de la Palabra" (სიტყვების სახლი) (<https://blogs.eitb.eus/rogeblasco/2012/04/29/Francisco-Iopez-seivane-de-la-montana-palentina-a-los-confines-del-globo>).

საქართველო - ბასკების აკვანი? : საქართველოში ჩემი მოგზაურობის ერთ-ერთი ყველაზე გასაოცარი რამ იყო ჩვენი საერთო წინაპრების - იბერების აღმოჩენა. როგორც ომის შემდგომი დროის ყველა ესპანელს, ბავშვობაში მეც მასწავლეს, რომ პირენეის ნახევარკუნძულის პირველი დამსახლებლები იყვნენ კელტები და იბერები. კელტები ჩრდილოეთიდან შემოვიდნენ, იბერები კი სამხრეთიდან მოვიდოდნენ...

მათ, ვინც აქ მოდის ამ პრობლემის გასაცნობად, მე ვურჩევდი, რომ გადახედონ ჩემს წინა მატყანეს, სადაც მე ვახსენებ იბერიელების წარმომავლობას... ეს საკითხები მე უკვე გავაფართოვე ჩემს წიგნში „მომთაბარის ქრონიკები“ (2022 წ.). მაგრამ მკითხველთა ინტერესმა მიბიძგა, რომ აქაც გამემოეზებინა. როგორც ჩანს, კელტები და იბერები ჩვენს ნახევარკუნძულზე აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ, თუმცა ოფიციალურ ვერსიას იბერიელთა წარმოშობასთან დაკავშირებით ამჟამად ესპანეთში სძინავს ისტორიული განუსაზღვრელობის გაურკვეველობაში.

ამ პრობლემის გასარკვევად ვისარგებლე ჩემი ბოლოდროინდელი ყოფნით საქართველოში, მეორე იბერიაში... ჩემი გამოკვლევის შედეგები ღიად ტოვებს ბევრ კითხვას, რომლებიც სპეციალისტებმა რაც შეიძლება მალე უნდა განგვიმარტონ.

საქართველოს დიდი მდინარეა მტკვარი... როგორც ეს ხდება ყველა დიდ მდინარესთან, იგი იყო ცივილიზაციების აკვანი და რეგიონის ყველაზე შერეული მცხოვრებლების, განსაკუთრებით კი იბერიელების, დასახლების ადგილი (იბერი ნიშნავს მდინარეს). ბერძნები დღევანდელი საქართველოს უმეტეს ნაწილს იბერიას (იბერთა ქვეყანას) უწოდებდნენ. ასევე უწოდებდნენ ჩვენს ნახევარკუნძულსაც...

საქართველოში საკმარისია ესპანელად მიგიჩნიონ, რომ ისე მოგესალმონ, როგორც შორეულ ბიძაშვილს.

და ეს არ არის ახალი ამბავი. ჯერ კიდევ XI საუკუნეში რელიგიურმა მწერალმა, ათონელმა ბერმა გიორგი მთაწმინდელმა ჩაიწერა ქართველი დიდებულების სურვილი დასავლეთ იბერიის ნახევარკუნძულზე წასვლისა იქ მცხოვრები ქართველების მოსანახულებლად...

აქ ყველა დარწმუნებულია, რომ ბასკები კავკასიური იბერიული ტომებიდან მოდიან. ისინი ენდოგამურად ცხოვრობენ თავიანთ მთებში და არც რომანიზებულნი არიან და არც სხვა ხალხებთან შერეულნი, რითაც ინარჩუნებენ თავიანთ ენას... მრავალი ცნობილი სპეციალისტის აზრით, აშკარად ჩანს, რომ ბასკი ხალხი შედგებოდა იბერიული ტომებისგან, რომლებიც აქ კავკასიის რეგიონიდან არიან მოსული და ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთის მთებში დასახლებული. ეთნიკური, ენობრივი და კულტურული მახასიათებლები, რაც მათ განასხვავებს ნახევარკუნძულის დანარჩენი მცხოვრებლებისგან, უფრო მეტად განპირობებულია იმით, რომ ისინი ცხოვრობდნენ სხვა ხალხებთან შეურევლად.

ჩემს წინა მატრიანეში მე ავხსენი, რომ ნიკო მარი, ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერი, მამით შოტლანდიელი, ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში უჭერდა მხარს იმ მოსაზრებას, რომელიც დადასტურდა მრავალი ამჟამინდელი ესპანელი არქეოლოგის აღმოჩენებით იმასთან დაკავშირებით, რომ იბერებმა ესპანეთში შემოიტანეს ცოდნა და ტექნიკა, რამაც საშუალება მისცა აქ მცხოვრებ ხალხებს, ნეოლითის ხანაში ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით დაემკვიდრებინათ ლითონის დამუშავების კულტურა.

ამ მოსაზრებას იზიარებდა ბარსელონას უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის ლაბორატორიის პროფესორი მიგელ ფუსტე (1919-1966 წწ.), ავტორი 1950-იან წლებში ურბიოლას გამოქვაბულში (მდებარეობს ბასკეთის რეგიონში მდებარე პროვინცია ნავარაში) ნაპოვნ ადამიანთა ნაშთების ანალიზის საფუძველზე. იგი, როგორც ანთროპოლოგი, სპეციალიზებულია პრეისტორიული ადამიანის ნაშთების შესწავლაში, განსაკუთრებით კატალონიური ქვეყნებიდან (<https://www.encyclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/miquel-fuste-i-ara>).

ამ ადამიანთა ჩონჩხები, რომლებიც შესანიშნავ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, აღმოაჩინეს ნეოლითის ხანის სპილენძის მადაროში, რისთვისაც მათ "მწვანე კაცებს" უწოდებდნენ იმის გამო, რომ ამ ადამიანთა ნაშთები სპილენძის მარილებით იყო დაფარული. სავარაუდოდ, ისინი მეწყრის მოვარდნის შედეგად დაიღუპნენ. პროფესორ ფუსტეს მიერ ჩატარებული კვლევის მიხედვით, ურბიოლას სამკვლეში იყო სულ მცირე ოცდათხუთმეტი ადამიანის ნაშთები, რომელთა სამოცი პროცენტი არასრულწლოვანი იყო. მათი უმეტესობა ეკუთვნოდა ხმელთაშუა ზღვის მკვიდრთა ტიპს. ისინი მრავლად სახლობდნენ ებროს ხეობაში (მდებარეობს იბერიის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთით), დანარჩენი ნაწილი კი დასავლეთ პირენეის ტიპს მიეკუთვნებოდა.

მათთან ერთად ფუსტემ გამოყო მესამე ჯგუფიც სომხური ან კავკასიური ტიპის ადამიანებისა. ეს უკანასკნელნი ალბათ შეესაბამებოდა ლითონის მამიებელთა მცირე პოპულაციას, რომელიც დამკვიდრდა მთელ ნახევარკუნძულზე ბრინჯაოს ხანის ბოლოს.

გავრცელებული მოსაზრების მიხედვით, ნეოლითის ხანის ეს იდუმალი მოგზაურები აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ და ასევე გამოჩნდნენ ჩრდილოეთ ესპანეთის სხვა გამოქვაბულებშიც. მათი საქმიანობა თითქმის ყოველთვის იყო დაკავშირებული სპილენძის მოპოვებასთან. ასე რომ, ჩრდილოეთ ესპანეთში, განსაკუთრებით კი ბასკეთის ქვეყანაში, მეტალურგიულ მრეწველობასთან დაკავშირებული ბუმი შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა.

ფრანგი მეცნიერი ალექსანდრე ბოდრიმონი (1806-1880 წწ.) თავის მხრივ ამტკიცებს, რომ "დასავლეთის იბერები ემიგრაციაში წავიდნენ კავკასიიდან და თავიანთ ახალ ტერიტორიას იბერია დაარქვეს", ხოლო ფილიპონი, ამ საკითხის კიდევ ერთი აკრედიტებული მკვლევარი, უფრო შორს მიდის და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ „იბერიელები აპენინებზე მისვლისას გაიყვნენ ორ დიდ ჯგუფად. ერთი მათგანი დამკვიდრდა იტალიის ნახევარკუნძულზე, მეორე კი გალიაში წავიდა (მოიცავდა საფრანგეთის, ლუქსემბურგის, ბელგიის, შვეიცარიის, ნიდერლანდებისა და გერმანიის ტერიტორიათა გარკვეულ ნაწილებს) და შეაღწია პირენეის ნახევარკუნძულის ორ ფერდობზე“.

თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორმა გრეტა ჩანტლაძემ მომცა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მინიშნება ბასკების წარმომავლობის შესასწავლად. იგი ამ უნივერსიტეტში მრავალი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ბასკოლოგიის კათედრას.

როგორც ცოცხალ ქვიშაში, ისე შევდივარ ჩემთვის განსაკუთრებით საინტერესო ამ მოვლენათა არსში. მირჩენია, ფრთხილად გავზომო ჩემი ნაბიჯები და დავიმალე ცნობილი ქართველი

ბასკოლოგის, პროფესორ ჩანტლაძის ავტორიტეტის ჩრდილში. მან მთელი თავისი ცხოვრება ბასკი ხალხის წარმოშობის შესწავლას მიუძღვნა. თავისი კვლევების შედეგად პროფესორმა გრეტა ჩანტლაძემ ბასკებისა და კავკასიელების დაკრძალვის რიტუალებს შორის ისეთი მსგავსება აღმოაჩინა, რომ ეთნოლოგიური სფეროს შესწავლა სრულად სცილდება მხოლოდ ტიპოლოგიურ რიტუალს. „როგორც ბასკეთში, ისე საქართველოში უძველესი ჩვეულებაა: როცა ვინმე კვდება, ღვინოს მიწაზე და საფლავზე ასხამენ. ასევე - ორივე ტრადიციაში ჩნდება ხე, როგორც შუამავალი სხვა სამყაროსთან (ხეს რგავენ, როცა ვინმე იბადება და ჭრიან, როცა კვდება)“, - წერს იგი.

დიდმა გერმანელმა ენათმეცნიერმა ვილჰელმ ჰუმბოლდტმა (1767-1835 წწ.) დატოვა ფუნდამენტური ნაშრომები ბასკოლოგიაზე. იგი ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში ამტკიცებდა, რომ იბერებმა (ბასკებმა) დატოვეს კავკასია, გადალახეს მცირე აზია და წავიდნენ ემიგრაციაში დასავლეთით.

ბასკ ისტორიკოსებს შორის ფართოდ არის მიღებული თეზისი ბასკთა კავკასიური წარმომავლობის შესახებ. როგორც ითქვა, გამოჩენილი მეცნიერი ნიკო მარი (1864-1934 წწ.), ავტორი თეორიისა იმის შესახებ, რომ კავკასიური, სემიტური და ბასკური ენები საერთო მარაგიდან მოდის, იბერებს და ბასკებს ძმურ ერებად თვლიდა. უფრო მეტიც, მან გაბედა დაეკონკრეტებინა ის მარშრუტი, რომლითაც ბასკი/იბერიელი ემიგრანტები გაემართნენ მტკვრის ხეობის გაყოლებით, მიჰყვნენ რიონს შავ ზღვამდე და შემდეგ გაემართნენ ამ ზღვის სანაპიროს ჩრდილოეთით, გადაკვეთეს აფხაზეთი, დატოვეს კავკასია და წავიდნენ პირენეის ნახევარკუნძულისკენ, სადაც მათზე უფრო ადრე უკვე იყო დამკვიდრებული ბევრი იბერიელი. სხვა ისტორიკოსები მიუთითებენ იმის შესაძლებლობაზეც, რომ ასევე არსებობდა მეორე მარშრუტიც, რომელიც ხმელთაშუა ზღვაზე გადადიოდა.

ენგელსმა დაადგინა, რომ იბერები, წინამორბედებისგან განსხვავებით, თავიანთ მიცვალებულებს ზურგზე მწოლიარეს მარხავდნენ. სწორედ ასეთ მდგომარეობაში იპოვეს მათი მრავალი ჩონჩხი და თავის ქალები, რამაც შესაძლებელი გახადა ამ ადამიანთა სხეულის ფორმის აღდგენა. იბერები იყვნენ მოკლე აღნაგობისა, ჰქონდათ წაგრძელებული თავის ქალა, ვიწრო შუბლი, წარბებისა და ლოყების გამოკვეთილი ფორმა, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ბასკები ამ რასის ამჟამინდელი წარმომადგენლები არიან. ენგელსის აზრით, ნეოლითურ პერიოდში ისინი არა მხოლოდ ესპანეთში, არამედ საფრანგეთშიც, ინგლისშიცა და გერმანიაშიც სახლობდნენ.

როგორც დამოწმებული მოსაზრებებითაც ჩანს, არაერთი ცნობილი სპეციალისტის აზრით, ბასკები პირენეის ნახევარკუნძულზე მოსული არიან კავკასიის რეგიონიდან, სადაც დასახლებული უნდა ყოფილიყვნენ ამ ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით მდებარე მთებში. თავიანთი ეთნიკური, ენობრივი და კულტურული მახასიათებლებით ეს ადამიანები განსხვავდებოდნენ ნახევარკუნძულის დანარჩენი მცხოვრებლებისგან, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ ისინი ცხოვრობდნენ ენდოგამურად, სხვა ხალხებთან შერევის გარეშე.

ამ თვალსაზრისით ასევე საინტერესოა ის მოსაზრებაც, რომელიც საერთაშორისო მასშტაბის მქონე ერთ-ერთი ესპანური ორკესტრის დირიჟორმა რამონ ტორელიდომ, აღნიშნულ პრობლემასთან სრულიად დაუკავშირებელმა პიროვნებამ, მითხრა კავკასიის რესპუბლიკებში გამართული კონცერტებიდან დაბრუნების შემდეგ: „გაოცებული დავრჩი, როცა იქაური ხალხური მუსიკა მოვისმინე. მას ისეთივე რიტმი ჰქონდა, როგორიც ბასკურ სორცისკოს (იგულისხმება ბასკების ტიპური ცეკვა)“

(<https://www.elmundo.es/suplementos/cronica/2008/663/1214690404.html>. <https://abcblogs.adc.es/cronicas-nomada/europa/viajar-georgia-origen-vascos.html>).

რუბენ მენდოზა (Ruben Mendoza) - დაიბადა 1980 წელს. 2003 წლიდან ეწევა აქტიურ ჟურნალისტურ საქმიანობას. **რას მალავს ისტორია - ბასკები და ქართველები:**

„დავუბრუნდეთ ისტორიას და შევეცადოთ, ვისაუბროთ იმაზე, რაც ვიცით ბასკებისა და ქართველების სიახლოვის მაჩვენებელ კულტურულ და ისტორიულ ფესვებზე. ბასკური არის ერთადერთი არაინდოევროპული ენა დასავლეთ ევროპაში. იგი არაა დაკავშირებული რომელიმე ცოცხალ ან მკვდარ ენასთან. თუმცა, ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ მისი სიახლოვე სხვადასხვა ენასთან, მათ შორის ძველ იბერიულ, ეტრუსკულ და ბერბერულ ენებთან. მათგან ყველაზე მეტად შემოთავაზებული იყო მისი სიახლოვე კავკასიურ ენათა ქართველურ ოჯახთან, განსაკუთრებით ქართულთან.

ბერძენი და რომელიც ისტორიკოსები თანამედროვე საქართველოს შესაბამის რეგიონს მოიხსენიებდნენ როგორც აღმოსავლეთ იბერიას, რომელიც გამოირჩეოდა დასავლეთ იბერიისგან,

ანუ ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან. ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი კავკასიის იბერებს დასავლელ იბერიელებად მოიხსენიებდა. მრავალი მეცნიერის აზრით, ეს ფაქტი ხაზს უსვამს მათ ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობას.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ფილოლოგებმა კიდევ უფრო მეტი არგუმენტი შეიმუშავეს ბასკებსა და ქართველებს შორის, ბასკურ და კავკასიურ ენებს შორის კავშირის დასამტკიცებლად. რა თქმა უნდა, არის ტიპოლოგიური მსგავსება ბასკურსა და ქართულს შორის. მაგალითად, ორივე ერგატიული ენაა...

ტიპოლოგიური პარალელები კარგია, მაგრამ ერგატიულობა და მრავალპიროვნული აგლუტინაციური სიტყვიერი მორფოლოგია არ არის საკმარისი ბასკურ და ქართულ ენებს შორის შესაძლო ნათესაური ურთიერთობის დასამტკიცებლად. ეჭვი ჩნდება ლექსიკური დამთხვევების ციტირების დროსაც. დღევანდელი ბასკი ფილოლოგების აზრით, მსგავსების მაძიებელთა უმეტესობამ ბადეები ძალიან ფართოდ გაშალა... თუმცა გენეტიკური კავშირი ბასკურ და ქართველურ ჯგუფებს შორის დღემდე დაუდასტურებელია. უფრო მეტიც, ხშირ შემთხვევაში პროტო-ბასკური ფორმები პროტოქართულ ფორმებთან არ არის შერწყმული; ამგვარად, ბევრი დამთხვევა ანაქრონულია...

მრავალი ენათმეცნიერი აღნიშნავს ბასკურ და ქართულ ენებს შორის უზარმაზარ ნათესაობას... თუმცა ეს ნათესაობა ჯერ არ არის მყარად დადასტურებული.

როგორც ვხედავთ, ორივე ქვეყნის ისტორია მართლაც გვთავაზობს საინტერესო მსგავსებას. რა მსგავსება შეიძლება გვქონდეს ჩვენ - ესპანელებს ქართველებთან? იმ უზარმაზარი მანძილის გათვალისწინებით, რომელიც ესპანეთსა და საქართველოს აშორებს ერთმანეთთან, ამის თქმა რთულია. 4000 კმ-ზე მეტი უნდა გავიაროთ, რომ ესპანეთის დედაქალაქი თბილისთან, საქართველოს დედაქალაქთან, სწორი ხაზით დავაკავშიროთ. ფაქტობრივად, ჩვენი ქვეყნის მცხოვრებთა უმეტესობამ ნამდვილად არ იცოდა და არც დღეს იცის რუკაზე საქართველოს დაფიქსირება. იგივე შეიძლება ითქვას პირიქითაც.

თუმცა, ჩვენ გვაქვს რაღაც, რაც აერთიანებს ჩვენს წარსულს და ბევრ თეორიას ბადებს. ქართველებიც და ესპანელებიც იბერები არიან, ძველი იბერიის მკვიდრნი.

თუმცა ისე არ არის, რომ ქართველები საქართველოში დამკვიდრებამდე ჩვენს ნახევარკუნძულზე ცხოვრობდნენ... მიწა, სადაც ჩვენ ვცხოვრობთ, არ არის ერთადერთი, რომელიც ცნობილი იყო როგორც იბერია. იმ ტერიტორიაზე, სადაც დღეს საქართველო მდებარეობს, საუკუნეების წინ აშენდა იბერიის სამეფო. ჩვენი ნახევარკუნძულისგან განსასხვავებლად, იგი ცნობილია როგორც კავკასიური იბერია, ან აღმოსავლეთ იბერია.

სახელწოდება იბერიის წარმოშობის შესახებ მრავალი მოსაზრება არსებობს. მათგან ყველაზე მეტად მიღებულია ის თვალსაზრისი, რომელიც მიუთითებს, რომ ეს სახელი მდინარე იბერს, ამჟამინდელ ებროს (უდიდესი მდინარე ესპანეთში) უკავშირდება.

ამ სახელწოდების ქართული წარმომავლობა ნაკლებად გასაგებია. იბერიის სამეფოს ეკავა დღევანდელი ქვეყნის (იგულისხმება საქართველო) აღმოსავლეთი ნაწილი, ხოლო დასავლეთი იყო კოლხეთი, მითიური ადგილი, სადაც იასონი ოქროს საწმისის საძიებლად წავიდა. ზოგი ამბობს, რომ ეს სახელწოდება მიღებულია ერთ-ერთი ადგილობრივი ტომის სახელის - სასპერის ფონეტიკური ევოლუციის შედეგად. კერძოდ, ამ სახელწოდების ჩამოსაყალიბებლად გავლილი გზა ასეთი იქნებოდა: სასპერი > სპერი > ჰპერი > იბერი. სხვა ვარიანტის მიხედვით, იყო მდინარე, რომელსაც იბერს ეძახდნენ და სწორედ მას უკავშირდება ამ სახელწოდების წარმოშობა.

ასეთია ის თეორიები, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებს ორი იბერიის წინაპრებს. უფრო კონკრეტულად, ამ თეორიათა მიხედვით, ბასკები იბერთა ნაკლებად შერეული შთამომავლები არიან.

რის საფუძველზე კეთდება ეს დასკვნა? მათი ფიზიკური მსგავსებისა და ქართულ და ბასკურ ენათა სიახლოვის შედეგად. ფაქტობრივად, საქართველოსა და ბასკეთის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ჩამონათვალში ძნელია იმის დადგენა, რომელი მათგანი რომელი ქვეყნის ადგილს ეკუთვნის. მაგალითად: ორბეთი, ურბინა, ზიარი, არდოტი, ქისტაური, არტანა, ამარიტა, უპაზანი... ასევე შეგვიძლია განვმარტოთ სახელწოდება იბერია. იგი უკავშირდება ბასკურ სიტყვას - "ibai", რაც ბასკურად მდინარეს ნიშნავს...

დღევანდელი საქართველოს მცხოვრებლები იყვნენ მინერალური წიაღისეულის ერთ-ერთი საუკეთესო დამმუშავებლები. შესაძლებელია მათი ნაწილი სწორედ ამიტომ გადასახლდა პირენეის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით, რომელიც მდიდარი იყო მნიშვნელოვანი სამთო მინერალების

რესურსებით. ბერძენმა გეოგრაფმა და ისტორიკოსმა სტრაბონმა, მიუხედავად იმისა, რომ მას იბერიის ნახევარკუნძულზე ფეხი არასოდეს დაუდგამს, ამ რეგიონის შესწავლაც დაისახა მიზნად და მათი გეოგრაფიული სახელების დამთხვევასაც მიაქცია ყურადღება... თუმცა დარწმუნდა, რომ ამ ტერიტორიების მკვიდრ მოსახლეობას შორის არანაირი ეთნიკური და კულტურული ურთიერთობა არ არსებობდა.

რა უნდა ითქვას საბოლოოდ? რა აქვთ ისტორიულად ერთმანეთთან საერთო ბასკებსა და ქართველებს? უნდა ვადიაროთ, რომ არ ვიცით. ამ პრობლემით დაინტერესებულთ აქვთ თავიანთი თეორიები და ბევრი მათგანი ხედავს მეტ-ნაკლებ კავშირს ორ ხალხს შორის. სიმართლე ისაა, რომ ქართველებსა და ბასკებს შორის ბოლო დროს მჭიდრო ურთიერთობა ჩამოყალიბდა. ბილბაო და თბილისი დამძობილებული ქალაქებია, ხუან ხოსე იზარეტქესეს კი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორის წოდება მიენიჭა... დანარჩენი ისტორიაა (<https://www.cope.es/actualidad/sociedad/todo-tiene-un-porque/noticias/por-que-los-espanoles-somos-primos-Ios-georgianos-20191002> 510743).

* * *

როგორც ქართული და უცხოური წერილობითი ძეგლებიდან და ესპანური ინტერნეტსაიტებიდან დამოწმებული მასალებიდან თვალნათლივ ჩანს, მათი ავტორების უმეტესობა არაორაზროვნად უჭერს მხარს ქართველებისა და ბასკების ეთნიკურ და ენობრივ ნათესაობას და აქტიურად ცდილობს ამის დამადასტურებელი არგუმენტების მოძიებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აპიანე, 1959: – აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, თბილისი, 1959.
2. გაბაშვილი, 1956: – გაბაშვილი ტ., მიმოსლვა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბილისი, 1956.
3. კეკელიძე, 1956: – კეკელიძე კ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1956.
4. მარტინა, 1972: – მარტინა მინტეგი ბილბაო, ჩემი ბასკეთი, თბილისი, 1972.
5. სირაძე, 1980: – სირაძე რ., წერილები, თბილისი, 1980.
6. შარდენი, 1975: – მოგზაურობა საქართველოში, თბილისი, 1975.
7. ძველი ქართული., 1967: – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, თბილისი, 1967.
8. ძიმიგური, 1978: – ძიმიგური შ., ბასკები და ქართველები, თბილისი
9. <https://blogs.eitb.eus/rogeblasco/2012/04/29/Francisco-Iopez-seivane-de-la-montana-palentina-a-los-confines-del-globo>
10. <https://www.encyclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/miquel-fuste-i-ara>
11. <https://www.elmundo.es/suplementos/cronica/2008/663/1214690404.html>. <https://abcblogs.adc.es/cronicas-nomada/europa/viajar-georgia-origen-vascos.html>
12. (<https://www.cope.es/actualidad/sociedad/todo-tiene-un-porque/noticias/por-que-los-espanoles-somos-primos-Ios-georgianos-20191002> 510743).

**Ajara in the Post-Soviet Period
(1990-2023 years)
აჭარა პოსტსაბჭოთა პერიოდში
(1990-2023 წლები)**

Ucha Okropiridze

PhD in History,

Chief scientific researcher at the Department of

History and Archaeology of

Niko Bardzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

Abstract: The paper begins with the events that developed in Georgia in early 1989. It tells about the processes developed here on April 9, 1989, and the events surrounding the autonomous formations in Georgia. It discusses the results of the elections of the Georgian Congress on September 30, 1990, and the elections of the Supreme Council of Georgia on October 28 of the same year and their influence on the current events in our region. The relationship between the activities of the parties of the national direction in Adjara and the national government of Georgia at the initial stage of their coming to power and the attitude of Aslan Abashidze's government towards it is studied. The prerequisites for the creation of the "Revival Union" in Adjara after the December-January 1991-1992 military-criminal coup in Georgia and the dynamics of its formation, the struggle against the putschist coup in Georgia are analyzed.

The driving impulses of the October 11, 1992 "Hope" and the subsequent "Uimedon" elections in Georgia and its results in Adjara and Georgia as a whole are investigated. The activity of the Adjara National Forces and its activities in the struggle for the restoration of legality in Georgia.

The coup d'état of March 1, 1994 - the ratification of Georgia's entry into the CIS. year by the Parliament and the role of the Adjara deputation in this case.

The changes in the state and system structures of the Autonomous Republic of Adjara in 1991-2002 have been studied. The arrival of Mikheil Saakashvili in the central government of Georgia and the changes implemented in the autonomy of Ajara - on May 6, 2004, A. from the government of Ajara. The departure of Abashidze and the establishment of the government of the National Movement here, the policy pursued by him until 2012. Since October 2012, Saakashvili's team has left the government of Georgia and the modern policy of the "Dream" government in the Autonomous Republic of Adjara. Its activities and priorities.

Key words: Ajara; Post-Soviet period; Batumi.

უჩა ოქროპირიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

აბსტრაქტი: ნაშრომი იწყება 1989 წლის დასაწყისში საქართველოში განვითარებული მოვლენებით. მასში მოთხრობილია აქ 1989 წლის 9 აპრილს და შემდგომ განვითარებული პროცესებისა და საქართველოში არსებულ ავტონომიურ ფორმირებების გარშემო მიმდინარე მოვლენების შესახებ. მასში განხილულია როგორც 1990 წლის 30 სექტემბრის საქართველოს კონგრესის, ისე ამავე წლის 28 ოქტომბრის საქართველოს უზენაესი საბჭოს არჩევნების შედეგები და მათი გავლენა ჩვენს რეგიონში მიმდინარე მოვლენებზე. შესწავლილია აჭარაში ეროვნული მიმართულების პარტიათა საქმიანობისა და საქართველოს ეროვნული ხელისუფლების

ურთიერთდამოკიდებულება მათი ხელისუფლებაში მოსვლის საწყის ეტაპზე და ასლან აბაშიძის მთავრობის დამოკიდებულება მის მიმართ. აჭარაში „აღორძინების კავშირის“ შექმნის წინაპირობები საქართველოში 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების შემდეგ და გაანალიზებულია მისი ჩამოყალიბების დინამიკა, ბრძოლა საქართველოში მომხდარ პუტჩისტურ გადატრიალებასთან.

გამოკვლეულია 1992 წლის 11 ოქტომბრის „იმედისა“ და მასზე მიყობილი „უიმედობის“ არჩევნების წარმმართველი იმპულსები საქართველოში და მისი შედეგები აჭარაში და სრულიად საქართველოში. აჭარის ეროვნულ ძალთა აქტივობა და მისი საქმიანობა საქართველოში კანონიერების აღდგენისათვის გამართულ ბრძოლაში.

1994 წლის 1 მარტის სახელმწიფო გადატრიალება - „დსთ“-ში შესვლის რატიფიცირება საქართველოს ე. წ. პარლამენტის მიერ და აჭარის დეპუტაციის როლი ამ საქმეში.

შესწავლილია 1991-2002 წლებში მომხდარი ცვლილებები აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სახელმწიფო და სისტემურ სტრუქტურებში. საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებაში მიხეილ სააკაშვილის მოსვლა და აჭარის ავტონომიაში განხორციელებული ცვლილებები - 2004 წლის 6 მაისს, აჭარის ხელისუფლებიდან ა. აბაშიძის წასვლა და აქ ნაცემოდრობის ხელისუფლების დამყარება, მის მიერ გატარებული პოლიტიკა 2012 წლამდე. 2012 წლის ოქტომბრიდან სააკაშვილის გუნდის წასვლა საქართველოს ხელისუფლებიდან და „ოცნების“ მთავრობის თანამედროვე პოლიტიკა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. მისი საქმიანობა და პრიორიტეტები.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა; პოსტსაბჭოთა პერიოდი; ბათუმი.

1989 წლის დასაწყისში განსაკუთრებით რეზონანსული იყო საქართველოს ძალისმიერი გასაბჭოებისადმი მიძღვნილი საპროტესტო გამოსვლათა ტალღა, რომელმაც მთელს აჭარაში ჰპოვა გამოხმაურება.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სრულიად საქართველოს მასშტაბით ასევე არნახული გამოცოცხლება მოჰყვა 1989 წლის 9 აპრილს თბილისში დატრიალებულ ტრაგედიას. 1989 წლის 4 აპრილს თბილისში დაწყებული გრანდიოზული აქციების გამოძახილი იყო იმავე წლის 7 აპრილს ბათუმის გარეუბანში, სოუქ-სუს სასაფლაოს ეკლესიის ეზოში ეროვნული მოძრაობის ადგილობრივ აქტივისტთა თათბირი, რომელზედაც დაისვა თბილისში მიმდინარე აქციისადმი დამოუკიდებლობის საკითხი...

1989 წლის 9 აპრილის ღამეს თბილისში დატრიალებული ამბები ბათუმში იმავე დილით გახდა ცნობილი. ბათუმელ აქტივისტთა 20 კაციანმა ჯგუფმა წმ. ილიას ძეგლიდან სოუქ-სუს სასაფლაომდე მანძილი გაშლილი დროშით გაიარა იმედიტ, რომ ქალაქის მოსახლეობა შეუერთდებოდა მათ, რაც არ გამართლდა. 10 აპრილს, ბათუმის სახელმწიფო ინსტიტუტის ეზოში მოეწყო მიტინგი-მანიფესტაცია ქალაქში შემდგომი მსვლელობით [მიქელაძე, 2005]. იმავე დღეს ინსტიტუტის უკან, ბათუმის ბულვარში გაშენდა 9 აპრილის ტრაგიკულად დაღუპულთა ხსოვნისადმი მიძღვნილი სკვერი, სადაც შემდეგ დაიდგა გრანიტის სტელა წარწერით – „ცხრა აპრილის ცრემლი“...

9 აპრილის შემდეგ ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინაშე კიდევ უფრო მწვავედ დაისვა საქართველოში არსებულ ავტონომიებთან ურთიერთობის საკითხი. პირველი ხალხმრავალი მიტინგი, რომელსაც 20 ათასამდე კაცი ესწრებოდა და სადაც პირდაპირ დაისვა აჭარის ავტონომიის გაუქმების საკითხი, გაიმართა 1989 წლის 26 მაისს ბათუმის ბულვარში მდებარე ძველ შადრევანთან. ამ თემაზე პოლემიკამ ფართო ხასიათი მიიღო საქართველოსა თუ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის პრესასა და სხვა საინფორმაციო საშუალებებში.

1990 წლის 30 სექტემბერს ჩატარებულ საქართველოს ეროვნული კონგრესის არჩევნებში, აჭარიდან გაიმარჯვეს საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიამ, ედჰ-მ და რესპუბლიკურმა პარტიამ [სია შედგენილია ტარიელ მახარაძის მიერ ჩემთვის გადმოცემული მოგონებებისა და დოკუმენტების საფუძველზე], ხოლო 1990 წლის 28 ოქტომბრის საქართველოს უზენაესი საბჭოს პირველ მრავალპარტიულ არჩევნებში აჭარაში, ბათუმის გარდა (დავით ბერძენიშვილი და თამაზ დიასამიძე), კომუნისტებმა გაიმარჯვეს [ოქროპირიძე, 2005]. 1990 წლის 30 ნოემბრის აქცია, - კომუნისტური მმართველობის მიერ თავისი ძალების გენერალური დათვალიერება...

1991 წლის 6 თებერვალს გაიმართა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის XI უზენაესი საბჭოს XII სესია, რომელმაც მიიღო კანონი „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუციის ცვლილებებისა და დამატებების შესახებ“ [„აჭარა“, № 23, 1991]. სულ მალე, ამ კანონთა და დადგენილებათა მიღების შემდეგ, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლებაში დაიწყო ცვლილებები. მისი ხელისუფლების სათავეში მოვიდა ასლან აბაშიძე, ხოლო მარტის დასაწყისში ქ. ბათუმსა (ტარიელ ფუტკარაძე) და აჭარის რაიონებში ში - ანზორ თხილაიშვილი, ხელვაჩაურში - ბესარიონ ბიბინიშვილი, ქედაში - სანდრო ბერიძე, შუახევში - შოთა ფუტკარაზე და ხულოში - ბექან გობაძე) დაინიშნენ პრეფექტები და ჩამოყალიბება დაიწყო პრეფექტურებმა [ოქროპირიძე უ., 2005: 27-29; მიმართვა..., „აღდგომა“, № 6 (103), 1996]. ამ დროს, აჭარაში მოქმედ ოპოზიციონერ კონგრესმენტთა აქტივობა საკმაოდ ორგანიზებულ და მრავალფეროვან ხასიათს ატარებდა. ბათუმში განლაგებული მათი საკოორდინაციო საბჭოს შტაბი და მისი მომხრეები აჭარის მოსახლეობისათვის შეურაცხყოფლად თვლიდნენ ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსს, მოუწოდებდნენ აჭარის მოსახლეობას ადგილობრივი მმართველობის ორგანოების ბოიკოტირებისაკენ და სხვა.

1991 წლის 9 აპრილს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტის გამოცხადებას უდიდესი სიხარულით შეხვდა აჭარის მოსახლეობაც. მაგრამ მეტად ნიშანდობლივი იყო აქ მოქმედ ოპოზიციურ ძალთა დამოუკიდებულება აღნიშნული აქტისადმი. მათ, ფაქტობრივად, ამ ისტორიული აქტის ბოიკოტირება სცადეს. ხოლო ქ. ბათუმმა და აჭარის მოსახლეობამ უდიდესი ზეიმით აღნიშნა საქართველოს ისტორიაში ეს უდიდესი მოვლენა და ქალაქ ბათუმში გაიმართა სადღესასწაულო მიტინგი-მანიფესტაცია, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ათეულ ათასობით ადამიანმა... [„აჭარა“, № 6 (18.719), 1991]. სულ მალე საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტის გამოცხადებიდან, აჭარაში ქედის, შუახევის და ხულოს პრეფექტურებთან არსებულმა საკრებულოებმა ქ. ბათუმის მაშინდელი პრეფექტის, ტარიელ ფუტკარაძის ინიციატივას თანადგომა გამოუცხადეს და აჭარის ხელისუფლების გვერდის ავლით საქართველოს ხელისუფლებას წარუდგინეს ამ საკრებულოების გადაწყვეტილება აჭარის ავტონომიის გაუქმების მოთხოვნით, რაც პირად შეურაცხყოფად იქნა აღქმული ასლან აბაშიძის მიერ და ამ გადაწყვეტილების გასაბათილებლად იგი აქტიურად ამოქმედდა. ამას კი მოყვა 1991 წლის 22 - 23 აპრილის სახელისუფლებო გადატრიალების მცდელობა აჭარაში [ტალიაშვილი, 1994].

ამ მოვლენების პარალელურად აქ მიმდინარეობდა ეროვნული მოძრაობის ავანგარდში მდგარი „მრგვალი მაგიდა-თავისუფალი საქართველოს“ პოლიტიკურ ბლოკში შემავალ ადგილობრივ სუბიექტთა გაძლიერება-განმტკიცებაც.

1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალურ გადატრიალებაში აჭარას მონაწილეობა თითქმის არ მიუღია, მაგრამ კანონიერი ხელისუფლებისადმი მისი მხარდაჭერაც არაეფექტური იყო. უნდა ითქვას, რომ ამ რეგიონიდან გამოსულმა პოლიტიკაზე პრეტენზიის მქონე პიროვნებებმა მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს ისტორიაში ამ სამწუხარო ამბების იდეოლოგიურ მომზადებაში, რასაც შემდეგში, სამხედრო პუტჩის პერიოდში, თან სდევდა, მათი ასევე განსაკუთრებული „თავგანწირვა“ თავის გამოჩენის მიზნით

საქართველოს კანონიერი ხელისუფლების წინააღმდეგ სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების დაწყებისთანავე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლებამ გაატარა სასწრაფო ღონისძიებები თბილისში განხორციელებული ძალადობის აქტის რეგიონზე გავრცელების აღსაკვეთად, რაშიც მას თანადგომა განუცხადა ამ კუთხეში მოქმედმა ჭეშმარიტი ეროვნული მოძრაობის ძალებმა. თავის მხრივ აჭარის ხელისუფლებამ 1991 წლის 25 დეკემბერს ქ. ბათუმში შექმნა „აღორძინების“ კავშირის საინიციატივო ჯგუფი. მისი დამფუძნებელი კონფერენცია ჩატარდა 1992 წლის 24 აპრილს ბათუმში. ორგანიზაციას ეწოდა „აჭარის აღორძინების სრულიად საქართველოს კავშირი“, ხოლო მისი დევიზი გახდა „საქართველო უპირველეს ყოვლისა!“ [დემოკრატიული აღორძინების კავშირის (შემდგომში დაკ) არქივი, აღწ. 1, საქმე 1, 1991].

აჭარის ხელისუფლებამ, მიუხედავად ზოგიერთი პოლიტიკური პარტიის წარმომადგენელთა პოზიციისა, რომლებიც პირდაპირ ეპატიჟებოდნენ აჭარაში საქართველოს დამაქცევარ კრიმინალურ ბანდებს, შეძლო აჭარის მოსახლეობის თავის გარშემო კონსოლიდაცია და ამ კუთხეს თავიდან ააცილას უდიდესი კატაკლიზმები, რამაც, ფაქტობრივად, დანაწევრებამდე მიიყვანა ქართული სახელმწიფო.

1992 წლის 7 მარტს საქართველოში ჩამოვიდა ედუარდ შევარდნაძე. იმავე დღით თარიღდება პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას „მიმართვა აჭარის მოსახლეობისადმი“, რომელშიც იგი უდიდეს

იმედსა და მხარდაჭერის რწმენას გამოთქვამს აჭარის მოსახლეობისა და მისი ხელისუფლებისადმი [მიმართვა აჭარის..., 2005: 7].

1992 წლის 19 აპრილს თავად ე. შევარდნაძე ჩამოვიდა და იმოგზაურა ზემო აჭარაში, ხოლო 20 აპრილს მოაწყო შეხვედრები ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს სააქტო დარბაზში შეკრებილ საზოგადოებისა და პარტიული ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან [გაზ. „საჩინო“, № 1, 1991]..

მაშინდელი აჭარის სინამდვილეში მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა 1992 წლის 8 მაისის აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს სესია, რომელზედაც წარმომადგენელი წინააღმდეგობის გამო რესპუბლიკური პარტიის წევრმა ოთარ ზოიძემ და ჰელსინკის კავშირის ყოფილმა წევრმა ბექან გობაძემ დღის წესრიგში დააყენეს ასლან აბაშიძის გადაყენების მოთხოვნა, მაგრამ ასლან აბაშიძემ მოხერხებული მანევრით თავიდან აიცილა ეს საშიშროება და შემდეგში ფაქტობრივად გააუქმა აჭარის უზენაესი საბჭო და მისი უფლება-მოვალეობანი მისსავე პრეზიდიუმს გადაულოცა [„დრონი“, 1992, 16. 05].

ამის პარალელურად კონგრესმენ-ოპოზიციონერები აჭარაში ამ დროს მიმართავდნენ სხვაგვარად მოაზროვნეთა და პრეზიდენტ გამსახურდიას მომხრეთა აზრის დატერორების უნიკალურ მეთოდებს – აქციებში მონაწილე ხალხისა და პიროვნებების ლანძღვა-გინებასა და დამცირებას, მათი აზრების უსამართლო განქიქება-დაცინვას [ოქროპირიძე, 2009: 160-161]..

1992 წლის 11 ოქტომბრის „იმედის“ არჩევნებში ამ ძალებმა აჭარაში თავი მოიყარეს საარჩევნო ბლოკში „11 ოქტომბერი“. აჭარაში მოქმედი ე. წ. ოპოზიციური ძალები წუხდნენ ხუნტის ხელისუფლების აქ გაუვრცელებლობის შესახებ და საქართველოში არჩევნებზე საუბრისასაც, ისევ აჭარაში მათ მიერ დაფიქსირებულ დარღვევებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. მაგრამ აჭარაში იყვნენ ძალები, რომლებიც ობიექტურად აფასებდნენ საქართველოში შექმნილ ურთულეს ვითარებას და აქტიურად მოქმედებდნენ საერთო ქართული ინტერესების შესაბამისად [იქვე: 169]..

1992 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე აქტიურად ხდებოდა ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაცია. ჩამოყალიბდა საქართველოს ეროვნული ხსნის და დაუმორჩილებლობის აჭარის რეგიონალური ორგანიზაციები.

1993 წ. მარტის პირველ ნახევარში ბათუმში შეიქმნა საქართველოს კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის სამხარეო ორგანიზაცია, ხოლო 1993 წლის 21 მარტს ჩატარდა სრულიად საქართველოს ეროვნულ პოლიტიკური მოძრაობა „ჭყონდიდელის“ აჭარის რეგიონალური ორგანიზაციის დამფუძნებელი კრება [გაზ. „საქართველოს სამრეკლო: № 3 (5), 1993: 1]. 1993 წლის 27 მარტს კი აჭარის დელეგაციამ ქ. ზუგდიდში მონაწილეობა მიიღო სრულიად საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკურ მოძრაობა „ჭყონდიდელის“ პირველი კონფერენციის მუშაობაში. ჭყონდიდელური მოძრაობის სათაბიროს ახალ წევრებად კონფერენციამ აირჩია – უჩა ოქროპირიძე, ჯემალ გამახარია, დავით ქობალია, ავთანდილ ჩიტაძე და როლანდ გაგუა [გაზ. „ჭყონდიდელი # 2, 1993]..

მოძრაობა „ჭყონდიდელისა“ და კონსტანტინე გამსახურდიას აჭარის ორგანიზაციებმა ბათუმში თავიანთი პირველი გაერთიანებული აქცია ჩაატარეს 1993 წლის 31 მარტს; იმავე წლის 9 აპრილს კი მიტინგი-მანიფესტაციის მონაწილენი დაგეგმილი სვლა-გეზით მივიდნენ ბათუმის ბულვარში მდებარე 9 აპრილის მემორიალთან და დადეს ფიცი, რომ სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე იბრძოლებდნენ ედუარდ შევარდნაძის მოღალატურ რეჟიმთან. კანონიერების აღდგენის მოთხოვნით მთელ საქართველოში გაიშალა აქტიური მუშაობა – თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 103 თანამშრომლის მიმართვისადმი მხარდაჭერამ საქართველოში საყოველთაო ხასიათი მიიღო. აღნიშნულ მიმართვას ერთ-ერთი პირველი გამოეხმაურა აჭარაც - სრ. საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური მოძრაობა (შემოკლ. - ე. პ. მ. - უ. ო.) „ჭყონდიდელის“ აჭარის სამხარეო და კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის ორგანიზაციები.[გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 79, 1993]. ანალოგიური მიმართვა გააკეთა კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის ორგანიზაციამაც, [„იბერია-სპექტრი“, № 80, 1993: 2].

ამასთან, ბათუმში შესაძლებელი გახდა კონსტანტინე გამსახურდიას 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო ღონისძიების მაღალ დონეზე ჩატარება [„აღდგომა“, №6 (103), 1996: 4-5].

1993 წლის 8, 9 და ივლისს ქ. ზუგდიდში შედგა საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს საგანგებო სესია; აჭარიდან აღნიშნულ სესიას დეპუტატის სტატუსით ესწრებოდა ტარიელ ფუტყარაძე, აგრეთვე მიწვეული სტუმრები [„ეგრისი“, № 1, 1993: 1].

1993 წლის სექტემბრის დასაწყისში ედუარდ შევარდნაძემ მორიგი მოგზაურობა მოაწყო და-სავლეთ საქართველოში და 5 სექტემბერს შეხვედრები მოაწყო ქუთაისში, ფოთში. იმავე დღეს ეწვია ბათუმს და შეხვდა ასლან აბაშიძეს [გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 85, 1993: 6]. აჭარის ხელისუფლებამ სცადა ურთიერთ დაპირისპირებულ მხარეთა შორის ნდობის აღდგენა და ურთიერთ კომპრომისის მიღწევის მიზნით ორივე მხარე ქობულეთის რაიონში სოფელ ბოზოყვათში მდებარე სამთავრობო რეზიდენციაში მიიწვია. აქ მოლაპარაკება გაიმართა 1993 წლის 8 და 9 სექტემბერს. მაგრამ, ხელშეკრულებას ხელი არ მოეწერა, რადგან ამ შედეგისთვის ყველაფერი გააკეთა შევარდნაძის ხელისუფლებამ. ასეთ ვითარებაში, 1993 წლის 24 სექტემბერს საქართველოში დაბრუნდა პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდია. 26 სექტემბერს ზუგდიდში გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი; აქციას აჭარიდან დაესწრო ზუგდიდში სპეციალურად ჩასული სოლიდური წარმომადგენლობა. მასზე საქართველოში კანონიერი ხელისუფლების აღდგენის დაწყებისადმი მისასალმებელი სიტყვით გამოვიდნენ უჩა ოქროპირიძე და ნინო ნოღაიძელი.

საინტერესოა 1993 წლის 24 ოქტომბრის „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის მიმართვა ბატონ ზვიად გამსახურდიასადმი“, რომელშიც ნათლად არის დახატული საქართველოში შექმნილი ვითარება, შემდეგ კი ნათქვამია: „... პრინციპულად ვგმობთ და ვემიჯნებით ძალისმიერ პოლიტიკურ კურსს. ჩვენ პირველებმა ხმამაღლა განვაცხადეთ, რომ კანონიერი ხელისუფლების იარაღით დამხობა დანაშაულია“ [„აღორძინება“, № 22, 1993: 1].

1994 წლის 1 მარტს კონდოტიერთა კასტამ, რომელსაც მითვისებული ჰქონდა საქართველოს პარლამენტის უფლებამოსილება – 125 ხმით, 69-ს წინააღმდეგ რატიფიცირება გაუკეთა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში საქართველოს შესვლას. მათ შორის ამ ფაქტს დადებითი ხმა მისცეს დეპუტატებმა აჭარიდან... [„ქართველი ერი“, № 5 (59), 1994: 1-2].

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1991 წ. 9 აპრილი) აჭარაში ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ცვლილებები არ მომხდარა (გარკვეულ დრომდე) და იგი კვლავ 2 ქალაქის, 5 სასოფლო რაიონის და 7 დაბისაგან შესდგებოდა. მაგრამ 1991-2002 წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა ავტონომიური რესპუბლიკის საკანონმდებლო, ადმინისტრაციული სასამართლო ხელისუფლებამ და მმართველობის ადგილობრივმა ორგანოებმა. ამ წლებში 4-ჯერ ჩატარდა აჭარის ა. რ-ის უზენაესი საბჭოს არჩევნები, ჩამოყალიბდა ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები. აირჩიეს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს დარგობრივი კომიტეტები და ქვეკომიტეტები, შეიქმნა მინისტრთა საბჭო, აირჩიეს კონტროლის პალატა და უზენაესი სასამართლო. შემოიღეს ავტონომიური რესპუბლიკის მეთაურის პოსტი და გაზარდეს მისი უფლებამოსილება, არჩეული იქნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ორპალატიანი პარლამენტი, რაც გაგრძელდა ასლან აბაშიძის აჭარის ხელისუფლებიდან გამევევამდე, 2004 წლის 6 მაისამდე.

ხელისუფლების მიერ გატარებული სოციალ-ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგები მეტწილად აისახა მთელი რეგიონის ცხოვრებასა და ქვეყნის საშინაო პოლიტიკაზე, ცენტრსა და რეგიონს შორის მდგომარეობა უკიდურესად დაიძაბა. ხელისუფლებიდან ედუარდ შევარდნაძის წასვლის შემდეგ, რამდენიმე თვეში, ასლან აბაშიძემ აჭარა დატოვა და მოსკოვს მიაშურა. ხოლო აჭარა საკანონმდებლო დონეზე კვლავ დაუბრუნდა საქართველოს კონსტიტუციურ და საკანონმდებლო სივრცეს. ახალ საფეხურზე ავიდა მხარის სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური აღმშენებლობა. შეიქმნა და აშენდა თანამედროვე ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ინფრასტრუქტურები - განახლდა და თანამედროვეობას შეეფარდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საკონსტიტუციო და საკანონმდებლო ბაზა.

აჭარის ხელისუფლებიდან ასლან აბაშიძის წასვლის შემდეგ მას პრეზიდენტის ბრძანებულებით დროებით, როგორც საქართველოს პრეზიდენტის რწმუნებული ლევან ვარშალომიძით მართავდა, რომელიც 2004 წლის 20 ივლისიდან აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე გახდა და იგი ამ თანამდებობაზე 2012 წლამდე დარჩა.

საკავშირის გუნდის საქართველოს ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე 2012 წლის 30 ოქტომბრის აჭარის უმაღლესი საბჭოს დადგენილებით, გახდა არჩილ ხაბაძე, უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე კი მიხეილ მახარაძე. ამავე წლის 1 ნოემბერს კი შეიქმნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობაც შემდეგი შემადგენლობით: გიორგი თავართქილაძე - ფინანსთა და ეკონომიკის მინისტრი, ზაურ ფუტყარაძე - სოფლის მეურნეობის მინისტრი, ნუგზარ სურმანიძე - ჯანდაცვისა და სოციალური მომსახურების მინისტრი, გიორგი თავამაიშვილი - განათლების, კულტურის და სპორტის მინისტრი. ჩამოყალიბდა

აჭარის უმაღლესი საბჭოს 5 კომისია - აგრარული და თვითმმართველობის, განათლების მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის, საკონსტიტუციო, იურიდიული და საპროცესო, საფინანსო-საბიუჯეტო და ეკონომიკურ, ჯანდაცვისა და სოციალურ საკითხთა. ხოლო 2012 წლის 27 დეკემბრის დადგენილებით აჭარის ა. რ. უმაღლესი საბჭოს აპარატის რიცხოვნება განისაზღვრა 79 სამტატო ერთეულით.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში „ქართული ოცნების“ ხელისუფლების მიერ ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში პრიორიტეტად გამოცხადდა ნებისმიერი ორგანული სისტემის დაავადებებით ან დაზიანებით განპირობებული უუნარობის მკურნალობა, ორგანიზმის ფუნქციონალური მდგომარეობის აღდგენა და პაციენტისათვის ფუნქციონალური დამოუკიდებლობის მოპოვება. აგრეთვე შშმ პირების, ომის ვეტერანების თუ ტერიტორიული 2022 წელს განათლების კულტურის და სპორტის სამინისტროს ბიუჯეტი შეადგენდა 82 413200 ლარს, ხოლო 2023 წელს აღნიშნული ბიუჯეტი გაიზარდა 12 079 000 ლარით და შეადგინა 94 492 200 000 ლარი. რაც სამინისტროს სფეროში შემავალი თითოეული მიმართულებით გაზრდილ მხარდაჭერას და ახალ შესაძლებლობებს გულისხმობს... – აღნიშნა მაია ხაჯიშვილმა.

...მასშტაბური პროექტებია დაგეგმილი 20023 წლისათვის, რაც 80 სკოლის მშენებლობა რეაბილიტაციას გულისხმობს.

გასულ წელს სამინისტროს მხარდაჭერით და ფინანსური უზრუნველყოფით 300-ზე მეტმა ახალგაზრდამ მიიღო საერთაშორისო გამოცდილება. ეს ციფრი, ისევე როგორც ბევრი სხვა მონაცემი, იქნება მზარდი 2023 წლისათვის.

უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების მხარდაჭერა/ დაფინანსებისათვის 7 მილიონი დარი დაიხარჯება მიმდინარე წელს...

ბათუმში, განათლებისა და მეცნიერების ქალაქში 560 სტუდენტზე გათვლილი კოლეჯ „ბლექსის“ ახალი სასწავლო კორპუსის მშენებლობა.

კულტურის მიმართულებით... ამ სფეროს ხელშეწყობა 30 მილიონი ლარი მოხმარდება. 6.5. მილიონი დაიხარჯება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე [მინისტრის საათი, ...]

..2022 წლის წინასწარი მონაცემებით, აჭარაში პირდაპირი ინვესტიციების მოცულობამ 116.5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლების ანალოგიურ მაჩვენებელს 37%-ით აღემატება...

...ბიზნეს სექტორის 2022 წლის კვარტლის მონაცემებით, წინა წლის ანალოგიურ მონაცემებთან შედარებით ბრუნვა გაზრდილია 20%-ით გამოშვება 16%-ით, ხოლო დასაქმება 8%-ით

2023 წელს ბათუმში არაერთი მსოფლიო დონის სპორტული ღონისძიების მასპინძელი იქნება. 26 მარტს საზეიმო ვითარებაში 21 წლამდელთა ევროპის ჩემპიონატის თასი შემოვა ბათუმის სტადიონი უმასპინძლებს ეროვნული ნაკრების მნიშვნელოვან მატჩებს ფეხბურთში... სამინისტროს სხვადასხვა პროგრამის 400 სტუდენტს დაუფინანსდება საზღვარგარეთ სწავლა და სტაჟირება.

რეგიონში გასულ წელს დაფიქსირდა 3,5 მლნ-ზე მეტი ტურისტული ვიზიტი. გრძელდება რეგიონის პოზიციონირება მნიშვნელოვან გამოფენებზე, როგორცაა – ბერლინის, მადრიდის მილანისა და ისრაელის ტურისტული გამოფენები [აჭარის მთავრობის სხდომა]. ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობისათვის ომში მონაწილეებისათვის წლიური დახმარების ლიმიტის განსაზღვრა 5000 ლარით. ამასთან ღვიძლით დაავადებულებს აღნიშნული ორგანოს ტრანსპლანტაციისათვის გამოეყოფათ ერთჯერადად 40000 ლარი. ფინანსდება წელიწადში 5 პაციენტი რიგითობის მიხედვით. (2016 წლისთვის აჭარის ჯანდაცვის სამინისტრო ღვიძლის ტრანსპლანტაციას აფინანსებდა 10 000 ლარით).

განათლების მიმართულებით პრიორიტეტად რჩება სისტემის ინფრასტრუქტურული განვითარება, განათლების ხარისხის კიდევ უფრო ამაღლება და მისი ხარისხის გაუმჯობესება. ამ მიმართულებითა აკუმულირებული პროგრამების განხორციელება და მათი დაფინანსება.

2017 წელს პრიორიტეტულად გამოცხადდა არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა, კულტურის ორგანიზების ინსტიტუციური განვითარება და სფეროს წარმომადგენელთა პროფესიული განვითარების ხელშეწყობა, პროფესიული სპორტის მხარდაჭერა და სხვა.

მნიშვნელოვანია რეგიონში ინვესტიციების მოზიდვაზე ხელშეწყობის პროგრამის განხორციელებაზე ზრუნვა, მცირე და საშუალო ტურისტული ბიზნესის განვითარება, ქ. ბათუმში მრავალ პროფილური საავადმყოფოსა და საერთაშორისო სტანდარტების ოლიმპიური სტადიონის მშენებლობა, რომელიც უკვე გაიხსნა და 2023 წლის 21 წლამდე ასაკის ფეხბურთელთა ევროპის ჩემპიონატის მატჩებისა და ფინალის მასპინძელიც გახდა.

დაიწყო ქალაქთმშენებლობის და სივრცითი მოწყობის, აგრეთვე ინვესტიციების მოზიდვის პროგრამების განხორციელება. ამ უკანასკნელის 2017 წლის ბიუჯეტი 1.797.000 ლარი იყო გათვალისწინებული. სათანადო საინვესტიციო ინფრასტრუქტურის შექმნისა და მისი სათანადო მომსახურებისათვის ვიდეო რგოლებისა და სარეკლამო მასალის გარდა გათვალისწინებული იქნა ყოველ წლიური საერთაშორისო საინვესტიციო ბიზნეს-ფორუმის - „Invest in Batumi“-ის ორგანიზება, რომლის ბიუჯეტმა 2017 წელს 335.000 შეადგინა.

მიმდინარეობს საავტომობილო გზებისა და სამელიორაციო ინფრასტრუქტურის მშენებლობა-რეაბილიტაცია, რასაც თან სდევს სათანადო ტექნიკის შეძენა. მოსახლეობის ინტერესების შესაბამისად წარმოებს მუშაობა გზებზე არსებული პრობლემების აღმოსაფხვრელად. სოფლის მეურნეობის სამინისტრო ცდილობდა 2015-2018 წლებში თავისი საქმიანობის პრიორიტეტად ექცია თავისი საქმიანობის გამჭვირვალობა და დაინტერესებულ მხარეებთან საქმიანობის კოორდინაციის მექანიზმების შექმნით უზრუნველყო მათი ჩართულობა აგრარულ სფეროში საქმიანობის ყველა ეტაპზე და ა. შ. და ა. შ.

აჭარის მთავრობის მუშაობის შედეგია მთის კანონის მიღება და მაჭახლელთა ძალისხმევის (როინ მაღაყმაძე და მოძრაობა „ფიცის კაცები“) შედეგად, მისი გავრცელება მდინარე მაჭახლის ხეობაზეც, „ოცნების ქალაქის“ მშენებლობის ეტაპობრივი განხორციელება, ყველა მუნიციპალიტეტში სოციალური სახლების მშენებლობა, ტურიზმიდან მიღებული შემოსავლების გაორმაგება; ამოქმედდა ბათუმის საფეხბურთო სტადიონი, რომელზედაც ჩატარდა 21 წლამდე ფეხბურთელთა ევროპის ჩემპიონატის რამდენიმე მატჩი და, რაც მთავარია, მისი ფინალი; აგრეთვე ბათუმში აშენდა უნივერსალური სპორტკომპლექსი, აქტიურად მიმდინარეობს ისტორიული, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების რესტავრაცია და სხვა მნიშვნელოვანი პროექტების განხორციელება [აჭარის მთავრობის ანგარიში 2022-2023 წლები, 15 ივნისი, Adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=1184114].

2022 წელს განათლების კულტურის და სპორტის სამინისტროს ბიუჯეტი შეადგენდა 82 413 200 ლარს, ხოლო 2023 წელს აღნიშნული ბიუჯეტი გაიზარდა 12 079 000 ლარით და შეადგინა 105 446 000 ლარი. რაც სამინისტროს სფეროში შემავალი თითოეული მიმართულებით გაზრდილ მხარდაჭერას და ახალ შესაძლებლობებს გულისხმობს... – აღნიშნა მაია ხაჯიშვილმა.

...მასშტაბური პროექტებია დაგეგმილი 2023 წლისათვის, რაც 80 სკოლის მშენებლობა რეაბილიტაციას გულისხმობს.

გასულ წელს სამინისტროს მხარდაჭერით და ფინანსური უზრუნველყოფით 300-ზე მეტმა ახალგაზრდამ მიიღო საერთაშორისო გამოცდილება. ეს ციფრი, ისევე როგორც ბევრი სხვა მონაცემი, გაიზრდება 2023 წლისათვის.

უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების მხარდაჭერა/ დაფინანსებისათვის 7 მილიონი ლარი დაიხარჯება მიმდინარე წელს.

ბათუმში, განათლებისა და მეცნიერების ქალაქში 560 სტუდენტზე გათვლილი კოლეჯ „ბლექსის“ ახალი სასწავლო კორპუსის მშენებლობა მიმდინარეობს.

კულტურის მიმართულებით, ამ სფეროს ხელშეწყობას 30 მილიონი ლარი მოხმარდება. 6.5 მილიონი დაიხარჯება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე [მინისტრის საათი ...]

2022 წლის წინასწარი მონაცემებით, აჭარაში პირდაპირი ინვესტიციების მოცულობამ 116.5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლების ანალოგიურ მაჩვენებელს 37%-ით აღემატება.

ბიზნეს სექტორის 2022 წლის კვარტლის მონაცემებით, წინა წლის ანალოგიურ მონაცემებთან შედარებით ბრუნვა გაზრდილია 20%-ით, გამოშვება 16%-ით, ხოლო დასაქმება 8%-ით.

2023 წელს ბათუმში არაერთი მსოფლიო დონის სპორტული ღონისძიების მასპინძელი იქნება. 26 მარტს საზეიმო ვითარებაში 21 წლამდეელთა ევროპის ჩემპიონატის თასი შემოვიდა ბათუმის სტადიონმა უმასპინძლა ეროვნული ნაკრების მნიშვნელოვან მატჩებს ფეხბურთში. სამინისტროს სხვადასხვა პროგრამით 400 სტუდენტს დაუფინანსდება საზღვარგარეთ სწავლა და სტაჟირება.

რეგიონში გასულ წელს დაფიქსირდა 3,5 მლნ-ზე მეტი ტურისტული ვიზიტი. გრძელდება რეგიონის პოზიციონირება მნიშვნელოვან გამოფენებზე, როგორიცაა – ბერლინის, მადრიდის, მილანისა და ისრაელის ტურისტული გამოფენები [აჭარის მთავრობის სხდომა]. წელს მათი რიცხვი, ვარაუდით, კიდევ უფრო გაიზრდება.

არ შეჩერებულა სამართლებრივი და კანონ შემოქმედებითი საქმიანობა მის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების სხვადასხვა მიმართულებით, რაც თანამედროვე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ძირითად მახასიათებლად შეიძლება ჩაითვალოს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. მიქელაძე, №1, 2005: - მიქელაძე ნ., „მოგონებები“, გაზ. „ჟამთააღმწერელი“, 2005 წლის №1;
2. სია შედგენილია ტარიელ მახარაძის მიერ ჩემთვის გადმოცემული მოგონებებისა და დოკუმენტების საფუძველზე;
3. ოქროპირიძე, 2005: - ოქროპირიძე, უ., „საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და აჭარის ავტონომიის პრობლემა“, გამომც. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2005;
4. „აჭარა“, № 23, 1991: – გაზეთი „აჭარა“, 1991 წლის №23;
5. მიმართვა... „აღდგომა“, № 6 (103), 1996];
6. „აჭარა“, № 6 (18.719), 1991;
7. ტალიაშვილი, 1994: – ტალიაშვილი ი., „არა მეფენი, ანუ პერის პარპაში“, გაზეთი „მზგეფსი“, 1994, № 15;
8. დემოკრატიული აღორძინების კავშირის (შემდგომში დაკ) არქივი, აღწ. 1, საქმე 1, 1991;
9. მიმართვა აჭარის..., 2002: – „მიმართვა აჭარის მოსახლეობისადმი“, გაზ. „ჟამთააღმწერელი“, 2005 წლის № 2;
10. მიმართვა..., 1996: – „მიმართვა აჭარის მოსახლეობას!“, გაზ. „აღდგომა“, 1996, № 6 (103);
11. გაზ. „საჩინო“, № 1, 1991;
12. გაზ. „დრონი“, 1992, 16. 05;
13. ოქროპირიძე, 2009: - ოქროპირიძე უ., „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის თანამედროვე პერიოდი და აჭარა (1988.X-1994 I.III)“, გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2009;
14. გაზ. „საქართველოს სამრეკლო: № 3 (5), 1993: 1;
15. გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 79, 1993;
16. გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 80, 1993: 2;
17. გაზ. „აღდგომა“, №6 (103), 1996: 4-5;
18. გაზ. „ეგრისი“, № 1, 1993: 1;
19. გაზ. „აღორძინება“, № 22, 1993: 1;
20. გაზ. „ქართველი ერი“, № 5 (59), 1994: 1-2;
21. აჭარის მთავრობის ანგარიში 2022-2023 წლები, 15 ივნისი, Adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=-1184114;

**The South of Ukraine in the XVI-XVIII Centuries in the
Notes of Foreigners**
**უკრაინის სამხრეთი XVI-XVIII საუკუნეებში უცხოელების
ცნობებში**

Natalia Steshenko

Candidate of historical sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Social and Political Sciences
Donbas State Engineering Academy
e-mail : steshenco_alex1968@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0143-2916

Oleksandr Steshenko

Teacher of the highest category, teacher-Methodist
Separated Structural Subdivision
«Kramatorsk Applied College of Industry
Information Technologies and Business
of Donbas State Engineering Academy
e-mail : steshenco_alex1968@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0143-2916

Abstract: In this article the main works of foreign authors (S.Gerbershtein , M.Litvin , E.Lyasota, G.Boplan, K.Shevalye , K.Gildebrant , P.Alepskiy , A.Vimina , H.Eyler , Y.Gildenshtedt , Y.Miller, J.-B.Sherer) are analyzed. The article focuses the reader's attention on describing the process of the settling of Steppe Ukraine in the XVI – XVIII centuries and the role of the Ukrainian people in it. The process of formation of independent Ukrainian state has ethno-political problems. For the decision of these problems the authors analyzed the role of Ukrainians in settlement and development of the South of Ukraine in the XVI-th – XVIII-th centuries. The article stresses that there were many Russians, Tatars, Greeks and others people who took an active part in formation of Ukrainian ethnic group. Different sources of foreign authors are subject of the research. The authors investigate the main works of foreign authors (monographs, investigations, travel notes, letters, reports and so on). The main peculiarities of these sources are: chronological nature; the authors make a dubious assumption that it has the elements of art work; not many of them have scientific nature. South of Ukraine is a territory which borders on state boundary of the Russian Federation in the East; on such rivers as the Siversky Donets the Oril and the Tjasmin in the North, on rivers the Sinjukha and the Kodyma and the state boundary of Moldova in the West. Some ethno-political aspects of the modern problems connected with settling up a state may be solved by means of scientific analysis applied to the role of Ukrainian nation in settling and development of its territory specifically Southern Ukraine in the period of the XVI – XVIII centuries.

Key words: The South of Ukraine in the XVI-th – XVIII-th centuries; notes of traveling foreigners; settlement of Southern Ukraine; ethnic politics.

ნატალია სტეშენკო
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, დონბასის
სახელმწიფო საინჟინრო აკადემიის ფილოსოფიის
სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა კათედრის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: steshenco_alex1968@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0143-2916

ოლექსანდრ სტეშენკო
კრამატორსკის გამოყენებითი კოლეჯის მრეწველობის
მიმართულების უმაღლესი კატეგორიის მასწავლებელი,
მასწავლებელი-მეთოდისტი,
დონბასის სახელმწიფო საინჟინრო აკადემიის
საინფორმაციო ტექნოლოგი
ელ-ფოსტა: steshenco_alex1968@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0143-2916

აბსტრაქტი: ამ სტატიაში გამოქვეყნებულია უცხოელი ავტორების ძირითადი ნაშრომები (ს. გერბერშტეინი , მ. ლიტვინი , ე. ლიასოტა , გ. ბოპლანი , კ. შევალიე , კ. გილდებრანტი , პ. ალფესკი , ა. ვიმიწა , ჰ. ეილერი , ი. Gildenstedt , Y. Miller , J.-B Sherer) გაანალიზებულია. სტატია მკითხველის ყურადღებას ამახვილებს XVI - XVIII საუკუნეებში სტეპური უკრაინის დასახლების პროცესისა და მასში უკრაინელი ხალხის როლის აღწერაზე. დამოუკიდებელი უკრაინის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესს ეთნოპოლიტიკური პრობლემები აქვს. ამ პრობლემების გადასაწყვეტად ავტორებმა გაანალიზეს უკრაინელების როლი უკრაინის სამხრეთის დასახლებასა და განვითარებაში XVI-XVIII საუკუნეებში. სტატიაში ხაზგასმულია, რომ ბევრი რუსი, თათარი, ბერძენი და სხვა ადამიანი მონაწილეობდა უკრაინული ეთნიკური ჯგუფის ჩამოყალიბებაში. კვლევის საგანია უცხოელი ავტორების სხვადასხვა წყარო. ავტორები იკვლევენ უცხოელი ავტორების ძირითად ნაშრომებს (მონოგრაფიები, გამოკვლევები, სამოგზაურო ჩანაწერები, წერილები, მოხსენებები და ა.შ.). ამ წყაროების ძირითადი თავისებურებებია: ქრონოლოგიური ბუნება; ავტორები საეჭვო ვარაუდს გამოთქვამენ, რომ მას აქვს მხატვრული ნაწარმოების ელემენტები; ბევრ მათგანს არ აქვს მეცნიერული ბუნება. უკრაინის სამხრეთი არის ტერიტორია, რომელიც ესაზღვრება რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო საზღვარს აღმოსავლეთით; ისეთ მდინარეებზე, როგორიცაა სივერსკი დონეცი, ორილი და ტიასმინი ჩრდილოეთით, მდინარეები სინჯუხა და კოდიმა და მოლდოვის სახელმწიფო საზღვარი დასავლეთში. სახელმწიფოს ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული თანამედროვე პრობლემების ზოგიერთი ეთნოპოლიტიკური ასპექტი შეიძლება გადაწყდეს მეცნიერული ანალიზით, რომელიც გამოიყენება უკრაინელი ერის როლზე XVI-XVIII სს-ის პერიოდში მისი ტერიტორიის დასახლებასა და განვითარებაში კონკრეტულად სამხრეთ უკრაინაში.

საკვანძო სიტყვები: უკრაინის სამხრეთი XVI-XVIII სს. მოგზაური უცხოელების შენიშვნები; სამხრეთ უკრაინის დასახლება; ეთნიკური პოლიტიკა.

Introduction: The process of building an independent Ukrainian state often runs into ethno-political problems. Their solution must be based on a scientifically balanced analysis of the role of the Ukrainian nation in the settlement and development of the territory of Ukraine. This especially applies to the South-Eastern region, i.e. «Malorossia», where Russians, Tatars, Greeks and other peoples took part in the development of the territory along with the Ukrainian ethnic group, which formed the richness of the ethnic palette. An important aspect in the study of this process is the notes of foreigners, which make up the object of this publication.

Methods: The study used traditional methods for historical research, such as the method of analyzing historical sources, descriptive, analytical and others.

Discussion/Results: In the corpus of sources on the history of Southern Ukraine of the XVI–XVIII centuries. works of foreigners (memoirs, descriptions, reports and notes, letters and other types) occupy a prominent place. Their source-scientific features consist, first of all, in chronological and thematic fragmentation. Secondly, not all the works of foreigners are scientifically reliable. Thirdly, the majority of foreign written monuments have a memoir character, that is, the influence of the subjective factor is most marked. However,

the testimony of foreigners has its advantages. They recorded those aspects of the life and daily life of the local population, which the travelers did not know in the practice of their peoples, and which could not be borrowed (Lyasota , 1984: 147-148).

Retrospective analysis of the problem of settling the South of Ukraine in the XVI–XVIII centuries. allows us to distinguish several periods in the works of foreigners, in particular:

- XVI century – the first half of the XVII-th century – a period rich in the attention of foreigners to Ukraine (Sigismund Gerberstein , Blaise de Vigner , Carlo Gamberini , L. Miller , Jean de Luc). But only the materials of a few of them, including Mykhailo Lytvyn, Jacques Margeret, Erich Lasota, Guillaume de Beauplan, go beyond a casual mention or impression, highlighting the issues of the research topic;
- the second half of the XVII-th century – the beginning of the XVIII-th century – written special works about Ukraine. These are, first of all, the works of Pierre Chevalier, Konrad Hildebrandt, Pavel Aleppo, Alberto Vimina, Evliya Celebi and others;
- the second half of the XVIII-th century – the works acquire an educational character. The main topics are the tsar's policy towards Ukraine, the colonization of the South of Ukraine, restrictions and cancellation of Ukrainian autonomy, materials about everyday life, the method of production, ethnography are presented. A wide and diverse picture of the economic, cultural and geopolitical situation is presented by Christopher Euler, academician Gyldenstedt, Johann Miller and others (Vintonyak , 1995: 19-27). During this period, interest in Ukraine is growing in Western Europe. The attempt to write a general history of the region belongs to Jean Benoit Scherer.

The historiographic development of the investigated problem is characterized by certain achievements. In the vast majority, the notes of foreigners were considered from the perspective of source studies. However, there are no special studies devoted to the problem of analyzing the works of foreigners as a source for the settlement of Southern Ukraine in the XVI-th–XVIII-th centuries, which prompted the author to write this work.

As a result of the devastating Tatar-Turkish attacks at the end of the 15th and the beginning of the XVI-th centuries the border of permanent settlement ran roughly along the line Bratslav – Zhytomyr – Kyiv – Chernihiv – Putivl. Undelimited and sparsely populated spaces began to the south of it, stretching to the shores of the Black Sea. From «Notes on Muscovy» (1549) by S. Gerberstein, writer and diplomat of the Holy Roman Empire. The author claims that the Cherkassy (Cossacks) have their settlements on the Dnieper south of Kyiv, the center of which was in the 10-20s. XVI century was the city of Cherkasy. It is noted here that «there are no Christian settlements south of Cherkasy» (Gerbershtein , 1988: 185). Touching on the geographical position of Ukraine, S. Gerbershtein provides concise information about the Dnipro, Dniester and Don, information about Tataria (Black Sea Steppes), Crimea (Pirko , 1991: 46-47). He also informs about the Donetsk Cossacks who were on guard duty here (Pirko , 2004: 27).

If S. Gerbershtein's information is more about the Left Bank of the Dnieper, then the «Diary» of M. Lytvyn, who traveled around Ukraine in 1550, is more about the Right Bank. The author describes rapids and crossings on the Middle Dnieper and its use for trade from the Northern Black Sea coast to Kyiv (Pirko , 1991: 49-50). The Polish King Sigismund II (1548-1572) ordered the surveyors of the lands of the Grand Duchy of Lithuania to pay special attention to the discovery of the remains of ancient settlements. According to Lytvyn, in the middle of the XVI-th century traces of the ancient fortifications of Kremenchuk, Upsk (?), Geberdiyiv Rog (Keliberdy), Myshuryny Rog, Kichkas, Tavani, Burgun (the village of Burgunka on the Dnieper, near the road from Kherson to Berislav), Tyagini (Pirko , 2004: 22).

Until the XVI-th century refers to the relationship between the Western ambassadors and the papal nuncio from Warsaw – Carlo Gamberini, who in 1587 submitted a «Note on what benefits can be gained from an alliance with the Cossacks in the event of a war with Turkey». It states that «Cossacks ... thrive on the sea. They have all kinds of boats and go on expeditions to the Black Sea lands on them» (Pirko , 1991: 54). From the notes of L. Miller, Duke of Courland (1585), we can learn about the Black Sea steppes: «The grass there grows so high and so thick that it is impossible to drive on it in a cart: the grass tangles the wheels and prevents the cart from moving» (Pirko , 1991: 55). The notes of foreign travelers about Steppe Ukraine contain a lot of valuable information about the territory, climate, flora, fauna, etc. Everyone describes nature in their own way, depending on the purpose of their trip. But it should be noted that these descriptions are important as a source from the history of the material culture of that time.

An important source of the researched problem is the «Diary» of the ambassador of the Austrian emperor Rudolf II Erich Lasota, who was in Zaporozhye Sich in June 1594. It describes the journey from Kyiv to Sich. First he sailed along the Dnieper River, then along the Chortomlytskyi Dniprosh, then on the Pidpilnaya River, from Pidpilnaya along the Sandalka River, from Sandalka along its arm Verkhniy Laptka, then in the Bazavluk River to the «Island of Bazavlika near the Chortomlytskyi Dniprosh». Returning from Sichi, E. Lyasota notes that before crossing the Sura, Domotkan and Samotkan rivers «... the steppe is completely open, not a single tree can be seen anywhere» Pogrebyshe, Proskuriv (Pirko , 1991: 60). This shows that from the middle of the XVI-th century on the Right Bank, the area between the Rosa, Tyasmin and Vysa rivers was most actively settled. Unfortunately, E. Lyasota's «Diary» was published in German only in 1854, so it did not become a source of information and an integral part of European knowledge about Ukraine for its time.

In Jean de Luc, who traveled around 1625, we find a description of the Black Sea and Azov coasts. His notes were first published around 1663-1672 (Pirko , 1991: 64).

The author of unique historical, geographical and ethnographic evidence about the South of Ukraine in the XVII-th century. French military engineer and cartographer Guillaume Levasseur de Beaulan is considered. He was busy with the construction of Novy Konetspol (1634), Kremenchuk (1634-35), Kodak (1635) and the military camp in Starka (1638). In 1639, he participated in the reconstruction of Kodak, which was destroyed in August 1635 by the Sulima Cossacks (Beaulan , 1991: 20). He was involved in the founding of 50 slobids in the Ukrainian steppes (Beaulan , 1991: 18). Boplan gives the number of Cossacks in the 30s of the XVI-th century – 120 thousand; notes that they even reached the mouth of the Black Sea. The author highlights the reasons for the settlement of Southern Ukraine by refugee peasants (Beaulan , 1991: 24, 28), notes the geographical position (1630s) of the cities and towns of Borovytsia, Buzhyn, Voronivka, Chigyrina, Dibrov, Krylov. Kremenchuk (1635) is presented as «the last city, because the uninhabited region stretches on» (Beaulan , 1991: 34). The rivers Psel, Omelnyk, Oril, Domotkan, Samara, Chortomlyk, Kinsky Vody, Dniro, Bug, Don are described in detail. Information about rapids, islands and crossings on the Dnieper has not lost its scientific significance even today (Beaulan , 1991: 34-44). The everyday life, crafts and crafts of the Cossacks also deserve attention. Boplan, using the results of his measurements, created the first overview map of Ukraine in 1639. And in 1662 he published a map of the lower Dnieper in Amsterdam. Unlike «Schodennyk» by E. Lyasota, the work of G.L. de Boplane was published in 1651, again in 1660 and 1673. The work aroused the interest of contemporaries because in the world of events of the Liberation War of 1648-1654 in France and other countries of Western Europe, interest in Ukraine grew.

The ambassador of Venice, Alberto Vimina, visited B. Khmelnytskyi in 1650 and left a handwritten «Relation» about the origin and customs of the Cossacks. Interesting are his testimonies about crafts: carpentry, carpentry, weaving, weaving (Pirko , 1991: 79).

Information about defense construction in the South in the middle of the XVII-th century we find in the «Diary» of the Syrian Archdeacon Pavel of Aleppo, who traveled in Ukraine in 1654 and 1656. About the fortifications of cities, he reports: «... definitely triple wooden walls, well maintained. Nazverhnya closes the attack of cavalry. The other two, with moats between them, are in the middle of the city. There must be a fortress and cannons everywhere...» (Pirko , 1991: 84). The city of Chigyrin is described in detail. Alepskyi calls it a castle, the land around it – space and large marshes.

In 1656-1657, German pastor Konrad Jakob Hildebrandt accompanied the Swedish embassy of G. Welling to Chigyrin. He described his journey in his memoirs «Travel Notes» (1668). However, the author provides information only about the southern border of the Hetmanship – Chigyrin, about the Zaporizhia Cossacks it is stated that they are conquerors and «live in large numbers above the Dnieper in a special place» (Pirko , 1991: 95).

The Turkish traveler Evliy Chelebi in his «Book of Travels» visits the Dniro region after the death of Khmelnytskyi in October-November 1657. He made his last trip to Ukraine in 1660, passing from Kosh Zaporizhia to Nizhyn, then to Berdychev on the Right Bank, from there via Kodak – to the Crimea. There are many inaccuracies in the chronology of events and names in the book. But the descriptions of Ukrainian fortresses, in particular – Chygyrin and Kodak, arouse interest.

In the second half of the XVII-th century various travel books appear, like modern tourist guides, in which the South of Ukraine is mentioned. In 1687, «Cyaneae» was published in Habsburg. It contains rare engravings of

the Kodak fortress, Perekop, Ochakov bridges, drawings of flora and fauna, as well as information about the Cossacks and their expeditions to the Black Sea and Azov (Pirko , 1991: 117-118).

From the second half of the XVII-th century, and especially from the XVIII-th century, the works of foreigners who wrote about Ukraine are quite numerous. Information about Steppe Ukraine can be found in Johann Georg Korb's book «Diary Compiled in Moscovia», published in Vienna in 1700. Engravings of fortifications and cities of the Azov region (Azov, Taganrog), as well as maps and plans of the mouth of the Don, Taganrog, and the Sea of Azov have scientific value for research (Pirko , 1991: 124,128).

In 1731, Voltaire's work «History of Charles XII» was published in Rouen. The author defined the territory of Ukraine, as well as its southern part: «between the Crimean Khan, Muscovy, and Poland... The northernmost part is managed and rich. The southern part, lying at 48°, is one of the most fertile countries in the world, but at the same time it is the largest desert» (Pirko , 1991: 153).

Among the works of Western European historiography of the second half of the XVIII-th century the description of academician Johann Anton Gildenstedt's travels to Central Ukraine and the Azov region in 1774-1775 deserves attention. The author paid attention to the colonization of Southern Ukraine by foreigners. The information that «in addition to Ukrainians, various colonists also lived in Ukraine: Bulgarians settled above Ingulets, in the Dmityivka basin. There were about 1,500 of them there... They lived separately from the local population...» (Vintonyak , 1995: 52). According to Gildenstedt, near the Sviatohirsky monastery on Dinka, there are neighbors living in the slobodas, mostly Russians who came here from Belgorod and Voronezh provinces to work in the salt mines. Their taxation system is presented. It is noted that the composition included: children of Russian boyars, soldiers, Don Cossacks, Poles and others. They were subordinated directly to the state Russian government. When the threat from the Nogai and Crimean Tatars became irrelevant, they were transferred to peasant status (Vintonyak , 1995: 53).

The author describes the mechanism of the creation of New Serbia and Slavic Serbia in 1751 by Serbian colonists, and later by Bulgarians, Vlachs, Moldavians, and Hungarians (Vintonyak , 1995: 54-55).

It is noteworthy that almost all foreign travelers of the second half of the XVIII-th century noted a more developed economy in Ukraine than in Russia: there was the development of horology, shoemaking, textile industry, agriculture and other industries. Trade was at a fairly high level, and the all-Ukrainian market was expanding. At the same time, it contributed to the settlement and development of the territory in the South, the construction of cities and villages.

The Englishman Edward Danilets Clerk, professor of mineralogy at Cambridge University, who traveled in 1800-1801 from St. Petersburg to the Crimea and to Odessa, collecting information of strategic importance, left a description of ports and other structures that were potential military objects (Vintonyak , 1995: 61). Described as rebuilt in the second half of the XVIII-th century Taganrog According to his data, 15 nationalities lived in the city, including the Black Sea Cossacks, who completely preserved their mentality from the time of living on the Dnieper. The author mentions Kherson and Mykolaiv, indicating the dates of their founding in 1778. There are inaccuracies regarding the founding of Odessa. The clerk cites 1789 as the year of the destruction of the fortress and the Tatar settlement of Hajibey by Admiral Ribas during the Russo-Turkish wars. It is stated that a military harbor was built in this city, and Khadzhibey was renamed Odessa. But the exact year of foundation is not provided by the author.

After the treaty of 1774 between Russia and Turkey, such cities as Katerynoslav and Mariupol in 1776 grew in the South of Ukraine. In his notes, Doctor of Medicine Johann Wilhelm Miller, who in 1787 visited the vicinity of the Sluchi River, the Dnipro, the city of Kremenchuk and reached Kherson, provides information about the way new cities were built in Steppe Ukraine: «The new cities are sprawling, have wide streets and large square footage for the market. The streets are lined with trees – lindens, poplars. These cities did not have a defensive character, they were not surrounded by walls, ramparts or ditches. In addition to the old ones, the new cities of Kryliv and Katerynoslav were built in this way» (Vintonyak , 1995: 70).

Descriptions of the cities were left to us by Guildenstedt. Considering the historical past, Chigyrin describes: «Chigyrin, once the capital of the Cossack hetmans, is now a small town with 50 houses and two old, leaning churches. Not a single trace remained of fortresses and stone buildings...» (Vintonyak , 1995: 73). He describes a number of cities that were founded in the XVIII-th century: Pavlovsk, Berdyansk, he mentions the Semenovsk fortress (Mius district). The author provides information about the food industry in the South (the process of preserving fish, extracting salt from salt lakes, the work of tanneries, etc.). It is indicated that the

Russian administration settled the uninhabited steppes of the Black Sea with Don Cossacks. But there is information about Ukrainian settlements near Taganrog along the defensive line on the Mius River, while the differences between the Zaporizhia Cossacks and the Don Cossacks (housing, tools of labor) are presented. By order of the Moscow government, the Kalmius river was declared the border between the Don and Zaporozhian Cossacks, but the author claims that before the war with the Turks, the Zaporozhians had farms as far as the Mius. Gyldenstedt described the flora and fauna of the Berdyansk spit and marked the trade routes to the Alexander fortress on the Dnieper, from there to Bakhmut (Pirko , 1991: 163-167). Communication at that time was difficult due to the lack of attractive land roads.

The diagram of the location of fortifications and settlements of Steppe Ukraine has not lost its scientific value. The author is Semenivska fortress (Mius district); to the west of the rivers Berda and Kinsky Vody stood Petrivska, Zakharivska, Hryhorivska, Mykytivska, and on the left bank of the Dnieper opposite Khortytsia Island – the Oleksandrivska fortress. It should be noted that Guildenstedt between Zakharivska and Hryhorivska fortresses does not indicate the existence of Oleksandrivska and Kyrilivska. In the Elizavetgrad province, the author describes the fortresses of Yanivska, Elizavetgrad, Fedorivna, and Novomyrhorod. According to Gyldenstedt, fortifications were built in the eastern, southeastern, and southwestern lands of Right-Bank and Left-Bank Ukraine, built in impregnable places – on high river banks, over cliffs, and in forests (Vintonyak , 1995: 76).

Villages, settlements and farms were mostly located above rivers. Houses were built of wood. But there were villages surrounded by ramparts of a defensive nature. Thus, on the right bank of the Dnieper, near the Samara River, there were villages of married Cossacks: Polovetske, Stary Kodak, Novy Kodak, Kamenske, Romankove, Pushkarivka, Gelenivka, Voloske. And to the east of the Dnieper, on the left bank, the villages: Novy Siltse (Nova Samara or Novoselitsa), Mongelivka, Kaminske, Sokolske, Blagradovka, Revenivka, Popivka, Vasylkove, Polkivets, Sudivka, Pashkivka, Shulgivka, Poluvashenka, Korelivka, Petrivka, Borysoglibska fortress, Fedorivska, Kislovodska and others (Vintonyak, 1995: 76-77). The author also mentions the settlements of Velichivka and Pyshchivka near Kryukovo, Galaganivka above Tyasmin, Soldatska sloboda, Gretska, Polkova on the right bank of Ingula, Karabina, Verblyushka, etc. Podorozhnyi lists many hamlets, without identifying them with the villages that were scattered along the Kaidachy road and which administratively belonged to Kremenchuk.

Guildenstedt devoted a significant part of his travel notes to the economy of Steppe Ukraine. It was noted, for example, that in Donetsk region the land is still plowed with a plow in some places. He mentions the Chumaks, described their trade in the Crimea and the prices of goods. It was noted that the salt brought from the Crimea was not enough for the entire population, so there were furnaces for salting in Bakhmut, Tora and Donetsk region (Vintonyak , 1995: 78, 84). In his notes, Guildenstedt describes the areas of Southern Ukraine where there were churches and monasteries, for example, Sviatohirsky (Vintonyak , 1995: 89). A prominent place in Western European Ukrainian women of the last third of the XVIII-th century belongs to the French diplomat in St. Petersburg, representative of Enlightenment historiography Jean-Benoit Scherer. In 1788, his work «Annals of «Malorossia» or History of the Zaporizhzhya and Ukrainian Cossacks» was published. The work was first published in Ukrainian in 1994. It should be noted that the work is entirely devoted to the history of Ukraine. When writing it, the author used numerous sources, mostly Ukrainian, but there are obvious exaggerations. In «General information about Ukraine...» we read about the South of Ukraine: «Beyond its (meaning «Malorossia») borders as far as the Black Sea lies a desert plain, bounded on one side by the Danube, and on the other by the Lyman, or the Meotid swamp. The whole plain is covered with a wide variety of grasses... And the grasses here are so tall that a rider and his horse can easily hide in them». Information about the rivers Samara, Tatarka, Vovcha, Molochna, Kinska, Sukha and Velika Moskovka, Bilozerk, Rohachyk and the fortifications along them were valuable for the research. The author notes twelve rapids on the Dnieper, describes the rivers that flowed into it. The history of the Zaporizhia Cossacks, their settlements, social and political system, customs, and daily life are presented in the first volume of the work. Active colonization by the Russian government since the end of the XVIII-th century is described. Black Sea steppes, the middle course of the Dnieper and the area of the Molochna River.

Thus, in the XVI-XVIII centuries, there were no special studies of foreign historiography devoted to the problem of settlement of Steppe Ukraine. Individual details of the colonization of the Middle and Lower reaches of the Dnieper, the Black Sea and the Azov region are mostly contained in the notes of foreigners. Despite the

subjective position of the authors and their assessments, factual evidence and considerations deserve a balanced analysis. It is still relevant to compare the notes of foreigners with other sources and to use them in highlighting the problem of settlement and development of the South of Ukraine in the XVI-th–XVIII-th centuries.

References

1. **Beauplan, 1991:** – Beauplan Guillaume Levasseur de. Description of Ukraine. Lviv, 1990. 301 p.
2. **Boplan, 1998:** – Boplan and Ukraine: Collection of scientific works. Lviv, 1998.
3. **Vintonyak, 1995:** – Oleksa Vintonyak. Ukraine in the descriptions of Western European travelers of the second half of the XVIII-th century. Lviv; Munich, 1995. 139 p.
4. **Gerbershtein, 1988:** – Gerbershtein S. On Muscovite Affairs. 1908. 308 p. The Big Drawing Book. M., 1950. 229 p. Also: Notes on Muscovy. M., 1988.
5. **Guildenstedt, 1892:** – Guildenstedt. Travel through the Slobodsk-Ukrainian province. Kharkiv, 1892. 89 p.
6. **Hildenstedt, 1879:** – Diary of a trip to Southern Russia of academician Hildenstedt // Zapisky Odess.Obsch. Ist. and Drev., 1879, vol. 11. P.180-228.
7. **Lyassota, 1890:** – Diary of Erich Lyassota // Memoirs related to the history of Southern Russia. K., 1890. Issue 1.
8. **Zaitsev, 1961:** – Zaitsev V.M., Slabeev I.S. Ukraine of the late XVI-th - first half of the XVII-th centuries. in descriptions and memoirs of foreigners// Ukr.ist.zhurnal. 1961. No. 8.
9. **Lytvyn, 1984:** – Mykhailo Lytvyn. About the customs of Tatars, Lithuanians and Muscovites. M.. 1994.
10. **Lyasota, 1984:** – Lyasota Erich. Diary// October. 1984. No. 10. P.97-110.
11. **Makarchuk, 1999:** – Makarchuk S.A. Written sources on the history of Ukraine. Lviv, 1999. 352 p.
12. **Makarchuk, 1999:** – Materials from sources of foreign origin about Ukraine of the XV-XVIII centuries. // Makarchuk S.A. Written sources on the history of Ukraine. Lviv, 1999. P. 148-164.
13. **Mytskyk, 1981:** – Yu.A. Mytskyk Notes of foreigners as a source for the history of Ukraine (second half of the XVI-th - mid-XVII-th centuries). Dnipropetrovsk, 1981.
14. **Nalyvaiko, 1992:** – Nalyvaiko D.S. Cossack Christian Republic// Zaporizhzhya Sich in Western European historical and literary monuments. K., 1992. 496 p.
15. **Nikiforenko, 1999:** – Nikiforenko N.A. Travel diary of I.A. Hildenstedt in Elizavetgrad province (May-July 1774)// Southern Ukraine of the XVIII-th-19th centuries. Zaporizhzhia. 1999. Vol. 4(5). P. 15-39.
16. **Pirko, 2004:** – Pirko V.O. Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the XVI-th-XVIII-th centuries/Ukrainian cultural center. Donetsk, 2004. 224 p.
17. **Pirko, 1998:** – Pirko V.O. Settlement of Steppe Ukraine in the XVI-th-XVIII-th centuries. Donetsk, 1998. 124 p.
18. **Pirko, 1991:** – Pirko V.O. Development of the south of Ukraine in the XVI-th-XVIII-th centuries. in domestic historiography. Donetsk, 1991. 32 p.
19. **Sichinsky, 1992:** – Volodymyr Sichinsky. Foreigners about Ukraine. A selection from descriptions of travels in Ukraine and other writings of foreigners about Ukraine over ten centuries. K., 1992. 255 p.
20. **Stechenko, 2002:** – Stechenko D.M. Placement of productive forces and regionalism. K., 2002. P. 201-226.
21. **Cheleby, 1961-1979:** – Cheleby E. Travel books. M., 1961-1979. v. 1-2.
22. **Chevalier, 1993:** – Chevalier Pierre. History of the Cossacks' war against Poland. K., 1993.
23. **Scherer, 1994:** – Scherer Jean-Benoit. The Chronicle of «Malorossia», or the History of the Zaporozhian Cossacks... .K., 1994. 311 p.

**A Notice by French Scholar about the Religious Situation in
Soviet Georgia**
**ფრანგი მეცნიერის ცნობა საბჭოთა საქართველოში
რელიგიური მდგომარეობის შესახებ**

Mikheil Kartvelishvili

PhD in History, Associate professor at
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

e-mail: mikheil.kartvelishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4029-8609>

Abstract: The contribution of the famous French orientalist Maurice Brière to the development of Kartological sciences is more or less known to scientists interested in these issues. In 1936, the mentioned person was in Georgia and wrote a report full of very interesting impressions. The mentioned text was translated from French into Georgian and brought into scientific circulation by the famous Georgian translator, doctor of philology, professor Tsisana Bibleishvili, when it was published in the pages of the second issue of "Kldekari" magazine in 1996, the famous Georgian scientist Tamaz Natroshvili had an interesting response to the mentioned publication.

If we do not take into account the mentioned review of Tamaz Natroshvili, the extremely interesting material described by Maurice Brière is not paid attention to in Georgian scientific reality as far as we know, but it provides very interesting information.

In this paper, we critically examine the information provided by Maurice Brière about the religious situation in Georgia against the background of the Soviet atheist policy, especially since he was particularly interested in these issues as a clergyman and attended religious celebrations.

Our paper also clarified some issues from Maurice Brière's biography. The impressions written by the mentioned author provide interesting information for studying the daily history of Soviet Georgia, therefore, it should be considered as an important source.

Key words: Maurice Brière, French Scholar, Georgia, Soviet Union, Religious Situation.

მიხეილ ქართველიშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: mikheil.kartvelishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4029-8609>

აბსტრაქტი: ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნე მორის ბრიერის წვლილი ქართველოლოგიური მეცნიერებების განვითარებაში ამ საკითხებით დაინტერესებული მეცნიერებისათვის მეტნაკლებად ცნობილია. 1935 წელს აღნიშნული პიროვნება საქართველოში იმყოფებოდა და დაწერა ძალიან საინტერესო, შთაბეჭდილებებით აღსავსე ანგარიში. ანგარიშის ტექსტი ფრანგულიდან ქართულად თარგმნა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა ცნობილმა ქართველმა მთარგმნელმა, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა, პროფესორმა ცისანა ბიბილეიშვილმა, როდესაც იგი 1996 წელს ჟურნალ „კლდეკარის“ მეორე ნომრის ფურცლებზე გამოაქვეყნა. აღნიშნულ პუბლიკაციაზე საინტერესო გამოხმაურება ჰქონდა ცნობილ ქართველ მეცნიერს თამაზ ნატროშვილს.

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ თამაზ ნატროშვილის რეცენზიას, მორის ბრიერის მიერ აღწერილ, უაღრესად საინტერესო მასალაზე ქართულ სამეცნიერო სინამდვილეში, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, ყურადღება ნაკლებად არის გამახვილებული, არადა იგი ძალიან საინტერესო ინფორმაციებს შეიცავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ როგორც სასულიერო პირი, მორის ბრიერი საგანგებოდ იყო დაინტერესებული აღნიშნული საკითხით და გამიზნულად დაესწრო რელიგიურ დღესასწაულებს.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ, საბჭოთა ათეისტური პოლიტიკის ფონზე, კრიტიკულად განვიხილავთ მორის ბრიერის მიერ გადმოცემულ ინფორმაცია საქართველოში არსებული რელიგიური მდგომარეობის შესახებ.

ნაშრომში, ასევე, დაზუსტებულია ზოგიერთი საკითხი მორის ბრიერის ბიოგრაფიიდან. აღნიშნული ავტორის შთაბეჭდილებები და ანგარიში საინტერესო ინფორმაციებს იძლევა საბჭოთა საქართველოს ყოველდღიური ისტორიის შესასწავლადაც. აქედან გამომდინარე, იგი მნიშვნელოვან წყაროდ უნდა შეფასდეს.

საკვანძო სიტყვები: მორის ბრიერი, ფრანგი მეცნიერი, საქართველო, საბჭოთა კავშირი, რელიგიური მდგომარეობა.

შესავალი: მიუხედავად იმისა, რომ პოსტ-საბჭოთა ქართულ ისტორიოგრაფიაში აქტიურად დაიწყო საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკის შესწავლა, გაანალიზდა მისი ცალკეული მნიშვნელოვანი ეტაპი და მახასიათებლები, სრულიად აშკარაა, რომ ამ მიმართულებით კვლევების გაგრძელებას საინტერესო პერსპექტივა აქვს. ეს განსაკუთრებით ეხება ახალი, მანამდე უცნობი წყაროების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანას და მათ სათანადო, მეცნიერულ გააზრებას.

XX საუკუნის 30-იან წლებში საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკა საკმაოდ აგრესიულ ხასიათს ატარებს. სწორედ ამ პერიოდს უკავშირდება მანამდე კაცობრიობის ისტორიაში სრულიად უპრეცედენტო ორგანიზაციის – მებრძოლ უღმერთოთა კავშირის მუშაობის არნახული მასშტაბებით გაშლა.

ამ პერიოდის რელიგიური მდგომარეობის შესასწავლად არსებული წყაროთმცოდნეობითი ბაზა საკმაოდ მდიდარია და იგი თავის თავში მოიცავს საარქივო დოკუმენტებს, პერიოდული პრესის მასალებს, საბჭოთა სახელმწიფოს მიერ გამოცემულ ოფიციალურ დადგენილებებს, აგიტაცია-პროპაგანდისათვის განკუთვნილ მასალას, ეპოქის თანამედროვეთა მემუარებს. კიდევ ერთ საინტერესო მასალას წარმოადგენს იმ პიროვნებათა ჩანაწერები, მოგონებები და შთაბეჭდილებები, რომლებმაც იმოგზაურეს საბჭოთა კავშირში და თავიანთი ნაფიქრი თუ ნააზრევნი მომავალ თაობებს შემოუნახეს. აღნიშნული ტიპის წყაროების განხილვის დროს აუცილებლად გასათვალისწინებელია რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარემოება, კერძოდ:

ა) რა მიზანდასახულობით არის ესა თუ ის პირი ჩამოსული, რა იყო მისი გეგმები, მიზნები და ამოცანები.

ბ) უცხოელი დამკვირვებლის თვალთ დანახული ადგილობრივი რეალობა ნებისმიერ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია, რადგან მასში გადმოცემულია ისეთი ფაქტები და მოვლენები, რომლებსაც ადგილობრივმა შეიძლება არანაირი ყურადღება არ მიაქციოს, რადგან ის ყოველდღიურობის ჩვეულებრივ ელემენტად აღიქვას.

გ) სუბიექტურობის მომენტი, იმის გათვალისწინებით, რომ ყველა ადამიანი, რამდენადაც ინფორმირებული არ უნდა იყოს ამა თუ იმ საკითხზე და, შესაბამისად, ყურადღებას აქცევდეს სხვადასხვა მოვლენას, ამბავის მისეული ხედვა ყოველთვის სუბიექტურია, რადგან, შეიძლება მიზანმიმართულად, ან კიდევ თავისდაუნებურად, ყურადღება არ ან ვერ მიაქციოს სხვადასხვა მნიშვნელოვან მომენტს. თუმცა, ეს ერთგვარად ცალმხრივი ხედვა ყოველთვის გვაძლევს შესაძლებლობას, რომ კარგად დავინახოთ მთხრობელის მსოფლმხედველობა, რა არის მისთვის მნიშვნელოვანი, რა საკითხების გადმოცემას ანიჭებს უპირატესობას და ა. შ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ცნობილი ფრანგი სასულიერო პირისა და მეცნიერ-აღმოსავლეთმცოდნის – მორის ბრიერის ანგარიში საკმაოდ საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს მეოცე საუკუნის 30-იანი წლების საქართველოს მდგომარეობის შესახებ. ეს ანგარიში ფრანგულ ენაზე დაიწერა. ჩვენ ვსარგებლობთ ცნობილი ქართველი მეცნიერისა და მთარგმნელის პროფესორ ცისანა ბიბილიეშვილის მიერ შესრულებული ქართულენოვანი თარგმანით, რომელიც ჟურნალ „კლდეკარში“ დაიბეჭდა. მას გამოეხმაურა ცნობილი ქართველი აღმოსავლეთმცოდნე, მწერალი თამაზ ნატროშვილი (ნატროშვილი თ., „მარდენის ნაკვალევზე“, გაზ.: „ლიტერატურული საქართველო“, 25 აპრილი – 2 მაისი, 1997, გვ. 5). სულ ეს არის. მისი ცნობები ნაკლებადაა ცნობილი და გამოყენებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამდენად, მათი შემოტანა ქართულ სამეცნიერო სივრცეში მნიშვნელოვანია XX საუკუნის 30-იანი წლების საბჭოთა საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით.

გთავაზობთ მ. ბრიერის ანგარიშის საფუძველზე მომზადებულ ნაშრომს, რომელიც საკითხით დაინტერესებული ქართველი მკვლევარებისა და საზოგადოებისათვის არაერთ საინტერესო ფაქტსა და დასკვნას შეიცავს.

მეთოდოლოგია: წყაროების შინაარსის შესწავლა-გააზრებისას გამოვიყენეთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერების მეთოდები, რაც, შესაძლებლობის ფარგლებში, დაგვხმარა საკვლევი პერიოდისა და საკითხების მეტ-ნაკლებად ობიექტური ისტორიული სურათის აღდგენაში. სტატიის ტექსტზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელოთ, აგრეთვე, აღწერილობით-ნარატიული, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები: საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკა და მისი ასახვის თავისებურებები, საქართველოს რეალობის გათვალისწინებით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. გაანალიზებულია მთელი რიგი საინტერესო საკითხები და მოვლენები, ცენტრალური ხელისუფლების მიერ გადადგმული ნაბიჯების მიზნები, ამოცანები და შედეგები. თუმცა, აღნიშნული იმას ნამდვილად არ ნიშნავს, რომ კომუნისტური მთავრობის ათეისტური პოლიტიკის შესწავლის თვალსაზრისით გასაკეთებელი არაფერი აღარ არის და ამ საკითხმა აქტუალობა ამოწურა. ეს ასე ნამდვილად არ არის. მეტიც, თანამედროვე ეტაპზე, ვფიქრობთ, საბჭოთა კვლევებს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაუთმოთ, სადაც გამორჩეულ ადგილს სწორედ საბჭოთა ანტირელიგიური პოლიტიკის გაანალიზება იმსახურებს, რადგან სრულიად აშკარაა, რომ საბჭოთა კავშირის ისტორიაში თითქმის არ არსებობს საკითხი, რომლის კომპლექსურად გააზრებისთვისაც აუცილებელი არ იყოს რელიგიური პოლიტიკის გაანალიზება (ქართველიშვილი, 2022: 1).

საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკის შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ ახალი წყაროების გამოვლენას და მათ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანას. ამ კუთხით გამორჩეულად საინტერესოდ მიგვაჩნია უცხოელი ავტორების (მეცნიერების, მოგზაურების, მწერლების, ჟურნალისტების) შთაბეჭდილებების გაცნობა, რადგან ისინი, როგორც მოვლენათა ე.წ. „გარე თვალთა დამკვირვებლები“, ყურადღებას აქცევენ ბევრ მნიშვნელოვან დეტალს. ასეთი წყაროების კრიტიკულ ანალიზს დიდი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია შევისწავლოთ და განვიხილოთ ცნობილი ფრანგი მეცნიერის, აღმოსავლეთმცოდნისა და ბიბლიოლოგის მორის ბრიერის ცნობები საქართველოში რელიგიური მდგომარეობის შესახებ.

მორის ბრიერი საქართველოში 1936 წლის ზაფხულში ჩამოვიდა სამეცნიერო-საგანმანათლებლო მისიით. მან ჩვენს ქვეყანაში რამდენიმე თვე დაჰყო და დაწერა ძალიან საინტერესო შთაბეჭდილებები, სადაც მნიშვნელოვანი ცნობებია გადმოცემული იმდროინდელი საქართველოს შესახებ

მორის ბრიერის საქართველოში ჩამოსვლას გამოეხმაურა საბჭოთა საქართველოს მთავარი პერიოდული გამოცემა გაზეთი „კომუნისტი“, რომელიც წერდა: „საფრანგეთის განათლების სამინისტროს დავალებით ტფილისში ჩამოვიდა თანამედროვე ქართული ენის შესასწავლად პარიზის ინსტიტუტის პროფესორი მორის ბრიერი, რომელმაც იცის ძველი ქართული ენა და ლექციებს კითხულობს მის შესახებ ცოცხალი აღმოსავლური ენების ნაციონალურ სკოლაში“ (პროფ. მორის ბრიერის ჩამოსვლა, 1935: 4).

მოგვიანებით, ფრანგი მეცნიერის საქართველოში ვიზიტს გაკვრით შეეხო აკადემიკოსი აკაკი შანიძე თავის სტატიაში, რომელიც თავისი არსით არის ნეკროლოგი და ახალგარდაცვალებული მორის ბრიერის მეცნიერულ-ქართველოლოგიური მუშაობის ერთგვარ შეჯამებას წარმოადგენს. გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი წერს: „მორის ბრიერს მე პირადად ვიცნობდი, ის თბილისში გვეწვია 1935 წელს. ...ბრიერმა თბილისში შეიძინა მისთვის საჭირო წიგნები და წაიღო საფრანგეთში“ (შანიძე, 1960: 3).

მორის ბრიერის საქართველოში ვიზიტს და მისდამი დაწერილ აკაკი შანიძის აღნიშნულ პუბლიკაციას ეხება თვალსაჩინო აღმოსავლეთმცოდნე ფრანგი მეცნიერი, ცნობილი სერიის *Patrologia Orientalis* რედაქტორი ფრანსუა გრაფინი, რომელმაც საგანგებო სტატია მიუძღვნა მორის ბრიერს. მასში, ასევე, დეტალურად არის დახასიათებული ახალგარდაცვალებული მეცნიერის მრავალმხრივი სამეცნიერო მუშაობა. საქართველოში მის ვიზიტთან დაკავშირებით იგი წერს, რომ ბრიერს შესაძლებლობა ჰქონდა განევითარებინა თავისი ცოდნა ძველ და ახალ ქართულ ენებში, როდესაც საფრანგეთის ეროვნული განათლების სამინისტროს დაფინანსებით მან თბილისში სამი თვე გაატარა 1935 წლის ზაფხულში. მან, ასევე, შეძლო შეესწავლა უცნობი ხელნაწერები, ურთიერთობა ჰქონდა ცნობილ მეცნიერებთან და მოიპოვა ევროპაში ხელმძღვანელობელი წიგნები (Graffin, 1960: 11).

ორიოდე სიტყვით საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევეხოთ მორის ბრიერის ბიოგრაფიას, რაც უფრო თვალნათლივ შთაბეჭდილებას შეგვიქმნის მის პიროვნებაზე

მორის ბრიერი დაიბადა 1881 წლის 1 სექტემბერს. სემინარიის დასრულების შემდეგ სწავლა განაგრძო ორლეანის სასულიერო სასწავლებელში. ბიბლიური ტექსტების უკეთ გააზრებისათვის სწავლობდა ძველ ენებს. შეისწავლა არაბული, ებრაული, ასირიული და სირიული ენები. მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში. დაჯილდოებულ იქნა სამი ორდენით. 1946 წლიდან ასწავლიდა პარიზის კათოლიკურ ინსტიტუტში. 1926-1927 წლებში პარიზში ისმენდა აკადემიკოს ნიკო მარის ლექციებს ქართულ ენაში. 1931 წელს, ნიკო მართან თანაავტორობით, პარიზში გამოსცა

„ქართული ენის გრამატიკა“, რომელმაც დაინტერესებულ სპეციალისტებში მაღალი შეფასება დაიმსახურა. 1928-1939 წლებში ლექციებს კითხულობდა აღმოსავლური ენების ინსტიტუტში, 1940-1951 წლებში იყო პარიზის კათოლიკური ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრის გამგე. აქტიურად თანამშრომლობდა პროფესორ რობერტ ბლეიკთან ქართული ბიბლიის ტექსტების შესწავლის საქმეში. სერიის *Patrologia Orientalis* ფარგლებში გამოცემული აქვს რამდენიმე ქართული ტექსტი. 1935 წლის ზაფხულში ქართული ენის უკეთ შესასწავლად სამი თვე გაატარა საქართველოში. გარდაიცვალა 1960 წელს, ვერნონში.¹

რამდენიმე სიტყვით შევხვით მორის ბრიერის საქართველოში ვიზიტის ახლო ხანებში ხელისუფლების მიერ გატარებულ პოლიტიკას. ეს დეტალურ შთაბეჭდილებას შეგვიქმნის იმის შესახებ, თუ რა რეალობასთან მოუწია შეჯახება ფრანგ მეცნიერსა და სასულიერო პირს.

XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ცენტრალურმა საბჭოთა ხელისუფლებამ კიდევ უფრო მეტად გააქტიურა თავისი ბრძოლა ეკლესიის წინააღმდეგ, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მანამდე უპრეცედენტო ორგანიზაციის – მეზრძოლ უღმერთოთა კავშირის დაარსებით გამოიხატა. მას ანალოგი არ გააჩნია კაცობრიობის ისტორიაში და უშუალოდ უკავშირდება სამთავრობო კურსს ყველა შესაძლებლობების გამოყენებით ებრძოლათ რელიგიურობის გამოვლენების ნებისმიერი ფორმის წინააღმდეგ და ეს ბრძოლა ყოფილიყო მაქსიმალურად დაუნდობელი ხასიათის. მეზრძოლ უღმერთოთა კავშირი საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის იდეოლოგიის, „კულტურული რევოლუციის“ ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მიზანიც იყო ჩამოყალიბებულიყო ახალი შეგნების საბჭოთა ადამიანი – *Homo Sovieticus*-ი, რომელიც განმსჭვალული იქნებოდა ათეისტურ-ინტერნაციონალისტური აზროვნებით. მისთვის უცხო და მიუღებელი უნდა ყოფილიყო ყოველგვარი სარწმუნოებრივ-ეროვნული იდეალი. სწორედ აღნიშნული მიზნის რეალიზაციისათვის მოსახლეობაში გააქტიურდა ბრძოლა ისტორიული წარსულის წინააღმდეგ. იგი გამოცხადდა ფეოდალურ გადმონაშთად, რომელშიც ღირებული ბევრი არაფერი იყო და საჭირო იყო მისი გადაფასება-დავიწყება; მოსახლეობას უნდა ეწამა თანამედროვე ცხოვრების და ებრძოლა ნათელი მომავლისთვის (ქართველიშვილი, 2022: 66).

ორიოდე სიტყვით შევხვით იმ საკითხს, თუ რა მიზნით ჩამოვიდა მორის ბრიერი საქართველოში. ამის შესახებ იგი თავად საუბრობს თავის მოგონებებში, როდესაც წერს, რომ 1934-35 სასწავლო წელს მოისმინა აღმოსავლური ცოცხალი ენების სასწავლებლის გამგის ლექციები, რომელმაც ურჩია წასულიყო საქართველოში და შეესწავლა თანამედროვე ქართული ენა, რომელსაც ძველი ქართული უდევს საფუძვლად (ბრიერი, 1996: 128). ჩვენის მხრივ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ფრანგ მეცნიერს დიდი სურვილი ექნებოდა გასცნობოდა მის დარგში არსებულ ქართულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურას და ეს გარემოება კიდევ უფრო მეტ სურვილს გაუჩენდა შეესწავლა თანამედროვე ქართული ენა.

ფრანგ მეცნიერს, რომელიც სასულიერო პირი გახლდათ, ძალიან საინტერესო დეტალი აქვს თავიდანვე გამჟღავნებული. კერძოდ, საქართველოში გამგზავრების წინა მოსამზადებელი საქმიანობის აღწერისას წერს, რომ სასულიერო სამოსი შეცვალა სამოქალაქოთი (ბრიერი, 1996: 129). ბუნებრივია, ამ, ერთი შეხედვით თითქმის უმნიშვნელო დეტალში ძალიან კარგად ვლინდება ის, რომ ამ შემთხვევაში სწორედ საბჭოთა ხელისუფლების უარყოფითი დამოკიდებულება უნდა იგულისხმებოდეს, რომელიც მინიმუმ არ მოიწონებდა და მაქსიმუმ შეიძლება წინააღმდეგობა წასულიყო თუ ე.წ. „კაპიტალისტური სამყაროს“ წარმომადგენელი სასულიერო პირის ტანსაცმელში იქნებოდა გამოწყობილი. მით უფრო, რომ ამ შემთხვევაში უკანა მხარეზე გადაიწევდა მისი ვიზიტის სამეცნიერო მიზნები.

მორის ბრიერის შთაბეჭდილებების მნიშვნელობის შეფასების შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებებში შეუძლებელია არ დავეთანხმოთ ცნობილ ქართველ აღმოსავლეთმცოდნესა და მწერალს თამაზ ნატროშვილს, რომელიც წერს: „ფრანგი მეცნიერის დაკვირვებული თვალი ყველაფერს ამჩნევს – კარგსაც და ავსაც. გულდასმით იწერს ცინცხალ შთაბეჭდილებებს დღიურში, რომელიც დღეს გვევლინება უნიკალურ დოკუმენტად, სამოცი წლის წინანდელი თბილისის ცხოვრებას რომ აცოცხლებს ჩვენს თვალწინ“ (ნატროშვილი, 1997: 5). ჩვენის მხრივ კი დავძენთ, რომ აღნიშნული ცნობები საინტერესოა არამარტო თბილისის, არამედ ყველა იმ ტერიტორიის შესასწავლად, რომლის შესახებაც ავტორი ინფორმაციას გვაწვდის.

¹ მორის ბრიერის ბიოგრაფია გადმოცემულია მისი ანგარიშის ქართულ ენაზე მთარგმნელის ცისანა ბიბილიეშვილის, აკაკი შანიძისა და ფრანსუა გრაფინის ცნობების შეჯერებით.

მორის ბრიერის ჩანაწერი სხვადასხვა მონაკვეთებად არის დაყოფილი. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თავს სახელწოდებით „საქართველოს რელიგია“, სადაც რელიგიურ ცხოვრებასთან დაკავშირებული მეტად საინტერესო ცნობებია გადმოცემული.

ამ მონაკვეთი იწყება აღმსარებლობის თავისუფლებაზე საუბრით, სადაც ფრანგი მეცნიერი წერს, რომ „საქართველოში, ისევე როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში თავისუფალი აღმსარებლობაა და მთავარი ესაა, სინამდვილეში რელიგიას ნაკლებად მისდევენ“ (ბრიერი, 1996: 136). სრულიად აშკარაა, რომ აქ ჩვენი ავტორი ირონიით საუბრობს აღმსარებლობის თავისუფლებაზე, რომელიც საბჭოთა კავშირში მხოლოდ ფორმალურად, „ქაღალდზე“ არსებობდა. ეს აზრი კიდევ უფრო გვიმტკიცდება, როდესაც მორის ბრიერი საუბრობს საქართველოში სასულიერო სასწავლებლის არ არსებობაზე, რის „შედეგადაც აღარც სასულიერო შევსებაა. ახლა იქ მხოლოდ ხანშიშესული მღვდლებია, რომლებიც თანდათანობით მიდიან და მათ ვეღარავინ შეცვლის. მაშ ვინ უნდა წარმართოს თავისუფალი მრწამსი?“ (ბრიერი, 1996: 138).

საბჭოთა ხელისუფლებისგან სასულიერო პირების კონტროლს ადასტურებს მორის ბრიერის ერთი ფრაზა – „როგორც მითხრეს, მთავრობის წარმომადგენელი უსმენს ხოლმე ქართველი მღვდლის ქადაგებებს“ (ბრიერი, 1996: 136). აღნიშნულთან დაკავშირებით, ასევე, საინტერესოა ფრანგი მეცნიერის ძალიან მნიშვნელოვანი და საყურადღებო დაკვირვება, რომლის მიხედვითაც „ეკლესიის მსახურთათვის განკუთვნილ სახლებში ჩაასახლეს ადამიანები, რომლებსაც ხშირად ევალებათ თვალყური ადევნონ პატარა ოთახში გამოკეტილ მღვდლებს და მორწმუნეებს, რომლებიც ეკლესიაში სიარულს ბედავენ“ (ბრიერი, 1996: 138). ეს ფაქტები კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რაც საყოველთაოდ არის აღიარებული, კერძოდ, საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემა მაქსიმალურად ცდილობდა გაეკონტროლებინა სამღვდელოება და მრევლი

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელსაც ფრანგი მეცნიერი ეხება, ეს არის ეკლესია-მონასტრების დაცლა. მაგალითად, ალავერდის შესახებ წერს – ეს „ცნობილი, დღეს კი ბერებისაგან დაცლილი მონასტერი“ (ბრიერი, 1996: 140), იგივე მდგომარეობა დახვდა ანანურშიც, სადაც „... ეკლესია საწყობადაა ქცეული, მღვდლები აღარ ჰყავთ“ (ბრიერი, 1996: 178)

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მორის ბრიერის ჩამოსვლის პერიოდი საბჭოთა კავშირში და, შესაბამისად, საქართველოში, დაკავშირებულია მეზრდოლ უღმერთოთა კავშირის საქმიანობის პერიოდთან, როდესაც ქვეყანაში აგრესიული ათეისტური პოლიტიკა ტარდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ფრანგი მეცნიერი უშუალოდ საბჭოთა პოლიტიკაზე თითქმის არაფერს არ საუბროს, მის მიერ ნაჩვენები სურათი საკმაოდ დეტალურად გვიხატავს მდგომარეობას.

რაც შეეხება ავტორის თავშეკავებას რადიკალური შეფასებებისგან, ამ საკითხთან დაკავშირებით რაიმე კონკრეტული ხელჩასაჭიდი ინფორმაცია არ გვაქვს, მაგრამ გამოვთქვამთ ფრთხილ ვარაუდს, რომ მკვეთრი ანტისაბჭოთა პოზიციის დაფიქსირებისგან ფრანგი მეცნიერი თუნდაც იმიტომ შეიკავებდა თავს, რომ ამით საფრთხეში არ ჩაეგდო თავისი ქართველი კოლეგები, რომლებსაც საბჭოთა ტერორი ნამდვილად არ აცდებოდა მისი ანტიკომუნისტური პოზიციების აშკარად, გამოკვეთილად დაფიქსირების შემთხვევაში.

დასასრულს, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ფრანგი მეცნიერის – მორის ბრიერის წარმოდგენილი ცნობები საინტერესოდ გვიჩვენებს იმ რეალობას, რომელიც მან საქართველოში ნახა. მის მიერ მოწოდებულ ინფორმაციას კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ, რადგან იგი მოვლენებს აფასებს გარე დამკვირვებლის თვალთ, რომლისათვისაც ქართული რეალობა თითქმის უცნობი იყო. ჩვენთვის ამ ეტაპზე მისი ცნობები მნიშვნელოვანი იყო საქართველოში არსებული რელიგიური მდგომარეობის კუთხით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბრიერი, 1996: – ბრიერი, მ., „მივლინება საქართველოში“, თარგმნა ც. ბიბილეიშვილმა. „კლდეკარი“ (გორის სალიტერატურო ჟურნალი), №2, თბილისი, 1996.
2. ნატროშვილი, 1997: – ნატროშვილი, თ., „შარდენის ნაკვალევზე“, გაზ.: „ლიტერატურული საქართველო“, 25 აპრილი - 2 მაისი, 1997.
3. პროფ. მორის ბრიერის ჩამოსვლა, 1935: – „პროფ. მორის ბრიერის ჩამოსვლა“, გაზეთი „კომუნისტი“, 18 აგვისტო, 1935.
4. შანიძე, 1960: – შანიძე, ა., „პროფესორი მორის ბრიერი“, გაზ. „ლიტერატურული გაზეთი“, 6 მაისი, 1960.
5. ქართველიშვილი, 2022: – ქართველიშვილი, მ., „საბჭოთა რელიგიური პოლიტიკა და საქართველოში მისი ასახვის თავისებურებები 1953-1964 წლებში“, თბილისი, 2022.
6. Graffin, 1960: – Graffin, Fr., “Le Chanoine Maurice Brière”, Nouvelles de l'Institut catholique de Paris. №4 Avril – Mai, Paris, 1960.

The Boulevard Chronicle of Kutaisi Boulevard of the Nineteenth Century

მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის

ბულვარული ქრონიკა

Tamar Sharabidze

PhD in Philology, Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi

State University, senior research at the Shota

Rustaveli Institute of Georgian Literature, member of the

Georgian Comparative Literature Association (GCLA)

e-mail: shagno12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5900-9082>

Abstract: "BOULEVARD" by Elguja Tavberidze is a boulevard chronicle of the 19th century Kutaisi Boulevard, it is a literary work reflecting the public life of the 19th century, and its artistic peculiarity (in terms of style) is that the writer showed us the spirit of the entire era by almost documenting the history of one boulevard and its existence. It seems that Elguja Tavberidze is describing only documentary footage, but in fact, in this description, Giorgi Tsereteli expresses his heartache. The main reason for the heartache is the quenching of the patriotic spirit of the university-graduate youth, the longing for officialdom and after the so-called struggle of "Fathers and Sons", an appearance on the public arena of the new youth is required to open the eyes to the society.

These chronicles have kept as memories the wit of the 19th century classics, the methods of teaching in the gymnasium, the spirit of the police and, most importantly, the style of the boulevard. This is the garden in which rank inequality does not exist, here everyone is equal to each other and right here the marriage of both the men and women, amount of the dowry are decided as well as selection of the host for that day dinner, along with bigger issues - for example, the fate of the Kutaisi elections and important world issue, both the lies and rumors are invented here, even duels are held here, etc.

Elguja Tavberidze tells us the history of the boulevard in detail, uses the records of historians, journalism, archival materials, but never turns the narrative into providing dry information. His comments, based on the principle of "how would it have been really (when contradictory facts collide)", are highly artistic. The knowledge of historical facts is combined with them, the spirit of the era is captured, the ability of scientific argumentation is visible, and the style of the author is highly sophisticated, in which artistry is not lost at any moment. The author discusses the name of the garden - the French word for boulevard, for which the people of Kutaisi used the word "Gulvardi" (heart of roses). "This folk name was so popular that it even reached the last decades."

There are many "romantic episodes" included in the work, one of which is outstanding - the romance between Prince Konstantine Petrovich Oldenburg, the colonel of the grenadier regiment, and his already married Agrafina Japaridze. These romantic episodes are, of course, connected to the boulevard.

Elguja Tavberidze introduces us to many important people of our country, presents their thoughts, relationships, and attitudes, which we cannot even list in a brief overview. The work is a chronicle of the entire nineteenth century, it is large-scale, and that makes it significant. The writer's words are rich in logical, scientific argumentation along with artistry. The words characteristic of the western dialect naturally makes it clear that the events typical of the whole of Georgia in the 19th century are taking place in the west of our country, in Kutaisi, the "Gulwardi" of Georgia.

Key words: Kutaisi, boulevard, chronic, 19th century, history

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ქართული
შედარებითი ლიტერატურის ასოციაციის (GCLA) წევრი
ელ-ფოსტა: shagno12@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5900-9082>

აბსტრაქტი: ელგუჯა თავბერიძის „BOULEVARD“ მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ბულვარული ქრონიკაა, მე-19 საუკუნის საზოგადოებრივი ყოფის ამსახველი ლიტერატურული ნაწარმოებია და მისი მხატვრული თავისებურება იმაშიცაა (თუგინდ სტილური), რომ მწერალმა ერთი ბულვარის ისტორიისა და მისი ყოფის თითქმის დოკუმენტალური დახატვით მთელი ეპოქის სულისკვეთება დაგვანახა. თითქმის მხოლოდ დოკუმენტურ კადრებს აღწერს ელგუჯა თავბერიძე, სინამდვილეში ამ აღწერაში გიორგი წერეთელივით თავის გულისტკივილს ატევს. გულისტკივილის მთავარი მიზეზი კი უნივერსიტეტ დამთავრებული ახალგაზრდობის პატრიოტულ სულისკვეთების ჩაქრობაა, ჩინოვნიკობისაკენ ლტოლვა და ე.წ. „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის შემდგომ კიდევ ახალი ახალგაზრდობის გამოსვლაა საჭირო საზოგადოებრივ ასპარეზზე ამავე საზოგადოებისთვის თვალის ასახელებად.

ამ ქრონიკებს, მოგონებების სახით, XIX საუკუნის კლასიკოსთა მახვილგონიერებანიც შემოუნახავს, გიმნაზიაში სწავლების მეთოდები, პოლიციელთა სულისკვეთებაც და, რაც მთავარია, ბულვარის სტილი. ეს ის ბაღია, რომელშიაც წოდებრივი უთანასწორობა არ არსებობს, აქ ყველა ერთმანეთის ტოლი და სწორია, აქ წყდება როგორც ქალის გათხოვების, ცოლის შერთვის, მზითვის ოდენობის, იმდღევანდელი სადილისათვის მასპინძლის შერჩევის, ასევე უფრო მასშტაბური საკითხებიც - მაგ. ქუთაისის არჩევნების ბედი, და მსოფლიოს მნიშვნელოვანი საკითხებიც აქვე მუშავდება, აქვე ითხოვება ტყუილიცა და ჭორიც, აქვე იმართება დუელები და ა.შ.

ელგუჯა თავბერიძე დაწვრილებით მოგვითხრობს ბულვარის ისტორიას, მოხერხებულად იმარჯვებს ისტორიკოსთა ჩანაწერებს, პუბლიცისტიკას, საარქივო მასალებს, მაგრამ არასდროს გადაჰყავს თხრობა მშრალი ინფორმაციის მოწოდებაში. მისი კომენტარები, რომლებიც აგებულია პრინციპზე _ სინამდვილეში როგორ იქნებოდა (როცა ურთიერთ გამომრიცხავი ფაქტები ერთმანეთს ეჯახება) _ უაღრესად მხატვრულია. მათში შერწყმულია ისტორიული ფაქტების ცოდნა, დაჭერილია ეპოქის სულისკვეთება, თვალსაჩინოა მეცნიერული არგუმენტაციის უნარი და უაღრესად დახვეწილი ავტორის სტილი, რომელშიც მხატვრულობა არც ერთ მომენტში არ იკარგება. ავტორი მსჯელობს ბაღის სახელზე - ფრანგულ სიტყვა ბულვარზე, რომლის შესატყვისად და სააღერსოდ ქუთაისლებმა „გულვარდი“ იხმარეს. „ეს ხალხური სახელწოდება იმდენად პოპულარული იყო, რომ ბოლო ათწლეულებამდეც კი მოაღწია“.

ნაწარმოებში უხვადაა ჩართული „რომანული ეპიზოდები“, რომელთაგან ერთ-ერთი გამორჩეულია - გრენადერთა პოლკის პოლკოვნიკის პრინც კონსტანტინე პეტრეს ძე ოლდენბურგის უკვე ქმრიან აგრაფინა ჯაფარიძესთან რომანი. ეს რომანული ეპიზოდები, რა თქმა უნდა, ბულვართანაა დაკავშირებული.

ჩვენი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვან მრავალ ადამიანს გვაცნობს ელგუჯა თავბერიძე, წარმოგვიდგენს მათ აზრებს, ურთიერთობებს, დამოკიდებულებებს, რომელთაც მოკლე მიმოხილვაში ვერც კი ჩამოვთვლით. ნაწარმოები მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკაა, მასშტაბურია და სწორედ ამაშია მისი მნიშვნელობა. მწერლის სიტყვა მხატვრულობასთან ერთად ლოგიკური, მეცნიერული არგუმენტაციითაა მდიდარი. დასავლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი სიტყვები ბუნებრივად ნათელს ხდის, რომ მე-19 საუკუნის მთელი საქართველოსათვის დამახასიათებელი მოვლენები სწორედ ჩვენი ქვეყნის დასავლეთში, საქართველოს „გულვარდ“ ქუთაისში მიმდინარეობს.

საკვანძო სიტყვები: ქუთაისი, ბულვარი, ქრონიკა, XIX საუკუნე, ისტორია

შესავალი: პირველი, რაც ელგუჯა თავბერიძის „ბულვარის“ წაკითხვის შემდეგ, მომინდა, ქუთაისის ბულვარის ნახვა, ბულვარისა, რომელზედაც საოცარ ამბებს (კარგსაც და ცუდსაც) საოცრად გვიამბობს მწერალი. მომინდა, ჩემი თვალთ მენახა, როგორ შეიცვალა გიორგი წერეთლის, აკაკის, შალვა დადიანის, მამია გურიელის, კოწია ერისთავის, ნიკო ნიკოლაძისა და ზოგადად, ქუთაისის მთელი საზოგადოებისათვის ასეთი ახლობელი, ასეთი აუცილებელი და ასეთი განუშორებელი ბაღი. მომინდა, მივმხვდარიყავი, საზოგადოების რომელ ჯგუფს რომელი ადგილი უნდა დაეკავებინა ბულვარში, ან გამომეცნო, სად უყვარდა ჯდომა აკაკის, ჩემი თვალთ მენახა, ისევ თუ ყიდდნენ ზელტცერის წყალს, თუ ის რაიმე სხვა სასმელით შეიცვალა. იქნებ, იქ, ბულვარში მჯდომს, უფრო თვალნათლივ წარმომედგინა სომბეროქუდიანი აკაკისა და პოლიციელის ჩხუბი, ქუდი რატომ გახურავსო, ან კირილე ლორთქიფანიძე დამენახა განუყრელი შავი ქოლგით, ან დავით ხელთუფლიშვილი მეცნო თავისი წვრილი ჯოხითა და შავი ქუდით, ან ცხვირზე პენსნეჩამოვარდნილი მამია გურიელი და კიდევ ბევრი სხვაც. ასეთი განწყობა მკითხველისა არ მოაქვს ჩვეულებრივ ქრონიკას, წარსულისა თუ ახალი ამბების გადმოცემას (თუნდაც ნახევრად მხატვრულად), ეს უპირველესად მხატვრული ტექსტის თვისებაა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ელგუჯა თავბერიძის „ბულვარი“ მე-19 საუკუნის საზოგადოებრივი ყოფის ამსახველი ლიტერატურული ნაწარმოებია და მისი მხატვრული თავისებურება იმაშიცაა (თუგინდ სტილური), რომ მწერალმა ერთი ბულვარის ისტორიისა და მისი ყოფის თითქმის დოკუმენტალური დახატვით მთელი ეპოქის სულისკვეთება დაგვანახა.

ეპოქაა, სხვა არაფერი, ევროპულად მორთული „ბარიშნა“, „ზავედენიასრულებუ-ლი“, ნასწავლებში რომ მოაქვს თავი, ქართულ-რუსულ-ფრანციზულად რომ ტიტინებს, ევრო-პული „ტანცაობაც“ იცის და მინიმუმ ორი კავალერი მაინც მიაცილებს, გააჩნია მზითვეს, „კაიშითვიანს“ - სამიც და ოთხიც. ტიპურია კავალრების ჩაცმულობაც - ფეხებზე იმ დროის ახალი მოდის „ლაფჩინი“, ტანზე - ჩერქესკა, წელზე - ხანჯალი, ერთი სიტყვით - ქართულ-რუსული. მწერლის კომენტარით, „ასე იმიტომ იცვამდნენ, რომ ნახევრად პატრიოტობდნენ“ (გვ. 26). რა თქმა უნდა, სწორია, მთლად უგულობას ქართველობისადმი ვერ დავაბრალებთ, მოდის გავლენაც დიდია, მაგრამ „ნახევრად პატრიოტობა“ მაინც გულს გვიკლავს, ასევე ის ფაქტიც, რომ კავალრებიდან ზოგს უნივერსიტეტიც ჰქონია გასრულებული და ჩინოვნიკობაც დათრეული. თითქოს მხოლოდ აღწერს ელგუჯა თავბერიძე, სინამდვილეში გიორგი წერეთელივით მასაც გული სტკივა, რომ უნივერსიტეტდამთავრებული ახალგაზრდობის პატრიოტულ სულისკვეთებას ჩინოვნიკობა ასამარებს და ე. წ. „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის შემდგომ კიდევ ახალი ახალგაზრდობის გამოსვლაა საჭირო საზოგადოებრივ ასპარეზზე.

ვის აღარ ნახავდით ბულვარში?! მწერალი „ბარიშნებისა“ და მათი „კავალრების“, პაემნებისა და ბულვარში შემდგარი სატრფიალო ურთიერთობების შემდგომ თავადებს წარმოაჩენს (ახალგაზრდებსაც და ხნიერებსაც), წოდებით გადიდგულებულებს, ამპარტავნებს, თითქოს მთელი აღმოსავლეთის ბედი იმათ ზურგზე რომ ჰკდია, სინამდვილეში დიდკაცებთან დაახლოების მოსურნეებს ერთადერთი მიზნით - „კუჭის ამოყორვის“ სურვილით; მათ ჩინოვნიკობა მოსდევს, ადვოკატი კვიმატიძე და და მისი კლიენტი საწყალიძე. ბულვარში გასა-გები ხდება, რომ „კაი ვეჟილობა კვიმატობის, სინიდისის მომეტებული გაქრობით იზომება“ (თავბერიძე 2021: 34). რა თქმა უნდა, აქ ვაჭრების ბირჟაცაა. „აღებ-მიცემობაში დაოსტატებული ებრაელი ყოველდღე იჭერდა ქამანდით თავადიშვილებს, ისეთ სარმას გამოკრავდა, იმოდენა ვალებში გახვანჯავდა, ცხრა მოდგმას რომ გადაწვდებოდა“ (თავბერიძე 2021: 36), - წერს ავტორი. არაჩვეულებრივია შედარება: „ბულვარი, ცუდ-კარგი შვილების დედასავით, იმათაც ჭირისუფლობდა, ვინც ტყავდებოდა, იმათაც, ვინც ატყავებდა“.

აკაკის ამბავი, კოწია ერისთავის მიერ მახვილგონივრულად ნათქვამი, სამუდამოდ დაამახსოვრდება მკითხველს. ებრაელს უცხოელები მოუტყუებია და მოქსოვილი ქიცა (ქალე-ბის თავსაკრავი) კავკასიურ გალსტუკად გაუსადებია. უცხოელებს ბევრი შეუძენიათ. აკაკის ებრაელი უხმია, დილისთვის სასტუმროში დაუბარებია და უცხოელების მოტყუებისთვის ხუთი მანეთის ჩუქებას დაპირებია. კოწია ერისთავს კი აკაკი დაუბარებია მეორე დილისთვის და თუმანს შეჰპირებია (შალვა დადიანის ვარიანტით - სადილს) იმ ებრაელის მოტყუებისთვის.

ბულვარში გიმნაზიელთა ამბებსა და მათი სწავლების მეთოდებზეც შეიტყობთ, რადგან იქვეა წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებელი და ვაჟთა გიმნაზიაც. დიდი შესვენების დროს მოწაფეები სწორედ

ბულვარში იყრიდნენ თავს. მათი საუბრიდან ვიგებთ მასწავლებელთა არაკეთილსინდისიერების შესახებ. რევიზიის შიშით მგელი მასწავლებლები ცხვრებს ემსგავსებიან. არ უსწორებენ მოსწავლეს შეცდომებს იმ მიზნით, რომ რევიზიამ მათი საქმიანობა დადებითად შეაფასოს; ამიტომ მოწაფეებიც სულ რევიზიას ნატრობენ. ცხადია, რევიზორადაც ისეთი მოდის, რომელიც საგანში ვერ ერკვევა.

ყველაზე ბევრი რამ ბულვარში მოდარაჯე პოლიციელებმა იციან, თუ არ ჩავთვლით ხეებსა და ბუჩქებს, რომლებიც დაბადებიდან სიკვდილამდე ისმენენ და უცქერენ იმას, რაც ბულვარში ხდებოდა. პოლიციელები ჩინისა და ჯამაგირის მომატების მიზნით ბუჩქებშიც კი იმალებიან, იქნებ რაიმე ისეთს მოგვრათ ყური, სახელმწიფო საიდუმლოებას რომ შეიცავსო. პოლიციაში არიან მექალთანეებიც და თავზეხელაღებულებიც. ერთ-ერთ მათგანს გლეხი იმისთვის გაუმათრახებია, რატომ ვახშამი არ მომიძხადე და მუქთად არ მაჭამეო (თავბერიძე 2021: 50).

ბულვარში დასეირნობენ დიდკაცი ჩინოვნიკებიც: დიდი „ზავედენიის ღლაფნი პრაფი-წელი“ და კოლოტივით დამრგვალებული „გლაფნი გრაჟდინცი“, დაბანდალობენ დაბერებული პაჟარნი დარჩუა და მისი ძმობილი საქულა. ინტილიგენტთა ერთი ნაწილი კენტად დაიარება, აქაოდა ჩემი ტოლი დუნიაზე არ მეგულებო. იმათში ერთი ისეთი ლიტერატორიცაა, რუსები რომ „ნეუდაჩნიკს“ ეძახიან, მაგრამ, მწერლის აზრით, სულ ოპოზიციონერობა აუტანელია და ეს ნეუდაჩნიკიც ერთ კაცთან მისულა, იმას ერთი სიტყვა უთქვამს და მას შემდეგ იმ კაცის წინაშე საჯაროდ სულ ოთურმას თამაშობს, ბულვარის აკადემია კი ტაშს უკრავს. აი, ასეთი გავლენა აქვს დიდკაცს, ამპარტავნებასაც უმაღ აქარწყლებს, თუმცა მწერალი არ გვიმხელს, ვის გულისხმობს ამ „ნეუდაჩნიკში“ და ზოგადად მიგვითითებს, რომ ბულვარი „ნეუდაჩნიკების“ ბირჟაცაა, ფართო აღებმიცემობის ადგილიცაა, რადგან აქ ფართლელს ან სხვა რამეს კი არ ყიდიან, არამედ ხმებს (არჩევნებისას), რომელშიც ზოგი ნაღდს თხოულობს, ზოგი ზუთხს ჯერდება. ბულვარს გარეთ, ქვაფენილზე თავს იყრიან ქუთათური ჩოხოსნები_ ლხინიკო უქმაძეები და „ჯიბედაჭლეკიანებულები“ იმის ფიქრში არიან, დღეს სად ვისადილებ, ვინ დამპატიჟებსო. ქუთაისელთა ბუნებაზე მეტყველებს მათი ერთი ჩვეულებაც, რომელსაც ავტორი შემდეგნაირად გამოიტყვის: „აქაურებს დაპატიჟება უყვარდათ, საქვეყნო ვალის გადახდასა და სტუმრის გამასპინძლებაში ტოლობის ნიშანს სვამდნენ“ (თავბერიძე 2021:143); სამსონ ფირცხალავას სიტყვებით, „ქუთათურები სიკოხტავეში აქ ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს, ტანსაცმელს აქ ფენდნენ, ცოდნასა თუ უცოდინრობას ბულვარის ქვაფენილზე აბრეხებდნენ...“ (თავბერიძე 2021: 145). ბულვარში ხდებოდა მაჭანკლობაც, მომავალი სარძლოს ან სასიძოს შეთვალერება, მათი ნათესავების გაცნობა, უცნობების გამოკითხვაც მომავალი ოჯახის წევრის ხასიათზე, საქმიანობაზე, მზითევის ოდენობასა და ა. შ. აქვე იკრიბებოდა თანხა ვინმეს დასახმარებლად. ხანდახან ხალხის მოტყუებასაც ჰქონდა ადგილი; მაგალითად, ჰაეროსტატით კაცის ცაში გაფრენის მაგივრად ქალაქის ბუშტი აუშვიათ ზევით და ქუთაისელები განაწყენებულნი დარჩენილან. ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ ცულლუტების წარმოდგენებს უფრო ესწრებოდა საზოგადოება, ვიდრე ქართულ სპექტაკლებს, რომელიც სულიერ საზრდოს აწვდიდა. ბულვარი ჭორების სამჭედლოც ყოფილა. „ყველა ჭორი ბულვარში იბადებოდა და მანამ ცოცხლობდა, სანამ ახალი არ გაჩნდებოდა“ (თავბერიძე 2021: 163). ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ მამულში მომხდარზე მეტად ცხრა მთის იქითა ამბები აინტერესებდათ ქუთათურებს. ბულვარში დუელიც მომხდარა. დავით მიქელაძე და ალექსანდრე წულუკიძე დატაკებიან ერთმანეთს.

მეთოდოლოგია: ავტორი დაწვრილებით გვიაშბობს ამბავს. მოიშველიებს მაშინდელ პრესას, მასალის შესახებ არსებულ ყველა წერილს, ამბავში მონაწილეთა შესახებ კრიბავს ცნობებს საარქივო მასალებში, მოპოვებულ მასალებს ერთმანეთს უდარებს და ცდილობს წარმოგვიდგინოს, რეალობაში რა მოხდა; მაგალითად, ის გვაცნობს ზოგადად დუელის წესებს და გვიხსნის იმასაც, რით განსხვავდება ქართული დუელი ნამდვილისაგან; დაწვრილებით გვიყვება ბულვარში გამართულ სერთუკოსანთა საშინელ ჩხუბზეც 1881 წლის 27 მაისს და საბოლოოდ გამოაქვს დასკვნა, რომ „ჩხუბში მტყუანს და მართალს ძნელად გაარჩევ, ერთს მეორე ჰგონია დამნაშავე, მეორეს პირველი... ასეთია ჩხუბი, აჯაფსანდალივით არეული“ და 1881 წლის „ბულვარის დაკადაკაც არ ყოფილა განსხვავებული“ (თავბერიძე 2021: 276).

დისკუსია/შედეგები: ელგუჯა თავბერიძე დაწვრილებით მოგვითხრობს ბულვარის ისტორიას, მოხერხებულად იმარჯვებს ისტორიკოსთა ჩანაწერებს, პუბლიცისტიკას, საარქივო მასალებს, მაგრამ არასდროს გადაჰყავს თხრობა მშრალი ინფორმაციის მოწოდებაში, მისი კომენტარები, რომლებიც აგებულია პრინციპზე - სინამდვილეში როგორ იქნებოდა (როცა ურთიერთგამომრიცხავი ფაქტები ერთმანეთს ეჯახება) - უაღრესად მხატვრულია. მათში შერწყმულია ისტორიული ფაქტების ცოდნა,

დაჭერილია ეპოქის სულისკვეთება, თვალსაჩინოა მეცნიერული არგუმენტაციის უნარი და უაღრესად დახვეწილია ავტორის სტილი, რომელშიც მხატვრულობა არც ერთ მომენტში არ იკარგება. ავტორი მსჯელობს ბალის სახელზე - ფრანგულ სიტყვა ბულვარზე, რომლის შესატყვისად და საალერსოდ ქუთაისლებმა „გულვარდი“ იხმარეს. „ეს ხალხური სახელწოდება იმდენად პოპულარული იყო, რომ ბოლო ათწლეულებამდეც კი მოაღწია“, - გვეუბნება ავტორი (თავბერიძე 2021: 83). ის უფრო ღრმად იკვლევს ამ მოფერებითი სიტყვის წარმოშობის მიზეზს და ხვდება, რომ ქართველებმა ფრანგული სახელწოდება, როგორც იწერება, ისე წაიკითხეს - „ბულვარდი“ და ქართული „გულვარდი“ მიურიტმეს. „გულვარდი“, ფრანგულის გაუგებრობასთან ერთად, სიყვარულით მოფიქრებული, თანაც უცხოურს მიკეთილხმოვანებული სიტყვაა“ (თავბერიძე 2021: 84), - წერს ელგუჯა თავბერიძე. **„მი კეთილ ხმოვანებული“**, - ასეთ სიტყვებსა და გააზრებებში ჩანს მწერლის ოსტატობაც.

ნაწარმოებში უხვადაა ჩართული „რომანული ეპიზოდები“, რომელთაგან ერთ-ერთი გამორჩეულია - გრენადერთა პოლკის პოლკოვნიკის პრინც კონსტანტინე პეტრეს ძე ოლდენბურგის უკვე ქმრიან აგრაფინა ჯაფარიძესთან რომანი. კომიკურად, მაგრამ სიმართლით არის ასახული ქუთათელი ქალის მოხერხებულობა - „ყველასათვის სანეტარო სასიძომ, კონსტანტინე ოლდენბურგმა, გათხოვილ აგრაფინა ჯაფარიძეზე იფსკვნა ჯვარი... ცოლმა, რომელიც აგრაფინა ზარნეკაუ გახდა, მოარჯულა ავარა ქმარი“. ეს სატრფიალო ეპიზოდი, გარდა იმისა, რომ მკითხველის ინტერესს იწვევს, ნაწარმოებში ჩართულია სულ სხვა მიზნით. ცოლ-ქმარმა ბალახვანში შეიძინა მამული და ნოტარიუსით დამტკიცებისას პრინცმა გადაიხადა დიდი ბაჟი ქალაქის სასარგებლოდ. სწორედ ამ თანხით შემოღობეს ბულვარი რკინის მოაჯირით.

ელგუჯა თავბერიძე ბულვარის ისტორიის გადმოცემისას გვერდს არ უვლის მასში პავილიონის - როტონდას - ჩადგმას და მასთან დაკავშირებულ ამბებს. ის საგანგებოდ არ მსჯელობს რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაზე, პოლიტიკაზე ზოგადად, მაგრამ თავის სათქმელს მოხდენილად აქსოვს სხვადასხვა ამბის გადმოცემაში. აი, მაგალითად, „რასაკვირველია, ნებისმიერი შენობა, მათ შორის როტონდაც, ბულვარს დაამახინჯებდა, მაგრამ იმპერატორის სიამოვნებისათვის (იმპერატორი ალექსანდრე მესამე ჩამოდიოდა იმ დროს ქუთაისში. 1888) რაიმეს დაუშნობაზე ვინ იტყოდა რამეს, მთავარია, საჭეთმპყრობელს მოწონებოდა. მოწონებია კიდევ. უკითხავს, ვინაა ხუროთმოძღვარიო და ლენჩევსკი (არქიტექტორი) ათასი მანეთის საღირალი ოქროს ბეჭდით დაუჯილდოებია“ (თავბერიძე 2021: 110). მოგვიანებით პავილიონი კოტე მესხსა და ნიკო გამრეკელს სათეატროდ გადაუკეთებიათ, მაგრამ ორ წელიწადში შენობა გადამწვარა.

პოეტურია თავი - „თავის თავს გაექცესო...“ ავტორი საინტერესოდ გადმოგვიშლის აკაკის მიერ ქუთაისის აღქმას, ქალაქისა, რომელიც უჩვეულოდ იქცევა, დარდების განსაქარვებლად ცის მაგივრად ზღვისკენ იხედება, თითქოს იქ სურს მათი ჩანთქმა, მაგრამ ჯერჯერობით მხოლოდ იყურება და დარდების ჩაქვესკნელება ვერ მოუხერხებია. აკაკი ქუთაისის ვეებერთელა მთებით შემოსაზღვრულად წარმოგვიდგენს. ელგუჯა თავბერიძე, რეალობის აღქმა რომ არ დაირღვეს, კომენტარს უკეთებს მგოსნის სიტყვებს - „აკაკი ყოველივე აქაურს გრანდიოზულად წარმოსახავდა, კენჭს ლოდად გვაჩვენებდაო“ (თავბერიძე 2021: 119); აკაკის ერთ ფრაზას კი ქუთაისის ისტორიის გასაღებად მიიჩნევს - „ერთი შეხედვით, კაცი იფიქრებს, ამ ქალაქს სურსო, თავის თავს გაექცეს, მაგრამ, ტალახიდან ვეღარ ამომძვრალა და ის აკავებსო“ (იქვე). ასე ხატავს მწერალი აკაკის სიტყვებით ქუთაისს ტალახში ამოსვრილ ქალაქად, რომლის გულიც ბულვარია, მოსეირნეთაგან ადგილის ტკეპნით მისუსტებული. ეს მეტაფორული ნათქვამი კიდევ უფრო დაკონკრეტებულია ქუთაისელთა თავკუდმოგლეჯილი სირბილით, რაც უცხოელის გაკვირვებას იწვევს. ის ეკითხება აკაკის, თუ სად გარბიან ქუთაისელები, ცეცხლი ხომ არსად გაჩენილა?! „სასამართლოებსა და ნოტარიუსებში“, „პასუხობს მგოსანი. „სახლები ხომ არ ექცევათ?“ - ამ მორიგ კითხვაზე პასუხი კიდევ უფრო მძაფრია: „არა, ბატონო, მხოლოდ ერთმანეთის დაქცევას ეშურებიან.“

ელგუჯა თავბერიძე მოგვითხრობს ქუთაისის ბულვარში გაჩენილი ხანძრის ამბავს და მას კვლავ აკაკის მონათხრობს უკავშირებს. ხანძრის შემდეგ ბულვარს სახე უცვლია, „პირდაღებულ“ ქუთაისელებს საქმე გასჩენიათ, თუ ადრე მგლის ლუკმა იყვნენ, ახლა თავად ნადირობდნენ მგელზე. „აქ ერთი უცხო სტუმარი სცხოვრობს“, - წერს აკაკი, „რომელიც ისეთი მონადირეა თურმე, რომ თოფს არ დააცდენს, რასაც დაუმიზნებს“. აკაკიმ თავის პუბლიცისტურ წერილში „ქუთაისი“ მგელზე მონადირეები საზოგადოებისთვისაც ინატრა - „*ნეტავი ვინმე მისთანაც გვესტუმრებოდეს, რომ მგელ-კაცებზედაც ინადირებდეს*“ (წერეთელი 1990 : ტ. 4, 319). პუბლიცისტმა ნართაულად საუკეთესოდ

დაახასიათა ამგვარი ადამიანები: „კრუტუნობენ კატასავით, ჰყევენ ძაღლივით (ვითომც ერთგულებით რაღა). და ქვეყანას კი იკლებენ მგელივით“ (იქვე). მან მგელკაცების ნიშნებიც გამოყო: „დიდი პირი აქვთ, თავი პატარა, თვალები გამოპრაწული, მუცელი გაუმძლარი, მადა სვავისა, ენა გამოგდებული და კუდი გრძელი და ერთი მეორისაზე გადაბმული. გაძლებიან – იღრინებიან და თუ შიათ საცოდავად ზუვნიან. მათი არც ხორცი ვარგა და არც ტყავი. ტვინი სულ არა აქვთ. ერთის სიტყვით ყოვლად უსარგებლო და მყრალი მავნე პირუტყვები არიან“ (წერეთელი, 1990 : ტ. 4, 319). სატირაში სრულყოფილად არის ასახული იმ „მგელკაცთა“ ბუნება, რომლებიც ხალხს მძიმე ტვირთად აწევს. ელგუჯა თავბერიძის აზრით, უცხო სტუმარში, რომელსაც მგლებზე ნადირობით გამოუჩენია თავი, კონსტანტინე ოლდენბურგი იგულისხმება, რომლის გარეშეც იმ დროს ქუთაისში არაფერი წყდებოდა, მგლებში - თავადაზნაურობა, მგლებზე ნადირობად კი - თავადაზნაურთა „მგელკაცებად“ ქცევა, ხოლო მგელკაცებში - პრინცის შემწეობით გაყოფილებულ თავადაზნაურთა ნაწილი (თავბერიძე 2021: 125). აქედან გამომდინარე, მგელკაცებზე ნადირობა მათ განადგურებად კი აღარ უნდა აღვიქვათ, რაც აკაკის ოცნებაა, არამედ მათ კიდევ უფრო გაცხოველებად, რაშიც არ ვეთანხმებით ავტორს.

ელგუჯა თავბერიძე აკაკის გაზეთ „შრომაში“ დაბეჭდილ „ნაკუდალასაც“ იხსენებს და წერილის ალეგორიულ სატირასაც განმარტავს: „საშინელი მწყერობაა ამჟამად ჩვენს ქუთაისში“, - წერს აკაკი. თავბერიძის აზრით, მგოსანი მწყერებში იმ თავადებსა და აზნაურებს გულისხმობს, წინამძღოლის ან ბანკის არჩევნების დროს რაიმე სარგებლისათვის ხან ერთ, ხან მეორე ჯგუფს რომ მიემხრობოდნენ“ (თავბერიძე 2021: 125). ავტორის აზრით, სწორედ ამიტომაც სურდა ქუთაისის თავის თავს გაქცეოდა და ზღვის სიღრმეში ჩაეფლო დარდები, მას ხომ გული - ბულვარი - მისუსტებოდა. არაჩვეულებრივი აღქმა გულის კვდომით ქვეყნის კვდომა და გულად მიჩნეული ქუთაისის ბულვარისათვის კიდევ უფრო დიდი, აკაკისთვის ჩვეული გრანდიოზული მნიშვნელობის მინიჭება.

და კვლავ აკაკის ხატება ჩნდება მკითხველის წინაშე გარიბალდის წითელი ქუდით და ავტორის ამაღელვებელი განმარტება: „მეტი ლოზუნგი რა საჭიროა, ყველაზე ხალხმრავალ ადგილას, უამრავი ადამიანის თვალწინ თავზე თავისუფლების სიმბოლოთი დადიოდა, ხალხს გარიბალდს ახსენებდა, რაც, თავისთავად, მამულის იმპერიის მონობიდან გამოსხნაზე ოცნებას ნიშნავდა“ (გვ. 130),

საგულისხმოა, რომ სწორედ ბულვარზე დაიარებოდა აკაკი გარიბალდის ქუდით, რადგან ბულვარი მისივე სიტყვებით უბრალო ბაღი, სასიერნო ადგილი არ იყო. ავტორს მკითხველი თანდათან მიჰყავს ბულვარის ჭეშმარიტი, მისი „გრანდიოზული“ მნიშვნელობის აღქმამდე: „ეს არის საღაფო ანუ პარლამენტი, თავადაზნაურობის ყრილობის დროს აქ წყდებოდა ბედი და უბედობა. იმ დროს ამ ასპარეზზე ყველა თანასწორია. თავადი გლეხსა ჰხვევს ხელსა და ეჭურჩულება, გენერალი - ურიას, დეკანოზი და წმინდა მამა - როსკიპს, ავაზაკი - მსაჯულს და სხვა. ერთი სიტყვით, იმ დროს ამერიკის ამერიკაა“. აკაკის ამ ჩვეული, „გრანდიოზული“ განმარტების შემდეგ ავტორი თავს უფლებას აძლევს, მგოსნის სიტყვები ბულვარში ქუთათურთა ადგილის ტკეპნასა და ტყუილ ფაციფუცზე ქუთათურთა ჩვევად წარმოგვიდგინოს და არა სატირად „კაცია-ადამიანის“ მსგავსად, რადგან ბულვარის მნიშვნელობა აღემატება უბრალო სიერნობას. „გასიერნებაცაა და გასიერნებაც, გაზეთის დაარსებამდე ბულვარი იქცა ამბის გავრცელების მთავარ ალაგად. გაზეთი რომ დაარსდა, იქ დაბეჭდილი, გამხელილ გამჟღავნებული ბულვარის მეშვეობით ეფინებოდა სოფელ-ქვეყანასო“ (თავბერიძე 2021: 137). ავტორი ხშირად იმეორებს ფრაზას, რომ „ქუთათურებს ის დღე დაკარგულად მი-აჩნდათ, ბულვარში თუ არ გაისიერნებდნენ“.

აკაკის სიტყვებს - „ამერიკის ამერიკა“ - ავტორი მეტი დამაჯერებლობის მისაცემად ზურაბიშვილისეულ გამონათქვამებს ამატებს: „ესპანელებს მოედნისათვის პუერტა-დე-სოლ - მზის კარი, შთამბეჭდავი სახელი დაურქმევიათ, ქუთათურებმა ბულვარი - ხეივანებით შემოზღუდული ფართო ქუჩა უწოდეს, მაგრამ იმთავითვე ურეგლამენტო, თავისუფალი კლუბის ფუნქცია დააკისრეს. ათენის აგორას, ხანძთის აკადემიას, პერიპატეტიკ ფილოსოფოსების სააზპარეზო სივრცეს დაამგვანეს“ (თავბერიძე 2021: 141). სამსომ ფირცხალავას სიტყვებიც იმავეს მოწმობს: „ბულვარში გლეხი არისტოკრატს ჰგავდა და პირიქით, არისტოკრატი - გლეხს, ყველა ყველას თანასწორობით ქმნიდა იმ გამორჩეულობას, რისთვისაც დიდ-პატარები მოილტვოდნენ აქეთ“. ე. ი. საყოველთაო თანასწორობა ასაკითაც არ ყოფილა შეზღუდული. სერგეი მესხი ქუთაისის ბულვარს პარიზის ყავახანებსა და კლუბებს ადარებს, რომლებშიც იკრიბებოდნენ არა მარტო განსასჯელად, არამედ გადაწყვეტილების გამოსატანად.

ნიკო ნიკოლაძე ქუთაისს ახირებულ ქალაქს უწოდებს და აკვირვებს აქაურთა თხოვნა, უკვე დაგებული რკინიგზა გადააკეთონ და ქუთაისის გავლით გაიყვანონ. ნიკოს აზრით, „ჩრდილოეთის

არცერთ ხალხში არ მოხერხდებოდა ისეთი საზოგადო ცხოვრება, საქვეყნოდ საქმეების იმდაგვარად საყოველთაო განხილვა, მით უფრო - მართვა, როგორც ჩვენში“ (თავ-ბერიძე 2021: 189). აღსანიშნავია, რომ ელგუჯა თავბერიძე ყოველთვის აფასებს იმ საზოგადო მოღვაწეთა გამონათქვამებს, რომლებიც ნაწარმოებში მოჰყავს, აფასებს ნიკო ნიკოლაძესაც, რომელიც კარგად ერკვევა მსოფლიოს ხალხთა ყოფა-ცხოვრებაში. ინგლისის ნიკო ნიკოლაძე თავისუფლების ორანჟერეას უწოდებს, სადაც საზოგადო ცხოვრება ისეთ პირობებში ღვივ-დება, როგორც პეტერბურგში ნესვი და ანანასი. ჩრდილოეთისგან განსხვავებით, სამხრეთში მცენარეები ღია ცის ქვეშ ხარობს, რაც განსაზღვრავს ადამიანთა ცხოვრების წესსაც. იტალიელები საზოგადო საქმეებს ღია ცის ქვეშ არჩევენ, ფრანგები ყავახანების წინ. ნიკოლაძის აზრით, ჩვენც იტალიელებსა და ფრანგებს ვგავართ - „ჩვენი ძველები ცაცხვების ჩრდილში არი-გებდნენ საქმეებს. აქ გადაწყვეტილს კიკანონის ძალა გააჩნდა. ნიკოს თქმით, ცაცხვების ჩრდილი მე-19 საუკუნეში ბულვარმა შეცვალა“, - წერს ელგუჯა თავბერიძე, რითაც ნიკო-ლაძის ნააზრევს ქუთაისის ბულვარის თავისებურებას უკავშირებს.

ნაწარმოების ავტორი აკაკის სიტყვებს, ბულვარი „ამერიკის ამერიკააო“, ნიკო ნიკოლაძის სიტყვებს უპირისპირებს, „მაინცდამაინც ამერიკის გამართვას ნუ მოვთხოვთ ქუთაისსო“ და განსხვავებული თქმის საფუძველს შემოქმედთა ბუნებასა და საკითხის სხვადასხვა კუთხიდან დანახვაში ხედავს. თავბერიძის თქმით, აკაკი „რეალისტური შტრიხებით ცდილობდა ბულვარის გამორჩეულობა დაენახებინა“ მკითხველისათვის, ნიკოლაძე კი „ირონიულ ელ-ფერს ამჟღავნებდაო“ (თავბერიძე 2021: 200).

კიდევ მრავალ, ჩვენი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვან, ადამიანებს წარმოგვიდგენს ელ-გუჯა თავბერიძე, მათ აზრებს, ურთიერთობებს, დამოკიდებულებებს და, რა თქმა უნდა, არა მარტო ბულვარისა და მისი მკვიდრებისადმი, იქ მომხდარი ამბებისადმი, რომელთაც მოკლე მიმოხილვაში ვერც კი ჩამოვთვლით. ნაწარმოები მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკაა, მასშტაბურია და სწორედ ამაშია მისი მნიშვნელობა. მწერლის სიტყვა მხატვრულობასთან ერ-თად ლოგიკური, მეცნიერული არგუმენტაციითაა მდიდარი. დასავლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი სიტყვები, რომელთა მცირე რაოდენობა ამოვიწერეთ - „გახვანჯავდა“, „გა-იმტრიმა“, „უჯლიქვა“, „მიჰყავა“, „რაწკარუწკი“, „შეუკვრიხინებია“, „ჩაგულისყურებოდნენ“ - ბუნებრივად ნათელს ხდის, რომ მე-19 საუკუნის მთელი საქართველოსათვის დამახასიათებელი მოვლენები სწორედ ჩვენი ქვეყნის დასავლეთში, საქართველოს „გულვარდ“ ქუთა-ისში მიმდინარეობს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **თავბერიძე, 2021:** - თავბერიძე, ე., „BOULVERD“ მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ქრონიკა“, „საგამომცემლო ცენტრი“, ქუთაისი, 2021;
2. **წერეთელი, 1990:** - წერეთელი ა., „რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად“, ტ. IV, პუბლიცისტური და კრიტიკული წერილები, გამომცემლობა „საქართველო“, თბილისი, 1990.

**Giorgi Chitaya about the Struggle for the Liberation of Batumi and the Struggle
გიორგი ჩიტაია ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში
და ბრძოლის შეხახე**

Naila Chelebadze

PhD in history, Senior Researcher at the Department of
Ethnology and Sociological Research of Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University; Professor
At St. Tbel Abuserisdze Teaching University
of Georgian Patriarchate
e-mail: n.chelebadze@ gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

Abstract: According to academician Giorgi Chitaya's memoirs, the prerequisites for the formation of the author's political views are studied, his active social and political activities as the head of the city of Poti during the period of the First Republic of Georgia are described, analyzed by G. The relevance of Chitaya's reports regarding the liberation of Batumi, along with the question of the author's participation in this most important event, etc. is shown.

Key words: Ethnography, Damkom, Ozakom, City Head, First Republic, Intervention

ნაილა ჩელებაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა
და სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების უფროსი მეცნიერი
თანამშრომელი; საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ
აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: n.chelebadze@ gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

აბსტრაქტი: აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას მოგონებების მიხედვით შესწავლილია ავტორის პოლიტიკური შეხედულებების ფორმირების წინაპირობები, აღწერილია მისი, როგორც ქალაქ ფოთის თავის, აქტიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პერიოდში, გაანალიზებულია გ. ჩიტაიას ცნობების აქტუალობა ბათუმის განთავისუფლებასთან დაკავშირებით, ამასთან, ნაჩვენებია ამ უმნიშვნელოვანეს მოვლენაში ავტორის მონაწილეობის საკითხი და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოგრაფია, დამკომი, ოზაკომი, ქალაქის თავი, პირველი რესპუბლიკა, ინტერვენცია

გიორგი სპირიდონის ძე ჩიტაია (დ. 10 ნოემბერი, 1890, ფოთი - გ. 28 აგვისტო, 1986, თბილისი) ქართველი ეთნოლოგი, ეთნოგრაფი, ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1960), პროფესორი (1963), საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1969), საუკუნეების შემდეგ აღდგენილი ფაზისის სახალხო აკადემიის პირველი რექტორი (1974).

გამოჩენილი ქართველი ეთნოლოგი გიორგი ჩიტაია ფოთში დაიბადა. მისი მშობლები წარმოშობით სენაკის მაზრის სოფელ ორპირიდან იყვნენ. 1897 წელს დაამთავრა ფოთის საქალაქო სასწავლებელი, ხოლო 1911 წელს თბილისის ვაჟთა მეორე გიმნაზია და სწავლა განაგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე ქართულ-სომხური ფილოლოგიის სპეციალობით. სტიპენდიის მისაღებად მას გიმნაზიის ქართული ენის პედაგოგმა სერგი გორგაძემ უშუამდგომლა. პეტერბურგის უნივერსიტეტში აღმოსავლეთმცოდნეობის კათედრის გამგე მაშინ ნიკო მარი იყო. მარმა გიორგი ჩიტაია ჩართო ანისის ნაქალაქარის გათხრებში, ამის შემდეგ გ. ჩიტაიამ იოსებ ორბელის მიერ მოწყობილ შირაქის ექსპედიციაში მიიღო მონაწილეობა, რასაც მიუძღვნა თავისი ერთ-ერთი პირველი ნაშრომი „გლეხის სახლი ქვაბლიანის ხეობაში“. გ.

ჩიტაიას უნივერსიტეტში ასევე ურთიერთობა ჰქონდა ალექსანდრე ცაგარელთან და ივანე ჯავახიშვილთან. სწავლის პარალელურად გ. ჩიტაია აქტიურად მონაწილეობდა ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით შექმნილ ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობაში (ქართველი..., 2010:8), რომლის გამგეობის თავმჯდომარე იყო 1912-1916 წლებში. მცირე ხნით გ. ჩიტაია კენიგსბერგის უნივერსიტეტში სწავლობდა და შემდეგ ისევ პეტერბურგში დაბრუნდა.

1917 წელს გ. ჩიტაია ფოთში დაბრუნდა და მუშაობა დაიწყო გიმნაზიის მასწავლებლად. ასწავლიდა ქართულ ენასა და ლიტერატურას. ეჭირა ქალაქ ფოთის საქალაქო საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობა პირველი რესპუბლიკის დროს 1918-1921 წლებში.

გ. ჩიტაიამ 1922 წლიდან სამეცნიერო მუშაობა დაიწყო. თავდაპირველად მუშაობდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ეთნოლოგიის განყოფილებაში. 1926 წელს იყო მუზეუმის სწავლული მდივანი. ამავე წელს დაიწყო მოღვაწეობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და გამოაქვეყნა სამი ნაშრომი ეთნოლოგიის პრობლემებზე. 1936 წლიდან იყო ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული სექციის, 1938 წლიდან კი ეთნოგრაფიული განყოფილების ხელმძღვანელი. 1961 წელს დაინიშნა ამავე ინსტიტუტში საქართველოს და კავკასიის ეთნოგრაფიული სექტორის გამგედ, 1970 წელს საქართველოს ეთნოგრაფიული განყოფილების გამგედ.

1936-1939 წლებში გ. ჩიტაიას მეცადინეობით დაარსდა ებრაელთა ეთნოგრაფიული მუზეუმი თბილისში, 1940 წელს მისივე თაოსნობით შეიქმნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრა და 1973 წლამდე თავად ხელმძღვანელობდა მას. 1966 წელს თბილისში დააარსა ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომელიც ამჟამად მის სახელს ატარებს. ხელმძღვანელობდა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების დაარსებას საქართველოში.

აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია ქართველოლოგიური კვლევის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მისი მდიდარი და მრავალმხრივ საინტერესო სამეცნიერო მემკვიდრეობა დღემდე წარმოადგენს გზამკვლევს ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიული ყოფისა და კულტურის შესწავლის საქმეში. ეთნოგრაფიული ძიების არცერთი უბანი არ დაუტოვა ყურადღების გარეშე: მან საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ეთნოგრაფიულ სკოლას და მყარი მეცნიერული საფუძველი შეუქმნა მას, აღზარდა არაერთი მეცნიერი. შექმნა პირველი სალექციო კურსი და ზოგადი ეთნოგრაფიის შესავალი. უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა სავსე ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებას, დანერგა სავსე მუშაობის კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი და პირველმა ნათელჰყო მისი უპირატესობა. ყოველივე ეს აისახა მეცნიერის ორასამდე ნაშრომში, რომლებიც დაფუძნებულია მდიდარ სავსე მასალაზე.

აკად. გიორგი ჩიტაიას დიდი დამსახურებაა ქართველოლოგიური სამეცნიერო მიღწევების უცხოეთში პოპულარიზება და იქ მოღვაწე მეცნიერებთან მჭიდრო სამეცნიერო კონტაქტები - კალისტრატე სალიასთან, გასტონ ბუაჩიძესთან და სხვებთან, რითაც საბჭოთა პერიოდში ხელმისაწვდომი გახდა არაერთი უცხოური სამეცნიერო გამოცემა.

საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ბატონ გიორგის მონდომებით სავსე ექსპედიციაში ჩართული იყო არაერთი ცნობილი მხატვარი, რამაც მათი შემოქმედებითი ბედიც რამდენადმე განისაზღვრა. ესენია: შარლემანი, ს. ქობულაძე, უ. ჯაფარიძე, ნ. ბრაილაშვილი, ზ. წერეთელი და სხვ. (გ. ჩიტაია, 1991:77).

აკად. გ. ჩიტაიას სამეცნიერო მოღვაწეობის გვირგვინია თბილისის ღია ცის ქვეშა მუზეუმის დაარსება, რითაც წარმოჩნდა მეცნიერის ორგანიზაციული ნიჭი და უნარი მისივე თეორიულად დასაბუთებული ეთნოგრაფიის პროგრამის პრაქტიკული განხორციელებისა (ჩიტაია, 2001:9). სახელოვან მეცნიერს მუზეუმის დაარსების იდეა ჯერ კიდევ 1940 წ. დაებადა (ჩიტაია, 2001:157), რომელიც 1966 წელს განახორციელა თავის კოლეგებთან ერთად. იგი პირველი ეთნოგრაფიული მუზეუმია კავკასიაში, რომელიც დღეს დამაარსებლის საპატივცემულოდ ასე იწოდება - „გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ“ (ინტერნეტ-რესურსი: <https://ka.wikipedia...>).

დიდი სამეცნიერო მოღვაწეობის პარალელურად გ. ჩიტაიას თვალსაჩინო წვლილი მიუძღვის საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მისი ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის საქმეში, რაც მეტადრე ჩრდილშია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. გიორგი ჩიტაიას სიცოცხლის პერიოდში მისი ბიოგრაფიიდან ამოღებული იყო 1918-1924 წლები. ეს ის წლებია, რომელსაც მხცოვანი მეცნიერი სიცოცხლის ბოლო წლებში ასე აფასებდა - «1918 წლის 26 მაისი, ყველაზე ნათელი დღეა საქართველოს ისტორიაში. მერე - იმედის

გაცრუება, სულის დაცარიელება...“ (ქართველი, 2010:9), აშკარაა, მეცნიერს საბჭოური იდეოლოგიურ სივრცეში აზროვნებდა თავისი პოლიტიკური წარსულის დაარქივება არა მარტო თავმდაბლობის, არამედ კოლეგების, ახლობლების მიმართ გამოჩენილი სიფრთხილის გამოც. როგორც ამ პერიოდის, ისე ადრინდელი თუ მერმინდელი მნიშვნელოვანი ამბები, მოგონებები და შთაბეჭდილებები ცალკეული პიროვნების შესახებ, აღწერილია აკად. გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებში, რომლის გამოცემა შესაძლებელი გახდა პატივცემული მეცნიერის გარდაცვალების 5 წლისთავზე, 1991 წ. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ გამომცემლობა „მეცნიერების“ მიერ შემდეგი სახელწოდებით - „ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე.“ ამ საქმეში განსაკუთრებულია მეცნიერის ნამოწაფარის, ეთნოლოგის, პროფესორ თამილა ცაგარეიშვილის დამსახურება, რომელსაც ასე ემადლიერება თავის ბოლოსიტყვა-გამოსათხოვარში: „და, ბოლოს, მადლობა უნდა ვუთხრა ღმერთს, რომ მომივლინა თქვენნაირი ადამიანი“ (ჩიტაია, 2001:426). სწორედ ქალბატონ თამილას მრავალწლიანი შრომისა და თანამონაწილეობის შედეგად გამოიცა გიორგი ჩიტაიას შრომების ხუთტომეული, რითაც მისმა კოლეგებმა და მოწაფეებმა აღასრულეს მეცნიერის უკანასკნელი სათხოვარი (ჩიტაია, 2001:427).

სახელოვანი მეცნიერის ავტობიოგრაფიული ხასიათის ჩანაწერებში საყურადღებოა მე-20 ს. პირველ მეოთხედში ბათუმის განთავისუფლების ბრძოლის ცალკეული დეტალი, სადაც დიდი დაკვირვებისა და ინტუიციის გარეშე იკითხება მეცნიერის თავდადება, არაპასიური მჭვრეტელობა საქართველოს ისტორიის ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი პერიოდის მიმართ.

გიორგი ჩიტაიას ლტოლვა თავისუფლებისაკენ და საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, ადრეული ასაკიდან დაიწყო. ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლის დროს, როცა ახალგაზრდებს თავისუფლების იდეალად საფრანგეთი და მისი პრეზიდენტი ჰყავდათ, გ. ჩიტაიას თანაკლასელთან ერთად გადაუწყვეტია ემიგრაციაში წასვლა, რაც უშედეგოდ დასრულდა. ამ ამბავს ასე იგონებს პატივცემული მკვლევარი: „დავადექით მალთაყვისაკენ მიმავალ გზას, მერე ზღვისაკენ გადავუხვიეთ და ზღვაში შევტოპეთ, იმ იმედით, რომ მიმავალი რომელიმე გემიდან დაგვინახავდნენ და წაგვიყვანდნენ. გემი ჯერ არ ჩანდა. ამ დროს თავს წამოგვადგნენ ცხენებით, ნაპირზე გამოგვადგეს, მათრახიც გულუხვად დაგვკრეს და შინისკენ გვიჩვენეს გზა. ასე დასრულდა ჩვენი ოდისეა საზღვარგარეთ გაპარვის შესახებ (ჩიტაია, 1991:14).

აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკისადმი დაინტერესებას აძლიერებდა ფოთში არსებული ვითარებაც, სადაც არაერთი პოლიტიკური ხასიათის გამოსვლა ხდებოდა. თავის მოგონებებში საუბარია 1910 წ. ფოთში ჩატარებული მიტინგის შესახებ, სადაც ანარქისტებისა და სოციალ-დემოკრატების გამოსვლებში გაეცნო მიხაკო წერეთლის, გოგელიებისა და სხვათა პოლიტიკურ შეხედულებებს (ჩიტაია, 1991:15,16). გ. ჩიტაიას სულიერი აღზრდის, ეროვნულ კულტურასთან დაახლოებისათვის იმჟამინდელ ფოთში კარგი პირობები არსებულა. იმხანად ფოთში ორი მართლმადიდებლური ეკლესია მოქმედებდა. ქალაქის საკრებულო ტაძარში ყოფილა მღვდელი გიორგი გეგეჭკორი, მომღერალ-მგალობელთა გუნდს კი ავქსენტი მეგრელიძე ხელ-და. „მეც გავხდი ამ გუნდის წევრი. უნდა აღვნიშნო, რომ გუნდში სიმღერის გარდა, სამ ყმაწვილს სხვა მოვალეობაც ჰქონდა დაკისრებული: საუქმო დღესასწაულებზე აღსავლის კარებთან ბერძნულად უნდა გვეგალობა ისპოლიტ ეტი დესპოტა“, ამ გალობას სამჯერ ვიმეორებდით“ (ჩიტაია, 1991:13). მომავალ მეცნიერს შემეცნებითი საზრდო ფოთის გიმნაზიის სახელოვანი პედაგოგებიდან ეძლეოდა. მეცნიერი დიდი პატივისცემით იგონებს პედაგოგ ა. ჩაჩანიძე-გაწერელიას, ს. გორგაძესა და სხვ. ბატონი გიორგი მოგვიანებითაც დიდი სიყვარულითა და სიამაყით იგონებს შესანიშნავ პედაგოგს, საზოგადო მოღვაწესა და მეცნიერს - სერგი გორგაძეს, რომელმაც შეძლო მეცნიერული კვლევის საკვებით მშობლიურ ნიადაგზე გადმოტანა (ჩიტაია, 1991:19-20; ჩიტაია, 2001:393).

გ. ჩიტაიას პიროვნების საბოლოო ფორმირება მოხდა პეტერბურგში, უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის ქართულ-სომხურ განყოფილებაზე, სადაც მან რამდენიმე წელი გაატარა - 1911-1945/16 წწ. (ჩიტაია, 1991:24;42). იმხანად პეტერბურგის სამეცნიერო კერა მძლავრ სამეცნიერო სკოლას წარმოადგენდა ნიკო მარისა და ივ. ჯავახიშვილის მეთაურობით, „სადაც ქართველოლოგიური სამეცნიერო ძიება და ეროვნული თვითშემეცნების გამოკვეთვა ხდებოდა“ (ჩიტაია, 2001:389). მომავალი მეცნიერის მასწავლებლების, უფროსი მეგობრების წრეს შეადგენდნენ: ექ. თაყაიშვილი, ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, იოსებ ყიფშიძე, იოსებ ორბელი, გ. ჩუბინაშვილი, ნიკოლოზ ადონცი, შჩერო, შახმატოვსკი, სმირნოვი, ეგნატე კრაჩკოვ-კურტენე, კოვალევსკი, ტურაევი, პეტროვსკი, ბარტოლდი, პლატონოვი და სხვ. (ჩიტაია, 1991:21;24). ამ დიდებულ წრეში გ. ჩიტაიასთან

ერთად უმაღლეს განათლებას ეუფლებოდნენ: ევქსევი მიქელაძე, დავით ყიფშიძე, აკაკი შანიძე, რობერტ ბლელიკი, იოსებ ორბელი და სხვ.

ამდენად, გ. ჩიტაიას მსოფლმხედველობა ქართველოლოგიური მეცნიერების უდიდეს მოამაგეთა წრეში ყალიბდებოდა, რომლის წევრთა უმრავლესობა უანგაროდ, დაუღალავად ემსახურებოდა ქართული ეროვნული ცნობიერების განმტკიცების საქმეს. ამის მაგალითია პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში დაწყებული დიდი სტუდენტური მოძრაობა, რაც კავკასიაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის გამო მოხდა. ჯერ კიდევ პეტერბურგში სწავლის დროს გ. ჩიტაია გახლდათ სტუდენტთა ორგანიზაციის „ზემლიაჩესტვო“-ს (ნ.ჩ. „საზოგადოება“) წევრი, რომლის თავ-რე კირა მესხი ყოფილა. სტუდენტთა სოციალური პრობლემების დასაძლევად შექმნილი ორგანიზაცია ომისა და რევოლუციების ავზედობის ჟამს კარგად ითავსებდა პოლიტიკურ ფუნქციას და, ამიტომ, ქალაქის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტობა სისტემატიურად ესწრებოდა ამ ორგანიზაციის ყველა სხდომას (ჩიტაია, 1991:15-16; 30-31). გ. ჩიტაიას მოგონებიდან ჩანს, რომ კავკასიაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის გამო, „ზემლიაჩესტვოს“ ინიციატივით მოწვეულ გაერთიანებულ კრებას დიდძალი ქართველი და სომეხი სტუდენტი დასწრებია, რადგან ხალხის სწორ პოზიციაზე დასაყენებლად იქ უნდა მიეღოთ მეტად საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილება. სომეხი სტუდენტებისაგან განსხვავებით, მონაწილეთა უმრავლესობა ნეიტრალიტეტის დაცვას ემხრობოდა. რევოლუციის შემუშავება მიენდო სამეულს: მუხრან ხოჭოლავას, რომელიც კრებას თავ-და, კრების წევრ რამიშვილს და გიორგი ჩიტაიას (ჩიტაია, 1991:30-31). კრების გადაწყვეტილების მართებულობა მაშინ დამტკიცდა, როცა ოსმალეთში მოხდა ბერძენი და სომეხი მოსახლეობის აწიოკება, ოსმალთა მიერ არტაანისა და სხვა პუნქტების დაკავება და მზადება ბათუმსა და ყარსზე შეტევისათვის (შდრ. სიორიძე, 2011:236).

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში გ. ჩიტაია სხვა სტუდენტებთან ერთად აქტიურად ეხმარებოდა ლაზარეთებსა და საავადმყოფოებში მოთავსებულ დაჭრილ ქართველ მეომრებს (ჩიტაია, 1991:40-41).

1916 წლის დასასრულს, უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ, გ. ჩიტაია საკმაო პოლიტიკური გამოცდილებით დაბრუნდა საქართველოში. ეს პერიოდი პოლიტიკური პარტიების აქტიურობით აღინიშნა (ჩიტაია, 1991:42-43).

როგორც ცნობილია, 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, დროებითმა მთავრობამ გააუქმა კავკასიის სამეფისნაცვლო და დააფუძნა „ო ზ ა კ ო მ ი“ (ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი), ხოლო საქართველოს ცალკეულ ქალაქებში კი იქმნებოდა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები. ამ პერიოდში პარტიებმა მიიღეს პოლიტიკური საქმიანობის სრული თავისუფლება. სწორედ ამ დროიდან, 1917 წლიდან, გ. ჩიტაიას საქმიანობა მშობლიურ ქ. ფოთში წარიმართა, სადაც იგი ამხანაგებმა პოლიტიკურ მუშაობაში ჩააბეს და აირჩიეს მუშათა, ჯარისკაცთა და მეზღვაურთა რევოლუციური საბჭოს თავმჯდომარედ. პარალელურად გ. ჩიტაია ახალგაზრდების განათლების საქმეს ემსახურებოდა. „...1917 წელს ფოთში ჩავედი საცხოვრებლად, იმავე წელს მიმიწვიეს ახლად გაეროვნებულ ვაჟთა გიმნაზიაში ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად. იმ ხანად გიმნაზიის დირექტორი იყო სერგი დანელია.....იმ დროს ძალიან მომრავლდა ნიჭიერი ახალგაზრდობა. ალბათ, ცხოვრების შემოტრიალებამ გამოიწვია ნიჭიერების აფეთქება“ (ჩიტაია, 1991:47).

ქ. ფოთში მდგომარეობა მეტად რთული იყო, ამიტომ მუშათა, ჯარისკაცთა და მეზღვაურთა რევოლუციურ საბჭოში გიორგი ჩიტაიას საქმიანობა წარიმართა რევოლუციური წესრიგის დასამყარებლად, რადგან იმ პერიოდში თურქეთის ფრონტიდან ევაკუირებულ ჯარის ნაწილებს ფოთში სხამდნენ, ხოლო ფოთიდან კი ჩრდილოეთით აგზავნიდნენ, რათა გემებს ჯარის ახალი ჯგუფების ევაკუირების შესაძლებლობა მისცემოდათ. სავარაუდოთ ეს ამბები 1918 წლის მარტის 8 რ ე ს ტ - ლ ი ტ ო ვ ს კ შ ი დადებული სეპარატისტული ხელშეკრულების შემდგომ პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს, როდესაც მოხდა საბჭოთა რუსეთის მიერ არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქის დათმობა. მართალია, ამ ხელშეკრულებას ამიერკავკასიის სეიმი არ აღიარებდა, თუმცა თურქეთზე სერიოზული წინააღმდეგობის გაწევაც არ შეეძლო. სწორედ ამ დროს დაიწყო კავკასიის ფრონტის დაშლა, რომელიც ბოლშევიკების მიერ იყო დემორალიზებული და რასაც მოჰყვა ჯარისკაცების სახლებში დაბრუნება. ამ მძიმე ვითარებას ფოთში მოჰყვა ევაკუირებული ჯარის ნაწილების ჯარისკაცთა დებოშიურობა, საწყობების მარცვა, სამიკიტნოებში ლოთობა, რამაც ქალაქში წესრიგის დაცვის საქმე მეტად გაართულა. კიდევ უფრო დაიძაბა მდგომარეობა სოჭა-გაგრის საზღვართან,

საიდანაც თეთრგვარდიელების რაზმები აპირებდნენ შემოჭრას. ამ ფრონტს ფოთელებმაც მიაშველეს რაზმელები (ჩიტაია, 1991:44). საქმე იმაში იყო, რომ ტრაპიზონის ფრონტის დაშლის შემდეგ ბათუმში ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ხელი შეუწყო აქ ფრონტის დასუსტებას, რათა სამხედრო ძალა იქედან გამოეყვანათ და ნიადაგი მოემზადებინათ სახელმწიფო გადატრიალებისათვის. აღნიშნულ პერიოდში ბათუმის სოციალ-დემოკრატიულ კომიტეტს, რომელიც 1917 წელს შეიქმნა, უშუალო კავშირი ჰქონდა პეტერბურგის „ბრძოლის კავშირთან“ და თანდათან ძლიერდებოდა (სიჭინავა, 1958:209). როგორც ცნობილია, მანამდე, 1917 წლის აგვისტოში ფრონტზე წარუმატებლობით გამოწვეული ვითარების განსამუხტავად, მოქმედების ერთიანი პროგრამის შემუშავების მიზნით, შეიქმნა „ი ნ ტ ე რ პ ა რ ტ ი უ ლ ი ს ა ზ ჭ ო“, რომელშიც გაერთიანდნენ საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული, სოციალ-დემოკრატიული და ფედერალისტური პარტიები.

ამდენად, როდესაც 1918 წლის მარტში ბათუმის მისადგომებთან ქართულ ჯარს მძიმე თავდაცვითი ბრძოლები ჰქონდა ოსმალთა წინააღმდეგ, ბოლშევიკებმა შეძლეს ცალკეულ კუთხეში, მათ შორის სამეგრელოსა და აფხაზეთში აჯანყებების მოწყობა, რამაც ბათუმის ფრონტზე გასაგზავნი ძალების იქ გადასროლა, სამხედრო ძალების გახლეჩა და ბათუმის დაცემა განაპირობა (ვადაჭკორია, 2010:50-51).

საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ადრიდანვე შეიქმნა არაერთი კომიტეტი, გაერთიანებული დამკომი და ა.შ. დიდი საფრთხე მოდიოდა თურქეთის მხრიდან. მდგომარეობას ერთგვარად ამსუბუქებდა ის გარემოება, რომ 1914-1918 წლებში თურქეთში ჩამოყალიბდა დამოუკიდებლობის კომიტეტის საჯარისო ფორმირება ქ ა რ თ უ ლ ი ლ ე გ ი ო ნ ი (სურგულაძე ა., სურგულაძე კ., 1994:3-4; სულაძე, 2010:174-175; გრძელიძე, 1995:22-36), რომელიც რეალურად გერმანიის სარდლობის კომპეტენციაში იმყოფებოდა, ფორმალურად კი - სამხედრო თვალსაზრისით ექვემდებარებოდა ტრაპიზონის ვალს (გუბერნატორს), რომელსაც, ცხადია, არ მოსწონდა ლეგიონერები (სიორიძე, 1998:74;77;79).

როდესაც 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ბათუმი და მისი შემოგარენი, სადაც გამალებული ბრძოლები მიმდინარეობდა. საფრთხეში აღმოჩნდა აჭარა-სამცხის საზღვარიც (ფუტყარაძე, ..., 2017:105). 1918 წელს ქვეყნის თავდაცვის შენარჩუნება-განმტკიცების საქმეში გ. ჩიტაიას აქტიური და მეტად საპასუხისმგებლო ჩართულობის ამსახველი ჩანს მოგონების ეს ნაწილი: „ფოთში ხმა მოვიდა, რომ თურქები ჩვენს სამხრეთის საზღვრებს უტევდნენ, უკვე აჭარისწყლის მახლობლად იმყოფებოდნენ და დახმარება იყო საჭირო მათს მოსაგერიებლად. ჩვენც შევამზადეთ რაზმი და ბათუმს გავემგზავრეთ. იქიდან აჭარისწყალზე წავედით და იქ დავბანაკდით. დაბანაკებას ვამბობ, თორემ ბანაკის არავითარი პირობები არ იყო. იმ ღამით ატყდა განგაში, ვეცით ჩვენს თოფებს, მოვემზადეთ საბრძოლველად, თუმცა ბევრს არც თოფი გვივარგოდა. იმ ღამეს მტერი არ გამოჩენილა, მეორე, მესამე დღეს ისევ უკანვე დაგვაბრუნეს“ (ჩიტაია, 1991:45).

ამდენად, აღწერიდან ნათლად ჩანს საქართველოს ცალკეული კუთხის, მათ შორის ფოთის მხარის აქტიური ჩართულობა ბათუმისა და მისი შემოგარენის დასაცავად.

დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკა მრავალი პრობლემის წინაშე იდგა. როგორც შენიშნავდა ბატონი გიორგი, ღიად იყო დატოვებული მიწის საკითხიც, რის გამოც გლეხობა და ფრონტიდან დაბრუნებული ჯარისკაცები აჯანყებებს აწყობდნენ. მდგომარეობა 1920 წლის შემოდგომაზე ვერც II ინტერნაციონალის წარმომადგენლობის ჩამოსვლამ და ვერც ევროპული ქვეყნების პროტექტორებად მოწვევამ ვერ გამოასწორა. ქართველი ხალხი მწარედ განიცდიდა უცხოელების ინტერვენციას. გ. ჩიტაიას მიერ ჩაწერილი თბილისში გავრცელებული გულშემზარავი სიმღერის ტექსტიც იქ არსებული უიმედო განწყობის გამომხატველია:

„ეს ქვეყანა ძმაო
სამი კაცის არის
ღმერთის, ინგლისელის,
შემდეგ კომისარის“ (ჩიტაია, 1991:45-46).

როდესაც 1918 წელს საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში დაიწყო საბჭოს ახალი არჩევნების ჩატარება, ქალაქ ფოთში, სრულიად ახალგაზრდა 28 წლის გიორგი ჩიტაია პირველსავე სხდომაზე აირჩიეს საბჭოს შემადგენლობაში „...ახალი საბჭოს წინაშე ნიკო ნიკოლაძემ ქალაქის თავის პატივი და საბჭოს თავმჯდომარეობა მე გადმომაბარა. წარმოიდგინეთ როგორი სურათი იქნებოდა? საზოგადოებრივი მოღვაწეობით დაბრძენებული, ერის სამსახურში გაჭაღარავებული, არა მარტო

საქართველოში, რუსეთსა და საზღვარგარეთ ცნობილი პიროვნება და მის გვერდით ახლად უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული ახალგაზრდა. მე მას ვცვლიდი, ასე ისურვა ისტორიამ და ცხოვრების განვითარების ახალმა ეტაპმა“ (ჩიტაია, 1991:46).

ეს ემოცია და მადლიერება ნიკო ნიკოლაძის მიმართ ბატონ გიორგის წლების შემდეგაც არ განელეზა: „ჩემს ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა ნიკო ნიკოლაძემ. ის რომ არ შემხვედროდა, მამაჩემი საერთოდ სკოლაშიც არ მიმბარებდა ალბათ. მერე ფოთის ქალაქის თავად ამირჩია, თავისი ადგილი დამითმო სრულიად ახალგაზრდას, გვერდში ამომიდგა და ცხოვრების იმედი მომცა“ (ჩიტაია, 2001:424). გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც ილია ჭავჭავაძეს „მათი რაზმის ფალანგად“ მიაჩნდა (ზამბახიძე, 1955:32), ქალაქ ფოთის თავი იყო 1894-1912 წლებში. ამ მძიმე პერიოდში მან ეს უაღრესად საპასუხისმგებლო საქმე გიორგი ჩიტაიას, თავის თანამოაზრესა და საიმედო პიროვნებას მიაწოდა. მაშინაც კი, როცა საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას საფრთხე დაემუქრა, ნიკო ნიკოლაძე, როგორც ამიერკავკასიის დელეგაციის წევრი, აქტიურად მონაწილეობდა 1918 წლის საზავო კონფერენციაში, რომელიც ბათუმში გაიმართა (11-26 მაისი; 20-21 მაისი; 31 მაისი-4 ივნისი). ვითარება მეტად დაამძიმა ამიერკავკასიაში ლიდერობისთვის ოსმალეთისა და გერმანიის ინტერესთა შეჯახებამ, რადგან ოსმალეთის მხრიდან თურანის შექმნის სურვილი ცხადია მიუღებელი იყო მისი მოკავშირე გერმანიისათვის. ამიტომ გერმანია შეეცადა რჩევა მიეცა ნ. ჟორდანიასთვის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ.

რაჟდენ არსენიძის მოგონების მიხედვით, დამოუკიდებლობის აქტის პროექტი 25 მაისს შეიმუშავა კომისიამ, რომელშიც შედიოდნენ გიორგი გვაზავა, რაჟდენ არსენიძე, კონსტანტინე აფხაზი და პავლე საყვარელიძე. იმავე დღის ბოლოს, გვიან ღამით, შედგა ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომა, რომელზეც პროექტის მიმართ გამოითქვა შენიშვნები. პროექტის ტექსტი გადაეცა ნ. ჟორდანიას, რომელმაც გაითვალისწინა შენიშვნები და ტექსტის საბოლოო რედაქცია შეიმუშავა. სხვა ვერსიის მიხედვით, დამოუკიდებლობის აქტის პროექტის პირველი ვარიანტი, ჯერ კიდევ 22 მაისს, ბათუმში შეადგინა ზურაბ ავალიშვილმა და იქიდან თბილისში წამოიღო ნოე ჟორდანიამ. არსებობს მოსაზრება, რომ ბათუმში საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტის ერთ-ერთი პროექტი შეუდგენია ნიკო ნიკოლაძესაც, რომელიც იქ ჩასულ ნ. ჟორდანიასთვის გადაუცია. (ავალიშვილი, 1990:55; ჯანელიძე, 2010:43; სარალიძე, 2023; ინტერნეტ-რესურსი: <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.>).

მას შემდეგ, რაც თურქეთის ფრონტიდან რუსეთის ჯარების ევაკუაცია დამთავრდა, ფოთში სიმშვიდემ დაისადგურა, მაგრამ იგი დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1921 წლის თებერვალში საქართველო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, მთავრობა კრიზისს განიცდიდა, რადგან საზღვარგარეთიდან აქტიური დახმარების იმედი აღარ ჩანდა. ასეთ ვითარებაში გააქტიურდნენ როგორც შინაური, ისე გარეული მტრები. 1921 წლის 25 თებერვალს დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, რითაც დამოუკიდებელი საქართველოს პირველმა რესპუბლიკამ არსებობა შეწყვიტა.

მენშევიკური მთავრობა იმედს არ კარგავდა და შემდეგ ლოზუნგს ავრცელებდა: „თებერვალი ბოლშევიკებისაა, მარტი - მენშევიკების იქნება“ - ასე იგონებს იმ პერიოდს ბატონი გიორგი (ჩიტაია, 1991:48-49). მენშევიკური მთავრობა ბათუმში გაიხიზნა და საზღვარგარეთ წასასვლელად ემზადებოდა, რომელსაც თან მიჰქონდა რამდენიმე ათეულ ყუთში მოთავსებული ეროვნული განძი. ნავსადგურში მთავრობის მიერ დაქირავებული გემი სურსათით უკვე იტვირთებოდა და ემიგრანტებიც მზად იყვნენ გემზე ასასვლელად. „ამ იმედით დიდძალ ამაღლას იწვევდნენ გასამგზავრებლად. მეც შემომთავაზეს გაველოდი, მაგრამ კატეგორიული უარი ვუთხარი“ (ჩიტაია, 1991:49). როგორც ცნობილია, სხვა მამულიშვილებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძემ თავი შეიკავა ემიგრაციაში წასვლაზე, რაც გვიქმნის იმის შთაბეჭდილებას, რომ ისინი ბათუმში ყოფნის დროსაც ურთიერთთანამშრომლობდნენ და იზიარებდნენ ეროვნულ-დემოკრატიული იდეების ერთგულნი იყვნენ, რადგან „რწმენით გაორებული ადამიანი, არც შინ ვარგა და არც გარეთ“ (ჩიტაია, 2001:423). მეცნიერის ამ სიტყვებში არ ჩანს მენშევიკებისადმი, როგორც თანაპარტიელებისადმი სიმპატია - „ერთადერთი სიკეთე, რაც მენშევიკური მთავრობის ხელიდან გამოვიდა, ვგონებ სკოლისა და კულტურულ-სამეცნიერო დაწესებულებათა ნაციონალიზაცია იყო“ (ჩიტაია, 1991:46). ამგვარი შეფასება, ვფიქრობ უნდა გამორიცხავდეს მის მენშევიკობას.

დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობა ბათუმიდან 1921 წ. 18 მარტს, ღამით, ემიგრაციაში წავიდა (სდსინ, 2012:37). იმავე თვეში წითელი არმიის შეტევა მრავალი მიმართულებით წარიმართა. მათგან ორი შეტევა ბათუმის ალებას ითვალისწინებდა. ერთი კოლონა სოჭი-გაგრიდან - ფოთი-

ბათუმისაკენ, მეორე - კაზაკების არმია კი ახალციხიდან გოდერძის უღელტეხილით - ბათუმის მიმართულებით დაიძრა (ჩიტაია, 1991:48). მხოლოდ ს. ორჯონიკიძის მკაცრი ბრძანების შემდეგ დ. ჟლობას საკავალერიო დივიზიამ გოდერძის უღელტეხილიდან ბათუმისაკენ აიღო გეზი. მას აჭარისწყალთან გზა გადაუღობა თურქეთის რაზმმა და ბათუმში არ შეუშვა. ასეთ ვითარებაში ქართველმა მეზღოვლებმა 2 საათიანი ბრძოლის შედეგად ოსმალები დაამარცხეს. 1921 წლის 18 მარტს დ. ჟლობას რაზმის ერთი ნაწილი ბათუმში შევიდა, დანარჩენი კი 19 მარტს 17 სთ 18 წუთზე. ამან შესაძლებლობა მისცა გ. მაზნიაშვილს 19 მარტს დილით გამარჯვება მოეპოვებინა კახაბრის ველზე გამართულ ბრძოლაში (სდსინ, 2012:40-41; სურგულაძე, 2013:231). ამდენად, ქართულმა არმიამ 17, 18, 19 მარტის ბრძოლებით გაანთავისუფლა ბათუმი და მისი მიდამოები ოსმალთა ჯარისაგან (სდსინ, 2012:41).

1921 წლის 18 მარტის ხელშეკრულებით, „მიმავალმა“ და „მომავალმა“ მთავრობებმა საქართველოსათვის ბათუმის შენარჩუნების მიზნით ხელი მოაწერეს შეთანხმებას. მოლაპარაკებაში მონაწილე სამივე მხარეს ქართველები წარმოადგენდნენ. ქუთაისის შეთანხმების შედეგად, თურქებს გადაეცა საქართველოს ისტორიული ოლქები ართვინი, ოლთისი, არტაანი, ასევე ოსმალეთმა უარი თქვა ბათუმსა და მის ოლქზე (თოიძე, 2009:10; ვადაჭკორია, 2010:77; ჯანელიძე, 1995:147).

ამასობაში წითელი არმია სვლას განაგრძობდა. საქართველოს სხვადასხვა ადგილებიდან ევაკუირებულნი ბათუმში იმყოფებოდნენ, მათ შორის ფოთელებიც, რადგან 1921 წლის 5 მარტს საოკუპაციო ჯარმა ფოთი დაიკავა (სდსინ, 2012:34). ბათუმის განთავისუფლებისათვის წარმოებული უმძიმესი ბრძოლების შესახებ აკად. გიორგი ჩიტაია, როგორც თვითმხილველი და მონაწილე, მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის: „.. საშინელ პირობებში აღმოვჩნდით: ცვხოვრობდით რკინიგზის საბარგო ვაგონებში, ჭირდა საკვების შოვნა. ამას დაემატა დიდი უბედურება, თურქეთის ჯარები მოისწრაფოდნენ ბათუმის ხელში ჩასაგდებად.

ერთი დღე იყო, ციხიდან პოლიტიკური პატიმრები განთავისუფლდნენ, ქალაქში გამოცხადდა ბოლშევიკური ხელისუფლება სერგო ქავთარაძის მეთაურობით. ამ დროს ბათუმში თურქეთის ჯარი შემოიჭრა, ფოსტა დაიპყრო და შეუდგა ბრძოლას ვაგზლის დაკავებისათვის. აქ მათ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია გენერალმა მაზნიაშვილმა (ნ.ჩ. მაზნიაშვილი) დარჩენილი ქართველი ჯარისკაცებით. თურქებმა არათუ ვერ აიღეს რკინიგზის სადგური, ფოსტაც დაჰკარგეს და იძულებული გახდნენ ბათუმიც დაეტოვებინათ. ბრძოლა მთელ ღამეს მიმდინარეობდა. რამდენიმე დღის შემდეგ გოდერძის უღელტეხილიდან დამხმარე რაზმიც შემოვიდა ბათუმში. რეალურად ოსმალები ფლობდნენ ფოსტა-ტელეგრაფისა და ქალაქის მილიციის სამმართველოს შენობებს, თუმცა ოსმალებმა ვეღარ შეძლეს ბრძოლის გაგრძელება და 20 მარტს დილით, 9 საათზე, ქიაზიმ-ბეის გაგზავნილმა გარნიზონის მდივანმა აუწყა გ. მაზნიაშვილს რომ ბრძოლის გაგრძელება მათ აღარ შეეძლოთ, 3 დღის ნაშიშმიღებ მეომრებთან ერთად. მაზნიაშვილმა მათ საგზალი მისცა. ამდენად, 1920 წლის 20 მარტს, დილის 12 საათზე, ბათუმში არცერთი ასკერი აღარ იყო (ჩიტაია, 1991:49; შდრ. სდსინ, 2012:41).

ბათუმის განთავისუფლების შემდეგ, როგორც გვამცნობს ბატონი გიორგი, ფოთში დაბრუნებულებს ახალი ხელისუფლება დახვდათ თავისი ჩვევებითა და წესრიგით - „ერთხანს მეც მომიხდა ფოთიდან განრიდება. გადავწყვიტე თბილისში გადასვლა“ (ჩიტაია, 1991:49-50).

ქვეყანაში საბჭოთა საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. დაიწყო ანტისაბჭოთა ელემენტების წინააღმდეგ ბრძოლა, მათი დაპატიმრებები. 1924 წლის დასაწყისში დააპატიმრეს 38 აქტიური მენშევიკი (ენდელაძე, 2004:17-18). ამ გზით საქართველოს საგანგებო კომისიამ მრავალი ორგანიზატორი ჩამოაცილა აჯანყების მზადების საქმეს. მართალია, გიორგი ჩიტაია საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ განერიდა ფოთს, თუმცა, როგორც ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს, 1923-1924 წლების რეპრესიები რამდენადმე მასაც შეეხო. საქმე იმაში იყო, რომ საქართველოს საგანგებო კომისიას აჯანყებისათვის მზადება არ გამოჰპარვია, რომელმაც მაისის პირველივე რიცხვებში მიიღო გამაფრთხილებელი ცნობა იმის შესახებ, რომ „პ ა რ ი ტ ე ტ უ ლ ი კ ო მ ი ტ ე ტ ი“ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლებს ამზადებდა 26 მაისისთვის (ენდელაძე, 2004:119).

მეორე ექსპედიციის დროს (ჩიტაია, 1991:52-53), 1924 წლის აგვისტოს ბოლოს, მესხეთში, არქიტექტორ შავიშვილთან ერთად ზარზმაში მუშაობის დროს, გაიგო აჯანყების დაწყების შესახებ, რომ სურამის უღელტეხილი ჩაკეტილი იყო და ბათუმში მხოლოდ გოდერძის გადასასვლელით შეიძლებოდა ჩასვლა (ჩიტაია, 1991:54; ჩიტაია, III, 2001:204). იქვე ორივე დააპატიმრეს (ჩიტაია,

1991:54) და „სამეულის“ გადაწყვეტილებით მისჯილი დახვრეტა მოულოდნელად შეიცვალა, რასაც მხცოვანი მეცნიერი „განგების მიერ სიცოცხლის მეორედ ჩუქებად“ თვლიდა (ჩიტაია, 1991:55; ჩიტაია, III, 2001:214).

ქართული ეროვნული იდეის მატარებელი გიორგი ჩიტაია 1924 წლის აჯანყების ირგვლივ განვითარებული მოვლენების საქმის კურსშია. როდესაც მესხეთში, კერძოდ ზარზმაში სამეცნიერო მივლინებაში იმყოფებოდა, მას იქ გაუგია აჯანყების ამბავი - „მენიშნა - შეტყობილი მქონდა ოპოზიციური პარტიები აჯანყებას ამზადებდნენ, სათანადოდაც ემზადებოდნენ, მაგრამ რიცხვი, თუ როდის უნდა დაეწყოთ აჯანყება, არ ვიცოდი. ის კი არა, პარიტეტულმა კომიტეტმა შემომთავაზა აფხაზეთში მეხელმძღვანელა აჯანყებისათვის, მაგრამ მე კატეგორიულად ვიუარე გარკვეული მიზეზით: ეს იქნება ავანტიურა, ხალხი გაიჟლიტება და პარიტეტული კომიტეტი კი გადარჩება-მეთქი..“ (ჩიტაია, 1991:55). საგულისხმოა, რომ ნიკო ნიკოლაძე, რომლის აზრს ამ შემთხვევაშიც აშკარად იზიარებდა ბატონი გიორგი, 1924 წლის აჯანყების წინააღმდეგი იყო და დამკომს თავშეკავებას ურჩევდა.

გამოსვლები მოხდა, ხალხის სისხლი დაიღვარა, ხოლო პარიტეტული კომიტეტის წევრები, რომლებიც კოლექტიურად შიო მღვიმევის მონასტერში შეიპყრეს - გადასახლებით დაისაჯნენ.

ამრიგად, XX ს. პირველ მეოთხედში განვითარებულ მოვლენათა აღწერილობის სიზუსტე და თანმიმდევრობა გვაფიქრებინებს, რომ აკადემიკოსმა გიორგი ჩიტაიამ თითქმის საუკუნის სიცოცხლის მანძილზე გონებაში შემონახული ნაფიქრალი გადმოგვცა სიცოცხლის ბოლო წლებში ჩაწერილ მემუარებში, რასაც, ფაქტია, საბჭოთა რეჟიმის პერიოდში მას დოკუმენტის სახით ვერ შეინახავდა. მიგვაჩნია, რომ ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიის შესწავლაში აღნიშნული ჩანაწერები გარკვეულ ადგილს დაიკავებს, სადაც სამეცნიერო მემკვიდრეობის გვერდით სათანადო ადგილი დაეთმობა აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში გაწეულ დამსახურებას, მის თავდაუზოგავ მოღვაწეობას საქართველოს სუვერენიტეტის შენარჩუნება-განმტკიცების საქმეში.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. ავალიშვილი, 1990:- ავალიშვილი ზურაბ, საქართველოს დამოუკიდებლობა, 1918-1921
2. წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, მოგონებები ; ნარკვევები. I, გამომც., „საქართველოს
3. თეატრის მოღვაწეთა კავშირი“, თბილისი, 1990
4. გრძელიძე, 1995: - გრძელიძე რ., საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი (1914-1918), თბილისი, 1995.
5. ენდელაძე, 2004
6. ვადაჭკორია, 2010: - ვადაჭკორია შოთა, დამოუკიდებელი საქართველო და რუსეთის აგრესიული პოლიტიკა, მეომრის ბიბლიოთეკა #8, თბილისი, 2010
7. ზამბაზიძე, 1955: ზამბაზიძე ვლადიმერ, სახალხო განათლების ქართული მოამაგეები, კრებული, II, გამომც., ..
8. თოიძე, 2009:თოიძე ლევანი, ბრძოლა ბათუმისათვის: 1921 წლის მარტი, გამომც., „ახალი აზრი“, თბილისი, 2009.
9. მაზნიაშვილი, 1990: მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი (1917-1925), ბათუმი.
10. მაზნიაშვილი, 2014: მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი, თბილისი.
11. ნოზაძე, 1989: ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო. თბილისი.
12. სარალიძე, 2023: სარალიძე ლელა, ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921), გამომც., „ფავორიტი“, თბილისი.
13. სდსინ, 2012: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, ბათუმი.
14. სიორიძე, 1998: სიორიძე მ., საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ბათუმი.
15. სიორიძე, 2002:სიორიძე მ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-1918 წლებში, ბათუმი.
16. სიორიძე, 2011:სიორიძე მ., ნარკვევები ბათუმის ისტორიიდან, I, თბილისი.
17. სიჭინავა, 1958: სიჭინავა ვლადიმერ, ბათუმის ისტორიიდან, გამომც., „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
18. სულაძე, 2010.: სულაძე გ., ქართული ანტისაბჭოთა ემიგრაცია და სპეცსამსახურები (1918-1953 წწ.), თბილისი.

19. სურგულაძე, 1991: სურგულაძე აკაკი, სურგულაძე პაატა, საქართველოს ისტორია, გამომც., „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი, 1991
20. სურგულაძე აკაკი, სურგულაძე პაატა, ... „საქართველოს მაცნე“, თბილისი, 2013
21. ურუშაძე, 1964: ურუშაძე აკაკი, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, გამომც., „თსუ“, თბილისი, 1964
22. ურუშაძე, 1945: ურუშაძე ავთ., მოგონებანი, პარიზი.
23. ურუშაძე, 2011: ურუშაძე ლ.ზ., როგორ არ უნდა იწერებოდეს ისტორია, თბილისი.
24. «ქართველი მეცნიერები» - გიორგი ჩიტაია, 2010: ბიობიბლიოგრაფია, გამომც., „მერიდიანი“, თბილისი
25. შარაძე, 1991: შარაძე გ., უცხოეთის ცის ქვეშ, წ. 1, თბილისი.
26. შარაძე, 1993: შარაძე გ., უცხოეთის ცის ქვეშ, წ. 2, თბილისი.
27. ჩიტაია, 2001: ჩიტაია გიორგი, შრომები ხუთ ტომად, III, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი.
28. ჩიტაია, 2001: ჩიტაია გიორგი, შრომები ხუთ ტომად, V, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი.
29. ჩიტაია, 1991: ჩიტაია გიორგი, ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი,
30. ფუტყარაძე, 2017: ფუტყარაძე შუმანა, მაღაყმაძე როინ, ლომთათიძე თამილა, ფუტყარაძე ელზა, ჩელებაძე ნაილა, ფუტყარაძე შორენა, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ბათუმი.
31. ჯანელიძე, 2009: ჯანელიძე ოთარი, საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორია, გამომც., „უნივერსალი.“ თბილისი
32. ჯანელიძე, 2010: ჯანელიძე ოთარი, უკანასკნელი თერგდალეული, გამომც., „უნივერსალი.“ თბილისი
33. ინტერნეტ-რესურსი: პერტია:პერტაია დ., დამოუკიდებელი საქართველო და ინგლის-საფრანგეთის გეგმები (1918-1921 წწ.). <https://matiane.wordpress.com/2010/02/15/independent-georgia-and-english-french-ships/>
34. „გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ“ (ინტერნეტ-რესურსი: <https://ka.wikipedia...>
35. დამოუკიდებლობის აქტი-ინტერნეტ-რესურსი: <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index>.

**Charity of Georgian Public Figures
the Role of Spreader of literacy among Georgians
in Community Activities**
**ქართველი საზოგადო მოღვაწეების ქველმოქმედების
როლი ქართველთა შორის წერა-კითხვის
განმავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში**

Tinatin jabadari

Master in History, Senior Specialist at Central
Archive of Recent History of National Archives of Georgia

e-mail: tinikojabadari@gmail.com

Tel: +995 577 130 325

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1997-5683>

Abstract: During the tsarist reign, the Society for Spreading Literacy among Georgians was one of the institutions that served the national cause of the Georgian people, the development of their language and culture. In the 70s of the 19th centuries, in particular, the "Book-Knowledge Spreading Society" founded on May 15, 1879, later the K.S.K.G. Society began active activities throughout Georgia. It was an organization that has withstood the work of governments of three different views and directions for several decades. The public organization operated until 1927 and was engaged in great cultural and educational activities.

The activities of the organization founded on public foundations were mainly based on charity: charity evening concerts were often held in various parts of Georgia, cities and villages, where their founded Georgian primary schools (schools) existed, for the purpose of material support. Help came from permanent members of the society, both through membership fees and simultaneous financial assistance. Special mention should be made of the bequests given by our family members, which were determined by the transfer of movable and immovable property. The Foundation of the Literacy Society of Georgia preserved in the National Archives of Georgia and the personal funds of our public figures preserve very interesting material about Georgian charity, their support, and their support for the Georgian education system at the beginning of the last century.

In the topic, I present the selfless help and charity of our great Georgians Davit Sarajishvili, Yakob Gogebashvili, Niko Ghogoberidze, Grigol Dadiani, Giorgi Zdanovich, Dimitri Nakashidze, Kita Abashidze preserved in the funds of the National Archive, to the community of spreading literacy among Georgians and their contributions to charity, their manuscripts, with scanned material of their wills and their photographs.

Key words: Literacy society among Georgians, charity, bequests, education, schools.

თინათინ ჯაბადარი

ისტორიის მაგისტრი, საქართველოს ეროვნული არქივის

უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის

უფროსი სპეციალისტი

ელ-ფოსტა: tinikojabadari@gmail.com

ტელ: +995 577 130 325

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1997-5683>

აბსტრაქტი: ქართველთა შორის წერა - კითხვის განმავრცელებელი საზოგადოება ცარიზმის დროს ერთ - ერთი დაწესებულება იყო, რომელიც ქართველი ხალხის ეროვნულ საქმეს, მისი ენისა და კულტურის განვითარების საქმეს ემსახურებოდა. XIX საუკუნის 70-იანი წლებში, კერძოდ 1879 წლის 15 მაისს დაარსებულმა "წიგნის-ცოდნის განმავრცელებელმა საზოგადოებამ" შემდეგში ქ.მ.წ.კ.გ საზოგადოებამ მთელი საქართველოს მასშტაბით, აქტიური მოღვაწეობა დაიწყო. ეს იყო ორგანიზაცია, რომელმაც რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში, სამი სხვადასხვა შეხედულების და მიმართულების მთავრობის მოღვაწეობას გაუძლო. საზოგადოებრივი ორგანიზაცია 1927 წლამდე მოღვაწეობდა და დიდ კულტურულ- საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა.

საზოგადოებრივ საწყისებზე დაარსებული ორგანიზაციის საქმიანობა ძირითადად ქველმოქმედებაზე იყო დამყარებული: საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ქალაქებსა და სოფლებში, სადაც მათი დაარსებული ქართული დაწყებითი სასწავლებლები (სკოლები) არსებობდა, მატერიალური დახმარების მიზნით, ხშირად იმართებოდა საქველმოქმედო საღამო კონცერტები. დახმარება შემოდის საზოგადოების მუდმივი წევრებისაგან, როგორც საწევრო გადასახადით, ასევე ერთდროულად გაჩეული ფულადი დახმარებითაც. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია, ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილების მიერ ანდერძით ბოძებული დახმარებები, რომლებიც მოძრავი და უძრავი ქონების გადაცემით განისაზღვრებოდა. საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულ საქართველოს წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდსა და ჩვენი საზოგადო მოღვაწეების პირად ფონდებში დაცულია მეტად საინტერესო მასალა ქართული ქველმოქმედებისა, მათი დახმარებებისა, გასული საუკუნის დასაწყისში ქართული განათლების სისტემის მიმართ მათი გვერდში დგომისა.

თემაში წარმოვადგენ ეროვნული არქივის ფონდებში დაცული ჩვენი დიდი ქართველების დავით სარაჯიშვილის, იაკობ გოგებაშვილის, ნიკო ლოღობერიძის, გრიგოლ დადიანის, გიორგი ზდანოვიჩის, დიმიტრი ნაკაშიძის, კიტა აბაშიძის მიერ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის გაჩეული უანგარო დახმარებისა და ქველმოქმედებით გაჩეულ ღვაწლს, მათი ნაანდერძები ქონებით საქართველოს ახალგაზრდობისათვის გაჩეულ დახმარებას.

საკვანძო სიტყვები: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ქველმოქმედება, ანდერძები, განათლება, სასწავლებლები.

შესავალი: ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ ქართულ მოწინავე საზოგადოებაში მომწიფდა აზრი გლეხობისათვის პირველდაწყებითი განათლება მათთვის ხელმისაწვდომ, ქართულ ენაზე მიეღოთ და ამ მიზნით შესაფერისი ორგანიზაცია დაერსებინათ. XIX საუკუნის 70-იან წლებში, კერძოდ 1879 წლის 15 მაისს დაარსებულმა "წიგნის - ცოდნის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ" შემდეგში "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ", მთელი საქართველოს მამტაბით, აქტიური მოღვაწეობა დაიწყო. საზოგადოებრივი ორგანიზაცია 1927 წლამდე, თითქმის ნახევარი საუკუნე არსებობდა და დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა.

ახლად დაარსებულ საზოგადოებას ოფიციალურად "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება" ეწოდებოდა, მაგრამ მისი მიზნები და დანიშნულება მარტო წერა-კითხვის გავრცელებით არ განისაზღვრებოდა, მისი დანიშნულება გაცილებით ფართო ხასიათს ატარებდა, მათ ერთ-ერთ ანგარიშში ვკითხულობთ: "თუმცა ჩვენი საზოგადოება იწოდება წერა-კითხვის გამავრცელებლად, მაგრამ დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, ვითომ მის დამაარსებლებს სახეში ჰქონებოდათ მხოლოდ წერა-კითხვის სწავლება. დამფუძნებელთა გულითადი სურვილი იყო უპირველესად შექმნა სკოლისა, როგორც კულტურული კერისა. კულტურა კი არის ქვეყნის სულიერი და ნივთიერი ფართო განვითარება..." საზოგადოების დანიშნულებაზე... მის დაარსებამდე ილია ჭავჭავაძე წერდა: "წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების განზრახვა და მოქმედება შორსა წვდება, თუ საზოგადოებამ მთლად აღასრულა ყველაფერი, რაც კი წესდებულებაში არის მოხსენებული, იმედია ჩვენი ხალხის წარმატება და განვითარება ბევრად წინ წაიდგამს ფეხს; გავრცელდება სწავლა - განათლება სამშობლო ენაზე და მით მიეცემა ჩვენს ქვეყანას ის ყოვლად უსაჭიროესი ნიადაგი, ურომლოდ თვითმოქმედი ცხოვრება და წარმატება შეუძლებელია...." (სეა, ცსა, ფ. 481, აღწერლობა, თბილისი, 1953, ფურც. 18).

საზოგადოებრივ საწყისებზე დაარსებული ორგანიზაციის საქმიანობა ძირითადად საწევრო გადასახადებსა და ქველმოქმედებაზე იყო დამყარებული, საზოგადოების სასარგებლოდ თბილისში და საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებსა და დაბა-სოფლებში იმართებოდა საქველმოქმედო საღამოები, წარმოდგენები, ლატარიები. განათლების სურვილით შეპყრობილი ქართული საზოგადოების მოწინავე და შეგნებული ნაწილი მცირე დანაზოგითაც კი, მათთვის მატერიალურ დახმარებას ცდილობდა. საზოგადოების ხელმოკლე მოღვაწეთათვის და ღარიბი ახალგაზრდობის მატერიალური დახმარების მიზნით შემოწირული თანხით ხდებოდა მოსწავლეთათვის სტიპენდიების დანიშვნა, ერთდროული დახმარება როგორც ცალკეული პიროვნებების, ასევე მათი დაარსებული კულტურული დაწესებულებებისთვის. საზოგადოებას დიდძალ თანხას სწირავდნენ

ცნობილი მეცენატები დავით სარაჯიშვილი და ძმები ზუბალაშვილები, ყოველთვიური დახმარება შემოდიოდა საზოგადოების მუდმივი წევრების მხრიდანაც. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილების მიერ ანდერძით ბოძებული დახმარებები, რომელებიც მოძრავი და უძრავი ქონების გადაცემით განისაზღვრებოდა.

მეთოდოლოგია: ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა მიერ საზოგადოებისა და ქართველი ახალგაზრდობისათვის გაწეული ამ დიდი დახმარებების შესახებ ნაკლებია ცნობილი. თემის მიზანი მათ მიერ გაწეული დიდი ქველმოქმედების გამოძეურებაა. თემაზე მუშაობის დროს ძირითადად გამოვიყენე საქართველოს ეროვნული არქივში დაცული საქართველოს წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდი და ჩვენი საზოგადო მოღვაწეების პირადი ფონდები, სადაც დაცულია მეტად საინტერესო მასალა ქართული ქველმოქმედებისა, მათი დახმარებებისა, გასული საუკუნის დასაწყისში ქართული განათლების სისტემის მიმართ მათი გვერდში დგომისა.

თემაში საუბარი იქნება ჩვენი დიდი ქართველების ნიკო ლოღობერიძის, იაკობ გოგებაშვილის, კიტა აბაშიძის, გრიგოლ დადიანის, დიმიტრი ნაკაშიძის და დავით და ეკატერინე სარაჯიშვილების მიერ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის გაწეული უანგარო დახმარებისა და ქველმოქმედების შესახებ, წარმოდგენილი იქნება ეროვნულ არქივში დაცულ ფონდებში მათი ხელნაწერებიდან, მათი ანდერძებიდან ამოღებული მასალა.

დისკუსია: ზემოთ ავღნიშნე, რომ ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების დაარსებისას ცნობილმა მეცენატმა დავით სარაჯიშვილმა საკმაოდ დიდი თანხა გაიღო საზოგადოების დაარსებისას, რასაც შემდეგშიც აგრძელებდა. ის ყოველთვის გვერდში ედგა განათლების მსურველ ქართველ ახალგაზრდებს, თავის დროზე ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა: "თუკი ოდესმე დაიწერება ქართველი ერის განათლებისა და საერთოდ მისი ცივილიზაციის ისტორია, იქ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის ამაგი და სიკეთე უსათუოდ დაიკავებს პირველ ადგილს. ეს ასეც არის რადგან, როდესაც უბდებოდა მას ცხოვრება და მოღვაწეობა, საქართველოში

ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, რომელიც ერს ნამდვილ ქომაგად გვევლინებოდა" (სეა, სუიცა, ფ. 1909, ან.2, საქ. N 2, ფურც. 34).

დავით სარაჯიშვილის მიერ გაწეული სიკეთე მისი ნამოწაფარების, მისი აღზრდილების მოგონებებით გაცოცხლდა, მის მიერ გაწეულ ქველმოქმედებაზე დაიწერა არჩილ სტეფანიშვილის მონოგრაფია დავით სარაჯიშვილი, მის შესახებ მოგონებებში წერდნენ მისი თანამედროვენი, არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი ლასხიშვილი, ალ. სარაჯიშვილი, არტურ ლაისტი და სხვები.

მისი უახლოესი მეგობარი და ნათესავი ალ. სარაჯიშვილი აღნიშნავდა: "ჩვენ რომ მისი სიმდიდრის ზრდას თვალი რომ ვადევნოთ, გვეგონება თითქოს დავითს ანგარების მეტი არა ასულდგუმულებდა რაო, მაგრამ მოგების წყურვილთან ერთად დავითს თანდაყოლილი ჰქონდა სამშობლოს ტრფიალი და ეს გრძნობა იზრდებოდა მის გულში მით უფრო, რომ ქონება ემატებოდა... სამშობლოს ბედი მარად მისი საზრუნავი იყო... ჩვენი ძალა და ღონე ყოველთვის პირველად ჩვენს ეკონომიურ წარმატებას უნდა მოვახმაროთ - რადგან უამისოდ იგი მცირე რასმეს სულიერ კულტურასაც, რომელიც წარსულ საუკუნეებში შევიძინეთ, მკვიდრი საფუძველი არ ექნება, ისიც ჩაინთქმის და გაქრება ჩვენს ნივთიერ და სულიერ სილატაკეში და ჩვენც ეკონომიურად სუსტნი, დავმარცხდებით არსებობის ბრძოლაში და ან გავეწყდებით, ან გადავგვარდებით... თავისი ცხოვრების და მოღვაწეობის უკანასკნელ 30 წლის განმავლობაში არ ყოფილა თითქმის არც ერთი დიდი თუ პატარა საზოგადოებრივი წამოწყება, რომ მონაწილეობა არ მიეღოს დავით ზაქარიას ძეს და თავისი დიდი წვლილი არ შეეტანოს მასში." (ფ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 35, 36).

მინდა შევეხო მის სიცოცხლეში გაკეთებულ ბოლო უდიდეს სიკეთეს, მის თანადგომას და ზრუნვას მომავალი თაობების აღზრდაში. განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონია ნიჭიერი ახალგაზრდების მიმართ, ის ყოფილა მათი სულიერი მამა, მასწავლებელი და დამრიგებელი. ის ისე მიიღებდა ახალგაზრდებს, ისეთი გულითა და სულით გამოჰკითხავდა მათ ამბავს, თითქოს შორიდან შვილი ჩამოუვიდაო, იგი არ იშურებდა მათთვის სტიპენდიებს, ამ დახმარებით თითქოს ეუბნებოდა: "დახმარებას გაძლევ, ისწავლე და ქვეყანას გამოადექიო" (ფ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 56).

ცნობილია, თუ რა დიდი წვლილი შეიტანა სარაჯიშვილმა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აშენების საქმეში, პირველად სწორედ მის ოჯახში აღიძრა საკითხი ქართული უნივერსიტეტის აგებისა. ელისაბედ ერისთავი მოგონებებში აღნიშნავდა: "ნიკო ცხვედაძემ წამოჭრა საკითხი ქართული სათავადაზნაურო სკოლის აგების შესახებ, თუმცა იქვე დაუმატებია: "ვინ იცის დათიკო იქნებ მოვიდეს დრო და ქართულ უნივერსიტეტს მოხმარდეს ეს შენობა"ო. დავით

სარაჯიშვილი ყოველთვის გვერდში სდგომია ნიკო ცხვედაძეს, მისივე გადმოცემით პირველად 30 ათასი მანეთი შეუტანია გიმნაზიის ასაშენებლად, თან ასე უთქვამს: "აჰა ჯერ ეს იკმარე, ოღონდ ნურსად გამომაჟღავნებ" დაიწყო საქმე და რამდენიც დაჭირდება, მე აქა ვარო" (გ. 1909, ან.2, ს. 2, ფურც. 57).

აკაკი წერეთლის სიტყვით, სარაჯიშვილმა ქართველების სიყვარული სიყვარულითვე მოიპოვა "მაშინ, როდესაც დიდი გვარის შვილები, რომელთაც დიდძალი მამულები, ჩვენი წინაპრების სისხლითა და ოფლით გაჟღენთილი დარჩათ და ამ წმინდა მიწას გულგრილად უგდებდნენ ხელში უცხოელებს, სარაჯიშვილი თავისი ოფლით, შრომით და ინტელიგენტურის გამჭრიახობით მოპოვებულ ქონებას ქართველობას უნაწილებდა." (გ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 57).

მისი ერთ-ერთი სტიპენდიანტი, სახალხო მხატვრი გრიგოლ მესხი იგონებდა, რომ სარაჯიშვილის ფირმას, დავით ზაქარაძის ძის ინიციატივით ჩამოუყალიბებია ნიჭიერი ახალგაზრდების შემსწავლელი კომიტეტი, რომელსაც სათავეში ედგა ნიკო ცხვედაძე. მისი მიზანი ყოფილა ნიჭიერი ახალგაზრდების გამოვლენა და მათთვის სწავლა-განათლების საქმეში ხელშეწყობა. ეს კომიტეტი რუსეთსა და ევროპაში თავის ხარჯებით აგზავნიდა ახალგაზრდებს, უნიშნავდა გარკვეული რაოდენობის სტიპენდიას. სარაჯიშვილის სტიპენდიანტები იყვნენ გიგო გაბაშვილი, მოსე თოიძე, იაკობ ნიკოლაძე და სხვები. (გ.1909, ან. 2, ს. 25, ფურც. 3). სიცოცხლის ბოლო წლებში თურმე ავადმყოფობდა და ბერლინში დადიოდა სამკურნალოდ. როდესაც ოპერაციის გაკეთება გადაუწყვეტია, ბერლინში მიმავალი ქ. როსტოვში გაჩერებულა და თბილისში გამზადებული ანდერძი, მეუღლის ფარულად ნოტარიულად ნოტარიუს ვ.ი. ცვეტკოვის საშუალებით გაუფორმებია.

მისი გარდაცვალების შემდეგ გაზეთმა "თემმა" გამოაქვეყნა სარაჯიშვილის ანდერძი სათაურით: "შეგნება მოვალეობისა - შრომის ხალხის წინაშე, სამშობლოს წინაშე და მთელი ქალაქის მკვიდრთა წინაშე", რომლის მიხედვითაც მისი ქონება ასე გადანაწილდა:

1. საქართველოს წერა - კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ეძლეოდა 300 ათასი მანეთი. აქედან მისი ნახევარი (150 ათასი მან.) უნდა მოხმარებოდა ეროვნული მუზეუმის აშენება-მოწყობას. მეორე ნახევარი განკუთვნილი უნდა ყოფილიყო სტიპენდიებით რუსეთსა და საზღვარგარეთ სასწავლებლად წასული საუკეთესო სტუდენტობისათვის. თანხა ხელუხლებლად უნდა ყოფილიყო ბანკში და იქიდან მიღებული შემოსავალი კვლავ სტუდენტებს უნდა მოხმარებოდათ.

2. მისი გარდაცვალების შემდეგ ყოველწლიური დახმარება უნდა გასწეოდა იმ სკოლებს, რომელთაც ის სიცოცხლეში უწევდა დახმარებას.

3. თბილისის პირველ გიმნაზიას უნდა გადასცემოდა 10 ათასი მანეთი, თბილისის სემინარიას 5 ათასი მანეთი.

4. კონიაკის ქარხნის მუშებს ეძლეოდათ 25 ათასი, ხოლო მოსამსახურე პერსონალს 100 ათასი მანეთი.

5. მისი სახლი მდებარე (ყოფილი სერგეევს) მაჩაბლის ქუჩაზე უნდა გადაცემულიყო ქალაქის თვითმმართველობის განკარგულებაში თავისი მოწყობილობით, რომელშიც უნდა განთავსებულიყო სამხატვრო გალერეა და შინამრეწველობისა და ხელოვნების გალერეა. ამ მიზნისათვის გამოყოფილი იყო ნახევარი მილიონი მანეთი (300 ათასად მანეთად შეფასებული იყო შენობა, ხოლო მისი მოწყობილობა 200 ათას მანეთად).

მათი (ცოლ - ქმრის) გარდაცვალების შემდეგ უნდა მომხდარიყო მათი საქარხნო-სავაჭრო დაწესებულებათა ქონების ლიკვიდაცია ექვსი წლის განმავლობაში და შემოსავალი უნდა განაწილებულიყო სამი საზოგადოების: წერა-კითხვის გამავრცელებელ, საისტორიო საეთნოგრაფიო და თბილისის დრამატულ საზოგადოებას შორის. მაშასადამე ზემოთ აღნიშნულ 3 მილიონ მანეთს, ემატებოდა მთელი საქარხნო და სავაჭრო დაწესებულებების ქონება. ამ შემოსავლიდან წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას 1919 წელს დამატებით გადაეცა 180 000 მანეთი.

ანდერძის თანახმად დავით სარაჯიშვილის მეუღლეს, ეკატერინეს ევალებოდა თვალყური ედევნებინა ანდერძის დროულად განხორციელებისა და თანხების დაუბრკოლებლად გაცემისათვის. ანდერძის აღმასრულებლად დასახელებული იყო მისი ნათესავი და მეგობარი, "მისი მარჯვენა მკლავი" მისი საქმეების სამირკველი, ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი, ნიკო ზებედეს ძე ცხვედაძე და ადამ ივანეს ძე ფორაქიშვილი. (გ. 1909, ან. 2, საქ. N 2, ფურც. 69).

დავითის გარდაცვალების შემდეგ მისი საქმე მისმა მეუღლემ ეკატერინე ფორაქიშვილმა გააგრძელა. როგორც ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა: ისიც "ქართული მწიგნობრობის მოყვარე იყო და როგორც განათლებული პირი დიდი პატივისმცემელი....ის ქმართან ერთად სწევდა საერთო უღელს,

რასაც დავით ზაქარიას ძე ემსახურებოდა, ეს მანდილოსანიც ფაქიზად ასრულებდა, ადიდებდა და პატივს სცემდა იმასვე. მან საკუთარი ინიციატივით, უპატრონა და საკუთარი ხარჯით პანსიონატში მიაბარა ივანე მაჩაბლის ობლად დარჩენილი ვაჟი ნიკო (ნიკუშა) (ფ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 75).

ეკატერინე სარაჯიშვილმა მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ მხოლოდ 5 წელი იცოცხლა, 1916 წლის 5 აგვისტოს ჩრდილო კავკასიაში სამკურნალოდ წასული, თბილისისკენ მომავალი მღვთაში გარდაცვლილა. მისი ქონების უდიდესი ნაწილი, რომლის თანხა სამ მილიონამდე მანეთს შეადგენდა, თავის ერს უანდერძა. ყურადღებას გავამახვილებ მხოლოდ ქართველი საზოგადოების სწავლაში მოსახმარებელ ქონებაზე, რომელიც შემდეგნაირად განაწილდა:

1. 500 ათასი მანეთი ნაღდი და 90 ათასი მანეთი პროცენტიაჩი ქაღალდები, რომელიც მისი ძმის ვასილ ფორაქიშვილის გარდაცვალების შემდეგ გადაეცემოდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას;

2. 50 ათასი მანეთი თბილისის პოლიტექნიკურ ან სხვა უმაღლესი სასწავლებლის დასაარსებლად;

3. 30 ათასი მანეთი კავკასიის ღარიბ მოსწავლეთათვის, სწავლის ფულის გადასახდელად;

4. 50 ათასი ავღაბარში საპროფესიო სკოლის დასაარსებლად.

დავით სარაჯიშვილის დარჩა საუკეთესო ბიბლიოთეკა, 1911 წელს საოცარი სიზუსტით აღწერილი. ბიბლიოთეკა შედგებოდა 10 განყოფილებისაგან და მოიცავდა მხოლოდ რუსულ, გერმანულ და ფრანგულ ენაზე გამოცემულ 1129 წიგნს. (ფ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 59). დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ეკატერინე ფორაქიშვილმა ეს ბიბლიოთეკა გააორკვეა და გაამდიდრა ქართული ლიტერატურის ხარჯზე. მათი გარდაცვალების შემდეგ ადამ ფორაქიშვილმა ბიბლიოთეკა 2309 წიგნით, თავისი უძვირფასესი კარადებით, 1918 წელს ქართულ უნივერსიტეტს საჩუქრად გადასცა. (ფ. 1909, ან. 2, ს. 2, ფურც. 59).

სარაჯიშვილი დოკუმენტებში იწინააღმდეგება, ჩვენი სახელოვანი მამულიშვილების, 1916 წლის სარაჯიშვილის სახელობის იმ სტიპენდიატთა სია, რომლებიც მისი გარდაცვალების შემდეგ კვლავ ღებულობდნენ სტიპენდიას:

1. ქრისტეფორე გრიგოლის ძე ამილახვარი - 300+100მან.; 2. გიორგი ვასილის ძე დალაქიშვილი - 300 მან.; 3. ვლადიმერ კონსტანტინეს ძე ემხუარი - 300 მან.; 4. რაფიელ ბესარიონის ძე ნიჟარაძე - 300 მან.; 5. გაბრიელ გრიგოლის ძე ოქროპირიძე - 300 მან.; 6. იაკობ ისიდორეს ძე რამიშვილი - 300 მან.; 7. შალვა გერასიმეს ძე ქიქოძე - 300 მან.; 8. ვლადიმერ იოსების ძე ყანჩელი - 106 მან.; 9. ალექსი დიმიტრის ძე ციციშვილი - 400 მან.; 10. ნინო სოლომონის ასული ციციშვილი - 400 მან.; 11. ვახტანგ ილიას ძე კოტეტიშვილი - 300 მან.; 12. მამია არსენის ძე ხუბუნაშვილი - 300 მან.; 13. რაისა რაფიელის ასული ჩიხრაძე - 300 მან.; 14. პავლე იესეს ძე ინგოროყვა - 25 მან. ზუბალაშვილი + 15 მან. სარაჯიშვილი; 15. დავით ჩადუნელი - 360 მან.; 16. ალექსანდრე შვანგირაძე - 360 მან.

წ.კ.გ. საზოგადოებამ სულ 1916 წლის 15 თებერვლამდე საქართველოს მომავლისათვის ნაანდერძევი ქონების განაღდებით გახარჯა 179, 751 მან. 68 კაპ. (ფ. 481, ან. 1, ს. 1269, ფურც. 6, 7). მისი სტიპენდიატების სიაში იყვნენ მიხეილ სარაჯიშვილი - პროფესორი, ქიმიკოსი; კათოლიკოს - პატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე, გიგო ქურდიანი - ინჟინერი და ილია მიხეილის ძე მამაცაშვილი. (ფ. 481, ან. 1, ს. 1269, ფურც. 5).

სარაჯიშვილი დახმარებას უწევდა თბილისის მახლობლად მის მფლობელობაში მყოფ სოფლებს, წოდორეთს, ძაღლიანთხევს, შინდაკვრას და ბევრეთს. მან გაუყვანა სოფელ დილომს სასმელი წყალი და მისი დახმარებით აიგო სასაფლაოსთან დამაკავშირებელი თაღოვანი ხიდი (ფ. 1909, ან. 2, ს. 23, ფურც. 1, 6).

დ. სარაჯიშვილის ხელშეწყობითა და დახმარებით არყის, ღვინის და კონიაკის დარგში დახელოვნდა ცნობილი მეწარმე და ქველმოქმედი ივანე კვეზერელი-კოპაძე. 1905 წელს ბრიუსელსა და პარიზის გამოფენებზე მისი ნაწარმი ოქროს და ვერცხლის მედლებით დაჯილდოვდა. (ფ. 1909, ან. 2, ს. 21, ფურც. 2).

1914 წელს გაიყიდა სარაჯიშვილების ნაანდერძევი უძრავი ქონება: ქალაქ თბილისში ელისაბედის, აბასთუმნის, წყნეთის და ანდრიას ქუჩებზე მდებარე მიწები, შორაპნის მაზრაში მდებარე მიწა "ტევრი," სიღნაღის მაზრაში მდებარე მიწა "არამდარა," ალაზნის პირად ვაჩხნაძეებთან საზიარო მიწა; თბილისის მაზრაში წოდორეთსა და შინდაკვრავაში მდებარე მისი მიწები, რომლებიც ასევე ქართულ განათლებას მოხმარდა (ფ. 481, ან. 1, ს. 1269, ფურც. 1).

ზემოთ ჩამოთვლილ ნაანდერძე ქონებაში არ არის მოხსენებული ქართული მედიცინისთვის, საქართველოს ეკლესიების რესტავრაციისთვის, ქართული სოფლებისთვის გაწეული უდიდესი დახმარება, რადგან თემა ეხება მეცენატის მიერ ქართულ სწავლა-განათლებისთვის დახარჯულ თანხებს. საუკუნეზე მეტი გავიდა ამ ანდერძიდან და ჯერ კიდევ გაკვირვებას იწვევს მისი გაწეული სიკეთე. გაზეთი "სახალხო ფურცელი" 1916 წელს (N 645) წერდა: " შეუმჩნევლად და წყნარად ქველმოქმედებდა განსვენებული და ბოლოს უხვად დააჯილდოვა თითქმის ყველა ქართულ - კულტურული საზოგადოება. სიუხვის გარდა ანდერძში მოჩანს აზრიანობა, ეს არ არის ჩვეულებრივი ანდერძი ჩვეულებრივი ქველმოქმედისა, მასში ჩანს ერთგვარი საკუთარი შეხედულება იმის შესახებ, თუ რას უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის და ამიტომ რას უფრო ყურადღება უნდა მიექცეს, მაღლიერი საზოგადოება არასოდეს დაივიწყებს უხვ ქველმოქმედს, რომელმაც ესოდენ დიდი ღვაწლი დასდო ჩვენს კულტურას (ფ.1909, ან. 2, ს. 4, ფურც. 9).

იაკობ გოგებაშვილი დავითის გარდაცვალების შემდეგ წერდა: "თავისი ანდერძით სიკვდილი დათრგუნა და ბრწყინვალე შარავანდედით შეიმოსა... მე ამჟამად არ ძალმიძს აღვსუსხო არც დიდი ამაგი განსვენებულისა და არც მისი უმაგალითო ქველმოქმედება. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ განსვენებულს მამისგან დარჩა მცირედი თანხა და მან ეს თანხა თავისი ცოდნით და მხნეობით მილიონებად გადააქცია... და ბოლოს, მთელი თავისი დიდი ქონება, შეძენილი პატიოსანი გზით და უმწიკვლო მოქმედებით, მან ქვეყანას დაუტოვა." (ფ.1909, ან. 2 ს. 2, ფურც. 24).

როცა ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილების ღვაწლზეა საუბარი, არ შეიძლება არ შევხვთ ჩვენი დედა ენის ფუძემდებლის, იაკობ გოგებაშვილის ქველმოქმედებას ჩვენი ერისა და ახალგაზრდა თაობის წინაშე. ცნობილია, რომ გოგებაშვილი დაუღალავად იღვწოდა საქართველოში სახალხო სკოლების შექმნა-დამკვიდრებისათვის. განსაკუთრებით დიდია მისი ღვაწლი "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" დაარსებასა და მის განვითარებაში. მთელი მისი ცხოვრება მიძღვნილი იყო ამ საქმიანობისაკენ. განსაკუთრებით გულშემატკივრობდა და არა ერთი დახმარება გაუწევია ქალაქ ბათუმის ახლად დაარსებული სკოლისათვისაც, მათ ეხმარებოდა როგორც წიგნებით ასევე თანხით. ერთერთი დოკუმენტის მიხედვით 1902 წელს მან ბათუმის სკოლას შესწირა 200 მანეთი (ფ. 481, ან.1, ს. 779, ფურც. 8,9).

გოგებაშვილს სიკვდილამდე არ შეუწყვეტია საზოგადოებრივი საქმიანობა, სამოციანი წლებიდან დაწყებული საქართველოში არ განხორციელებულა არც ერთი კულტურული ღონისძიება, რომელშიც მას აქტიური მონაწილეობა არ მიეღოს. გოგებაშვილმა დიდი როლი შეასრულა 1878 წელს თბილისის გუბერნიის "ღარიბ მოსწავლეთა შემწე თავად - აზნაურთა საზოგადოების" დაარსებაში. ამ საზოგადოების მეშვეობით 1879 წელს დაარსდა ქართული სასწავლებელი, რომელიც მალევე გიმნაზიად გადაკეთდა. როგორც მისი თანამედროვე საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე გარსევანიშვილი იგონებდა: "ბევრ გლეხის შვილს გაუღო მეცნიერების კარი, ჩაუნერგა მეცნიერების სიყვარული, იგი ქართველი ღარიბი მოწაფეების მფარველი და დამრიგებელი იყო, მეტად შემბრალებელი გული ჰქონდა, დახმარების ხელს უწვდიდა როგორც მოსწავლეებს ასევე ხელმოკლე მასწავლებლებს (ი. გოგებაშვილი, 1989, ტ. 1 გვ. 14).

ი.გოგებაშვილი იყო ასევე "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" დაარსების ერთ - ერთი ინიციატორი, საზოგადოების წევრი, 1890 წლიდან კი მისი საპატიო წევრი. იმდენად დიდი იყო მისი ღვაწლი ქართული საზოგადოების წინაშე, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ გაზეთები წერდნენ: ამ დანაკარგით გამოწვეული მწუხარება ისევე ძლიერი და საგრძნობია, რაც ქვეყანამ განიცადა დიმიტრი ყიფიანისა და ილია ჭავჭავაძის გარდაცვალების დროს" (ი. გოგებაშვილი, 1989, ტ. 1 გვ. 18).

ყურადღება მინდა გავამახვილო ქართველი ხალხისთვის დანატოვარ, მის ანდერძზე, რომლის აღმსურებელი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება იყო. ანდერძი შეადგინეს ათიოდე დღით ადრე გარდაცვალებამდე და დადასტურებული იყო იმავე წლის 22 ნოემბერს. 1912 წლის 1 ივნისს დაიწერა პირველი ანდერძი, 1912 წლის 2 ივნისს, მის მიერვე მცირეოდენი ცვლილებით მეორე ეგზემპლარი. საერთო ჯამში გარდაცვალებამდე იაკობ გოგებაშვილმა საკუთარი ნებით წ.კ.გ.საზოგადოებას უანდერძა:

1. ვერაზე მდებარე ნაკვეთი ზომით 264 კვ საეენის ფართობით.
2. ფული ქაღალდებით 6.600 მან. ღირებული ფასით, ნაღდი: 15,726 მან,84 კაპ;
3. საზოგადოებაზე დარჩენილი წიგნების ფული გარდაცვალების დღემდე, რომელიც შეადგენდა 4.505 მან. და 48კ;

4. 1.წიგნების ყოველწლიური შემოსავალიდან თანხა უნდა გადაეხადათ მის მშობლიურ სოფელ ვარიანში პირველდაწყებითი სკოლის დაარსებისთვის 2. ყოველწლიურად 120 მან უნდა გადაეხადათ: განათლებს საზოგადოების სკოლისთვის, ქართული საბავშვო ბაღისათვის, ჭრა - კერვის სკოლისათვის;

5. ანდერძით მოთხოვნილი იყო სახალხო განათლების გოგებაშვილის სახ. ფონდის ჩამოყალიბება, მისი თანხის 10,000 მანეთამდე გაზრდის შემთხვევაში, ნაწილი მოხმარებოდა ქართველ ნიჭიერ ახალგაზრდებს, გლეხებისა და სოფლის ღარიბ მასწავლებლებს, საზოგადოების გაუქმების შემთხვევაში სახელმძღვანელო წიგნების საკუთრებაზე და სახალხო განათლების ფონდზე პასუხისმგებლობას აიღებდა რომელიმე საპატიო საზოგადოება, რომელიც მის მემკვიდრეობას დანიშნულებისამებრ გამოიყენებდა. წლების განმავლობაში სხვადასხვა ორგანიზაციებიდან და კერძო პირებისგან იზრდებოდა ფონდის შემოსავალი. 1917 წელს მისი დანატოვარი მიწის ნაკვეთიც გაიყიდა. (ფ.481, ან.1, ს. 1308, ფურც. 1,2).

ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრთა შორის უდავოდ დიდი ადგილი უკავია ნიკოლოზ ღოღობერიძეს, ქართული სტამბის ერთ-ერთ ფუძემდებელს. გარდაცვალებამდე 1 წლით ადრე 1910 წლის 22 ივნისს შედგა მისი ანდერძი, დამტკიცება ორი წლის შემდეგ მოხდა. განსვენებულმა ქ.მ.წ.კ.გ. საზოგადოებას 45 000 მანეთი უანდერძა. ანდერძის აღმსრულებლად დასახელდნენ ფილიპე გოგიჩაიშვილი, რომელიც სიცოცხლეშივე წარმართავდა მის ფინანსებს და ექვთიმე თაყაიშვილი.

ნაანდერძევი თანხიდან უნდა შექმნილიყო მისი სახელობის სამი ფონდი: სასტიპენდიო, ქართული წიგნების გამოსაცემი და სწავლა-განათლების გასავრცობად: ქუთაისის მაზრის გოჩა ჯიხაიშის სკოლისა და შორაპნის მაზრის რგანის სკოლისათვის. ფული უნდა განაწილებულიყო შემდეგი წესით: სასტიპენდიო 2000 მანეთი. ამ თანხით სარგებლობის უფლება ჰქონდათ საქართველოდან საზღვარგარეთ და რუსეთში წასულ უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს, განურჩევლად ეროვნებისა საზოგადოების გადაწყვეტილებით. სტიპენდიები დაენიშნათ დავით სვიმონის ძე ღოღობერიძეს, სვიმონ ივანეს ძე დიდიმამიშვილს, დავით გიორგის ძე ჩიქოვანს, ილია გიორგის ძე ტოროშელიძეს, დავით ნიკიტინს, ბარბარე ვარდოსანიძეს, დავით ნაცვლიშვილს. თანხა ყველა სტუდენტზე გადაანგარიშებული იყო წლებისა და თვეების მიხედვით (ფ. 481, ან.1, ს. N 1327, ფურც.1-7). ნაანდერძევი თანხიდან უნდა გაცემულიყო აგრეთვე საპრემიო თანხები, რომელიც ავტორის წესების მიხედვით გაიცემოდა.

მისი ნაანდერძევი ქონებისაგან ჩვენთვის საინტერესოა "ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის" ნაანდერძევი თანხა - 45 000 მანეთი, რომელიც ძირითადად შედგებოდა ფასიანი ქაღალდებით.

1. თფილისის სათავად-აზნაურო ბანკის გირავნობის ფურცლები - 27.470 მანეთის;
2. პეტერბურგის ქალაქის საკრედიტო საზოგადოების 42 % ობლიგაციები - 16.070 მანეთის;
3. ღვინისა და ვიტებსკის რკინიგზის ობლიგაციები - 4% - 1260 მანეთი;

1915 წლისთვის ნიკოლოზ ღოღობერიძის ნაანდერძევი თანხის რაოდენობა სარგებლით შეადგენდა - 52,613 მან. 08 კაპ. წლების შემდეგ მისი ანდერძის აღმსრულებლის მიერ საზოგადოებაში წარმოდგენილი თანხა განაწილდა:

1. სასტიპენდიო - 20.000 მან;
2. საპრემიო 11.306 მან და 54 კაპ;
3. წიგნების გამოსაცემად - 11.304 მან და 54 კაპ. თანაბრად განაწილდა სასტიპენდიო და საპრემიო თანხა.

4. განათლების გასავრცელებლად გოჩა- ჯიხაიშში და რგანში - 10.000 მანეთი. (ფ. 481, ან.1, ს. 1309, ფურც.32).

საინტერესოა ანდერძი აქვს გრიგოლ ლევანის ძე დადიანს, რომელიც "წ.კ.გ.საზოგადოების" ერთ-ერთი დამაარსებელი და მისი წევრი იყო 1879 წლიდან. გრიგოლ დადიანი საკმაოდ განათლებული და პოეზიაზე შეყვარებული ადამიანი იყო. მას ეკუთვნის ისტორიული პოემა "რუხის ბრძოლა" (ცხოვრება დიდისა მეფის სოლომონისა), რომელიც 22 წლის ასაკში დაწერა. პოემაში აღწერილია 1780 წელს მეგრელ-იმერთა ერთობლივი ბრძოლა აფხაზთა და კავკასიელ მთიელ მომხდურთა წინააღმდეგ. მისი დაწერილი პოემა დავით ჩუბინიშვილმა თავისი "ქართული ქრესტომატიის" 1863 წლის გამოცემაში შეიტანა. გ.დადიანი პერიოდულად აქვეყნებდა ლექსებს "იოანე გეგეჭკორის",

"კოლხიდელის" "მეგრელის" ფსევდონიმით. მის კალამს ეკუთვნის პატრიოტული სულისკვეთებით აღსავსე ლექსები, თანამშრომლობდა ჟურნალ-გაზეთებში "ცისკარი", "ივერია" და სხვა.

1898 წლის 13 დეკემბერს გ. დადინმა ლეჩხუმის მაზრის სოფელ ლეხერაში საკმაოდ მოზრდილი ანდერძი შეადგინა. ჩვენთვის საინტერესო ამ ანდერძიდან ქ.მ.წ.კ.გ. საზოგადოებისათვის ნაანდერძევი ქონება. ყურადება მისაქცევია მის მიერ დატოვებული თანხიდან პრემიის მიღების და სარგებლობის წესი, რომელიც რვა პარაგრაფისგან შედგებოდა და შეიცავდა შემდეგ მოთხოვნებს:

1. "სამარადისო პრემიას შეადგენს სარგებელი სამი ათასი მანეთისა, რომელსაც მე ვსწირავ ქ. მ.წ.კ.გ. საზოგადოებას, იმ პირობით, რომ ეს ფული დარჩეს საუკუნოდ ხელუხლებლად და ინახებოდეს ან სახელმწიფო ბანკში ან რომელიმე სარგებლიან სახელმწიფოსგან უზრუნველყოფილ ქაღალდებში.

2. პრემია გაიცემოდა სამ წელში ერთხელ მასზე, ვინც წარმოადგენდა საუკეთესო ისტორიულ თხზულებას საქართველოს წარსულზე, საუკეთესო ფილოლოგიურ კვლევას. საკონკურსო თხზულება აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ქართულ ენაზე. საპრემიო თანხა შეადგენდა 400 მანეთს და არ იყოფოდა, თანხა მხოლოდ ერთ პიროვნებაზე გაიცემოდა."

(გ.481, ან. 1, ს. 830, ფურც.1, 16).

გიორგი ზდანოვიჩი (ფსევდონიმი მაიაშვილი) 1902 წლიდან გიორგი ზდანოვიჩი იყო "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" ნამდვილი წევრი, ხოლო 1912 წლიდან ქუთაისის განყოფილების მუდმივი წევრი და გამგეობის თავმჯდომარე. ქ.მ.წ.კ.გ. საზოგადოებაში შესვლისას მან ერთიანად გადაიხადა საწევრო 100 მანეთი. მისი სახელი მჭიდროდაა დაკავშირებული საქვეყნოდ განთქმულ ჭიათურის მარგანეცის მრეწველობასთან. ზდანოვიჩი იყო მარგანეცის მრეწველთა წარმომადგენლობითი ორგანოს ყრილობის დაარსების ინიციატორი და ამ საქმის ორგანიზატორი. 1896-1917 წლებში ყრილობის უცვლელი ხელმძღვანელი. დაინტერესებული იყო ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრების გაუმჯობესებით, რაც ქართველი ხალხის სოციალურ და ეროვნული განვითარების ქვაკუთხედად მიაჩნდა.

საინტერესოა გიორგი ზდანოვიჩის ანდერძის ტექსტი, რომელიც 1913 წლის 13 იანვარს შედგა. აღნიშნულის მიხედვით ზდანოვიჩი მთლიან თავის უძრავ - მოძრავ ქონებას, ფასიან ქაღალდებსა და ნაღდ ფულს გასესხებულს და ადგილზე არსებულს, უტოვებდა ქ.მ.წ.კ.გ. საზოგადოებას: მასში შედიოდა ქუთაისში მდებარე 8 ოთახიანი სახლი, უმდიდრესი ბიბლიოთეკა 2500 - მდე ძვირფას ყდებში ჩასმული წიგნებით, გასესხებული თანხა დაბრუნების შემდეგ და ტყვარჩელის ქვის მადნის მისი წილი შემოსავალი. ანდერძის შემსრულებლად დასახელებული იყო ისიდორე კვიცარიძე, რომელიც განსაკუთრებული მოწიწებითა და სიყვარულით აღწერდა მის ბიბლიოთეკას: "ვცემ რა პატივს უდროოდ ტრაგიკულად გარდაცვლილ საზოგადო მოღვაწეს, საზოგადოებისათვის მის დანატოვარ კულტურულ საგანძურსაც ფრთხილად და გულის მოდგინედ ჩავიბარებ და მოვუვლი..." (გ. 481, ან. 1, ს. 1832, ფურც. 32). გიორგი ზდანოვიჩის სახლი გაიყიდა 140 ათას მანეთად გაიყიდა, მასში არსებული ქონება, სულ 221 დასახელების ნივთი კი - 139 226 მანეთად ტყვარჩელის ქვანახშირის მადნის ჟდანოვიჩისეულ წილის ქ.მ.წ.კ.გ. საზოგადოების სასარგებლოდ მიღებაზე მეწილეებთან მოლაპარაკების პროპცესი 1921 წელსაც მიმდინარეობდა. (გ. 481, ან.1, ს. 1753, ფურც. 5-6).

გიორგი ზდანოვიჩთან დაახლოვებული პირი იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის წევრი, „საქართველოს კულტურულ საზოგადოებათა კავშირის“ ერთ-ერთი დამაარსებელი, ქუთაისის საზოგადოება „სინათლეს“ თავმჯდომარე, პუბლიცისტი, ქართული დრამატული საზოგადოების გამგეობის წევრი, ქართველი საზოგადო მოღვაწე, ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს „საურთიერთო ნდობის ბანკის“ თავმჯდომარე, შემდეგ კი საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე კიტა აბაშიძე, რომელსაც ცხოვრების ასეთივე ტრაგიკული დასასრული ჰქონდა.

ჯანმრთელობის გაუარესების გამო 47 წლის ასაკში კიტა აბაშიძემ თბილისის ნოტარიუსის გიორგი მაჭავარიანის დახმარებით შეადგინა ანდერძი, რომლითაც თავისი ლიტერატურული ნაწარმოებები უანდერძებდა ქ.მ.წ.კ.გ.საზოგადოებას. ანდერძით ნაგარაუდები იყო მისი უმდიდრესი ბიბლიოთეკა გადასცემოდა ქართულ უნივერსიტეტს, იმ შემთხვევაში თუ მისი გარდაცვალების შემდეგ სამ წელში გაიხსნებოდა, მაგრამ თუ უნივერსიტეტის გახსნა დაავგვიანდებოდა, ის მთლიანად გადაეცემოდა ქუთაისის საზოგადოება "სინათლეს". ცნობილია, რომ კიტა აბაშიძის ეს დიდი ბიბლიოთეკა გადაეცა ადრესატს - თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, რაც ქართული უნივერსიტეტისთვის ეს ერთ-ერთი პირველი დიდი მონაპოვარი იყო....(გ. 481, ან. 1, ს. 1829, ფურც. 2).

ყურადღებას იპყრობს ასევე ცნობილი საზოგადო მოღვაწის პეტრე ნაკაშიძის ძმის - დიმიტრი გიორგის ძე ნაკაშიძის ანდერძი. თავადი დიმიტრი ნაკაშიძე 1889 წლიდან "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" ნამდვილი წევრი იყო, 1876 წლის 28 მაისს და 1894 წლის 14 მაისს მონაწილეობდა ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის სათავადაზნაურო არჩევნებში. 1900 წლის 7 ნოემბერს ქალაქ ქუთაისში მის მიერ შედგენილი იყო ანდერძი, რომელიც ყურადღებას იპყრობს მისი ქონების საზოგადოებისთვის განაწილების თავისებურებით, კერძოდ: "ცოტაოდენი ფული, რაც ჩემი სიკვდილის შემდეგ ქუთაისის საურთიერთო კრედიტის საზოგადოებაში დარჩება ჩემგან შენახული, როგორც თავნი, ისე მისი სარგებელი, აგრეთვე საწევრო ფული ჩემი ხსენებულს საზოგადოებაში შეტანილი, მისის დივიდენტით, მიანდერძებია "ქართველთა შორის წერა - კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოებისათვის", იმ პირობით, რომ ეს ჩემი ნაანდერძევი მან ხელუხლებელ თავნად აქციოს და რასაც წლიურად სარგებელს აიღებს ამ თავნით, მოახმაროს სამადლოდ და ჩემდა სამახსოვროდ გურიანთის სასოფლო სასწავლებელს გადაეცეს, რომელიც ამ ჟამად გურიაში, ციხის სასოფლო საზოგადოებაში არსებობს." ეს ნაანდერძევი თანხა შეადგენდა 2400 მანეთი, თუმცა 1914 წელს დიმიტრი ნაკაშიძის შთამომავალმა, მის სასახლეში სოფელ ვაშნარში მცხოვრებმა თეოლინე ნაკაშიძემ მოითხოვა ანდერძის გადამისამართება ვაშნარის სკოლისათვის, რადგან იმ დროს სკოლა საშინელ დღეში ყოფილა. (ფ. 481, ან.1, ს. 777, ფურც. 6,21).

დასკვნა: აქ დავამთავრე ჩვენი დიდი წინაპრების ქველმოქმედებაზე საუბარს, თუმცა ეს იმდენად დიდი თემაა, არ ეყოფა ორი მოხსენებაც. დამეთანხმებით ქველმოქმედება ყოველთვის დიდად ფასობდა და ფასობს საზოგადოებაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მათი თავდადება იმ დროს, როცა ქვეყნის მოსახლეობის დიდი ნაწილი სრულიად გაუნათლებელი იყო, ქვეყანას წყალივით სჭირდებოდა განათლებული და ახალი ცხოვრებისთვის მომზადებული ახალგაზრდები. სწორედ ამ დროს გაიღო ქვეყნის შეგნებულმა ნაწილმა წლობით ნაგროვები ქონება და სრულიად უსასყიდლოდ გადაეცა განათლების ამ დიდ ფონდს. მათი პატრიოტული საქმეები მუდამ იქნება ნიმუში იმისა, თუ როგორ უნდა უყვარდეს კაცს თავისი ერი, თავისი სამშობლო, როგორ უნდა შესტკიოდეს გული, ქვეყნის აყვავების, ხალხის ბედნიერი და უკეთესი მომავლისათვის.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

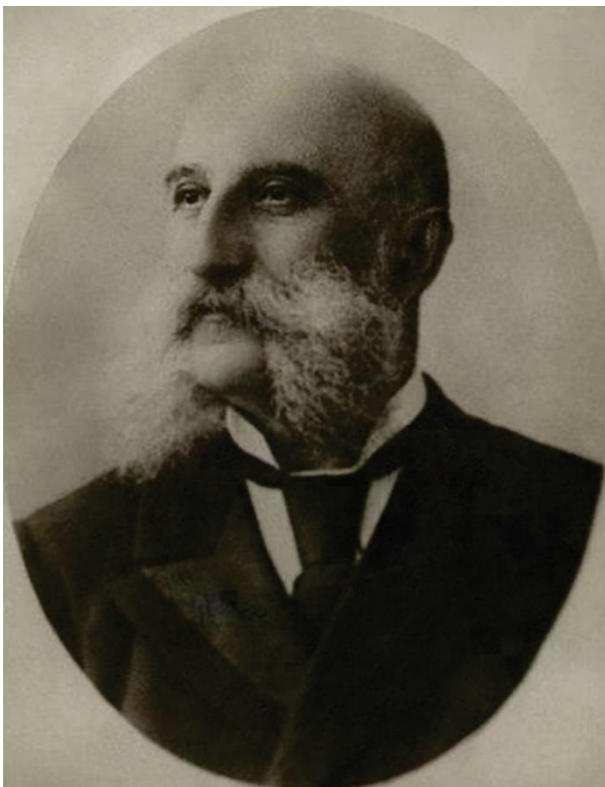
1. საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი – სცა: ფ. 481, ან. 1. საქმეები NN 777, 779, 830, 1269, 1308, 1309, 1327, 1753, 1829, 1832; ფ. 2079, ან. 1, საქმე N 1.
2. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი: ფ. 1909, ან. 2, საქმეები: NN 2, 4, 21, 23, 25.
3. გოგებაშვილი, 1989: – ი. გოგებაშვილი, "რჩეული თხზულებები", თბილისი, 1989.
4. საქართველოს სახელმწიფო არქივები, 1953: – ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება (ფონდის აღწერილობა), თბილისი, 1953.

დავით სარაჯიშვილი

ეკატერინე ფორაქიშვილი სარაჯიშვილი

ნიკოლოზ ღოღობერიძე

გრიგოლ დადიანი

[illegible]

22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1041-1042-1043-1044-1045-1046-1047-1048-1049-1050-1051-

[illegible]

ਸਤਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਹਰਿ: ੴ ਸਤਨਾਮੁ ॥

**The Principle of Digital Interaction in Public
Administration**

**ციფრული ურთიერთქმედების პრინციპი
საჯარო ადმინისტრაციაში**

Yevgenia Bolotina

PhD, Associate Professor at the
Department of Philosophy and
Socio-Political Sciences of the
Donbass State Engineering Academy
e-mail: 26taxiigle@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6939-3840

Abstract: The article is devoted to the modernization and reform of public administration through the use of modern optimized information and communication technologies. Innovations are aimed at digital development and joint work of public authorities, increasing their openness and transparency for citizens.

Technological support for digital interaction using a single e-government system is achieved through the use of an optimal architecture, which is a set of electronic services through the use of unified and universal formats. Strategically, digital interaction should ensure: active citizens to participate in public affairs; improvement of public administration mechanisms; remote provision of administrative services to legal entities and individuals in a comprehensive form via the Internet; restructuring of relations central state power - local self-government bodies - citizen; ensuring a high degree of system integration; optimization of the activities of public authorities. To date, there is already some experience in implementing digital interaction at all levels of government. However, given the different views on the implementation of the tasks of its implementation in the activities of public authorities, in the absence of practical recommendations, standards and methodology for the functioning of such systems, each public authority forms its own requirements for the concept and depth of its application. The slow pace of this activity is associated with the conservatism of the ways of implementing Internet innovations in government, a weak methodological basis for application, and the specifics of the work of public authorities.

An important direction in the process of reforming public administration is its modernization through the use of modern, optimized information and communication technologies aimed at digital development and joint work of public authorities, increasing their openness and transparency for citizens.

Information and communication technologies provide new and reliable opportunities for socio-economic development. At the same time, economically less developed countries lack systematic access to information and information exchange, which deprives them of the chances for long-term and sustainable development. This problem is relevant for Ukraine as well.

Key words: digital interaction, information and communication technologies, electronic services, modernization of public administration

ევგენია ბოლოტინა

დონბასის სახელმწიფო საინჟინრო
აკადემიის ფილოსოფიისა და სოციალურ-პოლიტიკური
მეცნიერებების დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: 26taxiigle@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6939-3840

აბსტრაქტი: სტატია ეძღვნება საჯარო ადმინისტრაციის მოდერნიზაციას და რეფორმას თანამედროვე ოპტიმიზებული საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით. ინოვაციები მიზნად ისახავს ციფრული განვითარებისა და საჯარო ხელისუფლების ერთობლივ მუშაობას, მათი ღიაობისა და გამჭვირვალობის გაზრდას მოქალაქეებისთვის.

ერთიანი ელექტრონული მმართველობის სისტემის გამოყენებით ციფრული ურთიერთქმედების ტექნოლოგიური მხარდაჭერა მიიღწევა ოპტიმალური არქიტექტურის გამოყენებით, რომელიც წარმოადგენს ელექტრონული სერვისების ერთობლიობას ერთიანი და უნივერსალური ფორმატების გამოყენებით.

სტრატეგიულად, ციფრულმა ურთიერთქმედებამ უნდა უზრუნველყოს: აქტიური მოქალაქეების მონაწილეობა საზოგადოებრივ საქმეებში; საჯარო მმართველობის მექანიზმების გაუმჯობესება; ადმინისტრაციული მომსახურების დისტანციური მიწოდება იურიდიულ და ფიზიკურ პირებზე ყოვლისმომცველი ფორმით ინტერნეტის საშუალებით; ურთიერთობის რესტრუქტურისაცა ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლება - ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები - მოქალაქე; სისტემური ინტეგრაციის მაღალი ხარისხის უზრუნველყოფა; საჯარო ხელისუფლების საქმიანობის ოპტიმიზაცია.

დღეისათვის უკვე არსებობს გარკვეული გამოცდილება ციფრული ურთიერთქმედების განხორციელების ხელისუფლების ყველა დონეზე. თუმცა, საჯარო ხელისუფლების საქმიანობაში მისი განხორციელების ამოცანების განხორციელების შესახებ განსხვავებული შეხედულებების გათვალისწინებით, ასეთი სისტემების ფუნქციონირების პრაქტიკული რეკომენდაციების, სტანდარტებისა და მეთოდოლოგიის არარსებობის პირობებში, თითოეული სახელმწიფო ორგანო აყალიბებს საკუთარ მოთხოვნებს კონცეფციისა და მისი გამოყენების სიღრმე. ამ აქტივობის ნელი ტემპი დაკავშირებულია მთავრობაში ინტერნეტ ინოვაციების დანერგვის გზების კონსერვატიზმთან, გამოყენების სუსტ მეთოდოლოგიურ საფუძველთან და საჯარო ხელისუფლების მუშაობის სპეციფიკასთან.

სახელმწიფო ადმინისტრაციის რეფორმის პროცესში მნიშვნელოვანი მიმართულებაა მისი მოდერნიზაცია ციფრული განვითარებისა და საჯარო ხელისუფლების ერთობლივი მუშაობის, მოქალაქეთათვის მათი ღიაობისა და გამჭვირვალობის გაზრდისკენ მიმართული თანამედროვე, ოპტიმიზებული საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით.

საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები იძლევა ახალ და საიმედო შესაძლებლობებს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისთვის. ამავდროულად, ეკონომიკურად ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს არ აქვთ სისტემატური ხელმისაწვდომობა ინფორმაციაზე და ინფორმაციის გაცვლაზე, რაც მათ ართმევს გრძელვადიან და მდგრადი განვითარების შანსებს. ეს პრობლემა აქტუალურია უკრაინისთვისაც.

საკვანძო სიტყვები: ციფრული ურთიერთქმედება, საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, ელექტრონული სერვისები, საჯარო მმართველობის მოდერნიზაცია

Introduction: At the present stage of the introduction of the latest digital technologies and the development of the digital society, the effectiveness of the functioning of the modern public administration system is largely determined by the speed of obtaining, processing and exchanging information for making management decisions.

Methods: The work used methods of analysis and synthesis characteristic of political science research; analogies; classifications and others.

Discussion/Results: This is impossible without modern digital forms of interaction between government bodies, business and citizens. The introduction of digital interaction systems in the activities of public authorities accelerates the exchange of information, improves their coordination and cooperation (Digital Europe Programme, 2022).

To date, there is already some experience in introducing digital interaction at all levels of government. However, taking into account different views on the implementation of the tasks of its implementation in the activities of government bodies, despite the lack of practical recommendations, standards and methodology for the functioning of such systems, each government body formulates its own conceptual requirements.

The slow pace of this activity is associated with conservative ways of developing their implementation, a poorly developed general methodological basis for their use and the specifics of the work of government bodies.

An important direction of the process of reforming public administration is its modernization through digital development and joint work of public authorities, increasing their openness and transparency for citizens, and the use of modern optimized information and communication technologies.

The implementation of the e-government concept requires the creation of effective mechanisms of public administration from its implementation and is determined by the requirements of the current legislation regarding the development of the digital society, the widespread introduction of modern information and telecommunication technologies into everyday life and their integration into all spheres of activity of the individual, society and the

state, the objective need for adaptation technical regulation in electronic format. The need to ensure compatibility and interoperability of control systems regularly arises.

When creating the necessary conditions for the provision of electronic services to citizens, businesses, optimization of processing and public policy making, as well as management decisions, the implementation of effective management controls is critical to interoperability and digital security. Interaction of information systems created and used in government agencies.

This is achieved by developing and approving uniform requirements (standards, formats, protocols) for the interaction of such information systems (Rethinking Public , 1998: 166-169).

In a strategic aspect, digital interaction should ensure:

- Involving people and citizens to participate in public affairs;
- Improvement of public administration mechanisms;
- Organization of the provision of administrative services to legal entities and individuals in a comprehensive manner remotely - via the Internet;
- Restructuring the relationship between state authorities and local self-government with people and citizens;
- Ensuring compatibility and system integration capabilities;
- Optimization of the functioning of government bodies;
- Increase the productivity and efficiency of your work.

The most optimal way to ensure automatic exchange of electronic data with government information systems is to create a unified digital interaction system (Electronic Data Interchange).

Technological support for the use of a unified digital interaction system is achieved using a service-oriented architecture, which is a set of electronic services built according to generally accepted requirements, as well as using uniform data formats and specifications. Correct data exchange (Taking Trust).

The process of digitizing public administration is part of a strategy aimed at improving access to goods and services across Europe for both citizens and businesses, and harnessing the potential of ICT technologies to promote innovation, sustainability, economic growth and progress.

By promoting digital citizenship rights and adopting an open government model, digital technologies open up many possibilities for the organization of administrations, as well as the relationships between citizens, business and administration.

Effective and innovative public administration must provide fast and quality services to citizens. This means reviewing and redefining procedures and services from a digital perspective and allowing other administrations and, to the extent possible, civil society, free access to data and services.

Some administrations are already using contract registries and digital tendering processes. The use of electronic signatures, digital publication of documents, and electronic invoicing is no longer new.

Today, citizens can actively participate in society through online tools, and this represents the digital transformation of citizenship. Due to the importance of this issue, it is necessary to introduce digital citizenship among people.

“Digital citizenship” is a set of rights and responsibilities associated with the digital sphere, the purpose of which is to facilitate relations between citizens, business and government using digital technologies. Digital citizenship establishes the right of citizens and businesses to access all data, documents and services that interest them in a digital format to ensure easy access to services.

The main elements of digital citizenship are:

- Access to digital technologies. First, digital citizenship requires maintaining free access to technology;
- Digital rights and responsibilities: on the one hand, there are rights related in particular to privacy, data processing and freedom of expression, on the other hand, there are duties and responsibilities related to the proper use of technology in accordance with the law;
- Digital skills: Technology is constantly evolving and the job market increasingly requires innovative digital skills;
- Digital communication: Thanks to new technologies, everyone has the opportunity to communicate and collaborate with anyone, anywhere, anytime;
- Digital commerce. Now that the market has gone digital and online shopping is becoming more common, regulations need to be put in place to protect digital consumers;
- Digital Health and Wellbeing. New technologies can also benefit the healthcare sector (e.g. electronic patient records or digital prescriptions).

Achieving digital citizenship requires the computerization of government, which is called electronic government (e-government).

The history of the transformation of the concept of “electronic governance”, which emerged in connection with rapid changes in the field of information technology, is interesting.

The European Commission, in its communication dated 26 September 2003 (entitled "The role of e-government for the future of Europe") defined e-government as: "The use of information and communication technologies in

public administration with organizational change and new skills to improve public services and democratic processes, and strengthen support for government policies.”

In another communication No. 179/2016 of 19 April 2016, the European Commission established the basic principles on which e-government activities should be based in 2016-2020. The action plan was defined as follows: “By 2020, governments and public institutions in the EU must be open, efficient and inclusive, delivering seamless, personalized, user-friendly, comprehensive digital government services to all citizens and businesses in the European Union.

Innovative approaches are used to develop and provide better services in accordance with the needs and requirements of citizens and businesses. Public administration is leveraging the opportunities offered by the new digital environment to facilitate interactions with stakeholders and each other.”

The DESI (Digital Economy and Society Index) report is the tool through which the European Commission has tracked the digital competitiveness of Member States every year since 2015.

Thematic chapters provide European-level analysis of broadband connectivity, digital skills, internet use, digitalization of business, digital government services, the ITC sector and associated R&D spending, and Member States' use of Horizon 2020 funding.

Online services reduce the time spent in government offices. Given the significant time savings, people are more willing to use digital services.

In 2019, the countries with the highest digitalization rates in the European ranking were Finland, Sweden, Holland and Denmark, where more than 90% of digital users (from 16 to 74 years old) live. These countries are followed by the UK, Luxembourg, Ireland, Estonia and Belgium. Instead, the countries with the worst scores are Bulgaria, Romania, Greece and Poland.

When assessing DESI, the following indicators are taken into account:

- E-government users: percentage of users who use the Internet to fill out and submit forms to government administration;
- Pre-filled forms: percentage of forms received online by government administration;
- level of completeness of online services;
- Public digital services for companies;
- Open Data: an index of government transparency that takes into account the availability of information about it (to the extent that access can be guaranteed);
- Digital health services: percentage of people who have used health services and online care;
- Health data exchange: measuring the use of electronic networks for data exchange between health professionals and health experts;
- Digital Prescriptions: Percentage of use of electronic networks to transmit prescriptions to pharmacists.

In the European Commission's Digital Economy and Society Index (DESI), Italy was ranked 24th among the 28 EU member states. For digital public services, Italy ranks 18th among EU member states, with good results in open data and digital health services. Instead, the level of online interaction between government agencies and citizens is low, with only 37% of Italian users submitting online forms.

Italy's results are improving in the areas of open data and digital health services. In fact, Italy is the fourth EU country with 80% open data. It ranks eighth in the EU for digital health services, with 24% of Italians using online health, support and care services. 32% of primary care physicians use digital prescriptions.

The Italian Digital Agency (AgID) and the Digital Transformation Team coordinate the digitization process of public services, highlight the main aspects necessary to implement the digital transformation and indicate the perimeter within which the administration should plan the digitization process of documents and activities. The project is divided into 90 aspects of activity, which are combined into the following areas:

- Infrastructure: expected implementation of the “cloud government model”, adaptation of the connection model to the cloud paradigm, rationalization and consolidation of data centers in order to reduce the cost of managing IT infrastructure;
- Interoperability Model: The main goal is to create a “Government Information System” that enables interoperability and exchange of information, as well as internal dialogue between individual ecosystems and with each other, and which ultimately ensures accessibility while protecting privacy. provide public administration also to third parties;
- Government data: We must distinguish between national interest data that is shared between administrations and open data that allows someone to reuse the data (barring restrictions such as state secrets or security restrictions);
- Platforms: these are digital solutions that contribute to the digitalization of administrative processes, harmonization of delivery methods;
- Ecosystems: these are sectoral and homogeneous areas of intervention in which government activities are carried out (from health to agriculture, from schools to cultural heritage) and in which citizens and businesses are served through digital technologies;

- • Computer security: the goal is to ensure not only the availability, integrity and confidentiality of information in the public administration information system, but also the stability of a complex administrative machine;
- Tools for the creation and distribution of digital services: digital transformation requires strong government support and adequate participation of an active society;
- Management. Digital transformation management addresses several issues such as optimization, process re-engineering and capacity building.

Digital transformation of public administration will significantly save government expenses. These savings will benefit not only the administration, but also the citizens. In effect, government spending burdens citizens with taxes.

It is necessary to centralize functions and programming in one subject. There is a need and urgent need to recruit excellent staff with the necessary experience, without neglecting the training of existing staff who must adapt to EU standards. There is also a need to invest in accountability, which involves standardizing common rules across government for real-time reporting on performance, progress and savings resulting from government digital transformation.

Above all, it is necessary to place citizens, with their needs and everyday problems, at the center of public administration strategies. This means digitizing all services for citizens, focusing on ease of access and use, inclusivity and usefulness of digital services, and improving the quality of life of citizens.

In September 2015, the United Nations developed and began promoting 17 development goals to be achieved by 2030. Their progress is documented in the TWI 2050 report, Transforming to Achieve Sustainable Development Goals.

The World in 2050 (TWI 2050) is a global research initiative supporting the successful and sustainable implementation of the United Nations 2030 Agenda, launched by the International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) and other partners. This document aims to develop evidence-based, transformative and equitable pathways for sustainable development and provide the necessary information and guidance to political leaders in each country. The Sustainable Development Goals address various social, economic and environmental areas. The focus of these goals is the “digital revolution”. It is now clear that technological evolution has become a driving force for social change.

Digitalization is not only a tool for solving problems of sustainable development, but also, above all, the engine of these extraordinary changes.

The TWI 2050 report outlines the conditions required for successful digital transformation, such as prosperity, social inclusion, environment, sustainability and good governance. It also outlines some of the social implications of the digital future and develops reflections and considerations on governance-related aspects. It is safe to say that a new era is beginning in the history of mankind: after the Neolithic and Industrial Ages, the next era is the digital revolution. Digital technologies can enable explosive evolution towards sustainable development, opening the door to a quantum leap in human civilization. Homo sapiens is gradually transforming into Homo digitalis.

However, they need to be managed systematically, as the powerful dynamics of digitalization are reducing the absorptive capacity of our societies and threatening social cohesion.

Reality demands a responsible knowledge society that can move towards sustainable development in the digital age.

It should be emphasized that there is a close connection between sustainable development and the creation of e-governance.

In 2050, approximately 2/3 of the population will live in urban areas and therefore it will be necessary to guarantee integrated communication services, smart infrastructure and reduced environmental impact in these areas.

"Innovative processes and digitization of the entire institutional system of the country and local communities affect the technological, economic, social, ethical, managerial and logical aspects of cooperation" (IIASA). For example, urban infrastructure must have an efficient transport system; ensuring universal access to a reliable and affordable electricity grid; provide safe water and sanitation; ensure sustainable management of the waste collection and recycling system; business and government services has support broadband and low-cost communications to. All of these goals can be achieved more easily thanks to new technologies and electronic controls.

Conclusions. The digital revolution is the impact of information and communication technologies on all sectors of society. Society is witnessing the simultaneous development of big databases, artificial intelligence, database science, blockchain, robotics and other rapidly growing technologies. They influence and reinforce each other in all areas of our lives - from food systems to utility systems, energy supply, education, health and social welfare. This determines the direction of economic development: the formation of e-government, e-business and e-commerce. It's not just said about technology, it's about people and the planet as a whole.

The introduction of e-government makes significant and long-term changes to the public administration system, as well as to the principles of interaction between people, the environment and the specifics of public services.

References:

1. **Digital Europe Programme, 2022:** – Digital Europe Programme. Version1.0. 15 February 2022. – URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/digital/wp-call/2022/call-fiche_digital-2022-deploy-02_en.pdf (date of application 30.11.2023).
2. **Rethinking Public, 1998:** – Rethinking Public Administration: An Overview. – URL: https://digitallibrary.un.org/record/262772/files/_Rethinking_Public_Administration_an_Overview.pdf (date of application 30.11.2023).
3. **Electronic Data Interchange:** – Understanding the Basics of EDI (Electronic Data Interchange). – URL: <https://edi3.dicentral.com/electronic-data-interchange> (date of application 30.11.2023).
4. **Taking Trust:** – Taking Trust Management to the Next Level. – URL: <https://www.igi-global.com/chapter/taking-trust-management-next-level/40828> (date of application 30.11.2023).
5. **IIASA** – International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) . – URL: <https://iiasa.ac.at> (date of application 30.11.2023).

**Russian Aggression against Ukraine and Its Consequences for World
Globalization Processes**
**რუსეთის აგრესია უკრაინის წინააღმდეგ და მისი შედეგები მსოფლიო
გლობალიზაციის პროცესებზე**

Andrii Borodai

Kramatorsk-Ternopil, Ukraine
Donbass State Engineering Academy
Candidat of political sciences, senior lecturer

Sofya Borodai

Donbass State Engineering Academy
Student of higher education
e-mail: boroday-anna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5574-2804>

Abstract: The article examines the aspect of Russian aggression against Ukraine and its consequences for world globalization processes. Several important problems of the modern world, which have intensified with the beginning of a full-scale Russian invasion in 2022, are given, and the close relationship of political, economic, cultural and human resources in the modern world is indicated.

The problem raised in the article is a view of world globalization processes from the point of view of geopolitics. The purpose of the article is to determine the impact of Russian aggression against Ukraine on world globalization processes and to find possible ways to achieve peace in Ukraine, as well as to present one's own vision regarding the situation that has now developed not only on the European continent, but in general throughout the world.

Today there are many unresolved issues: military conflicts, hunger, food and energy crises, ecocide. Unfortunately, humanity faces this every day. The full-scale Russian invasion of Ukraine further complicated this situation. During the writing of the article, historical-comparative and comparative research methods were applied. As a result, the article clarified the reasons for the resolution of this military conflict, gave examples of the most vulnerable problems that are already negatively affecting the citizens of many countries, and analyzed possible ways out of this "closed corner".

Key words: globalization; global issues; famine; ecocide; energy crisis; European Union; NATO; Russian aggression against Ukraine; UN charter

ანდრიი ბოროდაი

პოლიტიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
დონბასის სახელმწიფო საინჟინრო აკადემია

სოფია ბოროდაი

დონბასის სახელმწიფო საინჟინრო აკადემიის
უმაღლესი განათლების სტუდენტი
ელ-ფოსტა: boroday-anna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5574-2804>

აბსტრაქტი: სტატია იკვლევს რუსეთის აგრესიის ასპექტს უკრაინის წინააღმდეგ და მის შედეგებს გლობალური გლობალიზაციის პროცესებზე. თანამედროვე სამყაროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომელიც გაუარესდა 2022 წელს რუსეთის სრულმასშტაბიანი შემოჭრის დაწყებისთანავე და აღნიშნა მჭიდრო ურთიერთობა პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და ადამიანურ რესურსებს შორის თანამედროვე სამყაროში.

სტატიაში წამოჭრილი პრობლემა არის გლობალური გლობალიზაციის პროცესების ხედვა გეოპოლიტიკის თვალსაზრისით. სტატიის მიზანია უკრაინის წინააღმდეგ რუსული აგრესიის გავლენის დადგენა გლობალურ გლობალიზაციის პროცესებზე და უკრაინაში მშვიდობის მიღწევის

შესაძლო გზების მოძიება, ასევე სიტუაციის საკუთარი ხედვის წარმოდგენა, რომელიც ახლა განვითარდა არა მხოლოდ

საკვანძო სიტყვები: გლობალიზაცია; გლობალური პრობლემები; შიმშილი; ეკოციდი; ენერგეტიკული კრიზისი; ევროკავშირი; ნატო; რუსეთის აგრესია უკრაინის წინააღმდეგ; გაეროს წესდება.

Introduction: Today there are many unresolved issues: military conflicts, hunger, food and energy crises, ecocide. Unfortunately, humanity faces this every day. The full-scale Russian invasion of Ukraine further complicated this situation. During the writing of the article, historical-comparative and comparative research methods were applied. As a result, the article clarified the reasons for the resolution of this military conflict, gave examples of the most vulnerable problems that are already negatively affecting the citizens of many countries, and analyzed possible ways out of this "closed corner". The purpose of the article is to determine the impact of Russian aggression against Ukraine on world globalization processes and to find possible ways to achieve peace in Ukraine, as well as to present one's own vision regarding the situation that has now developed not only on the European continent, but in general throughout the world.

Methods: The work used methods of analysis and synthesis characteristic of political science research; analogies; classifications and others.

Discussion/Results: Since the end of the 20th century, the world has been engulfed by globalization processes, about which it is said in scientific sources that: "... This is an objective process that is systemic in nature, that is, it covers all spheres of society. As a result of globalization, the world is becoming more connected and interdependent on its subjects" (Globalization, 2010).

Among the global problems, the most common are: raw materials, food, environmental, demographic, energy, the problem of peace and disarmament, overcoming poverty and backwardness (Globalization and, 2014).

Thus, as the political practice of the last year shows, the problem of peace and disarmament has come to the fore among other issues that humanity faces every day. Why is this happening in the 21st century?

In my opinion, it didn't start today, and it didn't start yesterday. In scientific political terms, we can conclude that the reason for Russian aggression against Ukraine is, first of all, the conflict between authoritarianism and democracy. If we go back 100 years, it is safe to say that the National Socialists in Germany and the Fascists in Italy came to power against the backdrop of social depression and political disillusionment caused by the aftermath of the First World War. Further developments led to World War II.

In modern Russia, after the collapse of the USSR in 1991, the same thing happened. The standard of living in the country fell rapidly, and interethnic conflicts in the Caucasus further exacerbated social problems. As a result, the "security forces" came to power. Over the past 20 years, the Kremlin has constantly blamed the "collective West" for the collapse of the USSR and criticized the current world order (Myronenko, 2023).

The turning point for the world was Vladimir Putin's speech at the Munich Conference on February 10, 2007, when the Russian president for the first time criticized the established world order and declared the need to form a "multipolar world" (Myronenko, 2023).

Hybrid wars are a striking example of an authoritarian regime's attack on democratic values. Thus, the Russian Federation, in recent decades, has been constantly imposing its political will on other states through economic, ideological and informational measures. It does not declare war in accordance with international norms, but the result of such conflicts is Russia's de facto control of large regions of Moldova, Georgia, and Ukraine. But this is not enough, today military coups took place in Mali, Guinea, Burkina Faso and Niger with the support of the Russian Federation. In these countries, democratic governments were overthrown, and extremist pro-Russian groups came to power.

Thus, in the 21st century, authoritarianism, in its various manifestations, is trying to overthrow democratic values and freedoms. U.S. President Joseph Biden said this very clearly during his visit to Poland on February 21, 2023: "We are at a crucial time. The next five years will determine how we live for the next decades. In a world of fear or hope, democracy or dictatorship" (Kurnosov, 2023).

Thus, Russian aggression against Ukraine and military coups in Africa have led to a change in political and economic relations in the world. I will give two examples that are already the result of this military conflict. Firstly, this is the so-called "grain agreement". The Russian invasion, by blocking Ukraine's Black Sea ports, has effectively stopped grain supplies to Africa and the Middle East. Millions of people are facing a real problem of

hunger. On July 22, 2022, the Black Sea Grain Initiative was signed between Russia and Ukraine in Istanbul with the participation of Turkey and the UN, which created procedures for the safe export of grain from Ukrainian ports to solve the food crisis of 2022 (The text of, 2022). On July 17, 2023, the agreement expired and the Russian Federation refused to further participate in it. The first thing the Kremlin did after withdrawing from this agreement was to bomb the ports of Odesa and Mykolaiv and burn thousands of tons of grain. This once again confirms that Moscow is once again trying to shift political markers in its direction and impose its vision of this war and its consequences on the world.

The next example, in my opinion, is the energy crisis.

The head of the International Energy Agency, Fatih Birol, said that "the world of 2022 was at the center of the first global energy crisis in its history" (Ministry of Finance, 2023). The Russian invasion of Ukraine, as well as the decisions of OPEC+ countries to reduce oil production, have led to a critical situation with energy carriers in the world, and especially in Europe. The situation with gas was also difficult. EU countries have decided to phase out Russian gas and reorient their domestic markets to other countries, such as Norway. But this may take some time, so the economies of the EU countries and the incomes of ordinary citizens will depend on fluctuations in fuel prices on the world market.

Another important player in the modern structure of the world energy market is the countries of Africa. A military coup in Niger can lead not only to political shifts in the world, but above all to tragic events with energy carriers.

Today, Niger is one of the ten countries with the largest uranium deposits in the world, accounting for 5% of world production. It should be noted that the main importer of uranium from Niger is France. According to Jeune Afrique, Nigerian uranium provides 10-15% of the needs of nuclear energy, France's key energy sector. According to the Euratom Supply Agency, in 2022, it was Niger that provided 25% of the EU's needs for uranium raw materials (Erman, 2023). If the political situation in Niger does not change, it could be a severe consequence for the energy market in Europe.

Thus, these two simple examples make it possible to understand how closely interconnected political, economic and human resources are today, not only between countries, but also between continents in general.

However, Ukraine continue to be supported in the world, primarily by the EU and NATO. Relations between Ukraine and NATO began in the 90s of the 20th century, and after the annexation of Crimea by Russia and the hybrid war in Donbas, more powerful cooperation on many military issues intensified.

Since the full-scale Russian invasion in 2022, NATO and member states have provided support not only with weapons, but also with finances. Thus, in his annual report, Secretary General Jens Stoltenberg noted that "Since the invasion, NATO Allies have provided unprecedented support to Ukraine, providing around \$120 billion in military, humanitarian and financial assistance in 2022" (European Pravda, 2023). The largest contributor to aid was made by the United States, but EU countries and Canada "collectively provided more than half of the total aid" (European Pravda, 2023). In addition, European countries have accepted more than 5 million Ukrainian refugees.

Since the start of the war in 2022, EU member states have provided €72 billion in aid to Ukraine, among which the largest was economic assistance of €37.8 billion. Another €17 billion was aid to Ukrainian refugees within the EU, €15.3 billion was military aid and almost €2 billion was humanitarian aid (Burbela, 2023).

So, Russian aggression against Ukraine continues on the European continent, and how long it will last depends on many factors. Now in the information space you can hear that this is a protracted conflict of attrition. I agree with this opinion. Soon, the situation may come to a stalemate. Both Russia and Ukraine today have military, human and financial resources, but they are not exactly the same in terms of quality characteristics. Russia has a powerful military-industrial complex, which is still left over from the times of the USSR, but by many technical standards it loses to NATO weapons. The human resource of the Russian Federation exceeds Ukrainian at times. The Russian economy still allows it to finance military spending, but the ruble is steadily falling down, which provokes inflation and instability in society. Ukraine, which is supported by weapons and finances from EU and NATO member states, lacks human resources. That is, the forces are almost the same.

The world sees and understands this, and therefore does not want to live under the threat of famine or energy crisis for several more years or decades. The number of countries that are interested in holding peace talks is growing every week. Now the globalizing world is trying to find a way out of this impasse. So, the beginning of constructive negotiations, in my opinion, was the summit in Jeddah in Saudi Arabia, which took place on

August 5 and 6, 2023. It was attended by advisers to the leaders of 42 countries, including the United States, China, India, Brazil, and South Africa. The main topic discussed at the summit was the peace formula, which was proposed by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy.

Foreign diplomats agreed that future peace talks between Ukraine and Russia should be "based on the principles of international law, such as respect for Ukrainian sovereignty and territorial integrity" (Public news, 2023). Which falls with paragraph 4 of Article 2 of the UN Charter: "All Members of the United Nations shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations"(UN Charter, 1945).

So, what I have tried to convey throughout this article regarding the Russian aggression against Ukraine and its consequences on global globalization processes was very well said at the summit in Jeddah: "The consensus is that this is not a European war, but it affects food, energy and economic stability around the world, and that all participants will be needed to achieve a final outcome of the settlement" (Public news, 2023).

Conclusions. Thus, in conclusion, I would like to note that Russian aggression against Ukraine has a great impact on modern global globalization processes.

First of all, it is the problem of peace and disarmament. In the 21st century, this war could be the beginning of World War III or push for a series of military conflicts in different parts of the world, such as Taiwan or African countries. That is, humanity needs to think about its future existence.

The second problem that confuses the whole world is the food crisis and hunger. It is this that the population of Africa is facing today.

The next problem is the energy crisis, which the economies of different countries are constantly facing. After the start of the full-scale Russian invasion, this issue became even more acute. It is clear that the stability of the world market will depend on fluctuations in energy prices.

In conclusion, I would like to touch upon the problem of ecocide. It is impossible today to stay away from the environmental problems of your neighbors and hope that it will not affect you. I focus only on the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant. Not only the south of Ukraine has suffered, the ecosystem of the Black Sea has been destroyed, which will inevitably, sooner or later, affect the ecology of the Black Sea countries.

Therefore, in order for human civilization not to cease to exist in the future, it is necessary to unite today to stop the senseless Russian aggression against Ukraine and overcome its negative consequences that affect global globalization processes.

References

1. **Burbela, 2023:** – Burbela Nadiya, Shvarts Dmytro "The EU has calculated how much has already been spent on aid to Ukraine: the figure is impressive". – URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/z-pochatku-rosiyskogo-vtorgnennya-ukrajina-otrimala-vid-yes-riznomanitnoji-dopomogi-na-72-mlrd-yevro-12311322.html> / (accessed: 13.08.2023)
2. **Globalization, 2010:** – Globalization. – URL: <http://www.golos.com.ua/article/149879> / (accessed: 09.08.2023)
3. **Globalization and, 2014:** – Globalization and Global Studies: Textbook. Lviv: "Novyi Svit. 2000", 2014. 428 p.
4. **Erman, 2023:** – Erman Georgiy: "Will there be a big war for Niger? How Pro-Russian Juntas Undermine West Africa and Why It Harms Ukraine". – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd1emr8gkelo> / (accessed 06.08.2023)
5. **European Pravda, 2023:** – European Pravda "NATO countries provided about USD 120 billion in aid to Ukraine during the year – report". – URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/21/7158390/> (accessed 13.08.2023)
6. **Kurnosov, 2023:** – Kurnosov Anatoliy, "Ukraine must win": what was extremely important for Ukrainians in Warsaw. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bayden-duda-promovy-varshava-znachennya-ukrayiny/32283378.html> / (accessed 09.08.2023)

7. **Ministry of Finance, 2023:** – Ministry of Finance "What the global energy crisis-2022 taught us". – URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/02/19/101031892/> (accessed 12.08.2023)
8. **Myronenko, 2023:** – Myronenko Yuriy "War of the Worlds. The Battle of Democracy and Autocracy". – URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/waroftheworld> / (accessed: 09.08.2023)
9. **The text of, 2022:** – The text of the grain agreement signed today in Istanbul has been published. – URL: <https://ukragroconsult.com/news/opublikovano-tekst-zernovoyi-ugody-pidpysanoyi-sogodni-v-stambuli/> (accessed 12.08.2023)
10. **UN Charter, 1945:** – UN Charter. – URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf/ (accessed: 13.08.2023)
11. **Public news, 2023:** – Public news "Most of the countries participating in the summit in Jeddah agreed on another meeting and also without the Russian Federation – WSJ". – URL: <https://suspilne.media/545445-bilsist-krain-ucasnic-samitu-u-dziddi-domovilisa-pro-se-odnu-zustric-i-takoz-bez-rf-wsj/> (accessed 13.08.2023)

Black Sea Submarine Power Cable Project: Georgia's New Transit Perspective

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი: საქართველოს ახალი სატრანზიტო პერსპექტივა

Giuli Giguashvili

PhD in Economics, Professor at
Gori State University

e-mail: giuligiguashvili@gu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

Abstract: In the modern world, along with the growth of the population and the production process, the demand for energy increases, which consequently causes a shortage of energy resources and exacerbates the problems related to climate change. In order to solve the problem of exhaustible resources, the world began to use renewable energies: wave, wind, biomass, solar, geothermal, and hydropower. Sustainable energy development implies a synergy of energy efficiency, renewable energies, and policy development, which in turn requires the availability of resources, significant investments, strong political will, and cooperation between different regions and countries.

The Black Sea underwater electric cable project provides a new opportunity for the development of the energy sector of Georgia. The project implementation initiative that belongs to Georgia is already a reality today. On December 17, 2022, the "Project of the Century" was signed, which ensures the export of green energy to the European Union through the Black Sea. The project aims to connect the South Caucasus region with South-Eastern Europe. It will contribute to the strengthening of energy security, the development of the renewable energy sector, and the increase of transit opportunities between the mentioned regions.

The Black Sea submarine electric cable project will connect the electrical systems of Georgia, Azerbaijan, Romania, and Hungary. The project is significant for all parties involved in it. However, there are relevant questions, in particular, what economic benefits the project can bring to Georgia and what should be done to get the maximum benefits. It is important that Georgia is represented in the project not only as a transitor but also as an exporter.

The article evaluates the transit potential of the Black Sea submarine electric cable project and the stimulating role of the project on participating countries' energy security and green energy production. Opinions are expressed about the challenges and economic benefits related to the implementation of the project.

Key words: energy security, renewable energy, Black Sea energy cable, transit potential of Georgia.

გიული გიგუაშვილი

ეკონომიკის დოქტორი, გორის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: giuligiguashvili@gu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

აბსტრაქტი: თანამედროვე სამყაროში, მოსახლეობის რაოდენობის და წარმოების პროცესის ზრდასთან ერთად, იზრდება ენერგიაზე მოთხოვნა, რაც შესაბამისად იწვევს ენერგორესურსების დეფიციტს და ამწვავებს კლიმატის ცვლილებებთან დაკავშირებულ პრობლემებს. ამოწურვადი რესურსების პრობლემის მოგვარების მიზნით, მსოფლიომ დაიწყო განახლებადი ენერგიების: ტალღების, ქარის, ბიომასის, მზის, გეოთერმული, წყლის ენერგიების გამოყენება. ენერგიის მდგრადი განვითარება გულისხმობს ენერგოეფექტიანობის, განახლებადი ენერგიებისა და პოლიტიკის შემუშავების სინერგიას, რომელიც თავის მხრივ, მოითხოვს რესურსების ხელმისაწვდომობას, მნიშვნელოვან ინვესტიციებს, ძლიერ პოლიტიკურ ნებასა და თანამშრომლობას სხვადასხვა რეგიონებსა და ქვეყნებს შორის.

საქართველოს ენერგეტიკის სექტორის განვითარების ახალ შესაძლებლობას იძლევა შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი. პროექტის განხორციელების ინიციატივა, რომელიც საქართველოს ეკუთვნის, დღეს უკვე რეალობას წარმოადგენს. 2022 წლის 17 დეკემბერს ხელი მოეწერა „საუკუნის პროექტს“, რომელიც ევროკავშირში, შავი ზღვის მეშვეობით, მწვანე ენერგიის ექსპორტს

უზრუნველყოფს. პროექტი მიზნად ისახავს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან დაკავშირებას. იგი ხელს შეუწყობს ენერგეტიკული უსაფრთხოების განმტკიცებას, განახლებადი ენერგიის სექტორის განვითარებას და გაზრდის სატრანზიტო შესაძლებლობებს აღნიშნულ რეგიონებს შორის.

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი საქართველოს, აზერბაიჯანის, რუმინეთისა და უნგრეთის ელექტროსისტემებს დააკავშირებს. პროექტი მნიშვნელოვანია მასში მონაწილე ყველა მხარისთვის, თუმცა აქტუალურია კითხვები, კერძოდ რა ეკონომიკური სარგებელი შეიძლება მოუტანოს საქართველოს პროექტმა და რა უნდა გაკეთდეს მაქსიმალური სარგებლის მისაღებად. მნიშვნელოვანია, რომ საქართველო პროექტში არა მხოლოდ ტრანზიტორის, არამედ ექსპორტიორის სტატუსითაც იყოს წარმოდგენილი.

სტატიაში შეფასებულია შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტის სატრანზიტო პოტენციალი, პროექტის მასტიმულირებელი როლი მონაწილე ქვეყნების ენერგოუსაფრთხოებასა და მწვანე ენერგიის წარმოებაზე; გამოთქმულია მოსაზრებები პროექტის განხორციელებასთან დაკავშირებული გამოწვევების და ეკონომიკური სარგებლიანობის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ენერგოუსაფრთხოება, განახლებადი ენერგია, შავი ზღვის ენერგოკაბელი, საქართველოს სატრანზიტო პოტენციალი.

მსოფლიო გლობალური რისკების გამწვავების ეპოქაში, როცა თითქმის ყოველდღიურად ვიღებთ შემაშფოთებელ ინფორმაციას ბუნებრივი კატაკლიზმების: მიწისძვრების, ცუნამების, ზვავების, წყალდიდობების, ტყის მასიური ხანძრების და სხვ. შესახებ, კიდევ უფრო იზრდება გარემოს დაცვის და ბუნებრივი რესურსების რაციონალურად გამოყენების აუცილებლობა. მდგრადი ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიზნები (SDGs), სიღარიბის, უთანასწორობის, კეთილდღეობის, მშვიდობისა და სამართლიანობის საკითხებთან ერთად, აქტიურად განიხილავს, კლიმატურ და ეკოლოგიურ გამოწვევებს, და ძირითადად ორიენტირებულია მწვანე ეკონომიკის განვითარებაზე (Giguashvili, 2022: 573-580).

მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობის საკითხი მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ევროკავშირთან საქართველოს ასოცირების შეთანხმების დოკუმენტში. ასოცირების შეთანხმების 301-ე პარაგრაფის თანახმად, მხარეებმა თავიანთი ურთიერთობები უნდა ააგონ მდგრადი განვითარებისა და მწვანე ეკონომიკის გრძელვადიანი მიზნების გათვალისწინებით (ასოცირების შესახებ შეთანხმება..., 2021: 426). მდგრადი განვითარების პრინციპების უპირატესობები და მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობის აუცილებლობა ასახულია „ხედვა 2030 - საქართველოს განვითარების სტრატეგია“-ში (ხედვა 2030..., 2022). სტრატეგიაში (ამოცანა 14.1) გათვალისწინებულია კლიმატის ცვლილებით გამოწვეული კატასტროფების მიმართ მოსახლეობის მოწყვლადობის შემცირება (ხედვა 2030..., 2022: 168), რაც ითვალისწინებს მრავალმხრივი საფრთხეების ადრეული შეტყობინების სისტემის შექმნას, რომელიც გაძლიერდება აუცილებელი კომპონენტებით: საქართველოს ძირითადი მდინარეების აუზში ჰიდრომეტეოროლოგიური საფრთხეების (წყალდიდობა-წყალმოვარდნა, გვალვა, ძლიერი ქარი, მეწყერი, ღვარცოფი და სხვა) გამოვლენა, ავტომატური ჰიდრომეტეოროლოგიური სადამკვირვებლო ქსელისა და სადამკვირვებლო პუნქტების გაფართოება; ამინდისა და ჰიდროლოგიური პროგნოსტიკული მოდელების დანერგვა. ამოცანის შესრულება მინიმუმამდე დაიყვანს კლიმატური კატასტროფებით გამოწვეულ ეკონომიკურ ზარალს და რაც ყველაზე მთავარია, შექმნის ბუნებრივი კატასტროფებით გამოწვეული ადამიანური მსხვერპლის მაქსიმალურად თავიდან აცილების ერთ-ერთ აუცილებელ წინაპირობას, რომლის აუცილებლობაზე კიდევ ერთხელ დაგვაფიქრა 2023 წლის 3 აგვისტოს შოვში დატრიალებულმა ტრაგედიამ, როცა მეწყერმა 33 ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა.

ექსპერტთა ნაწილი ხშირ შემთხვევაში მსგავს არასასურველ მოვლენებს გარემოსადმი უდიერ დამოკიდებულებას (ტყეების გაჩეხვას, ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობას და სხვა) უკავშირებს. არადა, 21-ე საუკუნეში, ენერგიაზე გაზრდილი მოთხოვნის პირობებში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ენერგოუზრუნველყოფას და საკუთარი რესურსების მაქსიმალურად ათვისებას. საქართველოში ელექტროენერგიის გენერაციის 80% ჰიდროელექტროსადგურებზე მოდის. ქვეყანაში 26 ათასზე მეტი მდინარე გვაქვს, თუმცა არსებული მდინარეებიდან ელექტროენერგიის გამომუშავების ეკონომიკურად მიზანშეწონილი პოტენციალის მხოლოდ 20%-მდეა ათვისებული (Giguashvili, 2022a).

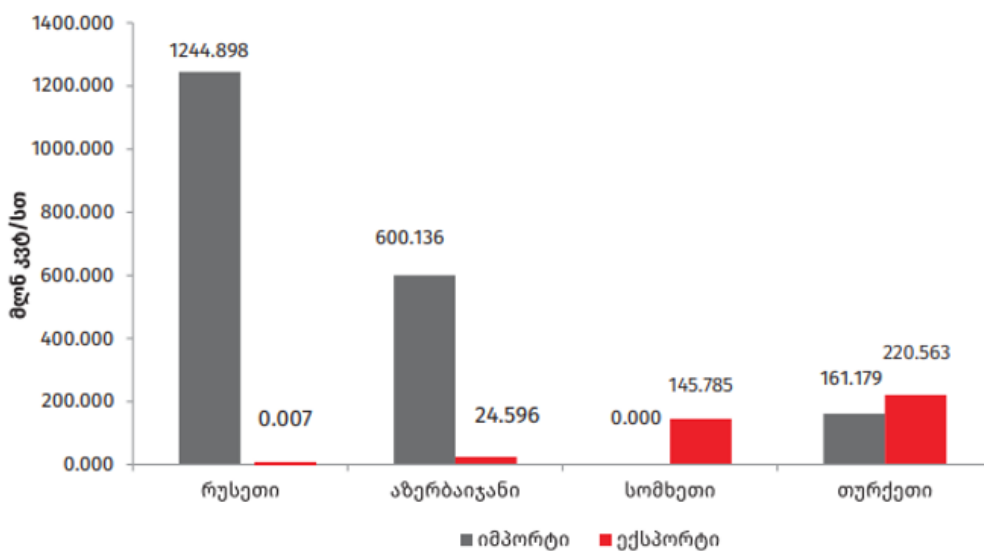
არსებული ჰიდრორესურსების მაქსიმალური ათვისება სახელმწიფოს ერთ-ერთი პრიორიტეტია, თუმცა ბოლო პერიოდში საქართველოში იმდენად გამწვავდა ნეგატიური განწყობა ჰიდროელექტროსადგურების მიმართ, რომ მუდმივად გვჭირდება იმის დასაბუთება, რამდენად სარგებლიანია ახალი ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობა იმ ზიანის საპირწონედ, რასაც ისინი აყენებენ გარემოს და ადამიანებს; დარგის ექსპერტები ცდილობენ დააზუსტონ: სიმართლეა თუ არა, რომ ჰესების მშენებლობა მდგრადი განვითარების პრინციპებთან მოდის წინააღმდეგობაში. კვლევებით დასტურდება, რომ ხშირ შემთხვევაში, ჰესების აშენება მართლაც იწვევს სასოფლო-სამეურნეო მიწების და ტყეების დატბორვას; ნეგატიურად ზემოქმედებს მიკროკლიმატზე, ზრდის ტენიანობას, ცვლის ლანდშაფტს, იზრდება მეწყერული პროცესების გააქტიურების საშიშროება. ამდენად, ჰესების მშენებლობისას გათვალისწინებული უნდა იქნას ყველა მოსალოდნელი რისკი, რათა შესაძლებელი იყოს მათი მინიმალიზაცია; განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს ქვეყნის ჰიდრორესურსის გონივრული და გამართლებული ათვისება.

კვლევები ადასტურებს, რომ საშუალოდ, 1 მგვტ სიმძლავრის ჰესის მშენებლობის ეფექტი მშპ-ზე 10 წლიან პერიოდში 2.16 მლნ აშშ დოლარს შეადგენს, მაშინ, როცა მისი არ აშენების შემთხვევაში ეს ეფექტი თითქმის 3.5-ჯერ ნაკლებია, თითქმის - 0.62 მლნ აშშ დოლარს შეადგენს. ამასთან, დამატებით, ჰესები გრძელვადიან პერიოდში უზრუნველყოფენ ქვეყნის უსაფრთხოებისა და ელექტროენერგიის მიწოდების გაცილებით მაღალ დონეს (ადგილობრივი..., 2020).

ელექტროენერგიის მოხმარების ზრდა ახასიათებს მზარდი ეკონომიკის მქონე ყველა ქვეყანას და გამოწვევას არც საქართველო. საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემის ინფორმაციით, ბოლო სამი წლის განმავლობაში მოთხოვნა წელიწადში საშუალოდ 6.7%-ით იზრდებოდა, ხოლო გენერაცია ამავე პერიოდში - საშუალოდ 3.9%-ით. შესაბამისად იზრდება ენერგოდამოკიდებულება მეზობელ ქვეყნებთან (წლიური ანგარიში, 2021). ცალკე პრობლემაა საქართველოში კრიპტოვალუტის წარმოების მაღალი ტემპი, რაც დიდი ოდენობით ენერგიას მოიხმარს.

დიაგრამა 1

ელექტროენერგიის ექსპორტ-იმპორტი ქვეყნების მიხედვით 2021 წელს

წყარო: <https://www.gse.com.ge/>

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ წლებში, საქართველოს მთავრობა ენერგოდამოუკიდებლობის და ენერგოუსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს განახლებადი ენერგიების წარმოებას. ჩვენი ქვეყანა მდიდარია განახლებადი ენერგიის ისეთი წყაროებით, როგორიცაა ქარის ენერგია, მზის ენერგია, გეოთერმული ენერგია და ბიომასა. თუმცა, ბოლო წლებში განსაკუთრებით გაიზარდა ქარისა და მზის ელექტროსადგურების მშენებლობისადმი ინტერესი. სულ უფრო და უფრო მცირდება ქარის ტურბინების და მზის პანელების თვითღირებულება, რის გამოც ქარის და მზის ენერგიის ათვისება სულ უფრო მიმზიდველი ხდება. მათი ელექტროსადგურების მშენებლობას ბევრად ნაკლები დრო სჭირდება ვიდრე ჰესებს. ასევე მინიმალურია მათზე ე.წ. საოპერაციო ხარჯები. საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების

ათწლიანი გეგმის მიხედვით, 2025 წლისთვის შესაძლებელია დაახლოებით 500 მგვტ ქარის და 250 მგვტ მზის სადგურების ინტეგრაცია (ათწლიანი გეგმა, 2023: 292). საპროგნოზო მაჩვენებლებით, 2024 წლისათვის ქვეყნის განახლებად ენერგიებზე მომუშავე ელექტროსადგურების ჯამური დადგმული სიმძლავრე 4067 მგვტ-ს, ხოლო 2030 წლისათვის 6265 მგვტ-ს მიაღწევს (ხედვა 2030..., 139).

ქვეყნის მასშტაბით ელექტროენერგიის მოხმარების ზრდის მაღალი დონე და ელსადგურების შესაბამისი სიმძლავრით უზრუნველყოფა აუცილებელს ხდის გადაცემის ინფრასტრუქტურაში ინვესტირებას. 2022 წელს პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებში მისმა წილმა 7,5% შეადგინა, 2023 წლის დასაწყისითვის კი უკვე 7,9%-ია (geostat.ge, 2023). მნიშვნელოვანი მიღწევები ფიქსირდება მსოფლიო მასშტაბით, 2022 წელს, UNCTAD-ის მიერ მონიტორინგის ქვეშ მყოფმა 100-მა საპენსიო ფონდმა გააუმჯობესა ინვესტიციები განახლებად ენერგიებში და მოახერხა წიაღისეული საწვავისგან განთავისუფლება. საანგარიშო ფონდების ორმა მესამედმა აიღო ვალდებულება, რომ მათ საინვესტიციო პორტფელებში 2050 წლისთვის წიაღისეული საწვავი აღარ შეგვხვდება (Giguashvili..., 2023).

საქართველოს ენერგოსექტორში ახალი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად და საიმედოობის უფრო მაღალი სტანდარტების მისაღწევად საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემამ (სსე), როგორც გადაცემის სისტემის ოპერატორმა, შეიმუშავა გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა 2030 წლამდე პერიოდისათვის. აღნიშნული გეგმა დამტკიცებული იქნა საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების მინისტრის 2022 წლის 9 აგვისტოს № 1-1/343 ბრძანებით (წლიური ანგარიში, 2021: 48). საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა შესასრულებლად სავალდებულო აქტია. გეგმა გათვლილია პერიოდზე 2023 წლიდან 2033 წლის ჩათვლით (ათწლიანი გეგმა, 2023).

ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, საქართველოს გადამცემ ქსელს აქვს პოტენციური შეასრულოს რეგიონული ენერგეტიკული ჰაბის ფუნქცია და შეიძინოს სტრატეგიული მნიშვნელობა კავკასიის და შავი ზღვის აუზის ქვეყნების ენერგეტიკული ინტეგრაციის ამოცანათა გადაჭრაში, რაც გულისხმობს მეზობელი ქვეყნების სიმძლავრის შეკრება-განაწილებას და მათ შორის ელექტროენერგიის მიმოცვლას და ვაჭრობას, საქართველოს გადამცემი ქსელის გავლით. საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიან გეგმაში გათვალისწინებული ელსადგურების ჯამური სიმძლავრე მნიშვნელოვნად აღემატება საქართველოს ენერგოსისტემის დაგეგმილ ჯამურ მოხმარებას 2023-24 წლებში, ამიტომ ამ სიმძლავრის გატანა უნდა მოხდეს მეზობელ ქვეყნებში, რომელთაც აქვთ საქართველოდან ელექტროენერგიის მიღების ინტერესი. ქართველი და მეზობელი ქვეყნების (მაგალითად, საქართველო-თურქეთი, საქართველო-სომხეთი) სპეციალისტების ერთობლივი მუშაობის და ჩატარებული გაანგარიშებების საფუძველზე, გამოვლენილი იქნა საქართველოს ტრანსსასაზღვრო ინფრასტრუქტურის გაძლიერების აუცილებლობა, კერძოდ:

- თურქეთთან ახალი 350 მგვტ სიმძლავრის მუდმივი დენის ჩანართის ბლოკი და ახალციხეში, შესაბამისი 400 კვ ტრანსსასაზღვრო ელექტრო გადამცემი ხაზი ახალციხე-თორთუმი;
- რუსეთთან ახალი 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი ქსანი-სტეფანწმინდა-მოზდოკი;
- სომხეთთან ახალი 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი მარნეული-აირუმი;
- აზერბაიჯანთან კავშირის ხაზების შემდგომი გაძლიერების კუთხით უკვე დასრულებულია 330 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი „გარდაბანის“ გაორჯაჭვიანება, რომლის გამტარუნარიანობა 263 აღწევს 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი „მუხრანის ველის“ გამტარუნარიანობას და შეუძლია სრულად დაარეზერვოს ის.

ელექტროენერგიის მიმოცვლა ხორციელდება: საქართველოდან რუსეთში, თურქეთში, აზერბაიჯანში, სომხეთში და პირიქით; ასევე რუსეთიდან თურქეთში, აზერბაიჯანიდან თურქეთში; ამ ამოცანათა შესრულებას ემსახურება საქართველოს ელექტროსისტემის სატრანზიტო გადამცემი ხაზები, თუმცა მათი გამტარუნარიანობა შეზღუდულია ქვეყნის ენერგოსისტემის მუშაობის დასაშვები სარეჟიმო პარამეტრებიდან გამომდინარე (ათწლიანი გეგმა, 2023: 215).

ენერგეტიკის სექტორის საიმედოობისა და მდგრადობის უზრუნველსაყოფად, გრძელდება გადამცემი ინფრასტრუქტურის, როგორც ელექტროენერგიის, ასევე ბუნებრივი გაზის ინფრასტრუქტურის რეაბილიტაცია-მშენებლობა. დღეისათვის საქართველოში ხორციელდება გადამცემი ქსელის სისტემათაშორისი და სასისტემო მნიშვნელობის 16 პროექტი, რომელთა განხორციელება არსებული და სამომავლო გამოწვევების დაძლევის კარგი შესაძლებლობაა. ამ

პროექტებში გაერთიანებულია გადამცემი ქსელის ინფრასტრუქტურის ელემენტები. პროექტები რამდენიმე ქვეპროექტისგან და/ან ნომინალური ძაბვის ერთი ან რამდენიმე საფეხურის ხაზებისა და ქვესადგურებისგან შედგება. 15 მათგანი ცვლადი დენის ელექტროგადამცემი ხაზი, ქვესადგური ან ავტოტრანსფორმატორია, ხოლო 1 წარმოადგენს მუდმივი დენის ჩანართს და ცვლადი დენის ხაზს ერთად (ათწლიანი გეგმა, 2023).

საქართველოს გადამცემი ქსელის რუკა 2023

წყარო: https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

ათწლიანი გეგმის თანახმად, 2023-2025 წლებში ექსპლუატაციაში შევა პროექტების 61%. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „მოკლევადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. 2026-2027 წლებში გეგმის მიხედვით, ექსპლუატაციაში უნდა შევიდეს პროექტების 23%. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „საშუალოვადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. გამოვლენილია ამ პროექტების ძირითადი მახასიათებლები და სავარაუდო ტექნიკური და ეკონომიკური მონაცემები. 2028-2033 წლებში ექსპლუატაციაში შევა - პროექტების 17 %. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „გრძელვადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. 2023-2033 წლებში ახალი, რეაბილიტირებული ან გაორჯაჭვიანებული გადამცემი ხაზების ჯამური სიგრძე (ტრასის სიგრძე) დაახლოებით 1400 კმ-ია, ხოლო ქვესადგურების ჯამური სიმძლავრე - 5000 მგვა-ს აღწევს. აღსანიშნავია, რომ 4 პროექტი ემსახურება სისტემათაშორისი კავშირების გაძლიერებას, მათ შორის 1 - თურქეთთან მუდმივი დენის ჩანართით, 1 - სომხეთთან, 1 - რუსეთთან და ერთი აზერბაიჯანთან. 6 პროექტი ემსახურება შიდა სასისტემო გამტარუნარიანობის გაზრდას და საიმედოობის ამაღლებას (ათწლიანი გეგმა, 2023).

პროექტების ექსპლუატაციაში შესვლის მოსალოდნელი თარიღები

პროექტების ელემენტები ძაბვის საფეხურის მიხედვით

წყარო: https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

საქართველო მიზნად ისახავს განავითაროს ტრანსსასაზღვრო ელექტროენერგიით ვაჭრობა გადამცემი ინფრასტრუქტურის გაძლიერებით. ამ მხრივ, აღსანიშნავია საქართველოსა და რუმინეთს შორის შავ ზღვაში წყალქვეშა გადამცემი ხაზის მშენებლობის პროექტი, რომელიც წყალქვეშა მაღალი ძაბვის გადამცემი ქსელის მოწყობას ითვალისწინებს. წყალქვეშა ელექტროგადამცემი კაბელის მთლიანი სიგრძე დაახლოებით 1195 კმ. (95 კმ. სახმელეთო და 1100 კმ. წყალქვეშა ნაწილი) იქნება, ხოლო სიმძლავრე - 1000 მგვტ. წყალქვეშა ელექტროგადამცემი კაბელი ასევე აღჭურვილი იქნება ციფრული კავშირით, რომელიც უზრუნველყოფს მაღალი ხარისხის ტელეკომუნიკაციას რუმინეთსა და საქართველოს შორის.

2020 წლის ივნისში მსოფლიო ბანკმა შეისწავლა და წინასწარი ეკონომიკური ანალიზის საფუძველზე დაადასტურა საქართველოსა და რუმინეთს შორის შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის ეკონომიკური მიზანშეწონილობა. შავი ზღვის დასავლეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების დაკავშირება წყალქვეშა გადამცემ ხაზთან პოტენციურად შეიძლება ჩაითვალოს საერთო ინტერესის პროექტად და შეიძლება თანადაფინანსებული იყოს შესაბამისი ევროპული ფონდების და ასევე ბალკანეთის/სამხრეთ კავკასიის რეგიონის დაინტერესებული ქვეყნების მიერ. პროექტის სრული მიზანშეწონილობის შესწავლის მიზნით სსე-მ 2022 წლის 26 აპრილს გამოაცხადა მოთხოვნა ინტერესის გამოხატვის შესახებ (საკონსულტაციო მომსახურება - ფირმების შერჩევა). კვლევის ჩასატარებლად შეირჩა იტალიური კომპანია CESI. კვლევა 6 თემატურ ეტაპად, საქართველოს, რუმინეთის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ენერგეტიკული კომპანიების ჩართულობით ჩატარდება. მასში მსოფლიო ბანკი 2,5 მილიონ ევროს იხდის. კვლევა 2022 წლის 11 მაისს დაიწყო და 18 თვეში უნდა დასრულდეს. სამომავლოდ, პროექტის ფარგლებში ასევე ჩატარდება გარემოზე და სოციალურ ზემოქმედების შეფასებისა და შავი ზღვის ფსკერის გეოფიზიკური და გეოტექნიკური კვლევები. მათი მეშვეობით დადგინდება პროექტის პრაქტიკული განხორციელების შესაძლებლობები და საუკეთესო გზები (წლიური ანგარიში, 2021: 45).

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი იძლევა საქართველოს ენერგეტიკის სექტორის განვითარების ახალ შესაძლებლობას. პროექტის განხორციელების ინიციატივა, რომელიც საქართველოს ეკუთვნის, დღეს უკვე რეალობას წარმოადგენს. 2022 წლის 17 დეკემბერს ხელი მოეწერა „საუკუნის პროექტს“, რომელიც ევროკავშირში, შავი ზღვის მეშვეობით, მწვანე ენერგიის ექსპორტს უზრუნველყოფს. პროექტი მიზნად ისახავს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან დაკავშირებას. იგი ხელს შეუწყობს ენერგეტიკული უსაფრთხოების განმტკიცებას, განახლებადი ენერგიის სექტორის განვითარებასა და გაზრდის სატრანზიტო შესაძლებლობებს აღნიშნულ რეგიონებს შორის.

ევროკომისიის პრეზიდენტის, ურსულა ფონ დერ ლაიენის განცხადებით, 2022 წლის 17 დეკემბერს რუმინეთის დედაქალაქში, ბუქარესტში, ოთხმხრივი ხელშეკრულების ხელმოწერის ღონისძიებაზე სიტყვით გამოსვლისას, ევროკავშირი მზადაა, ფინანსური მხარდაჭერა გაუწიოს შავ ზღვაში ელექტროენერგიის გადამცემი წყალქვეშა კაბელის გაყვანის პროექტს. მისი აზრით, ეს შეთანხმება ევროკავშირის სამხრეთ კავკასიელ პარტნიორებთან დაახლოებას და ორივე რეგიონს განახლებად ენერგიაზე გადასვლაში დაეხმარება. „რუსეთის ომის დაწყების შემდეგ ჩვენ გადავწყვიტეთ, უარი გვეთქვა რუსულ წიაღისეულ საწვავზე და დავყრდნობოდით მეტად სანდო პარტნიორებს — ისეთებს, როგორებიც ამ მაგიდის გარშემო სხედან“, — განაცხადა ევროკომისიის პრეზიდენტმა. მან დასძინა, რომ ეს ინიციატივა გააძლიერებს ენერგოუსაფრთხოებას ევროპაში, ხოლო საქართველოს, მოლდოვას და უკრაინას ახალ შესაძლებლობებს მისცემს: „ეს პროექტი უდიდეს სარგებელს მოუტანს საქართველოს, ევროპული მისწრაფების მქონე ქვეყანას. მას შეუძლია, საქართველო ელექტროენერგიის ჰაბად აქციოს და ევროკავშირის შიდა ენერგობაზარს შეუერთოს. ამასთან, შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროენერგიის კაბელს შეუძლია, ელექტროენერგიის მიღებაში დაეხმაროს ჩვენს მეზობლებს მოლდოვასა და დასავლეთ ბალკანეთში, ხოლო უკრაინას ენერგოსისტემის აღდგენის დაწყება გაუადვილოს“ (<https://euneighbourseast.eu/>, 2022).

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი საქართველოს, აზერბაიჯანის, რუმინეთისა და უნგრეთის ელექტროსისტემებს დააკავშირებს. პროექტი მნიშვნელოვანია მასში მონაწილე ყველა მხარისთვის, თუმცა კვლავ აქტუალურია კითხვები, კერძოდ რა ეკონომიკური სარგებელი შეიძლება მოუტანოს საქართველოს პროექტმა და რა უნდა გაკეთდეს მაქსიმალური სარგებლის მისაღებად.

წყარო: მსოფლიო ბანკი

დასკვნა და რეკომენდაციები: ამრიგად, საბოლოოდ, დასკვნის სახით შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ კვლევები ჯერ არ დასრულებულა, პოლიტიკის დოკუმენტებში, სტრატეგიებსა და აკადემიურ ლიტერატურაში წარმოდგენილი კვლევების ანალიტიკური დამუშავების საფუძველზე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი შესაძლებელია რეალობად იქცეს 3-4 წელში. ის მართლაც ახალი სატრანზიტო შესაძლებლობაა საქართველოსთვის. რუსეთის უკრაინაში შეჭრის შემდეგ, ევროპის ბევრმა ქვეყანამ მტკიცედ გადაწყვიტა რუსულ ენერგიაზე უარის თქმა. ხოლო ამ პროექტით შესაძლებელი გახდება აზერბაიჯანის მწვანე ენერგია ევროპას მიეწოდოს შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის მეშვეობით. ერთი მხრივ, მდგრადი მიზნების შესაბამისად, ხელი შეეწყობა განახლებადი ენერგიის წარმოებას და მეორე მხრივ, შემცირდება ევროპის რუსეთზე ენორგოდამოკიდებულება, ხოლო საქართველო, როგორც სატრანზიტო ქვეყანა, მიიღებს ეკონომიკურ სარგებელს. თუმცა, მნიშვნელოვანია, რომ საქართველო პროექტში არამხოლოდ ტრანზიტორის, არამედ ექსპორტიორის სტატუსითაც იყოს წარმოდგენილი. ამისათვის კი აუცილებელია საქართველოს განახლებადი ენერგიის წყაროების ათვისება, განსაკუთრებით, ქარისა და მზის ენერგიის წარმოების განვითარება, ხოლო მისი ტრანზიტისთვის პირველ რიგში საჭიროა მდგრადი, საიმედო, ეკონომიკური და ეფექტური ელექტროგადამცემი ქსელის შექმნა, რომელიც თავის მხრივ, უზრუნველყოფს: მიწოდების უსაფრთხოებას, ქსელის საიმედოობას, ელექტროენერგიის ხარისხს; საკმარის გამტარუნარიანობას, განახლებადი ენერგიის წყაროების ქსელში ინტეგრაციას და ევროპის ქვეყნებში ელექტროენერგიის ექსპორტს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასოცირების შესახებ შეთანხმება..., 2014: - ასოცირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, ევროკავშირის და ევროპის ატომური ენერგიის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებსა და მეორეს მხრივ, საქართველოს შორის, 2014: გვ. 426. https://old.infocenter.gov.ge/uploads/files/2016-08/1472219609_asocirebis-shesakheb-shethankhmeba.pdf
2. ხედვა 2030., 2022: - ხედვა 2030 - საქართველოს განვითარების სტრატეგია. <https://www.gov.ge/wp-content/uploads/2022/11/khedva-2030-saqarthvelos-ganvitharebis-strategia-1.pdf>
3. ადგილობრივი., 2020: - ადგილობრივი განახლებადი ენერგეტიკული რესურსების განვითარების ეკონომიკური გავლენის ანალიზი და მისი როლი ენერგეტიკულ უსაფრთხოებაში (2020), https://gegroupp.org/assets/project_presentation/Final_Report.pdf
4. წლიური ანგარიში, 2021: - საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემა, წლიური ანგარიში 2021|2022. https://www.gse.com.ge/sw/static/file/ANNUAL_REPORT_2021-22_GEO_1.pdf
5. ათწლიანი გეგმა, 2023: - საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა 2023-2033. გვ. 292. https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

6. geostat.ge, 2023: - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhour-i-investitsiebi>
7. <https://euneighbourseast.eu/>, 2022: - ევროკავშირი შავ ზღვაში წყალქვეშა ელექტროკაბელის გაყვანის ინიციატივას მიესალმება. დეკემბერი 20, 2022. <https://euneighbourseast.eu/ka/news/latest-news/evrokavshiri-shav-zghvashi-cqhalkhvesha-elekhtrokabelis-gaqhvanis-initsiativas-miesalmeba/>
8. Giguashvili, 2022: - Giguashvili, G., Azmaiparashvili, M., Makasarashvili, T., & Khorguashvili, T., Aspects of sustainable economic development in post-pandemic Georgia. ISJ Theoretical & Applied Science, 02 (106), 573-580. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>
9. Giguashvili, 2022a: - Giguashvili G. (2022). THE MAIN CHALLENGES OF ENERGY INDEPENDENCE OF GEORGIA. Grail of Science, (21), 19-24. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.28.10.2022.001>
10. Giguashvili., 2023: - Giguashvili, G. ., Makasarashvili, T. ., Khorguashvili, T. ., & Orjonikidze, N. . (2023). DYNAMICS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN POST-PANDEMIC GEORGIA. *Grail of Science*, (30), 23-31. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.001>
11. The World Bank (2020). Economic Analysis of Georgia – Romania Interconnection. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/442791598001931856/pdf/Methodology-Note.pdf>

Creation of Cossack Settlements in the Northern Black Sea Region

ჩრდილოეთი შავი ზღვის რეგიონში კახაკთა
დსახლებების შექმნა

Svitlana Berezhna

doctor of philosophy, professor
vice-rector for scientific, innovative and international activities,
Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda
e-mail: beregnasv@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7629-2175

Helen Dyakova

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda
e-mail: djakova.elena.hnpu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7767- 0756

Abstract: The space of the modern Northern Black Sea region was formed over several centuries under the influence of various geopolitical, socio-economic, and anthropological factors. The dynamic changes in this region at the present stage, activate interest in the Northern Black Sea region's past and identify patterns in its urban transformation.

After the collapse of the Golden Horde, the Northern Black Sea region in the 14th century became part of the Wild Fields, that is, a territory that seemed to be not inhabited by anyone and did not belong to any state. Nevertheless, life was in full swing on the Wild Fields. People came to this region, freedom-loving, desperate, and simultaneously desperate, adventurers, defeated rebels. It is to such people that the Cossacks belong, who, in addition to the Zaporizhzhia Sich, founded hundreds of farms and winter quarters. Many of these settlements still exist today in a modified form.

This study will help to see in the geographical and historical landscape the general picture of the gradual colonization of the Northern Black Sea region in the 16th–18th centuries, carried out by the Zaporizhzhia Cossacks. At that time, the Cossacks actively explored the middle Dnieper region (as is commonly believed in historiography) and the Northern Black Sea region. Indeed, at the time of the liquidation of the Zaporizhzhia Sich in 1775, there were about 4 thousand farms and winter quarters created by them.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the geographical features of the laying of winter quarters by the Cossacks were determined. The composition of their population was clarified, the factors demonstrating the dispersed nature of the habitat of various class, national, and confessional groups of the population of the Northern Black Sea region living in Cossack winter quarters were described; regularities of formation of such properties of urban space as continuity, homogeneity, and orderliness are revealed.

Key words: Northern Black Sea region, wintering place, economic activity, creation of settlements, Cossack

სვიტლანა ბერეგნა

ფილოსოფიის დოქტორი, ხარკოვის სკოვოროდას ეროვნული
პედაგოგიური უნივერსიტეტის პროფესორი,
პრორექტორი სამეცნიერო ინოვაციურ და
საერთაშორისო საქმიანობაში
ელ-ფოსტა: beregnasv@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7629-2175

ელენა დიაკოვა

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ხარკოვის
სკოვოროდას ეროვნული პედაგოგიური უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: djakova.elena.hnpu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7767- 0756

აბსტრაქტი: თანამედროვე ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის სივრცე რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ყალიბდებოდა სხვადასხვა გეოპოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და ანთროპოლოგიური ფაქტორების გავლენით. ამ რეგიონში მიმდინარე ეტაპზე მიმდინარე დინამიური ცვლილებები აძლიერებს ინტერესს ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის წარსულის მიმართ, ავლენს კანონზომიერებებს მის ურბანულ ტრანსფორმაციაში.

ეს კვლევა გეოგრაფიულ და ისტორიულ ლანდშაფტში დაგვეხმარება XVI-XVIII საუკუნეებში ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის თანდათანობითი კოლონიზაციის ზოგადი სურათის დანახვას, რომელიც განხორციელდა ზაპოროჟიის კაზაკების მიერ. იმ დროს კაზაკებმა აქტიურად აითვისეს არა მხოლოდ შუა დნეპრის რეგიონი (როგორც ამას ჩვეულებრივ ისტორიოგრაფიაში სჯერათ), არამედ ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონი. ყოველივე ამის შემდეგ, 1775 წელს ზაპოროჟია სიხის ლიკვიდაციის დროს მათ მიერ შექმნილი დაახლოებით 4000 ფერმა და ზამთრის კვარტალი იყო.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონი, გამოზამთრების ადგილი, ეკონომიკური საქმიანობა, კაზაკები

Introduction: The space of the modern Northern Black Sea region has been forming for several centuries under the influence of various geopolitical, socioeconomic, and anthropological factors. Dynamic changes in this region at the present stage activate the interest in the Northern Black Sea region's past and identify patterns in its urbanistic transformation.

The purpose of this publication is to define the types of Cossack settlements in the Northern Black Sea region and the Azov Sea region and the time of their existence. The following tasks are subordinated to the goal: to clarify the preconditions for the appearance of settlements; to define their types; to outline their location in geographical space; and to analyze the social composition of the inhabitants.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the patterns of forming such properties of the urban space as continuity, homogeneity, and orderliness have been defined.

Methods: The study used traditional methods for historical research, such as the method of analyzing historical sources, descriptive, analytical and others.

Discussion/Results: The purpose of this publication is to define the types of Cossack settlements in the Northern Black Sea region and the Azov Sea region and the time of their existence. The following tasks are subordinated to the goal: to clarify the preconditions for the appearance of settlements; to define their types; to outline their location in geographical space; and to analyze the social composition of the inhabitants.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the patterns of forming such properties of the urban space as continuity, homogeneity, and orderliness have been defined.

The creation of settlements by the Cossacks has interested historians and local historians since the 19th century. The scientific contribution to this problem can be divided into two categories. The first category includes studies devoted to one of the types of settlements, namely winter quarters, and the second category includes publications covering this topic superficially, in the context of the general history of the Cossacks.

The creation of settlements by the Cossacks has interested historians and local historians since the 19th century. The scientific contribution to this problem can be divided into two categories. The first category includes studies devoted to one of the types of settlements, namely winter quarters, and the second category includes publications covering this topic superficially, in the context of the general history of the Cossacks.

One of the first to talk about Cossack settlements was Apollon Skalkovskyi. In his publications, the researcher covered the history of the existence of Cossack settlements. In the first part of his work "Chronological review of the history of the Novorossiysk Territory: 1731–18 23", he mentioned winter quarters (zymivnyky) and slobodas where family Cossack atamans and farmers lived (Skalkovsky, 1836: 7). In his more thorough book "History of the Nova Sich", in the VII chapter entitled "Public Economy, Revenues and Duties of the Zaporizhian Host", information is collected about the location of Cossack settlements by "palankas", the economic activity of their inhabitants (Skalkovsky, 1846: 221-259). Analyzing the experience of the statistical description of the Novorosiia region, the historian also mentioned Cossack settlements (Skalkovsky, 1853: 10 etc.).

Among the books of the pre-revolutionary period, directly dedicated to winter quarters, the work of Vasyl Bidnov (written under the pseudonym V. Stepovyi) should be singled out. It was this researcher who first singled out the winter quarters as a separate object of research and defined the role of Cossack settlements in the socio-economic history of the Zaporizhian Sich (Bidnov, 1916).

One of the most authoritative researchers of Cossack history is considered to be Dmytro Yavornytsky (Yavornytskyi, 1993). Studying various aspects of the Cossack past, the historian paid attention to the economic activity of the Cossacks. D. Yavornytskyi believed that Cossack settlements were farms and winter quarters, where family Cossacks were engaged in crafts and agriculture (Yavornytskyi, 1993: 251). Another historian, Dmytro Bahalii, supported him. At the same time, D. Bahalii recognized that the Cossacks, alongside military goals, set themselves the task of colonizing the Wild Fields, which the Cossacks considered to be a deserted region (Bagaley, 1889: 25).

In the Soviet era, the history of the Cossacks was mostly covered in general terms. Economic and ethnographic aspects were studied superficially, which led to the study of the creation of settlements and their economic status. Regarding the topic we are researching, there are publications from the 1920s and 1930s (Kirichenko, 1931; Slabchenko, 1923). Mikhail Kirichenko noted that the Cossacks settled on new, unoccupied lands "as primo occupanti, often without any permits and even without the knowledge of the Zaporizhian government" (Kirichenko, 1931: 61). Such resettlement also created new settlements. By the way, his colleague Mikhail Slabchenko, analyzing the economy of the Hetmanate (Left-Bank Ukraine), believed that *occupatio* and *labor* determined the entire policy of not only the Cossacks but also of the entire Ukrainian people" (Slabchenko, 1923: 46).

In the Soviet era, Elena Apanovich and Volodymyr Holobutsky were considered the most prominent experts on Cossack history. In their works, these scholars also examined the colonization processes of the Cossacks, and their creation of estates on new, unoccupied lands (Apanovich, 1999; Golobutsky, 1956).

After the proclamation of Ukraine's independence, the history of the Cossacks took one of the central places in Ukrainian historiography.

A significant number of scholars, and local historians, especially from Dnipro, Zaporizhian, Kherson, and Mykolaiv, are engaged in research on various aspects of the history of the Cossacks. Among them, the works of Anatoliy Boyko, Oleksandr Oliynyk, and Vasyl Pirko should be noted (Boyko, 2009; Oliynyk, 2005; Pirko, 2003; Pirko, 2004). A. Boyko and his student O. Oliynyk directly dealt with the formation of winter quarters, their genesis, and the economic activity of the Cossacks. They thoroughly investigated the colonization directions in steppe Ukraine, the conditions of existence of settlements, their economic development, and socio-cultural significance. V. Pirko focused his attention on the study of the settlement of Donbas, part of which is part of the Azov region.

The existing source base for this topic includes the memoirs of Erich Lasota, Guillaume Levasseur de Beauplan, and Prince Semen Myshetsky (Travel notes of E. Lassotas, 1873; Giyom de Boplan, 1990; Myshetsky, 1852). These people visited the Zaporozhian Sich in the 16th–18th centuries and left memoirs about their stay in the Cossack environment. They also described the Cossacks' housing, everyday life, and traditions. These documents formed the basis for further scientific research on the history of Ukraine and the Cossacks in particular.

Therefore, the historiographical and source bases indicate the need for further research on Cossack settlements. Moreover, scientists have thoroughly studied winter quarters, touching on other categories of settlements only in passing.

Life in the Northern Black Sea region has been boiling since ancient times. Being part of the area of many trade routes, the Black Sea coast was inhabited by various peoples, replacing each other over many centuries and at the same time leaving a piece of their culture in the studied region.

In the 13th century, the territory of the Northern Black Sea region became part of the Golden Horde. Soon, this country began to disintegrate into separate. In the 15th century, a large territory appeared, which in historiography received the name of the Wild Fields (in Latin "Loca Deserta"). At the beginning of its existence, the Wild Fields covered the steppe spaces from the Caspian to the Black Sea. It was believed that no one inhabited this territory and did not belong to any state. But the government of the Crimean Khanate, proclaiming itself the successor of the Golden Horde, claimed territorial claims to the Black Sea and Azov lands. But the citizens of neighboring states of the Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, and the Moscow principalities did not care about this. Due to poverty, and economic, social, religious, and cultural oppression, men from these countries fled to the Wild Fields in search of booty and freedom. The historian D. Bahalii called this process "peaceful colonization" (Bagaley, 1889: 2). However, this does not correspond to reality, because there were clashes between the fugitives and the Crimean Tatars, as the scientist himself wrote more than once. His colleague M. Slabchenko spoke of free, uncontrolled peasant colonization (Slabchenko, 1923: 167), with which it is easier to agree. Among the fugitives, many were desperate but freedom-loving, desperate, capable of risk and adventure. Such people were called runaways, industrialists, and later - Cossacks. They came to the Field in the spring, hunted, fished, collected honey from wild bees, and returned home in the fall. That is why they received such a name – runaways. To protect themselves from robbers, they united in gangs.

In Ukraine, there were several categories of Cossacks. The runaways and industrialists laid the foundation for the most respected and courageous Cossacks – the Zaporizhian Cossacks. They were also called Zaporizhians or lower Cossacks. The first official mention of the Zaporizhian Cossacks appears in the "Polish Chronicle" by Martin Belsky in 1489 (Pirko, 2004: 21). This suggests that there were already many Cossacks on the Wild Fields, and they constituted a formidable military force. That means they had their settlements.

To define the housing of the Cossacks, researchers use the following terms: hut, burdock winter quarters, village, and later, from the 18th century, slobods (Oliynyk, 2005: 56, 88).

The word "burdiuh" (burdock) has Tatar origins and means a tarred turned-out animal skin for use as a container for liquid. However, the Cossacks called their dwelling that way - a semi-dugout. In a dug-out, four walls of brushwood were placed and earth was piled around. The top of the building was covered with reeds. The burdock was plastered with clay. The interior decoration was minimal – a stove for cooking food, a table, and a bench. Icons were an obligatory attribute (Yavornytskyi, 1990: 252).

The term "shalash" (hut) also has Turkic origins and is translated as a tent. Such dwellings were built in the summer. After all, this is the simplest light shelter, for the construction of which only sticks, branches, and stones are needed, and for covering – grass, turf, the bark of trees, and skins of animals. Huts were mainly built for fishing (Yavornytskyi, 1990: 81).

According to Oleksandr Oliynyk, settlements that were not subordinate to the Zaporozhian Sich but were located within its borders were called huts (Oliynyk, 2005: 95). The settlements of the Cossacks were called winter quarters. Winter quarters are a type of hut and at the same time a certain modification of a house. The name itself shows that they were built to winter in the steppe. Dmytro Yavornytsky noted that the Cossacks build "first burdocks, then winter quarters and, finally, villages of family and non-family Zaporozhians" (Yavornytskyi, 1990: 59). Thus, the winter quarters were more capital-intensive than the burdocks.

Oliynyk believes that the basic centers of the bands of runaways, and later of the Cossacks, were the koshes, "where in the winter part of the band or artel of industrialists stayed at the head of their elected leader-father" (Oliynyk, 2005: 7) to protect the equipment. The term "*kosh*" also has Turkic origins and means state, camp (Oliynyk, 2005: 40).

Therefore, it can be seen that the first settlements were primitive and were designed as temporary shelters. The Crimean Tatars had a certain influence on the everyday life of industrialists and Cossacks, as seen from the lexicon that has survived to our time. The significant migration to the Wild Fields led to the emergence of the Cossacks as a separate estate and the creation of already stationary settlements by them.

The first information about the existence of Cossack settlements is found in the August 20, 1576, royal charter of the Polish king Stefan Batoriia. Here, among other things, it is said: "From the Samara lands through the steppe to the Don itself, where even before the hetman Predslav Liantskoronskyi the Zaporizhian Cossacks had their winter quarters, and all that should remain forever with the Zaporizhian Cossacks..." (quoted from Oliynyk, 2005: 41). It is known that Predslav Liantskoronskyidied in 1531, and he made his first campaign against the Tatars in 1518. This means that the Zaporizhians had their winter quarters even before Lanckoroński's hetmanship, already in the 15th century.

Mykhailo Hrushevsky presented an interesting concept of the origin of the Cossacks in his book "Essays on the History of the Ukrainian People". He believed that the industrialists on the Wild Fields united into armed detachments at first to protect themselves from Tatar attacks. Gradually, the defense turned into an offensive, that is, the Cossacks themselves began to attack the Tatars (and not only them, but also merchants and in general any travelers). Among the industrialists, who by the end of the 15th century were already called Cossacks, some wanted to fight, not work. And so the men who were engaged in crafts hired such warriors to protect their property. Over time, these warriors united into a single army and formed the Zaporozhian Sich. Thus, according to M. Hrushevsky, the Cossacks arose (Hrushevskyi, 1990: 153-155).

According to the scientists, in the 15th century, there was a differentiation of runaways into Sich Cossacks, that is, those who were eager for military affairs, and Cossacks-nestlings (in Ukrainian "sydni"), who lived in winter quarters or villages and were engaged in farming.

The term "hnizdiuk" is derived from the word "nest". It is used in the phrase "to build a nest", one of the interpretations of which is "to arrange a family life, to improve your home." The word "sit" is to be in one place, not going to other lands. Thus, it was believed that the nestlings were mainly engaged in farming, but in case of need, they went on a campaign with the Zaporizhians.

At the turn of the 15th–16th centuries, crafts became an additional occupation of the Cossacks. Agriculture and cattle breeding come to the fore. And because of this, the area of the winter quarters significantly increases, because two or three owners lived here. So, there were already two or three houses with outbuildings: barns, stables, cellars, winter rooms for bees, etc. (Yavornytskyi, 199: 250). That is, temporary shelters from bad weather were replaced by large estates, where the inhabitants settled down thoroughly. Therefore, the houses were built comfortable and cozy. Unlike the Sich, where women were forbidden to stay, Cossack families lived in these settlements. To manage the economy, the Cossack government allocated people. Among the assistants could be both Zaporizhians and prisoners.

From this time, the main task of the nestlings was to supply food to the Sich people. In addition to economic activity, Cossack settlements had the functions of a modern hostel and dining room, where residents collected information, and important data was transmitted to the Sich. And in addition, the winter quarters remained a stronghold of the colonization of the southern territories.

As for the location of Cossack settlements, they were founded in special cities. A place was chosen to construct a winter quarter near a river, at the mouth of an adjacent ravine, or on a large island. This was due to the need for water for survival, farming, and shelter from bad weather. No less important was protection from enemy attacks. Therefore, many settlements were located on the coast of the Dnipro, Dniester, Don, and their tributaries. The Cossacks gradually settled in the southern regions: first in the area of modern central Ukraine, in the Donbas, and already in the 16th centenary they mastered the Black Sea and Azov (Pirko, 2003: 144).

After the establishment of the Nova Sich in 1734, the number of winter quarters increased significantly. They were divided among eight palankas. Most of them covered the territory between the Bug and Dniester rivers. Winter quarters were mainly located on the right bank of the Dnipro (Bagaley, 1889: 24-26).

As for the ownership of winter quarters and farms, it could be different. Any Cossack could set up a winter quarters or a farm. But over time, more and more settlements were created by wealthy Cossacks, Cossack officers, and hetmans, not only Zaporizhian but also Left-Bank and Sloboda, who settled in other regions of Ukraine. This is especially evident during the 18th century, after the establishment of the Nova Sich.

In general, from the very beginning of the formation of the Cossacks, its social peculiarity was diversity. Among the Cossacks were impoverished peasants, townspeople, wealthy people, and even nobles. It is worth mentioning only the founder of the Zaporizhian Sich, Dmytro Vyshnevetskyi, who had large landholdings in the Grand Duchy of Lithuania. There were many descendants of nobles among the atamans and representatives of the Cossack officers, who had good family fortunes but considered it necessary for themselves to be Cossacks.

As is known, the Cossack elite also received large incomes during successful military campaigns. After the victory, they received trophies and monetary rewards from monarchs. Therefore, they had the opportunity to engage in entrepreneurship and establish winter quarters, and farms for farming. In these settlements, the Cossack elite settled family Cossacks or singles who for some reason could not fight.

In the 18th century, the Russian Empire actively fought against the Ottoman Empire and the Crimean Khanate for the Black Sea and Azov lands. Capturing these territories, the tsarist government actively built cities and fortresses here. For this, land was allocated to settlers from other empire regions and even Western European countries. And this led to the reduction of Cossack allotments.

The historiography has not yet determined the number of Cossack settlements. At one time, understanding the final elimination of the danger from the Turks and Tatars, who ravaged the border regions of neighboring states for centuries, the Russian Empire government decided to destroy the Zaporizhian Sich. For this, agents were sent to its territory under the guise of conducting fortification works. But these agents were also supposed to count the number of winter quarters and people living there. The numbers varied greatly. Thus, Prince S. Myshetskyi counted 4,000 winter quarters (Myshetskyi, 1852: 83), A. Skalkovsky, based on official reports, counted only 431 winter quarters in 4 palankas (Skalkovsky, 1846: 153). Modern historian A. Boyko, using a large source base, counted 5,767 Cossack settlements. And even he considers this figure incomplete (Boyko, 2009: 126). Therefore, this question remains unresolved.

However, no matter how many Cossack settlements there were after the liquidation of the Zaporizhian Sich in 1775, they were reorganized into villages, slobodas, and hamlets. According to A. Boyko, the villagers left their homesteads because they could not pay the land tax. "In fact, by destroying the Zaporizhian winter quarters, the government itself turned Southern Ukraine into a "Wild Fields", to then spend huge sums of money to populate it", the historian summarizes (Boyko, 2009: 129). However, this does not correspond to reality. After immediately joining the Northern Black Sea region, the Russian Empire government began to develop cities, villages, and slobodas. Most of the new settlements were founded on the sites of Cossack's winter quarters. After all, their location corresponded to all the canons of urban planning of that time. Therefore, many winter quarters became part of the newly created settlements. It is known that such large cities as Yelysavethrad (now – Kropyvnytskyi), Katerynoslav (now – Dnipro), Mykolaiv, Oleksandriya (now – Zaporizhzhia), Kherson were built on the site of Cossack settlements. Mariupol, Velyka Lepetikh, Makiivka, and other cities of Donbas, the Northern Black Sea region, and the Azov Sea also "grew" from winter quarters. The list of modern villages is counted in thousands.

Thus, studying the history of Cossack settlements on the Northern black sea coast, we concluded that they existed from the 15th to the 18th centuries. Having emerged as temporary wintering places for industrialists, the settlements eventually became a critical economic and military-strategic factor in the history of both the Zaporizhian Cossacks and the general history of Ukraine. At the end of the 18th century, they turned out to be a significant factor in the organization of urban planning in the Northern Black Sea region.

References:

1. **Apanovych, 1999:** – Apanovych O. The Lord follows the plough: Ukrainian agriculture. peasantry and Cossacks in the context of the ideas of Serhiy Podolinskyi and Volodymyr Vernadskyi. – URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Apanovych/Hospod_zh_pluhom_ide/ (date of application 30.11.2023).
2. **Bagaley, 1889:** – Bagaley D. I., "Colonization of the Novorossiysk region and its first steps along the path of culture. Historical sketch", Type. G.T. Korczak-Novitsky, Kyiv, 1889.
3. **Bidnov, 1916:** – Stepovy V. (Vasyl Bidnov), Zaporozhskyi zimovnyk: (historical information)", printing house K.A. Andrushchenko, Katerynoslav, 1916.
4. **Boyko, 2009:** – Boyko Anatoliy, "The Zaporozhian winterer in the last quarter of the 18th century", - Collection: "Scientific works of the historical faculty of the Zaporozhye National University", XXVI, Ed. Zaporizhia National University, Zaporizhia, 2009, p. 126-129.
5. **Giyom de Boplan, 1990:** – Beauplan, Guillaume Levasseur de, "Description of Ukraine", translated from French, notes and foreword by Kravets Yarema. Kind. "Kamenyar", Lviv, 1990.
6. **Travel notes of Erich Lassota, 1873:** – Brun Philip, "Travel notes of Erich Lassota, sent by the Roman Emperor Rudolf II to the Cossacks in 1594." Printing house P.P. Merkulyev, St. Petersburg, 1873.
7. **Golobutsky, 1956:** – Golobutsky Vladimir, "Black Sea Cossacks", Publishing House of the Academy of

Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1956.

8. **Grushevskiy, 1990:** – Grushevsky Mikhail, “Essay on the history of the Ukrainian people”, Publishing House “Lybid”, Kyiv, 1990.
9. **Kirichenko, 1931:** – Kyrychenko Mykhailo, "Social and political system of Zaporizhzhia (XVIII century)". "Proletar" Publishing House, Kharkiv; Dnipropetrovsk, 1931.
10. **Myshetsky, 1852:** – Myshetsky Semyon, “The story of the Zaporozhye Cossacks, how they began long ago, and where they came from, and in what condition they are now, composed by the engineering team.” Odessa, 1852 – URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam11a.htm> (date of publication 11/30/2023)
11. **Oliynyk, 2005:** – Oleksandr Oliynyk, "The Zaporozhian Winter Book of the Times of Nova Sich (1743-1775)", "Dyke Pole" Publishing House, Zaporizhzhia, 2005.
12. **Pirko, 2004:** – Vasyl Pirko, "Settlement and Economic Development of Steppe Ukraine in the XVI-XVIII Centuries." kind. "Eastern Publishing House", Donetsk, 2004.; Pipko, 2004.
13. **Prydniprovyia, 2014:** – "Prydniprovyia: historical and local studies: a collection of scientific works", edited by Svitlenko Serhiy, 12, ed. "Lira" Dnipropetrovsk, 2014.
14. **Skalkovsky, 1836:** – Skalkovsky Apollo, “Chronological review of the history of the Novorossiysk region 1731-1823”: [in 2 hours], part I. from 1731 to 1796. City printing house, Odessa, 1836.
15. **Skalkovsky, 1846:** – Skalkovsky Apollo, “History of the New Sich, or the last Kosh of Zaporozhye.” Printed at the City Printing House, Odessa, 1846.
16. **Skalkovsky, 1853:** – Skalkovsky Apollo, “Experience of a statistical description of the Novorossiysk region”: [in 2 hours], part 2: “Economic statistics of the Novorossiysk region”, printing house of L. Nitsche, Odessa, 1853.
17. **Slabchenko, 1923:** – Slabchenko Mikhailo, “Dominion of the Hetmanate of the 17th–18th centuries. T. 1. Land Volodinia and Forms of Rural Dominion.” Derzhavne Vydavnistvo of Ukraine, Kharkiv, 1923.
18. **Yavornitskiy, 1990:** – Yavornitsky Dmitry “History of the Zaporozian Cossacks”: [in 3 volumes], vol. 1, Naukova Dumka, Kiev, 1993.

Analysis of Turkish Media in the Russia-Ukraine War თურქული მედიის ანალიზი რუსეთ-უკრაინის ომში

Fatma Kamiloglu

PhD in Advertising,

Asst. Prof. at the Department of Public
Relations and Advertising of Istanbul Nişantaşı University

e-mail: fatmakamiloglu@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5319-8290>

Indira Phutkaradze

PhD in Political Science and International Relations,

Asst. Prof. at the Department of Political
Science and Public Administration,

Istanbul Nişantaşı University

e-mail: ia.phutkaradze84@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

Abstract: In general, the influence of the media on the process of shaping the bilateral relations and public perception of the countries is undeniable, which was clearly demonstrated during the First World War. In addition to providing the public with content information such as defamation, propaganda, defamation, murder, fake news and enmity, the media also actively deals with topics such as impartiality, friendship, peace, conflict resolution and mediation, hence it can be said, that the media can create the language of political communication, give events direction and be a party or protect neutrality, a clear example of this is the Russia-Ukraine war that started in February 2022, in which the media is actively involved. It is the media that creates the information background and influences the agenda of the society, which directly or indirectly affects the relations between the countries. Perception and knowledge of events developed in the world is mainly carried out through mass media. Media, as an important tool of political processes, becomes especially important when it merges with the political sphere.

If we look at history, we will see that there are periods of upswing and downswing in Russian-Turkish relations. As for Turkey's attitude towards Ukraine, with the declaration of Ukraine's independence in 1991, Turkey chose the path of good neighborly relations and cooperation with Ukraine. In general, Turkey tries to play the role of a mediator in ensuring peace in the region. Accordingly, Turkey, in the current Russia-Ukraine war, offers the parties the role of a mediator in the field of conflict resolution. It must be said that there is a difference of opinion regarding this war in the Turkish society, which is well reflected in the Turkish media. The media is a powerful mechanism for causing changes in the society, therefore this study aims to reveal the direction of the coverage of the Russian-Ukraine war in the Turkish media, especially in the social media, and how all this affects the relations between the interested countries. Within the scope of the research, the Twitter accounts of the 5 most read newspapers in Turkey were taken as basis. The last year's tweets of these Twitter accounts regarding the Ukraine-Russia War were analyzed. In the analysis, negative and positive attitudes about the war were measured. In the selection of newspapers, the distribution of right and left tendencies as well as the highest reading rate were taken into consideration.

Key words: Russia-Ukraine War, Public diplomacy, Turkish Media, Twitter

ფატმა კამილოღლუ
რეკლამირების დოქტორი,
სტამბოლის ნიშანთაშის უნივერსიტეტის საზოგადოებასთან
ურთიერთობისა და რეკლამის დეპარტამენტის
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: fatmakamiloglu@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5319-8290>

ინდირა ფუტკარადე
პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების დოქტორი,
სტამბოლის ნიშანთაშის უნივერსიტეტის პოლიტიკური
მეცნიერებისა და საჯარო ადმინისტრირების დეპარტამენტის
ასისტენტ-პროფესორი
ელ-ფოსტა: ia.phutkaradze84@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

აბსტრაქტი: ზოგადად, მედიის გავლენა ქვეყნების ორმხრივ ურთიერთობებსა და საზოგადოებრივი აღქმის ჩამოყალიბების პროცესზე უდაოა, რაც კარგად გამოჩნდა კიდევ პირველ მსოფლიო ომის პერიოდში. მედია, გარდა იმისა, რომ საზოგადოებას აწვდის ისეთი შინაარსის ინფორმაციას, როგორიცაა ცილისწამება, პროპაგანდა, რეპუტაციის შელახვა, მკვლელობა, ცრუ ამბები და მტრობა, ის აქტიურად ეხება ისეთ თემებსაც, როგორიცაა მიუკერძოებლობა, მეგობრობა, მშვიდობა, კონფლიქტების გადაწყვეტა და შუამავლობა, აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ მედიას შეუძლია შექმნას პოლიტიკური კომუნიკაციის ენა, მისცეს მიმართულება მსვლელობას და იყოს მხარე ან დაიცვას ნეიტრალიტეტი, ამის ნათელი მაგალითია 2022 წლის თებერვალში დაწყებული რუსეთ-უკრაინის ომი, რაშიც აქტიურადაა ჩაბმული მედია. სწორედ მედია ქმნის საინფორმაციო ფონს და ახდენს გავლენას საზოგადოების დღის წესრიგზე, რაც პირდაპირ თუ ირიბად ახდენს გავლენას ქვეყნებს შორის ურთიერთობებზე. მსოფლიოში განვითარებული მოვლენების აღქმა და შემეცნება ძირითადად სწორედ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით ხორციელდება. მედია, როგორც პოლიტიკური პროცესების მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი, განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას იძენს მაშინ, როდესაც ის ერწყმის პოლიტიკურ სფეროს.

თუ გადავხედავთ ისტორიას დავინახავთ, რომ რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობებში არსებობს როგორც აღმასვლის, ასევე დაღმასვლის პერიოდები. რაც შეეხება უკრაინასთან თურქეთის დამოკიდებულებას, 1991 წელს უკრაინის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასთან ერთად, თურქეთმა, უკრაინასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობებისა და თანამშრომლობის გზა აირჩია. ზოგადად, თურქეთი, ცდილობს შეასრულოს შუამავლის როლი რეგიონში მშვიდობის უზრუნველყოფის საქმეში. შესაბამისად, თურქეთი, მიმდინარე რუსეთ-უკრაინის ომში, მხარეებს სთავაზობს შუამავლის როლს კონფლიქტის მოგვარების სფეროში. უნდა ითქვას, რომ თურქეთის საზოგადოებაში ამ ომთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა, რაც კარგად აისახება კიდევ თურქულ მედიაში. მედია არის საზოგადოებაში ცვლილებების გამომწვევი ძლიერი მექანიზმი, აქედან გამომდინარე ეს კვლევა მიზნად ისახავს გამოავლინოს თუ რა მიმართულებით ხდება რუსეთ-უკრაინის ომის მსვლელობის გაშუქება თურქულ მედიაში, განსაკუთრებით კი სოციალური მედიაში და ყოველივე ეს როგორ ზემოქმედებს დაინტერესებულ ქვეყნებს შორის ურთიერთობებზე. ამ მიზნით, შერჩეულ იქნა 6 საინფორმაციო არხის Twitter-ის (2023 წლის ივნისი-ივლისი-აგვისტო) პოსტები. ნაშრომზე მუშაობისას გამოყენებულ იქნება „დისკურსული ანალიზის“ მეთოდი.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთ-უკრაინის ომი, სახალხო დიპლომატია, თურქული მედია, Twitter.

Introduction. Public diplomacy, a Cold War concept, is defined as an area of activity of international relations and communication process management. Media is used as a public diplomacy tool due to its ability to reach interlocutors quickly, easily, and effectively (Baritci, 2023)

All countries that are leaders in the globalizing world benefit from the power of media in the international arena (Ertekin, 2012). Media is the greatest power in conveying the activities of states (Yıldırım, 2015). States

especially need international media organizations that will present developments regarding foreign policy to the world public from their own perspectives. Public diplomacy has a significant place in this understanding that states have (Baritci, 2023). Among the application areas of public diplomacy, media stands out thanks to its power to reach people all over the world and create a certain impact on them (Yıldırım, 2015). Public diplomacy is defined in its broadest sense as "the process by which a government communicates with foreign publics to create an understanding of its nation's ideas and ideals, institutions and culture, as well as national goals and current policies" (Tuch, 1993). Technological developments have one of the biggest shares in the diversification and development of public diplomacy practices over time. In this process, media has emerged as the most important element in countries' ability to tell their own stories to others in the context of public diplomacy (Baritci, 2023).

The media affects many events, from the conversations of people around the world in their daily lives to the activities of senior executives and politicians (Bektaş, 2013). The role played by the media in determining the agenda is "not only bringing certain events and situations to the agenda, but also affecting the order of importance within the agenda itself" (İnceoğlu, 2015). What makes the media so important in terms of public diplomacy is its agenda-setting power. Although states attach great importance to international media organizations in their public diplomacy activities, naturally they cannot always control the flow of information. In other words, when the situation is evaluated from the perspective of public diplomacy, while states tell their own stories to gain legitimacy in the world public opinion, other media organizations continue to tell the stories of others. Therefore, the reflections of the developments in the world in the international media are of great importance (Kavoğlu, 2013).

As for one of the most popular forms of media, the emergence of social media has had a profound impact on political communication, transforming the ways of disseminating political information, forming public opinion, and engaging citizens in political processes. Social media platforms have democratized political communication, allowing individuals to voice their opinions, engage in discussions, and mobilize for collective action (Chadwick, 2017). Social media has revolutionized the distribution of political information and the shaping of the political agenda (Gibson & McAllister, 2017). Moreover, social media platforms are an alternative source of news for many users, facilitating the spread of information. Twitter, for example, provides a platform for collective action that allows citizens to rally around common causes and challenge political authorities (Lotan, 2011).

Turkey has been actively pursuing a peace-oriented policy in public diplomacy and world politics for the last 20 years. This approach, which reflects Atatürk's phrase "Peace at home, peace in the world", focuses on good relations with neighbors and the resolution of conflicts through negotiations. In this context, Turkey actively undertakes a mediation role and produces peace-oriented solutions by bringing the parties together. Another important actor of public diplomacy and peace studies is the media, along with the states. The power of the media in establishing peace, in its constructive mediating role and in creating effective public support is undeniable.

In the light of this information, this research aims to determine, in the most general sense, whether the peace-oriented mediation approach of Turkish public diplomacy is seen in the Turkish media. The approach of the Turkish media in the Russia-Ukraine war, which started in February 2022 when Russian President Vladimir Putin declared a "special military operation" in Ukraine, was under scrutiny.

In this context, covering the last year of the war, between 5 October 2022 and 5 October 2023, the accounts of the 5 newspapers (Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Sözcü and Yeni Şafak) X (Twitter) that best represent Turkey's media structure, with their reading, following rates and ideological stances, were examined with Content Analysis and Ego Analysis. The aim of this analysis is to determine what kind of language the Turkish media used during the Ukraine-Russia war. In this context, answers to the following questions were sought in the research:

How many total tweets did each media platform post in the last year? What percentage of these tweets are about the Ukraine-Russia war?

1. Has the rate of war-related news decreased monthly in the last year??
2. What language was used in the context of Positive, Negative and Neutral in war-related news in the last year?

3. What is the month-based Tone Distribution and Ego Analysis of news tweets about the Russia-Ukraine war?
4. What are the prominent word bubbles from war-related tweets?
5. Does the Turkish media's presentation of the war coincide with Turkish policy?

The follower numbers of the X accounts of these newspapers are as follows: Hürriyet 4.3 million, Sabah 2.2 million, Cumhuriyet 3.5 million, Sözcü 1.7 million and Yeni Şafak 1.1 million. The appearances of newspapers' X accounts are as in the table.

FINDINGS

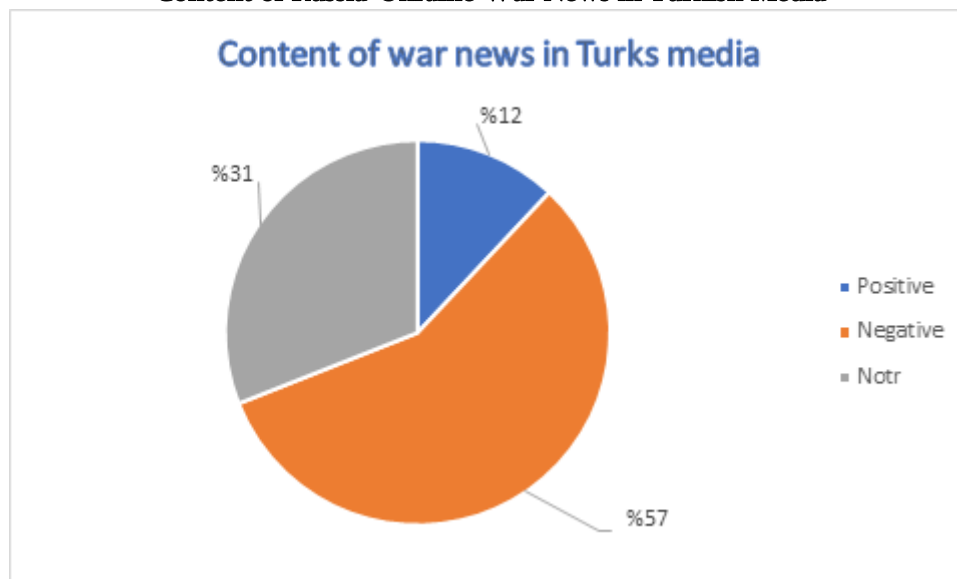
Number and Total Volume of Russia-Ukraine War News in Turkish Media

The total volumes of tweets and the total number of news stories shared about the Russia-Ukraine war in the Turkish media in the last year are as follows;

Pages	Total Volume	Russia-Ukraine War
HÜRRİYET	42.3 K	406
SABAHA	61.3 K	404
CUMHURİYET	84.1 K	245
YENİ ŞAFAK	44. K	640
SÖZCÜ	75.1 K	640

Turkish media made an average of 467 news stories about the Russia-Ukraine war in X in the last year. News about the Russia-Ukraine war has decreased month by month in 2023. In the last months of 2023, almost no news was made. The visibility of the war in the media has completely decreased. Another noteworthy data in the table is that Cumhuriyet newspaper, which is left-oriented and has the highest value in terms of news volume, reported less about the war compared to other newspapers. Hürriyet and Sabah newspapers, which are right-leaning and positioned in the center, made news at almost the same rates. The Islamic-leaning Yeni Şafak newspaper and the left-leaning Sözcü newspapers made the same number of news.

Content of Russia-Ukraine War News in Turkish Media

In the tweets of the five newspapers included in the analysis, negative words were used in 57% of the news about the Russia-Ukraine war. Negative words such as war, death, destruction, injury, against, reaction, retreat and challenge come to the fore in news content. On the other hand, the usage rates of positive constructive words such as peace, agreement and reconciliation remained at 12%. The usage rate of neutral words is 31%. Despite Turkey's constructive, conciliatory, mediator and peace-oriented approach, Turkish media aims to increase reading rates by using more negative words for war.

Data by Newspapers

Hürriyet/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

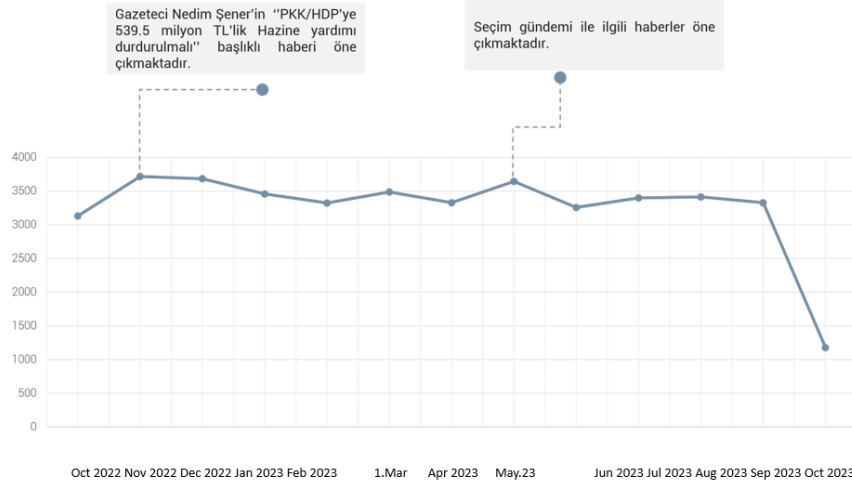
42.3K

Views

185.4B

Access

3.3B

Hürriyet Newspaper shared a total of 42.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 185.4 billion views and 3.3 billion Reach. The most seen news is generally related to Türkiye news and domestic politics.

Hürriyet/Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine

War News

Number of Shares

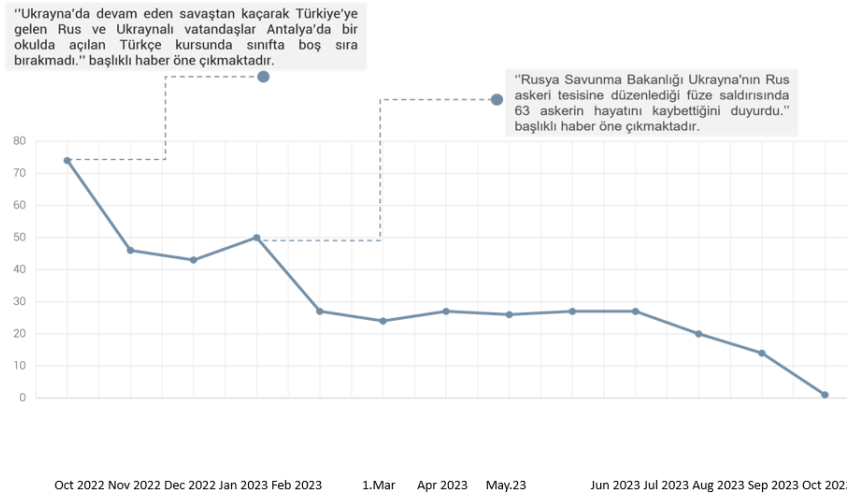
406

Views

1.7 B

Access

31M

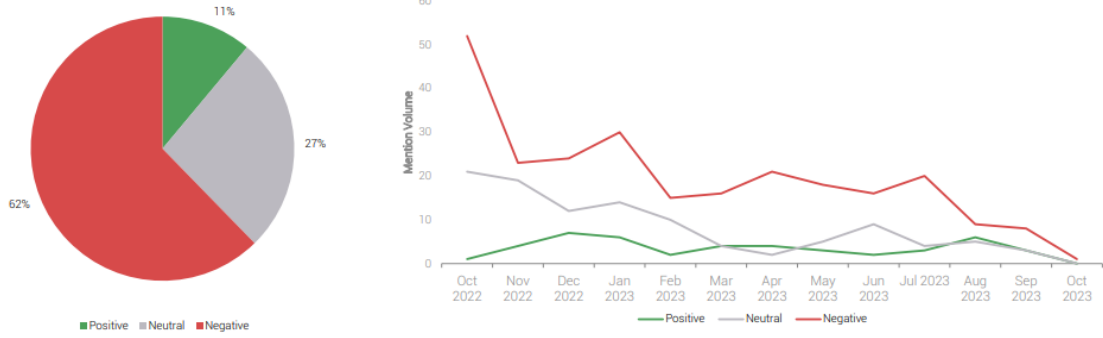
Hürriyet's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 406 in total. These Tweets reached 1.7 billion views and 31 million Reach. The prominent news is mostly about Russian and Ukrainian citizens who came to Turkey from the war.

Hürriyet/Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Ukraine	241	Russia-Ukraine	39
Russia	179	flash	35
war	167	news	29
Putin	56	Erdogan	27
Latest situation in the Ukrainian war	84	Russian	27
first	41	came	24
new	40	explained	46
Zelensky	40	EU	12

The first 5 words that stand out most frequently in Hürriyet's posts about the Russia-Ukraine War are Ukraine, Russia, war, Putin, the latest situation in the Ukraine war.

Tone Distribution of Hürriyet/Savaş News – Ego Analysis Volume Information

When Hürriyet examines the posts about the Russia/Ukraine War, 62% consists of Negative, 27% Neutral and 11% Positive content Hürriyet's use of more negative words about the war reveals that it is trying to attract attention by revealing more of the horror of war. The content of a more constructive discourse is 11%.

Sabah/All News Shares

General View

Volume Information

Number of Shares

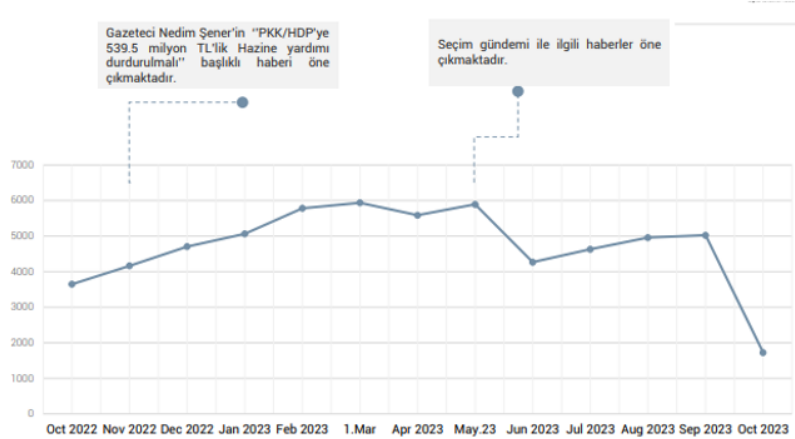
61.3K

Views

159.9B

Access

4.3B

Sabah Newspaper shared a total of 61.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 159.9 billion views and 4.3 billion Reach. News content is focused on domestic politics, similar to Hürriyet.

Sabah/Russia-Ukraine War Shares

Russia-Ukraine War News

Number of Shares

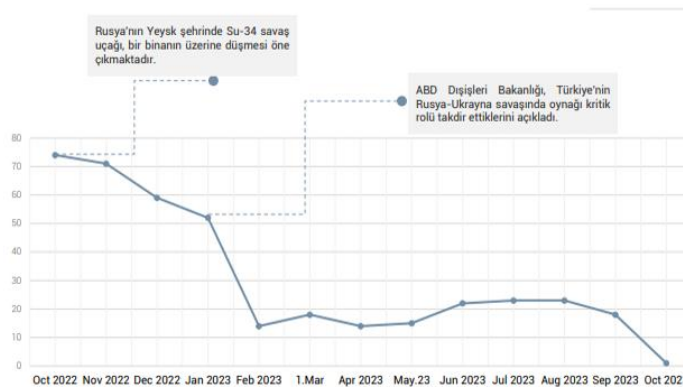
404

Views

958M

Access

25.5M

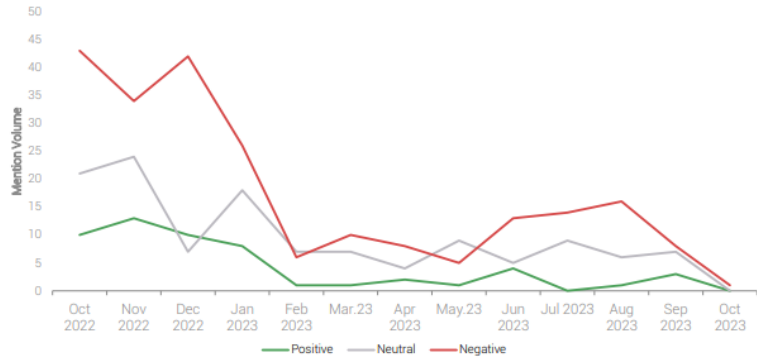
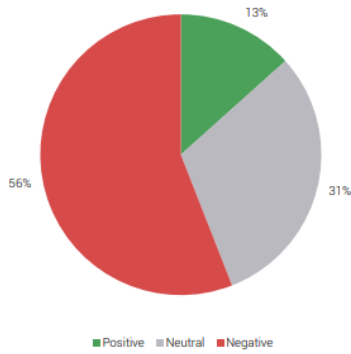
Sabah's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 404 in total These Tweets reached 958 Million views and 25 Million Reach. America's appreciation of Turkey's critical role in mediation is at the forefront of the news.

Sabah/Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	300	grain	48
Ukraine	280	USA	47
Russia-Ukraine	131	President Erdogan	43
war	158	continue	39
President	104	Foreign affairs	39
State	80	did	39
Minister	79	came	38
Putin	70	Defense	37
Erdogan	66	minister	36
Türkiye	52	meeting	20

The words Sabah uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, Russia-Ukraine, war, president.

Tone Distribution of Morning/War News – Ego Analysis Volume Information

Sabah's posts about the Russia/Ukraine War are 56% consists of Negative, 31% Neutral and 13% Positive content.

Cumhuriyet/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

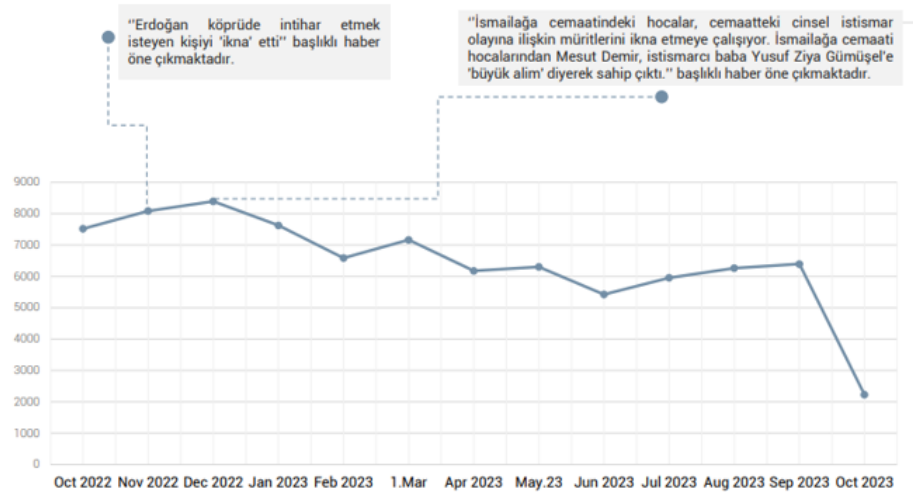
84.1K

Views

297.6B

Access

7.5B

Cumhuriyet Newspaper shared a total of 84.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 297.6 billion views and 7.5 billion Reach.

Republic /Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine War News

Number of Shares

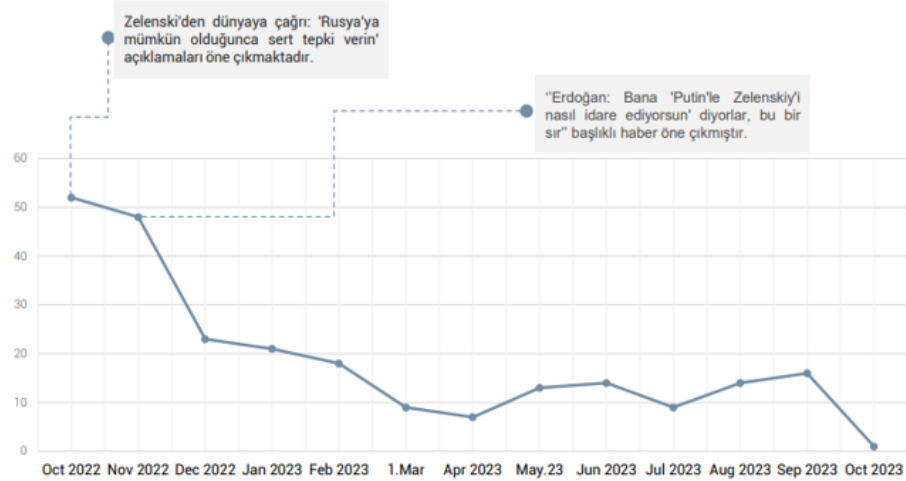
245

Views

850M

Access

17.7M

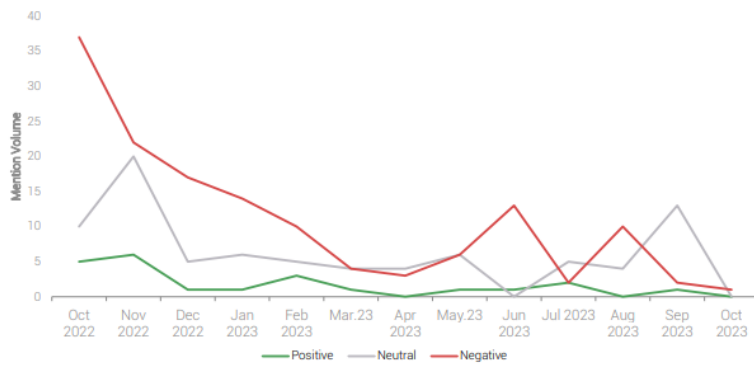
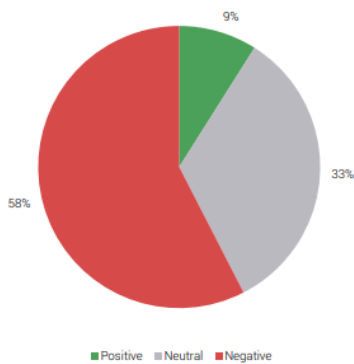
The Republic's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 245 in total. These Tweets reached 850 million views and 17 million Reach. The news about how Erdogan maintains the balance between the two countries attracts attention.

Republic / Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Ukraine	108	explanation	23
Russia	83	claim	11
war	74	Russia-Ukraine	9
Zelensky	29	reaction	9
Putin	18	output	9
USA	15	World	8
opposite	13	attack	8

The words Cumhuriyet uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Ukraine, Russia, war, Zelenski and Putin.

Tone Distribution of Republic / War News – Ego Analysis Volume Information

When Cumhuriyet's posts about the Russia/Ukraine War are examined, 58% consists of Negative, 33% Neutral and 9% Positive content.

Spokesperson/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

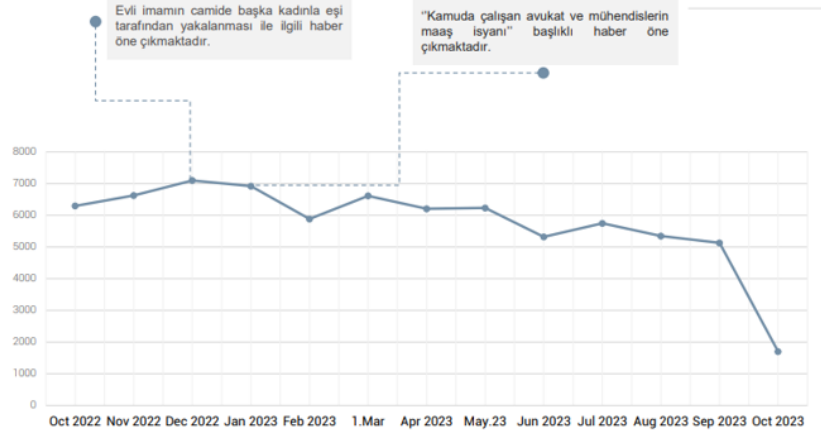
75.1K

Views

278B

Access

6.3B

Sözcü Newspaper shared a total of 75.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 278 billion views and 6.3 billion Reach.

Sözcü /Russia-Ukraine War Shares

Russia-Ukraine War News

Number of Shares

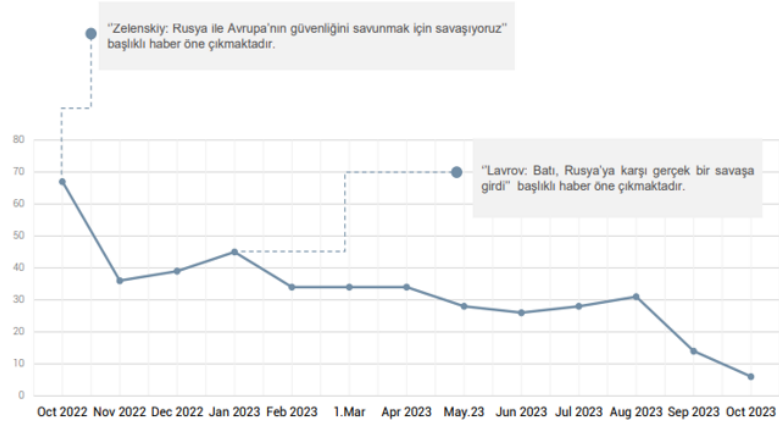
640

Views

680M

Access

30.6M

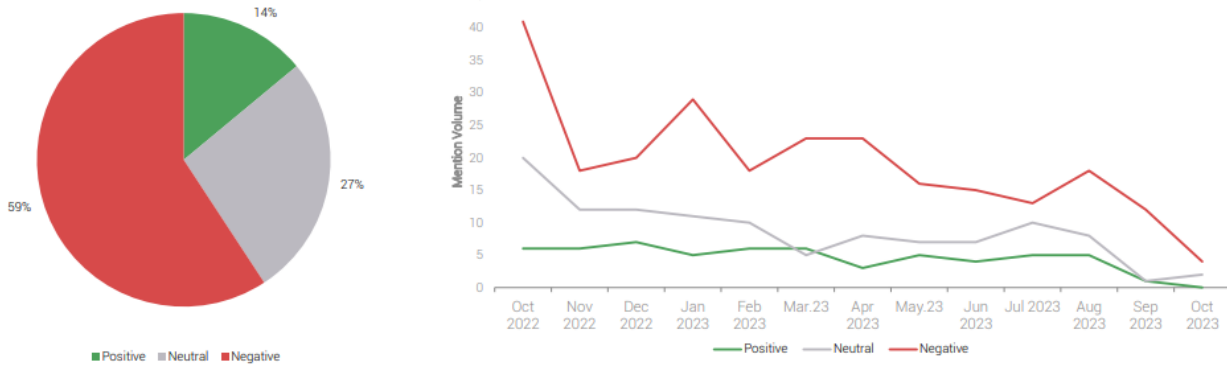
Sözcü's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 Million Reach

Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	323	the plane	18
Ukraine	322	opposite	17
war	128	new	16
Russia-Ukraine	78	UAV	16
Zelenskiy	64	NATO	14
Putin	44	Türkiye	14
USA	36	EU	13

The words that Sözcü uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, war, Russia-Ukraine, Zelensky.

Tone Distribution of Spokesperson / War News – Ego Analysis Volume Information

Sözcü's posts about the Russia/Ukraine War, 59% consists of Negative, 27% Neutral and 14% Positive content.

Yeni Şafak/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

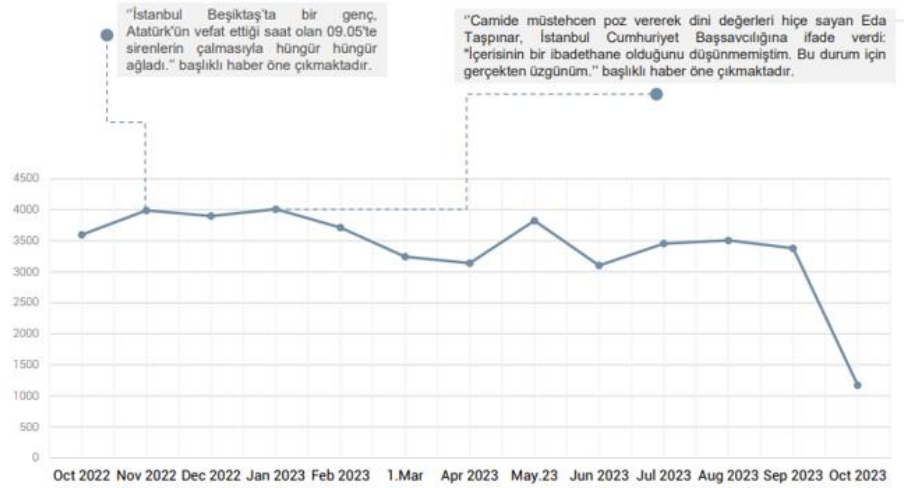
44K

Views

54B

Access

3.2B

Yeni Şafak Newspaper shared a total of 44 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 54 billion views and 3.2 billion Reach.

Yeni Şafak /Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine
War News

Number of Shares

640

Views

680M

Access

30.6M

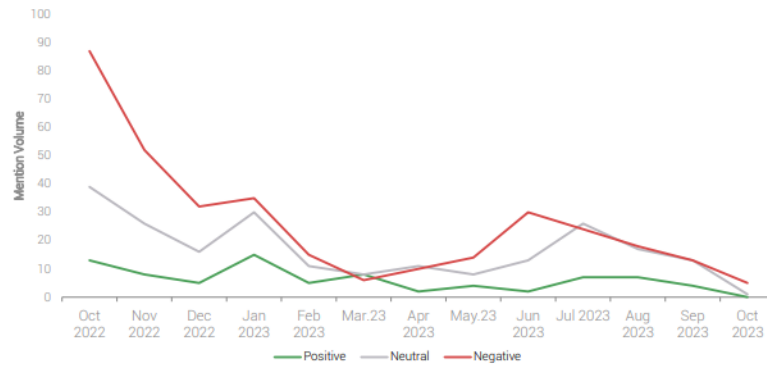
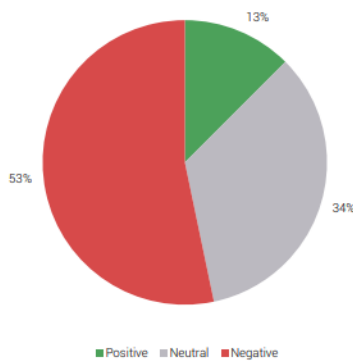
Yeni Şafak's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022, and October 5, 2023 are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach.

Yeni Şafak /Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	428	Erdogan	86
Ukraine	422	USA	80
war	225	President Erdogan	73
President	124	grain	64
State	106	Türkiye	63
Putin	101	Russian	54
Russia-Ukraine	99	opposite	49
President	95	Defense	49
Zelenskiy	46	Defense	49

The words most frequently used by Yeni Şafak in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, war, president, state, Putin.

Tone Distribution of Yeni Şafak /War News – Ego Analysis Volume Information

Yeni Şafak's posts about the Russia/Ukraine War 53% consists of Negative, 34% Neutral and 13% Positive content.

Conclusion. Turkish media in the last year has made an average of 467 news stories about the Russia-Ukraine war in each media. News about the Russia-Ukraine war has decreased month by month in 2023. In the last months of the year, there was almost no news. The visibility of the war in the media has completely decreased. In the tweets of a newspaper included in the analysis, negative words were used 57% of the time in news about the Russia-Ukraine war. Negative words such as war, death, destruction, injury, against, reaction, retreat and challenge come to the fore in news content. On the other hand, the usage rates of positive constructive words such as peace, agreement and reconciliation remained at 12%. The usage rate of neutral words is 31%. Despite Turkey's constructive, conciliatory, mediator and peace-oriented approach, Turkish media aims to increase reading rates by using more negative words for war.

Hürriyet Newspaper shared a total of 42.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 185.4 billion views and 3.3 billion Reach. Hürriyet's Russia/Ukraine War posts are 406 in total. These Tweets reached 1.7 billion views and 31 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Ukraine, Russia, war, and Putin. When the tone distribution is examined, 62% consists of Negative, 27% Neutral and 11% Positive content.

Sabah Newspaper shared a total of 61.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 159.9 billion views and 4.3 billion Reach. Sabah's Russia/Ukraine War posts are 404 in total. These Tweets reached 958 million views and 25 Million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, President, War and State. When the tone distribution is examined, 56% consists of Negative, 31% Neutral and 13% Positive content.

Cumhuriyet Newspaper shared a total of 84.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 297.6 billion views and 7.5 Billion Reach. Republic's Russia/Ukraine War posts are 245 in total. These Tweets reached 850 million views and 17 Million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Ukraine, Russia, War, Zelenski and War. When the Tone Distribution is examined, 58% consists of Negative, 33% Neutral and 9% Positive content.

Yeni Şafak Newspaper shared a total of 44 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 54 billion views and 3.2 billion Reach. Yeni Şafak's Russia/Ukraine War posts are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, President, State and Putin. When the Tone Distribution is examined, 53% consists of Negative, 34% Neutral and 13% Positive content.

Sözcü Newspaper shared a total of 75.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 278 billion views and 6.3 billion Reach. Sözcü's Russia/Ukraine War posts are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, War, Zelenskiy and Putin. When the Tone Distribution is examined, 59% consists of Negative, 27% Neutral and 14% Positive content.

References:

1. Aydeniz, H., Baritci, F., (2019) "The Media as Public Diplomacy Tool: The Case of TRT World", Journal of Erciyes Communication, July, Volume 6, Number 2, 1551-1576.
2. Baritci F., (2023), Kamu Diplomasisi ve Dijitalleşen Uluslararası Medya, Halkla ilişkiler ve Reklamcılıkta Dijital Trendler, Ed: İbrahim Kiçir, Celil Ünal, Literaturk academia
3. Bektaş, A., (2013), "Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi", (4. bs), Bağlam Yayınları;
4. Chadwick, A., (2017), "The hybrid media system: Politics and power", Oxford University Press
5. Ertekin, B. A., (2012), "Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve
6. Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir
7. İnceleme", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(42), 323-354.
8. Gibson, R. K., McAllister, I., (2017), "Populism, social media, and political communication", Political Studies Review, 15(3), 316-324.
9. İnCEOğlu, Y. G., (2015), "Uluslararası Medya", Der Yayınları;
10. Kavoğlu, S., (2013), "Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 45, 115-128
11. Lotan, G., Graeff, E., Ananny, M., Gaffney, D., Pearce, I., & Boyd, D., (2011), "The revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions", International Journal of Communication, 5, 1375-1405.
12. Tuch, H. N., (1993), "Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas", (2. bs). St. Martin's Press;
13. Yıldırım, G., (2015), Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi. İstanbul, Beta Basım.
14. Cumhuriyet gazetesi- <https://twitter.com/cumhuriyetgzt?t=gDye54GsHxJF39WWfwJi2Q&s=08>
15. Sözcü gazetesi- <https://twitter.com/gazetesozcu?t=TbmHw-mpJdXhjS65bxOTuA&s=08>
16. Yeni Şafak gazetesi- https://twitter.com/yenisafak?t=8yMyll7Iz_tkjF_kQRrUBQ&s=08
17. Hürriyet gazetesi- https://twitter.com/Hurriyet?t=tmi-cY_rsGQ4jouTLwZcMQ&s=08
18. Sabah gazetesi- <https://twitter.com/sabah?t=JxbkDpqmUZVLZryZ-xnI8w&s=08>

The Problem of Determining the Subject of Political Activity in Political Science

სუბიექტის განსაზღვრის პრობლემა
პოლიტიკური აქტივობა პოლიტიკურ მეცნიერებაში

Alexander Kvasha

PhD in Political Sciences,
Associate Professor of the Department
of Philosophy and Socio-Political Sciences,
Donbass State Machine-Building Academy
e-mail: kvashaalex@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3199-7195>

Abstract: The article deals with the problem of defining the subject of political activity, which is an important component of the theoretical problem of political science. An analysis of various approaches and concepts to the definition of the subject of political activity, the differences between them, and a conceptual approach to the definition of the subject of political activity based on taking into account the main factors and their interrelationships are proposed. The author claims that it is possible to approach the definition of the subject of political activity only after defining the concept of "politics" and what meaning we attach to this concept. Through consideration and analysis of existing approaches to defining the subject of political activity, the authors of the article proposed their own approach, which takes into account the main factors and relationships between them. The proposed approach makes it possible to understand the complexity and diversity of the subjects of political activity, and also makes it possible to understand that the definition of the subject of political activity should be based on a comprehensive, e analysis and take into account a number of factors.

Key words: subject of politics, political activity, government, society, interests

ალექსანდრ კვაშა

პოლიტიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
დონბასის სახელმწიფო მანქანათმშენებლობის
აკადემიის ფილოსოფიისა და სოციალურ-პოლიტიკური
მეცნიერებების კათედრის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: kvashaalex@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3199-7195>

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრის პრობლემა, რომელიც პოლიტიკური მეცნიერების თეორიული პრობლემის მნიშვნელოვანი კომპონენტია. შემოთავაზებულია პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრის სხვადასხვა მიდგომებისა და კონცეფციების ანალიზი, მათ შორის განსხვავებები და კონცეპტუალური მიდგომა პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრისადმი, ძირითადი ფაქტორების და მათი ურთიერთდამოკიდებულების გათვალისწინების საფუძველზე. ავტორი ამტკიცებს, რომ პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრასთან მიახლოება მხოლოდ „პოლიტიკის“ ცნების განსაზღვრის შემდეგ არის შესაძლებელი და რა მნიშვნელობას ვანიჭებთ ამ ცნებას. პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრის არსებული მიდგომების განხილვისა და ანალიზის შედეგად სტატიის ავტორებმა შემოგვთავაზეს საკუთარი მიდგომა, რომელიც ითვალისწინებს მათ შორის არსებულ ძირითად ფაქტორებსა და ურთიერთობებს. შემოთავაზებული მიდგომა შესაძლებელს ხდის გავიგოთ პოლიტიკური საქმიანობის საგნების სირთულე და მრავალფეროვნება, ასევე იმის გაგება, რომ პოლიტიკური საქმიანობის სუბიექტის განსაზღვრა უნდა ეფუძნებოდეს ყოვლისმომცველ ანალიზს და გაითვალისწინოს მთელი რიგი ფაქტორები. .

საკვანძო სიტყვები: პოლიტიკის საგანი, პოლიტიკური მოღვაწეობა, ხელისუფლება, საზოგადოება, ინტერესები

Introduction: The purpose of this work is to develop a scientific approach to the definition of the subject of political activity based on the analysis of existing approaches and concepts in this area.

Methods: The work used methods of analysis and synthesis characteristic of political science research; analogies; classifications and others.

Discussion/Results: The term "politics" refers to controversial concepts that cause debate and controversy to this day. As a special sphere of human activity, the purpose of which is to guide social development in a direction favorable to man by defining common goals and agreed means of achieving them, politics emerged more than two and a half millennia ago. However, since that time, both the content of the goals and the methods of achieving them have changed. The meaning of the term "politics" did not remain unchanged either. In his interpretations, depending on the circumstances, these or other properties of this social phenomenon always came to the fore. To date, in political science, there are a large number of interpretations and definitions of politics, which are due to the multifaceted nature of the phenomenon itself and, accordingly, the complexity of its knowledge. In this case, we will limit ourselves to the analysis of three basic conceptual approaches to the definition of politics, which will allow us to look at the subject of politics from different angles. These will be functional, communicative and directive approaches.

With the functional approach, the essence of the policy is the distribution of responsibilities and powers, subject to their agreement. Participants in political life perform roles strictly defined by rules, the division of which is necessary to ensure the effectiveness of politics and the preservation of the integrity of society.

The foundation of the system-functional tradition of policy consideration was laid back in antiquity by the ancient Greek philosopher Plato. The systemic and functional nature of the concept of politics presented in Plato's philosophy is due to the systemic nature of the hierarchy of being, which was depicted by the philosopher in his works "The State" and "Politics". In the hierarchical structure presented in "The State" as a model of an ideal socio-political system, each of the states has not only a certain virtue, but also a function. If we talk about the functions of rulers, then it is primarily management. Such a function is given by the wisdom of the rulers as their main property and turns out to be decisive for the social order of the ideal state, at least in two respects.

First, it defines the characteristics of the state as a whole: "a state founded in accordance with nature would be entirely wise, thanks to a very small part of the population, which stands at the head and governs, and its knowledge" (Parsons, 1997: 190). Political management is, thus, a system-creating function that ensures the implementation of certain ideas and knowledge, the adoption of meaningful decisions and, thereby, the ordering of social reality.

Secondly, political management, according to Plato, is connected with the realization of a special kind of virtue - justice, which consists in marking and observing the measure of each state - knowing one's main occupation, one's place in the hierarchy, not violating the established division of labor. "In the growth and improvement of our state," Plato pointed out, "all states must be given the opportunity to have their share in the general prosperity in accordance with their natural data" (Parsons, 1997: 199). Politics defines, therefore, the qualitative specificity of society, but also the essential points of the process of supporting this specificity.

The functional specificity of politics presented in "The State" is revealed by a model created taking into account a critical understanding of the real socio-political experience of Greek policies. In the dialogue "Politician", Plato complements this image with an analysis of politics as a special knowledge as a kind of intellectual art. Here, as well as in "The State", the philosopher proceeds from the fact that political art solves the task of management, and the management of large masses of people: a politician is a shepherd not of individuals, but of herds, engaged in herd, joint improvement of people (Poichenko, 1996: 19).

As we can see, both in terms of analyzing politics as a society within the framework of a holistic model and in terms of analyzing it as a special knowledge, Plato consistently implements a single, system-functional research paradigm in its essence. An important feature of this paradigm is the recognition of the fact that the subject of political activity (individual, community), on the one hand, has a specific nature and qualitative determination and can change its characteristics, on the other hand, it requires external influence, intervention, management (Socio-political transformations, 2009: 58). But the main acting entity remains the managerial elite.

In antiquity, politics was interpreted in a broad way - as social ethics, determining universally significant norms of buyer behavior, setting the rules of relations between rulers and subjects. The need for these rules was dictated by the growing need to optimize social relations. The beginning of the communicative tradition of

political analysis was laid by Aristotle, who characterized politics as a special communication for people. The specificity of such communication lies in the fact that it "is not determined by a conscious decision, but depends on the natural desire" of the beings entering into it (Tsyurupa, Yasynska, 2009: 377)

The natural foundations of politics are emphasized by Aristotle's thesis about the political essence of a person who can live exclusively within the framework of the state. These statements indicate that political existence was considered by Aristotle in the spirit of the Greek worldview tradition as an inseparable part of the existence of the surrounding world, as an organic part of the cosmic order. However, on the other hand, Aristotle emphasizes the supernatural, artificial moment of political communication: according to "Politics", it is not focused on everyday needs, not on short-term goals, but on the goals of achieving a good life according to virtue. In Aristotle, we find an important clarification, according to which "state relations do not aim at immediate benefit, but benefit for life as a whole" (Tsyurupa, Yasynska, 2009: 233). As we can see, these are not only lofty, ideal-normative, strategic goals, but also fundamental goals, basic in their meaning and, at the same time, goals that are not devoid of practical utility. What is political communication in the understanding of Aristotle? According to the philosopher, human communication is characterized by some universal phenomena, since "a kind of justice and friendship take place in all general social relationships" and are found between all people" (Tsyurupa, Yasynska, 2009: 233). The correction of "kind" here is not an accident: Aristotle especially singles out "state justice" and "state friendship", thereby emphasizing the specificity of the political, which is not reduced to either a legal or a moral beginning. Noting how both justice and friendship characterize the relations of people within a certain community, Aristotle points out that the goal of a political (state) community is common benefit, as opposed to private benefit as the goal of other, non-political communities. The essence of political communication for Aristotle lies in the preservation of the foundations of sociality, its phenomenon looks like the achievement of general justice and benefit either through civil friendship or in the process of justice. The philosopher is not tempted by the prevalence of just such an image of politics among his contemporaries. "However, the task of politics," he states, "most people probably consider despotic rule and do not hesitate to allow such actions in relation to the rest, which they do not consider fair or useful in relation to themselves" (Tsyurupa, Yasynska, 2009: 593).

Meanwhile, in Aristotle we find another description of the phenomenon of social relations, which is applied to political communication: "...if there is an exchange, there will also be social relations" (Tsyurupa, Yasynska, 2009: 157]. Political communication as a mutually beneficial, fair, adequate exchange is an image that naturally and organically complements the images of civil friendship and public justice, as understood by Aristotle. A politician in the communicative paradigm is both a participant in the exchange and its mediator, that is, a person included in communication, not outside it and above it. The task of a politician, as it is seen at the level of a phenomenon in Aristotle, is to identify and maintain a measure of political interaction.

In the study of communicative aspects of politics, an important role belongs to the theory of general means of interaction or symbolic mediators. According to this theory, politics is aimed at identifying the purpose of the existence of the community, defining the common interests of all political subjects, developing general and binding rules of conduct for all subjects, creating a common language for all subjects that ensures effective interaction and mutual understanding. (Ignatiev, 2014: 42).

The so-called "postmodern" understanding can be counted among modern interpretations of the communicative concept of politics. To the authors who developed in the 50s and 60s 20th century view of politics as a system of communications and information flows can be attributed to H. Arendt and K. Deutsch. The last most famous constructions of the political sphere as a world of communications and communicative actions are associated with the names of Y. Habermas and N. Luhmann. "Elements of society - communications. All communications, M. Luman asserts, take place only in society... and each communication is correlated with other communications" (Geopolityka, 2013: 103). Yu Habermans notes that politics is reflected in a system of communicative actions that act as a chain of mediations (for example, in the relationship between capitalism and democracy), when the private and public spheres of society are communicated through such mediation mechanisms as money and power.

The communicative approach, being an extended interpretation of politics, does not finally reveal the essence of the definition of politics. Precisely because of its breadth of approach, it is rather difficult to define subjects of political activity. Such expansion places in the center of political analysis, in addition to the traditionally studied political power, also various forms of political self-organization and communication of people. The

communicative tradition of research is the most optimal for considering and solving socio-philosophical problems of the interaction of society and politics. A broad, complex vision of political interaction within the framework of the communicative paradigm creates favorable opportunities for complementarity, and later synthesis of different approaches in understanding the concept of political, but more recently for defining the subject of political activity.

Proponents of the directive approach consider politics as the activity of leading and managing social processes using the mechanisms of power. The definition of politics through power is the most common in the political science literature. Typical, for example, are statements in which politics is "the activity of individuals, micro- and macro-groups, which is aimed at establishing and maintaining political power". Sometimes such definitions of politics emphasize state power as the most important form of public power: "Politics is a special type of human activity associated with obtaining and exercising power, primarily state power" (Political thought, 2011: 7). The identification of politics with relations regarding state power, its organization, distribution, direction of activity allows us to imagine the content of the political sphere quite concretely.

One of the authors of this approach and the best-known in the 20th century concept of politics as a sphere of human and social activity, which influenced the main developments of modern models of political life, is associated with the works of the German sociologist M. Weber. The question about politics was posed by M. Weber in the lecture "Politics as a Vocation and Profession" delivered in 1918 to the audience of the Free Student Union. "What do we mean by politics?" - The question is raised by M. Weber. And he answers: "This concept has an extremely broad meaning and covers all types of self-management activities. Speaking of the currency policy of the banks, of the discount policy of the Imperial Bank, of the policy of the trade union during the strike; one can talk about the school policy of an urban or rural community and the policy of the board that manages the corporation, finally, even about the policy of an intelligent wife who seeks to rule her husband" (Kłusak, 2016: 144). However, M. Weber notes that a strict definition of the category "politics" is also necessary. Weber believes that politics is a branch of social relations regarding power, "the desire to participate in power or to influence the distribution of power, either between states or within the state between the groups of people it contains" (Kłusak, 2016: 146).

The main idea of the Weberian theory is that politics is a special type of human activity, it is, on the one hand, an enterprise as an apparatus of legitimate domination, and on the other hand, it is a specific professional activity that permeates all social life. Society and people are divided depending on their place in this general social "enterprise" into: 1) "opportunity politicians" (for example, voters); 2) "part-time politicians" (party activists for whom politics is not yet the main field of activity); 3) "professional politicians" (state figures, officials, dismissed party functionaries, etc.). Thus, according to M. Weber, politics as a sphere of social life is formed only with the emergence of the state-administrative apparatus as the "headquarters of the political enterprise" of the entire society, as well as with the separation of managerial activity into a special profession of people related to control and distribution of power.

The definition of politics through power is characteristic of many thinkers: M. Machiavelli, U. Pareto, Do. Marx, Lenin and others. In our opinion, the prescriptive approach to defining politics and the political better than other approaches and concepts reveals this phenomenon. Will anyone deny that politics, having many approaches to defining its essence, in one way or another, in all its aspects is connected with the phenomenon of power. However, such definitions do not reflect the essence and social purpose of politics. Applying them, we have a question - what is the meaning of political power, whose interests does it reflect? Subjects of politics in the directive concept are only those who are connected to the government and belong to it, and these will be representatives of the state apparatus and the political elite. In this case, what kind of democracy and democratic principles of state building can we talk about? Power, by which politics is defined, is not a goal, but only a means of politics, with the help of which certain social goals are achieved. The most general of such goals is the satisfaction of the interests and needs of individuals and social communities. Both state bodies, political parties, and interest groups are a mechanism for the expression and implementation of public interests. Therefore, the directive definition of the policy needs some addition.

In our opinion, just as it is impossible to broadly interpret politics and identify it with social activity, so it is impossible to reduce the entire content of politics to relations between classes in relation to power. Despite all the ambiguity of the concept of "politics", it still reflects a special sphere of people's life activities, connected with power relations, the state, political parties, socio-political movements, organizations, individual citizens,

whose actions are designed to guarantee the viability of this or that society, the realization their will. interests and needs. The essence of political relations lies precisely in the fact that these are relations that arise between participants of social communities in the course of their realization of their individual, group and joint interests and require the use of means of state coercion. This is the whole peculiarity of political relations in comparison with other types of social relations, their specificity as a form of activity, organization of people. Any social problem acquires a political character if it is related to the interests of social groups or society as a whole and requires the use of coercive means, such as the state, for its solution.

Accordingly, politics in the proper sense of the word can be defined as a field of activity related to the realization of the needs and interests of individuals, social groups, classes, nations, society in general through the conquest, maintenance and use of state power. Any politics, after all, is an interaction between people, accompanied by their demarcation and consolidation regarding the possession of power. It is the needs and interests of people and social groups that prompt them to participate in politics, to fight for mastery of the means of power.

Conclusions. Summarizing the above, we can define the subject of political activity. The subject of politics, thus, is a concrete historical carrier of various political activities aimed at the conquest, protection and use of political power in order to realize social interests. The subject of politics is the carrier of active, purposeful action. The driving force of politics is the interests of people, certain social communities, groups, nations, etc. These interests are expressed and protected by parties, socio-political organizations, and state representative bodies. Without interest, politics is dead. We can say that there are no eternal enemies and eternal friends in politics, but there are eternal interests. The objective basis of interest is needs, and if of all needs economic ones are decisive. Therefore, various initiatives and actions of political subjects are openly or disguised interests. And from the extent to which the country's strategic political course expresses the fundamental interests of the broad masses of people, national interests, politics can be considered popular or anti-popular, national or anti-national.

References:

1. **Geopolitics:** - Dybczyński A. (ed.) (2013) Geopolitics: Academic textbook. Warsaw: Poltext.
2. **Ignatiev:** - Ignatiev P.M. Geopolitical and geoeconomic interests in world politics: Textbook. Chernivtsi-Kyiv: Books XXI, 2014.
3. **Kłusak:** - Kłusak M. (2016). Geopolitics and geostrategy of Europe at the beginning of the 21st century. Elbląg: Elbląg University of Humanities and Economics.
4. **Parsons:** - Parsons T. (1997). System of modern societies. K: Aspect Press 1997.
5. **Poichenko:** Poichenko O. M. (1996.). Politics: theory and technology of activity. Kyiv: NISD.
6. **Political science:** Kolodiy O., Marchenko V., Klymanska L. (2000). Political science: Book. the first: Politics and society. Book second: State and society. Kyiv: Elga - N, Nika Center.
7. **Political thought:** - Khoma N.M. (ed.) (2017). Political thought of the 20th and early 21st centuries: methodological and doctrinal approaches: textbook. Vol. 2. Lviv: "New World-2000", 2017.
8. **Socio-political transformations:** - Soldatenko V.F., Bevs T.A., Horbatenko V.P. & etc. (2009) Socio-political transformations: from ideas to realities: monograph. Kyiv: Parlam. edition.
9. **Tsyurupa, Yasynska:** Tsyurupa M.V., Yasynska V.S. (2009). Basics of modern political science. Kyiv: Condor.

The NATO Role in Promotion of Geoeconomic Security at Regional Level – The Black Sea Region Case-Study

ნატოს როლი გეოეკონომიკური უსაფრთხოების მიღწევის სავაჭრო-რეგიონული დონე - შავი ზღვისპირეთის შემთხვევა

Vakhtang Maisaia

PhD in Political sciences, Professor, Caucasus International University (CIU)

Ph.D. in Political Science, Georgia; Expert of

Georgian National Academy of Sciences

e-mail: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-3570>

Alika Guchua

PhD in Political sciences, Associate Professor at Caucasus International

University - Tbilisi, Head of the Strategic Studies Institute

for Research CBRN Threats and Risks

e-mail: alika_guchua@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

Galaktion Maisaya

PhD student of Political Science of

Caucasus International University

e-mail: galaktion.maisaia@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6851-0790>

Abstract: having considered current changes in the system of contemporary international security where geopolitical indicators have shifted in favour to geoeconomic ones, factor of geoeconomic security and geoeconomic phenomenon as such increased steadily. Namely the geoeconomic security became omnipotent for such state as is Georgia which is under occupation from by the Russian Federation and the occupation is hampering process of fully realization of Georgia's national interests at any level. Mainly due to the fact that Georgia is striving to achieve NATO membership and Russia considers the one as violation of its so-called "vital zone of influence". The Russo-NATO confrontation area has already become the Black Sea Area. Even the NATO declared the area as geostartegically and geoeconomically vital space and even introduced special jargon "the Black Sea Security Dimension". One of the aspects of the dimension consisted of geoeconomic security as the NATO seeks to achieve its strategic interests in aegis of the zone not only by political-military means but also political, economic and diplomatic means.

Key words: *geoeconomic security, international security, Georgia, "Black Sea Security Dimension", NATO, Russia.*

ვახტანგ მაისაია

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
პროფესორი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ექსპერტი
ელ-ფოსტა: vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-3570>

ალიკა გუჩუა

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ქიმიური, ბიოლოგიური, რადიოლოგიური და
ბირთვული საფრთხეების სტრატეგიული
კვლევების ინსტიტუტის ხელმძღვანელი
ელ-ფოსტა: alika_guchua@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-9574>

გალაქტიონ მაისაია

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორანტი
ელ-ფოსტა: galaktion.maisaia@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6851-0790>

აბსტრაქტი: მიმდინარე საერთაშორისო უსაფრთხოების სისტემაში შეიცვალა გეოპოლიტიკური კოორდინატა ელემენტები და მან მიიღო უფრო დინამიური, მობილური, მაგრამ ნაკლებად პროგნოზირებული ტენდენცია. გეოეკონომიკის და გეოეკონომიკური უსაფრთხოების განხილვისას კარგად წარმოჩინდება, აღნიშნული ფენომენის მნიშვნელობა საერთაშორისო ურთიერთობებში, ეროვნული უსაფრთხოების საკითხების გადაჭრაში და გეოპოლიტიკური მიზნების წარმატებით მიღწევაში. განსაკუთრებით სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია საქართველოს მსგავსი ქვეყნისთვის, რომელსაც უამრავი გამოწვევების წინაშეა, როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით, სწორი პოლიტიკის განსაზღვრა და მისი იმპლემენტირება. ქვეყანა, რომელიც ოკუპირებულია მტრულად განწყობილი მსოფლიოში ერთერთი ძლიერი სახელმწიფოს მიერ, და ამავე დროს გაცხადებული აქვს ამავე ქვეყნის მოწინააღმდეგის (ნატოს) კურსი, რთულ და რიგ საკითხებში, გამოუვალ სირთულეების წინაშეა. ამიტომაც რუსეთ-ნატოს დაპირისპირება უკეთ წარმოჩინდება შავი ზღვის გეოპოლიტიკური სივრცის ფარგლებში, რომლებიც ორივე აქტორისთვის წარმოადგენს ძალიან მნიშვნელოვან და სასიცოცხლო არეალი. ამ კუთხით, მაშინ როდესაც შავიზღვისპირეთს, ნატოს კლასიფიკაციის მას უკვე მიენიჭა ე.წ. „შავი ზღვის უსაფრთხოების“ განზომილების სტატუსი, ასეთ დაპირისპირების კონტურები ატარებს უკვე გეოეკონომიკური უსაფრთხოების სახეს. ნატო ცდილობს, რომ თავისი აქტიური ღონისძიებების, მათ შორის პოლიტიკური და დიპლომატიური და არა მარტო სამხედრო-პოლიტიკური ხასიათის, მეშვეობით მიაღწიოს შავიზღვისპირეთში სტაბილურობის პირობებს.

საკვანძო სიტყვები: საერთაშორისო უსაფრთხოება, ნატო, გეოეკონომიკური უსაფრთხოება, შავიზღვისპირეთი, ეროვნული უსაფრთხოება, სასიცოცხლო არეალი.

შესავალი: გეოეკონომიკა, როგორც ცალკე მეცნიერება XX საუკუნის ბოლოს წარმოიშვა და ადამიანსა და სივრცეს შორის ურთიერთქმედებას შეისწავლის. გეოეკონომიკური მეცნიერების ჩამოყალიბება გლობალური ეკონომიკური პრობლემების წარმოშობას უკავშირდება. თანამედროვეობის დამახასიათებელი ნიშანი გახდა ხელისუფლებასთან ბრძოლის სიმძიმის ცენტრის გადატანა ეკონომიკურ სფეროში. პრობლემები, რომლებიც საუკუნოებით იარაღის ძალით წყდებოდა, ბოლოს და ბოლოს ფინანსებისა და ინფორმაციის საფუძველზე წყდება. ეკონომიკურმა ომებმა ბევრად შეცვალა ჩვეულებრივი საბრძოლო ომები (ბახტაძე, ვეშაპიძე, ზუბიაშვილი, 2021:5). მიუხედავად იმისა, რომ არ არსებობს გეოეკონომიკური უსაფრთხოების ტერმინის შეჯერებული დეფინიცია, ჩვენ შეგვიძლია ასე წარმოვადგინოთ - ესაა ეკონომიკური ინსტრუმენტების გამოყენებით

გეოპოლიტიკური მიზნების მიღწევის საშუალება. სხვათა მოსაზრებით, არსებობს ამ ორი მიმართულების საწინააღმდეგო კავშირი: მოქნილი გეოპოლიტიკური მექანიზმებით ხდება გეოეკონომიკური მიზნების მიღწევა. საერთო ჯამში, გეოეკონომიკა შეიძლება წარმოვიდგინოთ როგორც საერთაშორისო ეკონომიკის, გეოპოლიტიკის და სტრატეგიის ურთიერთკავშირი. ტერმინის მრავალმხრივი გამოყენება დაკავშირებულია ორ ფაქტორთან: ჩინეთის აღზევებამ, რომელიც სულ უფრო ფართოდ იყენებს ეკონომიკურ ინსტრუმენტებს პოლიტიკური ძალაუფლების განსამტკიცებლად, და მეორე - სახელმწიფო კაპიტალის და სახელწიფო საწარმოების აღორძინება ნიშნავს სახელწიფოს აქვს დიდი ეკონომიკური რესურსი და გლობალური სავაჭრო კავშირების და ფინანსური ბაზრების ღრმა ინტეგრაციამ გეოეკონომიკური ინსტრუმენტების გამოყენება უფრო აქტუალური გახადა. XX საუკუნის დასაწყისში, აშშ-ს ენერგეტიკის უმეტესი ნაწილის წარმოება ხდებოდა დიდი ორთქლის ქვაბებში, რომლებიც იკვებებოდნენ წიაღისეულით, განსაკუთრებით ქვანახშირით. ელექტროენერგიის წარმოების ალტერნატიული წყარო შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას კინეტიკური ენერგია და ჰაერის ცირკულაციისგან. დედამიწაზე არსებული სითბო ასევე განიხილება ელექტროენერგიის (გეოთერმული ენერგია) წარმოების წყაროდ, როგორც განახლებადი ენერგიის პროცესი. მიუხედავად იმისა, რომ რიგი თეორიების მიხედვით ადგილობრივი გეოთერმული ენერგია დროთა განმავლობაში დაქვეითდება, მისი სითბოს სიმრავლისა და მასშტაბების გათვალისწინებით, გეოთერმული ენერგია შეიძლება ჩაითვალოს "განახლებადად" (Renewable Power Pathways, 2020: 54).

გეოეკონომიკური უსაფრთხოების პოლიტიკა

ინდუსტრიული რევოლუციის შემდეგ საწვავის და ელექტროენერგიის წარმოება და მოხმარება აშშ-ს ეკონომიკის დიდ სექტორს შეადგენდა. ენერგია სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა აშშ-ს ეკონომიკის (ისევე როგორც ყველა მძლავრი ინდუსტრიის მქონე ქვეყნების) პრაქტიკულად ყველა სექტორისთვის. მაგალითად, 1997 წელს, შეერთებულ შტატებში ინდუსტრიული ელექტროენერგიის ხარჯებმა 214 მილიარდ აშშ დოლარს მიაღწია. მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ს ეკონომიკის სტრუქტურა მკვეთრად შეიცვალა ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში იმის გათვალისწინებით, რომ მძიმე ინდუსტრიაზე დაფუძნებული ეკონომიკა, ჩაანაცვლა ინფორმაციასა და მომსახურებაზე დამოკიდებულმა ეკონომიკამ (თუმცა ინდუსტრიული წილი, ჯერ კიდევ აღემატება), ენერგიის, განსაკუთრებით ელექტროენერგიის როლი კვლავ მნიშვნელოვანია რჩება. ხელმისაწვდომი, ეკოლოგიურად სუფთა (მწვანე ენერგია) ენერგიის არსებობას უმთავრესი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ეკონომიკურ კეთილდღეობასა და ცხოვრების ხარისხში. ფაქტობრივად, მზარდი ინფორმაციის, მომსახურების და სხვა მსუბუქი ინდუსტრიული სექტორების ფონზე, აღნიშნული სექტორები, ისევე როგორც ზოგიერთი სამრეწველო სექტორი, ელექტრიფიკაციის (ეკონომიკაში, მაგალითად, ფოლადის ინდუსტრიის) გათვალისწინებით, ეკონომიკა ხდება უფრო ელექტროენერგიულად ინტენსიური, ვიდრე წარსულში. ახლა უფრო მეტი უპირატესობა ენიჭება ელექტროენერგიის მიწოდების ხარისხს. აქედან გამომდინარე, ბევრ ეკონომიკურ სექტორში გადამწყვეტი გახდა ენერგიის დაბალი ღირებულება და ელექტროენერგიის საკმაოდ საიმედო მომარაგება. სახელმწიფოები, ექსპერტები და სამრეწველო დარგის ვარაუდობენ, რომ მზის ენერგია და ქარი იქნება მომავლის ენერგია, მაგრამ სანამ ველოდებით, თუ როგორ ტრანსფორმირდება აწმყოს ენერგია ტექნოლოგიების საშუალებით, მანამდე დამოკიდებული ვართ ტრადიციულად ენერგიის მიღებაზე, რომელიც გულისხმობს საწვავის მიწისქვეშა ქანებიდან მიღებას, რომლებიც ცნობილია არიან როგორც **ფიქალი** (Shale Revolution, 2019).

აშშ-ს ენერგიის დამოუკიდებლობის ისტორიაში, 2016 წლის 29 სექტემბერი მნიშვნელოვანი დღე იყო. OPEC ორი წლის განმავლობაში ცდილობდა ფიქალის ინდუსტრიის შემცირების სტრატეგიის შემუშავებას, რათა მაქსიმალურად შეემცირებინა ფასები ბაზარზე, რომ ფიქალის ინდუსტრია დარჩენილიყო მოგების გარეშე. ფიქალის რევოლუციამ გამოიწვია აშშ-ში წარმოებული პროდუქციის გაზრდა, ასე რომ, მალევე საუდის არაბეთმა და რუსეთმა დაასკვნა, რომ საბაზრო წილის მუდმივი დაკარგვა უნდა შეჩერებულიყო (America's Path, 2019) შედარებით იაფი ფიქალი - გაზი დაეხმარა აშშ-ს შეამციროს ნახშირის გამოყენება, რომელიც წარმოადგენს ყველაზე დამაბინძურებელ წიაღისეულ საწვავს, თითქმის 40%-ით 2008 წლის შემდეგ. მსგავსი პოლიტიკით ჩინეთმა თხევადი ბუნებრივი აირის შესყიდვების გაზრდით შეამცირა მისი ენერგეტიკის დამოკიდებულება ქვანახშირის მიმართ. ბევრი ექსპერტი გაკვირვებული იყო იმით, რომ ჰორიზონტალური ბურღვა და

ჰიდრავლიკური მოტეხილობა თითქმის ექსკლუზიურად მხოლოდ ამერიკაში გვხვდება. მიუხედავად იმისა, რომ ფოროვანი საწვავის ნავთობი და გაზი გვხვდება მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, აშშ-ს ფიქალის რევოლუციას უფრო მეტი სჭირდებოდა, ვიდრე უბრალოდ გეოლოგია. აშშ-ს უკვე გააჩნია მძლავრი ენერგეტიკული ინდუსტრია, რომელსაც აქვს საკმაოდ დიდი გამოცდილების მქონე სამუშაო ძალა და საშუალო დონის ინფრასტრუქტურის ქსელი, რომლის ხელმისაწვდომობის კაპიტალი მოდის მსოფლიოს უმსხვილეს საფინანსო ბაზრებზე. ბოლო ათწლეულისთვის დამახასიათებელი იყო აშშ-ს ნავთობისა და გაზის წარმადობის გაზრდა (57%-ით მოიმატება), რაც მეტწილად პერმის აუზის ბუნებრივი რესურსების სიუხვითაა გამოწვეული, რომელიც ტეხასეთიდან ახალ მექსიკამდეა გადაჭიმული და მარტო ეს ტუმბო უფრო მეტ ნავთობს აწარმოებს, ვიდრე OPEC-ის ქვეყნების უმეტესობა. ამ გარემოებამ უზიდა მსოფლიოს უდიდესი ეკონომიკის ქვეყანას წიაღისეული საწვავის ექსპორტის გაზრდისკენ, რომელიც რამდენიმე წლის წინ წარმოუდგენელი იყო. აშშ-ს ნედლი ნავთობის ექსპორტი 2019 წლის პირველ ნახევარში საშუალოდ 2.9 მილიონ ბარელს შეადგენდა დღეში, რომელიც თითქმის 1 მილიონით მეტია ვიდრე 2018 წლის პირველ ნახევარში წარმოებული ნავთობისა. აშშ-ს ახალმა დომინანტობამ განაპირობა OPEC-ის ფასების შემცირება. ეს ქმნის ძლიერ დიპლომატიურ იარაღს, რაც აშშ-ს საშუალებას აძლევს დააწესოს აგრესიული სანქციები ნავთობის გატანასთან დაკავშირებით ირანიდან და ვენესუელაიდან, საიდანაც ნედლი ნავთობი მუდმივად გაედინება.

აღნიშნულ გარემოებას გააჩნია გეოეკონომიკური განზომილება და უკავშირდება ისეთი პრობლემას, რომელიც მოიცავს გლობალური და რეგიონული სატრანზიტო კომუნიკაციური არხების და სისტემების გადაკეტვა და მათი გამოყენება როგორც პოლიტიკური სახის იარაღი.

საილუსტრაციოდ ასევე მნიშვნელოვანია მეორე მაგალითი, რომელიც ჯერ კიდევ მიმდინარე პროცესშია. მოგვეხსენება, თუ რა დამაბული ვითარებაა ირანში, კერძოდ **ჰორმუზის სრუტესთან** დაკავშირებით. მიზეზების დასადგენად უპრიანია ზედმიწევნით შევისწავლოთ და გამოვიკვლიოთ რა არის ჰორმუზის სრუტე? რა მოხდება თუ ჩაიკეტება? რატომ წარმოადგენს მისი ჩაკეტვა ასეთ დიდ საშიშროებას? მსოფლიოში ძნელად მოიპოვება იმაზე მნიშვნელოვანი ადგილი ნავთობის მიწოდებისთვის ვიდრე ეს არის ჰორმუზის სრუტე. ის სპარსეთის ყურიდან მსოფლიოს ოკეანეებში ნავთობის გადატანის ერთადერთი გზაა (Isidore, 2019: 1) ჰორმუზის სრუტე არის მსოფლიოში ყველაზე მნიშვნელოვანი ნავთობ კორიდორი - არაბეთის ყურესა და ომანის ყურეს შორის. 39 კმ-ის სრუტე არის ერთადერთი გზა ღია ოკეანისკენ. გლობალური ნავთობპროდუქტების წარმოების ერთი მეექვსედით და მსოფლიოს თხევადის გაზის მესამედის მარაგით მისი მნიშვნელობა უდაოდ დიდია. იგი მდებარეობს ორანსა და ომანს შორის, აკავშირებს შემდეგ ქვეყნებს: ერაყი, ქუვეითი, საუდის არაბეთი, ბაჰრეინი, კატარი და არაბეთის გაერთიანებული საამიროები, საზღვრის გასასვლელებს არაბეთის ზღვასთან და მის ფარგლებს გარეთ (Why Hormuz is important, 2019) ნავთობის რაოდენობა, რომელიც არხზე გადის, შეუფასებელია მსოფიო ეკონომიკისთვის. დაახლოებით 80% ნედლეულის, რომელიც გაედინება სრუტით, განკუთვნილია აზიის ბაზრებისთვის. ენერგიის ანალიტიკური ფირმის Vortexa-ს მიერ ჩატარებული კვლევის თანახმად 2018 წლის განმავლობაში დაახლოებით 22.5 მილიონი ბარელი ნავთობი გავიდა ჰორმუზის სრუტეზე. ეს იყო ნავთობის გლობალური ყოველდღიური წარმოების დაახლოებით 24% და ნავთობის თითქმის 30% მოძრაობს მსოფლიოს ოკეანეებში ჰორმუზის სრუტის გავლით. საერთო ჯამში, ჰორმუზის სრუტეზე გამავალი ნავთობის რაოდენობა დაახლოებით ორჯერ მეტია, ვიდრე აშშ-ს ნავთობპროდუქციის მთლიანი წარმოება (Isidore, 2019: 3). ჰორმუზის სრუტის გავლით ნავთობისა და გაზის ექსპორტის შესაძლო შეფერხება მნიშვნელოვან უარყოფით გლობალურ ეკონომიკურ გავლენას გამოიწვევს, რის გამოც ირანი ასიმეტრიული ომის საფრთხის წინაშე დადგება (Lahabi, 2019). სრუტის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის ისტორია მოგვითხრობს, რომ იგი დიდი ხანია საერთაშორისო დამაბულობის რეგიონალური მნიშვნელობის წერტილი იყო თეირანსა და დასავლეთს შორის, რომელიც ბოლო პერიოდში მზარდი და აქტუალური ხდება. ერთ-ერთი ბოლო ესკალაციის დროს ირანის ხელისუფლებამ დაიპყრო ბრიტანულ დროშაიანი „სტენა იმპერო“ ნავთობის ტანკერი და ირწმუნებოდა, რომ იგი „არღვევს საერთაშორისო საზღვაო წესებს“ (Suyin, 2019). ირანის ყოფილმა პრემიერ მინისტრმა ჰოიდან ერთ დროს ჰორმუზის სრუტეს უწოდა "ჩვენი ჯეკულარული ვენა" (Suyin, 2019).

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: მოცემულ თემატიკასთან მიმართებაში საინტერესო მონაცემებს და მידგომებს წარმოაჩენენ ქართველი მკვლევარები - გიორგი კვინიკაძე (*„გეოეკონომიკის საფუძვლები“, პირველი და მეორე ნაწილი, თსუ, თბილისი, 2017*), გურამ ჯოლია (*„საერთაშორისო*

ეკონომიკური ურთიერთობები“, ევროპის სასწავლო უნივერსიტეტი, თბილისი, 2015) და ბესიკ ალადაშვილი („ეკონომიკური უსაფრთხოება - თეორია, მეთოდოლოგია და პრაქტიკა“, საქართველოს ილია ჭავჭავაძის სახელობის საერთაშორისო სამეცნიერო კულტურულ-საგანმანათლებლო კავშირი „საზოგადოება ცოდნა“, თბილისი, 2011). მათ ნაშრომებში შესწავლილია თანამედროვე გეოეკონომიკური პროცესების დინამიკა და მათ კორელაცია საერთაშორისო უსაფრთხოების აქტუალურ საკითხებთან. ავტორებმა პირველად საკვლევ ობიექტად წარმოადგინეს გეოეკონომიკური უსაფრთხოების აქტორი - სახელმწიფოს გეოეკონომიკური უსაფრთხოება. მე-20 საუკუნის განმავლობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში მიმდინარეობდა რადიკალური ტრანსფორმაციული პროცესები. ამ პერიოდში გამოიკვეთა საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების აქტუალური ასპექტები და განხილულია მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგის კონტურები. მსოფლიო გამოცდილებით განსაზღვრულია როგორი სახის ეკონომიკური განვითარების მოდელები არსებობს და განხილულია როგორი სახის კონგლომერატებით ყალიბდება ისინი. ერთ-ერთი ასეთ მოდელს წარმოადგენ იმპორტზემცველი წარმოების განვითარება, შედარებით ნაკლებზემცველია. ამას გარდა, დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა ისეთ ფენომენს, რომელსაც ეწოდება ეკონომიკური უსაფრთხოება. საქართველოში დაფიქსირებული ეკონომიკური უსაფრთხოების არსის განმარტება და მისი ძირითადი ინდიკატორების განსაზღვრება. მასში კარგად არის ჩამოყალიბებული ეკონომიკური უსაფრთხოების და მასთან დაკავშირებული გლობალური, რეგიონული და ლოკალური გეოეკონომიკური პროცესების გაცნობიერების უნარი. მკაფიოდ მოახდინოს გაცნობიერება იმ გარემოების, თუ რა პარამეტრებით ხორციელდება ომის თაობებს შორის განსხვავებათა დაფიქსირება.

ამას გარდა, საინტერესოს უცხოელი მკვლევარების ხედვა გეოეკონომიკური უსაფრთხოების მოდელის შესახებ. თომას ტროის და უილიამ კასებიერის („*Violent Systems: Defeating Terrorists, Insurgents and Other Non-State Adversaries*“, *INSS Occasional Paper 52, USAF Academy, Colorado, 2004*) ნაშრომში კარგად არის არის წარმოჩენილი იმ პროცესების ანალიზი, რომელიც შეიქმნა 9/11 ტრაგიკული მოვლენის შედეგად და რამდენად შეიცვალა მსოფლიო პოლიტიკის დინამიკა და გახდა უფრო მეტად აქტუალური ახალი განზომილების ე.წ. „აგრესიული არასახელმწიფოებრივი აქტორების“ ფაქტორი ამ პროცესებში. ფაქტობრივად, უკვე ამ მოვლენების შედეგად, ომის და მშვიდობის საკითხები დაისვა განსხვავებულ ფორმატში და საერთაშორისო ურთიერთობები გადავიდა ახალი სახის ფორმაციაში, რომელსაც პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ საერთაშორისო ეკონომიკური უსაფრთხოების სისტემა და ახალი იდენტიფიკაცია წარმოჩინდა ე.წ. „გლობალური ეკონომიკური უსაფრთხოების“ ფენომენი. ამავე კონტექსტში ნაშრომი გვიჩვენებს, თუ როგორ იქნა ფორმირებული და ძლიერ შეცვლილი 200 წლიანი ისტორია ახალი ტიპის კონფლიქტების გეოეკონომიკური ომების მიერ, სადაც ახალ აქტორებად გვევლინებიან უკვე არასახელმწიფოებრივი აქტორებიც.

მეთოდოლოგიური საფუძველი: კვლევის დამუშავების დროს გამოყენებული იქნება საერთაშორისო ურთიერთობების სამეცნიერო-თეორიული მიმართულებების სპეციალური კონცეფციებზე აგებული სხვადასხვა სახის მიდგომები. დასამუშავებელი თემის სპეციფიკიდან გამომდინარე, სავარაუდოდ გასათვალისწინებელია საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიული სკოლების ის სამეცნიერო პარადიგმები, რომლებიც ეხმიანებიან რელიგიის ფაქტორების მნიშვნელობას საერთაშორისო ურთიერთობებში. მათგან გამოსაყოფია შემდეგი მიმდინარეობები:

ა) **„ურთიერთდამოკიდებულების თეორია“:** ამ თეორიის თანახმად, სახელმწიფოებს შორის გაზრდილი ურთიერთდამოკიდებულება ამცირებს ერთმანეთის საპირისპიროდ კონფლიქტში ჩართვის შესაძლებლობას, მისი მომხრეების აზრით, მოდერნიზაცია და გლობალიზაცია წარმოადგენენ ხელშემწყობ პროცესებს სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულების დონის გაზრდის კუთხით.

ბ) **„თანამშრომლობითი უსაფრთხოების“ თეორია:** ამ თეორიის მიხედვით ქვეყნების კოალიციაში გაწევრიანება, ან თანამშრომლობითი კავშირების შექმნა დანარჩენ ქვეყნებთან, სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება აიხსნას. თუმცა, ყველზე მტკიცე განმამტკიცებელ ფაქტორად საერთო საფრთხის აღქმა უნდა ჩაითვალოს. საერთო საფრთხის აღქმის შემდეგ, თანამშრომლობით კავშირში შესაძლებელია გაერთიანდნენ ისეთი ქვეყნებიც კი, რომლებსაც განსხვავებული იდეოლოგიური პრინციპები გააჩნიათ. სახელმწიფოებს თანამშრომლობისაკენ უბიძგებთ

გარკვეული საფრთხეების გლობალიზაცია, რომელთაზე ინდივიდუალურად უძლურნი არიან და ამიტომ აყალიბებენ საერთო კავშირებს;

გ) **„უსაფრთხოების თეორია“ (Securization Theory):** ამ თეორიის ფარგლებში გამოკვეთილია ნეორეალისტური ხედვა პოსტ-ინდუსტრიულ ეპოქაში საფრთხეების იდენტიფიკაციის მნიშვნელობის შესახებ. ამავე თეორიის ფარგლებში უსაფრთხოების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გარემოებად დაფიქსირებულია გეოეკონომიკური უსაფრთხოების არსი და მისი გავლენა გლობალიზაციის პირობებში საერთაშორისო საზოგადოების განვითარების საქმეში. ამიტომაც მისი გამოყენება ჩვენს კვლევაში წარმოადგენს აქტუალურ საკითხს და სწორედ გეოეკონომიკური უსაფრთხოების ინდიკატორების წარმოჩენა არის მნიშვნელოვანი გარემოება.

დისკუსია/შედეგები: როგორც ცნობილია და როგორც ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, გლობალიზაციის ერთ-ერთ მთავარ მახასიათებელს მისი დეტერიტორიზაცია, ანუ სახელმწიფო (ეროვნული) საზღვრების ეტაპობრივად მოშლა წარმოადგენს. შესაბამისად, ძირეულად იცვლება სახელმწიფოს მნიშვნელობა და მისი ფუნქცია. თუ თანამედროვე პერიოდამდე იგი საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის ძირითადი ფორმა და საერთაშორისო ურთიერთობების ფაქტობრივად ერთადერთი სუბიექტი იყო, გლობალიზაციის ეპოქაში მისი მნიშვნელობა აშკარად მცირდება. სახელმწიფოს ბევრ ფუნქციას ინაწილებენ საზოგადოებრივი და არასამთავრობო ორგანიზაციები, ხოლო საერთაშორისო ასპარეზზე სულ უფრო დიდ როლს თამაშობენ საერთაშორისო ორგანიზაციები და ტრანსნაციონალური კორპორაციები. გლობალიზაციის ერაში სახელმწიფო ფუნქციების შესახებ ორი სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს. ერთის მიხედვით, გლობალიზაციას მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებზე რადიკალური გავლენა არ მოუხდენია და სახელმწიფო კვლავ რჩება მთავარ პოლიტიკურ ორგანიზმად და საერთაშორისო ურთიერთობების ძირითად სუბიექტად (ანტიგლობალისტების ანუ სკეპტიკოსების წარმოდგენა). მეორე პოზიციის თანახმად კი, გლობალიზაცია სახელმწიფოს თანდათანობით გაქრობაზე მიანიშნებს, მის წინაშე არსებულ პასუხისმგებლობას სხვა ორგანიზაციები ინაწილებენ და მომავალი ერთიან, სახელმწიფო საზღვრებს გარეშე არსებულ მსოფლიოს ეკუთვნის (გლობალისტური ხედვა). ამავე დროს, სწორედ ეკონომიკური გლობალიზაცია წარმოადგენს გეოეკონომიკური უსაფრთხოების ერთ-ერთ მთავარ საფუძველს და სახელმწიფო, როგორც მთავარი აქტორი ამ კონცეფციის, როგორც მომხმარებელი და უშუალოდ მონაწილე წარმოადგენს მთავარ ობიექტს. გლობალიზაციის პერიოდში გარკვეული ცვლილება განიცადა სახელმწიფო ეკონომიკური პოლიტიკას დაქვემდებარებულმა კონტინენტმა. თუ ადრინდელი პერიოდის განმავლობაში სახელმწიფოს პოლიტიკა საკუთარ მოსახლეობაზე იყო გათვლილი, გლობალიზაციის ზეგავლენის შედეგად სახელმწიფო თავის ინტერესებს სხვებზეც ავრცელებს და აღნიშნული პოლიტიკის გატარების შედეგად ეროვნულ საზღვრებს უგულუბელყოფს. მეორე თავისებურება იმაში გამოიხატება, რომ გლობალიზაციამ ხელი შეუწყო სახელმწიფოთა შორის უფრო ხშირ და ინტენსიურ კონსულტაციებს, რაც ერთობლივი პოლიტიკის ჩამოყალიბებისათვის ნაყოფიერ ნიადაგს წარმოადგენს. გლობალიზაციასა და სახელმწიფოს შორის ურთიერთობების ფარგლებში დამახასიათებელი მოვლენაა ისიც, რომ გლობალიზაციამ მნიშვნელოვანწილად შეამცირა სახელმწიფოთა შორის ომების შესაძლებლობა. დღევანდელ მსოფლიოში კონფლიქტის ყველაზე გავრცელებულ ფორმად გვევლინება შიდა დაპირისპირება სახელმწიფოს ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ და არა ტერიტორიული კონფლიქტები სახელმწიფოებს შორის (Keohane, Nye, 1989: 20-22).

მოცემული პოზიციის თანახმად, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ისეთი ზესახელმწიფოებრივი (სუპრანაციონალური) ორგანიზაცია, როგორიც არის ევროკავშირი. მოცემული საერთაშორისო რეგიონული ინსტიტუტი უფრო მეტია, ვიდრე ჩვეულებრივი საერთაშორისო ორგანიზაცია, სადაც წევრი სახელმწიფოები სრულად ინარჩუნებენ სუვერენიტეტს და თავიანთ ინტერესებს ორგანიზაციის რეკომენდაციებსა და დადგენილებებზე მაღლა აყენებენ. ევროკავშირი თავისებური, რეგიონული მასშტაბის გლობალიზაციის მაგალითს წარმოადგენს: ზეეროვნული სტრუქტურები - მათ შორის ევროპარლამენტი, ევროპული საბჭო და ა.შ. ერთიანი თავდაცვის სისტემა, უვიზო მიმოსვლა, საერთო ვალუტა და სხვა მრავალი ატრიბუტი გვიჩვენებს, რომ საქმე გვაქვს ზესახელმწიფოს ჩანასახთან. ევროკავშირის წევრმა ქვეყნებმა ნებაყოფლობით თქვეს უარი სახელმწიფო სუვერენიტეტის გარკვეულ ნაწილზე და ეს ფუნქცია ევროკავშირის შესაბამის ინსტიტუტებს გადასცეს, ანუ სრულ ეროვნულ სუვერენიტეტზე მაღლა მოსახლეობის ეკონომიკური კეთილდღეობა დააყენეს.

ამიტომაც უპრიანი იქნებოდა შემუშავებული ყოფილიყო ახალი ტერმინი, რომელიც ზუსტად გამოხატავდა მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგის გეოეკონომიკურ ასპექტებს. თუმცა მანამდე საინტერესო იქნებოდა უშუალოდ ეკონომიკური უსაფრთხოების ტერმინის განმარტება და შემდეგ უკვე ამის საფუძველზე ახალი სახის ტერმინის დანერგვა. ცნობილი ქართველი უსაფრთხოების კვლევების სპეციალისტი და პროფესორი ბესიკ ალადაშვილის განსაზღვრავს ეკონომიკურ უსაფრთხოებას, როგორც: წინასწარ განსაზღვრულ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, ძალისმიერ და ა.შ. ღონისძიებათა კომპლექსური სისტემა, რომლის მიზანმიმართული განხორციელებაც უზრუნველყოფს პიროვნების, საზოგადოების და სახელმწიფოს სასიცოცხლო ეკონომიკური ინტერესების მუდმივ დაცვას და ქვეყნის ეკონომიკის დინამიკურ განვითარებას, როგორც მშვიდობიან პერიოდში, ასევე საშინაო და საგარეო ექსტრემალური სიტუაციების და პოლიტიკური, ეკონომიკური, ეკოლოგიური და სხვა საფრთხეების დინამიკის გათვალისწინებით (ალადაშვილი, 2011: 10). ამიტომაც უკვე გეოეკონომიკური უსაფრთხოების განსაზღვრისას შეიძლება შევიშუავოთ ასეთი სახის დეფინიცია: „გეოეკონომიკური უსაფრთხოება - გლობალური ეკონომიკის პირობებში ურთიერთდამოკიდებულების კომპლექსის საფუძველზე განვითარებული პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო და სოციალური პროცესების ინტეგრაციის მოდელი, სადაც დომინირებენ მთავარი ეკონომიკური აქტორები და რომელიც განსაზღვრავს მათი გეოპოლიტიკური და მეგა-ეკონომიკური ინტერესების პირობებს და რომელიც თავის მხრივ განაპირობებს მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგის განვითარებას“. ასეთი განსაზღვრება, რომელიც გვთავაზობს ამ კვლევის ავტორი წარმოადგენს ოპტიმალური ვარიანტს მისი შინაარსობრივი მომენტებიდან გამომდინარე, რომელიც მეტნაკლებად შეესაბამება დღევანდელი საერთაშორისო ეკონომიკური პროცესებს.

ნატო-ს როლი შავი ზღვის უსაფრთხოების პოლიტიკაში და გეოეკონომიკური ფაქტორები

უსაფრთხოება და სტაბილურობა წარმოადგენს წინაპირობას სტაბილური განვითარების, გლობალურ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებში წარმატებული ინტეგრაციის და შავი ზღვის რეგიონში და შავი ზღვის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში, მდგრადი ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით. ცივი ომის პერიოდში, შავი ზღვა „დაყოფილი“ იყო ერთი მხრივ, თურქეთის რესპუბლიკას, როგორც ნატო-ს წევრს და მეორე მხრივ, ყოფილ საბჭოთა კავშირს და ვარშავის პაქტიდან მოკავშირეებს - ბულგარეთის სახალხო რესპუბლიკას და რუმინეთის სოციალისტურ რესპუბლიკას შორის. შესაბამისად, შავი ზღვის უსაფრთხოება ეფუძნებოდა ძალთა და ინტერესთა ბალანსს ნატო-ს და საბჭოთა ვარშავის პაქტს შორის (მარგველაშვილი, 2019: 1).

თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე, ისტორიულად შავი ზღვის რეგიონი ყოველთვის მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი და ენერგორესურსების სატრანზიტო დერეფანი იყო. 21-ე საუკუნეში კი ის ძლიერი ქვეყნების ძალაუფლებისთვის ბრძოლის ასპარეზადაც გადაიქცა და მსოფლიო ყურადღების ცენტრში მოექცა (გვენეტაძე, 2024:1).

შავი ზღვის რეგიონი არის რუსეთისა და დასავლეთის კონკურენციის ცენტრალური ადგილი, რომელიც ევროპის მომავალზეც პოლიტიკურ და გეოეკონომიკურ ჭრილში მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს. რეგიონი 2014 წელს მოსკოვის მიერ ყირიმის უკანონო ანექსიამდეც კი განიცდიდა კონფლიქტების ორ ათწლეულს. რუსეთმა 2008 წლიდან ოთხჯერ გამოიყენა სამხედრო ძალა რეგიონის ქვეყნების წინააღმდეგ. კრემლი ცდილობს რეგიონის ქვეყნებზე პრივილეგიებული გავლენის სფეროს შექმნას და შეზღუდოს მათი ინტეგრაცია ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში რის გამოც 2008 წელს რუსეთ-საქართველოს ომი მოხდა. რუსეთი ცდილობს გააძლიეროს თავისი რეჟიმის სტაბილურობა და გააუმჯობესოს სამხედრო შესაძლებლობები თავდაცვის მიმართულებით, მათ შორის აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვასა და ახლო აღმოსავლეთში ძალაუფლების უფრო გავრცელების მიმართულებით. ამ პროცესების შემდგომ ნატოს სტრატეგიულ დოკუმენტებში გაზრდილი ყურადღება მიაქცეის შავი ზღვის რეგიონს. 2016 წლის ვარშავის სამიტის კომუნიკე უფრო მკაფიოდ იყო ასახული რუსეთის აგრესიული ქმედებები რეგიონში და ის ხისტი პოლიტიკა რომელიც რეგიონის დესტაბილიზაციისკენ იყო მიმართული. რაც შემდგომ წლებში მისი აგრესიული ქმედებებით კიდევაც გამოჩნდა.

ორი წლის შემდეგ, 2018 წლის ბრიუსელის სამიტზე, ნატოს კომუნიკეში დაიწყო შავ ზღვაში უსაფრთხოების განმტკიცების შემდგომი მიმართულებების გამოკვეთა: მოკავშირეთა საზღვაო პოზიციის გაძლიერების მიმართულებით. ნატოს ყოფნისა და აქტივობის გაზრდა და ალიანსისა და მის პარტნიორებს შორის თანამშრომლობის განვითარება: საქართველოში და უკრაინაში. 2021 წლის

ბრიუსელის სამიტმა დაგმო რუსეთი მისი სამხედრო გაძლიერების პოლიტიკა და მოუწოდა უკრაინის პორტებისა და აზოვის ზღვის ბლოკადის მოხსნა. უკრაინასთან შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების საკითხებში და საქართველოსთან ჰიბრიდული საფრთხეებისადმი მდგრადობის გაზრდის შესახებ განცხადებებთან ერთად, სამიტის კომუნიკემ ნათლად აჩვენა, რომ ალიანსმა გაზარდა თავისი წვლილი სამივე სფეროში ერთგულ წინსვლაში (Horrell & Kuz, 2022: 1).

2022 წლის 24 თებერვალს რუსეთის მიერ უკრაინაში სრულმასშტაბიანი სამხედრო შეჭრის შედეგად ევროატლანტიკური უსაფრთხოების გარემო ფუნდამენტურად შეიცვალა. დასავლეთსა და რუსეთს შორის დაპირისპირების არეალს დღეს სწორად შავი ზღვის რეგიონი წარმოადგენს (გვენეტაძე, 2024:1). რუსეთის შეჭრამ უკრაინაში გაზარდა შავი ზღვის რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა ნატოს აღმოსავლეთ ფლანგის უსაფრთხოებისთვის. რუსეთის შავი ზღვის ფლოტის აქტიურობა, ენერგეტიკული შანტაჟი და საზღვაო კავშირგაბმულობის ხაზების ბლოკირება საფრთხეს უქმნის ალიანსს და მის პარტნიორ ქვეყნებს (მოლდოვა, უკრაინა, საქართველო). მიუხედავად იმისა, რომ ნატოს შავ ზღვაში მოქმედების შესაძლებლობა შეზღუდულია მონტრეს კონვენციით, ალიანსს შეუძლია გააძლიეროს შეკავების სანდოობა რეგიონში სამხედრო ყოფნის გაზრდით და პარტნიორებთან თანამშრომლობის გაფართოებით.

2022 წლის ნატოს მადრიდის სამიტზე მიღებულ იქნა „ნატოს 2022 წლის სტრატეგიული კონცეფცია“, რომელშიც თანამშრომლობითი უსაფრთხოების ფორმატში ასახულია ალიანსის მიდგომა შავი ზღვის რეგიონისადმი სადაც მკაფიოდ წერია, რომ „დასავლეთ ბალკანეთისა და შავი ზღვის რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს ალიანსისთვის. ჩვენ კვლავ დავუჭერთ მხარს ამ რეგიონების დაინტერესებული ქვეყნების ევროატლანტიკურ მისწრაფებებს. ჩვენ გავზრდით ძალისხმევას, რათა გავაძლიეროთ მათი შესაძლებლობები, გაუმკლავდნენ მათ წინაშე არსებულ სხვადასხვა საფრთხეებსა და გამოწვევებს და გავაუმჯობესებთ მათ მდგრადობას მესამე მხარის მავნე ჩარევისა და იძულების მიმართ“ (ნატოს 2022 წლის სტრატეგიული კონცეფცია, 2022:16). სწორედ აღნიშნული ჩანაწერი მოწმობს იმ პოლიტიკას რომელიც გააჩნია ნატოს ამ რეგიონისადმი. რაც რუსეთ-უკრაინის ომის შემდეგ კიდევ უფრო გაიზარდა ინტერესი და დამოკიდებულება შავი ზღვის რეგიონისადმი. შავი ზღვის რეგიონი აღიარებულია, როგორც სტრატეგიული მნიშვნელობის ზონა, რომელსაც საფრთხე ემუქრება რუსეთის გაფართოებული სამხედრო შესაძლებლობებითა და ჰიბრიდული აქტივობებით. ახალი სტრატეგიის მიხედვით, ალიანსს უფრო მეტად უნდა შეეძლოს წევრი ქვეყნების ტერიტორიის დაცვა აღმოსავლეთ ფლანგზე მყოფი ჯარების საფუძველზე. რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრის საპასუხოდ, ნატომ დაიწყო ეტაპობრივი საპასუხო გეგმების დასახვა და განხორციელება. ამავე დროს მოკავშირეებმა აღიარეს შავი ზღვის რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა ივლისში ვილნიუსში გამართულ სამიტზე. მათ პირობა დადეს გრძელვადიანი მხარდაჭერის უკრაინის მიმართ, ასევე ასახეს ალიანსში მისი მომავალი გაწევრიანების საგზაო რუკა. მათ ასევე პირობა დადეს, რომ გააგრძელებენ მოწყვლადი პარტნიორების, მოლდოვას რესპუბლიკისა და საქართველოს რეფორმებისა და ადაპტაციების განხორციელებას მათზე მორგებული მხარდაჭერის პაკეტების მეშვეობით, რათა ხელი შეუწყონ მათ მდგრადობასა და ძლიერებას, რადგან ისინი აგრძელებენ გზას ევრო-ატლანტიკური ინტეგრაციისკენ და შესაბამისად რუსეთის მხრიდან იზრდება საფრთხეების განზომილება.

ყველაზე სერიოზული რისკი შავი ზღვის რეგიონთან დაკავშირებით არის რუსეთის მიერ სიტუაციის ესკალაცია დასავლეთის უფრო აგრესიული სანქციების, სამხედრო მხარდაჭერის ან სამხედრო მოქმედებების საპასუხოდ. ესკალაციას შეიძლება ჰქონდეს მრავალი ფორმა, მათ შორის ევროპაში ენერგიის მიწოდების სრული შეწყვეტა, უფრო სერიოზული კიბერშეტევები, უფრო მკაცრი შეზღუდვები რუსულ და უკრაინულ ექსპორტზე მარცვლეულისა და სხვა საქონლის, როგორიცაა სასუქები. თავდასხმები წყალქვეშა მილსადენებზე და სატელეკომუნიკაციო კაბელებზე და უფრო სერიოზული სარაკეტო თავდასხმები უკრაინის ქალაქებზე და სტრატეგიული ინფრასტრუქტურის სამიზნეებზე, ასევე საფრთხეების ჰორიზონტალური ესკალაცია და რაც მთავარია, ბირთვული ან ქიმიური იარაღის გამოყენება (Hooker, 2023:1).

რუსეთის უშუალო მიზანია უკრაინის მოკვეთა შავი ზღვის სანაპიროდან, უზრუნველყოს სახმელეთო კავშირი ყირიმთან და დაამყაროს კონტროლი ოდესაზე. ეს საშუალებას მისცემს რუსეთს დომინირებდეს საზღვაო ვაჭრობასა და ენერგეტიკულ მარშრუტებზე, შეარყიოს უკრაინის დამოუკიდებლობა და სახელმწიფოებრიობა და შეამციროს მისი ღირებულება დასავლეთისთვის. ფინეთისა და შვედეთის ნატოში გაწევრიანების შემდეგ რუსეთი ბალტიის ზღვაში თავს

შევიწროებულად გრძნობს და სავარაუდოდ გააორმაგებს თავის პოზიციას შავ ზღვაში ბალტიისპირეთში ზარალის კომპენსაციის მიზნით.

დასკვნა

უკრაინაში რუსეთის შეჭრით, საგრძნობლად გაიზარდა საფრთხე ალიანსის პარტნიორებისთვის შავი ზღვის რეგიონში. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთი დროებით დასუსტდა, მის მიერ ინიცირებული სამხედრო, კიბერ და ჰიბრიდული საფრთხეები რეგიონში კვლავ აქტუალურია და ის ამ მიმართულებით კვლავ აგრძელებს აგრესიულ პოლიტიკას. გეოეკონომიკური უსაფრთხოების კონტექსტში რუსეთის მიერ უკრაინული მარცვლეულის ზღვით გადაზიდვის ბლოკადა და მასთან დაკავშირებული პროცესები ქმნის რისკებს, მათ შორის კრიტიკული საზღვაო ინფრასტრუქტურაზე დივერსიამ შეიძლება შეაფერხოს მიწოდების ჯაჭვები რეგიონში, რაც ნეგატიურად აისახება რეგიონის მოთამაშეების პოლიტიკაზე.

დასავლეთმა უნდა გააძლიეროს უკრაინის სამხედრო შესაძლებლობები რუსული აგრესიის მოსაგერიებლად, იმისათვის, რომ შეზღუდოს რუსეთის შესაძლებლობა მიაღწიოს მიზნებს და მოახდინოს დომინირება შავ ზღვაში. გაზრდილი შესაძლებლობები უკრაინას საშუალებას მისცემს კიდევ უფრო შეამციროს რუსული საზღვაო ყოფნა და უზრუნველყოს თავისი პორტები მნიშვნელოვანი ექსპორტისთვის, რაც გეოეკონომიკური მიმართულებით მნიშვნელოვანია. გრძელვადიან პერსპექტივაში უკრაინა შეიძლება გახდეს მნიშვნელოვანი რეგიონალური მოთამაშე და შეუცვლელი საყრდენი რუსული ექსპანსიონიზმის შეკავებაში.

რუსეთის ჰიბრიდული ქმედებების წინააღმდეგ რეგიონული პარტნიორების მდგრადობის გასაზრდელად, ნატო მჭიდროდ უნდა ითანამშრომლოს ევროკავშირთან, მის მიზნებს შორის უნდა იყოს მოლდოვას, საქართველოს, უკრაინის შესაძლებლობების გაძლიერება კიბერუსაფრთხოების სფეროში და დეზინფორმაციის წინააღმდეგ ბრძოლაში. შავი ზღვის რეგიონში ნატოს უფრო ფართო ჩართულობა და ყოფნა რეგიონის ქვეყნების ინტერესებშია, რადგან ეს გააძლიერებს მათ უსაფრთხოების განცდას და მოკავშირეთა თავდაცვისა და შეკავების შესაძლებლობებს გაზრდის. ასევე, ნატომ უნდა განიხილოს ინიციატივები და მოახდინოს სხვადასხვა ქმედებები შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების სხვადასხვა რისკების გადასაჭრელად, მათ შორის რუსეთის აგრესიის შესაკავებლად, შეიარაღების კონტროლის მიმართულებით, გარემოს დაბინძურების და ა.შ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბახტაძე ლელა, ვეშაპიძე შოთა, ზუბიაშვილი თამაზ, „გეოეკონომიკა“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 2021. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2021/sep/readers/bakhtadze-geoekonomika-reader.pdf>
2. გვენეტაძე ნათია, „ შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოება და ნატო“, საინფორმაციო ცენტრი ნატოსა და ევროკავშირის შესახებ, თბილისი 2024. <https://infocenter.gov.ge/blog/shavi-zghvis-regionis-usaftrkhoeba-da-nato/>
3. მარგველაშვილი ზაალ, „უსაფრთხოება შავი ზღვის რეგიონში“, ლევან მიქელაძის სახელობის დიპლომატიური სასწავლო და კვლევითი ინსტიტუტი საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო, 2019. https://di.gov.ge/wp-content/uploads/2021/02/security_black_sea_ge.pdf
4. “Renewable Power Pathways”, Special Bulletin, Department of Energy, Washington, 2000;
5. Akhvlediani, Tamar "Energy-Geopolitics of Syrian Regional War: Global and Regional Aspects", MA Thesis, IBSU, Tbilisi, 2018;
6. Aljazeera” *Why is the Strait of Hormuz so strategically important? Explaining the economic and geopolitical significance of the key waterway out of the Gulf*”, 2019.;
7. Buzan, Barry “*People State and Fear*”, Pearson Education, London, 1991;
8. HAYNES, SUYIN. 2019 JULY 23, . "The Strait of Hormuz Is at the Center of Iran Tensions Again. Here's How the Narrow Waterway Gained Wide Importance." *Times*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/soft-power>. n.d.
9. Hooker Richard, „A security strategy for the Black Sea“, Atlantic Council Task Force on Black Sea Security, 2023. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/a-security-strategy-for-the-black-sea/>

10. Horrell Steven, Kuz Ivanna, „NATO — Back in the Black (Sea)?”, Center for European Policy Analysis, 2022. <https://cepa.org/article/nato-back-in-the-black-sea/>
11. Isidore, Chris. “ *Why the Strait of Hormuz is so important*”, *CNN Business, Atlanta*, 2019.
12. Kettell, Steven. n.d. *britannica* . <https://www.britannica.com/topic/oil-crisis>.
13. Lack, Simon. n.d. "America's Path To Energy Independence: The Shale Revolution." *Forbes*, 2021.
14. Lahabi, Omid. "Strait of Hormuz: Why does Iran threaten to close it?" *euronews*. 2019.
15. Lasicova, J. "*bezpecnost-bezpecnosta agen da sucasnosti*". banka bystrica univerzita mateja bela2006..
16. *NATIONAL GEOGRAPHIC*. Feb. 21, 2013.. <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/non-renewable-energy/>.
17. *National Geographic*. JANUARY 30, 2019.. <https://www.nationalgeographic.com/environment/energy/reference/renewable-energy/>.
18. *Renewable Power Pathways*. national research council. 2000.
19. Robbins, James S. "Closing Strait Of Hormuz Is Fraught With Dangers For Iran." *radio farda*. April 29, 2019.
20. *The Environmental Impact Assessment Regulations* . (Scotland). 1999.
21. Wethe, David. "The Shale Revolution." *bloomberg*. 2019.

**Opportunities and Risks of Using Artificial Intelligence in Private and State
Higher Education Institutions of Georgia**
**ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების შესაძლებლობები და რისკები სახელმწიფო
კერძო და სხვა სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში**

Sophio Moralishvili

PhD in Philology,

Associate Professor at

Akaki Tsereteli State University

e-mail: sopio.moralishvili@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8563-1172>

Maia Akhvlediani

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at

Akaki Tsereteli State University

e-mail: maia.akhvlediani@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4816-443X>

Abstract: In the last decade, artificial intelligence has taken an important place in our lives. It is no longer the realm of science fiction and has been widely introduced both in everyday life and in the field of education. The endless possibilities and risks of technology have necessitated regulations. On June 14, 2023, the European Union adopted the Artificial Intelligence Act, which is the regulation governing its separation.

Unquestionably, artificial intelligence has had a profound impact on education. It has altered management systems, learning/teaching approaches, and the manner that education is conducted in colleges and universities. Artificial intelligence systems are heavily utilized by those working in the field of education. This enables them carry out research, hold and process data in real time, and execute inclusive teaching methods.

For instance, Pearson's My English Lab platform utilizes artificial intelligence to facilitate English language instruction. Through this platform, students' assignments are generated and assessed using AI algorithms. Additionally, the "smart platform" offers supplementary resources such as grammar rules and examples to help students understand their mistakes and provides them with an opportunity to rectify them.

It is important to acknowledge that while artificial intelligence offers numerous possibilities, it also poses significant risks. With a simple voice command, the system can solve mathematical problems, answer complex scientific questions, generate articles, stories, essays, perform translations, and more. However, it becomes challenging to discern the ethical implications for students regarding the integrity of their work.

The article outlines a study carried out between May and July 2023 across various private and state higher education institutions in Georgia. Its aim was to address inquiries concerning the utilization of artificial intelligence in the educational realm. Specifically, the study sought to determine whether students possess and employ digital competencies during the learning process, the extent to which such employment contributes to personalized learning experiences, improved academic outcomes, inclusivity, and academic integrity.

Key Words: Artificial Intelligence (AI), higher education, implementation, risks.

სოფიო მორალიშვილი
ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: sopio.moralishvili@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8563-1172>

მაია ახვლედიანი
პედაგოგიკის დოქტორი, აკაკი წერეთლის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: maia.akhvlediani@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4816-443X>

აბსტრაქტი: ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ხელოვნურმა ინტელექტმა მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა ჩვენს ცხოვრებაში. ის უკვე აღარ წარმოადგენს სამეცნიერო ფანტასტიკის სფეროს და ფართოდ დაინერგა როგორც ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ასევე განათლების სფეროში. ტექნოლოგიების უსასრულო გამოყენების შესაძლებლობებმა და რისკებმა მოითხოვა რეგულაციის აუცილებლობა. 2023 წლის 14 ივნისს ევროკავშირმა მიიღო ხელოვნური ინტელექტის აქტი, რომელიც წარმოადგენს მისი გამოყენების მომწესრიგებელ რეგულაციას.

ხელოვნური ინტელექტის უსაზღვრო ზეგავლენა განათლებაზე უდავოა, შეცვლილია განათლების პროცესი სკოლებსა და უნივერსიტეტებში, სწავლა/სწავლების გზები და მეთოდები, მართვის სისტემები. საგანმანათლებლო პროცესში ჩართული ადამიანები მასშტაბურად იყენებენ ხელოვნური ინტელექტის სისტემებს, რაც ხელს უწყობს მათი საქმიანობის ეფექტიანობის გაზრდას, დროული მონაცემების ფლობას/დამუშავებას, კვლევების წარმართვას, სწავლების ინკლუზიური პროცესის განხორციელებას. მაგალითად, ინგლისური ენის სწავლების მიზნით რამდენიმე კერძო და სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებელში უკვე გამოიყენება Pearson-ის MyEnglishLab პლათფორმა, რომლის მეშვეობითაც ხდება სტუდენტთა საშინაო დავალების მომზადება და შემოწმება ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით. მასთანავე, „ჭკვიანი პლათფორმა“ სტუდენტს აწვდის დამატებით ინფორმაციას (წესებს, მაგალითებს) შეცდომებზე და აძლევს მათი გამოსწორების შესაძლებლობას.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ შესაძლებლობებთან ერთად ხელოვნურ ინტელექტს მრავალი საფრთხე მოაქვს. ერთი ხმოვანი ბრძანებით შესაძლებელია სისტემას ამოვახსნევინოთ მათემატიკური ამოცანა, მივიღოთ პასუხი რთულ სამეცნიერო კითხვაზე, დავაწერინოთ სტატია, ისტორია, ესე, შევასრულებინოთ თარგმანი და ა.შ.. რთულად დასადგენია სტუდენტის ეთიკურ კეთილსინდისიერებასთან დაკავშირებული საკითხები.

სტატიაში წარმოდგენილია კვლევა, რომელიც 2023 წლის მაისი-ივლისში ჩატარდა საქართველოს რამდენიმე კერძო და სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებელში და მისი მიზანი იყო მიგვეღო სწავლების პროცესში ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებასთან დაკავშირებულ კითხვებზე პასუხები: ფლობენ და იყენებენ თუ არა ციფრულ კომპეტენციებს სტუდენტები სწავლის პროცესში, რამდენად უწყობს ის ხელს სწავლის პროცესის პერსონალიზაციას, უკეთეს შედეგებს, ინკლუზიურობას, აკადემიურ კეთილსინდისიერებას.

საკვანძო სიტყვები: ხელოვნური ინტელექტი, უმაღლესი განათლება, AI დანერგვა.

შესავალი. გაეროს მდგრადი განვითარების მიზნები 2030 (UN Sustainable Development Goals 2030), გლობალური მოწოდება მოქმედებისაკენ, ჩვენ წინაშე აყენებს თანამედროვე გამოწვევებს - სიღარიბის აღმოფხვრას, დედამიწის გარემოსა და კლიმატის დაცვას და მსოფლიოში ყველა ადამიანისთვის მშვიდობისა და კეთილდღეობის მოპოვებას. ის ქვეყნებს ავალდებულებს, რომ განათლების ყველა პროგრამა სავალდებულო სახით მოიცავდეს გლობალური მოქალაქეობის ჩამოყალიბებისკენ მიმართულ განათლებას. ¹სასწავლო გეგმა კი უნდა მოიცავდეს თემებს, როგორებიცაა მდგრადი განვითარება, ადამიანის უფლებები, გენდერული თანასწორობა, ბავშვის

¹ <https://sdgs.un.org/goals/goal4>

უფლებები, მშვიდობა და ძალადობისგან თავისუფალი კულტურის ხელშეწყობა, გლობალური მოქალაქეობა და ა.შ.

საქართველოს მთავრობამ უნდა მიიღოს აქტიური ზომები, რომ მოახერხოს მდგრადი განვითარების მიზნების², კერძოდ კი მეოთხე მიზნის იმპლემენტაცია, რომელიც ეხება ხარისხიან განათლებას. ეს უკანასკნელი გულისხმობს „ინკლუზიური, ხარისხიანი, თანასწორი განათლების უზრუნველყოფას და უწყვეტი სწავლის შესაძლებლობის შექმნას ყველასათვის“. საქართველოსთვის მისადაგებული ამოცანის მიხედვით (ეროვნული ინდიკატორი 4.1–4.7), ჩვენი ქვეყანა იღებს ვალდებულებას, რომ 2030 წლისთვის ყველა გოგონასა და ბიჭისთვის სრულად უფასოდ უზრუნველყოფილ იქნება თანასწორი და ხარისხიანი დაწყებითი და საბაზო განათლების მიღება.³

მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის მოხსენებაში, რომელიც ეხება სახელმწიფოთა მზაობის დადგენას მომავლის ეკონომიკის შესაქმნელად, მოცემულია ხუთი მამოძრავებელი ძალის ინდიკატორი. აქედან საკვანძო ორია – ინოვაციები და ტექნოლოგიები. განათლებამ ხელი უნდა შეუწყოს, რომ დროულად დანერგოს ინოვაციები, მეხუთე ინდუსტრიული რევოლუციის შესატყვისი ახალი ტექნოლოგიები და, ასევე, უნდა შეიქმნას პოტენციალი ამ პროცესების დასაწყებად.

ტექნოლოგიურ მიღწევას შორის, სწორედ ხელოვნური ინტელექტი (AI) წარმოადგენს იმ ძალას, რომელსაც შეუძლია რევოლუცია მოახდინოს სწავლებისა და სწავლის ტრადიციულ მიდგომებსა და მეთოდებში. მსოფლიოს ბევრ, მოწინავე უმაღლეს სასწავლებელში სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს ხელოვნური ინტელექტის დანერგვის პროცესები, რაც საჭიროებს საჯარო პოლიკას მათ მხარდასაჭერად. 2023 წლის 14 ივნისს ევროკავშირმა მიიღო ხელოვნური ინტელექტის აქტი,⁴ რომელიც წარმოადგენს მისი გამოცემის მომწესრიგებელ რეგულაციას.

ევროპის საბჭომ ასევე შეიმუშავა დოკუმენტი, რომელიც ეხება ხელოვნური ინტელექტის ადგილს განათლებაში ადამიანის უფლებების, დემოკრატიისა და კანონმდებლობის ჭრილში.⁵ ის ეხება ისეთ საკითხებს, რომლებიც გავლენას ახდენს მოსწავლის განათლების უფლებებზე, ხელმისაწვდომობაზე და თანასწორობაზე, ადამიანის ღირსებაზე, ავტონომიურობაზე, მოსმენაზე, დისკრიმინაციაზე, კონფიდენციალურობისა და მონაცემთა დაცვაზე, გამჭვირვალობაზე, სწავლის თანამშრომლობით და სოციალურ ასპექტებზე და სხვ.

რა არის ხელოვნური ინტელექტი? ChatGPT არის ენობრივი მოდელი, რაც ადამიანებს აძლევს კომპიუტერთან ინტერაქციის საშუალებას უფრო ბუნებრივ დიალოგურ რეჟიმში. GPT ნიშნავს “Generative Pre-trained Transformer” – გენერირებად გაწვრთნილ ტრანსფორმერს. ეს სახელწოდება ენობრივ მოდელს აერთიანებს, რომლებიც ღია ხელოვნური ინტელექტის მიერ არის შექმნილი. ის ასევე ცნობილია როგორც გენერირებული AI, რადგან ორიგინალურ შინაარსს ქმნის (UNESCO 2023). ChatGPT იყენებს ენობრივ პროცესებს, რომ მოიპოვოს ინფორმაცია ინტერნეტში არსებული მონაცემებისგან, მიაწოდოს მომხმარებელს პასუხები კითხვებსა თუ მოთხოვნებზე, რაც ხელოვნურ ინტელექტს ეფუძნება.

ეს მოდელები გაწვრთნილია დიდ ტექსტურ მონაცემთა ბაზაზე, რათა ისწავლონ შემდეგი სიტყვის პროგნოზირება წინადადებაში და შექმნან თანმიმდევრული და დამაჯერებელი ადამიანის მიერ გაცემული პასუხების მაგვარი შინაარსი. ChatGPT-ის უფასო ვერსია ხელმისაწვდომია ყველასათვის, საჭიროა მხოლოდ დარეგისტრირება. უფრო მოწინავე ვერსია ხელმისაწვდომია მხოლოდ ფასიანი აბონენტებისთვის.

ეთიკურად გამოყენების შემთხვევაში ChatGPT-ს შეუძლია უმაღლეს სასწავლებლებს გაუმარტივოს მუშაობა, სტუდენტებს კი სწავლის პროცესი (Guorui & Popkewitz, 2020). ჩატს შეუძლია სწავლა-სწავლების პროცესი გახადოს პერსონალიზებული. კვლევების თანახმად, „პერსონალიზებული სწავლება მოსწავლეს აყენებს განათლების სისტემის ცენტრში“ (Leadbetter, 2008). პერსონალიზებული სწავლება გულისხმობს დიფერენციაციის (სხვადასხვა მოსწავლის სწავლის პრეფერენციებზე მორგებული სწავლების) და ინდივიდუალიზაციის (სხვადასხვა მოსწავლის სასწავლო საჭიროებების შესაბამისად სწავლების) საგანმანათლებლო კონცეფციების გაფართოებას, რათა დაუკავშირდეს მოსწავლის ინტერესებსა და გამოცდილებას. ასევე

² https://idf.ge/ge/extent_of_sdgs_integration_in_national_public_policy_system_of_georgia

³ <https://sdg.gov.ge/text-page/34>

⁴ <https://www.artificial-intelligence-act.com/>

⁵ <https://rm.coe.int/artificial-intelligence-and-education-a-critical-view-through-the-lens/1680a886bd>

უზრუნველყოს თითოეული მოსწავლის საჭიროებების, შესაძლებლობებისა და ინტერესების დაკმაყოფილება კურიკულუმისა და სასწავლო აქტივობების ინდივიდუალურად მორგების გზით.

პერსონალიზებული სასწავლო გარემოს საბოლოო მიზანია განავითაროს საგანმანათლებლო სისტემა, რომელიც უშუალოდ რეაგირებს ადამიანების ინდივიდუალურ, კონკრეტულ მოთხოვნებზე, ვიდრე დააწესოს პარადიგმა „ერთი ყველასთვის მისაღები ფორმა“ (Bates, 2014; Williams, 2013). ახალგაზრდები ადვილად იყენებენ ტექნოლოგიას და უკეთესად სწავლობენ ტექნოლოგიაზე დაფუძნებულ გარემოში, ამრიგად მათი ინტეგრაცია განათლებაში, განსაკუთრებით საკლასო ოთახში, აუცილებელია (Ghavifekr & Rosdy 2015).

მეთოდები. სტატიაში წარმოდგენილია კვლევა, რომელიც 2023 წლის მაისი-ივლისში ჩატარდა საქართველოს რამდენიმე კერძო და სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებელში და მისი მიზანი იყო მიგვეღო სწავლების პროცესში ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებასთან დაკავშირებულ კითხვებზე პასუხები: იცნობენ და იყენებენ თუ არა ხელოვნურ ინტელექტს სტუდენტები სწავლის პროცესში; რამდენად უწყობს ხელს ხელოვნური ინტელექტი პერსონალიზებულ სწავლებას, გაუმჯობესებულ აკადემიურ შედეგებს, ინკლუზიურობას და აკადემიურ მთლიანობას. ანონიმურ გამოკითხვაში 105 სტუდენტმა (მონაწილეთა შორის: ბაკალავრიატის - 74%, მაგისტრატურის - 26%) მიიღო მონაწილეობა.

კვლევის პირველ ეტაპზე გამოვიყენეთ დაკვირვების მეთოდი. ერთი სემესტრის განმავლობაში ვაწარმოებდით აქტიურ დაკვირვებას სტუდენტებზე საშინაო დავალების პრეზენტაციის და წერიტი დავალების შესრულების დროს როგორ იყენებდნენ ღია წყაროებიდან მოძიებულ მასალებს. დაკვირვება მიმდინარეობდა ბუნებრივ პირობებში. სწორედ ამ მეთოდის გამოყენებით შევძელით დაგვედგინა საკვლევი თემის პრობლემურობა და აქტუალურობა.

კვლევის მეორე ეტაპი იყო რაოდენობრივი კვლევისათვის კითხვარის მომზადება, რომელიც შეიცავდა როგორც ღია, ასევე დახურულ კითხვებსა. კითხვები იყო საკმაოდ მარტივი, თუმცა საშუალება მოგვეცა საინტერესო მონაცემები მიგვეღო საკვლევი თემის ირგვლივ.

ცხრილი 1 მონაწილეთა რაოდენობა უნივერსიტეტების მიხედვით

უსდ სახელწოდება	გამოკითხულ სტუდენტთა რაოდენობა
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი	42
შოთა მესხიას სახელობის ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი	16
ახალი უმაღლესი სასწავლებელი	12
ალტე უნივერსიტეტი	13
საქართველოს დავით აღმაშენებლის სახელობის უნივერსიტეტი	6
სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის უნივერსიტეტი	15

შედეგები

ცხრილი 2 ფლობთ თუ არა ციფრულ კომპეტენციებს? (შეგიძლიათ მონიშნოთ რამდენიმე)

კვლევის ფარგლებში დასმული პირველი კითხვა ეხებოდა მონაწილეთა ციფრულ კომპეტენციებს და როგორც ცხრილი გვიჩვენებს, გამოკითხულთაგან 70 სტუდენტი კარგად ფლობს ციფრულ კომპეტენციებს და იყენებს სწავლის პროცესში.

საინტერესო იყო კვლევის მეორე კითხვაზე პასუხი „უწყობს თუ არა ხელს ხელოვნური ინტელექტი სწავლების პერსონალიზაციას (ინდივიდზე მორგებულ სწავლა/სწავლებას)? კვლევაში მონაწილეთა 89.3% მიიჩნევს, რომ ხელოვნური ინტელექტი ეხმარება სწავლების პერსონალიზაციას, 7.8% ფიქრობს უარყოფითად. დანარჩენილი გამოკითხულების აზრით, ეს თავად მომხმარებელზეა დამოკიდებული და ცალსახად პასუხის გაცემა შეუძლებელია.

მესამე კითხვა ეხებოდა რესპოდენტების მოსაზრებას თუ რამდენად ეხმარებათ ხელოვნური ინტელექტი სწავლის უკეთესი შედეგების მიღწევაში. აქ შევთავაზეთ შეფასებინათ 5 ბალიანი სისტემით. 35.6% თვლის, რომ ძალიან ეხმარება, 4 ქულით შეაფასა-29.7%, 3 ქულით- 24.8%, 2 ქულით -5% და 1 ქულით- 1%-მა.

იმის გათვალისწინებით, რომ ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით შესაძლებელია ბევრი რთული ამოცანის გადაჭრა და თანამედროვე უნარებს შორის, კრიტიკული აზროვნების

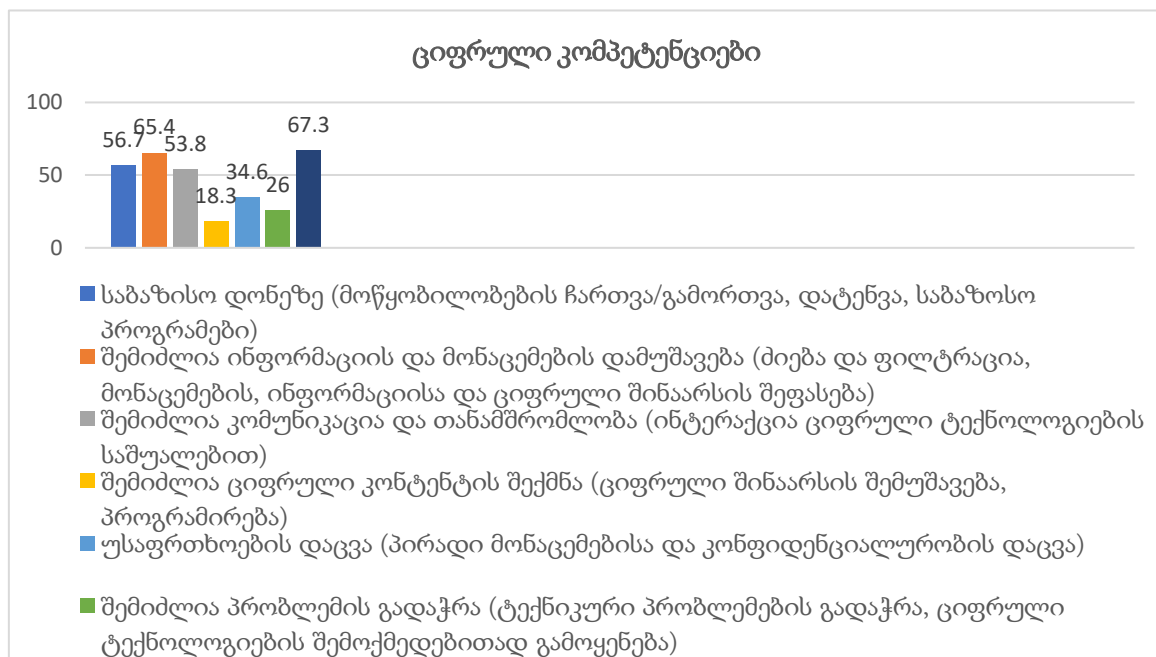
უნარები წარმოადგენს სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანს, დავსვით კითხვა: „უწყობს თუ არა ხელოვნური ინტელექტი ხელს კრიტიკული აზროვნების უნარების გამომუშავებას? სასიამოვნო იყო მიღებული შედეგი, რადგან რესპოდენტთა 79.8% სწორად მიიჩნევს, რომ საჭიროა ინფორმაციის კრიტიკულად გაანალიზება და მხოლოდ ამის შემდეგ გონივრულად გამოყენება. თუმცა გამოკითხულთა 16.3% მაინც თვლის, რომ აღარ არის საჭირო ფიქრი და „ჩემს ნაცვლად ხელოვნური ინტელექტი ფიქრობს“. მცირე რაოდენობას აქაც გაუჭირდა ზუსტი პასუხის გაცემა. მიიჩნევენ, რომ კონკრეტულ შემთხვევებზეა დამოკიდებული, ან აქვს

თანაბარი დადებითი და უარყოფითი გავლენა. „იცავთ თუ არა ეთიკის ნორმებს ინფორმაციის მოპოვების და გამოყენებისას?“ ამ კითხვაზე 81.7%-მა უპასუხა, რომ ყოველთვის იცავს, 16.3% იშვიათად, მხოლოდ მცირე ნაწილი არასდროს იცავს ეთიკის ნორმებს. ვფიქრობთ, აქ დადებით პასუხს განაპირობებს მთელ რიგ სასწავლო კურსებში ინტეგრირებული საკითხები დაკავშირებული ინფორმაციის მოპოვებასა და სწორად გამოყენებასთან, ასევე, უნივერსიტეტში მოქმედი Turnitin სისტემა.

დღეს გამოწვევად და ნაკლებად შესწავლილ საკითხად რჩება ხელოვნური ინტელექტის გავლენა ემოციურ ინტელექტზე. აქედან გამომდინარე, ჩვენს რესპოდენტებს ვკითხეთ მოსაზრება აღნიშნულ საკითხზე - „იწვევს თუ არა ხელოვნური ინტელექტი ემოციური ინტელექტის შეზღუდვას?“ 68.3% მიიჩნევს, რომ ადამიანური ინტერაქცია და პერსონალური კონტაქტი მცირდება, 26.9%-ს აქვს საპირისპირო მოსაზრება. მცირე ნაწილი, აქაც მიიჩნევს, რომ ეს საკითხი უნდა განიხილოს ინდივიდუალურად და მისი ამ სახით განზოგადება შეუძლებელია.

მიუხედავად იმისა, რომ რესპოდენტთა უმრავლესობა აღიარებს ციფრული კომპეტენციების და ინტელექტუალური შესაძლებლობების მნიშვნელობას სწავლასა და აკადემიურ წარმატებაში, არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. ეს განსხვავებები ხაზს უსვამს განათლებაში ინდივიდზე მორგებული მიდგომების საჭიროებას სხვადასხვა სწავლის სტილისა და შესაძლებლობების დასაკმაყოფილებლად.

დასკვნები. განათლების პოლიტიკის კვლევების სახელმძღვანელოს მიხედვით,

ტექნოლოგიური ინოვაციები და წინსვლა ცვლის მუშაობის სტილს, რომელიც ჩამოყალიბდა ინდუსტრიულ რევოლუციაში ცოდნის დაუფლებასა და უნარების კომპეტენციაზე. შესაბამისად, საჭიროა რომ მოხდეს განათლების ადაპტაცია, მხოლოდ დაბალანსებულად. ამჟამად, ხელოვნური ინტელექტი ვერ ჩაანაცვლებს ადამიანის შემოქმედებითობას და კრიტიკულ აზროვნებას და სწორედ ამ ძლიერ მხარეებზე დაყრდნობით უნდა იმუშაოს უმაღლესმა საგანმანათლებლო დაწესებულებებმა. ახალი კურიკულუმები, რომლებიც ფოკუსირებულია ხელოვნურ ინტელექტზე, გაზრდის კვლევისა და განვითარების შესაძლებლობებს და უზრუნველყოფს სტუდენტებს უახლესი ცოდნით.

ხელოვნური ინტელექტით სწავლა/სწავლების ზოგიერთ ასპექტს მართლაც შეუძლია, თითოეულ მოსწავლეს შეუქმნას მასალის ათვისების ინდივიდუალური გეგმა, თუმცა მათ მოსწავლე

მაინც მიჰყავთ იმავე ფიქსირებულ სასწავლო შედეგებამდე, რასაც ნებისმიერი სხვა სისტემა აკეთებს. პერსონალიზირებული შეიძლება იყოს მეთოდი, თუმცა არა საბოლოო მიზანი. სწორედ ამას მიიჩნევს განათლების ბევრი მკვლევარი პერსონალიზირების სუსტ მხარედ.

საკამათოა, ისიც რომ სწავლის პერსონალიზაცია, პირველ რიგში, არ ეხება სასწავლო მეთოდებს, არამედ ეხმარება ინდივიდუალურ მოსწავლეს, გამოავლინოს საკუთარი პოტენციალი, მოახდინოს თვითრეალიზება და გაიფართოოს მოქმედების არეალი. სწორედ ეს არის ის, რასაც ვერცერთი არსებული, კომერციული, ხელოვნური ინტელექტის ინსტრუმენტი ვერ აკეთებს.

უფრო მეტიც, დასკვნები ხაზს უსვამს ეთიკური მოსაზრებების და ემოციური ინტელექტის მნიშვნელობას ინტელექტუალურ განვითარებასთან ერთად. მასწავლებლებმა და პოლიტიკის შემქმნელებმა უნდა გაითვალისწინონ სწავლის ეს მრავალმხრივი განზომილებები, რათა ხელი შეუწყონ სტუდენტების ჰოლისტიკურ განვითარებას.

მთლიანობაში, წარმოდგენილი კვლევა ხელს შეუწყობს ციფრული წიგნიერების, ინტელექტუალური შესაძლებლობებისა და მათი გავლენის შესახებ განათლებაზე მიმდინარე დისკურსს, სთავაზობს ღირებულ შეხედულებებს ციფრულ ეპოქაში სწავლების პრაქტიკისა და კურიკულუმის დიზაინის გასაუმჯობესებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ევროპის საბჭო, „ციფრული მოქალაქეობა და განათლება“, www.coe.int/en/web/digital-citizenship-education.
2. ჰოლმის ვ., პერსონი ჯ., ჩუნტა ი., ვასონი ბ., დიმიტროვა ვ., ხელოვნური ინტელექტი და განათლება, კრიტიკული ხედვა ადამიანის უფლებების, დემოკრატიისა და კანონის უზენაესობის პერსპექტივიდან, ევროპის საბჭო 2022.
3. Bates, S. (2014). Personalised learning: Implications for curricula, staff and students. Paper presented at the Universitas 21 (U21) Educational Innovation Conference, Sydney, Australia.
4. Guorui F. & Popkewitz T.S. (2020), Handbook of Education Policy Studies, Values, Governance, Globalization, and Methodology, Volume 1, <https://doi.org/10.1007/978-981-13-8347-2>, Springer Singapore.
5. Ghavifekr, S. & Rosdy, W.A.W. (2015). Teaching and learning with technology: Effectiveness of ICT integration in schools. International Journal of Research in Education and Science (IJRES), 1(2), 175-191.
6. Hildebrand, David, "John Dewey", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/dewey/>>
7. Leadbeater, C. (2008). We think: Mass innovation, not mass production. London, UK: Profile.
8. <https://www.sciencefocus.com/future-technology/gpt-3>
9. UNESCO World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology (2019). Preliminary Study on the Ethics of Artificial Intelligence. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367823>
10. UNESCO 2023 - Sabzalieva E., and Valentini A., ChatGPT and Artificial Intelligence in higher education: Quick start guide// United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France and the UNESCO International Institute for Higher Education in Latin America and the Caribbean (IESALC), Edificio Asovincar, Av. Los Chorros con Calle Acueducto, Altos de Sebuacán. Caracas, 1071, Venezuela.

**Features of Social Aspect Political Transformation of
Ukrainian Society**
**სოციალური ასპექტის თავისებურებაები უკრაინის საზოგადოების პოლიტიკური
ტრანსფორმაცია**

Olena Shimko

Candidate of historical sciences, Senior Lecturer of the
Department of Philosophy and Social and Political Sciences
Donbas State Engineering Academy
e-mail: shimkoelena2016@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4329-2053

Abstract: Ukrainian democracy is yet too young, calls and risks with that she meets, very much, and a ruling elite, uniting in oligarchic clans for the sake of privatizing of power, worries mainly from a fight for the use of her for allocation of state resources. In the civilized world it is accepted to perceive power however that other, as the concerted actions on the basis of implementation of agreements and obligations taken during an electoral campaign. It is ordinary political practice. A requirement in claim of political tolerance in Ukraine acquires urgent character, it is necessary precondition of providing of integrity of country, strengthening of institutes of democracy to the state system.

A nonviolent political fight gives to the population facilities of resistance, that can be used for an achievement and protection of the rights and freedoms against existent or potential dictators. The image of politician as factor of influence is also examined in political to the fight. An image of politician always is to the direct reflections of current political situation in a country and actual queries of population. Exactly the folk masses subconsciously form and consciously express a concept about an ideal for them leader now to time. A very important role in forming of image of politician and his driving a mass home mass medias play.

Key words: social sphere, political transformation, political fight, political image, democratic mode, not violence.

ოლენა შიმკო

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
დონბასის სახელმწიფო საინჟინრო აკადემიის
ფილოსოფიის, სოციალურ და პოლიტიკურ
მეცნიერებათა კათედრის უფროსი ლექტორი
ელ-ფოსტა: shimkoelena2016@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4329-2053

აბსტრაქტი: უკრაინული დემოკრატია ჯერ კიდევ ძალიან ახალგაზრდაა, მოუწოდებს და რისკავს, რომ ის ძალიან ხვდება და მმართველი ელიტა, რომელიც გაერთიანებულია ოლიგარქიულ კლანებში ძალაუფლების პრივატიზების მიზნით, ძირითადად წუხს მისი გამოყენებისთვის სახელმწიფო რესურსების გამოყოფისთვის ბრძოლით. . ცივილიზებულ სამყაროში მიღებულია ძალაუფლების აღქმა, თუმცა სხვა, როგორც შეთანხმებული ქმედებები საარჩევნო კამპანიის დროს აღებული შეთანხმებებისა და ვალდებულებების შესრულების საფუძველზე. ეს ჩვეულებრივი პოლიტიკური პრაქტიკაა. უკრაინაში პოლიტიკური ტოლერანტობის მოთხოვნა გადაუდებელ ხასიათს იძენს, ეს არის ქვეყნის მთლიანობის უზრუნველყოფის, სახელმწიფო სისტემისთვის დემოკრატიის ინსტიტუტების გაძლიერების აუცილებელი წინაპირობა.

არაძალადობრივი პოლიტიკური ბრძოლა მოსახლეობას აძლევს წინააღმდეგობის ობიექტებს, რომლებიც შეიძლება გამოყენებულ იქნას არსებული თუ პოტენციური დიქტატორების წინააღმდეგ უფლებებისა და თავისუფლებების მისაღწევად და დასაცავად. პოლიტიკოსის, როგორც გავლენის ფაქტორის იმიჯი ასევე განიხილება პოლიტიკურ ბრძოლაში.

საკვანძო სიტყვები: სოციალური სფერო, პოლიტიკური ტრანსფორმაცია, პოლიტიკური ბრძოლა, პოლიტიკური იმიჯი, დემოკრატიული რეჟიმი და არა ძალადობა.

Introduction: Ukrainian society still remains «post-Soviet» in the sense that it preserves the essential features of the social system, which, it would seem, was categorically abandoned. But was there an alternative to such a strategy in the conditions of a specific type of social transformation in the post-Soviet space and the practical absence of human, including managerial, potential for effective reformation of society? Any social transformation is a process of significant, profound social changes, which, unlike transit, does not have a predetermined goal.

Methods: The work used methods of analysis and synthesis characteristic of political science research; analogies; classifications and others.

Discussion/Results: The transformational approach has gained special importance for post-socialist states, since profound social changes in them began suddenly, without prior calculation of possible losses, without a prepared economic and political elite, without historical experience of overcoming the communist social legacy. But the transformative approach has an exceptional role for the post-Soviet states, which practically had no experience of democratic transit and legal entrepreneurship and in which generations succeeded one another in the absence of private property. Transformation does not have a final goal if it is the result of natural evolution or forced unexpected changes. Another thing is the transformational process caused by reformist or revolutionary forces, which outline in advance the direction of social changes and the goals to be achieved (Holovakha).

The consequence of the forced post-Soviet transformation in the first two decades of Ukraine's independence was the existence of a continuous «drama of uncertainty», the culmination of which was Yanukovych's rejection of agreements with the European Union and an attempt to stop the protests by force. From that moment, society began to change, and first of all, it decided on a strategic direction of development: namely, from the ambivalence of the past (simultaneous support of mutually exclusive geopolitical directions of movement), it moved to the choice of the European path by the majority of the population. Today, we no longer have a drama, but a «tragedy of certainty» and new social challenges that were difficult to imagine three years ago: society must be fundamentally reformed in the conditions of the constant threat of external aggression, the war in the East of Ukraine, and the economic crisis. But it is social determination that is the first (of many necessary) steps towards Ukraine's exit from the impasse of the «post-Soviet state». The next steps should be changes in the government system at all levels, overcoming total corruption, reforming the economy, social infrastructure, education, science, and culture (Economic priorities, 2015).

Are there reasons to talk about the uniqueness of post-Soviet institutionalization? After all, European countries of the so-called «socialist camp» also experienced similar social transformations. However, unlike the countries of the forced post-Soviet transformation, the countries of the former «socialist camp» were transitioning to new economic realities, already having the «residual» experience of «interrupted modernization», established in the period between the two world wars. This experience was supported by certain historical traditions of pan-European development since the Renaissance. This turned out to be enough for these states to transform in the same direction as the countries of the European Union. And although the economic strategies were different, the overall result for the post-socialist countries turned out to be generally positive (25 years, 2014).

In modern Ukrainian society, a situation has arisen when the idea of the European movement has not yet acquired a unifying, consolidating factor in the minds of the vast majority of the population. The majority of the population believes that it is more reliable to develop what is traditional, that European countries do not want to take on the «burden» of poverty of countries with a transition economy, that European markets are not interested in Ukrainian goods, that economic decisions are mainly influenced by political motives. It should be noted that public opinion is almost not influenced by mass media: in Ukraine, targeted information and explanatory support for the integration of our state into the European community is weak. Therefore, the authorities (regardless of political colors), if they do not want the idea of the European choice to remain only an attractive slogan, should take concrete practical steps that would confirm the socio-economic advantages of Ukraine's integration into the European Union.

It should also be borne in mind that the paths taken by the countries of Central and Eastern Europe were fundamentally different. According to studies, one type of economic transformation, neoliberal capitalism, was characteristic of the Baltic countries. Its characteristic features are very low growth rates of industrial production, low level of production of complex products, strict fiscal policy and low level of social protection. Slovenia chose the opposite path, where another type of neo-corporate capitalism was established, which is

characterized primarily by a high level of social protection, a relatively high share of complex exports and the avoidance of radical market mechanisms for regulating economic relations. The countries of the Visegrad Group (Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia) are between these extremes, focusing on a moderate neoliberal model combined with elements of social inclusion (Bohle, 2006).

It should be noted that the category «social protection» has not been sufficiently scientifically developed. Often this concept is confused with the category «social security». However, the category «social protection» is a market concept. Under market conditions, there are many types of risks, including the risk of loss or a decrease in the level of income, which means the standard of living. State guarantees that provide compensation for the risk of loss of income constitute the content of social protection of the population. Unfortunately, in Ukraine, the system of such social guarantees has been destroyed: the legislation on the indexation of the population's income did not work or worked to a limited extent, and this also destroyed the proportions of the population's income, increased inequality, caused distrust in the authorities, and gave rise to a negative attitude towards the state. A big blow «from above» was the devaluation of the population's contributions, which further deepened the crisis of all aspects of social life.

At this stage, everything depends only on ourselves and lies in the plane of the internal factor of development, its self-sufficiency. In our opinion, it is primarily about Ukraine's ability to independently implement European standards: economic, social, democratic and legal. Taking into account the difficult starting conditions, the scale and nature of transformations in Ukraine, the transition period will be long in terms of time. The structure of the economic complex of Ukraine at the macro and micro levels has not yet been formed, ownership relations have not ensured the formation of ownership with a responsible owner. According to the conclusions of economists, the redistribution of property in Ukraine «is not related to the receipt of income at the expense of effective economic activity» (Galchynskiy, 2001).

Assessing the social situation in Ukraine, we note that the transformations taking place have a systemic nature and concern the deep foundations of society in the context of changes in models and regulators of social activity. Society no longer accepts «equality in poverty» and irrational income polarization. Significant changes are taking place in public consciousness regarding work and its value. Therefore, the social doctrine of Ukraine should include analytical and theoretical ideas about its current social situation, key problems and contradictions in the social sphere, criteria and principles of the transition period, a conceptual approach in determining the social program of actions, mechanisms and means of solving the most important social tasks. We believe that social protection is a complex systemic (integral) socio-economic category. Existing social protection systems are generally aimed at supporting the most vulnerable population and risk prevention (insurance). However, the experience of countries with a transition economy, including Ukraine, shows that working people are in risk groups, and this phenomenon significantly changes the content and place in the system of social relations of the category of social protection: it moves to the zone of economic relations, the sphere of factors of production, to sphere of fixed capital, its main carrier is labor force, a person who loses the ability to reproduce under such conditions, motivation to work (Tokarsky).

Thus, in the modern world, social transformation is a means of modernization in response to an external challenge. At the same time, the globalization of the world, as well as the ever-growing integrative unity within social systems, makes it impossible to transform some social subsystems separately from others. Accordingly, social transformation inevitably implies political transformation as its component, and that, in turn, changes both in the elemental composition and in the structure of the political system. The political system, in order to become an instrument for the transformation of society, must necessarily transform itself. As a result of the above reasons, social transformation gives rise to such a phenomenon, which is commonly called a «transitional» society. From a theoretical point of view, it is an unstable, non-linear system, which has in its structure various stationary states corresponding to various possible laws of behavior of this system. In a transitional society, there are constantly alternatives to development that exist potentially, but can be implemented when conditions change. Stationary unstable states, critical situations, in which the system begins to lose its ability to restore equilibrium (that is, loses system qualities) may also occur. Then even weak influences can lead to inadequate large-scale reactions and loss of controllability of the system (Dolzhenkov, 2013).

So, the social strategies of Ukraine foresee primary, medium and long-term goals. Methodologically, the construction of their implementation is built as a system according to the main social directions. Among the

negative phenomena that exist in the social sphere of Ukraine and require state intervention, first of all there is poverty, unemployment, child labor and homelessness, disability among children, inequality, demographic problems (high rates of depopulation, aging population, low birth rate), low level of health population and social standards, the problem of debts, etc. In such conditions, the main efforts of the responsible governing bodies of Ukraine are focused on the development of national programs, concepts, and the legal framework necessary for their implementation. The main among them are the following: the anti-poverty program; population employment program; the concept of further reforming of wages; pension reform program; housing subsidy program; targeted social assistance program; rehabilitation and employment program for the disabled; rehabilitation program for disabled children.

The most important conclusion that must be drawn from this and which is proposed by the author as one of the components of a new paradigm for considering social transformations is that, due to their inorganic nature in modern conditions, they do not always result in the transition to a modern society, rather the opposite: mechanical borrowing only external signs of modern society, when traditional values, norms and institutions are dismantled, the result is a state of permanent anomie.

References:

1. **Bohle., 2006:** - Bohle D., and Greskovits B. Capitalism without Compromise: Strong Business and Weak Labor in Eastern Europe's New Transnational Industries. Studies in Comparative International Development. Vol. 41(1). Spring, 2006. P. 3-25.
2. **Dolzhenkov., 2013:** - Dolzhenkov O.O. Political and social transformation: relationship and features. Actual problems of politics. K., 2013. Issue 49. P. 40-50.
3. **Economic priorities., 2015:** - Economic priorities of modernization in Ukraine taking into account the integration experience of Central and Eastern European countries / edited by O.M. Balakireva. State University «Institute of Econ. and forecast. National Academy of Sciences of Ukraine». K., 2015. P. 6-13.
4. **Galchynskyi., 2001:** - Galchynskyi A. Contradictions of reforms in the context of civil process. Kyiv: Ukrainian Propylaea, 2001. 320 p.
5. **Holovakha.,** - Holovakha E. Ukrainian society: ways of transformation. – URL: <http://sg-sofia.com.ua/ukr-suspilstvo-slyahi-transformazii> (access date 11/20/2023).
6. **25 years .., 2014:** - 25 years of transition: post-communist Europe and the IMF / James Roaf, Ruben Atoyan, Bikas Joshi, Krzysztof Krogulski and an IMF staff team. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. 62 p.
7. **Tokarsky.,** - Tokarsky T. Transformations of social policy in Ukraine and its problems. – URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-164_171.pdf (access date 11/20/2023).

From the Biblical "Tree of Life" to the Savior Sacrament in Christ
სიხლბუთის ხიდან ქრისტიანული მარცხვარე
ზიარებადღე

Nari Chkhaberidze

PhD in Theology,

Independent Researcher

e-mail: chkhaberidzenari@gmail.com

Abstract: The research shows the inherent consistency of Georgian man's thinking, that was formed through the peculiar perception and cognition of the Christian truth over the centuries; It also shows how the fundamental and practical establishment of Christianity was processing and continues till today in our ethnical environment, which is being discussed based on the diverse biblical trails in Georgia, such as – various facts of perception of "Tree of Life" ("Svetitskhoveli" (living pillar), "Dedabodzi" (central pillar), Holy Trees, „Gverghi“ and "Kalpiani Chichilaki" (Georgian traditional Christmas Trees etc.));

Besides, the important innovations of the following research is the attempt to present the interrelationships between two Georgian theological-ecclesiastical composite term "Zhamistsirva" [žamisčirva] (Time Sacrifice Service) and "Mermisi" (Eternity). in fact, the semiotics of these two terms together –describes the phenomenon of cosmogonyeschatology process with complete accuracy, which is confirmed by a number of authentic arguments and proofs of the greatest theologians. In consequence of the content from the term "Zhamistsirva", (the earthly, physical time sacrifice to God) we can express the idea that the passage of time, the "eighth day", eternity, or „Mermisi“ will be equal to execution of 12th article of "Mrtsamsi" (Belief) – the symbol of the Orthodox faith. Because The Believer is expecting the "life in eternity".

Thus, the news reflected in work, confirm that, today, Georgian ecclesiastical symbolism and term semiotics refer to the correct use of time ("Zhamistsirva"), therefore, prayer and sacrament with the flesh and blood of Christ – Devine communion with "Mermisi". Which, undoubtedly, is the right path to the supreme goal of deification and the pursuit of eternity.

In turn, the study of the same issue, which is consistent with the purely ecclesiological descriptions, clearly demonstrates the sharply expressed biblical content. Therefore, according to the explanations of the Exegete Holy Fathers and other theologians, this work will properly present the forms of the history of divine-human relationships imprinted in the Holy Scripture, that show the Sovereign Creator's constant care for human being-his creation, starting from the biblical "Tree of Life" till the Savior Sacrament in Christ.

Key words: Bible, Tree of Life, Church symbols, Georgia, Sacrifice, Eucharist; "Zhamistsirva" [žamisčirva] (Time offering), Liturgy.

ნარი ჩხაბერიძე

თეოლოგიის დოქტორი,

დამოუკიდებელი მკვლევარი

ელ-ფოსტა: chkhaberidzenari@gmail.com

აბსტრაქტი: წინამდებარე კვლევაში ნაჩვენებია ქართველი კაცის აზროვნების განვითარების დამახასიათებელი ის სისტემური თანმიმდევრულობა, რომელიც ქრისტიანული ჭეშმარიტების თავისებური აღქმისა და შემეცნების მეშვეობით ყალიბდებოდა საუკუნეების განმავლობაში; ნაჩვენებია, თუ როგორ მიმდინარეობდა და დღემდეც მიმდინარეობს ჩვენს ეთნიკურ გარემოში ქრისტიანობის ფუნდამენტურად და პრაქტიკულად დამკვიდრება, რაც საქართველოში ნიშანდებულ იმგვარ ბიბლიურ კვალზე მიმოვიხილეთ, როგორცაა – სიხლბუთის ხის მრავალფეროვანი სიმბოლური აღქმის ფაქტები (სვეტიცხოველი, დედაბოძი, წმინდა ხეები, გვერგვი, კალპიანი ჩიჩილაკი და სხვა);

გარდა ამისა წინამდებარე კვლევის მნიშვნელოვანი სიახლეა ორი ქართული საღვთისმეტყველო ტერმინის – „ჟამისწირვისა“ და „მერმისის“ – ლიტურგიული ურთიერთმიმართების წარმოჩენის მცდელობა. ამ ორი ტერმინის ერთობლივი სემიოტიკით აისახება ექვარსტიის

კოსმოგონიურ-ესქატოლოგიური შინაარსი და ის გააზრება, რომელიც უდიდეს ღვთისმეტყველთა არაერთი სარწმუნო მსჯელობა-მტკიცებულებებით დასტურდება. ჟამისწირვის მეოხებით, „მერვე დღესთან“, მარადისობასთან, ანუ „მერმისთან“ მიახლება მართლმადიდებლური სარწმუნოების განმსაზღვრელი სიმბოლოს – „მრწამსის“ მე-12 მუხლის აღსრულების ტოლფასიც ხდება, ვინაიდან მორწმუნე ადამიანი მოელის ცხოვრე-ბასა – „მერმისა მის საუკუნისასა“.

ამდენად, საკონფერენციო ნაშრომში ასახული კვლევებით დასტურდება, რომ, დღეს, ქართული საეკლესიო სიმბოლიკა და ტერმინთა სემიოტიკა მიგვითითებს დროის მართებულად გამოყენებაზე, ლოცვითა და ქრისტეს ხორცსა და სისხლთან ზიარებით – მერმისთან ღვთაებრივ შეერთებაზე. ეს ყველაფერი კი, უდავოდ არის – განდმრთობის უზენაესი მიზნისა და მარადისობისკენ სწრაფვის მართალი, ღვთივსათნო გზა.

ამ საკითხების წმინდა ეკლესიოლოგიური და ეთნოლოგიური აღწერით შეჯერებული კვლევა, თავის მხრივ, საგულისხმოდ წარმოაჩენს ქართული მსოფლმხედველობის მკვეთრად გამოხატულ ბიბლიურ შინაარსს. ეგზეგეტი წმინდა მამებისა და სხვა ღვთისმეტყველთა განმარტებებიდან გამომდინარე, ნაშრომში ნიშანდობლივად განიხილება წმიდა წერილში აღბეჭდილი ღვთივკაცობრივ ურთიერთობათა ისტორიის ის ფორმები, რომლებითაც უზენაესი შემოქმედი განუწყვეტელ მზრუნველობას იჩენს თავის მიერ ქმნილი ადამიანის მიმართ, დაწყებული ბიბლიური სიცოცხლის ხიდან – ქრისტეში მაცხოვრებელ ზიარებამდე.

საკვანძო სიტყვები: ბიბლია, სიცოცხლის ხე, საეკლესიო სიმბოლიკა, საქართველო, მსხვერპლშეწირვა, ექპარისტია; ჟამისწირვა; ლიტურგია.

შესავალი: საეკლესიო ღვთისმსახურება, თავისი სტრუქტურითა და საკრალურ-რიტუალური ფორმებით, გადმოგვცემს ბიბლიური ისტორიის შინაარსს. სამყაროს შექმნიდან – დასასრულამდე. მთელი ჟამისწირვა, არსობრივად, სიმბოლიკურ-ალეგორიული გადმოცემა ბიბლიური ისტორიისა. შესაბამისად ვითარდება საეკლესიო ღვთისმსახურების ჩამოყალიბების ფორმები, რასაც წმინდა ეკლესია ქმნიდა თავად უფლისა და ღვთივგაბრძნობილი ადამიანების წინამძღოლობით. ღმერთისა და ადამიანის ურთიერთობა ადამიანის შექმნისთანავე, უფლისმიერი სიცოცხლის ხის შესახებ ცნობებით იწყება და ძე ღმერთის ჯვარზე მსხვერპლშეწირვის შედეგად, თავად ქრისტესთან ზიარებით გვირგვინდება.

საბოლოოდ, ჯვარი ქრისტესთან, ვითარცა საუკუნო სიცოცხლესთან დაკავშირებულ სიმბოლოდ დამკვიდრდა. სიცოცხლე – ეს უპირველესი და უძვირფასესი საჩუქარი და საზრუნავი, რაც კი შემოქმედს ადამიანისთვის თავისუფალ ნებასთან ერთად უბოძებია, სამყაროს შექმნისთანავე საარსებო წყაროთიც იქნა ღვთივნაწყოლობევი. ბიბლიაში ამ წყალობის წყარო, თავდაპირველად – სიცოცხლის ხის ნაყოფის სახით გვევლინება. შემდგომ, სიცოცხლის ხის სახისმეტყველებითი გამოხატულება არის ქრისტიანობის მთავარი სიმბოლო – ჯვარი. ხოლო საუკუნო სიცოცხლის მომნიჭებელი ნაყოფი, ექპარისტის დროს ზიარების საიდუმლოს მეოხებით მიღებული – ჯვარცმული ქრისტეს სისხლი და ხორცი ხდება, როგორც მაზიარებელ ადამიანთა ქრისტესთან ცხოველმყოფელი კავშირით გამაერთიანებელი საშუალება.

ამდენად, სიცოცხლის ხიდან ქრისტეში ზიარებამდე, ღვთივკაცობრივ ურთიერთობებს მიმოვიხილავთ, რის საფუძველზეც არის ჩამოყალიბებული საეკლესიო სიმბოლიკა როგორც ყველგან, ასევე საქართველოშიც. კვლევისას ვცდილობთ ვიმსჯელოთ ამ სიმბოლიკის ჩვენს ქვეყანაში გავრცობილ კულტურულ ტრადიციებზე, რომელიც წმინდად ბიბლიურ საფუძველზეა ჩამოყალიბებული. განსაკუთრებით შთამბეჭდავია სიცოცხლის ხის სიმბოლიკური აღქმა ქართულ ეთნოკულტურულ გარემოში. ბიბლიური დედააზრისა და შინაარსის მომცველია საეკლესიო სიმბოლიკის წარმომავლობა საქართველოში.

დასმული საკითხი შევისწავლეთ და გავაანალიზეთ ბიბლიური აზროვნების განვითარების ფაქტებით, როგორც ზოგადად, ასევე ჩვენს ქვეყანაში. გარდა ბიბლიისა, უხვად მოვიძიეთ მასალები, როგორც დოგმატიკური ღვთისმეტყველებიდან და ეგზეგეტური კვლევებიდან, ასევე ქართველ ეთნოლოგთა ნაშრომების მოხმობით. თეოლოგიის ისეთ მამებთან ერთად, როგორიცაა იოანე ოქროპირი, ნეტარი ავგუსტინე, მაქსიმე აღმსარებელი, იოანე დამასკელი, პროტოპრესვიტერები მიქაელ პომაზანსკი და გიორგი ფლოროვ-სკი; გამოვიყენეთ ჩვენი შესანიშნავი ეთნოლოგებისა და ხელოვნებათმცოდნეების – ვერა ბარდაველიძის, ირაკლი სურგულაძის, ქეთევან ელაშვილის, ზაზა აბზიანიძის, ასმათ ოქროპირიძის, გიორგი კენჭოშვილისა და სხვათა შრომები.

შედეგად ჩვენს ნაშრომში ვიმსჯელებთ ასეთ საკითხებზე: ხე სიცოცხლისა და ხე - სიკეთისა და ბოროტების შეცნობადობისა ადამიანური ცოდნისთვის; სიცოცხლის ხის სიმბოლური აღქმა ქართულ ეთნოკულტურულ გარემოში; მსხვერპლშეწირვის დაწესება ღვთივ-კაცობრივი ურთიერთობისთვის; უსისხლო მსხვერპლშეწირვა; ევქარის-ტია - ქრისტეში გაერთიანება; ევქარისტია - კოსმოგონიურ-ესქატოლოგიური მოვლენა.

I. ხე სიცოცხლისა და ხე - სიკეთისა და ბოროტების შეცნობადობისა ადამიანური ცოდნისთვის.

ცხოვრების წიგნის - ბიბლიის მიხედვით, „აღმოაცენა უფალმა ღმერთმა მიწიდან ყოველი ხე, სანახავად საამო და საჭმელად ვარგისი, შუაგულ ბაღში კი ხე სიცოცხლისა და ხე კეთილის და ბოროტის შეცნობისა“ (შეს. 2:9). როგორც ღვთისმეტყველები განმარტავენ, სამოთხისეული ხეებისგან მიღებული ნაყოფი ადამიანისთვის როგორც ფიზიკური, ასევე სულიერი სრულყოფის მუდმივი განმახლებლობის მომნიჭებელი იყო: „...აწ უკუე ერთი არს ძალი სიტყვსაჲ მის, უკუეთუ სთქუა „ხე ცხორებისაჲ“ გინა თუ ხე იგი, რომელსა ეწოდების ყოველივე, რომლისა გემოდ მისი დაბადებულთათჳს, ვითარცა ხატებაჲ ღმრთისაჲ“ (გიგინეიშილი და გიუნაშვილი, 1979).

წარმოდგენილ ამონარიდში ხაზგასასმელია მაცხოვრის სიცოცხლის ხედ სახელდება. „ძალი სიტყვსაჲ“ პირდაპირი მინიშნებაა ქრისტეზე, როგორც ამას წმინდა იოანე მახარებელი გვაცნობს: „პირველითგან იყო სიტყუაჲ“ (იოან. 1,1). აგრეთვე, აღსანიშნავია სიცოცხლის ხის გემოს განკუთვნება ყოველი დაბადებულისათვის და მისი შედარება ღვთის ხატებასთან. ცხადია, ეს ზუსტად ეხმიანება ევქარისტიული ღვთისმსახურებისას ქრისტეს სისხლისა და ხორცის საიდუმლოდ ზიარების შესაძლებლობას ქრისტეში მყოფობის ყოველი მსურველისათვის. სიცოცხლის ხის ახალადთქმისეული სიმბოლურ-თეოლოგიური სახისმეტყველება ქრისტეს მიერ ჯვრით კაცობრიობის გამოსყიდვითა და სამოთხის კარის გახსნით წარმოგვიდგება: „პატიოსანი ჯვარი გამოსახა ცხოვრების ხემ, ღვთის მიერ დანერგილმა სამოთხეში. ეს იმიტომ, რომ რადგან ხისგან იყო სიკვდილი, ხის მიერვე უნდა მონიჭებულიყო სიცოცხლე და აღდგომა“ (დამასკელი, 2000:432).

პირველქმნილი ჩვენი წინაპარნი, ცხადია, უმანკონი იყვნენ. მათ მხოლოდ ყოვლადკეთილ, ყოვლისმცოდნე შემოქმედ ღმერთთან ჰქონდათ ურთიერთობა. სწორედ ამიტომ მოიფიქრა მაცდურმა ხერხი და მათ უკვდავებასა და ცოდნაში წარმატებას დაჰპირდა. ხე ცნობადისას ნაყოფი ერთგვარი საცდური აღმოჩნდა მხოლოდ საკუთარ არჩევანს მინდო-ბილი ადამიანისათვის, რომელსაც უწინარესად ღვთისათნო მორჩილება მოეთხოვებოდა შემოქმედის მიმართ, მან კი განღმრთობისა და ცოდნის თვითნებურად მიღება ინდომა. ამის შესახებ წმინდა მამათა მსჯელობა სხვადასხვა მიმართულებით ვითარდება. ამ საკითხზე მსჯელობენ წმინდა მეთოდე, წმინდა იოანე ოქროპირი, ნეტარი თეოდორიტი და სხვები. მათი განმარტებით, შემეცნების ხეს ეს სახელი იმის გამო კი არ ეწოდა, რომ მას კეთილისა და ბოროტის გარჩევის უნარის მინიჭება შეეძლო, არამედ იმიტომ, რომ მისი ნაყოფის მიმღებისთვის საცნაური გახდებოდა, თუ რამდენადაა დაშორებული უმანკოე-ბის ნეტარი მდგომარეობა ცოდვაში ჩავარდნილის ყოფისაგან.

წმინდა გრიგოლ ნოსელი განმარტავს საღმრთო წერილის ამ ადგილს და დაუჯერებლად მიაჩნია, რომ ღვთისადმი მორჩილების გზით ხის ნაყოფის მიღებას ადამიანისთვის სიკვდილი მოეტანა და ასე სასტიკად დასჯილიყო მაშინ, როდესაც თვით უფალი ამბობს: „ადამიანს არ შებილწავს საზრდო პირიდან შემავალიო“. გარდა ამისა, ღმერთმა ხომ ყოვე-ლივე „კეთილ ფრიად“ შექმნა.

წმიდა იოანე დამასკელი ხე შეცნობადობისას ნაყოფის მიღებასთან დაკავშირებით ამბობს, რომ მისი გემოს გამსინჯველთ საკუთარი ბუნების შეცნობის ძალას აძლევდა, რაც კარგია სრულთათვის, მაგრამ ცუდია არასრულთათვის. „სრულს“ დამასკელი მოძღვარი უწოდებს იმას, ვინც საღვთო მჭვრეტელობით ცხოვრობს და არ უფრთხის დაცემას, რად-გან ამგვარი მჭვრეტა დროთა განმავლობაში მათ ჩვევად ექცევა. რაც შეეხება „არასრულს“, წმინდანის აზრით, იგი ჯერ კიდევ „ყრმაჲ“, რადგან ჯერ ისე არ განმტკიცებულა, რომ უმ-ჯობესში მკვიდრობდეს და მყარად იყოს დასაყდრებული მხოლოდ მშვენიერის სიახლო-ვეს. ამიტომ, ამის მსგავსთ, როგორც წესი, საკუთარი ხორციელი საზრუნავი თავისკენ მი-იზიდავს და წარიტაცებს: „ამრიგად, ვფიქრობ, ორმაგია საღვთო სამოთხე. ამიტომ, ჭეშმა-რიტებით გადმოგვცეს და გვასწავლეს ღმერთშემოსილმა მამებმაც, — ნაწილმა ასე, ნაწილმა — ისე“, — შენიშნავს წმინდანი (დამასკელი, 2000,76).

ქრისტიანული მწერლობის უძველეს ძეგლში, სახელწოდებით - „ეპისტოლე დიოგნეტესადმი“, ვკითხულობთ: „ცოდნა ან გონიერება განუმორებელია ცხოვრებისგან. ამის სიმბოლო იყო სამოთხეში გვერდიგვერდ დარგული ხე ცხოვრებისა და ხე ცნობა-დისა. ეს ნიშნავდა, რომ ღმერთი არ კრძალავდა ცოდნის მიღებას, ოღონდ ითხოვდა - მისი გაგების მსურველთ კეთილი ცხოვრებით, ანუ ღვთის

მცნებებით ეცხოვრათ. პირველი ადამიანების ცოდვა იყო არა თავისთავად ცოდნის შეძენის მონდომება, არამედ სურვილი, მიეღოთ იგი კეთილი ცხოვრების გარეშე, არა ღვთის მცნებების აღსრულებით, პირიქით, ურჩობის ხარჯზე“ (პომაზანსკი, 2010, 102).

აქ ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ იმ „ცოდნის შეძენის მონდომებაზე“, რასაც, წმი-ნდა მამათა რწმუნებით, ღმერთი არ უკრძალავდა ადამსა და ევას. ვფიქრობთ, შესაძლებელია ვიმსჯელოთ, რომ ცოდნის შეძენა მოინდომეს პირველქმნილმა უმანკო ადამიანებმაც, რომელთაც, ენით გამოუთქმელი სამოთხისეული ნეტარების მიუხედავად, რაღაც სხვა, უფრო მეტი მოიწადინეს. ასეთი რამ კი, როგორც ჩანს, იყო – ჭეშმარიტების ცოდნა. აქედან გამომდინარე სავარაუდოა, რომ ამგვარი ცოდნა არსებულ სამოთხისეულ ნეტარებას აღმატებოდა, ანუ, როგორც ზემოთ წმიდა იოანე დამასკელის განმარტება შეგვაგონებს, ეს „უმჯობესში მკვიდრობას“ ნიშნავდა, რისი სიმტკიცეც ჯერ, ვითარცა „არასრულებსა“ და „ყრმებს“ (შდრ. დამასკელი), ადამსა და ევას არ ჰქონდათ.

წმინდა მამათა ნააზრევის მომარჯვებით, აღნიშნული საჭირობოროტო საკითხი შესაძლებელია ამგვარად გავანალიზოთ: ჭეშმარიტების ცოდნა იმდენად აღმატებოდა სამოთხისეულ ნეტარებას, რომ მისკენ უზომოდ სწრაფვამ პირველქმნილ უმანკო ადამიანებს თავიანთი ნეტარი ყოფაც კი დაავიწყებინა. ჩვენი პირველშეფასების ამ „ზედმეტი“ სურვილით პეროზილმა კაცობრივმა გონებამ „იძალა“. მათი დაუოკებელი სწრაფვა იმგვარ ზომაგადასულ თავშეუკავებლობაში გადაიზარდა, რომ უსაყვარლესი შემოქმედი მამისადმი მორჩილებასაც სძლია და იგი – ურჩობით ჩაანაცვლა, რის შედეგადაც პირველქმნილი ცოდვა შემოიჭრა კაცობრიობის ცხოვრებაში. ადამიანს სამყაროს ბატონპატრონობისთვის საჭირო ცოდნაც წაერთვა და ცოდვას დაემონა თავისი უგუნურებით.

ყველაფერის უსაზღვრო სიკეთით შემქმნელი ღმერთი იმდენად აღმატებულია კაცობრივი გონებით წარმოსახულზე, რომ გონებამ, ვერ იტვირთა მისი (ღვთაებრივი სიკეთის) ღვთივსათნოდ, ღირსებისამებრ შეცნობა, – და სწორედ ამ მიზეზით დაეცა. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, ყოვლისმცოდნე ღმერთმაც დაუშვა, რაც ჩვენი შეხედულებისამებრ (როგორც სრულყოფილებიდან დიდად დაშორებულებმა) კი არ უნდა აღვიქვათ სისასტიკედ, არამედ ადამიანისთვის ამოუცნობ კეთილგანგებულ ღვთაებრივ განზრახულობად მივიღოთ. იგი ადამიანური ცოდნის გონებისათვის იმ ამოუხსნელ საიდუმლოდ რჩება, რომელიც უდიდესი მისტიკის საბურველით არის მოსილი. ამგვარ საკითხთა ცოდნა ადამიანს შეიძლება მიეცეს ვნებებისაგან სრული განწმენდის შედეგად, ანუ სულიერი განათლების გზით. შემოქმედის საღმრთო ცოდნა, თავისთავად ცხადია, იმდენად აღმატება კაცობრივ ინტელექტს, რომ ჩვენი სურვილი, შემოქმედის მსგავსად ვიყოთ უკვდავი და ყოვლისმცოდნე, უპირობო მარცხისთვის არის განწირული. თუმცა, ღვთისგან მონიჭებული „მსგავსებისებრობა“ ადამიანს აძლევს შესაძლებლობას, ისწრაფოდეს უფლის შეცნობისაკენ, რათა გარკვეულწილად მაინც მიეახლოს მას.

ნეტარი ავგუსტინე შემეცნებით უნარებს შინაგან მეტყველებასთან აკავშირებს და განგვიმარტვს პავლე მოციქულის სიტყვებს: „ის ვისაც ვეკითხებით და გვმოდღრავს, არის შინაგან ადამიანში მყოფი ქრისტე“ (ეფესელთა მიმართ 3, 16-17). წმინდა მამის რწმუნებით, ქრისტე შინაგანად გვმოდღრავს და იგი ამით განსხვავდება ჩვეულებრივი მასწავლებლისაგან. მორწმუნე ადამიანს ქრისტესაგან მიემადლება შინაგანი სიტყვა, რომელიც არ ეკუთვნის არცერთ ენას. ის ჩნდება, ვითარცა ხილვა, რომელიც მანამდე მეხსიერებაში დაფარულად მყოფი, შემეცნებითი უნარის მეშვეობით გამოვლინდება აზროვნებაში (Августин, 1998:305-312).

ამავე დროს, ისიც საგულისხმოა, რომ ეგზეგეტი მამების მიერ ბიბლია განიმარტება, როგორც გრძნობად-კონკრეტულ სწავლებად. წმინდა წერილი ჭეშმარიტებისა და სინამდვილის განცდისმიერად აღქმისათვის მიეცა ადამიანს, რათა მისთვის გამარტივებულიყო ღვთის შემეცნება და ღვთივკაცობრივი ურთიერთობის შესაძლებლობები. ამიტომაც ეწოდება მას – **გამოცხადება**. კაცობრივ ენაზე ამეტყველებული ღმერთი ეცხადება ადამიანს და ღვთის სიტყვას – ბიბლიას აწვდის მას, რათა არ დაბრკოლდეს და არ შეწყდეს ღვთივკაცობრივი ურთიერთობა.

სიცოცხლის ხიდან ნახმევ ნაყოფს იმდენად არსებითი და ისეთი ნეტარი სამოთხისეული ტკბობა უნდა მიენიჭებინა ადამიანისთვის, რომ ამ მოვლენამ წარუშლელი, მარადიული კვალი დატოვა ადამიანის მეხსიერებაში. შესაბამისად ისახება იგი სიმბოლისტურად კაცობრიობის კულტურული ცხოვრების ისტორიაშიც. სამოთხიდან გამოძევებული ადამიანი, ცნობიერად თუ ქვეცნობიერად, თითქმის ყველგან სიცოცხლის ხეს ეძებს. ამ ძიების შედეგად წარმოშობილი სიმბოლიზმი საქართველოშიც მეტად მრავალფეროვანი და შთამბეჭდავია თავისი თეოზისური მიდრეკილებით.

II. სიცოცხლის ხის სიმბოლიკური აღქმა ქართულ ეთნოკულტურულ გარემოში.

ხე ერთ-ერთი უძველესი და უნივერსალური სიმბოლოა, რომელიც თითქმის ყველა ეთნოკულტურასა თუ რელიგიურ სისტემათა უმეტესობაში „ზესწრაფულ დინამიკას“, ანუ ვერტიკალურ ხაზში ბუნებრივად გაცხადებულ „შემოქმედებით ენერგიაზე“ მიგვანიშნებს. ალბათ ამიტომაცაა, მარტო ბიბლიაში ხის რვაასამდე სახეობაა მოხსენიებული. ხოლო თა-ვად სამყარო წარმოდგენილია ერთიან ხედ, რომლის ჩრდილშიც დასახლდა ხალხი (აბზიანიძე, ელაშვილი, 2007,152).

ხე მეტყველად გამოხატავს „ცის საყრდენს“, ბჭეს, კოსმიური და მიწიერი ენერგიის კავშირს, ზეაღსვლის, მდგრადობის, ურყევობის ცნებებს. საქართველოში სიცოცხლის ხის ცენტრალური დანიშნულება, თვით საცხოვრებელი სახლების მოწყობისასაც კი ჩანს, სადაც დედაბოძი ეწოდა სიცოცხლის ხის სიმბოლოდ აღიარებულ ცენტრალურ სვეტს, რომელიც სახლის ძირითადი საყრდენის ფუნქციას ასრულებს. მის ძირში კი კერძას აწყობდნენ. ამდენად დედაბოძი მიკროკოსმოსის სიმბოლოსაც ჰქმნის. მთლიანი ხისაგან გამოთლილ დიდ თავფართო სვეტზე გამოსახავდნენ ორნამენტებს, მზეს, ბორჯღალს (მზისა და ჯვარის ერთობლივი სიმბოლო), ვარსკვლავებს და სხვ. დედაბოძი და გვირგვინი ერთ კომპლექსს შეადგენდა და ოჯახის წმიდათაწმიდად იყო მიჩნეული (არჩვაძე, ბოკუჩავა, გელაძე და სხ., 2011).

სვეტს, როგორც საკრალურ სიმბოლოს, პრაქტიკულად ყველა კულტურაში გააჩნდა თავისი „ეზოთერული ენა“ სვეტის სახისმეტყველებაში. ფორმასთან ერთად უმთავრესი იყო მისი რიცხოვნობა. საქართველოში შვიდი სვეტი („შვიდის“ ბიბლიური სიმბოლიკიდან გამომდინარე) იქცა ქრისტიანობის ერთერთ მთავარ სიმბოლოდ, როცა, „ღვთაებრივი ხიდან“ გამოიკვეთა შვიდი ბოძი „სვეტიცხოვლის“ შესაქმნელად. ექვსი ადამიანთა მიერ ჩვეულებრივ, ადვილად აღიმართა, ხოლო მეშვიდე – უფლის ანგელოზის მიერ ნათლის სვეტად ფერიცვალებული, ზეციდან „ჩამოსვეტა“ (აბზიანიძე, ელაშვილი, 2007, 49).

სვეტიცხოვლის აგების დაკავშირება რიცხვთა ამგვარ სიმბოლიკასთან, ცხადია, უკავშირდება შესაქმნელ ბიბლიურ თხრობას, სადაც სამყაროს შექმნა აღესრულება ექვს დღეში, ხოლო მეშვიდე დღე ეძღვნება უფალს, როგორც შემოქმედს ამ ყველაფრისა, რომლის არსსა და მიზანდასახულობაში გასარკვევად, უკვე სამოთხიდან გამოძევებულ ადამიანს მცნებად დაუდგინდა ექვს დღეს იქმოდეს ამქვეყნიურ საქმეებს, ხოლო დღე იგი მეშვიდე წმინდა ჰყოს, როგორც ღვთისადმი მიძღვნილი და მარადისობისაკენ სწრაფვის განსახორციელებელ საქმედ უჩნდეს ეს დღე, რომლითაც შესძლებს უფალთან ზეციურ კავშირს. სწორედ ადამიანის მარადიულმა სწრაფვამ სულიერი სიმაღლის შეცნობისკენ, თუ სივრცის დაუფლების დაუოკებელმა ლტოლვამ შვა სვეტის სიმბოლიკაც. რისი საფუძველიც ვერტიკალური ხაზის ორაზროვანი ბუნებაა. საზოგადოდ სვეტში, პირველ ყოვლისა „მსოფლიო ხისა“ და „ზეციური კიბის“ ანალოგი უნდა ვიგულისხმოთ. მეტად მნიშვნელოვანია ზეციური კიბის, როგორც ღვთისა და კაცის შერიგების სიმბოლოს დაკავშირება სიცოცხლის სიმბოლიკურ გააზრებასთან.

„მაცხოვართან მიმართებაში სვეტიცხოველი, როგორც ახალი სიცოცხლის ხე ქართულ სივრცეში, კიდევ ერთი სიმბოლოთი გამოიხატება - ეს არის ვაზი, რომელიც მოციქულთა სწორმა წმინდა ნინომ სულიწმიდის განბრძნობით ამოიწყო. მან ვაზის ნასხლევისგან შექმნა წმინდა ჯვარი და შეკრა თავისი თმით. როგორც მაცხოვარმა განიღო გვერდი კაცობრიობისათვის, რათა მისი სისხლით ზიარებული ადამის მოდგმა აღედგინა და განედმართო, ასევე ვაზიც უფლის განგებით ბაძავს თავის შემოქმედს და გამოიღებს მტევანს, რომლიდანაც ზიარების ღვინო იწურება. ამრიგად ვაზი - უფლის სიკვდილის, მსხვერპლისა და სიცოცხლის ხის სიმბოლოც გახდა. ამით ისიც გაცხადდა, თუ რატომ დასახა მაცხოვარმა საქართველო ვენახისა და ღვინის სამშობლოდ - როგორც სვეტიცხოვლის სამკვიდრებელი და ქრისტიანობის ვენახი, რომლის მფარველიც ღვთისავე განგებულებით ღვთისმშობელია - ედემში დანერგული ჭეშმარიტი ვენახი“ (ოქროპირიძე, 2010,19).

ამდენად, სიცოცხლის ხის ყველაზე გავრცელებული სახე-სიმბოლო - ვაზია. ამის საფუძველი ცხადია, ქრისტეა: „მე ვარ ვენაჭი და თქვენ რტონი. ...თვნიერ ჩემსა არარაჲ ძალ-გიც ყოფად არცა ერთი“ (იოანე 15,5). აქ ხსენებული ყოფნა, ნამდვილ, მარადიულ ყოფნა სიცოცხლეს ეხება, რაც ცხადია, ქრისტეს გარეშე ვერავის შეუძლია, რადგან იგია „ანი და ჰოე“. ვაზის სიმბოლიკა, კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ სიცოცხლის ხედ მიჩნეული თავად ქრისტეა, რომელიც თავისთავს მოიხსენიებს როგორც ვენახი, დანარჩენებს კი რტოებად.

ქართველები თავყანს სცემდნენ ნაძვის (კედარის), ფიჭვის, მუხის, ცაცხვის, იფნისა და სხვა ხემცენარეთა სახით წარმოდგენილ საკულტო ღვთაებებს. საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში ბავშვის

გაჩენასთან ერთად, სიცოცხლის სიმბოლოდ დღესაც რგავენ ხეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მთის უძველეს სალოცავებში ხის დარგვა და მისი მოვლაგახარება უფრო მნიშვნელოვან საკულტო რიტუალად იყო მიჩნეული, ვიდრე ცხოველის შეწირვა. „ასეთ წმინდა ხეებს „ხემხვივანები“ ეწოდებოდა. ხემხვივანი ანუ ნაყოფიერების ხე სიცოცხლის მომნიჭებელი მითოლოგიური ხის სიმბოლოა, ამიტომაც რგავდნენ ხატის კარზე“ (სურგულაძე, 1986,13).

საქართველოში ხის სიწმინდედ მიჩნევა და მისი დარგვის უპირატესობა საკულტო ცხოველის შეწირვაზე, ცხადია, ბიბლიური ზეგავლენით განხორციელებული პრიორიტეტულობით ხდება და, თავისთავად, ყოველმხრივ გონივრული არჩევანია. მით უმეტეს, როცა მას ახალი სიცოცხლის გაჩენას უკავშირებდნენ, თან ნაყოფიერების სიმბოლოდაც მიიჩნევდნენ. ეს, ბუნებრივია, სიმბოლიკური შინაარსით ეხმიანება, როგორც სამოთხისეულ სიცოცხლის ხეს, ასევე, იესო ქრისტეს, როგორც გოლგოთაზე დარგულ ახალი აღთქმისეულ საუკუნო სიცოცხლის მომნიჭებელ „ხე ცხოვრებისას“.

სიცოცხლის ხის სიმბოლოს ერთ-ერთ ვარიანტად მიიჩნევენ ჩიჩილაკსა და ჩირაღდანს. დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული ახალი წლის დღესასწაულის მეტად მნიშვნელოვანი ატრიბუტია - ჩიჩილაკი. განსაკუთრებით უხვსიმბოლოიანია კალპიანი ჩიჩილაკი. მართალია, ჩიჩილაკის წარმომავლობას ზოგნი სხვა კუთხითაც ხსნიან, თუმცა ფორმის სიმბოლიკური გამრავალფეროვნებით ასახვამ, მაინც სიცოცხლისხისეული დატვირთვა უფრო მიმზიდველად გააშინაარსა. ამიტომაც ქართულ საახალწლო ტრადიციაში ნაძვის გვერდით დაიმკვიდრა აღმატებული ადგილი. ჩვენში, საახალწლო ტრადიციებთან დაკავშირებული, სიცოცხლის ხესთან ასოცირებული უამრავი საინტერესო ქრისტიანული თუ წინარექრისტიანული სიმბოლოები ტრანსფორმირდა და საერო ყოფაში გავრცელდა.

ჩიჩილაკთან ერთად საახალწლო რიტუალური ატრიბუტებიდან ერთერთი ყველაზე საინტერესოა, უხვი და საინტერესო სიმბოლოებით გამორჩეული ლეჩხუმური გვერგვი, რომელიც ვაზისგან მოწნული რგოლია, შიგნით ჯვარის სახედ დატანებული წვეტიან ბოლოებიანი ჯოხებითა და მასზე წამოცმული ვაშლებით, ან ბროწეულებით. გვერგვს, როგორც მარადიულობის სიმბოლოს, აუცილებლად რთავენ მარადმწვანე მცენარეთა ფოთლებითაც და ერთერთ მთავარ ატრიბუტს წარმოადგენს საახალწლო საზეიმო ცერემონიალის შესასრულებლად. გვერგვი სიმბოლოურად ასახავს ქართველების უძველეს რწმენა წარმოდგენებსაც, რომელთა მიხედვით მზის თაყვანისცემა მცენარეულ კულტთან განუყრელად იყო მოცემული. თავად მზე, იმავე მსოფლიო ხედ წოდებულ - სიცოცხლის ხესთან იყო ასოცირებული (ბარდაველიძე, 1941,74).

ამრიგად, სიცოცხლის ხის მიმართ ადამიანის სამოთხისეული მეხსიერება, აშკარად იკვეთება საქართველოში განვითარებულ ხეთა სიმბოლისტურ სახისმეტყველებაში, რასაც უაღრესად დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული წარმართული თუ ქრისტიანული სიმბოლისტური ხელოვნების განვითარებაში. ამგვარი სიმბოლოების სიუხვე და მათი ღრმა შინაარსობრივი დატვირთვა, აშკარად მიუთითებს სიცოცხლის ხის განსაკუთრებით მაღალ დანიშნულებაზე ჩვენში. ამ დანიშნულების კულიმინაციური გავრცობა მოხდა ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ, ცხადია, ისევ და ისევ - ჯვრის სახით.

შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სიმბოლიკურ ხელოვნებაში ცნობილი იყო სიცოცხლისა და სიკვდილის ხე, რომელიც ისხამდა სიკეთისა და ბოროტების ნაყოფს. ორივე ნაყოფი ხის სხვადასხვა მხარეს მწიფდებოდა. ხის ტანი, ანუ ქრისტე - აქ გოლგოთაზე აღმართული ცენტრალური ჯვრის სიმბოლოა, სიცოცხლის ხით - სულიერი სიცოცხლე გამოისახება, ხოლო კეთილისა და ბოროტის შეცნობის ხე ღვთიური კურთხევისა და მზრუნველობის დაკარგვის სიმბოლოური გამოხატულებაა. იუდეველთა ტრადიციის მიხედვით, კეთილისა და ბოროტის შეცნობის ხე ვაშლის ხეა, რომლის ნაყოფის მიღების შემდეგ, ადამმა და ევამ დაკარგეს ღმერთის მიერ ბოძებული უმანკოება (კენჭოშვილი, 2019).

ქრისტიანობის უპირველესი სიმბოლოს - ჯვრის წინასახედ მიჩნეულია სწორედაც სიცოცხლის ხე. ჯვარი, როგორც უმძიმესი დამნაშავეების დასასჯელი იარაღი, ასოცირდებოდა ზნედაცემულ, გარყვნილ ფენასთან. ასეთი ადამიანების გადარჩენა მხოლოდ იმას შეეძლო, ვინც მათი დაცემულობის უფსკრულამდე დამდაბლდებოდა. სწორედ ეს ტვირთი იდო იესო ქრისტემ საკუთარ თავზე, რითაც ცოდვაში ჩადირულ კაცობრიობას გაუხსნა გზა სიცოცხლის ხესთან მისასვლელად. ქრისტეს ამგვარმა ღმერთკაცებრივმა ძალამ შეძლო ცოდვილ წუთისოფელში სიკვდილი დაეთრგუნა: „...და რადგან ჯვარი არის უკვდავების ხე, მასზე დამსჭვალვის შედეგად მაცხოვარი აღდგა და ამაღლდა“. ამდენად,

ყველა ცხოვნების მსურველმა მსგავსი გზის გავლა უნდა შეძლოს. ეს უმაღლესი იდეალი, ქრისტიანთა რწმენით, ეკლესიის მეშვეობით ხორციელდება (პაპუაშვილი, 2020, 232).

ამ თვალსაზრისით, საყურადღებოა ჯვრის, ვითარცა უკვდავების ხისა და სიცოცხლის ხის გაიგივება. სიცოცხლის ხის უაღრესად განსაკუთრებულ არსობრივ მნიშვნელობაზე, უამრავი თეოლოგი და მოაზროვნე მსჯელობს. ბიბლიური თხრობით, ხეთა შორის სანახავად მშვენიერი და საზრდოდ კეთილი – სიცოცხლის ხის მოთავსება სამოთხის შუაგულში, ცხადია, მიუთითებს მის ფუნდამენტურ დანიშნულებაზე ადამიანის არსებობისთვის. სიცოცხლის ხის ნაყოფი სიცოცხლის ძალას ანიჭებს ადამიანებს. წმინდა მამების განმარტების თანახმად, სიცოცხლის ხეს აქვს ადამიანის მარად განმახლებელი დანიშნულება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბიბლიური სიცოცხლის ხე, ფუნქციურად, ადამიანის ღმერთთან მარადიულ თანამყოფობასა და მასში თანაარსებობის უზრუნველყოფას ემსახურებოდა, ამასთან – ისე, რომ თავად ღმერთი არასდროს ერევა ადამიანისთვის ზეგარდმო სანუკვარ ჯილდოდ ბოძებულ **არჩევანსა და თავისუფლებაში**. იმის გასაგებად, თუ როგორ ახერხებდა ღმერთი ამას, მივყვით ბიბლიურ თხრობას.

III. მსხვერპლშეწირვის დაწესება ღვთივ-კაცობრივი ურთიერთობისთვის

მიუხედავად ცოდვით დაცემისა და სიცოცხლის ხესთან მისასვლელი გზის დაკარგვისა, შემოქმედი, ცხადია, არ ტოვებს თავის ქმნილებას მზრუნველობის გარეშე. იგი ჩვენი დაცემული ცნობიერების გამოსაჯანსაღებლად დღემდე გვიგზავნის ხილულსა თუ უხილავ ნიშნებს. ამის მეოხებით, ურთიერთობა ღმერთსა და კაცს შორის იმგვარად ყალიბდება, რომ ადამიანი მიისწრაფვის შემოქმედი მამის წიაღში პირველქმნილი ნეტარებისკენ, სადაც მას, თავის მხრივ, მზრუნველი მამაც ელოდება. ამგვარი სწრაფვის დინამიკა ადამიანის განღმრთობისაკენ მსწრაფლმიმავალი სურვილით არის განპირობებული, რისი ნიჭიც კაცს ღმერთმა უბოძა, როცა თავის მსგავსად შექმნა ის.

ღვთივკაცობრივი ურთიერთსწრაფვის ამ ეტაპზე საურთიერთო ფორმა – მსხვერპლშეწირვაა, რომელიც ყველასთვის ხელმისაწვდომი საშუალებაა. იგი, ისრაელში, სხვა რელიგიებისგან განსხვავებით, ნებისმიერი შემწირველის მიერ სრულდებოდა. მსხვერპლშეწირვა, ვითარცა ღმერთთან მისახლებელი საშუალება, თავად უფლის მიერვეა დადგენილი. უფალმა ღმერთმა თავადვე განსაზღვრა მსხვერპლშეწირვის აზრი: მსხვერპლი, როგორც ღვთისთვის განკუთვნილი შესაწირავი, საუკეთესოთა შორის ყველაზე საუკეთესო უნდა იყოს, რათა ცოდვილმა – საკუთარი კეთილი ნებითა და არჩევანით – მისთვის მიკუთვნებული კვლავ ღმერთს განუკუთვნოს. ეს ღვთის კეთილგანწყობის მოპოვების მარტოდენ მცდელობა როდია, არამედ ღვთის მიერ ნაჩვენები ის გზაა, რომლის წყალ-ობითაც ადამიანებს შეუძლიათ მასთან შერიგება (ბიბლიური ენციკლოპედია, 1998, 127).

აღსანიშნავია, რომ ეს შერიგება უწინარესად ადამიანის გულს უკავშირდება. პირველივე მსხვერპლშეწირვის სიუჟეტის გადმოცემისას ბიბლია აბელის გულისხმიერებასა და კაენის გულღვარდლიანობას წარმოაჩენს, რათა ადამიანმა აღიქვას და შეიცნოს, რომ მსხვერპლშეწირვისას მნიშვნელოვანია არა ნივთიერი ღირებულება, არამედ ღვთისადმი სწრაფვა „ყოვლითა გულითა შენითა და ყოვლითა სულითა შენითა და ყოვლითა გონებითა შენითა“ (მათე 22,37-38). ღმერთთან ურთიერთობის მთავარი მამოძრავებელი ძალა – ადამიანის გულისხმიერებას ეყრდნობა და მთელი გულით ძალისხმევაზე დამყარებულ სიყვარულს ითხოვს.

სწორედ ამგვარ სიყვარულს ავლენენ აბრაამი და ისააკი წმინდა წერილში. აბრაამის ღვთისადმი უსიტყვო მორჩილება, მთელი მისი ცხოვრება, შეგვიძლია მივიჩნიოთ ერთ დიდ მსხვერპლშეწირვად. ეგზეგეტთა განმარტებით, ღვთისადმი გულმხურვალე სასოებით მოსილი აბრაამი ისააკს საკვირველად განჰყურებს ქრისტეს წინასახედ: მის მიერ ისააკის მსხვერპლად შეწირვა სრულად თანხვედრილია ყოვლისშემძლე და „სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველ“ ღმერთთან, რამეთუ ისააკიც, მაცხოვრის მსგავსად, მორჩილად დაჰყვება ღვთისა და საკუთარი მამის ნებას. ისააკსა და სარას აქედან გამომდინარე მიიჩნევენ ქრისტეს და ღვთისმშობლის ძველ აღთქმაში გაცხადებულ საღვთისმეტყველო წინასახეებად.

აბრაამი უსაზღვრო რწმენის უბადლო ბიბლიური მაგალითია. რა ამლევდა აბრაამს ესოდენი რწმენის ძალას – უყოყმანოდ შეეწირა თავისი მხოლოდშობილი ძე ღვთისათვის? ვფიქრობთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს იყო **ძალა ცოდნისა**. თეოლოგთა განმარტებით, აბრაამმა ამ დროისათვის უკვე იცოდა და სარწმუნოდ მიიჩნევდა ღვთისგან ბოძებულ იმ დაპირებას, რომლის მეოხებითაც,

ფრიად გამრავლდებოდა მისი და სარას მოდგმა, სადაც იშვებოდა მესია. ვფიქრობთ, ეს არის მაგალითი რწმენისა და ცოდნის სინქრონიული ურთიერთმიმართების სასწაულებრივი გამოვლენისა, რომლის დროსაც ცოდნის ნიადაგ-ზე წარმოშობილ რწმენას მომავლის ღვთისმჭკრეტელობითი ფუნქცია ეძლევა.

ისააკის მსხვერპლად შეწირვის ძველადღესწავლილი ეპიზოდი სავსებით ეხმიანება და, შეიძლება ითქვას, რელიგიურ-მისტიკურადაა დაკავშირებული დღევანდელი ექვარისტიული ღვთისმსახურების იმ კულიმინაციურ ნაწილთან, სადაც სრულდება ქრისტეს შეწირვა, რათა განხორციელდეს მისი სისხლისა და ხორცის მორწმუნეთათვის ზიარების ცხოველმყოფელი რიტუალი. ზიარების ეს განმადმრთობელ-მაცხოვრებელი საიდუმლოება საქართველოს ეკლესიაში ყოველი საღვთო ლიტურგიის ჟამს აღესრულება, მსგავსად მთელი მსოფლიოს ქრისტიანული ეკლესიებისა (ვრცლად იხ. მომდევნო თავში).

ძველადღესწავლილი მსხვერპლის მოქმედება შეზღუდული ძალმოსილების მქონე იყო. მას შეეძლო მხოლოდ შემთხვევითი და უნებლიე ცოდვები გამოესყიდა, და არა შეგნებულად ჩადენილი, რომლის პატიებისთვის ადამიანმა უშუალოდ ღმერთს უნდა მიმართოს, რადგან ხარისა და ვაცის სისხლი ცოდვას ვერ განწმენდდა. აღნიშნული მსხვერპლშეწირვის სახეებია: სრულად დასაწველი (აღსავლენი), სადაც ცხოველი იწირება მთლიანად, ტყავის გარეშე; პურეულის შესაწირავი, რომლითაც შემწირველი უფლისგან ითხოვდა მახსოვრობას, „წილი სახსოვარი“ - სამსხვერპლოზე უნდა დაეწვათ; სამადლობელი მსხვერპლი, რომელიც აღიქმებოდა, როგორც ღმერთთან საზიარო ტრაპეზი; მსხვერპლი ცოდვებისათვის, რომლის დროსაც სრულდებოდა სამსხვერპლოს სისხლის პკურება სიბილწის აღსახოცელად. მოსეს რჯულის მიხედვით, საპასეოდ ცხვარს სწირავდნენ მსხვერპლად (ბიბლიური ენციკლოპედია, 1998:127-128).

არქეოლოგიური კვლევებით საქართველოშიც დასტურდება სამსხვერპლოების არსებობა. მსხვერპლშეწირულობითი ასპექტით, ურთიერთობა უფალსა და ხალხს შორის, იდეურად, „კულტმსახურებაზე“ მაღალ მნიშვნელობას იძენს. შემოქმედისა და შექმნილის ურთიერთშეხვედრის სხვა ფორმა, ამ ტიპის მსახურებითი რიტუალის გარდა, ვერ მოიძებნა. განმმარტებლები აღნიშნავენ, რომ იუდაური რიტუალით გაცხადებული მაღლიერება უფლისადმი და გახსენება მისგან მიღებული მოწყალებისა – საწინდარია აღთქმული მომავლისა.

მართალია, ძველი აღთქმის ხანაში ცოდვის გამოსასყიდად მსხვერპლს სწირავდნენ, მაგრამ ძველი აღთქმის წიგნთა ზოგიერთ ავტორს ესმოდა, რომ ცოდვის დაძლევა მხოლოდ ღმერთს შეუძლია. მაგალითად, ესაია წინასწამეტყველი ამას ღვთის მსახურისაგან მოელოდა, რომელიც სადაცაა უნდა მოვიდეს და ცხვრებით მოხეტიალეთა უკეთურების გამოსწორება თავის თავზე იტვირთოს (ესაია 53: 6-12). აღნიშნულ უწყებაში ესაიამ განჭვრიტა ქრისტეს მოვლინებისა და კაცობრიობის ცოდვების გამოსყიდვის საიდუმლო – ჯვარცმით. მისგან განსხვავებით, ცოდვის მორევში ჩადირულმა კაცობრიობამ ვერაფერი გაუგო ღვთივკაცობრივი ურთიერთობის არსებულ ფორმას.

ცოდვებით დამძიმებული კაცის უგუნურებამ და აღვირახსნილობამ გააუკუღმართა მსხვერპლშეწირვის რიტუალი: შექმნეს კერპები, რომელათთვისაც აღასრულებდნენ იმგვარ შემადრწუნებელ ქმედებებს, როგორიცაა: რიტუალური პროსტიტუცია, ლოთობა, სხეულის დასერვა სისხლისდენამდე, და, რაც ყველაზე ამაზრზენია, თვით ადამიანების მსხვერპლად შეწირვაც კი დაიწყეს (1მეფეთა 14:24; 18:28; იერემია 19:3-5; ოსია 4:13-14; ამოს 2:8). „ააშენეს თოფეთის საკერპო ბენ-ჰინომის ველზე, რათა თავიანთი ვაჟები და ასულები მსხვერპლად დასწვან, რაც არ მიბრძანებია მათთვის და ფიქრადაც არ მომსვლია“ (იერემია 7:31). მათთვის ჩვეულებრივი რამ იყო ზავშვების მსხვერპლად შეწირვაც (იერემია 19:5-6).

მაშინ, როცა რჯულისმიერი ღვთის ათი მცნება, როგორც ფუნდამენტური საღვთო მოძღვრება და ადამიანისთვის მკაცრად განსაზღვრული ვალდებულებები, საგანგებოდ გვიკრძალავს კაცის კვლასა და მრუშობას, რაოდენ უნდა დაუკნინდეს და გაეხრწნას ადამიანის ცნობიერება, რომ ღმერთს, სწორედ ამგვარი გაუკუღმართებული ფორმით აღუსრულოს მსხვერპლშეწირვა. ასეთი გაურჯულოებიდან ხალხის დახსნა ურთულესი იყო. ეს ნიშნავდა, რომ ადამიანის ცოდვით დაცემამ წარმოუდგენელ მასშტაბებს მიაღწია. ღმერთს კაცი იმდენად დაშორდა, რომ დაბნელებული ცნობიერებით ვეღარ ხვდებოდა, რომ თავად ღვთის ხატების - ადამიანის შეწირვას ადგენდნენ უფალთან ურთიერთობის წესად. მიუხედავად ამისა, ღმერთი მაინც არ ტოვებდა მათ და ყოველთვის აჩვენებდა გზას, რითაც კაცს ისევ და ისევ შემოქმედ მამასთან დაბრუნებაზე მიუთითებდა.

ვფიქრობთ, ამგვარი მითითება იკითხება აბრაამის მიერ ისააკის მსხვერპლად შეწირვის მისტერიაშიც, როცა ღვთის ნებით, ისააკის ნაცვლად შესაწირად - სამსხვერპლო კრავი გამოჩნდება. სავარაუდოდ, კრავის, როგორც ქრისტეს წინასახის სიმბოლოურად ჩვენების (რასაც ეგზეგეტიკები გვიხსნიან) გარდა - ეს იყო მითითება თავად შესაწირის ფიზიკურ სახეობაზეც; ეს იყო პირდაპირი ჩვენება იმისა, რომ მსხვერპლშეწირვა ადამიანისა კი არა - ცხოველის სახით უნდა ყოფილიყო აღსრულებული. რაკი სამსხვერპლოდ - კრავზე (იგივე - ქრისტეს სიმბოლოზე), როგორც ცხოველზე მითითებამ, საბოლოოდ, შედეგი ვერ გამოიღო, გამორიცხული არ არის, სწორედ ეს ფაქტორი გამბდარიყო კაცობრიობის ხსნისთვის ძე კაცისას - როგორც ყოვლადუცოდველი ადამიანის სახით თავშეწირვის ერთ-ერთი მიზეზიც. კაცობრიობის გამოფხიზლების მცდელობა უკვე თვით განკაცებული ღმერთის შეწირვით განხორციელდა. ეს იყო ღმერთის მხრიდან შემოთავაზებული ყველაზე უმაღლესი რამ, რაც აიძულებდა ადამიანებს გონზე მოსვლას, რათა როგორმე შეწვეტილიყო მათ მიერ უგუნურობითა და სისასტიკით დამკვიდრებული კაცშეწირვის უმსგავსოება.

IV. უკანასკნელი სისხლიანი მსხვერპლშეწირვა კაცობრიობის ხსნისათვის

მსხვერპლი, რომელიც ადამიანის სახით იქნებოდა გაღებული მხოლოდ და მხოლოდ თვითშეწირვითი, ნებაყოფლობითი უნდა ყოფილიყო და არა შეწირული ცხოველის მსგავსად გამეტებული. თეოლოგი იოზეფ რატცინგერის გააზრებით, ებრაელმა ერმა ბაბილონის ტყვეობიდან განსაჯა, რომ არა რაიმე რიტუალი, არამედ უპირატესად თავად რჩეული ერის ტანჯვა და განსაცდელი იქცევა კულტმსახურებად და მსხვერპლშეწირვად: „ებრაელობამ იწყო შემეცნება იმისა, რომ არსებობს ახალი და უფრო მთავარი ფორმა მსხვერპლისა, ვიდრე ის, რომელსაც ტაძარში სწირავდნენ, კერძოდ კი, მოწამეობრიობა, როცა რიტუალურ მსხვერპლს ანაცვლებს ადამიანის თავშეწირვა“ (Куницлер, 2001, 69).

ქრისტიანული სოტერიოლოგიის (ბერძნ. σωτηρια „ხსნა“) თანახმად, კაცობრიობის გა-მოხსნა სწორედ ქრისტეს ჯვარცმითა და მისი მკვდრეთით აღდგომითაა შესაძლებელი. ქრისტეს მსხვერპლით გამოისყიდება ის ცოდვა და დაცემულობა, რომელიც პირველმშობელთა შეცოდების შედეგად მემკვიდრეობით გადაეცა მათს შთამომავლობას. ქრისტე არის სოტერიოლოგიის აღმსრულებელი - „მხსნელი“ (σωτήρ), რომელიც საკუთარი სიცოცხლის ფასად გამოისყიდის კაცობრიობას. სოტერიოლოგიის ქრისტიანული პარადიგმის თანახმად, ხსნა გამოსყიდვას ნიშნავს, რომელიც მხვერპლშეწირვით მიიღწევა (ქრისტიანობის ლექსიკონი, 2020).

ხსნა, ცხადია გულისხმობს კაცობრიობის ხსნას, განთავისუფლებას დაცემის შედეგად მიღებული ცოდვებისაგან, და განღმრთობის გზაზე დადგომას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ადამის ცოდვით დაცემის შემდეგ ჩვენი განღმრთობისაკენ მიმავალი გზა განგებულებითი აუცილებლობით უკავშირდება მაცხოვრის ჯვარცმისა და მისი მკვდრეთით აღდგომის ღვთაებრივ მისტერიას. ამიტომ წმინდა წერილი, საეკლესიო გადმოცემა და წმინდა მამები ერთხმად აცხადებენ, რომ ღმერთი ჩვენი გადარჩენისთვის განკაცდა. რაკი უფლის კაცობრივი შობა აუცილებელი იყო ადამიანის გადაჩენისათვის, ყველა სწავლება, რომელიც ღმერთის განკაცებას უკავშირდება, ეგრეთ წოდებულ სოტერიოლოგიურ პრინციპთან უნდა იყოს თანხმობაში (ბუაძე, 2015).

ამდენად, კაცობრიობის ხსნა, ცოდვის სიმძიმის გამო, მხოლოდ ღმერთკაცის ჯვარცმით გაღებულ (შეწირულ) მსხვერპლს შეეძლო. ამის შემდეგ ღვთივკაცობრივი ურთიერთობა ევქარისტიული მსახურებით გრძელდება. ბიბლიაში აღბეჭდილი უკანასკნელი სისხლიანი მსხვერპლშეწირვა - ქრისტეს მიერ საკუთარი ჯვარცმით გაღებული საბოლოო, ყოვლადკმარი მსხვერპლი - ადამიანისადმი ღვთისმიერი სიყვარულის ის გონიმიუწვდომელი გამოვლინებაა, რაც ყოველი საღვთო ლიტურგიის დროს დღემდე აღესრულება უსისხლოდ - ევქარისტიის სახით. ამგვარად, ცოდვით დაცემული ადამიანის ღმერთთან ურთიერთობის შესანარჩუნებლად, თავდაპირველად სისხლიანი მსხვერპლშეწირვის დაწესებამ ღვთისმსახურების ისტორიაში შეასრულა შუალედური როლი სიცოცხლის ხიდან - ქრისტეში ზიარებამდე, ანუ - ქრისტეს მიერ დაწესებულ ევქარისტიულ მსახურებამდე.

ნიშანდობლივია ქრისტეს, როგორც ღმერთკაცობრივი მაცხოვრებელი მსხვერპლის, შედარება ზემოგანხილულ სამოთხისეულ სიცოცხლის ხესთან. თეოლოგების მიერ განიმარტება, რომ ქრისტიანობაში ხე ადამიანს განასახიერებს, რომელიც ერთდროულად წარმოშობს როგორც კეთილ, ისე ბოროტ ნაყოფს. მეორე მხრივ, იგი აღდგომის სიმბოლოა, რადგან ქრისტეს, ხის ჯვარზე

სიკვდილით მოაქვს განახლება. მაშასადამე, ყველაზე დიდი ბოროტება – სიკვდილი – შესაძლებელია იქცეს იარაღად ყველაზე დიდი სიკეთის – მარადიული სიცოცხლის მოსაპოვებლად.

ეს, ერთი შეხედვით, ძნელად აღსაქმელია, მაგრამ ჯვარცმის მისტერია, სწორედ ასეთი არის. წმინდა კირილე ალექსანდრიელი ღმერთი-სიტყვის განკაცებისა და სიკვდილითა სიკვდილის განქარვების გამო გვასწავლის: „... მხოლოდმობილის განკაცება, მისი ხორციელად შობა, ჩვენდამი გამოხატული წყალობის უსაზღვროება, კაცთმოყვარეობის შეუდარებელი სიდიადეა. ნეტარი წინასწარმეტყველი ესაია ამბობს: ”შთანთქავს სიკვდილს სამუდამოდ”. და კვლავ იტყვის: ”მოსწმენდს ყველა ცრემლს ღმერთი ყველა პირისახეს” (ესაია 25,8). ხოლო ის, თუ როგორ მოსწმენდს განკაცებული ძე ღმრთისა ცრემლს ყველა სახეს, ან როგორ გამოაცხადებს ძველი წყევლის გაუქმებას და დაარღვევს სიკვდილის აუტანელ ბატონობას, ამას გვასწავლის ბრძენი პავლე: ”და რაკი ყრმანი ხორცისა და სისხლის მოზიარენი არიან, თავადაც ამგვარად ეზიარა მათ, რათა სიკვდილით განექარვებინა სიკვდილის ხელმწიფების მქონე”, - რომელიც არის ეშმაკი, - „და დაეხსნა ისინი, ვისაც სიკვდილის შიშით მთელი სიცოცხლის მანძილზე მონობის უღელი ედგა” (ებრაელთა 2, 15-15) (ალექსანდრიელი, 2004).

„თუკი მიწაში ჩავარდნილი ხორბლის მარცვალი არ მოკვდა, მარტო დარჩება; და თუკი მოკვდა, უხვ ნაყოფს გამოიღებს“ (იოანე 12, 24). ამგვარად, უფალი იმის გამო, რომ ის საკუთარ სიკვდილს შეხვდა, როგორც თავის მიძღვნას, შეწირვას, როგორც სიყვარულის აქტს, მისი სხეული გარდაისახა აღდგომის ახალ სიცოცხლედ. ამიტომაც იგი, განხორციელებული სიტყვა, ახლა იქცა ჩვენს საკვებად, რომელსაც მივყავართ ახალი სიცოცხლისაკენ, საუკუნო სიცოცხლისაკენ. „...მარადიული სიტყვა – სიცოცხლის შემოქმედი ძალა – გარდამოხდა ზეციდან და ამგვარად იქცა ჭეშმარიტ მანანად, პურად, რომელიც საკუთარ თავს უზიარებს ადამიანს, რწმენასა და საიდუმლოში. ამგვარად, ჯვრის გზა იქცევა გზად, რომელსაც მივყავართ ევქარისტის საიდუმლოსთან [...] ჯვრის გზა გვევლინება მისტაგოგიურ გზად“, - განმარტავს თეოლოგი რატცინგერი (რატცინგერი, 2008:3-4).

ჯვრის გზის ამგვარი, რატცინგერისეული აღწერა, შეიძლება ითქვას, არის ქრისტიანულ თეოლოგიაზე დაფუძნებული გამოსხნის გზის ერთგვარი შეჯამება. სამყაროს შემოქმედი, დასაბამიდან ადამიანისთვის სიცოცხლის მიმნიჭებელი, მარადიული სიტყვა, სიცოცხლის შემოქმედი ძალა – გარდამოხდა ზეციდან და თავადვე იქცა ჭეშმარიტ მანანად, პურად, რომელიც საკუთარ თავს უზიარებს ადამიანს, რწმენითა და საიდუმლოთი. ე. ი. სიცოცხლის ხე, ჭეშმარიტი მანანა, ანუ პური ჩვენი არსობისა, და თავად ქრისტე, რომელსაც ევქარისტის მეოხებით ვეზიარებით, – ერთი და იგივე მაცხოვრებლობითი საშუალებაა, ღვთის განგებულებით, ადამიანის საცხოვრებლად გამიზნული. ცხოვნება კი, ადამიანისათვის – ჯვრის გზით ხდება, რათა სიკვდილითა სიკვდილის დათრგუნვით მოიპოვოს დაკარგული სიცოცხლის ხის ნაყოფი, რომელსაც ამჯერად ქრისტე სთავაზობს ყოვლად უმაღლესი სიყვარულის გამოვლინებით.

ჩვენი აზრით, აქ ძვეს მთელი ქრისტიანობის ანი და ჰოე, რადგან ქრისტიანული მოძღვრების მთავარი ამოსავალი – სიყვარულია დამთრგუნველი ყოველი ბოროტებისა, მათ შორის, თვით სიკვდილისაც. ამიტომაცაა ქრისტიანობის ქვაკუთხედად ბოძებული მცნება – „გიყვარდეს მტერი შენი“, ყველაზე ძნელად შესამეცნებელი, და, შესაბამისად, რთულად აღსასრულებელიც.

სამოთხისეული ხის ნაყოფიც, სიყვარული – თავად ქრისტეა, რომელმაც დაკარგული სამოთხე დააბრუნებინა ადამიანს. ეს სიყვარული უპირობოა, რაც ასევე ძნელად გასაგებადსასრულებელია ადამიანისათვის, რადგან მას მხოლოდ საკუთარ ეგოზე დაფუძნებული, ანგარებიანი დამოკიდებულება აქვს სიყვარულისადმი. რომ არა ეგოიზმი, ამ სირთულეს ქრისტესმიერი შეგონება გააიოლებდა: „უღელი ჩემი ტკბილ არს, და ტვირთი ჩემი სუბუქ არს“ (მათე 11,30). სწორედ ეგოიზმი არის ვერდამლეული წინაღობა კაცობრიობისთვის, რის გამოც იგი ქრისტესმიერი სიყვარულის სიტკბოებასა და მისი ტვირთის ამგვარ სიმსუბუქეს ვერ განიცდის და, შესაბამისად, ცხოვრებას ირთულებს. განვიხილოთ, თუ როგორ ხდება ახალი აღთქმისმიერად უსისხლო მსხვერპლშეწირვა ღვთივკაცობრივი ურთიერთობის დასამყარებლად.

VI. უსისხლო მსხვერპლშეწირვა. ევქარისტია - ქრისტეში გაერთიანება

წმინდა იოანე ოქროპირი, იმოწმებს რა წმინდა პავლე მოციქულს, განმარტავს ახალ-აღთქმისეული მსხვერპლის სახეობას, და დასძენს, რომ უწინარესია სიყვარულით გამოხსნის მსხვერპლი, მეორე – მოწამეთა მიერ გაღებული მსხვერპლია, მესამე მსხვერპლად წმინდა მამა აღიარებს ლოცვით მსხვერპლს. მეოთხე – ქების მსხვერპლია, მეხუთე – სიმართლისა, მეექვსე მსხვერპლი – მოწყალებისაა, მეშვიდე კი – ღაღადებისა, მერვე მსხვერპლი – ღმრთის წინაშე შემუსვრილი სულია, განსაკუთრებული მსხვერპლია მეცხრე – სამოდვრო სიტყვა, ხოლო მსხვერპლის მეათე სახე – ნაყოფის შეწირვის მსხვერპლია, როგორც ამას წმიდა იოანე ოქროპირი განმარტავს (ოქროპირი, 95-ე ფსალმუნის განმარტებიდან).

როგორც ვხედავთ, ამ განმარტებაში ცხადად ჩანს, რომ ღმრთისა და კაცის ურთიერთობა რაიმე ნივთიერ, მით უფრო, ძველი აღთქმისეულად სისხლიან მსხვერპლშეწირვას კი არ მოითხოვს, არამედ თავად ადამიანის ღმერთთან სულიერ **თანხმობას**. ამგვარი თანხმობა, ღვთაებრივი თვისებებით გაამდიდრებს და, შესაბამისად, განღმრთობისაკენ წარმართავს კაცს. სხვაგვარად შეუძლებელია **რაიმე** ღვთივკაცობრივი გარიგება შედგეს, სადაც **რაიმე** მატერიალური ფასეულობით შეძლოს ადამიანმა უფალთან **ურთიერთობის მოგვარება**. ერთადერთი მოთხოვნა ადამიანისათვის ღმერთთან მსგავსებრიობის აღდგენაა, რითაც იგი (ადამიანი) დაუბრუნდება თავის უმანკო პირველქმნილობას, რათა განხორციელდეს ის მიზანდასახულება, რაც ღმერთმა განიზრახა მისი შექმნისას.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ადამიანი, სინამდვილეში, ღვთისადმი ისევ მსხვერპლ-შეწირულობით ურთიერთობაში რჩება, მაგრამ რადიკალურად შეცვლილია მსხვერპლის სახეობა. ის, უპირველეს ყოვლისა, მატერიალურიდან გადადის სულიერ განსაზღვრულობაზე. თუმცა ამით არანაირად არ ხდება თავად მატერიის სუბსტანციური უარყოფა. ამის პირველი დადასტურებაა ქრისტეს სისხლისა და ხორცის მატერიალურად მიღების ევქარისტიული წესგანგებულების დამკვიდრება საეკლესიო ღვთისმსახურებაში, რაც ღვინისა და პურის გარდაარსებით აღესრულება, ქრისტესმიერი ანდერძის შესაბამისად: „ამას ჰყოფდეთ მოსაგონრად ჩემდაო“ (მათე 26,26-30). საბოლოოდ, ჩვენ ონტოლოგიურად ვართ საუკუნოდ გამოხსნილნი ქრისტესმიერი ჯვარცმით. ჩვენ აღარ გვევალება აღარანაირი მატერიალური მსხვერპლშეწირვა. ჩვენ მიერ ქრისტეს მოძღვრების მიმართ გულისხმიერი დამოკიდებულებითა და სულიერად შეთანხმებული ურთიერთობით, ყოველგვარი მატერიალური საყოველთაო ფერისცვალებით ღვთაებრივად განიწმინდება სამარადჟამოდ.

ღმერთთან თანამყოფობა მისდამი მთელი გულით განხორციელებული ურთიერთობით აღდგება. თითოეული ადამიანის გული არის სამყაროს გულიც და იგი (გული) – უზენაესი სამსხვერპლოა, სადაც საღვთო სიტყვა მსხვერპლად შეიწირება სამყაროს სიცოცხლისათვის. ქრისტეს ღმერთმსახურება და მსხვერპლშეწირვა აღესრულება ყოველ კერძო ადამში და არა ლიტონ საეკლესიო სტრუქტურის წიაღში. ამასოფლის გარდასახვისათვის საჭიროა ვიმოღვაწეოთ, ვითარცა „ღმრთის თანამშრომლებმა“, რათა პიროვნული და თვისობრივი ცვლილება უწყვეტად მიმდინარეობდეს სამყაროსა და ისტორიის დასასრულამდე, რადგან სწორედ ეს შეესაბამება ევქარისტიული ერთობის გამოცდილებას: „... ადამიანი ევქარისტიაში მონაწილეობით შედის მისტერიალურ შეხებაში თავის ჭეშმარიტ ონტოლოგიურ იდენტობასთან, რომელიც მას ესაჩუქრება ღმრთისაგან და თვითდამოწმდება საკუთარი თავისუფალი თანხმობით“ (კლაფსის, 2000:180-185).

ევქარისტიული ღვთისმსახურების მიზანი და მთავარი დანიშნულება სწორედ ხშირად მიმართავს ამ ნაწილას ... ადამიანთა თანხმობით ქრისტეში გაერთიანება და, შესაბამისად, განღმრთობის მაცხოვრებლობითი მადლის მოპოვებაში მდგომარეობს. მოპოვებაა. ქრისტეში საყოველთაო გაერთიანებით ჩვენ ვცდილობთ, აღსრულდეს საღმრთო ერთობა ჩვენში და ერთის უზენაესობის პრინციპით მოვახდით გამთლიანება შემოქმედთან თანამყოფობით. ლიტურგიულ ლოცვაში ღვთის კურთხევით არის მოქცეული მთელი ქვეყნიერება. ეკლესია ლოცვისას სახელდებით მოიხსენიებს ცოცხლებსაც და მიცვალებულებსაც, რომელთა ევქარისტიული დასახელება მიანიშნებს მათს დამკვიდრებას ეკლესიის ერთიან – კათოლიკე სხეულში (ფლოროვსკი, 2020).

ევქარისტიული მსახურების უმთავრეს საიდუმლოს – **ზიარებას** – განღმრთობის სანუკვარი მიზანი უდევს საფუძვლად. სწორედ ამისათვის ვეზიარებით ქრისტეს სისხლსა და ხორცს, რათა თანაზიარი გავხდეთ მისი ღმერთკაცობრივი ონტოლოგიისა და ჩვენშიც მის მსგავსად მოხდეს ის ღვთაებრივი ცვალებადობა, ჩვენს კაცობრივ ბუნებას რომ საღმრთო თვისებებით განამდიდრებს. განღმრთობის პროცესზე საგულისხმოდ აგვიღწერს წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი: „მომავალ საუკუნეებში, მადლით განვიცდით რა განღმრთობისაკენ მიმართულ ცვლილებას, ჩვენ არ

ვმოქმედებთ, არამედ ვიმყოფებით ვნებით მდგომარეობაში... ხოლო ვნებით მდგომარეობას მაშინ განვიცდით, როცა სრულად გავივლით ლოგოსებს იმისა, რაც არაარსისაა. და უცნაურად ვაღწევთ არსის მიზეზს (ღმერთს) და ბუნებით განვლილთან ერთად ვამშვიდებთ საკუთარ ძალებს..." (მაქსიმე აღმსარებელი, 2015: 377-378).

აღნიშნულ **ძალებში**, წმინდა მამა სულიერ ძალებს გულისხმობს, ხოლო **ვნებითი მდგომარეობის** ასეთ კონტექსტში მოხსენიება გამომდინარეობს მისი იმ მტკიცებიდან, რომლის მიხედვითაც, ადამიანს შეუძლია ვნებითი წადილი გარდაქმნას ღმრთისაკენ ლტოლვად, რადგანაც ვნებითი პოტენციალი მხოლოდ ამ დანიშნულებისთვის მიეცა ადამიანს სინამდვილეში, და არა ბიჭიერების განსახორციელებლად. წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი განმარტავს: „ვისი გონებაც მუდამ ღმერთთანაა, მისი წადილი (ἐπιθυμία) გადაიზრდება ღმრთისაკენ ლტოლვაში, ხოლო რისხვა (θυμὸς) სრულიად ღმრთის სიყვარულად გარდაიქმნება. რადგან ღმრთაებრივ ნათელთან ხანგრძლივი ზიარებით, იგი (გონება) განათლდება და, მჭიდროდ უკავშირდება რა თავის მსურველობით ძალას, აქცევს მას ღმრთისაკენ უსასრულო ლტოლვად და მოუკლებელ სიყვარულად, ხოლო მიწიერი საგნებისგან მთლიანად ღმრთაებრივისკენ მიემართება“ (მაქსიმე აღმსარებელი 2015, 668).

აქ უაღრესად საყურადღებოა, თუ რას ნიშნავს **მსურველობითი ძალის** დაკავშირება უფალთან. ადამიანი მუდამ უფლისკენ დინამიკურ სწრაფვაშია, რადგან იგი (ადამიანი) მისი ნაწილია არსობრივად, მაგრამ დაცემული ბუნება ამ სწრაფვას იმდენად აფერხებს, რომ კაცი უკვე ვეღარ ერკვევა რა სურს სინამდვილეში. ... განღმრთობის მდგომარეობაში ყოფნისას, როგორც წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი განგვიმარტავს, ადამიანის სული თავისუფლდება თავისი გულისთქმითი ნაწილის რაიმე (იგულისხმება ბიჭიერი) აქტიურობისგან, რადგან იგი სრულ მყუდროებაშია, დადუმებულია ღმერთში, ადამიანური ბუნების ნებისმიერ სხვა ძალებთან ერთად. ცნობილი ფრანგი ღვთისმეტყველის – ჟანკლოდ ლარშეს გამონათქვამით, ეს ძალები განიცდიან „დეაქტივაციას“ (მაქსიმე აღმსარებელი, 2015: 671- 672).

მსგავსი სულიერი განცდა ამოიკითხება წმინდა პავლე მოციქულის სიტყვებიდან: „ქრისტესთან ერთად ვეცვი ჯვარს, და მე კი აღარა ვცოცხლობ, არამედ ქრისტე ცოცხლობს ჩემში“ (გალატელთა 2, 20) – ანუ სულის მსურველობითმა ძალებმა აღასრულეს მათზე დაკისრებული მისია: ქმნილი მიიყვანეს უქმნელთან – და შემდგომ „გაირინდნენ“ ღმერთში, მთლიანად მის უქმნელ ენერგიებს დაუთმეს ადგილი. ღირსი მაქსიმე აღწერს: „ ... ერთი იქნება ყველას შორის ენერგია, ღმერთისაც და მისი ღირსეულებისაც, ან ღმერთისა მხოლოდ, რადგან ღმრთისმოყვარეობიდან გამომდინარე, ყველა ღირსეულშია იგი „პერი-ხორესის“ (περιχόρησις – ურთიერთდამტევნელობა) გამო“ (მაქსიმე აღმსარებელი, 2016, 94).

ამასვე განიცდის პიროვნება სათანადოდ წარმართული ევქარისტიის ჟამს, როდესაც მრევლი ქრისტეში ერთიანდება, რაც პირველ რიგში ნიშნავს ღვთისა და მოყვასის სიყვარულს. ევქარისტიის მთავარი დანიშნულებაც ეს არის: „იყუარებოდით ურთიერთარს, რადგან ერთობით აღვიარებდეთ, მამასა და ძესა და წმიდასა სულსა, აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე...“ ჟამისწირვაზე ამ ლოცვითი სიტყვების წარმოთქმით მრევლი ერთმანეთს ახსენებს, რომ „ქრისტე არს ჩვენ შორის“, რაც ნიშნავს, რომ სიყვარულია ჩვენ შორის. საიდუმლო სერობაზე უფალი მოწაფეებს უცხადებს ახალი აღთქმის უწმიდეს საიდუმლოს – ვითარცა სიყვარულის საიდუმლოს. მართლმადიდებელ ეკლესიაში ევქარისტიის აღსრულებისას ამ ერთიანობის გამომხატველია მრევლის საზიარებლად განტეხილი **ერთი პური** და ნაკურთხი **ერთი** ბარძიმი. ამის შესახებ გვეუწყება წმინდა პავლე მოციქულის მიერ (1 კორინთელთა 10,17;). (პომაზანსკი, 2010: 198-199).

საჭიროდ ვთვლით შევნიშნოთ, რომ **ერთი პური** და **ერთი** ბარძიმი არ ნიშნავს რაო-დენობრივად **ერთს**, არამედ იგი თვისობრივად **ერთის** მნიშვნელობისაა. ამას გვიმოწმებენ წმინდა იოანე ოქროპირი და სხვა წმინდა მამანი, „სამოციქულოს განმარტებაში“ განიმარტება: ერთი პურისგან ზიარებული მრავალნი ერთგვამ ვიქმნებით, ყველა ჩვენგანის თავის – ქრისტეს მიერ. აქვე, შედარებაა მოყვანილი მოგვეწოდება „მრავალმარცვლოვანი იფქლის“ საღვთისმეტყველო, რომელიც შეზელვისას ერთ პურად იქმნება. (კოჰლამაზაშვილი, 2006: 258-259).

პროტოპრესვიტერი გიორგი ფლოროვსკი წიგნში – „ეკლესიის შესახებ“, მსჯელობს ევქარისტიის საყოველთაოების შესახებ. მისი აღწერით, სულიწმიდის გარდამოსვლით შეწირული პური ეკლესიის ლოცვით განიწმინდება; ამის შემდეგ იგი საღვთო ძალით აღიტაცება ბუნებრივი ყოფიერების ხრწნადი წრებრუნვისგან; ღვთის ზეციურ საკურთხეველზე შეწირვით გარდაისახება ქრისტეს ჭეშმარიტ სისხლად და ხორცად, რომელსაც ღმერთკაცთან შეერთებით ეზიარება მთელი

მრევლი. „...აქ აღწერილი სურათი არ არის მარტო ხატება და საღმრთო სიმბოლოზში. ის ნათლად აჩვენებს ქრისტეში გაერთიანების იმ სურათს, რასაც ეს ემსახურება და ეძღვნება“ (ფლოროვსკი, 2020).

ფლოროვსკი მსჯელობს ჯვრის მადლმოსილების შესახებაც, რომლის მაცხოვრებელი ძალის მოქმედებით ყოველი კაცი თავისი სიწმინდისა და ღირსების შესაბამისად იღებს და შეითვისებს მადლს, რადგან განკითხვაში მყოფიც შეიძლება ეზიაროს. მისი განმარტებით, ევქარისტია ერთგვარი ონტოლოგიური გამოცხადებაა ქრისტესი და ეკლესიისა – ქრისტეს ეკლესიაში. გიორგი ფლოროვსკი აქვე იმოწმებს ნიკოლოზ კავასილას, რომლის თქმით - საეკლესიო საიდუმლოები თვით ეკლესიასაც ნიშნავს, რადგან თქვენ ერთად ქრისტეს სხეული ხართ, ხოლო ცალცალკე მისი ასონი (1 კორინთელთა 12,27). ამასვე განმარტავს წმინდა იოანე დამასკელიც: „ზიარებით ჩვენც ქრისტეს ერთი სხეული, ერთი სისხლი და ურთიერთის ასოები ვხდებით“, ვუერთდებით ქრისტესაც და ურთიერთსაც, არჩევანისამებრ (დამასკელი, 2000, 437).

შთამბეჭდავია ეკლესიასთან მიმართებით კავასილასეული სიმბოლისტურ-რეალისტური ხედვა, სადაც ის განმარტავს, თუ როგორ წარუძღვება ეკლესია საიდუმლოს არა როგორც სიმბოლოებს, არამედ, მსგავსად ადამიანის გულისა, რომელიც განაგებს სხეულის დანარჩენ ნაკვეთებს. მას ასევე, მოჰყავს შედარება ხის ფესვებსა და ტოტებთან. აქვე სახარებისეულ, ქრისტესმიერ შედარებებსაც იხსენიებს ვაზსა და ლერწმებზე (მათე 15,5). ამით კავასილა წარმოგვიდგენს ქრისტეს ეკლესიის არა სიმბოლურობის, არამედ ნამდვილობის სურათს, რომლის ცოცხალი დანახვითაც, ჩვენ დავინახავდით „უფლის ტანს, რადგან ამ სისხლის წყალობით მორწმუნენი უკვე ცხოვრობენ ქრისტესმიერი ცხოვრებით, რომელიც ჭეშმარიტად შეერთებულია იმ თავთან და შემოსილი აქვს ეს ტანი“ (კავასილა, 2020).

ეკლესიის კავასილასეულ ამგვარ წარმომჩენაში კარგად იკითხება სამოთხისეული ცხოვრების ხის პარალელი. ეკლესია უკავშირდება ქრისტეს, რამეთუ იგი მისი სხეულია. ცხადია, ეკლესია, ქრისტეს მოთავეობით, არის ის წყარო, რომლიდანაც მოედინება საუკუნო სიცოცხლე მორწმუნეთათვის, რომელნიც ცხოვრობენ ქრისტესმიერი ცხოვრებით და საცხოვრებლად იკვებებიან ქრისტეს სისხლითა და ხორცით. ეს ხდება ზუსტად იმგვარად, როგორც თავის დროზე სამოთხისეული ადამიანები უნდა გამოკვებულიყვნენ სიცოცხლის ხის ნაყოფით საუკუნო ნეტარი არსებობისთვის. ამდენად, როგორც პირველქმნილ ადამიანს მიეწოდებოდა ღვთივგანკუთვნილი მარადიული საზრდელი, იგივე მოგვეწოდება ევქარისტიული ზიარებით დღესაც.

VII. ევქარისტია - კოსმოგონიურ-ესქატოლოგიური მოვლენა, „ჟამისწირვა“ და „მერმისი“

აღსანიშნავია, რომ ქრისტიანულმა საეკლესიო ღვთისმსახურებამ წმინდა წერილი განიხილა ძველი და ახალი აღთქმის მთლიანობაში, სადაც ახალი, ძველის აღსრულებას წარმოადგენს. უფრო მეტიც, ახალმა საზღვრები საერთოდ მოშალა და იგი ესქატოლოგიურ ჭრილშიც ბოლომდე განიხილება. ახალი, „სულიერი სჯული“ აღემატა ძველს: „რადგან მოვიდა რა სისრულე, გაუქმდა ის, რაც ნაწილედია და რჯულის საფარველი, ანუ ფარდა მაცხოვრის ჯვარცმით განიპო. ასევე, გაუქმდა ნაწერი, რაჟამს ცეცხლოვანი ენებით გამოზრწყინდა სულიწმინდა, დაცხრა სხეულებრიობა, აღსრულდა მონობის რჯული და მოგვეცა ჩვენ რჯული თავისუფლებისა“ (დამასკელი, 2000, 457).

ეს თავისუფლება აძლევს საშუალებას ადამიანს, სულიერი სამყარო დაუკავშიროს მარადისობას და წაშალოს დროსივრცული საზღვრები, შეიგრძნოს და შეიცნოს პირველქმნილი ნეტარების გემო შესაქმისეული სამოთხის ხის ნაყოფისა. ამასთანავე, განჭვრიტოს ესქატოლოგიური მომავალიც, სადაც ასევე ელოდება შემოქმედის წიაღში დაბრუნებისა და მასთან ერთობით გამოწვეული ნეტარება. სწორედ ეს მისტერია აღესრულება დღევანდელი საეკლესიო ღვთისმსახურების დროს ჟამისწირვისას.

ეპისკოპოსის, როგორც ცენტრის გარშემო ერთიანდება ღვთის ერი. ეპისკოპოსი – არის სახე მოციქულთა კრებულისა, რომელსაც ესქატოლოგიურ კრებულში უკავია ისრაელის ტომთა მსაჯულის ადგილი. წმინდა კლიმენტი ალექსანდრიელისა და ორიგენეს რწმუნებით, ეკლესია წარმოადგენს არა ესქატოლოგიის ხატს, არამედ სამყაროს არსებობის საწყისისას. მათთან არსებების საწყისი მდგომარეობა მიჩნეულია, როგორც სრულყოფილება, ხოლო ყველაფერი, რაც შემდეგ ხდება, არის დაცემა პირვანდელი სრულყოფილებიდან (τελείοντα). ევქარისტიის ესქატოლოგიურობაზე საუბრობს წმინდა ეგნატე ანტიოქიელი. მისეული შეხედულება გრძელდება კვიპრიანესთან და, ასევე, სხვა მამებთან. წმინდა მაქსიმე აღმსარებელმა კოსმოლოგია საგანგებოდ დააკავშირა ესქატოლოგიასთან. ეკლესია გამოსახავს და საცნაურყოფს მომავალს, ესქატოლოგიას, მაგრამ ეს, თავისთავად, არ შეადგენს ოდენ საეკლესიო მსახურებას, და არც - ღვთის ერის ერთად შეკრების

ფაქტს, არამედ იგი იძენს ყოვლისმომცველ კოსმოლოგიურ მნიშვნელობას, ვითარცა ყველა არსების შეკრების ფაქტს - სიტყვის, ანუ განკაცებული სიტყვის პიროვნებაში. ესქატოლოგიური ადამი, ვითარცა ადამიანი, პიროვნულად უყრის თავს ყოველივე ამას. ეკლესიის საბოლოო, დამაგვირგვინებელი განსაზღვრულობა გულისხმობს მთელი სამყაროს ექვარის-ტიულ ფერიცვალებას, რაც მისი - ზეციურ მსახურებისად მიმართებაა. იმისათვის, რომ შენარჩუნდეს და განიწმინდოს ეს მატერიალური სამყარო, რათა მას მარადიული განზომილება ჰქონდეს (ბარნოვი 2017).

მარადიულ განზომილებასთან მიმართებით, საინტერესოა ჟამისწირვის მერმისთან კავშირის გაანალიზება. საეკლესიო სიმბოლოთმეტყველება გვეხმარება წავშალოთ ჩვენს ცნობიერებაში დროსივრცული საზღვარი, და ყოველივე ამქვეყნიურის დათმობით ვეზიაროთ მარადიულ ჭეშმარიტებას დღევანდელ ჟამისწირვაზე. კაცის გონებრივი შესაძლებლობები შემოსაზღვრულია, და ის არ ყოფილა შესაქმნის აქტის მხილველი, მისთვის საგანთა ნამდვილი ბუნების შემეცნება რთულია და ცხადია, ამიტომაცაა, რომ სიმბოლოთმეტყველება სჭირდება. დიდი ხანია, რაც ეს თვალსაზრისი ქრისტიანობამ ავგუსტინესგან იცის. კაცისთვის ყველაფერი, მინერალებიდან დაწყებული, ცხოველებისა და მცენარეების ჩათვლით, სიზმრები, ხილვები, ქმედებები, გამონათქვამები, სულიერი თუ ფიზიკური მდგომარეობა, ბუნებრივი თუ ანომალიური მოვლენები, კატაკლიზმები, სნეულებანი და სხვა, რაღაცის სიმბოლო, ან მინიშნებაა (სიგნალი). სიმბოლო მისთვის განგრძობითი ნიშანია, მინიშნება - მეყსეული. (მაგ. ჯვარი - ვნებისა და ხსნის სიმბოლოა, მაგრამ კონსტანტინე დიდს რომ გამოუჩნდა, ან მეორედ მოსვლის წინ რომ გამოჩნდება, ის მინიშნებაა), ამგვარად ხსნის სიმბოლოთა და ნიშანთა დეკოდირებას სერბი ეპისკოპოსი ნიკოლაი ველიმიროვიჩი. ქრისტიანობამ მთელი სამყარო გაიაზრა და გამოხატა სიტყვით. ამ თვალსაზრისითაა შესაცნობი ღმრთის სიტყვის (ლოგოსის) განკაცების საიდუმლოც. როგორც ნიკოლოზ სერბი (ველიმიროვიჩი) წერს, ამიტომაცაა, რომ ქრისტიანობა თავად ამ სამყაროს სწორედ სიტყვის მეშვეობით ხსნის (Святитель Николаи, 2003, 64).

ასეთივე სემიოტიკური მინიშნებები შეუძლია მოგვცეს დროსთან მიმართებით ჩვენმა საღვთისმეტყველო ენამაც. სიტყვა **მერმისის** მნიშვნელობა **ჟამისწირვასთან** კავშირით, ბევრად მეტს გულისხმობს, ვიდრე ერთი შეხედვით ჩანს. ცნობილია, რომ წმ. გრ. ნოსელი დროს შესაქმნეს უწოდებს. როგორც თეოლოგები შესაქმნის შესახებ წმ. მამების ნააზრევებით მსჯელობენ, სამყაროს შესაქმნისეული „მეშვიდე დღე“ ამჟამადაც გრძელდება, ხოლო მკვდართა აღდგომის შემდეგ კი დადგება მარადიული „მერვე დღე“, ანუ მომავალი საუკუნო სიცოცხლე (თინიკაშვილი, 2004, გვ.63).

თეოლოგების ნააზრევში ყურადღება ყოველთვის გამახვილებულია ფიზიკური, ყოფითი დროიდან მეტაფიზიკურ დროში გადასვლაზე. სწორედ ეს ხდება ჟამისწირვისას. ძვირფასი დრო, რომელიც ჩვენთვის ღვთისგან ბოძებული უნიკალური მოცემულობაა, ჩვენ მიერ შეიწირება, მიეძღვნება უფალს, რითაც ვუერთდებით **მერმისს**. ე.ი. „მეშვიდე დღიდან“ გადავდივართ **„მერვე დღეში“**. სწორედ ამ პროცესს შეესატყვისება ტერმინი **ჟამისწირვაც**, იმ თვალსაზრისით, რომ ეს პროცესი, წმ. მამების მიერ აღიარებულია, როგორც კოსმოგონიურ ესქატოლოგიური მოვლენა. ანუ, ამქვეყნიური ჟამის შეწირვით ვუკავშირდებით კოსმოგონიურ წარსულსა თუ ესქატოლოგიურ მომავალს, იმავე მარადისობას - მერმის საუკუნეს.

ქრისტესმიერი ცხოვრება ასწავლის ადამიანს, თუ როგორ უნდა ამაღლდეს მატერიაზე, თვით დროზეც კი, ისე, რომ კავშირურთიერთობა შეძლოს მარადისობასთან. მარადისობა, სიმბოლურად — იგივე მერვე დღე, ქართულში „მერმედან“ ნაწარმოები სიტყვით — „მერმისით“ არის ცნობილი. ამ სიტყვას იყენებს ჩვენი სარწმუნოების მთავარი სიმბოლო მრწამსიც, რომლის მიხედვითაც ყოველი მორწმუნე მოელის „ცხოვრებას მერმისა მის საუკუნისას“. მერმისსთან ამგვარი კავშირი, აქვე „ჟამისწირვით“ მყარდება, რომელიც ესქატოლოგიური მოვლენაა დედამიწაზე ქრისტიანთაგან ქრისტეს მიერვე აღვლენილი. ამგვარ ლიტურგიულ ღვთისმსახურებას, შეიძლება ითქვას, ქართულ სახელდებად სიტყვა „ჟამისწირვა“ სწორედ იმიტომაც ამშვენებს, რომ ამ დროს ხდება ამქვეყნიური დროის შეწირვა თვით ქრისტესთან ერთად, რათა ჩვენი ცნობიერება ამაღლდეს დროზე და მარადიულ უფალს, როგორც სრულ ჭეშმარიტებას, დაუკავშირდეს, მიეახლოს და შეუერთდეს (ჩხაბერიძე 2019, 119-134).

პროტოპრესვიტერი გიორგი ფლოროვსკი მსჯელობს, თუ როგორ ერთიანდება ექვარისტიაში დასაბამი და დასასრული; საღვთო ექვარისტიისას როგორ ციმციმებენ უკვე მერმისი საუკუნის ფერები, რაც ქვეყნიერების გარდაქმნის დასაწყისია, მარადისობისათვის აღდგომის დასაწყისი.

წმინდა მაქსიმე აღმსარებლის განმარტების თანახმად, ლიტურგიაში ყველაფერი მერმისი საუკუნის ხატია და ამქვეყნიერების დასასრულს აღნიშნავს. კავასილას მიხედვით კი, სწორედ იმიტომაც სახელდო უფალმა სიტკბოებით მერმისი საუკუნის წმინდანები ტრაპეზად, რომ ეჩვენებინა - იქ არაფერია ამ ტრაპეზზე უდიდესი. საიდუმლო სერობის გზით უფალი ისე თანაეზიარება და უერთდება ადამიანს, რომ სულიერად განაახლებს და ცხოველჰყოფს მას. ამდენად, საღვთო იმორჩილებს კაცობრივს, რათა მარადცოცხალმა სიცოცხლე მიაწოდოს მოკვდავს (1 კორინთელთა მიმართ 5,4). „ეს არის ბოლო საიდუმლო. შეუძლებელია მეტის მიწვდომა, შეუძლებელია რამის დამატება“ (ფლოროვსკი, 2011).

ცხადია, რომ ტერმინი **ჟამისწირვა**, ისევეა **დროის შეწირვის** აღმნიშვნელი, როგორც **ἐνχαριστία** - **ევქარისტია** არის **მადლობის შეწირვის** აღმნიშვნელი საღვთისმეტყველო ტერმინი. ჩვენ ვწირავთ უფალს ამჟამიერ დროს - **მერმისში** დასამკვიდრებლად. ამდენად, ევქარისტია სულიერი გაგებით აღესრულება იმ დროის მიღმა, რომელსაც ჩვენ ფიზიკურად აღვიქვამთ. მატერიის არსებობის გამომხატველი დრო ჩვენ მიერვე იქნა მიძღვნილი, შეწირული ღვთისადმი ისევე, როგორც მსხვერპლი ქებისა, სიყვარულისა თუ სინანულისა, რომელთა შეწირვასაც უფალი მიგვითითებს ბიბლიის მიხედვით... (ებრ. 13, 15-16; ფს.23; 26; 49; 50 და სხ.). აღნიშნული პროცესი ზუსტად პირდაპირპროპორციულია იმისა, თუ როგორ ვიყენებთ და რას ვუძღვნით ჩვენ ღვთივბოძებულ დროს... თუ ჩვენ ამ დროს განვლევთ ღვთისადმი იმ ტექსტებში დაცული სწავლების შესაბამისად, ჟამისწირვის მიმდინარეობისას რაც ითქმება და იგალობება, მაშინ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს დრო ღმერთს მივუძღვნით, შევწირეთ, რათა დავუახლოვდეთ მას, რომ შევძლოთ ღვთაებრივ მარადისობასთან შეხვედრა.

ამრიგად, სახეზე გვაქვს ქართული ღვთისმსახურების ისტორიული განვითარების მაღალკულტურული, გონიერი, მოვლენის ღრმა შინაარსში სულიერი თვალთა წვდომის გზით მიღებული შედეგი, რომლითაც მსოფლიო საღვთისმეტყველო ისტორიის წინაშე ორიგინალურად შეგვიძლია წარვსდგეთ. ქართული საეკლესიო სიმბოლიკაც და ტერმინ-თა სემიოტიკა მიგვითითებს დროის მართებულად გამოყენებაზე, ჟამისწირვისას ლოცვი-თა და ქრისტეს ხორცსა და სისხლთან ზიარებით - მერმისთან ღვთაებრივ შეერთებაზე. ეს ყველაფერი კი, უდავოდ არის - განღმრთობის უზენაესი მიზნისა და მარადისობისკენ სწრაფვის მართალი, ღვთისათნო გზა, რომელიც შესაქმიდანვე ჰქონდა მიცემული ადამიანს იმ სიცოცხლის ხის ნაყოფით განსაზღვრული, რომლის სიმბოლიკური გავრცობის მრავალი მაგალითი აღვწერეთ საქართველოში. ამ საკითხების წმინდა ეკლესიოლოგიური და ეთნოლოგიური აღწერით შეჯერებული კვლევა, თავის მხრივ, საგულისხმოდ წარმოაჩენს ქართული მსოფლმხედველობის მკვეთრად გამოხატულ ბიბლიურ შინაარსს.

ქრისტეს შესახებ ჩვენი ცოდნა გვარწმუნებს, რომ ქრისტე არის ყოვლისმომცველი ადამიანური ცოდნიდან - ღვთაებრიობამდე კაცის ამაღლებისთვის. იგი, როგორც ახალი ადამი, შესაქმისეული საიდუმლოების მიზანდასახულების გაცხადებაა კაცობრიობის ყოფით რეალობაში. ამდენად, ადამიანის მიერ მითოლოგიური, ფილოსოფიური თუ თეოლოგიური აზროვნებით ჭეშმარიტების ძიების პასუხს მის განკაცების ანთროპოლოგიური კონცეფცია იძლევა. მასში ცხადად ისახება, რომ ქრისტემ განწმენდის პრაქტიკული განხორციელებით ხელახალი ცხოველმყოფელობა მიაწოდა სამყაროს, მისი ფიზიკური არსის ტრანსცედენტულთან მიახლების გზები აჩვენა, და პიროვნული სრულყოფილების, ღვთის მსგავსების აღდგენით, ჭეშმარიტების არა მარტო თეორიული ჭვრეტის, არამედ ფიზიკური მიახლების პერსპექტივა დაუსახა სრულიად კაცობრიობას.

ამგვარად, სიცოცხლის ხის სამოთხისეული საზრდო, რომელიც თავის დროზე ადამიანს ძღვნად ებოძა, ამჯერად ქრისტეში ზიარებით იქნა ჩანაცვლებული. ყველა მსურველს, „ვინც კეთილი საქმისადმი ერთგულებით მიელტვის საუკუნო სიცოცხლეს“, ეძლევა შესაძლებლობა, მიეახლოს - „დიდებას, პატივსა და უხრწნელებას“ (რომაელთა მიმართ 2:7), და, როგორც ჩვენი დღევანდელი ჟამისწირვისეული წესგანგებითი ტექსტი გვიგალობს - „ჯორცი ქრისტესი მოვიღოთ და უკუდავების წყაროჲსა გემო ვიხმიოთ“. ეს კი ღმერთთან მარადიულად მაცოცხლებელი სამოთხისეული სიცოცხლის ხის ნაყოფის გემოს ხმევას, შექმნიდან დღემდე და სამარადისოდ განუწყვეტლივ რომ არის შესაძლებელი და ადამიანისთვის ღვთივგანკუთვნილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბიბლია. <http://www.orthodoxy.ge/tserili/gadasatseri/sarchevi.htm>.

1. აბზიანიძე, ელაშვილი, 2007: - სიმბოლოთა ილუსტრირებული ენციკლოპედია: ზაზა აბზიანიძე, ქეთევან ელაშვილი; თბილისი 2007.
2. ალექსანდრიელი, 2004: - წმინდა კირილე ალექსანდრიელი - ღმერთი-სიტყვის განკაცების შესახებ(ღვთისმეტყველება/ღვთისმეტყველება) ... თარგმნა ზურაბ ჯაშმა, ჟურნალი „ზღვარი“ N2 (3). 2004.
3. არჩვაძე, ბოკუჩავა, გელაძე და სხ., 2011: - ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი ავტ.-შემდგ.: გვანცა არჩვაძე, მარინა ბოკუჩავა, თამარ გელაძე და სხვ.]. - თბ. : მერიდიანი, 2011.
4. ბარდაველიძე, 1941: - ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი 1941.
5. ბარნოვი, გ. (2017). „ეკვარისტული ეკლესიოლოგია“, მართლმადიდებლური ეკლესიოლოგია; წმ. თეოდორე ტარსელის სახ. დისტანციური სწავლების ცენტრი, IX ლექცია, მოდული - „დოგმატიკა“.
6. გიგინეიშვილი და გიუნაშვილი, 1979: - გიგინეიშვილი ბ. და გიუნაშვილი ელ. (გამომცემლები), შატერდის კრებული X საუკუნისა, თბ., 1979. ციტ: საღმრთო-მეტყველო ლექსიკონი-ცნობარი, გრიგოლ რუხაძე ; რედ. გვანცა კოპლატაძე. - მე-2 გამოცემა. - თბ. : საქ. საპატრიარქოს გამ-ბა, 2013.
7. დამასკელი, 2000: - წმინდა იოანე დამასკელი, მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზედმიწევნითი გადმოცემა, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ე. ჭელიძემ. თბ., 2000.
8. თინიკაშვილი, 2004: - თინიკაშვილი, დ. (2004). შესაქმის განმარტება (ნაწილი პირველი). §4. თბილისი: თბილისის სასულიერო აკადემია.
9. კავასილა, 2020: - კავასილა ნ. წიგნიდან „ეკლესიის შესახებ“ პროტოპრესვიტერი გიორგი ფლოროვსკი; <http://library.church.ge> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 12.04.2020.
10. კენჭოშვილი, 2019: - კენჭოშვილი. გ. სიმბოლოები ქრისტიანულ ხელოვნებაში (წ-ბ) <http://www.nplg.gov.ge/gsdll/cgi-bin/library.exe> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 09.01.2019.
11. კლაფის, 2000: - Κλάφης Εμμανουήλ. “Η Θεία Ευχαριστία σαν πολιτική πράξη”, εκδ.: Η Ορθόδοξη στο Νέο κόσμο. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2000. ციტ. კახაბერ კურტანიძე, ნათია გაბრიჩიძე, ორიგენეს ეკვარისტულ-მეცნიერული მისტიკა. სამეც. ჟურ. კადმოსი 8, 2016.
12. კოჭლამაზაშვილი, 2006: - კოჭლამაზაშვილი ე. სამოციქულოს განმარტება, გამოსცა ე. კოჭლამაზაშვილმა, II, თბილისი, 2006.
13. მაქსიმე აღმსარებელი, 2015: - წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი. V საერთაშორისო სამეცნიერო-საღვთისმეტყველო კონფერენციების მასალები 2015. ელექტრონული 12-19-54-08&Itemid=68&lang=ka უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 21.12. 2019.
14. მაქსიმე აღმსარებელი, 2016: - წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი. ჟურნალი „გული გონიერი“ 2016, N 13(94).
15. ოქროპირი 2020: - წმ. იოანე ოქროპირი, „ეკვარისტია მწვერვალია ადამიანის შესაძლებლობებისა“ <http://karibche.ambebi.ge/rtsmena/liturgika/6062-evqaristia-mtsvervalia-adamianis-shesadzleblobebisa.html> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 12.04.2020.
17. ოქროპირიძე, 2010: - ოქროპირიძე ა., კრებული „ვაზი - სიცოცხლის ხე“. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2010 .
18. პაპუაშვილი, 2020: - პაპუაშვილი ნუგზარ მსოფლიო რელიგიები საქართველოში. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=5&t=1413> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 12.04.2020.
19. პომაზანსკი, 2010, 10: - პროტ ოპრესვიტერი მიხეილ პომაზანსკი „დოგმატური ღვთისმეტყველება“. მესამე, შესწორებული, და შევსებული გამოცემა, 2010.
20. რატცინგერი, 2008: - რატცინგერი, იოზეფ ალოის, ბენედიქტე XVI „ჯვრის გზა“. 2008. ელექტ. <http://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/4546?mode=full> (02.06.2020).

21. სურგულაძე, 1986: - სურგულაძე ი. ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ.: გამომც. „მეცნიერება“, 1986.
22. ფლოროვსკი, 2020). პროტოპრესვიტერი გიორგი ფლოროვსკი, ექპარისტია და კათოლიკეობა. ელექტრონული.
http://library.church.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=444%3A2011-10-09-08-53-37&catid=48%3A2010-12- უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 12.04.2020.
23. ქრისტიანობის ლექსიკონი, 2020: - ქრისტიანობის ლექსიკონი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=16> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული - 12.04.2020.
24. ჩხაბერიძე 2019: ნარი ჩხაბერიძე, „ჟამისწირვის რიტუალურ-ტერმინოლოგიური არსის განსაზღვრისათვის“ — ჟურნალი „ქართველოლოგი“, N1.
25. вгустин, 1998: - Блаженный Августин. Творения (том первый), С.П, Киев. 1998.
26. Кунцле, 2001: 69-70). Кунцлер М. , Литургия церкви, . М., 2001.
27. Святитель Николай, 2003: - Святитель Николай (Велимирович). Символы и сигналы. Москва: Покров. 2003.

**Some Aspects of the Activities of the Creative Intelligentsia of Batumi
(A sociological analysis)**

**ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის საქმიანობის ფოთიერეთი ასპექტი
(სოციოლოგიური ანალიზი)**

Nugzar Chkhaidze

PhD in philosophy, Researcher at
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute, Ethnology
and Sociological Research Department,
Senior researcher

e-mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

Abstract: In the present paper, we discuss various aspects of work and life of creative intelligentsia living in Batumi. First of all, the content of the concept of "intelligentsia" itself is clarified and the emphasis is placed on the variety of its scientific definitions, which in turn is due to the wide range of social groups considered under the intelligentsia. As for sociology, following characteristics are direct subject of study in a certain sociological research: professional affiliation of the respondents; their specific field of activity; amount of income; dynamics of the financial situation over the last five years; Promotion of creative activity by governmental and private structures (including aspects of material well-being); the possibility of implementing a private commercial project by creative intelligentsia;; existence of contacts with foreign colleagues; Willingness to work abroad in a creative direction; involvement in artistic projects implemented by the government; Assessing the state of Georgian culture in general and comparing it with European culture; National culture development prospects; Recommendations on how to increase the role of creative intelligence in public life; presentation of the main hindering factors that prevent creative intelligence in professional activity; Particular attention was paid to determining the relationship between the concepts of "intelligentsia" and "intellectual", including their similarities and differences, as well as the specifics of the use of these terms in scientific literature. A very important place in this article is devoted to finding out what the so-called "the red intelligentsia" represented actually, whether they were a group artificially created by the Soviet communist government, or they were sincere eulogists of a classless, communist society. A certain place in the article is devoted to clarifying the internal structure of the intelligentsia, their types - creative, technical, scientific, administrative, pedagogical intelligentsia, etc., their role in the spiritual life of the country. In the end, this work, St. Based on the results of a sociological survey of Batumi's creative intelligentsia, it allows to identify the main problems that hinder their professional activities.

Key words: intelligence, intellectual, creative intelligentsia, culture, artist.

ნუგზარ ჩხაიძე

ფილოსოფიის დოქტორი, სოციოლოგი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და

სოციოლოგიური კვლევები ს განყოფილების

უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

e-mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომში, განხილულია, ქ. ბათუმში მცხოვრები შემოქმედებითი ინტელიგენციის მოღვაწეობის და ყოფა-ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტი. უპირველეს ყოვლისა ზუსტდება თვით ცნება „ინტელიგენციის“ შინაარსი და აქცენტი კეთდება მისი მეცნიერული განმარტების მრავალგვარობაზე, რაც თავის მხრივ, განპირობებულია ინტელიგენციის ქვეშ მოაზრებულ სოციალური ჯგუფების ფართო სპექტრით. უშუალოდ კონკრეტული სოციოლოგიური კვლევის შესწავლის საგანს კი წარმოადგენენ შემდეგი სახის მახასიათებლები: რესპონდენტთა პროფესიული კუთვნილება; მათი კონკრეტული საქმიანობის სფერო; შემოსავლის ოდენობა; მატერიალური მდგომარეობის დინამიკა ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში; სახელისუფლებო და

კერძო სტრუქტურების მხრიდან შემოქმედებით საქმიანობაში ხელშეწყობა (მათ შორის მატერიალური სახის); შემოქმედებითი ინტელიგენციის მიერ, კერძო კომერციული პროექტების განხორციელების შესაძლებლობა; შემოქმედებითი კონტაქტების არსებობა უცხოელ კოლეგებთან; საზღვარგარეთ პროფესიით მუშაობის სურვილი; ხელისუფლების მიერ განხორციელებულ სახელოვნებო პროექტებში ჩართულობა; ზოგადად ქართული კულტურის დღევანდელი მდგომარეობის შეფასება და მისი ევროპულ კულტურასთან შედარება; ეროვნული კულტურის განვითარების პერსპექტივები; რეკომენდაციები იმის თაობაზე, თუ როგორ შეიძლება გაიზარდოს შემოქმედებითი ინტელიგენციის როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში; იმ ძირითადი ხელშემშლელი ფაქტორების წარმოჩენა, რომლებიც ხელს უშლიან შემოქმედებითი ინტელიგენციის პროფესიულ საქმიანობაში.

ყურადღება გამახვილდა ცნებების „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“-ს ურთიერთმომართების, მათ შორის მსგავსების და განსხვავების დადგენას, ასევე ამ ტერმინების გამოყენების სპეციფიკას სამეცნიერო ლიტერატურაში. ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი აღნიშნულ სტატიაში ეთმობა იმის გარკვევას, თუ რას წარმოადგენდა რეალურად ე.წ. წითელი ინტელიგენცია, იყო ის საბჭოთა კომუნისტური ხელისუფლების მიერ ხელოვნურად შექმნილი ჯგუფი, თუ ისინი იყვნენ უკლასო, კომუნისტური საზოგადოების გულწრფელი მეხოტბეები.

გარკვეული ადგილი სტატიაში ეთმობა ინტელიგენციის შიდა სტრუქტურის გარკვევას, მათ სახეობებს – შემოქმედებით, ტექნიკურ, სამეცნიერო, ადმინისტრაციულ, პედაგოგიურ და ა.შ. ინტელიგენციას, მათ როლს ქვეყნის სულიერი ცხოვრების საქმეში. საბოლოო ჯამში, ეს ნაშრომი, ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის სოციოლოგიური გამოკითხვის შედეგებზე დაყრდნობით, იძლევა იმის საშუალებას, რომ იდენტიფიცირებული იქნას ის ძირითადი პრობლემები, რომლებიც აფერხებენ მათ პროფესიულ საქმიანობას.

საკვანძო სიტყვები: ინტელიგენცია, ინტელექტუალი, შემოქმედებითი ინტელიგენცია, კულტურა, ხელოვანი.

შესავალი: ჩვენი საზოგადოების მნიშვნელოვანი სეგმენტია შემოქმედებითი ინტელიგენცია, რომელსაც ქვეყნის განვითარების საქმეში დიდი წვლილი შეაქვს. ის არის საქართველოს სულიერების ბალავარი. თავისი საქმიანობით შემოქმედებითი ინტელიგენცია ქმნის, ინახავს და საზოგადოებაში ავრცელებს კულტურულ-სამეცნიერო ფასეულობებს. შემოქმედებითი ინტელიგენცია შეიძლება ზოგადად განვიხილოთ ისეთ სოციალურ ჯგუფად, რომლის პროფესიული საქმიანობის საფუძველია მაღალი საგანმანათლებლო დონე და შემოქმედებითი ხასიათის გონებრივი შრომა. მას განსაკუთრებული როლი აკისრია საქართველოს ისტორიაში- უპირატესად, მხოლოდ შემოქმედებითი ინტელიგენციას ძალუძს, მოახდინოს ჩვენი ერის არსებობის მანძილზე შექმნილი კულტურული ფასეულობების აკუმულირება, შესწავლა, მისი განვითარების პერსპექტივების დასახვა და მთლიანობაში კი მთელი საზოგადოების სულიერი ცხოვრების წარმართვა.

თემის აქტუალობა ჩვენი აზრით განპირობებულია იმით, რომ პოსტსაბჭოთა, დამოუკიდებელ საქართველოში, შემოქმედებითი ინტელიგენციის პრობლემეტიკის კომპლექსური სოციოლოგიური შესწავლა სათანადოდ ჯერ არ განხორციელებულა. აღნიშნული კვლევით ჩვენ შევეცადეთ გამოგვესწორებინა ეს ხარვეზი.

დღემდე, სამწუხაროდ, არ არის შემუშავებული „ინტელიგენციის“ საყოველთაოდ მიღებული, უნიფიცირებული განმარტება რაც შეეხება თვით ტერმინ „ინტელიგენცია“ ის ლათინური წარმოშობის სიტყვაა და ცოდნას, გონიერებას და განათლებულობას ნიშნავს. ტერმინი „ინტელიგენცია“ პირველმა გამოიყენა ნაკლებადცნობილმა რუსმა მწერალმა პეტრე ბობორიკინმა მეცხრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში. მან ეს სიტყვა „ისესხა“ გერმანული ენიდან. შემდეგ ეს ტერმინი გავრცელდა კონტინენტის სხვა ენებშიც ანუ „დაუბრუნდა“ ევროპას. პ. ბობორიკინმა ამ ტერმინის შემოტანით იმ პირების გამოცალკავება და კატეგორიზაცია სცადა, რომლებსაც აერთიანებდა გონებრივი შრომა. თავიდანვე გარკვეულ სიძნელეს წარმოადგენდა იმ სოციალური ჯგუფების დადგენა, რომლებიც შეიძლება მიკუთვნებული ყოფილიყვნენ ინტელიგენციას. ინტელიგენციის საქმიანობის სპექტრი იმდენად მრავალფეროვანია, რომ მისი ცალმხრივად განმარტება გამწვანებულია. მაგ. არსებობს შეხედულება, რომ ინტელიგენცია, მხოლოდ შემოქმედებითი ინტელიგენცია (მეცნიერები, მწერლები, მუსიკოსები, მხატვრები და ა. შ.) უნდა ჩაითვალოს. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს შემდეგი თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვითაც, ინტელიგენციის

შემადგენლობაში შედის გონებრივი შრომით დაკავებული ყველა პირი: ტექნიკურ-საინჟინრო, საგანმანათლებლო, ადმინისტრაციული, სამართლებრივი ორგანოების და ა. შ. პერსონალი.

ინტელიგენციის რაობის თაობაზე არსებობს თვალსაზრისი, რომ ინტელიგენციის წარმომადგენლებად, შეიძლება მივიჩნიოთ ისინიც კი, ვინც სპეციფიკური ხასიათის ინტელექტუალურ-პრაქტიკული ხასიათის საქმიანობას ახორციელებს (დიზაინერი, მოდელიორი, დეკორატორი, ოქრომჭედელი და ა. შ.). გვხვდება ინტელიგენციის ცნების ისეთი უცნაური ინტერპრეტაცია, რომლის მიხედვითაც ინტელიგენციას შეიძლება მიეკუთვნებოდეს მხოლოდ ის პირები, რომელთა საქმიანობის ძირითადი ვექტორია ხელისუფლების კრიტიკა. ინტელიგენციის ცნების დეფინიციისას, არსებობს ისეთი უკიდურესი წარმოდგენებიც, რომელთა მიხედვითაც საინჟინრო-ტექნიკური ინტელიგენცია საერთოდ არ მიეკუთვნება ინტელიგენციას. ასეთად კი მხოლოდ შემოქმედი ინტელიგენცია შეიძლება ჩაითვალოს. ერთ-ერთი განმარტებით კი ინტელიგენტობა საერთოდ არ ნიშნავს რაიმე სახის შემოქმედებითი პროდუქციის შექმნას, საკმარისია პიროვნება იყოს განათლებული, კულტურული და მაღალი ზნეობის მატარებელი.

ზოგადად უნდა ითქვას, რომ „ინტელიგენციის“ ცნება, უნდა განვიხილოთ, როგორც ისტორიულად განვითარებადი კატეგორია. რაც შეეხება ჩვენ დამოკიდებულებას ამ ტერმინთან, ჩვენ ვემხრობით იმ მოსაზრებას, რომ ინტელიგენციას ფართო გაგებით შეიძლება მიკუთვნებული იქნას ყველა ის პირი ვინც უპირატესად დაკავებულია გონებრივი, არაფიზიკური შრომით.

მაღიან საყურადღებოა ტერმინ „ინტელექტუალის“ დამკვიდრება ჩვენთან. ის საბჭოთა კავშირში თითქმის არ გამოიყენებოდა (ძირითადად დასავლეთის ქვეყნებში იყო გავრცელებული). არსებობს მოსაზრება, რომ ამ ორ მსგავს ტერმინს „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“ შორის არ უნდა დაისვას ტოლობის ნიშანი, რადგან შეიძლება მიეკუთვნებოდეს ინტელიგენციას და არ იყო ინტელექტუალი. დასავლეთში დამკვიდრდა შეხედულება, რომ ინტელექტუალები შეიძლება ეწოდოს მხოლოდ გონებრივი შრომით დაკავებულ იმ პროფესიონალებს, რომლებიც ქმნიან მაღალი დონის ინტელექტუალურ პროდუქციას და გამოირჩევიან შემოქმედებითი (კრეატიული) აზროვნებით.

არსებობს ასევე მოსაზრება, რომ ცნება „ინტელიგენცია“ წარსულს ჩაბარდა და მისი გამოყენება არქაიზმია - ჩვენ არ შევუდგებით ამ პოსტულატის სიღრმისეულ განხილვას, უბრალოდ გამოვთქვამთ მოსაზრებას ამ საკითხთან დაკავშირებით. ჩვენ მიგვაჩნია რომ „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“ ფაქტობრივად იდენტური, ერთი შინაარსის ცნებებია, რომელთაც აერთიანებს ის პარადიგმა, რომ მასში მოიაზრებიან გონებრივი, არაფიზიკური შრომით დაკავებული ადამიანები. ამ ტერმინების გამოყენების სპეციფიკა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ტერმინი „ინტელექტუალი“ ხმარებაში დამკვიდრდა უპირატესად დასავლეთში, ხოლო ტერმინი „ინტელიგენცია“ კი ძირითადად საბჭოთა კავშირში და პოსტსაბჭოთა სივრცეში („ინტელიგენცია“ რომ ხმარებადი ტერმინია, ჩანს იქედანაც, რომ ის ხშირად გამოიყენება გაეროს ოფიციალურ დოკუმენტებში).

ინტელიგენციაზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით, ისეთ მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც ეხება ინტელიგენციის ადგილს საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაში. საბჭოთა კავშირში, მარქსისტული იდეოლოგიიდან გამომდინარე „არსებობდა“ ორი კლასი (მუშათა კლასი და კოლმეურნე გლეხობა) და ინტელიგენცია, როგორც სოციალური ფენა და არა კლასი ანუ სხვადასხვა სოციალური ჯგუფი მოქცეული იყო ამ ორ კლასსა და ინტელიგენციაში. ამის შედეგად მივიღეთ აბსურდული სიტუაცია. მაგ. უმაღლესი კლასის პილოტი მიეკუთვნებოდა მუშათა კლასს, ხოლო ფოსტის რომელიღაც რიგითი კლერკი კი, ითვლებოდა მოსამსახურედ. სოფლად უფრო უცნაური სიტუაცია იყო. მაგალითად ცნობილია რომ საბჭოთა მეურნეობებში და კოლმეურნეობებში დასაქმებულები ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას აწარმოებდნენ, ე. ი. მათი შრომის ხასიათი იდენტური იყო, მაგრამ მათ სხვადასხვა კლასს - მუშათა კლასს და კოლმეურნე გლეხობას მიაკუთვნებდნენ, საკუთრების ფორმებთან კავშირის გამო - საბჭოთა მეურნეობებში მიწა და წარმოების საშუალებები სახელმწიფო საკუთრებას წარმოადგენდა, ხოლო კოლმეურნეობებში კოოპერაციულს. საბჭოთა მეურნეობებში დასაქმებულებს სახელიც კი გამოუძენეს - მუშათა კლასის აგრარული რაზმი.

საბჭოთა საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურასთან დაკავშირებით ერთ საინტერესო გარემოებას გვინდა გავუსვათ ხაზი: 1960-იანი წლებიდან საბჭოთა კავშირში შეიმჩნეოდა უმაღლესდამთავრებულთა (განსაკუთრებით პედაგოგთა) სიჭარბე, ამის გამო ბევრი მათგანი ვერ საქმდებოდა პროფესიის მიხედვით. ასეთი ვითარების გამო, ინტელიგენციის ნაწილი იძულებული გახდა დასაქმებულიყო ფიზიკური შრომით (ქარხნებში, ფაბრიკებში, ტაქსისტებად და ა. შ.). ასეთი კატეგორიის ხალხს ოფიციალურმა საბჭოთა დოქტრინამ „მიანიჭა“ შემდეგი სტატუსი - „მუშა-

ინტელიგენტი“. ეს ყველაფერი აიხსნებოდა იმით, რომ ასეთი ქმედებით საბჭოთა ინტელიგენციამ „აჩვენა“, ვითომდა თავისი მაღალი ზნეობრივი სახე, რადგან ისინი „ნებაყოფლობით“ დაეუფლენ მუშათა პროფესიებს, რითაც „ამაღლეს“ ამ სფეროში დასაქმებულთა პრესტიჟი (ამ ქმედებით, მათი აზრით, „ინტელექტუალური“ ხასიათი შესძინეს მუშათა პროფესიებს). სინამდვილეში, როგორც აღვნიშნეთ ასეთი ვითარების მიზეზი იყო თავისი პროფესიით ინტელიგენციის დაუსაქმებლობა.

მთელი ეს უაზრობა გამოწვეული იყო იმით, რომ საბჭოთა იდეოლოგიას არ სურდა მარქსისტული კლასობრივი თეორიის მიღმა გასვლა და სურდა მთელი საზოგადოება რადიკალიზებული, ორ კლასისა და ერთ სოციალურ ფენაში მოექცია. ზოგიერთი ფუნდამენტალისტი კომუნისტი უფრო შორს მიდიოდა და სოციალისტური იდეოლოგიიდან გამომდინარე, სადაც „ნაწინასწარმეტყველები“ იყო განსხვავებების წაშლა ქალაქსა და სოფელს, გონებრივ და ფიზიკურ შრომას შორის, დარწმუნებულები იყვნენ რომ მალე კლასები საერთოდ გაქრებოდა და შეიქმნებოდა უკლასო საზოგადოება. აღსანიშნავია, რომ ამავდროულად იბლოკებოდა, დასავლეთში, საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის აღსაწერად გამოიყენებული სტრატეგიკაციის მოდელი, რომელიც საზოგადოებას დიფერენცირებულად, უფრო გაშლილად, სტრატეგიის (ნიშნავს შრეს) მიხედვით ახარისხებდა (გამოყოფილია დაახლოებით 400 სტრატა). მაგალითად, ისმის კითხვა, რომელ კლასს შეიძლება მივაკუთვნოთ გამოჩენილი სპორტსმენი, რომლის წლიური შემოსავალი მილიონობით დოლარს შეადგენს? – ის არც მუშაა, არც გლეხი და არც ინტელიგენტი. სტრატეგიკაციის თეორიის მიხედვით მისი ადგილი საზოგადოებაში თავისი პროფესიით და შემოსავლებითაა განპირობებული. ამ ფაქტის წარმოჩენაც კი საკმარისია იმის დასამტკიცებლად რომ მარქსისტულმა კლასობრივმა თეორიამ და მისმა პრიმიტიულმა საბჭოთა მოდელმა სრული კრაზი განიცადა. დღეს მისი ადგილი საზოგადოების სტრატეგიკაციულმა დაყოფამ დაიკავა. შეიცვალა ტერმინოლოგიაც, მაგ. თითქმის აღარ იხმარება ტერმინი პროლეტარი, სამაგიეროდ ფართოდ გამოიყენება ახალი სოციალური სინამდვილის აღმნიშვნელი სიტყვა საშუალო კლასი, რომლის ძირითადი მახასიათებელია მატერიალური შემოსავალის ოდენობა და არა სხვა რაიმე პარამეტრები.

ძალიან საინტერესოა ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილის შინაარსობრივი ტრანსფორმირება საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. კომუნისტებმა კარგად იცოდნენ, რომ ინტელიგენციას, განსაკუთრებით მწერლებს შეეძლოთ დიდი ზეგავლენა მოეხდინათ ხალხთა მასებზე და დაიწყეს ახალი ტიპის, „წითელი“, „მუშურ-გლეხური“ ინტელიგენციის შექმნა. მათ ძირითად მოვალეობად დაუსახეს „გავლენის აგენტის“ ფუნქციის შესრულება, რომელთა მთავარი ამოცანა იყო კაპიტალისტურ სამყაროსთან დაპირისპირება და უკლასო, კომუნისტური მომავლის პროპაგანდა. სამწუხაროდ ქართული ინტელიგენციის საკმაოდ დიდი ნაწილი, მმართველი კომუნისტური პარტიის ფასადი და იდეოლოგიური საყრდენი გახდა.

აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა ინტელიგენციად „გადაკეთებული“ პირები ისე შეეზარდნენ სახელისუფლებო სტრუქტურებს, რომ მოკლე დროში საბჭოთა სახელმწიფოს პრივილეგირებული პერსონები გახდნენ, რაც გამოიხატებოდა საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მათი ბინებით, აგარაკებით, ფულადი ჯილდოებით და სხვა სიკეთეებით უზრუნველყოფაში ამასთან ერთად. ე. წ. ელიტური ინტელიგენციის გადაბირების სხვა მეთოდებიც გამოიყენებოდა, მაგ. „მაღალრეიტინგიან“ ინტელიგენტებს იწვევდნენ სხვადასხვა პარტიულ თუ სახელისუფლებო თათბირებზე, შეყავდათ საზღვარგარეთ მიმავალ დელეგაციებში. საინტერესოა ინტელიგენციის გადაბირების ერთ-ერთი სახე იყო ე.წ. სპეცგამანაწილებლები, სადაც „დამჯერე“ ინტელიგენტები, პარტიულ ნომენკლატურასთან თანაბრად, მიზერულ ფასებში, იძენდნენ დეფიციტურ საქონელს.

საბჭოთა სახელმწიფოს ამგვარი პოლიტიკის შედეგად, საქართველოში ჩამოყალიბდა ინტელიგენციის განსაკუთრებული ფენა, ე. წ. წითელი ინტელიგენცია, რომელიც პარტიულ–სახელისუფლებო ელიტასთან იყო შეზრდილი და ფაქტიურად იმდროინდელი საზოგადოების ზედაფენას, საბჭოთა ნომენკლატურის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. მისი ძირითადი მისია იყო კომუნისტური პარტიის ინტერესების გატარება ცხოვრების ყველა სფეროში. საბჭოთა პოლიტიკური დოქტრინის მიხედვით, ინტელიგენციას, რადგან ის ფენაა და არა კლასი, არ შეეძლო ეთამაშა დამოუკიდებელი პოლიტიკური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მისი მთავარი ფუნქცია იყო, ხალხის „სამსახურში“ ყოფნა, „დიადი“ ამოცანის – უკლასო საზოგადოების აშენების საქმეში. ამასთან ერთად ინტელიგენციას არ უნდა ჰქონოდა თვითკმარი იდეოლოგიური კრედოც – ის მთლიანად უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული პროლეტარიატის მსოფლმხედველობაზე.

საბჭოთა ხელისუფლებამ, ინტელიგენციის „მოთვინიერების“ უფრო კარგად წარსამართავად, მისი კომუნისტური იდეოლოგიის ჩარჩოებში უფრო „მყარად“ მოქცევის მიზნით, კულტურის სფეროში დააწესა შემოქმედებითი სტანდარტი – სოციალისტური რეალიზმი. ყველა შემოქმედი ინტელიგენტი ვალდებული იყო ემოღვაწა ამ სტანდარტის ფარგლებში. ვინც არ იმუშავებდა ამ „თარგით“, ის სხვადასხვა ფორმით ისჯებოდა (მაგ. არ აქვეყნებდნენ საბჭოთა იდეოლოგიისთვის „მიუღებელი“ ამა თუ იმ მწერლის ნაწარმოებს).

საბჭოთა პერიოდის ინტელიგენციის დაყოფა პირობითად შეიძლება ორ ძირითად სტატუსურ ჯგუფად – ერთს წარმოადგენდა პრივილეგირებული ინტელიგენცია, რომელთა „ელიტურობა“ განისაზღვრებოდა არა იმდენად შემოქმედებითი მიღწევებით, არამედ სახელისუფლებო სტრუქტურებთან სიახლოვით და იდეოლოგიურ კონიუნქტურაზე „მორგებით“ (მაგ. რა დაბალი დონის არ უნდა ყოფილიყო შემოქმედებითი პროდუქცია (თეატრი, კონო, მწერლობა, მუსიკალური ნაწარმოები და ა.შ.), თუ იქ ხოტბა იქნებოდა შესხმული საბჭოთა კავშირისადმი, ლენინისადმი, კომპარტიისადმი და სხვა, ხელისუფლებისათვის მისაღები თემებისადმი, მათი ავტორები ძალიან ხშირად იღებდნენ სხვადასხვა სახის ჯილდოებს და პრემიებს. მეორე ჯგუფში კი შედიოდა შემოქმედი ინტელიგენციის ის ნაწილი, რომლებიც მიუხედავად უკიდურესი გაჭირვებისა, ემიჯნებოდნენ კომუნისტურ კულტურულ პოსტულატებს და ქმნიდნენ არაიდეოლოგიზირებულ, ხშირად ანტისაბჭოთა ნაწარმოებებს.

ინტელიგენციის იმ თვალსაჩინო წარმომადგენლების ნაწილი, რომლებმაც ვერ „აუწყვეს დროს ფეხი“, რეპრესირებული იქნენ. ზოგიერთები დახვრიტეს (მ. ჯავახიშვილი, ტ. ტაბიძე, პ. იაშვილი), ზოგიერთები თავიანთი შემოქმედების გამო ციხეში იხდიდნენ სასჯელს (მაგალითად, ზვიად გამსახურდია). მათი ძირითადი ბრალი ანტიკომუნისტური, ბურჟუაზიული, საზოგადოებისათვის „მავნე“ კულტურის გავრცელება იყო.

ინტელიგენციაზე საუბრისას, გვინდა შევეხოთ „წითელი“ ინტელიგენციის „ფსევდოდიდენტურ“ ნაწილს. ამ ხელოვანებს ორმაგი სახე ჰქონდათ. მათი საქმიანობის თავისებურება გამოიხატებოდა იმაში, რომ ერთი მხრივ ისინი ქმნიდნენ შინაასრით არასაბჭოთა ხასიათის ნაწარმოებებს, იღებდნენ „არასწორ“, „ბურჟუაზიული“ იდეოლოგიით „გაჯერებულ“ ფილმებს, ხოლო მეორე მხრივ, მიუხედავად შემოქმედებითი „ოპოზიციონერობისა“, ისინი, საკმაოდ იყვნენ „შეზრდილი“ სახელისუფლებო სტრუქტურებთან და მათდამი ლოიალობას გამოხატავდნენ. მაგ. რომელიმე მწერალს შეიძლება დაეწერა „დისიდენტური“ რომანი, რომელშიც მკაცრად გააკრიტიკებდა (ქარაგმულად) საბჭოთა წყობას, კომუნისტურ იდეოლოგიას, მაგრამ ამავე დროს მათ პარტიულ ხელმძღვანელობასთან მეგობრული დამოკიდებულება ჰქონდათ. ამ „უცნაურობის“ ახსნა შემდეგნაირად შეიძლება – საქართველოში მართველ ძალას (კომპარტია) ინტელიგენციის იდეური მრწამსი ნაკლებად აინტერესებდა, მთავარი იყო ის, რომ „ელიტური“ ინტელიგენცია ხელისუფლებისადმი მტრულად არ ყოფილიყო განწყობილი.

ქართული „წითელი“, ვითომდა დისიდენტური ინტელიგენციის სახე, ნათლად გამოჩნდა 1991-1992 დეკემბერ-იანვრის სახელმწიფო გადატრიალების დროს, როცა ბევრი ე.წ. ხელოვანი მოგვევლინა სამხედრო-კრიმინალური პუტჩის იდეოლოგად და გვერდში დაუდგნენ ამ „რევოლუციის“ მთავარ შემომქმედს, საქართველოში კრემლიდან მოვლენილ „სისხლიან სატრაპს“ ე. შევარდნაძეს, რითაც ნიღაბი ჩამოიხსნეს და აჩვენეს თავიანთი ნამდვილი, ანტიქართული სახე.

ქართულ ინტელიგენციაზე მსჯელობისას, უპრიანი იქნება მოკლედ შევაფასოდ მისი ეროვნული ფრთა, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ, პატრიოტული იდეოლოგიის ფორმირებაში. მას შეიძლება ჰქმნარიტი, ეროვნული ინტელიგენცია ვუწოდოთ.

ასეთ დეფინიციას არსებობის უფლება აქვს და მასში უნდა მოიაზრებოდნენ პატრიოტი, თავისუფალი საქართველოსათვის მებრძოლი ინტელიგენტები (ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, დიმ. ყიფიანი, მ. მაჭავარიანი, ზ. გამსახურდია და სხვანი). ჰქმნარიტი, ეროვნულ ინტელიგენტებად არ შეიძლება მოიაზრებოდნენ ის შემოქმედი პირები, რომლებიც წარმატებულნი იყვნენ თავიანთ შემოქმედებაში, მაგრამ არ ადარდებდნენ ქართველი ერის ბედი. ნამდვილი, ჰქმნარიტი ინტელიგენცია კი, ჩვენი ისტორიის კრიტიკულ მომენტებში ერის სულიერ წინამძღოლობას კისრულობდა. იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისთვის, ქართველი ერის თვითმყოფადობის და მისი კულტურის გადარჩენისთვის.

სამწუხაროდ, დღეისათვის, ინტელიგენციამ დაკარგა ის სტატუსი, მიმზიდველობა და ხიბლი, რაც მას ადრე ჰქონდა. დღეს პრესტიჟის მხრივ, მოწინავე პოზიციებზე გავიდნენ სხვა სოციალური ჯგუფების წარმომადგენლები, მაგ. ბიზნესმენები.

მეთოდოლოგია: საკვლევი პრობლემატიკიდან გამომდინარე, ჩვენი სოციოლოგიური კვლევის ობიექტად ანუ სამიზნე ჯგუფად შერჩეულნი იქნენ, ქ. ბათუმის ადმინისტრაციული ტერიტორიის ფარგლებში მცხოვრები შემოქმედებითი ინტელიგენციის (მეცნიერები, მწერლები, მხატვრები, მუსიკოსები, მსახიობები და ა.შ.) ის წარმომადგენლები, რომლებსაც გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში.

ჩვენი კვლევის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა, რესპონდენტების სოციოლოგიური გამოკითხვის საფუძველზე, იმ ძირითადი ფაქტორების გამოვლენა რომლებიც ამუხრუჭებენ ან პირიქით ხელს უწყობენ ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციას თავიანთ საქმიანობაში.

გამოკითხვის დაწყებამდე, რესპოდენტთა ნაწილმა შეკითხვები დაგვისვა სოციოლოგიური კვლევის კონფიდენციალურობის თაობაზე. მათთან ამ საკითხის ირგვლივ გასაუბრების შემდეგ, ისინი დარწმუნდნენ რა აღნიშნული სოციოლოგიური კვლევის სრულ ანონიმურობაში, აქტიურად, ენთუზიაზმით, ჩაებნენ გამოკითხვის პროცესში, რამაც მათ პასუხებს მეტი გულწრფელობა და სანდოობა შესძინა.

სოციოლოგიური კვლევა ჩატარდა ანკეტური გამოკითხვის წესით. მათ პასუხი გასცეს დახურულ, ნახევრად ღია და ღია კითხვებზე. ღია კითხვები ძირითადად დასმული იყო იმ საკითხების ირგვლივ, რომელთა პრობლემატიკა რთული და მრავალფეროვანია, ამიტომ ასეთი ტიპის კითხვებზე, გაშლილი, დეტალიზებული ფორმით გაცემული პასუხების მეშვეობით, რესპოდენტებიდან უფრო სრული ინფორმაციის მიღება გახდა შესაძლებელი ამა თუ იმ საჭირობო საკითხის შესახებ.

სულ გამოკითხული იქნა ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის 100 წარმომადგენელი.

წყაროები/ლიტერატურის მიმოხილვა – იმასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენი სოციოლოგიური კვლევა ემპირიული ხასიათისაა, მისი სპეციფიკიდან გამომდინარე გაგვიძნელდა ამ საკითხთან დაკავშირებული კონკრეტული სოციოლოგიური პუბლიკაციების მოძიება. გამომდინარე აქედან, ჩვენ დავეყრდენით ზოგიერთ იმ წყაროს, რომლებშიც ძირითადად ზოგადი სახითა განხილული ინტელიგენციასთან დაკავშირებული საკითხები.

სოციოლოგიური კვლევის შედეგები. ჩვენ მიერ ჩატარებულ ემპირიულ სოციოლოგიურ კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 100 რესპოდენტმა. გამოკითხულთა პასუხები საკმაოდ საყურადღებო ინფორმაციას იძლევა მათი ყოფა-ცხოვრების და შემოქმედების ზოგიერთი საკითხის თაობაზე.

კვლევის დასაწყისში, მასში მონაწილე ბათუმელი შემოქმედებითი ინტელიგენციის პროფესიული კუთვნილება იქნა დადგენილი. ის საკმაოდ მრავალფეროვანია, რასაც ადასტურებს მათი ჩამონათვალიც – ხელოვნებათმცოდნე, სხვადასხვა საგნის პედაგოგი, მხატვარი, მუსიკოსი, არქიტექტორი, დიზაინერი, თეატრის რეჟისორი, თეატრის მსახიობი, კულტურის სფეროს მენეჯერი, ლექტორი, მეცნიერი, ქორეოგრაფი, თეატრმცოდნე, მწერალი, პოეტი, ხელოვნების თეორიის და ისტორიის სპეციალისტი, ხის და ლითონის დეკორაციაზე მომუშავე, სცენის გაფორმების (ინტერიერი, ექსტერიერი) სპეციალისტი, ბალეტის ქორეოგრაფი, მოქანდაკე, ჟურნალისტი, თეატრის მენეჯერი, ოპერის მომღერალი, თოჯინების თეატრის რეჟისორი, საბავშვო სტუდიის თანამშრომელი, ეთნოლოგი, ესტრადის მომღერალი და ა.შ.

მალიან მნიშვნელოვნად გვეჩვენება ის გარემოება, რომ ყველა გამოკითხული პირი კმაყოფილია არჩეული პროფესიით, რაც გვამღერს იმის თქმის საშუალებას, რომ ამ ადამიანებმა შემოქმედებითი პროფესიები აირჩიეს თავიანთი სურვილის და მიდრეკილებების და არა სხვა ფაქტორების გამო.

რესპოდენტთა პასუხებიდან ჩვენ ვიგებთ, რომ სამსახური არასდროს არ გამოუცვლია მათ 35,4%; 10,4% გამოიცვალა ერთი სამსახური; 6,3% ორი, ხოლო 47,9% იმუშავა სამსა და მეტ სამსახურში. როგორც ვხედავთ ჯამურად იმ ხალხის რაოდენობა ვისაც გამოცვლილი აქვს სამსახური, საკმაოდ ჭარბობს იმ შემოქმედი ინტელიგენციის ოდენობას, რომლებსაც სამსახური არ გამოუცვლიათ.

გამოკითხულთა 67,1% მიაჩნია, რომ აქვს სტაბილური შემოსავალი (ძირითადად ხელფასის სახით), ხოლო 32,9% შემოსავალი არასტაბილური (ანუ არარეგულარული) სახისაა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო შეხედულებას გამოთქვამს ერთ-ერთი რესპოდენტი – „სტაბილური ხელფასი არ არის საკმარისი ღირსეული არსებობისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ ვარ კულტურის დამსახურებული მუშაკი, ჩემი შრომა არ ფასდება, რაც ძირითადად გამოიხატება იმაში, რომ მაქვს

მცირე ხელფასი“. ამ პასუხის ინტერპრეტირება ცალსახად შეიძლება – სტაბილური ხელფასი მართლაც არ არის კეთილდღეობის გარანტია. მთავარია შემოსავლის მცირე ოდენობა, რომლის თაობაზეც პრეტენზია აქვს რესპოდენტს.

ზემოთაღნიშნული საკითხის ერთგვარ გაგრძელებად შეიძლება მივიჩნიოთ იმის გარკვევა, თუ როგორ შეიცვალა გამოკითხულთა მატერიალური მდგომარეობა უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში. აღმოჩნდა, რომ აღნიშნული პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიუმჯობესა თავისი მატერიალური მდგომარეობა რესპოდენტთა 8,1%; უმნიშვნელოდ – 37,5%, იგივე დარჩა 33,2%; უმნიშვნელოდ გაუარესდა – 6,4%; ძალიან გაუარესდა – 8,5%; პასუხის გაცემა უჭირს 6,3%. როგორც ვხედავთ, ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში ჯამურად გამოკითხულთა უმეტესობისთვის მატერიალური მდგომარეობა ან იგივე დარჩა ან სხვადასხვა დონით გაუარესდა კიდევაც.

რესპოდენტთა პროფესიულ საქმიანობასთან დაკავშირებით, ჩვენ მათ პასუხებზე დაყრდნობით გავარკვეეთ, რომ სახელისუფლებო და ბიზნესტრუქტურები სხვადასხვა სახის კულტურული ღონისძიებების (პროექტების) განხორციელებისას ნაკლებად რთავენ ამ საქმეში ბათუმელ ხელოვანებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით თითქმის ყველა გამოკითხულის შეფასება იდენტურია და ერთ-ერთი რესპოდენტის პასუხს ესადაგება შინაარსობრივად. ის ამბობს: „ვის რაში სჭირდება ადგილობრივი ხელოვანების აზრი. მერია, ჩვენ, არასდროს არაფერს გვეკითხება. ძირითადად აკეთებენ იმას, რასაც თბილისიდან ჩამოყვანილი „კონსულტანტები“ ჩასძახებენ. ჩვენ აზრს იშვიათად, დაბალი დონის რაღაც კულტურული ღონისძიების ჩატარების დროს გვეკითხებიან, ისიც ზერელედ. ამასთან ერთად ძალიან უმნიშვნელო თანხით ანაზღაურებენ ჩვენს მიერ გაწეულ შრომას“.

კითხვაზე – „გაქვთ თუ არა კერძო პრაქტიკა?“, გამოკითხულთა 27,4% აცხადებს, რომ აქვს ასეთი პრაქტიკა, ხოლო 72,6% არა. ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ არც ერთი რესპოდენტი არ ასახელებს, თუ რა სახის კერძო საქმიანობას ეწევა. ეტყობა მათი კერძო პრაქტიკა უფრო მეტად „არალეგალური“ ხასიათისაა და ამიტომაც ისინი არ არიან დაინტერესებულები ამ ინფორმაციის გამჟღავნებით.

კითხვაზე „გაქვთ თუ არა კონტაქტები თქვენ საზღვარგარეთელ კოლეგებთან?“ პასუხები ასეთია – რესპოდენტთა 7,4% თანამშრომლობს უცხოელ კოლეგებთან, 11,3% მათთან აქვს სუსტი, უმნიშვნელო კონტაქტები; ხოლო 81,3% მათთან არავითარი კომუნიკაცია არ აქვს. როგორც ვხედავთ, ბათუმელ ხელოვანთა უმეტესობას არ აქვს არავითარი საშუალება თავისი შემოქმედება უშუალოდ გააცნოს უცხოელ კოლეგებს.

კითხვაზე – „თქვენი ოჯახის წევრებიც შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლები არიან?“ პასუხები შემდეგნაირია: აღმოჩნდა, რომ რესპოდენტთა ოჯახების 63,7% სრული შემადგენლობით (რასაკვირველია ბავშვების გამოკლებით) შემოქმედი ინტელიგენციის წარმომადგენლები არიან, ხოლო ოჯახების 36,3% კი, სხვადასხვა პროფესიული ჯგუფის წარმომადგენლებისაგან შედგება.

ქართული კულტურის სფეროში არსებული მდგომარეობის თაობაზე რესპოდენტებს დაუუსვით ღია კითხვა – „თქვენი აზრით, ზოგადად, რა მდგომარეობაშია დღეს ქართული კულტურა, მისი რომელი სფეროა აღმავლობის გზაზე და რომელი განიცდის კრიზისს?“ ამ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი თვალსაზრისები გამოთქმული: „დღეს ქართული კულტურის ყველა სფერო კრიზისშია, განსაკუთრებით კი მწერლობა“; „ხალხური შემოქმედება და საოპერო ხელოვნება აღმავლობის გზაზეა, ხოლო კინოინდუსტრია და თეატრი რეგრესს განიცდის“; „ბევრი შემოქმედებითი კოლექტივი ენთუზიაზმზე მუშაობს, რადგან ძალიან მცირე დაფინანსება აქვთ. წარმატება აქვთ მხოლოდ იმ სახელოვნებო ჯგუფებს, რომლებსაც ბ. ივანიშვილი აფინანსებს. ასეც არ შეიძლება“; „ყველა შემოქმედებითი კოლექტივი „მსუყედ“ უნდა ფინანსდებოდეს სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯზე, რადგან თუ რამეს შეუძლია საქართველოს წარმოჩენა მსოფლიოში, ეს ქართული ხელოვნებაა“; „ქართული კულტურა ყოველთვის იდგა მოწოდების სიმაღლეზე, უბრალოდ მას მეტი პოპულარიზაცია სჭირდება“; „წარმატება მხოლოდ ცალკეულ შემოქმედებით კოლექტივებს (მაგ. „ერისიონი“) აქვთ, ხოლო მთლიანად ქართული კულტურა არც თუ ისე სახარბიელო მდგომარეობაშია“; „ზოგადად, როგორ დღეშია ქართული კულტურა ძნელი შესაფასებელია. „კარგად“ კი არიან ის ცალკეული საშემსრულებლო კოლექტივები, რომელთა ხელმძღვანელობა ახლოსაა ხელისუფლებასთან“; „ნებისმიერი სახელოვნებო ჯგუფის „წარმატება“ დამოკიდებულია ქ. ბათუმის მერიის კულტურის სფეროს მესვეურების კეთილგანწყობაზე“; „ქართული კულტურა საგანგაშო მდგომარეობაშია, იმიტომ, რომ ამ სფეროში დასაქმებულებს თითქმის არ აქვთ ხელშეწყობა

სახელმწიფოსგან. მოაზროვნე შემოქმედი ადამიანები „გარბიან“ დასაქმების უფრო შემოსავლიან სფეროში“; „ქართული კულტურა პოსტსაბჭოთა სივრციდან გამოსვლის გარდამავალ ეტაპზეა“; „ქართული კულტურა კარგ მდგომარეობაშია, რასაც მოწმობს ის წარმატებები, რასაც აღწევნ ჩვენი ხელოვანები საზღვარგარეთ“.

დღეს საზოგადოებაში დისკუსიის საგანი ხდება საკითხი იმის თაობაზე, თუ რამდენად ემუქრება ქართული კულტურის თვითმყოფადობას უცხოური „მასკულტურის“ ფართო „შემოზიგება“ საქართველოში. ამ საკითხის თაობაზე კითხვა შემდეგნაირად იყო ფორმულირებული – „როგორ ფიქრობთ, ზოგადად, დღევანდელი ქართული კულტურა მთლიანობაში ეროვნულ ფესვებზე დგას, თუ მასში შეიმჩნევა კოსმოპოლიტური (არაეროვნული) კულტურის გავლენა?“. გამოკითხულთა ცალკეული პასუხების შინაარსი, შემდეგი სახითაა ჩამოყალიბებული – „ქართველებს უდიდესი კულტურა გვაქვს, მაგრამ უცხოური „ლიბერალური“ კულტურის ექსპანსია საქართველოში ამუხრუჭებს და ბოჭავს მის განვითარებას“; „ქართული კულტურის „ევროპეიზაცია“ ანადგურებს მის ეროვნულ ფესვებს და უზღუდავს განვითარების პერსპექტივებს“; „ქართული კულტურა დეგრადირების გზაზეა, რაც უცხოური, მდარე ხარისხის კულტურის ჩვენს ქვეყანაში ინტენსიურ შემოჭრას მოჰყვა“ „უცხოური კლასიკური კულტურის ჩვენს ქვეყანაში შემოსავალს მივესალმები, კოსმოპოლიტურის (არაეროვნულის) – არა“; „სამწუხაროდ, დღეისათვის ეროვნული კულტურის განვითარებას ჩვენში ნაკლები ყურადღება ეთმობა. აქცენტი გადატანილია უცხოური კულტურის ჩვენთან დანერგვაზე, ქართულის შეზღუდვის ხარჯზე“; „ჯერჯერობით ქართული კულტურა ეროვნულ ნიადაგზე დგას, მაგრამ მასში, თანდათანობით სულ უფრო იჭრება კოსმოპოლიტური ელემენტები“; „უფროსი თაობა ქართული ტრადიციული კულტურის მიმდევარია, ხოლო ახალგაზრდობა უფრო კოსმოპოლიტური, არაეროვნული კულტურისკენ იხრება“; „სხვა ერების კულტურიდან, რაღაცეების გადმოღება დასაძრახი არაა“; „ნამდვილი დასავლური კულტურა ჩვენთვის მისაღებია, ჩვენთვის მიუღებელია სულიერებისგან დაცლილი ფსევდოდასავლური კულტურა“; „საქართველოში ბოლო დროს ერთ ცუდ ტენდენციას აქვს ადგილი – უცხოური კულტურა უფრო ფასდება და მეტი ასპარეზი აქვს, ვიდრე ქართულს“; „საქართველოში ამკარად იკიდებს ფეხს კოსმოპოლიტური კულტურა. მაგ. ისმენ „თანამედროვე“ ქართველი კომპოზიტორის ნაწარმოებს, მაგრამ მასში ქართულს ვერაფერს აღმოაჩენ“; „ჩვენი ქართული კულტურული იდენტობა თანდათან იკარგება. ეს ყველაფერი გლობალიზაციის ბრალია, როცა უპირატესობა ქართულთან შედარებით ენიჭება უცხოურს (თუგინდ დაბალი დონის)“; „ხდება ჩვენი კულტურის „გადაკეთება“ უცხოურ ყაიდაზე, რაც ზოგიერთს ქართული კულტურის „გათანამედროვეებად“ მიაჩნია“; „რთული საკითხია, ვფიქრობ, რომ არსებობს ნაღდი ქართული კულტურა მინარევების გარეშე და ასევე შეჯერებული უცხოურთან“; „ჩვენ ჩაკეტილი სამყარო არ ვართ, ამიტომ ვერსად გავექცევით უცხოური კულტურების გარკვეულ ზეგავლენას“; „სამწუხაროდ ე.წ. ლიბერალების მიერ ინერგება მოსაზრება, რომ კოსმოპოლიტური, ეროვნულობისგან დაცლილი კულტურა პროგრესულია, ხოლო ქართული ჩამორჩენილი, რეტროგრადული“; „კოსმოპოლიტური არ ნიშნავს დასავლურ კულტურას, მათ შორის ტოლობის ნიშნის დასმა არ შეიძლება. კოსმოპოლიტურს ეროვნული სახე არ აქვს, ხოლო ნებისმიერ დასავლურ კულტურას ეროვნულობის ბაზაზეა წარმოქმნილი (მაგ. იტალიური ოპერა, ფრანგული კინო, ესპანური მხატვრობა და ა.შ.)“; „ქართული კულტურა ძირითადად ქრისტიანულ ფესვებზე დგას, ხოლო კოსმოპოლიტიკური კულტურა ანტიქრისტიანულია და თავისთავად ანტიქართული“; „ქვეყნის ბედი თუ გადარდება, როგორ შეიძლება ქართულ კულტურას პატივს არ სცემდე“; „კოსმოპოლიტური კულტურა სინამდვილეში კონტრკულტურაა და მიუღებელია ჩვენი ხალხისთვის“; „ე.წ. კოსმოპოლიტური (ფსევდოდასავლური, არატრადიციული) კულტურა იმათ აწყობთ, ვისთვისაც სამშობლო, ტრადიცია, და მშობლიური ენა მეორეხარისხოვანია. გამომდინარე აქედან, ჩვენ, ქართველები ყველანაირად უნდა ვეწინააღმდეგებოდეთ ასეთი კულტურის საქართველოში დამკვიდრებას“; „ქართული კულტურა არ გამოიჭრება ევრო-ამერიკული კულტურის თარგზე, ამიტომ ჩვენთან პრიორიტეტი ეროვნულ კულტურულ ფასეულებს უნდა მიენიჭოს“; „ევროპაში უნდოდათ კულტურაში დაენერგათ მულტიკულტურალიზმი, მაგრამ მან კრახი განიცადა“; „არ შეიძლება სხვადასხვა ერების კულტურების ერთმანეთთან შედარება და მათი მოწინავე და ჩამორჩენილ კულტურებად დაყოფა. ყველა ეროვნული კულტურა დასაფასებელია, ისინი ქმნიან კულტურათა მრავალფეროვნებას. ერთი რომელიმე ხალხის კულტურა, როგორ აღმატებულადაც არ უნდა წარმოგვიდგინონ ის, ვერ ჩაანაცვლებს სხვა ერების კულტურას“; „ზოგადი საკაცობრიო კულტურა მითია და მეტი არაფერი. ევროპაში ეროვნული კულტურები დომინირებენ და

არა ეროვნულობისგან შორის მყოფი, რაღაც ზოგადი, უსახო, აღრეული, კოსმოპოლიტური კულტურები“; „სხვადასხვა ერების კულტურებს შორის უნდა არსებობდეს მჭიდრო კავშირითიერთობები და არა ქიშპობა. არ არსებობს დიდი და პატარა ერების კულტურები. ყველა ერის კულტურა მნიშვნელოვანია მისი ორიგინალობით (მაგ. რამდენი კარგი იტალიური სიმღერა არ უნდა არსებობდეს, ისინი თავისთავადობით და ესთეტიკური დონით ვერ იქნება ქართულ ხალხურ სიმღერების საპირწონე)“.

საკვლევი თემის ირგვლივ სრული სურათის შესაქმნელად, ჩვენ გავარკვეით ისიც, თუ როგორი აზრი აქვთ რესპოდენტებს, ქართულ და ევროპულ კულტურების დამოკიდებულების მიმართ. გამოკითხულთაგან არც ერთი პირი არ ფიქრობს, რომ დღევანდელი ქართული კულტურა ევროპულს ძალიან ჩამორჩება; 2,6% აზრით ქართული კულტურა ევროპულთან შედარებით ცოტათი ჩამორჩენილია; რესპოდენტთა 75,3% თვალსაზრისით ქართული და ევროპული კულტურები ერთი დონისაა; 3,7% მიიჩნევს, რომ ქართული კულტურა უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ევროპული“; ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა კი უჭირს გამოკითხულთა 18,4%. გამოდის, რომ ჩვენი შემოქმედებითი ინტელიგენციის უმეტესობას ქართულ და ევროპულ კულტურებს თანაბარძალოვან მნიშვნელობას ანიჭებს.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ზოგიერთი რესპოდენტის მოსაზრება შემდეგნაირია – „კულტურების შედარება უხერხულია. ყველა ერის კულტურა თვითმყოფადობით ფასდება. უკეთესი და უარესი კულტურები არ არსებობს. ჩვენთვის მთავარია პატივი ვცეთ ქართულ კულტურას“; „კულტურა სპორტი არაა, სადაც უპირატესობა რაოდენობრივი მაჩვენებლებით ფიქსირდება“; „კულტურათა დაპირისპირება არაკორექტულია. ჩვენთვის მთავარია ვიამაყოთ დიდი ქართული კულტურით“; „არის კულტურის სფეროები სადაც ჩვენ ვჯობივართ ევროპას (ფოლკლორი), ზოგიერთ სფეროში ისინი უფრო წინ არიან (სიმფონიური მუსიკა). საბოლოო ჯამში ეს კულტურები ერთმანეთს ავსებენ“; „სხვადასხვა ერების კულტურების შედარება არაკორექტულია, მაგრამ აქ ერთ გარემოებას უნდა გაესვას ხაზი–ქართულმა კულტურამ უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშა ჩვენი ერის თვითმყოფადობის შენარჩუნების საქმეში“.

აღნიშნულ კითხვაზე პასუხებმა აჩვენა, რომ რესპოდენტების აბსოლუტური უმეტესობა ქართულ და ევროპულ კულტურებს თანაბარძალოვან მნიშვნელობას ანიჭებს. ეს ფაქტი იმაზეც მიანიშნებს, რომ ამ საკითხისადმი სუბიექტური, მიკერძოებული მიდგომა უმნიშვნელოა.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო გაგვეგო თუ რას ფიქრობს ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია ქართული კულტურის მომავალზე. ამის გაგებას ჩვენ შევეცადეთ შემდეგი კითხვის მეშვეობით – „ზოგადად, როგორ აფასებთ, ქართული კულტურის განვითარების პერსპექტივებს?“ რესპოდენტთა ზოგიერთი წინადადება ამ საკითხის ირგვლივ ასეთია: „ქართული კულტურის განვითარება დიდათაა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ კულტურულ პოლიტიკას გაატარებს ჩვენი სახელმწიფო, როგორ სპონსორობას გაუწევს ბიზნესი ჩვენი ქვეყნის ინტელიგენციას“ ; „ჩვენი შემოქმედებითი ინტელიგენცია სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტებით უნდა იყოს დაცული“; „ქართული კულტურა დინამიურად განვითარდება მხოლოდ ევროკავშირში გაწევრიანების შემთხვევაში, სხვა ალტერნატივა არაა, თორემ ქართული კულტურა გადაგვარდება რესტორნების და სახინკლეების კულტურად“. „ქართული კულტურა რომ განვითარდეს, ის მუდმივად უნდა ითვისებდეს რაიმე უცხოურ კულტურულ ფასეულობებს. ევროპა-აზიის გზაგასაყარზე მდებარე საქართველო, მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, ითვისებდა გარკვეულ კულტურულ კომპონენტებს, როგორც ევროპიდან, ასევე აზიიდან. აღსანიშნავია, რომ არაქართული წარმოშობის კულტურულ-ცივილიზაციური ფასეულობების ქართულ „ყაიდაზე“ გადმოყვანის შემდეგ, მათ ქართული სახე ეძლეოდათ. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული კულტურის განვითარებას პერსპექტივა აქვს, მხოლოდ სხვა ქვეყნების კულტურებთან მჭიდრო კავშირის შემთხვევაში“; „ქართული კულტურის მომავალი მხოლოდ ტრადიციულის და ნოვაციურის ჰარმონიულ სინთეზში უნდა ვეძებოთ“; „თუ ქვეყნის სათავეში ეროვნული ხელისუფლება არ იქნება ქართული კულტურა ვერ განვითარდება. ეროვნული კულტურის პატრონობა მხოლოდ პატრიოტებს შეუძლიათ“; „ჩვენ კულტურას განვითარების პერსპექტივები ექნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ჯეროვანი ყურადღება მიექცევა ეროვნულ პოზიციებზე მდგომ კულტურის მუშაკებს(მწერლებს, მეცნიერებს, მუსიკოსებს და ა.შ.)“; „თუ ქართულ კულტურას ხელისუფლებიდან ხელშეწყობა არ ექნა, მის განვითარებაზე ლაპარაკი ზედმეტია, მას მომავალი აქვს მხოლოდ სახელმწიფოს მხრიდან კარგი დაფინანსების პირობებში“; „კულტურა ვერ განვითარდება, თუ არ შეიქმნა კულტურული ობიექტების (კულტურის სახელები, მუზეუმები, მხატვართა საგამოფენო დარბაზები, მუზეუმები და ა.შ.). ფართო

ქსელი“. „კულტურის განვითარებისთვის საჭიროა ტალანტების მოძებნა და მათი მხარდაჭერა“; „კულტურის სფეროს ზედა ეშელონებში მაღალი რანგის პროფესიონალების დანიშვნის გარეშე, ქართული კულტურა ვერ განვითარდება. უვიცი „ჩინოვნიკი“ ქართული კულტურის განვითარებას შეაფერხებს“; „თუ სახელმწიფოს მიერ დაფინანსებული, ბავშვთა ახალი სახელოვნებო სტუდია-სასწავლებლები არ გაიხსნება, არსებული ინტელიგენციის შემდეგ, მათი საქმის ღირსეული გამგრძელებლები აღარ გვეყოლება და ჩვენი კულტურის განვითარებაც შეფერხდება“;

ინტელიგენციის შემოქმედებაზე დიდი გავლენა აქვს მისი ცხოვრების და შრომის პირობებს. ამ საკითხის გასარკვევად, რესპონდენტებს მოუწიათ პასუხის გაცემა შემდეგ კითხვაზე – „თქვენი აზრით, რა უნდა გაკეთდეს იმისთვის, რომ გაუმჯობესდეს პირადად თქვენი და მთლიანად საქართველოს შემოქმედებითი ინტელიგენციის ყოფა-ცხოვრების და შრომის პირობები?“. ზოგიერთი პასუხი შემდეგი შინაარსისაა: „მშვიდი ინტელიგენტი ვერაფერ მნიშვნელოვანს ვერ შექმნის. ამიტომ საჭიროა ადამიანთა ამ ჯგუფს მკვეთრად გაეზარდოს ხელფასი, რათა მათ ხარისხიანი შემოქმედებითი პროდუქცია შექმნან. არ შეიძლება ინტელიგენტი ყოველდღე თავის რჩენაზე ფიქრობდეს“; „უნდა გაუმჯობესდეს ინტელიგენციის ცხოვრების მატერიალური პირობები. ინტელიგენტი ძირითადად უნდა ფიქრობდეს მხოლოდ თავის პროფესიულ კარიერაზე და არა ყოველდღიურად თავისი სოციალური პრობლემების მოგვარებაზე“; „შემოქმედ ინტელიგენციაზე ხელფასთან ერთად, გარკვეული პერიოდულობით უნდა გაიცეს პრემიები. ეს დამატებით სტიმულს მისცემს მათ საქმიანობას“; „ახალგაზრდა, დამწყებ შემოქმედ პირებს, ბინები უსასყიდლოდ უნდა გადაეცეთ“; „აუცილებელია შრომით კანონმდებლობაში ისეთი მუხლების შეტანა, რომლებიც უზრუნველყოფენ ინტელიგენციის მაღალ მატერიალურ კეთილდღეობას“; „სახელმწიფომ შემოქმედებით შრომით დასაქმებულ ადამიანებზე უნდა გასცეს ყოველთვიური სახელფასო დანამატი“. „თუ ქვეყანაში ეკონომიკური მდგომარეობა არ შეიცვალა, შემოქმედებითი შრომით დაკავებული მოქალაქეების მდგომარეობა არ გაუმჯობესდება“ „მდიდარი ადამიანები გვერდში თუ არ დაუდგნენ ხელოვანებს, მათი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების პერსპექტივა ძალიან დაბალია. სახელმწიფოს უამრავი პრობლემა აქვს გადასაჭრელი (მათ შორის საგარეო ვალები), ამიტომ იმის მცირე შანსია, რომ ხელისუფლებამ ინტელიგენციისთვის მოიცალოს“;

ჩვენი სოციოლოგიური გამოკითხვის ბოლო, შეკითხვა ეხებოდა იმ ხელშემშლელი ფაქტორების ფიქსირებას, რომლებსაც აწყდება თავიანთ საქმიანობაში ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია. ქვემოთ გთავაზობთ ზოგიერთი რესპონდენტის პასუხს ამ ღია კითხვაზე – „ძალიან ბევრი დილექტანტია შემოქმედებით სფეროში. ისინი ცდილობენ ნამდვილ, მაღალი დონის პროფესიონალ სპეციალისტებს ხელი შეუშალონ მუშაობაში“; „ხელშეკრულების გამო, იძულებული ვარ ვიღაცას მოვუხატო აბაზანა, აგარაკზე საქეიფო ადგილას გავუკეთო დეკორი და ა.შ. ანუ უსახსრობის გამო ხელოვანი გავხდი ხელოსანი. ე. ი. ხდება ჩემი სრული დეკვალიფიკაცია“; „ჩემი შემოქმედებითი საქმიანობისთვის მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ჩემი შრომის მწირი დაფინანსება“; „კულტურის სფეროს ბიუროკრატია, შემოქმედებითი ინტელიგენციის ნაღვაწს სუბიექტურად, მიკერძოებულად აფასებს. ამ ბიუროკრატიასთან დაკავშირებული პირები, მათთან საქმის „ჩაწყობის“ გზით, სხვადასხვა სახის კონკურსებში დაუმსახურებლად იმარჯვებენ და იღებენ საკმაოდ დიდ ფინანსურ სარგებელს. ჩვენ კი – პატიოსანი მუშაკები ვრჩებით „ხახამშრალი“. გამომდინარე აქედან, ნეპოტიზმი და პრივილეგიები შემოქმედებით სფეროში ძირფესვიანად უნდა ამოიძირკვოს და ხელისუფლება-ბასთან დაკავშირებული ხელოვანთა „კასტა“ უნდა საბოლოოდ აილაგმოს“. „ხელშემშლელი პირობაა ხელოვანების ქალაქის მერიასთან ჰორიზონტალური ურთიერთობების არქონა“; „სახელმწიფო თითქმის არ აფინანსებს სამეცნიერო და სხვა სახის ნაშრომების გამოცემას, ხოლო მე ამის სახსრები არ მაქვს“; „კულტურის სფეროს მესვეურები, ნაკლებად გვისმენენ დარგის სპეციალისტებს. მათთან, ამა თუ იმ საჭირობოროტო საკითხზე საუბარი საუბრად რჩება ანუ როგორც იტყვიან „ხმა მღაღადებლისა უდაბნოსა შინა“. ჩვენ სამართლიან პრეტენზიებს, ხელმძღვანელობა აინუნშიც არ აგდებს, რაც ძალიან აფერხებს შემოქმედებითი ინტელიგენციის საქმიანობას“; „მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ხელმძღვანელობის „უკიდევანო“ დილექტანტიზმი“; „ბათუმელ მხატვართა საქმიანობაში, მთავარი შემაფერხებელი ფაქტორია, ფერწერული ტილოების რეალიზაციის დაბალი დონე, გამოსავალს ვხედავ მხატვრების ნამუშევრების გამოფენა-გაყიდვის მოწყობაში. ძნელად რეალიზებადი ფერწერული ტილოები, სასურველია, შეიძინოს სახელმწიფომ (კულტურის სამინისტრომ) და საჩუქრად გადასცეს სხვადასხვა ორგანიზაციებს. ასეთი გზით შესაძლებელი იქნება მხატვრების მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება“. „არ არის დაცული საავტორო უფლებები“; „ძირითადი

ხელშეშლელი ფაქტორი ჩემ საქმიანობაში არის ის გარემოება, რომ კულტურის სფეროს ზოგიერთი „ვაიჩინოვნიკი“ უხეშად ერევა ჩემ საქმიანობაში და მაიძულებს მისი „კულტურული პრინციპების“ მიხედვით ვიმოღვაწეო“; „ჩემი შემოქმედებითი საქმიანობა იზღუდება სხვადასხვა სახის უაზრო რეგულაციებით“; „ჩემი პროფესიისთვის, მთავარი ხელშეშლელი ფაქტორია საკონცერტო დარბაზების სიმცირე“; „საქმე ფერხდება იმიტომ, რომ კულტურის სფერო გაივსო არაპროფესიონალებით“; „ადგილი აქვს ხელოვანთა შეზღუდვას პარტიულ-პოლიტიკური ნიშნით“; „ფინანსები არასწორად განიკარგება ხელმძღვანელობის მხრიდან“; „ვარ მხატვარი, მაგრამ არ მაქვს საკუთარი სახელოსნო“; „ჩემი საქმიანობის მთავარი ხელშეშლელი ფაქტორია ის, გარემოება, რომ ბათუმში არის მაღალი დონის მომღერლებით დაკომპლექტებული საოპერო დასი, მაგრამ არ არის ოპერის თეატრი. ამიტომ ჩვენს ქალაქში აღზრდილი, ოპერის მომღერლების ნაწილი, საზღვარგარეთ მოღვაწეობს. ოპერის თეატრის დაარსება, დაამშვენებს ჩვენს ქალაქს და გადააქცევს მას, საოპერო ხელოვნების ერთ-ერთ ცენტრად შავიზღვისპირეთში“.

დასკვნა. საკვლევ თემასთან დაკავშირებით, სოციოლოგიურ ანკეტაში დასმულ შეკითხვებზე, რესპონდენტებმა საკმაოდ კვალიფიციური პასუხები გასცეს. მათი ანალიზის საფუძველზე კი გარკვეული დასკვნების გაკეთება შეიძლება. აღმოჩნდა, რომ მრავალ საკითხთა შორის, ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის მთავარი პრობლემაა, მათი შრომის დაბალი ანაზღაურება. დამოუკიდებელ საქართველოში, საბჭოთა პერიოდისაგან განსხვავებით შემოქმედებითი ინტელიგენცია გათავისუფლდა კომუნისტური იდეოლოგიური „მარწუხებისგან“, მაგრამ დაბალი შემოსავლების გამო, მათი ნაწილი, მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესების მიზნით იძულებული იყო „მორგებულიყო“ სახელისუფლებო სტრუქტურების ნებას, რადგან სხვა გზით, თავიანთი პროფესიების „დაბალბიუჯეტურობის“ გამო, ვერ იუმჯობესებდნენ თავიანთ მატერიალურ მდგომარეობას. გამომდინარე ასეთი ვითარებიდან, საჭიროა, შემოქმედებითი ინტელიგენციის უკლებლივ ყველა წარმომადგენელს, მათი კვალიფიკაციის გათვალისწინებით, დაენიშნოს შესაფერისი ანაზღაურება, რომელიც უნდა გაიცემოდეს მათზე მაშინაც კი, როდესაც ისინი, გარკვეული მიზეზების გამო, ვერ ქმნიან შემოქმედებით პროდუქციას ანუ იმყოფებიან „შემოქმედებითი პაუზის“ მდგომარეობაში. მატერიალური ხელმოკლეობა აბრკოლებს თანამედროვე ქართული შემოქმედებითი ინტელიგენციის განვითარების პროცესს, რაც უარყოფითად აისახება მთლიანად საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაზე.

ასეთი სიტუაციის გადალახვის გზად, ჩვენ გვცხადება შემოქმედებითი ინტელიგენციის დახმარების ფონდის შექმნა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი გახდება ამ სოციალური ჯგუფის ფინანსური მხარდაჭერა. ჩვენი აზრით, ამ წამოწყების რეალიზაციის მიზნით, კარგი იქნება თუ კულტურის სამინისტრო „შეაწუხებს“ ქართული საზოგადოების მდიდარ ფენას (მხოლოდ პარლამენტში 51 მილიონერი დეპუტატია), რათა მათ, დროგამოშვებით მაინც დააფინანსონ, შემოქმედი, პატრიოტი ხელოვანი ადამიანები, თორემ რა გამოდის, დღეს, მაგალითად, „პოლიტიკოს – მილიონერის“ მ. ხაზარაძის ფონდის „საბას“ ძირითადი ნომინანტები ერთი და იგივე, არაქართული მენტალიტეტის ვაიმწერლებია. საზღვარგარეთიდან გამოგზავნილი გრანტებიც უმეტესწილად ასეთ არაეროვნული, კოსმოპოლიტური, ულტრალიბერალური შეხედულებების მატარებელ „შემოქმედებით“ ინტელიგენციაზე ნაწილდება. ზოგადად კი შეიძლება ითქვას, რომ ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციას მრავალი პრობლემა აწუხებს, რომელთა სრულყოფილად გადაჭრა შეუძლებელია სახელმწიფოს დახმარების გარეშე. ამავდროს ამ საქმეში დიდი როლი შეიძლება ითამაშონ ბიზნესმენებმაც.

საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია, ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და ასრულებს ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში. ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის მმლავრი ინტელექტუალური, ზნეობრივი და ჰუმანისტური პოტენციალის გათვალისწინებით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჩვენ ქალაქს აქვს ყველა შანსი, უახლოეს მომავალში გახდეს შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კულტურული ცენტრი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სამოქალაქო საზოგადოების განვითარება საქართველოში: მიღწევები და გამოწვევები – სტრატეგიის განაცხადი. თბილისი, 2005
2. ქართველი ინტელიგენცია საბჭოთა პერიოდში. ინფორმაცია მოპოვებულია საიტიდან [http:// sites.google.com/a/iliauni.edu.ge/1921- sakartvelo/kartveli-intelligentsia-sabchota-periodis/](http://sites.google.com/a/iliauni.edu.ge/1921-sakartvelo/kartveli-intelligentsia-sabchota-periodis/)

The Business Environment of the Hotel Sector in Georgia and Sustainable Development Trends

სასტუმრო სექტორის ბიზნეს გარემო საქართველოში და მდგრადი განვითარების ტენდენციები

Maia Azmaiparashvili

PhD in Ecology, Associate Professor at Gori State University; Professor at European University

e-mail: maiaazmaiparashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

Abstract: The hospitality sector is seen as a source of foreign exchange earnings, a means of increasing the employment of the population, a catalyst for the development of infrastructure and such sectors as construction, agriculture, food industry, trade and others. Competition is increasing in the hotel business of Georgia, there is an oversupply in the market, the number of tourists has increased, and therefore the number of hotel rooms in the country is increasing, however, there are challenges in terms of quality management in the field of hotel services. The aim of the topic is to investigate the issues of implementing ISO standards of the international management system in the field of Georgian hotel services. The objectives of the research are to determine the positive impact of international standardization of services (ISO), to study the characteristics of sustainable management of hotel services, to analyze international trends in hospitality business. It was revealed that the hotel sector should significantly improve sectoral policies with sustainable approaches, consider the need for ISO certification in management mechanisms, prioritize future-oriented green management style, set science-based carbon reduction goals, and involve hotel organizations in the green supply chain.

Key words: Hotel, Quality, ISO Standards, Sustainable, Business Environment, Certification.

მაია აზმაიფარაშვილი

ეკოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,

ევროპის უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: maiaazmaiparashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

აბსტრაქტი: მასპინძლობის სექტორი გვევლინება, როგორც სავალუტო შემოსავლების წყარო, მოსახლეობის დასაქმების ზრდის საშუალება, კატალიზატორი ინფრასტრუქტურისა და ისეთი დარგების განვითარებისთვის, როგორიცაა მშენებლობა, სოფლის მეურნეობა, კვების მრეწველობა, ვაჭრობა და სხვა. საქართველოს სასტუმრო ბიზნესში იზრდება კონკურენცია, არსებობს ჭარბი მიწოდება ბაზარზე, გაზრდილია ტურისტების რაოდენობა. შესაბამისად, იზრდება სასტუმრო ოთახების რაოდენობა ქვეყანაში, თუმცა, სასტუმრო მომსახურების სფეროში ხარისხის მენეჯმენტის თვალსაზრისით, არსებობს გამოწვევები. თემის მიზანს წარმოადგენს გამოვიკვლოთ საქართველოს სასტუმრო მომსახურების სფეროში მენეჯმენტის საერთაშორისო სისტემის ISO-ს სტანდარტების დანერგვის საკითხები. კვლევის ამოცანებია მომსახურების საერთაშორისო სტანდარტიზაციის (ISO) დადებითი გავლენის განსაზღვრა, სასტუმრო მომსახურების მდგრადი მართვის მახასიათებლების შესწავლა, სასტუმრო ბიზნესში საერთაშორისო ტენდენციების გაანალიზება. გამოვლინდა, რომ სასტუმრო სექტორმა მნიშვნელოვნად უნდა გააუმჯობესოს დარგობრივი პოლიტიკა მდგრადი მიდგომებით, გაითვალისწინოს მართვის მექანიზმებში ISO-ს სერტიფიცირების აუცილობლობა, პრიორიტეტული უნდა გახადოს მომავალზე ორიენტირებული მართვის მწვანე მენეჯმენტის სტილი, უნდა დააწესოს ნახშირბადის შემცირების მეცნიერებაზე დაფუძნებული მიდგომები, სასტუმრო ორგანიზაციები ჩართოს მწვანე მიწოდების ჯაჭვში.

საკვანძო სიტყვები: სასტუმრო, ხარისხი, ISO-ს სტანდარტები, მდგრადი, ბიზნეს გარემო, სერტიფიცირება.

* * *

შესავალი: ქვეყნებს შორის დამყარებულმა დიპლომატიურმა ურთიერთობებმა და ტექნოლოგიურმა რევოლუციებმა, მოგზაურობა დღეს მნიშვნელოვან მოვლენად აქციეს. თანამედროვე მოგზაური ხარისხზე დაფუძნებულ პროდუქტებს ირჩევს, რომელიც მისთვის კომფორტული დასვენების შესაძლებლობასთან ასოცირდება. ტურისტული განთავსების ობიექტებში, მომსახურების ხარისხის ეფექტურობის ამაღლების მიზნით, მსოფლიოში მილიარდობით დოლარი იხარჯება. სასტუმროს ბიზნესის წარმატების გასაღები, შეიძლება ითქვას, სტუმრის კმაყოფილება და შენარჩუნებაა. ახალი მომხმარებლის შემენა ბევრჯერ უფრო ძვირი უჯდება ბიზნესს, ვიდრე არსებული მომხმარებლის შენარჩუნება. ყველა ჰიპერკონკურენტულ ინდუსტრიაში მეტოქეობა არანორმალურად მაღალია და კონკურენცია სასტიკი, კომპანიები დიდი ყურადღებით აკვირდებიან კონკურენტებისა და ინდუსტრიის ლიდერების ნაბიჯებს. სტანდარტიზაციის საერთაშორისო ორგანიზაციის (ISO: Global standards for trusted goods and services) მიერ შემუშავებული სტანდარტები ბიზნესში კონკურენტული უპირატესობის მოპოვების საუკეთესო საშუალებაა. ISO 9001:2015 (Quality management systems Requirements) სტანდარტი ვრცელდება მსხვილ ორგანიზაციებზე. საერთაშორისო დონეზე აღიარებულია და უპირატესობა ენიჭება ხარისხის მართვის სისტემას, რომელიც მომხმარებელთა ნდობის და კმაყოფილების გაზრდას გულისხმობს. აღნიშნული სტანდარტი 170 -ზე მეტ ქვეყანაში გამოიყენება ადგილობრივი მცირე თუ დიდი კომანიების მიერ. ISO 9001 ხარისხის მართვის სისტემა არის ბიზნესის გაუმჯობესების მძლავრი ინსტრუმენტი, რომელიც უზრუნველყოფს საქმის მდგრად და უწყვეტ განვითარებას. ხარისხის მართვის სისტემის დანერგვით, წარმოებას შეუძლია: 1. გააუმჯობესოს სამუშაო პროცესები; 2. გაზარდოს კონკურენტუნარიანობა ადგილობრივ და საერთაშორისო დონეზე, აამაღლოს ნდობა ბიზნესისადმი; 3. მარტივად დაამყარდეს საქმიანი ურთიერთობები უცხოელ პარტნიორებთან; 4. გაიზარდოს კომპანიის ცნობადობა და მოხდეს გაყიდვების სტიმულირება; 5. უზრუნველყოს მარეგულირებელ კანონმდებლობასთან შესაბამისობა; 6. საჯაროდ გამოვლინდეს მენეჯმენტის ძლიერი მხარეები; 7. დამყარდეს ეფექტური კომუნიკაცია ყველა დაინტერესებულ მხარესთან და ა. შ. სერტიფიცირების პროცესი დამოკიდებულია კონკრეტული კომპანიის მოცულობასა და სამუშაო პროცესების თავისებურებებზე. ISO 9001 და ISO 14001 – ორივე საერთაშორისო სტანდარტია ორგანიზაციული მენეჯმენტისთვის, მაგრამ მათ აქვთ განსხვავებული მიზნები. ISO 9001 ეხმარება ორგანიზაციებს გააუმჯობესონ ხარისხის მართვა და მომხმარებელთა კმაყოფილება. ISO 14001 ეხმარება ორგანიზაციებს შეამცირონ გარემოზე ზემოქმედება და ხელი შეუწყონ მდგრადობას. ISO სტანდარტები, რომლებიც განიხილავენ მართვის სხვადასხვა ტიპს, როგორიცაა, მაგალითად, ISO 9001 ხარისხისთვის და ISO 14001 გარემოს მენეჯმენტისთვის, ყველა სტრუქტურირებულია ერთნაირად. ეს ნიშნავს, რომ კომპანიებს, რომლებიც იყენებენ ISO მენეჯმენტის სტანდარტს, გაუადვილდებათ ორგანიზაციული მენეჯმენტის სხვა ასპექტების ინტეგრირება არსებულ მართვის სისტემაში. ISO 14001 სტანდარტის დანერგვით გარემოს დაცვის მენეჯმენტის ეფექტიანი სისტემით უზრუნველყოფილია ბიზნესი და საშუალებას აძლევს შეურთდეს მწვანე პოლიტიკას გლობალური მასშტაბით (<https://www.iso.org/standard/62085.html>). საერთაშორისო სტანდარტები მხარს უჭერს საერთო გლობალურ მიდგომას მდგრადი განვითარების მიზნების მიღწევის საკითხში, როგორიცაა კლიმატის ადაპტაცია და შერბილება, მდგრადი ფინანსები, მწვანე ეკონომიკა, ისევე, როგორც მრავალი გარემოსდაცვითი და სოციალური სარგებელი მთელს მსოფლიოში.

მომსახურების ხარისხი რომ ძირითადი გამოწვევაა სასტუმრო ინდუსტრიაში, ცხადად წარმოჩნდა საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის სამთავრობო პროგრამაში, სადაც აღნიშნულია მომსახურების ხარისხის სტანდარტების გაუმჯობესების აუცილებლობა. სასტუმრო ინდუსტრიის სამომავლო განვითარებაში ჯერ კიდევ არ მოიაზრება საერთაშორისო დონეზე აღიარებული სარეიტინგო სისტემა, რომელიც მოახდენს სასტუმროთა დიფერენცირებას **ISO-ს** სერტიფიცირების პარამეტრების მიხედვით. მსოფლიოში მომსახურების ინდუსტრიაში გლობალური ცვლილებების პორობებში განვითარება ხდება ხარისხის დონის ამაღლების, მწვანე მენეჯმენტის, გარემოს დაცვის, მდგრადი ინფრასტრუქტურის, უსაფრთხოების, მწვანე ინვესტიციების მოზიდვის, კვალიფიკაციური კადრების გადამზადების მხრივ. ნაშრომის კვლევის საგანს წარმოადგენს სასტუმრო ბიზნესში

ხარისხის მენეჯმენტის სტანდარტების ISO-ს სერტიფიცირების დანერგვის საკითხის შესწავლა. კვლევის ობიექტებად განისაზღვრა როგორც მაღალი კლასის ბრენდული, ისე არაბრენდული სასტუმროები. კვლევაში გამოყენებულია გამოკითხვა, ანკეტირება, ვერბალური ინტერვიუები განთავსების ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან. ტურისტულ მომსახურებაში, ტურისტული განთავსების ობიექტებში მართვის სისტემის გაუმჯობესება და თანამედროვე სტანდარტებით განვითარება საყურადღებო საკითხად მიგვაჩნია.

ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ მომიებული ბიბლიოგრაფიული მასალა ცხადყოფს, რომ ISO-ს საერთაშორისო სტანდარტიზაციის დანერგვის საკითხებს ქართველ ავტორთა მცირე ნაწილი განიხილავს. აღსანიშნავია კ. აბულაძის, ლ. კოჭლამაზაშვილის, ლ. დოლიკაშვილის, ი. ფარესაშვილის, ბ. ბარკალაიას პუბლიკაციები. უცხოელი მკვლევარებიდან ვ. ლევკულიჩის, ა. მომოტის, დეპაკ ელდო ბაბუს, არჩინდერ კაურის, ჩ. რ.ა მატლოუზ ხუსაინის, ა.ს. კუსკოვის, ბენი ჩანის, შულც დონის და სხვათა ნაშრომები. მათგან საინტერესო მოსაზრებები აქვთ ვიქტორია ლევკულიჩს და ალექსანდრ მომოტის ნაშრომებში – „ISO სტანდარტების გამოყენება სტუმართმოყვარეობის ინდუსტრიაში“ და „ევროპული კლასტერების შედარებითი ანალიზი“. მათი მოსაზრებით დასტურდება ჰიპოთეზა, რომ რაც უფრო აქტიურია ISO 9001 სტანდარტები ევროპის ქვეყნებში, მით უფრო მაღალია დარგის განვითარების დონე, კორელაცია სტუმართმოყვარეობის ინდუსტრიაში. მეცნიერები სულ უფრო მეტად ამტკიცებენ, რომ ISO სტანდარტებს აქვთ გავლენა საზოგადოების მდგრად განვითარებაზე და დაკავშირებული არიან კეთილდღეობის ზრდასთან ისეთი ინდიკატორებით, როგორიცაა არის მშპ ერთ სულ მოსახლეზე, დასაქმება, ადამიანური განვითარების ინდექსი და სხვა. შესაბამისად, მკვლევართა აზრით, დაკვირვებები ცხადყოფენ, რომ ISO სერტიფიკატებს მზარდი შედეგები აქვთ სასტუმროების სექტორში, აგრეთვე, დიდ გავლენას ახდენენ არა მხოლოდ ინდუსტრიის ეფექტურობის გაუმჯობესებაზე, არამედ უზრუნველყოფენ მზარდი კონკურენციის პირობებს.

კვლევის მეთოდოლოგია: კვლევაში ვეყრდნობით თვისებრივი კვლევის მეთოდებს, გამოყენებულია ემპირიული კვლევა, გამოიკითხა სასტუმრო ორგანიზაციები, გაანალიზებულია სპეციალური და ფუნდამენტური შრომები.

დისკუსია/შედეგები: ქვეყანაში სულ უფრო პოპულარული ხდება ეკონომიკის მნიშვნელოვანი სექტორი – სასტუმროების სფერო. იზრდება კონკურენცია ადგილობრივ და საერთაშორისო ბაზარზე. სტატისტიკური მაჩვენებლებით, საქართველოში სასტუმრო ინდუსტრია სწრაფად ვითარდება. 2022-2023 წლებში საქართველოში დაახლოებით 2,2 ათასი ეკონომიკური სუბიექტი მოქმედებდა. ეს საწარმოები ფლობენ 2 213 სასტუმროს და მსგავსი ტიპის დაწესებულებებს. ნომერთა რაოდენობამ შეადგინა 45 807 ერთეული, ხოლო სასტუმროებში დასაქმებულთა რიცხვი გაუტოლდა 23 259 კაცს (<https://www.geostat.ge/ka/>). ტურიზმის ადმინისტრაციის პროგნოზით, 2025 წლამდე საქართველოში 292 ახალი სასტუმრო აშენდება და სექტორში დამატებით 33 729 საწოლი ადგილი გაჩნდება. ოთახების რაოდენობა კი, წინასწარი გათვლებით, 17 000-მდე იქნება (<https://gnta.ge>).

სასტუმრო ბიზნესში მომგებიანობა დიდწილად დამოკიდებულია მის ეფექტიან მართვაზე. უნდა ითქვას, რომ სასტუმროს მართვა ოცდამეერთე საუკუნეში რთული ამოცანაა. სასტუმროები ერთმანეთისაგან განსხვავდება კლასიფიკაციის, ტევადობის, ადგილის, ნომრების რაოდენობის და სხვა მრავალი ნიშნით. სხვადასხვა კატეგორიის სტუმრების მიღება, მათზე ზრუნვა, საკვებისა და თავშესაფრის შეთავაზება – მუდმივად მოთხოვნადი სერვისებია და ეს მოთხოვნები განუწყვეტლივ იზრდება. თანამედროვე სასტუმროს მფლობელს დღეს სჭირდება სიღრმისეული ცოდნა ინტერნეტ-ოპერაციების, საერთაშორისო დაჯავშნის სისტემების, ფინანსების, მარკეტინგის, კლიენტებთან და დაინტერესებულ მხარეებთან ურთიერთობის, გარემოს მენეჯმენტის, ეთიკისა და სოციალური პასუხისმგებლობის შესახებ. სასტუმრო ბიზნესის თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ მისი წარმოებული პროდუქცია მომსახურებაა, რომლის წინასწარი დათვლა ან გაზომვა შეუძლებელია. სასტუმრო მომსახურების შეფასება მიწოდებისთანავე ხორციელდება. ჩვენი აზრით, საქართველოს სასტუმრო ბიზნესში ISO-ს სტანდარტების დანერგვა საუკეთესო ფაქტორია ტურიზმისა და მასპინძლობის ინდუსტრიის ხარისხიანი განვითარებისათვის. მსოფლოს მაღალი კლასის სასტუმროების დიდ ნაწილში უკვე დანერგილია ISO 9001 სტანდარტი და სერტიფიცირება, რაც არის საერთაშორისო დონეზე აღიარებული ხარისხის მართვის უნივერსალური სისტემა. მაგალითად, ბრენდული ტიპის სასტუმროები (Inkaterra Hotels) სარგებლობენ ხარისხის მართვის საერთაშორისო სისტემის ISO-9001 და ISO-ს 14000 სტანდარტებით, რაც წარმოადგენს ბიზნესის გაუმჯობესების

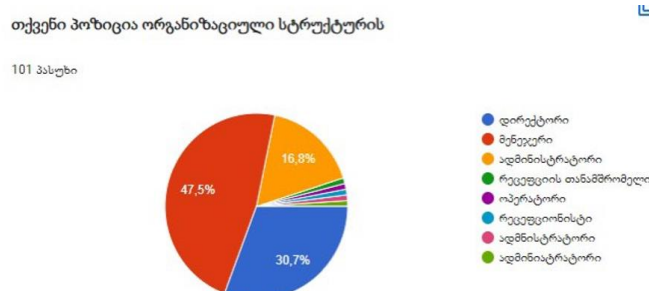
ინსტრუმენტს და უზრუნველყოფს დახმარებას ბიზნესის მდგრადი და უწყვეტი განვითარებისთვის. ISO-ს 14000 სტანდარტი, კერძოდ, ეხება გარემოსდაცვითი მართვის ასპექტებს. სტანდარტები ზრდის ცნობადობას და ეხმარება საწარმოებს გამოავლინონ მწვანე მენეჯენტის ძლიერი მხარეები. ISO სტანდარტებით საქმიანობა არის გარანტი იმისა, რომ მომხმარებელმა მიიღოს ხარისხიანი მომსახურება გარემოს დაცვის, სურსათის უვნებლობის, სოციალური პასუხისმგებლობის, მწვანე ენერგეტიკით უზრუნველყოფის და კონკურენტუნარიანი ტურისტული პროდუქტის შეთავაზებით.

სასტუმრო სექტორის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მას აქვს ყველაზე მაღალი უარყოფითი გავლენა გარემოზე (დაბინძურება, ნარჩენები, სათბურის გაზები და სხვ.). საერთაშორისო ორგანიზაცია „მწვანე შენობა ყველასათვის“ (შემდგომში – Farnek Avireal) მოუწოდებს სასტუმროებს მდგრადობის მიზნების ოპტიმიზაციისკენ. ორგანიზაცია Farnek Avireal-ი დაარსდა 1980 წელს არაბეთის გაერთიანებულ საემიროებში. არის მდგრადობის ლიდერი და აშშ-ს მწვანე შენობების წევრი, მიენიჭა პრესტიჟული Emirates Energy-ს ჯილდო. Farnek Avireal-ი მართავს უამრავ ობიექტს, მათ შორის მსოფლიოში ყველაზე მაღალი შენობის – ბურჯ ხალიფას ტექნიკურ მომსახურებას. მათ შეიმუშავეს პროგრამა, რათა დაეხმარონ სასტუმროებს, შეამცირონ ხარჯები და დაწერგონ მწვანე მოხმარება. Farnek Avireal-ი არის მრავალი ჯილდოს მფლობელი კომპანია. მისი წარმატებები გაშუქებულია მრავალი პუბლიკაციით, მათ შორის „Facilities Management Middle East and Clean Middle East“-ის მიერ. ასევე, მას აღიარებს ინდუსტრიის რამდენიმე საერთაშორისო მარეგულირებელი ორგანო, მათ შორის ISO და EQFM (<https://www.farneka.com/certification-awards/>).

მდგრადობის ბაზრის ლიდერი აღნიშნავს: „ჩვენ ვეხმარებით სასტუმროებსა და კურორტებს შემცირონ გარემოს დანაგვიანება ნახშირბადით. ჩვენი მოწინავე ტექნოლოგიის გამოყენებით, მომხმარებელს შეუძლია გამოთვალოს ნახშირბადის დიოქსიდი (CO) ემისიების ჩათვლით, უსარგებლო ენერგიისა და წყლის რეალური ღირებულება მოხმარებისას, ასევე, გამოთვალოს არარეციკლირებადი ნარჩენების წარმოება“. ორგანიზაციამ გამოიკვლია 26 სასტუმრო, რომელთა მიერ გარემოს ნახშირბადით დანაგვიანების საერთო სავარაუდო მოცულობა (ე.წ. ნაკვალევი) არის დაახლოებით 9 მილიონი ტონა. აქედან დაახლოებით 4,6 მილიონი ტონა არის ენერგიის მოხმარების შედეგი, ხოლო 4,4 მილიონი ტონა – არაპირდაპირი ემისიების, სხვა რესურსების მოხმარების შედეგი. სასტუმროს ნომრის საშუალო ნახშირბადის ნაკვალევი დაახლოებით თანაბარია აშშ-ს ერთი საშუალო სახლის ანალოგიური მონაცემების. აშშ-ში სასტუმროს ქსელებს აქვთ შესაძლებლობა დაწერგონ გარემოსდაცვითი პოლიტიკა კორპორატიულ სტრატეგიულ დონეზე და, შესაბამისად, შეამცირონ გარემოზე ზემოქმედება (<https://www.farneka.com/>).

ჩვენი კვლევის მიზანიდან გამომდინარე, შევისწავლეთ საქართველოს სასტუმროებში მდგრადი მართვის პოლიტიკა, კერძოდ ISO-ს სერტიფიცირების დაწერგვის საკითხები. საინტერესო აღმოჩნდა მაღალი კლასიფიკაციის ქსელური (ჰოლიდეი ინნ თბილისი, ბილტმორი თბილისი, პარაგრაფი, ჰილტონი, ჯორჯიან პალასი, კოლეზიუმ მარინა, რადისონ ბლუ ივერია და სხვა) სასტუმროების პერსონალის გამოკითხვის შედეგები. გამოკითხულთა სტატუსი, სასტუმროს ორგანიზაციული სტრუქტურის მიხედვით, შემდეგნაირად განაწილდა: 30% იყო სასტუმროს დირექტორი, 47,5% – მენეჯერი, 16,8% – ადმინისტრატორი, რეცეფციის თანამშრომელი, ოპერატორი, რეცეფციონისტი, ადმინისტრატორი, ადმინისტრატორი.

დიაგრამა №1.

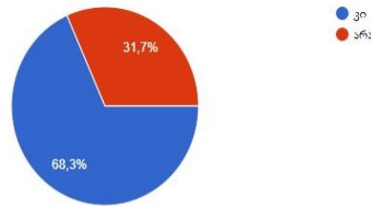

გამოკითხულ რესპოდენტთა უმეტესობა – 68,3% – პასუხობს, რომ მისთვის ცნობილია ISO სტანდარტები; 31,7%-თვის კი არ არის ცნობილი (დიაგრამა №2).

დიაგრამა №2.

გსმენიათ თუ არა საერთაშორისო ISO სტანდარტების შესახებ

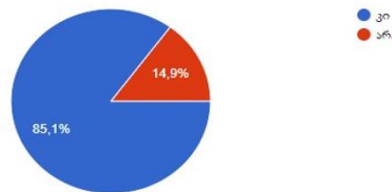
101 პასუხი

კითხვაზე, მიაჩნიათ თუ არა საერთაშორისო სტანდარტის დანერგვა მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესების საწინდრად, ირკვევა, რომ 85,1%-ს მიაჩნია, ხოლო 14,9% – არა (იხ.დიაგრამა №3).

მომსახურებაში ხარისხის გასაუმჯობესებლად მიგაჩნიათ თუ არა საერთაშორისო სტანდარტების დანერგვა

101 პასუხი

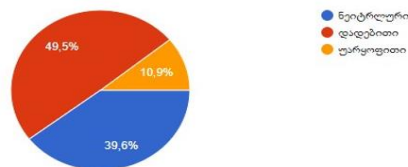

აღმოჩნდა, რომ სასტუმროების 39% არ ითვალისწინებს ურბანულ ეკოლოგიას, მდგრადი შენობა-ნაგებობების განვითარებაზე ზრუნვას, ხოლო 49% დადებითად აფასებს და ითვალისწინებს, 10% უარყოფითად არის განწყობილი მდგრადი ეკოლოგიური სასტუმროების შენობა-ნაგებობების მიმართ (დიაგრამა №4).

დიაგრამა №4.

თქვენი დამოკიდებულება ურბანული ეკოლოგიის, მდგრადი შენობა-ნაგებობების და სივრცითი განვითარების შესახებ

101 პასუხი

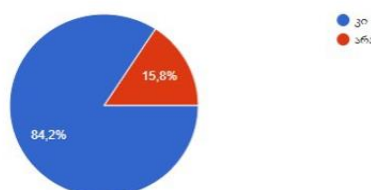

კვლევიდან ნათლად ჩანს, რომ საწარმოთა დიდ ნაწილს – 84,2% – სურვილი აქვს სასტუმრო ინდუსტრიაში გამოიყენოს განახლებადი ენერგიები. 15,8%-თვის ასეთი რამ სასურველი არ არის (იხ.დიაგრამა №5).

დიაგრამა №5.

გაქვთ თუ არა სურვილი განახლებად ენერგიებთან დაკავშირებული პროექტების განახორციელების

101 პასუხი

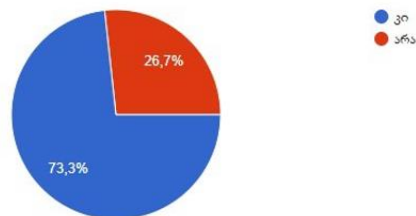

დიაგრამა №6 გვიჩვენებს, რომ გამოკითხულ რესპოდენტთა უმეტესობა – 73,3% –სამომავლო გეგმებში ითვალისწინებს მწვანე მენეჯმენტს, 27,7% არ ითვალისწინებს მწვანე მენეჯმენტს განვითარებაში.

დიაგრამა №6.

სამომავლო გეგმა ითვალისწინებს თუ არა მწვანე მენეჯმენტს

101 პასუხი

კვლევებიდან ჩანს, რომ სასტუმროს სფეროში არ არსებობს ჩამოყალიბებული პოლიტიკა, რომელიც საქართველოში ISO-ს სტანდარტების პრაქტიკულად დანერგვას შეუწყობს ხელს. მიუხედავად იმისა, რომ გამოკითხვის შედეგებში ჭარბობს მოსაზრება მდგრადი განვითარების, მწვანე ინვესტიციების მოზიდვის, ურბანული მწვანე ეკონომიკის, ეკოლოგიური პროდუქტების წარმოების და განვითარების, ბიზნესის მიზნები საკმარისად არ არის მიმართული მდგრად განვითარებაზე. მნიშვნელოვან საკითხად მიგვაჩნია შესაბამისი სამსახურების დახმარებით ჩატარდეს კონსულტაციები სასტუმრო მომსახურებაში, ISO-ს საერთაშორისო სერტიფიცირების დანერგვის გათვალისწინებით. გლობალურ გარემოში მართვის ვექტორი მიმართული უნდა იყოს ხარისხის მართვის, გარემოს დაცვის, უსაფრთხოების, სურსათის უვნებლობის, მწვანე განვითარების მიზნებისა და ამოცანების გადაწყვეტისკენ. მნიშვნელოვანია ქვეყანის განვითარება მდგრადი, მწვანე მოდელებით, სადაც გათვალისწინებული იქნება, რომ ეკონომიკა საზოგადოების, საზოგადოება კი ბუნების ნაწილია.

ამრიგად, სასტუმრო სექტორში მწვანე მიდგომების დანერგვა, ენერგიის გონივრული მოხმარება და მასთან ასოცირებული ხარჯების შემცირება ხელს შეუწყობს ბუნებრივი რესურსების შენარჩუნებას, შემცირდება დაბინძურება და მივიღებთ მომხმარებლისთვის სასურველ გარემოს. საერთაშორისო სტანდარტიზაციის პოლიტიკა გულისხმობს ISO სერტიფიცირების მოპოვებას, ინფორმაციის მიღებას, ახალი სისტემის და პროექტების განხორციელებას. სტუმარმასპინძლობის ინდუსტრიამ უნდა იმოქმედოს გარემოსდაცვითი და სოციალური პასუხისმგებლობით, მდგრადი ოპერაციების, მწვანე ბრენდის დანერგვით. ახალი სტანდარტების დანერგვა დღეს ნებაყოფლობითია, თუმცა რეკომენდირებულია. ISO-ს სტანდარტებით სარგებლობა სასტუმრო ბიზნესს მოუტანს უკეთეს შედეგს, შეამცირებს საბაზრო ღირებულებას და გაზრდის სერვისის ხარისხს მდგრადი მართვის, გარემოს დაცვის, ჯანმრთელობის და უსაფრთხოების მიმართულებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. „კლიმატის ცვლილების მწვანე წინგი“, საქართველოს პარლამენტის გარემოს დაცვისა და ბუნებრივი რესურსების კომიტეტი, თბილისი, 2023.
2. „მწვანე მეწარმეობა“ // ევროკავშირი საქართველოსთვის, CENN, 2022.
3. „სტანდარტები და ტურიზმი“ // პროექტის № AM/GPK-05/2019.
4. ფარესაშვილი ი., „სასტუმრო ინდუსტრიის გავლენა ტურიზმის განვითარებაში“ // სამეცნიერო შრომების კრებული „გლობალიზაცია და ბიზნესის თანამედროვე გამოწვევები“, თბილისი, 2019.
5. Acharya, Sanjit Ray, 2000:- Acharya, U.H.Sanjit Ray., ISO 9000 certification in Indian industries: A survey. Total Quality Management.

6. Legrand, W., Sloan P., Chen J., 2017:- Sustainability hospitality industry, Principles of sustainable operations, 2017.
7. Tourism and related services Hotels Service requirements Tourisme et services connexes Hôtels Exigences du service. <https://www.iso.org/obp/ui/>
8. <https://cdn.standards.iteh.ai/samples/73315/8ca7e90719b945e79cbc6adb268176b3/ISO-22483-2020.pdf>
9. Uniocking sustainability in the hospitality industry. Join Green Key (2023).Operatied by the Foundation fof Environmental Education. <https://www.greenkey.global/>
10. Levkulych, V., Momot, A., (2021). The use of ISO standards in the hospitality industry: a comparative analysis of European clusters. E3S Web of Conferences 277, 02004 (2021) ICEES. P.7-8
11. <https://www.inkaterra.com/>
12. www.sertifikasyon.net/en/detay/hoteq-500-otel-kalite-yonetim-sistemi-r/
13. <https://www.iso.org/standard/62085.html>
14. <https://www.geostat.ge/>
15. <https://gnta.ge>
16. <https://www.farneq.com/certification-awards>

Cruise Tourism as an Important Direction of the Blue Economy

საკრუიზო ტურიზმი, რომორც ლურჯი ეკონომიკის

მნიშვნელოვანი მიმართულება

Niko Kvaratskhelia

PhD in History, Professor at Georgian

International University

e-mail: niko.kvaratskhelia@giu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-8444>

Abstract: The study deals with the possibilities of development of cruise tourism on the Black Sea. Cruise tourism is a highly profitable form of tourism that does not require hotel infrastructure. Cruise tourism is a modern phenomenon, but its origins are at least 250 years old. Currently, there are more than 150 cruise ships in the world with 90,000 cabins. The largest cruise line is Royal Caribbean (RCCL) with nine ships and a capacity of 15,000 people. Star Cruises is the second largest cruise line with five ships and a capacity of 7,000 people. It is followed by Deluxe Cruise Lines, Crystal Cruises, Radisson Seven Seas Cruises, Seabourn Cruises, Silversea Cruises, Princes Cruises and others.

Georgia has more than 300 km of coastline on the Black Sea, which confirms the possibility of its inclusion in cruise tourism. In 2014, 14,793 tourists arrived at Batumi harbor with 33 cruise ships, and in 2015, only 16 cruise ships and 5,162 tourists arrived.

After 2014, cruise tourists on the Black Sea stopped. What was the reason for the occupation of Crimea by Russia. The popularity of cruise vacations in recent decades and the inclusion of different segments of the population with different financial capabilities in cruises are also attributed to the modernization of the image of the cruise. Cruising is becoming increasingly attractive to a wide range of consumers. If previously cruise was considered a niche holiday activity, now it is taking the form of a mainstream vacation. The further development of cruise tourism in Georgia depends entirely on the political situation and the resolution of the Russia-Ukraine crisis.

Key words: blue economy; cruise tourism; sea transport; Aquaculture.

ნიკო კვარაცხელია

ისტორიის დოქტორი, საქართველოს საერთაშორისო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: niko.kvaratskhelia@giu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-8444>

აბსტრაქტი: კვლევა ეხება შავ ზღვაზე საკრუიზო ტურიზმის განვითარების შესაძლებლობებს. საკრუიზო ტურიზმი უაღრესად შემოსავლიანი ფორმაა, რომელსაც არ სჭირდება სასტუმრო ინფრასტრუქტურა. საკრუიზო ტურიზმი თანამედროვე ფენომენია, მაგრამ მისი წარმომავლობა სულ მცირე 250 წლისაა. ამჟამად მსოფლიოში 150-ზე მეტი საკრუიზო გემია 90.000 კაიუტით. ყველაზე დიდი საკრუიზო ხაზია Royal Caribbean (RCCL) ცხრა გემით და 15.000 ადამიანის ტევადობით. Star Cruises არის სიდიდით მეორე საკრუიზო ხაზი ხუთი გემით და 7.000 ადამიანის ტევადობით. მას მოსდევს Deluxe Cruise Lines, Crystal Cruises, Radisson Seven Seas Cruises, Seabourn Cruises, Silversea Cruises, Princes Cruises და სხვა.

საქართველოს შავ ზღვაზე გააჩნია 300 კმ-ზე მეტი სანაპირო ზოლი, რაც ადასტურებს მისი საკრუიზო ტურიზმში ჩართვის შესაძლებლობას. 2014 წელს ბათუმის ნავსადგურში 33 საკრუიზო გემით 14.793 ტურისტი შემოვიდა, ხოლო 2015 წელს მხოლოდ 16 საკრუიზო გემი და 5162 ტურისტი.

2014 წლის შემდეგ შეწყდა საკრუიზო ტურიზმი შავ ზღვაზე, რისი მიზეზიც იყო რუსეთის მიერ ყირიმის ოკუპაცია. ბოლო ათწლეულების განმავლობაში, საკრუიზო არდადეგების პოპულარობა და კრუიზებში მოსახლეობის სხვადასხვა ფინანსური შესაძლებლობების მქონე ფენების ჩართვა, ასევე მიეკუთვნება კრუიზის იმიჯის მოდერნიზაციას. კრუიზი სულ უფრო მომხიბვლელი ხდება მომხმარებელთა ფართო სპექტრისთვის. თუ ადრე კრუიზი სადღესასწაულო ნიშის აქტივობად ითვლებოდა, ახლა მთავარ საარდადეგო ფორმას იძენს. საქართველოში საკრუიზო ტურიზმის

შემდგომი განვითარება მთლიანად დამოკიდებულია პოლიტიკურ ვითარებაზე და რუსეთ-უკრაინის კრიზისის მოგვარებაზე.

საკვანძო სიტყვები: ლურჯი ეკონომიკა; საკრუიზო ტურიზმი; საზღვაო ტრანსპორტი; აკვაკულტურა.

შესავალი: საკრუიზო ტურიზმის განვითარება საქართველოში და მისი თავისებურებები უაღრესად საინტერესო საკვლევი თემაა, რადგან საქართველოში ტურიზმი მიჩნეულია ეკონომიკის მნიშვნელოვან მიმართულებად, რაც გამომდინარეობს ქვეყნის ბუნებრივ-კლიმატური მრავალფეროვნებიდან და მატერიალური და არამატერიალური ისტორიული ძეგლების დიდი რაოდენობიდან. შავი ზღვის ჩაყენება ტურიზმის სამსახურში მოითხოვს საკრუიზო ტურიზმის თავისებურებების ცოდნას, მომხმარებელთა კვლევას, კონტაქტებს საკრუიზო ტურიზმით დაკავებულ ორგანიზაციებთან. ამ მიმართებით მნიშვნელოვანია შემდეგი ასპექტები:

ა) საკრუიზო ტურიზმის ისტორია და განვითარება საქართველოში 2014 წლის ჩათვლით;

საკრუიზო ტურიზმის დაბადება და განვითარება საქართველოში საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნისას. საკრუიზო ტურიზმი დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში 2014 წლამდე და მის შემდგომ პერიოდში. კრუიზინგის შესაძლებლობები და პერსპექტივები;

ბ) თანამედროვე საკრუიზო ტურიზმი პოსტ-კოვიდურ პერიოდში;

საკრუიზო ტურიზმი მსოფლიოში 2019 წლამდე და პოსტკოვიდურ პერიოდში. მსოფლიო საკრუიზო ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები პოსტკოვიდურ პერიოდში. ბოლო ათწლეულების განმავლობაში საკრუიზო არდადეგების პოპულარობა და კრუიზებში მოსახლეობის სხვადასხვა ფინანსური შესაძლებლობების მქონე ფენების ჩართვა, ასევე, მიეკუთვნება კრუიზის იმიჯის მოდერნიზაციას. კრუიზი სულ უფრო მომხიბვლელი ხდება მომხმარებელთა ფართო სპექტრისთვის. თუ ადრე კრუიზი სადღესასწაულო ნიშის აქტივობად ითვლებოდა ახლა მთავარ საარდადეგო ფორმას იძენს;

გ) საკრუიზო ტურიზმი „ლურჯი ეკონომიკის“ კონტექსტში¹;

საგულისხმოა მსოფლიო ბანკის განმარტება, რომლის მიხედვითაც ლურჯი ეკონომიკა არის საზღვაო რესურსების მდგრადი გამოყენება ეკონომიკური ზრდისა და განვითარებისათვის, საცხოვრებელი პირობების და სამუშაო ადგილების გაუმჯობესებისა და ოკეანის ეკოსისტემის სიჯანსაღისთვის. როგორც მკვლევარი ნესტან ვარშანიძე აღნიშნავს, უახლოეს მიმავალში კიდევ უფრო გაიზრდება ტურიზმის სექტორის წილი შავიზღვისპირეთის რეგიონში, განსაკუთრებით აჭარაში. ამაზე ცალსახად მეტყველებს ტურისტების რაოდენობის ზრდა, დასვენების ლოკაციები და სახეობები (განსაკუთრებით, საზღვაო ტურიზმი). ამ ფაქტების პარალელურად რეალურად გვაქვს სურათი, რომლის მიხედვითაც **საზღვაო ტურიზმის ქვეყანაში საერთაშორისო ვიზიტორების პორტით შემოსვლის მაჩვენებელია 1,01%. ლურჯი ეკონომიკის ერთ-ერთი მთავარი სფეროა საზღვაო ტრანსპორტის ჩართულობა (საკრუიზო მიმართულება)** (ხაზი ჩემია – ნ.ვ.). დღეს შავი ზღვის სანაპიროებზე ვერ მოიძებნება კრუიზი, რომელშიც ჩართულია საქართველოს კურორტები (ნესტან ვარშანიძე, „ლურჯი ეკონომიკის განვითარების მიმდინარე ტენდენციები და გამოწვევები“ <https://conferenceconomics.tsu.ge>).

დ) ინოვაციური მიდგომები თანამედროვე საკრუიზო ტურიზმში.

რიგი სიახლეების დანერგვა მოხდა კოვიდ-19-ის პირობებში, ხოლო პანდემიის შენელების შემდეგ საკრუიზო ტურიზმში დაინერგა სიახლეები ჭკვიანი (SMART) ტექნოლოგიების დასამკვიდრებლად. თუმცა, ეს ხდება არა საქართველოში, არამედ საზღვარგარეთ. ცნობილი მიზეზების გამო საკრუიზო ტურიზმი საქართველოში შეწყვეტილია.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. როცა ვიწყებთ საკრუიზო ტურიზმის შესახებ კვლევას, ან უახლესი მონაცემების მოძიებას, ამ შემთხვევაში შეუცვლელია CLIA-ს მონაცემები, რომელიც მთიანად ფარავს მსოფლიოს საკრუიზო ტურიზმით დაკავებულ ქვეყნებს.² იგი საკრუიზო ტურიზმის სფეროში მთავარი საინფორმაციო წყაროა. წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია CLIA-ს ინტერნეტ-

¹ მკვლევართა უმრავლესობა თვლის, რომ პირველად ტერმინი „ლურჯი ეკონომიკა“ 1994 წელს გიუნტერ პაულიმ თავის წიგნში „ლურჯი ეკონომიკა 3.0“-ში გამოიყენა

² <https://cruising.org/en-gb> საკრუიზო ხაზების საერთაშორისო ასოციაცია (CLIA) არის მსოფლიოში ყველაზე დიდი საკრუიზო ინდუსტრიის სავაჭრო ასოციაცია, რომელიც წარმოდგენილია ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ევროპაში, აზიასა და ავსტრალიაში.

გამოცემა, რომელშიც მოცემულია დარგის უახლესი ანალიზი და პროგნოზი: „კრუიზი მდგრადი ინდუსტრიაა და ის კვლავაც ტურიზმის ერთ-ერთი ყველაზე სწრაფად მზარდი სექტორია. საკრუიზო ინდუსტრიის მიმოხილვა სწრაფი ფაქტები (CLIA): გამოცემის მიხედვით 2023 წელს მოსალოდნელია 31.5 მილიონი საკრუიზო მგზავრი“ (<https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report-low-res.ashx>).

1. ლიტერატურა კრუიზების ისტორიის შესახებ: ზოგადი ლიტერატურა დიდი და მრავალფეროვანია, რაც შეეხება საქართველოს შავი ზღვის აუზში საკრუიზო ტურიზმის ისტორიას, ის გაცილებით მწირია. კვლევისას გამოყენებულ იქნა შემდეგი პუბლიკაციები: მარინა ფუტკარაძე: „საზღვაო კრუიზი - უსაფრთხო ტურისტული პროდუქტი“ (სტუ-ს კრებული <https://nier.ge/images/4/M.%20Putkaradze.pdf>), რომელიც შეიცავს კრუიზების ისტორიას საქართველოში; მატვეი ობორინის მიერ რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ვრცელი სტატია „Тенденции и особенности развития круизного туризма“ (<https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-i-osobennosti-razvitiya-kruiznogo-turizma>), რომელიც შეიცავს საბჭოთა კავშირში საკრუიზო ტურიზმის განვითარების ისტორიას.

2. საინტერესო მიგნებები აქვს ბრემენჰავენის საზღვაო უნივერსიტეტის რექტორს პროფ. დოქტორ ალექსის პაპათანასის სტატიაში „ლურჯი ტურიზმის“ მდგრადობის კვლევის ათწლეული“ ტურიზმის განვითარება პოსტ-კოვიდურ პერიოდში (Papathanassis, A. (2023). A decade of 'blue tourism' sustainability research: Exploring the impact of cruise tourism on coastal areas. Cambridge Prisms: Coastal Futures, 1, E12. doi:10.1017/cft.2023.2).

3. ლურჯი ეკონომიკა და საკრუიზო ტურიზმი. საერთაშორისო ორგანიზაციების მნიშვნელოვანი კვლევები. კვლევის მიმდინარეობისას ფრიად მნიშვნელოვანი სარგებლობა მოიტანა ევროკომისიის დაკვეთით შესრულებულმა კვლევამ: Good Practices for Sustainable Cruise Tourism. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023 კვლევა იძებნება ინტერნეტში შემდეგი ლინკით: (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/664f158c-909c-11ed-b508-01aa75ed71a1>). მნიშვნელოვანი მონაცემებია პუბლიკაციაში: Smart Cruising: smart technology applications and their diffusion in cruise tourism. (<http://mc.manuscriptcentral.com/jhtt>). უკრაინელი, ქართველი და აზერბაიჯანელი მეცნიერების კოლექტიური კვლევა ევროკავშირის პუბლიკაციაში: კორნელი კაკაჩია, ანარ ვალიევი, ჰანა შელესტი, ბიძინა ლებანიძე, მაქსიმ ხილკო, აჰმად ალილი, სალომე კანდელაკი, “შავი ზღვის უსაფრთხოება უკრაინაში რუსეთის შეჭრის შემდეგ: ხედვები უკრაინიდან, საქართველოდან და აზერბაიჯანიდან,” პოლიტიკის დოკუმენტი No. 31, საქართველოს პოლიტიკის ინსტიტუტი, სექტემბერი 2022 (<https://gip.ge/wp-content/uploads/2022/09/Policy-Paper-31-Geo-Web.pdf>). შავი ზღვის აუზის შესახებ გარემოსდაცვითი ინფორმაცია შეგროვებულია და გამოკვეთილია პრობლემები და საჭიროებები, რომელთა წინაშეც დგას ამჟამად შავი ზღვა ევროკავშირი დაფინანსებულ კოლექტიურ კვლევაში „დაბინძურება და გამოსავალი შავი ზღვის აუზში - სახელმძღვანელო ყველასთვის“. (<https://www.blacksea-cbc.net/projects/projects-2014-2020>)

4. წინამდებარე კვლევისთვის მნიშვნელოვანი იყო საქართველოს სახელმწიფოს მიერ მიღებული საკანონმდებლო აქტები. განსაკუთრებით კი 2023 წლის 13 ივნისის საქართველოს მთავრობის დადგენილება N 224 „საზღვაო ტრანსპორტის სტრატეგიული განვითარების კონცეფციის დამტკიცების თაობაზე“ (<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5829170?publication=0>).

მეთოდოლოგია. კვლევისას გამოყენებულ იქნა შემდეგი მეთოდოლოგია: თავდაპირველად ჩამოყალიბდა კვლევის ჰიპოთეზა, შემდეგ აღწერითი სტატისტიკის ანალიზი და ჩატარებული კვლევების შედარებითი ანალიზი, დამუშავდა მეორეული ინფორმაცია, გამოყენებულ იქნა კარტოგრაფიული ანალიზი. სტატისტიკის ტექსტზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელო, აგრეთვე, აღწერილობითი, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები. სადისკუსიო ნამდვილად არის სტატისტიკის თემატიკა. ჩვენ ვერ გავექცევით რეალობას, რომ 2023 წელს შავ ზღვაზე შექმნილი პოლიტიკური ვითარება ნამდვილად არ იძლევა საკრუიზო ტურიზმზე ფიქრისა და ზრუნვის საფუძველს. მეტიც, ისე არასდროს ყოფილა ცნობილი გამოთქმის - „როცა ქვემეხები ისვრიან - მუხები დუმან“ პერიფრაზი ნამდვილი შინაარსით დატვირთული, როგორც ახლა - შავ ზღვაზე საკრუიზო ტურიზმთან დაკავშირებით. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ტურიზმის მესვეურებმა უყურადღებოდ დატოვეს ეს დარგი და არ იფიქრონ მის მომავალზე. მითუმეტეს, ძალიან ბევრი ქვეყანაა, რომელსაც ზღვაზე გასასვლელი არა აქვს და ვერ ერთვება საკრუიზო ტურიზმში. საქართველოს აქვს 300 კმ-ზე მეტი საზღვაო აკვატორია და შავი ზღვის

უსაფრთხოების შემთხვევაში საკრუიზო ტურიზმის განვითარების შესაძლებლობა, როგორც ეს იყო 2015 წლამდე.

საკრუიზო ტურიზმმა განვლო თავისი განვითარების მრავალი ეტაპი, უძველესი დროიდან, როდესაც ეგვიპტელები და ბერძნები თავიანთი ნავეებით მოგზაურობდნენ - თანამედროვე კომფორტულ დასვენებამდე მრავალგემბანიან ლაინერებზე.

თანამედროვე სახის საკრუიზო ტურიზმი, ანუ კრუიზინგი დაიწყო Peninsular & Oriental Steam Navigation Company-თან ერთად 1822 წელს. სამმა მეზღვაურმა, კაპიტანმა რიჩარდ ბურნმა, ბროდი მაკგიმ და არტურ ანდერსონმა დაიწყეს გემებით მომსახურება ლონდონსა, ესპანეთსა და პორტუგალიას შორის. ეს მოგზაურობა უფრო ცნობილია როგორც მოგზაურობა იბერიის ნახევარკუნძულზე. 1840 წელს კომპანიამ დაიწყო ფოსტის მიწოდება. მათ დაიწყეს ფოსტის გაგზავნა ალექსანდრიასა და ეგვიპტეში, გიბრალტარისა და მალტის გავლით. ოთხი წლის შემდეგ, 1844 წელს, დაიწყო პირველი სამგზავრო კრუიზები. ისინი აცხადებდნენ საზღვაო ტურებს სხვადასხვა მიმართულებით, როგორიცაა ათენი, მალტა და გიბრალტარი, ყველა დაწყებული საუთჰემპტონიდან. აქ მოხდა ისეთი თანამედროვე კრუიზის დაბადება, როგორსაც მათ დღეს ვიცნობთ.

ზოგიერთი ისტორიკოსი კრუიზინგის საწყისად მიიჩნევს გემს „ფრანჩესკო I-ს“, რომელიც ცურავდა სიცილიის დროშის ქვეშ. გემი აშენდა 1831 წელს, იგი გავიდა ნეაპოლიდან 1833 წლის ივნისის დასაწყისში. გემზე იმყოფებოდნენ სამეფო სახლის წარმომადგენლები, არისტოკრატები, გავლენიანი დიდებულები მთელი ევროპიდან. სულ რაღაც სამ თვეში გემი გაემგზავრა ტაორმინაში, კატანიაში, სირაკუზაში, მალტაში, კორფუში, პატარაში, დელფში, ზანტეში, ათენში, სმირნასა და კონსტანტინოპოლში (<https://www.cruisenation.com/blog/cruise-lines/a-history-of-cruise-ships-from-past-to-present/>). იმთავითვე ცხადი გახდა, რომ საკრუიზო ტურიზმი მდიდრების და გემოვნებიანი საზოგადოებისთვის იქნებოდა მიმზიდველი. მას უკვე გააჩნდა ულამაზესი ადგილების და ღირსშესანიშნაობებით მიმზიდველი საპორტო ქალაქების დათვალიერების დანიშნულება.

თავდაპირველად საკრუიზო ტურიზმის ძვირადღირებული მომსახურება მხოლოდ საზოგადოების ელიტას შეეძლო მიეღო, მაგრამ თანდათან, ამ ფენომენის პოპულარობის ზრდასთან ერთად, იზრდებოდა მომხმარებელთა რაოდენობა. იგი ხელმისაწვდომი გახდა მოსახლეობის სხვადასხვა სეგმენტისთვის. ამასთანავე კრუიზები სულ უფრო მეტად უნდა ზრუნავდეს გარემოზე, შესაბამისად ამცირებდეს სოციალურ და ეკონომიკურ ზემოქმედებას. მეოცე საუკუნის ბოლოს საკრუიზო მოგზაურობა ძირითადად პოპულარული იყო მდიდარი მესამე ასაკის დამსვენებლებისათვის, რომლებისთვისაც საკრუიზო შვებულება განაპირობებდა მაღალი სოციალური კლასისთვის დამახასიათებელ მდიდრული ცხოვრების წესს. ამ საუკუნის დასაწყისიდან საკრუიზო ბაზარმა თვალსაჩინო გახდა უზარმაზარი ზრდა როგორც მგზავრთა რაოდენობაში, ასევე მიმართულებებსა და დესტინაციებში. ამ ზრდის მიუხედავად არის საკრუიზო ტურიზმის უარყოფითი ეკოლოგიური და სოციალური ზემოქმედება. დიდი რაოდენობით ტურისტების ჩამოსვლა იწვევს სამოგზაურო ქალაქებში კოლაფსს და გავლენას ახდენს არა მხოლოდ გარემოზე, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციებსა და სოციალურ ქცევაზე. ბევრი უნიკალური ადგილი - კუნძულები, ქალაქები (მათ შორის უძველესი ქალაქები), რომლებსაც ჩვეულებრივ აქვთ ძალიან მყიფე ეკოსისტემა, არიან დიდი რისკის ქვეშ (ახოზაძე დ.თ. ორგანიზაციული და ეკონომიკური მექანიზმები რუსეთის ჩრდილო-დასავლეთში ტურიზმისა და დასვენების განვითარების სტრატეგიული პრიორიტეტების განხორციელებისთვის // ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებები: ფაქტები, ტენდენციები, პროგნოზი. 2018. №6. გვ.107-126.) დანიშნულების რეგიონის საკრუიზო დანიშნულების დესტინაციის ვარგისიანობის კრიტერიუმები:

- მაქსიმალური მანძილი ორ პორტს შორის არ უნდა აღემატებოდეს 210 საზღვაო მილს, იმისთვის, რომ გემმა ღამის განმავლობაში მანძილი მეორე პორტამდე დაფაროს და ტურისტებმა შეძლონ დღის განმავლობაში დანიშნულების ადგილის დათვალიერება;

- სასიამოვნო კლიმატი; მიმზიდველი პლაჟები; ფლორა და ფაუნა; ატრაქციები და სავაჭრო ცენტრები; რეგიონის იმიჯი, დაფუძნებული უსაფრთხოებასა და სტაბილურობაზე, პოლიტიკურ პირობებზე.

- ამ მოთხოვნებს სრულად აკმაყოფილებს კარიბები. მისი კონკურენტუნარიანი და ეგზოტიკური პორტები. კრიტიკოსები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ბევრი სიძნელეები, როგორიცაა საკრუიზო მგზავრთა ტრანსპორტირება, ცხოვრება და კვება არის აღმოფხვრილი.

- საკრუიზო ტურიზმი ხასიათდება ტენდენციით, რომლის ცენტრშიც მოაზრება არა პორტები და მოგზაურები, არამედ გარკვეული თემები და მოვლენები.

- თუმცა, არსებობს ასევე ვიზიტორები, რომლებიც არღვევენ კლასიკური რიტმს „დილით ჩამოსვლა - საღამოს წასვლა“ და პორტებში აგრძელებენ ღამისთევას, რათა ასევე განიცადონ პორტი "ღამით".

- იკვეთება ტენდენცია პორტებში ისარგებლონ ფიტნეს და ველნეს ცენტრების მომსახურებით, თალასოთერაპიით და ჯანმრთელი ცხოვრების წესისთვის დამახასიათებელი სხვა შეთავაზებებით.

- საკრუიზო გემზე სტანდარტული შეთავაზება მოიცავს ველნეს და ფიტნეს დარბაზებს, ღია და დახურულ აუზებს.

- ამგვარად, საკრუიზო გემი თავისთავად სულ უფრო და უფრო მეტად კურორტს ემსგავსება.

- 2014 წელს ბათუმის ნავსადგურში 33 საკრუიზო გემით 14.793 ტურისტი შემოვიდა, ხოლო 2015 წელს მხოლოდ 16 საკრუიზო გემი და 5162 ტურისტი

კრუიზის ტიპები: მოცულობითი კრუიზი

როგორც სახელი გვიჩვენებს, მოცულობითი კრუიზები ფოკუსირებულია მგზავრთა რაოდენობაზე. ამიტომ ასეთ კრუიზებს მასობრივსაც უწოდებენ. საკრუიზო ტურიზმის 65 პროცენტი მასობრივი ბაზრის კრუიზებია. ეს კრუიზები ძალიან პოპულარულია კარიბის ზღვაზე, აგრეთვე წყნარი ოკეანესა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში. ასეთ კრუიზებზე განთავსებისა და სხვა სერვისებისათვის გამოიყენება სასტუმროების ვარსკვლავების სისტემა. როგორც წესი, ეს კრუიზები ორ მომენტზე იყვნენ კონცენტრირებული: ბრუნვა და მოკლევადიანი სამგზავრო მარშრუტი. ასეთი კრუიზები იყოფა სამ ქვეკატეგორიად:

- მოკლევადიანი კრუიზები - ჩვეულებრივ ორიდან ხუთ დღემდე;
- სტანდარტული, ანუ ერთკვირიანი კრუიზები;
- დიდი კრუიზები - ხანგრძლივობა ერთი კვირიდან ორ კვირამდე.

პრემიუმ კრუიზები

პრემიუმ კრუიზები საკრუიზო ინდუსტრიის სიდიდით მეორე სეგმენტია, რომელიც კრუიზების მთელი შემოსავლის 40 პროცენტს შეადგენს. კრუიზის ხანგრძლივობა ერთი კვირიდან სამ თვემდე მერყეობს. ამის გამო, ისინი ცნობილია როგორც მაღალი კლასის კრუიზები. მათი პროდუქტები და მომსახურება კურორტის კლასისა და საუკეთესო სასტუმროს ექვივალენტურია. Royal Cruise, Star Cruises, Princess Cruises, Panama Canal Cruises სთავაზობს ასეთ პრემიუმ საკრუიზო მომსახურებას.

მვირადღირებული კრუიზები

მვირადღირებულ კრუიზებზე მოდის საკრუიზო ბაზრის მცირე ნაწილი. ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს მისი მაღალი ხარისხის პროდუქციითა და მომსახურებით და ის მიმართულია ეგზოტიკური მიმართულებების გრძელვადიანი მარშრუტებისკენ. ეს კრუიზები განკუთვნილია ელიტარული ადამიანებისთვის. მარშრუტის ხანგრძლივობა შეიძლება იყოს 6 თვიდან 12 თვემდე.

მიუხედავად მაღალი ფასებისა, ეს კრუიზები უფრო პოპულარულია მდიდარ ტურისტებსა და ახალდაქორწინებულებს შორის. ლუქს კრუიზებს მართავენ Royal Caribbean Cruises, Crystal Cruises, Star Cruises და სხვები.

სპეციალური კრუიზები

ამ კრუიზებზე მიემგზავრებიან კონკრეტული მგზავრები, საკუთარი სურვილებისა და გატაცებების დასაკმაყოფილებლად, როგორცაა თაფლობის თვე, ვეშაპების ყურება, ოკეანოგრაფია, სკუბა დაივინგი. ამ შემთხვევაში პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხი უფრო დაბალია მდიდრულ კრუიზებთან შედარებით. ამ კრუიზების ხანგრძლივობა გაცილებით მოკლეა, მაგრამ დამოკიდებულია ტურისტულ პაკეტზე.

საკრუიზო მოგზაურობაზე მოთხოვნა მკვეთრად იზრდება. კორონავირუსის გამო კრუიზების მიმართულება ტურისტულ ინდუსტრიაში ყველაზე მეტად დაზარალდა და მისი აღდგენის პერიოდიც გაცილებით გვიან დაიწყო. თამამად შეიძლება თქმა, რომ დღეს კრუიზებზე ბუმი.

შავი ზღვის აუზში, მინიმუმ 30-მდე საზღვაო პორტია. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ უმრავლესობის გამოყენება შესაძლებელია საკრუიზო და ტურისტული მიზნებით.

საკრუიზო ტურიზმი, როგორც ტურიზმის მნიშვნელოვანი ქვესექტორი.

ტურიზმს გადამწყვეტი როლი აქვს სამუშაო ადგილების, ექსპორტის შემოსავლებისა და ეროვნული დამატებული ღირებულების გამომუშავებაში. მოგზაურობისა და ტურიზმის მსოფლიო საბჭოს მონაცემებით, 2019 წელს მას მსოფლიო მთლიანი შიდა პროდუქტის 10.3% შეადგენდა. ტურიზმი ქმნის ყოველი 10 სამუშაო ადგილიდან ერთს მსოფლიოში.

2018 წელს, ევროკავშირის მოგზაურობისა და ტურიზმის სექტორმა პირდაპირი წვლილი შეიტანა ევროკავშირის მშპ-ში 3,9%-ით და შეადგინა მთლიანი სამუშაო ძალის 5,1% (დაახლოებით 11,9 მილიონი სამუშაო ადგილი). სხვა ეკონომიკურ სექტორებთან მჭიდრო კავშირის გათვალისწინებით, ტურიზმის სექტორის მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად იზრდება (მშპ-ს 10,3% და მთლიანი დასაქმების 11,7%, რაც უდრის 27,3 მლნ მუშაკს).

საერთაშორისო საკრუიზო ინდუსტრიის ეკონომიკური წვლილის შესახებ *CLIA-ს 2019 წლის ანგარიშში გამოქვეყნებული მონაცემების მიხედვით, 2019 წელს საკრუიზო ინდუსტრიამ 64,5 მილიარდი ევროს წვლილი შეიტანა ევროპის ეკონომიკაში.* ეს წარმოადგენს 34,7%-იან ზრდას 2017 წელთან შედარებით. პირდაპირი ხარჯები საკრუიზო ინდუსტრიაში 2019 წელს იყო 28,844 მილიარდი ევრო, ნაცვლად 2017 წლის 19,7 მილიარდი ევროსა (46%-იანი ზრდა). ხმელთაშუა ზღვის მიმართულებები ამ თანხის მნიშვნელოვან წილს იძლევიან, რადგან ისინი პასუხისმგებელნი არიან კრუიზების 60%-ზე.

Cruise Europe-ის მიხედვით, 2019 წელს საკრუიზო ინდუსტრიაში იყო 413,900 სრულ განაკვეთზე სამუშაო ადგილი. სექტორის ზრდა, CLIA-ს მიხედვით, ძირითადად გამოწვეული იყო იმით, რომ უფრო მეტი ევროპელი ისვენებდა კრუიზში, უფრო მეტი მგზავრი მიემგზავრებოდა გემით ევროპაში. მეტი საკრუიზო გემის მშენებლობა დაიწყო ევროკავშირის გემთმასშენებში.

დღეს კრუიზებზე ბუმი, მოთხოვნა 60%-ით გაიზარდა. როგორც ტურისტული კომპანია „კრუიზერის“ გაყიდვების გენერალური მენეჯერი ნინი სოხაძე Business Insider Georgia-თან საუბარში ამბობს, 2022 წელთან შედარებით, მოთხოვნა 60%-ით არის გაზრდილი და მოლოდინი გაცილებით მეტია.

„კრუიზების ბიზნესი საქართველოსა და მსოფლიოში პანდემიამდე იზრდებოდა. კორონავირუსის გავრცელების გამო გაჩერდა და ყველაზე გვიან აღდგა. დიდი ზარალის შემდეგ სექტორი ძალიან კარგი პირობით დაბრუნდა ბაზარზე ყველა მიმართულებით. შარშან იყო ბუმი, მთელი ქვეყნიდან, დიდი სიხშირე ჰქონდა ამ ტიპის მოგზაურობას, წელსაც გაცილებით მზარდი ტენდენციაა და გასულ წელთან შედარებით, 60%-ით არის მოთხოვნა გაზრდილი და უფრო მეტის მოლოდინი გვაქვს. ვემსახურებით როგორც სოლო მოგზაურობებს, ასევე ჯგუფურ ტურებს, სადაც ძირითადად სამეგობრო მიდის ხოლმე, 3-4 კაიუტაზე მეტი ერთდროულად იჯავშნება.

ყველაზე მოთხოვნადი ხმელთაშუა ზღვისა და თურქეთ-საბერძნეთის მიმართულებას, ვინაიდან ვიზა არ გვჭირდება და რეისები კომფორტულია. ყველაზე მეტი სიხშირით ბარსელონა მუშაობს. ძალიან პოპულარული და მოთხოვნადი მიმართულებაა - იტალია, საფრანგეთი, ესპანეთი და სხვა. ვთვლი, რომ დარგს განვითარების დიდი პოტენციალი აქვს. ვინც ერთხელ წავიდა, 1 წლის განმავლობაში მესამედ დაგეგმა საკრუიზო მოგზაურობა. გემით მოგზაურობა საქართველოშიც უფრო და უფრო პოპულარული ხდება“, - ამბობს ნინი სოხაძე. რაც შეეხება ფასებს, როგორც „კრუიზერის“ გაყიდვების გენერალური მენეჯერი აღნიშნავს, ყველა საკრუიზო კომპანიისთვის მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია.

ბიუჯეტი იმის მიხედვით იზრდება, თუ რამდენდღიანია მოგზაურობა. ფასს განსაზღვრავს ასევე გემის კლასიც.

„საკრუიზო მიმართულება კომფორტული, დახვეწილი და, ამავე დროს, ძვირადღირებულია. ჩვენს შემთხვევაში, გვაქვს 36 დღიანი კრუიზებიც. საგზურის საშუალო ღირებულება ორ ადამიანზე 5000 ლარია. შესაბამისად, საშუალო და მაღალბიუჯეტურ მგზავრებზეა გათვლილი. მოთხოვნა ძალიან მზარდია. გაზრდილია სტატისტიკა ევროპის მასშტაბით, რაც სხვადასხვა კვლევას ეყრდნობა: ყოველი 10 ადამიანიდან 8 აუცილებლად გეგმავს შემდგომ მოგზაურობას. ადამიანები შეეჩვივნენ, რომ კომპანიას აქვს კარგი შემოთავაზებები, თუ დაჯავშნიან გარკვეული პერიოდით ადრე, ფასდაკლებები მოქმედებს სრული ტურის ღირებულებაზე, ადგილები წინასწარ იჯავშნება. სტატისტიკა მზარდია, კრუიზების მოგზაურები მაქსიმალურად ცდილობენ, რომ ყველაზე კარგი შეთავაზება მიიღონ. 4 თვეა, რაც ჩვენი კომპანია ჩამოყალიბდა. თუმცა საერთო სტატისტიკით, რაზეც წვდომა მაქვს, ჯამში 2 000 ადამიანმა იმოგზაურა სეზონის განმავლობაში და წელს მათი რაოდენობა 3-ჯერ მეტია“, - აცხადებს ნინი სოხაძე.

მისი ინფორმაციით, მიმდინარე სეზონზე დაგეგმილია კრუიზი გიორგი კეკელიძესთან ერთად, ეროვნული ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელი და მწერალი 20 ადამიანისგან შემდგარ ჯგუფს უხელმძღვანელებს.

„შემეცნებითაც უფრო დატვირთული ტური გვექნება. გაიმართება სხვადასხვა ტიპის საინტერესო საუბრები, თემატური ლექციები. დანარჩენი იდენტურია, ყველა დეტალია გათვალისწინებული და მოგზაურობის მსურველებს შეუძლიათ ჩემოდანი ჩაალაგონ და იმოგზაურონ. მოლაპარაკებები მიდის სხვა ცნობილ სახეებთან, კიდევ ორი მსგავსი ტური იგეგმება, მოლაპარაკების პროცესში ვართ“, - ამბობს ნინი სოხაძე. ცნობისთვის, „კრუიზერი“ 2022 წელს შეიქმნა. კომპანიაში 10 ადამიანია დასაქმებული. ამ ეტაპზე „კრუიზერი“ 12 საკრუიზო კომპანიასთან თანამშრომლობს (<https://www.businessinsider.ge/ka/dghes-kruizebze-bumia-motkhovna-60-it-gaizarda-kruizeri> 2023-06-18).

- **ევროპა არის მსოფლიოში სიდიდით მეორე სამგზავრო ბაზარი** - 2019 წელს 7,7 მილიონი ევროპელი გაემგზავრა საკრუიზო შვებულებში, 7,5%-ით მეტი, ვიდრე 2018 წელს;

- **ევროპა მსოფლიოში მეორე ყველაზე პოპულარული საკრუიზო მიმართულებაა**, რომელიც მეორეა ჩრდილოეთ ამერიკის შემდეგ (უპირველეს ყოვლისა კარიბის ზღვის აუზი). 2019 წელს ევროპული პორტებიდან 7,6 მილიონი მგზავრი გაემგზავრა კრუიზზე, 8,6%-ით მეტი 2018 წელთან შედარებით;

- **ევროპული გემთმშენებლობა არის მსოფლიო საკრუიზო გემთმშენებლობის გული ინდუსტრია**. ისინი აშენებენ მსოფლიოში ყველაზე ინოვაციურ და უმსხვილეს გემებს, ახალ შენობებსა და მოვლაზე დანახარჯები იზრდება. 2017 წელს საკრუიზო ხაზებმა ევროპულ გემთმშენებლობაში 5,6 მილიარდი ევრო დახარჯა, რაც 2015 წელთან შედარებით 22,4%-იანი ზრდაა (CLIA (2022) <https://www.cruiseurope.com/site/templates/images/ce-fact-sheet-economic-impact.pdf>).

წყარო: <https://www.statista.com/statistics/385445/number-of-passengers-of-the-cruise-industry-worldwide/>.

საკრუიზო ტურიზმის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ არსებობს მასპინძლობის ჰკვიანი (smart) აპლიკაციების დიდი სპექტრი, რაც გამოიყენება საკრუიზო გემზე არსებული გამოცდილების მხარდასაჭერად. ჰკვიან ინოვაციებს იყენებენ მარკეტინგის განყოფილებები ბორტზე, ისინი მხარდაჭერილია მომხმარებელთან ურთიერთობის მართვის ძლიერი სისტემებით (CRM). ეს იძლევა საშუალებას თვალყური ვადევნოთ და აღვრიცხოთ სტუმრების მიერ დაფიქსირებული აზრები,

მომსახურების დროს გამოთქმული სურვილები და შენიშვნები; შესაბამისად, განვჭვრიტოთ მათი საჭიროებები. რობოტების, ხელოვნური ინტელექტისა და სერვისის ავტომატიზაციის (RAISA) ტექნოლოგიები სულ უფრო და უფრო ვლინდება ტურიზმში. მომხმარებელთა მომსახურების ბოტები და რობოტები უზრუნველყოფენ კონსიერჟის მომსახურებას ბორტზე მდებარე ობიექტებზე და ხმელეთზე ჩატარებულ ღონისძიებებზე. ამ გამოცდილებას შეგროვება და შეფასება სჭირდება. ეს ყველაფერი გათვალისწინებული უნდა იყოს ტურისტების მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, მათთვის ინფორმაციის მოსამზადებლად. მათ შეუძლიათ გამოცდილების მორგება სასტუმროს სტუმართმოყვარეობისა და ტურიზმის ტექნოლოგიის ინდივიდუალური უპირატესობების საფუძველზე, სტრიმინგის ანალიტიკის, კონტენტური ცნობიერების და მანქანური სწავლების გამოყენებით. ტექნოლოგიური ინოვაციები ასევე მოიცავს VR-ს, რომელიც საშუალებას იძლევა ჩაერთოს სამუშაო სივრცეებთან, როგორცაა გემბანი, სამზარეულო ან ძრავები. VR-ს ასევე შეუძლია გაამდიდროს ბორტზე არსებული ფიზიკური სივრცეები, ვირტუალური აკვარიუმებით და სხვა ვირტუალური ფუნქციებით, რომლებიც იყენებენ ტექნოლოგიებს, რათა შექმნან ატრაქციონები ჩაკეტილ ადგილებში. გემის კედლების ციფრულ ინსტალაციად გადაქცევით, საკრუიზო კომპანიებს შეუძლიათ დააყენონ ინტერაქტიული ვირტუალური აივნები, მაღალი გარჩევადობის LED ეკრანებით, რომლებიც აჩვენებენ რეალურ დროში ვიდეოს გემბანზე გარედან; შიდა კაბინების იერსახის გაუმჯობესება. ეფექტი მიიღწევა დამამშვიდებელი ტალღების ხმების ან ნაზი წვიმის ხმების და მზის ხელოვნური ამოსვლის, ან დასის ეფექტით. ეს ეფექტები შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც მალვით. მათ შეუძლიათ შექმნან სივრცე, სადაც ადამიანებს შეუძლიათ დაინახონ ოკეანისა და ცის ხედები თავიანთი კაბინიდან, გემზე გასეირნების, ან სიარულის გარეშე.

ჰკვიანი ტექნოლოგია წარმოადგენს ჰოლისტურ ჰკვიან ეკოსისტემას, რომელიც მართავს ყველა აქტორს, აკონტროლებს მათ, შეიმუშავებს სისტემას გემის ოპერაციებისა და მენეჯმენტის ოპტიმიზაციის მიზნით, ხოლო სტუმრებთან და ეკიპაჟთან ერთად ეფექტური გზით ქმნის ღირებულებას. მულტიპლექს Smart Cruise Ecosystem (SCE), ილუსტრირებული სურათზე 1, ჩართულია ციფრული ტექნოლოგიებით, რომლებიც დანერგილია სხვადასხვა ფუნქციის მქონე რამდენიმე აქტორის მიერ, რომლებიც მხარს უჭერენ რამდენიმე სერვისს. ჰკვიანი ტექნოლოგიები, მათ შორის: ობიექტების ამოცნობა, IoT, სატელიტური კომუნიკაციები, დიდი მონაცემები, ავტომატიზაცია, რობოტიკა, AI, Cloud Computing, AR, VR, შეგროვება, წვდომა და დიდი მონაცემების დინამიურად დამუშავება. ისინი გამოიყენება ბორტზე კრეისერების გამოცდილების გასამდიდრებლად და ნაპირზე საკრუიზო ოპერაციებისა და აქტივების მართვის გასააქტიურებლად. ამ ჰკვიანი ბიზნეს სისტემის ცენტრალური ნაწილია კრეისერი, როგორც დინამიური ჰკვიანი მსახიობი, რომელიც ურთიერთობს ეკიპაჟის წევრებთან და სხვა სტუმრებთან, როგორც ბორტზე, ისე სანაპიროზე (შემოწმება/გასვლის პროცესი, ვიზიტები სხვადასხვა მიმართულებით და ა.შ.). ეს ეფუძნება უწყვეტ კოორდინაციას გემებს (გემბანი და ძრავა), სასტუმროებსა და სანაპირო ოპერაციებს შორის, რაც მოიცავს ხმელეთზე დაფუძნებულ სხვადასხვა პარტნიორებისა და მომწოდებლების, შუამავლებისა და საცალო მოვაჭრეების მობილიზებას. თავის მხრივ, თავსებადი და ურთიერთდაკავშირებული დამხმარე სისტემების სპექტრი ქმნის ჰკვიანი ეკოსისტემის საფუძველს. მამასადამე, ჰკვიანი საკრუიზო ეკოსისტემა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც:

- „კრეისერზე ორიენტირებული მრავალპროცესირების გარემო, სადაც ბორტზე და პორტში მყოფი საზოგადოებები, რომლებიც მხარდაჭერილია ურთიერთდაკავშირებული ციფრული სისტემებით, ერთობლივად ქმნიან და ცვლიან ღირებულებას კრეისერების გამოცდილების გაზრდის სახით;

- საოპერაციო ეფექტურობის, უსაფრთხოების, მდგრადობის, ღირებულების ხელშეწყობა და სიმდიდრის შექმნა ყველა დაინტერესებული მხარისთვის“.

- ახალგაზრდა, მზარდი, აქტიური და ტექნიკასთან დაკავშირებული კლიენტების გაჩენა (თაობა Y და Z) მოითხოვს მარკეტინგული სტრატეგიების ადაპტაციას, ასევე, გემის ბორტზე შემოთავაზებული პროდუქტებისა და სერვისების რეინჟინერებას. შესაბამისად, მოითხოვს კრუიზების ტრანსფორმაციას უფრო უსაფრთხო, უფრო მდგრად და ტრანსფორმაციულ გამოცდილების შესაბამისად.

დემოგრაფიული სეგმენტაცია მოითხოვს შესაბამის ინსტრუმენტებს კრეისერების კონკრეტული ჯგუფებისთვის. განვითარებადი მოხმარების კულტურა და დემოგრაფიული სტრუქტურა მოითხოვს ინოვაციებს, დიგიტალიზაციას და უფრო მეტად აქტივობაზე ორიენტირებული გამოცდილების მქონე პორტფოლიოს და მჭიდრო კოორდინაციას მრავალ დაინტერესებულ მხარესთან, მათ შორის კრუიზის დაწყებამდე, კრუიზის მიმდინარეობისას და მის შემდეგ. ამ ღონისძიების ჩატარება მოიცავს:

პორტის და დესტინაციების, ადგილობრივი, რეგიონული და ეროვნული მთავრობების, საკრუიზო კომპანიების, მომსახურების მომწოდებლების, საკრუიზო ტურისტული აგენტების და დისტრიბუტორების ჩართვას (Di Vaio, et al., 2018; CLIA 2018). პაპათანასისი (2022) ასახავს საკრუიზო ტურიზმის „ნათელ მხარეს“ (ზრდა და „მცურავი“ მიმართულებების გაჩენა“), „ბნელ მხარეს“ (მდგრადობა და კორპორატიული სოციალური პასუხისმგებლობა) და „ნაცრისფერ მხარეს“ (რეგლამენტები, ჯანმრთელობა და უსაფრთხოება და სამუშაო პირობები).

პოსტ-COVID19-ის ეპოქაში ნაოსნობის განახლების პროცესში საკრუიზო სექტორს უპირის-პირდება რადიკალურად გარდაქმნილი მარეგულირებელი და ოპერაციული გარემო. ეს ახალი კონტექსტი მოქმედებს როგორც კატალიზატორი ჭკვიანი ტექნოლოგიების დაჩქარებული ათვისებისთვის, რაც, თავის მხრივ, წარმოადგენს სექტორის ბიზნესის უწყვეტობის ძირითად გამამდიერებელს (Papathanassis, 2017a:115). ჭკვიანი ტურიზმი აჩქარებს ტექნოლოგიებით გამდიერებული ბიზნეს ეკოსისტემების განვითარებას (Buhalis, et al, 2019; ასიურასი და სხვები, 2019). ჭკვიანი ტურიზმი წარმოადგენს პარადიგმატულ გამოწვევას ტურიზმის სტიპენდიისთვის (Buhalis, 2020) და შეუძლია ისარგებლოს უფრო ფართო, მომწოდებლებზე ორიენტირებული „პრაქტიკული კვლევებით“.

ეს ნაშრომი მიზნად ისახავს ჭკვიანი ტექნოლოგიების გამოყენებისა და პოტენციალის შესწავლას საკრუიზო ინდუსტრიაში. ის მიზნად ისახავს კონცეპტუალური ჩარჩოს გამომუშავებას გონიერი ტექნოლოგიების მიმდინარე აპლიკაციებისა და მათი ურთიერთდამოკიდებულების სინთეზისთვის. ქაღალდი ასახავს ჭკვიანი კრუიზის განვითარებას და შთააგონებს სიახლეებს საკრუიზო ტურიზმის სფეროში. „საკრუიზო ტურიზმი არის სოციალურ-ეკონომიკური სისტემა, რომელიც წარმოიქმნება ადამიანურ, ორგანიზაციულ და გეოგრაფიულ ერთეულებს შორის ურთიერთქმედების შედეგად, რომელიც მიზნად ისახავს საზღვაო ტრანსპორტირებადი დასვენების გამოცდილების შექმნას“ (Papathanassis and Beckmann, 2011). ეს აერთიანებს სოციოფსიქოლოგიურ და ბიზნეს პერსპექტივებს, ამასთანავე, აერთიანებს კვლევებს და პარადიგმებს. საინფორმაციო ინტენსიური საკრუიზო გამოცდილების მართვა და შესაბამისი მიწოდების ჯაჭვის კოორდინაცია გულისხმობს მნიშვნელოვან საინფორმაციო და საკომუნიკაციო გამოწვევებს.

ზემოაღნიშნულის შესასრულებლად საქართველოს მთავრობას გააზრებული აქვს მოქმედებათა სრული გეგმა, რომელიც ნათლად ასახული საზღვაო ტრანსპორტის სტრატეგიული განვითარების კონცეფციაში: საქართველოს მთავრობის უმთავრეს პრიორიტეტს წარმოადგენს საერთაშორისო სტანდარტებთან და ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმებით ნაკისრ ვალდებულებებთან შესაბამისობა. ნაკისრი ვალდებულებების შესრულება მიზნად ისახავს საქართველოს საზღვაო ინდუსტრიის უზრუნველყოფას ისეთი გარემოთი, რომელიც ევროკავშირის ქვეყნებთან შეუფერხებელ ვაჭრობას განაპირობებს. შესაბამისად, საქართველო ახდენს საერთაშორისო კონვენციებისა და ხელშეკრულებების რატიფიცირებას ქართველი მეზღვაურებისა და ქართული საზღვაო ინდუსტრიის ინტერესებიდან გამომდინარე („საზღვაო ტრანსპორტის სტრატეგიული განვითარების კონცეფციის დამტკიცების თაობაზე“ (<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5829170?publication=0>)).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მარინა ფუტკარაძე: „საზღვაო კრუიზი - უსაფრთხო ტურისტული პროდუქტი“ (სტუ-ს კრებული <https://nier.ge/images/4/M.%20Putkaradze.pdf>)
2. მატვეი ობორინი: „საკრუიზო ტურიზმის განვითარების ტენდენციები და თავისებურებები“ (<https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-i-osobennosti-razvitiya-kruiznogo-turizma>)
3. ალექსის პაპათანასისი: „ლურჯი ტურიზმის“ მდგრადობის კვლევის ათწლეული“ ტურიზმის განვითარება პოსტ-კოვიდურ პერიოდში (Papathanassis, A. (2023). A decade of ‘blue tourism’ sustainability research: Exploring the impact of cruise tourism on coastal areas. Cambridge Prisms: Coastal Futures, 1, E12. doi:10.1017/cft.2023.2).
4. კორნელი კაკაჩია, ანარ ვალიევი, ჰანა შელესტი, ბიძინა ლებანიძე, მაქსიმ ხილკო, აჰმად ალილი, სალომე კანდელაკი, “შავი ზღვის უსაფრთხოება უკრაინაში რუსეთის შეჭრის შემდეგ: ხედვები უკრაინიდან, საქართველოდან და აზერბაიჯანიდან,” პოლიტიკის დოკუმენტი No. 31, საქართველოს პოლიტიკის ინსტიტუტი, სექტემბერი 2022.
5. 2023 წლის 13 ივნისის საქართველოს მთავრობის დადგენილება N 224 „საზღვაო ტრანსპორტის სტრატეგიული განვითარების კონცეფციის დამტკიცების თაობაზე“ (<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5829170?publication=0>). გვ.3

Reflection of the Russian-Ottoman War of 1877-1878 in Kobuleti Folklore
რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ანეკდოტი
კობულეთურ ფოლკლორში

Roin Malakmadze

PhD in History, Director of Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: roin.malakmadze@bsu.edu.ge
Tel: +995 577 20 38 38
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

Saba Kalandarishvili

Master Student at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University
e-mail: sabakalanda@gmail.com
Tel: +995 595 07 01 52
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

Abstract: Our paper deals with the depiction of the Russian-Ottoman war of 1877-1878 in the folklore of the bordering Kobuleti, which had the closest connection with Guria. The cultural similarities between the historical Kvemo Guria and the population remaining under the Russian Empire were palpable. In 1873, Dimitri Bakradze traveled to South-West Georgia, according to his description: „From the border of Guria to Batumi, the population consists entirely of Georgian elements (except for the Circassians) and their language is no different from the Guruli Kilo. The type of inhabitants, clothes, customs are also Guruli.” Therefore, it is not at all surprising that in Kobuleti folklore, together with Adjarian, Guruli elements can be felt.

The war of 1877-1878 was one of the bloodiest and at the same time fruitful for Georgia. The expectation of the Georgian society from this war was the return of the Georgian lands to the motherland, which is why they met the start of the war with great joy. as in other cases, the Caucasian front was given great importance in this war as well. The main combat operations took place in several directions. As a result of the war, the Russian Empire in the Caucasus received the cities of Artan, Kars, Batumi (with porto-franco status) and the entire territory up to the Soghanlugh mountains, i.e. A significant part of southern Georgia and western Armenia was freed from Ottoman rule. In addition to human losses, this war was accompanied by the complete impoverishment of the already poor population, forced migration (Muhajiroba), extortion, transition to a new administrative system and getting used to it, etc. On the background of this difficult situation, a number of poems, sayings, songs appeared among the local population. A certain part of them survived among the population and reached the present day.

The aim of the article is to present the folklore samples of the mentioned period in a unified form, because this is a good way to clearly perceive the historical and cultural reality of South-western Georgia in the second half of the 19th century.

Key words: Folklore, Adjara, Kobuleti, Guria, Russo-Ottoman War, Verbal folklore.

როინ მალაკმაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის დირექტორი

ელ-ფოსტა: roin.malakmadze@bsu.edu.ge

ტელ: +995 577 20 38 38

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

საბა კალანდარიშვილი

ეთნოლოგიის მაგისტრანტი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ელ-ფოსტა: sabakalanda@gmail.com

ტელ: +995 595 07 01 52

<https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

აბსტრაქტი: 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი გამოდგა ერთ-ერთი ყველაზე სისხლისმღვრელი და ამავედროულად შედეგიანი საქართველოსთვის. ქართული საზოგადოების მოლოდინი ამ ომისგან ქართული მიწების დედასამშობლოსთან დაბრუნება იყო, რის გამოც ის დიდი აღტკინებითა და სიხარულით შეხვდა ომის დაწყებას. ტრადიციულად, როგორც სხვა შემთხვევაში, ამ ომშიც კავკასიის ფრონტს დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. ძირითადი, საბრძოლო მოქმედებები რამდენიმე მიმართულებით მიმდინარეობდა. ომის შედეგად რუსეთის იმპერიამ კავკასიაში მიიღო ქალაქი არტაანი, ყარსი, ბათუმი (პორტო-ფრანკოს სტატუსით) და მთელი ტერიტორია სოღანლუღის მთებამდე, ე.ი. ოსმალთა ბატონობისგან გათავისუფლებულ იქნა სამხრეთ საქართველოს და დასავლეთ სომხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. გარდა ადამიანური დანაკარგებისა ამ ომს თან ახლდა ისედაც ღარიბი მოსახლეობის სრულად გადატანა, იძულებითი გადასახლება (მუჰაჯირობა), გახიზვნა, ახალ ადმინისტრაციულ წყობილებაში გადასვლა, მასთან შეგუება და ა.შ. ამ რთული ვითარების ფონზე ადგილობრივ მოსახლეობაში გაჩნდა არაერთი ლექსი, გამოთქმა, სიმღერა და შაირი. მათი გარკვეული ნაწილი შემორჩა მოსახლეობაში ზეპირსიტყვიერების გზით და დღემდე მოაღწია.

ნაშრომი ეხება რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ასახვას ქობულეთურ ფოლკლორში, რომელსაც ყველაზე ახლო კავშირები ჰქონდა გურიასთან. სტატიის მიზანია სრულფასოვნად აღადგინოს, შეკრიბოს და ერთიანი სახით წარმოადგინოს აღნიშნული პერიოდის ფოლკლორული ნიმუშები, რადგან ეს კარგი საშუალებაა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მცხოვრები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ საზღვრისპირა მოსახლეობის ისტორიული და კულტურული რეალობის ნათლად აღქმისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ფოლკლორი, აჭარა, ქობულეთი, გურია, რუსეთ-ოსმალეთის ომი, ზეპირსიტყვიერება.

შესავალი: ფოლკლორი უმნიშვნელოვანესი ფენომენია მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხში. მისი გაჩენა ადამიანთა მეტყველების გაჩენასთან ერთად უნდა მომხდარიყო. უპირველესყოვლისა ფოლკლორი ხალხური ყოფის ფიქსაციის საშუალებაა, რადგან მასში ძირითადად ასახულია კონკრეტულ ხალხთა თვითმყოფადი ელემენტები, ცხოვრების ავთენტური სტილი და სხვა ყოფით-კულტურული მახასიათებლები. ის აერთიანებს ხალხის სულიერი და მატერიალური მოღვაწეობის თითქმის ყველა სფეროს და წარმოდგენილია როგორც საკუთრივ მხატვრულ-გამომსახველობითი, ასევე სხვა საშუალებებითა და ფორმებით, მათ შორის სარიტუალო თუ საყოფაცხოვრებო მოქმედებებით, ცეკვებით, სიმღერებით, ზეპირი გადმოცემებით, ხუმრობებით, ანდაზებით, ზღაპრებით და ა.შ აქედან გამომდინარე, ეთნოსთა მრავალფეროვნებისა და განსხვავებულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მარკერი სწორედ ფოლკლორია.

გარდა მისი ეთნოლოგიასთან მჭიდრო სიახლოვისა, ის ხშირად გამოიყენება კონკრეტული ისტორიული პერიოდისა თუ ფაქტის კვლევის პროცესში. მართალია ფოლკლორული ნიმუშები შეიცავს გარკვეულ ინდივიდუალურ ინტერპრეტაციულ ნიშნებს, მაგრამ ის მაინც მნიშვნელოვან მასალად ითვლება.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის მნიშვნელობაზე მეტყველებს უმდიდრესი ქართული ფოლკლორული საგანძური, რომელიც ომის შემდგომ კიდევ უფრო გაამდიდრა აჭარა-გურიის მოსახლეობის ზეპირსიტყვიერებამ. ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი, რომელიც სისხლბორცეულად იყო დაინტერესებული ქართველ მაჰმადიანთა ბედით, თვითონ ეწვია აჭარას, მოიარა მისი მიწა-წყალი და ბევრი რამ ჩაიწერა, აღნუსხა და გამოაქვეყნა ფოლკლორის დარგში. განსაკუთრებით დიდ საქმეს ეწეოდა იმ დროინდელი პერიოდული გამოცემები, რომელშიც ქვეყნდებოდა სამუსლიმანო საქართველოდან გამოგზავნილი ფოლკლორული ნიმუშები. შედარებით უფრო ინტენსიური შემკრებლობითი მუშაობა ამ კუთხით მხოლოდ ომის შემდეგ დაიწყო, ისიც ბათუმ-ქობულეთსა და მათ ახლო მახლო მიდამოებში. შემორჩენილია უამრავი ლექსი, რომელიც შემდგომში სიმღერად აქცია ხალხმა, თქმულება, შელოცვა და ა.შ. მათი გარკვეული ნაწილი ეხმიანება რუსეთ-ოსმალეთის ომს, ვინაიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის ეს იყო მთავარი მნიშვნელობის მოვლენა.

მეთოდოლოგია: ვინაიდან ჩვენი მიზანი იყო განსაზღვრული პერიოდისა და ისტორიული პროცესების გათვალისწინება, დასახელებული მიზნებისა და ამოცანების შესასრულებლად გამოვიყენეთ ინტერდისციპლინარული კვლევის მეთოდები, კერძოდ: ისტორიული და შედარებითი მეთოდები, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებისა და ანალიზის მეთოდები, სინთეზური ანალიზის მეთოდი, ინდუქციური მეთოდი, ტექსტოლოგიური კვლევის მეთოდი, შედარება-შეპირისპირების და ჰერმენევტიკული გააზრების მეთოდები.

დისკურსია/შედეგები: მიუხედავად რთული გეოპოლიტიკური და ისტორიული ვითარებისა აჭარულ ხალხურ სასიმღერო შემოქმედებაზე უცხო მუსიკალურ კულტურას გავლენა არ მოუხდენია, ოდნავი ცვლილებაც კი არ შეუტანია მის მელოდია-ინტონაციურ თუ კილოურ სტრუქტურაში (მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან., : 1961). ცნობილია, რომ აჭარულ სასიმღერო ფოლკლორს (განსაკუთრებით ქობულეთურს) მჭიდრო კავშირი აქვს გურულ სასიმღერო შემოქმედებასთან, რაც განპირობებული იყო ერთმანეთთან სიახლოვით და მჭიდრო ყოფითი ურთიერთობებით. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთის ბატონობის პერიოდში აჭარა ჩამოშორებული იყო საერთო ქართულ კულტურულ განვითარებას, ქობულეთის სოფლები: (ლელვა, ცხრაფონა, ჩეხედანა, სკურა, წყავროკა, ქაქუთი, ნაცხავატევი, აჭი, მუხაესტატე, ალამბარი, აჭყვისთავი, ხუცუბანი, სამება, გვარა, კვირიკე, კოხი, კონდიდი, ჭახათი, კობალაური, სოფ.ქობულეთი და სხვა.) მაინც დაკავშირებული იყო მუსიკალური ტრადიციებით გურიის სოფლებთან: (ჭანიეთი, ლიხაური, ნიაბაური, ჯურუყვეთი, ჩოჩხათი, მაკვანეთი, ბაილეთი, შემოქმედი და სხვა.) ამ ორი კუთხის ისტორიულ სასიმღერო კავშირებზე მეტყველებს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ქობულეთის გამაჰმადიანებული ბეგი ჰასან-ბეგ თავდგირიძე კარგი მომღვწე, ქართული სიმღერების დიდად მოყვარული კაცი ყოფილა. იგი თურმე ფარულად გადადიოდა გურიაში, რათა იქაურ მომღერლებთან ერთად დრო გაეტარებინა, ექეიფა და ემღერა. ქობულეთის ბეგს ძალიან ყვარებია გურული სიმღერა და თვითონაც კარგი შემსრულებელი ყოფილა. 1915 წელს ჟურნალ „განთიადში“ ნიკო თავდგირიძე წერს: „გურულები უცბად, მოულოდნელად დაესხნენ თავს, გურიაში სახელგანთქმული, ხალხთან სიმღერებით შეთვისებული რაინდი, ხასან ბეგი მოკლეს და მისი თავი რუსის მთავარსარდალს მიართვეს“ (განთიადი., 1915: 9-10). ამ გარემოებების შესახებ ლექსი აქვს დაწერილი ყარამან თავდგირიძეს,³ რომელიც მოგვიანებით გავრცელდა ხალხში „ხელხვავის“ და „ხასანბეგურას“ სიტყვებად და ბრწყინვალე, რთული მუსიკალური ხმოვანებით შეზავებული სიმღერა შეიქმნა. ასეთივე ურთიერთობა ჰქონდა მოგვიანო ხანებში ალი ფაშა თავდგირიძეს გურიის მთავრის, გრიგოლ გურიელის ოჯახთან, რაც ამ ორი გვარის ახლო ნათესაობიდან გამომდინარეობდა.

როგორც გურული, ისე აჭარული საგუნდო სიმღერა ემყარება ზოგადქართული ხალხური პოლიფონიური მრავალხმიანობის პრინციპს, მისი განვითარების და იმპროვიზაციის დამახასიათებელი კანონზომიერებებით. მუსიკალური კულტურის ერთიან საფუძველზე მეტყველებს ძირითადი, ფართოდ ცნობილი სიმღერები, როგორებიცაა - „ხასანბეგურა“, „შვიდკაცა“, „ალი ფაშამ გვიღალატა“, „ყარანაი“, „ხელხვავი“, „ელისა“ და სხვა. „აღსანიშნავია, რომ ქობულეთის რაიონის გურიის მოსაზღვრე სოფლები გამოირჩევა სასიმღერო მრავალფეროვნებით, განსაკუთრებით ნადური სიმღერებით. ხალხის გადმოცემით 32 სიმღერა შესრულდებოდა ნადზე და თითოეულს თავისი ლექსი ჰქონდა“ (ნოღაიდელი., 1971: 156).

³ ზიდაშვილად ერგებოდა ჰასან-ბეგ თავდგირიძეს.

ყველაზე ცნობილი სასიმღერო ფოლკლორული ნიმუში ამ პერიოდიდან ეძღვნება ალი ფაშას და მის ღალატს. ალი ფაშა თავდგირიძე იყო ქობულეთის გამაჰმადინებული ბეგი და გენერალ-მაიორი, რომელიც აქტიურ როლს თამაშობდა 1877-1878 წლების ომის დროს. ალი ფაშას გადაბირებას აქტიურად ცდილობდა რუსული მხარე. მექრთამეობით განთქმული ქობულეთის ბეგი მალე ღალატის მოტივით თანამდებობიდან გადააყენეს და სტამბოლში გაიწვიეს, რადგან მას დაბრალდა ომის დროს დაკისრებული ზოგიერთი მოვალეობის შეუსრულებლობა, ბათუმის არმიის მეთაურისადმი დაუმორჩილებლობა და რუსებთან ფარულ კავშირში შესვლა. სწორედ მისი იქ ყოფნის პერიოდში ქობულეთელებმა ლექსი გამოთქვეს და შემდგომში ადგილობრივების მიერ ბრწყინვალე მრავალხმიანი სიმღერა შეიქმნა. ზაქარია ფალიაშვილი მის მიერ სოფელ აკეთში ჩაწერილ „ხელხვავის“ ერთ-ერთ ვარიანტზე შენიშნავდა: „ზოგნი ამ სიმღერას „ალიფაშას“ ვარიანტს ეძახიან, თუმცა როგორც თვით მომღერლებმა, ისე სხვა გურული სიმღერის მცდონე პირებმა დამარწმუნეს, რომ ეს სიმღერა არის მეორე ნაირი (ძველი) ხელხვავიო.“ („ბრძოლის დროშა“..., 1956: 2).

„ალიფაშას“ აღმოჩენის ისტორია მეტად საინტერესოა. თურმე, ერთხელ ივლიანე კეჭყმაძეს გურიაში ახალი ამბავი გაუვრცელებია, რომ ქობულეთის რაიონში ახალი სიმღერა უმღერიათ და ჯერ გურიაში არავინ იცისო. გურული მომღერლები ქობულეთში წავიდნენ, რათა ახალი სიმღერა შეესწავლათ. გაიგეს, რომ ქაქუთში დიდი ქორწილი იყო, ხუცუბნიდან მოჰყავდათ ქალი. ქორწილი სიმღერის გარეშე არ ჩატარდებოდა. სიმღერის „მოსაპარად“ წავიდნენ: გიგო ერქომაიშვილი, გიორგი ბაბილოძე და გიორგი იობიშვილი (ერქომაიშვილი..., 2000: 137-148). მომღერლები ქორწილში დაუპატიჟებლად მივიდნენ და მაყარს შეეერივნენ, ისე რომ მასპინძლებს მაყრები ეგონათ. ქორწილში გაიმართა გურულ-აჭარული სიმღერების შეჯიბრი, სადაც გამოიკვეთა, რომ ქაქუთელები ხუცუბნელებს სჯობნიდნენ. ზოგადად, სიმღერაში პაექრობა ზოგადქართული სინამდვილისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა. განსაკუთრებით ქობულეთში ხშირად იმართებოდა თურმე შეჯიბრება ე.წ „გადაკიდება“ ხმასა და ცოდნაში. „მოქმელი-მოქმელს გადაეკიდებოდა, გამყივანე-გამყივანეს, შემხმობრი-შემხმობრს, ბანი-ბანს და სიმღერა უფრო საინტერესო ხდებოდა“ (ნოლაიდელი..., 1971: 157.) შუა ღამისკენ ხუცუბნელმა ძმებმა: მურად, რიფათ, ხუსეინ და რამიზ თამაზაშვილებმა⁴ ახალი სიმღერა წამოიწყეს, რომელიც ძალიან ლამაზი იყო და თანაც მასპინძლებმა ვეღარ გაიმეორეს იგი. ძმები თამაზაშვილების შვილიშვილი ია თამაზაშვილი იხსენებს ბაბუის მონაყოლს, რომ გურულები სიმღერის მოსმენის შემდეგ „გადეირივნო“. კიდევ ორი გამეორების შემდეგ გურულებმა სიმღერა უკვე ზეპირად იცოდნენ. ეს იყო „ალი ფაშა“. ასე მოიპარეს გიგო ერქომაიშვილმა და მისმა მეგობრებმა „ალიფაშა“ აჭარლებისგან და გაავრცელეს გურიაში.

„ალიფაშას“ ერთ-ერთი ვერსია უმღერია სტალინსაც, რომელიც ციხეში ყოფნის დროს მისთვის მელქისედევ გუნთაიშვილს უსწავლებია. ამ ფაქტის შემდეგ „ალიფაშას“ ნამდვილი ტექსტი ყველამ დაივიწყა და სტალინის მიერ ნამღერი ტექსტი დამკვიდრდა. რამდენადაც გასაკვირი არ უნდა იყოს, XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმში არსებული რევოლუციური მოძრაობის სიმღერა იყო „ალიფაშა“. 1902 წლის 9 მარტის როტშილდის ქარხნის მუშების გამოსვლის დროს პორფირი ქურიძე ყვებოდა: „სოსოს რჩევით, სიმღერა დავიწყეთ. ჩვენ არ ვიცოდით რევოლუციური ჰიმნები, ამიტომ „ალიფაშა“ ვიმღერეთ“ (მონტეფიორე..., 2009: 104.) ანზორ ერქომაიშვილის აზრით „ალიფაშას“ ტექსტი საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გადააკეთეს, რადგან ისეთი სახით არ იყო მათთვის მისაღები. პირველი სტროფი ამოღებულ იქნა, ხოლო სადაც „რუსი“ იყო ნახსენები სხვა სიტყვით შეცვალეს. გურულების მიერ „მოპარული“ „ალიფაშას“ ნამდვილი ტექსტი კი ასეთი იყო:

„ხვანთქარი და რუსი ჩხუბობს,
იგი არის ორივეში,
ალი ფაშამ გვიღალატა,
აგვიყვანა კვირიკეში,
მან რომ ფულები აიღო,
ჩვენ დაგვტია რუსის ხელში,
კაი რომ არ დამართია,
ბაწრით ჩაათრიეს გემში;
მისი ყვირილი გვესმოდა,
სუფსას გაღმა ბაილეთში“ („ივერია“..., 1891: 2)

⁴ მათთან ერთად გამყივანე იყო ხუსეინ მჭავანაძე.

მთქმელი ნიშნის მოგებით ამბობს: „კაი არც მას დამართნია, ბაწრით ჩაითრიეს გემში...“. ეს ლექსი საუკეთესოდ გამოხატავს ხალხის დამოკიდებულებას თავიანთი მმართველის მიმართ.

გარდა ამისა, ქობულეთის მოსახლეობამ ალი-ფაშას კიდევ ერთი ლექსი გამოუთქვა, რომელიც დღემდე შემორჩა:

„დავუდეთ და ლექსი გამოვთქვათ ამ ალი ფაშის ხილია.
ჩურქუსუს ჩამოგვეკიდა, აღარ მოგვცა რაზათია,
ოღლანებსა თუ იკითხავთ, ყველთვინ ახლავს სამ-ოთხია.
ქაქუთლებსა მისჩოვია კას დამწიფულ წყავსავითო,
ღმერთო, ცოფს გაატკლევით, ეშვი მას აქ ტახსავითო.
ოსმან ბეგსა დიესიზმა გამცდარიყო სახლის თავზე,
ადგა დილას, დუღუმოწმა: არ წახვიდე სხვის საქმეზე,
მუხაისტატეს რომ ამოვდა, გულში შეიქნა სიცილი;
აჭყვაში რომ ამოვიდა, მაშინ აჭამეს სირცხვილი,
ახალ თათრი იოსეფას აცვია წივზე ზანკალი,
ღმერთო, ფაშა ისე მორთე, არ გააწევიე ზამთარი.
მისთანის ნახვას ჩივოდეს, საშიშრათ იყოს გამზდარი.
გამოუგდია ტარაზი, დასაფსებულ ჭაკსავითო,

ზრუგში რაცხა წამულსხამს ბრეში მგელის ტყავსავითო” (ხარაზი., 1993: 402-403)

რუსეთის ჯარის მიერ საბრძოლო მოქმედებების დაწყებისთანავე ქობულეთის მოსახლეობა ოსმალთა დაქვემდებარებაში იბრძოდა. მოსახლეობის ნაწილმა რუსეთის მხარეზე გადასვლა დაიწყო. გადამსვლელთა რიცხვი ყოველდღე იზრდებოდა, როგორც ცალკეული პირების, ისე ჯგუფების სახით. ქობულეთელი ყურშუმ-ალა ჭყონია მისდამი დაქვემდებარებულ ქობულეთელ ცხენოსანთა 150 კაციანი მებრძოლი რაზმით გადავიდა ქართველთა მხარეზე (კომახიძე., 1997: 97). ამის გამო, ოსმალებმა ყურშუმ ჭყონიას სახლ-კარი გადაუწვეს, ცოლ-შვილი კი ოსმალეთში გადაუსახლეს.⁵ ასევე, რუსეთის ქვეშევრდომად გამოაცხადა თავი სოფელ ქაქუთის მაჰმადიანურმა მოსახლეობამ. ომის დაწყებისა და საზღვრის მდინარე კინტრიშზე გადაწევის შემდგომ კი უკვე სოფ. ქობულეთის 26 კომლი გადავიდა რუსეთის მხარეს (ახვლედიანი., 1956: 120).

ხალხური გადმოცემით, 60 კომლზე მეტი მოსახლე: დედე ალა ნიჟარაძე, ესედი ალა წილოსანი, ყურშუმ ალა ჭყონია, ისმაილ ეფენდი მჟავანაძე, შირინ ალა ინაიშვილი, ახმედ ალა გუგუნავა, ალი ალა შაქაროღლი (შაქარიშვილი), სეფერ ალა ჭყონია და სხვები რუსთა მხარეზე გადავიდნენ. აღნიშნული პირები იესე გურიელის დახმარებით გადასულან ოზურგეთში და გადანაწილებულან გურიის სხვადასხვა სოფლებში. ამასთან დაკავშირებით XIX საუკუნის სახალხო მთქმელმა ხუსეინ ხაბაზმა გამოთქვა ლექსი:

„მგელი კაცის ნათქვამია:
ბალი წარეა კატარში,
საღდათი თუ მოითხოვეს,
ბევრი არ გავა თათარში“ (აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის
საკითხები., 1965: 5-31.)

საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ერთ-ერთ გურულ ლექსში მოკლედ ასახულია ქართული მილიციის შეტევების დასაწყისი და მოქმედებები ოსმალთა წინააღმდეგ:

„რიცხვით აპრილის ცამეტსა,
ათას რვაას სამოცდა თვრამეტსა,
გავიმცხადეს ჩხუბში წასვლა,
და მოვლენა დავგიმწესა...
გურულებს გვითხრეს შინ წასვლა,
ორი როტა უკან ჰყვესო.
მეგრელიძის სერს მივდექით,

⁵ აჭარა-ქობულეთის განთავისუფლების შემდგომ რუსეთის მთავრობამ დააპატიმრა ყურშუმ ჭყონია და აჭარიდან გადაასახლა. დაპატიმრების მიზეზი ერთი იყო: ყურშუმ ჭყონია ქობულეთელებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა... იგი სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა მუჰაჯირობაში წასული მცხოვრებლების მიწის ნაკვეთის რუსეთის სხვადასხვა რეგიონებიდან ჩამოსულ მემამულეებზე ჩალის ფასად გადაცემაზე, რომლებმაც აღნიშნულ ნაკვეთებზე მოიწყვეს აგარაკები. მათი დასმენით ყურშუმ ჭყონია დააპატიმრეს (ამასთან დაკავშირებით იხილეთ გაზეთი „დროება“, N44. 1879 წ.)

იქ აგვიტყდა სროლა დიდი.
 დავწვით, დავლენით, დავსტეხით,
 რაც ვნახეთ სამე წაღმართი!
 ასაშლელადა მივდექით,
 წინ გვქონდა დიდი დაღმართი;
 ქობულეთის მაზრა დავწვით,
 ციხისძირსა იწყეს სროლა,
 ალი ფაშა გავაქციეთ,
 უკან მიზღვეს მათი მოლა.
 ჭანეთის ბეგი მოვკალით;
 ოსმან ბეგსა თან წაჰყოლა.
 ბათომს ჩასვლა თუ გვეღირსა
 ლექსი გვინდა უფრო გრძელი.
 თათრის რჯული უნდა მოვსპოთ

დღეი იყოს მათზე ზნელი“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H – 1992.)

ლექსის დასაწყისშივე შესამჩნევია, რომ ავტორს არასწორად აქვს აღნიშნული ომის დაწყების წელი (1877), თუმცა, სავარაუდოდ, ეს ავტორის მიერ რითმისთვის დაშვებული გააზრებული შეცდომაა.

ქობულეთური ზეპირსიტყვიერების გამრავალფეროვნებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის იმ დროინდელ ცნობილ სახალხო მთქმელს, აჭყვისთაველ ხუსეინ ხაბაზს (ქამქარაძე), რომელიც გურიის მთავრის ლევან გურიელის, აგრეთვე ალი ფაშა თავდგირიძის თანამედროვე იყო. ზაქარია ჭიჭინაძე პირადად იცნობდა ხუსეინ ხაბაზს: „ხუსეინ ხაბაზი 70 წელში მიღწეული გახლავთ, ქართული წერა-კითხვაც იცის და ქართულ წიგნებსაც კითხულობს. 10 წელი დიარბეჭირსა და ქურთისტანში ყოფილა გავარდნილი. რუსთაგან დასავლეთ საქართველოს ალების შემდეგ, ხუსეინ ხაბაზს უფლება მიეცა შინ დაბრუნების, ეს მალე მოივიდა შინ, დასახლდა და დღემდე მყუდროთ ცხოვრობს თავის ცოლ-შვილში“ (ჭიჭინაძე..., 1900: 28.) არსებობს გადმოცემა, რომ თურმე ალი ფაშა თავდგირიძეს თავის რაზმში ხუსეინ ხაბაზის ჩარიცხვა მოუწოდებია, ხუსეინს კი უარი განუცხადებია. ერთხელ ქობულეთიდან მომავალ ფირალს გზაზე ალი ფაშა და მისი მხლებლები შეხვედრიან. რაზმელ აბდულ რახმან აფხაზს ალი ფაშასთვის უთქვამს, ეს არის ხუსეინ ხაბაზი, შენ რომ არად გაგდებხო. ალი ფაშას ყაჩაღის შეპყრობა მოუწოდებია, ახლოს მისულს ფაშასთვის ხანჯალი წაურთმევია, მკლავში დაუჭრია და გაქცეულა. შემდეგ კი ლექსიც შეუთხზავს მასზე:

„ჩიფთე ყარდაში ვიყავი,
 ხასან ხუსეინ ხაბაზი,
 როდესაც რომ მმოზა გვქონდა,
 საქმე ვიცოდი ლამაზი.
 ერთი საქმე განიზრახა,
 შევუძახე: - არ ვარ რაზი!
 თურმე მე ისე მაფასებს

ვით აბდულ-რაზმან აფხაზი...“ (ახვლედიანი, დავითაძე., 1979: 13.)

სხვა გადმოცემით ხანჯალი აბდულ რახმანისთვის გამოურთმევია და ის დაუჭრია.

არსებობს კიდევ ერთი მისი შაირი, სადაც ის თავდგირიძეთა მორჩილად გვევლინება:

„...ჩვენს ბეგიებს ვენაცვალე,
 სადაცა რომა თავდგირიძე,
 მისგან რომ არ მეწყინება
 ყოველ დღე მცემს ჯოხი ზურგზე,
 სადაც მიხმობს იქ ვენდობი,
 კაი ბატონს უღურზე...“ (ჭიჭინაძე., 1900: 13.)

ორივე მოყვანილი ლექსიდან ჩანს, რომ ავტორს თავდაპირველად კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ქობულეთის ბეგთან: „როდესაც რომ მმოზა გვქონდა, საქმე ვიცოდი ლამაზი.“ თუმცა, როგორც ჩანს მათი ეს დამოკიდებულება მოგვიანებით მტრობით შეიცვალა.

ზეპირსიტყვიერებას არ გამორჩენია არც ის ფაქტი, როდესაც დევრიმ ფაშამ სულთანთან უჩივლა ქობულეთის ბეგს. ლალატის მოტივით ალი-ფაშა თავდგირიძე სტამბოლს დაიბარეს:

„მოწყალე, ბრველი გვიცოცხლე
დედრიშ-ფაშა ხვანთრის ხელი
მისი ქება და სახელი
იწერება გაზეთებში.
ბეგები ამოვარდნენ
დასაწვავად ჩვენს ეზოში,
ჩვენი ცოდვა მათ ეყოფათ
ამ დუნია ახირეთში.
გამჩენი ღმერთის წყალობით
ჩვენ კი მივალთ ჩვენ ოჯახში,
თქვენ ბათუმში ვედარ მოხვალთ
ბრძანდებოდეთ მაგ სტამბოლში.
ალი ფაშა თვდგირიძეს

ემსახურეთ თავის დღეში“ (ახვლედიანი., 1970: 115)

ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილი არაერთი ნიმუშის მიხედვით ადვილი შესამჩნევია, რომ მოსახლეობა ძირითადად იმ საკითხებზე შაირობდა, რაც ყველაზე მეტად უჭირდათ. ამ პერიოდის ხალხური სიტყვიერება სწორედ ამით არის გამოსარჩევი. არაერთი მაგალითის მოყვანაა შესაძლებელი, თუმცა ყველაზე უფრო თემატური იქნება თუ ავიღებთ ისეთ ფოლკლორულ ნიმუშებს, სადაც ქობულეთის მოსახლეობა ალა-ბეგების გაუსაძლის ბატონობას ლექსად გამოთქვამს. ასეთია ერთ-ერთი ნაწყვეტი ლექსიდან - „ოსმან ბიძიამ მიაბმო“:

„ხალხი საწყლად ვიზრდებოდით, არ ყოფილა ჩვენში სკოლა.

ბეგ-ალები თარეშობდნენ, მონა ვიყავთ მათი ყველა.

ქალებს კი ჩადრი ეხურა, ხოჯა ურჩევდა თუ მოლა,

მათი სახელი მოისპო, მგონი ბუნებამ დასწყევლა...“ (ნოღაიდელი., 1940: 177-178.)

გვხდება შელოცვების სხვადასხვა ვარიანტებიც, რომლის უმრავლესობა ძირითადად აღმოჩენილია ჯემალ ნოღაიდლის მიერ. ჩვენს მიერ მოძიებული შელოცვები უაღრესად საინტერესო და სასარგებლოა იმდროინდელი ადგილობრივი მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენების შესასწავლად. შინაარსიდან გამომდინარე ყურადღება მიიქცია „მშობიარე ქალის შელოცვამ“, რომელიც 1961 წელსაა ჩაწერილი სოფ. მუხაესტატეში ჯემალ ნოღაიდლის მიერ:

„სამსა მამლისა ყივილსა,

სამეხისა მთისა,

სამი ძმანი თავდგირიძე,

ლესვენ ხმალსა,

ჭრიან თავსა,

აქ რა უნდა ავსა.

ქვაბი საფეხურსა,

ბადე საფეხურსა,

საჩეჩელი გვერდსა.

უშველე, ღმერთო, და მიეხმარე“ (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს

ზეპირსიტყვიერება..., 2007: 186-196.)

ზემოთ მოყვანილ შელოცვაში ნახსენებია „სამი ძმანი თავდგირიძე“ (ჰასან, ოსმან და ალი ფაშა თავდგირიძეები), რომლებიც ადგილობრივთა წარმოდგენაში მცველებად და ავი სულის წინააღმდეგ მებრძოლებად ისახებიან. შესამჩნევია ის ფაქტიც თუ როგორაა შემორჩენილი მოსახლეობაში წარმართული და ქრისტიანული მოტივები.

ალა-ბეგების თემა, ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური და საჭირობოტოა XIX საუკუნეში ქობულეთელი კაცისთვის. ამას მოწმობს კიდევ ერთი საინტერესო არაკი „ბეგი და ვირი“: „ერთ ბეგს ერთი ვირი ყოლია. როცა მას საბალახოთ გამუშუშებდა, ვირი გლეხის ვირებს გაერევოდა და ისე ბალახობდა. ამაზე მეგემ ბეგს გული მოზდიოდა: - როგორ თუ ჩემი ვირი გლეხის ვირებს ერევა და იმაში არაფერი განსხვავება არ აქვსო. ამაზე ბეგს განუძრახავს მისი ვირისთვის ოქროს თავსაბური ეყიდა, ის მისთვის თავზე დიებურა და ისე გიეშვა საბალახოთ, რომ ეცნეს იგი ბეგის ვირი იყო. ბეგმა ასეც მოიქცა. იყიდა ოქროს თავსაბური. დაბურა ვირს და გუშუშა საბალახოთ. ვირი ისევ მეზობლის ვირებს გიერია. ამ დროზე გამუშვლია ერთ გლეხს. უნახავს, რომ ვირი საბურველში ბალახობს. გლეხს

უფიქრია - აი რა ეშმაკობაა, აბა რათ უნდა ოქროს ქუდიო!.. უშლია ი ქუდი და იმ გლეხს წუულია შინ. ვირი აბა ამას რას მიხტებოდა, თუ რა ებურა მას თავზე და კრინტიც არ დუჟმრავს და წინამდებობაც არ გუუწევია. როცა თავშიშველი ვირი შინ მისულა, ბეგი გამჯავრებულა, თუ ეს ვინ გუუბედა ჩემ ვირსო!.. მეგემ ბეგს ერთი მასხარა მსახური ყოლია და უთქვამს: - ფაშავ!.. ვირი ვირობიდან მაინც არ გამოვა, ისტერსან ბრილიანტის ქუდი დაბურევეო“ (ნოღაიდელი., 1936: 104.)

1878 წლის ბერლინის კონგრესის თანახმად ომის შედეგად შემოერთებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ მოსახლეობას უფლება ჰქონდათ სამი წლის ვადაში გაეყიდათ უძრავი ქონება და გადასულიყვნენ საცხოვრებლად ოსმალეთის იმპერიაში, ან ადგილზე დარჩენილიყვნენ. 1878 წელს კონსტანტინოპოლში შეიკრიბა კომისია, რომელმაც დაადგინა მუჰაჯირობის ქრონოლოგიური ჩარჩოები. გადასახლების ვადა განისაზღვრა 1879 წლის 8 თებერვლიდან 1882 წლის 8 თებერვლამდე (მეგრელიძე., 1974: 92). მოსახლეობის გადასახლებაში მთავარ როლს ადგილობრივი ბეგები და ხოჯები ასრულებდნენ, რომლებიც მოსახლეობას რელიგიური ფანატიზმის ნიადაგზე „მიერეკებოდნენ“ ოსმალეთში.

მუჰაჯირთა გასაჭირზე განსაკუთრებული გულისტკივილით იბეჭდებოდა წერილები იმ პერიოდში არსებულ ქართულ პრესაში. გადასახლებული მოსახლეობის რთულ საცხოვრებელ პირობებზე მეტყველებს მრავალი უკან დაბრუნებული მუჰაჯირის ნაამბობი, ან იქედან გამოგზავნილი წერილები, სადაც დიდი სინანული და გულისტკივილია გამოთქმული. ერთ-ერთ წერილში მუჰაჯირი თავის ძმას სწერდა:

„მმაო, რეჯებ, ღმერთის ნებით იყო, რომ შინ დავბრუნდე. ქალ-ბაღანას პური არ აქვთ, ტანთ არაფერი აცვიათ, ფარაც არ გვაქვს. გვიშველეთ რაიმეთი. ჩვენ სულ ვკვდებით შიმშილით და სიცივით. ჩვენი ქვეყანა კარგი არის, აქეთ ნუ მოხვალთ, ჩვენი თხოვნა ეს არის“ (ჭიჭინაძე., 1917: 47.)

ხალხურ სიტყვიერებას არ გამორჩენია არც მუჰაჯირობის პროცესის ასახვა. უამრავი ლექსია გამოთქმული ამ რთულ მდგომარეობაზე. აღსანიშნავია, რომ ამ ტიპის ლექსებში არ გვხვდება აჭარული შაირისთვის დამახასიათებელი სილაღე და გამოირჩევა სევდიანი კილოთი, რაც განპირობებულია მუჰაჯირთა უსაზღვრო სევდითა და წუხილით, რომელიც მათ საკუთარ სახლთან და ახლობლებთან განშორებამ მოუტანა. მუჰაჯირთა სიმწვავე კარგადაა ასახული ლექსში „ლექსი მუჰაჯირობაზე“ :

„ხინო მუჰაჯირათ მია, ჭახათლებს სტკივით მუცელი,
აჭყვისთვლებიც აპირებენ, წყავს რუმ გასცვივა ფურცელი.
ქობლეთლებიც ასე ჩივა, ჩვენ არ გვინდა თათრის პური,
რუსს ავართვით თეთრი ფული,
გულზე დევკიდოთ მენდლები, ვინცა მუჰაჯირში წევდა,
შიმშილით წყდება სუნთელი,
ტირილ-ყვირილით მორბიან ობტომს ზედან კეჭიეთლები.
ჩვენ ხინველებს რას ვუყურებთ ხავს ალვები ბარათლები,
მუჰაჯირათ რომ წევიდენ, ჭვირთად წეილეს მანათები.
ქვაბლიანი მათ დააფსეს სერ-გადაღმა აჭარლები.

დეილოცა მათი ჯანი. ჩამოირიგეს ოჯახები“ (ხარაზი., 1993: 403.)

ლექსში გამოხატულია ქობულეთელთა უარყოფითი დამოკიდებულება მუჰაჯირად წასვლასთან დაკავშირებით. „ქობლეთლებიც ასე ჩივა, ჩვენ არ გვინდა თათრის პური, რუსს ავართვით თეთრი ფული.“

როგორც ჩანს მათთვის ცნობილი იყო, თუ რა ბედი ელოდათ ოსმალეთში ჩასულებს. მუჰაჯირობის პროცესი ხანგძლივი და დროში გაწელილი პროცესი იყო, რომელიც 1877-1878 წლების ომამდეც მიმდინარეობდა, შესაბამისად გარკვეული ხმები და წარმოდგენები ადგილობრივ მოსახლეობაში თანდათანობით გაჩნდა, სწორედ ამიტომ აისახა ხალხის ცნობიერება ასე ნათლად ზეპირსიტყვიერებაშიც. „ვინცა მუჰაჯირში წევდა, შიმშილით წყდება სუნთელი.“

„...მუჰაჯირათ ვერ წავედით, ახლა რუსებს მიგენდევით,
რუსმა ფულები დაგპირდა დღეში სულზე — აბაზები,
ჩვენთვის ყველამ მოისავა, რომ დაფიქრდე, გაშტერდები,
ბელქიმ ხელმწიფე გვიგზავნის, სჭამენ. გზაში მომტანლები,
ფული ვსთხოვეთ, ასე გვითხრეს:— რაზედ - გვესროლეთ თოფები.
ჩვენ რომ თოფი არ გვესროლა, ხომ არ ვიყავთ ფოცხოვლები!

ყველა ჩხუბში ასთე ვიყავთ, ჩვენ გახლავართ ქობულეთები“ (იქვე., 403-404.)

ამ პერიოდის ნაწარმოებებში გადმოცემულია ოსმალეთში ჩასული ქართველების გაჭირვებული მდგომარეობაც, მათი სინანული და უკან დაბრუნების სურვილი. მაგრამ უკან დაბრუნება როდის იყო ასე ადვილი. ზაქარია ჭიჭინაძე პირადად შეხვდა ერთ-ერთ ქობულეთელს, რომელმაც მოახერხა ოსმალეთიდან დაბრუნება: „ალი-ფაშასგან ერთი გადასახლებული დაბრუნდა საქართველოში, მე ვნახე იგი, დავეკითხე; - აქედამ როცა მიდიოდით ოსმალეთში, რატომ არ ფიქრობდით რომ გაჭირვებაში ჩავარდებოდით?

- ღმერთმა ჰკითხოს ალი ფაშა თავდგირიძეს, შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილს, ოსმან ფაშას, ყემბერ ალა ტაკიძეს და ხოჯებს, ჩვენი ცოდვით არ ნახონ მათ კეთილი, სულ მათ მოგვატყუილეს, მათ დაგვლუპეს, მათის მეოხებით ძლიერ ბევრი ხალხი გაწყდა იქ. ნამეტურ ალი ფაშამ მოგვატყუილა, გვპირდებოდა, რომ იქ სულთანისაგან დიდ წყალობას მიიღებთ. ჩენც გავბრიყვდით, ავიყარენით, სახლ-კარი დავლუპეთ და გადავსახლდით ოსმალეთში. მაგრამ იქ ჩვენ არაფერი მოგვცეს, მოგვცეს მეტად ცუდი ადგილები. იმით ჩვენ ვერ ვიცხოვრეთ და ოთხი წლის განმავლობაში 10 ათასზე მეტი მარტო ქობულეთელები გაწყდნენ. აქეთაც აღარ გვიშვებდნენ. ეს გვიყო ალი ფაშამ... მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოს ავს მოლა ხოჯებს და ჩვენს წამქეზებელთ და დამლუპავს ფაშებს“ (ჭიჭინაძე., 1896: 28-29.)

ეს აზრია გამოხატული ლექსში „დაგველების მუხაჯირად წასვლა“:

**„დაგველები გამგზავრდენ,
გადიკიდენ ინთები,
შით წაწყვეს საგზოები,
თურქეთში რომ ჩევიდენ,
აღარ ქონდენ აფერი,
ერთმანეთსა ხკითხავდენ:
-სადაა ჩვენი ადგილი?
დამირჩენ უკაცრავადა
აღარ იყო ადვილი.“ (აჭარის ხალხური პოეზია., 1969: 65.)**

განუზომელ სევდასთან ერთად ქობულეთელი მუჰაჯირები არ ჰკარგავდნენ სამშობლოსადმი უდიდეს სიყვარულსა და თავიანთ სახლებში დაბრუნების იმედს:

**„ ბეგიები ამოვარდნენ
ბეგიები ამოვარდნენ
დასაწვავად ჩვენს ეზოში,
ჩვენი ცოდვა მათ ეყოფათ
ამ დუნია ახირეთში.
გამჩენი ღმერთის წყალობით
ჩვენ კი მივალთ ჩვენ ოჯახში...“ (იქვე.)**

დასკვნა: ამგვარად, აჭარული (ქობულეთური) ფოლკლორი, მდიდარია ხალხური ზეპირსიტყვიერის ნიმუშებით. გამუსლიმებული ქართველი კაცის გასაჭირის გადმოტანა ლექსებში, სიმღერებში, არაკებში თუ შელოცვებში, ფაქტია, ხშირი მოვლენა იყო. ომმა განსაკუთრებული გავლენა იქონია ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველებზე და განსაკუთრებით ქობულეთზე, რომელიც იმდროისათვის საზღვრისპირა რეგიონი და ომის ერთ-ერთი საბრძოლო ეპიცენტრი გახლდათ. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომმა გამოიწვია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება ოსმალთა ბატონობისგან, რასაც თან ახლდა დიდი ადამიანური დანაკარგი, ეკონომიკური სიდუხჭირე და მუჰაჯირობის პროცესი, რომელმაც უცხო ქვეყნის ტერიტორიაზე „გადაისროლა“ და მშობლიურ მიწა-წყალს მოწყვტილ ძირძველი ქართული მოსახლეობა. ყოველივე ამ პროცესებმა, ბუნებრივია, ფოლკლორული ნიმუშებშიც ჰკოვა სათანადო ასახვა, რომელიც დღემდე შემორჩა ამ კულტურითა და ტრადიციებით მდიდარ მოსახლეობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H – 1992.
2. ახვლედიანი, 1970: - ახვლედიანი, ა. აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი - 1970.

3. **აჭარის ხალხური პოეზია... 1969:** - [კრებული]. ნაწ. I / შეადგინეს, შენიშვნების, საძიებლები, სიტყვების ახსნა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ა. ახვლედიანმა, ე. ზოიძემ, ზ. თანდილაშვილმა და სხვ. ; ა. ინაიშვილის რედ. და შეს. წერილით ; ბათუმის სამეცნ-კვლევ. ინ-ტი. გამომცემლობა: „მეცნიერება“, თბილისი, 1969.
4. **აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები... 1965:** - ახვლედიანი ა. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის აჭარის საისტორიო მეტყველება, კრებული, აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.
5. **ახვლედიანი., 1956:** - ახვლედიანი. ხ. სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი, 1956.
6. **ახვლედიანი, დავითაძე., 1979:** - ახვლედიანი. ა, დავითაძე. ე. ჩამოთქვი ჩემო ჩონგურო : სახალხო მელექსეთა ბიოგრაფიები და მასალები. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი - 1979.
7. **„ბრძოლის დროშა“, 1956:** - „ბრძოლის დროშა“. ჩოხატაური, 1956, 3 ივნისი, N66.
8. **განთიადი., 1915:** - განთიადი / რედაქტორ-გამომცემელი ს. მჭედლიძე. ქუთაისი, 1915. N14.
9. **ერქომაიშვილი., 2000:** - ერქომაიშვილი ა. „ჩემი წინაპარი“, ჟურნალი „მნათობი“, N1-2, 2000 წ.
10. **„ივერია“, 1891:** - „ივერია“. 1891. N184.
11. **კომახიძე., 1997:** - კომახიძე თ. ქობულეთი და ქობულეთელები, ბათუმი - 1997.
12. **მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან., 1961:** - ინაიშვილი ა. მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან [ნოტი] / ა. ინაიშვილი, ჯ. ნოლაიდელი, გრ. ჩხიკვაძე ; საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. თბილისი - საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1961.
13. **მეგრელიძე., 1974:** - მეგრელიძე შ. საქართველო აღმოსავლეთის ომებში, თბილისი, 1974.
14. **მონტეფიორე., 2009:** - საიმონ სებაგ მონტეფიორე. ახალგაზრდა სტალინი, ინგ. თარგმნა ნანა დიხამინჯიამ, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2009.
15. **ნოლაიდელი., 1940:** - ნოლაიდელი ჯ. აჭარის ხალხური სიტყვიერება - წიგნი II, ბათუმი, 1940.
16. **ნოლაიდელი., 1971:** - ნოლაიდელი ჯ. ნარკვევები და ჩანაწერები წ I, „საბჭოთა აჭარა“ - ბათუმი, 1971.
17. **სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება... 2007:** - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება / საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო ; ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი. ბათუმი, 2007. 1987-5258 ტ. XII.
18. **ჭიჭინაძე., 1900:** - ჭიჭინაძე ზ. ლექსები თქმული ხუსეინ ხაბაზ ქამჯარაძისგან, სტამბა მ.შარქაძისა და ამხანაგობისა, თფილისი, 1900.
19. **ჭიჭინაძე., 1896:** - ჭიჭინაძე ზ. თავდგირიძიანთ გვარის ღალატი და ალი ფაშა თავდგირიძე, სტამბა კ.თავართქილაძისა, ახალ-სენაკი, 1896.
20. **ჭიჭინაძე., 1917:** - ჭიჭინაძე ზ. ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში, 1917.
21. **ხარაზი., 1993:** - ხარაზი მ. აჭარის სახალხო მელექსეთა ანთოლოგია, ბათუმი, 1993.

**A Story about a Young Man Seeking the Hand of King Tamar
in Taoian Folklore**
**თქმულება თამარ მეფის ხალის მაძიებელ ვახუშტი
თაოურ ფოლკლორში**

Tina Shioshvili

PhD in Philology, Professor at Batumi

Shota Rustaveli State University

e-mail: shioshvili.tina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

Abstract: In one of the most ancient regions of Georgia, Tao, the memory of one of the most beloved Georgian kings, King Tamar, has survived until recently. The oral tradition of the Taoel Georgians is rich with narratives about the reign of King Tamar. Among these legends is the story of the tragic death of a young man who was separated from Tamar, and it is spread in many versions across the folklore of almost all corners of Georgia. The Taoist legend, which includes the story of the young man's tragic death separated from King Tamar, along with other narratives related to Tamar, serves as additional evidence that the folkloric creativity of the Taoist Georgians is an integral part of the unified Georgian cultural space.

Key words: Tao, Legend, King Tamar, Parkhali, Gorisjvari, Folklore.

თინა შიოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: shioshvili.tina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

აბსტრაქტი: საქართველოს ერთ-ერთ უძველეს მხარეში ტაოში ბოლო დრომდე შემორჩა ერთ-ერთი უსაყვარლესი ქართველი მეფის, თამარ მეფის ხსოვნა. ტაოელ ქართველთა ზეპირი ტრადიცია მდიდარია თამარ მეფის მეფობის შესახებ თქმულებებით. ამ ლეგენდებს შორის არის თამართან განშორებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის ამბავი და იგი მრავალი ვერსიით არის გავრცელებული საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ფოლკლორში.

ტაოური ლეგენდა, რომელიც თამარ მეფისგან განშორებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის ისტორიას თამართან დაკავშირებულ სხვა გადმოცემებთან ერთად მოიცავს დამატებით მტკიცებულებას იმისა, რომ ტაოელი ქართველების ფოლკლორული შემოქმედება ერთიანი ქართული კულტურული სივრცის განუყოფელი ნაწილია.

საკვანძო სიტყვები: ტაო, ლეგენდა, თამარ მეფე, პარხალი, გორისჯვარი, ფოლკლორი.

ტაოში, როგორც სხვა ისტორიულ ქართულ რეგიონებში - შავშეთსა და კლარჯეთში - ბოლო დრომდეა შემორჩენილი ქართველთა უსაყვარლესი მეფის - თამარის ხსოვნა.

ცნობილი ქართველი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს წარსულის მოამაგე და მკვლევარი სოლომონ ასლანიშვილი-ბარველი წერილში “მაჰმადიანთ საქართველოდამ” წერს: “როგორც მაჰმადიანთა საქართველოს სხვა ნაწილებში, ისე ართვინისა და არდანუჯის მაზრების მაჰმადიანებს ახსოვთ უკვდავი სახელი თამარ დედოფლისა” (ასლანიშვილი-ბარველი, 2008: 170).

ტაოურ ზეპირსიტყვიერებაში უხვად შემორჩა თამარ მეფის მიერ ეკლესია-მონასტრების მშენებლობის თემატიკის შემცველი ნარატივები; ისტორიული საქართველოს ამ ვრცელი რეგიონის მოსახლეობის მეხსიერებაში ბოლო დრომდე ძვირფასია ხსოვნა დედოფლისა, რომელმაც, მათი შეხედულებით, აღაშენა იზხანი, ოშკი, ოთხთა ეკლესია და პარხალი.

თამარ მეფის ციკლის ტაოური საისტორიო ზეპირსიტყვიერება მდიდარია, აგრეთვე, ლეგენდებით, თქმულებებითა და გადმოცემებით, რომლებიც მოგვითხრობენ ქვეყნის დიდებული მმართველის მიერ წარმოებულ სარწყავი არხების მშენებლობებზე (თაყაიშვილი, 1991: 220-221; ცინცაძე, 2017: 223). ეროვნული ზეპირსიტყვიერების ამ ნიმუშებით თამარ მეფე წარმოგვიდგება ეკლესია-მონას-

ტრების, ქალაქების, ციხე-სიმაგრეების მშენებლობათა სულისჩამდგმელად და ხშირად - უშუალო მონაწილედაც (შიოშვილი, 2014: 16).

გარდა სამშენებლო თემატიკისა, ტაოელ ქართველთა ისტორიულმა მეხსიერებამ მწირად, მაგრამ მაინც, შემოინახა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში მრავალ ვარიანტად დაფიქსირებული თამარზე გამიჯნურებული ჭაბუკის თავგანწირვასა და მდინარეში დახრჩობასთან დაკავშირებული ლეგენდის ვარიანტიც.

სოფელ ელიასხეველი მთქმელის - 65 წლის პენსიონერი პედაგოგისაგან - შევქი თოფჩუსაგან 2017 წლის 27 ივლისს ჩვენ მიერ ჩაწერილი ნაამბობის თანახმად, რომელსაც ლეგენდის ელფერი უკვე აღარ შერჩენია და თქმულების სახე მიუღია, “თამარა დოდოფალი ერთ კაცს შეჰყვარებია. თამარა პარხალში ჩასულა. ამ დროს მდინარე პარხალი ადიდებული ყოფილა. თამარას უთქმია:

- თუ გადაცურავ, შენი ვიქნებიო”.

მთქმელის დასკვნით, “წასულა ი კაცი და ვერ გადაცურა, დამჩვალა”.

ქართულ ფოლკლორში ეს ტრაგიკული სიუჟეტის შემცველი ნარატივი გორის ჯვრის//გორის ციხის აშენებას უკავშირდება. ერთ-ერთი ვარიანტი, რომელიც ზეპირსიტყვიერების ცნობილმა მოამბემ - ხალხოსანმა პოეტმა იოსებ დავითაშვილმა ჩაიწერა 1977 წელს (ქ. ხ. ს., 1961: 97), მოგვითხრობს:

ერთხელ გორში მყოფ თამარ მეფეს საყვარელი ქორი გაუფრინდა და იმ ადგილას დაჯდა, სადაც ახლა გორიჯვარის ეკლესიაა აშენებული. მდინარე მტკვარი ადიდებული ყოფილა და ქორის გამოყვანა ძალზე საეჭვო გამხდარა. თამარს უბრძანებია:

“ - ვინც ჩემ ქორს გამომგვრის, რასაც მთხოვს, იმას მივცემო”.

თამარზე გამიჯნურებული ყმაწვილი კაცი დაუფიქრებლად შეცურებულა აბოზოქრებულ მდინარეში. თავგანწირული ვაჟკაცის შემხედვარე თამარს შეშინებია, ვაითუ ისეთი რამ მომთხოვოს, რისი გაცემაც არ შეიძლებაო, პირჯვარი გადაუწერია და უთქვამს:

“ - ღმერთო, თუ ეს განზრახვა ჰქონდეს იმ ყმაწვილ კაცს, ცოცხალს ნუ გამოიყვანო!”

მართლაც, ჭაბუკი მტკვარში დამხრჩვალა.

თამარი ძალიან დაღონებულა და მისთვის თავშეწირული ჭაბუკის ხსოვნის პატივისცემის ნიშნად უბრძანებია:

“ - ის კაცი იქ დამარხეთ, სადაც ქორი იყო და ჯვარი დაუდგით, რომ იმ ადგილს მივაგნო; მე მსურს, ზედ ეკლესია დავადგა და თქვენც იცოდეთ, ამ ეკლესიას “ქორის ჯვარი” ერქმევაო”. იმ ადგილას ერთ კვირაში აუგიათ ეკლესია, რომელსაც ახლა “ქორის ჯვარს” ეძახიან (შიოშვილი, 2014: 76).

ლეგენდის იმერული ვარიანტითაც (ხ. ს., 1964: 233), გორის ციხე თამარმა ააგო მასზე შეყვარებული ჭაბუკის ხსოვნის ნიშნად, რომელიც მისი შევარდენის გამოსაყვანად გადაეშვა ტბაში და დაიღრჩო მას შემდეგ, რაც უხერხული დაპირებით შეცბუნებულმა თამარმა ღმერთს შესთხოვა, ჭაბუკი ტბის ტალღებში დაღუპულიყო (შიოშვილი, 2014: 76).

ლეგენდა “დაიღუპოს, თუ ცუდი განზრახვით მოდის” (ხ. ს., 1964: 234-235) გორის ციხის აგებას უკავშირებს იდენტურ სიუჟეტს, ოღონდაც აქ თამარზე შეყვარებულ ჭაბუკს მეფის მიმინო ჰყავს გადასარჩენი. მეფე ქალის ხელის მამიებელი ვაჟკაცი აქაც იღუპება თამარის ჩანაფიქრის გამოისობით, მაგრამ, როგორც სხვა ვარიანტებშიც ვხვდებით, “ინანა თამარმა და ცოდვის მოსახდელად ეს კეთილი საქმე ჰქმნა: ტბა-მორევი, რომელიც ყოველწლივ რამდენიმე კაცს ახრჩობდა, ჩაუშვა მტკვრის კალაპოტში და დასწრიტა, თვით ბორცვზედ ააგო მაგარი გორის ციხე” (შიოშვილი, 2014: 77).

მსგავსი ვარიანტი გამოაქვეყნა მოსე ჯანაშვილმა “მასალათა კრებულში” 1904 წელს. ლეგენდა ახლავს გორის გეოგრაფიულ-ისტორიულ აღწერილობას; იგი მოგვითხრობს:

მტკვრისა და ლიახვის შესართავთან იდგა ტბა, შიგ ბორცვი იყო ამოწეული კუნძულივით. ერთხელ თამარ მეფე მახლობელ ტყეში ნადირობდა. მისი შევარდენი გაფრინდა და იმ კუნძულის ბორცვზე ჩამოჯდა. მეფემ ბრძანა:

“ - ვინც გამოიყვანს, რასაც მთხოვს, იმას მივცემო”.

ერთმა ჭაბუკმა გაბედა და ტბაში გადაეშვა. თამარს შეეშინდა, ხელი არ მთხოვოსო და მისი დახრჩობა ინატრა; მართლაც, ვაჟკაცი დაიხრჩო. შეწუხებულმა თამარ მეფემ არხი გაუჭრა ტბას, დაწრიტა და იმ ადგილას, გორაკზე, გორის ციხე ააშენა (შიოშვილი, 2014: 77).

თქმულების ერთ-ერთი იმერული ვარიანტით (“თამარი და მიმინო”), თამარის საყვარელი მიმინოს გამომყვან ვაჟკაცს გულში მეფობის სურვილი გააჩნია და ამის გამო იღუპება: შუამდე იყო მიღწეული ვაჟი, რომელსაც მკლავზე მეფის საყვარელი მიმინო ეჯდა, როცა ნაპირზე დაიწყეს ლაპარაკი:

“ - აბა, რას იტყვისო, რას ინდომებსო?

- რას იტყვის და ნეფობას იტყვის, თქმა რათ უნდა მაგასო?!
- თამარმა ყური ათხოვა ამ ლაპარაკს, შეხედა წყალში ამ ბიჭს და სთქვა:
- თუ მაგ გაქვს გულში, გაგწყვეტია მიწაო!

ის თქვა და წაიღო წყალმა ის ვაჟკაცი და მიმინოც” (შიოშვილი, 2014: 78).

1882 წელს “მასალათა კრებულში” დაბეჭდილი თქმულების ქართლური ვარიანტის თანახმად, ის ადგილი, სადაც ახლა გორის ციხეა აგებული, დაფარული იყო ტბით; შუაში კი პატარა კუნძული იყო. ერთხელ ამ მიდამოში თამარ მეფე მიბრძანებულა სანადიროდ, თან ჰყოლია თავისი საყვარელი გაწვრთნილი შევარდენი. ნადირობისას შევარდენი გადაფრინდა ტბაზე და კუნძულზე ჩამოჯდა. თამარმა მიმართა თავის ამალას:

“ - ვინც შავარდენს გადამირჩენს, ჩემს ნახევარ სამეფოს მივართმევო”.

ერთი მამაცი ვაჟკაცი გადაეშვა ცხენით ტბაში, მიცურდა და გამოჰყავდა შავარდენი, მაგრამ უკან დაბრუნებისას შავარდენიანად და ცხენიანად ტბის ტალღებმა შთანთქა. თამარი ძალიან შეწუხებულია, უბრძანებია, ტბის წყალი მტკვრისათვის შეეერთებინათ, ტბა დაეცალათ და გორაკზე ციხე აეშენებინათ” (ქ. ხ. ს. ს., 1961: 235).

თქმულების ზოგადქართული ვარიანტების მსგავსად, ტაოური თქმულების ჭაბუკიც მდინარეში იხრჩობა, რაკი თამარი დაპირდა, რომ თუ ადიდებულ პარხლისწყალს გადაცურავდა, “მისი გახდებოდა”. ტაოურ, ძალზე მოკლე, ვარიანტში არ იკვეთება, თუ რატომ, რა მიზნით უნდა გადაეცურა თამარის ხელის მადიებელ ვაჟკაცს აზობოქრებული მდინარე; ამის გარკვევაში გვეხმარება სხვადასხვა დროს ქართლში ჩაწერილი მრავალრიცხოვანი ვარიანტები, რომელთა თანახმადაც დგინდება, რომ ადიდებული მტკვრის გაღმა ნაპირზე დარჩენილა თამარის საყვარელი ქორი და მისი აქეთა ნაპირზე გამოყვანა იყო საჭირო; სწორედაც, ამ მცდელობას ემსხვერპლა ქართლელი ჭაბუკი და მისი პატივსაცემად და მოსაგონებლად ააგო თამარმა გორის ჯვრის (ქორის ჯვრის) ეკლესია.

მოხმობილი ნარატივებიდან კარგად ჩანს, რომ ტაოური თქმულება თამარზე შეყვარებული ვაჟის ადიდებულ მდინარე პარხალში დახრჩობისა ძირძველი ქართული თქმულების ვარიანტია და სავსებით შესაძლებელია, რომ მისი გენეზისი პარხლის ტაძრის აგებასთანაც იყოს დაკავშირებული, მით უფრო, რომ ტაოელებს დღესაც სჯერათ, რომ პარხლის ტაძარი თამარმა ააშენა.

ამრიგად, მიუხედავად ჟამთა სიავისა და ისტორიული მწიგნობებისა, ტაოელთა ისტორიულმა მეხსიერებამ ბოლო დრომდე შემოინახა საქართველოს ისტორიაში “ოქროს ხანად” წოდებული ეპოქის დიდებული შემოქმედის - თამარ მეფის უკვდავი სახის შუქ-ჩრდილები; საქართველოს სხვა რეგიონების ისტორიულ მეხსიერებაში შემორჩენილი მეფე ქალზე გამიჯნურებული ჭაბუკის ტრაგიკული დაღუპვის შემცველი ნარატივი ტაოელებსაც შემორჩათ, რითაც კიდევ ერთხელ ხდება საცნაური, რომ არც თამარ მეფე იყო დაზღვეული ადამიანური ცთომილებებისაგან, თუმცა, მონანიე-ბაც შეეძლო, რაც მის მიერ დიდებული ეკლესია-მონასტრების აგებით გამოიხატა.

თამარ მეფეზე გამიჯნურებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის სიუჟეტის შემცველი ტაოური თქმულება, თამარის თემატიკის სხვა ნარატივებთან ერთად, კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ ტაოელ ქართველთა ფოლკლორული შემოქმედება ბოლომდე ერთიანი ქართული კულტუროლოგიური სივრცის ნაწილია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008 – სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელი, “წერილები ოსმალის საქართველოზე”, თბილისი;
2. თაყაიშვილი, 1991 – ექვთიმე თაყაიშვილი, “სამუსლიმანო საქართველო”. - კრებულში “დაბრუნება”, ტ. I, თბილისი;
3. ქ. ხ. ს. ს., 1961 – “ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება”, ტ. I, თბილისი;
4. შიოშვილი, 2014 – თინა შიოშვილი, “თამარ მეფე ქართულ ფოლკლორში”, თბილისი;
5. შიოშვილი, 2022 – თინა შიოშვილი, “ტაოური ფოლკლორი”, ბათუმი;
6. ცინცაძე, 2017 – მერი ცინცაძე, მამია ფაღავა, მათა ბარამიძე, “ტაოური ტექსტები” - ბსუ ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული”, ტ. XI, ბათუმი;
7. ხ. ს., 1964 – “ხალხური სიბრძნე”, ტ. III, თბილისი.

A Magical Fairy Tale Containing the Story of a Stepchild and a Stepmother in Laz Folklore
გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური
ზღაპარი ლაზურ ფოლკლორში

Tsiala Narakidze

Researcher at the Department of Folklore, Dialectology
and Emigrant Literature of Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge

Abstract. The article deals with the discussion of magical fairy tales containing the story of a stepchild and a stepmother.

The work is noteworthy to the extent that fairy tales recorded from the Laz people living in the village of Sarpi in the Republic of Turkey, are used as research material, which allows us to fully analyze the Laz fairy tale epic coming from the depths of centuries (in particular, the magical tales that talk about the relationship between a stepchild and a stepmother) and draw appropriate conclusions.

It should be noted that in Laz fairy tale epic, the relationship between the hero and the anti-hero is related to the problem of good and evil, which ultimately ends with the victory of the hero of the tale and the defeat of the anti-hero. i.e. Good triumphs over evil.

A wicked stepmother and her spoiled daughter are duly punished by God. Kind and hardworking stepdaughter overcomes all hardships with dignity and becomes the wife.

Key words: Lazian, fairy tale, folklore, verbal folklore, stepchild, stepmother, hero, anti-hero.

ციალა ნარაკიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის,
დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge

აბსტრაქტი: სტატია ეხება გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური ზღაპრების განხილვას.

ნაშრომი ყურადსაღებია იმდენად, რამდენადაც საკვლევ მასალად გამოყენებულია გაღმა ანუ თურქეთის რესპუბლიკაში შემავალ სოფელ სარფში მცხოვრები ლაზებისაგან ჩაწერილი ზღაპრები, რაც საშუალებს გვაძლევს სრულყოფილად გავაანალიზოთ საუკუნეთა სიღრმიდან მომდინარე ლაზური საზღაპრო ეპოსი (კერძოდ, ის ჯადოსნური ზღაპრები, სადაც საუბარია გერ-დედინაცვლის ურთიერთობაზე) და გამოვიტანოთ სათანადო დასკვნები.

აღსანიშნავია, რომ ლაზურ საზღაპრო ეპოსში სიკეთე-ბოროტების პრობლემას უკავშირდება გმირისა და ანტიგმირის ურთიერთობა, რაც საბოლოოდ ზღაპრის გმირის გამარჯვებითა და ანტიგმირის დამარცხებით მთავრდება ე. ი. სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე.

ბოროტ დედინაცვალსა და მის განებივრებულ გოგოს ღმერთი სათანადოდ სჯის. კეთილი და შრომისმოყვარე გერი ყველა გაჭირვებას ღირსეულად გადალახავს და უფლისწულის მეუღლე ხდება.

საკვანძო სიტყვები: ლაზური, ზღაპარი, ზეპირსიტყვიერება, გერი, დედინაცვალი, გმირი, ანტიგმირი.

შესავალი: ზღაპარი ეპოსის ერთ-ერთი უძველესი და წამყვანი ჟანრია. საქართველოს ყველა კუთხე მდიდარია საზღაპრო ეპოსის ღირებული ნიმუშებით, რომლებმაც ქართველურ ტომთა არქაული ეპოქიდან ბოლო დრომდე ჩვენი ერის კულტურული მემკვიდრეობის მრავალმოზაიკური სპექტრი შექმნეს.

ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსიც ძალზე მდიდარი და მრავალფეროვანია; ამ უძველესმა ქართველურმა ტომმა შექმნა და შემოგვინახა ზღაპრის ყველა სახეობა, თუმცა, ამჯერად განვიხილავთ იმ ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებს, რომელშიც ნათლად არის გამოკვეთილი გერ-დედინაცვლის ურთიერთობის ამსახველი ამბები.

საანალიზოდ წარმოდგენილი ზღაპრები საველე მუშაობის დროსაა მოძიებული და მნიშვნელოვანია როგორც ფოლკლორული, ისე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ლაზურ ხალხურ სიტყვიერებაში ზღაპარს წამყვანი ადგილი უკავია; თუმცა იგი სპეციალური შესწავლის საგნად ჯერ არ გამხდარა.

ლაზური ზღაპრების რამდენიმე ნიმუში სხვადასხვა დროს ჩაიწერეს და გამოაქვეყნეს ი. ყიფშიძემ, ა. ჩიქობავამ, ს. ჯიქიამ, ს. ჟღენტმა, გ. კარტოზიამ.

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა ზურაბ თანდილაშვილმა გამოსცა ლაზური ზღაპრების კრებული ქართულ ენაზე – სადაც შეტანილია ამ მეცნიერთა მიერ მოძიებული რამდენიმე ზღაპარი. აგრეთვე, მის მიერ სოფელ სარფში ჩაწერილი ზღაპრები და ნათელს გვიქმნის ამ სოფლის მკვიდრთა ტრადიციულ დამოკიდებულებაზე საზღაპრო ეპოსის მიმართ.

1967 წელს, პარიზში, ფრანგმა ქართველოლოგმა ჟ. დიუმეზელმა გამოაქვეყნა ლაზური ფოლკლორული მასალები. მასში წარმოდგენილია ძირითადად ზღაპრები და გადმოცემები. ეს ტექსტები დიდ ყურადღებას იმსახურებს არა მარტო ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, არამედ ფოლკლორული თვალსაზრისითაც და გარკვეული წვლილი შეაქვს ლაზური ზეპირსიტყვიერების შესწავლაში.

მეთოდოლოგია: აღნიშნული კვლევიდან გამომდინარე გამოვიყენეთ ყველა ემპირიული მასალის მოპოვებისათვის ფოლკლორში ნაცადი ყველა ხერხი, ასევე ანალიზისა და შედარების მეთოდი.

შედეგები/დისკუსია: გერ-დედინაცვლის ურთიერთობაზე აგებული სიუჟეტი ერთ-ერთი წამყვანია არამარტო ქართული, არამედ მსოფლიოს ყველა უძველეს ხალხთა საზღაპრო ეპოსისათვის; ამგვარ დომინანტურ ურთიერთობას კი, ბუნებრივია, განაპირობებს ზოგადად ზეპირსიტყვიერების, კონკრეტულად კი ხალხური ზღაპრის უმთავრესი ფუნქცია – იზრუნოს სოციალური გაკეთილშობილებაზე, ადამიანებს უქადაგოს ჯანსაღი მოქალაქეობრივი იდეალები, რათა ამ ზნეობრივ სათნოებაზე აღიზარდოს მომავალი თაობა.

ბუნებრივია, ოდითგან ამგვარი ზოგადკაცობრიული იდეალების სამსახურშია ლაზური ფოლკლორული შემოქმედებაც და მისი ერთ-ერთი გამორჩეული ჟანრი – ზღაპარი.

ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსი ნათელი დასტურია იმისა, რომ ჩვენი წინაპრების მსოფლშეგრძნება და მასზე დაფუძნებული ზეპირსიტყვიერება ერთი, მთლიანი, განუყოფელია ყოველი ქართველური ტომისათვის და მათი იდენტობის ერთ-ერთი დასტურიცაა (ნარაკიძე, შიოშვილი, 2015:439).

ლაზური ხალხური ზღაპრის პერსონაჟები, როგორც ლაზური ფოლკლორის მკვლევარი-ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ზურაბ თანდილაშვილი მიუთითებს, ძირითადად ლაზურ ყოფასთან დაკავშირებული ტრადიციული წეს-ჩვეულებების, ეროვნული ხასიათის მატარებლები არიან (თანდილაშვილი, 1970:5).

როგორც საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული რეგიონი, ლაზეთიც მდიდარია ჯადოსნური საზღაპრო ეპოსით, რომლებსაც ცოცხალი კავშირი აქვთ ხალხის ისტორიასთან, მის ყოფასთან.

ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში ნათლად გამოიხატება ჩვენი კოლხი წინაპრების მსოფლმხედველობა, სწრაფვა უკეთესი მომავლისადმი, მათი ფიქრები, ოცნებები და, რაც მთავარია ქართული მოდგმის მუდმივი თანმდევი ოპტიმიზმი – რწმენა ბოროტების დამარცხებისა და სიკეთის გამარჯვებისა.

ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში გვხვდება, ზოგადქართული და მსოფლიოს მრავალი ხალხის ზეპირსიტყვიერებაში კარგად ცნობილი გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი საზღაპრო ნარატივები, რომლებიც ხშირად ქართული ხალხური ეპოსის – „ეთერიანის“ სიუჟეტის ნაწილადაც გვევლინება.

ჩვენ მიერ 2014 წელს გაღმა სარფში (თურქეთის რესპუბლიკა) ჩაწერილ ზღაპარში „პროლონი“ („გერი“) ამ ტიპის ზღაპართა ტრადიციის თანახმად, ბოროტი დედინაცვალი ჩაგრავეს გერს, საკუთარ ქალიშვილს კი ათამამებს: შუა ზამთარში, ძალიან რომ გათოვდა, დედინაცვლის ქალიშვილმა გერს კალათი შეაჩეჩა ხელში და უბრძანა:

– „მარწყვს სანამ არ მოიტან, არ მოხვიდო“.

საბრალო გოგო ტირილ-ტირილით გაუდგა გზას და ერთი დედაბრის სახლს მიადგა. კეთილმა გოგონამ დედაბერი გაასუფთავა, სახლი დაულაგა და ამ სიკეთის საფასურად სიკეთითვე დაჯილდოვდა: ჯადოქარი დედაბრისა და მისი შვილების (რომლებსაც, ასევე, სიამოვნებით მოეხმარა) წყალობით, გერი გოგონა გალამაზდა, გაცინებისას გოგონას ლოყებზე ყვავილები გადაეშლებოდა, ტირილისას ლეღვები ჩამოეკიდებოდა, ხოლო ყოველი თავის დაბანაზე ოქროები სცვიოდა.

მადლიერმა დედაბერმა და მისმა შვილებმა მარწყვით სავსე კალათიც გაატანეს გოგონას და გაისტუმრეს.

ბოროტმა და შურიანმა დედინაცვალმა, რაკი გერი გალამაზებული და დაჯილდოებული დაინახა, თავისი ქალიშვილიც მარწყვზე გაგზავნა იმ იმედით, რომ მისი ქალიშვილიც ისეთი ლამაზი გახდებოდა, როგორც გერი.

დედინაცვლის ქალიშვილიც დედასავით ბოროტი იყო, დედაბერსა და მის ვაჟიშვილებს უპატივცემულოდ მოექცა, შეურაცხყოფა მიაყენა და ის დაიმსახურა, რომ ტირილის დროს თვალებზე მორიელები ეკიდებოდნენ, გაცინებისას ლოყებიდან მატლები სცვიოდა, ხოლო მარწყვის ნაცვლად კალათიდან გველები გადმოუცვივდნენ.

სახლში დაბრუნებულმა გოგონამ დედამისი რომ დაინახა, ლოყებიდან მატლები ჩამოუცვივდა; ამის დანახვაზე ატირდა და თვალებზე მორიელები ჩამოეკიდა. დედა მორიელებს მივარდა, მათ კი დედა-შვილი დაგესლეს და ორივენი დაიხოცნენ. ზღაპრის ბოლოს მთქმელი დასძენს: „სახლკარიც გერს დარჩა და როგორც უნდოდა, ისე დასახლდა“ (ნარაკიძე, შიოშვილი, 2015:452).

ამავე სიუჟეტის ზღაპარი ჩაუწერია ცნობილ ფრანგ ენათმეცნიერ-კავკასიოლოგს, ფოლკლორისა და შედარებითი მითოლოგიის გამოჩენილ მკვლევარს ჟორჟ დიუმეზილს თურქეთში სათაურით „თხოზინერი პროღონი“ („დევნილი გერი“) (დიუმეზილი, 2009:172).

ლაზური ზღაპრის ეს სიუჟეტი მნიშვნელოვან მსგავსებას იჩენს რუსულ ზეპირსიტყვიერებაში ცნობილ ზღაპართან „თორმეტი თვე“.

ცხოვრების უმარტივესი ფორმიდან ურთულესისაკენ ლტოლვის გზაზე დედამიწის სხვადასხვა ნაწილში მცხოვრებ ხალხებს საკმაო შეხვედრის ნიუანსები ჰქონდათ. ამიტომაც, ეპიკური ზღაპრული სიუჟეტების დიდი ნაწილი საერთაშორისო ხასიათისაა; ამდენად, ყოველი ხალხის ნაციონალური ეპოსი მუდამ შეიცავს ამ საერთო ფონდის გარკვეულ ნაწილს.

ქართველური ტომები ოდითგან კულტურულ-ეკონომიკურ ურთიერთობაში იყვნენ აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ და დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებთან, რამაც, ბუნებრივია, სათანაო ასახვა ჰპოვა ზეპირსიტყვიერ მემკვიდრეობაზე.

თავისი მნიშვნელობით ლაზური ზღაპრები „მჭითა პაპუწი“ („წითელი ქოში“) რომელიც ჩაიწერა ფრანგმა მკვლევარმა დიუმეზილმა და პროფ. გ. კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ზღაპარი „ფადიმე კადუნი“ (კარტოზია, 1972:57), რომელიც, აგრეთვე, შეიცავს გერ-დედინაცვლის ტრადიციული სიუჟეტის ელემენტებს, სცილდება ქართული ფოლკლორის ფარგლებს.

გოგონა კეთილი, მწვანე ტანსაცმლიანი ფერიის დახმარებით მოხვდება მეჯლისში, სადაც ფადიმას შვილი ირჩევს საცოლეს. ამ გოგონათი მოხიბლული ფადიმას ძე სულ მასთან ცეკვავს. გოგონა ასრულებს კეთილი ფერიას დანაბარებს და გათენებამდე რომ დარჩება ერთი საათი, სახლში გარბის. მას წითელი ქოში გასძვრება და, მეფის ვაჟის ბრძანებით, მოიძებნება ქომის პატრონი გოგონა, რომელსაც მეფის ვაჟი ცოლად შეირთავს (დიუმეზილი, 2009:168).

ამავე შინაარსისაა პროფ. გ. კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ზღაპრის „ფადიმე კადუნის“ სამივე ვარიანტი, რომელთა ძირითადი სიუჟეტური ქარგა ამგვარია: დედინაცვალი თავისი ქალიშვილებით მიდის სამეფო მეჯლისზე: ფადიმე კადუნს – ათვალისწინებულ გერს, კი რთულ დავალებას აძლევს: ერთმანეთში აურევს სიმინდისა და ხორბლის მარცვლებს და მის გარჩევას დაავალებს. ნამტირალეც გოგონას ქათმები დაეხმარებიან და გაარჩევენ არეულ მარცვლებს. დედისეული ძროხის დახმარებით, მდიდრულად გამოწყობილი ფადიმე კადუნიც მიდის მეჯლისში. ფადიმას შვილს მოეწონება გერი გოგონა და არ სცილდება მას. ფადიმე კადუნი მეჯლისიდან მალე გარბის სახლში, რადგან თუ არ დახვდება დედინაცვალს, იცის, რომ დაისჯება. წვეულებიდან გამოქცევის დროს მას გასძვრება ოქროს ფეხსაცმელი. ვეზირები ფადიმას შვილის ბრძანებით იწყებენ ოქროს ფეხსაცმლის პატრონის ძებნას.

დედინაცვალი ცდილობს, როგორმე ფეხსაცმელი თავის ქალიშვილებს მოარგოს, მაგრამ სიმართლე მალევე გამოძვლავდება და გერი გოგონა ფადიშახის შვილი მეუღლე ხდება.

ეს ორივე ზღაპარი გერმანული ზღაპრის გრიმებისეული ვერსიის „ნაცარგოგონა“-სა და ფრანგი მეზღაპრის შარლ პერის ზღაპრის „კონკია“-ს სიუჟეტებთან მნიშვნელოვან მსგავსებას ამჟღავნებს.

როგორც მსოფლიოს ხალხთა საზღაპრო ეპოსში, ისე ზოგადქართულ და კონკრეტულად ლაზურ ხალხურ ზღაპრებში დედინაცვალი, როგორც უარყოფითი პერსონაჟი, შურიანი და ეგოისტია, მისი ქალიშვილი კი – გონჯი და ზარმაცი. ბოროტი და შურიანი დედინაცვალი გერის დამცირების ხარჯზე ცდილობს საკუთარი შვილის გამოსწორებას, მაგრამ მიზანს ვერ აღწევს.

ლაზურ ზღაპარში „კანჩაშენ კანჩაშა“ („კაუჭიდან კაუჭზე“), რომელიც ჩაიწერა დიუმეზილმა კარგად გამოჩნდა შურიანობა და გაუმაძღრობა დედინაცვლისა. იგი გერს ძალიან ცუდად ექცეოდა, თავის ასულს კი ანებივრებდა. ყველა საქმეს გერს ავალეზდა. ერთ დღეს დედინაცვალმა გერ გოგონას ძროხა სამოვარზე წააყვანინა და კანაფის ძაფის დართვაც დაავალა, ქალიშვილი ტირილ-ტირილით წავიდა, ნერვიულობდა, მოასწრებდა თუ არა ძაფის დართვას, მაგრამ ძროხის დახმარებით დართული კანაფის ძაფის გორგალი მოიტანა და დედინაცვალს ჩააბარა. დედინაცვალი გაოცდა, ამდენი საქმე როგორ გააკეთაო, და, გაბოროტებული უფრო ცუდად მოიქცა – ორი თუნუქი სიმინდი მისცა დასაფუქვავად და სიბნელეში წისქვილში გაუშვა.

წისქვილი ღამით ჭინკების თავშესაფარი იყო, რაც კარგად იცოდა გოგონამ; ამიტომ ტირილით და შიშით წავიდა; რომ არ წასულიყო, დედინაცვალი დასჯიდა. წისქვილში მისულს ჭინკებმა სთხოვეს, მათთან ეცეკვა. გონიერმა გოგონამ კარგად იცოდა, ამას რაც მოყვებოდა, და გადაწყვიტა, დრო გაეწელა გათენებამდე. ამიტომ, სანამ ცეკვას დაიწყებდა თანდათან ითხოვდა, მოეტანათ ფეხსაცმელი, წინდები, კაბა, თავსაფარი, სარკე, მოსასხამი, გოგონას ამგვარად დრო გაჰყავდა. ყველა ნივთი თითო-თითოდ მოატანინა; ამასობაში, გოგონა საცეკვაოდ რომ ააყენეს, მამალმაც იყივლა. გათენდაო და ჭინკებიც გაიქცნენ.

გოგონა თავისი ნივთებითა და დაფუქვეული სიმინდით უვნებელი დაბრუნდა სახლში; შურიანმა დედინაცვალმა მეორე საღამოს თავისი ქალიშვილი გაუშვა წისქვილში, თან დააბარა, უფრო კარგი და მეტი ნივთები მოეთხოვა. ასეც მოიქცა დედინაცვლის ხარბი გოგო და ყველაფერი ერთდროულად მოითხოვა. ყველაფერი მიიღო, მაგრამ სიცოცხლე ცუდად დაასრულა. ჭინკებმა აცეკვეს, ცეკვა-ცეკვით დაგლიჯეს და კაუჭებზე დაკიდეს.

დედა შეშვოთდა დ შვილს წისქვილში მიაკითხა. დაინახა დაგლეჯილი შვილი და ყვირილი მორთო. ჭინკებმა დედაც დაგლიჯეს და კაუჭებზე დაკიდეს. ამრიგად, შურიანსა და ბოროტ დედა-შვილს საშინელი სიკვდილი ერგოთ.

ჯადოსნური ზღაპარი „ნანაშანტეში დო აჩეში მაწკინდი“ („დედინაცვალი და აჩეს ბეჭედი“), რომელიც ჩაიწერეთ 2014 წელს გაღმა სარფში, გერ-დედინაცვლის ტრადიციულ სიუჟეტზეა აგებული, რომელსაც კარგად იცნობს ზოგადქართული საზღაპრო ეპოსი.

სიკვდილის წინ დედამ ხუთი წლის ქალიშვილს ბაბუამისის ნაჩუქარი ბეჭედი დაუტოვა და გააფრთხილა, მხოლოდ კეთილი სურვილების შესასრულებლად გამოეყენებინა და ეს ამბავი არავისათვის გაეცნო.

მალე მამაც გარდაიცვალა და დედინაცვალმა გერის შევიწროება დაიწყო. გერს, როგორც ამ ზღაპრის სხვა ზოგადქართული ვარიანტებისათვის არის დამახასიათებელი, ოჯახის ძალი და კატა თანაუგრძნობდნენ. მათი მეგობრობა ამარცხებს ბოროტი დედინაცვლის ათასგვარ ხრიკს, დაიბრუნებენ დედინაცვლის მიერ მიტაცებულ ჯადოსნურ ბეჭედს და, როგორც ზღაპრის ბოლო მოგვითხრობს, მანათობელი მზის ქვეშ ჩიტებთან ერთად ჭიკჭიკებდნენ და მღეროდნენ.

აღსანიშნავია, რომ საანალიზო ლაზური ზღაპრის მთავარი პერსონაჟი – გერი გოგონა საკუთარი სახელით (აჩე) არის წარმოდგენილი, რაც იშვიათია საზღაპრო ეპოსისათვის. ზღაპრის დასასრულს კი ვეცნობით ლექს-სიმღერებს, რომლებითაც ერთმანეთს ესიყვარულებიან მეგობრები: აჩე, კატა და ძალი.

დედინაცვალი რაც უნდა კარგი იყოს, მაინც დედინაცვალიაო. ამ ფრაზას ეხმიანება პროფ. გურამ კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ლაზური ზღაპარი „ნანაშანტეში“ („დედინაცვალი“): ქალი გაჰყვა ქვრივ კაცს, ოჯახში დახვდა გერი, მასაც გაუჩნდა ვაჟი. ქალი ცუდად არ ექცეოდა გერს, მაგრამ მაინც ანსხვავებდა, ყველაფერი საუკეთესო მისი შვილისთვის უნდოდა, მაინც შვილისკენ იხრებოდა.

ერთ სადამოს ძალიან უცნაური სიზმარი ნახა: შვილს მუცელში დიდი ხე ამოსვლოდა; შეშინებულმა დედინაცვალმა სიზმარი გერს მიაკუთვნა და სიზმრის ასახსნელად ხოჯასთან წავიდა. სასულიერო პირმა სიზმარი აუხსნა და თან უთხრა:

– „ამ სიზმარზე კარგი სიზმარი არ იქნებაო, ეს ბიჭი დიდი ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე გახდებაო“. დედინაცვალი შეწუხდა და ხოჯას სინანულით აცნობა: – „სიზმარი ჩემი ბიჭისა იყო, მაგრამ გერისთვის ვთქვიო“.

ხოჯამ უთხრა: „მე სიზმარი გერს მივაკუთნეო და აწი ის უნდა გახდეს დიდი კაციო“ (კარტოზია, 1972:130).

ამ ჯადოსნურ ზღაპრებში დედინაცვალი ტრადიციულად, უარყოფითი პიროვნებაა, იგი შურიანი, ეგოისტი და ბოროტი ადამიანია. ათვალისწინებულ გერს უდიერად ეპყრობა: აშიშშილებს, დღე და ღამ ჯაფაში ჰყავს. მიუხედავად ამისა, მშვიდ-მწყურვალ, ჩაუცმელ-დაუხურავ გერს ბოლო მაინც უმართლებს – მეფის შვილის მეუღლე ხდება, ბოროტსა და შურიან დედაშვილს კი საშინელი სიკვდილი ხვდათ წილად.

ამრიგად, გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცვლელი ლაზური საზღაპრო ეპოსი, ზოგადქართულისა და მსოფლიოს სხვა უძველეს ხალხთა ნარატივების მსგავსად, სიკეთე-ბოროტების ჭრილში განიხილება: ბოროტი დედინაცვალი და მისი უსაქმური შვილი ისჯებიან, შრომისმოყვარე და კეთილშობილ გერს კი აუცილებლად ჰყავს დამსაჩუქრებლები, რომელთა დახმარებითაც იგი მუდამ გამარჯვებულია.

საყურადღებოა, რომ დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფი სარფელი ლაზების ზეპირსიტყვიერებაში გერ-დედინაცვლის სიუჟეტი კვლავაც ტრადიციულ სიუჟეტურ ქარგას მიჰყვება, რაც ლაზური ფოლკლორის სხვა ტრადიციულ ჟანრებთან ერთად, აშკარას ხდის, რომ გაღმა სარფელთა ისტორიულმა მეხსიერებამ ბოლო დრომდე შემოინახა ტრადიციული, ზოგადქართული საზღაპრო სიუჟეტები იდენტური ფუნქციით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დიუმეზელი, 2009: – ჟორჟ დიუმეზილი, „ლაზური ზღაპრები“, თბილისი, 2009.
2. თანდილავა, 1970: – ზურაბ თანდილავა, „ლაზური ზღაპრები“, თბილისი, 1970.
3. კარტოზია, 1972: – გურამ კარტოზია, „ლაზური ტექსტები“, თბილისი, 1972.
4. ნარაკიძე, შიოშვილი, 2015: – ციალა ნარაკიძე, თინა შიოშვილი, „სარფი“, ბათუმი, 2015.

კულტურა და ხელოვნება/ CULTURE AND ART

The Film "Andria Rublev" Is a Philosophical Fable about the Triumph of the Human Spirit **ფილმი "ანდრია რუბლიოვი" - ფილოსოფიური იტალია ადამიანის სულის ტრიუმფი**

Nino Gelovani

PhD student, Assistant Professor at Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

e-mail: nino.gelovani@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9211-9783>

Ekaterine Chelidze

Master in Education, Independent Researcher

e-mail: ekachelidze77@gmail.com

Abstract: "Cinematic image is mainly an observation of life facts in time, according to the way of life itself, according to temporal laws... The image becomes truly cinematographic under the mandatory condition - it does not only live in time, but time lives in it."

The author of "Andria Rubliov" was repeatedly accused of having a subjectively gloomy view of Russian history, violating the principles of realistic art, relying on "code" language, etc., while Andrei Tarkovsky defended the right of the artist, the truth through the works of the iconographer. "Andrei Rublev" is a sophisticated philosophical parable about people's fate, religion, personality, art, and at the same time, the picture allows us to see All epic historicity on the screen. Tarkovsky's Russia is wild and dirty, like a collective image of the eternal dark ages. The director had no historical claims, did not want to turn his film into a "museum monument", was not afraid of anachronisms, twists and conventions. The idea is in the foreground, the form is extremely naturalistic and impartial. Rublev's paintings and drawings are primarily folk art. Tarkovsky's hero always wrote not as omnipotent, but for the sake of faith. But how can we find this beauty of symbiosis of content and form while going through earthly trials and not losing faith? Methodologically, our work is based on the cognitive method of art studies, which allows us to understand the research problem as efficiently as possible. Tarkovsky was accused of being completely isolated from reality. When you get to know his work, his directorial style, depth of thinking and cosmic area of reflection make us breathe, as if you are standing on the edge of the abyss, and look In someone's soul, suffering, restless, but alive. The film is a story about the birth of a soul and faith in God and people.

Key words: film., Tarkovsky., Philosophical fable., Andria Rublev., Symbolism., film image., Painting

ნინო გელოვანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი,

ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: nino.gelovani@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9211-9783>

ეკატერინე ჭელიძე

განათლების მაგისტრი, დამოუკიდებელი მკვლევარი

ელ-ფოსტა: ekachelidze77@gmail.com

აბსტრაქტი: „კინოგამოსახულება ძირითადად არის ცხოვრებისეული ფაქტების დროში დაკვირვება, თავად ცხოვრების წესის შესაბამისად, დროითი კანონებით... გამოსახულება ჭეშმარიტად კინემატოგრაფიული ხდება იმ სავალდებულო პირობით- ის მხოლოდ არ

ცხოვრობს დროში, არამედ მასში ცხოვრობს დრო“ (ტარკოვსკი, 2008) "ანდრია რუბლიოვის" ავტორი არაერთხელ დაადანაშაულეს რუსეთის ისტორიის სუბიექტურად პირქუშ ხედვაში, რეალისტური ხელოვნების პრინციპების დარღვევაში, "შიფრულ" ენაზე დამოკიდებულებაში და ა.შ., მაშინ, როცა ანდრეი ტარკოვსკი იცავდა მხატვრის უფლებას, სიმართლეს ხატმწერის ნამუშევრებით. "ანდრია რუბლიოვი" არის დახვეწილი ფილოსოფიური იგავი ხალხის ბედზე, რელიგიაზე, პიროვნებაზე, ხელოვნებაზე და, ამავდროულად, სურათი საშუალებას გვაძლევს ვნახოთ ეკრანზე მთელი ეპიკური ისტორიულობა. ტარკოვსკის რუსეთი ველური და ბინძურია, როგორც მარადიული ბნელი საუკუნეების კოლექტიური სურათი. რეჟისორს ისტორიული პრეტენზია არ ჰქონია, არ სურდა თავისი ფილმი „მუზეუმის მეგლად“ გადაექცია, არ ეშინოდა ანაქრონიზმების, გადახვევებისა და კონვენციების. იდეა დგას წინა პლანზე, ფორმა უკიდურესად ნატურალისტური და მიუკერძოებელია. რუბლიოვის ფერწერა-ხატწერა პირველ რიგში, ხალხური ხელ ოვანბაა. ტარკოვსკის გმირი ყოველთვის წერდა არა როგორც ყოვლისშემძლე, არამედ რწმენის გულისთვის. მაგრამ როგორ უნდა ვიპოვოთ შინაარსისა და ფორმის სიმბიოზის ეს სილამაზე, მიწიერი განსაცდელების გავლისას და რწმენის არ დაკარგვისას? მეთოდოლოგიურად ჩვენი ნაშრომი დაფუძნებულია ხელოვნებათმცოდნეობის შემეცნებით მეთოდზე, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს მაქსიმალურად ეფექტურად მოხდეს საკვლევი პრობლემის გააზრება. ტარკოვსკის ბრალს სდებდნენ რეალობისგან სრულ იზოლირებულობაში. როცა მის შემოქმედებას ეცნობი, მისი რეჟისორული სტილი, აზროვნების სიღრმე და ასახვის კოსმიური არეალი გვაიძულებს სუნთქვას, თითქოს დგახარ უფსკრულის პირას, და იყურები ვიღაცის სულში, ტანჯული, მოუსვენარი, მაგრამ ცოცხალი. ფილმი ისტორიაა სულის დაბადებაზე და ღმერთისა და ადამიანებისადმი რწმენის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ფილმი., ტარკოვსკი., ფილოსოფიური იგავი., ანდრია რუბლიოვი., სიმბოლიზმი., კინოგამოსახულება., ხატწერა

შესავალი: რეჟისორი შეიძლება ეწოდოს კინორეჟისორს, რომელიც ნათლად ხედავს თავის ხედვას და შემდეგ გადამღებ ჯგუფთან ერთად მუშაობს, იცის როგორ მიიყვანოს იგი საბოლოო და ზუსტ განხორციელებამდე. თუმცა ეს ყველაფერი მაინც არ სცილდება წმინდა პროფესიონალიზმის ფარგლებს, ხელოსნობის ფარგლებს. ამ ჩარჩოებში ბევრი რამ დევს, რის გარეშეც ხელოვნება ვერ ახერხებს თავის რეალიზებას, მაგრამ ეს ჩარჩოები არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ რეჟისორს მხატვარი ეწოდოს, შემოქმედებითი პროცესი იწყება მაშინ, როცა მის გეგმაში ან უკვე ფილმში ჩნდება განსაკუთრებული ფიგურალური სტრუქტურა, აზროვნების სისტემა რეალურ სამყაროზე და რეჟისორი მას წარუდგენს, უზიარებს მაყურებელს, როგორც მის ყველაზე სანუკვარ ოცნებებს. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას აქვს საკუთარი შეხედულება საგნებზე, ხდება ერთგვარი ფილოსოფოსი, ის მოქმედებს როგორც ხელოვანი, ხოლო კინო, როგორც ხელოვნება (ტარკოვსკი, 2008). ფილმზე "ანდრეი რუბლევი" (თავდაპირველი სათაური - „ვნება ანდრეისთვის“) მუშაობა საკმაოდ რთული, შრომატევადი შემოქმედებითი სამუშაო იყო. ფილმის კეთება ხომ გრძელი და მრავალეტაპიანი პროცესია, რაც გულისხმობს იდეის ხორცშესხმას, შუქის, გამოსახულების, კონცეფციის, სიტყვების, ხმის ფრაგმენტების სინქრონიზი მოქცევას. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ სცენარის დაწერის პროცესში, გადაღებების დაწყებამდე, ანდრეი ტარკოვსკიმ და ანდრეი კონჩალოვსკიმ ექვს თვეზე მეტი გაატარეს ბიბლიოთეკებში, სწავლობდნენ ძველ რუსულ ცხოვრებას, ხალხის ბედს. მხატვრის რუბლიოვის შესახებ მცირე ინფორმაცია მოიპოვებოდა, ამიტომ მისი გამოსახულება ძირითადად ფიქტია იყო. სცენარი 800-ზე მეტ გვერდს შეადგენდა, 400-ზე მეტი კომენტარი და არაფორმალური კავშირი (ბლატი) დარჩა ლიტერატურული სცენარის გვერდის მინდვრებში აღწერილი. სცენების დამაჯერებლობასთან დაკავშირებით. ბევრი შენიშვნა გაასწორა ტარკოვსკიმ, თუმცა, ზოგან საკუთარ პოზიციაზე დგომა არჩია და ზოგიერთი ეპიზოდი შეუცვლელი დატოვა- შუა საუკუნეების რუსეთის ვიზუალური თხრობით წარმოდგენა. ფილმი უპირველესად მხატვრულია და არა ისტორიული. აშკარაა ავტორის შეხედულების ფიქსირება ამა თუ იმ სიტუაციაზე. ჩნდება კითხვა, კონკრეტულად რისი ასახვა მოახერხა/ან ვერ მოახერხა ისტორიულ რეალობასთან შესაბამისობაში შემოქმედებითმა გუნდმა.

წარმოდგენილ სტატიაში მიზნად დავისახეთ განგვიხილა და გაგვეანალიზებინა რეალურ ისტორიაზე დაფუძნებული ამბავი- თავისებურად, ეპოქა ანდრეი რუბლევისა. მის შემოქმედებაში თანამედროვეების ოცნება მორალურ იდეალზე არაჩვეულებრივი მხატვრული ძალით იყო

განსახიერებული; მხატვრის ნამუშევრები ადასტურებს სიკეთის, თანაგრძნობის, ჰარმონიის, სიხარულის იდეებს, რაც აკმაყოფილებდა ხალხის მისწრაფებებს. სამწუხაროდ, ძალიან მცირე ინფორმაცია არსებობს ნიჭიერი ფერმწერის შესახებ, ამიტომ ფილმის ნარატივი სულაც არ არის ბიოგრაფიული.

რუბლიოვის სულიერი იმპულსები გამოიხატება მის მიერ შექმნილ ნამუშევრებში და მეჩვენება, რომ სწორედ შემოქმედების ანალიზზე დაყრდნობით მოახერხა ანდრეი ტარკოვსკიმ ხელახლა შეექმნა ხატმწერის ეკრანული სახე-თუ როგორ იბრუნებს ადამიანი საკუთარ თავს, მხოლოდ საკუთარი თავის შეცვლით, ფაქტობრივად, სულ სხვა პიროვნებად ქცევის უნარის წყალობით. რთული არ არის მისი რწმენის, მსოფლმხედველობის გაგება და შეგრძნება. ტარკოვსკი ასახავს ეკრანული ხელოვნების დანიშნულებას, რომელმაც უნდა გააღვიძოს მაყურებლის აზრები, შეახსენოს მას იმ დროს, რომელშიც ის ცხოვრობს.

ტარკოვსკიმ ფილმი 1966 წელს გადაიღო, რომლის აკრძალვა საბჭოთა ხელისუფლებამ მოახერხა იდეოლოგიური მიზეზების გამო („ნატურალიზმის, ელიტარული ენის, ისტორიის დამახინჯების გამო“). ამ პერიოდში სურათი ნაჩვენები იყო მხოლოდ საერთაშორისო კინოფესტივალებზე და შეტანილია მსოფლიოს ასი საუკეთესო ფილმის სიაში. საბჭოთა ეკრანებზე მხოლოდ 1971 წელს გამოვიდა ეკრანზე და კიდევ მრავალი წლის განმავლობაში, კინოკლუბებში ჩვენებით, უცვლელად იწვევდა მაყურებელთა ინტერესს და დისკუსიას.

დიდი ხატმწერის ცხოვრება გახდა ამოსავალი წერტილი რუსეთში მხატვრის ბედზე ფიქრისთვის. თავად მე-15 საუკუნის რუსეთი ტრაგიკულ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩნდება. ა. ტარკოვსკი იბრძოდა, მისი სიტყვებით, პირდაპირი დაკვირვების ჭეშმარიტებისთვის მიეღწია თითქმის დოკუმენტური ავთენტურობის ეფექტს. გრანდიოზული მასობრივი და საბრძოლო სცენები გამოირჩევა კადრის შიგნით მოძრაობის ვირტუოზული სრულყოფილებით. დადგმის ფარგლები შერწყმულია თითოეული კადრი კლასიკურ სილამაზესთან. მთლიანობაში, ფილმი 1960-იანი წლების რუსი ინტელექტუალის ანარეკლია რუსეთის ფენომენზე, გაუგებრად გადარჩენილ ხალხზე, რომელიც მტკიცე კატასტროფის პირობებშია.

ფილმი აგებულია, როგორც მხატვრის სულიერი განსაცდელების სერია რვა ნაწილად დაყოფილი: „ბუფონი“, „თეოფანე ბერძენი“, „ერთად გაიზარდეთ ანდრეის მიხედვით“, „დღესასწაული.“ „უკანასკნელი განაჩენი“, „დარბევა“, „დუმილი“- თავისთავად ნოველები კონცენტრირდებიან იდეალურად ტარკოვსკისთან -მორალურ და ფილოსოფიურთან პრობლემებთან : პიროვნება და ისტორია, ხელოვანი და ძალაუფლება, თავისუფლება და მორალური არჩევანი, რწმენა, ღალატი, სინდისი და ა.შ. ავტორი ბრუნდება ახალი შემოქმედებით - ახალი მოდერნიზმით.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომი გამოყენებული გვაქვს პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნებული რამდენიმე სტატია. აგრეთვე დავეყრდენით დამხმარე ლიტერატურას, სხვადასხვა ტიპის ცნობებსა და სხვ. რასაკვირველია, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია იმ პროცესების ანალიზიც, რომელიც სსრკ-ის გარეთ ხდებოდა. ამიტომ, სტატიაში ვეყრდნობით უმეტესწილად არაქართულენოვან პუბლიკაციების ანალიზს ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით. ყოველივე ზემოთქმული განსაზღვრავს კვლევის აქტუალობას- ტარკოვსკის შემოქმედების ყველაზე მნიშვნელოვანი მემკვიდრეობა მდგომარეობს იმაში, რომ ყველა ფილმი მიმართულია არა სამყაროს შეცნობაზე, ან სამყაროდან მიღებულ შთაბეჭდილებებზე, არამედ მთლიანადაა კონცენტრირებული ადამიანზე, პიროვნებაზე, შინაგან ძვრებზე, ფსიქიკის ყველაზე დახლართულ ლაბირინთებში მოგზაურობაზე. ეს მიდგომა სათავეს იღებს რუსულ მართლმადიდებლურ რიტუალებში და ტექნიკა, რომელიც ტარკოვსკიმ შეიმუშავა მათ წარმოსაჩენად, 1990-იანი წლებიდან მრავალი (განსაკუთრებით რუსი) რეჟისორისთვის ყველაზე ძლიერი სტილისტური გადაწყვეტილება აღმოჩნდა. ტრადიციული კულტურული მითოლოგიები ამ პერიოდის ფილმებში მხოლოდ კრიტიკული ანალიზის საგნად ჩნდებოდა. 1970-იანი წლების არცერთ რეჟისორს არ მიუმართავს სულიერ კულტურული ტრადიციისთვის ისე, როგორც ტარკოვსკის. მოდერნიზმის დემითოლოგიზირებელი ტენდენციების შემდეგ გამოჩნდა რეჟისორი მითოლოგიური ხედვით, გამოკვეთილი მოდერნისტული კინოს მეთოდებში - თვითრეფლექსიული, ფრაგმენტული და სუბიექტური თხრობა; ვიზუალური სამყარო და კულტურული ციტატებით სავსე დიალოგები.

მეთოდოლოგია: ინტერდისციპლინირებული მიმართულების ნებისმიერი ჟანრისა და ისტორიული პერიოდის გათვალისწინებით დავამუშავეთ ისტორიული თუ კინომცოდნეობის

სკოლების ის ძირითადი ავტორები, თემები და გამოცემები, რომელთა საშუალებით ისტორიის თხრობისას შესაძლებელი ხდება მისი იმგვარი ინტერპრეტაცია, შეგნებულად მოვლენათა ნაწილის წინ წამოწევა. მიღებული ისტორიული ნარატივი მკითხველის ინტერესებს უნდა ემსახურებოდეს. დიდი ყურადღება თვისობრივი კვლევის მეთოდებსაც ეთმობა. სტატიებისა თუ მონოგრაფიების სტრუქტურული ანალიზით შევეცადე მოვლენათა ახსნას, მათი ბუნებისა და კონტექსტის განსაზღვრას. ნებისმიერი წერილი თუ რეცენზია შეიძლება განვიხილოთ როგორც ცალკეული მოვლენა, თუმცა შეგვიძლია ის უფრო ფართო პროცესის ნაწილად მოვიაზროთ: გამოსახულების (ხატის)ადმი დამოკიდებულების მართლმადიდებლური ტრადიციის თანახმად, ფილმში წარმოდგენილი პერსონაჟები სულიერად მართლაც არიან ეკრანზე, როგორც სიმბოლური წარმოდგენა. ტარკოვსკიმ იგივე კონცეფცია გამოიყენება მართლმადიდებლური ეკლესიის სივრცით ორგანიზებაში, სადაც კანკელი გამოყოფს პროფანულ სივრცეს წმინდა სივრცისგან, თითქოს ფერმწერი ფიზიკურად იმყოფება ეკლესიაში და ჩანს მხოლოდ კანკელი; ხედვა გამოსახულების მეშვეობით საშუალებას გვაძლევს შევხედოთ წმინდას. მასალის მიღმა ტრანსცენდენტის აღქმა მართლმადიდებლური რიტუალის ცენტრში- არის ამ კულტურული ტრადიციისთვის აუცილებელი აზროვნება, ანუ ტრანსცენდენტული აღქმა მოითხოვს ქცევის ცვლილებას მატერიალურ სამყაროსთან მიმართებაში, რასაც, თავის მხრივ, დრო სჭირდება. მაშასადამე, ამ ტიპის კულტურულ ქცევაში ტარკოვსკი მის კინოს ნამდვილ ალტერნატივად აქცევს პროფანული, ამქვეყნიური კულტურისთვის, რომელიც გავრცელდა მთელ მსოფლიოში, მიუხედავად პოლიტიკური და ეკონომიკური მოდელებისა. მისი მიზანია, მაყურებელმა იგრძნოს ყოფნა სივრცეში და ნელ-ნელა იხეციალოს.

დისკუსია/შედეგები: „ხელოვნების ნაწარმოებმა შინაგად უნდა შეძრას მაყურებელი და გამოიწვიოს კათარზისი. ის უნდა ეხმაურებოდეს ადამიანის ყველაზე ცხოველ განცდებსა და ტკივილს. ხელოვნების მიზანი არაა ცხოვრების სწავლება- ნუთუ ლეონარდო გვასწავლის რამეს თავისი ტილოებით ან რუბლიოვი — „სამებით“?. არა, ხელოვნება არასოდეს ჭრის პრობლემას, ის უბრალოდ წამოჭრის მას. ხელოვნება აკეთილშობილებს ადამიანს და ამზადებს მას დიდი მადლის აღსაქმელად, მუხტავს სულიერი ენერგიით. აი ეს არის ხელოვნების მაღალი დანიშნულება“ (Tarkovsky, 2008:26).

სსრკ-ში გადაღებული ანდრეი ტარკოვსკის ფილმები პრაქტიკულად დიდხანს არ გამოჩენილა საბჭოთა ეკრანებზე, სახელი და გვარი- ანდრეი ტარკოვსკი არ იყო ცნობილი მასობრივი აუდიტორიისთვის, ბუნებრივია, ყოველივეს განიცადა, როგორც ღრმა სულიერ დრამას მისი შემოქმედების დაუფასებლობისთვის. 1973 წლის ოქტომბერში თავის დღიურში დაწერა: „ერთ-ერთი ცუდი აზრი: არავის სჭირდება, შენ სრულიად უცხო ხარ შენი კულტურისთვის, არაფერი გაგიკეთებია ამისთვის, შენ ხარ არარაობა!.. „ ძალიან რთულია ვინმესთვის უსარგებლო იყო. ისტორია სისხლიანი, სასტიკია, მასთან ერთად ბრუნდება ომები (ცხელი და ცივი), ტოტალიტარული რეჟიმები, ცენზურა. თუმცა არის გარკვეული კანონზომიერება, რომ მასთან ერთად იზრდება ინდივიდის როლი და პასუხისმგებლობა“ (Tarkovsky, 2008: 35). დღეს უკვე შესაძლებელია გარკვეული შედეგების შეჯამება. წავიდა ის დრო, როდესაც ფართო საზოგადოება იდენტიფიცირდა ამ ვიწრო წრესთან: მასებს სურდათ გამხდარიყვნენ ელიტა. რუსეთში ეს ტენდენცია უფრო დიდხანს გაგრძელდა და, „პერესტროიკის“ შემდეგაც იგივე ბერგმანი და ტარკოვსკი - ბევრის აღქმაში გაქრა. იმიტომ, რომ გაჩნდა ახალი ღირებულებები, უფრო პრაგმატული, უფრო მეტად დაკავშირებული მატერიალურ სამყაროსთან, ვიდრე სულიერთან. ეს ახალი სიტყვა ნიშნავდა, რომ პრესტიჟული იყო მდიდარი და წარმატებული სოციალური. ბერგმანსა და ტარკოვსკის ადგილი არ ჰქონდათ. და ეს დაემთხვა პოსტმოდერნიზმის პერიოდს კულტურაში, მათ შორის კინოში. თანამედროვე მსოფლიო ხელოვნების ასპარეზზე გამოჩნდა ალმოდოვარი, ძმები კოენები, დევიდ ლინჩი, ტარანტინო, ბოლოს - სულ სხვა კულტურულ სფეროში აღმოჩნდით, სადაც ტარკოვსკის შემოქმედება არ ჯდება და, როგორც ჩანს, სადაც შორს უნდა დარჩენილიყო კინოს საარქივო ისტორიაში. ცხოვრებაში არის რაღაცეები, რომლებიც განუყოფელია ერთმანეთისგან, ერთი მეორის გარეშე ვერ იარსებებს. ასე რომ, ანდრეი ტარკოვსკის ბედი წარმოდგენილია მისი გამორჩეული "ანდრია რუბლიოვის" გარეშე. გასაკვირია, რომ მე-15 საუკუნის მხატვრის შესახებ სურათი დრამაში გადაიზარდა. თითქმის მისტიკურად, რეჟისორი და მისი ფილმი ერთმანეთთან არის დაკავშირებული, რაც, ყოფს ტარკოვსკის შემოქმედებით გზას და კინემატოგრაფიულ მოღვაწეობას რუბლევამდე და მის შემდეგ.

რატომ შეიძლება ჩაითვალოს ფილმი "ანდრია რუბლიოვი" კლასიკად? - როგორც ყველა კლასიკური სურათი არ ეხება ერთ ადამიანს, არამედ მთელ ეპოქას მხატვრის თვალთ დანახულს,

გააზრებულს. დროის პრობლემების შესწავლა, მისი პრეზენტაცია პატივისცემას იმსახურებს, რადგან სიუჟეტისა და დეგრესიების ყველა დახვეწილობის გასაგებად, მოგვიწევს ისტორიული ქრონიკების მრავალფეროვნებაში ჩაღრმავება. ისტორიული ფილმი მაყურებელს აინტერესებს არა ისტორიით, არამედ ქრონოლოგიას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს - რეჟისორი ქრონოლოგიურად მოგვითხრობს ხატმწერის ანდრეი რუბლიოვის ჩამოყალიბებასა და სულიერ კრიზისზე. რა თქმა უნდა, როგორც ნებისმიერი სხვა ხელოვნების ნიმუში ფილმი, მხოლოდ ერთ დროს არ შეიძლება იყოს მიბმული, „შემოქმედებითი კრიზისის“ ცნება აქტუალური იყო და იქნება.

ჩვენი აზრით, კინოსურათში სამი ეპიზოდი ყველაზე მნიშვნელოვანია. პირველი: თათრების შემოსევა, რომელსაც მოჰყვა სიკვდილი და განადგურება. ეს ის ეტაპია, რომელშიც ანდრიას ცნობიერება დაიხურება. მეორე ეპიზოდი: სამყაროზე უარის თქმა - მხატვარი იღებს უდიდეს ჭეშმარიტებას - არაფერი გრძელდება სამუდამოდ, არც ხელოვნება. და ჩნდება მთავარი კითხვა - რატომ არის საერთოდ საჭირო ესთეტიკური შრომა, თუ, ბოლოს და ბოლოს, ისიც მტვრად იქცევა. რისთვის გვჭირდება საჩუქარი საერთოდ, თუ ის უღიმღამო ცხოვრების ტოლფასია? სიუჟეტის დასასრულებლად კი ავტორს მხოლოდ მესამე ეპიზოდი სჭირდება-დენუმენტი(გმირის ტრიუმფი), რომელშიც ხელოვნების დანიშნულებაა ახსნილი. ბოლო ეპიზოდში რუბლევი დამკვირვებელია, ლიდერობა ენიჭება ახალგაზრდა ბორისკას, რომელიც გადარჩენის შანსს იყენებს. ახალგაზრდა კაცი რუბლიოვს ეხმარება გაახსენოს სულიერი არსებობა და სულიერად გადარჩეს. ასეთი კრიზისი ხდება ნებისმიერი ადამიანის ცხოვრებაში, მნიშვნელოვანია ყველა ამ ეტაპის გავლა და სწრაფვა სასურველი მარადიული დიდებიდან საკუთარი მორალური კმაყოფილებისა და მოყვასის სიხარულისკენ. მარადიული დიდება მიუწვდომელი ოცნებაა და რუბლიოვმა მოახერხა კვალი დაეტოვებინა, მაგრამ ეს არ იყო ის, რაც ამოძრავებდა მას. ხელოვნების დანიშნულება არ არის მწელი მისახვედრი - ხალხისთვის სიხარულის მოტანა.

ტარკოვსკის ფილმმა იმდროინდელ საბჭოთა კინოკრიტიკოსებს იმედი გაუცრუვა - გარკვეულწილად თავისებური დამოკიდებულება ქრისტიანული რუსეთის მიმართ. თუ ჩვენს დროში არ შეიძლება ლაპარაკი მცირე ისტორიულ დამახინჯებაზე, რადგან მხატვრული ფილმი, უპირველეს ყოვლისა, აბსტრაქციაა და არ არის კარგი იმის ჩვენება, თუ როგორ უნათლებათ თვალები ეკლესიების დაწვის დროს. ტარკოვსკის სისასტიკეს გემოვნებით ემსახურება - იგი მოხდენილად იყენებს კამერის მოძრაობას - იქ, სადაც სიკვდილის ან წამების სცენები ზედმეტად ნათლად არის ნაჩვენები, სურათს ზედმეტი „სისხლიანი შეფხები“ არ აქვს. ეს სისასტიკეს მხოლოდ გარეგნულად აფერხებს, მაგრამ სინამდვილეში ყველაფერი ბევრად უფრო მკაცრია, რადგან სრული ცნობიერებით, მაყურებლის თავში სასტიკი და ველური სამყარო განვითარდება, სადაც ადამიანის სიცოცხლე ფასდაუდებელია პირდაპირი გაგებით და არა პათოსით. მართლაც, საერთო თანაფარდობით, რეჟისორმა მხოლოდ მცირე ნაწილი აჩვენა და ყველა მთავარი სასტიკი სცენა მხოლოდ მინიშნებებში იყო შეფარვით. ამ თვალსაზრისით, „ანდრია რუბლევი“ გახდა ძალადობის ფირზე ასახვის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი მაგალითი. ბრალდებები, რომ ის არის „ზედმეტად სასტიკი“-„მართალია“. ტარკოვსკი მაყურებლის ყურადღებას ამახვილებს უმთავრესზე - მხატვრის შემოქმედების ურთიერთობაზე მის ეპოქასა და ხალხთან, აგრძელებს გზას საუკუნეების მანძილზე, ცდილობდა დაინახოს დროის რეალობა ცრუ პათოსის, ბურუსის გარეშე (ოპერატორი ვ. იუსოვი). ფილმი ადასტურებს, რომ რუბლევის უნიკალური ხატები და ფრესკები, სიცოცხლის დამადასტურებელი ფერებით და დრამატული შინაარსით, წარმოიშვა მათი შემქმნელის დაკვირვებითა და ასახვით სამშობლოს ბედზე, იტანჯებოდა არა მხოლოდ გარე მტრებით, არამედ ძმთამკვლევლობით, ხელისუფლებაში მყოფთა გულგრილობისგან ხალხის საჭიროებებისა და პრობლემებისადმი.

რეალობის ამსახველი თვალსაჩინო ეპიზოდი არ არის იშვიათი კითხვა რელიგიური თემებისთვის: ჩამოვიდოდა თუ არა იესო დღეს დედამიწაზე. რეალისტების უმეტესობის პროგნოზი აშკარაა - ან ვერ შეამჩნევდნენ, ან ისევ ჯვარს აცვამდნენ. ამით ტარკოვსკი ცხადყოფს თავის დამოკიდებულებას რელიგიისადმი. კრიტიკა იგივეა - რეჟისორმა წმინდანის გამოსახულება გაუკუღმართა. მაგრამ ტარკოვსკიმ თავდაპირველად უარი თქვა გამოსახულების სიწმინდეზე - რუბლიოვი, მთელი ეკლესია, უპირველეს ყოვლისა, ჰუმანურია და ამისთვის, აუცილებელია აჩვენო ძალიან გულწრფელი რწმენა მანკიერებების დიდებით. რუბლიოვს სჯერა ღმერთის, მისი არსებობა კანონიკურია, მაგრამ ის იტოვებს მოქმედებებისა და ფენომენების ინტერპრეტაციას. გმირი ცდილობს მოძებნოს ხაზი რწმენისა და ადამიანის დაბალანსებლად, რადგან რწმენას სიკეთის გარეშე აზრი არ აქვს-„ყოვლისშემძლე არ აპატიებს მათ სიბნელეს?. ფერმწერი რიტორიკულ კითხვას ხაზს უსვამს -

იესოს გამოსახულება არის ადამიანის ღმერთთან შერიგება. ის აღიარებს, რომ ცოდვილია, მაგრამ რწმენა ასწავლის პატიებას და გაგებას. მთელი ფილმი, რომელიც სარკესავით ასახავს ისტორიას და თანამედროვეობას, აპოკალიფსურ ნახატებს და მხატვრის აურზაურს, მოწმობს ინდივიდის კავშირს ეპოქასთან და მარადისობასთან.

ფილმი მაშინვე გიტაცებს და ბოლომდე არ გიშვებს. მაყურებლის თვალწინ, ერთმანეთის მიყოლებით, იცვლება სურათები, რომლებიც ასახავს ანდრეის და მის გვერდით მცხოვრები ადამიანების შინაგან სამყაროს. უფრო მეტიც, გასაოცარია არა ის თუ რამდენად ბრწყინვალედ არის გადმოცემული თვით რუსი ხატმწერის გამოსახულება, არამედ რამდენად ნათლად, სრულად, ზუსტად არის აღწერილი თვით უმნიშვნელო პერსონაჟებიც კი. ისტორიულ ფილმებში არ არის თანდაყოლილი პრეტენზიულობა, მსახიობები არ თამაშობენ ეპიკური ტილოს გმირებს. რეჟისორი კინოკამერით აფიქსირებს ისტორიებს, სადაც ზოგჯერ მხოლოდ დამკვირვებელია, ზოგჯერ კი, რამდენიმე ეპიზოდში მთავარი გმირი (განსაკუთრებით მახსოვს "ზარის" ეპიზოდი). ფილმი დეტალებზეა აგებული. როდესაც ტარკოვსკი აჩვენებს ანდრეას მიერ შექმნილ ფრესკებს და ხატებს კამერა ზედმეტად მიუახლოვდა ხატს და კულისებში წვიმდა, რამდენჯერმე დავიჭირე ჩემი ფიქრი, რომ ვხედავ - ოქროს შემოდგომას. ვიზუალური დიაპაზონის სრულყოფილება, რომელიც გამოირჩევა კადრის განსაცვიფრებელი სილამაზითა და სიმარტივით, რეჟისორის მზერის სიმწიფით და ღრმა შინაგანი შინაარსით, საშუალებას გვაძლევს აღვრთოვანდეთ რეჟისორის უნარით, შინაგანი სამყაროთი. ზოგადად, ტარკოვსკის თითოეული ფილმი არის მაქსიმალურად პერსონალური და საავტორო პროექტი. "ანდრეა რუბლიოვი" ავტორის აზრების კვინტესენციაა ადამიანის ბედზე, მის შინაგან ბრძოლასა და ინტროსპექციაზე, რელიგიასა და ეკლესიაზე.

ანდრეის ღმერთი ზოგადია და არა კონკრეტული, იგი ყველაფერშია, ანდრეის არ სჭირდება რიტუალები, რომ ღმერთთან სიახლოვე იგრძნოს. მისი ღმერთი მიმტევებელი და კეთილია, რომელიც არაფერს არ ითხოვს გარდა სიყვარულისა, ამიტომაც იტანჯება რუბლიოვი. მისი ღმერთი არავის აშინებს და ემუქრება ჯოჯოხეთით. ხატმწერი მხოლოდ სიყვარულს ხედავს რელიგიაში და ამიტომაცაა რომ ტარკოვსკი მხოლოდ მის ხატებს აჩვენებს მთელს ფილმში ფერადი კადრებით. ფილმი არ არის მხოლოდ რუსეთის ერთ-ერთი გამოჩენილი მხატვრის ბიოგრაფია, რომელიც დგას თავად რუსული ხელოვნების საწყისებზე, ძველი რუსეთის ხალხის სახეებში რეჟისორი ეძებს რუსი პიროვნების უნიკალურობას, მის ხელშეუხებლობას და ორიგინალურობას. სიმარტივე უპრობლემოდ მნიშვნელოვანია. ავტორისა და მთავარი გმირის სახელების დამთხვევა სიმბოლურია. "ანდრეი" ბერძნულად მამაცს ნიშნავს - ანდრეა პირველწოდებული, თავადი ანდრეა ბოგოლიუბსკი- კავშირისა და დროის უწყვეტობა. ტარკოვსკის დრამატურგიული ხაზი ღრმა და მეტაფიზიკური იყო, ბევრი ადამიანი დღემდე ვერ ხსნის ამ სურათს. რეჟისორი თავისი იგავის ყველა სცენას მეტაფორითა და რელიგიური მნიშვნელობით ავსებდა. სიმბოლურია, როცა ზარების ჟღერადობა მადლს ფენს მიდამოს, მინდორში სასიკვდილო სიჩუმეა და ამ სიჩუმეში მხოლოდ უცხოელი ელჩების საუბარი ისმის. ზარი თითქოს აღვიძებს რწმენას რუბლიოვის მიმართ, ის ხედავს, რომ ხელოვნება ფუჭი არ არის, ხალხს სჭირდება. ფილმი ძალიან მრავალფეროვანი და მრავალმხრივია. მასში სიმბოლიზმი თანაარსებობს ისტორიასთან, ეჭვი რწმენასთან, ფაქტობრივი ისტორია აბსტრაქციასთან. სერიოზული კლასიკური ფილმი, რომელიც არასოდეს დაკარგავს აქტუალობას. აბსტრაქტულობა, სიმწიფე, მეტაფორა და ანდრეი ტარკოვსკის რეჟისორის შეხედულების ღრმა მნიშვნელობა, რომელმაც ერთი ადამიანის პრიზმაში დაგვანახა იმდენი მნიშვნელოვანი და სასიცოცხლო რამ, რისი ჩვენებაც შესაძლებელია. გასაკვირი არ არის, რომ ანდრეი ტარკოვსკის ეს მშვენიერი ფილმი თაროზე იყო ოთხი წლის განმავლობაში, შემდეგ კი ნახევრად აკრძალული სტატუსით გამოვიდა შეზღუდული დისტრიბუციისთვის. კრიტიკის უმეტესობა ექსკლუზიურად მოდიოდა მხატვრულ მხარეზე, მაგალითად, იმის გარკვევაში დაწვა თუ არა "ფანატიკოსმა" ცოცხალი ძროხა გადასაღებ მოედანზე, თუ წინასწარ დაფარა იგი სპეციალური ჩარდახით. მაგრამ წვრილმანმა დევნამ, საბედნიეროდ, შედეგი არ გამოიღო - დიდი ხანი გავიდა და ეპიკური, ისტორიულ- ბიოგრაფიული ფილმი „ანდრეი რუბლევი“ დღემდე ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ფილმია მსოფლიოს კინოს ისტორიაში. ანდრეი ტარკოვსკი იყო იმ ერთეულთა შორის, რომელიც ბერგმანისა და დრაიარეს მსგავსად, კინოში მუდმივად საუბრობდა ღმერთზე, რწმენაზე, იმედზე, მარადისობაზე. ანდრეი ტარკოვსკი იყო იმ დროში ყველაზე ევროპელი რეჟისორი, რომელიც ვიზუალური სიფაქიზით, ბრძნული სიდინჯით და პოეტური ტონალობით ქმნიდა გამორჩეულ, განსხვავებულ და განსაკუთრებულ ფილმებს „საავტორო“ კინოსთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია შემდეგი მორალური და ფილოსოფიური ასპექტები: რეალობის ასახვა,

რეალობის ცოდნა, პიროვნების პრობლემა. „საავტორო კინო“ გარკვეული პოზიციის და არა მხოლოდ სტილის კინოა. „ყოველ შემთხვევაში, - წერდა ს. ეიზენშტეინი, - ეს ყოველთვის არის „პირადი გადახვევა“ თემის შიგნით და ყველა შემთხვევაში, თავად ფილმის მასალის დამოუკიდებელი კომპოზიცია (Фрейлих, 2002: 16).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Бёрд, 2023: - Бёрд Р., „Андрей Тарковский: стихии кино“, Санкт-Петербург, 2023
2. Фрейлих, 2002: - Фрейлих С., Теория кино: от Эйзенштейна до Тарковского. М, 2002, გვ 16-18
3. Robinson, 2015: - Robinson J., „The Sacred Cinema of Andrei Tarkovsky (Media, Feminism, Cultural Studies)“, Crescent Moon Publishing, 2015
4. Rollberg, 2009: - Rollberg P., Historical Dictionary of Russian and Soviet Cinema, US: Rowman & Littlefield, 2009
5. Tarkovsky, 1987: - Tarkovsky A., „Sculpting in Time“, University of Texas Press, 1987
6. Tarkovsky, 1992: - Tarkovsky A., „Andrei Rublev“ (The screenplay), Faber & Faber, 1992
7. Тарковский 2008: - "Мартиролог. Дневники", Межд. Институт им.Тарковского, 2008, გვ 26-19
8. Туровская, 2019: - Туровская М., „7 1/2 или Фильмы Андрея Тарковского“, 2019

**Considering the Finnish Approach to the Issue of Establishing Tolerance towards
Cultural Diversity in the Georgian Educational System**
**კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ ტოლერანტობის დამკვიდრების
საკითხისათვის ქართულ საგანმანათლებლო სივრცეში ფინური მიდგომის
გათვალისწინებით**

Naile Mikeladze

PhD in Philology, Senior Researcher
at Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: naile.mikeladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7225-1067>

Lyubov Liski

PhD student in Anthropology at
University of Helsinki

Neli Gabaidze

Master in Philology,
Batumi Public School №22

Abstract: In the paper, attention will be focused on the innovative methods and approaches applied by the world's leading countries. Globalization, technology development has put the world in front of the biggest challenges. The modern vision has somewhat changed the attitude of society and teenagers towards a number of issues. Each country is doing its best, trying to meet new challenges.

It is widely known that today, in the conditions of globalization and technological development, one of the fields that has faced a great challenge is education. The mission, purpose and priorities of education itself have changed. Accordingly, there was a need for transformation of education. In this regard, the Ministry of Education of Georgia is doing its best, but a number of issues still remain unsolved problems.

This and a number of other issues are discussed in the work presented, the analysis of which will help students to better manage the learning process and have goal-oriented results.

We think that the mentioned material will not lack interest, both for school and higher educational centers.

Key words: innovative approaches, Finnish educational system, literature, teaching and learning.

ნაილე მიქელაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: naile.mikeladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7225-1067>

ლიუბოვ ლისკი

ანთროპოლოგიის დოქტორანტი,
ჰელსინკის უნივერსიტეტი

ნელი გაბაიძე

ფილოლოგიის მაგისტრი,
ბათუმის №22 საჯარო სკოლა

აბსტრაქტი: წარმოდგენილ მოხსენებაში ყურადღება გამახვილებული იქნება ინოვაციურ ხერხებსა და მიდგომებზე, რომელთაც მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნები მიმართავენ. გლობალიზაციამ, ტექნიკის განვითარებამ მსოფლიო უდიდესი გამოწვევების წინაშე დააყენა. თანამედროვე ხედვამ

გარკვეულწილად შეცვალა სოციუმის, მოზარდის დამოკიდებულება რიგი საკითხებისადმი. თითოეული ქვეყანა მაქსიმუმს აკეთებს, ცდილობს ფეხი აუწყოს ახალ გამოწვევებს.

საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ დღესდღეობით გლობალიზაციისა და ტექნოლოგიური განვითარების პირობებში ერთ-ერთი სფერო, რომელიც დიდი გამოწვევის წინაშე დადგა – განათლებაა. შეიცვალა თავად განათლების მისია, მიზანი და პრიორიტეტები. შესაბამისად, გაჩნდა განათლების ტრანსფორმაციის საჭიროება. ამ მხრივ საქართველოს განათლების სამინისტრო მაქსიმუმს აკეთებს, თუმცა რიგი საკითხები, მაინც რჩება გადაუჭრელ პრობლემად.

ამდენად წარმოდგენილ ნაშრომში საუბარია ამ და სხვა რიგ საკითხებზე, რომელთა ანალიზი მსმენელებს დაეხმარება უკეთ მართონ საგაკვეთილო პროცესი და მიზანზე ორიენტირებული შედეგები ჰქონდეთ.

აღნიშნული მასალა ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება, როგორც სასკოლო ასევე უმაღლეს საგანმანათლებლო ცენტრებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ინოვაციური მიდგომები, ფინური საგანმანათლებლო სისტემა, ლიტერატურა, სწავლა-სწავლება.

ოდითგანვე მსოფლიოში საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა, ხელოვნება, ლიტერატურა ჩვენი ქვეყნის, ერის, ისტორიულ წარსულს ასურათხატებდა და მსოფლიო ცივილიზაციათა ჭრილში ივანებდა. საგულისხმოა ისიც, რომ „კულტურა ჩვენ სახეს ქმნის და გავლენას ახდენს ჩვენს იდენტობასა და ქცევაზე. კულტურა ჩვენი არსებობის ფორმაა“ (ქამუშაძე, 2019: 3).

გლობალიზაციამ, ტექნიკის განვითარებამ მსოფლიო უდიდესი გამოწვევების წინაშე დააყენა. თითოეული ქვეყანა მაქსიმუმს აკეთებს, ცდილობს ფეხი აუწყოს ახალ გამოწვევებს, გამოცდებს, რომელიც ტექნოლოგიათა ბუმმა გამოიწვია. დღესდღეობით „გლობალიზაციისა და ტექნოლოგიური განვითარების პირობებში ერთ-ერთი სფერო, რომელიც დიდი გამოწვევის წინაშე დადგა – განათლებაა. შეიცვალა თავად განათლების მისია, მიზანი და პრიორიტეტები. შესაბამისად, გაჩნდა განათლების სისტემების ტრანსფორმაციის საჭიროება“ ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2> . დღეს, ამ მხრივ საქართველოში ბევრი რამ კეთდება. განათლების სამინისტრო მაქსიმუმს აკეთებს, თუმცა რიგი საკითხები, მაინც რჩება გადაუჭრელ პრობლემად.

მოზარდის მსოფლმედველობრივი აღზრდის ინტერესები გარდაუვლად მოითხოვს სწავლა-სწავლების ახალ მიდგომებს, ინოვაციებს. ის ითვალისწინებს მხატვრული ლიტერატურის არა მხოლოდ ცალკეულ ფაქტებში, ცალკეულ ნაწარმოებებში გარკვევას, არამედ ლიტერატურულის სწავლება მიზნად ისახავს ლიტერატურის ცალკეულ ფაქტებსა და მოვლენებს შორის ლოგიკური კავშირის დამყარებას. მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების მთლიანობაში გააზრებას. პედაგოგებმა თითოეული ნაწარმოები უნდა განიხილონ ისტორიზმის და სხვათა პრინციპით (სხვადასხვა ქვეყანათა მსგავს ისტორიასთან შედარება-შეპირისპირების გზით).

მდიდარი ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლა მოგვცემს მეცნიერულ-თეორიული შეხედულებების ფორმირების, წარსულის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის სიღრმეში წვდომის, მისი საერთო ტენდენციების, ჩასახვისა და განვითარების გრძელ ისტორიული პროცესის შესწავლის გზას. ცხადია, დამეთანხმებით, საკითხს თუ ასე მივუდგებით მათი, ბავშვების, ინტერესი უფრო მეტად გაიზრდება.

ქართული ლიტერატურის თვისობრივად ახალი, ღრმა იდეურ შინაარსი. მისი ნოვატორული ბუნება როდი აიხსნება მხოლოდ სინამდვილის განსაკუთრებული ხასიითით. ამ საქმეში გარკვეულად დიდი როლს თამაშობს, კლასიკური, მდიდარი, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია და სხვ. ცხადია, ლიტერატურის ისტორიის სასკოლო პროგრამა, მისი სწავლება აღრმავებს და აფართოებს მოსწავლეთა წარმოდგენებს დღევანდელიზაზე. ხელს უწყობს მათში ნაციონალური, ეროვნული სიამაყის გრძნობის აღზრდას, ქართული ლიტერატურის ისტორიის განვითარების კანონზომიერებათა კონკრეტულ-ისტორიული მდგომარეობით მათი განპირობებულობის დიალექტიკურ-მატერიალისტურ გაგებას.

ახალი ინოვაციური სწავლების მიზანი განაპირობებს ისტორიულ-ლიტერატურულ სწავლებაში ისტორიზმის ჰეგემონიურ, გაბატონებულ მდგომარეობას. პროგრამებში მასალათა მხოლოდ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დალაგების, მიმოხილვითი და მონოგრაფიული თემების შესწავლისას ლიტერატურული პარალელების ხერხისა და სასკოლო-ლექციური როლის

გაფართოება-გამდიდრების აუცილებლობას. ახალი საზოგადოების აშენება შეუძლებელია დაბრკოლებებისა და სიძნელეების გადალახვის გარეშე. ხოლო სიძნელეებთან ბრძოლის პირველი წრეობა სწორედ სკოლამ უნდა გამოუმუშავოს მოსწავლეს. პედაგოგიკის კლასიკოსი უშინსკი სწავლებას ყოველთვის განიხილავდა ნებისყოფისა და მოვალეობის გრძნობის აღზრდის უმნიშვნელოვანეს საშუალებას. „მართო ინტერესზე დაფუძნებული სწავლება, – წერდა იგი, – არ იძლევა მოსწავლის თავდაჭერისა და ნებისყოფის განმტკიცების შესაძლებლობას, ვინაიდან სწავლებაში ყველაფერი საინტერესო როდია. საჭიროა ბევრი რამ ნებისყოფის ძალით შევითვისოთ“. და ისინიც დავაინტერესოთ.

სკოლაში ერთ-ერთ სირთულეს, ლიტერატურის სწავლებისას ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კურსი წარმოადგენს. ყველა პერიოდი ითვალისწინებს მთელ რიგ მიმოხილვით თემებს. ეს მიმოხილვები უმთავრესად შეეხება ამა თუ იმ ეპოქის ისტორიულ-ლიტერატურულ-პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კულტურული მდგომარეობის ამა თუ იმ ლიტერატურული მიმართულების ზოგად დახასიათებას. ის მეტწილად სცილდება ხელოვნების სათავეებს, მსჯელობებისა და არგუმენტაციისას ლოგიკულად იღებს შედარებით აბსტრაქტულ მეცნიერულ ხასიათს.

ქართული ლიტერატურის სწავლების მეთოდიკა ლიტერატურის სწავლების კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტისას ემყარება მონათესავე დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინების: ფილოსოფიის, ლიტერატურისმცოდნეობის, ენთიმეცნიერების, ისტორიის, პედაგოგიკისა და ფსიქოლოგიის მონაცემებს. განვიხილოთ ამ კავშირის ხასიათი და მიმართება.

ისე როგორც ცხოვრებაში ასახვას საფუძვლად უდევს „ცოცხალი ჭვრეტა“. ცხოვრებისეული მოვლენების შესწავლა და შეგრძნება, ლიტერატურის სწავლებაშიც პირველ რიგში ემყარება მოსწავლის მიერ ტექსტის უშუალო აღქმას, მის მიერ ნაწარმოების შინაარსის შეგრძნებას, მასზე დაკვირვებას. ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული ანალიზის პროცესში მოსწავლე მასწავლებლის დახმარებით და ხელმძღვანელობით ახდენს ნაწარმოებიდან მიღებული შთაბეჭდილებების გააზრებას, ნაწარმოების იდეური შინაარსის აბსტრაქტიზებას, იმსჯელება სიმპათიით ან ანტიპათიით ამა თუ იმ ლიტერატურული პერსონაჟისადმი, შეგნებულად ითვისებს ნაწარმოებში გამოსახულ მოწინავე საზოგადოებრივ იდეალებს და იყენებს ამ გზით მიღებულ ცოდნას ცხოვრებაში, პრაქტიკაში. მაშასადამე, „არცოდნიდან ცოდნისაკენ“ მიმავალი გზა ეს არის სწავლების პროცესში შემეცნების დიდაქტიკური გზა მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში მოსწავლის შემეცნებას საფუძვლად უდევს არა ბუნებაში ჯერ კიდევ შეუცნობელის შეცნობა, არამედ მეცნიერებაში უკვე დადგენილი და ხელოვნებაში გადმოტანილი ჭეშმარიტების ათვისება.

„დღეს სკოლების მთავარი ამოცანაა მოსწავლეების მომზადება იმ ყოველდღიურ გამოწვევებთან გასამკლავებლად, რასაც მათ თანამედროვე ცხოვრების სტილი სთავაზობს. სწორედ ამ უნარებს გამოავლენს მოსწავლეთა შეფასების საერთაშორისო პროგრამაც (PISA), რომელიც 15 წლის მოზარდების ცოდნას სამი მიმართულებით ამოწმებს. ესენია წიგნიერება, მათემატიკა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები. კვლევა ყოველ 3 წელიწადში ერთხელ ტარდება და მასში 70-ზე მეტი ქვეყანა მონაწილეობს ავტორი: ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2>.

ეროვნული სასწავლო გეგმის ერთერთ მუხლში (მუხლი 18. სკოლის საერთო კულტურა) გარკვევით წერია: „1. სკოლამ საგნების სწავლა-სწავლების, სასკოლო პროექტების, სპორტული, სახელოვნებო და საკლუბო აქტივობების (მოსწავლეების, მასწავლებლების, მშობლების ჩართულობით), წარმოდგენილ მუხლში, ყურადსაღებია, ერთ-ერთი პუნქტი: ე) კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ პოზიტიური დამოკიდებულებისა და ტოლერანტობის დამკვიდრება – „შემწყნარებლობა (ტოლერანტობა) გულისხმობს ქვეყანასა თუ მსოფლიოში არსებული მრავალფეროვნების მიმღებლობასა და პატივისცემას, რაც ადამიანთა მშვიდობიანი თანაცხოვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პირობას წარმოადგენს. სკოლის საერთო კულტურამ ხელი უნდა შეუწყოს მოზარდს იმის გააზრებაში, რომ ყოველი ადამიანი წარმოადგენს გარკვეული ენის, კულტურის, ტრადიციის მატარებელ ინდივიდს, რომელსაც თავისი უნიკალური წვლილის შეტანა შეუძლია ქვეყნისა თუ საზოგადოების წინსვლაში. ეს სტიმულს მისცემს მოზარდის სრულფასოვან განვითარებას და დაეხმარება მას კულტურათშორისი დიალოგის წარმართვაში, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ“;

ისტორიულად საქართველო მსოფლიოში იმ ქვეყანათა ჯგუფს მიეკუთვნებოდა, რომელიც გამოირჩეოდა ეთნოკულტურათა შორის განსაკუთრებული ურთიერთობებით. ტოლერანტობა და საქართველო ურთიერთგამომრიცხავი ფრაზა კი არა, სისლხორცეულად გააზრებული ცნება იყო,

რომელიც ლამისაა მათი ცხოვრების წესად ქცეულიყო. საქართველოში ცხოვრობდნენ და ცხოვრობენ უცხო ეროვნების ადამიანები: ებრაელები, სომხები, რუსები... ოდითგანვე შოვინიზმი ქართველისთვის მიუღებელ ცნებად რჩებოდა (ქართველი და ცუდი დამოკიდებულება სხვადასხვა ერებისადმი არ არსებობს). არც დღესაა ეს საკითხი დღის წესრიგში. უბრალოდ თანამედროვე გამოწვევების ზღვარმა მეტად უნდა განავითაროს ის ისტორიული ერი, რომელიც მკვლევართა, ისტორიკოსთა, მოგზაურთა ნაწერებში(ქან მურიე, შარდენი, სტრაბონი, მარი ბროსე და სხვ.) გამორჩეულ ადგილს იკავებს. საქართველოს ისტორიული წარსულმა გარკვეულწილად დაღი დაასვა ჩვენს ცხოვრებას. გამუდმებულმა ომებმა, თავდასხმებმა, დამოუკიდებლობის დაკარგვამ და სხვა გარემოებებმა ჩვენს ქვეყანაში განათლება დეგრადაციისაკენ წაიყვანა.

შესაბამისად, დამოუკიდებლობა დაბრუნებული ქვეყანა ცდილობს ისევ დადგეს ევროპის იმ ქვეყანათა შორის, რომელ ქვეყნებთანაც საგანმანათლებლო კავშირები ჯერ კიდევ წინარე საუკუნეებიდან ჰქონდა.

დღეს, მსოფლიოში, აპრობირებული, ყველაზე წარმატებული მოწესრიგებული განათლების სისტემა, მაღალრეიტუნგული სასწავლო პროექტები აქვს ფინეთის სახელმწიფოს. მათი განათლების სისტემა მთელ მსოფლიოშია აღიარებული. დღეს უამრავი ქვეყანა ცდილობს, ის მეთოდები თუ მოდელები გამოიყენოს და დანერგოს თავის ქვეყანაში, რასაც ამ ქვეყანაში წლებია წარმატებულად ახორციელებენ. კვლევებმა არაერთხელ ცხადყო, რომ „ფინეთი ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა მთელ ევროპაში. მისი სახელმწიფო სისტემა ისეა აწყობილი, რომ სისტემა მართავს ქვეყანას და აკონტროლებს ყველას და ყველაფერს და არა ინდივიდები. ვინც არ უნდა მოვიდეს სათავეში, სისტემა მას არ მისცემს იმის საშუალებას, რომ გადაუხვიოს ამ სისტემის პრინციპებს. ასეა ყველა სფეროში, მათ შორის, განათლების სისტემაში, ჯანდაცვაში და ა.შ. ყოველთვის მაინტერესებდა, როგორ მოახერხა ფინეთმა ამ გაყინულ მიწაზე, სადაც არც ნავთობია, არც ოქრო, არც ბრილიანტები, არც მზე, არც წელიწადის ოთხი სეზონი (ძირითადად, ზამთრიდან ზაფხულში ვხდებით და ზაფხულიდან ისევ ზამთარში), სადაც ზამთარში არ თენდება და ზაფხულში არ ღამდება, ასეთი ძლიერი, გამართული, მდიდარი და ჰუმანური სახელმწიფოს შექმნა. პასუხი ერთია: ამ ქვეყანაში ყველაზე მნიშვნელოვანი, ყველაზე მთავარი არის ამ ქვეყნის მოქალაქე და ყველა კანონი, ყველა ინსტიტუცია ამ მოქალაქის კეთილდღეობის უზრუნველსაყოფად ფუნქციონირებს. <https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

აქედან გამომდინარე, საქართველო ის ქვეყანაა, რომელსაც უდიდესი ბუნებრივი რესურსები გააჩნია. ჩვენი ქვეყნისთვის პრიორიტეტი სწავლა-განათლება უნდა იყოს და არა სხვა იდეალები. ერს, რომელსაც უდიდესი წარსული, კულტურული მემკვიდრეობა და სულიერი საგანძური გააჩნია მსოფლიო ბაზარზე განათლების დონით არ უნდა გამოირჩეოდეს. ტოლერანტობის რიგი საკითხები იკვეთება ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში შექმნილ „ვეფხისტყაოსანში, სადაც რაინდული იდეალები უმაღლეს ზღვარს აღწევს.

მსოფლიოში მულტკულტურალიზმი ოდითგანვე აღიარებდა ქვეყანათა შორის კულტურის აღიარებას, განსხვავებულის პატივისცემას, მის დაფასებასა და მხარდაჭერას. ბუნებრივია, „კულტურული მრავალფეროვნების მნიშვნელობის აღიარება და მისი შენარჩუნების აუცილებლობა თანამედროვე სამყაროსათვის გამოწვევაა. დღეს, ტექნიკის სწრაფი განვითარებისა და გლობალიზაციის გამო, აუცილებელია კულტურული მრავალფეროვნების შენარჩუნებაზე ზრუნვა. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ იუნესკომ მსოფლიო მრავალფეროვნებისა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიზნით შექმნა სპეციალური ნუსხა. 2001 წ. კი მიიღო უნივერსალური კულტურული მრავალფეროვნების დეკლარაცია. 2002 წელს გაერომ 21 მაისი კულტურული მრავალფეროვნების დღედ გამოაცხადა. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანა ამ დღეს განსხვავებულად, თუმცა ერთნაირი პათოსით აღნიშნავს“ (ქამუშაძე, ჭუმბურიძე, CCIIR), Tbilisi, 2019: 3).

ქართული საზოგადოების კონსოლიდაცია და განსხვავებული ჯგუფების, ერთიან სახელმწიფო ორგანიზმში მოითხოვს, რომ სახელმწიფო ორგანიზმში ინტეგრაცია მოითხოვოს, რომ სახელმწიფოს ეთნიკური პოლიტიკა კარგად გააზრებული და მეცნიერულად დასაბუთებულ პროგრამას ეყრდნობოდეს. მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა ამ მიმართულებით, როდესაც ხელისუფლებამ ქვეყნის განვითარების სტრატეგიულ გეზად აღიარა არა ეთნიკური, არამედ სამოქალაქო იდენტიფიკაცია იდენტიფიკაცია(ჯანიაშვილი, 2008:1) ცხადია, მოზარდმა უნდა იცოდეს, რომ საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ერისა და რასის ადამიანს პატივისცემით უნდა მოექცეს.

ყურადსაღებია, ფინეთის საგანმანათლებლო კანონები, მიდგომები და სასკოლო გარემო, პირობები, რომლებიც გარკვეულ როლს თამაშობს მოზარდის ჩამოყალიბებაში. ისმება კითხვა, ფინეთში სკოლა რა ცოდნასა და უნარებს აძლევს მოსწავლეს? „ფინეთში სკოლა არ არის ის ადგილი, სადაც ბავშვი მხოლოდ საგნებს სწავლობს. სკოლაში ბავშვი პირველ რიგში ყალიბდება თავისუფალ პიროვნებად და თავისუფალ მოქალაქედ. ბავშვები არიან ამ ქვეყნის მომავალი. მათ უნდა მართონ ეს ქვეყანა და მათ უნდა უზრუნველყონ სახელმწიფოს წარმატებულად ფუნქციონირება მომავალში. ისინი უნდა იყვნენ ამ ქვეყნის სრულყოფილი მოქალაქეები, ამიტომ უმნიშვნელოვანესია, რომ ბავშვებს ამ უნარებს პატარაობიდანვე უვითარებენ და ასწავლიან <https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

შესაბამისად, მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი და საუკეთესოდ მიჩნეული განათლების მოდელი ფინეთს აქვს და ის უკვე წლებია არც კარგავს პოპულარობას „პიზას“ რეიტინგის პირველ ათეულში. ფინურ განათლების სისტემაში მთავარი და ყველაზე მნიშვნელოვანი სიტყვაა „თანასწორობა“. ყველაფერი 1963 წელს დაიწყო, როცა ფინეთის პარლამენტმა მიიღო თამამი გადაწყვეტილება და ახალი ეკონომიკის აშენების გზაზე პრიორიტეტად სახელმწიფო განათლება აირჩია. მანამდე ფინეთის საჯარო სკოლების მოსწავლეების უმეტესობა 6 კლასის შემდეგ ტოვებდა სკოლას. დანარჩენები კერძო სკოლებში სწავლობდნენ. მხოლოდ პრივილეგიურულ ფენას ჰქონდა ხარისხიანი განათლების მიღების შესაძლებლობა. ამიტომ ფინური განათლების სისტემის რეფორმის პირველი პრინციპი სწორედ თანასწორობა გახდა. „ეს იყო უბრალოდ იდეა, რომ ყველა ბავშვს უნდა ესწავლა ძალიან კარგ საჯარო სკოლაში. თუ ჩვენ გვინდა, რომ ვიყოთ კონკურენტუნარიანი, პირველ რიგში, გვჭირდება, რომ განათლება მივცეთ განურჩევლად ყველას“, – პროფესორი პასი სალბერგი, წიგნის „ფინური გაკვეთილები“ ავტორი.

ამ ქვეყანაში, დღეს, ყველა ფინელი მოსწავლისთვის უფასოა განათლება, სასკოლო კვება და ჯანდაცვა. ფინეთის ყველა სკოლას აქვს საერთო ეროვნული მიზნები. შედეგად, ყველა მოზარდი იღებს ერთსა და იმავე ხარისხის განათლებას, მიუხედავად იმისა, ის ცხოვრობს რეგიონსა თუ საუნივერსიტეტო ქალაქში. განსხვავება ქვეყნის ყველაზე ძლიერ და ყველაზე სუსტ მოსწავლეს შორის კი ყველაზე მცირეა მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. რასაც ვერ ვიტყვით ჩვენს ქვეყანაში არსებულ საგანმანათლებლო სისტემაზე.

2023 წლის ერთ-ერთი შეხვედრის დროს(საერთაშორისო კონფერენცია), პირად საუბრებში გამოიკვეთა აზრი გვეთანამშრომლა (ჩვენ უნივერსიტეტსა და ჰელსინგის უნივერსიტეტს) ჩვენი მიზანია, დავნერგოთ სიახლეები, მოვაწყოთ ინტერაქტიური ჩართვები, განვახორციელოთ პროექტები ამ ორ ქვეყანას შორის, რათა სამომავლოდ დავნერგოთ რიგი ღონისძიებები, რომლებიც ხელს შეუწყობს განათლების დონის ამაღლებას ჩვენს ქვეყანაში ვფიქრობთ, გავაცნოთ ფინეთის სკოლების მოდელი და მათი საინტერესო მიდგომები და რესურსები დავნერგოთ ჩვენს საგანმანათლებლო სივრცეებში. აღნიშნული კი მისასაღებელი იქნება არა მარტო სკოლაში, არამედ უმაღლეს სასწავლებლებში. რამეთუ ეროვნული, მულტიკულტურალიზმული ცნობიერების ამაღლება აუცილებელია ამ საფეხურზეც.

ფინეთის სახელმწიფოს არაერთი განსხვავებული მოდელი აქვთ. „მათი რეფორმის წარმატება პირველად 2000 წელს დამტკიცდა, როცა „პიზას“ ტესტებში ფინეთმა პირველი ადგილი დაიკავა წიგნიერებაში. სამი წლის შემდეგ ფინელები დაწინაურდნენ მათემატიკაში, 2006 წელს კი საბუნებისმეტყველო საგნებში. თუმცა ფინეთში ამბობენ, რომ „პიზას“ შედეგები მათთვის პრიორიტეტი არ არის, რადგან უპირველესი, რასაც მათი განათლების მოდელი ეწინააღმდეგება – ეს შეჯიბრებითობა, სტანდარტიზებული ტესტები, ქულები და რეიტინგებია. „ჩვენ ვასწავლით მოსწავლეებს იმას, თუ როგორ ისწავლონ და არა იმას, თუ როგორ ჩააბარონ გამოცდა“, – ამბობს ფინეთის სკოლის მასწავლებელი. მათ სკოლებში განსაკუთრებული ადგილი სულიერება, თვითშემეცნებას ენიჭება. ისინი პატივს სცემენ წინაპართა წეს-ჩვეულებებს. ყოველივეს, რაც მათი ქვეყანის ისტორიულ წარსულს აერთიანებს. ასევე ყურადსაღებია ისიც რომ „ფინელი მოსწავლე სკოლაში 7 წლის ასაკში შედის. მანამდე არის თავისუფალი ბავშვობის წლები, რომელიც ფინელების აზრით, არ უნდა იყოს დაკავშირებული სავალდებულო განათლებასთან. ფინეთში ამბობენ, რომ ეს უბრალოდ არის გზა იმისა, რომ აცადო ბავშვს, იყოს ბავშვი. სკოლაში სავალდებულო მხოლოდ პირველი 9 წელია. ყველაფერი ამ 9 წლის შემდეგ, ანუ 16 წლის ასაკში, არის არჩევითი“. მათ საგაკვეთილო პროცესები ისე აქვთ გადანაწილებული, რომ ბავშვს ნაკლები დავალებები აქვს

დასაწერი. სკოლაში მხოლოდ ხუთ საათს ჩერდებიან. ფინელ მოსწავლეებს მსოფლიოში ყველაზე ნაკლები საშინაო დავალება აქვთ. ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ ნახევარი საათი დღეში, თანაც იმდენად საინტერესო გარემოში, რომ ბავშვები ვერც კი გრძნობენ დროს. მათ აქვთ რამდენიმე შუალედი კვებისათვის, რეკრეაციული აქტივობებისა და უბრალოდ დასვენებისთვის. ასევე სასწავლო მოდელი გამოირჩევა ეროვნული სტანდარტიზებული გამოცდების არქონით. ფინეთში მოსწავლეების სწავლის ხარისხი ფასდება არა ტესტებით, არამედ სხვადასხვა მეთოდით, რომელიც აქცენტს აკეთებს მოსწავლის ზოგად განვითარებაზე, გამომუშავებულ უნარებზე და არა დამახსოვრებასა და რაოდენობრივ ქულებზე.

ამდენად, ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, ის მთავარი მიდგომა, რაც ფინეთს აქვს სკოლებში, ესაა თავისუფალი სივრცე, სადაც ბავშვები ნაკლებად იტრესებიან და აქვთ მეტი მზრუნველობა სოციალურად.

რაც მთავარია, იგივე გარემოა შექმნილი მასწავლებლებისთვის. პედაგოგებისთვის სათანადო პირობების შექმნაც ამავე მოდელის ნაწილია იმისთვის, რომ ისინი იყვნენ პროდუქტიულები და ბავშვებთან გამოავლინონ თავიანთი შესაძლებლობების მაქსიმუმი. გარდა ამისა, მასწავლებელი ფინურ სკოლაში არის თვითმმართველი. მათ აქვთ თავისუფლება, რომ თვითონვე დაგეგმონ თავიანთი სასწავლო პროცესი. თავად პედაგოგის განათლების დიდი ნაწილი კი ეთმობა იმის სწავლას, თუ როგორ უნდა მოარგონ სწავლების პროცესი სხვადასხვა ტიპის მოსწავლეს <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2/>.

დაბოლოს, საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, სწავლა-სწავლების მიდგომებმა მათში უნდა აამაღლოს შემეცნებითი ცოდნა ისტორიული წარსულის შესახებ, დიდაქტიკურ-აღმზრდელობითი(ბავშვმა განასხვავოს ერთმანისაგან კარგი და ცუდი).ეთნოკულტურული აზროვნება, რომელიც გააძლიერებს მათში ტოლერანტობის მნიშვნელობასა და დანიშნულებას ჩვენს ქვეყანაში_ყოველივე ზემოაღნიშნული კი გააძლიერებს მეტალურ კავშირს წინაპრებსა და ტრადიციულ კულტურასთან და რაც მთავარია, მსოფლადქმითი, ანუ თითოეული მოქალაქის, ჯგუფის, და საერთოდ, კაცობრიობის თვითშემეცნებისათვის მიიღოს ის საზრდო, რომელიც მისცემს საშუალებას ცხოვრებაში დამკვიდრებისა და არსებობისა.

ამდენად, თაობა თუ ამ იდეებით იქნება შთაგონებული, მაშინ საქართველოს მომავალი წარმატებული იქნება და დაიჭერს ადგილს წამყვან ქვეყანათა შორის.

ამდენად, ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლის თეორიულ მეცნიერული მომზადებულობის არე და მასშტაბი უნდა განსხვავდებოდეს ჩვეულებრივად სხვა საგნის მასწავლებლის ცოდნის მასშტაბებისაგან. მას მოეთხოვება ფართო, ყოველმხრივი და სრულყოფილი ცოდნა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა, ზუსტმეცნიერებათა და სხვათა ზოგადი ცოდნა, რათა მისი გაკვეთილები იყოს საინტერესო და ნაყოფიერი, მით უმეტეს დღეს, როცა ტექნოლოგიებმა გადაფარა ყველა ინტერესთა წყარო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თეა ქამუშაძე, რუსუდან ჭუმბურიძე, „მრავალფეროვნება და ტოლერანტობა“, გამომც. „სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებატაშორისი ურთიერთობების ცენტრი“(CIIIR), Tbilisi, 2019 წ.
2. ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2> .
3. <https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

**Christian Orthodox Shrines from Javakheti Deserted
Villages – Gharta and Dankali**
**ქრისტიანული მართლმადიდებლური სალოცავები ჯავახეთის
ნასოფლარებიდან - ღართა და დანკალი**

Nona Shushanidze

PhD in History and Theory of Art,
Professor at St. Tbel Abuseridze Teaching University
of the Patriarchate of Georgia
e-mail: shushanidze-nino@mail.ru

Marietta Makaradze

Master in History and Theory of Art,
Teacher at NNLE Kobuleti School of Art
e-mail: marietamakaradze2017@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0256-2192>

Abstract: There are many preserved Christian shrines on the Javakheti plateau, some of which are preserved on the territory of deserted villages or arable lands. At present, ethnically and religiously diverse population lives in Javakheti, most of whom do not know the history of architectural monuments in their village. Therefore, there is little information about the churches of desert village also the access road is not well known and untraceable. The migration of the population, imposed taxes and the circumstances caused by the processes of conversion to Islam emptied the existing villages of the population. In the center where the indigenous families made a living by growing grain crops, cattle breeding, beekeeping and agricultural activities, villages appeared, some of which were later filled with people of other nations and other ethnic origins who settled from nearby villages. Samples of religious architecture have survived to this day. The article is dedicated to the basilica-type churches in Akhalkalaki municipality, Gharta and Dankali desert villages, which are stylistically close to the basilica temples characteristic of Tao-Klarjethi small-scale mountain relief and belong to the developed orthodox architecture of the Middle Ages. The purpose of the article is to study the forgotten Christian shrines of Gharti and Dankali villages, historical review and their popularization.

In Samtskhe-Javakheti region, in the area of Javakheti, in particular, in Akhalkalaki municipality, Okami community, there are many Christian Orthodox shrines preserved in their complete form or in ruins. The mentioned shrines are mostly unresearched or there is little information about them, we offer references and a paper on the unknown or little-known desert village of Dankali and the preserved two-nave architectural type church also desert village and the hall-type church of Gharta near the village of Azmanas.

The churches of Gharti and Dankali, due to their location, seem to merge with nature and are almost invisible from the nearby villages.

Key words: Javakheti Plateau; population monuments; Gharta; Dankali; Orthodox architecture; Akhalkalaki Municipality; Christian shrines.

აბსტრაქტი: ჯავახეთის პლატოზე უამრავი შემონახული ქრისტიანული სალოცავია, რომელთაგან ნაწილი ნასოფლარების ან სახნავ-სათესი მიწების ტერიტორიაზეა შემორჩენილი. ჯავახეთში ეთნიკურად და რელიგიურად განსხვავებული მოსახლეობა ცხოვრობს, რომელთა ძირითადმა ნაწილმა არც იცის საკუთარ სოფელში შემორჩენილი ხუროთმოძღვრული ძეგლების ისტორია. აქედან გამომდინარე მწირია ინფორმაცია ნასოფლარის ეკლესიებზე და მეტიც მისასვლელი გზაც ნაკლებად ცნობილი და გაუკვალავია. მოსახლეობის მიგრაციამ, დაწესებულმა გადასახადებმა და გამაჰმადიანების პროცესებით გამოწვეულმა გარემოებამ მოსახლეობისგან დააცარიელა არსებული სოფლები. იმ კერაზე სადაც ძირძველი ოჯახები მარცვლეული კულტურის მოყვანით, მესაქონლეობით, მეფუტკრეობით და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობით ირჩენდა თავს, გაჩნდა ნასოფლარები, რომელთა ნაწილიც მოგვიანებით, სხვა ერების და ახლომდებარე სოფლებიდან ჩამოსახლებული სხვა ეთნიკური წარმომავლობის მოსახლეობით შეივსო, ზოგიერთი ნასოფლარი კი ნასოფლარად დარჩა. სასულიერო არქიტექტურის ნიმუშები დღემდე შემონახულია. სტატია ეძღვნება ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში, ღართისა და დანკალის ნასოფლარებში არსებულ ბაზილიკური ტიპის ეკლესიებს, რომლებიც სტილისტურად ახლოს დგას ტაო-კლარჯულ მცირე ზომის მთის რელიეფისთვის სახასიათო ბაზილიკურ ტაძრებთან და მიეკუთვნება განვითარებულ შუა საუკუნეების მართლმადიდებლურ ხუროთმოძღვრებას. სტატიის მიზანია ღართისა და დანკალის ნასოფლარების მივიწყებული ქრისტიანული სალოცავების შესწავლა, ისტორიული მიმოხილვა და მათი პოპულარიზაცია.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის, ჯავახეთის მხარეში, კერძოდ ახალქალაქის მუნიციპალიტეტის, ოკამის თემის ნასოფლარებში და აღდგენილ სოფლებში უამრავი მართლმადიდებლური სალოცავია შემონახული სრულად ან ნაწილობრივ სახით, აღნიშნული სალოცავები ძირითადად უკვლევია ან მათ შესახებ მცირე ინფორმაცია გვხვდება, გთავაზობთ ჩვენი კვლევის შედეგებს ჯავახეთის პლატოს ორ დღემდე უცნობი ან ნაკლებად ცნობილი დანკალის ნასოფლარის და ნასოფლარში შემორჩენილი ორნავიანი არქიტექტურული ტიპის ეკლესიისა და სოფელ აზმანასთან ღართას დარბაზული ტიპის ამჟამად მოქმედ ეკლესიაზე.

ღართისა და დანკალის ეკლესიები, თავიანთი მდებარეობიდან გამომდინარე თითქოსდა შერწყმულია ბუნებასთან და თითქმის შეუმჩნეველია ახლომდებარე სოფლებიდან.

საკვანძო სიტყვები: ნასოფლარი; ძეგლები; ღართა; დანკალი; მართლმადიდებლური ხუროთმოძღვრება; ახალქალაქის მუნიციპალიტეტი; ქრისტიანული სალოცავები.

შესავალი: ჯავახეთი თავისი გეორგაფიული მდებარეობით და ისტორიული ხასიათით, საქართველოს ერთ-ერთ ძირძველ და მნიშვნელოვან კუთხეს წარმოადგენს. ამ კუთხის ლანშაფტი და რელიეფი განსხვავებული და გამორჩეულია. მიუხედავად რეგიონში მოსახლეთა ეთნიკური და რელიგიური სიმრავლისა, მაინც იგრძნობა კუთხის ხასიათი და ისტორიული სიძლიერე რეგიონში არსებულ ციხესიმაგრეებსა თუ ქრისტიანული არქიტექტურული ხუროთმოძღვრების ძეგლებში.

ჯავახეთის მხარე უთუოდ მდიდარია ძეგლთა სიმრავლით. კუთხემ შემოგვინახა უამრავი ქრისტიანული მართლმადიდებლური არქიტექტურული ძეგლი, რომელთა გარკვეული ნაწილი დღემდე უცნობი და გამოსაკვლევი, მიზეზი რეგიონში არსებულ ძეგლთა სიმრავლე, რელიეფური მდებარეობა და შესაძლო მძიმე ისტორიული ფონია. ქართული საკულტო არქიტექტურის ისტორიაში, ბევრია ისეთი მცირე ზომის შეუმჩნეველი ძეგლი, რომელიც არ იპყრობს ყურადღებას

განსაკუთრებული მხატვრული სივრცითი გადაწყვეტით და არც სიახლეს მატებს ამა თუ იმ არქიტექტურული ტიპის განვითარებას მაგრამ თითქმის ყველა მათგანი წარმოადგენს განუყოფელ ნაწილს იმ არქიტექტურულ თუ ბუნებრივ გარემოში, რომელთან კავშირიც მათ განსაკუთრებულ მომხიბვლელობას და განუმეორებლობას ანიჭებს, ხოლო დრო უმრავლეს შემთხვევაში გარკვეულ კეთილშობილებასა და ღირსებას სძენს. დღეის მონაცემებით ჯავახეთის ტერიტორიაზე ნასოფლარებთან ერთად უამრავი პატარა სოფელი არსებობს, რომლებშიც მიუხედავად მცხოვრებთა რელიგიური სიჭრელისა, მართლმადიდებლური მოქმედი სალოცავები არსებობს.

ამჟამად მოსახლეობის საკმაოდ მცირე რაოდენობამ იცის ღართას და დანკალის ეკლესიების ისტორიის შესახებ, ეს გამომდინარეობს იქედან, რომ ჯავახეთის პლატოზე უამრავჯერ მოხდა გადასახლება და ამასთანავე ჩამოსახლება, ძირითად ინფორმაციას ძირძველი ჯავახებიც კი ვერ მოგაწვდიან. მიუხედავად რეგიონში მოსახლეთა ეთნიკური და რელიგიური სიმრავლისა, მაინც იგრძნობა კუთხის ხასიათი და ისტორიული სიძლიერე, იმ ციხესიმაგრეებსა თუ ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებში, რომელიც დღემდე შემოგვინახა ამ დიადმა მხარემ. ნაშრომის მიზანია, წარმოადგინოს ჯავახეთის პლატოზე ახალქალაქის რაიონის, ოკამის თემის ნასოფლარებიდან შემორჩენილი დანკალის და (აზმანთან) ღართის ეკლესია-მონასტრების ისტორია და არქიტექტურა, მათი დროსთან თავსებადობა და დღევანდელი მდგომარეობა. აღნიშნული ეკლესიების მშენებლობა მოიცავს შუა საუკუნეთა ქართული ხუროთმოძღვრების, განვითარებული შუა საუკუნეების არქიტექტურას, ეს პერიოდი მოიცავს X საუკუნის მეორე ნახევრიდან XIII-XIV საუკუნის მიჯნამდე არსებულ მონაკვეთს.

ტრადიციულ ქართულ მართლმადიდებლურ სოფლებში აუცილებლად იდგა ეკლესია, რომელიც სოფლის სიმტკიცის და ერთობის სახე იყო. ნაშრომში განხილული დანკალის და ღართის ნასოფლარებში შემორჩენილი ქრისტიანული ეკლესიები ამჟამად დასახლებული სოფლებისგან მოშორებით, შესაბამისი მშენებლობის პერიოდისთვის დამახასიათებელი ხასიათით დგას.

მეთოდოლოგია: ვინაიდან მცირეა აღნიშნულ საკვლევ არქიტექტურულ ძეგლებზე ინფორმაცია, პირველ რიგში მოვიკვლიეთ რესპოდენტები, რომლებთან თანამშრომლობითაც წინასწარ შედგენილი კითხვარის საფუძველზე მივიღეთ საჭირო წყაროები და მასალები, ვიხელმძღვანელებთ მასობრივი გამოკითხვის მეთოდით ადგილობრივ და ახლომდებარე სოფლების მოსახლეობასთან.

წყაროების შესწავლა-გააზრებისას ვიხელმძღვანელებთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის მეთოდით, რომელმაც მოგვცა საშუალება დაგვედგინა საკვლევ თემის პერიოდიზაცია და ამ პერიოდის ისტორიული ფონი. ძეგლის ადგილობრივი, თავდაპირველი დათვალიერებით შევისწავლეთ მათი არქიტექტურული ხასიათი რის შედეგადაც გაგვიმარტივდა ეკლესიების არქიტექტურული გეგმის აღწერა, მათი ანალიზი, ძეგლების ზოგადი დათარიღება და დანკალის ეკლესიის პირვანდელ სახესთან დაახლოებული მასშტაბების გამოკვლევა და ღართის ეკლესიის არქიტექტურული გეგმის რეკონსტრუქცია.

ვითანამშრომლებთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსთან, რის შედეგადაც მივიღეთ ცნობები ღართის ეკლესიის აღდგენითი სამუშაოების შესახებ.

დისკუსია/შედეგები: *დანკალის ეკლესია* მდებარებს დანკალის ნასოფლარში, ისტორიულ ზემო ჯავახეთში. ნასოფლარი თავისი არსებობის პერიოდში მდებარეობდა ჯავახეთის პლატოზე, სოფელი გოგაშენისა და კუმორდოს შორის, მტკვრის კანიონის ნაპირას. ამ მიდამოში დასახლება ჯერ კიდევ წინაისტორიულ ხანაში გაჩენილა, ამ ყველაფერზე მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ ტერიტორიაზე აღმოჩენილია გამაგრებული გორანამოსახლარი, ორი ადრექრისტიანული სტელა და ასევე კერამიკული ნაწარმის ფრაგმენტები, რომელიც მიეკუთვნება გვიანდელი ბრინჯაოს და ადრინდელი რკინის ხანას.

დანკალის შესახებ არსებობს სხვადასხვა ლეგენდა თქმულებები, მათ შორის ყველაზე გავრცელებული და სანდო ლეგენდის თანახმად მესხეთს ყიზილბაშები შემოესივნენ, მათი ლაშქარი თმოგვის ციხის მიდამოებში დაბანაკდა, მესხებმა თავი მიუვალ მთებს და ციხეებს შეაფარეს, დროსთან ერთად მტერი მიმხვდარა, რომ მათი მარტივად გატეხვა და დამორჩილება რთული და შეუძლებელიც კი იყო, ამიტომ გადაწყვიტეს ციხის შიგნიდან მოღალატის დახმარებით გატეხვა. თმოგვის ციხისთვის გელა თმოგველის ცოლს ყიზილბაშთა მხედართმთავარი მოსწონებია და მასთან გარიგება დაუდია ციხის გასაღების სანაცვლოდ მტრის ჯარების მხედართმთავრის ცოლობა.

ლეგენდის თანახმად თმოგველის ცოლმა მაწონი შეაყენა და გასაღები შიგ ჩააყოლა, შემდეგ კი ყიზილბაშებს გაუგზავნა, ციხე საბოლოოდ გატყდა, გელა თმოგველმა ცხენს თვალეზი აუხვია და თმოგვეის კლდეებიდან მტკვარში გადაეშვა. ციხის აღება არ იკმარეს, ყიზილბაშებმა ყველა ვინც ციხეში დაუხვდათ ააწიოკეს და დახოცეს, მხოლოდ თმოგველის მოღალატე ცოლი დატოვეს ცოცხალი. ბრძოლის შემდეგ გამართულ ყიზილბაშთა ნადიმზე მხედართმთავარმა ღალატით გამარჯვებულ ჯარს კითხა ვინ უფრო ძლიერი და მამაცი იყო, თვითონ თუ გელა თმოგველი. ეს კითხვა მხედართმთავარმა მანამ უმეორა ჯარს სანამ ჯარმა არ უთხრა, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ყიზილბაშთა ჯარების მთავარსარდალს სიმაძაქე და სიძლიერე არ აკლდა, გელა თმოგველი უფრო ვაჟკაცი და ღირსეული კაციაო. ყიზილბაშთა მთავარსარდალმა არ დააყოვნა და თმოგველის მოღალატე ცოლის წამებით დასჯა ბრძანა, ისეთ კაცს თუ უღალატა მეც რაღას უნდა ველოდეო. ბრძანებას დამორჩილებულმა ჯალათებმა ქალი ცხენის კუდზე მოაბეს და ხეობის კლდე ღრეებში ათრიეს მანამ სანამ დაქანცული ცხენი ჯავახეთის ზეგანზე, სოფელ დამკალის (დანკალი) ტერიტორიაზე არ გაჩერდა, მომაკვდავ ქალს ჯალათისთვის უთქვამს რაღას მაწვალე ბარემ აქვე დამკალიო, სწორედ აქედან მომდინარეობს ნასოფლარის სახელწოდებაც. (გიქოშვილი, 2019: 205)

დანკალის ნასოფლარი ჯავახეთის პლატოზე უძველესი დასახლებული პუნქტი იყო. ნასოფლარი 1920-40 -იან წლებში ყოფილა დასახლებული, სწორედ ნასოფლარის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი ორი ადრექრისტიანული პერიოდის სტელა (V-VI სს. და VI ს.) შესაბამისად ეს ადგილი უძველესი დასახლებული პუნქტი უნდა ყოფილიყო, აღმოჩენილ სტელათაგან ერთ-ერთი ამჟამად ინახება სამცხე-ჯავახეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, ხოლო მეორე სტელა თბილის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

დანკალის ნასოფლარის ტერიტორიაზე დგას X-XI საუკუნეებით დათარიღებული ორნავიანი ეკლესია. ეკლესია აშენებულია ახალქალაქის ზეგანის სამხრეთ-დასავლეთ კიდეში, სოფელი გოგაშნიდან 2-3 კილომეტრის მოშორებით, ქილდიდან კუმორდოში მიმავალ გზაზე. ეკლესია სამი მხრიდან აღმოსავლეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან გარშემორტყმულია ჟანგმოკიდებული ქვებით მოფენილი მთებით, ხოლო ჩრდილოეთით ზეგნის კიდე არის მიახლოებული. ამ ტერიტორიისთვის დამახასიათებელია ბორცვული ზედაპირი, ასევე აღსანიშნავია მრგვალი გეგმარების მქონე ქვის ლოდში ნაკვეთი სამეურნეო დანიშნულების სათავსები, მიგვანიშნებს უთუოდ ნამოსახლარის არსებობაზე. ეკლესიასთან აღმოჩენილი საფლავის ქვებით, რომელსაც 1940 წლის წარწერა აქვს მიუთითებს იმაზე, რომ 1940 წელს ჯერ კიდევ სახლობდა დანკალის ნასოფლარზე მოსახლეობის დიდი რაოდენობა თუ არა რამდენიმე კომლი მაინც. (ელიზბარაშვილი, 1993: 20)

დღეის მგომარეობით შემორჩენილია მხოლოდ ეკლესიის ნანგრევები. ეკლესია საკმაოდ დიდი ზომისაა 12,55 X 9, 30¹. ეკლესიის მთავარი ნავის კამარა სრულად ჩამონგრეულია და გვერდის ნავთან ერთად იკითხება. ეკლესია ნაგებია რუხი ფერის ბაზალტით, თლილი ქვის შესანიშნავი წყობით, აღსანიშნავია, რომ დიდი ზომის ქვის კვადრები ერთმანეთთან იდეალურად არის მორგებული, განსაკუთრებით საყურადღებოა ქვის წყობაში მცირე ჩანართების სამკუთხედებისა და კვადრატების სახით ჩასმა. სამშენებლო ქვების ტონალობა რუხია, რომელსაც აცოცხლებს მცირე ზომის ღვინისფერი და მოვარდისფრო ქვების ჩანართები. დანკალს ფერადოვანი ლაქების თავისთავადობა მას აახლოებს X საუკუნის ძეგლებთან². აღმოსავლეთის ფასადზე რამდენიმე ასეთი ქვაა, დასავლეთის ფასადზე კი შედარებით მცირე ზომის გვხვდება შესასვლელის არქიტრავეთან (თუმანიშვილი, 2022: 155- 202) .

დანკალის ეკლესია გეგმით ორ არატოლფასოვან ნავისგან შემდგარ კომპოზიციას წარმოადგენს. ძირითადი ნავი მაღალი და განიერია, სამხრეთის ნავი კი მასთან შედარებით ვიწრო და დაბალია. ნაგებს შორის რთული პროფილის მქონე ბურჯია, სწორედ ამ ბურჯიდანაა გადაყვანილი ნავთა გამყოფი რომელიც საბჯენი თალებით სრულდება. ეკლესიის მთავარი ნავი ძალიან განიერი და მაღალი უნდა ყოფილიყო, დღევანდელი მდგომარეობით მთავარი ნავის კამარა, კონქი და კედლის ზედა ნაწილები სრულად არის ჩამოქცეული. მთავარი ნავი აღმოსავლეთით სრულდება ნახევრწრიული საკმაოდ ღრმა აბსიდით.

ეკლესიის საკურთხეველში მაღალი, მოხდენილი და ვიწყო სარკმელია გაჭრილი. აღსანიშნავია, რომ ქვედა რეგისტრში ქვის წყობა რეგულარულია თუმცა შეინიშნება და შესაბამისად გამოყენებულია ადგილობრივი ნატეხი ქვებიც. თლილი ბაზალტის ქვით მხოლოდ და მხოლოდ ზედა ნაწილებია

¹ სიმაღლე 5 მეტრს აღწევს, ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელი 12.55მ-ია, სამხრეთ კედელი 12.32 მ-ი, დასავლეთის კედელი 9.30 მ-ია აღმოსავლეთის 9.07 მ-ი .

² კუმურდო, ვერეს ბაზილიკა, ფია, ტაბაწყურის წითელი საყდარი, ტაოური ძეგლები და სხვა.

ამოყვანილი, ალაგ ალაგ ინტერიერის წყობაში ღვინისფერი, მოვარდისფრო ქვებია ჩართული. ეკლესია შიგნიდან შელესილი ყოფილა, ზოგ ადგილებში შემონახულია ნალესობის ფრაგმენტები. ნავენს შორის თაღებიანი გასასვლელის საპირისპირო მხარეს, ჩრდილოეთის მხარეს ერთსაფეხურიანი პილასტრია. ნავთა გამყოფი ორი თაღიდან ერთ-ერთი კერძოდ აღმოსავლეთის უფრო ვიწროა, მოყვანილობა ოვალური აქვს განსხვავებით დასავლეთის თაღოვანი შესასვლელისა, რომელიც უფრო განიერი და გაშლილი მოხაზულობისაა. სამხრეთ ნავში კამარის საბჯენი თაღი სისადავით გამოირჩევა და ერთსაფეხუროვან პილასტრებს ეყრდნობა.

ეკლესიის მთავარი ნავის კამარა სრულიად ჩამონგრეულია. რთული პროფილის მქონე ბურჯითა და მისგან გადაყვანილი თაღებით გაყოფილ არატოლ ნავთაგან ცენტრალური ნავი ძალიან დაზიანებულია, სამხრეთის ნავი კი თითქმის შენარჩუნებულია და შემონახული. სამხრეთის ნავი უფრო გვიანდელი მიშენებაა, შესაძლოა ამიტომაც არის ის ასე შემონახული, სამხრეთის მინაშენი შესაძლოა ყოფილიყო სანათლავი (ელიზბარაშვილი, 1993: 17) მას აღმოსავლეთით მოკლე მოხდენილი აბსიდი აქვს. აბსიდის კუთხეების პილასტრი ორსართულიანია. აბსიდის კედელს ებჯინება ტრაპეზი. სამხრეთ ნავის კამარა და კონქი ამოყვანილია ბაზალტის ქვის ლამაზი წყობით. ნავი განათებულია ორი სარკმლით, რომელიც გაჭრილია აღმოსავლეთის და დასავლეთის კედლებში. გვერდის მინაშენით, იხოლაციის თვალსაზრისით ეკლესიას კიდევ ერთი მსგავსება უჩნდება საკვირიკეს ეკლესიასთან, სარკმლები პატარა ზომისაა, ამჟამად შეინიშნება სამხრეთის ნავის დასავლეთ დაბოლოების კამარის დაზიანება. სამხრეთის მინაშენი ძირითად ნავთან შეფარდებით ვიწრო და დაბალია, თუმცა საკმაოდ დახვეწილია, უყურადღებოდ არ დარჩება მნახველს ამ მიკროსივრცის მოხდენილობა (ელიზბარაშვილი, 1993: 17-21).

კონტრასტი ეკლესიის ორი სივრცის პროპორციებში უთუოდ თვალშისაცემია. ძირითადი ნავის ვრცელი, განიერი და გაშლილი სივრცე ჩრდილოეთით მოხდენილი და კომპაქტური სივრცობრივი მოცულობით იცვლება. სივრცებს აერთიანებს ერთიანი მიდგომა, რაც გამოიხატება დეკორის სრულ უგულველყოფაში ასევე მკვეთრად გამოვლენილ ძალოვან კონსტრუქციებში. ხაზგასმულია ყველა წამყვანი არქიტექტურული ფორმა: ნავთა გამყოფი ბურჯი, მისგან გადაყვანილი ორმაგი თაღებით, სარკმლის მკვეთრი მოხაზულობა, ამოზიდული პილასტრები. მკაფიო არქიტექტონიკურობა მეგლს მონუმენტალობის შთაბეჭდილებას სძენს.

ეკლესიას ორი შესასვლელი ქონია დასავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან, ორივე მათგანი მთავარ ნავშია გაჭრილი და აცდენილია ცენტრალურ ღერძს. დასავლეთის კარი ამჟამად ამოშენებულია მჭიდროდ დალაგებული ადგილობრივი ქვებით, იგი ჩრდილოეთის შესასვლელისგან სრულიად გასხვავებულია, უფრო ვიწრო და ოვალური მოყვანილობისაა, თაღი უფრო მოხდენილი.

ამბიონი ამაღლებულია, იატაკზე მიწის და ნანგრევი ქვების კვალია, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამაღლებულ ამბიონის გვერდებში მოწყობილი უნდა ყოფილიყო საფეხურები (კიბე). აფსიდი საკმაოდ ღრმა და ვრცელია, მას მოგრძო ფორმის მოზრდილი სარკმელი აქვს. ჩრდილოეთით შესასვლელი კარის თავზე ჩრდილო-დასავლეთით გაჭრილია ოთხკუთხედის ფორმის ღია სივრცე, რომელიც შესაძლოა იყო სარკმელი რომელიც ნგრევის შედეგად გაფართოვდა და რესტავრაციის დროს ოთხკუთხა ფორმა დაუტოვეს.

ეკლესიაში სარკმელი გვხვდება სამხრეთი ნავის აღმოსავლეთით და დასავლეთით. ეკლესიის კედლებზე შეინიშნება სხვადასხვა ქვების ფენები რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ეკლესია რამდენჯერმე შეიძლება ყოფილიყო რესტავრირებული ან აღდგენილი. კედლები კირხსნარის დახმარებით არის ნაგები აქა იქ შეინიშნება ცემენტით რესტავრირებული ადგილებიც.

ნასოფლარი ყართა/ღართა მდებარეობს ჯავახეთის პლატოს კიდეში, იგი ასევე მოიხსენიება სხვადასხვა წყაროებში და ლიტერატურაში ნასოფლარი ღართას სახელით. ნასოფლარი ღია გაშლილ ველზე მდებარეობს, ქარაფის კიდიდან მოსჩანს ქვემოთ სოფელი მირაშხანი და სოფლისკენ მიმავალი გზა. ნასახლარის ცენტრში დღემდე კარგად შემონახული ეკლესია დგას რომელიც XIV საუკუნით თარიღდება, იქვე ეკლესიასთან არის ძველი სასაფლაო და უამრავი მარცვლეულის სათავსო ორმოები. ეს ადგილი დღემდე სახნავ-სათეს მიწებად გამოიყენება ადგილობრივი მიმდებარე ტერიტორიებში მცხოვრები მოსახლეობის მიერ. ნასოფლარ ღართას სამხრეთ ნაწილში სახნავ-სამოვარია, იქვე არსებულ კანიონში კი ხილის ბაღები და ასევე გამოქვაბულებიც, კანიონიდან ამომავალი კლდეში გაჭრილი გზის არსებობასთან ერთად ზეგანზე ამ გზის საკონტროლებელი სასიმაგრო ნაგებობის ნაშთებია დარჩენილი. XVI საუკუნის მიწურულს, სოფელი ღართა ახალქალაქის ლივაში ითვლებოდა, სოფელში 22 ოჯახი მართლმადიდებელი ქრისტიანი ქართველი ცხოვრობდა, ისინი ძირითადად

ტრადიციულ მეურნეობას და მესაქონლეობას ეწეოდნენ, რომლის მეშვეობითაც იხდიდნენ 16 700 ახჩას .

1718-1719 წლებში სოფელი ღართა ვინმე ალი აბდულაჰის დაქვემდებარებაშია, რომელსაც სოფელი 10 000 ახჩას უხდიდა. XX საუკუნის 40-იან წლებამდე ღართაში თარაქამები ცხოვრობდნენ³, რომლებიც გადაასახლეს შუა აზიაში. აღსანიშნავია, რომ მსგავსი სახელწოდების ნასოფლარი ღართა არის ასპინძის მუნიციპალიტეტშიც.

ნასოფლარის შუაგულში დგას დღემდე შემორჩენილი ღართას დარბაზული ტიპის ეკლესია⁴. ტაძრის საკურთხეველი სწორკუთხედშია ჩაწერილი, ორფერდა სახურავი აქვს, მშენებლობაში გამოყენებულია სხვადასხვა ზომის ქვის დამუშავებული და დაუმუშავებელი კვადრები, ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ მშენებლობაში ძირითადად არის რუხი ფერის ქვა გამოყენებული, თუმცა შეინიშნება ადგილობრივი გრუნტისთვის სახასიათო ჟანგისფერი ქვის ფრაგმენტები, რომელიც ძირითადად კარის ამოვსებაშია გამოყენებული და აქა იქ ტაძრის კედლებშიც. საკურთხეველის აბსიდი ვიწრო და ღრმაა, რომელსაც პილასტრი ამკობს. ტაძრის დასავლეთ და აღმოსავლეთ მკლავს აქვს მცირე ზომის სარკმელი, რომელსაც მცირე თაღოვანი გაფორმებით გვხვდება. დასავლეთ სარკმლის თაღოვანი გაფორმების ჩრდილოეთ ნაწილში მხედრული რამდენიმე ასო ნიშანი (იკვეთება სავარაუდოდ გ და რ ასოები), განადგურებული წარწერის დანარჩენი ნაწილი სრულ ინფორმაციას ვერ იძლევა. აღდგენითი სამუშაოების დროს ფიქსირდება ქვების ადგილმონაცვლეობა, თუმცა დაზუსტებით შეიძლება ითქვას, რომ სარკმლის თავზე ეს წარწერა აქვე არსებული თაღოვანი გაფორმების ქვაშია ჩართული.

აღმოსავლეთ ფასადში საკურთხეველის სარკმლის თავზე მაღალ რეგისტრში გამოყენებულია ჯვრის ფორმის სამი ღვინის ფერი ქვა, ამ ადგილს კარგად ეტყობა გვიანდელი აღდგენითი ცვლილებების კვალი, ამაზე მიგვითითებს აღდგენის დროს ქვის წყობაში სხვადასხვა ზომის კვადრების გამოყენება.

ტაძარს ორი შესასვლელი აქვს დასავლეთიდან და სამხრეთიდან, ორივე შესასვლელი დაბალია, სწორკუთხა და ასიმეტრიული. დასავლეთი შესასვლელი ამოშენებულია იქვე არსებული არქიტექტურული ნაგებობის ნაშალი დიდი ზომის ქვებით. სამხრეთი შესასვლელის კარის თავზე, არქიტრავეზე გამოსახულია მცირე ზომის რელიეფური ბოლნური ჯვარი, ჯვარს ერთგვარი მოწითალო ელფერი აქვს. სამხრეთი კარიდან ორი საფეხურით დაბლა ჩავდივართ ტაძარში, სადაც გვხვდება სხვადასხვა ზომის უსწორმასწორო ზედაპირიანი ქვის წყობის იატაკი. იატაკის მოპირკეთების სხვა კვალი (მოზაიკა) არ ფიქსირდება, ასევე არ ფიქსირდება საკურთხეველისთვის შემადგენელი ამბიონი, საკურთხეველის აბსიდი ვიწრო და ღრმაა, მას ორფერდა სახურავში მოქცეული მცირე ზომის კონქი აქვს.

ღართის ბაზილიკურ ტაძარს საკურთხეველის აბსიდში სამკვეთლოსა და სადიაკვნესთვის განკუთვნილი პასტორიუმები (ოთახები) არ აქვს. ღართას დარბაზული ეკლესია თანაბარი უხეში ქვის თითქმის ერთნაირი ზოლები, სარკმლებზე დასმული ერთნაირი რელიეფური სათაურები, კონსტრუქციული ნაწილების თლილი კვადრები, თითქმის ერთნაირი ბალავრის ქვები, რომელიც თლილ ამოყოლებაზეა დაბჯენილი პირველივე შეხედვისთანავე წესრიგის მოყვარულ შთაბეჭდილებას ქმნის. შემოქმედებითი რისკის გარეშე ყველა დეტალში ჩანს მაშენებლის სიფრთხილე. მაგალითად შიგნით პილასტრები ქვემოთ გაგანიერებულია ზემოთ კი ერთნაირი სტანდარტული უბრალო კაპიტელებით გადადის თავისავე სიგანის საბრჯენ თაღში. ტაძრის სამხრეთ კედელზე არ შეინიშნება არც სარკმელი და არც ინტერიერის პლასტიკური დეტალები. სარკმლები, პილასტრები, კონქი თითქმის სიმეტრიულადაა ნაწყობი. აღსანიშნავია, რომ ქვები კარგად ერგება ერთმანეთს რაც მაშენებლის ოსტატობაზე მიანიშნებს. მშენებლობაში სრულებით არ იგრძნობა სიახლის ერთგვარი შებედა.

ამჟამად ეკლესიაზე მცირე ინფორმაცია აქვთ ადგილობრივებს, ვინაიდან დღევანდელი მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ჩამოსახლებულია.

შედეგები/Results: *დანკალის ეკლესიის* დათარიღება X საუკუნის შუა ხანისკენ იწევს, ამაზე მეტყველებს ნავთა გამყოფი ბურჯის რთული პროფილი, რომელიც ასევე გვხვდება : ოთხთა ეკლესიაში X ს, პარხალი 973 წ და სხვ. ასევე მსგავსებას პოულობს დანკალის ეკლესიის გვერდითა ნავის ერთიანობა, იმავე დროის დვირის ორნავიან ეკლესიის მოცულობაში. რიგ შემთხვევაში გარდამავალი შუა საუკუნეებისთვის ორნავიან ძეგლებში გვერდის ნავის დანიშნულება თითქმის

³ გათურქებული ქართველები, მუსლიმი მესხები

⁴ ტაძრის გადარჩენილი ჩრდილოეთ კედელი 9,40 მ, სამხრეთი კედელი 9,36 მ, ეკლესიის დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლები 5,30 მ-ია. ეკლესიის სიმაღლე საკურთხეველის მხარეს 4,60 მ-ია დასავლეთ კედლის 5მ.

დაკარგული იყო და მხოლოდ ფუნქციადაკარგული დერეფანის სახეს იღებს, მაგალითად: ობოლეთის, ვანის წმ. გიორგის, ქილდაში იგივე სივრცობრივი დანამატებია, მაგრამ დანკალის ეკლესიის შემთხვევაში გვერდის ნავი აშკარად ინარჩუნებს ფუნქციას.

„გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის „ მიხედვით XVI საუკუნის ბოლოსთვის სოფელი დანკალი, რომელიც ახალქალაქის ლივის აქშეჰირის შემავალ სოფლად იწოდებოდა მოსახლეობისგან დაიცალა, ამ ეტაპიდან ეკლესიაში თანდათანობით წყდება მრევლის ფუნქციონირება. 1972 წელს დამკალის ნასოფლარში ჯერ კიდევ ცხოვრობდა 2-3 კომლი მოსახლეობა. დღეს ნასოფლარი დამკალი/დანკალი სრულიად მიტოვებულია, იგი შერწყმულია ბუნებასთან, ეკლესიასთან მიმავალი გზა გაუკვალავი და უხილავია, შეუიარაღებელი თვალით და ძეგლის ადგილმდებარეობის ცოდნის გარეშე რთულია ეკლესიამდე მიღწევა. ეკლესიის ძირითადი მლოცველები ადგილობრივი მოსახლეობაა.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისტორიულად დანკალის ნასოფლარი მჭიდროდ იყო დასახლებული, შესაბამისად ეკლესიას ჰყავდა დიდი მრევლი, რამაც შეუნარჩუნა მცირე ზომის არქიტექტურის შემადგენელ ნაწილებს დამოუკიდებლობა და მნიშვნელობა. ეკლესიის ამჟამინდელი მდგომარეობა მძიმეა, ეს გამოწვეულია მისი მდებარეობით და მიუვალობით. ჩამოქცეულია მთავარი ნავის კამარა, ძეგლთან ჩასულებს სამხრეთის ნავის, დასავლეთ ნაწილის ჩამოშლილი სურათი დაგვხვდა. შესასვლელ ჩრდილოეთ კართან, ჩამონგრეული კამარის ქვებია შეგროვებული, დასავლეთის ერთდროს მოქმედი კარი, ადგილობრივი ქვებით არის ამოვსებული. შესასვლელი ფოლადის კარი გვიანდელი შემოწირულობაა, სამხრეთ ნავის აღმოსავლეთით, დასვენებულია შეწირული ხატები, კედლებზე შეინიშნება სანთლის კვალი, ეს და სხვა მრავალი წვრილმანი ფაქტი მიგვითითებს იმაზე, რომ ახლომდებარე მოსახლებს ეკლესიის არსებობა და მნიშვნელობა დღემდე არ დაუვიწყებიათ.

ნასოფლარის ტერიტორიაზე ნაპოვნი სტელები, მარცვლეულის შესანახი სათავსები და საფლავის ქვები კიდევ ერთხელ ადასტურებს ამ ტერიტორიაზე ნასოფლარის არსებობას. ეკლესიის ჩრდილო-დასავლეთ ფასადთან 3-4 მეტრის მოშორებით, დღემდე შემორჩენილია ერთ-ერთი საფლავის ქვა.

ღართის ნასოფლარის შესახებ ცნობები სამეცნიერო ლიტერატურაში უფრო მწირია. ნასოფლარის ტერიტორიაზე გვიანდელი პერიოდის ციხის ნანგრევებია შემორჩენილი, მისი საჭიროება ნასოფლარის გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარეობს. ვინაიდან ტერიტორია ქარაფისპირაა, იგი გადაჰყურებს მტკვრის სანაპიროს, საიდანაც ნასოფლარში ბილიკით იყო ამოსასვლელი, ამიტომაც იყო საჭირო საკონტროლო თავდაცვითი ციხის არსებობა. ნასოფლარის ამჟამინდელი მდგომარეობით, მის ტერიტორიებში შემორჩენილი, საერო საცხოვრებელი არქიტექტურული ნაგებობების ნანგრევებით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ღართის ნასოფლარი იმ პერიოდისთვის საკმაოდ დიდ სოფელს წარმოადგენდა. ნასოფლარის დასასრულს, ქარაფის პირას, 2017 წელს ძეგლის მოსანახულებლად ჩასულებს, დაგვხვდა დისკოს ფორმის ქვა, რომელიც მარცვლეულის დასაფრქვევად გამოიყენებოდა ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს ფაქტზე, რომ ადგილობრივები მარცვლეულ კულტურის მოყვანა რეალიზაციაზე იმ პერიოდშიც მუშაობდნენ. 2023 წელს ეკლესიის შესასწავლად ჩასულებს, ქვა ადგილზე აღარ დაგვხვდა.

ღართის ეკლესიასთან ამჟამად მისასვლელი ერთადერთი გზა სოფელი აზმანადან მიმავალი სახნავ სათესი მიწებია. ეკლესია მდებარეობს იმ სახნავ-სათესი მიწების ტერიტორიაზე, სადაც აზმანელ მოსახლეობას მოსავალი მოჰყავს და სამოვრებად იყენებს, შესაბამისად ღართის ეკლესიის დღევანდელი სახელწოდებაა აზმანთან ღართის ეკლესია. ეკლესიის მდებარეობით და მის ირგვლივ ტერიტორიის ათვისება-დათვალიერებით ვიგებთ, რომ ეკლესია არ იყო მოშორებული ნასოფლარისგან, შესაბამისად გარემოება რომლის მიხედვითაც ეკლესია ნასოფლარის შუაგულს მოიცავს ცხადყოფს, რომ აზმანთან ღართა ჩვეულებრივი სოფლის სამლოცველო იყო და შესაძლოა ამიტომაცაა იგი მაშტაბურობას მოკლებული. მსგავსი ლოკალური მნიშვნელობის დასახლებები და კომპლექსები ზემო ჯავახეთში ხშირია. ყოველივე ეს ადგილობრივი პირობებით იყო გამოწვეული, რამაც შეზღუდა აქ სოციალური დიფერენციაცია, არ მისცა საშუალება ამ ტიპის სოფლებს ქვეულიყო ბარისათვის დამახასიათებელი ფეოდალურ რეზიდენციებად. დათარიღების თვალსაზრისით საინტერესოა საშენი მასალის გამოყენების ხერხი, გარედან ეკლესია სხვადასხვა ზომისა და მოყვანილობის ქვებითაა ნაგები. ღართის ეკლესია ჩვეულებრივი პროვინციული, უპრეტენზიო სალოცავია, თუ გავითვალისწინებთ ნაგებობის ფორმათა და სივრცობრივ კომპოზიციურ გადაწყვეტას ვნახავთ, რომ

აქ სრულიად არ ჩანს ავტორისეული განსაკუთრებული მხატვრული ან შემოქმედებითი მიდგომა, მას ეკისრება მხოლოდ ფუნქციონალური დანიშნულება. ღართის ეკლესია პასუხობდა იმ მცირე რაოდენობის, ადგილობრივი მრევლის მოთხოვნებს რომელიც მის სიახლოვეს იყო დასახლებული.

დასკვნები: სწორედ დღემდე შემორჩენილ ნასოფლარებში შემორჩენილი ეკლესია-მონასტრებით და მათი ხუროთმოძღვრული მნიშვნელობით ვადგენთ, თუ როგორ მნიშვნელობას ანიჭებდა იმ პერიოდის მოსახლეობა მართლმადიდებლურ რელიგიას, რაოდენ სათუთად და პატივისცემით ეპყრობოდა მას და განაგრძობდა ტაძრების მშენებლობას.

მაშასადამე მოსახლეობის მიგრაციამ, მტერთან მამულის გაყოფის საფრთხეებმა, დაწესებულმა გადასახადებმა და გამაჰმადიანების პროცესებით გამოწვეულმა გარემოებამ მოსახლეობისგან დააცარიელა ჯავახეთის პლატოზე არსებული სოფლები. იმ კერაზე სადაც ძირძველი ოჯახები მარცვლეული კულტურის მოყვანით, მესაქონლეობით, მეფუტკრეობით და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობით ირჩენდა თავს, გაჩნდა ნასოფლარები, რომელთა ნაწილიც მოგვიანებით, სხვა ერების და ახლომდებარე სოფლებიდან ჩამოსახლებული სხვა ეთნიკური წარმომავლობის მოსახლეობით შეივსო, ზოგიერთი ნასოფლარი კი ნასოფლარად დარჩა.

აღსანიშნავია, რომ ნასოფლარებში, საერო არქიტექტურული ნაგებობები თითქმის მიწას გაუთანაბრდა, ამჟამად ამ ტერიტორიებზე საცხოვრებელი სახლების საძირკვლების შემჩნევა ხშირ შემთხვევაში რთულია. სასულიერო არქიტექტურის ნიმუშები დღემდე შემონახულია.

დანკალის ნასოფლარის ტერიტორიაზე X-XI საუკუნეებით დათარიღებული ორნავიანი ეკლესია ქართული ხუროთმოძღვრების, კერძოდ ჯავახეთის არქიტექტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერიოდის საინტერესო ნიმუშია, რომელიც ამჟამად აუცილებელ რესტავრაციას და ყურადღებას მოითხოვს. შესაძლოა მისი რესტავრირების დროს გამოიკვეთოს მრავალი დამალული წვრილმანი და ახალი საინტერესო მასალა.

განვითარებული შუა საუკუნეებით დათარიღებული ღართის ეკლესია ამჟამად რესტავრირებულია, იგი სახნავ-სათესი და სამოვარი მიწის ტერიტორიაზეა. აზმანელთა გადმოცემით ეკლესიას ადგილობრივი მოსახლეობა უვლის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ვ.ბერიძე - ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია, თბილისი 2014, გვ. 240 - 345
2. ი.გიქოშვილი - გიორგი შატერაშვილის შემოქმედების პრობლემატიკა, ახალციხე 2019, გვ.205
3. ი.ელიზბარაშვილი - დანკალის ორნავიანი ეკლესია//მეგლის მეგობარი. თბილისი 1993, გვ.17-21
4. დ.თუმანიშვილი - ქართული ხუროთმოძღვრების საკითხები უძველესი დროიდან XX საუკუნის ბოლომდე, თბილისი 2022 გვ. 155- 202
5. კ. მეტრეველი, ჯავახეთი 2012, გვ. 36